

B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD ŐRNAGY, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1894. HETEDIK ÉVFOLYAM.

(VII. KÖTET.)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1894.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

	Lap
BÁRCZAY OSZKÁR. Nikápoly	486, 589
GÖMÖRY GUSZTÁV. Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban	96, 242
— Adalék Szigetvár 1566-ik évi ostromának történetéhez	539
— A sziszeki csata 1593-ban	613
GEÖCZE ISTVÁN. Hadi tanácskozások az 1577-ik évben	502, 647
HORVÁTH RÓNAI JENŐ. A felső magyarországi hadjárat 1664-ben	285
— További adatok az 1664-ik évi felső magyarországi hadjáratához	573
ILLÉSY JÁNOS dr., Várvizsgálatok 1557—58-ban	57, 216
✓ KOMÁROMY ANDRÁS dr., Rhédey Ferencz váradi kapitány	8, 170, 322, 424
— A nyitrai árulás 1621-ben	599
KONCZ JÓZSEF. II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkezű levelei 1658—1660	39
MÁRKI SÁNDOR. A tizenötéves török háború történetéhez	347, 469
MERÉNYI LAJOS dr., Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága	108
— Kálló és Szathmár őrségeinek panaszai 1631-ben	635
SZEPESSY. Kurucz betörés Stíriába	268
SZILÁGYI SÁNDOR.. I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata	143
VÁRADY GÁBOR. Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat	20, 191
VÁRY REZSŐ dr., Bölcs Leo taktikájának az Escorialban lévő kéziratai	413
VOITH FERDINÁND emlékirata Mesko tábornok visszavonulásáról 1809-ben 149	
y—s. Nádori küldöttség jelentése a végvárak ügyében 1612-ből	365

II. Hadtörténelmi apróságok.

Bajvívások történetéhez. y—s.	390
Bányavidéki várak és végházak költségeiről. G. G.	126
Bányavidéki végvárak folyamodása Thurzóhoz 1609-ben. y—s.	686
Básta tábornokra vonatkozó adatok	400
Éggenberger jelentése a sziszeki csatáról. HUGYECZ ANTAL	264
Ersekujvár erősítési költségei 1639—1644. M—y.	121
Eszterházy Miklós és Pázmán Péter levélváltása. GEÖCZE ISTVÁN	127
Ferdinand főherczeg Nádasdy fegyverzetét kéri. HUGYECZ ANTAL	124
Francia lovasezred megsemmisítése 1809-ben	693
Generálisság hány vagyon magyarországi korona alatt. M—y.	122
Huszárok a hátvél harcban	564
Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben. y—s.	561
József nádor fegyverbe szólítja a magyar nemességet. G. G.	120
Kurucz betörés Stíriába. SZEPESSY	268
Lamberg feljegyzései a kurucz háborúk idejéből. G. G.	544

	Lap
Mágóchi Gáspár levele Ujhelyi Györgyhöz. K. A.	685
Magyar eredetű francia huszárezredek. MANGOLD LAJOS	266
Magyar nemesi fölkelés, 1809-ik évi, vitézei. G—y.	404
Mátyás király két levele. G—y.	256
Mont Cenis megvétele	131
Nádasdy Ferencz kinevezése Buda parancsnokává	692
Örökös tartományok járulása a háború költségeihez 1592-ben	397
Rákóczy Lajos jelentése Lippáról 1604-ben. G. G.	688
✓ Szigetvár történetéhez adatok. GÖMÖRY GUSZTÁV	539
Szinán pasa levele. GÖMÖRY GUSZTÁV	393
Tartalék önálló fölhasználása	270
Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben	395
Török háborúról, 1727—38, tudósítások. K. J.	556
Török kormányférfiak 1564—1573	558
Török végek őrhada 1577-ben. Dr. MERÉNYI LAJOS	259
Turai kincs. GÖMÖRY	680
✓ Végházbeliek tartásáról mód és rend. M—y.	262
Wesselényi összeesküvés történetéhez adatok	689
Zrinyi Miklós 1664-ik évi hadjárataról levelek. KONCZ JÓZSEF ..	554

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából 114, 255,
390, 538, 679

Hadtörténelmi irodalom:

I. Ismertetések	132, 565
II. Irodalmi szemle	136, 271, 567
III. A hadtörténelmi irodalom repertórium. Dr. MANGOLD LAJOS	141, 276, 694
Hadtörténelmi okmánytár	281, 283, 699
Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye	143, 497, 569

Mellékletek:

Arczképek: Savoyai Jenő, Rhédey Ferencz, Koháry István, De Souches Lajos,
Rueber János, Eggenberg Ruprecht. Összesen 6.

Térképek és rajzok: Hatvan 1, a tatárok útja 1, Nándorfehérvár ostroma 1,
Léva vára 1, a garam-szent-benedeki csata 2, a sziszeki csata 1. Összesen 7.

RHÉDEI FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Béla király névtelen jegyzőjénél olvassuk, hogy a honfoglaló Árpád vezér Ed és Edömér kún vitézeknek a Mátra erdejében nagy földet adományozott és ezek törzsökéből származott Kézai Simon mester Krónikája szerint a híres Aba nemzetség, melynek egyik ága tudvalevőleg a ma napság is élő gróf és nemes Rhédey-család.¹⁾

A Rhédeyek a XIII. század derekán tűnnek föl, mint előkelő Heves vármegyei birtokosok. Ős jószágai a Mátra alján Gyöngyös környékén feküdtek, de már Zsigmond és a Hunyadyak korában Nógrád vármegyében is gazdag földesurak voltak. — Rhédey Pétert 1442-ben azon Ulászló-párti főnemesek között látjuk, a kik Albert király özvegyét hitlevéllel biztosították, hogy az esztergami béketanácskozásokra bátorságosan elmehet. Rhédey Sándor 1447-ben a budai országgyűlésen Nógrád vármegye követe volt; János 1467-ben hevesi alispán, másik János pedig mint erdélyi alvajda és Mátyás király kedvelt híve szerepel ez időszak történeteiben.²⁾

A mohácsi veszedelem után, a török hódoltság terjedésével, birtokaik igen megfogyatkoztak. Oda hagyták tehát az ősi curiát, hogy vérok hullásával vagyont, dicsőséget szerezzenek. Jó katonák,

¹⁾ Anonymus Endlichernél XXXII. fejezet. Kézai krónikája. U. o. Lib. I. §. 6. A családi hagyomány Aba Sámuel magyar királytól származtatja a Rhédeyeket, de ez mese. — Hiteles oklevelek szerint azonban az Aba nemzetség törzsökéből valók.

²⁾ L. A kisérdői gr. Rhédey-családról írott értekezésemet a „Turul” I. k. 1883. évf. 119. l.

vállalkozó szellemű, vitéz emberek voltak. — Ferdinánd pártján harczoltak és Eger várából nem csak az országot de saját tűzhelyüket is védelmezték a támadó töröktől. Rhédey Ferenczet Dobó István alatt az egri hősök között találjuk és a család más tagjai a királpárti Magyarország különböző helyein vitézkedtek. Hűséges szolgálataikat az uralkodó nem hagyta elismerés, jutalom nélkül és egyszer-másszor tekintélyes adományokban részesültek Szolnok, Pest és Csanád vármegyékben.¹⁾ De nem örömet költözködtek el szülőföldjükről s ezért az akkori zavaros időkben bizony kevés hasznát látták szerzett javaiknak. Csak a pörük szaporodott, a jövedelemmel hatalmaskodó szomszédok, idegenek töltöztek.

A Rhédey ifjak tanuló oskolája Eger vára volt. Mikor már megbírták forgatni a kardot, felesküdték a vitézek közé s némelyikük egész életét itt töltötte el. A ki szegényebb volt, egy-két lóval szolgált, a kinek jobban telt, egy kis csapatot is kiállíthatott, rendes fizetése, hópénze járt utána. Mert Eger vára nem afféle *«tarisznys vár»* volt, hová minden kóborló hajdút, szabad zsákmányost befogadtak volna, csakhogy a létszám kitelvén, a zsold a kapitányok zsebébe vándoroljon. Sorsától az egész országrész megmaradása függött, fentartására tehát különös gondot fordítottak.

Kapitányai mindig jeles katonák, gyakran nagytekintetű főemberek voltak. A század vége felé Ungnád Kristóf, Rákóczy Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, Prépostváry, Nyáry Pál, mindanyian kimagasló alakjai ez időszak történetének. De jól megválasztották oda a vitézeket is, mert éjjel-nappal serényen kellett vigyázniok, hogy a portyázó török meg ne lopja a várat, el ne rabolja a nyomorúlt községet.

Tudvalévő dolog, hogy a békekötés daczára sem rozsdásodott a kard hüvelyében; apró csatározások napi renden voltak, néha hatalmasabb összeütközések is történtek, mert az ellenség épen a békét akarta fölhasználni a hódoltság terjesztésére. És ha egy-egy falut rablással vagy fenyegetéssel behódoltatván, regestrumba vettek, beszélhettek aztán akármit is a magyar és német urak, örökösen az övék maradt az. — Persze, hogy a végvári vitézek se nézték

¹⁾ L. u. o. és a családnak a m. nemzeti múzeumban letéteményezett levéltárát.

összetett kezekkel a dolgot és ölték vágta a portyázó törököt. Mikor pedig megindították a vizsgálatot ellenük, minden szigorúság, fenyegetődzés, kérés hiába való volt, mert a sereg összetartott és a világért ki nem adta volna a békesség-rontókat. Hadnagyok és kapitányok rendszerint azzal védekeztek, hogy a háborúság indítóí, a vakmerő csatázók levágattak vagy büntetéstől tartva, Isten tudja hová bujdosnak. Keresse őket a nemes ország.

Szerencset próbáló ifjú leventék, főuri családok sarjadékai messze földről sereglettek Eger várába, hogy hadi tapasztalatokat gyűjtsenek és a törököt színről-színre megismerjék. No már ebben nem is volt fogyatkozás, «*rú öklelhetek*» az ellenségre, a mikor épen kedvük tartotta és a kardforgatás mesterségébe bizony begyakorolhatták magukat. A vitézlő rend java része azonban Heves vármegye nemességéből került ki. Ezek voltak az igazi veteránok, a kik úgyszólván gyermekségüktől fogva vénségükig szolgáltak, hogy birtokaikat a rabló töröktől annál könnyebben védelmezhessék.

Mert a várból örökösen szemmel tartották az ellenséget és figyeltek minden mozdulatára. Czirkáló csapatokat, kémeket küldtek nyomába, *nyelvet vettek* tőlük és a veszély pillanatában seregestől rohantak elő, hogy jobbágyaikat vagy saját házuk népét, feleségüket, gyermekeiket megoltalmazzák. Nem zsoldért, de a családi tűzhely nyugalmaért harczoltak, nem nyereségvágy ösztönözte, de hazaszeretet lelkesítette őket. Mikor az apa kivénült a csatákból s pihenni tért az ősi fedél alá: a fiú vette kezébe a kardot. Így ment ez emberöltőről emberöltőre nemcsak Eger várában, de mindenütt a végeken, hol a török közvetlen szomszédja volt a magyarnak.

A Rhédey-család tagjai se viseltek már ebben az időben vármegye-tisztséget. Katonák voltak valamennyien, három nemzedéken keresztül. Mikor az öreg Rhédey Pál a XVI. század derekán kidőlt a sorból, derék fiai váltották föl helyét. Pál, az idősebbik, atyja példáját követvén, Eger várában szolgált és az ő kötelessége volt tovább oltalmazni azt a darab földet, melyben az elődök csontjai porladoztak. Már 1570-ben az egri vitézek között találjuk és ott harczolt huszonhat esztendő múlva is. — Az oklevelek atyjával együtt rendszeren «*miles agriensis*»-nek nevezik. Magasabbra nem emelkedett, de hivatását betöltötte és hűséges szolgálatát a király

is méltányolta. A vár feladása napján, 1596-ban október 13-án, mikor a török hitetlenül kardra hányta a védőket, szerencsésen kivágta magát az ellenség sorai közül, őseitől öröklött, vére hullásával szerzett birtokait azonban elnyelte a hódoltság.¹⁾

Ferencz, az ifjabb testvér, szétnézett a világban és mint abban az időben szokták volt mondani, «látott, hallott, próbált és sok csatákban forgott jó vitéz ember vala». Viszontagságos életében többször jutott olyan körülmények közé, hogy kardján kívül egyebe se maradt, de ez aztán sohasem hagyta őt cserbe és hírt, dicsőséget, gazdagságot szerzett neki.

Ifjúságát minden bizonnyal Eger várában töltötte, mert az a föltevés, hogy előbb az egyházi pályára lépett és 1557 körül váradi prépost lett volna, merőben alaptalan. A ki 1608-ban nőstül, 1621-ben még hadat vezérel, az közönséges emberi számítás szerint a XVI. század közepénél hamarább bajosan születhetett.²⁾

Mikor legelőször találkozunk nevével, már a füleki kapitányság fontos tisztét viseli. — Egyszerű nemes ember gyermeke, jószág nélkül szükölködő szegény legény lévén, nem családi összeköttetések, nem is hatalmas pártfogók, pusztán személyes érdemei emelték őt erre a szép állásra. — A hosszú török háború kezdetén, 1593—1596 között, bőséges alkalma nyílt tanujelét adni hadra termettségének. — Akár valamelyik végvárban, akár a maga kenyérén mint bizonyos számú lovas vagy gyalog vitéz kapitánya szolgált, kétségtelenül ki kellett tüntetnie magát, hogy ez időszak történeteiben oly nagy szerepet játszó Fülek parancsnoka lehessen.

E várat, mint tudjuk, az 1593-ik év végén foglalták vissza a töröktől, mikor a Teuffenbach, Rákóczy Zsigmond, Dobó, Homonnay, Báthory István, Nádasdy Ferencz és más jeles katonák vezérlete alatt álló magyar csapatok 37 napig tartó dicsőséges előnyomulása az egész bányavidéket főlzabadította a pogány igája alól. Első parancsnoka Serényi Mihály volt, ki az emlékezetes mező-

¹⁾ L. u. o. Pál 1604-ben már nincs életben.

²⁾ *Simon Máté*: Supplementum ad dissertationem Georgii Pray de dextra Sancti Stephani etc. — v. ö. *Turul* id. h. A munka végén Rhédey Ferencz Szent-Jóbon talált koporsókövének rajza látható. Születésére nézve biztos datummal nem rendelkezünk.

keresztesi csatában is vitézülharczott és mindjárt utána 1596—1598 között Rhédey Ferencz következett.¹⁾

Mióta Eger várában megfészkelte magát a török, Fülek a legfontosabb véghelyek egyike lön egész Magyarországon. Béke időben 5—600 főnyi lovas és gyalog vitézből állott az őrség, most azonban a környék minden fegyverfogható népe oda sereglett. Maga a vár a szabad vitézeknek, a palánkkal kerített város pedig a török által birtokairól elűzött úgynevezett *«futott nemesek»*-nek nyújtott ideig-óráig való menedéket. A hajdúk ebben az időben már igen elszaporodtak, mert a hódoltság ezer meg ezer embert juttatott koldusbotra. — Veszedelmes, garázda nép volt tagadhatlanul, mely háborúban hadi zsákmányból, békeben pedig rablásból elt, de hát valamiből csak élnie kellett. Az országgyűléseken rettenetes szigorú törvényeket hoztak ellenük. Akárkinek joga volt úton útfélen levágni őket, Istennek tetsző dolgot mivelt, ki a szabad hajdút megölte. — Csak az nem áll, hogy a társadalom söpredékéből kerültek ki; mi legalább meg vagyunk győződve arról, hogy nagyrészüik valamikor nemes udvarházakban lakott, és igen sokan régi gyökeres nemzetségből, előkelő fő birtokosoktól származtak. Mert a föld megmaradt, csak a gazdája változott. Munkás kézre, igavonó baromra a török földes úrnak ép úgy szüksége volt, mint a magyarnak. Viszont a pór, a jobbágy évszázadok óta már annyira megszokta a szolgaságot, hogy voltaképen neki mindegy volt, akár kinek fizeti is a dézsmát meg a kilenczedet. Hiszen két bőrt az új gazda se nyúzhatott rajta. Ha az *iszpája* túlságosan zsarolta a községet, kiköltözködtek a faluból, erdőkbe, hegyek közé menekültek, de tüstént vissza szállottak, mihelyt elengedett az adóból és előnyös alkura lépett velük. A paraszt észjárás minden furfangjával igyekeztek sorsukon javítani és utolsó esetben messze földre, más úr birodalma alá szökdöstek, arra azonban nincs példa, hogy seregestől összeverődvn, katonákká, szabad vitézekké lettek volna.

Bizonyos dolog, hogy a naponként szaporodó hajdúk között pórok, jobbágyfiúk sőt városi polgárok is szép számmal voltak, főleg miután Bocskay István fejedelem szabad jószágot és kiváltsá-

¹⁾ Serényi Mihályt, Istvánffy szerint, mindjárt az ostrom után ültette be Teuffenbach kassai kapitány Fülek várába.

gokat adományozott nekik, mindazonáltal kétségtelen, hogy e társadalmi osztály a török hódoltság terjedése miatt vagyontalanná és földönfutóvá lett nemességéből keletkezett és legnagyobb contingensét még ebben az időben is régi családok elszegényedett sarjadékai alkották.

A pór ragaszkodott a maga kunyhójához és mikor haragjában felperzselte a török földes úr, nem futott világgá, de másat épített helyébe és robotolt tovább türelmesen. A nemes ember szerette, védelmezte a hazát, életét fogyatta el szabadsága mellett; úr dolgát végezni, járomba görnyedni nem tudott, és hogy a rabságot kikerülje, egyik országszélről a másikra bujdosott. Ha a királyi hadak befogadták, zászló alá esküdött, és mezőn, végvárakban, esetleg valamelyik fő ur dandárjában kardjával szolgált, máskülönben pedig szabad nyereségen, szükségétől kényszerítve rablásból élt.

Az országgyűléseken azzal is vádolják a hajdúságot, hogy a rendes katonaság között szolgálni nem akar, hogy kénye-kedve szerint zsarolhassa a nyomorúlt föld népét. Mese beszéd; de hogy nem szolgált volna, ha zsoldra, hópénzre hívják. De ki győzött volna annyi éhes, rongyos, bujdosó vitéznek kenyeret, ruhát, hajlékot adni? — mikor a Habsburgok üres kincstára és rossz gazdálkodása mellett a veterán zsoldosok is csaknem éhen veszttek. — Nagyon jól tudták ezt a rendek és ne tulajdonítsunk különös fontosságot azoknak a törvényeknek, melyek a hajdúságot végképen ki akarták pusztítani a föld színéről. A közönséges életben másként állott a dolog. Mert a törvényhozó urak közül sokan nemcsak megtúrtak, de szívesen be is fogadták váraikba a szabad vitézeket. Azt is látjuk, hogy a fizetetlen idegen zsoldosok sokkal több kárt okoztak a föld népének, mint a hajdúk. Persze, hogy átkozódtak és betöltötték az országot siránkozásukkal, mikor egy-egy rossz tehenet és néhány szekér szénát, szalmát követeltek tőlük, de bezzeg gazdálkodtak nekik és keresték kedvüket, mikor portyázó török csapat közeledett a faluhoz. Félre verték a harangot, nagy tüzet gyújtottak, hogy a kóborló hajdúkat figyelmeztessék a veszedelemre. Az is gyakran megtörtént, hogy mikor az iszpája vagy a császár deákja az adóért sanyargatta őket, titkon üzentek a vitézeknek és egyesült erővel agyon verték, egy lábíg levágták a törököt. — De ha a dolog kitudódott és nagy summával kellett megváltani magukat,

ismét csak a hajdúkat vádolták. Ezek voltak a társadalom bűnbakjai és a kor felfogása szerint az Úr Isten az ők vétkeiért ostorozta a szegény magyar nemzetet.

Rhédey Ferencz egész életében kedvelte a hajdúkat. Becsülte bennök a támadásban vakmerő, védelemben elszánt, kitartó vitézséget. Füleki kapitánysága idejében befogadta őket a várba, bár a XVI. század végén hozott törvények már ezt is szigorúan tiltották. Fő- és jószág-vesztés volt azoknak a büntetése, a kik szabad hajdút tartottak és a rendek minden országgyűlésen sürgették a királyt, hogy úgy járjon el ellenük, mint a közjövedelmek háborgatói ellen szokás. Be is vádolták ezért az 1599-iki pozsonyi országgyűlésen, mikor is vármegyék és magánosok panaszára megbüntetéséről külön törvényt alkottak. A szabad hajdúk tartásán kívül még azt hozták föl ellene, hogy nemesen, paraszton egyaránt hatalmaskodik és Balogh Gáspárt saját házából kiűzte, gondoskodjék tehát ő felsége, hogy vétkes cselekedeteiért keményen lakoljon.¹⁾

Bizonyos dolog, hogy ennek következtében vizsgálatot indítottak, mely azonban rendes szokás szerint sokáig elhúzódott, mert Rhédey Ferenczet még 1601-ben is Füleken találjuk. De már a következő esztendőben a német származású *Tanhauser H. norius* ott a kapitány,²⁾ mi arra mutat, hogy vagy egyszerűen fölmentették őt állásától vagy pedig súlyosabb büntetéstől tartván, ideje korán menekült Fülekről. — Mert, hogy saját jó szántából, minden

^{1—2)} «Et quia contra Capitaneum filekiensem Franciscum Redey a comitatibus multae et graues quaerelae factae sunt, signanter autem a Casparo Balogh, qui ex propria domo per ipsum Redey evulsus et crudeliter tractatus esse dicitur, similiter quod contra publicas Regni constitutiones liberos Hajdones aluisset et nunc etiam aleret, ipsamque plebem et nobiles diversis violentiis afficeret: ideo sua majestas dictum Franciscum Redey juxta continentias publicarum constitutionum serio et severe punire dignetur» 1599. évi XXXVII. t. cz. — Ez a Balogh Gáspár különben, a ki Rhédeyre vádaskodott, izgága, rakoncátlan ember volt és egy kapitánynyal se tudott megférni. Később testvérével s több társaival együtt zendülést támasztott Füleken s a hadi törvényszék 1602-ben halálra ítélte. De megszökött. (Hadtörlénelmi Közlemények 1890. *A füleki zendülés.*) Rhédey Ferencz 1601 márczius 6-án még füleki kapitány. (L. *Szederkényi*: Heves vármegye Története III. k. 1. számú oklevél.)

különös ok nélkül hagyta volna el a kapitányságot, azt a történetek után föl se lehet tennünk.

Ez az idő forduló pontot jelent életében. Kint állott ismét a nagyvilágban, mint hadi pályája kezdetén, vagyon és pártfogó nélkül. De akkor még ifjú volt és sok önbizalommal, még több reménynyel nézett a jövőbe, most azonban már férfikora delére jutott és nem csak vére hullásával, ejjel-nappal való fáradságával szerzett állását veszítette, de meglehet hogy szabadságáért is aggódnia kellett. Mitévő legyen, hová forduljon? — A ki megszokta a parancsolást, a kinek szavára egy sereg hallgatott és három vármegyében nem ösmert hatalmasabb embert magánál, az közönséges zsoldos vagy erdőn, mezőn bujdosó, útakat leső martalócz nem tudott, de nem is akart lenni.

Rhédey Ferencz azonban — mint egész élete bizonyítja — erős akaratú, bátor, kitartó ember volt, ki sohasem esett kétségbe. Gyorsan határozott, még gyorsabban cselekedett minden dolgában és a mihez egyszer hozzáfogott, tűzön, vízen keresztül vitte.

A füleki kapitányság szép fizetéssel járt, azt ugyan egy magános vitéz föl nem emésztette,¹⁾ Rhédeyt különben is takarékos, szerző embernek ismerjük. Össze válogatott tehát egy csoport vakmerő, mindenre kész hajdút, megruházta, fölfegyverezte őket és aztán lóra kapván, megindult Erdély felé. Könnyű szívvel vett búcsút Magyarországtól, mert nem sírt utána se feleség, se gyermek; szabad volt, mint az égi madár. Jó nyereséget ígért a vitézeknek, a kik azért még a pokolba is elmentek volna vele.²⁾

Báthory Zsigmond fejedelem a goroszlói csatavesztés után (1601 aug. 3.) Moldvába menekült, Básta pár hét múlva meggyilkoltatta Mihály vajdát s minden fontosabb helyet hatalmába kerítvén, egész Erdélyt meghódoltatta Rudolfnak. A városok, Brassó és Déva kivételével, átadták kulcsaikat és a rendek még hálálkod-

¹⁾ Bosnyák Tamásnak p. o. személyére és asztal tartására 125 frtja volt havonként (Hadtörténelmi Közlemények 1893. évf. 686), de tudjuk, hogy ezen kívül is sok mellékes jövedelme vala.

²⁾ Szamosközy (III. k. 110) és utána Bethlen (V. 294) azt írják, hogy Rhédey Ferencz a vallonok és németek zsarnoksága és injuriája következtében menekült Magyarországból, jó csapat vitézt hozván magával.

tak is a császári generalisnak, hogy a zsarnok, vérszomjas oláh kalandortól megszabadította őket.

De a független nemzeti párt fájó szívvel nézte az ország romlását s kész volt törökkel, tatárral szövetekezni, hogy megbuktassa Rudolf kormányát és visszaállítsa Erdély régi alkotmányát. Zsigmond csakhamar ismét bejött Erdélybe. Brassó megnyitotta előtte kapuit, a székelység és a hajdúk egy része mellé állott. Bektás temesvári pasa, 16 ezer főnyi török-tatár hada, Csáky István, Székely Mózes s a régi híres katona Borbély György magyarjai keményen szorították Bástat és egy pillanatra úgy látszott, hogy a szerencsétlen ország végre fölszabadul az idegen nemzet türhetetlen igája alól.

Rhédey Ferencz Zsigmond pártjához csatlakozott és azon volt, hogy becsületet szerezzen kardjának. Idegen volt Erdélyben, de az ott tartózkodó magyarországi urak között sok ösmerősre akadhatott, a kik aztán csakhamar elterjesztették hírét, hogy ki és mi volt annak előtte a maga hazájában. Székely Mózessel és Bethlen Gáborral barátságot kötven, rövid idő alatt tekintélyre, befolyásra tett szert és a nemzeti párt vezérférfiainak egyike lőn. De a hadakozó felek 1602 február 13-án fegyverszünetre lépven, kard helyett diplomatiái alkudozásokkal akarták megoldani az erdélyi bonyodalmakat. Báthory Zsigmond — kinek saját vallomása szerint — még ekkor sem jött meg az esze,¹⁾ megbánta elhamarkodott cselekedetét, megiszonyodott, megrémült a sok kiontott vér és fogalmat felül haladó nyomorúság láttára és hajlandónak mutatkozott lemondani Erdélyről, ha Rudolf illendően kárpotolja őt. A hóbortos ember a császár lábaihoz akart borúlni, töredelmesen bevallotta és Isten tudja hanyadszor szánta-bánta bűneit, ítéletet várván nyomorúlt fejére.²⁾

A prágai udvarban kegyesen fogadták a megtérő juhót. Op-

¹⁾ «Én bizony igen jó egészségben, vagyok — írja 1602 február 18-án Bocskay Istvánnak — és egy cseppnyire sem különben valamint szinte az előtt tíz esztendővel kgd esmert, sem vigabban sem szomorúbban *sem eszesben* és így . . . magamat mód nélkül nem töröm». (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. k. 107. l.)

²⁾ Az elmondottakat l. bővebben u. o., valamint Bethlen Farkas históriáját. (De rebus Transilvanicis V. k.)

peln és Ratibor hercezség vagy más megfelelő birtokon kívül 50,000 forint évi nyugdíjat ígértek neki ha tüstént elhagyja Erdélyt, ellenkező esetben fegyverrel is készek voltak elfoglalni tőle az országot. Ehhez képest Básta az összes hadak fővezérévé neveztetett ki, mialatt Nyáry Pál ajánlatot tett a prágai kormánynak, hogy 4000 emberrel kiveri Báthoryt az országból. Ily körülmények között Zsigmond nem habozott sokáig és maga sürgette a Rudolffal kötött egyezség végrehajtását.

De a nemzeti párt, melynek vezére Székely Mózes vala, szörnyen elkeseredett a dolgok illetén fordulatán. Szász-Sebesnél fegyveres országgyűlést tartottak s kijelentették, hogy nem szakadnak el a töröktől és akár mi történik is, fejük fennállásáig védelmezik Erdély függetlenségét. Hanem hát nagyon kevesen voltak és Székely Mózes segélykérő szavára meg se mozdult Erdély. Básta késedelem nélkül megtámadta őket. Tövis alatt 1602 július 2-án történt a csata. — A támadó sereg 4000 főnyi lovas németből állott, a magyarok mindössze is 1600-an voltak. Véres viadal fejlődött ki, miközben Mózes Bástát vette üldözőbe s már-már leszúrja hegyestőrével, ha vitézei meg nem segítik. Mikor azonban a magyar sereg gyöngülni kezdő jobbszárnyát a tartalék gyalázatosan cserbe hagyta, a németek erősen megnyomták és a Maroshoz szorították a bomladozó hadsorokat és részint levágták, részint a folyó túlsó partjaira űzték őket. — Székely Mózes, Bethlen Gábor, Borbély György, Szelestey János, Rhédey Ferencz, stb. szerencsésen megmenekültek a csatából és már Hátszeg vidékén jártak, mikor Básta követei utól érték őket. — Kegyelmet, bűnbocsánatot ígért nekik, ha Rudolf hűségére térnek. — Némelyek elfogadták, de nagyobb részük tovább folytatta útját Törökország felé¹⁾

Báthory Zsigmond 1602 július 6-án fölkereste Bástát szász-sebesi táborában. Hire járt, hogy mikor ott Erdély átadásának módzatai felől tanácskoztak volna, Rhédey Ferencz, Kis Farkas és Nagy Pál titkon megüzenték Zsigmondnak, hogy ne menjen ki az országból, mert ők levágják a német hadakat és vissza helyezik

¹⁾ Bethlen Farkas id. m. V. k. Lib. XI. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1601—1607) V. k. Várfalvi Nagy János: Székely Mózes (Századok 1869).

fejedelemségébe.¹⁾ Zsigmond azonban már nem akart vissza fordulni megkezdett útjáról és július 26-án örökre búcsút mondott Erdélynek, mely az ő vétkes könnyelműsége miatt leírhatatlan nyomorba, inségbe süllyedt. Az egykorú krónikások szörnyű dolgokat jegyeztek föl erről az időről. A nép anyira elszegényedett, hogy igavonó barom hiányában maga húzta a gúnyosan «*Básta szekérének*» nevezett talyigát; húsnak, kenyérnek színét se látta, mert a mi élés találkozott az országban, azt a német, vallon és magyar zsoldosok mindenütt felemésztették. Az emberek a nagy éhségtől kényszerítve mint a fenevadak egymást falták föl. — A holtakat kiásták sirjukból, a gonosztevőket levágták a bitófáról, hogy húson táplálkozzanak. — Az anya saját gyermekét, a gyermekek szüleit ették meg és Enyeden nyilvánosan mérték az emberhúst stb.²⁾

Mialatt Rudolf biztosai Gyulafejérváron a fegyverrel meghódított «*tartomány*» beolvasztásáról tanácskoztak, Székely Mózes és a többi bujdosók a szerencsétlen ország megszabadításán működtek. — Minden bizodalmukat a török segítségbe vetették és várakozásukban nem is csalódtak, mert a portán igen jól tudták, hogy ha Erdélyben megfészkeli magát a német, a félhold uralma Magyarországon is kétségessé válik. Ha Rudolf a rendek kérését teljesítvén vissza állítja az ország régi alkotmányát és megerősíti a nemzet jogait és kiváltságait, az események bizonyára másképen alakulnak. De hallani sem akart erről és az erdélyi fejedelemséget már nemlétezőnek tekintette. — Az elkeseredett honfiak tehát érintkezésbe léptek Székely Mózessel s míg ők odahaza titkon szervezték a nemzeti pártot, addig a szultán athnamét, kardot, botot

¹⁾ . . . «deutet ihnen benebens andas gros verlangen so sy neulicher zeit als sy nahend bey Sassebes für gezogen gehabt haben, damaln Sigismundus und er Basta in erst besagter statt bey sammen gewöst, da dann Khys Farkas, *Redey Ferenz, der sonst zu Filegg gelegen*, und Nagy Pal alle drei Ungern dem Sigismundo zu wissen gemacht sy vâhren berait das deutsche khriegsvolckh alles niderzu hauen, und ihn indas fürstenthumb widerumben einzusezen» stb. Básta jelentése Rudolphoz: Erd. Országyl. Emlékek V. k. 146. l.

²⁾ Szamosközy István Történeti maradványai IV. k. 174. 177. l. Utána Bethlen Farkas, id. m. a ki még több borzalmas dolgokat jegyzett föl. L. még erre vonatkozólag Erdélyi Országyl. Emlékek V. k. 96. 56. l.

és zászlót küldött Mózesnek, megparancsolván Bektás temesvári pasának, hogy török és tatár hadakkal melléje álljon. Megesküdött Mohamet «szent árnyaira», atyjának lelkére és 124 ezer prófétára, hogy Székely Mózeszt ülteti a fejedelmi székbe vagy az erdélyieket a németekkel együtt végképen eltörüli a föld színéről.¹⁾

Székely Mózes az 1603-ik év tavaszán *«mikorön még a fü ki sem jött volna»* csakugyan megindult Temesvárról és ápril 15-én a Vaskapun át Erdély földére lépett. — Toldy István, Bogáthy, Borbély, Vajda, Bronkay és más előkelő nemesek dandárjaikkal tüstént hozzá csatlakoztak és fejedelemmé kiáltották ki. A székelység táborába sietett, a nemzet jobbjai megváltó gyanánt üdvözölték, csak a circumspectus szász atyafiak foglaltak el várakozó állást. Gyulafejérvár megvétele után Szamosujvár alá vezette seregét, melynek falai között Básta elszánt védelemre készült. De ostrom-ágyúk nem voltak vele és hogy ne töltse az időt hiába, Nagy Alberttel körül zároltatta a várat és maga a derék haddal Dézsig nyomult. A városon alól, Kaplyonnál nagyszámú jobbára németekből álló zsoldos csapat tartózkodott, de voltak közöttük magyar hajdúk is, a császár párti Kornis Boldizsár és Kendy Ferencz vezérlete alatt. Bizonyosan Szamosujvár fölmentésére siettek és az volt a céljuk, hogy az ostromló sereget oldal támadásokkal háborgassák.

Székely Mózes Rhédey Ferenczet 2000 főnyi könnyű lovasal küldé ellenük, a ki Murza tatár vezérrel éjszakának idején nagy óvatosan közeledett Kaplyon felé. Az ellenség teljes biztonságban érezvén magát, a tábort minden oldalról védtelenül hagyá és még csak előőrsöket se állított. A vezérek meg is adták az árát gondatlanságuknak.

Pitymallatkor egyfelől Rhédey huszárai, másfelől pedig a tatárok nagy sivalkodással rohantak elő és fölverték a mély álomba merült tábort. A támadás oly gyors és meglepő volt, hogy komoly ellentállásról szó se lehetett és a ki csak kezét lábát bírta, menekülni igyekezett. Kornis és a többi főemberek megpróbálták ugyan helyre állítani a rendet és harczra kényszeríteni a futókat, de Rhédey és Murza két tűz közé szorították és irgalmatlanul ölték, vág-
ták, taposták, őket. Legnagyobb részük ott veszett vagy a tatárok

¹⁾ V. Nagy János: Székely Mózes. id. h.

fogságába került, a szerencsésebbek Kendyvel és Kornissal együtt előbb Szamosujvár felé, majd Kolozsvárra és innen Magyarországra futottak.¹⁾

Ez alatt Nagy Albert nem valami serényen örködhetett Szamosujvárnál, mert Básta 400 német lovaggal egy éjjel kiszökött az ostromlott várból, szerencsésen keresztül ossant a magyar táboron és május 24-én Kolozsvárra érkezett. Innen Szathmárra ment és az volt a célja, hogy Magyarországon gyűjt hadat Székely Mózes ellen. Példáját csakhamar többen is követték, mert a támadó magyar sereg vezérei minden ponton győztek, a várakat kiostromolták és a havasföldi segédcsoportokat egymásután tönkre verték.²⁾ A menekülő zsoldos hadak egyrésze Szinyér-Váraljánál szállott táborba, hogy szükség esetén Bástához csatlakozhasson.

Ezt megtudván Székely Mózes, parancsot adott Rhédeynek, hogy támadja meg és verje szét őket. Rhédey, Balád szultán tatár főnökkel meg is indult az ellenségre, melynek számáról és erejéről azonban nem volt kellőleg tájékoztatva. A város alatt nagyszámú német, vallon és magyar csapatokra bukkant, neki pedig a tatárokkal együtt mindössze 2000 embere volt. Ehhez járult még, hogy a tábor már természetből fogva is kitűnően megerősített helyen feküdt, mert egyfelől a Szamos folyó, másfelől pedig hatalmas hegyek védelmezték. De a csatát már nem lehetett elkerülni, mert az ellenség észre vette jövetelét és a visszavonulás közben még könnyebben legyőzte volna. — Támadást vezényelt tehát, arra számítván, hogy a tatárok gyors rohama és a huszárok vakmerő bátorsága zavarba hozhatja az ellenséget és a szerencse még neki szolgálhat. Most azonban csalatkozott, mert a táborban lévők fődött állásukból oly hatalmas ágyú- és puska-tűzzel fogadták, hogy a tatárok tüstént meghátráltak, de a magyarok se bírták sokáig kiállni a golyózáport és csakhamar az egész sereg megfutamodott.³⁾

¹⁾ Szamosközy III. k. 66. 72. l. Bethlen Farkas V. 270.

²⁾ U. o. 269. Erd. Országgyűl. Emlékek V. 50 l. Székely Mózes id. h.

³⁾ Bethlen V. 293—295. Szamosközy III. 110. — Elbeszélésük szerint (Bethlen csaknem szóról szóra kiírja Szamosközyt) Székely Mózes többek között azért is küldé Rhédeyt Szinyér-Váraljához, mert a helyi viszonyokkal ösmerős vala és nem régiben még azon a vidéken lakott. Szamosközy

Rhédey visszavonulása azonban rendben történhetett és úgy látszik az ellenség nem merte elhagyni a tábornokot, hogy a hátrálókat üldözze, máskülönben azon a szoros helyen nagy kárt tehetett volna bennök. — A veszteség jelentéktelen vala, a főemberek közül csak Kendeffy Gáspár maradt a csatatéren.¹⁾

Ez alatt Székely Mózes egyik diadalt a másik után aratta. A nyár kezdetén Fejérvár, Kolozsvár, Besztercze, Szászváros, Szász-Sebes, Torda, Enyed, Megyes, Dézs és Háromszék kivételével az egész székelység meghódolt neki. Most már Básta is lemondott a reményről, hogy vissza foglalhassa Erdélyt és Rudolf parancsára alkudozni kezdett Mózzal. A császár állítólag hajlandó lett volna bizonyos kikötések mellett előismerni őt, de Székely nagyon jól tudta, hogy a török segítségére csak is addig számíthat, míg a németnek ellensége marad, és nincs a császárnak annyi hatalma, hogy megvédelmezze őt a fejedelemségben, ha a portán nem akarják. — Visszautasította tehát a föltételeket és tovább harczolt.²⁾

Ettől az időtől fogva azonban szerencséje szemlátomást hanyatlott. Radul havasalföldi vajda, a német császár lekötelezettje, serényen gyűjteté a hadat Oláhországban és bár a pasát hűségéről, Székelyt pedig jó szomszédságáról erős hitlevéllel biztosította, csak a kedvező alkalmat várta, hogy betörjön Erdélybe. Addig is Bástának sikerült kieszközölni, hogy Rácz György és Deli Markó körülbelül 3000 főnyi oláh, rácz és magyar sereggel a Bárczaságra rontott és a háromszéki pártosokkal egyesülvén, fenyegető állást foglalt el.

Székely Mózes Makó Györgyöt és Imecs Mihályt küldé ellenük, állítólag 3000 lovassal és 400 tatárral, a kik Földvár közelében utól érték és gyorsan megtámadták Deli Markó csapatját. Ez két zászló elvesztése után megfutamodott, mire Székely hadai vérszemet kapván, üldözőbe vették az ellenséget. — A német pártiak azonban kerültek a csatát, szekerekkel és sánczokkal jól megerősí-

azonban tévesen volt értesülve, mert Rhédey (*„Vir strennus animo et manu promptus”*) egyenesen Fülekről jött Erdélybe, a mint Básta jelentéséből is kitetszik.

¹⁾ Szamosközy III. 111. l.

²⁾ V. ö. Erdélyi Országgyűl. Emlékek V. 52. Szamosközy III. 152.

tett táborukba szállottak, napestig fárasztották az ostromlókat. — Mózes értesülvén a történetekről, Rhédey Ferenczet 300 buszárral segítségükre küldé, megparancsolván Makónak, hogy az ütközettől mindaddig tartózkodjék, a meddig maga is elérkezhetik a derék sereggel. A régi tapasztalt katonák is nagy ovatosságot ajánlottak és annál is inkább el akarták kerülni a döntő csatát, mert már a sereg fáradt és kimerült volt és híre járt, hogy Havasalföldről újabb segédcsapatok érkeztek.

De Makó György, különösen pedig a fiatal és tapasztalatlan Imecs, nagy harci kedvüktől elragadtatva nem hallgattak az okos tanácsra és 1603 július 6-án Rozsnyó és Keresztyénfalva között megrohanták az ellenség erős táborát és egy órai sikertelen ostroma után nyílt csatába bocsátkoztak Rácz György és Markó hadaival. A szerencse nem járt kedvükben és a szép kis sereg teljesen tönkre tétetett. A tatárok gyors lovaikon menekültek, de magyar és székely valami 2000 maradt a csatatéren, köztük a meggondolatlan könnyelmű vezérek, Makó és Imecs.¹⁾

Rhédey Ferencz kivágta magát a harczból és Székelyhez futott, a ki július 8-án már Brassó alatt táborozott. — Arra a hírre, hogy Básta elindult Magyarországból, tüstént követeket küldött Nyáry Pálhoz, értesítvén őt, hogy kész a császárral illendő egyezsége lépni. De már késő volt, mert Serbán Radul vajda nagy sereggel átlépte a határokat és gyorsan közeledett Brassó felé.

Székely Mózes halasztani akarta a csatát, és alkudozni kezdett a vajdával, hogy visszatérésre bírja. — Ugylátszik, csak időt akart nyerni, míg Borbély György és Nagy Albert csapatai, meg a Kamensky János vezérlete alatt álló lengyel vitézek, kiket nemrég zsoldjába fogadott, megérkeznek. — Ezekre azonban hiába várt, de hozzá csatlakozott Bethlen Gábor, majd Bektás pasa 2000 törökből álló seregével, sőt még a brassaiak is küldtek a táborba 150 katonát és néhány ágyút, mert nem tudhatták, hogy fordul a koczka.²⁾ Mindössze 6—8000 embere volt tehát és 27 ágyúja, tarackja. — Az ellenség számát kétszer annyira becsülték.

¹⁾ Szamosközy III. 189—198. IV. 197—200. Bethlen V. Lib. XII. Váralfalvi Nagy János: Székely Mózes id. h.

²⁾ Mika Sándor: Weisz Mihály 42. l.

Székely Mózes szekerekkel és sánczokkal kerítette be táborát, mely háttal egy berekre, oldalvást pedig a brassai papirosmalom épületeire támaszkodott; előtte egy kis sáros, mocsaras patak vagy is inkább árok vonult el, melyet azonban ember és állat mindenütt meggázolhatott. A szekereket lánczczal és kötéllel kapcsolhatta össze, úgy hogy a kerekék egymást dörzsölték.

A temesvári pasának sehogy se tetszett a dolog és azt tanácsolta, hogy nyílt síkon várják be az ellenséget és fogadják el a csatát. Felsorolta, hogy mennyi hátránya van az ilyen mód nélkül bekerített s a katonaság szabad mozgulatait akadályozó tábornak. Veszélyben a gyors menekülést, jó szerencse esetén a győzelem kizsákmányolását lehetetlenné teszi stb. Székely Mózes azonban nem hallgatott beszédjére. Neki is megvoltak a maga nyomós argumentumai, többek között, hogy a vitézek ne a futásban de a harcban keressék dicsőségüket. De mindenek felett arra számított, hogy ágyú- és puska-tűzzel viasszaszoríthatja az ellenséget, mely ha egyszer hátrálni kezd, a győzelem kezükben van.¹⁾

A pasa látván, hogy nem boldogul vele, késedelem nélkül kivezette és a mezőn a tábor jobb oldalán állította föl a tatárokat, maga azonban visszament a sánczok közé. De kint maradt Rhédey Ferencz 300 huszárával, — a ki már ekkor Toldy Istvánnal, Bogáthy Miklóssal, Toroczky Lászlóval együtt tanácsosa volt Székely Mózesnek és azt a parancsot kapta, «hogy ha valaki ki kezdene futni az szekerek közt való táborból» irgalmatlanul vágja le.²⁾

Radul vajda egyesült magyar, oláh és rác hadai 1603 július 17-én érkeztek a síkra. A jobb szárnyat Rác György, a tatárokkal szemközt álló balszárnyat Deli Markó és a másik Merza vezényelte. Közép oszlopban szabad hajdúk és gyalogok sűrű tömege következett és a négyszegletű csatarendet a vajda csapatai zárták be.³⁾

¹⁾ Szamosközy III. 203—205. Bethlen V. 377—380. — Székely Mózes táborának elhelyezésére nézve megegyeznek, és szerintök 6000 embere volt, de ugylátszik a temesvári pasa tatárjain kívül; más versio szerint 10.000 főből állott a sereg. (Szamosközy IV. 198).

^{2—3)} Szamosközy IV. 183. 193. Az ellenség csatarendjére nézve Bethlen Farkas (id. m. 396. l.) Szamosközyt követi (id. m. III. 212), a ki különben *«egy hazug olasz levélből»* följegyezte, hogy Radul «Merzának adá

A mint az ellenség lőtávolba érkezett, a magyar sereg hatalmas ágyu- és puska-tűzzel megnyitotta a harczot. Erre a vezérek rohamra parancsolták a gyalogságot, sőt az előzetes megállapodáshoz képest a lovagok is leugráltak a nyeregből és fejszét, bárdot, csákányokat ragadva. Szent Miklóst és Jézust kiáltva, megtámadták a táborn. — Deli Markó járt legelőn és vitézei összetörték, szétrombolták a szekereket. Az ellenség szakadatlan tüzelése kevés kárt tett bennük.¹⁾

Most aztán kitűnt, hogy igazsága volt a temesvári pasának.

Mert az erős gyalogsági roham — a mint hasonló körülmények között abban az időben gyakran megtörtént — elvette az ágyúk hatalmát. Székely Mózes szóval, tettel buzdította, lelkesítette a vitézeket. — A sereg élére állott s lova hátáról igazgatta a pattantyusokat, hogy hol löjjék az ellenséget. De nem használt az semmit. A német pártiak új erővel támadtak, mire előbb az ágyúk fedezetére rendelt brassai drabantok, majd a sánczokat védő, mindössze is 600 főnyi gyalogság hátrálni kezdett. A torlaszokon csakhamar res támadt, a hajdúk megbontották a szekérsánczot és betörték a táborba. — Erre a tatárok a temesvári pasával tüstént megfutottak, pedig még a rabláson kívül egyebet se tettek. — A táborban szorult lovasság kétségbe esetten védelmezte magát, de a bekerített helyen *«sem előre sem hátra nem futhatván»*, a túlerő végre is győzedelmeskedett. Egyrésze kitört a sánczok közül és ha nem volt ideje menekülni, drágán adta el életét. — Mert Radul seregei elállották az utakat és iszonyú öldöklést vittek véghez a tábor környékén. — De Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz meg-

észak felől való részt, Brassó felől való oldalt a lovagoknak, négy szegletű seregben középen mentenek az hajdúk az gyalogokkal. Az vajda volt az főzászlóval utólba». Id. m. IV. 183.

¹⁾ Nagy Szabó Ferencz elbeszélése szerint, a ki különben 50 esztendő múlva *emlékezetéből* írt, «mind gyalog szállának az vajda hajdúi, csak egy kapczában, mert nagy sár vala az Mózes tábora előtt. . . De semmit nem tartozék az hajdú, hanem által mene, gázla, puskája kezében» stb. (Erdélyi Történelmi Adatok I. 82.) Tudjuk azonban, hogy nem a sár miatt, de azért szállottak le a nyeregből, hogy a gyalogsággal egyesülvén, a szekérsánczokat annál könnyebben megvívhasák.

szabadultak a mésezárlásból. A gondviselés örködött felettük. — Mindkettőre hívatas várt még.

Mikor már minden elveszett s az erdélyi nemesség virága a csatatéren maradt, Székely Mózes is menekült. De megjósolták neki, hogy sohasem tér vissza Brassó alól. Az urak közül Bogáthy Miklós és egy hű szolgája, Kadicsfalvi Nagy János, követte, mikor a ráczok és oláhok üldözöbe vették. Három nemes vérű lovának a harc előtt baja történt, most egy kurta sötét pej paripán vágatott, mely már a táborban is megbotlott vele és alig tudott kivergődni a szekerek közül. Az üldözők jobb lovakon voltak és már-már nyomába értek. — Mikor Bogáthy Miklóst levágták, Székely Mózes kissé megállapodott. Segítségére nem siethetett bajtársának, mert maga is halálos veszedelemben forgott, de legalább oda kiáltotta nekik, hogy kegyelmezzenek életének, mert főúr, kiért jó sarczot kaphatnak. Úgy is lőn. — Mindez néhány perc alatt is megtörténhetett, de ki tudja, hátha épen ez a néhány percnyi késedelem váltott végzetessé reá nézve? — Üldözői közelebb jutottak hozzá és egy kis csermelynél utól érték. Nagy János föláladozta magát érte, de a hű embernek csak egy élete volt, az ellenség pedig számosan támadt és vagdalkozott. Egyikük pallossal hozzá csapott és fején találta. Most már aztán nem futott többé Székely Mózes. Hőshöz, fejedelemből méltóan akart meghalni. Arczczal fordult támadóira és buzogánynyal verte vissza őket. — Majd hegyes tört rántott elő, miközben golyó találta, de azért tovább harczolt, nem adta meg magát. Végre egy csiki székely háta mögé lopódzott és kopjával keresztül öklelé. — Lefordult lováról, de még élt, mikor Rác György oda érkezett. Nagy vitézi módon elütötte fejét a haldokló hősnek és Radul vajdához vitte, ki előbb feltűzte sátorára, majd Brassóban a kutyaéknak vetette. — Ez ugyan nem fejedelemből illendő cselekedet, de igazi oláh tempó volt.¹⁾

¹⁾ Székely Mózes harczára nézve I. Szamosközy III. 212. skll. IV. 190—194. Bethlen Farkas Id. m. V. k. 396. skll. Várfalvi Nagy János Székely Mózes (Századok 1869) Székelynek egy Szentiványi Borbála nevű udvarhelyi sánta aggleány megjósolta, hogy Brassónál fog elveszni. Mózes megharagudott és fenyegette, hogy megégetteti, ha nem úgy lesz. A leány könyörgött, hogy csak addig ne bántsa, míg vissza jön a csatából. (Szamos-

A brassai csata után megérkeztek a várva várt lengyelek, mire Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz, kik elsőben a török birodalma alá menekültek, visszatértek Erdélybe és Nagy Albert és Borbély György hadaival egyesülvén, újabb ellenállásra készültek. De nemsokára Básta is bejött és rettenetes bosszút állott a nyomorúlt országon.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

közy IV. 194). Brassónál hír szerint 3000 ember veszett el. Székely Mózes *Nagy Szabó* szerint Rácz György vágta volna le, más verzió szerint bizonyos *Pál* nevű görög. Legvalóbbbszínű előttünk Szamosközy elbeszélése, hogy mindenki vágta, a ki hozzá férhetett, de hogy tulajdonképen ki ölte meg? eldönteni nem lehet. (Id. h. IV. 191).

SAVOYAI JENŐ ÉS A NÁNDORFEHÉRVÁR ELLENI HADJÁRAT. 1716—17.¹⁾

Jutalmazott pályamunka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A nagynevű hadvezérnek, *Savoyai Jenő* herczegnek, III. Károly Bécsben, 1717 május 14-ik napján e szavakkal adta át, azon kort jellemzőleg, a vezéri pálcza helyett a keresztet: «Ő, a felfeszített, legyen a legfőbb vezér, te parancsainak végrehajtója; az ő vezérlete alatt győzni fogsz.» A gyémánttal kirakott feszület talapzatán e szavak állottak: «*Jesus Christus, Generalissimus*».

¹⁾ Az volt törekvésem, hogy Savoyai Jenő herczeg 1716—1717-iki hadjáratát hazánkban, az utolsó tatárjárással egybekössem, s ezt úgy történelmi mint katonai szempontból, lehetőleg új adatok felhasználásával is, megvilágítsam, ami magyar irodalmunkban, ebben az alakban, tudomásom szerint még eddig megírva nincs.

Forrásokul használtam a következő, részben egykorú munkákat:

a) «Die grossen Thaten, welche zu unsterblichem Ruhm Sr. Kaiserl. und Cathol. Majestät der durchlauchtigste Held Eugenius Herzog von Savoyen und Piemont wider den Erb-Feind Christlichen Namens in dem Königreiche Ungarn Anno 1717. vorsichtig unternommen und sieghaft ausgeführt, mit wahrhafter Feder beschrieben. Mit röm. Kaiserl. Majest. allernädigst. Privilegio.» *Nürnberg* 17. .

b) «Gespräch im Reiche der Todten, zwischen dem heldenmüthigen Landgrafen von Hessen Cassel etc. Wilhelm dem Achten, und dem grossen Helden und Herzogen von Sawoyen, Prinzen *Eugen*, in welchem die His-

SAVOYAI JENŐ.

Királyunknak, a római császárnak, szerencsés választása volt ez, ha ugyan lehet «választásról» szó akkor, a mikor kétségtelen hogy Savoyai Jenőhöz hasonlítható hadvezéri tehetség Lotharingi Károly ideje óta a császár rendelkezésére nem állott.

Savoyai Jenő kora legkiválóbb hadvezére vala. A hadászat és harczászat elméletében ép úgy, mint azok gyakorlati alkalmazásában egyaránt kitűnő volt, a ki az ellenség fölismeret erejét saját hadainak erejével, képességével gondosan összemérte, a ki a terepviszonyok és a harcz esélyeire befolyással bíró egyéb tényezők beható megismerése után, körültekintő óvatossággal, megfontolva állapította meg terveit, de aztán annál gyorsabb volt elhatározásaiban és azok végrehajtásában. E mellett, bár maga rettenhetetlen bátorságával tűnt ki és a saját életével nem sokat gondolt, ama ritka vezérek közé tartozott, kik csapataikat könnyelműen soha se kockáztatták.

Szóval, birt mindazokkal a kiváló tulajdonokkal, a melyek a hadtörténelem legjelesebb vezéreit ékesítik.

Atyja, Eugen Mórícz Savoya-Carignan hercege, már 1673-ban, midőn Jenő herceg még csak 10 éves volt, meghalt, és anyja — Mazarin bíbornok unokahuga, — a papi pályára neveltette; de a «petit Abbé de France» katonai pályára vágott s midőn a francziák által

torie des gegenwärtigen Kriegs deutlich, ordentlich und unparteiisch erzählt wird. Frankfurt und Leipzig, 1760.»

c) «Istoria del Principe Eugenio die Savoja generalissimo delle armate imperiali» stb. Turin, 1789.

d) «Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen», kiadja a cs. és kir. hadi levéltár XVI. és XVII. kötet, Bécs, 1891.

e) Arneth «Prinz Eugen von Savoyen». Wien 1858. II.

f) «Kurze Geschichte der Kaiserl. königl. Regimenten, Corps. Bataillons, und anderen Militer-Branchen, von ihrem Ursprung an bis zu Ende des Feldzugs von 1799». Wien, 1801. Továbbá

g) a Szilágyi István és F. Szathmáry Károly által 1860-ban kiadott «Szigeti Album»-ban, Szilágyi István által írt «Az utolsó tatárjárás» című munkát.

h) Matuschka Lajos «Der Türkenkrieg 1716—18.» című munkához csatolt okmányokat.

i) Szathmár Ugocsa, Máramaros vármegyék, a gróf Károlyi és báró Perényi család levéltárait.

elutasított, bátyját követve, osztrák császári szolgálatba lépett; 20 éves korában már Bécs felmentésénél küzdött s kitűnt a Petronell melletti csatában; ezután résztvett, már mint dragonyos ezredparancsnok, Esztergom bevételében, mire tábornokká nevezte-tett ki.

Buda ostroma alatt a futó árkok megvizsgálásánál kapta első sebeit.

Midőn Esztergomnál, *Lotharingi Károly* alatt, a török hadsereg nagyrésze megsemmisült, akkor mondta Bádeni Lajos herczeg a csak hamar beteljesült jóslatot: «Savoyai Jenő okos és vitéz ember, ki idővel nagy hadvezér leend!»

Buda megvételénél, majd az 1687-ik évben Harsánynál (Mohács), a következő évben pedig, már mint altábornagy, Nándorfehérvár alatt harczolt, hol ismét megsebesült.

Ezután 6 évig Olaszországban működött s mint *Turin* kormányzója, *Catinat* francia tábornagy meggyőzője, mindenütt fényesjeleit adta vezéri és államférfiúi képességeinek, hivatottságának.

Már mint tábornagy kapta a francziáktól a meghívást, hogy lépjen francia szolgálatba, a mit azonban a herczeg most már visszautasított. 1697-ben Savoyai Jenőt mint császári fővezért látjuk *Zenta* előtt, a hol a törökök fölött szeptember 11-én ama nagyszerű diadalt aratta, melyben majdnem az egész ozmán hadsereg megsemmisült.

Olaszországba visszatérve, ismét a francziák ellen küzdött; végrehajtotta 1701-ben remek átkelését az Alpeseiken és Carpinál, Chiarinál s több vár bevételénél, valamint Luzaranál folyvást szaporította babérait.

Nem folytatjuk e fényes hadi pálya leírását, elég ha a fényes győzelmek közül még a Höchstädt, Cassano és Turin melletti csatákat említjük, továbbá a németalföldi hadjáratot, melyben Oudenarde és Malplaquet mellett győzött és Lille várát bevette, míg végre a rastatti béke a nagy háborút fényesen befejezte.

Vezéri fényes tehetségeit mi sem jellemzi jobban, mint hogy valahányszor nem ő volt a fővezér, a császáriak vagy vereséget szenvedtek, vagy győzelmeik kétesek valának; de mihelyt Savoyai Jenő megjelent, a szerencse csillaga ismét ragyogni kezdett.

Tudta ezt *I. József*, s ezért Savoyai Jenőt méltóságokkal hal-

mozta el; már 1703 óta mint az udvari hadi tanács elnöke működött, majd birodalmi tábornagygyá, a birodalmi hadak fővezérévé, a titkos tanács elnökévé stb. nevezte őt a császár ki.

A jeles hadvezér katonai életére vonatkozó e néhány nevezetesebb mozzanatot szükségesnek láttam röviden érinteni, hogy általok most előadandó fegyvertényeit megvilágítsam.

Alig hogy megkötöttetett a béke Franciaországgal, a porta haddal támadta meg a velencei köztársaságot, a melylyel a császár — saját érdekében nem tűrhetvén azt, hogy az oszmán hatalom újból megerősödjék — véd- és dacz-szövetséget kötött; a porta a karlóczai békeszerződést megszegvén a török háború újból kitört.

Itt kezdődnek Savoyai Jenőnek Magyarországon újabb hadi ténylei. Hazánkban érdemelte ki első sarkantyúit, hazánkban kapta első sebeit s a génius itt övezte halántékát a halhatatlanság babéraival.

Ali-Damad pasa nagyvezír 200,000 emberével előbb Szalánkeménél szállott táborba, de azután, *Pétervárad* ellen irányozván hadműveletét, a *Karlócza* melletti sánczok mögött foglalt állást és 1716. jul. 23-án már ott lengett az oszmán lobogó; Savoyai Jenő 60,000 főnyi magyar-német hadai Futtaknál álltak.

Gróf *Pálffy* János tábornagy, horvátországi bán, huszárjai már aug. 1-én, a magyar huszár példátlan vakmerőségével rontottak neki a török erődített tábornak, s a négy órai, a Bayreuth és Gondrecourt vértess-ezredek által vitézül támogatott és általában mindkét részről nagy elszántsággal folytatott harc alatt, a szpáhik hatszor rohantak *Pálffy* ellen, de minden roham megtört a huszárság ellentállásán.

A lovassági ütközet el volt döntve, 400 huszár és kétszer annyi török borította a csatatért. Ali 20 ezer embere nem bírt *Pálffy* csekély hadán erőt venni.

Ez a huszárvitézség, a magyar fegyverek eme dicsősége, a törököket elrémitő bevezetésül szolgált a következő diadalokhoz. *Pétervárad* alatt következett a méltó folytatás.

Midőn a péterváradi várparancsnokot, Löffelholtz báró tábornagyot, a nagyvezír — ki seregével Péterváradhoz közelebb hú-

zódván, az erőd megtámadására az előkészületeket megtette — a vár feladására felszólította, Savoyai Jenő herczeg azt felelte, hogy «ő maga viszi meg a választ, hadserege élén». És el is vitte, mert seregével Péterváradnál a Dunán átkelvén, a török tábor 1716. aug. 5-én megtámadta.

Savoyai Jenő serege a Dunán való átkelés után ama sánczvonalba állapodott meg, melyet 22 évvel előbb gróf *Caprara* tábornagy emelt s mely még mindig «*Caprara-sánczok*» név alatt szerepelt. E kettős sánczvonala arccal keletnek állott s jobb szárnyával a Dunára, balszárnyával Pétervárad erősítésére támaszkodott; a szárnyak ezen kívül a terep meredeksége miatt nehezen voltak megközelíthetők.

A török tábor e sánczvonaltól észak-keleti irányban egy halmon feküdt és a körülállított járművekkel szekérvárrá alakított át.

Savoyai Jenő herczeg gyalogsága nagyobb részét három harczonalba — *Stahremberg* Miksa, *Bevern* herczeg és *Löffelholz* — a külső sánczvonala mögött állította föl, míg a belső erődöt öt zászlóalj szállotta meg. Az erődön kívül annak balszárnyához csatlakozott *Württemberg* Sándor herczeg 6 zászlóaljból álló gyalog dandára, még tovább balra állott föl a lovasság zöme, melyet *Pálffy János* gróf tábornagy vezetett, 5 harczonalba: *Nádasdy*, *Mercy*, *Martigny*, *Falkenstein* és *Battée* alatt. A jobb szárnyat *Ebergényi* 4 huszár-ezredből álló lovas dandára képezte. A felállítás balszárnyát egy kiterjedt mocsár, jobb szárnyát a Duna védte.

Reggel 7 óra volt, midőn a *Württembergi* herczeg gyalog dandára a támadást megindította, s ez mindjárt oly sikeres volt, hogy a törökök 13 löveggel felszerelt ütege az első rohammal a császáriak kezébe került. Az ugyanekkor előnyomuló lovasság a törökök lovas tömegeit támadta meg hasonló sikerrel.

A további előnyomulás azonban fennakadt, mert a sánczokból támadásra kivonuló gyalogság, a kivonulás közben rendetlenségbe jutván, a janicsárok által megtámadtatott és nemcsak az első, de sőt a második sánczvonala mögé vettetett vissza. De ekkor a balszárny lovasság hátsó csapatai, valamint Savoyai Jenő rendelkezése *Württemberg* gyalogságának nagy része, a janicsárok jobb oldalába törnek, s azt visszavonulásra bírják.

A támadás most az egész vonalon újból megindult és a császári sereg föltartóztathatatlanul nyomult a török szekérvárig.

Itt a támadás újból fennakadt, mert a nagyvezír a janicsárok egy részét összegyűjtven, a kétségbeesés elszántságával tört a császári középbadra; de ez a török hadsereg sorsát többé meg nem fordíthatta. A támadó oszlopok minden oldalról benyomultak a szekérvárba, a török megfutott s Savoyai Jenő hadai déli 12 órára az oszmán táborhely kellő közepéig hatoltak; 30,000 török holtteste borította a csatatért, köztök, a vereség tudatában hősies halált kereső nagyvezír, a janicsár-aga, több aga es pasa. A hadi zsákmányt 5 millió forintra becsülték. Alig három héttel később a császári hadak már *Temesvár* előtt állottak.

Lari Ahmed szeraszkiez 30,000 emberrel megkísérlé a fölmentést, de siker nélkül, s az október 10-én komolyabban megkezdett ostrom következtében okt. 13-án a törökök kitűzték a fehér lobogót.

Mehmed pasa a várat capitulatio mellett föladta s a 12 ezernyi várórség fegyvertelenül elvonult Pancsova felé. Temesvár, 164 évi török birtoklás után ismét magyar kézbe jutott. Kivonulásokkor a törökök tömérdek ágyút, löport, ólmot hagytak hátra.

Savoyai Jenő herczeg már ekkor jelezte, hogy a jövő évben Nándorfehérvár ellen vonúl; és e tervezett hadjárat bevezetéseül tekintendő az, hogy Mercy lovassági tábornok bevette *Pancsovát* és *Uj-Palánkát*. Petrás alezredes elfoglalta *Gradiskát* és *Bródot*, *Velika-Selot*, *Dobort* s megszállott a Bosznia nagy részét. Gróf Draskovics János Horvátországhoz kapcsolta *Dubi-czát*. Steinville gróf erdélyi tábornok elfoglalta a krajovai bán-ságot, fölépíté a *szenterzsébeti* várat és *Új-Orsovát*, egyszersmind hogy utat készítsen az ország belsejébe, megszállotta az oláh szorosokat.

Orsova bevétele Mercynek nem sikerült. De különben is Mercy abban a nézetben volt, a mit Savoyai Jenő herczeg is elfogadott, hogy Orsova birtoka nem fogná könnyíteni a hadműveleteket: megvédése nagy erőt vonna el a működő hadseregtől, sőt Oláhország felől Orsova könnyen elzárathatnék Mehádiától.

A császáriak kezében levő és jól megerősített *Mehadia* különben is elégségesnek mutatkozott arra, hogy az azon vonaloni

betörést meggátolja. Ez a felfogás azonban utóbb tévesnek bizonyult. A hadtestek téli szállásaikra vonultak.

Így végződött az ezen évi diadalmas hadjárat, a jövő évi, még diadalmasabbnak előhírnöke.

Savoyai Jenő herczeg Bécsbe vezető útjában *Győrött* nov. 8-ik napján vette át a pápa ajándokát, egy megszentelt kalapot és kardot, a melyet nem kevésbé becsült, mint azt a kardot, a melylyel őt József császár mint atyjától, Lipóttól kapott ereklyével ajándékozta volt meg, a turini fényes győzelem után.

II.

Midőn III. Károly Savoyai Jenőnek az arany fészületet átadta, ezzel egyszersmind kiadta a parancsot a Nándorfehérvár elleni *támadó hadjáratra*.

Mert míg 1716-ban a császári kormány alapján véve politikailag védő volt és a háború csak a hadsereg-parancsnok személyes tulajdonságai folytán vált támadóvá, most a kivívott fényes győzelmek után politikailag és katonailag támadásba kellett átmenni.

A XVII. és XVIII. században *Nándorfehérvár*, már csak fekvésénél fogva is, úgy a töröknek, mint a császárságnak illetőleg Magyarországnak is, nagy szolgálatokat tett, a szerint, a mint egyik vagy másik volt az erősség birtokában.

A török Nándorfehérvárt 1521-ben foglalta el s az 1688. és 1690. év közötti időszak kivételével, mely alatt a mi kezünkben volt, bírta azt 1717-ig; a török ama 194 esztendő alatt, míg Nándorfehérvárt bírta, koronkint mindig erősítette, mert hisz ez volt hatalmának támpontja az Aldunánál.

De nem annyira a vár erősítése, mint inkább és főleg a *Duna* és *Száva* által nyújtott kettős védelem, s az ártereket ellepő mocsarak tették e pontot azokban az időkben erőssé.

A portának ugy Magyarország mint Ausztria ellen viselt háborúiban mindig Nándorfehérvár szolgált a hadműveletek alapjául, de viszont Magyarországnak és Ausztriának is Nándorfehérvár volt kulcsa, minden, akár Törökország, akár Szerbia ellen irányzott hadműködésnél.

Míg a török Budáról uralkodott hazánk egy része fölött, addig Nándorfehérvárra nem fordított valami rendkívüli gondot; de midőn az oszmán hatalom napja 1686-ban Magyarországon kezdett aláhanyatlani, s a porta egymásután vesztette el várait, csak akkor fogtak Nándorfehérvárnak nagyobb mérvben való megerősítéséhez.

Az 1717-ik évben Nándorfehérvár már olyan erős vár volt, mint az előtt soha; ezenkívül, mivel *Ahmed* szultán tudta, hogy az osztrák és magyar hadak legközelebbi támadásának célpontja csak Nándorfehérvár lehet, ennek vidékén egy erős hadat tartott készenlétben; ennek ellenében III. Károly és lángeszű hadvezére következetesen egyengették az útát a hadsereg részére Nándorfehérvár felé.

Mercynek 1717 januárban előterjesztett hadi tervét elfogadta a császár és a fővezér is, hogy t. i. a *Hervenjcz*a (*Dunavicza*) csatornán szállítsák a hajók a csapatokat *Új-Palánkára*, onnan a *Dunára* és hogy a hadjárat minél korábban kezdessék meg; mert az érkezett tudósítások szerint még nem minden ázsiai csapat kelt át a tengeren s méltán attól lehetett tartani, hogy ha az oszmán teljes haderő együtt lesz, mindazokat a pontokat elfoglalja, a melyeken a császáriak átkelését a Dunán és a Száván megakadályozni lehet.

Petrás Ernő alezredes már márcziusban bevitte az első szállítmányt Péterváradról Pancsovára; de a hadtestek csak nagyon lassan gyülekeztek téli szállásaikból; az ujonczozás és lóállítás is vontatva haladt, úgy, hogy a sereg zöme csak május második felében vonult föl a kijelölt helyen Futtaknál; pedig a késedelem, a mint a következmények mutatták, végzetessé válhatott.

Sehol sem oly rendkívül fontos tényező a *tér* és az *idő*, mint a háborúban. Ha Savoyai Jenő még csak pár napot késik, a hadjárat célja könnyen veszélyeztetve lehet.

A császári csapatok következő erőben jelentek meg a kijelölt táborhelyeken: *Futtaknál*, az 1716. évi táborhelyen, 39 gyalog zászlóalj, 80 dragonyos és vértesszázad.

Péterváradnál 14 zászlóalj gyalogság, 90 lovas század, 92 ágyú. *Pancsovánál*, *Dentán*, *Verseczen* 30 gyalog zászlóalj, 133 lovas század. *Temesvárotnál* maradt 6 zászlóalj.

Erdélyben 92 zászlóalj, 21 lovas század, 12 ágyú.

Ezenkívül volt 200 ostromlöveg, a melyek Bécsből, Budáról, Eszékről, Szigetről, Szegedről, Péterváradról szállítottak a hadsereghez.

A hadmérnöki kart is szaporították Németalföldről, a régiek 3, a belgák 6 dandárba osztatván be, *De Bauffe* alezredes parancsnoksága alatt.

A dunai hajóhad 10 nagy hadi hajóra egészített ki, több mint 50 sajkával, 1000 emberrel és 300 ágyúval a fedélzeten, *Anderson* Péter altengernagy parancsnoksága alatt. Miután azonban hajóink a török könnyű hajókkal szemben nehézkeseek voltak, nasszadokat és csolnakokkal ellátott 3 könnyebb hajót is építettek. A nagy hadi hajóknak csak $3\frac{1}{2}$ lábnyi (1·8 méter) mélységre lévén szükségök, Titeltől a Dunaviczán a Temesbe és a Temesen Pancsovánál a Dunába biztosan voltak úszathatók.

A császári «Proviand Admodiation»-társaság az 1716-ki hadjárat alatt nem felelvén meg kötelességének, a minthogy az ilyen magán vállalatok a hadviselés újabb és régibb történetében csak a legkritikább esetekben váltak be, — a fővezérlet közvetlenül intézkedett közegei által az élelmezés iránt.

Ez is egyik tényezője volt a kivívott nagyhorderejű győzelemnek. A múlt és a jelen században több csata veszett el a rossz élelmezés s az e *téren* elkövetett bűnök, mint a hadvezérek talentumának, vagy a katonák vitézségének hiánya miatt.

Állott ezek szerint a Savoyai Jenő herczeg vezérlete alá rendelt hadsereg, a mérnöki karon, a hajóhadon és ostromütegeken kívül, 83 gyalog zászlóaljból, 70 gránátos, 232 lovas századból, 106 ágyúval; nem számítva a 20 zászlóaljnyi várőrségeket s a határörvidéki miliciát. Ez 65,100 gyalog, 35,679 lovas, összesen 100,779-nyi élelmező létszámnak felelt meg.

Ez az erő azonban a döntő harczig, részint az ellenség előtt szenvedett veszteségek, részint a nagyban pusztító verhas miatt, tetemesen lepadt s különösen a lovasoknak majdnem fele használhatlanná vált; úgy hogy a hadsereg *tényleges* létszáma s nevezetesen a *harczó állomány 40,000 fővel kevesebbre szállott le*.

Szemben a török háromszoros erővel, hasonlíthatatlanul kisebb volt e hadsereg; de megsokszorozta erejét a hadvezér tehetsége, s a csapatok vitézsége, lelkesedése.

És e vitézségből, e lelkesedésből megfelelő, igazságos részt kérünk a magyar vezérek, a magyar ezredek, a magyar csapatok számára is.

A német és osztrák írók következetesen úgy állítják oda az 1716, 1717. évi győzelmeket, mint a melyeket osztrák, német s a német hatalmaktól kölcsön vett, szóval külföldi hadseregek vívtak ki; sőt a cs. és kir. hadi levéltár hadtörténelmi osztályában *Matiuska Lajos* által kidolgozott «Der Türkenkrieg 1716/18.» czímű nagy munkában is csak amúgy elmosódva van érintve a magyarok részvéte, hűséges közreműködése ezen hadjáratok alatt, — és csak ott, a hol a világos igazság már el nem takarható, juttatnak nekünk is egy parányi részt a dicsőségből.

A gróf *Nádasdy*, báró *Ebergényi*, br. *Splényi*, gróf *Eszterházy*, *Babocsay* huszár-ezredek mind magyarok voltak.

A dragonyos és vértés ezredek, de sok gyalog ezred részére is az 1716 és 1717. évben *Magyarországon*, *Erdélyben* ujonczoztak. A német nevű, valamint német és osztrák tulajdonosok nevén levő úgy gyalog, mint dragonyos és vértés ezredekben igen sok magyar fiú harczolt. De a Magyarországból és Erdélyből való edzett, regibb katonák és ujonczok mellett magyarországi szerb és rác szabad csapatok is alakítottak.

A német és osztrák írók azért szorítják a magyar katonákat, a magyar vitézséget — ugyszólván — háttérbe, mert a csapatok nagyobbára osztrák és német neveit olvasván, nem tudják, hogy e csapatok java része magyarokból állott, s nem birnak az előítélettől szabadúlni, hogy 1716 és 1717. évben is talán még mindig tartottak az 5 évvel azelőtt lezajlott függetlenségi harczok hullámaival; azt hiszik, hogy a magyarok, mint megbízhatatlan elemek, e harczokban csak csekély részt vehettek.

Tagadhatatlan, hogy sok tápot nyert e balhiedelem abból a körülményből, hogy a porta csakugyan értekezett *II. Rákóczi Ferencczel*, s minden módon igyekezett az emigránsokat, főleg a *békétleneket* a *Magyarországon* vivandó de különben a császár ellen intézett hadjáratban felhasználni; a mi azonban csak nagyon csekély eredménnyel járt.

A gróf *Eszterházy* Antal proklamatiója, a melyet mint «pozsonyi főispán, erdélyi vezér-tábornok, s a legyőzhetlen ottomán

császár nagyvezére» bocsátott ki (gróf *Steinvile* által 1717 jun. 13-án Savoyai Jenőhöz intézett jelentés melléklete), s a melyben tudatja, hogy *Máramarosba* 60 ezer, *Erdélybe* 40 ezer tatárral fog-nak betörni — elhangzott a pusztában.

Maga Savoyai Jenő herczeg is meggyőződött arról, hogy a forradalmi, a békétlenkedő elem már nagyon kis körre szorúlt, s a magyar nemzet az ő egészében békét akar; ezt a vármegyékhez intézett különböző felhívásaival s ezekben a magyar dinasztikus hűség iránt kifejezett nyilatkozataival is tanúsította, annak daczára, hogy még aug. 2-áról is azt jelenti neki a munkácsi várparancsnok, miszerint Lengyelországból érkezett hírek szerint, *Bercsényi, Csáky Mihály* és *Forgách* azt tervezik, hogy 8—14 nap alatt 60,000 emberrel *Erdélybe* betörjenek. *Eszterházy* Antal pedig magyarosan öltözött 6000 janicsárral, 300 kozákkal, ezenkívül 3000 tatárral és 500 más nemzetiségbelivel egy más vonalon rontson be.

Savoyai Jenő május 15-n indult el *Bécsből* hajón és 21-én érkezett meg a futtaki táborba, épen «*Prudens*» napján, mit a babonás hitűek a legjobb jelnek vettek.

Már a következő napon szemlét tartva, meggyőződött, hogy több ezred, a tüzérség egy része és még sok más szükséges hadi anyag hiányzik.

Míg ezek gyülekeznek, Mercy kíséretében május 24-én *Pancsovára* ment a hadműveleti előzetes teendők, különösen a Dunán való átkelés megállapítása végett.

Ez megtörténvén, 28-án visszatért *Pancsovára*, az indulás iránti intézkedések végett, bár a várva várt ezredeknek s a tüzérségnek csak egy része érkezett még meg.

A megelőző hadjáratok alkalmával a császári hadak rendszeren a *Száván* át nyomultak Szerbiába, ezért a törökök abban a véleményben voltak, hogy az osztrák sereg most is a megszokott utat fogja követni; ennélfogva nagy gonddal őrizték a Száva partjait s azokat zárt sánczokkal megerősítették; a Duna partjait sok sajkával látták el, a Duna szigetén pedig védő sánczokat ástak.

Ez, továbbá az utánszállítás könnyebbsége, az átkelés harczásatilag könnyebb végrehajtása és sok más körülmény Savoyai Jenőt arra indították, hogy a *Dunán* való átkelésnek adjon elsőbb-

séget. A törökök erre nem voltak előkészülve, holott 1696-ban ők is Pancsovánál vertek volt hidat.

A hajóhidak, szállító hajók beszerzése s a szükséges hajós legénység kiállítása után Schwendermann parancsot kapott, hogy 5 hadi hajóval fedezze *Szalánkemén* vidékét, Donavitz ellen, egyébként Mercy parancsait teljesítse, a ki Verseczen, Alibunáron, Hlansán át Oppovára érkezett, a hol jun. 5-én táborba szállt.

A Tisza vidékén, a Bánságban, Erdélyben volt ezredek is parancsot kaptak, hogy a Bánátban kijelölt helyeken gyülekezve, a további intézkedéseket Mercy gróf lovassági tábornoktól kérjék.

Mercy oly mozdulatokat tett, mintha *Orsovát* akarná megtámadni, a mi azonban távolról sem állott szándékában; e mozdulatok célja csupán csak az volt, hogy, a főseregnek Nándorfehérvár felé vonulását leplezze.

III.

A karlóczai békekötés áldozatának, a forradalom által trónjától megfosztott II. Musztafának a helyén 14 év óta *III. Ahmed* szultán ült, a kit, mint majd minden szultánt, gyötört a tettvágy s a harczy dicsőség utáni szomj. Fokozta ezt a trónjáról elűzött bátyjának esetéből támadt az az aggodalom, hogy őt is hasonló sors érheti, ha népének nem mutat fel nagyobb katonai eredményeket.

De a legközelebb álló okok, az 1716. évben szenvedett nagy vereségek, még inkább ösztönzék a szultánt s majdnem elkeseredésig korbácsolták különben is erős háborús hajlamait.

Ezen sokszoros oknál fogva sokszorozott erőfeszítéssel készült az újabb hadjáratra, még pedig annál inkább, mert hitelesen értesült, hogy Savoyai Jenő nagy erővel igyekszik az Aldunához.

Ahmed harcz-szomját a Péter czár ellen kivívt győzelem is növelte s csaknem biztosra vette, hogy az a szerencse, a mely a felholdat a Pruthnál érte, a Dunánál is megtartandja csodatevő erejét.

Ezért lázas erőfeszítéssel gyűjtötte össze seregeit Ázsiából, Egyiptomból, s a hűbéres királyok tartományaiból.

De a török kormány még a tatárokról sem feledkezett meg.

Nem volt ugyan a mult századbeli nép az a tatár, az a haderő többé, a mely Dzsingisz-kán alatt rettegésben tartotta Európa keleti részét, — nem volt az a nép többé, mely IV. Béla alatt romhalmazzá, temetővé tette hazánk nagy részét; de a név mégis rettegett volt. A háború fénye, a katonai vitézség, a győzelem dicsősége: nem lelkesítették többé a XVII. század tatárait; csak a hadviselés árnyoldalai: a rablás, pusztítás, gyujtogatás — valának jellemző tulajdonságaik.

De ez, és épen ez nagy tényező volt a szultán számításaiiban.

Mozgósította a mintegy 15—20 ezerre menő moldva-tatár hadsereget, és azt az uralkodó khán gyöngesége, előhaladt életkora miatt, fia, az ifjú vezér parancsnokságára bízta.

Egyébiránt a déloroszországi tatár csordák már 1716-ban is gyülekeztek Hotinnál és Oláhországban, de csak Mehádiáig jutottak, a hol megtudván *Temesvár* elvesztését, visszahúzódtak.

1717-ben nagyobb mérvű volt a mozgósítás azért is, mert a porta azt remelte, hogy a Magyarországba betört tatár sereget, a forradalmi elemek is támogatni fogják. Ez volt egyike a porta azon időbeli végzetes csalódásainak; mert eltekintve a *Rákóczi* harcrai iránti természetes kegyeletről s a szabadságszeretet kiirthatlan erőszelmeitől, úgynevezett «forradalmi elem» hazánkban akkor már nem létezett.

A császári befolyásnak sikerülvén annak kieszközlése, hogy a tatárok lengyel területen ne vonulhassanak át, — a portának nem maradt más hadi útja, mint az, a mely Moldván át kínálkozott, hogy az ott összpontosított tatár seregek elébb *Erdélybe* nyomuljanak, s aztán *Magyarországba*, annál is inkább, miután a máramarosi Kárpátokon levő keskeny átjárók *Körösmezőnél* és *Borsánál*, a vármegye intézkedése folytán, erősen bevágtak; ámbár gróf *Steinville* tábornok rendeletéből hasonlóan eltorlaszolták az *ojtózi, gimesi, beszterczei* szorosokat, s a láposi szorost is bevágtatta annak örparancsnoka, *Nemes Tamás*, valamint a *beszterczei* kapitány a telcsi szorost, — minden ilyen ponton őrcsapat állíttatván fel.

De *Rakovicza* Mihály, a moldvai hoszpodár, is várta már miliciájával a porta rendeletet, hogy mikor nyomuljon Erdélybe, a kit különben is mély bosszú vezérelt az erdélyiek ellen, miután hugát, *Ernau* kalandos és megghiúsult betörese alkalmával, a futó

erdélyi had magával vitte, hogy aztán a hatarszélről meggyalázva bocsássa vissza.

A porta egy minden oldalról egyidejűleg végrehajtandó támadásra szánta el magát, akként, hogy haderejének különféle oszlopai úgy Moldvából mint az Oltnál, valamint a fő hadszínhelyen előnyomulásukat egyszerre kezdjék meg.

E nagyszabású tervet és készülődést már 1716 decemberben tudták Bécsben, valamint azt is, hogy Anglia és a hollandiak a portánál hasztalan fáradoztak a kiegyenlítésen és hogy a porta a háborút a tavasszal folytatni fogja.

A koczka el volt vetve.

A végzet és Savoyai Jenő géniusa úgy akarták, hogy Ahmed ne tágitson s kérlelhetlen következetességgel rohanjon saját veszedelmébe.

A török hadak megindulván, *Chalil* pasa nagyvezír Drinápoly és Nissa között kapta az értesítést, hogy Savoyai Jenő herczeg a Dunán átkelt; ezért meggyorsította a meneteket s valódi tervétől a figyelmet elterelendő, egy hadosztályával *Orsovánál* átkelt a Dunán; ez egész erővel az 500 ember által védett *Mehádiára* tört s a sánczokat elfoglalta. A várparancsnok kapitulált s elvonult.

Úgy látszott, hogy *Chalil* pasa általában Temesvár felé törekszik s e hadi csel következtében minden nagyobb akadály nélkül érkezett Nándorfehérvár alá, s előbb a Bolce patak vonala mögött jobb szárnyával a *Dunára* támaszkodva ütött tábor.

A császári hadsereg bekerítése és kettős tűz közé szorítása, végül megsemmisítése s a szorongatott vár fölmentése: ez volt a czél, a terv.

A terv jól volt kieszelve és bizonynyal nem a nagyvezíren, hanem az ő balcsillagzatán mult, hogy nem sikerült.

IV.

Savoyai Jenő herczeg bizonynyal átlátta a porta tervét, mely szerint a császári fővezér az ország több pontján betörő különítmények és tatár csordák által erőinek megosztására kényszeríttessék, vagy legalább a nagyobb mérvű sereg-összpontosításban megátoltassék.

De a herczeg nem engedte magát ép oly merész mint jól átgondolt tervében megzavartatni; a seregnek Nándorfehérvárnál összevonását föl nem függesztette, sem meg nem engedte az erők megosztását, bizva Erdélyt s Magyarország északkeleti részét — úgy szólván saját sorsára.

A török hadsereget megsemmisíteni, Nándorfehérvárt bevenni! ez volt a jelszó. Ennek sikerében mondhatni babonás odaadással bízott s ezért az eshetőségek fölött nem sokat töprengett.

«Audaces fortuna juvat!»

De azért minden lehető megtett az ország fenyegetett részeinek megvédésére, vagy legalább a támadható bajok mérséklésére.

Szolgált ő tanácsokkal, buzdítással, bocsátott ki czélszerű rendeleteket, — adott mindent, csak *katonát nem* — mert ezt adnia *nem lehetett*, de kitűzött feladatánál fogva *nem is volt szabad*.

Már június 11-én a Titel melletti táborból intézett buzdító körlevelet a felső magyarországi vármegyékhez, a melyben appellál az ő hazafiságokra, egyszersmind lelkökre köti az öröködest s a közreműködést, irván a többi között, hogy *ő cs. kir. Felsége bízik a vármegyékben s kerületi tisztviselőkben, miszerint a kibocsátandó felhívásra s a legfelsőbb szolgálat igényelte szükség esetében, a kebelökből állítandó katonák által valódi és megfelelő segítséget nyújtandának.*»

Nem is maradt a lelkesítő körlevél, a melyet az illető vármegyék magyar, oláh fordításban közöltek a néppel, hatás nélkül, mert a határmegyék elrendelték a fölkelést.

A többi között Máramaros megye közgyűlése is július 2-án így szól: «gróf Károlyi ő excellentiája parancsolatjából falunként lovas és gyalogból álló katonákat vetettünk fel, kiknek is kapitányoknak unanimi voto et consensu Várady Ferencz atyánkfíát rendeltük.» A megye a felsőmagyarországi hadak parancsnokával, gróf Károlyi Sándor altábornagygyal, valamint gróf Steinville erdélyi parancsnokkal is folytonos érintkezésben állott.

Lippától Aradig, Szegedig az egész Marosmellék öresapatokkal láttatott el.

Viard tábornok Temesvár tájaig néhány dragonyos és vertes ezredet rendelt, meghagyva, hogy Temesvárott, Aradon, Világosváron és Borosjenőn, veszély esetében ágyúlövések által figyel-

meztelessék a lakosságot, fájdalom! nem a *védelemre*, hanem a lehető *menekülésre*.

A tenkei őrség Várad értesítésére lőn utasítva, Várad pedig Munkácssal és Huszttal állott folytonos érintkezésben; — a lőcsei és kassai várak előreláthatólag kívül estek a veszély körén, vagy legalább távolabb az első megrohanás színhelyeitől.

Gróf Károlyi altábornagy a legsűrűbb levelezésben állott a huszti várparancsnokkal, báró Kuckländer alezredessel («*Sacrae C. regiaeque Mattis Vice-Colonellus et perpetuus Commendans Husztiensis et Maramarosiensis*»), ugyszinte Bagosi Lászlóval, a ki 148 gyalog és lovas katonával őrizte a határt és Sztojka László máramarosi alispánnal.

Jelenti a többi között Sztojka gróf Károlyinak, július 7-ikéről, Szlatináról, hogy a Moldvából érkezett tudósítás szerint «a tavasszal a magyar perduellis urakat a török elvitte Törökországba, azóta ott vannak.»

A magyarországi határszéli vármegyék egyébiránt még júliusban sem tartottak a tatárok betörésétől, mint azt a Károlyi grófhoz Nagy-Károlyba intézett hivatalos jelentések bizonyítják; — ennek daczára készeknek nyilatkoztak, szükség esetében az *általános* fölkelésre is.

Azonban az Erdélyből, főleg a gróf Steinvilleől, sűrűn érkezett tudósítások mindinkább meggyőzték gróf Károlyit és a határmegyék őrségeinek parancsnokait, hogy a Duna felé törekvő ellenséges nagy haderőn kívül Erdély és Magyarország végpontjait meg fogja rohanni a moldvai és tatár sereg, a mi be is következett.

V.

Savoyai Jenő herczeg jun. közepén kezdte meg a hadműveleteket, a midőn a bánáti és péterváradi csapatok *Opava és Pancsova* között már egyesülve voltak, készen az átkelésre.

A Temes torkolatánál levő 3 sziget mocsaras volta s a Duna nagymérvű szélessége miatt ezen a helyen az átkelés czélszerűtlennek mutatkozván, alább jelöltetett ki az átkelés, a hol a Duna 800 lépésnyire keskenykedik.

Jun. 13-án kezdődött meg a csapatok leszállítása a Temesen, öt magyar sajka nyitván meg a vízi útát; de a kis flotta közepén is sok magyar hajósok által kormányzott sajka evezett.

Jun. 15-én reggel Savoyai Jenő herczeg egész vezérkarával megjelent a parton; a kíséret rendkívül nagy volt, kivált az által, hogy a tábornokon kívül névszerint följegyzett 42 herczeg és számos bel- és külföldi főnemes vette körül a köztisztelet és csodálat tárgyát: a *zentai triumfátort*.

Sőt maga a császár is szerfölött vágyott a hadszínhelyre, mint ezt Savoyai Jenő előtt élőszóval és levélben ismételten kifejezte, mondván, hogy *«szeretném herczegségedet a csatatéren megölelni»*; de a herczeg erről mindannyiszor lebeszélte a királyt, a kit az európai nevezetes események különben is lekötve tartottak.

Az említett napon a fővezér szemei előtt és nagy lelkesedéssel ment véghez a Mercy lovassági tábornok által rendezett *átke-
lés a Dunán*, ágyúk dörgése között s harsogó zenészó mellett. Az ágyúlövéseket, ámbár ellenség sehol sem mutatkozott, Mercy azért tétette, hogy a nándorfehérvári törököket megzavarja, tévedésbe ejtse.

Kardcsapás nélkül szállott ki a hadsereg a Duna jobb partján. Nevezetes bizonyára ez az átkeles, mely az ellenség által megszállt vártól alig 2 mértföldnyi távolságban, a legnagyobb rendben és minden akadály nélkül ment végbe.

Ezzel egyidejűleg a Duna és a Száva teljesen elzáratott, úgy hogy a török hajóknak *Szendrővel* való összeköttetésök egészen elvágatott.

Török területen lengett a lobogó. Leírhatatlan volt a lelkesedés.

A fővezér a bajor választófejedelemmel, fényes kíséretével és vezérkarával a harmadik szállítmánynyal kelt át.

A parton volt csekély török megfigyelő csapatok, a császári sereg közeledtére, a hegyek közé vonultak.

Jun. 18-án a herczeg kellő fedezet alatt, 6 ezred lovassal, a karabineriekkel és a gránátos századokkal, Nándorfehérvár körül szemlét tartott; a várnak alaprajza egyebiránt már kezeiben volt; egy mérnök hozta ezt neki, a ki a fővezérlet megbízásából a várba belopódzott.

Az 1717. év nyarán Nándorfehérvár védő serege *Musztafa* pasa parancsnoksága alatt 30,000 emberből állott; ezek között volt 20,000 janicsár és ruméliai, 4000 arnauta, 3000 spáhi, 2000 tatár, 300 különböző úrméretű ágyúval.

A lakosság száma 10,000-re terjedt.

A hajóhad több mint 70, a császári naszádoknál nagyobb, hajójának fedélzete ágyúkkal sűrűn meg volt rakva. Ebből 200 ágyú, 3000 főnyi hajólegénységgel mindig készenlétben állott.

A hegység *Mokrilug* és *Mirjova* falucskák között, körülbelül egy mértföldre a vár akkori déli homlokzatától, éri el legmagasabb pontját; a magaslatok a vártól mintegy 4 kilométerre fensikot képeznek, a melynek neve *Vraczár*. Ez a fensik külön van választva a hegység magasabb és összefüggő részeitől.

Savoyai Jenő herczeg rögtön észrevette, hogy ez a legelőnyösebb pont úgy a vár elleni támadásra, mint esetleg a fölmentő sereg elleni védelemre. Itt építtetett tehát nagy félkörű contravallatio és cicumvallatio vonalat, a mely erősítési vonalak jobb szárnya a Szávaig, a bal a Dunáig nyúlt. A mellvédek oly magasak, az árkok oly szélesek és mélyek valának, hogy a sánczok valódi vár értékével bírtak.

Ezen erősített vonalon belül verette a fővezér a hidakat, a melyek különösen azért voltak fontosak, mert ezek képezték úgy szólván az egyedüli kapcsolatot az ellenséges és saját területünk között.

Jól tudták ezt a törökök, ezért három égő hajót bocsátottak le, hogy a hajóhidat felgyújtsák, — a mit azonban a császáriak megghiúsítottak.

A következő napon, június 19-én, Savoyai Jenő herczeg az egész hadsereggel 4 oszlopban előnyomult, nem törődve a törökökkel, a kik imitt-amott mutatkoztak.

Nagy erővel kezdték meg a fentebb már említett sánczvonalak készítését, s azokat csakhamar be is fejezték. Már jun. 28-án a 1·80 méter magas, 3 méter vastag mellvéd, 2 méternyi mély és 2·50 méter széles árokkal készen állt.

A futó árkok készítéséhez is hozzáfogtak, de miután a fővezér arról értesült, hogy a török nagy sereggel közeledik a vár fölmentésére, ezzel félhagytak, nehogy a gyalogságot, a melyre

a török felmentő sereg ellen csakhamar szükség lehetne, kifárasszák.

E helyett a Száva partján ütegeket emeltek s július 13-án megkezdték lövöldözni a vízi várost, a hol a törökök magokat sokáig nem tarthatván, néhány napi ostrom után a várba vonultak.

De már ezt megelőzőleg *Hauben* altábornagy a zimonyi part-ról, a honnan a várnak vízi erődítései jól láthatók voltak, oly nagy sikerrel kezdte meg az ágyútűzet, hogy a Száva torkolatánál levő török hajók kényszerültek a Dunába visszahúzódni.

Ezt követte *július 5-én* az első nevezetesebb összecsapás a Száva torkolatánál, a törökök vereségével, halottakban és sebesültekben 200 ember elvesztésével, — a császáriak 30 halott és sebesült árán jutván ezen bevezető győzelemhez.

A törökök a Nándorfehérvár alatti hadműveleteknél a dunai közlekedésre sokkal nagyobb súlyt fektetvén, mint a szárazföldre, még pedig azért, hogy az Orsován fölhalmozott élelmi és hadi szerkeket biztosan és könnyen szállíthassák a várba, ezen közlekedés helyreállítását többször igyekeztek kierőszakolni, a mi azonban mindannyiszor meghiúsult.

A császáriak részére kedvező hadi szerencsét nagyon megcsorbította a *július 13-diki* orkánszerű vihar, a mely tömérdek kárt tett a hajókban, hajóhidakban, szállítmányokban, és több terhelt hajót súlyesztett el.

A partokat és hidakat védelmező császári csapatok soraiban ezen borzasztó vihar alatt támadt zavart a törökök rögtön föl is használták több pontra intézett támadásaikkal, de visszaverettek.

Július 17-én is volt egy hevesebb összeütközés, a mikor a törökök a Szávánál folyamatban levő földmunkákat törekedtek meggátolni, de mindkét fél érzékeny veszteségével, visszaverettek.

Nevezetesebb volt ennél a vízi város lövetése, *jul. 28-án*, 26 nehéz 24 fontos ágyúból és 20 mozsárból, a mit a várbeliek gránátok, tűzgolyók, bombák vetésével, szurokkoszorúkkal, sőt kövekkel is viszonzottak, csak kevés kárt okozva, míg a császáriak az ellenségnek a vár déli oldalán levő ágyúiból igen sokat leszereltek s a vízi város nagy részét elhamvasztották.

VÁRADY GÁBOR.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM EREDETI SAJÁT- KEZŰ LEVELEI, A FEJEDELEMSÉGÉRT VÍVOTT UTOLSÓ KÜZDELMEI IDŐSZAKÁBÓL.

1658 Január 9.—1660 május 16.

1. Teleki Mihálynak. Gyalu, 1658 január 9-én.

Turi Uramnak az többivel most is ígírvén Kegyelmes-ségünket, igen vigyázzanak, az hízkelkedő szóknak hitelt ne adjanak. Bethlen János ha mit kezdene szólani, nincs periculumban. Jenő dolga Haller uramé; torkolják meg, mondják meg ugyan is: «az ti tanácsotok vesztette hazánk szabadságát; magatok privatumát előmenetelit nézitek, nem az haza megmaradását; uratokhoz, jó fejedelmekhez való hűséget; ti akarnátok fejedelmek lenni? hiában, átkozott Magyarhaza fia, ki Rákoczi György Kglmes Urunk mellől eláll.» Csak bátran szóljon, az mi Kegket bizony ugy ismerték meg igaz Vármegyéül, végházul, kit magok sem remélhettenek. Vigyázz, tudósíts mindeneokról. Bihar Vármegyei követeknek megmondottuk, Váradot ki nem bocsátjuk kezünkből Jenővel mig élünk. Úgy viseljék magokat. Isten veled. Gyalu, 9. Jan. 1658. R. György mpr.

Kíviül czím: Bejárónknak Telekinek adassek.

Saját kézírás az egész levél. Eredetije a Teleki-levéltárban,
321. p. 9.

2. Gy.-Fehérvár, 1658 április 16. Czím nélküli felszólítás a fölkelésre.

Georgius Rákóczi etc. Illustr. Reverend. Sptbles, Magnifici, Generosi Dni Fratres observandissimi. Országul romlásunkra, mely fel-

gerjedett haragja legyen hatalmas török Császárnak, Kglmetek hirekből érthette, kik szándékokban ha előmehetnek, Isten büntetésünkre szablják élet reánk bocsátja; ha mi veszünk, az mi országunk tüze, bizonyos, Kgltekre is hatni fog. Magyarok, Keresztyének vagyunk, tudván az feltett szándékát nem csak reánk, Kgltekre is: Keresztyenségünk, igaz Magyarságunk kívánja, értésére adnok Kglteknek. Kérvén is azon, kényszerítvén mind keresztyén-ségére, mind magokra vigyázni, gondot viselni el ne mulasszon, mind pedig magok vére lévén, országul fájlalja az mi romlásunkra igyekező szándékot. Unita virtus valet! egy értelemben erővel lévén, nem rövidültek isten kezei meg, meg nem is segíthetne. Ugyanis annyi erő csak reánk országul nem fegyverkednék. Mi készek vagyunk erőnkkel, értékünkkel, életünk fogyásával keresztyenségünknek, magyarságunknak megfelelni; kevesedett nemzetünk, keresztyenség javáért. Mit lesz pedig Kglmetek cselekedő, tudósítson. Ajálván Istennek oltalma alá Kglteket. Datum in Civitate Nostra Alba Julia, die 16 Aprilis. Anno Dni 1658. Illustr. Reverend. Spectbl. Magfici Gener. Dom. Vestra. Amicus Frater (e két szó más kézzel és tintával írva) ad officia paratus G. Rakoczy mpr. (*Saját kézírása.*)

Kivül: az ország nagy borított pecsétje rajta. Címzés nélkül. Eredetije a Teleki-levéltárban, 328 sz. a.

3. Teleki Mihálynak. Ujvár, 1658 ápril 26.

Leveledet elvettük, az lovakat elhozták, de az hátulsó nyerges bēna, nem is nagyok kettejök, pók is indult rajta egyiknek, ha az asszony¹⁾ nem adná 250 frton, az ötért meg adok. Radnotra ha megyek, így ide adván akkor elvitetnek, ugyanakkor az ménnel lodingot küldök, csak addig ne járna köztök ménlő. Ha az asszony úgy akarná mi Kékest feljebb inscribaljuk vagy azt is megeselekedjük, mit kiváltottunk, más senki ki ne válthassa, se magátul se maradik. Ujvár 26 apr. 1658. R. György mpr. (*Saját kézírása az egész.*)

Czím: Teleki Mihálynak adassék. Teleki-levéltár, 321.

¹⁾ Kemény Boldizsárné, kitől a lovakat vette, a mint 1659 ápril 25-én Ecseden költ útlevele mutatja: Erdélyben Nemzetes Kemény Boldizsárné asszonytól vétetvén bizonyos számú ménest számunkra, melyeket Radnoti Udvarbíráknak parancsoltunk kihajtatni, stb. Ecsed, 1659. ápril 25.

4. *Teleki Mihálynak. Gyalu, 1658 június 13.*

Isten veled. Leveledet elvettük. Vigyázz, el se jü (jó), hanem ha derék dolog lenne, hanem vigyázz. Értjük kurirunkkal mint beszéltek az emberek külön külön, hazud a beste kurafia, ki azt hirdeti, mi koholtuk az hireket Jenő felől, azt is előbb adnok, Jenőt meg, Isten minket úgy segéljen, Soha nem adjuk; hazud még is a beste kurafia, ki hirdeti. Turi uramék viseljék hiven magokat megmutatjuk Kglmes Urok vagyunk mig élünk, modunk benne jó magyarul oltalmazzuk. Az hadaknak mi irtunk, bátran hiven legyenek, mi oltalmaztuk, oltalmazzuk mig élünk Kegyelmességünk mutatásával őket. Gyalu, 13. jun. 1658. R. György mpr.

Czím: Teleki Mihálynak, bejárónknak adassék. (*Saját keze rása.*) Teleki-levéltár, 321.

5. *Balogh Péter praefectusnak. Fejérvár, 1658 június 14.*

Adjon isten egészséget Kglđnek. Az ecsedi tárházbeli ládából kell valami leveleket kilozatnunk. Bizontalanok vagyunk, az tárház kulcsa feleségemnélé, vagy Kövér Gábor hová tette? ha azért Teleki az kulcsot ki nem vihetné, nyissák fel lakatossal; Kglđ, Pongracz Pali, az Porkoláb, ha Solmosi, ti és Solmosi menjen bé, az ládát is, kiben az levél, Teleki lakatossal nyitassa fel, egyetmást is hagyunk elhozni, éjjel nappal Telekit el is kisirtesse Kglđ. Isten Keglddel. Albæ, 14. juni 1658. Az egyetmást egy emberséges katona hozza el. Az temetésre valókat készíttesse Kglđ.

Kívül czím: Generoso Petro Balogh de Várad omnium bonorum Nostrorum in Hungaria existentium Praefecto ac fideli Nobis dilecto. A czímen kívül *saját kézírata*. Teleki-levéltár, 321.

6. *Nejéhez, Báthory Zsófiához. Fehérvár, 1658 június 15.*

Az Ur isten édesem jó egészséggel és hosszú étellel áldjon meg benneteket. Kövér Gábort küldtük ki postán ecsedi tárházbul egyetmást hozzon ki, helyében mást vigyen. Ha Gyulainak hihetni édesem, küld-el, legyen ott az praefectus mellett, mikor az udvar-

biró ládához nyul. Kövér Gábor bezárván az tárházat, kulcsokat hozza kezébe. Adja Isten édesem, lássunk egészségben benneteket. Albæ, 15 junii, 1658. Tiéd, édesem, míg él R. György mpr.

Külczim : Az én szerelmes feleségemnek édes Bátori Sofiának adassek. (*Saját kezeirása.*) Teleki-levéltár, 321. sz.

7. Újlaki Lászlónak. Debreczen, 1658 augusztus 30.

Adjon isten egészséget Kgldek. 29-én irt Kglde levelét im most estve vettük, parancsoltunk mentest Gyulai Uramnak, az katonákat, kik eljüttek, vissza verjék, akár nemes akár katona legyen. Mig ők lemennek, legyen bátran Kglmetek, bizony megsegítünk. Im mi is reggel indulunk, bizony sok katona gyűl, im most is 300 lovas jüve végbeli, 500 gyalog is, szabad legény érkezik 12 mindjárt jü, németekkel jü, ha Kglteket meg találják csak bátran legyetek, bizony meg segítünk ; az hatalmas istenért híreket ne gyaláztassátok, tractára ne menjetek, jobb becsületetekért meghalnotok, ha úgy kellene is, jó hirrel, de bizony megsegítünk. Posta hogy siessen az német had . . . Magyarországi urakkal elküldtük. Isten Kglde. Debreczen 30 aug. estve 9 órakor 1658. R. György mpr.

Gyalogot küldünk, csak késő ne volna, Váradról pedig nem mehet velünk, ki van ; mit keret Kglde, előbb kellett volna ennél Kgldek megtalálni . . . icsot csak el kell bocsátani menjen az Vezírhez . . . ek bátran. —

Kívül czím: Jenői kapitányunk, Újlaki László Uramnak adassék. (*Saját keze írása.*) Eredetije a Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

8. II. Rákóczy György edictuma az ecsedi várban maradott katonaság számára, 1658.

Edictum mely híveink Ecsedben maradnak. Mindenek előtt az Isten félme legyen : Timor Domini, initium sapientiae.

Ezután: Ordo est anima rerum, minden rendek közt mi is teszük az alább való rendelést.

1. Mindenek, valakik benn maradnak, hitesek legyenek ujabban (hogy) az Várat fejek fennállásaig megtartják, semmi szót

nem tesznek, meg nem adják; Nekünk fejedelmnek, Istenünknek legyenek hitesek egyszóval minden rendek.

2. Valaki hirt csinálna, suttogna megadása felől, ki nem jelentené, hamis hirt csinálván, meg haljon mentest érte.

3. Obsidiotul nem felhetnek, mind az által, ha oly tanálna lenni, vagy addig is a vár körül mi építés kelletik, éjjel nappal építsék, sánczokat csináljanak, kit tud az német kapitány.

4. Élést felest hajtsanak be, az min fogyatkozás ne essek.

5. Ha ki azt adna ki, meghaljon.

6. Sok fő egy helben nem lehet; szintén ha így legyen, ha sokat neveznének is, egyesség kívántatik, mert az egyik szíve a dolgoknak. Praefectusunknak egy értelmet kell tartani dispositioja legyen jeles; egyéb dolgokban, várépítésre való dispositiokban praesidiariusok fizetésekre egyéb ahhozvaló dolgokra Ő Kglmek is az mit tehet, erejével, tehetségével, elméjével segítse, külső dolgokat is közöljék, egyértelmet viseljenek Ő Kglmével.

7. Az bástyákat idegen embernek járni ne engedjék, se vár környékét.

8. Az vitézlő rendnek fizetése annak módja rendi szerint megadassék, kinek kinek mikor hava telik el.

9. Szilágyi János legyen kapitány helyett. Ő utána viseljenek gondot az várban, Szodorai Mihály, az Német kapitány. Humi disparibus bobus male trahitur currus¹⁾: Azért egyesek legyenek; egy akaratbul, tanácsbul a várat oltalmazták.

Valamit az német kapitány kíván vár defensiojára építetni, reávaló költséget adjon elegendőt fogyatkozás nélkül praefectusunk.

10. Summa: Minden ottani híveink legyenek egyesek, viseljenek gondot életek vesztese alatt. Datum in Károli, 17 sept. 1658. R. György mpr.

Ezen Edictumot *egészen sajátkezűleg* írta; kihúzásokkal, igazításokkal teljes. Így például a 9. pontot előbb ekép írta: Szilágyi János legyen kapitány helyett, ha pedig nyavalyája vagy halála történnék: Szodorai Mihály succedáljon, míg mást rendelünk. Az német kapitánynyal egyet értsenek, parancsoljuk kötelességekre. Ezt azonban kihúzta. Teleki-levéltár, 328 m. sz. a.

¹⁾ Egyenetlen ökrök félre vonják az igát.

9. Erdélyi Györgynek. szept. 21. 1658.

Adjon Isten egészséget Kgldek. Kegld levelét elvettük Gyulai Uram levelével, kit Keglmed irt; az bizony dolog, attul az esettül féltettük. Nem jó oly várbul kicsatázni, Kglde vigyázzon, ha nyelvet kaphat, küldjön, modjával cselekedjék, mi most itt vagyunk, hol Zuhai Uram 21 Isten Kglddel 27 sept. 1658. R. György mpr. Szent Jobra is írjon Kglde, tudosítsanak Pocsaiban is mi állapot van.

Külczim: Erdélyi György uramnak adassék. (*Saját keze írása.*) Teleki-levéltár 321.

10. Székelyhidi udvarbirónak. Székelyhid 31. Mártz. 1659.

Székelyhidi Udvarbiránk, az kapu felett való házat engedd Teleki Mihály egyetmásinak, egy alházat is, hol élést tartsa. Zekel hid, 31. Mar. 1659. R. György mpr. (*Saját keze írása.*)

11. Teleki Mihálynak. Ecsed, 1659 ápril 11.

Adjon Isten egészséget. 8-án irt leveledet lassan ma hozták meg; viszajövöben beszélj az görögökkel, ha akarják, nem szabadul Muliko. Az katonák, kik szolgálni akarnak, házokhoz fizetést rendelünk be, szólj velek. Az tatár lovat czirkáld meg Rézbányai præfectussal, ha arra való, vedd meg. Sebesi Ferencz Budai vezérhez volt, hanem ha most jött meg. Vér Ferencz Uram az hadnagyságot elhagyta-é tudosíts. Ne késsél meg júni. Isten veled, Ecsed 11 ápril 1659. R. György mpr.

Tisza István, ha ki jött, beszélj vele, az lovat hoznád . . . .

Czím: Bejárónknak Teleki Mihálynak adassék. (*Saját keze írása.*) Teleki-levéltár, 321.

12. Rácz Jánosnak. Fogaras, 18. szept. 1659.

Adjon Isten egészséget Kgldek. Im az városi lakosoknak fizetését katonaság . . . . . tunk levelet, elébb Boldvai . . . . . nossal Haller Urnak, Balogh Máténak irt levelünket adja meg Kgl-

metek és ha Haller ur az praesidiummal járul, redeál hűségünkre, nem kell az két levelet megadni Kgldnek, kit ebben includáltunk; hol penig halogatná, adja meg Kgld s tegye bé az várkapuját, senkit ki ne bocsássanak, valahol kaphatja praesidium várbeli feleségét fogton fogassa; biztuk Kgldre, kik Kgdel ez állapotokban hiveink voltak beszélgetvén mennél jobb moddal procedaljon az dologban; az vár megszorításából juthasson hamarébb kezünkhöz. Igen vigyázzon Kgld, Haller Gábornak leveleket bé ne vihessenek. Ez dologgal nem kell késni. Isten Kglddel. Fogaras, 18. szept. 1659. R. György mpr.

Balog Máténak mi egy kis levelet írtunk, juttassa Kgld kezében, ha Haller uram békételenkedik, találja fel Kgltek módját, fogva adják ki. Vetési uramtul szóval izentünk.

Czim: Meghitt igaz hívünknek Rácز János uramnak adasék. (*Saját keze írása.*) Kívül rájegyezve ez áll: Vetési István uram hozta tizenkét órakor 6-ik octobris 1659. Teleki-ívtárban, 321. sz.

13. Vér, Rácз, Teleki és Stépánnak. Vásárhely, 3. okt. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Mi nekünk kedvünk ellen lett többire ez haza bajos rendetlenségbe hozott gondját felvennünk; de mivel Istennek, hazánkunk tartozunk mint magunk nyugodalmának többel: követnünk kellett az nemes ország akaratját. 29 ide jöttünk ország hivataljára; elhiszszük, kik igazán nyomták az kengyelt hazánk örületek, hívén Istent, az szegény haza javára boldogítja dolgainkat; im az ország Sub nota perpetua infidelitatis írt Haller Balog uramékk, ország emberi megyen; az várat hűségünkre tartsák, parancsolatunktól várjanak. Csudálkoztunk azon is Biharvármegyeül Kgltek követet nem küldött be, hiszem hallani kellett volna s megtudni, mit csinál az ország gytlése? Egyéb minden ország statusi benn lévén, nem helyesen lett ugyan is, az ki tanácsa volt. balul atta.

Az havasalyi Vajda velünk Gyurgye Barilla várost megvétette; Moldvában is ha Isten engedi, Vajdát teszünk.

Az ország végezése: pénzzel kínáljuk az töröket, az mellett fegyver is legyen jelen, sub armis az tracta, jó katonákat szerezzen Kgltek. Megmondjátok az nótát elkerüljék, ne járják az tán-

czot, kit mi hiveinknek futtak volt; amnistiát adtunk mindeneknek, négy, öt kis emberen kívül, ide be valók azok is.

Kik ad unionem az mi hűségünkre redeálnak, káruk bántások nem lészen.

Nadáni Mihály, az áruló eb, Mészáros Péter eximáltatott gratiánkból, kik többet nem esznek.

Isten Kglmetekkel. Vásárhely, 3. október 1658. R. György.

Czim: Hiveinknek Vér Ferencz, Rácz János, Teleki Mihály, Sztepán Ferencz uraméknak adattassék. (Az egész levél *saját kézírása.*) Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

14. Ugyanazoknak. Vásárhely, 4. okt. 1659.

Isten Kglmetekkel! Elvettük 29. írt Kgltek levelét. Balogh Máté uramot mi kglmességünk felől assecurálhatja Kgltek, házárt elhánytuk volna? mi bizony nem hallottuk, őriztettük inkább kár nélkül legyen, azt nem mondhatni, ily állapot azt hozza magával. Im Nádudvari. Czirjék uramék — mennek az országtúl. Azért Kgltek mindnyájan ahoz szabja magát, Haller is engedvén commissarusokat rendelünk mentest Kgltek közzül, addig is az katonaságot Kglld Rácz János Vér Ferencz az hűségünkre eskesse meg. Igen vigyázzon Kgltek. Az ország holnap kezd esküdni, mi is az országnak adunk hitet. Isten Kgltekkel Vásárhely, 4. okt. 1659. R. György mpr.

Czim: Meghitt híveinknek Vér Ferencz, Rácz János, Teleki Mihály uramékk adassék. (*Saját keze írása.*) (Teleki-ívtár, 321.)

15. Ugyanazoknak. Törösvár, 13. okt. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Szoboszlai im most délben hozá meg három órakor az levelet. Az Vajdával holnap akarunk szemben lenni. Mi is vissza megyünk Fehérvárra. Minye Vajda ő Kglme mára betegsége miatt nem jöhetett el; köz jóra akarunk vele végezni. Az vármegye gyűlése holnap lesz, azonban busulunk, akkorra válaszunk nem mehetett Kgltekhez, messzeség oka. Az mi Balogh Máté állapotját illeti, Istent, hazáját, hozzánk való hűségét, aláadó engedelmes voltát nem árulván el, kgliségünk

felől bizvást assecurálhatja Kgltek. Ha Haller uram kimeneked-
nek is, ő Kglme kövesse az hűséget, két kézben ez haza; Várad se
veszen el. Valjon a török szed-e más kosarában eperjét. Török
ajánlás mit teszen, jól tudja az fővezér, bizony nem hogy Nándor-
Fejérvárra jöne, de mint híreszteli, talán élete is elfogyott. Nincs
a töröknek arra üressége, csak legyünk egy szívvel Isten jóra adja
az szegény haza állapotját.

Az mely punctumokat mi elküldöttünk, az ország is írt az
Budai Vezérnek azon szerint. Lám Haller uram úgy esküdt, Balog
Mátét is még Székelyhídon létünk alatt, az kit az ország ural ahhoz
tartja hűségét az várral. Bizony busultunk, az vármegye nem kül-
dött követeket az gyűlésre, az ország mind egybe gyűlt volt. Az
havasalyi Vajda valóban emberkezik, patenseket küldünk, de zász-
lónak való tafotát, az ked is adhat, hertelen kelle indulni embe-
rünknek.

Az eskütételben az hadnagyok is ő keglmek jelen legyenek,
ez ő kglmeknek nem derogál, Kgltek mint commissariusok abban.
Az katonaságot, tavalyi borok árarul, Várad kezünknel lévén,
contentáljuk mi. Rédei Ferencz uramnak káptalannal parancso-
lunk, ki megesketi az vármegyét. Bizony az nótát elkerüljék.

Az levelek hordozására igen vigyázzon Kgltek, kerestessétek is.
Balog Mátét bizvást assecurálhatja kglmünk felől.

György Deák reversalisit látjuk; nem lesz vesztett, ki útját
megtalálja. Ne latorkodjanak másszor. Isten tanácsában ki volt,
ki tudta? Mit rendelt ő felsége felőlünk? Az mennyit elől, annyit
kell hátra embernek megnézni. Haller uram nem jól discurral:
inter duos litigantes tertius felő, pogány hæres ne örülne.

Az katonaságnak fizetések kiadása dolgából is az gyalognak
ígérje kglmességünket. Az Sement megtartjuk, mellénk hozatjuk,
több is jó szolgálatunkra. Nekünk Váradra provideálnunk kell,
kövesse el Kgltek hűségét, igérvén kglmességünket. Tercsvára, 13.
október 1659. R. György.

Czím: Meghitt híveinknek Rácز János, Vér Ferencz, Stepáu
Ferencz, Teleki Mihály uraméknak adassék. — (*Saját keze írása.*)

16. Fogaras, 17. okt. 1659. II. Rákóczy György rendelete a Váradiakhoz, hogy Rácz János és Vér Györgynek engedelmeskedjenek, minthogy Haller Gábor nem tartotta magát esküjéhez.

Georgius Rákoczi etc. Generos. Egreg. Nob. et Strenui fideles Nobis Dilecti, salutem et gratiam nostram. Értésére lehet Kglmeteknek az nemes országnak, mint deponálták az homagiumot Haller Gábor,¹⁾ Balog Máté,²⁾ uramék fő porkolábbal³⁾ s várbeli praesidiummal, hogy valakit az nemes ország három nemzetül ural, az várat is annak tartják. Követ atyjok fiai által, hogy nekünk esküdjenek, admoneáltatta az nemes ország nehéz pœna alatt Haller urakat; mi is írtunk volt, de ő kglmek nem effectuálták. Im ujabban íratunk és ha ugyan még is engedetlenkednek, parancsoljuk, az mit Rácz János,⁴⁾ Vér György⁵⁾ uramék szónkkal fognak parancsolni, az tevő legyen Kglmetek az vár ellen való vigyázás dolgából. Sems non facturi, benignitate nostra principali gratiose manemus. Datum in arce Fogaras die 17 octobris 1659. G. Rákóczy mpr.

Kivül czím: Generosis, Egregiis, Nobilibus ac Strenuis Ductoribus ac universitati praesidii Arcis nostrae Váradiensis equestris ordines. Nec non Capitaneo, Ductoribus, caeterisque Hajdonibus nostris in eadem Civitate nostra Váradiensi residentibus etc. fidelibus nobis dilectis. Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhelytt, k. 321.

17. ? 1659. október ?⁶⁾

Az derék levelet úgy írtuk, ha Haller uramnak megmutatja Kglmetek is nem bánjuk. Haller Uram Istennel nem beszélett, ő

¹⁾ Haller Gábor, mint török párti, Barcsai fejedelem részén volt.

²⁾ Balog Máté, Várad védelmének vezetője, Ali pasa ostroma ellen.

³⁾ Főporkoláb Szathmári István.

⁴⁾ Rácz János Balog Máté mellett a vár védelmezésében egyik fő szereplő.

⁵⁾ Vér György a Bethlen-bástyát védelmezte az ostrom alatt.

⁶⁾ Czím, hely és kelet nélkül, de mint a bekezdés mutatja, az előző (16. számú) nyomán kelt.

Kglme itéleti szerint úgy lehet s talám azt horgászta le beszédnek, maga kapná az konczt, ha az ország ő kglmét választotta volna, megmaradhatott volna pénzadással, vagy nem, tegyének kérdésben. Ugy experiáltuk mi, többet hiszen ő kglme töröknek, mint Istennek; tavaly is az ily szók veszték ez hazát. Barcsai lám fegyverben impositiobul lett, de valjon mit mivelnek ő helyében lévén, nem kellett volna-e romlaniok. O jól látjuk mi, hol járnak az elmék. Minye Vajda mit cselekszik, tudja e ő klme? Tatár kért segítséget Moldva, Havasalföldre; porta parancsolatjára adott; segítne is, ha lehetne, Minye Vajda, bolondnak senki se vegye. Minye Vajda ez haza romlását az haza fiai árultatásának tulajdonítja s tudja, kik hívták etc. Ő tavaly is keresztény volt annál is inkább hiszünk neki.

Idegen török az végbelieken kívül gyűl-e, arrul tudósítson Kgltek.

Dul Mátyást el kell bocsátani.

Az Ráczok addig nem kelnek fel, míg vagy mi Karánsebes felé nem mozdulunk, vagy az török Temesvárrul el nem indul; ha az felénk indulna, akkor kellene hátul nekik is az ebek ellen lenni; vagy az mikor hallják Tarcsát és Totváradját rontatjuk; tökéletlen Belényesi hiszi talán az égből hull le egészen az török.

Az hajduk felől parancsoltunk, Haller, Balog Máté uraméknak; az vármegye Soldosi is benn legyenek megparancsoltuk. Jenőből jó ideje lövő szerszámot vittek el. Mennyi pénzt adtak az aranyra, tudósítson Kgd; Rácz János uramnak mi is mennyit adtunk, kiküldjük im mentest megadja Rácz János uramék; a mint halljuk az pogány indul Haller koltya vetyét Bándon elrugatot ember azzal biztat im Budánál, Muszka Császár Constantinopolnál üti fel zászlóját. Nem érkezünk megirni, hiszen Kgd.

Bellénest kborló póroknak már parancsoltunk; immár lássák mire válik el az Váradi Haller uram dolga, teesék változtatásához ugy nyuljanak.

Az jó atyák ha fel ülnek, probát tesznek mellettünk, az tanít meg hozzájuk valo kglmünk mutatasira. Az Bărăndiaknak is nem adtuk addig meg. Komárnak bizony mi Kglmetek joszági felől

parancsoltunk, ujabban is biztatjuk. Im feleségemnek irtunk, küldje meg Kgltek.

Az mi Szigeti Márton dolgát illeti, nem éppent halált érdemelne ő; ki azt cselekedte oly állapotban s úgy hiva is meg, mint ötöt látánk, nem volt marhája, adjon 2000 frtot. Kglért RácZ János uram elengedjük ratioját, az mi restantia az joszágon, szedje ki számunkra. Vigyázzon Kgltek minden képpen.

Szabad gyalog legények be mentek, ki Kgltek indittassa be őket katonákat is, ha kiket hol kaphatnak. Fekete Mihálynak is írjon Szoboszlóra.

Czím és kelet nélkül. (*Saját kézírása.*)

18. Teleki Mihálynak. Radnót, 30. okt. 1659.

Isten Kglddel! 28-án irt leveledet elvettük. Im Stepán Ferencz uram megyen. RácZ János urammal értsetek egyet. Mi semmi dolgot halasztani nem akarunk. Bizony látjuk az ebugatást, azon indultak. Bethlen János hamis hitét mi az hitlést nem halasztjuk.

Azt irták vala Haller is megesküdt, de mi úgy kívánjuk úgy esküdjének meg, mint ki küldtük. Gandi uram nem ír Haller ellen.

Az elébbi embereken bizony megejthetjük, úgy viselték magokat. Stepán Ferencznek izenek, mondja hogy volt. Csak helyben légy, vigyázz. Németeknek, kik gyalogok, bé kell menni. Igen vigyázzatok. Csalárdság ne legyen; leveledet más nem látta, se látja. Kománra im most küldök. Az faludat visszafoglaltatjuk Szigeti Márton csak akarná kissé. Borbély Andrásnak megfizetek, legyen még csak ott, míg más Stepán Ferencz vissza megyen. Isten veled. Radnot, 30. okt. 1659. R. György mpr.

Czím: Meghitt hívünk Teleki Mihálynak adassék. (*Saját keze írása.*) Teleki-levéltár, 321.

19. RácZ János és Teleki Mihálynak. Radnot, nov. 5. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Ultima irt Kgltek levelet elvettük tegnap reggel. Az mi Haller uram declaratioját illeti,

hittel kapitányságot nem visel Ő Kglme, ha Stepán Ferencz uram által tett kívánságának nem credalunk s kisirőket is kíván. Él az Isten. Csudálkozunk azon, Ő Kglme hogy gondolkodott arrul, mi Barcsai Ákossal tractáljunk fejedelemség dolgából, holott megpróbálván, abban az állapotban mi csak nem hihetünk, egyébként is az fejedelemségváltozás mit használt ez hazának? nekünk is mind két részről, megpróbáltuk, és ha mi árvultan cedalunk, gyalázatos állhatatlan nevünkkel ne . . . . I mint Báthori Zsigmondnak; egyébként is országnak ujonnan most esküvén meg . . . ország is nekünk, vagyunk-e hát . . . . meg ő Kglme conditionk. Fejedelemség translationja felől nem tractalunk. Ha azért Haller uram semmi képpen nem akar maradni, megesküvén Bige György be kisirheti Ő Kglmét. Barcsai bizony soha igaz szívvél Ő Kglméhez nem volt, hanem ha miolta már impositus volt és ha erősödhetett volna, bizony meg ejtette volna Ő Kglmét. Az katonaságnak nem volt szükség halasztást tenni, holott ország s mi levelünket vették, látták abból akaratunkat, az mi kglkben penig nem fogyatkoznak meg. Ha Haller uram ki jő, igen vigyazzon Kgltek. Mi reggel indulunk, szombatra Ujvárra megyünk. Tudósítson, mi híri lesznek Kglmeteknek. Isten Kglmetekkel. Radnot. 5. nov. 1959: R. György mpr.

Czim: Generosis Joanni Rátz de Várad, certorum equitum Nostrorum Váradiens Ductori et Michæli Teleki de Szek, fidelibus nobis dilectis. (*Saját keze írása.*) Teleki-levéltár, 321.

20. Teleki Mihálynak. Szeben mellett, táborból. 12. január 1660.

Georgius Rakoczi, Dei Gratia Princeps Transilvæ etc. Generose fidelis Nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram.

Kglmed levelét vettük, irását megértettük. Az asszony is meg találván bennünket, a mennyire lehet, disseraljanak, de minthogy felperesnek törvént nem tehetni, ne késék bejöni. — Eidem de cætero gratiose propensi manemus.

Datum in Castris nostris ad Civitatem Cibininy positis die 12. januarii 1660. G. Rakoczy mpr.

Czim: Generoso Michæli Teleki de Szék Ductori equitum Nostrorum Varadiensium etc. Teleki-levéltár, 321. p.

21. *Rácznak és Telekinek. Szebeni táborból. 1660 mart 7.*

Georgius Rákoczy etc. Generose, fidelis Nobis dilecte Salutem etc. Kglmesen parancsoljuk Kgldek, az mint rendeltük hozza az hadakat Gyógyvize felé ki, jó modjával, nyugodva. Eidem sic factur de cætero gratiose propensi manemus. Datum in Costris Nostris ad Szeben positis, die 7. Martii 1660.

Igen vigyázzon mind kettejek Kgl. (*E sor saját kézírata.*) Rákoczy mpr.

Czím: Generosis Joanni Rác, vel Michæli Teleki de Várad, militum Nostrorum per Franciscum Gyulai substituens Capitaneo, Alterutri fideli nobis dilecto. NB. Hason tartalmu levele még martius 1-ről kiadva. 321. d. Eredetije Teleki-levéltár, 321. l.

22. *Teleki Mihálynak. Vizakna, mart 15. 1660.*

Isten Kglddel! Kglmed két rendbéli levelét vettük. Egyiket Sellenbergen, másikat Mezőben. Mi mind Várad seregít Rác Ádámét, Szénásiét Kgldeleibe küldjük. Kglmed, csak úgy intézze útját, Csötörtökön jühessen be; keressen, Sziget felé jüvén, talán mi is Keglmek eliben rugaszkodunk. Kis tornyon tul láttuk az hadakat. Kapi uram írására ne tartozkodjek Kgltek, ha rablani jü, hamar cselekszi, előbb áll; ha derekason jü, szakadozva ne cselekedjenek, ha szekeret találunk, bár színát, hozassátok magatokkal. Isten hozza Kglmeteket. Vizakna 15. márt 1660. R. György mpr.

Czím: Teleki Mihálynak adassik. — (*Saját keze írása.*)

23. II. *Rákóczy György várad katonái hazabocsátásokat kérík a Szeben melletti táborból.*

Az Várad katonáknak Nagodhoz való alázatos könyörgések, mint Kglis urokhoz. Kglis urunk alázatosan jelentjük Nagdnak, hogy az mi szegény hazánk is az pogányságnak sanyaru romlását szenvedvén, nagyobb részrül nekünk házaink elégtének, szegény cselédinket (= család) más emberek Istenért hátok megett tartván, immár az tavasz elérkezett, őket hová tegyük, itt létünk miatt

nem tudjuk s magunk is felette igen költségtelenek lévén, fegyverünket s lovainkat kételenítettünk tápláltatásunkért eladnunk, úgy annyira, hogy az kinek két lóva volt, immár egy lóra szorult és a kinek peniglen három, kettőre. Sőt az nagy fogyatkozás miatt sokaknak egy falat kenyere nem lévén, az Nagod szolgálatjára, próbálására is igen alkalmatlanok vagyunk, ha szintén kívántatnék is. Így azért mind magunk itt az Nagod hűséges szolgálatja mellett s mind pediglen otthon cselédink minémű sanyaruságot szenvedünk és szenvednek, Nagod bölcsen meg itilheti.

Könyörgünk azért Nagodnak, mint Kgl's Urunknak igen alázatosan, méltóztassék Nagod bennünket kibocsátani, hogy így jobb módjával ismét ujonnan felkészülvén, Nagod Kgts parancsolatjára jobb készüléttel felülhetvén szolgálhassuk Nagodat.

Hozzánk mutatandó Kglmességéért Isten is Nagodat áldja meg

N. K. V. V.

(Nagod Kgl's válaszát várva)

Rákóczy sajátkezűleg írott válasza: Hiszem fizetéseket kiadtuk; ha otthon volnának is, be kellene jüni, bármely élesek volt és van. Tábor, 15 mart 1660.

24. A fejedelem válaszára viszonzvász a katonáktól.

Humillima replicatio. Kgl's urunk az Nagod kgl's resolútióját értvén igaz dolog, hogy miután bejöttünk Nagd megfizetett melylyél is meg nem érvén Isten előtt állunk, hogy annyira elfogyatkoztunk, ha az élest ide hordó emberek egy pénzen egy kenyeret vagy egyéb eleséget adnának is, többire meg nem vehetnők s azon kívül is zsákmányozással, lovaink is immár elveszvéen zsákmányra kimegyünk, de ketten vagy hárman is — lovoknak hasonvaló hagyások miatt, gyalog jünek haza, őket ide a taborra nem hozhatván, melyeken ha szintén proba kívántatnék is, bocsületünknek, hogy felelhessünk meg? Sőt ha oly erőnket ismerhetnők, hogy az Nagod Szolgálatjára elégségesek volnának, mi semmiképpen haza nem vágynánk, de ismervén fogyatkozott állapotunkat, Könyörgünk igen alázatosan méltóztassék Ngd inkább kibocsátani bennünket, hogy épülvén ismét egy parancsolatjára Nagodnak felülhes-

sünk és Nagodat alkalmatosabban szolgálhassuk. Istenis Nagodat érette áldja meg. N. K. V. V.

Rákóczy válasza erre: Mások jünek ő Kglmek helyébe ki bocsátjuk, várják el, azok megjöven, kiindítjuk. Tábor, 29. Martius 1660.

Egy felivre írva mindkettő. Teleki-ltár 321. sz. Missilisek.

25. Az váradi katonák Nagodnak, mint Kgl: Uroknak alázatosan könyörögnek.

Kgls urunk, kénszeríntteténk ujabban Nagdot búsítanunk, mivel Isten minket úgy segéljen, vagyon oly köztünk, az kinek van harmadnapja, hogy csak az szájában sem volt kenyér, mert teljességgel már elfogyatkoztunk, fegyvereinket is sokan kénszeríttetünk eladni, most már lovaink, magunk elfogyatkoztunk. Az mi kevés szénát hoztak Disznódról, feles számu lovainkra feloszlott. Magunknak, lovainknak tartására bizony el nem érkezünk.

Könyörgünk azért alázatosan Nagdnak mivel ennek előtte is kglmesen resolvált Ngd. méltóztassék kglmesen felölünk provideálni, mert bizonyára még csak mára való eleségünk sincsen; nagyobb rész közülünk egy pénzzel sem bir, hogy csak egy darab kenyeret vehetne is.

Az Ngd kglmességét alázatosan megiszolgáljuk Ngdnak, mint kgls urunknak N. K. V. V.

Rákóczy sajátkezü aláírása: Mustrálja meg az Komornik. Tábor, 6. apr. 1660.

26. Replicatio humillima.

Kgls Urunk az mustrához hozzá készültünk volt, de Nagd lajstromunkat bekívánván, jó lelkiismerettel Hadnagyunk Teleki Mihály uram is Ngd informálván, hogy az katonák az lajstrom szerint meg vannak, acquiescalt Ngd benne. Mivel pedig Nagod kegyelmesen resolvált három izromban is, hogy bennünket haza bocsát Nagod, Könyörgünk még is alázatosan Nagdnak, méltóztassék elfogyatkozásunkat keglmesen megtekintvén, kibocsátani, semmi képpen nem levén modunk az itt lakáshoz.

Az Nagd Kglseget alázatosan megszolgáljuk Ngdnak. N. K.
V. V.

A fejedelem válasza: Az török nem Váradfelé, Lippához jött; ez hirre nézve; ha bocsátanak is, ily állapotokban el nem mennének úgy hiszük felőlek, mi sem bocsáthatjuk el, éléseket megadatjuk készpénzben; holnap az többit is megadjuk, csak pénz elérkezzék, ki eltalálna maradni. Tabor, 7. April 1660.

27. *Humillima replicatio.*

Kgls urunk az Nagod Kgls resolutiojat alázatosan megszolgáljuk Nagodnak, mint Kgls urunknak de kglsen tudhatja Nagod az regisza lista Nagod mellett léven, otthonn házunknépei elfogyatkoztanak, sokaknak is közüllünk házaink megégvén, háznélkül vagyunk, mely miatt itt létünk majd igen nagy romlásunkra lészen. Minek okáért igen alázatosan könyörgünk Nagodnak, méltóztassék kibocsátani, hogy így is másszor Nagd parancsolatjára készebbek lehessünk, alázatosan megszolgáljuk Nagodnak.

Erre már *nem válaszolt a fejedelem.*

Eredetijök $\frac{1}{4}$ íven a Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

28. *Teleki Mihálynak. Tábor, 9. máj. 1660.*

(Éltesse) Isten Kgldet.

Im most revök levelét. Az katonák hátra maradt fizetését megküldtük Tyukoditul; az bor árát, kiknek hátra van magunkkal kivisszük. Ím mi is holnap ha Isten engedi, elindulunk... Váradra, Szebent jó obsidio alatt hagyjuk. Már Havasalföld felől nem záratunk be. Konstantin Vajda. Az Váradi Uraim ne sántikáljanak már; mindent felülni kiáltassatok. Tábor, 9. May 1660. Rákóczy m. k.

Kívül czím: Generoso Michæli Teleki, Certorum militum nostrorum alteri Ductori, fideli Nobis grato. Az egész levél *saját kézírása* a czímen kívül. Eredetije a Teleki-levéltárban, 321.

29. *Teleki Mihálynak. Tábor, Szamosfalva, 14. maj. 1660.*

Isten Kgddel! 12. Írt leveledet elvettük. Stepán Ferencz megbánja az követséget, cselekedetét, idebenn tanulta az árultatást? Ba-

log Zsigmondnak csak el kellene üttetni fejét. Gyulai Uramnak hazudott beste kurafia, megvárjuk ha Isten engedi az vezért, sőt ha bé nem indul vasárnapig, ki megyünk mi. Török János katonái is mind Várad körül vannak. Ha az Vezérnek 1500 embere veszett Székelyhíd alatt, annak sok sebe is lehet. Soha bizony az vezérnek harczravaló emberi, mint Stepán hazudott, 24 ezer nincsen ; Vaj ki meg ijedt embernek, tudatlannak árulónak kevés is soknak tetszik. Nem sokaság. Isten ver hadat, s mi Istenben bizunk. Székelyhidát veszi meg, az eb, bolond az kinek Száján is kifer, hanem ha el ámitják, kirül nem gondolkodnak.

Tyukoditul — hitünkre írjuk, 60 aranyat küldtünk ; valahová lett ; megesküvek, Váraddá megyen harmadnapra, hanem ha elsőkött vele ; ha ugyan, kézre kerül az eb, el nem vesz az katonáké.

Ha ismét Zalányi áruló, soha bizony többet nem eszik. Kik mentek el Stepánnal, neveket írják fel. A hol feleségek, szabad legényekkel beszélteni. Kglđ Kegyelmed Kegyelmességünket igérvén nekik, megbeszélhetitek.

Rácz János Uramot, kit köszöntsön Kglđ, legyen barátunk mint igaz hívünk. Isten Kglđdel. Tábor Szamosfalva. 14. Máj. 1660. délben 4 órakor. R. György mpr.

Czím : Meghitt hívünknek Teleki Mihálynak adassék. *Saját kezeirása.* Teleki-levéltár, 321. p.

30. Teleki Mihálynak. Tábor 16, maj. 1660.

Isten Kglđdel ! Elvettük Kgd. levelét. Im az Szabad legényeknek irtunk, Kglmed is ajálja Kglmességünket. Jól tett Kglđ eljüt, legyünk emberek. Isten megáld érettünk ; Balog Máté Uramnak itt bizony már fű nincs. Bonczidaig elétték, hátul is legyünk az ebeben. Isten Kglđdel. Tábor, 16. Máj. 1660. R. György.

Czím : Teleki Mihálynak adassék. *Saját keze írása.* Teleki-levéltár, 311. Sz.

Közli : KONCZ JÓZSEF.

VÁRVIZSGÁLATOK 1557—58-BAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A mohácsi veszedelem után a várak rendkívül sokat nyertek fontosságukban. Az előtt legfeljebb a határszéli erősségek láttak viharos napokat, a mohácsi szerencsétlenség után azonban a török egyszerre az ország szívéig nyomulván, kétszáz esztendős uralma alatt az ország közepén, sőt legészakibb vidékén is portyázott, pusztított. Növelték a bajt az áldatlan polgárháborúk, a királyok és fejedelmek vetelkedése, Magyar- és Erdélyország külön válása. A XVI. és XVII. század folytonos hadviselésében jó formán csak a várak nyújtottak olyan a milyen menedéket, ezek akasztották meg a győzedelmesen előnyomuló ellenséget, ezek voltak kulcsai messze terjedő vidéknek. Természetes tehát, hogy a küzdelem leginkább a várak bírása és megtartása körül folyt.

Az erősségek fontosságának tudata vezérelte I. Ferdinándot, midőn a János király özvegyével, Izabellával kötött egyesség után kevésbé zaklatott napokhoz jutván, a hatalmában levő felső-magyarországi várakat biztosaival megsejmellette, hogy ezek jelentései alapján a mutatkozó hiányokat pótolván, ellenfelei tovább terjeszkedésének, melyre a fenforgó körülmények közt okvetlenül számíthatott, gátat vethessen s a sok vér és küzdelem árán birtokába jutott országrészt megtarthassa.

A szemlére kiküldött bizottság, melyben Thurzó Ferencz elnöklete alatt Zalamanka Ferencz, Dóczy Gábor, Görtschacher Kristóf, Ördög Péter és Pesthi Ferencz vettek részt, 1556 aug. utolsó napján kezdte meg működését. Az uralkodó igen széles hatáskörrel ruházta fel őket, meghagyván nekik, hogy necsak a

várvédelmi hiányokra legyenek figyelemmel, hanem a vár fenntartásához szükséges források kipuhatolására is terjeszkedjenek ki; a tisztviselőket szorítsák számadásra, a hanyagokat esetleg azonnal mentsék föl tisztóktól, állítván helyökre megfelelőket.

A bizottság komolyan felelt meg feladatának. Figyelme mindenre kiterjedt. Sorra vizsgálta a védműveket, ostrom- és élelmi-szereket s a házilag kezelt gazdaságot. Ezekről leltárt készített. Kipuhatolta a várhoz tartozó birtokok jövedelmét, a vártól elidegenített tartozékokat pedig erélyesen visszafoglalta. A katonák és tisztjeik magaviseletének utána kerdezősködött, a létszámot és zsoldjárándóságot összeírta. S bizony, a következmény mutatta, hogy erre a szemlére igen is nagy szükség volt. Találtak hiányt, mulasztást túlon túl. Ezeken aztán, a mennyire lehetett rögtön segítettek. A hanyag tisztviselőket rövidesen elmozdították hivatalukból, a könnyebben pótolható hiányokat még ott létükben pótolták, a jelentékenyebb, több időt és a felség jóváhagyását igénylő hiányok iránt pedig javaslatot adtak.

A bizottságnak a vizsgálat eredményéről szóló jelentése a maga nemében valóban egyike a legérdekesebbeknek. Különösen becses az előtt, a ki a XVI. századi várelettel megismerkedni kíván. Éppen ezért helyén valónak tartottam az eredetileg latin jelentést, lehetőleg hű fordításban im itt közölni.

A RÓMAI CSÁSZÁR Ő FELSÉGE ÁLTAL A VÉGVÁRAK MEGVIZSGÁLÁSA
VÉGETT KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG IRATAI, ELKEZDVE 1557 AUGUSZ-
TUS, FOLYTATVA ÉS BEFEJEZVE 1558 MÁRCZIUS HAVÁBAN.

I. Kassa vára.

Elsőben is, megkapván Felséged utasítását és kegyelmes rendeletét, augusztus hónap utolsó napján Kassára mentünk és ott Felséged ezen utasítása szerint először az élelmi szereket, úgy mint az életneműeket, lisztet, sőt, szalonnát stb. tekintettük meg, azokat mind felmévén és számba vevén, leltárba foglaltuk. Találtunk pedig a pénzverőházban búzát 2531¹/₂ kassai köblöt, lisztet

149 köblöt, árpát 196 köblöt, zabot 404 köblöt, eczetet 19 hordóval és hordócskával, félig telten pedig mintegy 10 kassai hordóval, egész sőt 9338-at és a nedves helyiség alkalmatlan volta miatt szétolvadva s darabosan 1000-et; ezeket e káros és esőjárta helyről átszállítottuk a pénzverőházba. Szalonnát találtunk 19-et, sódart 47-et, faggyut 11 $\frac{1}{2}$ mázsát.

Az életneműek s főleg búza, liszt, gabona elhelyezésére a pénzverő háznál alkalmasabb épületet nem tudtunk kijelölni (melynek felét Felséged Perényi Mihálynak engedte át kegyelmesen lakásul). És noha ez terjedelmére nézve a város többi házait jóval felülmúlja, mégis elégtelennek ítéltük a folyó 1557. évi, még ki nem vetett s be nem szedett tizedekből s egyéb jövedelmekből befolyó új termények befogadására. Ennélfogva a mostani élelmezési mesternek, a kit az előbbeni, általunk elmozdítottunk a helyébe tettünk, szigorúan meghagytuk, hogy tekintettel a szükségre, mielőbb nézzen a városban nagyobb magtár után. Azután a hanyag gondozás miatt megromlott buzát és gabonát jelenletünkben kiostáltattuk s összeelegyítettük úgy, hogy ezután kár nélkül el lesz tartható, főleg, ha naponként a katonáknak kenyérben kiosztatik. A sáfárnak pedig megparancsoltuk, hogy azt a búzát és gabonát, a mely kár nélkül nem gonddozható tovább, illő áron adja el s az eladott helyett vásároljon újat és tartósabbat.

A vár védelmére rendelt német katonák erősen kértek bennünket, hogy nekik az életnemű fizetség, mely egy idő óta be volt szüntetve, léptetessék újra életbe, azt mondván, hogy zsoldjuk késedelmes kifizetése miatt a mindennapi szükséges élelmiszerek nélkül tovább ki nem bírhatják. Ezt azonban az eleség hiánya miatt ily hirtelen nem teljesíthettük, mert gabonán és kevés szalonnán kívül — mint a leltárból kitetszik — készletben semmi sem volt. Mindazáltal, hogy a katonák a zsoldjuk utáni várakozásban türelmesebbek legyenek s a szolgálatban megmaradjanak, elrendeltük, hogy addig is, míg borról, ökrökről s egyéb szükségsekről gondoskodva lesz, minden egyes katonának fél köből búza osztassék zsoldja fejében. Látván pedig a katonák szükségét s az élelmi szerek hiányát, meghagytuk Pesthi Ferencznek, hogy a lehető leggyorsabban, mindenestre pedig egy hónap leforgása alatt, ökröt, a mennyit csak lehet, valamint bort és egyéb élelmi

szert szerezzén be s azok a rendes piaci áron osztassanak szét a katonák közt. Eképp, gondoljuk, sem a katonaság nem fog igazságosan panaszkodni az élelmi szerek ára miatt, sem Felséged nem fog kárt szenvedni, sőt némi nyeresége lesz, a katonák minden megterhelése nélkül.

Ezeket az előadott módon véghez vivén, jelentette nekünk a kassai kapitány Dersffy István, hogy a magyar gyalogság semmiképp se akar megmaradni, ha előbb valamelyes fizetésökről gondoskodva nem lesz, mert erősen panaszkodnak, hogy a fizetőmester felette csekélységet fizet nekik. Felvén tehát, nehogy a mondott gyalogság eltávozása ily veszedelmes időben (a mit Isten távoztasson) valami kellemetlenséget hozzon a városra és Felségedre: meghagytuk Pesthi Ferencznek, hogy a mondott gyalogságnak két havi zsoldját a félig romlott s tovább különben sem tartható búzával, egy havi zsoldját pedig az általunk nagynehezen összegyűjtött készpénzzel egyenlítse ki, a mint ez meg is történt.

A hadi szereket s az azokat készítő eszközöket szorgalmasan megvizsgáltuk, róluk két leltárt készítettünk, egyiket saját aláírássunkkal ellátva a bírónak adtuk át,¹⁾ a másikat pedig a bíró aláírásával ellátva Felségedhez való fölterjesztés végett magunkhoz vet-tük. Hogy pedig Felséged az ostromszerekről fölvetett leltárt könnyebben s áttekinthetőbben megérthesse, rövid lényegét a következőkben összegezzük:

Találtunk egy porthanz-nak nevezett ágyút, szertelen nagysága miatt teljesen használhatatlant. Alkalmasabb és hasznosabb volna összetörni s ércéből néhány taraczkot önteni, úgy is már sok repedés tátong rajta. Találtunk a polgárok által újra öntött, még ki nem csiszolt, se kerekre nem helyezett két ágyút, melyeket mindjárt fölszerelttünk s kerekre rakattunk. Továbbá Schlangen-nek nevezett két, közepszerű ágyút, közönséges taraczkot harminczat, kerék nélküli vastaraczkot kettőt, ezeket is azonnal kerekre rakattuk. Továbbá különböző fajtájú szakállas pus-kát 586-ot, ezeket a rozsdá megmarván, kitisztíttattuk, azután jobb, alkalmasabb helyre vitettük. Továbbá 5715 ágyúgolyót,

¹⁾ Erről a példányról közölte ifj. Kemény Lajos a Tört. Tár 1890. évf. 377. lapján.

4965 közönséges szakállas golyót, 196 mázsa port, ként méretlent hat kassai hordóval, mértet 40 mázsát, salétromot 21 mázsát, ólmot 71 $\frac{1}{2}$ mázsát és különböző fajta tűzi szerszámot 44-et.

A puskaport illetőleg pedig a legalázatosabban javasoljuk, hogy Felséged a mostani időre való tekintettel, azonnal küldjön oda száz mázsát, mert abból a porból, melyet Felséged a felvidéki városok erődjei számára Trencsénből szállíttatott, azt mondják a kassai polgárok, hogy Pucham Farkas úr nekik 24 mázsánál többet nem adott, holott ők Tarkő, Újvár és Nagy Ida ostromához száz mázsát adtak. Most is, a mi ott létünk alatt, Thelekessy Imre vállalatához két taraczkot kellett adniok, minden kellékével egyetemben. Világos ugyan, hogy a felvidéken csekélyebb fáradsággal és költséggel lehetne lőport előállítani, mint Bécsből szállítani ide, ha t. i. a tiszántúli helyeken salétromot lehetne szerezni s összegyűjteni s ha az utak elállva és bizonytalanok nem volnának, de még ha a véletlen és váratlan esélyek miatt maguknak a felső részeknek is égető szükségük nem volna rá; minél fogva Felséges urunk, semmiképp se látunk alkalmasabb módot a Bécsből való szállításnál.

A város falait és bástyáit belülről-kívülről egynehányszor körüljártuk; ezek néhány helyen, ha csak mielőbb ki nem javíttatnak, rombadőléssel fenyegetnek. A polgárok Felséged kegyelmes engedélye folytán a pozsonyi, kassai s más harminczadokból kétezer forinton felül kaptak és kapnak mai nap is, a mit erődítésre kellett volna fordítaniok. Mi azonban az erre felhasznált pénzt az élénk terjesztett számadásokból 401 frtnál többre nem becsültük. Ők ugyan azt írják számadáskönyveikben, hogy a mondott harminczadokból bevett többi pénzt a templom, iskola, plébános lak építésére fordították; azonban Felséged engedélylevelében nyíltan meg van határozva, hogy ez a pénz erődítvények építésén kívül másra föl nem használható. Különben is az egyháznak és a városnak a templom, iskola és paplak építésére nem csak elegendő jövedelme van, hanem Felséged e célból rendes adójukat is leszállította. Ennél fogva komolyan figyelmeztettük őket, hogy ezt, a város falainak és bástyáinak erősítésére rendelt pénzt a kapitány és Felséged jövedelmi beszédjének tudtával csak is erre a célra fordítsák. Mely építkezéseket kelljen pedig teljesi-

teni, arról közepes hozzávetésünk után a hely kapitányjának tervet adtunk. Mivel pedig föltettük, hogy az előtt a mily keveset építettek az erődön, eltávozásunk után még sokkal kevesebbet fognak építeni, jöllehet nyilvánvaló, hogy a harminczadokból nagyobb jövedelmet fognak beszedni, mint az előtt, a melyet midőn saját kényelmökre s nem a város erősítésére fordítottak, félő, hogy ezután meg semmit se költenek a falak építésére, hanem mindent magukra; nehogy tehát ezen igen fontos város, mely mintegy előbástyája az összes szomszéd helyeknek, a polgárok hanyagsága miatt (a mi távol legyen) veszedelembe jusson: legalázatosabban javasoljuk Felségednek, méltóztassék utoljára és komolyan meginteni őket, hogy a Felséged által a harminczadokból kegyelmesen engedélyezett pénzt semmi más célra, hanem egyedül csak az építésre s erődítésre fordítsák, a mit, ha elhanyagolnának, vagy nem tennének, Felséged bizonyos emberét fogja oda kinevezni és helyezni, a ki az egész pénzt a maga kezéhez veendi és az építészszel egyetértőleg a város erődítésére fordítja.

A jövedelmeket, rendeseket úgy, mint rendkívülieket, valamint a tizedet, tizenkettedet és kilenczedet, melyeket Felséged kassai tisztjei szednek be, szorgalmasan átvizsgáltuk s az alábbi jövedelmeket találtuk:

Göncz és Telki Bánya városok fizetnek évi adót készpénzben 212 frtot, terményt kilenczedből és tizenkettedből az év termékenysége szerint körülbelől ezer köblöt, bort valamikor 160 kassai hordóval, újabban többet-kevesebbet. Felségednek egy öreg telkibányai alattvalója mondotta, hogy vannak ott már régóta nem művelt arany és ezüst bányák, a melyek ha műveltetnének s ha azok művelését a lázadók nem akadályoznák, Felséged nem megvetendő hasznót nyerne belőlök; sőt azt is állította, hogy a bányavárosok bányáinak jövedelmét is felül mulnák azok a bányák.

A felvidék jövedelmeinek kezelői a Felséged javára kezelik még a Báthory György lázadása miatt Kassához foglalt három falut, ú. m. Rozgont, Gyerket és Zimát is, melyek a termények kilenczedén és a szokásos közmunkán kívül rendes adóba évenként 230 frt készpénzt fizetnek. Ha a lázadóktól való félelemtől a mondott falvakban földművelést lehetne üzni, ott nagy és hasznos

gazdaságot lehetne berendezni, mert bőven van szántóföldjük és kaszálójuk, három malma, két nagy halas tava, melyeknek halait Felséged katonái halászszák. A szántóföldeket ugyan még e zavaros időkben is lehetne művelni, a réteket kaszálni, a learatott és kicsépeelt terményt Kassára behordani, azonban lábas jószág az ellenség szomszédsága miatt semmiképp se tartható azokban a falvakban. Meghagytuk mindazáltal Pesthi Ferencz jövedelmi számvevőnek, hogy az idő lehetőségéhez képest semmit se hanyagoljon el, a mit csak Felséged hasznára tehet. Akkor, t. i. a mi jelenlétünkben, e három falu szántóföldjeibe bevetettek 120 köből búzát, a szénát pedig e falvakban Felséged javára mintegy 300 kaszás lekaszálta, összegyűjtötte, mi pedig elrendeltük, hogy Kassára hordják be s vele a katonaság használatára szánt marhakat etessék.

A többi elfoglalt jószágról, melyek Bebek és Perényi lázadása folytán Kassához csatoltattak, de nekik ismét vissza adattak, épen semmit se lehetett kipuhatolni a jobbágyoktól, minthogy Felséged katonáitól akadályozva, felhívásunkra se mertek az igazság megmondása végett előttünk megjelenni. Azokat azonban, a melyeket az ottani jövedelmek kezelői azokból a birtokokból beszédtek, számadásaik bizonyítják.

Van Kassán egy malom is, mely előbb a Szent Domokos-rendi barátoké volt, de ők elhanyagolták s csak néhány hónap előtt állították helyre az itteni jövedelmek kezelői, s alkalmazták két köre, melyhez mi még egy harmadikat is rendeltünk csinálni. E malom jövedelméből a katonaság élelméhez szükséges búza őrlésén kívül, idegenektől mintegy 600 köből foly be évenként.

Az itteni tizedek beszolgáltatása és beszédése iránt határozott vizsgálatot nem tarthattunk, mivel, a mint Felségednek már előbb is a legalázatosabban jelentettük, Torda Zsigmond a tizedek kezeléséről semmiféle számadást sem akart nekünk megmutatni, némely új számadásokat kivéve, ezeket is akkor, a mikor már távozóban voltunk. Zsigmondnak e számadásaiból annak idején ki fog tűnni, mily híven és buzgón szedték be Felségednek itteni nem csak tized-, hanem egyéb jövedelmeit is.

A kassai harminczados hivatalbeli serénysége felől szigorú vizsgálatot tartottunk, a kiről azt tapasztaltuk, hogy nem annyira

Felséged jövedelmeinek beszédője, mint inkább e város polgárainak ellenőrije.

Az élelmező mester, Zolthán Imre tőlünk a hivatal alól való fölmentést kérvén, minthogy különben se voltunk vele megelégedve, helyébe mást, nevezetesen Schayczlych Mátyást tettük kellő utasítással ellátva; őt elbocsátottuk, megparancsolván, hogy hivatalos működéséről számot adni jöjjön Felséged kamarájára.

A Kassa városa őrizetére rendelt német és magyar gyalogságot megszámláltuk; találtunk pedig 333 német gyalogost, magyart ellenben (noha többnek kellene lenni) csak 161-et.

Vizsgálatot tartottunk az iránt is, hogy a kassai várba rendelt lovasság mindig teljes létszámban van-e? Azt mondták azonban hitelt érdemlő emberek, hogy ritkán voltak teljes számmal; némelyek — a mint mondták — a fizetés fölszedése után haza szoktak menni s csak a szemlén jelennek meg. Megintettük tehát a kapitányt, Dersffy Istvánt, hogy ezentúl szorgalmasan vigyázzon az ilyenekre s ne engedje, hogy a katonák szabadon, kényök-kedvők szerint csavarogjanak, hanem kényszerítse őket, hogy mindig állomásukon tartózkodjanak.

A német katonák szerfölött kérelmezték, hogy mivel a bornak nagy ára van s ők késedelmes csekély fizetésekből nem ihatnak mindig bort, fizetessék nekik ser. Mi belátván, hogy a serfőzéssel nem csak a katonákon könnyítünk, hanem abból Felségednek is nem kevés haszna lesz, főleg, miután tizedárpa nagy bőségben van s olcsón is beszerezhető: a legalázatosabban javallanánk, hogy a serfőzőház mielőbb kiépíttessék s a serfőzés folytattassék, mert a sert nem csak a katonáknak, hanem idegeneknek is el lehet adni. A termés soványsága és szűk volta miatt azonban ez évre nem ajánljuk a serfőzés megkezdését.

Közhír, hogy a kassai kapitány Dersffy István és Torda Zsigmond Göncz és Telkibánya városok tizedeit a múlt évben saját javukra és hasznukra kibérelték az egri káptalantól s csupán azoknak összegyűjtésével és beszédésével foglalkoztak; ellenben Felségednek abaujvármegyei tizedjét az alatt elhanyagolták s megengedték, hogy Bebek s más hűtlenek szabadon elhordják.

Utasításunk értelmében közöltük a kassai kapitányokkal és katonákkal, hogy a foglyok s egyéb eladott tárgyaik egy harmad

részét engedjék át Felségednek, erre azonban semmikép se bírhatuk őket, azt állítván, hogy fizetésüket szerfölött későn kapják, önfentartásukra pedig más egyébök nincsen.

A kassai dolgokat még egyszer ismételve és összegezve: a város foglalt jószágai nincsenek mindig ugyan abban az állapotban, hanem az ellenség és háborúk szerint hol szaporodnak, hol kevesbednek. Sőt az alatt a kis idő alatt is, a mióta Kassáról eltávoztunk, nem kevés változásról értesültünk. Ennélfogva nehéz valami bizonyos és határozott nyilatkozatot mondani azokról a javakról. Az építkezésre való gond, vagyis a védművek erősítése mindenesetre sürgetendő. Mert röviden és nyíltan kimondjuk, hogy ha (a mi távol legyen) valamely ellenséges erő megtámadja, csak egyetlen egy hely sem lesz található az összes falakon (a mint akkor voltak), a honnan bárki nagyobb golyókat vethetne ki. Ez, mint mondtuk, a polgárok kötelessége, t. i. hogy a jövedelem, melyet Felséged kegyelmesen e célra rendelt, teljesen arra fordíttassék, a mit eddig elhanyagoltak; iskola-, templom-építéssel mentik magukat a polgárok, azonban az egyházi kövér jövedelmekből annyit bevesznek, hogy azokból könnyen gondoskodhatnak, mert a papnak, egyházfinak csak egy részét adják, a többbit maguknak tartják. Minthogy pedig nyilvánvaló, hogy Kassa város épsége igen nagy fontosságú, ezeket futólag megismételvén, a többbit legalázatosabban Felséged bölcsességére és kegyelmességére bizzuk.

2. Sáros vára.

Kassán, Felséged utasítása értelmében, a mennyire lehetett, elvégezvén dolgainkat, szeptember 17-ik napján Sárosra mentünk és a várba megérkezve, legelsőbben a lö- és hadi szereket tekintettük meg, a melyeket minden rend nélkül szerte-széllal szórva találtunk, minthogy a várban nincsen fegyvertár, se más alkalmas hely, a hol jó renddel el volnának helyezhetők. S noha két fegyverkovács (bombardarius) van, kik ezeket gondozni tartoznának, mégis a várporkolábok: Werner és Torda, a kiknek a felügyelet különösen kötelességükben állana, mind ezeket elhanyagolták s az engedékeny, henye és elnéző főnökök alatt maguk a puskműve-

sek is hanyagok lettek annyira, hogy a nedves helyen, hova inkább behányva, mint berakva voltak, a rozsdá nemcsak a kézi szakállasokat, hanem a golyókat is annyira megtámadta és össze marta, hogy legnagyobb részük teljesen használhatatlanná vált.

Hogy pedig az által, hogy a széthányt ágyúk, puskák és golyók elhanyagoltatnak és romlásnak kitétetnek, a kár napról-napra ne növekedjek, megparancsoltuk a kapitánynak és a mostani udvarbírónak, hogy mielőbb valamennyit kitisztíttassák és kifényesíttessék; s hogy, mint eddig, ezentúl is a helyiség nedvessége miatt el ne romoljanak, a mint rögtönösen lehetett, alkalmas helyet jelöltünk ki, melyet deszkákkal megerősítvén, abban az ágyúkat és golyókat kellőleg elhelyezzék addig is, míg idővel köből építtethetnék alkalmas helyiség.

És ámbár Felséged a teljes és kimerítő leltárból bővebben meg méltóztatik érteni az ágyúk, szakállasok, golyók, puskaporok és egyéb hadi szerek létszámát, mégis, hogy bizonyosabbat tudhasson Felséged felőlök, a főbbeket, a melyeket láttunk és találtunk, itt nagyjából röviden leírjuk. Összeírtunk egy nagy fayerbixen-nek nevezett ágyút, 11 kisebb-nagyobb taraczkot, egy vas puskát, egy straybixen-t, 84 jó szakállast, 10 ócska szakállast, egy, a tüzes doboz kidobására szolgáló mozsarat, a tüzi ágyúkhöz való kőgolyót 20-at, taraczkogolyót 2687-et, szakállas golyót 18,427-et, ólmot 68 $\frac{1}{2}$ mázsát, ágyúport 104 mázsát és 5 $\frac{1}{2}$ fontot, szakállas port 20 fontot, kézi puskaport 26 $\frac{1}{2}$ mázsát, salétromot 41 mázsát és 7 fontot, ként 28 mázsát és 27 fontot, szurkot 5 mázsát, terpentint 2 hordóval; egyéb kisebb vegyes gépeszközöket is tartalmaz a leltár, melyet Felségednek ime bemutatunk.

Hasonlóképen mindennemű elelmiszert szorgalmasan megtekintettünk úgy a várban, mint a váron kívül és a leltárban feltüntettünk. Hogy azonban esetleg terhére ne legyen Felségednek a hosszú leltárból egyenként kikeresni, a főbbeket itt adjuk. Találtunk pedig nem tiszta, hanem rozsszal kevert búzát 214 $\frac{1}{2}$ köblöt, férgektől megörlött búzát 433 köblöt, jó lisztet 1785 köblöt, részben a rossz és hanyag gondozás miatt, részben az időjárás-tól, mivel az élesztár farészei itt-ott beáztak, elromlott lisztet 135 köblöt, árpát 49 köblöt, zabot 1160 köblöt, serárpát 203 köblöt, komlót 44 köblöt, különböző hüvelyes veteményt és kását 21 $\frac{1}{2}$

köblöt, 15 hordó bort, 45 szalonnát, magyar kősöt 2125-öt, fagygyút és hájat 885 fontot, ki nem olvasztott fagygyút 492 fontot, olvasztottat 500 fontot, 27 ökröt, 34 hizott, nem fejős tehenet, 69 kisebb nagyobb disznót, 10 malacot, 11 ludat, 8 pávát.

Volt még a gazdaságban a régiség és az előbbeni élelmi felügyelő Korman János hanyagsága folytán teljesen megromlott két kazal élet, melyeket, hogy a kárt annál jobban tapasztalhassuk, megkezdtünk széthányatni s mindjárt a széthányás kezdetén észrevettük, hogy azt a búzát a bogarak és férgek tönkre tették. Hogy azonban e búza elromlásából mennyi kárt szenvedett Felséged, azt biztosan meg nem mondhatjuk, mert a széthányás végeig nem voltunk jelen; annyi azonban bizonyos, hogy az összes kárnak az udvarbíró az oka, mert ha ő szorgalmas lett volna, a múlt évben, mikor nagy szűke volt az élelemnek, szalmástól együtt jól eladhatta volna.

Hogy pedig nevezett élelmező mester, Korman János, azelőtt mikép kezelte a várban az élelmiszereket s vajjon nyert-e vagy vesztett rajtok? a felől semmi biztost se tudhattunk meg, mint-hogy nevezett udvarbíró, a ki tizenhárom esztendő teltől e tisztben, hivatalának kezeléséről még csak egy évről se tudott elfogadható számadást felmutatni; a mely feltűnő hanyagsága, de meg a Felségednek okozott károk miatt, jónak láttuk őt a várba vitetni, s addig is letartóztatni, míg Felséged bővebb tájékozódást nem szerzett és hogy ott számadásait rendbe szedje. Felségednek erre azután azt méltóztatott kegyelmesen parancsolni, hogy ha alkalmas és elegendő kezeseket tud magáért állítani, bocsássuk szabadon; de mivel ilyen kezeset senkit se talált, azt az utasítást adtuk a tisztartónak, hogy ha később kellő kezeseket állíthatna magáért, bocsássa szabadon azzal a föltétellel, hogy a jövő augusztus 1-én számadás végett jelentkezék a magyar kamaránál. Értesültünk is azután, hogy ez alatt a feltétel alatt, (hogy t. i. augusztus 1-én számadásaival jelenjék meg a magyar kamara előtt) elbocsáttatott és pedig azért, mert a magyar kamarán nyilván tartatnak a vár tized- és egyéb jövedelmei. Mivel pedig nevezett élelmi gondnok azt állítja, hogy őt az osztrák kamara helyezte hivatalába s attól nyerte az utasítást, legalázatosabban Felséged bölcs és kegyes ítéletére bízuk, hogy melyik kamarának méltóztatik elrendelni a

számadásra vonást. Azt azonban tartozó engedelmességgel és hivatali kötelességünkben kifolyólag nem mulaszthatjuk el, hogy alázatosan ne jelentsük, miszerint Felségednek felettébb érdekében áll, hogy e gondnokot s a többi tiszttviselőket is valaki szorgalmasan megszámolttassa, hogy a számadás elodázása vagy elhanyagolása miatt másoknak alkalmok ne nyíljenek a rossz kezelésre és a Felséged javainak s jövedelmeinek elfecsérelésére.

A mi pedig az élelmi szerek kezelését illeti: hogy azt menél jobbra tegyük s abba rendet és módot hozzunk be Felséged kára és a katonaság sérelme nélkül, meghagytuk Feigel Péternek, kire nem csak a tiszttartóságot bíztuk, hanem az élelmi szerek kezelését is, hogy ezentúl a következő módon ossza ki, árulja és adja el az élelmi szereket, úgymint a bornak pintjét tíz magyar denáron, két font kenyeret egy magyar denáron, a hús fontját egy krajczáron, egy pint sert egy denáron; a többi élelmi szereket a szomszédos helyek piaci árán, t. i. ha a termény ára a piacon emelkedik vagy esik, ezen piaci viszonyokhoz alkalmazkodjék; a mely eladás a jelen körülmények közt, a mint reméljük, Felségedre nem lesz haszon nélkül.

Katonát a várban és a vár őrizetére, az általunk megejtett számlálás alkalmával a kapitánynyal együtt 102-öt találtunk, van továbbá két puskaműves, egy kerékgyártó, egy kovács, egy poroszló, a kit közönségesen »Stekenknecht«-nek neveznek, négy élelemosztó; ezeket egybe számítva, tesz 111 személyt, a kiknek fizetése vagy zsoldja, kivéve a tiszttartó és családjának fizetését, egy hónapra 528 rénes forintra rug, mely összeg egy év alatt 6336 rénes forintra növekszik.

És bár a katonák száma s fizetésök súlyos és terhes s az, mivel a vár nem a végeken van, hanem Felséged városainak közepén, kevesbithetőnek látszik előttünk, mégis meggondolván a mostani idő veszedelmes állapotát, a lázadóknak mindenféle cselvetéseit, nem bátorzkodtunk se a katonák létszámát csökkenteni, se fizetésüket lejjebb szállítani. Mert bár a vár magas helyen, vagyis hegyen áll s a hegy oly meredek, hogy köröskörül egész a falig meg nem közelíthető, mégis maga a fal alacsony és gyöngye s csupán ez a gyöngye fal övezi a várat. Azon kívül a hegy csaknem a falig be van fásítva, a mely erdő az ellenség támadásait könnyen

takarhatja, miért is elrendeltük, hogy mihelyt az idő engedi, az erdőt ki kell vágni. Hozzá járul még, hogy a vár tágas-téres s éjjel-nappal folytonos örködést igényel; mely okoknál fogva mindezt alázatosan a Felséged kegyes belátására és ítéletére hagytuk.

A várban azt a lábra kapott igen rossz és veszedelmes szokást tapasztaltuk, hogy az őrkatonák, a kik jobbára mesteremberek, az előbbeni porkolábok engedelmeiből a városokon és falvakon szabadon járnak-kelnek, ott mesterségüket folytatják, kereskedést űznek, tehát a várból néhány napig távol vannak. A mely szokást nem csak illetlennek, hanem a várra nézve veszedelmesnek is ítélvén, megparancsoltuk a kapitánynak, hogy ezentúl az őrségnek, a melynek jelenléte minden eshetőségre szükséges, semmiféle ürügy alatt se engedje meg a kószálást, hanem őrséggel, szolgálat és gyakorlatokkal kötelességére szorítsa. Ugyanakkor arra is intettük, hogy az udvarbíróval egyetértőleg válaszsza ki azokat a katonákat, a kik hívek s minden rossz gyanútól mentek.

A katonaság élelmi járandóságát másfél hónapra kifizettük; ki vannak elégitve 1557 szept. 27-ig. Reméljük, hogy ha a katonaság fizetési módja és rendje, melyet az udvarbírónak átadtunk, betartatik, akkor az ezen vár fentartására rendelt tizedek, ha, mint eddig történt, magánosok hasznára el nem idegeníttetnek s el nem vonatnak, elegendők lesznek. A katonaság fizetésére ugyanis sokkal kevesebb pénzre van szükség, mivel a fizetés nagyobb része terménynyel történik.

Ez után a várépületek megszemléléséhez fogtunk és megtekintvén a várban levő falakat és bástyákat, valamennyit igen romlott és elhanyagolt állapotban találtuk; a vár javítására és erősítésére semmi költség sem fordított, legalább is éppen nem felel meg annak a pénzösszegnek, melyet Felséged kamarája az építkezésekre kiutaltványozott és kifizetett, mert kevés építkezés történt, egy se végeztetett be, hanem valamennyi befejezetlenül áll, mit hogy annál biztosabban és tökéletesebben megérthessen Felséged, az épületeket úgy, a mint láttuk, kevés szóval alázatosan leírjuk.

Először is észre vettük, hogy Werner más helyen, mint az előtt volt, csináltatott kaput, melynek előrsége felvonó híddal van ellátva, a belső résznek hasonlóképen olyan hídja van és boltozott utja, a boltozatnak azonban nem volt tetőzete, azt a jelenlegi

gondnok csak most fedette be. Oda, a hol a régi kapu volt, egy bástyát építettek Werner és Torda idejében, de ez is tető nélküli, minél fogva a falakon keresztül fektetett gerendák rothadásnak indultak, se deszkákkal be nem takarták, se be nem padolták, hogy ott hely legyen szükség esetén a várvédelmi eszközök elhelyezésére. Mivel pedig egy hajból sok más keletkezik, így a tető hiánya miatt a víz annyira befolyt, hogy a boltozatot, de még más szomszéd épületeket is egész az alapjáig megrongálta, megbomlasztotta. Félni kell pedig, hogy a naponként erősödő esőzés még inkább ne növelje a bajt s a víznek a falak közé hordott földtől vagy gáttól lefolyása nem lévén, a földet föl ne puffasztssa s így a kőfal le ne omoljon, szét ne hulljon. Súlyosbítja a bástya veszedelmét az is, hogy a várnak a bástyára néző tere nem egyenes, hanem a bástya felé lejtős; a boldogult Pisa által készített csatorna pedig szűkebb semhogy a sebes záporosó egész tömegét magába befogadhatná, minélfogva a meghágott, vagy túltelt csatornából a zápor egy része a bástyára omlik s apránként ellepi a bástya alapját, sőt félő, hogy a szomszéd épületekre és a toronyra is veszedelmet hoz.

Mi e bajt meg akarván akadályozni, néhány, a szomszéd városokból hívott építésszel tanácskoztunk s abban állapodtunk meg, hogy e bajon könnyen másképp nem lehet segíteni, mint a bástya felé a zápor feltartóztatására egy kis tetőt húzni, a mely mégis szükség esetén könnyen eltávolítható. A térről a bástya tövére lefutó víz elvezetésére más módot nem találtunk, mint, hogy a vár terén, mely kissé hátras, a domborodás elegyengettesék és a víz tágasabb, terjedelmesebb csatornában a bástyával ellenkező irányban levezettessék; a mi nagyobb költség nélkül eszközölhető, sőt alkalmasan végbe vihető, ha az elegyengetés alkalmával nyert felesleges anyag, mint a kő és homok az építésnél felhasználtatik.

A mi a többi épületeket illeti, a már említett kapun és a múlt évben bedőlt fal egy csekély részén kívül, más új épületet nem találtunk, ellenben az olyan házak is, a melyek kevéssel ez előtt épültek, elöcskultak, leromlottak s tatározás hiányában bedüledeztek, tetejük mindenütt beázott, úgy, hogy az élelmi szereket sehol se lehet tartani; sőt az eső a terményeket, lisztet, ágyúkat,

lőszereket egész fenéig átjárta s még csak annyi gondot se fordítottak, hogy a fal mentén deszkajárókat csináltak volna, a melyeken az őrség járhatna. A melyekből látván, hogy mind Felséged, mind a vár mily nagy kárt szenved, megparancsoltuk, hogy csekély, vagy épen semmi költséggel deszkajárókat csináljanak, hogy az örökös gyakorolható legyen; továbbá, hogy a tetőket javítsák ki.

Azt is igen különösnek találtuk, hogy lőréseket, vagy ablakocsákat nem csináltak, hanem nagy ablakokat, melyek szélességüknél fogva a várra veszedelmet hozhatnak a falnak már említett nedvessége miatt; miért is megparancsoltuk, hogy az ablakokat télen át deszkákkal oltalmazták, míg szelídebb idő érkezvén köből helyesebbeket lehet készíteni. Azonkívül a vár fala a dél felőli részen oly romladozott, hogy ha mielőbb ki nem javíttatik, minden bizonynyal összeomlik; több mint 10 singnyi szélességben szorúl javításra.

A vár közepén levő magas torony szintén annyira el van hanyagolva, hogy néhány év óta tető nélkül áll, a mely toronyban pedig mindenféle élelmi szer kényelmesen el volna helyezhető. Megparancsoltuk azért az udvarbirónak, hogy a torony tetejéből két singnyit hánnyasson le s kellőleg fedesse be. Továbbá az épület-anyagokat apránként hordassa össze, hogy tél multával, tavasz kezdetén a várfal építése elkezdhető s befejezhető legyen, noha tudjuk és belátjuk, hogy oly sok év mulasztásait rövid idő alatt s nagy költség nélkül helyre hozni nem lehet, kivált mikor minden igen költséges javításra szorúl, mikor úgy benn a várban az épületek és löszerek kijávítása, mint a váron kívül a gazdasági épületek, a földművelés és serfőzőház rendbehozása nagyon szükséges. Mert mindent hihetetlenül elpusztúlva, elhanyagolva találtunk. Hogy mire fordítottak a pénz, melyet Felséged kamarái Wernek és Tordának átadtak? a Torda által bemutatott számadásokból Felségednek meg méltóztatik tudni; annyi bizonyos, hogy a kamaráktól adott pénz a már elősorolt csekély építkezéseken kívül nem fordítottak a vár javítására.

Bevégezvén a várban dolgunkat, a gazdaságba mentünk. Azt is igen elhagyatott állapotban, barmoktól üresen találtuk, jóllehet, úgy értesültünk, hogy az előbbi tisztek idejében tele voltak bar-

mokkal, nem ugyan a Felségedével, hanem a magokéival; a várhoz tartozó tizedszénát, szalmát, polyvát a maguk jóságával ettették fel, sőt pénzért mások jóságait is ott tartották. A várhoz tartozó szántóföldeket barátaik, atyafiaik közt osztották ki, részben pedig a jobbágyoknak adogatták ajándékból, vagy az ő eperjesi házaik körül teljesített munka és szolgálat fejében. A kertek és gyümölcsösök terméseit maguknak tartották s magán haszonra fordították. A Felséged pénzen vett és a várjobbágyokkal Eperjesre szállított borokat nagy nyereséggel ismét eladták a várnak. A jó posztót, kivált a karasiát, melyet az udvari és magyar kamara a katonaság fizetésében adott, Werner vejével, a kereskedő Melczer Kristóffal kicseréltette hitvány lengyel posztóért és kisebb röffel mérte szét a katonáknak. Mindezt a várkapitány, Kapler Konrád vallotta nekünk. — Megparancsoltuk tehát az udvarbirónak, hogy a gazdasági épületeket a legelső alkalommal újra építse s barmokat vásároljon beléjük. A serfözőházat is, melyet a korábbi tisztek igen elhanyagoltak, hozza rendbe, hogy sört lehessen benne főzni nem csak a vár részére, hanem annyit, a mennyi csak eladható Felséged nyereségére.

Az elidegenített szántóföldeket, réteket, kerteket visszafoglaltuk s a mostani udvarbirónak a Felséged javára számadás mellett való művelés végett átadtuk.

Van még a várhoz tartozó néhány hold szántóföld, melyet Werner Megye falu lakosainak adott művelés végett s a melybe évenként több mint 100 köböl búza és gabona vethető. Mivel pedig a várnak igen kevés szántóföldje van, megparancsoltuk az udvarbirónak, hogy mihelyst a már bevetett földet a jobbágyok learatták, a vár szükségletére foglalja vissza a jövőre vesse be; hacsak Felséged kegyelmesen másként nem rendelkezik.

A vár aljában van egy két kerekas, deszka-hasogatásra is alkalmas fűrész malom, hasonlóképen jobbára elpusztulva. Ennek is idővel, a lehető legcsekélyebb költségen való kijavítását megparancsoltuk, mert a malomból, még ha a vidék nem járna is oda, hanem csak a vár szükségére való sörárpa és búza őröltetnék benne, nem kevés haszon várható, minthogy idegen malmokban az őrlésért a molnároknak jelentékeny mennyiségű köböl életet kellene fizetni; a fűrészszel pedig a várépítéshez szükséges desz-

kák széthasogathatók. Meghagytuk az udvarbirónak, hogy a télen, mikor a jobbágyság munkája szünetel, deszkáknak való elegendő szálfákat hordasson.

A mi a gazdaságbeli cselédséget illeti, az nagynak és igen költségesnek tetszék nekünk. Mert a béres gazda, hat kocsis, egy kovács, egy serfőző s egy majorsági marhapásztor fizetése 450 magyar frtnál többre megy felévenként. Látván tehát a költség nagyságát s némely cselédnek felesleges voltát, elrendeltük, hogy az udvarbiró az esztendő kiteltével a béres gazdát bocsássa el s csak négy kocsist és 12 kocsilovat tartson meg; a kovácsnak, serfőzőnek és pásztornak tűrhető bért adjon s minthogy a cselédség ezelőtt életneműt is kapott s az udvarbiró cselédsége most is kap, ezentúl a korábbi összeg fele elegendő lesz a cselédség eltartására.

A katonaság részére való élelem vásárlására, valamint a gazdasági épületek, a serfőzőház, a malom és fűrésztartóházára, minthogy az udvarbiró nem rendelkezik a szükséges pénzzel, Sáros vármegye első adóját jelöltük ki.

A szántóföldek, rétek, kertek, gazdasági épületek, malmok megvizsgálása után összehívtuk a várhoz tartozó jobbágyokat s alaposan kipuhattuk rendes jövedelmüket. Úgy találtuk pedig, hogy a szokott munkán kívül évi adóban fizetni tartoznak 280 magyar frtot készpénzben, 105 tyúkot, 345 tojást, 1 nyulat, 12 köből zabot. Kucsin faluban is van egy malom, a mely évenként 25 frtot, vagy annál is többet be szokott hozni; a mint mindezeket a jobbágyok és jövedelmeik összeírásából, melyet egyidejűleg bemutattunk, Felséged kegyelmesen láthatja. Mivel a vár rendes jövedelme — mint a lajstromból is kitetszik — igen csekély: a katonaság és a vár ellátása igen súlyos költségeket rótt Felségedre, azt se hallgathattuk el semmiképen, hogy az ellátás költségeit az is neveli, hogy kétségtelenül némelyek rosszakaratú javaslatára, Sáros városnak mindenféle segedelme, rendes adója, mely készpénzben 200 frtra rüg, azon város jobbágyainak elengedtetett s a jobbágyok öt évre fel vannak mentve, nem tudjuk miféle tanácsból? Mert az ellenségtől és a lázadóktól is mindig távol estek s van sok más, a kik súlyosabb veszélyeknek és terheknek vannak kitéve s adót mégis kénytelenek fizetni.

Az is nyilvánvaló, hogy Perényi Péter idejében Sáros városnak bormérési jövedelme jelentékeny részben a vár ellátására fordított. Mert a mostani időben minden évben 150 és ennél is több hordó bort mérnek ki a polgárok; a mi nem kevés könnyebbségére lehetne Felségednek. Werner engedte át először (nem tudjuk mi okból?) a kocsmárlást egészen a Sáros városiaknak. A Perényi idejében a várban szolgált s még életben levő nemesek vallották előttünk, hogy Perényi a kocsmárlási jövedelmet, az országos intézkedéseknek megfelelőleg, a vár ellátására tartotta fenn, mert a városokban, a melyekben szőlőshegyek nincsenek, a kocsmárlás joga az illető hely uraságáé. Megfontolván tehát Felséged terhét, mely Sáros vár ellátásával rá nehezedik, de meg mivel az ország törvényeivel és a méltányossággal is összeegyeztethető, hogy a kocsmárlás a várhoz tartozzék: megparancsoltuk a mostani tisztartónak, hogy a kocsmárlást tartsa fenn a vár ellátására; úgy mégis, hogy általa az emberiség és méltányosság ne szenvedjen; tehát évenként 20 hordó kimérését engedje meg a városiaknak, hogy ne panaszkodjanak, miszerint az italméréstől teljesen megfosztattak, abból kidobattak; mindazáltal úgy, ha ez Felségednek tetszeni fog. Azonban a jobbágyok ezen ingatag, méltánytalan visszaélést törvényessé és gyakorlattá óhajtván tenni, nem akartak megelégedni ezen rendelkezésünkkel s ez ellen Felségednél kérvényezni szándékoznak. A mely dologban, hogy mit határoz Felséged, azt alázattal Felséged kegyelmes ítéletére bízuk.

Azt sem akartuk mellőzni, hogy az italmérés ilyen jövedelme nem a város közhasznára fordított, hanem (a mi Werner idejében kezdődött) csak néhány polgár javára szolgált s szolgál mai nap is. Már pedig alázatos véleményünk szerint sokkal észszerűbb és méltányosabb, hogy a közjóért a vár részére tartassék fenn a kocsmárlás, semmint néhány magánosnak a hasznára engedtessék át. Mert az nem csekély jelentőségű, ha a kocsmárlás a vártól elvonatik, valamint az sem, a mitől félni lehet, hogy ha Stropkó város a vártól elidegeníttetik, a vár ellátásának legfőbb eszköze vonatik el s az összes teher (mint eddig történt) Felséged vállaira nehezedik. A kocsmárlás jövedelméből pedig a vár szükségesei cselédsége ellátható s még a katonaság zsoldjába is fordítható valamicske.

Hozzá járúl e bajhoz az is, hogy a közvetlenül a vár alatt levő puszta monostor községei, falvai, javai Werner előterjesztésére neki és örököseinek adományoztattak, holott régtől fogva a várnak tartoztak szolgálni. E monostornak több helysége közt van egy Sedeker (?) nevű faluja, melynél jobb egy sincs a vár tartozékai közt, kivéve Sáros várost, a mely pedig magát mindenféle szolgálmány alól kivonni törekszik. A monostor földjeit Werner bírja, másokat pedig, a mint tehetette, az atyafiai közt osztott szét, úgy, hogy a vár részére meghagyott kevés jobbágyság elégtelen mind a szükséges várbeli munka elvégzésére, mind a különben kevés várföldek megművelésére, különösen mikor a majorsági ólak — mint a lajstromok mutatják — üresek az ökröktől. Meghagytuk tehát a mostani tisztartónak, hogy a már beszerzett s a gazdaságban levő ökrökkel, valamint a várbeli lovakkal, a míg a munka szünetel, a föld művelését végeztesse. Egyébiránt alázatosan Felsőged kegyes ítéletére hagyjuk, mit méltóztatik ezekben határozni és rendelni.

Perényi Gábornak a várhoz foglalt javait szintén szorgalmatosan összeírtuk, a melyek, ha a várnál meghagyatnak, a belőlök befolyó jövedelem nagy könnyebbségére lesz Felsőgednek. Miről hogy meggyőződést szerezzen Felsőged, összegezve, röviden a következőket adjuk elő: Ugyanis készpénzben, némely község adóját kivéve, a melyek a hegyes vidéken való építkezés miatt nyertek néhány évi adómentességet, — adnak körülbelől 350 frtot, 300 bárányt, 14 vágótehenet, 14 bornyút, 60 nyulat, 66 tyúkot, 32 libát, 1 tonna besózott halat, 210 köből zabot, képeben a kilenczeden kívül 63 köblöt, 17 köből fehérrepát, 17 köből babot, 13 köből kását, 635 tojást. A bormérés is azon javakban nem csekély haszonnal értékesíthető.

Van egy malom is Stropkón, melyből évenként 200 köből búzánál több be szokott jönni.

Ugyanitt nagy gazdaság állítható fel és sok marha eltartható, mert jó legelője van, magának a földesúrnak is sok rétje.

A mi Sáros vár tizedjét s annak beszedését illeti, mint alapos vizsgálatból és a magyar kamarának magunkkal hozott számadásából meggyőződünk annak beszolgáltatása és felhasználása nem kellő rendben történt. Mert Werner és Torda kedvezésből inkább,

mint belátás hiánya miatt a bérbe adott, vagy az atyafiság közt elosztott tizedeknek csak a legcsekélyebb részét fordították Felsőged, vagyis a vár javára; hanem inkább a saját magánhasznukra. Mert, mint a rovásos számadásokból nyilvánvalóan kitetszik és Torda lajstromai mutatják: 1554-ben csak Makovicza tartozékai-ból 1012 köből különféle termény folyt be tizedképen s mindezt Torda, a mint írja, csak 100 frtért értékesítette. Hasonlóképen némely falu tizedét különbözőknek csekély pénzért adta haszonbérbe Torda. Meg sem nevezi, kiknek? a mi azt a gyanút támasztja bennünk, hogy, a mint történni szokott, rokonainak, barátainak adta oda oly potom áron a tizedeket.

Hogy tovább röviden és tisztelettel kimondjuk, a mit érezünk és gondolunk: minden esetre tanácsosnak látjuk, hogy Felsőged semmi áron se engedje meg a sárosi kerület legkisebb tizedét is haszonbérbe vagy kamatozásra kiadni, vagy elvonni, hanem méltóztassék a szomszéd várak ellátására fordítani. Mert azokból a tizedekből nem csak Sáros vára látható el éléssel, hanem Murány vár részére is fog még valami fenmaradni; a mit, ha mindent készpénzen kell megvenni, mint eddigelé, végtelen költséget fog okozni. Egyébiránt erről, a Torda által betérjesztendő számadásból Felsőged több bizonyosságot méltóztatik szerezni.

Míg a nevezett tartozékok kipuhatolásával és összeírásával foglalatoskodtunk, hitelt érdemlő emberek jelentették nekünk, hogy néhai Makay Tamásnak, a máramarosi kamara grófjának 500 frtja az eperjesi bíró kezében, mint megbízható kézben van elhelyezve. Majd úgy értettük Eördög Pétertől, a magyar kamara számvevőjétől s biztostársunktól, hogy nevezett Makay Tamás 3000 frttal tartozott Felsőgednek hivatalos számadásából. Szorgalmasabban utána puhatolóznán ennek a pénznek, végre megtudtuk, hogy az eperjesi bírónál elhelyezettnek mondott pénz Werner özvegyének a kezében van. Azsem homályos már, hogy mikép jutott az özvegy kezébe. Ugyanis Werner kegyelet ürügye alatt az elhunytjavaiban fő végrendeleti végrehajtónak kérte magát Felsőgedtől kineveztetni s azt meg is nyerte, hogy a hátra hagyott javakat a szülők, rokonok közt, a kik igazán szegények, ő ossza szét. De Makaynak szegény rokonai és atyafiai maguk mondták nekünk, hogy a pénz nem a bírónál van, hanem Werner özvegyénél s könyörögve kérték, hogy

a kegyelet és méltányosság okáért csikarjuk ki azt a pénzt az özvegy kezéből s mint a hogy a Felségedtől Wernernek adott végrendeleti végrehajtói tiszt követeli, a jogos és törvényes örökösök és rokonság közt Felséged nevében osszszuk szét. E nagyon is világos okokból meggyőződén, hogy Werner nem a Makay-örökösök és árvák, hanem a saját javát tekinté, midőn Felségedtől a végrendeleti gondnokságot kérte, követeltük Felséged nevében azon pénznek átadását; a mely pénzt az özvegy átadván a bírónak, ez hitványabb pénzneben vonakodva és nehezen kifizette nekünk. Mivel pedig a dolog kétes: vajon a fiscust, vagy a rokonságot illeti-e a pénz? viszont a kassai katonaság zsoldjának, legalább részben való kifizetésére az összekapargatott pénz nagyon is kellett, ennélfogva 500 frtot magunkhoz vettünk s a kassai őrség kifizetésére átadtuk Pesthi Ferencznek, Felséged kegyelmes akaratára és ítéletére bízván, hogy az elhunyt rokonainak mennyit méltóztatik adadni. Hallottuk azt is, hogy sokkal több pénz maradt Makay után; hogy hova lett? Felséged kegyelmesen érteni fogja.

Találtunk Sáros várában egy, — Torda Zsigmond, Sáros vár kapitányának és Melczer Kristóf, a Werner vejének pecsétjével lezárt ládácskát is, néhai Nagy Istvánét, a ki 1553-ban Bihar vármegye adószedője volt s hirtelen halállal kimulván, Felségednek bizonyos összeggel adós maradt. Mely ládát kinyitván, 248 frtot találtunk benne. Ebből 48 frtot nevezett Nagy István özvegyének és gyermekeinek adtunk, mert úgy értesültünk, hogy nagy szegénységben hagyta őket hátra. A többi 200 frtot pedig Sáros vár katonáinak fizetésére Pesthi Ferencznél hagytuk. Hallottuk azt is, hogy több pénze s talán egyéb tárgyai is voltak a ládácskában; de mivel biztos tudomást nem szerezhettünk, nem is állítjuk határozottan, hanem azok, a kik lepecsételték, bizonyosan tudhatják; mi a ládára nyomott pecséteteket igen rongált állapotban találtuk. Azt is megtudtuk, hogy nevezett Nagy István tisztársával Zennessy Lászlóval, mint Bihar vármegye adószedői, a Bihar vármegye adójából náluk maradt összeget el akarván titkolni, bizonyos Thuri Ferencznek adták Nagy-Bányára; a mely pénzről Kisserjény Pál magyar kamarai lajstromozó — minthogy a másik, nevezetesen Zennessy László az ő szolgálja volt — midőn értesült, azt magához

vette.¹⁾ Felséged a kamara útján megtudhatja: vajon az a pénz átadatott-e a kamarának? minthogy az a pénz, mint más hitelt érdemlőktől értettük, különben is adóból gyűlt.

Dolgainkat végezvén Sárosban, épen Trencsénbe akartunk utazni, midőn hozák Felséged rendeletét, hogy a hűtlen Czecey Péter 3000 frtja iránt Liszthi János, Felséged titkárja, — Kron Balázs, kassai alkapitány és Bárczay Szaniszló (a kinél a pénz letéteményezve van s a ki azt állítja, hogy nem a Czecey pénze, hanem az övé) ügyvédjei közt főnforgó pert lássuk el. Mi magunkhoz vevén az alispánt, szolgabírákat s néhány nemest, a tanúk kihallgatása után meggyőződünk, hogy az a 3000 frt nem a Bárczayé, hanem a Czecey Péteré, a ki végrendeletileg örökölte testvérétől: Czecey Lénárdtól. Rögtön elküldtük tehát Pesthi Ferenczet Bártfára, a hol a pénz előbb el volt zárva, hogy azt Felséged részére vegye kezéhez s Gertschacher János, Riemer Lukács biztosoknak és Widmer Györgynek, Felséged fizetőmesterének adja át. Hogy aztán a biztosok és fizetőmester a pénzt, valamint a vele együtt levő ezüstneműeket és nyers aranyat, megkapták-e? nem tudjuk, mert időközben Trencsénbe mentünk.

Végezetül szólva: a Felséged iránt tartozó alázatos és köteless engedelmességgel nem kíméltünk semmi fáradságot és szorgalmat; de igen nagy nehézségünkre szolgált, hogy semmiféle lajstrom sem állt rendelkezésünkre s az idő nem futotta, hogy kipuhatholhassuk: mennyi tized, életnemű szedetett be az előtt a várba s mennyi fordítottatott abból Felséged kárára vagy hasznára s hogy valami jobbat tanácsolhassunk. Minélfogva, hogy sok olyan dolog, mely eddig homályos, tisztába hozassék: alázatosan javasolni bátorkodunk, hogy a tiszteket mielőbb számadásra méltóztassék szorítani, hogy számadásaikat szorgalmasan lebonyolítsák, hogy ezentúl a szükségletekkel, haszonnal, a helyzettel tisztába lehessen jönni s jövőre Felséged kárát elkerülni.

Értesültünk, hogy Fayner Gergely számadásai, a ki néhány

¹⁾ A lap szélén Torda Zsigmond kezével: «400 frt aranyban Kisserjény Pálnál». Erre Kisserjény sajátkezűleg azt jegyzi meg: «nem igaz, mert én nem láttam egy aranyát se ő Felségének, nem hogy még kezemhez vettem volna».

év előtt meghalt s a ki Sáros várában tizedszedő és élelemosztó volt, Wernertől lepecsételve régóta vissza tartatnak, melyeknek előmutatását követeltük Tordától. Ennek, valamint egyebeknek megítélését alázatosan Felséged kegyelmes belátására bízuk.

Sárosból való távozásunk után értesültünk, hogy Kapler Konrád, egy öreg, de derek, hű ember meghalálozott; ő sokáig Sáros vár kapitánya volt. Hogy pedig a várról az ő halálával gondoskodva legyen, alázattal javasoljuk, hogy az az intézkedés, mely némely várakban már gyakorlatban van, hogy tudniillik az udvarbíró és várnagy egyazon személy legyen, ebben a várban is léptetessenek életbe, mellé rendeltetvén ebben a várban is az alvárnagy. Mert, hogy csekély nézetünket röviden előadjuk: azoknak a kellemetlenkedéseknek és veszekedéseknek mindjárt vége szakad, a melyek a tisztségek sokféleségéből szoktak keletkezni; azután meg a költség és kiadás is kevesbedik. Végül: az, a ki most, noha Felséged tetszéséig s további rendelkezéséig az alkapitányságot viseli, az előtt pedig alvárnagy volt, a kapitány halálával még az alkapitányságra se alkalmas, mert rendetlen életű és részeges ember, mint azt mindenki mondta nekünk; már pedig Sáros várának, ha nem is a nyílt erőszaktól, de még inkább a csalárdságtól es lestől félnie kell; mi, hogy be ne következzenek, vigyázatra, eszélyességre és józanságra van szükség. Ezeket különben Felséged ítéletére és akaratára bocsátjuk.

3. *Trencsén vára.*

Elvégezvén Sárosban dolgainkat, Felséged parancsa szerint október 13-án Trencsénbe jöttünk. És bár a kapitány Gortschacher Kristóf az útban megelőzött bennünket, hogy mint monda, dolgait Trencsénben jó rendbe hozza, hogy a mikor mi oda érkezünk e miatt késedelmet ne kelljen szenvednünk, hanem, hogy a Felséged által kegyelmesen reánk bízottakban előhaladhassunk, — mégis mikor oda megérkeztünk, őt nem találtuk otthon. Kérdezősködvén helyettesétől, hogy hol maradt? ez azt monda, hogy Hefflein várában van, de másnap meg fog érkezni; megmutatta a kapitány sajátkezüleg írt czéduláját is, melyben jelzi, hogy rövid időn Trencsénben lesz, és beleegyezését nyilvánítja, hogy addig is a Felsé-

ged dolgaiban eljárassunk. Mi tehát, hogy az időt tétlenül ne vesztegessük, utasításunkhoz képest az ő távollétében is hozzáfogtunk kötelességünkhöz.

A várba menve, elsőben is mindenféle ételmi szert megvizsgáltunk. Találtunk pedig a sütőházban középminőségű lisztet, a mennyi a katonaság napi szükségletére éppen elegendő. Terményt a várban nem találtunk, se semmiféle élelmet, kivéve néhány hordó romlott, nyúlós bort, a mi tudniillik Baraczkay Pál udvarbíróságából maradt meg. Midőn pedig az ételmi szerek hiányáért a mostani udvarbírórt korholtuk, az azt válaszolta, hogy a búza részben a vár alatt levő tanyai magtárban van, részben pedig a falukon, a hol éppen csépelik s a napokban fogják csak behordani. Hogy a várban oly kevés az ételmi szer, annak az is az oka — tevé hozzá — hogy ő nem járhat el kellőleg hivatalában a Felséged kamarája által adott utasítás szerint, mert csak ritkán bocsátják be a várba s akkor is, ha a kapitánynak és a katonáknak tetszik; szolgálit pedig, a kik az ételmi szereket gondozzák s a katonáknak kiosztják, gyalázó szavakkal, gyakran verésekkel is illetik a katonák. Mindazáltal, hogy véletlen eshetőségre, vagy váratlan szükségben az ételmi szerek készletben legyenek, meghagytuk neki, hogy minden terményt, a mi a tizedből, vagy a vár más jövedelmeiből befoly, mindjárt hordasson be a várba s rakassa a magtárakba, melyek elég alkalmasak, ha kijavíttatnak; azt is megparancsoltuk, hogy az ez évben a tizedekből Felségednek elszámolólag a vár és a katonaság szükségletére befolyó borokat szintén vitesse be a várba. Megparancsoltuk, hogy mindenféle ételmi szert azonnal szedjen össze s hordassa be a várba. Ezeknek teljesítésére az udvarbíró minden készséggel ígérkezett, de azt mondta, hogy nem tartja jónak, mert a katonák a házak ajtajait, melyekben az ételmi szerek a várban tartatnak, titkon felferik, a sajtot, sót s egyéb ilyesféle ételmi szert büntetlenül ellopják. Hogy pedig a várban s a váron kívül mennyi terményt és mindenféle ételmiszert találtunk, azt a rólok fölvett leltár bővebben megmutatja.

Megvizsgálván ekkép az ételmi szereket s az előadottak szerint rendet csinálván, a Felséged azon várában levő ostromszerek, gépek, poroks egyéb hadi szerszámok megvizsgálásához, megszámlálásához és összeírásához fogtunk. Mindent illendően, jó móddal és

rendben tartva találtunk, kivéve a puskaport, mely teljesen alkalmatlan, mindenfelől faépületekkel körülvett házban van elhelyezve s ha tűz támadna a várban, vagy (a mit Isten távoztasson) az épületbe a villám beleütne, baj érhetné a várat. E veszedelmet elhárítandók, bár a várban minden épületet megvizsgáltunk, hogy az említett por biztosabb elhelyezésére alkalmasabb helyiséget találhassunk, mindazáltal az egész várban nem találtunk alkalmas helyet. Miért is, legkegyelmesebb Urunk, a legalázatosabban jónak látnók, ha Felséged elrendelné kora tavasszal a por elhelyezésére olyan épület emelését, a melyben az nyílt veszedelem nélkül tartható lenne.

Azután, minthogy a kapitány megérkezése ismét haladt, hogy az időt tétlenül ne töltsük, ismét a várba mentünk az épületek megsejnézésére, magunkhoz vevén azokat a kőműves mestereket, a kik az építkezést eszközölték; vizsgálatot tartottunk az ő kapitánysága alatt emelt falakról s egyéb épületekről és a rájuk fordított költségekről. Hogy pedig a kapitány, hazaérkezése után, ezért a vizsgálatért miként fogadott bennünket, arról Salamanca és Dóczy urak által már korábban alázatosan és világosan értesítettük Felségedet.

A mi magokat az épületeket illeti, Felséged utasításához képest, követeltük az építkezésekre fordított költségekről való számadások előmutatását, hogy annál könnyebben meggyőződhessünk: vajon az építkezésekre utalványozott pénz valóban egészen arra a célra fordított-e, vagy nem? Ezeket a számadásokat tehát maga a kapitány végre november 21-én, sokszori sürgetésünkre nagy nehezen előadta, a melyeket midőn átnéztünk s a kőművesek, építészek, valamint a várhoz tartozó és az építkezéseknél foglalkozott jobbágyok vallomásaival egybevetettünk, úgy tapasztaltuk, hogy az ő számadásai és lajstromai a kőművesek, építészek, és jobbágyok vallomásaitól messze eltérnek. Mert világos, hogy a kapitány az építés költségeire Barackkay Páltól és az udvari kamarától 3760 frtot yett fel, miről azonban igen csudálatosan számolt el, a mint Felséged az ő számadásaiból, melyeket elének terjesztett, világosabban meg méltóztatik kegyelmesen győződni. Az is nyilván való, hogy a kapitány a munkásoknak, a kőműveseken kívül semmit se fizetett, mert az udvarbirótól kapta a ezementet, a jobbá-

gyok hordták be az összes anyagot s a falakon naponként nagy számmal tartoztak dolgozni, voltak azonkívül kerékgyártók havi fizetéssel; az ácsoknak, kiket a magyarok molendinatores-eknek (malomcsinálóknak) neveznek, az úr tetszése szerint kellett ingyen munkát végezniök s nekik kenyeren kívül (azt is ritkán) semmit se fizetett.

Bár azt írja a kapitány, hogy sokat építtetett, mindazáltal nem mindent a Felséged hasznára, hanem a magáéra, miként építkezéseiből kitetszik. Mert a régi konyhát, noha ép volt és erős, a melyben régóta a vár urainak méltóságuk és állásuknak megfelelőleg főztek, úgy hogy abban egy herczeg számára is kényelmesen lehetett főzni, ok nélkül lerontatta s kevésbé alkalmas helyen egy szűkebbet csináltatott, mely konyha, ha valamikor át kell alakítani, ezer forinton nem állítható vissza régi állapotába.

Hogy röviden végezzünk: tisztán kénye-kedve szerint, minden ok nélkül hasznos és alkalmas épületeket széthánytatott, lerontatott, vagy elhanyagolt, helyettök haszontalanokat építtetett, mint azt néhány nemes, kik velünk voltak a várban, bizonyíthatja. Így a vár felső piaczán egy házikót emeltetett, mely házikóval a különben is elég szűk piaczot még szűkebbé, járhatatlanná tette; pedig erre semmiféle kigondolható szükség se kényszerítette, csak az, a mivel az őrmester (excubiarum magister) vádolja a kapitányt, hogy t. i. a kapitány cselédjei urok közelében lehessenek s a megszíról való járás elháríttassék. Rövidség okáért mellőzzük az alkalmatlan helyre épített fürdőcskét, a nevetséges és haszontalan emelőcsigát, a városban bent és kint néhány istállót, a melyeknek a költségén és fájából a vár romladozott épületeit kijavíthatta s a romlástól, tönkremenéstől megoltalmazhatta volna. Mert az udvarbíró által szolgáltatott fán és egyéb anyagon kívül csak épületfákra 495 frtot számít föl Felségednek, a mint a lajstromból nyilván kitetszik. Hallgatunk az elkezdett, de befejezetlenül abban hagyott épületekről is, melyeket a zivatarok rontanak, pusztítanak, Felséged nagy kárára. Mely bajoknak, hogy mielőbb eleje vétsések, méltóztassék Felségednek kegyelmesen rendelkezni.

Láttuk azonkívül a várban a még Katzianer idejében elkezdett s néhai Thurzó Elek, majd ennek özvegye, újabban pedig a mostani kapitány által folytatott s még be nem fejezett kútat, a

melynek az ásása még most sem jutott el az élő vízig. Ennek elkészítésével felhagyni, igen nagy kárára volna a várnak. És mint-hogy a kút szája nincs körülveve semmiféle kő- vagy fakávéval, mely a szenny lefolyását megakadályozná, ennél fogva esős időben mindenféle tisztátalanság, a víz sodrától ragadtatva, a kútba folyik. Mi tehát látván ezt a kárt, megparancsoltuk, hogy a szenny-nyes vizet merjék ki s a kút száját magosacska kőfallal (e célra alkalmas kövek úgy is vannak készletben kifaragva) valamikép erősítsék meg, hogy jövőre az ilyen piszkos lének a kútba lefolyása megakadályoztassék.

Semmikép se mellőzhetjük hallgatással, hogy a kőfaragó, a kit itt találtunk s a kívül — minthogy már előbb is dolgozott a kúton — tanácskoztunk, azt mondta, hogy a kút forrása még nyolcz singnyi mélységben található a Vág folyóban, vagy az alatt. Megértvén e dolgot, tanácsosnak vélnők, ha a mélyítés keresztben folytatnatnék a folyóvíz irányában, a mely mélyítéssel könnyebben ki lenne puhatolható s feltalálható a vízer, a melyből a víz a kútba ömlenék. Ezt azonban gyakorlottabbak és okosabbak belátására bizzuk. Annyi bizonyos, hogy az a kút a várra nézve hasznos és semmikép se hanyagolandó el, mert egy kis medenczén kívül kút és víz, a melylyel szükség esetén a katonaság élhetne, egyáltalán nincsen.

Trencsin vár tartozékainak s a romba dőlt Sucza várnak job-bágyait és alattvalóit szorgalmasan kipuhatoltuk s minden egyes falu jobbágyainak, zselléreinek neveit, jövedelmeit, adóját egyen-ként össze írtuk, a mint ezt Felséged a lajstromból teljesebben és világosabban meg méltóztatik érteni. Hogy azonban azoknak ösz-szegét Felséged röviden áttekinthesse: népes jobbágytelek van 533, pusztá pedig, a melytől adót szinte fizetnek 22, házas zsel-ler 230.

A rendes adó — lejárván már a mentesség, mely némely tönkre jutott jobbágyoknak a lázongó időben Felséged ellenségei által az ország szegény lakosainak, különösen Sucza vár tartozékaiban okozott károk és pusztítások miatt az ország törvényei alapján szokott volt adatni a végből, hogy maguknak az elpusztúlt helyen új házakat építhessenek — hozzá számítva Trencsen város adóját, évenként készpénzben 470 magyar forint, 666 negyedrészes búza,

251 mérő árpa, 141 mérő serárpa, 1283 $\frac{1}{2}$ mérő zab, 15 mérő bab, 15 mérő köles, 19 mérő kendermag, 365 kenyér, 2472 tojás, 23 bárány, 22 malacz, 313 tyúk, 143 sajt, 14 $\frac{1}{2}$ pint vaj, 11 $\frac{1}{2}$ veder sör, 878 vetemény, 88 $\frac{1}{2}$ köteg tisztított vagy tilolt kender, 4 font viasz, 658 szerszámfa. Borszállításért 41 frt 90 denárral tartoznak, de mivel a beszedett tizedbort és terményt a csejtei és újhelyi járásból fizetés nélkül tartoznak Trencsinbe szállítani, e szállítás fejében e pénz a szegénységnek elengedtetik, hogy kétszeresen ne terheltessenek.

Van néhány vám is, melyeknek jövedelme csekély, kivéve a trencsini vámot, melynek jövedelme valamikor 100 frtot, nem egyszer annál is többet tett ki. Most azonban a kereskedők a morvaországi hegyekben végbe vitt rablásoktól félve, nem mernek arra utazni, hanem más útakon szoktak Morvába járni, minek következtében nem csak a vám-, hanem a harminczadjövedelmek is megcsappantak.

Majorság három van, az előbbeni tisztartóktól annyira elhanyagolva, hogy nagy javítást igényelnek s hogy kijavíttassanak, a jelenlegi tisztartónak megparancsoltuk; módot is nyújtottunk reá, adván neki bizonyos pénzösszeget, hogy ökröket, teheneket s egyéb gazdasági jószágokat vásároljon, minthogy kevés marha és tehén van a majorságokban. Hasonlókép meghagytuk a tisztartónak, hogy mivel szükében vannak a tyúkoknak és libáknak, minden egész telkes jobbágytól egy tyúkot és minden két jobbágytól egy libát szedjen be, hogy ezeknek párzásából a majorság apró jószágai szaporodjanak, a mit a jobbágyok örömet és minden megterheltség nélkül fognak adni. A sok és igen jó legelővel bíró gazdaságokban lábas jószág nagy mennyiségben tenyészthető, miből Felséged vára nem csekély hasznot nyerend, mert sajt, vaj, tej és tojás nagy mennyiségben fog onnan kikerülni, ha jó lesz a gazda. Megparancsoltuk, hogy a katonaság részére vágó ökröket is vásároljon, a melyeket, minthogy az idén bő szénatermés van, könnyű lesz nyereséggel eltartani.

Rét kellő bőségben van, de azoknak is csaknem mindnyáját a gazdatiszt hanyagságából a tövis és gyom fölverte, ezeknek egy részét még Trencsinben való tartózkodásunk alatt kiirtattuk s meghagytuk, hogy jövő tavasszal a többit is írtsák ki.

A szántóföldek hasonlóképen igen műveletlenek, el vannak hanyagolva és nagyobb részint tövisekkel és bozótokkal ellepve; ezeknek egy részét a mostani gazdatiszt kiirtatta, azután pedig még a mi jelenlétünkben, meghagyásunk folytán az egyik sikot a suczai vár alatt, a hol a különböző háborúk és lázadások miatt a szántóföldek műveletlenül és elhanyagolva maradtak, lehetőleg csekély költséggel megtisztíttatta, a mely síkság körülbelől 40 hold szántóföldre terjed, s a melyet jövő tavasszal részben zabbal, részben pedig kölessel tartozik a gazdatiszt bevetni. Más helyeket pedig tanúk jelenlétében megnéztünk és felmértünk s a trencsényi és suczai várak tartozékait 2218 hold földre becsültük, a mi azon a vidéken jelentékenynek látszott nekünk.

Ha azok a szántóföldek (mint a hogy a mostani gazdatisztnek meghagytuk) szorgalmasan műveltetnek, reméljük, hogy azok műveléséből Felségednek nem középszerű haszna lesz, mert csupán a földművelés Felséged várát kenyérrel és sörrel jó részben elláthatja, de csak úgy, ha a kapitány nem avatkozik a tisztartó hatáskörébe, se pedig a szántóföldeket saját hasznára nem művelteti, mint eddigé, mert a termékenyebb, kövérebb szántóföldeket, mintegy 188 holdat a maga részére foglalta, a jobbágysággal beszántatta, vettette, a terményt learattatta és a csűrökbe hordatta. Mi belátván a Felségedre és várára ebből háramló igen nagy kárt, meghagytuk a kapitánynak, hogy azokat a szántóföldeket bocsássa vissza s adja át a tisztartónak; a tisztartónak is megparancsoltuk, hogy azokat a földeket vegye gondozásába s Felséged hasznára műveltesse, ha t. i. nem fogja akadályozni a kapitány, mint eddig; mert nemcsak azokat nem teljesítette a kapitány, a miket mi Felséged nevében neki elrendeltünk, hanem még méltatlankodva, haraggal, sőt dühbe borulva ellene szegült Felségedtől kegyelmesen nyert intézkedési hatalmunknak, a mint ez az udvarbirónak Trencsénből történt eltávozásunk után hozzánk intézett leveléből nyíltan megérthető.

Vannak azonkívül a Felséged Dubnicza falujának határában is némi szántóföldek, mintegy 165 holdnyi, melyeket Felséged, valakinek téves információjára, a falu jobbágyságának adott további tetszéséig, igen potom fizetésért, t. i. hat forintért, s a melyeket azok öszivel bevetettek. Ebből Felségednek nem csekély haszna

lenne, ha azok a földek a termés learatása után visszavétetnének a jobbágyoktól s a jobbágyok munkájával, melylyel régóta tartoznak, Felséged hasznára műveltetnének. A legalázatosabban javasolnók tehát, hogy mivel az adománylevél úgy is Felséged tetszéséig szól, azon már régóta joggal a várhoz tartozó szántóföldek visszavétessenek, természetesen épségben maradván Felséged kegyelmes elhatározási joga.

Halastó azokon kívül, a melyek még a szepesi grófok idejében elhanyagoltattak és elpusztultak, van három; egyik, a melybe halakat csak nem régiben eresztettek, Pecsened faluban, a másik két nagyobb nem messze Trencséntől, Zablahow faluban; egyiknek kőből, a másiknak földből van a gátja. Ezeket — úgy mondják — Prandorfer Tamás tisztartó kihalásztta s a kihalászás után elhanyagoltatván és nem fordíttatván rájuk semmi gond, mindkét halastó gátjait az árvizek annyira megrongálták, megszagatták, hogy most nagy költséggel javíthatók ki, a miből Felségednek nem csekély kára származott; mert ha a halastavakat gondozták és fentartották volna, minden negyedik esztendőben nem kevés pénzt lehetett volna bevenni a halak árából. Hogy pedig végre e bajnak és kárnak eleje vétessék s a hosszas halogatással a javítás és helyreállítás nehézségei és költségei ne növekedjenek: megparancsoltuk az udvarbirónak, hogy még e télen, mikor a jobbágyok munkája szünetel, a töltések kijavításához szükséges anyag szállításáról gondoskodják, égettesen meszet, hordassa oda a szükséges követ és fát s igyekezzék, hogy kora tavasszal hozzá lehessen fogni a halastavak kijavításához. A melynek végbevitelére javasolnók, hogy méltóztassék Felségednek egy gyakorlott embert küldeni oda, a ki a munkára felügyeljen és azt vezesse; addig is megbíztuk az udvarbirót, hogy Morvában tudakozódják egy alkalmas halászmester után, a ki, mihelyst Felségednek ez ügyben valakit ki méltóztatik küldeni, azonnal kész legyen Trencsénbe jönni, a munkát vezetni, hogy akkor aztán az, a kit Felséged kiküld, a halászmesterrel bére, vagyis fizetése iránt is megalkudhassék.

A halastavak kijavítása után igen könnyen eszközölhetőnek véljük, hogy a két halastó zsilipje alatt egy, vagy két köre járó malom építtessék, a miből Felségednek kettős haszna lenne; először a malomból, mert a Vág áradásakor a folyón levő malomban

nem lehet örölni, másodszor, hogy a molnár folytonosan felvigyázzhat a halastavak gátjaira s a veszedelmet elháríthatja a halakról. De csak, ha Felségednek is kegyelmesen úgy tetszik, mint a hogy mi legalázatosabban javasoljuk.

Megvizsgáltuk továbbá a hévizeket is, és minthogy a szegények ottani szállója oly elhanyagolt állapotban van, hogy benne a hidegtől alig tartózkodhatnak, meghagytuk az udvarbirónak, hogy tavasz nyitával a szegényeknek ezen házáat tatarozza ki, a hévizek körüli többi épületeket pedig, a mennyire lehet, alakíttassa át. Azt is megparancsoltuk neki, hogy minden héten egy negyedrészbuzát a Felséged Tepla falujában levő malom jövedelméből a hévizekben tartózkodó szegények közt alamizsna gyanánt oszszon szét. S minthogy ott sok ember szokott összejönni, megparancsoltuk, hogy az udvarbíró bort, sert, kenyeret s egyéb élelmi szert árulasson Felséged hasznára.

Szoktak a jobbágyok csaknem az egész vármegyéből nagy mennyiségű kendert és lent szállítani oda és a mocsarakban, a melyekből a meleg víz felbugyog, beáztatni, a mely áztatásért eddigelé semmi fizetség (a mint ez más helyeken szokásban van) se szedetett tőlök. Hogy tehát Felségednek ebből is legyen valami haszna, meghagytuk az udvarbirónak, hogy a várjobbágyokkal azokat a mocsarakat azonnal nagyobbíttassa meg s tisztíttassa ki, hogy nagyobb mennyiségű kendert legyenek képesek befogadni s azután az ott áztatandó kenderből minden tizedik markot szedje be. A kenderből nemcsak kötelek verhetők a vár szükségére, hanem pénzért el is adható.

Van a városban Felségednek egy, még 1549-ben néhai Ostrosith János akkori udvarbíró által vett háza, mely a serfőzésre annyira szűk és hitvány, hogy magán embernek alig elégséges. Ennélfogva alázattal javasolnók, hogy a városon kívül, a Vág folyó mellett levő serfőző ház, mely legfeljebb 200 frtból helyreállítható, építtessék ki, mert a folyóvíz, mely most a serfőzéshez a városba szekereken szállíttatik, az ajtó előtt lenne; ugyanott egy köpinczét is lehetne csekély költséggel vágatni s fölszerelni. S minthogy a jelenlegi serfőző ház részére nyolcz kocsilovat négy kocsisal kell tartani nem kicsiny költséggel, akkor a sernek a várba való hordására elég lenne négy ló két kocsisal. Végre kiépíttetván a

tágas külső serfőző ház, bőven lehet sert főzni nemcsak a várkatonák részére, hanem még idegeneknek is eladásra és a fürdőben folytonosan kimérni; míg a mostani serházban hetenként főzött ser a katonaságnak is alig elég. Minélfogva alázattal javasoljuk, hogy Felséged a kapitánynak, a kit ezután a mostani kapitány és udvarbíró helyébe kegyelmesen kinevezni méltóztatik, az új serfőző ház kiépítését elrendelni méltóztassék. De ebben az évben a szűk termés miatt, mely alig elég a katonaság kenyerére, a serfőzés semmikép se folytatható.

Az is előnyére szolgál a serfőző háznak, hogy közel a vár alatt van egy csolnakokon vagy hajókon álló malom, nem kellene tehát a serfőzéshez való árpát oda messze vinni, mert a mire Görtschacher kapitány Felségedet és bennünket rávenni iparkodott, hogy a Vágon szilárd alapra építtessék egy malom, nem vihető ki, a folyam természete miatt, mivel ez gyorsan szokta változtatni medrét s télvíz idején oly nagy erővel hordja a jeget, hogy annak a legerősebb fal sem képes ellenállani.

A mi pedig a halastavakat s vejszeket, a melyekben a pisztrángok vannak, illeti, miként tapasztaltuk, a kapitány és udvarbíró annyira kihalászták, hogy igen nehezen lehet egy kevés halat fogni. Panaszkodtak nekünk a jobbágyok, hogy a halászással leginkább vannak terhelve, mert nemcsak a kapitányok és udvarbírák, hanem a várkatonák részére is nekik kell halat és rákot fogni nyáron úgy, mint kemény télben, a melyeket nem csupán a maguk használatára fogatnak a kapitány, udvarbírák és katonák, hanem a kapitány még más helyekre is elküldözi ajándékba. Hogy tehát a halak végkép el ne pazaroltassanak s Felséged vizei vagy halastavai teljesen ki ne ürüljenek, Felséged nevében meghagytuk mind a kapitánynak, mind az udvarbírónak, hogy a halastavak és pisztrángos vizek kihalászásától mindenképen tartózkodjanak. Ez ellen ugyan a kapitány azt vetette, hogy neki Felségedtől szabad halászati engedélye van, ezzel a kegyelmes engedéllyel élni is akar s mit se törődik a mi parancsunkkal.

Továbbá a mostani udvarbíró a Vágon, Felséged költségén egy vejszét csináltatott a múlt őszszel, nem hogy az ott fogott halak az ő vagy a kapitány hasznára fordíttassanak, hanem a Felségedére t. i. a katonáknak zsold fejében eladassanak. Azonban a

kapitány és helyettese a vejszében naponként fogott halat elszedték, saját felelősségükre elvitték és saját hasznukra fordították, Felségednek nem csekély kárára, mert ezeket a halakat el lehetett volna adni a katonáknak, vagy besózva a vár bekövetkezhető szükségére eltartani. Miért is legkegyelmesebb urunk, igen méltatlannak tetszik ez a dolog, hogy Felségednek ilyen jövedelmei így pazaroltatnak s egyesek kényének feláldoztatnak.

Arra is figyelmeztettük a kapitányt és Felséged nevében megintettük, hogy a vadászattól, különösen a nagyobb vadak vadászatától tartózkodjék, mert mind Trencsén vármegye nemességének, mind pedig a várjobbágyoknak vallomásaiból értésünkre esett, hogy a kapitány, a kinek pedig Felséged parancsából inkább gondozni, mint pusztítani kellene a halakat és vadakat, kényekedve szerint űzi a vadászatot s csak a múlt télen is, nem számítva az őzbakokat, több, mint 50 szarvast ejtett el, melyeken az akkori udvarbiróval, Prandorffer Tamással, megosztozott, részben másoknak elajándékozta, részben pedig besózva saját várába Heffleinba küldte; ennek folytán a vár körül levő erdőkből most a vadak annyira kipusztultak, hogy csak elvétve látható egy-egy. Azonban a kapitány indulatosan azt mondta, hogy intézkedésünkben semmikép se nyugszik meg, mert Felségedtől engedélyt nyert a halászatra és vadászatra. Mindazáltal az udvarbirónak megparancsoltuk, hogy az erdőket és halastavakat őrizze és senkit se engedjen halászni és vadászni; a pásztoroknak meg szigorúan parancsolja meg, hogy nyájait az olyan erdőrészekben legeltessék, a hol a vadakat nem akadályozzák, nem zavarják; ne engedje az erdőket úgy pusztítani, mint eddigelé s az építkezésre nem való gyenge fák kivágását a juhászoknak tiltsa meg.

Hogy pedig a kapitány mennyire zaklatta és szokatlan munkával, fuvarozással mennyire terhelte a várjobbágyokat, azt a Prandorffer Tamás kérésére régebben, most pedig a mi felhívásunkra Trencsén vármegye alispánja és szolgabírái által eszközölt vizsgálatokból Felséged nyilvánban kegyelmesen megérteni méltóztatik. Mondják a parasztok, hogy igen sokat zaklattatnak főleg a Trencsénből Ausztriába, a kapitány váraiba: Heffleinba és Harasba való fuvarozásokkal. Trencsénből ugyanis zsindelyeket, téglákat, üres hordókat, sert, vadhúst s egyéb holmikat szoktak szál-

litani, visszajövet pedig bort hoznak Trencsénbe. Bort pedig ilyenképen, mint maga a kapitány bevallotta, 2000 vedernél többet hozatott be és a nyavalyás jobbágyoknak a borokért s egyéb holmikért egy-egy szekér után nem fizetett többet két, legfeljebb három forintnál. Minthogy pedig nevezett várak Trencséntől körülbelől 15 mértföldnyire vannak, panaszkodnak a jobbágyok, hogy ez nagy rövidségükre van, mert a munkán és fáradságon kívül erre a csekély fizetségre szekerenként három, olykor négy forintot is rá kell fizetniök.

Arról is panaszkodtak a jobbágyok, hogy midőn az udvarbíró a Felséged részére köteles valamely dologra, mint szántás, fuvarozás stb. kirendeli őket, ugyanakkor ellenkezőleg a kapitány a legnagyobb zaklatással a saját dolgára hajtja őket, úgy hogy nem tudják: az udvarbírónak, vagy pedig a kapitánynak engedelmeskedjenek-e? Miért is legkegyelmesebb urunk, alázatosan kérjük Felségedet: méltóztassék (a mint ez iránt már előbb is kegyelmesen rendelkezni méltóztatott) a várkapitányság és az udvarbíró-ság hatáskörét szabályozni, mert kétségtelen, hogy a tisztségek összeütközéseiből (a mit Isten távoztasson) súlyos károk szoktak származni.

Kegyelmesen megparancsolta Felséged nekünk, hogy a várbeli katonaság ellátása felől, t. i. hogy milyen számban és mi módon tartatnak, szorgalmas vizsgálatot tartsunk. Ennek köteles engedelmességgel eleget tenni, mindenképen rajta voltunk. Ez ügyben legelőbb is kikérdeztük Barackkay Pált, a régi udvarbíró, a ki azt mondta, hogy ő nem tud semmi bizonyosat, mert nemcsak a szemlén s a katonaság fizetésénél, sem akkor mikor felfogadtattak, sem akkor mikor elbocsáttattak, nem volt jelen, hanem még a várba is ritkán lépett be. A Barackkaytól, Trencsén vár akkori udvarbírájától, átvett élelmi szereket a kapitány maga és abban az árban osztotta szét, a melyben akarta. Ugyanazt mondta kérdezősködésünkre Prandorffer Tamás is, a ki Barackkay után lett udvarbíró; még azt is hozzá tette, hogy a kapitány a katonák neveit leírva adta át neki, hogy azoknak, a kiket fölirt, adjon élelmet; de hogy azok a katonák jelen voltak-e? nem tudja, mert nem mindenik katona vette át maga az élelmi szereket az udvarbíró szolgáitól, hanem gyerekeiket, feleségöket küldték érte, néme-

lyek meg nem is jöttek, nem is küldtek, nem is kaptak mind azok a katonák, a kiket élelmezés végett a kapitány felírt, a miből eléggé lehet következtetni, hogy a kapitány által összeírt katonák nem voltak mind a várban. De nem is akarta a kapitány, hogy Prandorffer valami biztos tudomást szerezzen a katonaság felől, még azt a házat is a várban, a melyben az ő élelemosztói laktak, elvette tőle. — Kikérdeztük ez ügyben a polgárokat is, a kik azt válaszolták, hogy ők más nem tudnak, mint, hogy a kapitány egyszer 16, másszor 20 katonát elbocsátott, mert az egerek által megrágott litvány posztót és a romlott bort abban az árban, a melyben ő akarta, nem akarták elfogadni; azt se tapasztalták a polgárok, hogy az elbocsátott katonák létszáma pótoltatott volna, mert az eltávozottak helyére alig jött hosszú idő múlva is vagy négy.

Hogy pedig Felséged tájékoztatása végett ez ügyben valami bizonyosat érthessünk, Felséged tekintélyével és nevében követeltük a kapitánytól, hogy a lajstromokat mutassa meg; a minek kezdetben ellenszegült, állítván, hogy az egész számadást átadta a fizetőmestereknek, azután mégis Felséged kegyelmes parancsára átadta az 1557. évi nov. 27-től kezdődőleg újonnan készült lajstromokat, a melyekben Felségedet több mint 8000 frttal adósnak tünteti fel. De ha e számadások behatóbban átvizsgáltnak, ki fog tűnni, hogy nem Felséged, hanem a kapitány tartozik még néhány ezer frttal, a minthogy a mi alázatos véleményünkre és fölterjesztésünkre Felséged által az udv. kamarából hozzánk küldött számadási kivonatnak a kapitány számadásaival való, ide mellékelte egybevetéséből határozottan meggyőződünk.

Baraczkay Pál elénk járulván kérte, hogy a 98 hordó бүдös, romlott bor dolgában, melyet sem a Prandorffer Tamást udvarbírói tisztébe helyező bizottság nem vett föl a leltárba, sem a várbeli katonák nem tudtak meginni, — döntsük el: vajjon az ő, vagy a kapitány hibájából romlottak e meg azok? Azt mondá ugyanis Baraczkay s erről a számadásokat is felmutatta, hogy a kapitány 1549-től 1555-ig csak 584¹/₂ hordó bort vett át Baraczkaytól a katonaság részére, ellenben a nyavalyás jobbágyok zaklatásával Heffleinből és Harrasból hozatott saját boraiból (mint ezt haragjában ő maga bevallotta) 2000 vedernél többet kiméretett a katonáknak s a saját borai eltartására az összes várbeli pinczéket,

egynek kivételével, elfoglalta, minélfogva nem csuda, hogy a Felséged borai, melyek csűrökben és felszerekben tartattak, megromlottak.

Továbbá alázatosan azt is jelenteni kívántuk Felségednek, hogy a kapitány az élelmi szerek kiosztását a várban nagy nyereséggel eszközölte. Értesültünk ugyanis egy Tamás nevű trencsényi polgártól, a ki azelőtt kulcsárja és élelemosztója volt a várban, hogy ő egy másfél fontos kenyeret egy krajczáron, a ser pintjét egy krajczáron, a bort pedig néha négy kron, néha 6—8 denáron adta el; egy negyedrészből, vagyis lisztből pedig — a mint mondják — 38 kenyér sült, a mi ugyanannyi krajczárt tesz ki, úgy szintén egy 125 pintes hordó serből, alja nélkül, ugyanannyi krajczárt vett be, ő maga pedig egy negyedrészből búzát 15 krért, a hordó sert pedig 75 krért kapta az udvarbirótól s ebből látható, hogy a kapitánynak a negyedrészből búzán és a hordó sörön 73 kr. nyeresége volt. Kapott pedig az udvarbiráktól 1549-től 1554-ig, Prandorffer Tamás udvarbiróságáig 6928 negyedrészből búzát és 2359 hordócska sert, a mi, hogy ha egy negyedrészből búzát 38 krral és egy hordócska sert 125 krral számítunk, a hogy t. i. a kapitány a katonáknak eladta, 9302 rénes forintot és 19 krt tesz ki, a kapitány ellenben az udvarbirónak ezért a búzáért és sörért nem számított többet 4091 rénes frtnál. Nem is említjük azon nyereségét, mely saját boraiból s a Felséged takarmányán hizlalt ökreiből, halakból, a Felségedtől elfoglalt java földön üzött gazdaságából befolyt. S noha a kapitánynak a saját költségén kellett volna tartani a péket, kulcsárt, meszárost, mégis kétes vajjon a saját költségén tartotta e őket, vagy pedig azokat is Felséged zsoldosai közé számolta. Észrevettük ugyanis, hogy mikor a katonaságnak egy havi zsoldot kifizettünk, bizonyos Huber Márton, a kapitány borainak kimérője, szintén a zsoldosok közé volt fölvéve.

Végre legkegyelmesebb urunk, mikor a kapitánynak tudtáraadtuk, hogy utasításunk szerint a várban bizonyos új, Felségedre nézve hasznos rendszabást akarunk életbe léptetni, akkor a kapitány az őrmesterrel kinyilvánította, hogy az nem történhetik addig, míg a katonaság teljesen ki nincs fizetve. Midőn pedig a Felséged parancsára 1557 nov. 21-én nekünk bemutatott számadásaiból láttuk, hogy a katonaság zsoldját egész 1557 október

27-ig kifizette, jónak láttuk, hogy a még fizetetlen egy havi zsoldot a köztünk összegyűjtött pénzből kifizessük a katonáknak, hogy az új rendtartást annál könnyebben életbe léptethessük. De midőn a szerint az állapot szerint, melyet nekünk tájékozás végett az udv. kamara megküldött, a fizetést eszközölni akartuk volna, újabban azt jelentette ki a kapitány, hogy neki más rendszabása van s a szerint kell fizetni a katonaságot; a melyet midőn követeltük, hogy mutassa meg, azt felelte, hogy írásban nincs nála, hanem az udv. kamara tanácsosai azt jól tudják.

Midőn így a kapitány az új rendbe semmikép se nyugodott bele, sem pedig a katonák nem akarták — talán az ő ösztönzésére — a korábbi rend szerint a fizetést fölvenni, nehogy dolgainkat be nem végezve és az új rendszabás életbeléptetése nélkül távozzunk s nehogy a katonaság valami zenebonát támaszszon, kénytelenek voltunk őket úgy fizetni ki, a hogy a kapitány kívánta; megígérte azonban a kapitány, hogy erről az intézkedéséről Felségednek felelni fog.

Kifizetvén az egy havi zsoldot, miként e közben Felséged rendelte, megcsináltuk az árszabást, a melyet Felségednek Trencsénből 1557 november havában a legalázatosabban fölterjesztettünk, ha ugyan a kapitány és a katonák azt meg akarták volna tartani. Azonban csudálkozunk, hogy a katonák sehogys sem akartak beletörödni a mi árszabásunkba, tudván pedig hogy a kapitány a saját élelmiszereit sokkal drágábban adta el még bő termés idején is, mint a hogy Felséged udvarbirái s a mi árszabásunk tartalmazza ily szűk viszonyok között. Azonban úgy hiszszük, hogy mindez a kapitány ösztönzésére történt, a ki nagyon elégedetlen volt, a miért az élelemosztástól megfosztatott.

Sok írni valónk volna még a kapitányról, de nehogy úgy tűnjünk fel, mint a kik halottat vádolunk, felhagyunk véle; megelégszünk, hogy ezekre újjal rámutattunk, kérve, hogy a jövődöbeli kapitánynak, a kit Felségednek kinevezni méltóztatik, ne terheltessék más rendszabályt előírni, hogy a költségek, melyek eddig igen sulyosak voltak, a jobb kezelés és rendtartás következtében Felségedre nézve a legkevesebbre szálljanak alá.

Továbbá Trencsén vármegye összes nemesei, úgy szintén némely várbirtokok jobbágjai kértek és sürgették bennünket,

hogy némely viszálykodásokat a mindkét részről elfoglalt határok miatt bíróilag intézzük el s a kiket illet, helyezzük vissza azokba. Minthogy azonban ilyen jogügyleteket mi egyáltalában meg nem oldhatunk, nem lévén Felségedtől arra felhatalmazásunk, azt az ügyet Felséged kegyelmes ítéletére hagytuk. Tanácsolnók tehát, hogy e viszályok rendbehozására Felségednek méltóztassék egy ítélőmestert mielőbb kiküldeni, hogy Felséged várának határait némelyek el ne vonják s el ne idegenítsék és a komolyabb összeütközésnek, valamint a nemesek és jobbágyság közti zavargásoknak, melyek az efele egyenetlenkedésekből gyakorta keletkezni szoktak, eleje vétessék.

Azonkívül arról is panaszkodott az egész vármegye, hogy a múlt évben a főurak és nemesek jobbágysai kényszerítve voltak Felséged részére fizetés nélkül puskaport szállítani a Szepességre, noha azt mondják, hogy ők úgy vannak értesülve, hogy a kapitány e szállítás kifizetésére Felségedtől bizonyos összeg pénzt kapott.

Végül, hogy a bőven és behatóan megírt összes dolgokat összegezve egybe foglaljuk, a legalázatosabban úgy vélekedünk, hogy ámbár Trencsén vára még nyugodt és biztos helyen van és nem kell tartani semmiféle veszedelemtől, mégis a ravaszságtól és aljas cselszövénytől nem árt óvakodni. A várra fordított eddigi költségek kevesbitendők és mérsékelendők. És bár azon jelentésünkben, melyet heterjesztettünk, véleményünket alázatosan bőven nyilvánítottuk, kevés szóval mégis ismételni kívánjuk, hogy mindjárt nagyon meg fog kevesbedni a kiadás, mihelyst csebek, vagy Felséged szomszéd tartományaiból való gyalogok (de ismertek, hűk és jók, a minők hallomásunk szerint a pozsonyi várban vannak) helyzetnek el őrségül a várban, mert ezeknek a gyalogosoknak csak két magyar forintot kell fizetni egy hónapra; ha pedig azoknak hűsége felől talán gyanú és kétely forogna fenn, annak szorgalmas megítélése a kapitány tiszte lenne, a kinek ismerni kell a katonákat, a kiket felfogad.

Ha pedig Felséged szorgalmas, hű és munkás kapitányt nevezend ki, az a melléje rendelt írnnokkal, vagy számtiszttel mind a kapitányi, mind az udvarbirói tisztet elviheti; ez által a tisztviselők miatti költség is kevesbedni fog s megakadályoztatnak a

czivódások és visszavonások, a melyek a várra igen veszélyesek. Főképen javasoljuk pedig, hogy őrizkedni kell oly kiterjedt hatalmat adni, a milyen az elébbeni kapitánynak volt: a saját javára fordítani mind azon hasznot, a mi a bor-sörmérésből, földművelésből, a majorságokból, az élelmek kiosztásából, továbbá a halászatból, vadászatból stb. befoly, mert hogy az a nagy összeg pénz, mely a fentartandó vár terheit tetemesen könnyebbíthette volna, nevezett jövedelmek eltulajdonítása folytán az elhunyt kapitány javára folyt be, nem csak a bemutatott irásokból és számadásokból nyilván való, hanem a tények magok is igazolják.

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596.¹⁾

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajz melléklettel.

Rossz szellem gyanánt, bosszút forralva a múlt évben szenvedett veszteségekért, távozott a fiatal török császár, *III. Mohamed*, Magyarországból, azon fenyegetéssel, hogy jövő év tavaszán visszatér, az országot még nagyobb haddal mint eddig, elárasztandó.

Ezen fenyegetés, melynek csakhamar híre jött, a Pozsonyban január hó közepétől márcziusig tartott országgyűlést arra serkentette, hogy a kellő segílyt haladéék nélkül megszavazza és a végváratok lehetőség szerint védőképes állapotba hozassa.

A rendek megszavaztak minden kapu azaz egész urbéri telek után 18 tallért, és pedig június 1-étől számítandó hat hónapra. Minden huszár számára havonként öt forint, minden gyalogos számára három tallér állapított meg.²⁾

A magyarok késznek nyilatkoztak a táborba vonulásra, mind-

¹⁾ A magyar kútfőkön, továbbá a cs. és kir. udvari könyvtár és hadi levéltár anyagán kívül fölhasználtattak még: Kurzes summarisches Verzeichniss, wie Hatvan erobert. Nürnberg, 1596. Kurze wahrhaft historische Beschreibung neuer Zeitungen. Köln, 1596. Zedler, Universal-Lexicon 34. Bd. Kauders, Wörterbuch der Schlachten. Urbin, Beschreibung der ungarischen Festungen. Nürnberg, 1664.

²⁾ Cs. és kir. udvari könyvtár; kézirat-gyűjtemény, Codex 8969, 809-ik lap. Dr. Komáromy szerint (A mezőkeresztesi csata, Hadtört. Közl. 1892. 49-ik lap) a 18 frtból egy a végvárak fentartására volt fordítandó; a havi pénzt Komáromy a huszároknál 5, a gyalogoknál 3 *forintra* teszi; a fentemlített kéziratokban azonban 5 *forint* és 3 *tallér* áll.

HATVAN.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596-BAN.

azonáltal a szokásos kikötés mellett, ha t. i. a táborba Ő Felsege maga¹⁾ vagy pedig ő királyi fensége *Miksa Főherczeg* lejön, mely esetben minden magyar örömmel vele megy.²⁾

A hadjárat iratai közt a legelső fontos okmány a január 18-án Magyar-Óvárott kiadott «Szabályzat, a fegyelem szigorúbb kezelésére a császári hadseregben», mely úgy a lovasságra, mint a gyalogságra kiterjedt, továbbá Feyel Henrik kinevezése vezér hadbíróvá és főfoglárrá.³⁾

Hogy a hadsereg tanult *orvosokkal* elláttassék, utasított a bécsi egyetem rectora és tanácsa, hogy július 10-ével Berghofer Pál, Kober Tóbiás urakat tábori orvosokká, Polák Bertalan és Stark András urakat tábori gyógyszerészekké, végül Brenner Fülöp és Wurm Móriczot sebészekké nevezze ki. Egyúttal elrendeltetett, hogy Komáromban, Esztergomban és Érsek-Újvárott *kórházak* állítassanak föl.

A hadjáratban a török elleni harcra a következő jutalékok jelöltettek ki, illetőleg ajánltattak föl:

<i>Lovasság :</i>	<i>lovak.</i>
Kerületi csapatok :	
Felső-Ausztria --- --- --- --- ---	1000
Alsó-Ausztria --- --- --- --- ---	1000
Westphalia --- --- --- --- ---	500
Lotharingia --- --- --- --- ---	500
Frankonia --- --- --- --- ---	1000
Német nemesség :	
Frankok --- --- --- --- ---	300
Svábok --- --- --- --- ---	300
Rajnai tartomány --- --- --- --- ---	300
Csehország --- --- --- --- ---	2000
Morvaország --- --- --- --- ---	1500
Szilézia --- --- --- --- ---	1500
Lausitz --- --- --- --- ---	300

¹⁾ A király azonban kedélyállapotánál fogva számításba alig jöhetett.

²⁾ Miksa főherczegnek a hadsereg vezényletével való megbízását az udv. hadi tanácsnak 1596. évi június hó 30-án kiadott rendelete közli. Komáromy szerint a főherczeg a megbízást június 1-én nyerte, i. h. 52. l.

³⁾ Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1596. Fasc. XIII. 1.

Felső-Ausztria	---	---	---	---	---	1400
Alsó-Ausztria	---	---	---	---	---	300
Stajerország, Karinthia és Krajna	---	---	---	---	---	3000
Főhercegi testőrség	---	---	---	---	---	300
Wallonok	---	---	---	---	---	1200
Magyarország mindössze	---	---	---	---	---	6000
A pápa ő szentsége ¹⁾	---	---	---	---	---	2000
a lovasok összege	---	---	---	---	---	24,000

<i>Gyalogság :</i>		<i>fő.</i>
Svábok	---	4000
Csehország	---	6000
Morvaország	---	2500
Szilézia	---	2000
Lausitz	---	1000
Alsó-Ausztria	---	1000
Felső-Ausztria	---	1200
Stajerország, Karinthia, Krajna	---	9000
Magyarország	---	12,000
A pápa ő szentsége	---	8000
összesen	---	47,700

A hadsereg összes létszáma kitett volna tehát: 72,100 ²⁾ főt.

Azon felszólítás daczára, hogy a csapatok összegyűjtése és elküldése minél gyorsabban eszközöltessék, a hadak csak igen lassan gyülekeztek; miután pedig a beérkező jutalékokból a kanizsai, magyaróvári és felsőmagyarországi császári hadak is kiegészítendők valának, *június hó 16-án* az összegyülekezett erő csak körülbelül 20,000 gyalogosra és 1508 lóra rúgott és báró *Schwarzenberg Adolf* tábornagy, Miksa főherczeg helyettese által a komáromi és esztergomi táborokba vezettetett.

A hadak gyülekezésére nézve Prépostvári Bálint június havában jelenti a bécsi cs. és kir. udv. hadi tanácsnak, hogy miután a felsőmagyarországi rendek bandériumaik egy részét már

¹⁾ Komáromy szerint a pápa a hadjáratra havonként 30,000 tallért ígért, mely összesen 6000 lovaszt lehetett fogadni; i. h. 52. lap.

²⁾ Cs. és kir. udv. könyvtár codex 8969, 690-ik lap. Ez összegből a stajer-karinthia-krajnai 12,000 fő és a pápai 10,000 fő, melyek csak *ígértettek*, de soha el nem küldettek, már előlegesen levonandók levén, maradna 50,000 fő.

Báthory Zsigmond fejedelemhez küldötték, a csász. hadak innét kevés pótlásra számíthatnak. A megyék közül Abaújvár, Zemplén, Ung, Torna és Makovicza csak 258, Borsod csak egynéhány lovasat küldhet; a Gömör megyei lovasság száma még ismeretlen.¹⁾

A birodalmi népek közül 520 bajor gyalogos, kik a Dunán szállítandók le, Fuchs Fülöp kapitány által Regenstaufban, 300 sváb lovas pedig Zetteritz csász. hadbiztos által Landscronban most (júliusban) mustráltatott. Bécsen július 25-én átvonult: 300 felső-ausztriai lovas; 26-án Pietipeski alatt 1000, Poppel alatt 500 cseh, és Tettauer Károly alatt 1400 morva lovas.²⁾

Miksa főherczeg *július 23-án* érkezett a Komárom és Esztergom körül összegyűlt hadsereghez, mely másnap Schwarzenberg vezérlete alatt a Duna balpartjára átkelve, annak mentén Váczig menetelt, hol is ezen város alatt, — mely rövid idővel ezelőtt *Pálffy Miklós* által már megtámadtatván, a török várórség által felgyújtatott és elhagyatott, — táborba szállt.

Vác Dobozy Gergely parancsnoksága alá helyezettett s belé magyar őrség tétetett.

Pálffy Miklós, ki Váczról Pest felé portyázott, július 24-én csatlakozott 9000 lovasból álló hadával a császári hadsereghez.

Terczki cseh gyalogsága, a főherczeg testőr-zászlója, továbbá 400 nemes frank lovag még a Dunán lefelé menőben valának.

A főherczeg csak a testőr-zászló megérkezése után, *augusztus 4-én* vonult be, 4000 lovas és a testőr-zászló kíséretében ünnepélyesen Vácra.

A bevonulást a már többször érintett kézirat következőkép írja le:

Az oszlop élén menetelt a testőr zászló, 300 jól fölszerelt lovas és 100 vörös kabátba öltözött löfegyveres, lobogóikkal.

Ezt követte hat német módon fölszerelt vezetéklő, a nyergen egy puskával, egy arannyal kivert pallossal és mindkét oldalon egy pisztolylyal.

Ezután jött további négy vezetéklő, száron vezetve, melyek

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1596. Fasc. VI. 19.

²⁾ U. o. Feldakten, 1596. Fasc. VII. 10. és 13.

közül kettő angol módon díszesen volt nyergelve, két más aranyozott és drágakővel ékesen felszerszámozva; ezek után négy apród következett; egyik aranyozott vértben, jobb kezében kopját tartva, három pedig olasz módon volt fölszerelve. E három apród közül az egyik a főherczeg sisakját, a másik lándzsáját, a harmadik koronabológóját vitte.

Ezek után lovagolt a *főherczeg*, német lovag-szerelvénnyel és fegyverzettel, fején gyönyörű értékes gyöngysorral és a tábori jelvénnnyel díszített braunschweigi kalappal.

A főherczeg további kíséretében voltak még Röderer Menyhért és Ungnad tábornagyok; ezek után következett végre kilencz trombitás, Kollonicsot, ki az udvari zászlót magasra lobogtatta, körülvéve.

E zászló világos sávolyos szövetből volt készítve és egyik oldalán a kétfejű birodalmi sassal, a másikon szűz Mária képével, «*Patrona Hungariæ*» felíráttal, és a magyar czímerrel volt díszítve.

A táborba való beérkezés után Ungnad, az udvari hadi tanács elnöke által, Schwarzenberg Adolf tábornagygyá való előléptetése kihirdettetett.¹⁾

A hadjáratra vonatkozó intézkedések közül, melyek ezután tétettek, megemlítendő a sánczszerzés megszerzése Eglauer Farakas által, hogy a csehek által rendelkezésre bocsátott 1000 árkász avval fölszereltethessék; továbbá a tűzérparancsnok, — Don Juan de Medici — felszólítására 1600 ígás marha 225 szekérrel szereztetett be, a tűzérsegi lőszer és más hadi szerek tovább szállítására.

Hogy tétettek-e intézkedések az élelmezésre nézve és milyenek, az az iratokból ki nem vehető.

A Vácraól Pestre és Budára menekült törökök a fővárosban nagy rémületet terjesztettek, mert a törökök biztosra vették, hogy a keresztény sereg első hadműveleti tárgya Buda leend.

Pedig kár volt félniök; mert az *augusztus hó 8-án a Vác* alatti táborban megtartott hadi tanácsban, sok szóvita után, azon határozat hozatott, hogy a sereg nem Pest felé nyomul elő, hanem a szintén útba fekvő Hatvant, mely mint hadtáp-állomás

¹⁾ Schwarzenberg, mint ismeretes, néhány évvel ezután és pedig 1600. évi július 29-én a fellázadt wallonok által Pápán lelövetett.

Szolnokkal kapcsolatban a Nyáry Pál¹⁾ által védelmezett Egerre nézve már fölötte veszélyessé lőn, ragadja ki a török kezéből.

A hadi tanácsban ugyan többek által ajánlatott a közvetlen Pest felé való előnyomulás;²⁾ az illetők még arra is hivatkoztak, hogy Báthory Zsigmond fejedelem írásbeli véleménye szerint Szolnok és Hatvan ostromlása az erdélyi hadnak volna fentartandó. Báthory azonban seregével ekkor még vajmi messze a magyar Alföldön tartózkodott, minek folytán a hadi tanács úgy vélte, hogy ily bizonytalan kívánalmakra tekintettel lenni nem lehet, annál kevésbbé, mert hadászatiilag sem tanácsos egy ellenségtől elfoglalt várat — még kellő megfigyelés mellett is — hátában hagyni; mihez az udvari hadi tanács elnöke, Ungnad Dávid, még azon közlést is tette, hogy Szolnok török őrsége 1500 tatárral megerősítettett.³⁾

Elhatározottat tehát, hogy a sereg előbb Hatvant beveszi és siker esetén még a török főhaderő megérkezte előtt Pestnek indul.⁴⁾

Ez elhatározásra a gyors cselekvésnek kellett volna következnie; ámde a hadi tanácsnak Hatvan helyzete felől legalább annyira tájékozva kellett volna lennie, hogy e vár fekvésénél és erődítésénél fogva a rajtaütést kizárja, minek folytán a rendszeres körülzárásnak és ostromnak kell bekövetkeznie. Világos, hogy ezek után a terv kivihetősége — Pestet még a szultán megérkezte előtt bevenni, — az ostrom tartama alatt napról-napra csökkent.

*Hatvan helység és vár*⁵⁾ a Zagyva bal partján fekszik, mely utóbbi esők után, és tavaszi időben olvadáskor gyorsan, különben pedig az iszapos síkon széles de sekély mederben oly lomhán folyik, hogy könnyen átgázolható; a vízárkokat, melyekkel a helység és a vár körülvéve volt, vízzel a Zagyva látta el s így a vár védőképessége.

¹⁾ Nyáry már 1594-ben Fülek várának kapitánya volt. Csász. és kir. hadi levéltár. Feldakten, 1594.

²⁾ Pest akkor még csak egy gyöngye fallal (árok nélkül) volt körülvéve, melyet néhány körbástya támogatott.

³⁾ Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1594. Fasc. VIII, 10. E hír korai volt és nagyban hozzájárult a főherczeg határozatlanságához.

⁴⁾ A szultán ezen időben seregével még Nisnél volt és csak augusztus 13-án érkezett Nándor-Fehérvárra; ennek híre a császári táborba azonban még nem jött. Cs. és kir. udvari könyvtár codex 8969.

⁵⁾ Lásd a füzethez csatolt metszetet.

sége is nagyban függött a Zagyva állásától. A vár és a város különben hosszúkas négszöget képezett s néhány kőrbástyával volt ellátva.

A sövények és palánkok, melyek két öl vastagok és béleltek valának, a helyet eléggé erőssé és ellenállásképessé tették.

Hatvan már ekkor bírt némi politikai és katonai nevezetességgel; 1524-ben itt tartotta Zápolya Verbőczy István és pártjával II. Lajos király ellen az országgyűlést; 1544-ben, midőn az oszmánok megjelentek, a keresztények a várat megfoghatatlan félelemből felgyújtották és elhagyták, mire azt a törökök megszállották és megerősítették. 1594-ben Teuffenbach Keresztély tartotta Hatvant körül zárva, és a török fölmentő hadat, 17 ágyút és 25 zászlót zsákmányul ejtve, meg is futamította, a további ostromot azonban Szinán pasa közeledtekor abban hagyta.

Augusztus 13-án a hadsereg ő cs. és királyi Fensége parancsa alatt kiindult a váci táborból és elővédével *augusztus 15-én* dél-előtt érkezett Hatvan elé.

Itt a főherczeg egy császári kéziratot vett át, melyben a császár vele azt közli, hogy Gagliano Orfes lothringeni ezredes, mint titkos hadi tanácsos, a hadjárat tartamára hozzá beosztott és ajánlja annak hadi tapasztalatait a főherczeg figyelmébe.¹⁾

A császári előcsapatok igyekeztek a hely bekerítésének közélébe jutni. A török védő őrség — azon hiszemben, hogy ez csak egy ellenséges portyázó osztály, kirohant és a harcztól fölvette, de mi-helyt észrevette, hogy számos erősebb csapatok közelednek, megfordulván, a várba visszasietett.

A főcsapat két részre oszlott és a Pest és Pásztóra kivezető kapuk közelében helyezkedett el.

A török őrség az ostromló földmunkákat zavarandó, augusztus hó 16-án újra kirohant, mely kirohanás által a császáriak tetemes veszteséget szenvedtek. Belátván, hogy a megszállás az erődhez igen közel történt, miután az ellenséges lövedékek a táborba becsapódtak, a hadak a közelfekvő szőlőkbe hátrább vonultak.

E mozgás nem történt zavartalanul, miután az ellenség részeit ágyúzással, részeit kirohanással nem csekély kárt okozott. A

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár, 1596 augusztus 14-től. Fasc. VIII. 13.

hátrább vonulás különben még azon fontos okból is történt, hogy az előbbi helyen nem volt elegendő fa és iható víz.¹⁾

Az ágyúk a három meglevő, különféle ponton épített sánczokba,²⁾ melyek kijavítottak, szintén e napon helyeztetek el.

A hatvani törökök állapotáról a császáriak tudomására jutott, hogy a bég eltávozott Temesvárra, továbbá hogy a helyőrség csak 1300 fegyveres emberből áll; élelemmel azonban jól van ellátva.

Egy Jászberénynél elfogott török vallomása szerint a hatvaniak «3 nagy és 22 kisebb ágyúval bírnak, melyek azonban rosszak és kevésbé használhatók. A helység istállóiban 500 darab szarvasmarha és 300 juh van elhelyezve. Sikeres támadás csak a száraz oldalról volt képzelhető.»

A védő őrség részletezve a következőkből állott:

Beslik	120
Szipahik	180
Különféle gyalogság	300
Janicsárok helyett használt sebesik	80
Martalócok	40
Tatárok	50
Más különféle török nép, mely előbb Szécsényben, Füleken és más helyeken volt, de most ide menekült	100

A fogolylá esett török továbbá oda nyilatkozott, hogy: «ha a császári sereg csak két nappal előbb (tehát augusztus 13-án) érkezik, a várat üresen találja, mert sem a bég, sem a szipahik nem voltak jelen s csak az előtte való éjjel jöttek meg Temesvárról».

«A fent részletezetteken kívül volt még az erődben 20 tüzér mint lövegkezelő legénység.»

«Maga a bég igen iszákos.»³⁾

Augusztus 19-én megérkezett 2000 lovassal és 6000 gyalogossal a felsőmagyarországi kapitány: Teuffenbach Keresztély, a táborba, ki is a vártól északnyugotra, a völgyben foglalt állást.⁴⁾

¹⁾ A zavaros víz pintjét 9 fillérrel fizették. Egy tiszta forrás volt ugyan a szőlőhegyek alatt, de az ellenséges puskatűz körletén belül, úgy hogy a vízfordás olykor nagy áldozatba került. Cs. és kir. udvari könyvtár, Codex 8969.

²⁾ Azok még az 1594. évi ostrom alkalmával készültek.

³⁾ Cs. és kir. hadi levéltár; Feldacten, 1596; Fasc. VIII. 17.

⁴⁾ Rueber János elhalálózása után 1580-ban ennek helyére Teuffen-

Lippi Tertzki ezredes közelítő árkaival már lőtávolságra volt az erődtől.

Alig volt a sereg néhány nap Hatvan előtt, már is hiány volt az élelmi czikkekből, minek következtében számos katona részint éhség, részint a nyári hőségben teljesített nehéz munka folytán megbetegedett és elhalt.

Augusztus 20-án egy földműben, a melybe ép akkor a lövegeket tolták, az alsó-ausztriai hadbiztosnak, Trautmannsdorfi Hartmann Jánosnak, testén egy löveg átgurult, mi halálát okozta.

Augusztus 21- és 22-én a vár a három földműből igen hevesen és kitartóan vétetett tűz alá; ennek folytán 22-ikén kora reggel az ostromlottak az úgynevezett vízi-sáncz felé kitörték; a sánczban Greiss zum Wald Rezső ezredes parancsnokolt, és azon véleményben, hogy emberei követik, közvetlen környezetével az ellenségre rohant; ámde csak nyolcz ember követte, a többi gyalázatosan megfutamodott. Greiss húsz helyen megsebesült, felkonczoltatott, feje levágatott, és a törökök által «Allah» kiáltások mellett a várba vitetett.¹⁾

A törökök közül 50 esett el.

Augusztus 23-án a futó árkokkal már a vízárkok közelébe jutva, az ostromlók a víz leeresztéséhez, a sövények leszakításához és kivágásához fogtak, mely munkához a felsőmagyarországi katonák is külön díjazás mellett önként jelentkeztek. E napon Schwarzenberg tábornagy és Pálffy Miklós is betegesek voltak.

Augusztus 24-én nagy örömet okozott a csapatoknak egy tetemes kenyér- és elelem-szállítmány, mely azonkívül még három óra a havi pénzt s két havi posztó-illetéket is tartalmazott. Ezután a kenyér ára $1\frac{1}{2}$ tallérról 3 krajczárra, a jó minőségű hús fontja pedig 2 magyar krajczárra szállott le.²⁾

bach jött Felső-Magyarországba. 1593-ban elragadta a török kezéből Füleket. Meghalt 1598-ban.

Komáromy szerint Teuffenbach csatlakozása után a sereg 30—35 ezer főre szaporodott; i. h. 55. lapon.

¹⁾ Greiss magát már 1594-ben Győr alatt kitüntette. Cs. és kir. hadilevéltár; Feldacten, 1594.

²⁾ Ebből kivehető, hogy a csapatok sem kenyér-, sem hús-illetéket nem kaptak, hanem a beszerzés markotányosok által történt, kik is az élelmi szereket a katonáknak eladták.

Jó friss víz azonban még mindig nehezen volt kapható.

A mint *augusztus 25-én* a keresztény táborban az imalövés megszólalt, a város tornyán egy török dervis mutatkozott, ki a keresztényeket «halaha-halahuj» szavakkal gúnyolta. Egy tűzer a táborban ezt látva és hallva, neki irányította ágyúját a toronynak, a lövés eldördült s a torony a dervissel együtt romba dült.¹⁾

Alig történt meg ez esemény, rejtett úton egy török csapat rohant ki a várból és első dühében vagy 16 német katonát levágott; de ekkor a császáriak a törökök visszavonuló útját elzárták, s így a török csapatnak csak a legkisebb része térhetett az erődbe vissza.

Schwarzenberg tábornagy, ki magát még mindig nem érezte jobban, *augusztus hó 26-án* levegő-változtatás céljából Egerbe utazott.

A 200 Greiss ezredbeli gyáva katona fölött, kik ezredesüket gyáván cserben hagyták, *augusztus hó 27-én* bíróság ült össze s három nappal azután, részrehajlás nélkül ugyan, de az akkori idő szerint, túlságosan gyöngén fenyítették: t. i. a kétszeres, két öl vastag földpalánkokat lehordani, a sövényeket kivágni, a vízárkokat betölteni stb. A főherczeg ezen kívül szóbelileg és személyesen megrotta őket.

A főherczeg már e napra tervezte a vár két körbástyájára a rohamot: ez azonban abban maradt, miután az ingoványos talajon szükséges átjáratok még nem voltak készen.

A tüzelés mind a két részről kisebb-nagyobb hatással folytattatott.

A Pestről és Budáról ide hozott török foglyok összebeszélésen alapuló, ámításra célzó azon hírt hozták, hogy a szultán ezen évben nem fog támadni; ámde már ismeretes volt, hogy a török főszereg Nándor-Fehérváron van.²⁾

A császári seregben azon meggyőződés lőn általános, hogy a várnak csupán tűz alá vétele által semmi sem érhető el; aminthogy

¹⁾ A császári had legtöbb tűzére Augsburgból és Nürnbergből fogadtatott föl.

²⁾ Augusztus 20-án történt elindulásáról és a Dunán való átkeléséről azonban a fővezérletnek még tudomása nem volt.

igaz is, hogy a sereg már 14 nap óta állott Hatvan alatt s működésének eredménye még nem mutatkozott.

A fölépített hat¹⁾ sáncz közül kettő a bekövetkezett esős idő által elárasztatván, elhagyatott; ennek folytán legcélszerűbbnek találtatott a várat rohammal bevenni, mihez, az árkok kitöltésére, az átjáratok elkészítésére 400 kocsi rőzse volt szükséges, mi 3 nap alatt előállítható volt. Azonnal hozzá is láttak a rőzse beszerzéséhez.

Bernhard Anhalti herczeg lovasságával hírszerzésre ment és azon hírt hozta, hogy a két mértföldnyi távolságra levő, Báthory tulajdonát képező Buják a törökök által elhagyatott.

Miksa főherczeg mindenütt jelen volt.

A magyarok a szolgálatban számosan valának, azonkívül óránként várták Báthory Zsigmond fejedelem, Horváth István és Nádasdy Ferencz hadának beérkezését.

Az összes itt összegyűlt hadak számát 60,000²⁾ főre becsülték, mely három táborba felosztva, és egy jó óra hosszúságú körvonalba következésképen állott: A főherczeg a német lovassággal és gyalogsággal a szőlőhegyeken; jobbra tőle Teuffenbach a felsőmagyarországi katonasággal és 4 zászlóalj sziléziai gyalogsággal; balra pedig az alsómagyarországi katonaság, Pálffy parancsnoksága alatt, nem csekélyebb számban, mint a felsőmagyarországiak.³⁾

A sereg szelleme a jelentésekben friss és egészségesnek jellemeztetett.

Augusztus 28- és 29-én a vár mind a négy sánczból tűz alá vétetett és anyag szereztetett be az árkok és a posványos helyek betöltésére.

¹⁾ A «sáncz» fogalom ezen jelentésekben nem mint zárt mű, zárt sáncz értelmezendő. Ha ezek a mi erősítési rendszerünk szerint készült építmények lettek volna, akkor az elárasztás lehetetlen. Az akkori sánczok csak kevéssel emelkedtek ki a terepből és igen sekély árkokkal valának körülvéve.

²⁾ Ezen szám azonban igen magas van véve; különféle kútforrások szerint 30—40 ezer közt vehető helyesnek.

³⁾ Más források szerint a két vezér, Pálffy s Teuffenbach, állása éppen ellenkező volt; mi a 8969. codexben foglalt jelentéseket, a hatvani táborból augusztus hó 29- és 30-áról, vettük alapul. Lásd ezenkívül még a rajzmellékletet is.

Ezen időben a táborban tartózkodott a császári legfőbb tűzér-ségi, úgyszintén a várak főfelügyelője, Sprinzenstein Albrecht, ki a roham esetére három, hajókon fekvő, kerekeken mozgatható négyszögű, emeletekkel és mellvédekkel ellátott ostromtorony építését tervezte. A tornyok magassága a bástyákkal lett volna egyenlő, s miután őrséggel ellátatott, a Zagyvára volt bocsátandó. Számítottak rá, hogy e tornyok a falak megmászását és a várba való behatolást tetemesen megkönnyítik.¹⁾

A főherczeg a tervet jóváhagyta s a tornyok építése megkezdett.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

¹⁾ Ortelius I. 199. és Szentkláray: A dunai hajóhadak története. Codex 8969.

BÁTHORY ZSIGMOND FEJEDELEM «UDVARI LOVASSÁGA».

A kismartoni főlevéltár — «*Regestum Equitum aulicorum pro XIX. januarii. Anno 1596.*» czímen — egy latin nyelvű fizetési lajstromot őriz,¹⁾ melyből Báthory Zsigmond testőr-lovasságának fő- és altisztjeit valamint udvarnépének egy részét alább névszerint ismerjük meg.

Az e lajstromon elszámolt összegekre nézve meg kell jegyeznem, hogy azok hópénzül értendők.

Nemcsak Erdélyben, de széles Magyarországon mindenütt két forint volt ez idétt a gyalog, s három forint a lovas katonának hópénze.

Gubasóczy Boldizsár az esztergomi főkáptalan garam-szentbenedeki várőrségét szintígy díjazta 1602-ben. Számadás-könyvében hónapról-hónapra előfordúl a huszonkét gyalog várőr, két forintjával, a hat lovas, három forintjával, s az egy Jónás bombardarius öt forintjával.

A nádor fizető mestere még harmadfél évtized múlva is két forintot számol el egy-egy gyalog, és három forintot egy lovas katonának hópénze fejében.²⁾

Megint húsz évvel utóbb a királyi magyar hadak lovasai már öt forint hópénzt élveznek.

¹⁾ *Fasc. G. Reposit. 77.*

²⁾ 1627-ben a nádori kék gyalogszászad «hadnagyának fizetése minden óra, inasával együtt, 14 forint. Ezen kívül két lovára esztendőn át 52 frt. Az első tizedesnek egy óra 4 frt. A többi tizedeseknek, zászlótartónak és dobosnak három-három forintja jár. A száz legénynek pedig két forintja és ruhája». *Kismartoni főlevéltár. Rep. 64.*

Ennyiről ad nyugtatványt Földváry Miklós ezredes is 1645 július 30-án. Saját ezredesi hópénze háromszáz forinttal, nyolcz kapitányáé fejenként ötven forinttal, a vicekapitányoké egyenként huszonöt, *minden lovasé* pedig öt forinttal, azonkívül a zászlótartó, strázsamester, és trombitás még külön öt-öt forinttal szerepel a havi nyugták során. — 16 főtiszt, 14 altiszt, 4 trombitás és 804 lovasból álló egész ezredének személyi járandósága 4990 forintra rúgott havonként.¹⁾

Lássuk már most az erdélyi fejedelem udvari lovasságának lajstromát.

A) Számadás az udvari lovag urak 1596. január 19-iki fizetéséről :

I. Nagyságos Jósika István urnak személye fizetésén kívül 100 lovasra 300 frt. Nagys. Kornis Gáspár urnak személye fizetésén kívül 100 lovasra 300 frt. Nagys. Apafy Miklós urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 354 frt 54. Nagys. Thörök István urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 390 frt 90. Nagys. Gyulafy László urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 345 frt 45. Nagys. Csáky István urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 354 frt 54. Bes György urnak, személye fizetésével 100 lovasra 354 frt 54. Sennyey Miklós urnak, személye fizetésével 80 lovasra 276 frt 36. Király Albert urnak, személye fizetésével 50 lovasra 200 frt. Sibrik Gáspár urnak, szem. fizetésével 50 lovasra 204 frt 54. Szelestey János urnak, személye fizetésével 50 lovasra 204 frt 54. Palatics György urnak, személye fizetésével 40 lovasra 147 frt 27. Székely Moizes urnak, személye fizetésével együtt 40 lovasra 138 frt 18. Havasaly Balázs urnak, személye fizetésével együtt 32 lovasra 123 frt 27, Sennyey Pongrácz urnak, személye fizetésével együtt 25 lovasra 75 frt. Összesen : 1067 lovasra 3769 frt 13.

II. Huszár Péter 25 lovasra 102 frt 27. Bogáty Menyhért 25 lovasra 93 frt 18. Keglewith Péter 25 lovasra 102 frt 27. Csomortányi Tamás 25 lovasra 97 frt 72. Nagy Ferencz 20 lovasra 82 frt 27. Barbély György 16 lovasra 75 frt. Tholdy István 16 lovasra 75

¹⁾ L. ugyanott: «*Miscellanea*».

frt 22. Bodonyi István 16 lovasra 75 frt 22. Hallér Gábor 16 lovasra 75 frt 22. Géczy Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Kátay György 16 lovasra 66 frt 18. Vitéz Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Farkas György 16 lovasra 66 frt 18. Balogh Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Erdélyi Miklós 16 lovasra 66 frt 18. Szemere Mihály 16 lovasra 48 frt. Kowachóczy János 12 lovasra 54 frt 18. Vitéz Miklós 12 lovasra 54 frt 18. Machkássy Ferencz 12 lovasra 54 frt 18. Vkutiwit István 12 lovasra 54 frt 18. Aykay Péter 12 lovasra 54 frt 18. Vyrakassy Márton 12 lovasra 54 frt 18. Foltý Gábor 12 lovasra 54 frt 18. Besseney István 12 lovasra 49 frt 63. Nagy Léway János 12 lovasra 49 frt 63. Összesen 404 lovasra 1701 frt 98.

III. Bornemisza István 12 lovasra 54 frt 18. Postelnyk Radul (In Moldavia periit.)¹⁾ Isoo András 12 lovasra 36 frt. Albert deák 10 lovasra 52 frt 68. Palásty György 10 lovasra 48 frt 18. Perusith Máté 10 lovasra 48 frt 18. Erdélyi Bálint 10 lovasra 48 frt 18. Matius Tamás 10 lovasra 43 frt 63. Petky István 10 lovasra 43 frt 63. Báthory Zsigmond 10 lovasra 39 frt 9. Ribiczey Albert 10 lovasra 39 frt 9. Feöldessy Gáspár 10 lovasra 36 frt 81. Zawor Fridrik (Circa 14 jan. mortuus est).²⁾ Bakó Dániel 8 lovasra 37 frt 63. Thury Márton 8 lovasra 37 frt 9. Kamuthy Farkas 8 lovasra 35 frt 36. Gyulay Balázs 8 lovasra 33 frt 9. Radák András 8 lovasra 33 frt 9. Nagy Zádory Ferencz 8 lovasra 31 frt 27. Keresztessy Pál 8 lovasra 29 frt 45. Nagy László 8 lovasra 27 frt 63. Becz Tamás 8 lovasra 33 frt 9. Egry György 8 frt 29 frt 45. Horváth Kristóf (In mense decembr. mortuus est).³⁾ Tomboth István 7 lovasra 21 frt. Rákóczy János 7 lovasra 21 frt. Összesen 208 lovasra 857 frt 80.

IV. Topay Gábor (In Moldavia periit.)¹⁾ Teke György 6 lovasra 27 frt 9. Dely Ferencz 6 lovasra 18 frt. Horváth János 6 lovasra 18 frt. Nyakazó János 6 lovasra 27 frt 9. Bornemisza Gáspár 6 lovasra 27 frt 9. Bornemisza István 6 lovasra 27 frt 9. Butkay Péter 6 lovasra 22 frt 54. Kerekes Balázs 6 lovasra 22 frt 54.

¹⁾ Moldvában elveszett.

²⁾ Január 14-ike körül meghalt.

³⁾ Deczemberben meghalt.

Baladfy István 6 lovasra 27 frt 9. Petky Farkas 6 lovasra 27 frt 9. Galaczy István 6 lovasra 22 frt 54. Cseh Péter 6 lovasra 22 frt 54. Cseity Izsák 6 lovasra 22 frt 54. Berendy János 6 lovasra 18 frt. Lipóth János 6 lovasra 18 frt. Sitkey György 6 lovasra 18 frt. Báthory Gáspár 6 lovasra 18 frt. Gáspár deák 6 lovasra 18 frt. Hoggyay András 6 lovasra 18 frt. Iklódy Ferencz 6 lovasra 23 frt 45. Szalazdy Dániel 6 lovasra 27 frt 9. Komlóssy Sebestyén 6 lovasra 22 frt 54. Balogh Máté 6 lovasra 22 frt 54. Bálint deák 6 lovasra 18 frt. Összesen 144 lovasra 533 frt 86.

V. Fejérwáry Miklós 5 lovasra 15 frt. Horwáth György 5 lovasra 17 frt 27. Deszpoth Márk 5 lovasra 17 frt 27. Keöwér Ferencz 5 lovasra 18 frt 63. Nagy Máté 5 lovasra 18 frt 63. Thamásfalwy Boldizsár 5 lovasra 18 frt. Király Pál 5 lovasra 15 frt. Fánchy Ferencz (mense isto dimissus est).¹⁾ Dobek Tóbiás 5 lovasra 15 frt. Galiczky Szaniszló 5 lovasra 20 frt. Simay Gáspár 5 lovasra 20 frt. Komoróczy Lukács 4 lovasra 20 frt. Rác Mihály zászló-tartó 4 lovasra 16 frt. Rátonyi Ferencz zászló-tartó 4 lovasra 16 frt. Szálláspatak László 4 lovasra 16 frt. Dewecsery Péter 4 lovasra 16 frt. Somogyi Tamás 4 lovasra 15 frt 33. Rác István 4 lovasra 15 frt 63. Palosy Gáspár 4 lovasra 15 frt 63. Moré János 4 lovasra 15 frt 63. Iwankuith János 4 lovasra 12 frt. Ambrus deák 4 lovasra 12 frt. Kozma Mátyás 4 lovasra 12 frt. Morgonday Lukács 4 lovasra 12 frt. Bogáty Imre 4 lovasra 12 frt. Összesen 106 lovasra 381 frt 41.

VI. Székely Péter 4 lovasra 12 frt. Kowách György 4 lovasra 12 frt. Rác János 4 lovasra 12 frt. Peterdy Ferencz 4 lovasra 12 frt. Csanády András 4 lovasra 12 frt. Ivankuith Lázár 4 lovasra 12 frt. Feketeh György 4 lovasra 12 frt. Muszqua Gergely 4 lovasra 12 frt. Szombatfalvi Benedek 4 lovasra 12 frt. Félegyházy Mihály 4 lovasra (In mense Xbr. mortuus est.²⁾ Tamás deák 4 lovasra 12 frt. Sarmaságy Elek 3 lovasra 12 frt. Arokháty Gáspár 3 lovasra 12 frt. Erdőhegyi András 3 lovasra 12 frt. Makay János 3 lovasra 12 frt. Nagy János 3 lovasra 12 frt. Horváth Márton 3 lovasra 9 frt. Rác Zsigmond 3 lovasra 9 frt. Mezey Mihály 3 lo-

¹⁾ Ebben a hónapban elbocsáttatott.

²⁾ Deczemberben meghalt.

vasra 9 frt. Donáth Gergely 3 lovasra 9 frt. Cicero István 3 lovasra 9 frt. Rácz Pál 3 lovasra 9 frt. Apáthy Pál 3 lovasra 9 frt. Nagy Ferencz 3 lovasra 9 frt. Összesen 83 lovasra 252 frt.

VII. Szabó Mihály 3 lovasra 9 frt. Szirmay Miklós 3 lovasra 9 frt. Veres Péter 3 lovasra 9 frt. Szépp István 3 lovasra 9 frt. Gálfy István 3 lovasra 9 frt. Karáchon Mihály — lovasra — frt. Bánk István 2 lovasra 8 frt. Ciugalliu Scipio 2 lovasra 8 frt. Borházy György 2 lovasra 8 frt. Barbély Demeter 2 lovasra 8 frt. Apaffy István 2 lovasra 6 frt. Illyey Miklós 2 lovasra 6 frt. Kowáchy János 2 lovasra 6 frt. Huszár Gáspár 2 lovasra 6 frt. Gallin Márton 2 lovasra 6 frt. Becsky István 2 lovasra 6 frt. Thömördy István 2 lovasra 6 frt. Bagotay Miklós 2 lovasra 6 frt. Rheödy Miklós 1 lovasra 6 frt. Mihály trombitás 3 lovasra 12 frt. Ferencz trombitás 2 lovasra 10 frt 54. Demeter trombitás 2 lovasra 9 frt. János lengyel trombitás 2 lovasra 9 frt. György trombitás 2 lovasra 8 frt. Gergely trombitás 1 lovasra 6 frt. Összesen 52 lovasra 185 frt 54.

VIII. Tóth János trombitás 1 lovasra 6 frt. Gergely trombitás 1 lovasra 4 frt. András trombitás 1 lovasra 4 frt. Mihály dobos 5 frt. György dobos 5 frt. Tamás dobos 5 frt. Jakab fullajtár 5 frt. Márton fullajtár 3 frt. János fullajtár 3 frt. Radul fullajtár 3 frt. Összesen 3 lovas 43 frt.

Vadászok: Polyák Márton 3 frt 30. Vinczy Márton 2 frt.

Item: Perneszy István úrnak 50 frt.

Összes létszáma az udvari lovasságnak: 2067.

Fizetésök, Perneszy István úrnak és a vadászoknak fizetésével együtt 7807 frt 2.

B) Számadás a fejedelem állandó udvari személyzete felől.

Lovászmester: Bellő György úr 12 lovasra 54 frt 18.

Pohárnok: Homonnay László úr 16 lovasra 66 frt 18.

Főasztalnokok: Hanway György 10 lovasra 43 frt 63. Lázár Ferencz 10 lovasra 43 frt 63.

Asztalnokok: Perneszy Gábor 6 lovasra 23 frt 45. More Mihály 6 lovasra 23 frt 45. Makray Lőrincz 6 lovasra 23 frt 45. Peteő Ferencz 6 lovasra 23 frt 45. Kálnaky János 6 lovasra 23 frt 45. Sarmaság István 6 lovasra 23 frt 45. Petky János 6 lovasra 23 frt

45. Kabos István 6 lovasra 23 frt 45. Somogyi János 6 lovasra 23 frt 45. Domonyi Pál 6 lovasra 23 frt 45. Makay Márton 6 lovasra 23 frt 45. Összesen 114 lovasra 465 frt 57.

A fejedelmi asztal étékfogói: Ravazdy János 5 lovasra 17 frt 27. Zichy Ráfáel 5 lovasra 17 frt 27. Barbély András 5 lovasra 17 frt 27. Kemény István 5 lovasra 17 frt 27. Kis János 5 lovasra 17 frt 27. Sarماسág Zsigmond 5 lovasra 17 frt 27. Kerey Balázs 5 lovasra 17 frt 27. Hathalmy György 5 lovasra 17 frt 27. Joó Pál 5 lovasra 17 frt 27. Torma András 5 lovasra 17 frt 27. Deseöffy János 5 lovasra 17 frt 27.

Főbb étékfogók: Alya Farkas 2 lovasra 6 frt. Kasztrucz István.

Vice pohárnok: Romany Miklós 5 lovasra 20 frt 45. Pohárnok Ferencz 3 frt 63. Geörgey Illés 2 frt 27. Összesen 62 lovasra 236 frt 32.

Futárok: Egerwáry János 4 lovasra 16 frt. Hajóssy Pál 4 lovasra 16 frt. Szilágyi Mihály 4 lovasra 16 frt. Kedey Tamás 4 lovasra 16 frt. Vkesnith János 4 lovasra 16 frt. Tassy Miklós 4 lovasra 16 frt. Csakor Péter 4 lovasra 16 frt. Szilwásy István 4 lovasra 16 frt. Horwáth György 4 lovasra 16 frt.

Asztalnokok és apródok szolgálai: More János, asztalnokok szolgálja 3 frt. Horwáth György, apródok szolgálja 2 frt. Összesen 36 lovasra 149 frt.

Az állandó udvari lovasság létszáma: 212. Fizetésök teszen 850 frt 89.

Főösszege a fejedelem udvari lovasságának: 2279. Fizetésök teszen 8,657 frt 91.

Dr. MERÉNYI LAJOS.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság f. évi január hó 3-án tartott első ülésének tárgysorozatát már múlt évi deczemberi füzetünkbe fölveltük, miért is e helyen még csak némi pótlások lesznek helyén.

Nevezetesen az Akadémiának betérjesztett *évi jelentésből* kiemelendőnek tartjuk, hogy a *«Hadtörténelmi Közlemények»*, a bizottság folyóirata, a lefolyt 1892-ik évben VI. évfolyamát fejezte be; ez utolsó évfolyam 5 füzetben 46½ nyomtatott ívnyi szöveget, 5 arczképet és 10 különféle rajzmellékletet hozott. A folyóirat különben úgy szellemileg, mint anyagilag igen jól áll, mi legjobb bizonyíték arra, hogy hézagot tölt be, és hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és azt fentartani képes volt.

A *«Magyar Hadtörténelmi Könyvtár»* II. kötetét Balás György őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írott munkája képezendi és az még az 1894-ik év folyamán fog megjelenni.

E gyűjtemény folytatását az 1870/71-ik *évi német-francia háború* képezendi, melyre a *nyílt pályázat* e folyóirat legközelebb megjelenő (áprilisi) füzete fogja közölni.

A magyar nemzet ezer éves küzdelmei *hadi krónikájának* kiadása iránt a tárgyalások még folyamatban vannak s az valószínűleg oly megoldást nyer, hogy a krónika a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-kel kapcsolatosan, mint a folyóirat külön melléklete fog megjelenni.

Végre főlemlítést érdemel a bizottsági ülésen fölvetett azon terv is, hogy a *bécsi cs. és kir. levéltárnak* az 1618-ik évet megelőző időkből származó és a magyar hadtörténelemre vonatkozó anyaga az országos levéltár vagy a magyar Nemzeti Múzeum számára megszereztessek.

AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSRÓL.

a) A hadtörténelmi csoportbizottságból.

Az ezredéves kiállítás hadtörténelmi csoportbizottsága buzgó tevékenységét, melyet már m. évi IV. füzetünkben ismertettünk, az ősz és a tél folyamán szakadatlanul folytatta. A csoportbizottság elnöke Hollán Ernő altábornagy, előadója Dr. Szendrei János miniszteri titkár, valamint a bizottság több tagja ismételten fönt jártak Bécsben, Pozsonyban s más helyeken, azon célból, hogy a kiállítás anyaga, a hadtörténelmi ereklyék, fegyverzetek stb. megismerléstessenek, összeírassanak, a különféle intézetekkel, hatóságokkal, gyűjteménytulajdonosokkal stb. közvetlen és személyes érintkezés létesíttessék és általában a kiállítás sikere minél tökéletesebben biztosíttassék.

A főbb tevékenység a következőkben összegezhető:

a) A *jegyzékek* a köz- és magángyűjteményekről, valamint az ezen gyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású hadi emléktárgyakról elkészítettek.

b) Intézkedések tétettek arra, hogy a történelmileg nevezetesebb *várak* a kiállításon *modellekben* bemutatassanak. E végből Balás György őrnagy Bécsbe küldetett, a szükséges tájékozás végett; nevezett őrnagy kiküldetése eredményéről tüzetes jelentést tett, e mellett külön magára vállalta *Buda várának* (a visszavétel időszakában) modellben való elkészíttetését.

c) A *csatarajzok*, melyek a magyar nemzet küzdelmeinek legfontosabb mozzanatait nagyméretű, színes modorban készített csata- és ostrom-vázlatokban lesznek hivatva bemutatni, Rónai Horváth Jenő őrnagy javaslatai szerint, ki e célból Bécsben a cs. és kir. hadi levéltár és a cs. és kir. földrajzi intézet igazgatóságaival személyesen érintkezett, lesznek elkészítendőek — még pedig a honvéd tisztikar által, mely a rajzok elkészítésére és a hadi események katonai leírására a honvédelmi Miniszter Ó Nagyméltósága közvetítésével fölhívatott.

A fölhívás a m. év december havában bocsátatott ki, s bárha a jelentkezésre alig 8 napi rövid határidő volt engedve, az eredmény mégis meglepő, sőt mondhatjuk fényes volt. A kitűzött határidőre nem kevesebb mint 25 magasabb képzettségű honvéd tiszt az ezredesi fokozattól a főhadnagyi fokozatig jelentkezett Hollán Ernő altábornagnál, a hadtörténelmi csoportbizottság elnökénél, közreműködését a nagy nemzeti

czél elérésére hazafias lelkesedéssel ajánlván föl. Még nagyobb becsét kölcsönöz az ajánlkozásoknak azon körülmény, hogy az ajánlkozók ebbeli szándékukat majd kivétel nélkül meleg hangú, mély hazafias érzettől áthatott levelekben tudatták a kiállítási bizottsággal.

A jegyzék, mely ez alkalommal a honvéd tiszttalarral közöltetett, a következő:

Jegyzéke azon hadi eseményeknek, a melyeknek tervei az 1896-iki ezredéves kiállítás számára elkészítendőek.

I. A honfoglalás és a vezérek korából 997-ig.

1. A 955-iki augsburgi csata.

II. Szt. Istvántól az Arpád-ház kihaltáig, 997—1301-ig.

2. Az 1241-iki Sajó melletti, vagy muhi csata.
3. Az 1278-iki morvamezei csata.

III. Az Arpád-ház kihaltától a mohácsi részig 1301—1526.

4. Nagy Lajos hadjáratának hadműveleti térképe.
5. A várnai csata, 1444.
6. Nándorfehérvár ostroma 1456-ban.
7. Bécs ostroma Mátyás király által.
8. A mohácsi csata, 1526.

IV. A török hódoltság korából, 1526—1699.

9. Báthory Zsigmond 1595-iki hadjáratának hadműveleti térképe.
10. A mezőkeresztesi csata; 1596.
11. Bethlen Gábor hadjáratának hadműveleti térképe, 1619—1626.
12. Az 1664-iki Szt.-Gotthard melletti csata.
13. A második mohácsi, vagy harsányi csata, 1687.
14. A zentai csata, 1697.

V. Rákóczy Ferencz és az 1715—1717-ki török hadjáratok korából.

15. A szomolányi ütközet és a nagyszombati csata, 1704.
16. Érsekújvár megvétele 1710-ben.

17. Temesvár visszavétele, 1716.
18. Nándorfehérvár visszavétele, 1717.

VI. Mária Terézia és a francia háborúk korából, 1740—1825.

19. A magyar hadak hadművelleti térképe 1742—1743-ból.
20. Hadik berlini útjának hadművelleti térképe.
21. Schweidnitz megvétele.
22. A győri csata, 1809.
23. Az asperni csata, 1809.

*VII. A függetlenségi harcok és a porosz-olasz háború időszakából
(1825—1866).*

24. A kápolnai csata.
25. Az isaszegi csata.
26. A II. komáromi csata.
27. A custozzai csata, 1866.
28. A königgrätzi csata 1866.

Mintán az ajánlattevő tisztek legnagyobb része nem csupán egy, hanem 2—3 hadi esemény kidolgozására és azok tervének elkészítésére vállalkozott, ismét más — írói tevékenységükről ismeretes — tisztek pedig egész munkásságukat korlátlanul a bizottság rendelkezésére bocsátották, a hadtörténelmi csoportbizottság vállalatának sikere teljesen biztosítva van.

Nagy örömünkre és különös büszkeségünkre szolgálhat e fényes eredmény, mely míg egyrészt a magyar honvédség tiszti karában rejlő magas fokú és kiváló szakképzettségről tesz tanúságot, másrészt örvendetes alkalmat szolgáltatott annak megismerésére, hogy e tiszti karnak nemcsak az alapos tudás, de az igaz magyar hazafiság is főjellemvonása, mely az alkalmat, hogy egy nemzeti cél elérésére közreműködjék, hazafias lelkesedéssel ragadja meg.

d) A csoportbizottság lépéseket tett arra, hogy a kiállításra a *honfoglalás térképe* elkészíttessék. E térkép hadművelleti vázlat alakjában, a csatarajzokhoz hasonlóan, nagy mértékben és színes modorban fog elkészíttetni.

e) Nem érdektelen részét képezendik a kiállításnak a *katonai csoportozatok*, (cachirozott) gyalog és lovas alakok, korhű jelmezben és fegyverzetben.

Tervezve vannak; az I. időszakra: Árpád apotheozisa, Árpád környezve vezértársaitól (3 lovas 5 gyalog alak); a II. időszakból: Magyar vitézek a XII. századból (3 lovas, 2 gyalog); a III. időszakból: Az Anjouk korából, Nagy Lajos király seregéből lovas és gyalog harczosok (2 lovas, 4 gyalog); a Hunyadiak korából, Mátyás király serege különböző fegyvernemeinek jellemzésére alakítandó csoportozat (3 lovas, 4 gyalog); a IV. időszakból: Török hódoltság kora, katonai típusok a XVII. század elejéről és végéről (4 lovas, 4 gyalog); az V. időszakból: II. Rákóczy Ferencz kora, katonai csoportozat (4 lovas, 4 gyalog); a VI. időszakból Mária Terézia és a francia háborúk korabeli csoportozatok (8 lovas, 8 gyalog); végre a VII. időszakból: függetlenségi harczok, combinált katonai csoportozat (3 lovas, 7 gyalog). Összesen tehát 30 lovas és 38 gyalog alak.

A katonai csoportozatokhoz a costume-tanulmányok, minta képek készítése, a lovas alakokhoz a lovak szállítására tett intézkedések stb. folyamatban vannak.

A csoportozatok a hadtörténelmi kiállítás 2 nagy és 2 kis termébe chronologikus sorrendben helyeztetnek el és az azon korbéli egyéb mű- és emléktárgyakkal, fegyverekkel, rajzokkal stb. egy-egy külön, a fejlődést fokozatosan feltüntető csoportot fognak alkotni.

b) Az ezredéves kiállításról általában.

A kiállítás ügyének *általános* állapotára vonatkozólag szolgáljanak felvilágosításul a következők:

1. A kiállítás *területe* a Város-ligetben 472.000 □ m.-re van meghatározva, mi 172.000 □ m.-rel nagyobb tér, mint amilyen 1885-ben a kiállítás céljaira szolgált.

2. A tervezett főbb *építkezések* a következők: a) Az *állandó híd*, a kiállítás főbejáratától a Nádorszigetre; a kiírt pályázatra 5 pályamunka érkezett be s a kereskedelmi miniszter, mint a kiállítás elnöke, végrehajtásra a Schlick-féle tervet fogadta el; a híd költségei 169.000 forinttra rúgnak. b) A *kiállítási nagy körút*, mely a Nádorszigetre vezető híd által megnyitott út folytatásaként az egész kiállítási területen végig vonúl és a Stefánia-útig terjed; hossza 1430, szélessége 25 méter. c) A *villamos közúti vasút*, mely a nagy köruton futna végig a főbejáratától a Stefánia és az István-út sarkáig; e vasút egyszersmind a villamos vasútak szemléltetésére kiállítási tárgy is lenne. d) A *király-parvillan*, mely kiváló fény-nyel terveztetik és a Nádorszigeten, a tó partján oly módon fog felépülni, hogy a tóra néző terrasról a kiállítás nagyobb része áttekinthető legyen.

e) Az *igazgatósági épület*, mely a Széchenyi-szigeten, a kiállítási terület határán épül, olykép, hogy az épületbe kívülről is belépni lehessen. f) A *történelmi főcsoport épülete*, mely a Széchenyi-szigeten oly módon fog építtetni, hogy a Nádorszigetről a Széchenyi-szigeten át az iparcsarnokhoz vezető főút a történelmi főcsoport épülettömegein és udvarain áttör; építészetiileg egyszersmind maga is kiállítási tárgy, mely a főbb stylusokat (román, gothikus, renaissance, barokk és rokokkó), részleteiben pedig a hazai főbb műemlékeket utánzatban feltünteti. A kiírt pályázatra három terv érkezett be (Alpár, Pfaff és Schickedanz), melyek közül egy tisztán goth stylusban van tartva (Pfaffé). A kereskedelmi miniszter, mint a kiállítás elnöke, az Alpár-féle tervet fogadta el, míg Schickedanz az interieuröket és a belső díszítéseket készíti. A földszinten beépítendő terület körülbelül 4610 □ m. g) A *jelenkori főcsoport épületei*, melyek közül eddig tervezve vannak a bányászati és kohászati-, a gép-, a közlekedési-, az építési ipar- és az oktatásügyi-csarnok. h) *Egyéb építkezések*; ilyenek: az ünnepélyek csarnoka, az egészségügyi csarnok, a papírgyárak és sokszorosító műiparágak csarnoka, a malom-, czukor- és szesz-ipar csarnoka, a házi ipar és népismei kiállítás faluja stb.

3. Az *egyres csoportok* tevékenysége kiváltképen az összeírásra, a gyűjtésre irányult, mely célból a csoportok előadói úgy a bel- mint a külföldön utazásokat tettek.

Miután Ő Felsége a király, a császári gyűjteményeket is a kiállítás rendelkezésére bocsátotta, egy bizottság Bécsben hónapokon át működött és a császári gyűjteményeken kívül még vagy 20 nyilvános és magán gyűjteményt kutatott át, és közel 700 darabot írt össze, az ott talált magyar vonatkozású mű- és emléktárgyakból. A *külföldi* helyi bizottságok (Berlin, Páris, Róma, Konstantinápoly, Sz.-Pétervár stb.) még szervezés alatt vannak.

A *jelenkori* kiállítási csoportok szintén dicséretes buzgalommal működnek; tervét és a részvétel módozatait már valamennyi megállapította.

A *hadügyi* (XVII.) csoport fel fogja ölelni a közös hadsereg, a honvédség, a csendőrség, a magyar vörös kereszt-egyesület, a katonai szállítók és azon iparosok kiállítását, akik katonai célokra szolgáló czikkeket készítenek. E csoport kiállítása igen érdekesnek ígérkezik különösen az által, hogy a közös hadügyminiszter úr a legnagyobb készséggel beleegyezett abba, hogy a hadsereg és a különféle katonai intézmények szervezése és működése szemlélhetővé tétessék; ugyanily iránybani támogatásukat biztosították a magyar honvédelmi minister úr és báró Sternegg, a hadi tengerészet parancsnoka.

Bemutatatni fognak: a különféle csapatok ruházata, felszerelése

és fegyverzete; vonat-anyag, hídkeszletek, műszaki felszerelés, élelmi czikkek; tábori kórház, posta és távíró; a hadi tengerészet felszerelése, hajómodellek, és más tárgyak; a magyar honvédség ruházata, felszerelése és fegyverzete, vonata, élelmezése, a katonai nevelés és felsőbb képzés; a vörös-kereszt külön pavillont állít.

4. *Egyéb intézkedések*; ide tartoznak az iparosoknak megrendelésekkel való ellátására tett intézkedések, a hazai főbb középületek bemutatására, nemzetközi és országos congressusok tartására, a külföldi sajtó tájékoztatására tett előmunkálatok.

Megállapítottak azonkívül még: a) a szabályzat a hivatalos kiállítási *katalogusok* ügyében; b) a kiállítás *látogatására* vonatkozó szabályzat tervezete; c) a szállítási szabályzat tervezete; d) a jury-szabályzat tervezete; e) a kiállításra és az időleges kiállításokra vonatkozó programok és részletes határozatok.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

József főherczeg nádor fegyverbe szólítja a magyar nemesi fölkelést. 1809 ápril 27-én. A magyar nemzeti fölkelés 1809-ik évi szereplésének leírásakor közöltük a parancsot,¹⁾ melylyel József főherczeg nádor a magyar nemesi fölkelő seregtől, a háború bevégztével elbucsuzott. Most akadt kezünkbe a kiáltvány, melylyel a nádor a magyar nemességet fölkelésre fölhívja, mely okmány tehát a már közlteknek kiegészítésére szolgál, s itt következik:

Ő Császári Királyi Fő Herczagsége, Károly Fővezér, e folyó Hónapnak 19-kétől fogva 23-kig a Vezérlése alatt lévő Seregekkel az Ellenség nagyobb ereje ellen megszűnés nélkül nagy vitézséggel viaskodott.

A Csász. Királyi Hadaknak Ötödik s Hatodik Korpussai, az ellenség nevékedő erejének tovább ellent nem állhatván, kéntelenek voltak magokat az Inn vízéhez vonni. Ő Cs. Kir. Fő Herczagsége a Fő Vezér is általa vonta magát a Dunán, 24-kén ezen Hónapnak, minek utánna az általa lévő Seregek öt egész napok alatt rendkívül való vitézséggel harcoltak, és az ellenségben sok Kárt tettek.

A Dolog valóságos Fekvéséről ugyan majd akkor lehet igazán itélni, midőn mind a Dunán által hátrált, mind az Inn vize mellett álló Seregektől a körülállásos Tudósítások megérkeznek. Azomban kép-

¹⁾ Hadtörténelmi Közlemények, 1889-ik évfolyam.

zelni lehet, hogy az ellenség, győzedelmét használván, tellyes erejéből igyekezni fog Cseh Országba s Ausztriába be ütni.

Minden Rendelések meg vagynak téve, hogy ezen ellenséges beütés a lehetőségig megakadályoztassék.

Jelen van tehát az az idő pont, melyben a Magyar Nemesség, Királyához és édes Hazájához való hűségét, nagy tetteivel újonnan megmutathatja. Ezen célból szóllítom azt a Határ Szélekre. Ő Felsége a Király megvan győződve a felől, hogy a Nemes Magyar nemzet, akár-mely áldozatot sem fog nagynak tartani, mely által az idegen Járom inségétől meg menekedhetik.

Bizom én is a Nemesség világszerte esmértt Vitézségében, mely a Királyt, Hazát s tulajdon Szabadságát, hatahmas Karjával, mind eddig híven oltalmazta, s épen fenntartotta. Azon remény táplál, hogy Vezérségem alatt, esküdt ellenségünk Kártékony szándékát, a Felkelő Nemes-ség semmivé teszi s megszügyeníti.

Én részemről szerencsésnek tartom magamat, hogy ezen nehéz szempillantásban, illy nagylelkű s Vitéz Nemzetnek Vezére lehetek, mely erántam való szeretetének és bizodalmának már több felejtethet-len jeleit adta, s mellynek egy része most is Vezérségem alatt, a Haza dicősségére fegyverben állván, engedelmességével s Rendelésimnek se-rény végrehajtásával engemet újjab háládatosságra kötelez. Költt Budán Szent György Havának 27-kén 1809. Fő Herczeg József, Nádor Ispány. (Csász. és kir. hadi levéltár, Feldakten 1809.) G. G.

<i>Érsek-Ujvár erődítési költségei 1639–1644.</i>			
Galán-thai gr. Eszterházy Miklós úr, Magyarország Nádora ő excellentiája	adott	---	5000 frtot
Méltóságos és főtisztelendő Losy Imre, bold. esztergomi érsek, a Nádor gróf ő excellentiája útján	---	10000	“
Mélt. és ft. Lippay Imre, akkor magy. kir. kancellár úr, gr. Eszterházy Miklós nádor ő excellentiája útján	---	600	“
Mélt. és ft. Telegdi János, kalocsai érsek úr	---	1000	“
Mélt. Nagyfalvay Gergely, néhai váczai püspök pénzéből az esztergomi érsek úr ő méltósága adatott újvári tisztartója által	---	1000	“
Tekintetes és Nagyságos galánthai Eszterházy Pál újvári vicegenerális úr adatott az óras torony épületére	---	300	“
Nyitra vármegye az építkezés főpénztárnoka Sándor Fe-rencz úr által	2640 frtot, Kereszturi László úr által		
pedig ismét 2025, összesen tehát	---	4665	“

Pozsony vármegye, Sánta Pál útján adott	---	---	---	3035 frtot 53
Trencsény vármegye, Matyasovszky Menyhért útján	---	---	---	500 „
Soprony vármegye, Ebergényi János útján	---	---	---	399 „
Mélt. gr. Illésházy Gáspár úr	---	---	---	500 „
Soprony szab. kir. város	---	---	---	300 „
Szakolcza „ „ „	---	---	---	100 „
Nemzetes Morocz Farkas úr	---	---	---	25 „
Tek. és Nagys. Amady Lénárt és János urak	---	---	---	100 „
Néhai tisztelendő Bagy József pénzéből Mihály István tisztelendő úr adott	---	---	---	150 „
És ismét galánthai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora, 1643 január 1-től 1644 október 18-ig több részletben adott (néhai Losy Imre esztergomi érsek- nek a fenn kimutatott capitalishoz csatolt ezer fo- rintján kívül)	---	---	---	1400 „
Az összes bevétel e szerint 1639 okt. 4-től 1644 decz. végeig	---	---	---	29074 frt 53

Mely pénzösszezen felül az utolsó számadások szerint
marad czementes mestereinknek fizetendő hátra-
lék a czementért

900 frt.

(Latin eredetije : *Summarius extractus Francisci Százady super introitu pecuniarum ad restaurationem Arcis et Præsidií Érsek-Ujvárien-
sis à 4. Octobris 1639. usque ultimum diem Decembris 1644.*) Eszterházy
hercegi főlevéltár Kis-Martón, Fasc. 30. N. 4. Rep. 72. *M—y.*

*Tengertől Fogvárs Erdélyig hány Generálisság
vagyon magyarországi korona alatt.*¹⁾ Kassai, Érsek-Ujvári,
Győri, Dunáninnétvaló, Tótországi és Horvátországi. S azon kívül
Bánság.

A kassai generálissághoz vagyon kilencz végház Kassával együtt,
a kikben juxta antiquam limitationem 1000 lovasnak és 1500 gyalognak
köllene lenni.

Az újvári generálissághoz penig Hajnácskövel együtt, a kibe Fü-
lekből jár præsidium, tizennégy végház. Ezekben köllene lenni, a régi
szokás szerint, circiter 1600 lovasnak s mintegy 2000 gyalognak.

Komárom magánvaló végház, nem függvén más generálisságtul,
kinek okát nem tudhatni, s vagyon magyar lovas abban 100, gyalog 200.

A győri generálissághoz Gesztessel együtt, a hová Tatából jár

¹⁾ Kimutatás a XVII. század közepéről.

præsidium, vagyon végház tizenegy. Ezekben köllene lenni magyar lovasnak circiter 800, gyalognak 1000.

A *Dunán innét Kanizsa ellen*, Murakózzal és Légráddal együtt, vagyon végház tizenkettő, kiben circiter 1000 lovasnak és 1200 gyalognak köllene lenni.

A *Tótország*i generálissághoz végház vagyon, ha Varasdot is annak köll mondani, hat. S vagyon azokban lovas 300, s gyalog német és horvát 1740.

A *Horvátország*i generálissághoz, a tenger melléki végházakkal együtt, vagyon tizenkét végház. Azokban köllene lenni lovasnak 200. Gyalog 1731. (A zluni oláh præsidiumon kívül, a kik 700 vannak fizetésen kívül.)

Bánsághoz vagyon tizenkét végház. Azokban horvát vitézlő nép vagyon lovas 300, gyalog 611 és így tézzen a summája:

88 végházban lovas magyar és horvát circiter	---	5000
Német lovas	---	150
Magyar és horvát gyalog	---	7400
Német gyalog	---	2481
<i>Összesen Lovas és Gyalog:</i>	---	14931

Egy magyar lovasnak 4 Rénest fizetvén egy hórá, tézzen --- 191080 frtot
A gyalognak pedig 2½ Rénest " " " " --- 299000

Summa: Négyszázkilenczven ezer és nyolczvan forint.

A *németek* fizetése mennyire mehet: nem tudhatni. Az ő szokások szerint kinek több, kinek kevesebb fizetések lévén.

De legalább reá megyen annyira a fizetések, ha nem többre is, mint a magyar és horvát gyalognak, melyeket mind egy summába vetvén, tézzen fizetések száztizennyolcz ezer és háromezszáz forintot esztendeig, az *officiálisokon kívül*, melyekre reá megyen azokra is esztendeig négyszázezer forint, profonton és munitión kívül.

Fedezet:

Az ő Fölsége és szomszéd országok segedelme mellett.

1-mo. Hicque connumeratis portarum limitat tenne 50 ayagy 60 ezer forintot: lenne onnan két esztendeig 200,000 forintnál is több; csak a *vármegyékben* partialis fölvétel ne volna.

2-do. A *városok* taxája ne convertáltassék ad privatas usus és ne ház- hanem érték-számra dicáltassék: az is reá megyen esztendeig 50,000 forintra.

3-tio. Az *urak* is adjanak, mikor had nincsen.

4-to. Egy helyi és czimeres *nemes* emberek is contribuáljanak.

5-to. A *harminczadrul* való jövedelmet máshová ne fordítsák.

6-to. A *jélharminczad*.

7-mo. A majorságbeli *kereskedéstől* fizessenek a nemes emberek.

8-vo. A *dézmákat* venné meg a generalis *per pás*, cum conniventia dominorum terrestrium.

9-mo. *Posztót* olcsón venni. S a kit réf szám szerint vesznek, a vitézlő népnek singszám szerint adni.

10-mo. A *barommal* való *kereskedés*.

11-mo. A végházakban való *korcsmák* ne legyenek a kapitányoké.

12-mo. A *bányavárosok* is segítsék.

13. Thesaurarius *quæstust* csináljon az ország pénzéből, feles *barommal*.

14. A *sóbul* is.

Melyre több mód is lehet. (Connotatio Confiniorum in Hungaria, ad eadem necessariorum Equestrium et Pedestrium Militum et ex qualibus Proventibus solvendi essent. Eszterházy herczegi főlevéltár Kis-Marton. Fasc. 30. Nr. 12. Rep. 72.

M—y.

Ferdinánd főherczeg Nádasdy Tamás fiát fölkéri, hogy atyjának fegyverzetét küldje meg neki, hogy ő azt az utókor dicsőségére hadi szertárában közszemlére állíthassa. 1590, június 17-én. Ferdinand von Gottes genaden Ertzhertzog zue Oesterreich etc. Wolgebörner lieber getreuer. Wir geben dir genediglich zuuernemen, das wir vnns bey etlichen Jaren her nit one sonndere miehe beflissen, der Römischen Kaiser, Khünig, Fürsten, Grauen vnd Herren, auch annderer Nidern standts, so in der Kriegserfahrenheit beruembt, auch selbst Veldtherrn vnd fürnembe Obersten gewesen, Laibharnisch vnd Rüstungen, welche si in werenden Khriegszügen an Irem Leib gefiert, und wider den Feindt gebraucht, sambt Iren Conterfetturen, beschreibung des Herkhommens vnd Irer volbrachten Kriegszig vnd Thatten, zue der Hannd zubringen vnd solche in ainer durch vnns Innsonnderhait darzue erpauten Rüstkhamer nit allain für vnns ergezlichait, sonndern auch denen, welche Je selbst oder deren vorfordern Rüstungen dargegeben, vnd derselben Nachkhomlingen zue ainer ewigen Ruembwirdigen gedechtnus mit sonndere fleis aufzuebehalten, wie vnns dann dis vnnser fürnemben, wiewol mit harter miehe, doch Gottlob zimlichen von staten ganngen, weil wir Dergleichen Armaturen vnd Rüstungen ain guete anzal bekhommen, so vnns von vnderschiedlichen Orten der ganzen Christenhait guetwilliglich zuegeschickht worden. Dieweil wir dann guet wissens tragen, das Weiland dein Vatter, der Wolgeborne vnnser lieber getreuer Nadaszdy Tomasch,

Grosz Graf in Hungern seliger, sich bey Lebzeiten der Römischen Kaiserlichen, auch zue Hungern vnd Behaimb Khüniglichen Maiestät Ferdinanden des ersten, Vnnsers allergnedigisten freuntlich geliebten Herren vnd Vattern Hochlöblichster vnd Seligster gedechtnus, wie dann auch vnder vnns, als wir vnnsern ersten Zug wider den Erbfeindt der Christenhait in dem verschinen Sechsvndfünzigisten Jar in Hungern gethan, als ain Oberster vber das Hungarisch Khriegsvolckh wider den feindt gebrauchen lassen vnd sich dermassen dapfer vnd Ritterlichen verhalten, das wir Inn für wirdig erkennen, damit sein Rüstung, so er also wider den Erbfeindt gebraucht, zue diser löblichen gesellschaft khomben vnd an sein gebürende stelle in obgedachter vnserer Rüstkhamer verordnet und geehrt werden solle. Thuen dich derhalben hie mit genediglich ersuechen, du wollest vnns gedachtes deines Vattern seligen Leibs Armatur sambt Irer Zuegehörung, Conterfettur, Wappen vnd verzaichnus aller seiner gehabten Dienstbeuelh, volbrachten Kriegszug vnd Thaten, auch Wappenkhlainat, zue gehorsamen gefallen, daran wir dann nit zweiffeln, guetwilliglich eruolgen vnd zuekhomen lassen, vnd du wirst dir solches auch vmb souil desto mer belieben lassen, nit allain, das es gemeltem deinem Vattern seligen, dir und deinen Nachkhommen zue ainer ewigen Ruembwirdigen gedechtnus geraichen thuet, sonndern auch, das wir bedacht vnd willens sein, aller derjenigen, welcher Armaturen wir also zue der Handt bringen, Connterfetturen in khupfer stechen, Ire thaten beschreiben, hernach in offentlicken Druckh ausgeen zelassen vnd ainem Jeden, so vnns zue solchem Werckh gedient vnd geholffen, ain Exemplar zuezeschickhen. Daran thuest du vnns ain sonnders angenembs gefallen, welches wir gegen dir in allen gnaden, damit wir dir one das vorders wolgewogen, zue erkennen nit vnderlassen wollen. Geben in vnserer Stat Ynnsprugg, den Sibendzehenden Junj Anno p. Neünzigisten. Ferdinand. m. p. Ad mandatum Sereniss. Dnj Archiducis proprium. Jacob Schrennkh. m. p.

Eredetiye a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában
(Familien-Acten ad No 2 Lit N.).

Közli: *Hugyecz Antal.*

Összetes kimutalás a bányavidéki kapitányság várairól, végházairól, azok védő őrségeiről és azoknak fenntartási költségeiről 1607-ben.¹⁾

Folyó szám	A vár, erőd vagy végház neve	Meghatározott védő őrsége				A védő őrség egy havi fenntartási költsége		Jegyzet
		huszárok	hajdúk	német gyalogság	tüzérek	frt	kr.	
1	Komárom --- ---	100	643	300	26	5618	35	
2	Érsek-Ujvár . ---	300	400	300	16	2060	—	Csak a német gyalogság fenntartási költsége van fölvéve; a magyarok Esztergom jövedelméb. fizettetn.
2	A bányakerületi kapitányság rendelkezésére ugyanott ---	150	160	—	—	1923	25	
3	Vác --- --- ---	100	300	—	4	1957	30	
4	Nógrád --- --- ---	100	150	100	7	2044	—	
5	Tamási --- --- ---	50	100	—	1	564	15	
6	Szölgyén --- --- ---	50	100	—	1	564	15	
7	Léva --- --- ---	200	200	100	6	2428	15	
8	Drégely-Palánk ---	50	130	—	3	693	45	
9	Gyarmath --- ---	150	200	—	5	1440	15	
10	Szécsény --- --- ---	100	300	—	5	1491	—	A 300 hajdúból 50 Bujákon, 50 Somoskeőn, 25 Hollókeőn.
11	Buják --- --- ---	—	50	—	—	—	—	A Szécsény számára kivett helyőrségből.
12	Somoskeő --- --- ---	—	50	—	—	—	—	Ugyanonnán.
13	Hollókeő --- --- ---	—	25	—	—	—	—	Ugyanonnán.
14	Fülek --- --- ---	200	100	300	20	4209	45	25 hajdú Hajnáskeőn.
15	Murány --- --- ---	—	24	100	4	859	45	
	Összesen	1550	2807	1200	98	25857	45	

A védőőrségek összes száma 5655 fő, évi költsége 310,245 frt.

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár. Feldacten. Fasc. II. ad 1. bb. G. G.

Gróf Eszterházy Miklós nádor és Pázmán Péter bíbornok levélváltása katona-ügyekben. I. Gróf Eszterházy Miklós nádor levele Pázmán Péter bíbornokhoz. Ajánlom szolgálatomat kgmdnek, Istentől minden jót kívánván. Az kegđ 11. präsentis irt levelet 17. atták megh, megh szolgálom azért az kgmd hozzám való jó akarat-tiát és szeretetét, mint hogy ugianis akartva, kiváltképen magamot néző dolgokban bizony dologh kegmd hozzám való idegenségére okot sem akarok adnom.

Az mi penigh amaz egy neháni katonáknak föntartását illeti, az ki miat ilj sűrű volt az panasz, föntartásokat S meghfogadásokat is ő Fölsége parancholta, kiről egy neháni rendbeli levelei eő Fölségének nálam, S hivatalom szerint igaz ítéllettel magamis azt ítéltem, hogy volt, S vagon mégh most is Hazánkna is szükségék reájok. Mindazáltal támadással s tumultussal fenigetözvén ellenek nagy sokan, régen rendelést tettem vala hogy eloszoljanak, de megh chalatkozván az nékik rendelt Pénzben, aban haladot el oszlások. S azonban nem giőzvéen várni az Uraim, mintha az Országh Nittra vármegiét rendelte volna nékem superattendensemnek, im látom, hogy nem elégettek megh hozzám való keméni es feniegettöző követségekkal, hanem im eő Fölségének is panaszlani mentek reám, s olj vetet először is — úgy hallom — követ reám, az kit nem igen károsítot fönlétek azoknak az katonáknak; mindazonáltal ám ugian követis ellenem, de agion jot Isten ő kegmnek érette, hogy kimutatta hozzám való affectioját talám ő kgme törvén megh az Jeget, utat njit többeknek is effélére. Az ki szinten jókoris ment föl, mert lám az Cassai Generális, meg Generális-Insurrectiot hirdetet, s oda minnjáiok föltámadását is szükségesnek jtélik, s mi köztünk némeliek chak nézését sem szenvedhetik ez neháni katonáknak, az kikről im chak tegnapi is hozák eő Fölsége levelét, kiben serio paranchollja, hogy azokat az katonákat el ne bochássam, hanem az Egre giült Törökre vigiáztassak velök, correspondentiát tartván az Cassai Generálissal is; de megíráim ő Fölségének okát, miért ninch mód föntartásokban, s tudom megh monta az nemes Nittra Vármegie főkövete is. Hol penigh valami gonosságok ellen való panaszok ő kegmeknek az katonák ellen, azzal engem ugy láczik nem vádolhattanak volna, mivel sem én nem chelekettem azt, sem nem chelekettettem, s specifica declarationem semmj nemű gonosz chelekedetőkben, megh sem neveztek, az kiket panaszokra büntetnem kellett volna, noha talám immediate az sem engem illetett volna. De ám Isten neki, legien ottan heltelen mentségünk, mutassa az üdő megh Inversiojat az ember ratio-nak, s ottan az Nittraj Vice Ispántól fügiek én is az után: S Idvösségemre mondom, mint Idvösségemet szeretem, s kívánom, olj készséggel

kész vagiok nekijs engednem, S resignálnom hivatalomoth, S ám mint-hogy ugyis szoktattják őket, igazgasson az populo s ítélje ő az szükségét is, S tegien ugian ő is azonokról rendelést; De talám bús pennám, bántást teszen kednek is, hanem, hogy Isten kgmdeit jó egésségghben sokáigh meghtarcha, kívánom. In Fraknó 19. December 1632.

Bolstan herczeget Cseh Országi Quartirjában akarja az ellenség megh keresni: nagy és derék erő megien reá, eő is mindenünnen eőse hivattia népét, S mind Quartir, S mind sedes bellj ugy hiszem Cseh Ország és Morva lészen e télen; S Styriában is akart hadat Bolstán küldeni, el beszélték onnét, s ha mernének gonosz néven is vennénk, kikben adja Isten ne jusson még e télen nekünk is, az panaszkodó urammal.

II. Pázmán Péter bíbornok levele gróf Eszterházy Miklós nádorhoz. Szolgálok kk és Istentől minden iokot kívánok. Ma irtam kk, és azt hiszem Zádori Uram postán külte kk ez levelemet. Szinte chak most hozának Bosnyák Uramtól levelet, melyben iria, mint iártak oda az törökkel, mely nem csak rablot, de három százan két ezer törökre ütöttek volt; azokat szeginyeket igen megütögették. De azért nem oly nagy kár eset benne. Includált volt kk. szollo levelet; nem vettem eszemben hogy nem nekem szól, és fel szakasztottam, de az eleit tekintvén, egy szót sem olvastam benne, magam gyűrűs pecsétjével lepecsételtem, és kk meg kültem. Tudva akartva soha senki levelét fel nem szakasztom. De Casus ubique valet. Kd tudom gonosz néven nem veszi, kire kdt kérem is. Tudom kmdeit értette mint iárt az Istoti Péter öcse. Azt hiszem megirták aztis kk. minemű Istentelen és kegyetlen rút dolgokat miveltek ez ennihány száz fogadot nép; és mint harczoltak az pórokkal.

Ugy látom, hogy az minemű állapotban volt az sidó nemzet, utolso veszése után, csak nem ugy vagyon szegin hazánk is. Egymást fosztják, ölik etc. az megyei hadatskák Capitanival csak annyt gondol az alatta valo, mint az falubeli kis biróval. S szemükbe szidgyák őket. Ugyis vagyon, hogy mind igen keveset parancholnak azoknak, kiknek fizetése meg nincsen. S Az ki hadat fogad, és fizetésében megfogyatkozik, ellenséget fogad; kiváltképpen illjen embereket, kiknek hátakon haza.

Ha az Dunán nagy zaj nem leszen vala, mint a felföldön ugy ittis próbál vala az török valamit. És nem volt senki a ki ellene álljon.

Nem látom okát miért nem lehetne ez jövőendő bőjtbe gyűlésünk. Mert bizony el vesz az a darab föld, ha országos végzések nem lesznek, és az végházakra gondviselés nem leszen. Ugy elidegenedtek az szabados katonák fesletségektől az vármegyékis, hogy nem tudom mivel oltalmaz-

hassukszeginy hazát, ha In communi non consuletur. Tarcsa és álgya meg Isten kgdt minden jókkal. Érsek Uivárba 29. Decbr. 1632. Kk. szeretettel szolgál. *Cardl. Pázmán.*

III. Gróf Eszterházy Miklós nádor válasza Pázmán bíbornoknak.

Ajánlom szolgálatomat kezdnek, es kívánok sok uj esztendő t szerencsésen kezdnek. Az kgmd 29. Decembr Úyvárból írt levelét, tegnap estefelé, úgy mint Vízkereszt napján vettem, de csak az utolsót, az kiben írja kgmd, hogy ugian azon napon más levelet is külte volna kgmed hozzám, kit még el nem vettem. Megh szolgálom azért kgmdnek, hogy leveleivel látogat; kívánom giakrabban én is azont mívelnem, de csaknem szüntelenül való búsulásban lévén, látván az mi veszni indult hazánkknak, és Nemzetünknek, állapottiát, és az arra való gondviselést; azokrol írnia nem merek, S más apró dolgokkal alkalmatlanul itélem fárasztanom kgmdet. Más az, én it, mint valami Eremumban az Farkas völgyeben vonván magamot megh, három egész holnapia léssen már, hogy egyik lábamból az másikban esnek az nagy fájdalommal való fluxusok S többire csak házam aitaian sem mehetek ki, az mint mostis szintén Uj esztendő napján, meg megh uyolának azon fájdalmak lábamban. S az olta ágiambolis aligh kelhettem föl, az mint most is úgy hevervén irom ezeket, ki igen nagy kedvetlenségben is eitet, S előbbeni munkáimtól is el fogot; tovább mint adgia Isten, várnunk kel eő szent Fölségétől, de úgy látom az közönséges vélekedés kivel, nem élethosszabító, hanem azt rövidítő njavalia kezd ez én rajtam lenni; legien úgy mindaz által, az mint Isten akarja.

Bosniák Uram levelének föl szakasztásában, nem eset semmi fogiatkozás, seőt akartam volna, ha ugian akkor megholvasta volna kezd; kit kívannám, hogy ércsen is kezd: ím ugian vissza küldöm, kgmedet kérvén regien üdőt megholvasására.

Az török mostani rablását és az szegényi katonák esetjt az mi illeti, így szokot azoknak lenni dolgok, az kit más sem oltalmaz, s maga sem oltalmazza magát; nem mondhatiák, hogy elég importunus nem volnék, mind Udvarnal, s mind az Országnál, hogy ennii ellenséges dolgok közt vigiáznánk, es niúlnánk valami oltalomhoz; de kinek boldonsághnak, S kinek Törvénytelen és szokatlan dologhnak, S kinek szabadsághatalansághnak látszik; seőt némelliek hogy nem is szükség az oltalom, ugian kiáltiák, s egy szóval veszni hatták magokat, s inkább hadakozik s veszekedik maga ellen, hogy sem maga javáért vagy költene, vagy túrne valamjt; kit nem is most kezdet az az eszeveszet Nemzet, hanem most akarja inkább veszélit végezni; kire ha maga nem elég, ne féljen érkezik ezennel segítség, úgy veszem eszemben. Szintén

elunám énis bajmolódnom vélek, haszontalannak látván minden munkámot s törődjsemet, s úgy vagion, hogy ha valami giülést érhetnek, talám hosszú zajal és kiáltással vihetnének valamjre eőket; mint, hogy úgy szokták, hogy anélkül nem is akarnak semmit is chelekednj; de ha mit végeznek is az közjóra valot, majd ugian véteknak tartiák annak meghallását, az mint mostis hiszem volna, mind oltalmokra való végezése, S mind hol mi segedelmeket néző Statutumok; de mi láttiuk, hogy semmjt azokkal nem gondolnak, S igazat irok kegdnék, hogy im negiedik esztendeje leszen már az Posoni utolsó giülésnek, S ekor vetettek holmi Contributiokot föl; de vagion olj vármegie, hogy mindazoltától fogvást is, sem díjat, sem Corona Pénzt, sem semmi más Contributiokot sem tett, S csak egy Pénzt sem adot az Generális Perceptor kezében. S ezek az igaz hazafiak! S hogy adna efféle életet s egiéb javait hazájáért, ki ha mind enni idő alatis csak ezeket sem Prestállia; Isten azért, és nem giülés azoknak orvoslója. Mindazonáltal mivel ő Fölsegének is igéreti tartia, s kívánia az mi szükségünkis, jó volna szorgalmaznunk, úgy teezik; chak hogy abbanis michoda akadékim voltak már is énnékem, nilván vagion kegdnél. Én mindazonáltal eleget teszek kötelességemnek, noha szintén, mint a tűztől, úgy félek attól is.

Az katonák gonoszságát nem javallom, de azt sem, hogy illjenként von az Paraszt ember, ki miat az vitézlő nép az populust, az kit egiéb arant oltalmazni kellene, im azt giüllölte megh, S amazok megh ezeket; S az hol Pogán ellen köllene fegyverkezniök, egy más ellen hadakoznak, kit tudom, hogy Causál ugian az vitézlő nép zabolátlansága is, de nagiob részint az Pórok türhetetlensége oka, kiknek erre való bátorságot, nem kichin számadásokkal annak sokan; holot, ha az másut való kösségű türésével az hadakozások alat, eőszévetnék az mostani eő türíseket, avagy ugian azelőtt való magok türíseket is, úgy teezik fegyvert nem foghatna méltán az rossz Pór ezekért; de ez is szokásban menvén már nálók, fogni fognak ez által is.

A mi penigh fizetesöket illeti az katonáknak, az kiket Generális Uram fölvet és kirendelt, én azokban semmjt sem tudtam, nem is hittem fönlenni ökök, mivel maga írta volt eő kglme, hogy chak egyet sem fogadot, sem fogad, valamigh Pénzt nem küldenek eő kgmnek; de az mint értem három hadnagyságh allia volt azis. Az kiket penigh én biztattam volt, most harmadik hórá fizöttem nekik, S csak az fizetelenségű Insolenssé nem tehette volna öket, holot minden hada többire így vagion ő Fölsegének, S merem mondani, hogy esztendeigh sem adnak sokaknak csak egy hó Pénzt is; mindazonáltal az kösségen való élés mellet szolgálnak, s hasznosan, S eltűri s szenvedí az kös-

ségis, S így van giümölehe szolgálatioknak, de se magunk, se pórajaink jt azt szenvedni, s viselni nem akarván, az szolgálból ugy lészen ellenségh. Továb azért már én sem gondolkodhatom oltalmunkról, mert onnét fölül Pénzt, bizonios, hogy nem adnak. Népet ha kérünk tudom annak, de nem oltalom hozót, hanem veszedelmünköt öregbitőt. Az országh népeis sem im fölülni nem akar, sem nem contribuál, az kivel népet fogadhatnánk; S ha kiket mi fogadunkis, készeb veszélnek eresztetni inkább magát, hogy sem tűrjön valamjt. Az meg láttiák azért mit mivelnek; én meghchelekedtem az mit meghchelekedhettem, kiről kész leszek számotis adnom. Nemis giülöltetem jó szántommal tovább magamot velök; majd betelik az én jövendőlésem, s talám azután inkább hisznek Profétálásomnak.

Kgmdet kérem jrásomnak megh bochásson; igen bús és fáidalmas állapottal is vagiok, S adja Isten az eő jovoltából, hogy chalassam; de félek raita, nem messze, az mi hazánk veszedelme.

Ha ennji galiba egy más után nem talál vala, mind kgdet láto-gatni Uyvárban, S mind holmi oda való dispositiokért örömet elmen-tem volna az napokban kgmdhez; de az mint irám mivel házamból is aligh mehettem ki, ha kgmd chelekedné azt, az minapi Insinuált occasio-val, Irgalmasságot is chelekednék, S az szükséges beszélgetések megh lehetnének, S az egész Attiafiságotis kötelezné újonnan az Uy esztendő-ben maga szolgálattáira kgmed.

Istennek hála az Egh még it mindenüt tiszta, S nálam Challó közbenis megszűnt az az ot Valo Pestis. Adgia Isten az mikor kgmdet látom, lássam jó egésségben kit tarchon meghis Isten szerenchés hoszú életben. Datum in Frakno die 7-a Januarii 1633. kgmd jó akaró szolgálja Groffi E. Miklós.

Közli: *Geöcze Istrán.*

A Mont Cenis megrétele egy magyar huszár-örnagyal. Az 1800-ik év ápril havában Melas tábornagy, a francziáknak Olaszországba való betörésétől tartva, az Alpok átjáratainak biztosítását Kaim tábornagyrá bízta. Ez az átjárók egy részét már is kezében tartotta, a többit pedig a franczia védő őrségektől elfoglalni igyekezett.

A Mont Cenis átjárót a francziák részéről *Caffre* dandár tábornok tartotta megszállva, de csapatai cordonszerűleg messze szétszórva valának. A szoros megtámadására Kaim egy 1200 főnyi csapatot rendelt, melyet a Turinnál álló és a hegyekben már ismerős *Mesko*, hetedik huszárezredbeli örnagy¹⁾ parancsnoksága alá helyezett.

¹⁾ 1809-ben a győri csatában, mint tábornok, magyar nemesi fölkelő

Ápril hetedikén Meskó különítménye Susában három napi eleséggel elláttatván, éjfél tájban a legnagyobb csendben megindult, áthatolt Jaillon falun s végre elérte a szt.-Bertalan kápolnát Levin-Scheuernnél. A különítményt itt Meskó őrnagy öt oszlopra tagozta. Az I. oszlop, 300 fő, La Ramasse, a II-ik, 100 fő, Post-Dörfchen, a III-ik, szintén 100 fő, a Hospital felé tartott, hol a francia parancsnok lakott; a IV-ik oszlop, 500 fő, a nagy keresztnél emelt francia sáncz hátába menetelt, az V-ik, 100 fő gyalogság, 20 tüzér és 100 munkás 50 öszvérrel, néhány órával később a III. és IV. oszlopot követte a nagy kereszt felé.

A csapatok több mint tíz óra hosszat meneteltek, majd mély hóban, majd meredek sziklákon áthatolva; kemény hideg gyötörte a csapatot, hólavínák fenyegették eltemetéssel. A Kis Mont Cenis csúcsán két órai pihenő volt, mely után a menet jó reménységgel folytatott. Dacára, hogy fényes holdvilágos éj volt, a francziák mit sem vettek észre, s az oszlopok a Meskó által megjelölt pontokat elérték anélkül, hogy csak egy lövés esett volna; a hidegtől megdermedt őrszemek és kisebb különítmények ellentállás nélkül elfogattak; a sánczok üresek valának.

Még napfelkelte előtt meg volt szállva a Mont Cenis, a postával és a Hospitallal együtt, Caffre dandár tábornok, egy őrnagy, 1306 gyalogos és 38 tüzér 18 nehéz ágyúval, Meskó hatalmában volt. Csak azután történt, hogy egy francia tábori őrs, mely a főőrsökön történekekről nem tudott, az V. oszlop elővédét heves tüzeléssel fogadta, de csakhamar elnémíttatott.

A Mont Cenis mindaddig csapataink kezében maradt, mignem Bonaparte tábornoknak az Alpokon való átkelése kezdetét vette. A Mont Cenis-nek ekkor Thurreau tábornok hadosztálya menetelt s gyenge őrcsapatainkat Turin felé visszanyomta.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Nagy Lajos. 1326—1382. Írta: Pór Antal. Budapest, 1892—93, nagy 8-adrét, 628 lap. A Magyar Történeti Életrajzok folyamán kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Ára külön 8 frt.

Az Anjouk kora Magyarország történetének egyik fényes időszakát képezi. Robert Károly, majd utána Nagy Lajos, Magyarországot nemcsak csapatokkal az abdai erődített tabort védelmezte, a csata után pedig, az ellenségén áttörve, remek módon vonult vissza.

belsőleg szilárdították meg, de kifelé is oly hatalomra juttatták, mely hazánkat Európa első államai közé emelte. A három tenger által mosott, kiterjedt, nagy és tekintélyes állam feje, a magyar király, befolyást gyakorolt Európa ügyeire s nem ritkán közvetlenül erős kézzel ragadta meg a kereket, mely a népeket és országokat kormányozá. Az Anjouk fejedelmi házának története tehát minden tekintetben gazdag és érdekes s így méltó tárgya a történelmi kutatásnak. Ez érdekes munkára vállalkozott a magyar történetírás egyik jelese, Pór Antal s fáradhatatlan munkásságának egyik legszebb gyümölcse a könyv, mely Nagy Lajos királyunk életrajzát tartalmazza s melyet a Magyar Történelmi Társulat, az Életrajzok folyamán, szokott díszes alakban, számos szebbnél-szebb, érdekesnél-érdekesebb illusztrációval adott ki, melyek közt Nagy Lajos és Hedvig arcképe Matejko után, továbbá Tintoretto és Paolo Veronese képeinek másolatai emelendők ki.

A könyv szövegére nézve csak azt kell constataálnunk, hogy az magán viseli Pór Antal műveinek jellegét; lelkiismeretes, a legapróbb részletekig beható kutatás, nagy alaposág mellett is könnyű, behízelgő, számos helyen egész a népiességig leszálló, de soha el nem fajuló stylus, minden részletében érdekes és vonzó előadás, világos képek, könnyű érthetőség és általában mindazok az előnyök, melyekkel Pór Antal munkái közönségesen ékeskednek, tulajdonságai e könyvnek is, még pedig annál fokozottabb mértékben, mert lapról-lapra kitűnik, hogy szerzője a munkára sok gondot és sok szeretetet fordított.

Az egész mű Nagy Lajos életét, kormányát és tetteit hat könyvben tárgyalja; ezek elseje a király születését, gyermekkorát, trónralépését és az eseményeket Zára ostromáig tárgyalja; a második az Endre herezeg meggyilkolásából eredő bonyodalmakat és a nápolyi hadjáratokat; a harmadik a lengyel, szerb, velencei és dalmát viszonyokat; a negyedik a keleti hadjáratokat; az ötödik az osztrák és lengyelországi eseményeket, Lajos lengyel királyvá választását és örökösödési ügyeit, a hatodik végre a velencei háborúkat, Nagy Lajos halálát, kormányának és tetteinek méltatását foglalja magában.

A háborúk és hadjáratok leírásánál Pór Antal is a fősúlyt a diplomáciai tevékenység lehető legbővebb leírására fordítja, míg ellenben a hadi eseményekkel mostohán bánik el; olyannyira, hogy ezekre nézve Pór munkája igen kevés fölvilágosítást nyújt. Ez közös hibája az «Életrajzok»-nak, mi annál sajnálatosabb, mert az Életrajzok hivatott, kitűnő történészek által dolgoztatván ki, ha valaki, úgy bizonyára ők volnának arra hivatva, hogy e részben nagyon is hézagos ismereteinket bővítsék, pótolják. Az újabb korról — a XVI. és XVII. századtól kezdve — a hadi

eseményekre nézve adataink bőven vannak és rendelkezünk igen jó katonai szakmunkákkal is ; de a régebbi időszakból értesülésünk hézagos, és Pór Antal a magyar hadi történetírásnak a nápolyi, velencei háborúk és Nagy Lajos egyéb hadjáratainak tüzetesebb leírásával bizonyára kitűnő szolgálatot tett volna.

Mindazonáltal Pór munkája így is számos hadtörténetileg fontos és érdekes adatot tartalmaz, melyek könyvével a katonákat is könnyen kibékítik.

Érdekesnek véljük Pór könyvének utolsó fejezetéből, mely a magyar vitézséget tárgyalja, egynémely részt kivonatban ide jegyezni :

«Az igazi vitéz — ezt tartották még a XIV. században is — védelmezi az özvegyeket és árvákat, hadba száll törvényes ura mellett, szeretettel szolgálja Istenét és tisztelettel viseltetik a hölgyek iránt. Jutalma ezért a borostyán-koszorú, melyet tisztességes hölgyek, piros ajkak dícséretével nyújtanak neki, kedves barátjuknak, szívesen látott vendégüknek ; a fejedelem pedig elárasztja őket arannyal, ezüsttel, paripákkal, drága ruhákkal.»

«De hajh ! a XIV. században már megfogyott az igazi vitézek száma, azért is oly nagy a becse a magyar királynak ; mert sok a becstelen lovag, ki szereti a jó asztalt, rágalmazza az asszonyokat, úton-útfélen dicsekszik.»

«A tornánál a hitvány lovag cziczomásan, de elpuhult gyöngeséggel jó a porondra ; lándzsát nem igen tör ; ha valaki hatalmasan ellene hajt, hamar elejti azt, mert attól fél, hogy kivetik a nyeregből. Az ő lökése alatt nem rendül meg a ló, mert nincs erő karjában. Mit neki a vitézi hír ? Bajjal, sebbel jár az. Ő pedig mindig épen tér haza.»

«A rossz nevelés az oka ezen elkorcsosulásnak. A helyett, hogy idegen lovagokhoz szigorú fegyelemre, jó iskolába küldenék a szülők az ifjú urakat, honn tartják őket és lesznek belőlük anyámasszony katonái. Még nagybirtokú atyák is, merő fősvénységből, nem adnak fiaiknak anynyit, hogy idegen földön, valamely hadjáratban részt vehetnének. Ha aztán meghal az öreg, fia nem mehet sem a tornához, sem a fejedelmi udvarba, se nem tüntetheti ki magát a hadjáratban, mert nem tud mindehhez.»

«A másik ok pedig, amiért az urfiak megfásultak és nem gyakorolhatják magokat az ugrásban, birkozásban, kőhajításban, lándzsavetésben, az a gyalázatos divatos viselet ; az elül-hátul összeszíjjazott fűzők, melyekben az emberek mint a czölöpök úgy járnak ; gyapottal tömik testüket, festik orcájukat, hamis haját kötnek stb.»

A komoly harczban egyébiránt a magyarság helyét jól megállotta.

«Nem szenved kétséget, hogy a magyar főbb urak a német lovagok ügyetlen fegyverzetét, az úgynevezett sváb fegyverzetet elfogadták, — de a magyar hadi nép zöme, mely a magyar fegyvert félelmissé tette, megmaradt régi hadi viselete és harczmodora mellett.»

«A magyarok hadi öltözete bőrből készült és többszörös volt. Az alsó ruha puha, jó zsíros irhából állott, erre a második (néha harmadik, sőt negyedik) rövid, bőr mentét (pellicium) öltötték, mely szorosan a testhez simúlt és izmaikat feszítette. Sisakot is bőrből viseltek, mely a szalonnával befent, s így a levegő behatásaitól megóvott arcokat nem fődte egészen el. Támadó fegyverük az íj volt, melyet lóhátról előre-hátra hajolva biztosan kezeltek; ehhez a puzdra tartozott. Védelmül hosszú kardot viseltek oldalukon. A csatában kerülték a sváb harcztot, hanem 10—15 emberből álló csapatokban nyíltávolságra megközelítették az ellenséget és kilőtték reá nyílaikat, melyek a vértezett népben ugyan kevés, de a lovakban és a gyalogságban sok kárt tettek. Ha az ellenség megfutott, üldözték; ha azonban első támadásuknak kívánt sikere nem lett, ők futottak széjjel, hogy azután (jeladás végett puzdraikat veregetvén) ismét összeálljanak, újra meg újra az ellenségre támadjanak, melynek zaklatásában nagy mesterek voltak.»

«A halálmegvetésből eredő merészség tette a magyarokat félelmissé, valamint gyakorlottságuk a zsákmányejtésben. Leírhatatlan, szóval el nem mondható, hogy mennyi kárt okoztak a magyar hadak — írja Péter apát — és buzgón kéri az Istent, hogy mielőbb szabadítsa meg tőlük az országot.»

«A magyarok lovai kicsinyek, de ép oly kitartók, mint lovasaik; a lovak nyakára és szügyére főtt bőrből vagy vaslemezről vértet kötnek. Minden lovas két lóval rendelkezik. Magyarországon nagy ménesek vannak, ott lovakkal még szántanak is, kitelik tehát könnyen a pótló. A lovak csakúgy nem finyásak, mint gazdáik. Ha lakatlan vidéken táboroz a had, ember és ló a szabad ég alatt, sátor nélkül tanyáz. A katona leszedi lováról a vértet és ha szép idő van, rajta alszik; ha esik, vele takarózik. A ló pedig jó vagy rossz időben fődetlen; nem árt neki, könnyen elviseli a rossz időjárást is. Lábaikra békót tesznek ekkor és kiverik a mezőre, vagy czövekhez kötik, hogy legeljenek; mert a magyar ló beéri fűvel, szalmával, szénával; szemet keveset kap.»

«A katona is kevéssel megelégszik; élélme nem sok gondot ad neki.»

«Ilyformán a magyar sereg ellenséges földön is sokáig föntart-hatja magát.»

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKAK.

Thaly Kálmán: «Rákóczi emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása.» Második bővített és számos képpel illusztrált kiadás. Budapest, 1893. 8-adr. VII. és 235. lap. Ára 3 frt. Thaly Kálmánnak, a Rákóczi-korszak 30 év óta buzgó kutatójának, e jeles munkája, mely főkép II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása körülményeivel foglalkozik, méltán számíthat a legszélesebb körű érdeklődésre. Tulajdonképp pedig összeolvasztása, számos új adattal való kiegészítése és kibővítése a jeles szerző e tárgyban már megjelent három könyvének, fölszerelve számos arcképpel, a magyar emlékek fölvételeivel, mi a könyvet különösen díszessé teszi.

Iványi István: «Szabadka sz. k. város története.» Szabadka, 1892. Szabadka város monografiájának II. része; az első 1886-ban jelent meg; e rész kiváltképen a város hatósági, adóviszonyai, néprajza, szellemi élete stb. leírásával foglalkozik, számos érdekes adatot tárván az olvasó elé.

Varga Otto: «Aradi vértanúk albuma.» Kiadja az aradi Kölcsey-egyesület. Budapest, 1893. A függetlenségi harcz eseményei és hősei iránt való nagy érdeklődésről tanuskodik, hogy ezen a szoborleplezésre készült album immár *harmadik kiadásban* jelenhetett meg.

Wertner Mór: «Az Árpádok családi története.» Nagy-Becskerek, 1893. nagy. 8-adr. VIII. és 629. lap; több nemzedékrendi táblával. A Történeti, Nép és Földrajzi könyvtár 51-ik kötete. Ára 4 frt.

Dr. Thim József: «A szerbek története, a legrégibb kortól 1848-ig». N.-Becskerek 1892. 8-adr. X. és 116. lap. Ugyancsak a fentebbi gyűjteményes vállalat 24-ik kötete. Igen jeles mű, mely a szerbek egész történetét (600-tól kezdve) felöleli; számos magyar vonatkozásánál fogva reánk magyarokra különösen érdekes.

Lehoczky Tivadar: «Adatok hazánk archæológiájához. Különös tekintettel Beregmegyére és környékére. kötet.» I. Az őskortól a magyarok bejöveteleig. Munkács, 1892; 8-adr. 179 lap, 400 ábrával.

Szamota István: «Régi magyar utazók Európában». Nagy-Becskerek, 1892; 8-adr. 373 lap. Eredeti kútfők után s magyarázatokkal ellátva. Az előszót Vámbéry Armin írta.

Ujhegyi Béla: «Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja.» Temesvár, 1892; 8-adr. 216 lap. Rajzokkal és hasonmásokkal.

Mindkettő a Szabó Ferencz által kiadott Történeti, Nép és Földrajzi könyvtárban.

Dr. Szádeczky Lajos: «Fogaraszára és uradalma története.» Kolozsvár, 1893; 8-adr. 83 lap. M. évi II. füzetünkben ismertetve.

Dr. Szádeczky Lajos: «Kovacsóczy Farkas, a Báthoriak cancellárja levelezése 1577—1594.» Budapest, 1893; 8-adr. 36 lap.

Czimer Károly: «Cserni Iván czár Szegeden.» Budapest, 1892; 8-adr. 34 lap. Különlenyomat a «Hadtörténelmi Közlemények»-ből.

Szerémi: «Emlékek Bars vármegye hajdanából.» Budapest, 1893; 225 lap. Szerémi Odescalchi Arthur herceg jeles összeállítása, mely főleg Bars megye XVII. századbeli viszonyaira ad felvilágosítást, s számos hadtörténelmileg is érdekes adatot tartalmaz.

Eble Gábor: «Károlyi Ferencz gróf és kora.» Első kötet. Budapest, 1893; nagy 8-adr. XVI. és 635 lap. Számos illusztrációval. Ára 4 frt. Mult évi II. füzetünkben tüzetesen ismertettük.

Thury József: «Török történet írók.» A Török-Magyarokori Történelmi Emlékek II. Írók osztályának I. kötete. Budapest, 1893; 8-adr. VIII. és 433 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Fentebb említett füzetünkben már ismertetve.

Márky Sándor: «Péror lázadása.» Akadémiai székfoglaló értekezés. Budapest, 1893; 8-adr. 96 lap.

Havass Rezső: «Bibliotheca Geographica hungarica.» Magyar földrajzi könyvtár, a magyar birodalomról vagy magyar szerzőktől megjelent összes földrajzi irodalmi művek könyvészete. Budapest; 1893; 8-adr. XXVII. és 532 lap.

Marczali Henrik: «A legujabbkor története.» Budapest, 1893; 963 lap. Révai testvérek kiadása. Magában foglalja az egyetemes történelemnek 1825-től 1830-ig terjedő időszakát, különös tekintettel Magyarországi történetére.

Wertner Mór: «IV. Béla király története.» Okirati kútfők nyomán. Temesvár, 1893. 8-adr. 251 lap. A Történeti, Nép és Földrajzi könyvtárban. Inkább bőséges adatok II. Béla történetéhez, de kevésbbé történet; de így is hasznos munka.

Tóth Károly: «Az 56. honvédszászlóalj története 1848/49-ben.» Csurgó, 1893; 8-adr. 94 lap.

Szederkényi Nándor: «Heves vármegye története.» IV. kötet. Eger, 1893. 8-adr. XIX. és 507 lap. Magában foglalja az Eger visszavételétől (1687) egész 1867-ig terjedő időszakot, mellyel a jeles mű befejezést nyert. Ára e kötetnek 3 frt.

Czimer Károly: «Temesvár megvétele.» Budapest, 1893. Külön lenyomat a «Hadtörténelmi Közlemények»-ből.

Borovszky Samu. «A honfoglalás története a művelt közönség számára.» Budapest, 1893. 8-adr. 176 lap. Ára 1 frt. Múlt évi utolsó füzetünkben ismertettük.

Vajda Emil: «Komárom hőse.» Budapest, 1893; 8-adr. 184 lap. Klapka arczképével.

Pauler Gyula: «A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.» Két kötet. Budapest, 1894; kis 8-adr. 667 és 790 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 6 frt.

Szécsi Mór: «Az osztrák-olasz háború 1866-ban.» Budapest, 1893; nagy 8-adr. 281 lap, 12 vázlattal. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 3 frt.

Mindkét utóbb megnevezett mű legutóbb megjelent füzetünkben lőn ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Th. L.: II. Rákóczy György és az oláh szemények. Ismertetése ezen a havasalföldi vajda testőrségét képező különleges zsoldos csapatnak, melyet Rákóczi maga a vajda ellen használt föl.

Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. Folytatás.

Décényi Gyula: Olaszországi történelmi kutatások. Jeles adatok kiváltképen a XV-ik századra.

Kvacsala János: Az angol-magyar érintkezések történetéhez. 162—70.

Pör Antal: János, küküllői főesperes, Nagy Lajos király történetírása. Nagyérdekű értekezés, mely egyrészt a főesperes személyes viszonyait, másrészt művének kiadásaival foglalkozik, munkáját az Anjoukori okiratok mellett is elsőrendű forrásnak tartván.

Komáromy András: Ugocsa vármegye levéltárából. Bővebben megemlékezvén az Ugocsában 1690-ben megjelent «proféta»-ról és pöréről.

Dr. Csánki Dezső: Ajnárdfiak és Matucsinaiak.

Fraknói Vilmos: A dömösi conflictus V. Miklós pápa és Hunyady János kormányzó közt. Egy fejezet a királyi kegyúri jog történetéből.

Karácsonyi János: Trencsényi Csák Máté nádorsága.

Pór Antal: A történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. Különösen kiemelendők: A rozgonyi csata; Csák Máté hareza a csehekkel; magyar had szép Frigyes osztrák herceg segítségére; Bazarábnia Sándor vajda meghódolása; a tatárokon vett győzelem; a zárai békekötés stb.

Thury József: A török hódítás kezdete Magyarországon. Érdekes és becses tanulmány.

Téglás Gábor: Az erdélyi medencze őstörténetéből.

Dr. Berwerth Vilmos: Egy sírkő a nagyszőlősi csatatéren. Itt esett el 1662-ben Kemény János fejedelem.

Dedek Csezens: Jelentés néhány külföldi levéltárról.

Thury József: Ki volt a vak török császár?

Történelmi Tár.

Dr. Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas levelei.

Szilágyi Sándor: Gyulaffy Lestár történeti maradványai.

—i—r. Fráter György leveles könyve.

Mika Sándor: I. Rákóczy György levelezése a brassói bíróval és tanácsccsal.

Gergely Samu: II. Rákóczy György küzdelmei történetéhez. Gróf Teleki Miksáné hosszúfalusi levéltárából.

Szerémi: A Draskovichok trakostyáni levéltárából.

Veber Samu: Nedeczvára. Monográfia.

Wibling K. Diplomáciai okmányok II. Rákóczy György uralkodása történetéhez.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a bányavárosok.

Koncz József: Vegyes levelek.

Posta Béla és Tergina Gyula: Erdély emlékérméi.

Szilágyi Sándor: A Rákócziak levéltárából.

Reizner János: A gróf Eszterházy család pápai levéltára.

Barabás S.: Oklevelek Erdély történetéhez.

Kvacsala János: II. Rákóczy György fejedelemsége történetéhez.

Kammerer Ernő: Adat a végek viszonya történetéhez.

Magyar Történeti Életrajzok.

Mika Sándor: Weiss Mihály, 1569—1612. A hírneves brassai bíró életrajza.

Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György.

Ez utóbbi most befejezett, jeles munkát még bővebben fogjuk ismertetni.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Adatok a m. kir. honvédség fejlődés történetéhez.

Szeles Dénes: Stuart tábornok erőszakos kémszemléi 1862-ben. A chilei háború és a kis kaliber.

Perrulesco Sándor: Az európai nagyhatalmak hadi készülődései az utolsó évtizedben.

A Károlyi huszárezred felállítása és gyakorlati szabályzata.

Breit József: Az 1870/71. évi német-francia háború bevezető hadműveletei.

Fülek Henrik: Berlin bevétele 1760-ban.

D. J.: Régibb hadi műnyelvünkről.

Palotás Fausztin: Költészetünk és a katonák.

Fülek Henrik: Sorsüldözött parancsnokok.

Szeles Dénes: Nagy Frigyes lovassága és a korabeli osztrák lovasság.

C) ÚJABB HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Taubert Otto, őrnagy, Die Schlachtfelder von Metz. (2. füzet 17 táblával és térképpel. Berlin, Duncker. 1 füzet ára 12 Mark.)

Poten D. B. ezredes, Gesch. des Militär-Erziehungs- und Bildungswesens. (Monumenta Germaniæ pædagogia). III. köt.: Österreich. (Berlin. Hofmann 1894. 486 l. 15 Mark.)

Mayerhofer Hans, Kriegskarte von Europa und der Mittelmeerländer. Übersicht der Streitkräfte zu Wasser u. zu Land, mit Text. (Bécs. Freytag-Berndt 2 Mark 50.) (Színes.)

Dubuy, Les Hussards. (Paris 1893.)

Hoenig F., Der Volkskrieg an der Loire im Herbst 1871. (II. köt. Berlin 1893. 378 lap. 8 M. 50.)

Günther, Gesch. des Feldzuges von 1800 in Ober-Deutschland, der Schweiz und Ober-Italien. (Frauenfeld 1893. 3 M. 60.)

Lettow-Vorbeck, Oskár, Der Krieg von 1806—1807. (III. köt. Der Feldzug in Polen. (Berlin. Mittler. 1893. 209 l. 5 M. 50.)

Treuenfeld Br. Auerstädt und Jena. (Hannover. Helwing 1893. 2 köt. 20 Mark.)

Schott Jos., Frankreichs Kriegsvorbereitung seit 1889. (Berlin. Bath. 1893. 1 M. 20.)

Naudé Alb., Friedrichs des Grossen Angriffspläne im 7-jährigen Krieg, I. Der Feldzug von 1757. (Marburg. Elwert. 1.60.)

Malcher F. X., Herzog *Albrecht zu Sachsen Tetschen* bis zu seinem Antritt der Statthalterschaft in Ungarn. 1738—1766. (Bécs, Braunmüller 1894. X. és 240 lap. 5 képpel 4 Mark.) Albrecht herceg a sorsnak egyik kedvence volt, szegény szász herceg letére megnyerte Mária Terézia leányának, Mária Krisztinának kezét és ennek révén magas állásokra emelkedett. Miután a 7 éves háborúban részt vett és szemtanúja volt Fink porosz tábornok elfogatásának, Mária Terézia szolgálatába állott, ki őt lovassági tábornokká, Komárom parancsnokává és egy nagyobb hadosztály vezérévé kinevezte, 30,000 forint évi fizetéssel. Néhány év múlva Bécsbe hívták, a katonai sorozással megbízott bizottság élére. Miután 1765-ben jegyese lett a nevezett főhercegnőnek, Magyarország főkapitányának és helytartónak tették (mintegy a nádor helyettesének) és egyúttal Magyar-Óvárt, Bélyét és Ráczevét kapta birtokul. Ezóta Pozsonyban lakott.

Acsády Ignác, A sziszeki diadal. Pesti Napló, 1893. jun. 22.

Magyar Hírlap. 1893. jun. 24. Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai. Írta *Dalmady Imre*. E cikk hőse Gaszparics Imre ferenczrendű szerzetes, ki a szabadságharcban részt vett és kit azután Bécsben elfogtak és 1853. aug. 30. Pozsonyban kivégeztek.

Egy titkos osztrák hadi terv Oroszország ellen 1854. (Koburg Ernő herceg emlékiratai nyomán.) P. Hírlap; szept. 12.

Paul V. Radics, Nikolaus Jurisics, der Vertheidiger von Güns. Fremdenblatt 1893. szept. 20.

A Zrínyi-ereklyék. Szól Zrínyi Miklósnak a gf. Daun vötteai hagyományában meglevő fegyvereiről, melyek megvétele indítványba hozatik. Pesti Napló, szept. 24. M. L.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

ZSIGMOND KORA (folytatás).

Újabb kézi kézikönyvek a törökökről:

Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben antiken Lebens. (2. köt. 1876—77). Kiegészíti *Hopf*-nak úttörő művét: Gesch. Griechenlands im Mittelalter. (Ersch-Gruber, I. Sectio, 85—86. köt.)

- Hertzberg*, Gesch. des Bizantinischen und Osmanischen Reichs bis zum XVI. Jahrhundert. (Oncken gyűjteményes vállalatában. 1883.)
- Muralt*, Chronographie byzantine. (2. köt. 1875.)
- Sathas- és Paparrhigopoulos*-nak új-görög nyelven írt műveik a görög birodalomról.
- Schmeidler*, Gesch. des osmanischen Reichs. (1878.)
- Ranke*-nak híres műve: Die Osmanen und die spanische Monarchie, (azelőtt «Fürsten und Völker von Süd-Európa»), az összes művek között, csak melléketesen érinti a török birodalom kezdeteit.
- Lane Poole és Gibb J. G.*, Turkey (a «Story of Nations» egy része) London. 1888.
- V. még össze: *Jühns* kézi könyvét (714. l.), *Gallitzin* művét (II, 2, 736. l.) és *Pohler*, Bibliotheca historico-militaris. (I. köt., 10—12. és 107. l.)
- Magyar nyelven írt dolgozatok közül: Salamon Ferencz*, A török hódítás Magyarországon. (II. kiad.)
- Vámbéry Ármán* dolgozata a török történeti irodalomról. (Budapesti Szemle, 1861.)
- Lázár Gyula*, Az ozmán birodalom története (Budapest, 1877, 2 köt.) és újabban: A török birodalom története. (Becsckerek, 1892. II. kiad.)
- Türr Lajos*, A magyarok és ozmánok harczeit. (Székesfehérvári reálisk. progr.-érték. 1883.)
- Figyelembe veendőket továbbá: *Jirecek*, A bolgárok története. (Magyarra ford. Mayer Rezső. Becskerek, 1889.) — *Klatic*, Bosznia története. (Magy. ford. Szamota István. Nagy-Becsckerek. 1890.) — A szerbek története, *Thym József*-től. (Becsckerek, 1892.) Mind a három munka megjelent a Szabó Ferencz által kiadott «Történeti, nép és földrajzi könyvtár»-ban. — *Ruvárac*, O knezu Lazaru (Ujvidék, 1888. V. össze Századok. 1890. 66. l.)
- Asbóth János*, Bosznia története (2. köt. 1887) és egyáltalában az Oláh-, Bolgárország, Szerbia- meg Boszniáról szóló kézi könyvek.

Összeállította:

Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata.

(Az oláhországi hadjárat alkalmából.)

Nos Georgius Rákóci dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Hogy minden dicsíretes és jó emlékezetre méltó fejedelmek és hadviselő emberek mindenkor valamikor vagy magok oltalmokért vagy pediglen egyéb szükséges okokért fegyverhez nyúltak és táborokat kiszállították, eleitől fogva mindenek felett arra vigyáztak, hogy alattok valókat jó rendtartásra szoktatván, az engedelmisséget és jó szófogadást azoktól megkívánják, előttök viselvén az uristennek félelmét, alattok valóknak jóvát és magoknak mindenekelőtt való jó híreket és kedves emlékezeteket, holott azt minden nemzetségeknek példájából általláthatjuk: valamely hadakban az jó szertartásokat nem követik, az istennek félelme ott sem találtatván, veszedelmes és szomorú kimenetek lőtt azoknak, valamelyek pediglen az jó szokások által dicsíretesen vezéreltettek, azokon istennek áldása lévén, szerencsés és boldog állapot követte őket. Melyeket mi is előnkben vévén és előttünk való nagy emlékezetű fejedelmeknek és hadviselő embereknek példájokat akarván követni, mindenek felett pedig istenünknek félelmét, fejedelmi hivatalunkat és országunknak jóvát szemünk előtt viselvén, ez mostani táborunkban, hogy jó rendtartások lehessenek, minden igyekezetünkkel azon vagyunk és az végre bizonyos edictumokat is akarván kiadni, hogy minden rendek magokat ahoz alkalmaztassák, kegyelmesen és serio parancsoljuk. Melyek rend szerént így következnek:

1. Szükség annak okáért minden idvözülendő embernek keresztynnek tiszta és jó életet viselni, minden fertelmességet, tolvajlást,

gyilkosságot, lopást, szentegyházaknak felrontásokat, síroknak feltöréseket, akármi valláson levő papoknak megfosztásokat, urak s nemes ember házainak felpredálásokat tejjességgel eltávoztatni mindennek, mert valaki az felyül megírt vétkeknek akármelyikében találtatik, megbizonyosodván az vétkeknek valósága, minden kegyelem nélkül halállal büntettetik meg.

2. Az részegség, mivel mindenféle vétkeknek mintegy szülőanyja; hogy azért az részegség miatt maga böcsületit életével együtt el ne veszesse senki, kegyelmesen intünk minden rendeket, sőt parancsoljuk, hogy az undok részegségeket igyekezze minden, az mennyiben lehet, eltávoztatni.

3. Az sok külömb külömbféle undok szitkozódásokkal, átkozódásokkal az felséges istent az keresztyén ember magától elidegeníteni, sőt ellene való rettenetes büntetésre felgerjedni szokott. Annakokáért, hogy inkább az uristen egész táborunkra való kegyelmes gondviselésre indittassék, minden undok, kiváltképpen az lelkével való szitkozódást minden elhagyja, mert valakitől hallatik, megpálczáztatik érette. Inkább az helyett minden keresztyén ember az uristennek könyörögjön az egész tábornak megmaradásáért, hazánk békességének állandóképpen való felállatásáért, az keresztyén vérontásnak eltávoztatásáért, az fejedelem életiért. Melyek, ha kik ezt cselekedik, az istennek sokféle áldását úgy várhatja magára. Mikor pedig könyörgésre jelt adnak, kiki keresztyéni hivatalja szerént előjövén, el ne mulassa.

4. Az szegénységen való rettenetes dülástól, fosztástól, predálástól, hogy minden tisztességet szerető és azt őrző vitézlő rend megszűn-ék, melyek az istennek méltó büntetését egész táborunkra szokták az istentelen emberek hozni. Annakokáért semmi házbeli eszközöket, fejér ruhákat, testi öltözeteket, lovat, ökröt tehenet az szegény embernek, annál inkább papoknak, nemes embereknek el ne vegye semmijét, az egy szénán kívül, azt is istennek tartó lelke szerént csak annyit vegyen el, mely ne tékozlásképpen legyen; mert valaki ezen kívül cselekedik, reá bizonyosodván, megöletik érette. Az mely felé az tábornak elő kell menni, arra senki zsákmányra ne járjon, hanem oldalul avagy háta megé az tábornak. Ha peniglen oly messze kellene menni zsákmányra, hogy ha az zsákmányosok az Jézus kiáltáskor nem érkeznének be az táborban, azután be ne jőjjenek, hanem az táboron kívül hálván, másnap jó reggel jőjjenek be.

5. Erőszakttétel és paráznság vétkeben valaki találtatik, minden kegyelem nélkül megöletik. Az paráznságnak eltávoztatásaért pedig senki tisztátalan személt maga mellé venni feje vesztese alatt ne meré-

szeljen. Az égettboros kofárok se járjanak táborunkban, valaki ott talál-
tatik, kiűzettsék.

6. Valaki haragban más ellen kardot vonsz, de senkit meg nem
sért, megpúlczáztassék érette; az vértételért félkeze vágattassék el, ha
halálos sebet ejt valakin, megölettsék.

7. Senki más on maga kezivel igazat ne tegyen, hanem ha kinek
valaki vét és akármilyen injuriája legyen is, az olyan az ide alább megírt
törvény útja szerint procedáljon az ő peresével.

8. Az hadi bírótól pecsétet kérjen, harmadnapra két bizonyos
tisztességbeli személyek által citáltassa az hadi bíró székire, ki ha com-
pareál, institualjon actiot ellene és ha az incattus párt kíván, ad tertium
megadassék és akkor tartozzék megfelelni, minden bizonyossággal com-
pareálni, de az harmadnapról tovább ne dilatalhassa, hanem finalis
sententiát tartozzék hadi bíránk akármely causában is assessorinkkal
együtt pronuncniálni. Valamely dolgok és casusok táborunkban fejedelmi
lakóhelyünkől való megindulásunk után estenek, és ezután is fognak
történni, de szükség azt is megérteni, hogy ha halálos causa találkozik,
az személyt szabad legyen kapitányával arrestáltatni annak, aki ellen
vétett, kiváltképen ha elfutása felől suspicio leszen; tartozzék is kapi-
tánya megfogadni, törvényre előállatni, mindazáltal jó kezesség alatt
elbocsáthatja, úgy hogy az törvényre előállatni az kezesek tartozzanak.

9. Kapitányára, ispánira, hadnagyára senki alattok valók közül ne
támadjon, mert meghal érette; kapitányink és hadnagyink is senkit
vétek nélkül meg ne szidalmazzanak, verjenek alattok valók közül,
hanem kinek-kinek érdemek szerint való tisztességet adjanak. Ha pedig
valamely katona avagy nemes ember kapitánya, hadnagya, ispánja ellen
vétni talál, melyet el nem akar szenvedni neki, az hadi bíró előtt igazit-
tassék törvény szerint az olyannak dolga. De ezt minden rend eszében
vegye, hogy seregben való menetelésnek idején, valakit az hadnagyok
akármilyen szófogadatlanságért meg találjanak ütni, verni, elszenvetni tar-
tozzék.

10. A gyilkosságban, parázñaságban, erőszaktételeben, templomok,
sírok felrontásában, papok nemes emberek házak felferésében valakik
találtatnak, azféléknek az megírt törvény processusa semmiben ne suff-
ragáljon, hanem kapitánya az olyan latrot tisztessége elvesztése alatt
tartozzék megfogni, udvari kék gyalog kapitánunk kezében vinni, ellene
inquirálni és ha megbizonyosodik, legalább három hiteles személynek
vallásából az vétkeknek cselekedeti megbizonyosodván, azon latornak
kapitánya tartozzék feje elvesztése alatt megbüntetni.

11. Minden kapitán, ispány oly szorgalmatos gondot viseljen az

maga seregére, hogy azoknak való engedelmesmessége és kedveskedése miatt méltó haragunkat magára ne várja és gyalázatot ne valljon.

Kévántatik az keménység minden tisztviselésökben szintén úgy, mint az igazság, mert különben tisztinek maga gyaláztatja és nekünk fogyatkozásunk nélkül meg nem felelhet. Kévántatik azért, hogy az kapitánok, ispányok és hadnagyok vigyázzanak úgy alattok valókra, hogy egynehányszor kiadott erős parancsolatunk ellen senki maga seregiből szolgálait elől el ne küldje útból, valameddég az tábor meg nem száll, szénáért menni ne engedje, seregből szőlőhegyekre ne oszoljanak, vadak után ne futtassanak, kopjákat fegyvereket szekerekre ne rakjanak; hanem minden hadnagy minden órában seregében járjon, alatta valókat fegyveresen, kopjákat kezekben, oly szép rendben jártassa, mintha az ellenség előtt volna, valamely seregből való lovas, gyalog rend, akár úr, nemes ember, akár fizetett és akár székely híveink közül valaki ez ellen cselekedik, nem azokat büntetjük azután meg, az kik cselekedik, hanem az hadnagyokat. Oka az, hogy szabadságot adtunk nekik, sőt tisztességekre parancsoltuk, hogy az zászlók alatt hír nélkül való eloszlásokért megbüntessék kedvezés nélkül alattok valókat, sőt ha kik egyszeri, kétszeri pirongatással, szidással, utéssel nem gondolnak, hanem engedetlenül vakmerőképpen elől elmennek, zászló alatt fegyverestől nem járnak az menetelnek idején, azt parancsoljuk az kapitányoknak, hogy az olyanokat megölessék.

12. Senki kapitánya, ispánja, hadnagya híre nélkül sohoval el ne menjen zászlója alól, hanem ha kit előtte járója valami dologra elbocsát, az hagyott órára tisztessége vesztese alatt bejőjjön.

13. Az tábornak indulásakor minden kapitán, ispán, neki elrendelt helyét megtartsa, egyik sereg másiknak eleiben ne menjen, és az mint feljebb is kiadtuk, zászlója alól senki ki ne menjen, széjjel ne csavarogjon, se sákmányra se egyéb prédára ne menjen, hanem minden hadnagyát zászlójával együtt az táborban neki rendelt helyére kísérje, valakit zászlóján kívül találhatnak, szabadságot engedünk mindennek, hogy lovától és mindenétől megfoszszák.

14. Táborunk megszállásának idején senki feje vesztese alatt táborunkon kívül sem más helyben szállani ne merjen az táborban is, hanem ott, az hol tábornasterünk szálló helyét mindennek meg fogja mutatni.

15. Az tábornasterek, hogy tisztekben fogyatkozás nélkül eljárassanak, kévántatik, hogy minden kapitánynak tábornastere legyen, és minden hadnagnak egy-egy szállásosztója, kik az tábornasterekre úgy vigyázzanak, hogy mindenkor együtt indulhassanak és járassanak vélek s az útban széjjel ne oszoljanak, hanem az tábornastereknek jel-

zászlócskája alatt járjanak, tölloek hallgassanak és az táborhelyre jutván, az hol, mely seregnek helyét kimutatják, annak az seregnek tábormes-tere mingyárt hadnagyságokra kimutassa szállóhelyeket és az hadnagyok szállásosztói rendeljék el az vitézlő népek helyét kinek-kinek.

16. Mivel az strásaállás legszorgalmazatosabb gondviselést kíván, holott egy egész tábornak megmaradása azoknak vigyázásában helyhez-tetett, annakokáért kívántatik, hogy minden valakire valamennyiszer az strásaállás bizattatik, mindannyiszor híven igazán eljárjon és valamely kapitánt hadnagyot az főstrásamester elrendel, feje vesztése alatt ne képebeli, hanem személye szerént tartozzék az strásába kimenni annyid magával, mennyivel az ordinantiát kinek kinek kiadja az strásamester; annak héja ne legyen az strásán, az mely helyet neki mutat, ott marad-jon, helyét tökéletesen megállja, meg ne futamodjék, hanem minket mingyárt tökéletes vitéz ember által az állapotról tudósítván, maga az véle valókkal vitézül harcoljon addig, még serege érkezik, hátán az ellenséget táborunkra ne hozza, mert megöletjük érte.

17. Az menetelnek idein ha történetből ellenséget látnak, vala-mely seregből senki feje vesztése alatt reá rugaszkodjék, hanem csak az a kapitán, kit arra való vigyázásra fogunk rendelni, hanem várjon minden rend az ordinantiától és ha kinek mikor mit parancsolunk főkapitányunk által, akkor kiki magát viselje úgy, mint igaz vitéz ember, s nekünk igaz hívünk.

18. Senki hamis hírt ne költson táborunkban feje vesztése alatt, hanem ha ki mi hírt hallhat igazat vagy hamisat, tartozzék főkapitányá-nak mingyárt megjelenteni, el nem titkolni, és az tábort ne rémítsék, mert valaki ez ellen cselekedik, megbizonyosodván, meghal érte.

19. Hogy pedig minden megtiltott latorságát senkinek senki el ne titkolja, hanem ha ki mit valakitől lát cselekedni, lelke idvössége veszedelme alatt tartozzék nekünk megjelenteni. Mert ha valaki eltit-kolja és azután végére mehetünk, bizonyoson gyalázatos büntetést veszen tőlünk elhallgatásáért.

20. Jézus kiáltás után senki ne lövöldözzön, dobokat trombitákat ne verjenek fujjanak, ne részegeskedjenek, se sipoltassa, se énekeltesse, se ne hegedültesse senki magát, hanem kiki csendesen betakarodván, nyugodván, valaki ez ellen cselekedik, három pálczával veretik meg érte. Jézus kiáltás után pedig bort senki ne áruljon, mert kivágják fenekét; sákmánra is azelőtt ki ne menjen senki táborunkból.

21. Az tábornak felkelése és megindulásakor senki szénáját szal-máját kalibáját meg ne égesse, mert az tűzben égettetik meg ha kit rajta

kaphatnak, melyet hogy eltávoztassunk, minden kapitánságnak hadnagyi alattok valókra igen vigyázzanak és égetni meg ne engedjék.

22. Táborban senki riadást ne tegyen, amint afféle dolog néha lopók miatt szokott történni, hanem ha valakit lopót veszen észben környüle járni, társaival együtt azontol rajta teremjenek és igyekezzenek megfogni s gyalog kapitánunkhoz vinni és másnap érdeme szerint megbüntetni tartozzanak tisztviselőink.

23. Hogyha pedig ellenség találna táborunknak valamellyik részére vagy nappal vagy éjszaka ütni s az miá riadást hallanak, senki meg ne futamjék, hanem azontúl helyében mingyárt felüljön, kapitánya zászlója eleiben menjen és az ordinantiától várjon és ha kinek mit parancsolnak, tisztessége vesztese alatt úgy forgolódjék mint vitéz ember.

24. Az szekerek megindításokból és rendben való menetelekből minden ember szekérmesterink ordinantiájától várjon és senki szekerét különben meg ne indítsa, hanem úgy, az mint az szekérmestereknek erről ordinantiát adtunk, mert valaki azzal ellenkezik, nulla respectu personarum sákmányt hányatunk szekerei előtt való marhájokban; senkinek se úrnak, se semmi rendnek abból nem kedvezünk. Mely hogy kevesebb veszekedés nélkül meglehessen, minden kapitán rendeljen az ő seregének egy-egy szekérmestert, kik az mi szekérmestereinktől vegyennek ordinantiát s az szerint tartozzanak szekereket jártatni. Mely kiadott ordinantia ha az szekérmesterek gondviseletlenségek miatt bomol el, az szekérmestereket három pálczával veretjük meg. Hogyha pedig az szekérmesterekre támadnak valakik és az miatt nem mehetnek elő dolgokban, tartozzanak tisztességek vesztese alatt az szekérmesterek minékünk azokat megjelenteni nevezni, kik lesznek, kiket halállal büntetjük. Secus igitur nulla ratione facturi. Datum in civitate nostra Alba Julia die 13. mensis Augusti anno dei 1634.

(P. H.)

Lecta.

Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára birtokában.

Közli: SZILÁGYI SÁNDOR.

VOITH FERDINAND VEZÉRKARI ŐRNAGY EMLÉKIRATA

MESKÓ TÁBORNOK VISSZAVONULÁSÁRÓL AZ 1809-IK ÉVI GYŐRI
CSATA UTÁN.

Zichy Antal úr, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és igazgató tanácsosa, a Széchenyi levéltárból egy nagyérdekű emlékiratot bocsátott az akadémia hadtudományi bizottságának rendelkezésére, mely az 1809-ik évi háború Magyarországon lefolyt részenek egyik kimagasló eseményére, *Meskó* tábornok magyar nemesi fölkelő csapatokból összeállított hadtestének a győri csata után végrehajtott remek visszavonulására vonatkozik.

Az emlékirat fontossága és érdekessége annál nagyobb, mivel az a jeles vállalat egyik főszereplőjétől, *Voith Ferdinand* vezérkari őrnagytól származik, ki ez időben *Meskó* tábornok vezérkari tisztje volt, s a vállalatban maga is olyannyira jelentékeny részt vett, hogy ezen működéséért a legmagasabb katonai kitüntetést, a *Mária Terézia rendet*, nyerte el.

Nevezetes emlékirat még azért is, mivel az — bár nem fogalmazvány, hanem tisztázott, Voith aláírásával és címeres pecsétjével ellátott, 1810 november 17-éről keltezett okmány — mégis minden kétséget kizárólag mássa azon okíratnak, melyet Voith a *Mária Terézia* rendért való folyamodása alkalmával benyújtott.¹⁾ Nyilvánvaló ez abból, hogy Voith őrnagy, bár az eseményeket a legnagyobb tárgyilagossággal adja elő és a szereplők egyikének érdemeit sem hallgatja el, sőt azokat magasztaló szavakkal kiemeli,

¹⁾ A *Mária Terézia* rendért tudvalevőleg minden tiszt jogosítva van folyamodni. Lásd erre nézve «A katonai *Mária Terézia* rend» című cikket a *Hadtörténelmi Közlemények* 1889. évfolyamában 274—284. lap.

mégis *saját személyét* szembetűnő módon előtérbe állítja, saját cselekedeteit apró részletességgel tárgyalja, mit csakis egy ilyen, bizonyítékul és tájékoztatóul szolgáló okirat különös rendeltetése magyaráz meg.

A Mária Terézia rend alapszabályainak 4-ik pontja meghatározza, hogy «a rendre érdemesítő vitéz tett kellőleg leírva legyen»¹⁾; miután pedig Voith a Mária Terézia rendet ép ezen «vitéz tett»-ért nyerte el s azt neki kellőleg leírni kellett, kétségtelen, hogy ezen alább közlendő okirat mássa a rendért való folyamodáshoz csatolt leírásnak, s hogy azt Voith — valószínűlmg családja számára — egy második példányban is elkészítette.

Az 1809-ik évi hadjárat Magyarországon lefolyt részének és ebben kiváltképen a *magyar nemesi fölkelés* szereplésének történetét folyóiratunk egy korábbi évfolyama már hozta,²⁾ s ugyanott a győri csata, valamint Meskó visszavonulása is kellően méltatva van; az érdeklődőket tehát erre utalván, e helyen az emlékirat megértésére csupán csak a következőket jegyezzük meg:

Az asperni csata után Napoleon minden rendelkezésre álló hadát Bécs közelébe vonta, hogy a Károly főherczeggel végbe menendő második mérkőzésnél magának a túlsúlyt biztosítsa; egyidejűleg azonban mellékhadműveletet intézett Magyarországba, részint azon reményben is, hogy az osztrák uralkodó háznak a magyarokban új ellenséget támasztván, erejét itt lekösse. E műveletre egyelőre csak a Lauriston és Montbrun hadosztályokat küldte be; midőn azonban azt látta, hogy *a kíséret a magyaroknak a király iránti törhetlen hűsége folytán meghiusult*, s így csak magának szerzett újabb bajt, mert e föllépése folytán József főherczeg nádor parancsnoksága alatt Győrnél egy új hadsereg, a magyar nemesi fölkelő hadsereg, gyülekezett, a Bécs felé irányított hadtestek egy részét Győr felé rendelte. E hadak egyszersmind János főherczeg Olaszországból visszavonuló seregének Károly főherczeggel való egyesülését is megakadályozandók valának.

Igy jutott Beauharnais *Jenő, itáliai alkirály*, serege Leoben és

¹⁾ A katonai Mária Terézia rend. I. h.

²⁾ Gömöry Gusztáv: «Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés». Hadörténelmi Közlemények 1889-ik évfolyam.

Bécsújhelyen, majd tovább Sopron-Kőszeg-Szombathely és Sárvaron át, *Macdonald* hadteste pedig Gráczon és Körmenten át Pápához, honnét az alkirály serege Győr ellen menetelvén, itt a *Lauriston* és *Montbrun* hadosztályokkal egyetemben a Kis Dunától egész a Csanaki hegyekig állást foglalt.

János főherceg még a francziák előtt érvén Györhöz, itt a nádor által vezetett magyar nemesi fölkelő sereggel egyesült. Az egyesült sereg jobb szárnya, *Meskó* tábornok alatt, a Kis Dunától egész a Rábáig félkörben megerősített tábor sánczait szállotta meg, a közép Frimont, Jellacsics és Colloredo alatt Győr-Szabadhegy és Kis-Megyernél, a balszárny *Mecséry* alatt (a Gosztonyi és Andrássy magyar nemesi fölkelő lovas dandárok) Kis Megyertől délre foglaltak állást.

Junius 14-én Jenő alkirály megtámadta a főhercegek állását; *Montbrun* lovassága nagy erővel rohanta meg az állás balszárnyát, mely támadást a fölkelő lovasság kitünő vitézsége és önfeláldozása daczára föltartóztatni nem bírt; ennek folytán csakhamar elveszett Kis Megyer is és *János főherceg* délután 5 órakor megkezdte a visszavonulást Szt. Iván és Ács felé.

A francziák most körülfogták Győrt és *Meskó* 5000 főnyi magyar nemesi fölkelőkből álló hadteste, a főseregtől teljesen elvágatván, az erősített táborban maradt vissza, melyet *Lauriston* ellen a csata végéig sikeresen megvédelmezett.

Meskó most csak a megadás vagy egy merész átvágás közt választhatott. Igaz magyar és derék huszár létére az utóbbit választotta. *A csatát követő éjjelen az erősített táborból délnyugoti irányban kitört, s a Rába mentén fölfelé húzódván, a franczia hadsereg háta mögött és annak közlekedő vonalain átvágva, számos viszontagság után elvonult s végül Kis-Komáromnál a Tirolból visszatérőben levő Chasteler altábornagy hadtestével egyesült.*

E visszavonulás érdekes történetét találjuk Voith emlékiratában.

Most még csak röviden főlemlítjük e hirneves hadi vállalat parancsnokának és vezérkari tisztjének életéből a fontosabb adatokat.

Felsőkubinyi *Meskó József* Erdő-Tarcsán (Nógrád megyében) született s 22 éves korában a Wurmser huszárezrednél

mint hadapród lépett be ; részt vett mint hadnagy a török háborúban és mint huszárkapitány az első francia háborúban. Meskó kitűnt már 1793-ban Furnesnél, midőn egy merész huszárcsíny-nyel 2 ellenséges tisztet és 25 embert elfogott, 1796-ban Amberg-nél, 1797-ben Kircheipnél, 1799-ben négy ízben, de még inkább 1800-ban, midőn mint a 7. huszárezred őrnagya, egy különítmény-nyel elfoglalta a Mont Cenis szorost. Veszteség nélkül kerítette hatalmába, rajtaütés útján, az ellenséges sánczokat, melyekkel 18 ágyú, 340 francia, s nagymennyiségű lőszer és eleségkeszlet jutott birtokába. Ápril 11-én 3000 emberrel támadta őt meg Thurreau tábornok ez állásában, de siker nélkül ; Meskó kitartott, míg csak vissza nem hívták. Egy hóval később Susánál 4500 fővel jelent meg Thurreau, s bár Meskó csak 2500 fővel rendelkezett, a francziákat, kik e harcokban roppant sokat veszítettek, csak lépésről lépésre engedte előre jutni. Thurreau hada június 4-én már csak 1500 főt számlálván, a támadással fölhagyott.

Meskó kitűnő vitézségeért 1801-ben a Mária Terézia rendet és ennek következtében a báróságot kapta ; de előléptetése is gyors volt ; már 1800 augusztusban alezredessé, *két hóval* később pedig ezredessé neveztetvén ki. Tábornok 1808-ban lett, az 1809-ben végrehajtott visszavonulásért pedig a Mária Terézia rend közep-keresztjét kapta.

1813-ban mint altábornagy Drezdánál küzdött, de szerencsétlenül ; hősie ellenállás után a francziák levertek és ő hadi fog-ságba jutott. Midőn kicserélték, nyugdíjba ment Kőszegre s ott rövid idő múlva, 1815 augusztus 25-én meghalt.

Sterbeczi báró *Voith Ferdinand* 1771-ben Budweissban született ; atyja báró Voith János őrnagy volt, ki szintén a Mária Terézia rendet bírta. Voith 16 éves korában a 2. tüzér ezredbe lépett be és az első francia háborúban oly vitézül küzdött, hogy az 1795-ben Weissenheim és Trier, 1796-ban Würzburg mellett tanúsított vitézségeért legfelsőbb dicséretben részesült. 1805-ben már mint vezérkari százados vett részt és kitűnt Ulmnál, 1809-ben pedig mint vezérkari őrnagy a Meskó által véghezvitt visszavonulásban, melynek sikeréhez jeles intézkedéseivel és buzgó tevékenységével nagy mértékben hozzájárult. Itt Voith oly önfeláldozással működött, hogy egészségét tönkre tette s a háború után azonnal

nyugdíjba menni volt kénytelen. De jutalmúl elnyerte a Mária Terézia rendet.

1815-ben Voith újból szolgálatba állott és ezredessé lépett elő. E minőségében 1827-ig működött, amikor is május 16-án Casalmaggioreban meghalt.

Ezekben az előző eseményeket és a szereplő egyéneket megismertetvén, adjuk magát az emlékiratot, melyről még meg kell említenünk azt is, hogy egy jeles adatot tartalmaz a legnagyobb magyar, gróf Széchényi István életéből, hasonlót ahhoz, a melyről e folyóirat I. évfolyama megemlékezett;¹⁾ akkor lóháton, most a vízen hatol keresztül az ellenségen s visz biztos hírt a fővezérletnek.

*Története ama visszavonulásnak, melyet báró Meskó cs. és kir. vezér-
őrnagy a magyar nemesi fölkelők 5000 főnyi csapatjával a győri
csata után, a június 14-ike és 15-ike közti éjjelen 1809-ben véghez-
vitt, mely alkalommal alulírott e seregtestnél mint vezérkari főnök
volt alkalmazva.*

Miután már a folyó év május 19-ike óta báró Mecséry altábornagynál Győrtől voltam beosztva és így a Győr mellett lassankint gyülekező fölkelő csapatokat, valamint az egész környéket is pontosan ismertem, június 13-án, midőn ő császári Fensége János főherczeg az olaszországi hadsereggel Győr alá érkezett, e hadsereg vezérkari főnöke Gomez altábornagy által a Rába folyó és a Kis Dunaág közt, Győrtől nyugatra fekvő, 20.000 emberre és 50 ágyúra számított, újonnan épített sánczvonalhoz, mely ekkor még csak 4 1/3 zászlóalj gyalogsággal és 10 ágyúval volt megszállva, azon reám nézve igen hízeltő és különösen felbátorító bizalomteljes feladattal vezényeltettem ki, hogy azt megvédelmezzem.

Még ugyanaz nap este, miután az ellenség János főherczeg serege ellen, mely Győrtől keletre, Szabadhegy és Kis-Megyer közt volt fölállítva, valamint a többi fölkelő csapatok ellen is erős kémsemlét intézett és ez alkalommal a végbement harc folyamán

¹⁾ Széchényi István gróf lovaglása a lipcsei csata előestéjén. Hadtörténelmi Közlemények, 1888. 319. lap.

hadseregének föllállítására nézve a Csanak és Nagy-Baróti melletti hegyeken már minden képzelhető előnyt kivívott, Gomez altábornagynak, a hadsereg vezérkari főnökének, kötelességű, alázatos előterjesztést tettem: hogy a Szabadhegy és Kis-Megyer közti föllállítás, háttal a Dunának, melyen Győr és Komárom közt, a Gönyönél levő néhány tutajt számításba nem vehetvén, az átkeles semmikép biztosítva nincs, a másnapra minden valószínűség szerint várható csata esetére nagyon veszedelmesnek tartom; e föllállítás katonailag nincs helyesen megválasztva, mert ha mindkét részről egyenlő erőt teteleznének is föl, a mi hadseregünk ez állásban még a legszerencsésebb esetben is, ha t. i. győz, az ellenséget nem nyomhatná messzebbre vissza, mint a csanaki hegyekig; az ellenség ellenben, ki lovasságával a mi bal szárnyunkat könnyen megkerülheti, győzedelme esetén seregünket a vár irányába nyomva, azt teljesen felbomlaszthatja, vagy pedig, ha a föllállítás egy pontján áttörnie sikerül, a sereg legnagyobb részét a Dunába szoríthatja; az első esetben hasonló szomorú történetet kellene megélnünk, mint 1805-ben Ulmnál. Miután e katonai megfontolás szerint a minden alap nélküli és csupán *remélhető* előnyöket, a sokkal több biztossággal fenyegető hátrányok messze felülmúlják, az én szerény véleményem az lenne, hogy a következő éjjelen a Szabadhegy és Kis-Megyer közti állást elhagyni és a hadsereget Ács mellett a Czenczó patak mögé, vagy pedig a körülményekhez képest mindjárt a komáromi hídfőig visszavonni kellene. Ez alkalommal nem mulasztottam el Gomez altábornagy urat, a hadsereg vezérkari főnökét, azon veszedelemre is figyelmeztetni, mely báró Meskó vezérőrnagynak a Győr melletti sánczokban föllállított fölkelő hadtestét érhetné; egyúttal biztosítottam őt arról, hogy a fönt megemlített szerencsétlenség bekövetkezte esetén, amikor is e hadtest a sereg többi részétől valószínűleg elszakad és annak a hadsereggel való összeköttetése megszűnik, minden tőlem kitelhetőt elkövetnék, hogy e derék, de fölfegyverzés, kiképzés és fegyelem tekintetében a hadképesség megfelelő fokán meg nem álló csapatokat a meg nem érdemelt gyaláznak ki ne szolgáltatassam, es arra igyekeznék, hogy az ellenséget valamely más irányban foglalkoztatván és neki minden képzelhető kárt okozván, a hadtestet megmentsem.

Midőn másnap, június 14-én, a győri állásban végbement csata után, a helyes katonai ítélettel előre látható, és tulajdonkép még elég kedvezően lefolyt események alkalmával, a Győr előtti sánczokban lévő fönt említett fölkelő hadtest a Komárom felé visszavonuló főszeregtől csakugyan teljesen elvágtatott, és nem lehetett többé remény arra, hogy ezen csapatokkal a vár keleti részét már túlerővel bekerítő, egész a majorokig előre hatoló ellenséget visszavetni és az összeköttetést ez irányban helyre állítani lehessen — bekövetkezett az az eset, melytől tartottunk. Az ellenségnek Szabadhegy és Szt.-Ivánnál egész a Dunáig vett igen előnyös állásáról egy kémszemle útján személyesen meggyőződván, miután egy még ilyen gyakorlatlan hadtestet a valószínű és czélnélküli teljes elpusztulásnak, mely az olasz alkirály győzelmének értékét tetemesen növelte volna, kitenni nem akartam, a Győr váránál a Rábán fennálló és már korábban, elővigyázatból némi csapattal és ágyúkkal megszállott jármos hídát azonnal leromboltattam, hogy a merész ellenségnek, mely bennünket már a vár átadására hívott fel, az Újvárosba bejutni és a sánczokban levő csapatainknak hátába kerülni ne sikerülhessen, a mi ha megtörténik, czéltalan vérfürdő után végül mégis csak a fogságot juttatja vala elkerülhetlen osztályrészünkül.

Az említett módon a hadszeregtől teljesen elvágott hadtest báró Meskó vezérőrnagy parancsnoksága alatt a következő csapatokból állott:

Gyalogság:

1 zászlóalj pozsonyi	} nemesi fölkelő gyalog-
1 „ nyitrai	
1 „ nógrádi	
1 „ vas megyei	
	csapat.

Lovasság: gróf Keglevich tábornok parancsnoksága alatt.

1 osztály székesfehérvári	} nemesi fölkelő huszár-
1 „ pozsonyi	
1 „ bácskai	
$\frac{1}{4}$ „ jászszági	
	csapat.

Tüzérség: Schuster tüzér kapitány és *Mohr* tüzér hadnagy parancsnoksága alatt.

3 db. 7 fontos taraczkból	} mozdonynyal együtt
4 „ 6 „ ágyúból	
3 „ 3 „ „	

2 db. két fogatú kocsiból 6 fontos löszerkészlettel és 2 db. két fogatú tüzi szerszámkocsiból granátokkal.

Időközben, míg a Rábán átvezető és már említett hidat az ellenség szeme láttára lehordattam, miután az Abdánál és Lesvárnál felállított előőrseink azt jelentették, hogy e két oldalról ellenség nem látható, báró Meskó és gróf Keglevich tábornokokkal, valamint a két tűzértiszttel az általam az ellenség bátába szándékoltt vállalat érdekében érintkezésbe léptem és köztünk azonnal el lön határozva, hogy a következő napot nem várjuk be Győr falai alatt, hanem még az éj folyamán Lesvár mellett az alkirály seregének hátában fogunk működni; összeköttetéseit, melyeket teljesen biztosított-nak hisz, megzavarjuk és minden kigondolhatót megkísérlünk arra, hogy e nagy számú csapattestet, tüzérséggel és vonattal egyetemben, megmentsük; az ellenséget e vállalat hosszabb ideig foglalkoztatja, őt kikülönítésekre kényszeríti, mi pedig végső esetben, ha menekülésre már semi kilátás többé nincs, csak akkor fogunk, de akkor is dicsőségesen elveszni. Hogy ez mielőbb foganatosítható legyen, az összes közelben lévő törzs- és főtisztek az Ujvárosba esti 10 órára hadi tanácsra hívtak össze, melyben nekem jutott a kitüntetés, a jelenlevő uraknak a nap szerencsétlen eseményeit, a kritikus helyzetet, melybe jutottunk és a megmentésünket célzó ideiglenes elhatározást előadhatni; megjelöltem egyszersmind a Balaton felé szándékoltt visszavonulásnak irányát, egyelőre a térképen, végül pedig az urakat fölhívtam és fölbátorítottam, hogy e merész vállalatban a magyar nemzethez méltóan igyekezzenek részt venni. Az egész hadtest becsületére vált, és őszintén be kell ismernem, hogy nem kevésbé voltam meghatva, midőn láttam, hogy indítványom egész terjedelmében egyhangúlag elfogadtatott, annak kivitele a jelenlevők által az egész hadtest nevében elhatározottatott és a tanácskozásról fölvett jegyzőkönyvben örömmel aláíratott.

Az indokok, melyekre ezt a merész vállalatot alapítottam és

melyek szerencsétlen kimenetel esetén is bizonyára igazolásomra szolgáltak volna, a következők:

a) Az itáliai alkirály, az ellenséges vezér személyének ismerete, kit hadi fogságom alatt 1800-ban Nevers-ben Franciaországban volt alkalmam megismerni; Jenő alkirály a győri csata alkalmával vezényelt először mint fővezér, és ismerve őt föltettem róla, hogy a mi csapataink hősiessége által meglehetősen drágán kivívott és rosszul kihasznált győzelem után, megelegedve erre a napra a veres babérokkal, nem fog olyan rendszabályokhoz nyulni, melyek szükségesek lettek volna arra, hogy a minden segítségtől elvágott fölkelő hadtest ellen, mely a vár előtti sáncokban állott, minden oldalról biztosítva legyen.

b) Az elhatározásunk gyors kivitelebe helyezett bizalom.

c) A remény, hogy még nagyobb ellenséges csapatok is, melyeket esetleg megállapított útvonalunkon találunk, ha azok váratlan módon lepetnek meg, legyőzhetők lesznek, vagy legalább is visszavonulási vonalunk elhagyására lesznek kényszeríthetők.

d) Biztam 10, jó lovakkal bíró és kitűnően kezelt lövegünkben, melyek mindenkor nagy sikerrel támogathatnak bennünket és vállalatunkat különösen elősegíthetik.

A hadi tanácsban történt elhatározásról, a Győr alatti sáncokból való kivonulásunk alkalmával, Ő császári Fensége, József főherczeg nádornak a másolatban mellékelt¹⁾ jelentés küldetett el gróf Széchényi István főhadnagy által, ki daczára annak, hogy mindkét Dunapart Győrtől Gönyőig az ellenség által már megszállva volt, egy kis csolnakon Komáromot elérte, miáltal ő császári Fensége vállalatunkról már június 15-én tudomást nyert.

Hogy az egyhangú elhatározást kivihessük, legszükségesebb dolog az volt, hogy a Győrtől nyugatra egy órányira Lesvár mellett levő és semmikép ki nem kerülhető, 5 öl széles mocsaras árkon át egy használható hídát építsünk; mert hadászati szempontból céljainkra ez volt a legalkalmasabb és legkedvezőbb hely. A hadi tanácsban tett azon ígéretemhez képest, hogy az árkon hídát fogok veretni, ezen reánk nézve oly fontos munkát még a június 14-éről

¹⁾ E jelentés nincs mellékelve, de hogy tartalma mi volt, az az előadottakból világos.

15-ére következő éjjel előtt megkezdtém, buzgón támogatva Mohr a derék tűzerhadnagy, valamint az összes tüzer legénység által; a híd, daczára a felmerült nehézségeknek, végtelen erőmegfeszítéssel *június 15-én* hajnali $\frac{1}{2}$ 3 órára mégis annyira elkészült, hogy azon az egész hadtest átmehetett, mi a következő rendben történt:

Az elővédet a pozsonyi huszár-osztály, *Eszterházy János* gróf ezredes alatt, képezte; ezután jött az összes gyalogság és $\frac{1}{4}$ osztály jász huszár; a hátvédet gróf *Keglevich* tábornok parancsnoksága alatt, kihez még *Sirsich* vezérkari százados volt beosztva, a *Garnika* ezredes által vezetett bácsi huszár-osztály képezte.

Ez ideig még Öttevénytől Abda felé, mely most már jobb oldalunkon volt, semmiféle ellenséges mozgalom nem észleltetett, mindazonáltal az Abda mellett a Rábczán át vezető, valamint a Lesvárnál általam épített hídát is átkelésünk után teljesen szétromboltattam és az anyagot a körül lévő bokrokban széthányattam, mely rendszabály által az egész Abdáig csakugyan előnyomult ellenségnek lehetetlenné volt tevé, hogy hadtestünket ez oldalról még az éj folyamán üldözze.

Lesvártól kezdve az egész oszlopot, Kónyt jobbra hagyva, Bágyognak, az ellenség első közlekedési vonalának irányítottuk, mely vonal Öttevényről, továbbá a Fertő mellékéről Szt. Péteren, valamint Kapuváron és Csornán át a Rába felé vezet. Ebben az irányban a mi elővédünk egy lovas járőre Lassalles tábornok segéd-tisztjét, egy másik tiszttel és egy közemberrel egyetemben, kik az alkirály által azon parancscsal voltak kiküldve, hogy a francia csapatok menetét Öttevénytől a győri sánczok felé sietessék, szerencsésen fogságba ejtette. Ez által az alkirálynak, amúgy is elkészett, intézkedése teljesen megghiúsult és annál tovább maradt a mi vállalatunk felől is bizonytalanságban.

Nemsokára ismét két futár került kezeink közé, kik sok magánlevéllel és néhány tudósítással, melyekben a francia főserég vezérkari főnöke a *horvát bán*¹⁾ és *Chasteler* márkai altábornagy menetiránya felől értesítetik, Bécsbe voltak küldve. Ez értesítéseket, amint az lehetséges volt, a két hadtestparancsnoknak miheztartás végett azonnal elküldtük.

¹⁾ Gyulay altábornagy.

Bágyogig menetünk meglehetősen nyugodtan folyt, ezután a menetelést Csanak¹⁾ felé irányítottuk, az ellenség második, tulajdonképp fő közlekedési vonalára, mely Soprontól Moriczhidáig szintén a Rábához vezetett. De midőn Egyed közelebben erre a vonalra léptünk, tudomásunkra jutott, hogy a 19. francia dragonyos ezred, mintegy 600 lovassal és némi tüzérséggel, egy óra előtt ugyanitt, Szány irányában vonúlt el. Csanakban magában is állott néhány száz főnyi ellenség; ezek báró Meskó hadtestparancsnok rendelkezése a pozsonyi huszárok egy százada által rajtaütésszerűleg meghorantatván, közülök mindazok, kik el nem menekültek, levágattak.

Körülbelül ugyanez időben Szill-Sárkány felől mintegy 200 főnyi lovasság mutatkozott; ezek eleinte ágyúkkal lövettek és miután már szétszórattak, a bácsi huszár-osztály által, melyet *Garnika* ezredes vezényelt, amennyire ez a mi céljainknak megfelelt, üldözőbe vették. Ez alkalommal több fogoly ejtett, míg a mi részünkről néhány lovas és ló megsebesült.

A további menet alatt természetesen a fent említett, közelünkben Szány felé vonuló dragonyos ezredtől kellett leginkább tartanunk. Ennek folytán tehát Csanaktól az egész oszlopot kissé jobbra, Vág felé,²⁾ irányítottuk. A legnagyobb rendben és oly zárkóztan, hogy az egész gyalogság $\frac{1}{2}$ század szélességgel alakított tömeget képezett, meneteltünk tovább s ha az ellenséges dragonyos ezred bennünket menetközben megtámadott volna, a tüzérségünk által támogatott gyalogsági tömeg a támadást szuronynyal várta volna be s ily módon az ellenségnek sok kárt okozhatott és azt minden valószínűség szerint vissza is verte volna.

Nagyobb biztosság okáért a hadtestparancsnok Szány felé, az ellenség megfigyelésére, egy egész lovas századot küldött ki, mely egyúttal menetközben a mi baloldalunkat és hátunkat is fődözte.

Igy folytattuk útunkat, csak néhány ellenséges portyázótól nagy távolságból megfigyelve, egész Vágig. Itt a hadtest átkelt a Rába folyón, és amint az egész had átvonúlt, a hídat azonnal szétromboltattam és a 6 mérföldnyi menet után nagyon kifáradt csapatok

¹⁾ Rába-Csanak, Szill és Egyed közt.

²⁾ Szánytól délnyugatra a Rába mellett.

este 9 órakor a Szt. Péter és Csonkás közt lévő erdőben táborba szállottak.

Itt a legénység fejenként mintegy $\frac{1}{2}$ meszely bort kapott; kenyérrel és lóráppal a csapatok június 16-áig bezárólag még Győrben elláttattak.

Június 16-án, hajnal hasadtával, a hadtestparancsnok a csapatokat ismét útnak indította. További útirányunkat Kis-Czell fele vettük; ez a harmadik ellenséges közlekedési vonalon feküdt, mely Sárváron és Kis-Czellen, továbbá Mersénél a Rába¹⁾ folyón át, Pápára vezetett; Pápa az utolsó pihenő helyünktől csak 3 órányira feküdt.

Ha az 5000 főnyi fölkelő hadtest oly állapotban van, hogy avval nagyobb veszedelmet szándékosan is kereshettem volna, akkor június 16-án reggel Pápa városának tartok; itt ez időben az ellenség nehéz tűzér-tartaléka, a hadsereg málhája, pénztárai, hadbiztossága, mintegy 4000 sebesültje vala és ugyanott 2500 császári és királyi hadi fogoly őriztetett; ha ezeket itt meglepem, az itáliai alkirály győri, amúgy is drágán szerzett győzelmének gyümölcseit a legérzékenyebb módon ragadhattam volna el és ezáltal úgy Győr várának fölmentéséhez, de talán egész Magyarország kiürítéséhez a legjobb alkalmat szolgáltathattam volna. De erről a szép tervről legnagyobb szívfájdalmamra annál is inkább le kellett mondanom, miután a csapatok parancsnokai e merész vállalatot nagyon is veszedelmesnek tartották — és a megmentésünket célzó menet gyorsításának, minden látszólagos, még oly nagy előny kivívását is alárendelték.

A hosszú út Kis-Czell és Jánosháza felé csupa erdőn át vezetett; én szándékosan kerültem is minden falut, hogy a gyalog legénység hosszabb tartózkodásának elejét vegyem; 6 órai menetelés után elővédünk végre Kis-Czellbe ért, mely, mint már említém, az ellenség harmadik és fő közlekedési vonalán feküdt. Miután pedig az egész környék minden helysége ellenséges csapatokkal volt megszállva, nemsokára egész oszlopunk ellenséges járőrök és portyázók által úgyszólván körül volt rajozva és minden oldalról

¹⁾ Egy kis tévedés — nem a Rábán. hanem a *Marczalon*; e vonal a Rábát már Sárvárnál lépi át.

háborgattatott, pedig a mi helyzetünkben nem tudhattuk, hogy az ellenség hadaiból mi követhet még bennünket.

A hadtestparancsnok, az én előterjesztésemre, az egész hadtestet Kis-Czell és Ság közt megállította, a tüzerséget előnyös pontokon fölállította és a legtekintélyesebb ellenséges csoportok ellen a huszárok által minden késedelem nélkül támadást intéztetett és azokat szét is ugrasztotta. Még útközben, Merse közelében, a Szombathelyről Sárváron át Pápára utazó Vajda alispántól megtudtuk, hogy Sárvárra, mely tőlünk mintegy 2 $\frac{1}{2}$ óra távolságra, és jelenlegi állásunkat Kis-Czellnél véve, a mi jobb oldalunkban feküdt, a mai napon, azaz június 16-án 5000 főnyi ellenséges seregnek kell beérkezni, hol fogadtatásukra már minden előkészület meg van téve. Midőn az említett állásban csapatainkat nemileg pihentetni akartuk és elővédünket Ságtól Jánosháza felé állítván fel, magunkat teljes biztosságban lévőeknek tartottuk és figyelmünket leginkább Sárvár felé fordítottuk, hirtelen riadalom támadt, avval a hírrel, hogy a Sárvárra csakugyan beérkezett ellenséges csapatok két oldalról nyomódnak ellenünk. Csakugyan a még Kis-Czellnél álló hátvédünknel nemsokára élénk csatározás vette kezdetét.

Bárá Meskó tábornok eme körülmények folytán egy lovaszázadost ama határozott írásbeli parancsral küldött Keglevich grófhoz, hogy a kisebb ellenséges csapatokat figyelmen kívül hagyva, az ellenségről beérkezett hírek folytán a hátvéddel minden késedelem nélkül Ságön át a már újból megindított oszlopot elérni és ahhoz kellő távolságban csatlakozni igyekezzék. De miután ez a parancs nem lön azonnal végrehajtva és a késedelmezéssel több mint egy óra idő elveszett, ez által hátvédünk meglehetősen zavarba jutott. De midőn észrevettük, hogy a hátvéd nem indult el azonnal, amint annak történnie kellett volna, s onnan nemsokára erős ágyúzás hallatszott, a hadtestparancsnok az oszlopot újra megállította és velem a hátvédhez sietett; és itt bámulva kellett látnunk, hogy a hátvéd tájékozását majdnem teljesen elvesztette s ebben a tévedésében, a helyett hogy a főcsapat felé igyekezett volna, Merse felé, tehát tőlünk el akart az ellenség ellen nyomólni, továbbá, hogy egy 5—600 főnyi ellenséges csapat Tokorcs falu felől¹⁾ nem kisebb szándékkal tartott felénk, mint hogy

¹⁾ A Sárvártól Kis-Czell felé vezető úton.

az összeköttetést az oszlop és a hátvéd közt megszakítsa. Az ellenség csakugyan már Dömölkig nyomult elő és a sági útnak, melyen már nekünk is golyózápor közt kellett átmennünk, nemsokára urává lett volna.

Hogy ezen a bajon segítsen, a határozott és vitéz Meskó tábornok a hátvédnél lévő bácskai huszár-osztályt magához vette és azoknak élen a közlekedésünket mindinkább veszélyeztető ellenséget hirtelen és gyorsan megtámadta és azt vissza is vetette; az így elért időnyereség által lehetővé vált, hogy a hátvéd már meglehetősen megszorult gyalogságát és tűzértségét kerülő úton Ságira visszavezessem és az oszlophoz csatlakoztassam. Alig hogy e hiba s az abból származó zavar báró Meskó tábornok lelejkijelnléte és vitézsége által helyre hozatott, már a Ság előtt Miske irányában fölállított elővédnél kezdődött az ágyúzás. Én, aki mindazok után, miket az ellenség beérkezéséről Sárvárra és ellenünk tervezett előnyomulásáról tudtam, nem is képzelhettem mást, mint hogy az a rész, mely a hírek szerint Sárvárról Miske ellen menetelt, csakugyan a mi elővédünkre bukkant, a hadtestparancsnokkal azonnal oda siettem; legnagyobb örömünkre azonban azt láttuk, hogy csak egy ellenséges gyalog zászlóalj, mely Miskéről egy tiszti málha-vonatot kísért, bukkant egész váratlanul a mi elővédünkre, melynek derék tűzértsége erős kartácstűzzel fogadta; ezután pedig a saját kezdeményezéséből ide sietett gróf *Eszterházy János* ezredes a pozsonyi huszár-osztálylyal azt részint levágta, részint fogságba ejtette, míg a kíséretben volt ellenséges lovasság menekülni volt kénytelen.¹⁾

Ez alkalommal az ellenség 53 halottat hagyott a küzdő téren, 178 ember és 6 tiszt fogságba jutott, és az egész málha-vonat, mely tetemes értéket képezett, a huszárok zsákmánya lett. A mi részünkön 1 altiszt s néhány közember súlyosan megsebesült; volt néhány elesett és sebesült ló is. Mindjárt ez esemény után, még olyan szerencsések voltunk, hogy 32 császári és királyi és 4 fölkelő tisztet, 1 tábori papot és néhány száz embert, kik mind a győri csatában estek hadi fogságba és Kis-Czellen át Pápáról Sár-

¹⁾ Gróf *Eszterházy János* ezredes e vitéz tetteért — ép úgy mint Meskó és Voith is — a Mária Terézia rendet kapta.

várta voltak szállítandók, megszabadíthattunk; az ellenséges kíséretet részint levágtuk, részint elfogtuk vagy szétvertük.

Itt a fölkelő huszárok különös dicsőségére, mint szemtanúnak föl kell említenem, hogy azok a fent említett fogságból megszabadított 36 tisztet, kik teljesen kifosztva és ami ruházatukat illeti, a legszánandóbb állapotban voltak, a zsákmányul ejtett tiszti podgyászból a legszebb ruhákkal, köpenyekkel, csizmákkal és egyéb holmikkal a legbarátságosabb és nagylelkűbb módon már 17-én reggel fölszerelték s ilyenformán sokan a tisztek közül elegendően kárpótolva is voltak.

De miután az általunk teljesen elpusztított ellenséges csapat nem az volt, melyet Sárvár irányából vártunk, erről az oldalról még mindig várható volt ellenség és én azt véltem, hogy azt, vagy legalább is annak lovasságát, Jánosházánál fogjuk találni.

A hadtestparancsnok úr e szerint intézkedett, és erősen elhatározta, hogy eme reánk nézve legfontosabb pont birtokáért a legvégsőt is merni fogjuk.¹⁾ A csapatokat tehát, melyek az eddig oly szerencsésen lefolyt események következtében több önbizalommal látszottak bírni, bátorítottuk s azt mondtuk nekik: hogy az ellenséget alkalmasint Jánosházánál fogjuk találni, hol e falu és az út birtokáért küzdelemre fog kerülni a sor. E mellett arra is biztattuk a gyalogságot, hogy ez esetben ne is kezdjenek löni, hanem tűzérségünk fődözete alatt azonnal szuronynyal rohanják meg az ellenséget, annál is inkább, mivel már csak ez az egy pont fontos reánk nézve és akkor az egész hadtest meg van mentve és ők dicsőséggel és tisztelettel elhalmozva, nemsokára ő császári Fenségéhez, József nádorhoz fognak jutni. E buzdítások, melyek önérzetüknek hízeltek, valamint a korábbi szerencsés események szülte nagyobb önbizalom, a legénységre igen jó hatással voltak. A fárasztó nagy menetet tehát a roppant forróságban meggyorsítottuk és a legjobb rendben értük el Jánosházát, hol azonban a várt ellenséget nem találtuk.

De mindeme aggályok és az általuk parancsolt rendszabályok,

¹⁾ Sárvárról két útvonal vezet a Marczalhoz; az északi Kis-Czell, a déli Jánosháza közelében éri el e folyót; e két út volt az ellenség valószínű előnyomulási vonala.

melyek azonban semmi idővesztéssel nem jártak, sőt ellenkezőleg menetelésünket meg is gyorsították, a beerkezett tudósítások által teljesen igazoltak voltak és a még újoncz csapatoknak igen jó iskolául szolgáltak.

A hadtestparancsnok ur már Ságról egy osztály huszárt küldött ki Miske ellen, míg Jánosházáról egy másodikat Karakó ellen küldött, hogy e két oldalról jobban biztosítva és minden eseményről idejekorán értesítve legyünk.

Az oszlop átment Jánosházán és utunkat még az nap este a Marczal folyó mellett fekvő Megyerig folytattuk; ott átmertünk a Marczalon és az egész hadtest, 7 mérföldnyi menetelés után, az Uk irányában levő erdőben éjjeli pihenőre táborba szállt.

Midőn Jánosházán átvonultunk, a hadtestparancsnok ur 30 akó bort harácsolt és azt a nagyon kimerült legénység üdítésére a táborba szállíttatta.

Itt kötelességszerűen meg kell emlitenem, hogy a Vas megyén történt átvonulásunknál a vasmegyei gyalog zászlóalj legnagyobb része visszamaradt, valamint azt is, hogy a két erőltetett menet alkalmával a legénység közül sokan, a nagy forráság és teljes kimerültség következtében, holtan összeestek, vagy pedig hátra maradtak.

Június 17-én, korán reggel, miután kiküldött különítményeink mind a táborba visszatértek volt, a Megyer mellett a Marczalon levő hidat szintén szétrombolattam, és az egész hadtest anélkül, hogy az ellenség által tovább nyugtalanítottatott volna, a menetet Türijén át Zala-Szt.-Gróthig folytatta; itt, azonnal megérkezésünk után, a Zalán átvezető hidat, nagyobb biztonság okáért, szétrombolni rendeltük és Türijére valamint Zalabérre egy erős lovas különítményt toltunk előre. A hadtest azonban Szt.-Gróthtól Türije irányában, a vonatot oltalmazólag, lön felállítva.

A csapatok négy nap után itt kaptak először ismét főtt ételt kaptak azonkívül bort és kenyeret is, melyet harácsolás útján szereztünk s mely élelmi czikkek pontosan be is szolgáltattak.

Szt.-Gróthon az előljárástól azt a biztos hírt vettük, hogy a Zala jobb partján lefelé Zala-Apátinál gróf Athems ezredes áll, egy Landwehr zászlóaljjal és 90 Frimont huszárral, valamint azt is, hogy Chasteler altábornagy hadtestével Tirolból Nagy-Kanizsa

felé van útban. Ennek folytán báró Meskó hadtestparancsnok úr Athems ezredeshez azonnal egy tisztet küldött, valamint Chasteler altábornagyhoz egy másodikat, mint futárt, hogy ittletünkről és csapataink erejéről hírt vigyenek. Együttal elhatároztuk, hogy *június 18-án* napkeltevel Sármellékre menetelünk, ott Athems ezredessel összeköttetésbe lépünk s így Chasteler közeledő hadtestéhez szintén kisebb távolságra jutunk; ebben az állásban aztán, a Zala mindkét partján, Chasteler altábornagy további intézkedéseit be fogjuk várni.

Midőn Sármellékre beérkeztünk, a Chasteler-hadtest ellátására nézve az előljáráóság által előzetesen megrendelt intézkedésekből megtudtuk, hogy a nevezett altábornagy úr hadtestével *június 19-én* Kis-Komáromba, *20-án* pedig már Keszthelyre, a Balaton mellé, volt beérkezendő. A tett élelmezési intézkedésekből azt véltem tisztán megállapíthatni, hogy a közeledő seregtestnek tekintélyes számmal kell bírnia s jó állapotban kell lennie, valamint azt is, hogy az altábornagy úr az ostromzár alá vett Győr vára ellen, alkalmasint késedelem nélkül, egy hadműveletet indítani szándékozik, annál is inkább, miután most eme vállalat báró Meskó tábornok hadteste által is támogattnék.

Ennek folytán báró Meskó hadtestparancsnok úr *június 19-én* a fölkelő csapatokat Sármellékről egyenesen Keszthelynek indította útba és egy Keszthelyről Pápa elleni esetleges előnyomulásra számítva, a Chasteler-hadtestnek mintegy elővédjét képezendő, a Sümeg és Tapolca irányában levő magaslatokon vettünk állást.

De Chasteler altábornagy úrnak Kanizsáról keltezett és Meskó tábornokhoz még az éj folyamán beérkezett átiratából azt láttuk, hogy az altábornagy úr hadtestével, melynek számerejét különben nem említette, csak *június 20-án* akar Kis-Komáromba beérkezni és arról, hogy csakugyan Keszthelyig akar-e előnyomulni, vagy hogy hadműveleteinek egyáltalán milyen irányt szándékozik adni, ez írásban említés téve nem volt; csakis Keszthely-nél vett fölállításunkat helyeselte kiváltkép.

Ámde időközben több oldalról és szt.-gróthi bizalmas hírszerzőnktől is határozott tudósítást kaptunk, hogy mintegy 4000 főnyi ellenséges lovasság, mely a fölkelő hadtest üldözésével volt megbízva, bár nagyon kimerült állapotban, Szt.-Gróthra érke-

zett és előőrseit Sármellék felé egész Udvarnokig tolta előre; a fennforgó körülmények, de leginkább annak folytán, hogy Chasteler altábornagy úrtól határozott értesítést nem kaptunk, tanácsosabbnak tartottuk, a Szt.-Gróthon lévő ellenséges lovasság ki-merültségét fölhasználva, haladék nélkül és erőltetett menettel a koromsötét és zivataros éjjelen Keszthelyről azonnal útnak indulni és Sármelléken át Hidvéget és Kis-Komáromot elérni. Ez által elejét akartuk venni annak, hogy a Chasteler altábornagygyal szándékolt egyesülésünk az ellenségnek Szt.-Gróthról Sármellék felé történő esetleges előnyomulása által az utolsó napon meghiúsítás-sék. Ha ez megtörténik, úgy kényszerítve lettünk volna visszavonulásunkat igen fáradságos módon a Balaton bal partján, Szekesfehérvár felé venni, és ez alkalommal az alkirály, ki ekkor már Komárommal állott, seregének tetemes részével Veszprémnél várhatott volna bennünket; ekkor pedig, két tűz közé kerülve, vagy a Balatonba szoríttatunk, vagy pedig egyébként teljesen elpusztulhatunk.

A még az éj folyamán végrehajtott menet által minden Szent-Gróthról Sármellék felé esetleg tervezett ellenséges vállalatnak teljesen eleje vététt, és miután az ellenség Szt.-Gróthon a bor-túltságos élvezetében keresett üdülést és ilyenformán *júníus 20-án* az előnyomulással elkésett, mi még az nap Kis-Komáromot szerencsésen elértük és kitűzött célunk, a Chasteler altábornagygyal való egyesülés, teljesen eléretett.

Chasteler márkí altábornagy elővédjét még júníus 19-én Hidvégig, a Zala mentén, tolta előre, az ott lévő hidat a lerombolásra előkészítette és ezt a pontot a fölkelő hadtest tűzértségével jól megszállatta.

A Szt.-Gróthon volt ellenséges lovas csapattest, mely Sármellék irányában tett előnyomulása alkalmával valószínűleg a mi Kis-Komáromba történt elvonulásunkat, s talán a Chasteler hadtest beérkezését is megtudta, Sümegen és Vásárhelyen át a legnagyobb gyorsasággal Pápára vonúlt vissza.

Chasteler altábornagynak Tirolból visszahozott hadteste, melyet legalább is 10—12 ezer főre becsültem, valóságban csak mintegy 3600 főnyi gyalogságból, 380 lovasból és 9 lövegből állott.

A szerencsétlen események és az ezek folytán szükségessé vált megerőltetések következtében e hadtest ép oly kevésbé volt alkalmas, mint Meskó tábornok fölkelő hadteste, a Győr vár irányában esetleg megindítandó nagyobb és elhatározó vállalatra. Tekintve mindezeket, a két parancsnok az egyesülés után azonnal, az én tanácsomra, elhatározta, hogy június 21-én az összes csapatok számára pihenést engedélyez, de 22-én reggel a Balaton déli oldalán Székesfehérvárt gyors menetekben elérni fog igyekezni.

A dolgok ilyen kritikus állapotában egy Székesfehérvárnál mintegy 9000 főből és 19 ágyúból álló hadtesttel a fővárosnak, Budának, biztosságát és megnyugtatótását lehetett elérni, egyzersmind lehetségessé vált az, hogy a fehérmegyei esetleges harácsolások is meggátoltassanak vagy legalább megnehezíttessenek; végre a komáromi hídfővel való összeköttetés is innen sokkal könnyebben volt eszközölhető.

Eme meggyőződés és a két parancsnok elhatározása folytán, az egész egyesített hadtest *június 22-én* csakugyan Marczalira menetelt, midőn Chasteler altábornagy János főhercegtől *új parancsot kapott*. E parancs szerint Meskó tábornok fölkelő hadteste teljesen Chastelernek rendeltetett alá, és említett tervünk is megsemmisült, amennyiben további műveleteinkre nézve teljesen ellenkező irányt látszott elrendelni. Még ugyanaz nap vissza kellett fordúlunk Marczaliról és Nemes-Vidre; 23-án Sármellékre, 24-én Keszthelyre meneteltünk, hol 25-én pihenőt kellett tartanunk, 26-án pedig Zalaberre kellett menetelnünk. Itt Meskó tábornok hadteste, a további parancsokat várva, a Zala folyó mögött megfelelő állást vett, míg Chasteler csapatai részint Szt.-Gróth, részint Túrje mellett állíttattak fel.

Chasteler altábornagy parancsára innét az úgynevezett Bakonyi erdő, valamint Kőszeg és Sopron irányában, hol egy nem szállítható ellenséges kórház volt, a két csapattestből összeállított különböző portyázó különítmények küldettek ki. De e portyázások a dolgok természetes rendjénél fogva, egyéb eredménynyel nem jártak, minthogy csekély erőnk szétforgácsolódott és a különítmények czéltalanul kifárasztattak; de ami ennél a vállalatnál a legrosszabb vala, az az volt, hogy ama fontos időpontban időnket elvesztegettük anélkül, hogy a legcsekélyebb eredményt elértük

volna. Míg ellenben, ha ő császári Fensége János főherczeg rendeletei a mi előzőleg föltett szándékunkat meg nem másították volna, egy Székesfehérvárnál korábban, már 27-én, vagy ha a gyalogságot kocsin szállítottuk volna, még előbb vett felállítás az országnak nemcsak egy fél milliónyi sarcot takarított volna meg, hanem a később a komáromi hídfőtől Győr irányában folyt hadműveleteknek is nagyobb hatást adhatott volna. Chasteler altábornagy úr ugyan addig, míg Zalabérnél álltunk, több hadműködési tervről nyilatkozott, de azok többnyire csekély erőnk teljes szétforgácsolásán alapúltak, vagy pedig a fölkelő csapatoknak általa is igen jól ismert állapotán, melynek csak számerejét vette mindig számításba, váltak kivihetetlenekké.

A határozatlanság, vagyis inkább tétlenség emez állapotában, a két hadtest zömével Zalabérnél és Szt.-Gróthnál egész *július 1-éig* bezárólag állottunk, addig tudniillik, míg Meskó tábornok sürgető előterjesztéseire ő császári Fenségétől, József főherczeg nádortól futár útján azt a parancsot kapta, hogy Chasteler altábornagytól elválva, a fölkelő csapatokkal a Balaton déli oldalán Székesfehérvárra meneteljen és a körülményekhez képest Komáromban a többi fölkelő csapatokhoz csatlakozzék.

A legfelsőbb rendelet folytán a fölkelő hadtest *július 2-án* elindult Zalaberről és 8 erőltetett menet után, *pihenő* nap nélkül, Székesfehérvárt szerencsésen el is érte.

A menet következőképen történt:

július 2-án Zala-Apátira,

„ *3-án* Kis-Komáromba,

„ *4-én* Marczalira,

„ *5-én* Szöllős-Györökre,

„ *6-án* Szárszóra,

„ *7-én* Siófokra,

„ *8-án* Lepsényre,

„ *9-én* Székesfehérvárra.

Július 10-én *pihenő* nap volt, amit a nagyon kifáradt csapatoknak annál is inkább meg lehetett adni, miután az összes beérkezett hírek szerint, az ellenség a vidéket egészen elhagyta, a Rába folyón túl húzódott volt már vissza és csak Győr vára volt. még általa megszállva.

Chasteler altábornagy, ki az ellenség visszavonulását ugyanez időben tudta meg, hadtestével Pápa felé menetelt, és a komáromi hídfőtől a Rábaig előnyomult fölkelő csapatokkal összeköttetésbe lépett.

Meskó tábornok hadteste *július 11-én* ismét elindult Székesfehérvárról és az nap Csákvárra menetelt, *július 12-én* Tatára, *július 13-án* pedig a komáromi táborban lévő fölkelő sereghez bevonult.

A táborban báró Meskó tábornok fölkelő hadteste dicső elhatározásáért, valamint az ellenség hátában ép oly ügyesen mint vitézül végrehajtott hadműveletéért, mely által az itáliai alkirály Győrnél kivívott győzelme fényéből sokat elvesztett, ő császári Fensége *József* főherczeg nádor, nemkülönben ő királyi Fensége *Károly* főherczeg, Magyarország primása, és az egész tábornoki kar által minden katonai tiszteletnyilvánítással és a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott.

Bécs, november 17-én, 1810.

STERBETZI BÁRÓ VOITH FERDINÁND,

a Mária Terézia rend lovagja és őrnagy a vezérkarnál.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A Székely Mózes harczáról megmenekült erdélyi rendek Szászvárosban gyűlést tartottak és az öreg simai *Borbély Györgyöt*, ki a köszvény miatt kezére, lábára nyomorék, de jeles tehetségekkel fölruházott, tapasztalt hadvezér vala, a sereg generálisává tették. És míg egyfelől követséget küldtek az állítólag magyar származású Bektás temesvári pasához és Mehemet szerdárhoz, másfelől szorgalmasan gyűjtötték a hadat és kijelentették, hogy sohasem fognak meghódolni Bástának. De a császári generalis gyorsasága megghiúsította minden reményüket s arra a hírre, hogy az ellenség Szamosújvár alól már Fejérvár felé közeledik, kénytelenek voltak ők is a török végekre menekülni. Ekkor a hajdúk Lippáról, Jenőről, Váradról nagy hirtelen összeszedelőzködtek és kevés számú német katonasággal egyesülvén, *Duval Henrik* lippai parancsnok vezetése alatt megtámadták a bujdosókat. De Borbély és Nagy Albert magyarjai, meg a lengyelek 1603 augusztus 6-án Brassónál szétverték a támadó sereget, úgy hogy a vezérek is csak nagy bajjal menekültek a csatából. De a győzelmet már nem volt érkezésük kizsákmányolni, mert nyakukon hozták az ellenséget. A Vaskapunál Rákóczy Lajos augusztus 8-án utolérte őket. Nem voltak elkészülve a csatára s a véletlen támadás nagy zavart és rendetlenséget okozott soraikban. Még jóformán védelmezni se tudták magukat a szoros hegyi úton s minden podgyászukat, hadi fölszerelésüket hátra hagyva, csak menekülésre gondoltak. Egy részük a hajdúk csapásai alatt hullott el, más részüket, kik erdőkbe, hegyek közé szaladtak, levágták, agyon verték a lesben álló oláhok. Az életben maradottak — a fő emberek — közül Borbély,

Rhédey Ferencz, Bethlen Gábor, Boronkay, Balássy Ferencz stb. Karánsebesre menekültek, a többiek — köztük nagy számmal nők és gyermekek — úton-útfélen elhullottak. A császáriak diadala tökéletes volt, sok zászló és rengeteg hadi zsákmány került a győztesek kezére. Most már aztán egész Erdély meghódolt Bástának s a bosszúállás órája elérkezett. Segítséget sehonnan se remélhettek többé, megadták magukat föltétlenül és siettek letenni a hűség esküt a császárnak.¹⁾

De a bujdosók erősen kapaszkodtak a hatalmas császár palástjába és mindent elkövettek, hogy török segítséggel fölszabadíthassák Erdélyt. Azonban egyelőre csak üres biztatásokkal tartotta őket a porta s legfeljebb arról gondoskodott, hogy szükségét ne szenvedjenek. Mert eleinte, úgy látszik, ebben is volt részük s a szultánhoz írott levelükben keservesen panaszkodnak, hogy állhatatos hűségükért naponként nagy nyomorúságot, éhséget és minden egyéb nyavalyát szenvednek²⁾ Karánsebes nem nyújthatott menedéket az összes bujdosóknak, kiknek száma a lengyel csapatokkal együtt bizony feles vala. Ezért tehát megoszlottak s egy részük Temesvárra, majd Belgrádba vonúlt, némelyek Lugosra szorultak, de sokan közülök még az erdőn és havasokon bujdoskoltak.

Rhédey Ferenczet és társait régi ösmerősük és bajtársuk, *Bektás pasa*, Temesváron emberséggel fogadá. Hópénzt rendelt nekik és megélhetesükről bőségesen gondoskodott.³⁾ De nem volt mindenütt ilyen jó dolguk s különösen a szegény lengyeleknek jutott ki a nyomorúságból. Ezeket Székely Mózes jó zsoldra hívta maga mellé, azonban későn érkeztek és fölkapott az álluk. Mind-

¹⁾ *Bethlen Farkas*: *Historia de rebus Transsilvanicis* V. k. 443—460. lap. *Szamosközy* id. m. III. k. 273 s köv. l. Ez utóbbi elbeszélése szerint Rhédey a brassai csata után Bektás pasával egyenesen török birtokra menekült (u. o. 220), de csakhamar vissza jött Erdélybe, mert azok között említetik a kik a Vaskapunál történt mészárlásból Karánsebesre futottak.

²⁾ Magyar Történelmi Tár. XI. k. 162. l.

³⁾ «Az magyaroknak, kik Erdélyből Törökországban voltak, jól volt dolgok. Falukat osztottak Szöndörű táján közéjük és három hópénzt adtak 5—5 tallért. Azon kívül élelmet adtak . . . valamit elköltöttek az magyarok bőségesen» Gyulaffy Lestár a *Tört. Tár* 1893. évfolyamában.

azáltal hűségesen kitartottak a magyarokkal, több csatában megvívta az ellenséggel, bár a romlott ország bizony nem tudott fizetni nekik. A vaskapui csatavesztés után nem volt hová tekeredniök, ők is sürgették hát a török segítséget, hogy újlag harcolhassanak. És jóllehet a hadakozás volt a kenyerük, még is több emberségük vala, semhogy átpártoljanak az ellenséghez, bár kétségtelen, hogy örömmel fogadták volna őket. Minthogy azonban a porta nem gondoskodott róluk, utóvégre is ezt kellett tenniök.

A bujdosók még Karánsebesről 1603 aug. 26-án folyamodtak a nagyvezírhez, hogy szabadítsa meg őket a rabságból és vigye vissza hazájokba, Veres Dávid fejérvármegyei főispánt pedig követtségbe küldék a portára.¹⁾ Egy kelet nélkül szűkölködő levelükben kéri a szultánt, hogy könyörüljön rajtuk, mert feleségük, gyermekük városokba szorúlva, «rettegnek a nagy rabságtól és veszedelemtől». Hadd lássa meg az egész világ, hogy a kik a hatalmas és győzhetetlen császár köntösehez ragaszkodnak, nem erőtlen, hanem erős és világbíró fejedelemben vetik bizodalmukat.²⁾

Később Bethlen Gábor, Szilvássy Boldizsár, Balassy Ferencz, Kamuthy Farkas a bujdosók nagy részével átköltözködtek Belgrádba, hogy annál sikeresebben sürgethessék a török segítséget. Velük tartott *Rhédey Ferencz* is, a kit igazán csak az ügyszeretet lelkesített, mert semmi különös érdeke sem volt Erdélyben.³⁾

Feleségét, gyermekeit, jószágát nem kellett félteni Básta bosszújától, mert az oldalán függő kard volt minden vagyona. De ez a kard már rozsdásodni kezdett hüvelyében, szeretete volna hát kivonni hazája szabadságának oltalmára.

A bujdosók azonban, rendes szokás szerint, most is csak ígéretet, biztatást, meg jó tanácsot kaptak. A porta még nem látta elérkezettnek az időt a cselekvésre, de a bujdosókat se akarta

¹⁾ A folyamodást Bethlen Gábor, Rhédey, Balassy Ferencz stb. írták alá. *Tört. (Magyar) Tár*, XI. k. 163. l.

²⁾ U. o. 162. l. Aug. 29-én ismét folyamodnak a nagyvezírhez, kérve, hogy vigye be őket a szultán Erdélybe és engedjen szabad fejedelmválasztást, mert a világon ők lesznek a legelső, a kik a hatalmas császár köntösehez ragaszkodván, elhagyattattak. U. o. 164.

³⁾ Bethlen id. m. 463—464. Az öreg Borbély, Bethlen István, ifj. Csáky István, Boronkay János stb. Karánsebesen maradtak.

elkedvetleníteni. Tudta, hogy nem sokára szüksége lesz rájuk, mert ha egyszer Erdély elveszett, Magyarországon is megdől a hatalma. A nagyvezír tehát azt ajánlotta a bujdosóknak, hogy mindenekelőtt válaszszzanak maguknak fejedelmet, hogy a segítséget annál több joggal sürgethessék. Mert, úgy látszik, a török már nem bízott abban, hogy az otthon maradottak közül támad valaki, a ki zászlót ragadva, fegyverre szólítja a nemzetet a németek ellen.

A választás nem sok bajt okozott, Szilvássy kivételével mindnyájan megegyeztek Bethlen Gáborban. De ez nem olyan ember volt, a ki meggondolatlanul, vakmerő cselekedetre ragadtassa magát. Nagyon jól ösmerte a portát, még jobban az erdélyi állapotokat és okúlt a Székely Mózes példáján. Tudta, hogy egy koczkáztatott lépés többet árthat, mint a mennyit használhat az ügynek.

Elszánt, gyors támadás nyújtott volna ugyan bizonyos előnyöket a bujdosóknak, de minthogy a török csak a saját érdekeit tartotta szem előtt és nem lehetett föltétlenül számítani rá, Erdélyt pedig Básta vaskeze igában tartotta, utóvégre is a brassai csata véres jelenetei ismétlődhetnek volna. A fejedelemséget azonban elfogadta, talán a jövődre való tekintetből, talán csak hogy bujdosó társai sorsán könnyítsen. A fővezér gondoskodott udvartartásáról, zsoldot rendelt a katonáknak, s ruhának való posztót osztatott az urak és a vitézlő nép közé. De Bethlen Gábor államférfiúi bölcsesége már akkor is nyilvánult. Tovább folytatta agitációját a portán a nyomorúlt Erdély érdekében, folytonosan sürgette a segítséget és mindent elkövetett, hogy határozott föllépésre, erejének és hatalmának latba vetésére bírja a törököt, de az égő üszköt könnyelműen eldobni nem akarta, látván, hogy a fölszabadtás nagy munkájára a kellő pillanat még nem érkezett el.¹⁾

Mikor Básta hadai Lippához, majd Jenő alá szállottak, Bektás pasa is megindult Temesvárról, mire a bujdosók reménysege ismét éledni kezdett. De csakhamar kitűnt, hogy a török óvatosan kerüli a csatát s legfeljebb védő állást akar elfoglalni a határszéleken. Mert a mint Básta hátrálni kezdett, a temesvári basa is megállapodott s esze ágában se volt, hogy a bujdosók érdekében kivonja a kardot. Bizonyára örömet kikapartatta volna velük a

¹⁾ U. o. és Szamosközy III. k. 292.

gesztenyét a tűzből, néhány ezer tatárt is rendelt volna melléjük, hogy beüssenek Erdélybe, csakhogy Bethlen Gábor nem vállalkozott a Székely Mózes szerepére. Tartott tőle, hogy a török, szokása szerint, cserbe hagyja és nem ok nélkül.

Bektás pasa ugyanis látván, hogy komoly veszedelemtől nem kell tartania, visszafordult Temesvárra, mire a bujdosókat csüggedés szállta meg. A lengyelek elkeseredésükben Radul vajda és a császár szolgálatába állottak, mert meggyőződtek arról, hogy a porta csak hitegeti, mint mondani szokás, orruknál fogva hurezolja őket. A Karánsebesen tartózkodó magyarok kegyelemért folyamodtak Básta-hoz, hogy visszatérhessenek hazájukba és követek kedvező választ nyertek. Legnagyobb részük, az öreg *Borbély Györggyel* élükön — a ki haza kívánczozott meghalni — tüstént fel is kerekedett, de a többiek — köztük Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz — nem fogadták el a kegyelmet, jöllehet Bethlent maga Básta szólította föl, hogy térjen vissza Erdélybe. De úgy látszik, nem bizott nagylelkiségében, a minthogy a hazatérők is rövid idő múlva megadták az árát hiszekenységüknek.¹⁾

Most tehát mindössze is néhány száz főnyi bujdosó magyar maradt török földön. Ezek azonban nem mondtak le a reménységről s még kevésbbé estek kétségbe. Vezérük, Bethlen, folytonos figyelemmel kísérte a magyarországi viszonyokat, titkos összeköttetésbe lépett az elégületlenekkel és tudta, hogy nemsokára elkövetkezik a tizenkettedik óra, a nemzet megváltásának dicső órája. Már megjelent a Messiás is, *Bocskay István* volt a neve.²⁾

Nem lehet föladatom ez alkalommal Bocskay támadásának előzményeivel, közvetett és közvetlen okaival s a Magyarországon uralkodó politikai és vallásos viszonyokkal tüzetesebben foglalkozni. Még arra a különben mai napig eldöntetlen kérdésre sem terjeszkedhetem ki, hogy vajon Bocskay a török földön bujdosó magyarok ösztönzésére, biztatására ragadott e fegyvert, minek utánna Nyáry Pált nem sikerült belevonni a mozgalomba, vagy ő maga tette meg az első lépést arra, hogy Bethlen Gáborral és a buj-

¹⁻²⁾ Bethlen Farkas id. m. Lib. XII. (499 s. követk. lap.) U. o. 524. stb. VI. k. Lib. XIII. p. 8. stb. Bocskaynak a bujdosókkal való összeköttetése még ma sincs teljesen tisztázva.

dosókkal szövetkezzék? de annyi bizonyos, hogy a fölkelés kitünően volt előkészítve s a támadás oly gyorsan, még is annyi előre-látó bölcseséggel szervezve, hogy rövid idő múlva nem csak a harcmezőn, de a politikai alkotások terén is aránylag csekély áldozattal fényes sikert s a jövőre nézve rendkívül fontos dolgokat eredményezett.

Még minekelőtte Bocskay zászlót emelt volna, a bujdosók mozgolódni kezdtek a széleken s a temesvári meg a becskerek-i pasák csapatjaival egyesülve megindultak Lippa felé. Nyilván az volt a szándék, hogy ha a török elfoglalja a várat, a segítségükre rendelt seregekkel tüstént betörnek Erdélybe. Közhírral beszéltek, hogy Bethlen Gábort 24 ezer főnyi haddal küldi a pasa a fejedelmi szék elfoglalására. Tényleg a pasák már a Temes mellé szállottak, de táborukban a körülbelől 400 főnyi magyarságot is oda érte, legmagasabb számítás szerint sem volt több 4000 embernél. Ekkor történt, hogy gr. *Duval Dampierre Henrik* ezredes, *Lippay Balázs*, *Ibrányi Ferencz*, *Dengeleghi Mihály* és *Deli Száva* hajdúhadnagyságában 1604 szeptember 19-én hajnalban nagy hirtelen fölverte a becskerek-i pasa és Bethlen Gábor táborát és oly erővel támadt, hogy török és magyar vitézek nyakra főre menekültek Temesvárra.¹⁾

A győztes sereg ez alkalommal nem csak Lippa várát szabadította föl, de gazdag zsákmányt s a többek között 1000 lovat is nyert a futóktól, kiket a temesvári pasa segítő serege sem volt képes visszatéríteni s legfeljebb az ellenség üldözésétől mentette meg őket.²⁾

¹⁻²⁾ Az elmondottakra nézve lásd Gömöry G. cikkét: *„A hajdúk Lippa alatt 1604-ben»* (Hadtörténelmi Közlemények 1892. évfolyam 118. l.), továbbá Gyulaffy Lestár följegyzéseit (Magy. Tört. Emlékek. Írók XXXIII. k. 32. l.). V. ö. Bethlen id. m. 114 és követk. lapjaival. Arra nézve, hogy Bethlen Gábor az erdélyi fejedelemség elfoglalására indult, Gömöry tudósítója és Gyulaffy Lestár megegyeznek. *„Szándékok az Bethlen Gábor hadának . . . ez volt, hogy Erdélyre jőjjenek és ez végre 24 ezer embert rendelt volt az török melléjek»*. A másik egykorú és kétségtelenül jobban értesült tudósító szerint azonban mindössze 4000 főnyi sereg állott rendelkezésükre. Gyulaffy a támadó hajdúkat 3000 főnél többre becsüli. Azt az állítást, hogy Bethlen Gábor futás közben leveleit elvesz-

Ez alatt Bocskay István aránylag csekély számú, de elszánt, vitéz katonáit összegyűjtvén, késedelem nélkül megtámadta és *Almosdnál* 1604 október 15-én elhatározó ütközetben a szó teljes értelmében megsemmisítette a vele szembe szálló császári sereget. A diadal után, melynek dicsősége részben a Bocskayhoz pártolt magyar hajdúknak köszönhető, a bujdosók — kik már régebben összeköttetésben állottak vele — kikiáltották őt fejedelemnek. És Bethlen Gábor nem csak, hogy örömet lemondott a maga igényeiről, de önzetlen hazaszeretetének bizonyosága gyanánt Bocskay mellett mindent elkövetett a portán s a törökkel való szövetségének legfőbb előmozdítója vala.

Valahára tehát a szegény bujdosók napja is földerült. Visszatérhettek Erdélybe, mint szabad független országba, nem volt a ki megtámadja, föltartóztassa őket. Egy részük odahaza maradt, más részük Bocskay zászlajához csatlakozott s a hátráló császáriakat üldözte.

Az utóbbiak közé tartozott Rhédey Ferencz is, kinek sok leszámolni valója volt a némettel, Bocskaynak pedig épen ilyen emberekre vala szüksége.¹⁾

Már ekkor meghódolt Kassa, mire a felső magyarországi urak és nemesek tömegesen pártjára állottak. A hajdú-sereg naponként növekedett s számottevő ellenállásra nem találva szerte kalandozott s rabolt a környéken. De ezalatt Básta György körülbelül 15,000 főnyi hadával megindult Kassa felé s útközben két csatát

tette s a császáriak ezekből tudták meg, hogy Bocskay támadni akar: egyáltalában nem látjuk igazolva, sőt Gömör közleményéből is az tűnik ki, hogy Belgiojoso már jóval azelőtt értesült Bocskay ellenséges szándéka felől.

¹⁾ Gyulaffy följegyzéseiben olvassuk, hogy a bujdosók a temesvári kudarc után „itt haereáltak és tandem változván magyarországi állapot is, föltámadván Bocskay, oda az többi közé mentek Kassa felé. Mikor ők odajutottak volt, akkor immár Pecz hadát levágták volt, ü magát Peczet elfogták ennehány kapitányával». *Id. h. 33. l.* E szerint tehát október hó második felében csatlakozhattak Bocskayhoz. Ugyancsak Gyulaffynál olvassuk, hogy az álmosdi győzelem után még a rabokat s köztük *Pecz*et el se szállították, mikor már Bethlen Farkas a bujdosók közül megjelent Bocskaynál. (Magy. Tört. Eml. Írók, III. k. 32. l.)

is nyert a hajdúságon. Előbb Osgyánnál megtámadta és szétverte Németh Balázsnak 4000 emberből álló seregét, őt magát is elfogván, majd a Sajó völgyének kanyarodva, három napon keresztül csatázott a hajdúkkal, míg végre 1604 november 28-án *Edelénynél* diadalt nyert Bocskay István derek hada felett.¹⁾

A felkelők vesztesége mindenesetre jelentékeny volt, de fontosabb következményekkel nem járt, mert a hajdúk szokásuk szerint gyorsan összeverődtek ismét s török csapatokkal egyesülve megnyitották a dicsőséges téli hadjáratot.

Rhédey Ferencz a legalkalmasabb pillanatban érkezett Bocskayhoz Kassára s mialatt a hajdúk egy része Eperjes felé indult, hogy a császáriakat fölverje, a fejedelem őt, mint generális kapitányt, karácsony előtt egy héttel valami 2000 főnyi lovascsapattal a bányavidek hódoltatására küldé.²⁾

Rhédeynek most nyílt alkalma legelőször tanújelét adni hadvezéri képességeinek. Eddigél az erdélyi zavarokban csak mint alárendelt csapatparancsnok kevés önállósággal működött. Kisebbszerű hadi vállalatokban, derek ütközetekben bőségesen volt része, de saját belátása szerint nem intézkedhetett s pusztán a fővezérlet parancsait teljesítette. Most azonban a maga felelősségére kezdett működni s legfeljebb az volt az utasítása, hogy mennél nagyobb földet szabadítson föl az *«idegen nemzetség»*, a német igája alól.

¹⁾ Bocskay támadását és általában a hadjáratot nem lehet föladatom, részletesen előadni. De most már nincs is arra szükség, mert *Rónai Horváth Jenő*, honvéd őrnagy e folyóirat hasábjain egy katonai tanulmányt írt erről, kidomborítván Bocskaynak a nagy hadvezérnek és mély belátású államférfiúnak hatalmas alakját. Rónai Horváth Jenő e tanulmányában egyszersmind párhuzamot vont Bocskay hadi vállalata és politikai céljai között, szakszerű kritika tárgyává téve az elsőt, és kimutatván e genialis ember működésében nyilvánuló összhangot és szigorú következetességet, a mint irányt adott a magyar nemzeti politikának. (Bocskay István háborúja Rudolf ellen, 1604—1606.)

²⁾ Rhédey Ferenczről forrásaink az 1604-ik év végén emlékeznek legelőször. « . . . Bocskay 2000 embert küldött Rhédey Ferencz mellé, kit ezelőtt egy héttel bocsátott volt fel Kassáról az hódoltatásra, *karácsony előtt*. » (Szamosközy István Történeti Maradványai IV. k. 328.) Mindazonáltal bizonyosra vehető, hogy az álmosdi győzelem után a többi bujdosókkal együtt csatlakozott Bocskayhoz.

Maroknyi serege szemlátomást növekedett, portyázó török és magyar csapatok naponként csatlakoztak zászlójához.

Bocskay keresve sem találhatott volna alkalmasabb vezért ehhez a vállalathoz, mert Rhédey Ferencz alaposan ösmerte a környeket, tudott a néppel bánni, nagy tekintélye volt a hajdúk között és csakhamar meglepő eredményeket mutatott föl. A kisebb erősségek rendre fölnyitották előtte kapukat, a magyarok levágták a német őrséget és zászlaja alá esküdtek. Szécsény kapitányával, *Géczy Andrással*, egyetértésre jutva, úgyszólván kardcsapás nélkül elfoglalta a várat s aztán gyorsan felkerekedve, karácsony első napján virradóra már megütötte *Fülekn*ek palánkkal kerített városát. Erre a bent lévő magyarok tüstént felkonczolták az osgyáni harczirodára oda szállított sebesült németeket, a császári őrség pedig folygújtván a várost, a belső vár védelmére fordította minden erejét. Rhédey Ferencz azonban nagyon jól tudta, hogy *Fülekn*nel nem lehet könnyű szerrel végezni és nem akarta hasztalanul fárasztani seregét. *Géczy Andrással* tehát ostromzár alá vetette a várat s maga Kolonics elébe indult,¹⁾ ki miután seregét a hajdúk és Csillag bég tatárjai Eperjes környékén szétverték, ismét hadat gyűjtött és meg akart ütközni Rhédeyvel, ki már ekkor Léva várát fenyegette.²⁾

Ütközben dicsekedett, hogy majd megkeresi ő Rhédeyt, ha szinte vissza is akarna vonulni, ennek azonban esze ágában se volt a hátrálás. Úgy látszik levelet is íratott hozzá, hogy megfélemlítse, de Rhédey bozói táborából 1605 január 2-án nyugodtan válaszolt az előttünk ösmeretlen levélírónak, kijelentvén, hogy «ha ő nagysága — ugymond — reám jön mint ellenség, hátra nem megyek előtte, hanem szemben leszünk és bátor beszélgethetünk egymás-

¹⁻²⁾ U. o. és Történelmi Tár 1889. évf. 324. l. Thurzó György 1604. december 29-én értesíti feleségét: «hogy az török Szécsénnek az külső hostáttját megégette, azonképen *Fülekn*ek az városát is. Kolonich uram most jön immár vissza Bástától, de későn jött». Január 2-án már azon panaszkodik, hogy «*Filekn*nel egyetemhen Szécsén is oda volna». *Thurzó levelei* II. k. 125. és 128. l. Szamosközy írja, hogy «az szécsényi kapitány» *Géczy András*, az szécsényi németeket, úgy mint hatvant, az magyarokkal rá tanácskozáván Rédey Ferencz késztetéséből levágatja, és azután mikor immár Szécsén Bocskay István birtokában volna, Rédey Ferencz karácsony napra virradóra megüté *Filek* városát» (Történelmi Tár id. h.)

sal.» Mindazonáltal mint jó hazafi kimélni akarta a magyar vért és azt tanácsolta Kolonicsnak, «hogy értsen egyet ez magyar nemzettel és hajoljon hozzánk és ez sok keresztény vérnek kiontásának ne örüljön.» Biztatta, hogyha Bocskayhoz áll, minthogy ő is tagja a magyar nemzetnek,¹⁾ minden jószágát, örökségét s elfoglalt kincseit vissza kapja, mert a fejedelem nem akarja azt tőle és szép gyermekeitől eltulajdonítani.

Különösen érdekes és kor jellemző a levél befejező része: *«Ez egynehány esztendőitől fogva az német nemzet az magyar nemzettel egymást ölte, vágta s fogyatta, de immár az magyar nemzet szívét az Isten meglágyította és valahol mi magyar ez széles világon nagyon eggyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljességgel fogyni akar bennünket sok jó szolgálattunkért és vérünk hullásáért.»²⁾*

Rhédey levelében valóban a magyar nemzet közérzése nyilatkozik. Tükör az, mely nemcsak Bocskay támadásának legmélyebben fekvő okait világosítja meg, de egyszersmind érthetővé teszi előtünk a támadás fényes, meglepő sikerét is. A vérig zaklatott nemzet följajdult és levetkőzvéen évszázados bűnét, a visszavonást, mint egy test és egy lélek ragadott fegyvert, hogy zsarnokán rettenetes bosszút álljon.

De a kit a gondviselés a szabadságért küzdő nemzet megváltására föltámasztott, nem közönséges katona, hanem rendkívüli tehetségekkel megáldott államférfi s hazáját igazán szerető magyar volt. Bocskay Istvánt nem a bosszúállás gondolata vezérelte, nagy, magasztos eszmékért lelkesült. Saját érdekeit a közjónak alá rendelte s az önvédelmül kirántott kardot tüstént vissza dugta hüvelyébe, mihelyt a nemzet szabadságát, belső bekességét, jövőndő megmaradását biztosítottak láttá.

Természetes dolog azonban, hogy a nemzet többsége, különösen a katonaság, nem így gondolkodott. A vitézlő rend, első sor-

¹⁾ Kolonics, kinek felesége ez időszert Perényi Zsófia, Istvánnak ruszkai Dobó Annától született leánya volt, honfiusított magyar s nagy kiterjedésű javak között Léva várának is ura volt.

²⁾ Országos Levéltár. Thurzó-iratok fasc. 103.

ban pedig a hajdúság, nem pusztá eszköznek, de legfőbb czélnek tartotta a hadviselést s minden győzelmet föl akart használni, hogy zsarnokain véres bosszút állhasson. — Halálból gyűlöltek a németeket s alkalom adtán irgalmatlanul bántak el velük. — Magok a kapitányok is jobbára vérszomjas, kegyetlen emberek voltak s a merre mentek szörnyű pusztulás támadt nyomukban. Sokan rövid idő alatt meg is gazdagodtak a rablott kincsekből, mert baráttól, ellenségtől egyaránt ragadoztak. A zsákmánnyal terhelt hajdúság pedig elszéledt, úton útfélen csoportonként elmaradozott, úgy annyira, hogy ha derék sereg közeledett, a hadnagyok alig bírták ismét összegyűjteni és rendbe szedni a kóborlókat.

Rhédey Ferencz hada e tekintetben is kivált a többi közül, bár hajdúkon kívül török, tatár sőt cserkesz csapatok is voltak zászlója alatt. De a vezér szigorú fegyelmet tartott s maga ment jó példával elől a kötelesség teljesítésében. A rablást, kóborlást meg nem tűrte, szegényt, gazdagot egyaránt védelmezett. E mellett mielőtt csatába bocsátkozott vagy valamely erősség ostromához fogott volna, az ellenséget rendszerint hódolásra, az idegen zászló alatt szolgáló magyarságot pedig egyetértésre szólította föl. A várak őrsége és kerített városok lakosságával legtöbb esetben czelt is ért, s néha még a mezei hadakat is sikerült ily módon pártjára nyerni. A fentebb közölt levél sem annyira Kolonicshoz, mint inkább a császár zsoldján szolgáló hajdúsághoz volt intézve. — Ezeket akarta lelkesítő szavaival átpártolásra bírni, tudván, hogy üzenete nem maradhat titokban a sereg előtt.

Mert közönséges dolog volt akkor, hogy a vezérek hadi ter-
vüket, szándékukat előbb a katonasággal vagy legalább is az elől-
járókkal közölték és elhatározásukat gyakran azok tetszésétől tet-
ték függővé. Mert nem volt tanácsos a sereg kedve ellenére csele-
kedniök, kiváltképen mikor magyar állott szemben magyarral s a
ki ezzel nem vetett számot, bizony sokszor megadta az árát. A meg-
szállott vár kapitánya pedig a szó teljes értelmében ki volt szol-
gáltatva a saját őrségének, főleg, ha az a környékbeli nemesség, a
vitézlj rend soraiból került ki. Levelet még üzenetet sem válthatot
senkivel beleegyezésök, javallások nélkül s ha az ostromló sereg
fölkérte a várat, a katonák maguk között tanácskoztak és végzésük
előtt a parancsnokok kénytelen, kelletlen meghajoltak, ha csak azt

nem akarták, hogy megkötözve az ellenség kezébe adják vagy egyszerűen a várfokon kivessék őket. Minden a kapitányok személyes tekintélyétől függött tehát, de olykor még ez sem használható nekik, mert a fizetelenség miatt elkeseredett vagy izgága, cselszövő emberek által fellázított katonaság dühe válságos pillanatokban vesztüket okozá.

Rhédey Ferencz sok hasznát vette ennek diadalmas előnyomulásában s az új esztendő felvirradtával a Bányavidek egy része már hatalmában volt anélkül, hogy derék csatát kellett volna vívnia. Ugy látszik Kolonics is tartott tőle, hogy kibeszéli a hajdúkat táborából, mint a hogy már elhódította tőle azokat a magyar vitézeket is, kikkel az Eperjesre szorult Bástát meg akarta segíteni,¹⁾ mert nagy harczikedve hirtelen lelohadt, sőt inkább azon volt, hogy mennél hamarabb bejusson Léva várába. Rhédey egy darabig békében hagyá. Más dolga akadt, Korpona városát akarta meghódíttatni Bocskay Istvánnak. Már ekkor Szécsény, Gyarmat, Nógrád, Szendrő, Bozók, Csábrág, Drégely, Palánk stb. föladta magát és Rhédey Némethy Gergely dunántúli hajdú-generalis hadaival egyesülve Korpona felé közeledett. De Bozóknál megállapodott és mielőtt ostromhoz fogott volna, rendes szokása szerint fölszólította a polgárokat, hogy nyissák meg a kapukat, ígervén, hogy nem lesz semmi bántódásuk.

A város megrémült s látván hogy segítség sehonnan sem érkezik, alkudozni kezdett Rhédeyvel, ki a hadnagyokkal együtt 8 pontból álló erős hitlevelet adott, hogy a polgárokat vallásuk szabad gyakorlatában nem háborgatja, régi kiváltságaikat épségben tartja, személyük és javaik biztonságáról gondoskodik stb. Meg azt is kívánták, hogy hadba szállásra ne kényszerítsék őket, hanem ha önkényt vagy, fizetésért mennének. Minthogy pedig a hajdúktól és tatároktól rettenetesen féltek, kikötöttek, hogy Rhédey legfeljebb

¹⁾ «Hozott volt 4000 hajdút . . . onnét feljül Kollnich ily okkal, hogy Bocskay mellé hozza őket, kik mikor eszekbe vették volna, hogy csalárdság Kollnich dolga és Básta mellé akarja őket hozni, elmaradtak az úton, izentek Bocskaynak és hozzájuk bocsátván *Rédáyt* Bocskay ennéhány fő emberrel, melléje adták magukat. . . (Gyulaffy Lestár följegyzései Monum. Hung. Hist. Irók XXXI. 42. i.)

40—50 lóval mehessen be a városba és teljes bűnbocsánatról biztosítsa a polgárokat vagy azokat a népeket, kik a védelemben segítségükre voltak. Rhédey elfogadta az elébe szabott föltételeket; kötelezvén magát, hogy a hitlevelet a fejedelem által is megerősíteti. Erre aztán a korponaiak letettek a hűségesküt Bocskaynak s 1605 január 5-én megnyitották a város kapuját.¹⁾

Rhédey most Kolonics fogadására indult, a kinek azonban egy csöpp kedve se volt bevárni őt, hanem egyenesen Lévára szaladt, miközben a hajdúk elpártoltak tőle, a környéken bujdokló németjeit pedig nagy részt levágták.²⁾ Rhédey tehát megszállotta Lévát, de tapasztalván, hogy a jól megerősített hely hosszabb ostromot igényel, felgyújtatta a várost és seregével tovább huzódott *Végles* felé, mely január 8-án föladta magát. Ezután Rhédey Korponára tette át főhadi szállását, de csak kevesed magával ment be a városba s mialatt hadnagyai a vidéket hódoltatták, fölszólította Bars vármegye rendeit, hogy Bocskay hűségére térjenek. A fejedelem kiáltványát 1605 január 26-án kelt levelében küldé meg a vármegyének, értésükre adván, hogy serege már közeledik és tudni óhajtja, hogy «kicsodák akarnának az keresztyén magyar nemzet, ő nsga felindult jó akarattával egyet érteni és kik nem?»³⁾ A Bars vármegyei nemesség támogatására vagy legalább is semlegességére annál nagyobb szüksége volt, mert Kolonics erősen tartotta magát Léván és egyáltalában nem akart megemlékezni Rhédey figyelmeztetéséről, hogy ő is egy tagja volna a szabadságért harczoló magyar nemzetnek.

¹⁾ A korponaiaknak adott hitlevelet Rhédey Ferencz generalis, továbbá Némethy Gergely, Dobóczy Márton, Ecsedy Benedek, Ujváry Miklós, összesen tízen írták alá, 1605 január 3-án a bozóki táborban. Bocskay Sárospatakon február 24-én megerősítette azt, megparancsolván Rhédeynek, hogy a városra különös gondjalegyen. (Győri történelmi és régészeti füzetek II. k. 322.)

²⁻³⁾ «Rhédey Ferencz . . . ujjonnan ismét verte meg az Kolonics hadát . . . Kolonics Lévában szaladott be és Rédey berekesztette (Szamosközy IV. 327. l.) Gyulaffy Lestár írja 1605 január 5 és 6-ról «Szendrőt megadták hitre. Korponát megvette Rédey, Léva városát elégette. Három falut felgyújtottak, ott rekedt németeket levágták» (Történelmi Tár 1893). Bocskay felhívása Bars vármegyéhez 1605 január 14. Kassán kelt. U. o. 1891. évf. 378.

A farsangon a hajdúság előzőnlötte Mátyus földét s Nyitra meg Trencsén vármegyében faluszerte Bocskay hűségére eskette a népet, a ki — mint Bosnyák Tamás leveléből olvassuk — «*azon munkálkodik, hogy az németöt teljességgel kigyomlálja az országból.*»¹⁾ Rhédeyt február 4-én a gácsi kastélyban találjuk. Úgy látszik még nem határozta el, hogy Nyitrát támadja-e meg, vagy Zólyom és Besztercebánya ellen vezesse seregét? Egy kis pihenőt tartott tehát, mialatt Bocskay híveit birtokadományozásokkal jutalmazá. A fejedelem teljes hatalommal ruházta őt fel e tekintetben is mint generalis főkapitányát s Rhédey e jogát, az örökösen zsörtölődő Ilyésházy István véleménye szerint, nagyon is bőségesen gyakorolta.²⁾

Ez alatt Forgách Ferencz püspök, az uralkodóház tántoríthatlan híve, nagy félelmek között szorongott Nyitra várában. «Az hajdúk körülöttünk vadnak — írja 1605 február 5-én Thurzó Szaniszlónak — és az falukat széjjel eskettetik, csak Isten hozna segítséget, még semmi erős hely kezekben nem lévén, ezeket kikergethetnénk az országból. Ide Nyitrára szándékoznak, de Isten megoltalmaz ellenek.»³⁾

De hát ez a segítség csak nem akart elérkezni, «Bocskay angyalai» pedig — így nevezték magukat a hajdúk — rövid idő múlva behizonyították, hogy nem olyan könnyű dolog őket kiverni az országból. Tagadhatlan, hogy a tatárokkal versenyt pusztítottak és sok kárt tettek, különösen a főpapok és főurak birtokain,⁴⁾ de vitélkül megállottak azok az ellenség előtt is. Kolonicsot pedig épen-séggel semmibe se vették. Haragudott is szörnyen, hogy nem akar-

¹⁾ Bosnyák Tamás Ilyésházyhoz. Történelmi Tár 1878. évf. 828. l.

²⁾ Rhédey Ferencz magyarországi generalis s mezei főkapitány Péchy Györgynek Tamás helységben (Nógrád vármegye) jószágot adományoz. *Gácsi kastély* 1605 febr. 4. (Nemzeti múzeum. Rhédey-levéltár.)

³⁾ Thurzó-levéltár id. h. fasc. 104.

⁴⁾ A rablásról nem is szólva, török és hajdú egymást igyekezett fölülmulni a kegyetlenségben s az egykorúaknál hajmeresztő dolgokat olvashatunk. Erdekes, a mit Migrényi Farkas deák ír 1605 január 15-én Szepes várából Thurzó Györgynek, hogy a török már nem éri be azzal, hogy orrát, fülét lemetéli az embereknek, hanem «némelyeknek pedig az homlokán sebet keréttettek in summa media luna az török császár címere formájára». U. o. fasc. 103.

nak tőle félni, napról napra szaporodnak és vakmerőségükben már Pozsony ellen készülnek. Szokása szerint dicsekedett, hogy ha senki se akar rájuk támadni, majd megtanítja ő azokat *az undok, moslék embereket*, és visszafoglalja tőlük az elesett végvárat. Hanem mikor tette került a dolog, nagy vitézsége csodálatos módon cserben hagyta és csak arra volt gondja, hogy melyik ut vezet leg hamarább Lévára?¹⁾

Abban igaza volt Forgách püspöknek, hogy Boeskey azon a vidéken még egyetlen fontos erősséget se bírt, hanem hát ez a vígasztalása is csakhamar elmúlt, mert Bosnyák Tamás 1605 április 9-én már arról értesíti Ilyésházyt, hogy a régóta megszállott Füleket szerencsésen kézrekerítették. «Mostan — úgymond — Isten kegyelmességéből ottan lakozom minden házam népével jó állapotban.»²⁾ Füleket pedig Érsek-Ujvár után legnevezetesebb hely volt ebben az országrészben és a felkelőknek igen hasznos szolgáltatásokat tett a hadjárat további folyamán.

Rhédey Ferencz tavasz nyitásával a bányavárosok elfoglalását tűzte ki céljául és Forgách püspököt Nyitra várában egyelőre nyugton hagyá. Erre a hírre Kolonics is megindult Zólyom felé s útközben egy hajdú-csapatot megtámadván, valami 60 embert levágatott bennök. Rhédey azonban — valószínűleg azért, hogy hadi tervét el ne árulja — derek seregével az akkor még ostromzár alatt lévő Füleket tartott, de innen csakhamar Besztercebánya alá vezette seregét.³⁾

Ezzel azonban nem boldogulhatott olyan könnyen, mert a polgárok Kolonics biztatására vérszemet kapván, eleinte hallani sem akartak a megadásról és vitézül védelmezték a különben is jól megerősített helyet. De mikor Kolonics odébb állott, a circumspectus uraknak is lohadni kezdett a bátorságuk, capituláltak és megnyitották a kapukat Rhédey előtt, ki gyanútlanul, kevesed

¹⁾ Kolonicsnak 1605 mártius 9-én Ujvárból kelt levele Thurzó Szaniszlóhoz, melyben felszólítja, hogy hadi népével tüstént táborba szálljon. U. o. fasc. 104.

²⁻³⁾ Tört. Tár. 1878. évf. 828. l. Radvány Jakab levele Thurzó Szaniszlóhoz Érsekujvárból 1604 márcz. 15-éről, Thurzó-ltár fasc. 104. Füleket ostromára nézve bővebben Rónai Horváth Jenő id. tanulmányát a *«Hadtörténelmi Közlemények»* 1893. évfolyamában.

magával ment be a városba. Ekkor azonban az őrség — valószínűleg Kolonics katonáinak ösztönzésére vagy előre megállapított terv szerint — hitetlenül megtámadta, lövöldözni kezdé úgy, hogy kíséretével alig szabadulhatott meg közülök. Nyilván arra számítottak, hogy ha a vezért megölik vagy elfogják, az ostromló sereg elveszti bátorságát és visszavonúl a falak alól. De Rhédey szerencsésen kivágván magát, rohamra parancsolta vitézeit, miközben ápril 16 án török-tatár csapatok több ponton felgyújtották a várost, mely csakhamar porrá égett, lakossága pedig irgalmatlanul kardra hányatott.¹⁾

Rhédey Ferencz Beszterczbányáról Zólyom alá vezette seregét, melynek parancsnoka Feffer Lukács volt. De az ostrom alatt ápril 24-én érkezett hozzá Bocskay rendelete, hogy tüstént hagyja felbe a vívást és szálljon szembe Bástával, ki már ápril 12-én kimozdult Eperjesről és hátrálni kezdett Pozsony felé. — Most tehát szoros ostromzár alá vette Zólyomot s a benszorítottak minden elesegből kifogyva, csakhamar föl is adták a várat.²⁾

E közben Rhédey összegyűjtven több mint 7000 emberből álló derék hadát, melyhez 4000 főnyi török és tatár csapatok csatlakoztak, késedelem nélkül üldözőbe vette Básta visszavonuló seregét. Mindenütt nyomában volt és sok kárt tett a szerte széjjel kóborló, zsákmány után járó zsoldosokban s még jóformán pihenni sem hagyta az elkényszeredett, fáradt, éhező hadakat. Nyílt csatába azonban nem bocsátkozott velök, pedig volt ereje, bátorsága is hozzá, hanem hát csak azt kapta utasításul, hogy tőle telhetőleg késleltesse és nyugtalanítsa Bástát s ha valahol megállapodik, adja hírül a fejedelemnek, hogy a legalkalmasabb pillanatban rajta üt-hessen.³⁾ Alkalom pedig kínálkozott elég, de Bocskay úgy látszik,

¹⁾ Csakis így lehet össze egyeztetni Ortélius tudósítását Gyulaffy Les-tár följegyzésével. A polgárok színleg capituláltak, hogy törbe csalják Rhédeyt s ez bosszúságában nem ellenezte, hogy a tatárok följújsák a várost. Hanem hát az ellenséges indulatú naplóíró ezt nem tartotta szükségesnek fölemlíteni s kezdé a dolgot egyenesen a gyújtogatáson. V. ö. *Gyulaffy id. m. a Történelmi Tár* 1893. évf. — Besztercze ostromára nézve l. részletesen *Rónai Horváth Jenő* id. tanulmányát.

²⁾ Istvánffy munkájának 1685-iki kiadása. Lib. XXXIV. p. 532. továbbá Gyulaffy följegyzései id. h.

³⁾ Bethlen Farkas id. m. VI. k. 243. l.

azt a régi közmondást tartotta szeme előtt, hogy «arany hídát a futó ellenségnek» s bizonyára fontos oka volt reá.

Báta 1605 ápril 28-án már Galgóc közelébe érkezett és Thurzó Kristófhöz akart szállani, az időközben hozzá csatlakozott Kolonicscsal együtt. De meggondolta a dolgot, mert ugyanazon a napon Rhédey Ferencz is elérkezett *Tovornikra* és Kicsindy Pál nevű hadnagyát Galgóc felé küldé. Megállapodott tehát Forrósze-gen és csakhamar tovább folytatta útját, ezentúl már Rhédey kísé-rete nélkül.¹⁾ Mert ennek sürgősebb dolga akadt most. Nyitra ellen készült.

Thurzó Kristóf ápril 28-án már sejtette, hogy a hajdúk Galgóc várát akarják megszállani és panaszkodott bátyjának, hogy «*sok az asszony nép az várban, hová tegyük szegényeket?*» Effelől azonban nyugodtan alhatott a jó úr, mert a sereget maga Rhédey vezette, a ki pedig csak utolsó esetben folyamodott az ágyúkhöz. Galgóczot különösen kímélni akarta, tudván, hogy sokkal többet használhat a nemzeti ügynek a Thurzók meghódolása, mint egy-néhány elfoglalt rossz kastély.

Más különben pedig a Kicsindy Pál hadnagysága alatt lévő hajdúk Nyitrára igyekeztek s az volt a céljuk, hogy hatalmukba kerítik a Nyitra folyó hídját, mielőtt a derekhad elérkezik. Mert Rhédey most már nem csak kötelességét teljesítette, mikor a vár ostromára indult, hanem a saját birtokait akarta kézhez venni. Ugyanis Bocskay fejedelem 1605 ápril 22-én hű szolgálataiért Nyitra várát és a várost, minden tartományával és hasznaival együtt neki adományozza s most rajta volt a sor, hogy érvényt sze-rezzen a tarsolyában lévő donatiós levélnek.²⁾

Forgách püspök tehát komoly védelemre készült s minthogy a vármegyétől és Kolonicstól hasztalanul sürgette a segítséget, minden reménységét jól fizetett zsoldosaiba vetette. Ezek pedig vitézül megállották helyüket s a Nyitra hídjánál föltartóztatták és visszaverték Kicsindy Pál 800 főnyi hadát. Csakhogy a hajdúkon

¹⁾ Thurzó Kristóf levele Szaniszlóhoz. Thurzó-levéltár fasc. 104.

²⁾ Nyitra várát és tartományát valamint a szalkai és tihanyi apát-ság birtokait 40,000 frt zálog summában inscribáltatta Bocskay Rhédeynek. (Orsz. Levéltár Tört. Emlékek B. 1605 ápril 22.)

nem lehetett egykönnyen kifogni, híd nélkül is átkeltek a folyón s nagy gyorsasággal megrohanván az alsó várost, kiszorították onnan a védőket. Most már szabad volt az út és Rhédey Ferencz a derék haddal — Forgách véleménye szerint 6000 emberrel — május első napján elfoglalta az alsó várost, a fellegetvárát pedig szoros ostromzár alá vette. De a püspök még nem vesztette el bátorságát s Rhédey levelét, melyben Nyitra föladását kérte, válasz nélkül hagyá. Erre aztán ő sem sürgette tovább a dolgot, hanem Kicsindy Pálra bízván a további teendőket, elmozdította seregét és május 2-án Galgóc alá szállott.¹⁾

Thurzó Szaniszló, ki mindezeideig vonakodott meghódolni Bocskaynak, nem várta be, hogy a hajdúk birtokait elpusztítsák és alkudozni kezdett a vezérrel. De Rhédey személyes találkozásra szólította fel őt, s május 3-án hitlevelet küldött neki arról, hogy ha táborába jő, se töröktől, se tatártól, se cserkesztől, se a magyar vitézekről bántódása nem leszen.²⁾ A találkozásnak az lett az eredménye, hogy Szaniszló úr letette a hűségesküet Bocskaynak, fölvette a köpenyeget — jegyzi meg Istvánffy, — hogy ne ázzék tovább. Csakhamar ezután Thurzó Kristóf is fejet hajtott és Galgóc vár kapui megnyitlak Rhédey előtt, ki május 4-én már Nagyszombat előtt táborozott.³⁾

Itt se volt szüksége ostromágyúkra, mert a császári hadak garázdálkodásai miatt elkeseredett polgárok önkényt hódoltak Bocskaynak és Rhédeytől csak azt kívánták, hogy szabadságukban oltalmazza őket. Az erről szóló hitlevelet 1605 május 5-én állította ki. Maga a városba tette át főhadi szállását, de a katonáknak nem volt szabad a kapukon belépniök.⁴⁾

¹⁾ A püspök Mátyás főherczeghez írott levelében azzal is vádolja Rhédeyt, hogy fölszólította volna a nyitraiakat, hogy őt kötözve kezébe adják vagy megöljék. Hát hiszen ha olyan nagyon akart volna ártani a főpapnak, meg se mozdúl addig, míg halomra nem löveti vagy föl nem gyújtja a várat. Módjában állott mindakettő. Id. levelét l. alább.

²⁾ Rhédeynek Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelei az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-féle iratok között, fasc. 104.

³⁾ Istvánffy ugyan Bocskay által mondatja e szavakat, de inkább hiszszük, hogy az ő találmánya. (Id. h. Lib. XXXIV. p. 535.) Thurzó-leveltár id. h. Fasc. 104.

⁴⁾ Történelmi Tár 1878. évf. 193. l.

Valóban nagy feladat volt ezt a sokféle nemzetből összeverődött, magyar, török, tatár, *cserkesz*, kozák, lengyel, muszka, oláh, rác, *kún* és orosz csapatokból álló sereget szigorú fegyelemben tartani, de Rhédey Ferencznek az is sikerült. Az ő vitézei ellen legkevesebb panasz merült föl, mert a legkisebb visszaélést sem tűrte el, s a rakoncátlan, tekintélyt nem ösmerő hajdúk, kikkel a fejedelmen kívül legfeljebb még Homonnay Bálint tudott boldogulni, szó nélkül engedelmeskedtek minden parancsának. Ennek tulajdonítható, hogy a kulcos városok s az országrész hatalmas főurai önkényt vagy csak színleges ellenállás után rendre megnyitották kapuikat, mert tapasztalhatták, hogy becsületes, szavatartó ember, a ki ígéretét szentül beváltja.

Különös gondja volt a szegénységre. Öröket állíttatott mindenfelé, a kik számon kérték a zsákmányos hajdúktól, hogy kaptak-e szabadságot élelemszerzésre, barmok elhajtására? És ha nem tudták fölmutatni az engedélyt, a rablott jószágot elvettette tőlük s a jogos tulajdonosnak vissza adatta. Még arra is ügyelt, hogy a várak őrsege csak annyi barmot hajtasson el a föld népétől, a mennyit ő a szükséghez képest megengedett és becsületesen megfizessenek érte; a parancsa ellen vétkezőket pedig szigorúan büntette.¹⁾ Ha mindezek daczára is történnek itt-ott kártételek, az bizonyára csak annak tulajdonítható, hogy Rhédey se volt képes szárnyon avagy kebeleben hordozni a vitézeket.²⁾

Nagy-Szombatban nem sokat mulatván, május 7-én már Modor városnál táborozott, de ott hagyá helyetteséül a maga képében Csuthy Gáspárt, nehogy a katonák távolléte alatt valami vakmerőségre vetemedjenek. Nem sokára követte őt hadnagya, Bucsy

¹⁾ Thurzó Szaniszlóval folytatott levelezése is kitünő tanúságot tesz az elmondottakról. Egy alkalommal azt írja, hogy a palánki vitézeknek, a kik több barmot hajtottak el, mint a mennyit ő megengedett, Thurzó kérésére megkegyelmezett. Az örök kiállításáról, a pénzen való élelemszerzésről stb. 1605 jún. 11-én Nagy-Szombatban kelt levelében intézkedik. *Thurzó-leveltár fasc. 104.*

²⁾ Homonnay Bálint írja, 1605 november 6-án, Thurzó Szaniszlóhoz: «Isten látja, kegyelmek kedvéért az vitézeket szárnyon avagy kebelemben hordoznám, hogy kártul óhatnám kgylmteket, de az mint tudja kgd nem lehet». U. o.

Benedek is, a mikor aztán egyesült erővel Bazint, Szent-Györgyöt, Szempczet elfoglalván, Pozsony környékén minden nevezetesebb pontot hatalmukba kerítették. Majd előzölöttek és Bocskay pártjára hódították a Csallóközt és valóban kitünő taktika volt Rhédeytől, hogy mialatt ő hadnagyaival keményen szorította a Pozsonynál táborozó Bástat, addig Dengeleghy Mihályt — a ki Lippay Balázs megöletése után a hajdúk egyik generalisa lett — Ausztria és Morvaország pusztítására küldé, Bosnyák Tamás füleki kapitány pedig és Duló Gergely, ecsedi Báthory István hadnagya, Sziléziára törtek.¹⁾

Básta és Kolonics tehetetlenül állottak Pozsonynál. A felkelő sereg kiszámíthatlan gyors mozgatai, Rhédey hadnagyaival, kiváltképen pedig a Somogyi Mátyás zászlója alatt harczoló csallóközieknek vakmerő támadása, a vezérek tervszerű, egyetértő működése, az osztrák széleken és Bécs környékén dúló csapatok rettenetes híre, oly zavart és rémületet idézett elő, a máskülönb is kimerült és fizetlensége miatt elkeseredett német seregben, hogy a vezérek se kéréssel se fenyegetőzéssel nem boldogúlhattak többé a katonákkal. Maga Mátyás főherczeg bevallja, hogy a lázongó lovasság elhagyta a táborn s a Duna partján Bécs felé húzódott. A merészen támadó ellenséggel sehol se volt bátorsága szembe szállani, a rabláshoz azonban kitünően értett.²⁾

Ez alatt a Dunántúl való generalis, Némethy Gergely, Körmenet, Sümeget, Kapornakot, Szombathelyt, Köszeget, Veszprémet, Palotát, Pápát s több apró kastélyt elfoglalva, Soprony és Vas vármegyét Bocskay hűségére eskette. Már csak Soprony város körül tartózkodott valami 1000 főnyi német, de a vitéz hajdúkapitány csakhamar elbánt azokkal is. És mialatt maga az osztrák határszélen, majd a Fertő környékén és Horvátország felé csatázott, hadnagyai a tatárokkal Stájerországot és Sziléziát pusztították.³⁾

¹⁾ Május 7-től «*ex castris ad oppidum Modor positis*» értesíti Thurzót, hogy Csuthy Gáspárt hagyta Nagy-Szombatban. U. o. A csallóközi hadviselésre és Pozsony alatt folyt csatározásokra nézve l. *Istvánffy* id. h. 536 s köv. l. *Bethlen Farkas* id. m. VI. k. 296 s köv. l. Gyulaffy följegyzései a *Tört. Tár* 1893. évf.

²⁾ Gömöry G.: Mátyás főherczeg levelei. (Hadtört. Közl. 1893. évfolyam 709.)

³⁾ Történelmi Tár 1892. évf. 406. l. Némethy Gergely levele Rhédey-

Május vége fele Rhédey hadnagyai már megtértek Ausztriából, hol a krónikás szerint «iszonyúképen grassáltak». Bécsen felül két napi járó földön minden falut és várost fölgyújtottak, minden úri kastélyt kiraboltak, még a császár «mulató kertit» is elpusztították, mint egy századdal később az Ocskay László kuruczai. A lakosságot pedig kedvezés nélkül kardra hányták, mintha bizony még Ausztriából is ki akarták volna gyomlálni a németet. Hiába könyörgött a jámbor, hogy ő sohasem járt Erdélyben,¹⁾ a hajdú és a tatár nem ösmert kegyelmet.

A Pozsony ellen irányuló hadműveletnek Rhédey Ferencz volt az intézője és emberül megfelelt a reá bízott feladatnak. Attól a pillanattól kezdve, hogy Bocskay a hátrálni kezdő Básta üldözésére rendelte őt, soha el nem maradt nyomából s ha vezéri kötelessége rövid időre másfelé szólította is, hadnagyai híven teljesítették parancsait. Annyi bizonyos, hogy nem rajta múlt, hogy Pozsony továbbra is a császáriak kezén maradt. Bocskay nagyrabecsülte őt és érdeme szerint méltányolta hasznos szolgálatait.

*«Nekem pedig és az egész magyar nemzetségnek — írja egy alkalommal Ilyésházyanak — ha valami hasznos dolgot viszünk véghez ez változással megmaradásunkra, mennyit szolgált legyen Rhédey Ferencz, nem szükség kgd előtt számlálnunk, de mű azokat igen soknak, nagy knak és hasznosaknak tartjuk és olyanoknak, kikről háládatlanok semmi időben nem akarunk lenni».*²⁾

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

hez, 1605 jún. 5-ről, Szamosközynél IV. k. 342. l. Thurzó, levéltár i. h. fasc. 104.

¹⁾ Gyulaffy Lestár id. h. Május 30-án Rhédey értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy a zsákmányosok megérkeztek és sok rabot hoztak magukkal. A tatárok már Nagy-Szombat alatt voltak s a főúr intézkedett, hogy galgóczi tisztartója az előbbkelő morva és osztrák foglyokat kiváltsa tőlük. Jövedelmező üzlet volt ez abban az időben, ügyes ember egész vagyont gyűjthetett belőle. L. *Thurzó-levéltár* id. h. fasc. 104.

²⁾ Történelmi Tár 1878. évf. 330. l.

NÁNDORFEHÉRVÁR OSTROMA
és
A NÁNDORFEHÉRVÁRI CSATA

1717 augusztus 16-án.

SAVOYAI JENŐ ÉS A NÁNDORFEHÉRVÁR ELLENI HADJÁRAT. 1716—17.

Jutalmazott pályamunka.

MÁSGDIK ÉS BEFEJEZŐ, AZ „UTOLSÓ TATÁRJÁRÁS” TÖRTÉNETÉVEL KIRÖVÍTETT KÖZLEMÉNY.

Két szövegbeli rajzzal és két melléklettel.

VI.

Mindez azonban csak előjátéka volt a nagy eseménynek. Közeledtek a döntő küzdelem napjai. Savoyai Jenő mindinkább biztos híreket kapott a török hadsereg közeledtéről, különösen *Vékony* János által, a kit, mint Temesvárott török szolgálatban lévő, gróf Pálffy, a herczeg tudtával, a megelőző évben megnyert arra, hogy a török várórségnek Temesvárról elvonulásánál ő is menjen velök s legyen a császári hadvezér tudósítója.

Vékony hazafiui hűséggel teljesítette feladatát. A szendrői pasa elküldte őt a nagyvezír levelével a nándorfehérvári szerászkierhez. A levelet a herczeg elolvasta. Ezt az útat ismételte Vékony s az ő önfeláldozó működése nyomán a herczeg már július 26-án meglehetősen bizonyossággal jelenthette a fővezérnek, hogy az ellenség nem a Bánátnak, hanem Nándorfehérvár felé tart,¹⁾ a minek következtében a dunai és szávai műveket méginkább megerősítette.

¹⁾ Mellék hadműveletek intéztettek azonban több irányban; így az Orsovánál benyomuló török had július 26-án már a Mehádiától délre eső

És a nagyvezír hadserege július 26-án csakugyan Kollárban, 27-én Szendrőnél állott s ebből 60 ezernyi janicsárhad Groczkáig tolatott előre.

A török hadseregnek túlnyomólag lovasokból álló elővéde július 28-án már szemben állott a császáriakkal.

Általában oly hatalmas lovas erővel rendelkezett a nagyvezír, hogy az a császáriak összes haderejének számát megközelítette, ha meg nem haladta.¹⁾

Mindíg több lovas osztály tűnt fel a láthatáron, egyes csapatok sűrű egymásutánban czirkálgatván hadaink előtt.

Július 30, 31-én tábort ütöttek a törökök a nagy félkör alakú magaslatokon; a piros zöld sátrak város nagyságú területen tarkították a tért.²⁾ A császáriak gyönyörködve nézték a festői szép panorámát, nem törődve azzal, hogy ezekben a pompás sátrakban, előttök és mögöttük a halál tanyázik.

Chalil pasa nagyvezír tábora épen úgy tülemelkedett a herczeg tábora fölött a Mokrilug magaslatokon, a szendrői útvonalon, mint a hogy Savoyai Jenő fenyegette Nándorfehérvárt, a ki a harcra készülő két ellenséges had között rettenthetlenül és győzelme biztos tudatában, nyugodtan intézkedett.

A vár fekvéséről, erősítéseiről, a két hadsereg állásáról kellő tájékoztatást nyújt a cs. és kir. hadi levéltár által kiadott «Der Türkenkrieg 1716—18» című munkához csatolt grafikus mellékletek V. számú térképének kicsinyített s itt a 2-ik sz. mellékletet képező másolata.

Ezen térkép hűségét semmi sem bizonyítja inkább, mint a 3-ik sz. alatti másolata a Turinban, 1789-ben megjelent «Istoria del Principe Eugenis di Sayoja» című munkához csatolt térképnek.

A kettő között épen úgy nincs lényeges eltérés, mint ezek s azon parányi rajz közt, mely a «Memorabilia facta belli ac Pacis

szorosnál volt és daczára a császáriak erős tüzelésének, átkeltek azon. Ekkor a janicsárok több ízben heves támadásokat intéztek a mehádiai erődítmények ellen, de mindannyiszor visszaverettek és így kényszerítve voltak elvonulni. Feldzüge des Prinzen Eugen. VIII. k. 127. l.

¹⁾ La Colonie ezredes emlékiratai II. k. Feldzüge des Prinzen Eugen VIII. 116. l.

²⁾ U. o.

etc.» cím alatt Nürnbergben 1722-ben megjelent munkában látható.

A 150.000-nyi szorosan vett fölmentő hadsereg túlnyomó ereje a császáriak balszárnyával és központjával állt szemben, míg a jobbszárny, annak daczára, hogy ez védte a nevezetesebb pontokat, kevesebb figyelemben részesült.

Általában a nagyvezír nem látszott sokat törődni az ellenség ilyen vagy amolyan fölállításával, a kémrendszert pedig, a mi Savoyai Jenőnél mindig nevezetes szerepet játszott, egészen elhanyagolta.¹⁾ Ismervén a viszonyokat, bízván vagy is inkább elbizakodván saját túlnyomó erejében, úgy tekintette az ellenség haderejét, mint a melyet ő ellenállhatatlanul, csak úgy könnyedén össze fog zúzni. A bátorság érzete, hite, épen oly veszélyt hozó lehet a hadvezetésnél, mint a meggondolatlanság.

A felséges panorámából a kivilágítás sem hiányzott, mert a törökök *augusztus 1-én* nyolcz égő hajót bocsátottak le a Dunán, ismét megkísérelvén a hajóhid felgyújtását, — a mit azonban az éber őrizet megghiusított.²⁾

A török haderő zömének megérkezése és fölállítása után, mindenki azt hitte, hogy a nagyvezír komoly támadáshoz kezd. Nem tette, és — sajátyszerű jelenség, — a katonákat sem lelkesítette valami kiváló harczkedv, mintha csak előérzetök lett volna a törtenendőkre nézve; pedig elég okuk lehetett volna a hadműveletek gyorsítására, mert fogyatékán lévő élelmi szereik és lőtápjuk beszerzésére Orsováról — a vízi úton — nem sok kilátásuk mutatkozott.

De a császáriaknál sem volt ez máskép; ott is mutatkozott a hiány pénzben és élelmi szerekben, miért is az asszonyokat gyermekeket, általában a *sereghajtókat* a táborból eltávolították, és mert a sűrűn omló ellenséges golyókon kívül a láz és vérhas is erősen ritkította a sorokat, az addigi lelkesedést bizonyos lehangoltság váltotta fel.

Mind a két hadvezér a másik támadására várt; úgyszólván farkasszemet néztek egymással.

Augusztus hó 2-án megkezdte Chalil pasa az erősebb bom-

¹⁾ Feldzüge des Prinzen Eugen, VIII. k. 120. l.

²⁾ U. o. VIII. k. 118. l.

bázást, 100 ágyúból és mozsárból, tömör golyókkal, gránátokkal és bombákkal szakadatlanul lövetvén a tábort, a mely sánczkosarakkal igyekezett magát védelmezni.

Ez alatt a janicsárok, rőzse-kötegeket hordva maguk előtt, sűrűen készítették a közelítő árkokat, a futó árkokat, a honnan sűrűen lötték a császáriakat.

Ennek daczára a török hadműveletekben bizonyos ingatagság volt észlelhető; ezt az is bizonyítja, hogy a nagyvezír sorra kérte ki a pasák véleményét a teendők fölött; míg végre a császáriak teljes körülkerítését és a támadó sánczok készítésének folytatását elhatározta. Emez elhatározásnak szülő oka az volt, hogy a nagyvezírnek tudomására jutott a várban uralgó nagy inség. Tudta, hogy odabenn nehezen várják a döntő pillanatot, — de ők magok támadást kezdeni nem mernek.¹⁾

De még úgy is látszott, mintha a nagyvezír várna valamit, és ez a «kunktátorság» csakugyan nyert némi megfajtást az által, hogy *augusztus 12-én* Viddinea át 30.000 tatár érkezett, a kik a Száva mellett fekvő Dedina magaslaton ütöttek tábort.

Ennek daczára a nagyvezír tartózkodott a támadástól és úgy látszik, azon meggyőződésben volt, hogy a császári sereget egész bizonyossággal, és talán csata kockázata nélkül is teljesen körülkerítheti és megadásra bírhatja; valóban úgy is volt, hogy a várat Savoyai Jenő, őt meg Chalil zárta körül.

Augusztus hó elején Mercy lovassági tábornok, a ki hosszabb ideig tartott hűdéses bántalombóli felgyógyulása után először jelent meg hadteste élén, néhány zászlóaljából és 300 lovasból álló különítménynyel újból megkísérlé a kis Dunaviczánál lévő zárt sánczokat elfoglalni, melyek ellen már július elején kísérleteket tett; de ez alkalommal fáradozását siker koronázta és a sánczokat diadallal bevette. A védő csapatokat részint levágták, részint a Dunába kergették mi által a császáriak nemcsak a Dunát tisztították meg a töröktől s a híd további veszélyeztetését szüntették meg, hanem azt az előnyt is nyerték, hogy a várat a bevett sánczokról is lövethették.

A várban egyébiránt nőttön nőtt az elégedetlenség, főleg mi-

¹⁾ Pr. Eugen. VIII. 132. l.

után a megelőző napokban az ostromlók bombái a többi között egy nagy élelmi raktárt pusztítottak el s a védő őrség kezdett hivatkozni a törvényre, mely szerint csak 40 napi ellentállásra köteles. Így jelentette ezt Savoyai Jenő a császárnak augusztus hó 4-én.¹⁾

De elvégre a törökök augusztus hó 14-en futó árkaikkal mindig közelebb jöttek s azok nem egy helyütt már alig 30 lépésnyi távolságra nyúltak el a császári vonalak előtt.

Háromszáz ágyú kereszttüze, a várból s a török táborból, majdnem elviselhetlenné tette a helyzetet, a melyet csak néha-néha enyhített egy-egy örvendetesebb esemény mint például az is, hogy *augusztus hó 14-én* a császári bombák a fő lőszerraktárt a várban légbe röpítették, a mely irtóztató pusztítást okozott és a Vízivárosban ezreket temetett el.

Savoyai Jenő herczeg helyzete nagyon komolylyá vált; érezte, hogy ennek végét kell szakítania, főleg mikor látta, hogy a török támadni vagy nem akar, vagy nem mer.

Elfogott törökök azt állították, hogy a nagy támadás 17-én lesz; ugyanezt bizonyította a 13. és 14-ike közötti éjen a gróf Pálffy sátrában megjelent Vékony is,²⁾ mondván, hogy «a nagyvezir 17-én általános támadást fog intézni a tábor ellen, a mikor egyidejűleg a várőrség is kiront, hogy a császári hadsereg két tűz közé szoríttassék.»

Ennek következtében a császári hadvezér elhatározta, hogy ezt *megelőzi*, főleg minthogy Regeb pasa hadteste is közeledett, a ki kezdetben — talán csak látszólag — a Vaskapu felé tartott, de egyszerre hirtelen Pancsova felé fordult. *Augusztus 14-én* a herczegnek mondhatni egész hadserege fegyverben állott; *augusztus 15-én*, Nagy-Boldogasszony napján, majd minden ponton megkezdődött a puskatüzelés is.

Savoyai Jenő kiadta a parancsot, hogy a hadsereg a csatára készen legyen. «Megelőzni inkább mint megelőztetni a támadásban s azt bátran, elhatározott lélekkel hajtani végre: nagyobb biztositéka a győzelemnek, mint bármely erős kitartás, ha az csak az önvédelemben nyilatkozik.»

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. köt. 122. l.

²⁾ Szilágyi István. Szigeti Album. Utolsó tatárjárás. 307. l.

Ez a parancs felvillanyozta a hadsereget, a lelkesedés újra vissza tert. A nagyszámban jelen levő főuri önkéntesek, magyarok és külföldiek, kérték a hadvezért, hogy külön csapatban engedje őket sikra szállani; azonban az atyáskodó herczeg attól tartván, hogy hanyatthomlok fognak a veszélybe rohanni s mind elvesznek, — a különböző lovas ezredekhez osztotta be őket.

A hadvezér az egész éjet a csapatok meglátogatásával töltötte el, főleg rendre, nyugalomra intve a tiszteket, parancsnokokat. — Buzdításra, bátorításra úgy sem volt szükség. Enni valót, bort, sört, pálinkát bőven osztottak ki, sőt a lovak is kettős abrakot kaptak, hogy a következő nap fáradalmait katona és ló kibírják.

Három harczzonalban állottak föl a császáriak.¹⁾ Az első 30 a második 22 zászlóaljából állott, — mind a két harczzonalhoz összesen 53 gránátos század s a jobb és balszárny mindkét harczzonalához 6—6, összesen 24 lovas ezred rendeltetvén.

A gyalogságot *Württembergi* Sándor herczeg tábornagy, a lovasságot gróf *Pálffy* János tábornagy vezérelte; a gyalogság első harczzonalában a jobb szárnyat *Stahremberg* Miksa, a balszárnyat *Harrach* József tábornagyok, a második harczzonalat *Bewern* herczeg vezényelte; a lovasságnál a jobb szárnyon *Ebergényi* és *Mercy*, a balszárnyon *Montecucoli* és *Nádasdy* lovas tábornokok állottak.

A 19 zászlóaljnyi 3-ik harczzonal, *Seckendorf* altábornagy parancsnoksága alatt, mint tartalék a circumvallationál maradt készségségben vissza.

A hidak és hajóknak fődözésével *Viard* tábornok bízott meg. Savoyai Jenő terve az volt, hogy az ellenséget már hajnal hasadtával megtámadja és ezért megparancsolta, hogy a csapatok még éj folyamán vonúljanak felállításukba. A támadást 3 ágyúlövés elhangzásával a balszárnynak kelle meg kezdenie.²⁾

Éjfel után megindult az első oszlop a legnagyobb csendben, s előhaladását tetemesen megkönnyítette a szép holdvilág; de egyszerre hirtelen sűrű köd ereszkedett le s a csapatok tíz lépésnyire sem láthattak, a minek következtében a jobb szárny a török.

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. k. 140. l.

²⁾ Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. 144. l.

sánczokra bukkant; ezek védői azt hívének, hogy csak egy ellenséges őrzéssel van dolguk, tüzelni kezdtek, a mit a mieink viszonzottak.

Ámde ezzel megeredt a harc a rendelkezés ellenére, mely szerint a balszárnynak a *síkságon* kell vala kifejlődnie s a támadást akkor kezdenie meg, a midőn ezt három bombalövés jelezni fogja.

Mindez nem így történt.

A szépen átgondolt tervet a sűrű köd meghiusította. A véletlennek nagy szerep jut az életben mindenütt s így a hadviselésben is.

Nem a bal, hanem a jobb szárny kényszerített arra, hogy a csatát megkezdje. Mindkét táborban általános lön a zűrzavar. A nagy ködben a rendszeres vezényletről szó sem lehetett. De mindez csak előnyös volt a császáriakra nézve, mert rendes körülmények között az ellenség óriási táborával megküzdeniök aligha sikerül.

Gróf Pálffy látván, hogy komolylyá vált a dolog, neki eresztette huszárait, — a gyalogok sem tágitottak. A törökök szokásos ordításai végig járták a sánczokat, a török tábor minden részét, s a janicsárok sok ponton futásnak eredtek. A mit a támadóknak a köd elrontott, azt kipótolta lelkesedésök. A kard és szurony bőven kivették részöket. Gróf Pálffy is megsebesült, a kit különben súlyosabb veszteség is ért; fia mindjárt az összeütközés kezdetén az ellenség golyóitól találva, hősi halált halt.

Mikor a támadók a törököket egymás után verték ki sánczaikból, a zavar a török táborban általános lön, és ezt a nagy, sűrű köd tetemesen fokozta.

És ha a szpáhik és tatárok, szokásuk ellenére, bátran meg nem állanak, mialatt a janicsárok összeszedhették magukat, — megtörténhetett volna az a csodaszerű esemény, hogy a császáriak, rövid harc után, háromszoros haderőt szétkergessenek.

A jobb szárny lovasságát, fokozott előnyomulásában, a gyalogság is hősiesen támogatván, a mit a segítségül jött Mercy hadai tetemesen előmozdítottak, a török balszárny *megvertnek* volt tekinthető; csakhogy ezen rendellenes előnyomulás okozta győzelem által a jobb szárny és az első harczvonal dereka közt, s részben a balszárnynon is, igen nagy úr támadt, és ez által a balszárny rendkívül veszélyes helyzetbe jutott.

Szerencsére reggel 7 óra tájban fölszállt a köd s az éles látású hadvezér észre véve az első harczzonal ketté szakadását — mi a második harczzonalat is megbontotta — rögtön megtette a szükséges intézkedést, mire a balszárny is, a melynek lovasságát épen úgy mint a jobb szárnyét, magyar hős: *b. Ebergényi* lovassági tábornok vezényelte, — a középpel már 9 órakoregyesülve volt.

Chalil pasa látva a növekedő veszélyt, kitézette a próféta zászlóját s a futásnak eredt katonákat kardvágásokkal üzette a harcza vissza.

Mind hasztalan!

Savoyai Jenő a győzelem mámorában, elfeledkezve nagy missiójáról, egy vértés ezred élén maga is bevágott s könnyű sebet kapott, immár a *hetediket*. Az első sebet is, az *utolsót* is, hazánk földén kapta.

Midőn katonái látták, hogy mit mivel szeretett fővezérök, örületes szenvedélylyel rohantak az ellenségre. El lehetett róluk is mondani, a mit Homér mondott a trójaiakról és görögökről, hogy: «*A hány katona, annyi hős.*»

A harc általános lett. A császáriak második harczzonala a magaslatokon lévő törököket támadta meg és ütegeiket elfoglalta.

A jobb szárny lovassága a közelítő sánczokat oldalról támadván meg, a szpáhikát és tatárokat szétszórta.¹⁾

Több történetíró és krónikás megfoghatatlannak tartja, hogy Musztafa pasa miért nem küldött a várból segítséget; pedig ez könnyen megérthetővé válik, ha tudjuk, hogy a csata a vártól 5—6 ezer lépesnyire volt s mire a köd felszállott és a várparancsnok a harc folyamáról tájékozást nyerhetett volna, az már el is volt döntve. De különben is Musztafa pasa tudván a támadásnak 17-re történt megállapítását, nem hihette, hogy a 16-iki harc döntő csata legyen és pedig annyival kevésbbé, mert Savoyai Jenő herczeg zseniális számítással, az egész csata alatt folyvást lövette a várat, elárasztva azt bombáival, tüzes golyóival s Musztafa nem gondolhatta, legalább *nem gondolta*, hogy egy előről megtámadott hadsereg olyan rendkívüli tüzelést fejtsen ki — *hátrafelé*.

A törökök vitézül és bátorsággal küzdve, egyes pontokon

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. k. 153. l.

tettek ugyan kísérleteket a harczmező megtartására, de sikertelenül.

A 150.000 török Savoyai Jenő 40.000-nyi serege előtt, a nagyvezírrrel együtt vad futásnak eredt Szendrő felé.¹⁾

Bécs ostroma óta nem volt annyi török együtt; de tegyük hozzá, annyi hős sem volt azóta együtt, egyszerre egy csatatéren.

A hadviselés történetében egyik legfényesebb győzelem ez, kiviva *alig 6 óra* alatt, a szerencse támogatása mellett, ugyanannyi vitézséggel mint művészettel.

A köd okozta a véletlenül szerzett első győzelmet, a mely igen könnyen vereséggé válhatott volna; a köd eloszlása okozta, hogy Savoyai Jenő megláthatta a támadt nagy úrt s a második harczvonalat idejében segítségül küldhette.

A köd eltünése nagy diadalt hozott s a ragyogó nyári nap sugarai vértől pirosló, de győzedelmes fegyverek fényében törtek meg. Savoyai Jenő nem nagyon üldöztette különben is kifáradt csapatai által a futó török sereget. Leginkább a hajdúk, a huszárok és a ráczok vettek részt a komoly üldözésben. A hátrahagyott gazdag török sátrak kizsákmányolásában is kellő mérsékletet és bizonyos rendet tudott létesíteni, a mi ily izgalomban a csodák sorába tartozik. Helyes szigorral párosult humanitása s ebből támadt népszerűsége eszközölte ezt, mert katonáinak nemcsak ura, hanem testvére és atyja is volt — épen úgy, mint ő szokta volt császáraitól, a kiket szolgált, mondani: «Lipót atyám volt, József testvérem, Károly uram».

A zsákmány 130 ágyú, 35 mozsár, 4 ezer szekér 6 ezer mázsa lőporral, nagy mennyiségű töltéssel, 68 zászló, 9 lófark és sok ezer sátor. Savoyai Jenő csupán a nagyvezírnek keleti fényűzéssel gazdagon földíszített sátorát, — mint jellemző diadaljelt — tartotta meg maga számára. A csatatért tíz ezer török és ezer magyar, osztrák és német katona holtteste borította. Közöttük: gróf Hauben altábornagy, a kit a szó szoros értelmében szétvagdaltak és gróf Pálffy János alezredes; ezenkívül 106 törzs- és főtiszt, a mi nagy szám a *győzők* soraiból egy *rövid* csata alatt. A törököknek 5000, a császáriaknak 3000 sebesültjük volt, közöttük 11 tábornok,

¹⁾ U. o. VIII. k. 167. l.

214 törzs- és főtiszt; mind megannyi bizonyosága a vitézségnek s az elszántságnak. A török foglyok számát több történetíró 5000-re teszi, de ez tévedés, mindenesetre túlzás; mert a kegyetlen megszárlásban bizony kevésnek kegyelmeztek meg; a futók közül pedig nem könnyen ejthettek foglyokat.¹⁾

A fővezér mindjárt a csata után értesítette gróf Károlyit, a munkácsi és huszti várparancsnokokat a győzelemről, a «Te Deum» tartást nekik is elrendelvén.

Hogy mily gyorsan járt el Savoyai Jenő minden intézkedésével — s így az örömhír szétküldésével is, mutatja ezt a többi között gróf Steinvillenek [Szebenből augusztus 20-ik napjáról gróf Károlyihoz intézett latin levele, a melyben írja: «Hoc momento, circa horam primam meridianam per expressum Cursorem acc. Serenissimi principis Eugenii sub 16-ta currentis, gratissimas cum nuntio letitissimo literas.»

A jelzett levél értelmében Steinvillenek is meghagyja a háládozó isteni tiszteletet: «prout in territorio magni vezérii Te Deum laudamus ibidem decantatum est».

A következő napon a fővezér folytatta Nándorfehérvár ostromát, de egyszersmind felszólította Musztafa pasát a feladásra, a kinek akkor a kapituláció megajánlását vivő követé már útban volt. Savoyai Jenő Musztafa pasának föltételekhez kötött ajánlatát elvetette, hanem megkegyelmezett és szabad elvonulást engedett a várórségnek. A kapituláció pontjait *augusztus 18-án* megállapították, aláírták s kölcsönösen kicserélték. *Augusztus 19-én* ment véghez a nagyszerű «Te Deum» a török tábor helyén, török ágyúkból történvén a díszlövések. A török csapatok, mintegy 28.000-en, augusztus 22-én vonultak Nissa felé, asszonyokkal, gyermekekkel, cselédséggel s az egész gyülevész-néppel, majdnem 50.000-en; a kapituláció értelmében hátrahagyván 661 réz- és vaságyút, 104 réz- és vasmozsarat, tömérdek löszert, az egész hajóhadat s egyszersmind megmutatván a kapituláció rendelkezése szerint minden aknahelyet.²⁾

A török elhagyta a bánságot s ez az egész nagy terület — és Oláhország is megtisztult a töröktől.

¹⁾ I. h. VIII. 168. l.

²⁾ I. h. VIII. k. 176, 177. l.

VII.

AZ UTOLSÓ TATÁRJÁRÁS.

Míg az Aldunánál fényesen ragyogott a dicsőség napja, a Maros, Szamos és a felső Tiszavölgy lakóit a rémület kinozta.

A Steinville gróf és Maurocordato János között létrejött semlegességi szerződést a porta figyelmen kívül hagyván, a tatárok Regeb pasa vezérlete alatt július havában szabadon vonultak át Oláhországon, hogy az Alduna felé törekvő ozman főhaderőt ki-egészítsék.

A moldvaiakat Makovicza hoszpodár vezérelte, mint a kire bízta volt a porta az egész rablóhadjáratot.

Eszterházy Antal gróf egy külön csapat élén állott.

Augusztus hó 22-én jelentette a beszterczei magistratus, hogy: *«tatár csordák mutatkoztak a határon»*. A khán fia vezérlete alatt álló 15—20 ezer főnyi lovas tatársereg volt az, mely a rozs-zúl bevágott és egyáltalában nem védett radnai szoroson rontott be.

Azon a ponton törtek be 1241-ben, IV. Béla idejében, azok a mongol csordák is, a kik tűzzel vassal pusztítva száguldottak végig az ország sok részén.

A khán fia Máramaroson át óhajtott volna az országba berontani, a porta terve különben is az lévén, hogy ezek a kibocsátott polypkarok a török hadsereg zömétől minél távolabb eső pontokon kössék le az ország védő erejét; de a máramarosi havasok szorosai, keskeny völgyei, a vármegye és gróf Károlyi intézkedései folytán, erősen be voltak vágva, eltorlaszolva.

A tatárhad Besztercze külvárosát elhamvasztotta s egy részök Szamosujvár és Kolozsvárig nyomúlt, a honnan azonban, gróf Steinville altábornagy rendelkezése nyomán, csakhamar visszaszorítottak s az országból kiűzettek.

A másik rész a Szamosvölgyön, Deésen, Nagy-Ilondán, Nagy-Somkuton át Szinerváralja és Aranyos-Medgyes vidékét özönlötte el. Nagy-Bányát, — ámbár mellette vonultak el, talán

mert erősebb ellentállástól tartottak, ösmert gyávaságuknál fogva — érintetlen hagyták.

De e helyett elpusztítottak, felégették Szathmár, Ugocsa vármegyékben sok községet; a többi között Sárközt, Terebest, Halmit, Nevetlenfalut, Bökényt, Szöllöst és Salánkot, a hol a Károlyi-kastélyt is felégették, a melyről Károlyi gróf szeptember 10-ről Jenőhöz intézett latin jelentésében írja, hogy: «ehez hasonló ezen a vidéken nem volt», — a pusztítást illetőleg pedig azt írja, hogy az nap, (die 29. augusti) Ugocsában és Szathmárban mind elseprerte az egész processust, circiter 60 falut.»

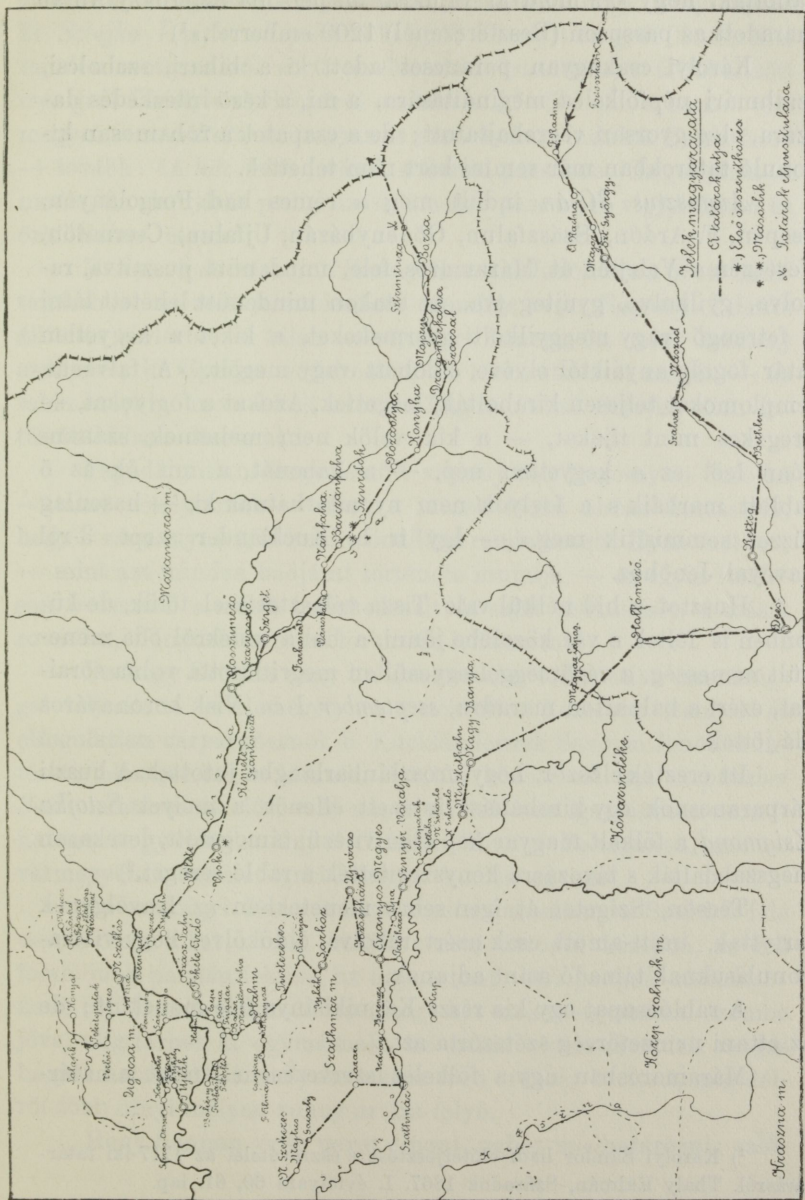
Szathmár várost is fenyegette a khán fia, de a város csellel és hadi sarcz fizetésével megváltotta a kiraboltatást és fölperzselést. Általában Doboka, Kolozs, Torda, Besztercze és Kővár vidéke, Szathmár, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyon sokat szenvedtek testben, lélekben, vagyonban.

Batár kisközség határában ütöttek a tatárok tábort *augusztus 27-én*; oda hurezolták a foglyokat, a rablott kincseket; ott szedték be a megszabott váltságpénzeket. A mint látszik, a megpihenésre szánt időt nem engedték haszon nélkül elröppenni.

Talán még tovább is folytatják pusztító garázdálkodásaikat, ha el nem jut hozzájuk is a belgrádi vereség híre és az, hogy szorítják őket hátulról.

Gróf Károlyi ugyanis attól tartván, hogy kevés hadának zömétől teljesen elvágatik, — augusztus 27-én oda hagyta Szathmárt, a városiak nagy rémületére s Tokajba vonult, irván, a többi közt Savoyai Jenőhöz intézett jelentésében: «Nem lévén sem had, sem munitio, ki már azelőtt *eleget kértetett s denegáltatott s az, ki legnagyobb, mindaddig úgy volt tudva, hogy magyar vagyont vélek*, jobban magyar felekezetitől lehetett tartani; úgy mentem Tokajban, honnét is azonnal mindenfelé disponáltam és parancsoltam, s nemkülönben ide s előre is Máramarosban.»

Ámbár ugyanazon jelentése végén azt is írja: «akkor tudatott meg (Szathmárott) *hogy senki sincsen vele a magyarok közül*, hanem egy szultán és egy khánnak a fia, vagyis öcsce, circiter 20 esztendő». Utóbb ismét írja: «hogy a huszti várparancsnok által kiküldöttek Máramarosban 2 kozákot is fogtanak, a kik azt

A TATÁROK UTJA 1717-BEN.

vallották, hogy «az moldvai vajdával in persona Esterházy Antal maradt az passuson (Beszterczénél) 1200 emberrel.»¹⁾

Károlyi csakugyan parancsot adott ki a bihari, szabolcsi, szathmári népfölkelés megindítására, a mi, a késő intézkedés daczára, elég gyorsan végrehajtatott; de a csapatok a rohamosan kivonuló tatárokbán már semmi kárt nem tehettek.

Augusztus 30-án indult meg a rémes had Forgolányon, Csepén, F.-Ardón, Szászfalun, Gödényházán, Ujfalun, Csernatón, Veréczen s Velejten át Máramaros felé, mindenütt pusztítva, rabolva, gyilkolva, gyujtogatva. Az úton mindenütt lehetett látni a fetrengő vagy meggyilkolt gyermekeket, a kiket a kegyetlen tatár fogoly-anyaként elvéve, eldobott vagy megölt. «A falvakat, templomokat teljesen kirabolták, leégették. Azokat a foglyokat, — öregeket mint ifjakat, — a kik velök nem mehetnek, szánandóan leöl ez a kegyetlen nép, — a gabonát, a mit ők az ő rablott marháik s a foglyok nem nyomtathatnak ki, — hasonlóan tűzzel semmisítik meg.» — Így ír b. Kuckländer szept. 3-ról Savoyai Jenőhöz.

Husztot a híd nélkül való Tisza választotta el tőlük, de különben is félték a vár közelébe jönni, a hol a vidékről oda menekült nemesség, a várőrséggel egyesülten megritkította volna sorait, ezért a balparton maradva, *szeptember 1-én* Visk koronaváros alá jöttek.

Itt érezték először, hogy oroszlánbarlangba jutottak. A huszti várparancsnok egy kirohanást intézett ellenök, a melyet *Sztojka Zsigmond*, a fölkelt magyar nép élén vitézül támogatott, derekasan megszabdalták s távozásra kényszerítették a rabló sereget.²⁾

Técsőn, Szigeten át igen sebes menetekben az Izavölgynek tartottak, imitt-amott csak azért rabolva, öldökölve, hogy visszavonulásuknak támadó színt adjanak.

A rablócsapat egy kis része Kapnikbánya felé menekült; de az ottani nemzetőrség szétszórta azt.

Máramarosban úgy a fölkelés szervezésénél, mint a határ-

¹⁾ Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok 1867. I. évfolyam 60, 61. lap.

²⁾ Az utolsó tatárjárás Szilágyi Istvántól. Szigeti Album 310, 311. l.

szorosok bevágásánál, őriztetésénél, rendkívül nagy erélyt fejtett ki *Sztojka László alispán*, a ki gróf Károlyit és gróf Steinvillet minden mozzanatról sűrű levelezésben értesítette, a többi között írva gróf Károlynak Szigetről *augusztus 15-éről*: «Én a nemes vármegyét *insurgáltattam*, magam is ezen órában indulok Borsa felé» — tovább: «A két felső járások a borsai passuson, Sziget járás in medio, az alsó járás pedig az ökörmezei passuson, vigyázásban és őrködésben lészen.¹⁾

És ennek daczára gróf Károlyi Savoyai Jenőhöz s a bécsi haditanácsához intézett jelentéseiben mindig csak *Bagossy Lászlót* állította előtérbe, — talán azért, mert ismerte őt, mint Rákóczy ezredesét, ki Eperjes védelmében is kitüntette volt magát, — de talán azért is, mert hitelt adott a Bagossy által Sztojka ellen intézett vádaskodásoknak.

Tagadhatatlan, hogy feszült viszony volt Bagossy és Sztojka — mint vetélytársak — közt, a minek főoka abban keresendő, hogy a vármegye legtöbbször önállóan rendelkezett. Ilyen esetben, — mint azt minden hadjárat története mutatja, — az egyik rendesen becsmerli a másik intézkedéseit és saját működését, a másik rovására, előnyös színben törekszik feltüntetni.

De hogy Sztojka nagy buzgalommal s törhetetlen hazafisággal teljesítette kötelességét, az a közvetlen közelben szemlélő és elfogulatlan várparancsnok b. Kuckländernek Savoyai Jenőhöz intézett jelentéseiből is kitűnik. A többi között ezt írja *szeptember 3-án*, a tatárverés előtt való napon: «Valóban igazságosan mondhatom, hogy Sztojka úgy ő Császári Királyi Felségének, mint a vármegyének hasznát igazi hűséggel hordja szíven.»

Az izavölgyi Barcánfalva község határában a Szurdok felé vezető úton, a két község között vezető útvonal közepén, az Iza folyó jobb partján fekszik az úgynevezett «*Ozigányok sírhalma*» nevű oly keskeny sziklaszoros, hogy két szekér egymással szembe jöve, alig térhet ki egymásnak. Az északi oldalt meredek magas hegyek határolják, a melyeket akkor sűrű erdőség borított, míg délről több ölnyi mélyen zuhog az Iza folyó.

Hogy honnan vette nevét e pont, nehéz meghatározni; való-

¹⁾ B. Perényi család levéltárában, N.-Szöllös.

színű azonban, hogy midőn a II. Mátyás által Báthory Gábor ellen küldött Forgács Zsigmond hadainak egy része Kassára vezető útjában Máramaroson haladva keresztül, az oláhok által a jelzett ponton megveretett, szétszórattott, azon időben tatárok is lévén hazánkban, — a nép könnyen tévedhetett az elnevezésben.

Ezt a helyet Pethő az ő krónikájában «Forgácsshalom»-nak nevezi.

E szorosban érte a tatárokat a második vereség, a midőn a Bagossy — alias: Babocray — László vezérlete alatt álló népfölkelés, egyesülve a Nagy Zsigmond, Szaploneczay Simon és Sztán Jónás szolgabírák vezetése alatti técsői, szigeti hajdúkkal, más falubeliekkel és a sóvágókkal, erős csapást mértek a különben is már nagyon megrémült tatár seregre.¹⁾

Ezen tatárírtás alkalmával Nagy Zsigmond szolgabíró 14 sebet kapott.

Bagossy László a csatahelyről a közötte s a megyebeliek között kifejezett kellemetlenségek miatt visszatért Sziget felé s elhagyta a vármegyét, mit Sztán Jónás szolgabíró következőleg jelentett:

«És mikor Bagossy uram Sziget felé megindult, mi felszólítottuk, hogy jöjjön velünk a tatárokat kergetni, de Bagossy uram nem akart tovább jönni, hanem nagy gyorsan visszafordult Magyarország felé s el is ment.»²⁾

Sztojka László pedig azt írja az Izavölgyön fekvő Joódról, szeptember hó 5-ik napjáról: «Ellenség miképen persequáltatott vármegyénkben lévő Barczánfalva nevű faluig és addig való actusok miképen mentenek véghez, úgy hiszem Excellentiádat mind Commendans Uram (Kuckländer), mind Bagossy Uram eő kegyelmök alázatosan és bőven deklarálták, Barczánfalváról pedig Bagossy Uram eő kegyelme megtérvén, csak magunkban maradtunk».³⁾

Bagossy emberei közül azonban Karácson Tivadar, gróf Károlyi «vice hadnagya», a ki hasonlólag derekasán részt vett a barczánfalvi megrohanásban, a megyei csapatokkal, hajdúkkal mindvégig híven kitartott.

A zaklatott tatárhad Rozávyán, Konyhán, Szacsalon át foly-

¹⁾ Máramaros megyei levéltár.

²⁾ Máramaros megyei levéltár.

³⁾ B. Perényi család levéltára N.-Szöllősen.

vást üldöztetve, átkelt az Iza és Visó közötti vízválasztón és *szeptember 3-ik* napján érkezett a vármegye végső községébe, *Borsára*, 8—10 ezrenyi fogolylyal, rendkívül nagyszámu gyűlevésznéppel, 3 nap alatt téve meg a 120 kilométernyi útát, — *az utolsót*.

A foglyok számára nézve egyébiránt eltérők az adatok. Gróf Károlyi például azt írja «relatio»-jában: «Körülbelől számláltatik 10.000 rab, az ki Isten után megszabadúlt.»¹⁾

Míg Sztojka László szeptember 21-ről gróf Károlyihoz intézett jelentésében «circiter 8 vagy 10 ezerre» teszi a rabok számát.²⁾

A borsai bátor román nép nem pihent, hanem a magyarokkal szövetkezve, Sztojka alispán utasításai nyomán mindent megtett, — nem a védelemre, hanem *a tatárok megsemmisítésére*.

Borsának lelkes, erélyes papja, *Sándor Lupu* (Farkas), a ki részt vett Rákóczy alatt a hadjáratokban s így meg lehetős gyakorlottsággal birt a katonai dolgokban, — megtudva a rabló sereg közeledését, a Sztojka László által történt fölhívás és utasítás nyomán a legnagyobb részletességgel beoktatta népét a teendőkre.

Borsa a 7000 lábnyi *Pietrosz* havas tövében, a Csizla és Visó víz alkotta keskeny völgyben fekszik s 8 négyszög mértföldnyi határán az egymás mellett emelkedő hegyeket, havasokat, rengeteg fenyves őserdők borították akkor, — és borítják részben még most is.

A Borsától Bukovina felé, a Visóvölgyben vezető keskeny hegyi úton Borsától 9¹/₂ kilométerre a határszéli vízválasztót képező *Styol* havas aljában van az úgynevezett «*Sztrimtura*» szoros, két kilométernyi hosszúságban. A román elnevezés is «szoros»-t jelent.

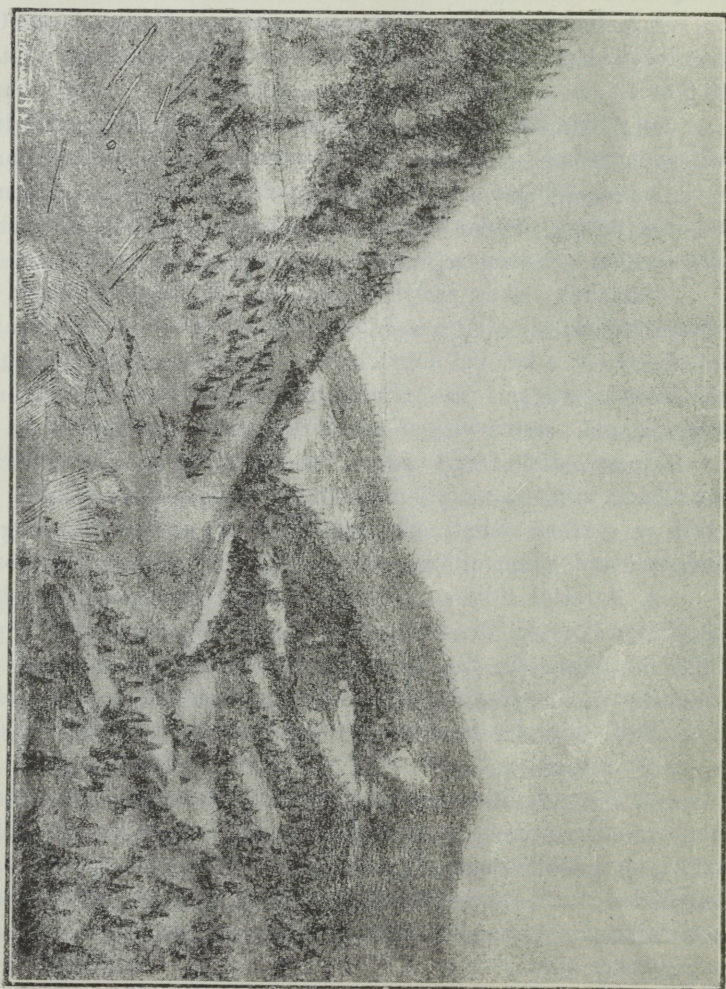
Ezt a pontot választotta ki Sándor a tatárok sírhelyének . . . — és jól választotta.³⁾

A völgynek Bukovina felé vezető kijárását úgy torlaszolta el, hogy minden átjárás — még gyalog is, — lehetetlenné vált. A szűk völgy fölött emelkedő meredek helyeken a 20—30 öl magas fenyőfák derekát átfűrészeltette, ezenkívül a közeli hegyoldalakon számtalan ponton rendkívül sok követ halmoztatott össze. Így várta a pap-vezér a tatárokat.

¹⁾ Károlyi Sándor hadi előterjesztései s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok I. évfolyam, 1867.

²⁾ B. Perényi család levéltára, N.-Szöllősen.

³⁾ A Sztrimtura látképét lásd a következő lapon.

A SZTRÍMTÚRA SZOROS LÁTKÉPE.

A rabló had, a megyében már két helyütt szenvedett vereség gondjaitól úzelve és mert több oldalról kapott balhíreket, hogy az üldöző hadak nyomukban vannak, nem mert Borsán a faluban vagy körülötte megpihenni, hanem tovább vonúlt; de mégis nyilvánította dülási szenvedélyét a község felső végén lévő templom lángba borítása által. Az alsó templom felgyújtását is megkísérelte, de az otthon maradt *bátor öreg asszonyok* — mert az ifjak mind a torlaszoknál voltak — sűrű közáporral elriasztották őket.

Ez egyik legszembeeszköbb bizonyossága a rablók gyávaságának, és annak, hogy minden támadással saját megrémüléseket igyekeztek palástolgatni.

Két völgy kínálkozott az országból kimenekülhetésre: a Csizla és Visó völgy; de miután ez utóbbi tágasabbnak és járhatóbbnak mutatkozott, és mert a khán fia előtt azt «fedezte föl» egy mojszéni oláh ifjú, a ki Sándor Farkasnak *kéme* volt s a kit a khán fia gazdagon megajándékozott, hogy a Csizlavölgy nagyon bizonytalan, míg a Visóvölgyön sokkal könnyebben és biztosabban vonulhatnak Moldvába: a khán fia, hitelt adva az ügyes ifjú ravasz előadásának, reá ment a lépre, s a Visó völgyét választotta.

És ezzel aláírta saját és seregének halálos ítéletét.

Ha a Csizlavölgyet választja, — a hol semmi előkészület nem történt — kimenekül.

A végzetes völgyön, a keskeny úton haladva, a mértföldnyi hosszúra elnyúló karaván alkonyat táján érkezett a «Sztrimtura» közelébe, a hol rendkívüli kimerültsége miatt meg kellett pihennie; de különben is megtudta a vezér, hogy a határ még messze van s ezért sem merészelt a rengeteg erdőségek, sziklák között vezető szorosoknak, az éj közeledtével, neki indulni.

Pihenőre szállt tehát a tábor, a melyet a szerencsétlen foglyok siránkozásai, a tatárok barbár elbánása és saját szorongatott állapotuk miatt inkább *gyászmenetnek* lehetett nevezni.

Az éji nyugalmat csak egyes puskalövések, éles fütttyentések zavarták meg, különben mély csend ült a völgyekben s a bérczeken.

Felvirradt szeptember 4-ike. *Dunka László* és *Kálinfalvi Balog György* felső járási szolgabírák, az összegyűjtött s mintegy 300 főből álló megyei néppel, úgyszinte *Sztán Jónás* és *Szaplonczay Simon* szolgabírák, nemkülönben *Karácson Tivadar* az ő emberei-

vel két vonalban nyomúltak elő a hegyoldalakon s megkezdték a puskázást a völgyben lévő tatárseregre.¹⁾

A rémület fogta el a vad csordákat, míg a foglyok lelkét a megszabadulás reménye szállotta meg, semmit sem törődve azzal, hogy a puska golyók az ő soraikban is pusztítanak. A sanyargatott szerencsétleneknek még a halál is kedvesebb volt, mint a haza földéről, a «kedves otthon»-ból való elhurezoltatás keserősége és a *tatárabság*.

A legnagyobb zavarban indult meg a fölriadt tábor.

Támadniok nem lehetett, de még védekezniök sem, mert a rengeteg erdők fái fedték a támadó kicsiny de bátor csapatot, a melyet a sziklákon sokszorosan viszhangzó, folyvást zúgó puskaropogás miatt a tatárok tízszeres erőnek véltek.

Nem maradt más eszközük a védelemre, mint a *menekülés*; de ez is csak lassú ütemben történhetett, mert a hegy szorosok, a keskeny utak nem engedték a *tömeges megfutamodást*. A hosszú, vékony vonalban kígyózó sereg éle már a «Sztrimturánál» volt, míg az egymást kergető, letaposó s az útjokban lévő foglyokat öldöklő utócsapatokra még mindig lövöldöztek a mieink.

A mint a hosszú láncz egy része a «Sztrimtura» szorosain behaladt, éles fütyöntések süvöltöttek végig az ős fenyveseken. És alig pár perczcel ezután, — mintha ezer ágyú bömbölt volna, — olyan fülhasogató, rémítő moraj, zúgás töltötte be a levegőt.

A félig keresztül vágott szálas fenyőfák mellé állított fejszék a fütyöntésre ledöntötték azokat az élő, vastag kolosszusokat, az asszonyok és leányok pedig eltávolították a domboldalakban fölhalmozott kőrakások előtt álló gátakat s a lezuhanó fák és a gyorsan alágyördülő kövek megölték, eltemették mindazokat, a kik útjokban állottak.

És futottak előre kétségbeesésökben azok, a kiket a fa és kő nem talált s midőn az áthághatatlanul eltorlaszolt szorosra bukkantak, a melynek román neve «*Tyeje*» (kulcs) rémületes ordítás között vissza fordultak, örülten rontva neki saját csapatjuk végső részének, a foglyok tömegének, a hol a mieink golyó-záporával találkoztak s így — menekülést semmi irányban sem találtak.

¹⁾ Máramaros megyei levéltár.

Irtóztató mézszárlást vittek véghez a magyarokkal szövetkezett románok, karddal, fejszével, vasvillával, a mi még tetemesen fokozódott, midőn délután a magyarok és románok támogatására, Felső-Bányáról 50 bányászlegény érkezett meg.

Az öldöklés hevében nem feledkeztek meg a foglyokról sem, a kiknek kötelékeit feloldozták s ezek közül is a fegyverfoghatók — s a kiket a kínos út fáradalmai el nem csigáztak, — a megszabadítókkal versenyezve szabdalták — a holt vagy megsebesült tatárok fegyvereivel — az eszeveszetten ide-oda futkosó tatár-csapatokat.

A beállott éj sötétsége vetett véget a véres aratásnak. A tatárok közül mintegy hatezeren estek el, míg a mi harcosaink közül aránylag kevesen, mert a megrémült tatárnép minden egyébire inkább gondolt, mint a fegyveres ellenállásra.

Azonban a foglyok közül sokan estek áldozatul. Sztojka alispán 70 szekeret rendelt fel az alsóbb részekből, hogy a támadó csapatból s a foglyok közül elesetteket beszállíttassa. Szigeti *Püspöki István* állítja, hogy 7085 életben maradt s megszabadított foglyot számlált meg.

Sztojka, Károlyihoz szeptember 16-ik napján Borsáról intézett jelentésében írja:

„A Moldvából szaladott rabok beszéllik, nem vihetett el igen sok rabokat a pogányság; feles apró gyermekek vadnak még vármegyénkben, kiket Szigetre — hogy inkább reá akadjanak szülejek és interteneáltathassanak — szekereken hordattam; de hálnak szegények, mert igen éléheztenek.»¹⁾

Szeptember hó 21-ről pedig ezt jelenti:

„Az elhagyatott vagy megszabadult apró gyermekeket szekerekkel hordattam Szigetre, és házankint gazdákra felosztván, interteneáltattam, kiket az actus idején vagy lóval el nem tapostak, vagy le nem vagdaltak, — megvallom, hogy sokan éhel is halhattak meg.»

A 12.000-nyi tatárhadnak mintegy fele, a gyilkoló szorosból, az óriás magas torlaszok kikerülésével, a hegyoldalakon elmene-külvén, a Styol havas alján elemi csapással is találkozott. Egy irtóztató felhőszakadás következtében nagy hegyomlás történt, mely a felduzzadt patakkal szövetkezve, mintegy 2000 tatárt te-

¹⁾ B. Perényi család levéltára, N. Szöllös.

metett el. A nép e helyet ma is «*Sgyábu tatárilor*» (tatáracsatorná)-nak nevezi. A lakosok hónapokon át nem mertek inni a Visó vizéből, mert azon még mindig érezhető volt a hulla-iz és szag.

A megmaradt rész, a khán több sebbel terhelt fiával, a kiről tévesen írják hogy elesett, — a havas ösvényein elmenekült *Moldvába*, mert a kifáradt harcosok az üldözésre nem gondolhattak, ámbár *Károlyi* gróf azt írja «reláció»-jában, hogy «*Karácson* maga, az hajdúival utána ment egész a Moldvai határig az eleinek (?) — ölte, vágta, míg győzte.»¹⁾

Sztojka pedig — már fentebb említett joódi levelében ezeket írja gróf *Károlyi*hoz: «Vármegyénk lakosai, az kik kevesen in hoc confusione egybegyűlhettek, mintegy háromezren, azoknak némely része, bottal, fejszével és vasvillával lévén az *vágáson* (torlasz), innen az pogányságra rájuk ütven, csodálatosképpen Isten ő szent Felsége ereje által megfutamította, elannyira, hogy feles lovait kénytelenítettett elhagyni és gyalog szaladni, csak magát salválhassa és ruháját is magáról lehánta, és mezítelen szaladott el sok, mely actuson felesen estek el szegény atyámfiai közül, de ő közülök száz annyan.»

«Rabok pediglen mind nemes Erdély-országból, mind Magyarországból nemesi s paraszti rendből állók, *szegény édesanyjok emlőit szopó* kised csecsemőkkel együtt többen szabadultanak meg sok ezernél.»

Ugyanerről gróf *Károlyi* jelzett relációjában ezt írja: «s az (a tatár) a ki mint vághatta ki magát, avagy leugorhatott, gyalog mászott, szaladott az meredek helynek és fenyvesnek s kösziklának s az rabság is szélitiben ölte vágta maga (t. i. a tatár) fegyvereivel.»²⁾

A hadi zsákmány szerfölött sok volt, nemcsak fegyverekben, lovakban, hanem a tatárok által erdélyi és magyarországi pusztításaik alatt elrablott kincsekben is. Tatár lovakat közvetlen a csata után 5—6 forintjával is lehetett venni a néptől.

A *Károlyi* által küldött segédcsapat már csak a győzelem után való napon, *szeptember 5-én* vasárnap délben érkezett a csata

¹⁾ *Károlyi Sándor* hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. *Thaly Kálmán*, Századok 1867. I. évfolyam 63. lap.

²⁾ *Károlyi Sándor* hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. *Thaly Kálmán*, Századok 1867. I. évfolyam 63. l.

helyére. *Deák Ferencz*, — a Rákóczy idejéből való ezredes, — a szathmári békeokmány aláíróinak egyike — vezette a csapatot, a midőn a tatárverésben résztvett népet, hajdúkat, bányászokat, egy magaslaton pihenőben találta.¹⁾

A segédcsoport nem volt reábirható az üldözésre. Erről következőleg szól a hivatalos följegyzés :

«Mi eleget biztattuk, hogy menjenek utánuk, üzzék tovább, mert még lehetett volna, mivel a tatár a tetőn sokáig időzött, vára-kozván az imitt-amott elmaradott többiek után; de meglátván a sok prédát, melyet mi elfoglaltunk, meg sem mozdultak, hanem az elvett zsákmányból jól megrakodva, — még a szegénységet sem kímélve — visszafordultak. Mi mentünk volna, de megfáradván s kiehülvén, nagyon elgyengültünk s a bérczet nem mászhattuk.»

Maga Károlyi is mondja relációjában: «az lovas hadak (Deák Ferenczczel) estvére, az felső- s nagy-bányai hajdúság délben érkezvén oda (Borsára), minthogy annyi volt az nyereség. *«ők is megrakodtak.»*

Deák a következő napon már Szigeten volt s nagyon keveset hagyott hátra a megyei vitézek által elszedett 8000 tatár lóból, a melyekből minden közemberének ötöt, minden tisztjének kilenczet adott.

Ez a zsákmányügy sok levélváltásra adott okot gróf Károlyi és Sztojka között, míg elvégre az 1718-iki királyi parancs a kérdést a *harczó és tatárverő máramarosi nép javára döntötte el.*

A nagyobb mérvű segélyküldés iránti jóakarat Savoyai Jenő herczegnél nyilvánult ugyan, csak hogy *minden haszon nélkül.* Savoyai Jenő ugyanis Károlynak augusztus 14, 18, 23 és 25-ik napjain kelt 4 rendbeli levelére szeptember 2-án Zimonyból egyszerre válaszolva tudatja, hogy *Viard* altábornagy két ezreddel több nappal ezelőtt Erdélybe, *Mercy* lovassági tábornok nagy lovas és gyalog csapatokkal a temesi bánságba ment, végre pedig *Martini* altábornagy 4 lovas ezreddel Arad felé haladt, hogy onnan Erdélybe, esetleg Felső-Magyarországba nyomuljon.

Mindez azonban már *elkészett dolog volt*; de ha ezen intézkedés közvetlen Nándorfehérvár kapitulációja után történik is, a

¹⁾ Máramaros megyei levéltár.

küldött ezredek a távol földön dülő tatárscsordák pusztításait nehezen gátolhatták volna meg. Borsáig pedig éppen nem juthattak vala el.

Úgy akarták az egymást gyorsan követő események, hogy a tatár sereg elpusztításának dicsősége, öröme, a maroknyi katonai erővel egyesült máramarosi népnek jusson.

Csend és béke lőn; ámbár sokáig tartotta magát a hír, hogy a tatárok vissza jönnek, a kik pedig soha többé nem lépték át hazánk határait, és hogy a magyar emigránsok, a békétlenek, a török hadakkal újra betörnek Magyarországba.

Még 1719. ápril 3-ik napjáról is írja gróf Steinville Károly-városról báró Kuckländernek: «Securis manibus mihi Valachia transscribitur, quatenus intra tempus sex septimanarum ex superiori Hungaria Marmatia et illorum vicinitatibus vix non quotidie Nuntiatores per Pukurest» (így) (Residentiam in Ottomanica Walachia) Constantinopolim pergant, insuper Ragoczi inibi non insalutatus advenerit» . . . stb. Éber örökösre, a levelek elfogására inti Steinville, a többi között, a várparancsnokot.

Mindez üres lárma, alaptalan aggodalom volt.

Az események hatalma megsibbasztotta a porta hatalmát s elzárta előtte az állapotok jobbra fordításának minden lehetőségét.

* * *

Savoyai Jenő nagy talentuma, 34 évi, — úgyszólván — szakadatlan háborúskodás alatt szerzett tapasztalatokkal gazdagított hadi tudománya, támogatva egyrészt az ő temperamentumából kifolyó lelkesedésből s az 54 éves férfiú érett megfontolásával mindig jól felhasznált hadi szerencsétől, másrészt a hadseregnek a török ellen való mély gyűlölete által: kétségtelenül hatalmas tényezők valának a Nándorfehérvár alatt végbement és a magyar államnak, a római császárságnak, a dynastiának, sőt Európának és az egész keresztyén világnak javára szolgáló nagy horderejű diadal kivívásánál.

Azonban mind e tényezők biztos érvényesítése könnyen meghiusúlhatott volna, ha nem bírja *Savoyai Jenő* az uralkodó *teljes, föltétlen bizalmát*, mi által fölszabadíthatta magát, az udvari hadi tanácsnak nem mindig szerencsés beavatkozásától. A had-

vezéri *teljhatalom* tehát szükséges, sőt nélkülözhetetlen kiegészítőül szolgált a ragyogó diadal tényezői sorában.

És az a fényes győzelem, a melyet Savoyai Jenő herczeg az Alduna mély völgyében, hazánk déli végpontján, épen oly tudománynyal mint csodás szerencsével kivívott, megtermette gazdag gyümölcseit a Kárpátok között, hazánk keleti végpontján, a *borsai magaslatokon is*.

Ha a porta és Chalil pasa hadi terve sikerül és Savoyai Jenő hadserege megsemmisül: Magyarország ismét török járom alá jut és a saját gyásznapok, a tatáresordák pusztításai megújultak volna.

A nándorfehérvári győzöt rendkívüli ovációkkal fogadták Bécsben s III. Károly monarchiájának megszabadítóját minden kegyével elhalmozta.

A nagy ovációkat, — mint ez többnyire történni szokott, — később a hálátlanság követte, mely a jó és nagy tettek nyomdokában jár, mint árnyék a test után.

A Savoyai Jenő befolyásával létrejött passzaroviczi béke tetőzte be 1718 július 11-én a megelőző két év alatt véghez vitt épen oly szerencsés mint dicsőséges munkát, a melynek következtében a portának le kellett mondania Oláhországról, az Olt jobb partján, a temesi bánságról, Nándorfehérvárról, Szerbia egy részéről, Boszniának a Szávától az Unnáig terjedő részéről s egyszersmind szabad kereskedést kellett engednie a Dunán a török birodalom belsejébe.

* * *

Hálás emlékezet él nemzetünk lelkében Savoyai herczeg nándorfehérvári győzelme iránt, mert a nándorfehérvári győzelem örökre megszabadította hazánkat az oszmán uralomtól és a tatáresordák pusztításaitól.

De egyszersmind jogos büszkeséggel is tekintünk hadtörténelmünk e jeles eseményére; mert a nándorfehérvári győzelem érdeméből a kitűnő hadvezér után legtöbb rész a magyar alvezéreket, a vitéz és kitartó csapatokat és az ezeket vezető nagyszámú magyar törzs- és főtiszteket illeti, akik a lánglelkű hadvezér által kivívott dicsőségből az osztályrészt bőségesen kivették.

VÁRADY GÁBOR.

VÁRVIZSGÁLATOK 1557—58-BAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

4. Eger vára.

Elvégezvén utasításunk szerint dolgainkat Trencsénben, elég veszedelmes és igen hideg időben Egerbe utaztunk. Megérkeztünk pedig oda deczember 23-kán, a hol a püspök úrra február 2-kaig nagy költségünkkel és nehezen várakoztunk (folytatván dolgunkat az alatt is, a mit az ő távollétében végezhattunk). De midőn a püspök úr se nem jött, se érkezéséről nem nyerhettünk semmi biztosat, gondolván, hogy talán a Felségeddel való dolgai, vagy a lázadók mozgalmai miatt egyáltalában nem fog jönni, a többi helyeket sem hanyagolhatván el, a hová Felséged parancsából mennünk kellengett, hátrahagyván ott teljes utasítással biztos társunkat Pesthy Ferenczet, Murányba távoztunk. Hogy pedig Egerben mind mi, mind Pesthy Ferencz mit végeztünk, azokról Felségednek a következőkben számolunk be.

Először is a mint Egerbe érkeztünk, mindjárt másnap levelet, követeket küldtünk a jászokhoz, kúnokhoz s a török alatt levő Pest, Csongrád, Solt megyei jobbágyokhoz megparancsolván nekik, hogy a kérdezendőkre felelni késedelem nélkül hozzánk jöjjenek.

Azután a löszerek és hadi gepek szemléjéhez, vizsgálatához és összeírásához fogtunk, a melyeket az általunk összeirt leltárból bővebben megmúltóztatik érteni Felséged.

Az ágyúkat, szakállasokat és puskákat alkalmas és kellő helyen elhelyeztettük s hogy kerekeik a fagyban el ne rothadjanak s

maguk az ágyúk meg ne repedezzenek, jelenlétünkben deszkákkal befedettük.

Puskapor jó mennyiségben van itt Egerben s elég alkalmas helyen tartatik, de mivel a boltok, melyekben tartatnak, egymással érintkezésben vannak, veszedelmesnek láttuk, ha a puskapor egyazon rakáson tartatik, miért is, minthogy a tisztviselők a múlt évben a vár piaczán kockakövekből börtönt kezdtek építeni, a mely azonban még nem készült el, megparancsoltuk, hogy ezt az épületet minél előbb fejezzék be s a puskapor egy részét abban helyezték el, míg alkalmasabb helyről gondoskodva lesz.

Van itt egy harang, mintegy 40 mázsa súlyú, hosszú idő óta a földön hever, meg van repedve s a harangozásra használhatatlan; ebben az egyenetlenkedő időben könnyen nélkülözhető is az ilyen harang, különben sincs hely, még ha ép volna is, a hova felhúzni lehetne. Ennélfogva, de meg mert a nagy területű vár szűkében van a sugárágyúknak (falconeta), alázatosan javasolnók, hogy megolvasztatván, belőle három vagy négy sugárágyú öntessék. Békés időkben aztán lehetne helyette alkalmasabb harangot szerezni.

Továbbá összeirtunk mindenféle élelmiszert. A gabona, mely a vár piaczán vermekbe van elrakva, ott a télen át semmiképp se tartható el; az sem eshetett volna meg kár nélkül, ha fölmérés végett a vermekből kihordattuk volna s ismét a vermekbe, minthogy magtár éppenséggel nincs, visszarakattuk volna; azért ezt a Felséged számvevőjének becsületére bíztuk, hogy a kiosztás alkalmával szorgalmasan számadást vezessen, mi által ellenőrizhető, hogy a mennyiség, melyet az udvarbíró az egyes vermekben lenni állított, megvan-e?

És noha mi decz. 27-én minden élelmiszert leltárba vettünk, mégis a püspök úr márcz. 1-én Pesthy Ferencz előtt azokat újból összeiratta. Találtatott pedig, a mint a leltárban foglaltatik, búza 5205 negyedrészt, méretlen liszt, mint nekünk az élelemosztó állítá 3000 negyedrészt, árpa és zab 5655 negyedrészt, 167 hordóban 2280 veder bor, 181 szalonna, kisebb-nagyobb malacz 57, juh 335, fejős tehén 40, 20 hordó eczet, 20 sajt. Találtunk még egyéb apróságokat, melyek a leltárban részletesen le vannak írva, de hogy Felséged a vár élelmezéséről könnyebben tájékozódjék, azért a főbb élelmi szereket itt is felsorolandóknak tartottuk.

Hogy pedig az 1557-ik évi jövedelmekből Felséged kegyelmes egyezséglevele szerint úgy a pénz, mint az élelmiszerek harmadrészből a püspök mennyit juttatott, Felséged az ide csatolt kivonatból kegyelmesen megmúltóztatik látni.

A mi a vár épületeit illeti, jóllehet sok az épület, mégis a jelen időhöz mérve még sok nagy épületet és hadi felszerelést látszik nélkülözni a vár. A leginkább szükségeseket és semmiképp se halaszthatókat, sőt kora tavasszal fölépítendőket és átalakítandókat illetőleg tehát meghagytuk Pesthy Ferencznek, hogy azokat ajánlja a püspök úr figyelmébe s azok felől állapotdjék meg vele. Ezeknek eszközésére a püspök úr (miként Pesthy Ferencz leveléből értesültünk) ajánlkozott is. Továbbá, hogy mely épületek lennének kora tavasszal sürgősen felállítandók, Felségednek ime alázatosan előterjesztjük.

Először is azok a falak, melyek az esztergomi érsek úr idejében épültek és a régi alapozásokból és falakból készültek, annyira összeomlottak s az ágyugolyóktól oly széles hasadékok támadtak rajtuk, hogy véleményünk szerint, ha idején és gyorsan ki nem javíttatnak, mindenesetre romba fognak dőlni és a vár a város felől minden védelem nélkül pusztán fog állani. Miért is utasítottuk Pesthy Ferenczet, hogy a püspök úrral tárgyaljon s legyen rajta, hogy tisztjeivel mielőbb, még e télen, mikor a várjobbágyok munkája szünetel, az anyagot hordassa össze s az előleges intézkedéseket tegye meg. Úgy véljük, hogy ez nagy munka nélkül végrehajtható, ha az új alapozástól a régi oszlopok közt, melyek t. i. a régi falat támogatják, vonatik az új fal, mert ez által nemcsak a régi építkezés erősbül, hanem a fal is a város felől szilárdabb és vastagabb lesz. A bástyák, melyek az előtt a vár körül emeltettek, minden tető nélkül állanak, annyira, hogy az ostromszerek befedésére szolgáló nagy gerendák az esők és nyári zivatarok miatt egyrészen már rothadásnak indultak. Megparancsoltuk tehát, hogy azonnal téglákat és deszkákat vásároljanak, azokkal a bástyákat befödják, hogy az ostromszerek ne legyenek az esőnek kitéve s a katonák az éjjeli-nappali őrséget végezhesék.

Végül, minthogy az egész fal, mely a várat mindenfelől körülveszi, nélkülozi a sétálókat, megparancsoltuk, hogy azokat is csinálják meg, hogy a katonák körüljáráskálva, az éjjeli vigyázást ké-

nyelmesebben gyakorolhassák, mert ahogy most vannak, rajtok a katonák igen nagy veszedelemmel mozoghatnak.

Az árkok, melyek a váron kívül a hegy felé húzódnak, igen keskenyek; ez a jobbágyok dolga lévén, megparancsoltuk, hogy az árkokat mélyebbre és szélesebbre ássák, a belőlük kihányt földet pedig részint a várba hordják, részint az árkokon túl levő szakadékokat és gödröket tömjék be velök és a földszínével hozzák egyenességbe, hogy az ellenség el ne rejtőzködhessék bennök s az árkokat könnyen meg ne közelíthesse.

Van még egy másik árok is, mely a belső várat a külsőtől elválasztja, a melyben nem kevés földhányás hagyatott s a melyre egy híd van fektetve. Megparancsoltuk, hogy azt a földtömeget távolítsák el, hogy az ellenség azon gát mögött ne rejtőzhessék s a falat veszedelem nélkül meg ne mászhassa. Mert ahogy most van, a bástyából, mely az árokra van építve és emelve, a falak semmiképp se védelmezhetők.

Van ezenkívül a várban négy, földből hányt domb, a melyek nem csekély hasznót hajtanának, ha valamivel magasabbak és szélesebbek volnának, de ahogy most vannak, mind az ostromszerek nehezen és kényelmetlenül kezelhetők és forgathatók, mind a katonák nem mozoghatnak rajtok biztosan. Az a domb a templomtól hátrább volna emelendő, illetőleg átalakítandó.

Egyetlen egy magtár since ebben a várban és minden terményvermekben, gödrökben tartatik, és bár a termény azokban eléggé alkalmasan eltartható, mégis a liszten, a mi pedig most boltokban tartatik, némi romlás tapasztalható. Azért javasolnók, hogy az újonnan építendő házak padlásán a liszt számára tartók készíttessenek, a mi csekély költséggel eszközölhető.

Van még a várban több hely, a mely építésre s kellő gondozásra szorúl, de ezeket a Felséged által kegyelmesen ide küldendő építészre bizzuk, azokat azonban, a melyek veszély és kár nélkül egyáltalában nem halaszthatók, már kora tavasszal átalakítandóknak véleményezzük.

Megparancsolta továbbá kegyelmesen Felséged, hogy az egri vár javai, tartozékai felől s a belőlök folyó jövedelmekről puhatólózzunk, azokat a faluk neveivel együtt összeírjuk. Mi, legkegyelmesebb Urunk, ezeknek szorgalmasan utána jártunk s a mennyire

lehetett jövedelmeikkel összeírtuk, a mint azt Felséged az általunk átnyújtott lajstromból bővebben megméltóztatik érteni. Azonban ezekből a török pusztítás miatt igen csekély jövedelmet tapasztaltunk és azokat a tisztek — összesen 40 lovag szolgál — szedik be.

A szőlőhegyek elég terjedelmesek volnának ugyan, de a töröktől való félelem és szomszédsága miatt el vannak hagyatva; különben is, hogy az egyes szőlőhegyen hány tulajdonos van, s hogy az egyes szőlőktől a tulajdonosok mennyi pénzt fizetnek, azt a téli időjárásban kipuhatolni nem lehetett. Annyit tapasztaltunk, hogy a szőlőktől nem pénzt fizetnek, hanem kilenczedet és tizedet. Tisztán a várhoz tartozó szőlő, egy darabkát kivéve, a mely nem régiben egy jobbágy magszakadása folytán foglaltatott a várhoz, egyáltalában nincs. Aki a szőlőművelést üzni akarja, itt bőven művelhet elhagyott és elhanyagolt szőlőt; csak hogy a nyavalyás jobbágyok nem hogy a földesúr, de még a magok szőlőjét se merik művelni a töröktől való félelmükben.

Rév és vám a Tisza folyón régebben sok volt, de a szolnoki vár elfoglalása óta részint elpusztultak, részint pedig jövedelmüket a török tisztek szedik; magához a várhoz csak két vám jövedelme szedetik.

A kilenczed jövedelmeket, úgyszintén a termény és egyéb tizedeket a várjobbágyoktól elég alaposan megtudakoltuk, de azt mondják, hogy a bortizeden és kilenczeden kívül egyebet a várba nem fizetnek, mert a többi tizedeket a tisztek szedik be. Hogy pedig a várnagynak mennyi tizedet és kilenczedet fizetnek, a felől némelyek vallottak, mások semmit se tudtak.

A vár tartozékairól, valamint a jászok és kúnok tisztjeiről és az Egerben levő nemesek lovasairól, úgyszintén az elfoglalt javakról s azok jövedelmeiről, nem különben az ezen javakból eltartandó lovasok számáról szorgalmasan puhatolóztunk s úgy találtuk, hogy a Nagy- és Kis-Kúnság tisztjei 24 lovast tartanak, a jászokéi 12-öt, a püspöki javak tisztjei 40 lovast, az Egerben lakó nemesek 31 lovast, nagyságos Báthory András pedig a bujádi vár tartozékai után nyolczat tartoznék tartani, de nem tart s így a lovasok összes száma 115-öt tesz.

Élelmi szert nemcsak a várbeli családoknak osztanak, hanem a vár éjjeli őrzésében részt vevő főbb lovasoknak is; ez naponként

kitesz 111 font húst, kenyeret mintegy 9 negyedrészt búzából sütnék, bort csaknem minden nap 5 bécsi vederrel osztanak ki, nem számítva egyéb apróbb ételneműeket. Mi tehát látván a nagy kiadást, meghagytuk Pesthy Ferencznek, hogy tárgyaljon a püspökkel, hogy a felesleges cselédeket távolítsa el s az élelmezésbe mértékletességet hozzon be, hogy ne tökéltessék el annyi élelmiszer.

Hasznos földművelés és illendő, alkalmas gazdaság az ellenség közelsége miatt nem üzhető; s noha a városban van major, de ott nem tartható sok marha, hanem csak annyi, a mennyi a napi szükségletre elegendő.

A kocsmárlás felől vizsgálatot tartottunk, de a lakosok nem tudták megmondani, hány hordó bort mérnek ki; azoktól azonban, a kik a tisztektől czédulákat tudtak felmutatni Eördegh Péter magyar kamarai számvevő, a tisztek megszámloltatása végett, a czédulákat elvette; ezek alapján aztán biztosabb és pontosabb számadásra lesznek a tisztek vonhatók.

Felsőged azzal is kegyelmesen megbízott bennünket, hogy a vár tartozékain kaszáltatni szokott széna felől is vizsgálódjunk, vajjon azt egyenesen a lábasjóságok etetésére fordítják-e, vagy pedig másoknak pénzért eladják? Mi tehát elég szorgalmasan utána jártunk s azt mondták nekünk, hogy a vár falvaiban levő réteket és mezőket a korábbi püspökök engedélyéből a tisztek maguknak kaszáltatják, a közelebb eső rétekről pedig a várba hordják be a szénát s a juhok és marhák eltartására fordítják.

A bőroket illetőleg megparancsoltuk az udvarbírónak, hogy jövőre úgy a birka, mint az ökör és borjúbőrokről számadást vezessen, a mit aztán tartozik bemutatni a magyar kamarának.

A várnagyok legényei felől, a kik Felsőged élelmiszerein élnek a várban, vajjon szemle alkalmával a lovasok számára fölvették-e s a várnagyok kapnak-e érték fizetést a fizetómestertől? szorgalmasan tudakozódtunk úgy a káptalantól, mint az Egerben lakó nemesektől, de biztos értesülést nem tudtunk szerezni. Azt mondták ugyanis a káptalani tagok, hogy ők a szemlén soha se voltak jelen s nem is vettek észre semmit se. Mi mindazáltal a mostani számvevőnek szigorúan megparancsoltuk, hogy serényen nézzen utána és vigyázzon, hogy ezentúl az ilyen legények, a kiket a tiszteknek és nemeseknek Egerben saját jövedelmükből kell tar-

taniok, a szemle alkalmával lovaikkal együtt ne a többi várnéppel vétessenek jegyzékbe. Alázatosan javasoljuk pedig, hogy midőn Felséged szemlemestere az egri katonaság szemléjére kiküldetik, méltóztassék Felségednek őt utasítani, hogy az ilyen legényeket, tisztek, valamint nemesek lovasait a számvévő jelenlétében elküldönítve vegye szemlére, hogy csalás ne történhessék.

Felséged lovassága és gyalogsága felett a szemlét nem ejthetjük meg, mert a lovasság sohase volt teljes számmal jelen; ugyanis alighogy Egerbe jöttünk száz lovast mindjárt Thelekessy Imre segítségével küldtünk, adván nekik saját pénzünkből egy havi zsoldot; egyes napokon pedig 50, újból 20, máskor 10 lovas küldetett ki, hogy a török és a lázadók várai felé vezető utakat bátorságban tartsák; azonkívül csaknem mindennap küldettek ki lovasok kém-szemlére, úgy hogy sohase volt lehetséges a katonaságot teljes számban élénk állítani. Meggondoltuk azt is, hogy a katonák, ha szemlére vesszük őket, fizetésök ki nem elégítése miatt panaszkodni fognak s tőlünk követelendik a fizetést. Tanácsosabbnak láttuk tehát, hogy a katonaságot a püspök úr jelenlétében Pesthy Ferencz vegye szemlére, a mit Pesthy végre is hajtott. Mint a szemle-jegyzékből értettük, taláztatott 402 lovas, ide nem számítva a tisztek és nemesek lovasait, a kikkel megejtetvén a számadás, 1558. febr. 28-ig még 7832 magyar ft. és 41 denár zsoldhátralék áll fenn. Gyalogság a várban és a városban taláztatott 356, tizedes pedig 52, a kiknek a január 15-től 1558 február végéig havonként járó másfél forint nem fizettetett még ki s a püspök úr nem is akarja őket erről az időről kifizetni.

A kúnokról és jászokról szintén tudakozódtunk, rendes jövedelmüknek utána jártunk, az erről való jelentéseket lajstromba írtuk s Felségednek ezennel bemutatjuk.

Arról is értesültünk, hogy a kúnok székéhez tartozó némely falukat, valószínűleg helytelen informatio alapján Felséged bizonyos embereknek adományozott; minthogy pedig azok mindig Felséged szent koronájához tartoztak, alázatosan javasoljuk, hogy azoktól, a kik birják, visszavétessenek. Így egy falut, Báboicza nevűt, bizonyos Zalanczy János birja; a másikat, névszerint Kakatot Ewsthes János és István, Báthory András szolgálai birják, a harmadikat, Hegyest bizonyos Hegyessy Jakab, a negyediket Tharnóczy

István és Palóczy Sebestyén gyulai katonák birták, de midőn megtudtuk, hogy csak további tetszéséig adta Felséged nekik s ők a szerencsétlen népet szerfölött nyomják, nevezett falut ismét visszafoglaltuk s Felséged levele értelmében, melyet a lakosok nekünk felmutattak, a többi falvakhoz csatoltuk.

És noha a Felséged és a püspök úr közt kötött egyezés szerint a kúnok és jászok s egyéb falvak Egerhez foglaltattak, de kegyelmesen megparancsolni méltóztatott, hogy jövedelmeket külön számadó tisztjök Felséged részére tartozzék szedni, mégis, miként Pesthy Ferencz írja, nevezett püspök úr az ökröket, juhokat, vaját, sajtot s egyéb ajándékokat a mondott kúnoktól és jászoktól a maga részére akarja behajtani. Ennélfogva alázatosan javasolnók, hogy Felséged komolyan figyelmeztesse a püspök urat, hogy az egyezés ellenére semmit se cselekedjék.

A mi pedig a török hódoltság alatti megyékben levő nemesi és egyházi javakat illeti, melyek ez időben Egerhez voltak foglalva: noha mind leveleinkben, mind hírnökeink által — a mint feladatunk volt — eléggé igyekeztünk őket inteni, hogy jöjjenek hozzánk, mégis igen kevés faluból jöttek Egerbe a jobbagyok. Nem is tudjuk, vajjon a török, vagy a tisztek akadályozták-e őket a jövetelben? Zarkandy Pál, a várnagy úgy mondá nekünk, hogy azt a vidéket a török a lázadók ellen Munkács vára alá magával hurczolta, s a jobbagyok ezért nem jöhetnek hozzánk; azok is a kik bejöttek, semmit se mertek a tisztek ellen panaszkodni, csak az adó miatt. Annyi bizonyos, hogy az egri katonák nagy darab területet birtokolnak, de ez iránt puhatolózunk igen bajos volt, minthogy a török közelsége miatt a helyszínére kimenni nem lehetett s a katonák se merték a békeszünet miatt a jobbagyokat behajtani; különben ha mindnyájan bejöttek volna is a jobbagyok, a katonák ellen semmit se mert volna egyik se szólani. Azonban a mostani számvevőnek megparancsoltuk, hogy ezekről a javakról titokban puhatolózzék s Felségednek mindenről jelentést tegyen.

A lázadóknak ezen várhoz foglalt javai felől szintén nem szerezhettünk tudomást, mert azokat, a melyek hűtlenség miatt elfoglaltattak, azoknak, a kiktől elfoglaltattak, Felséged ismét kegyelmesen visszaadta, csakhogy megnyerhesse őket; némelyeket bizonyos embereknek adományozott, egy nagy részét pedig a kan-

celláriai jegyzőknek, úgyhogy némelyiknek 300, egy bizonyosnak pedig 500 jobbágyot is meltóztatott adományozni, a miről az egri katonák sokat panaszkodtak előttünk s kértek bennünket, hogy Felségedet ez iránt tájékoztassuk, mert magukra igen sérelmesnek mondták, hogy midőn ők a szerencse változandóságát mindig fejök veszedelmével és vérök omlásával kénytelenek tapasztalni, mégis Felséged őket az ilyen javadalom élvezetétől csekélyebb érdemekkel szemben megfosztja.

Ránk bízta továbbá Felséged azt is, hogy a katonákkal, a mennyiben Felséged zsoldján tartatnak, alkudozzunk, hogy a foglyok egyharmadát Felségednek engedjék át; de minthogy a püspökség már el van adományozva, ennél fogva a püspök úr a katonai rendtartást is meg fogja változtatni; tehát a katonák az ez ügyben való határozásukat a püspök úr megérkezése utánra halasztották. Meghagytuk azért Pesthy Ferencznek, hogy a püspök úr által fogadandó új katonákkal Felséged nevében ez iránt tárgyaljon, a mit, miként írja, meg is tett Pesthy Ferencz, de a katonák semmiképp se akartak ráállani ez ajánlatra s a dolgot, mint Pesthy Ferencz leveleből értjük, Felséged elé föllebbezték.

Azt is kegyelmesen megparancsolta nekünk Felséged, hogy az öt forrásról czímzett karthauzi kolostor javait Felséged hasznára foglaljuk le. Azonban legkegyelmesebb Urunk! azokat a birtokokat Felséged másoknak adományozta; így az egyiket jelesül Noszvajt Figedy Jánosnak zálogosította el Felséged 2000 frtban, a többi birtokokat pedig összes hasznukkal az egri káptalannak adományozta.

Van egy Bél nevű apátság egyház nélkül, melyet — úgy mondják — a mostani esztergomi érsek úr Szarvaskő várához foglalt. De mivel az se az egri püspökséghez, se Szarvaskő várához nem tartozik, hanem Felséged adományozása alá, ennél fogva utasításunk szerint Felséged hasznára visszafoglaltuk s megparancsoltuk a mostani ellenőrnek, hogy annak jövedelmeit Felséged javára szedje be s az azon birtokokon termett bort mérje ki. De elhatározásunk után értesültünk, hogy a püspök úr azokat a birtokokat ismét Szarvaskő várához foglalta, miért is a legalázatosabban javasolnók: meltóztassék Felségednek komolyan figyelmeztetni a püspök urat, hogy mind ezt az apátságot, mind azokat a jöszágokat,

melyek a püspökséghez nem tartoznak a Felséged és a püspök úr közt létrejött egyezség értelmében az ellenőr számadása mellett Felséged birtokába bocsássa.

Arról is tájékoztatni kívántuk Felségedet, hogy mely személyek és eszközök híjával van a vár s noha annak jegyzékét a püspök úr részére Egerben hátra hagytuk s őt Felséged nevében ezen szükségletek beszerzésére figyelmeztettük, és ő, a mint Pesthy Ferencz leveléből értesültünk, ajánlkozott is azoknak beszerzésére, mégis tanácsolnók, hogy Felséged szintén figyelmeztesse a püspök urat, hogy e szükséges dolgok beszerzését haladéktalanul eszközölje.

Az egri várhoz szükséges dolgok :

Egy lakatos.

Egy ágyúmester, gyakorlottabb, mint a milyenek ott vannak.

Rézlemezek, ágyútöltő lapátok (vulgo ladschauffeln) készítéséhez.

Vastagabb és vékonyabb spárgák a tűzszerszámokhoz.

Kézi mérleg, súlyokkal.

Kisebb-nagyobb drótok (vulgo eysendradt).

Csigakötelek a nagyobb ágyúk és sугáragyúk emelésére.

Két rézüst a salétrom olvasztásához.

Gyújtó gyertyák.

Két rézrosta, egyik a puskaapor, másik a szakállasok porának rostálására.

Zacsók, lőpor hordáshoz.

Négyszögletes vasrúd (vulgo lemeysen).

Mindenféle kulcs, bőven.

Vaskapák.

Ásók.

Talicskák.

Szórólapátok.

Szén.

Fűrészek.

Fűrők.

Tölgyfák az épületekhez.

Gerendák és deszkák.

Fák a várat fenyegető szükség esetén.

Venyigék és karók, kosarak fonásához.

A vármegyék jobbágysai a közmunkán kívül vármunkára ki-
rendelendők.

A töröknek behódolt jobbágysok ne bocsáttassanak be a várba,
hanem a váron kívül hallgatandók ki.

A rácز kereskedők portékáikkal ne bocsáttassanak be a várba.

A vár nagyobb kapui mindig bezárva álljanak s csak szükség
esetén nyitassanak ki.

5. Szarvaskő vára.

Ámbár, legkegyelmesebb Urunk! a Felségedtől kapott utasí-
tásunkban nem volt ránk bízva Szarvaskő várának megvizsgálása,
mindazáltal, minthogy a vár maga mindig a püspökséghez tarto-
zott, nem akartuk vizsgálatlanul hagyni. Oda útaztunk tehát január
10-kén, s ott akkor nem találtunk egyéb élelmiszert, mint 20 hordó
bort, körülbelül 4 negyedrészt lisztet s egy szalonnát. A vár elha-
gyatott, a falak romokban, az erősítésre semmi se fordítva.

A várnagy, Horváth András nem csinált egyebet, mint a vár
nyavalyás jobbágysait, sőt a másokéit is fosztogatta. Hogy a szeren-
csétlen parasztok mennyi panaszt emeltek ellene, Felséged a vizs-
gálatból, melyet már előbb a nyomorult jobbágysok kérelmére az
egri káptalan foganatosított s melyet ime Felséged elé terjesztünk,
kegyelmesen megmáltóztatik érteni. Miért is a fenséges herczeg úr,
Miksa cseh király stb. a mi kegyelmes urunk a leghatározottabban
utasította főtisztelendő Body György urat, Eger vár praefectusát és
kormányzóját, hogy nevezett Horváth Andrást szorítsa a szegény
népnek adandó elégtételre; és ő a rendeletet a jobbágyság kártala-
nítása iránt nevezett Horváth Andrásnak át is adta. Mind-
azáltal nincs minden jobbágys kielégítve; ezek a mi kérdezősködé-
sünkre előadták, hogy némelyeknek a tőlük hatalmasul elvett két
malaczért csak 50 denárt fizetett, másoknak meg csak 25 denárt,
ismét másoknak semmit se.

Meghagytuk tehát Pesthy Ferencznek, hogy nevezett Horváth
András fölcserélése iránt a püspök úrral tárgyaljon; a mit teljesí-
tett is, mert az ő helyére bizonyos Gadóczy Gábor tétetett; de alá-
zatosan javasolnók, hogy nevezett Horváth, Felséged levelével

számadás végett azonnal a magyar kamarára idéztessék. Pesthy Ferencz erre, hogy t. i. április 1-én a kamara előtt megjelenjen, utasította is őt, azonban Horváth ez intést a számadás iránt eddig elhanyagolta.

Az épületekről és hadi szerekről a püspök úr tartozik gondoskodni, minthogy ő is, miként elődjei, egyedül saját hasznára akarja a várat fordítani. Alázattal javasolnók tehát, hogy Felséged a püspök urat komolyan figyelmeztetni kegyelmesen méltóztassék az erődítés eszközésére, hogy az az ellenség kezébe ne jusson.

6. *Murány vára.*

Miután a főtiszt. egri püspök Verancius Antal megérkezésére sokáig várakoztunk s jöveteléről még sem nyerhettünk semmi bizonyos hírt, hogy az időt ne töltsük s haszontalan kiadásokat ne okozzunk, Pesthy Ferenczet teljes utasítással ellátva Egerben hagytuk, magunk pedig Felséged rendelete szerint ide Murányba utaztunk, megérkezvén Felséged murányi várába febr. 6 án. A vár kapitányát, Maskó Menyhértet nem találtuk itthon; a mint értesültünk ő fensége a cseh király stb. a mi kegyelmes urunk rendelte magához Bécsbe. Mi azonban Felségedtől nyert megbízatásunknál fogva az ő távollétében is legelőbb a várban talált mindenféle ételmi és ostromszereket szorgalmasan megvizsgáltuk, számba vettük s leltárba összeírtuk, melyet legalázatosabban Felséged elé terjesztünk.

Hogy azonban Felséged minél rövidebben áttekinthesse a várban talált ételmi szereket, azok rövid foglalatiát itt adjuk. Találtunk 3079 bécsi mérő gabonát, füstölt húst 71 mázsát, a rossz gondozás miatt jobbra megpenészedve, elromolva, 162 szalonnát, 627 sajtot, 3 hordócska begyúrt sajtot, 700 magyar sót, 8 tehenet, 4 tinót, 40 kisebb-nagyobb disznót, 12 mázsa faggyút, 192 bécsi vedert tartalmazó 24 hordó bort, 6 hordócska mézet, 109 korecz ¹⁾

¹⁾ *Coretus*, vesszőből, gyékényből font ürmérték, mint a kosár. *Miklosics*: Etym. Wörterbuch der slavischen Sprachen cz. munkájában a megfelelő magyar elnevezést *Korecz*-nek írja s ettől eltérni — noha a mai irodalmi nyelvben ismeretlen — én sem akartam.

serárpát; a mint ezeket rendre leírva magában a leltárban bővebben megméltóztatik látni Felségednek.

Ezután hozzá fogtunk a jobbágyok kikérdezéséhez és összeírásához és a Felséged murányi várához tartozó jövedelmek ki-
puhatolásához. Szorgalmasan összeírtunk minden falut a jobbágyok számával, rendes és rendkívüli jövedelmeikkel és szolgálmanyaikkal. Tapasztaltuk pedig, hogy a vár fentartására a vár tartozékaiból igen csekély jövedelem foly be, mert a falvakat részint a török, részint a hűtlen Bebek fölégette, elnéptelenítette, teljes-tökéletesen elpusztította. A megmaradt jobbágyok, a kiknek alig van napi betevő kenyerek, a töröktől való félelem és közelség miatt nem művelik a földet, még meghálni se mernek házaikban, hanem vadak módjára az erdőkben kénytelenek lappangani.

Foglalt birtokok, t. i. melyek Bebek némely hűtlen nemes szolgáltnak lázadása miatt a várhoz foglaltattak, jelenben nincsenek, mert azokat Bebek György meghódolása után azoknak a nemeseknek, a kiktől elfoglaltattak, Felséged mind visszaadta.

Ezeknek elvégzése után az épületek és a várerődítések szemléléséhez fogtunk s tapasztaltuk, hogy eddigelé semmit vagy csak keveset építettek, hacsak az nem, hogy a mióta a spanyol katonák Basó idejében feltámadtak, a szikla vagyis hegy letaroltattott, de nem kielégítően; az ágyúval összelőtt fal is valami kevéssé kijavítottott. A most folyó esztendőben pedig, a mikor Maskó a kapitányi tisztet átvette, a lakóházához egy kis házacskát építtetett. Azonkívül a várórség legnagyobb része a vár piaczn szétszórva, rend nélkül, kinek hol tetszett, fabódékat épített a várnak inkább akadéckára, hogy ne mondjuk kárára, mint hasznára; mert (a mit Isten távoztasson) ha tűz támad és szél járul hozzá, a mi a várban — magosan feküdven — gyakori és erős szokott lenni, félő, hogy a vár lángba és hamuba borúl; ezek az épületek ugyanis jobbára fából vannak s tűzoltó eszközök sincsenek a várban, se pedig víz a tűzoltáshoz. Miért is komolyan figyelmeztettük az alkapitányt és a katonákat (maga a kapitány távollevén), hogy a tűzveszélyre különös gondjuk legyen s vigyázzanak, hogy különösen a mostani időben valaki csellel, csalárdsággal lángba ne borítsa őket s őrizkedjenek, hogy valami ismeretlen vagy gyanus embert ne bocsássanak be a várba.

Ezekon felül a kapuhoz közel, a hol a várba bejární, Basó az ostromkor földdel vegyesen fából sánczot emeltetett, mely a zivatark és időjárás miatt romlásnak indúlt. Ennek a helyreállítása tehát hasonlóképpen szükséges volna, de inkább kőből, a sok ok között a tűztől való félelem miatt is.

Van a várban továbbá egy, két köre járó malom, melyet a vár egykori udvarbírája Fajgel Péter csináltatott s a mely igen hasznos munkát végez.

Hogy azonban a várbeli építkezésekről nyiltabban beszéljünk: nagy szükség van az építésre, mert az épületek ócskák és bedőléssel fenyegetnek, úgy hogy fával megtámogatva tartatnak fenn. Hiányanak az alkalmas helyiségek és házak az élelmi és ostromszerek elhelyezésére; most mindezek alkalmatlan helyen és összevissza tartatnak, úgy hogy itt se magtár, se fegyvertár nem található; az a magtár is, a melyben most a terményeket tartják, fából van s annyira elkorhadt, hogy ha meg nem volna támogatva, már rég bedőlt volna. A liszt tartására sincs alkalmas hely s ezért is találunk oly kevés lisztet.

Az ágyúk és egyéb hadi szerek, valamint a katonák fegyverei, fegyvertár hiányában egyes szögletekbe dobálva hevernek s a rozsdá marja őket a vár nagy kárára és veszedelmére, ha valami szerencsétlenség történnek. A józan ész tanácsolja és javasolja tehát, hogy itt sok a szükséges építeni való; azonban tekintetbe véve a helyzetet s az anyag behordásával járó nehézséget, úgyszintén a jobbágyság csekély számát, a kiket részint elhurczoltak, részint a törököktől való félelmökben helyöket elhagyták s biztosabb vidékre menekültek: módot és utat mindezen szükséges építkezések gyors eszközzésére nem láttunk. Mert a jobbágyság a szükségesek egybehordására alig elégséges s noha van itt a várban 16 hámos ló, azok is a napi szükségletre való fa és sör behordására alig elegendők; az építkezések pedig különböző és sok anyagot igényelnek, itt a várban pedig köveken, sziklákon kívül egyéb anyag nem található.

Egyébiránt minthogy sok építés egy időben és hirtelen nem eszközölhető, kijelöltük azokat, a melyek leginkább szükségesek s a melyeket a vár semmiképp se nélkülözhet, s ezek igénytelen véleményünk szerint a következő épületek: Legelsőbb is a magtár

építendő fel kőből, melynek alapját már a múltkor megkezdették. Ez az épület, ha helyesen és jó móddal történik, akkép készíthető, hogy alsó része lisztraktáruł szolgálna, a felső rész pedig magtár lenne. Hogy pedig az épület használható legyen, meghagytuk, hogy téglából építsék, mert itt a várban kevesebb költséggel és munkával lehet építeni téglából vagy kőből, mint fából, minthogy a várban elegendő kő található, nem is említve azt, hogy már csak a tűzveszély elkerülése miatt is tanácsosabbak, de meg tartósabbak is a kőből készült házak, mint a fából épültek.

Továbbá alázattal javasolnók, hogy a vár piaczn, vagy terén fegyvertár építtessék szintén kőből, ott, t. i. a hol most néhány ágyú van fedél alatt, vagy ott, a hol most a korhadt, az első szél-rohamra rombadőléssel fenyegető faistállók vannak.

Megmondtuk már fentebb is, hogy a tűzre nagy vigyázattal kell lenni, hogy a tűzveszély elkerültsék, miért is alázatosan óhajtanók, hogy a tornyok, melyeknek legnagyobb része fából van, minél kevesebb tűzfeszkek legyenek, tehát a felesleges farészek a tornyokról lehányandók volnának s az eső ellen alacsony tetőkkel ellátandók.

A puskaport két helyen tartják itt, t. i. egy igen magas fatetejű toronyban, s egy kis, szintén fatetejű boltban a piacon, mely faházakkal van összeköttetésben. Mivel pedig nemcsak a házi tűztől kell félni, hanem a várba, minthogy magosan fekszik, gyakran bele üt a villám is: ennél fogva alázatosan javallanók, hogy annak a toronynak a tetejéről, a melyben most a löport tartják, a felesleges fatömeg hányassék le s kis, alacsony tetővel láttassek el, egyzersmind a torony boltoztassék be, a mi kényelmesen és kevés költséggel eszközölhető. Hasonló okból javasoljuk, hogy a katonák házai közt a piacon levő fatetejű kis boltról, a melyben a löpor egy részét tartják, a tető vétessék le s a katonák érülköző házai távolíttassanak el, nehogy a tűz belekapván a tetőbe, a löporhoz hozzá férközzék és súlyos, veszedelmes tűzkárt okozzon.

Mivel pedig a várnak az a része, a melyen a spanyolok a várba benyomúltak, igen könnyen megközelíthető, tanácsosnak látnók, hogy ott a sziklák eltávolíttassanak s alacsony fal (melyet közönségesen Brwzthwer-nek neveznek) emeltessék tetővel ellátva,

mert az ott elhelyezett ágyúk s egyéb fegyverek sokat szenvednek a záportól s idő folytán használhatatlannokká válnak.

Továbbá azon a részen, a hol az a kapucska van, a melyen a hajdúk Basó idejében a várba behatoltak, a torony fateteje szerfelett magas és roskadozó, ezt hasonlóképen lehányatni javasolnók és alacsony fallal (Brwzthwer) ellátni, hogy ott sugárágyúkat és szakállasokat lehessen elhelyezni, a melyekkel az ellenség benyomulása megakadályoztassék és az egész hegy a váron kívül oltalmaztassék.

Minthogy pedig a falak, melyek a várat csak némely részen övezik, nélkülözik a sétálót, vagy pedig ezek annyira el vannak rothadva, hogy veszedelem nélkül alig lehet körüljárni: megparancsoltuk, hogy deszkából sétálókat készítsenek, hogy a katonák nappali és éjjeli őrködésüket minél könnyebben teljesíthessék s csel, ármány és les minél inkább elkerültsék. És noha a vár némely helyen, már a hely természeténél fogva, magas sziklakkal annyira meg van erősítve, hogy megközelíteni alig lehetséges, mégis minthogy a csalárdságtól nem lehet eléggé óvakodni, javasolnók, hogy azokon a helyeken bármily alacsony fal emeltessék, hogy a katonák, mint már az előtt megtörtént, le ne zuhanjanak s hogy a csalárdságot annál jobban el lehessen kerülni.

Van itt három régi víztartó, az egyik elég jó, a másik kettő nagy javításra szorúl; javallanók is, hogy ezek, a mennyire lehet, javíttassanak ki. Mivel pedig a várban nagy a vízhiány, hasznosnak és szükségesnek látnók, hogy a kútnak, mely élővizet lenne szolgáltatandó, elkezdett ásása mindenesetre folytattassék s befejeztessék. Eddigélé már 17 ölnyre (vulgo werkhklaffter) ástak le s a kútmesterek azt mondják, hogy még 26 öl mélység hiányzik addig a helyig, a hol a forrás található s a honnan a kút vízzel ellátható, a mely forrás a váron kívül a hegy közepén van. Adnak pedig a mestereknek, kik ezt a munkát végzik, minden egyes ölért 30 magyar forintot.

Vannak továbbá itt a várban ágyúk, különböző helyeken elhelyezve s minden gyors és véletlen eshetőségre készen felállítva; ezek nélkülözik a tetőt s zápor és az időjárás viszontagságaitól rongáltatnak, sőt még ágyakkal, vagy alkalmas fákkal sincsenek ellátva. Miért is, hogy a nagyobb kárnak eleje vétessék, megparan-

csoltuk, hogy deszkákkal betakarják, befedjék s alkalmas fákkal vagy kerekekkel ellássák.

A termény két helyen van elraktározva ; az egyik helyen van 2729 korecz, melyek, hogy gyakrabban szellőztessenek s a vár későbbi szükségére fordíttassanak, megparancsoltuk, mert még nincs megkezdve, se megromolva, hanem évek óta az előfordulható nagyobb eshetőségre mostanáig fentartva. A másik helyen 350 korecz termény van.

Megparancsoltuk pedig, hogy az imént írt 2729 korecz érintetlen gabona a vár eshetőleges szükségeire fentartassék. A 350 korecz gabona felől pedig, minthogy a várban semmi, vagy csak igen kevés a liszt, úgy intézkedtünk, hogy azonnal öröljék meg s abból a katonáknak mindennapi szükségükre kenyeret süssenek. De mivel ez a liszt csak kevés ideig lesz elegendő a katonaságnak, ennél fogva Fajgel Pétert ide hivattuk s abban állapotunk meg vele, hogy Sáros vármegye tizedéből mielőbb küldjön ide hordóba rakva 500 korecz lisztet, a mi 1000 bécsi mérő lisztet tesz ki. Mint-hogy pedig Felséged azt is szigorúan megparancsolta nekünk, miszerint kitapasztaljuk, hogy honnan lehetne annyi terményt beszerezni, a mennyi nemcsak az őrségnek és a várbeli cselédeknek is elegendő, hanem a jövőendő szükségekre is elhelyezendő és eltartandó: mi jelenben egyéb módot nem találtunk erre, mint, hogy Sáros vármegye tizedéből fordíttassék arra a célra. Mert a tized, melyet e várhoz szoktak volt szedni, részint Bebek által t. i. az ő saját és más nemesek birtokaiból, részint Ajnácskőhöz, részint Arbó, Gedő és Putnokhoz foglaltattak el, úgy, hogy igen csekély rész maradt meg a várnak. Ehhez járúl, hogy a várhoz nem tartoznak termékeny szántóföldek, azok is, a melyek szánthatók, mivelhetők volnának, a jobbágyok elszökvén, míveletlenül maradtak. E vár terménynyel való ellátásának egyedüli módja tehát Sáros vármegye tizedjében található, mert ha annak tizedeit pontosan beszedik, elegendők ennek a várnak és Sáros vármegyének is. Csak az képez e dologban nagy nehézséget, hogy a felvidék adószedői nevezett vármegye tizedeinek jó részét kedvezésből némely városi személyeknek és nemeseknek engedték át potom áron, holott azok, a mikor a Felséged részére szükséges terményt pénzen kell vásárolni, hasznosabban volnának a Felséged várai javára fordíthatók.

Ennélfogva a jövedelmek kezelőit Felséged nevében figyelmeztettük, hogy a tizedből legcsekélyebb részt se engedjenek át magán személyeknek; de ők e rendelkezésre nem hederítve azt teszik a mi nekik tetszik, s félő, hogy ezentúl is azt fogják tenni, hacsak Felségedtől szigorú parancsot nem kapnak, mert ha így folytatják a tizedek pazarlását, nemcsak Murány, de még Sáros vára se tartható fenn belőle.

Egyébként azt is alázatosan jelentjük Felségednek, hogy ebben a várban igen nagy számban vannak haszontalan asszonyok és gyermekek, annyira, hogy csaknem kétszeresen meghaladják a katonaság számát s nem kevés élelmiszert és kenyeret fogyasztanak. Hasznosnak látnók tehát, hogy ezek a várból eltávolíttassanak; csak hogy erre más módot nem találtunk, mint ha maguk a katonák is fölcseréltetnek. S minthogy a várban az élelmiszer beszerzése — a mint mondók — ezentúl nagy nehézséggel fog járni, ennélfogva határozzon Felséged ez ügyben, a mint határozni legkegyelmesebben jónak látja.

A mi a katonaság zsoldját illeti az elég bőséges; az udvarbíró s családja fizetése a kocsisok fizetésén kívül havonként 744¹/₂ rénes frtra rúg, esztendőn át pedig 8434 rén. frtra. A kapitány a saját személyére kap havonként 50 rén. frtot, négy gyalogosra 32 rén. frtot, hat könnyű fegyverzetű lovasra 22¹/₂ frtot, nyolcz cseh gyalogosra 20 rén. frtot, s hat munkásra 15 frtot, egy írakra, trombitásra, poroszlóra 16 rén. frtot s így egy esztendőre csak a kapitány fizetése 1866 rén. frtot tesz. A helyettesének, gyermekével együtt jár havonként 30 rén. frt, a zászlótartónak 12 rén. frt, az őrmesternek gyermekével együtt 14 rén. frt, a papnak, kinek asztala a kapitánynál van, 10 rén. frt, nyolcz kerülőnek hat frtjával, a kilenczediknek nyolcz frt, 79 közkatonának öt rén. frtjával, a síposok dobosának 12 rén. frt, két ágyúmasternek 18¹/₂, borbélynak hat, két kocsigyártónak 14, két kovácsnak 14 s egy kerékgyártónak nyolcz rénes frt.

Mondják, hogy ezeken fölül a kapitány lovai számára 800 köből zab jár, a mi 1600 bécsi mérőt tesz ki. De hogyan lehet a kapitány lovainak ennyi abrak rendelve, mikor a vár igen szűkében van a zabnak s a tizedekből se foly be annyi zab, a mennyiből Felséged lovait is el lehetne tartani? Ezt azért kívántuk Felsé-

gednek legalázatosabban jelenteni, hogy midőn a várnak igen kevés, jóformán semmi jövedelme sincs, akkor a kapitány saját személyére és a katonák igen bőséges, sőt fölösleges fizetést húznak, (pedig a kapitány — a mint nekünk mondták — nem tartja mind azokat az embereket, a kik után fizetést kap). Felségednek tehát ez iránt kegyelmesen intézkedni méltóztassék.

Mivel pedig Felséged elhatározta, olyan kapitányt nevezni ki, a ki az udvarbirói tisztet is elvigye, ennél fogva a legalázatosabban javallanók, hogy az mentül előbb történjék s hogy e működéséért hat könnyű lovas, ugyanannyi cseh gyalogos tartására adassék neki fizetés és egy írakra, a ki a bevételek és kiadásokról számadást vezessen; azonban kötelessége legyen a kapitánynak, hogy ne a maga hasznával gondoljon, mint eddig, hanem a Felségedével s a Felséged, ne pedig a saját borait méresse.

Az élelmiszereket eddig a katonáknak adták el szerfölötti kárával Felségednek, mert egy köből búzából, melyet a piacon egy magyar frton és 20 denáron vesznek s a melynek az ára naponként nő, nem több, csak 33 három és fél fontos kenyert sütnek ugyanannyi magyar denárért, tehát minden köblön 87 magyar denár veszteség van, nem is számítva a pékek fizetését, a só és fa árát. Mi tehát látván Felséged ilyen súlyos károsodását, megparancsoltuk, hogy ezentúl a katonáknak másfél fontos kenyeret süssenek s két fontot egy denárért adjanak. Noha még ebből is kára van Felségednek, de — a mint értesünkre esett — a katonák fenyegetőzése miatt a kapitány távollétében többet nem vonhattunk le, míg ha a Felséged biztosai, a kik ide küldettek, az élelmiszerek kiosztását annak idején másképp határozták volna meg a katonaság részére, mi is más rendet hozhattunk volna be; most azonban egyszerre mindent megváltoztatnunk veszedelmes lett volna. Innen van aztán, hogy jelenleg a katonaság fizetése nem csak túl elég, hanem az élelem kiosztásból Felségednek nem csekély kára van.

Az élelmezési mestert, hogy a Felséged kiadásai csökkenjenek, egy évi fizetéssel elbocsátottuk, megparancsolván neki, hogy a közelgő május 1-éig számadásával jelenjen meg a magyar kamarán; ő azonban a mai napig sem jelentkezett a számadásokkal. Az ő tisztségét aztán addig is, míg Felséged a kapitánynyal az udvar-

biróság elvállalása iránt megegyezik, a mostani udvarbíróra Kyzel Péterre ruháztuk, adván mellé egy számvevőt 32 forint fizetéssel, mely intézkedésünket alázatosan Felséged jóváhagyása alá bocsátjuk.

Noha Felséged az utasításban nekünk kegyelmesen megparancsolta, hogy az élelmezési mestert Murány várában szigorú számadásra vonjuk, mindazáltal, legkegyelmesebb urunk, ezt semmikép se tehetjük, mert az élelmezési mester nem volt kész a számadásaival s míg azokat elkészíti s mi átvizsgáljuk, sok késedelembe került volna, különben is a várban kevés élelmiszer volt s annyi se volna, ha Szepesben nem vettek volna.

Jelentették a bizottságnak, hogy Domynyth Gáspára vár aljában hajdúkat tart a Felséged zsoldján, a kikkel a lázadóknak sok marháját elhajtatta s azokat az udvarbírónak a vár szükségletére pénzért eladta. De mivel azok a gyalogok Felségedtől zsoldot húznak, jogtalanak tetszik nekünk, hogy a kapitány azokat a barmokat magának tartotta s Felségednek pénzért adta el.

A borait is mérette ez a Domynyth nem csak a várban, hanem a falvakban is; — mint értesültünk — Felségednek elcsigázott jobbágjai innen e miatt költöztek el.

7. Csábrág vára.

Felségednek csábrági várába febr. 25-én érkeztünk, a hol a várnagyot Ficsor Mihályt nem találtuk odahaza; azt mondták, hogy Bécsbe utazott. És midőn Felséged megbízó levelét az ő helyettesének Kováry Imrének átadtuk, hogy annak alapján az élelemosztásban és a cselédek eltartásában módot és rendet csinálhassunk, azt ő semmi áron sem akarta tőlünk átvenni, azt mondván, hogy neki ez iránt a várnagytól nincs semmiféle utasítása s a kapitány távollétében nincs rábízva egyéb, mint a vár őrzése. Mindazáltal, hogy a várnagy távolléte miatt eredménytelenül ne távozzunk, megvizsgáltuk az élelmiszereket. Találtunk pedig 12 negyedrészt lisztet, 75 negyedrészt búzát, 16 negyedrészt köleskását, hat szalonnát, négy negyedrészt babot, 28 disznót, másfél hordó besózott káposztát, 26 hordó bort, mely 941 $\frac{1}{2}$ köblöt,

vagyis $470\frac{3}{4}$ bécsi vedret tartalmaz, eczetet 15 bécsi vedret tartalmazó négy hordócskával.

Mondták, hogy a falukon még csépeletlen a gabona, megparancsoltuk tehát, hogy mindjárt csépeljék ki, őröljék meg s hordják a várba.

Azután a löszerek szemléjéhez fogtunk; találtunk pedig négy sugárágyút, az egyik vasból van, erről azt mondták, hogy nem sokat ér, szakállas szerszámokat két igával, 12 szakállast foglal magában, 86 prágai és csetneki szakállast, kilencz agyatlan szakállast, két töröttet s teljesen hasznavehetetlent, 37 hordócska ágyúport, 13 hordócska romlott s csak hitvány tűziszerek készítésére használható port, 700 sugárágyú golyót a formákkal együtt, 200 szakállas golyót, 11 mázsa ólmot, egy kis tonna ként, egy másikat öt mázsát nyomót, 60 mozsárágyút, két vas lámpát; a kovácsműhelyben két üllöt, két kalapácsot, két fúvót, egy csípővasat, 210 haszontalan ágyúgolyót, melyek az ostromkor lövettek be. Ezen kívül a várban nem találtunk több élelmiszert, se löszert.

Azután számba vettük a vár gyalogságát s nem találtunk többet, mint a szakácssal, kulcsárral és lovászokkal együtt 30 személyt. Hogy ezeknek a fizetőmester mennyit fizetett, nem tudjuk, annyit azonban megtudtunk a jobbágyoktól, hogy szemle alkalmával a várnagy a jobbágyok közül szokot gyalogokat fölvenni s a szemlén előállítani.

A mi a várépületeket illeti, azokat elég elhanyagolt állapotban találtuk. A kút, melynél a várban nincs elébb való és hasznosabb, annyira el van hanyagolva, hogy legnagyobb része romban hever, a melyen ha mielőbb segítve nem lesz, teljesen be fog omlani s a vízhiány a vár ellátásában igen nagy nehézséget fog okozni. Javasolnók tehát, hogy mihamarabb egy gyakorlott kőműves küldessék oda, a ki ne csak a romladozó kútát, hanem a düledező falakat is kijavítsa. Különösen a tetők igényelnek javítást, mert alig van olyan a várban, a melyik ne csurogna. A körüljárók, vagyis sétálók a falakon deszkával befedendők, hogy az örök teljességgé a vigyázást.

Berendelvén elibénk a várjobbágyokat, szorgalmasan tudakozódtunk rendes adójuk, egyszersmind terheik felől; ezeket pontosan összeírtuk, a mint Felsőszék az általunk előterjesztett könyvből

világosan megméltóztatik érteni. Panaszkodtak nekünk, hogy a várnagy és szolgálai annyira sanyarják a szerencsétlen népet, hogy némely falvak elpusztultak, másokból pedig a töröktől való félelmében s a várnagyok elviselhetetlen gorombasága miatt költözött más felé a jobbágyság nagy része. Ezek ugyanis szüretkor az összes bortermést a nyavalyás jobbágyoktól általok megszabott áron összeszedik, úgy hogy egy hordóért, mely 16 és több bécsi veder bort tartalmaz, csak egy-két, legfeljebb négy frtot adnak s azután ugyanazt a bort a várnagy és a tisztek nyereségére a jobbágyoknak kimérik, úgy hogy egy hordóból 16—20 vagy ennél is több frtot vesznek be, a mint ezt Felséged a szerencsétlen jobbágyok vallomásaiból kegyelmesen megméltóztatik érteni.

Arról is panaszkodtak a nyomorúlt jobbágyok, hogy a csábrági és korponai hajdúktól nagy károkat szenvednek, mert úgy a mint találják, elszednek tőlük mindent: kenyeret, húst, tyúkot stb., úgy hogy már nem mernek még kenyeret se tartani otthon, hanem kívül a házon, ólban, szalmában hol rejtegetik.

Vallották továbbá az esztergomi káptalan zebelébi jobbágysai, hogy 1556-ban a csábrági várnagy megvett tőlük öt hordó bort és érte várbeli búzát adott. Mivel pedig én, Thurzó, abban az esztendőben Bajmóczról adtam 200 kőből búzát, minthogy a várnagy azt mondta, hogy a várban nincs búza, ennél fogva mondják, hogy a várnagy a maga részére vett borért a Felséged búzájával fizetett.

Van még öt falu, mely nem jelent meg előttünk; megtudtuk aztán, hogy a várnagy megfenyegette őket, ha bejönnek. Ennél fogva javasolnók, hogy a jelenlegi várnagy mozdíttassék el hivatalából s más tétessék helyébe, a kinek az elmozdítása után, remélhetőleg, behatóbb vizsgálat lesz eszközölhető mindenről, mert a szerencsétlen jobbágyok, a kik uralma alá vannak vetve, semmit se mernek ellene vallani.

A vizsgálat ekkénti megejtése s a tisztség ilyen változása után számadásra lenne vonandó és pedig nem csak ő, hanem Nagy Benedek is, a vár előbbi tisztje, a ki szintén sokat sanyargatta nyavalyás alattvalóit s Felséged többszöri rendeletére is kivonta magát a számadás alól.

Ha aztán a jobbágyok nem fognak elnyomatni, a jelen idő viszonyaihoz képest nem megvetendő számmal fognak lenni. Az

ezen várhoz tartozó faluk közül két tehetősebbet Krusith János Szitnya várához foglalt, állítván, hogy azokat még néhai Salm gróf Csábrág vár elfoglalásakor rendelte Szitnyához a fahordásra. Azonban Krusith ezeket a jobbágyokat nem csak a fahordásra, hanem a bor kimérésére, fuvarozásra s egyéb, a régi szokás szerinti szolgáltatmányok teljesítésére is szorítja.

Innen való eltávozásunk után kaptuk a csábrági várnagy levelet, hogy Balassa János, nem tudni, kinek az engedelmeiből, a vár tartozékaiból két falut elfoglalt s kékkői várához csatolta. Miért is alázatosan javasolnók: méltóztassék Felségednek nevezett Balassát szigorúan figyelmeztetni, hogy a mondott falukat bocsássa vissza s óvakodjék illetlen foglalásokkal a vár jövedelmeit csökkenteni, különben is azok régi jogon tartoznak Csábrághoz s e vár jövedelmei egyébként is igen csekélyek.

Noha pedig minden dologról szorgalmasan puhatolóztunk a jobbágyoktól, de azok a tisztektől való félelmükben nem mertek nekünk mindent bevallani, de midőn Korponáról kiindultunk, titkon besúgtak nekünk, hogy a várnagynak és a többi tiszteknek két faluban rejtek pinczéik vannak saját boraikkal. Mivel pedig azokat a borokat valószínűleg a jobbágyoktól vették — legalább úgy értesültünk — ennél fogva Felséged nevében meghagytuk Balassa Jánosnak, hogy ne csak abban a két faluban, hanem bárhol is a váron kívül a várnagy és szolgálai borait azonnal foglalja le s Felséged javára kobozza el; már értesültünk is róla, hogy végre is hajtotta ezt. Felségednek pedig rendelkezni méltóztassék, hogy e borok visszaadassanak-e a jobbágyoknak, a kiktől vetettek, vagy pedig a vár szükségére fordíttassanak.

Azt is alázatosan javasolnók, hogy mivel a mostani várnagy nem a Felséged javán fáradozott és a jobbágyokat — mint előadtuk — annyira nyomta, elmozdítottassék s helyébe más alkalmas személy tétessék, a ki ne csak a vár jövedelmeit hűségesen s a jobbágyok sanyarása nélkül kezelje, hanem a várra és épületeire is gondja legyen.

Azt is alázatosan javasoljuk, hogy ha Felséged e vár fentartása iránt határozott, kellő ellátásáról s a szükséges erősítésekről is méltóztassék gondoskodni.

8. Korpona városa.

Minek utánna Csábrág vár dolgait megvizsgáltuk, magunk elé rendeltük Korpona város bíróját az esküdt polgárokkal, hogy tőlük behatóan és titkon tudakozódjunk: miként viselik magukat Felséged népei azon város őrségében Krusith János kapitánysága alatt, s mindig ugyanazon számban szolgálnak-e a szemle előtt és után? A mely polgárok előjövén, Felséged nevében megparancsoltuk, hogy minden egyes polgár hit alatt vallja meg, vajjon a lovasok és gyalogok, a kik házaikban szállásolnak, jelen vannak-e mindig abban a számban, a melyben beíratnak; s írják össze, hány lovas és gyalog lakik az egyes házakban? A kiknek a vallomásait midőn alázatosan Felséged elé terjesztjük, azokból megméltóztatik győződni Felségednek, vajjon annyi-e a katonaság létszáma, mint a mennyi után Krusith János Felségedtől fizetést húz?

Többektől értesültünk, hogy Krusithnak 200 gyalogra van hópénze, a polgárok vallomásaiból azonban arról győződünk meg, hogy csak 62 gyalogos van; azt mondják mégis, hogy a szemle alkalmával mindazáltal teljes létszámban állanak elő, mert a parasztokat is berendelik s 25 denárt, vagy egy rőf karazia posztót adván neki, ismét haza bocsátják.

Panaszkodtak továbbá a korponai polgárok, hogy a katonáktól nagy károkat szenvednek a kertekben és gyümölcsösökben, éjjeli őrökre őket is kényszerítik, míg a zsoldos katonák részegeskednek s éjnek idején részeg fővel rajtuk az örködőkön gyalázó szavakkal, veréssel, megsebesítéssel méltatlanságokat követnek el.

A szerencsétlen jobbágyok, csaknem az egész vármegyében még többet panaszkodnak, mert az összes falvak ki vannak osztva a katonák közt s ezek kényszerítik őket, hogy adó vagy rovás fejében annyi zabot és szénát fuvarozzanak be, a mennyi nekik elég. És mikor a jobbágyok egy köből zabot 16, 18 sőt 20 magyar denáron kénytelenek mástól vásárolni, akkor a katonák nem adnak többet egy köbőlért nyolcz vagy 10 magyar denárnál, egy szekér szénáért pedig csak 16 denárt fizetnek. S a melyik falu a katonának, kinek kiosztatott, a kénye-kedve szerinti zabot és szénát az

inség miatt be nem tudja szolgáltatni, annak lakosait az illető katona vasra veri s rajtok súlyos bírságot csikar ki.

Értesültünk arról is, hogy Krusith János meg a többi katonák úgy a csábrági vár tartozékaiban, mint másoknak a birtokain az esztergomi káptalantól kibérelt termény és bortizedet a legnagyobb szigorúsággal hajtják be a jobbágyokon s nem csak a bértizedet, hanem meg azt is, a mi a jobbágyoknak azon fölül megad, különösen a bort össze vásárolják (adván érte hitvány posztót) s azután rettenetes nyereséggel a jobbágyoknak ismét kimérik. Alázatosan javasolnók tehát: méltóztassék Felségednek utasítani a magyar kamarát, hogy ezután minden tizedet a Felséged hasznára ő vegyen árendába, annak jövedelméből nem csak Csábrág várát elláthatja, hanem a nyavalyás jobbágyok is megszabadulnak az efféle kegyetlenkedéstől.

Krusith Jánost az iránt is fölszólítottuk Felséged nevében, hogy úgy ő, mint a kapitánysága alatti katonák a foglyok egyharmad részét engedjék át Felségednek, a mire neki nem volt semmi ellenvetése, sőt helyeselte Felséged kegyelmes követelését. Méltóztassék tehát Felségednek egy hű emberét küldeni oda, a ki az esedékes részt Felséged javára átvegye.

Azt is alázattal javasolnók, hogy mivel némely kapitányok és katonák a fizetést illetőleg megszokták csalni Felségedet, főleg az által, hogy nem tartanak annyi katonát, mint a mennyire rendszabásuk van, hanem a szemle alkalmával kölcsönvett lovasokat állítanak elő s a létszámot ekkép töltik ki: méltóztassék Felségednek az egyes végházakban becsületes, hű, hites embert kinevezni, a ki a csalókra fölvigyázzon, mert az ilyen kapitányok akár tartanak annyi katonát, a mennyiről rendtartásuk szól, akár nem, Felségedtől mégis sürgősen követelik az egész zsoldot.

9. Szitnya vára.

Korponáról visszatérőben megállottunk Felséged Szitnya váránál, a melynek jelentőségéről és hasznosságáról nem nyilváníthatunk semmi biztosat; az egy felette keskeny, meredek hegy oldalára van építve s benne helyszűke és zordonsága miatt lovas-

ság nem helyezhető el, de ha elhelyeztetnék is, nem láttuk módját, hogy onnan micsoda hasznót tudna hajtani, mert a hegy, a melyen a vár fekszik, oly magas, hogy az oda följutás megállás nélkül másfél óra alatt alig lehetséges. Ennélfogva nem tanácsoljuk lovasságnak oda való helyezését.

Értesültünk ugyan, hogy Krusith János a szitnyai őrségben tartandó bizonyos számú lovasságra és gyalogságra Felségedtől fizetést húz, mondták azonban nekünk, hogy ő abban a várban hat vagy nyolcz gyalogoson kívül egyetlen lovas sem tart, s mi sem találtunk ott lovas katonát, mikor a várban megszállottunk. Méltatlan dolognak látjuk tehát, hogy némely kapitány olyan katonakért húz fizetést Felségedtől, a kiket nem is tart.

Arról is értesültünk, hogy Krusith János Korpona város palánkjainak és Szitnya vár kőfalainak kijavítására és átalakítására 400 frtot kért Felségedtől. S noha Korpona palánkjai elég romladozottak s kellő javítást igényelnek, mégis, minthogy a köztörvények szerint az efféle munkát a vármegye jobbágysai tartoznak teljesíteni, nem tartjuk szükségesnek, hogy e célra bármi pénz adassék. Ha valami célból Szitnya várát ki kellene építeni, az építésre és erősítésre, ha az építés illő módon és a hegy terjedelméhez mérten történnék, 400 forint alig volna elégséges, mostani állapotában pedig őrszolgálatra eléggé meg van erősítve.

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Augusztus 30-án a vár lövetése szünet nélkül folyt s bárha a bástyák és a falak felső részén több helyen rések voltak löve, az ellenség sem szűnt meg kisebb lövegekkel, az alantabb fekvő védő művekről, a keresztény táborra és annak sánczaira tüzelni.

Eközben a sánczokba rőzse hordatott, melylyel az árkok némileg kitöltettek. A Tertzky-sánczban az árok áthidalására szánt hídanyag volt fölhalmozva, hogy a csapatok ott az árkon át a palánkhöz juthassanak.

Élelem a táborban elegendő mennyiségben volt készletben és a közel jövőre nézve sem kellett annak hiányától tartani.

Augusztus 31-én éjjel a törökök kirohanásra csoportosultak; a kirohanás *szeptember 1-én* még napkölte előtt végre is hajtatott és a bekövetkezett összeütközés alkalmával a harc színhelyén mindkét részről nagy számú halott maradt.

A fogságba jutott török foglyok vallomásai sok tekintetben világot vetettek a várban uralkodó állapotokra, a keresztények nem csekély hasznára.

Hogy a vár őrsége *miért intézi kirohanásait állandóan éjjel*, arra azt felelték, «hogy ez azért történik, mivel egyúttal német ruhába öltözött kémek küldetnek ki, kik ily módon a küzdelem zajában észrevétlenül távozhatnak, hogy vagy Szolnokon, vagy Budán megtudhassák, számíthat-e a vár segélyre vagy fölmentésre, mely esetben a várat utolsó emberükig tartanak; ellenkező esetben pedig kényszerítve éreznék magukat arra, hogy Hatvan várát bizonyos föltételek mellett föladják.»

Egy *Lukács* nevezetű másik török pedig a következőket vallotta: «Fegyverképes ember csak 800 van a várban, míg a többiek száma az asszonyokkal és gyermekekkel együtt 3—4000 lélekre tehető.¹⁾ Az emberek és asszonyok nappal alusznak, míg éjjel az utcán kell járkálniuk.»

«A lövések és égő csóváknak a várba dobálása nem sok kárt tett, mivel annak falai igen vastagok, a födeleket pedig állandóan őrzik. A vár belsejében nincsenek árkok vonva, csak egy másfél öles kerítés van építve. Az őrség legerősebb a Kinsky-sáncznál, hol a hatvani bég maga áll 300 szpáhival. Ali bég, ki ezelőtt Füleken volt, 200 emberrel a Pesti kapunál van.»

«A kapuk erősen el vannak torlaszolva, úgy, hogy a golyók azon át nem hatolhatnak. A Kinsky-rondellánál, valamint az ahhoz legközelebb állónál 2 löveg, oldal pántázásra, egymással szemben van beásva; ugyanígy van a sáncztól a hajóhídig vonuló rész berendezve. 6 nagy és 15 kis löveg, 2 orgona-löveg, az egyik 9, a másik 8 sippal van a várban elosztva.»

«Egyik rondellából pedig, melyet a fogoly megmutatni ajánlott, a föld ki van ásva, tehát az üres és bele egy löveg van beállítva, melylyel a törökök az ostromnál alkalmazandó hajók ellen akarnak működni.»

«Ha a keresztények a várat megrohanni akarják, úgy a Kinsky-rondellánál kellene hamis lármát csapni, s ezalatt a rohamot az ellenkező oldalon intézni, hol senki sincs jelenleg és a hol a vár tulajdonkép csak két árok által van védve, melyeknek mélysége csupán fél ember magasság.»

«A törökök még egyszer sem rémültek úgy meg, mint az augusztus 29-iki ostrom alkalmából, mikor a nagy számú gyalog és lovas embert közeledni látták; annál is inkább, mivel támadást nem is vártak.»

«A védők még elegendő mennyiségű élelemmel, és lőszerrel birnak. A löport részint a vár pinczéiben, részint pedig a mecse-

¹⁾ Egy szeptember 4-én, tehát Hatvan bevétele után a táborból kelt levél, a fegyveresek számát 1500-ra, míg a Budáról és Pestről ide menekült tekintélyes törökök számát, kik Hatvan ostromát a keresztények által kizártnak vélték, az asszonyokkal és gyermekekkel együtt 2000-re teszi.

tekben és templomokban őrzik. Van a várban két száraz malom is, melyekben éjjel, nappal dolgoznak.»

«Midőn 29-én a keresztények a Kinsky-sáncznál lévő körbástyát megtámadták, a törökök közül két ember ellenséges golyók által, egy pedig saját fegyvere által öletett meg.»

«A védő őrség úgy nyilatkozott, hogy ha a város bevétetik, ők a várban sem lesznek képesek magukat tovább tartani.»

«Keresztény fogoly 50 van a várban; továbbá van még 60 janicsár és 200 egyéb lövész. A fegyvertárból úgy a lovasok, mint mindazok számára, kik tölteni és löni tudnak, puskákat osztottak ki.»

«A legkevesebbé védett pont az, a mely a két bég állása közt fekszik. A keresztény sereg tulajdonképeni számerejét nem tudják, és azt 30—40—50 ezerre teszik.»

«A vár árkaiban nincsenek semmiféle nyársak, hegyes czölöpök vagy rejtett kerítések, Pászhó felé pedig azoknak vize sem mely. Abban az irányban, melyben a hajók fölállítva lettek, a falak igengyöngék, úgy hogy azokon a lövedékek könnyen áthatolhatnak.»

«A nagy ágyunak, melyből ez ideig tüzeltek volt, eltört ugyan a tengelye, de ismét helyre állították. A riadó jeleket a törökök Berény felé adták.»

«Midőn a hatvani bég Dsáfer pasától visszatért volt, azt mondta, hogy a szultán Nándorfehérvárnál, Dsáfer pasa a tatárokkal pedig Temesvárnál állanak. A bég különben ismételten úgy nyilatkozott, hogy inkább szeretne meghalni, semmint paripáján mást ülni látni.»

Ezek voltak a török foglyok vallomásai.¹⁾

A nap folyamán, *szeptember hó 1-én*, a császári táborban az árkok vizének tisztításával és levezetésével voltak elfoglalva, miközben az ellenség tüzelése perczig sem szünetelt; az árkokba hordott fa és rözse félek tüzet fogtak, mi sok ember életébe és megsebesülésébe került.

Szeptember 1-én a császári had fővezérlete még mindig abban reménykedett, hogy Báthory 4000 és Mágocsi 2000 emberrel a császáriak segítségére fog jönni. A délután folyamán a tüzelés

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár. Feld acten. Fasc. VIII—27.

a kapu melletti körbástyán fölváltva, hol gyöngébben, hol erősebben folyt.

Szeptember 2-án délelőtt az ostromló tüzérség azon fáradozott, hogy a várfalakon rést lőjön és egyszersmind a roham is előkészítettett. Közel 2400 lövés történt; 20 tüzgolyó esett a várba, melyek többnyire gyújtottak is, de a törökök példátlan vakmerőséggel és halálmegvetéssel a kitörő tüzet mindig eloltották.

Midőn az ostromlottak a komoly előkészületeket a rohamra észrevették, a 17 zászlóalj német és 8 zászlóalj magyar gyalogság ¹⁾ felvonulását látták, a várfalakon a magyarokhoz legközelebb álló törökök azoknak lekiáltottak, hogy engedjenek nekik, mint tavaly az esztergomiaknak, szabad elvonulást az asszonyokkal, gyermekekkel és vagyonukkal együtt, s akkor Hatvant azonnal föladják. ²⁾

De a császári vezérek e felszólítást figyelembe sem vették, sőt még szigorúabban meg lőn hagyva, hogy senki az ellenséggel tárgyalásokba bocsátkozni ne merészeljen.

Az asszonyok és gyermekek jajgatásai a keresztény táborba tisztán áthallatszottak.

Ez idő alatt Sprintzenstein, a főépítőmester, a hajótornyokat, melyek Tertzky-féle cseh zsoldosokkal voltak megszállandók, anynyira elkészítette, hogy azoknak már csak vízre bocsájtása volt még hátra.

A tornyok, melyek magassága 2 öl volt, a támadó oldalon erős keményfa deszkákkal voltak fölszerelve és lörésekkel ellátva, ezenkívül még nedves ökörbőrökkel beborítva, hogy tüzet nehezebben fogjanak.

Miksa főherczeg a táborban lévő csapatoknak a rohamra való teljes készültségét *szeptember 3-án d. e. 11 órára* rendelte el.

Az általános rohammind a négy oldalról egyidejűleg, tehát úgy a víz, mint a szárazföld felől, volt intézendő; a támadásra szánt tornyok pedig a várfalak közvetlen közelébe voltak vonandók, hogy azok megmászását elősegítsék.

¹⁾ Más források szerint a német zsoldos zászlóaljak száma 13, Wagner leírása szerint pedig 23 volt.

²⁾ Bizonyos, hogy egy ilyen nagylelkűség kiszámíthatlan előnnyel járt volna.

A rohamra három rohamoszlop alakítottatott; az első oszlop csehek, morvák és részben magyarokból, a második magyarokból és vallonokból, a harmadik pedig, melynek élén maga a főherczeg állt, német gyalogságból állott.

Szeptember hó 3-án d. u. 2 órakor adatott meg a rohamra a jel, és az előnyomulás, folytonos lövegtűz és tűzgolyók dobása közt, úgy a rohamoszlopok, mint a hajótornyok által, kezdetét vette. A harc mindkét oldalról vitézül és önfeláldozással vívott. Ámbár a törökök az első oszlop támadását visszautasították, a második oszlop mégis bátran követte az elsőt és még mielőtt a harmadik oda ért volna, a magyarok zászlóikat a vár falaira tűzték; a törökök csak ezután nyitották ki a kapukat, kirohantak és a csehekkel és morvákkal harcba elegyedtek.

A hajótornyok a bástyafalnál megállapodtak; ekkor néhány vakmerő török harczos a bástyafalokról a tornyok tetejére ugrott, de vakmerőségüket életükkel fizették meg, a nélkül, hogy merész vállalkozásuk valamely hasznót eredményezett volna.

E mesterséges vízi várak körül és azokban benn folyt heves harcok alkalmával, a csapatok egyenlőtlen felosztása folytán, az egyik hajótorny egyensúlya megbillent s Stamp (talán helyesebben Stampf vagy Stampa) kapitány, ki három órán keresztül vitézül tartotta magát, a Zagyvába esett s ott elmerült.¹⁾

Bárha a császári csapatok az árkokon át helyenkint ideiglenes hajó és tutajhidakat készítettek volt, az átjárásokat mégis — mivel a hidak részint hasznavehetetlenekké váltak, részint elsülyedtek — a roham alkalmával újlag kellett helyre állítani, a mi sok emberéletbe került.

A midőn a törökök, kapukat kinyitva, kirohantak, a harc általános lett, és a legnagyobb elkeseredéssel 4 órán át egész *este 6 óráig* tartott.

Ekkor már a vár, az oda behatolt sváb zsoldosok által felgyújtva, lángokban állott, s annak védői meneküléshez láttak.

Senki, még a kegyelemért rimázkodó előkelő török nők és

¹⁾ A különböző krónikások a roham kedvező lefolyását leginkább eme tornyoknak tulajdonítják. A főherczeg jelentése a császárhoz Stampa halálának okául az egyik híd leszakadását mondja.

gyermekek sem, kiméltetett; csak néhány igen szép török nő és gyermek képezett kivételt, kiket a főherczegnek ajánlottak fel.

500 szép, jól felszerelt, köztük néhány kiválóan drágán díszített, ló esett zsákmányúl, melyek közül néhányat a főherczeg magának tartott meg, míg a többiek a különböző parancsnokoknak eladattak. Aranyat és ezüstöt keveset találtak, még a lovak számairól is le voltak fejtve a csattok; de annál több értékes seelyem és damast öltözetet.

Használható nagy löveg nem volt egy sem, csak 13 kis ürméretű ágyú volt romlatlan állapotban.

Arszlán bég, midőn látta hogy minden veszve van, bement az istállóba és megpillantva gyönyörű paripáit, így kiáltott fel: «Inkább mintsem a keresztényeknek adjalak át benneteket, inkább meghalok!» S így is történt. Rövid idő múlva egy magyar a bég fejét kopjájára tűzve a főherczeghez vitte

Az egyik fogságba jutott bég, ki a főherczeg által kikérdezett, — mely alkalommal a tudósító maga is jelen volt — azt vallotta, hogy ő az ostrom kezdetekor három, később két és végre egy lovast küldött ki a várból, hogy a közelben levő török pasáknak és tiszteknek Hatvan veszedelmét hírül vigyék; de miután egyik sem tért vissza, a harmadszor kiküldött lovasnak két, a fészekből fiaitól elvett, vörössel megjegyzett galambot adtak át, azon utasítással, hogy ha esetleg már Hatvanba vissza nem térhetne többé, azokat röptse vissza.»

A galambok közül egyik csakugyan meg is jött, avval az üzenettel, hogy az őrség csak tartsa magát a legvégsőig.¹⁾

A császáriak közül csak 400 ember esett el az ostrom alkal-

¹⁾ E kihallgatás alkalmával történt állítólag az, hogy a bég a főherczeg előtt térdre esett és életéért könyörgött, valamint váltságdíjat ígért és e mellett a főherczeg lábait meg akarta csókolni. De a főherczeg e fölött annyira megharagudott, hogy a «vén ozmán kutyának» lábával a szájába rúgott, úgy hogy annak orrából és szájából a vér megindult, és őt azonnal elvezettette. A főherczeg haragját különben az okozta, hogy a törökök őt egy csúnya csúfnévvel (?) illették, miért is megesküdtött, hogy «egy lelket sem hagy életben». Cs. és kir. hadi levéltár, kézirat-gyűjtemény; levelek Hatvanból 1596. szeptember 8-áról.

mával,¹⁾ a fogságba jutott 50 keresztény kiszabadult; egyiknek sem történt semmi bántódása.

Tertzky és Ruszwurm Kristóf kiváltképen kitüntették magukat; mindig csapataik élén voltak és állítólag mindegyikük legalább 8—9 törököt levágott.

Egy másik *szeptember 4-ikéről* kelt részletes tudósítás a következőket mondja:

«A várnak tegnap történt szerencsés elfoglalása után, ma szemlét tartottunk, s úgy találtuk, hogy mintegy 2000 ember veszett el. A törökök közül sokan a védő műveken át igyekeztek menekülni, de azok is nagyrészt elvesztek.»

«Úgy a hatvani, mint a füleki bég is elesett; az itteninek édes anyja fogságba jutott.»

«A vár tegnap éjjelről mára majdnem teljesen leégett. Ha az oltás és mentés nem folyt volna olyan buzgósággal, a helység maga is hamuvá vált volna. Egyébként majd az ellenség további magatartása szerint fogunk intézkedni.»

Miksa főherczegnek a császárhoz intézett *szeptember 7-én* kelt jelentése, melyet a főherczeg *útközben*²⁾ s csak azután, miután minden esemény tisztázva volt, írt, szószerint a következő:

«Először is a várnak lövetése és komoly tanácskozás után, a vár ellen roham intéztetett; mindazonáltal a mód, a mint ez megkezdetett, nem épen a legjobban volt elrendelve, különösen a mi a hídakat illeti, melyek nemsokára összeomlottak, és a vallonok és Tertzky hadi népe közül sokaknak vesztét okozták, úgy hogy az első rohamot tetemes számú harczos veszteségével abban kellett hagyni.»

«Ezután a vallonok, kik az első roham kiváltságát bírták, megmustráltattak és kitűnt, hogy ezredesük a hatalmas roham alkalmával a leszakadt hídról a vízbe esett s 64 vallonnal együtt abba bele fűlt; 130 harczos szintén részint a vízben lelte halálát, részint pedig tüzi fegyverek által megsebesült.»

¹⁾ Az «Ungarische Städte-Chronik» — I. M. L. Nürnberg 1684 — szerint 800 keresztény és 3000 török esett el.

²⁾ E körülmény arra enged következtetni, hogy a főherczeg Hatvan körletét már szeptember 7-ike előtt elhagyta volt.

«A vallonok után Tertzky hadi népére került a sor; ezeknek kapitánya, Stamp, 80 katonájával együtt szintén a híd leszakadása-kor a vízben lelte halálát, 220 ember pedig megsebesült. A csapat egy része még a híd leszakadása előtt az árkon szerencsésen átjutott, de onnan nem tudván elég gyorsan vissza jönni, közülök 24 súlyosan megsebesült.»

«Ezek után Kinsky katonái jöttek mustra alá, kik közül 153 esett el, míg ezredesük, Kalkstein, a vállába lövést kapott; megsebesült 272 ember.»

«Végre pedig Teuffenbach hadi népe került sorra s kitűnt, hogy miután ezek nem igen akartak a hídra menni, közülök csak 10-en sebesültek meg.»

«A törökök szintén igen sok embert vesztettek, de ezek száma ismeretlen.»

«Az első roham alkalmával az elesettek száma 305, a sebesülteké 702 volt.»

«Másnap, *szeptember 3-án*, a harcz megkezdése délelőtt 10 óráig húzódott el, mert két híd, az egyik tutajokból, a másik három hajóból, csak akkor készítettet el; ekkor a roham újra megkezdett. Először 10 vértés indult neki; de az ellenség tüze elől meghátrálni kényszerült, miközben 6 közülök elesett, a többi meg sem sebesült.»

«11 óra után a roham erősítésére a táborban volt összes harczosok a vallonok támogatására küldettek, míg a másik oldalon a tutaj-hidakon át Tertzky és Kinsky hadi népei nyomúltattak előre, minek utána a vár nemsokára elfoglaltatott. Az árkokban 6000 török találtatott, kik a városba szorítottak és a följegyzetteken¹⁾ kívül

¹⁾ Jegyzék azokról, kik nem pusztítottak el:

«A hatvani bég, ha a fia úgy akarja, valamint még egy kis fia, ki anyjának adatott át; 300 legszebb török nőt a vallonok kaptak, köztük 10 annyira szép és díszes volt, hogy az érték, melyet ez a 10 személy magán viselt, legalább is 80 ezer forintra volt tehető.»

«Ezen kívül még mintegy 800 török nő és gyermek került a többi harczos kezei közé, kik azokat nagyrészt eladták és sok pénzt vettek be értük.»

«A lövegek sértetlenül maradtak, de a lőpor csak a bevétel után találtatott meg s nagyon el volt romolva. 430 ökör, 234 ló maradt épen, a többieket a tűz pusztította el; 200 szamarat és 120 tevét sikerült magukkal vinniök.»

mind lekaszaboltattak; még az anya méhben levő gyermeket sem kimélték, sőt a gyermekeket a kerítésekre nyársba húzták. A harc megszűnte után, megsemmisítették a zsákmány, mely a következőkből állott: A hatvani bég, ki ezelőtt Fülek bégje volt; 700 harczképes ember, csupa válogatott harczos, a török sereg java; 800 közönséges török katona; 2500 török nő és gyermek, 15 szép nagy löveg kerekeken, 20 tábori löveg, továbbá kimondhatatlan kincs, mely a hadi népek által megrohantatott és lehetetlen azt leírni, és nem is tudjuk, kinek a kezeibe mi jutott. Lőpor, lőszer és élelmi szerek oly nagy mennyiségben voltak, hogy még egy fél éven túl sem kellett volna szükségtől tartaniok; 1100 ökör, 600 paripa, 500 szamar, 300 teve és még sok egyéb.»

«Azt beszélik, hogy a török táborban gúnydalokat énekelnek Hatvan vérszomjas elfoglalása miatt és kéri Allah-ot, hogy az ott elöntött vért öregen és fiatalon egyaránt bosszúlja meg.»

Hatvan elfoglalásánál a legnagyobb érdem és dicsőség Tertzy ezredesnek és cseh zsoldosainak tulajdoníttatott, mert úgy a vallonok, mint a magyarok, alig hogy a várba jutottak, alig törődtek többé a még mindig védekező ellenséggel, hanem annál inkább a gazdag zsákmánnyal, mely szép asszonyok, ruhák és ékszerek képében kecsgettette őket.

Az emberiség nemtője szomorúan takarja el fejét ama borzalmasságok láttára, melyeket a megvadult és minden emberiességből kivetkőzött császári zsoldos katonaság Hatvanban elkövetett; nem is akarunk ezek részletezésébe bocsátkozni, csupán Volly Gáspár genuai kapitány szavait idézzük, ki igen helyesen jósolta meg e rémes tettek következményeit: «Borzasztó itt Genuában csak hallani is, hogyan bántak a vallonok¹⁾ a törökökkel; de biztos vagyok abban, hogy a legközelebbi alkalomkor ez a törököknek okul fog szolgálni arra, hogy ők is hasonlóképp cselekedjenek.»

S így is történt nemsokára Egerben, hol a törökök harcz kiáltása «Hatvan» volt.

Szeptember 7-én híre jött, hogy Dsáfer pasa már Szolnokon

¹⁾ A vallonok kegyetlenségeiket avval igyekeztek mentetgetni, hogy azokat a pogány népeknek elrettentő példának, kevélységük és a keresztény vallás megvetéséért, büntetésképp cselekedték.

van s az a szándéka, hogy most ő lép fel támadólag a Hatvanban lévő császáriak ellen. Továbbá még az a nem kevésbé rossz hír is elterjedt, hogy a törökök Egert is ostromolni és elfoglalni akarják.

Miután az elesettek és megöltek holttestei még szeptember 7-én is temetetlenül heverték, most azoknak eltakarítását kezdték meg, mely célra 42 kocsi volt szükséges; részint a futó árkokban, részint pedig a szabad mezőn, vékony földréteggel betakarva, temették el azokat, s a csapatok még szeptember 8-án is evvel voltak elfoglalva.

A nagyvezír ez időben még Szegeden volt, hol 6-ától 9-éig bezárólag tartózkodott¹⁾; s csak 10-én vonúlt tovább, míg végre szeptember 12-én Szolnok alatt ütötte fel táborát²⁾.

A török sereg erejét általánosan mindenesetre túlzottan 200.000 főre becsülték, a mi a császári sereg fővezérleténél azt az aggodalmat idézte föl, hogy a szultán útját Szegedről egyenesen Hatvannak veheti és őket nyílt mezőn harczra kényszerítheti, amire pedig a császáriak táborában nagyon is gyöngének érezték magukat; így tehát a Hatvan előtti tábor felosztása elhatározott, ami *szeptember 9-én* meg is történt.

A visszavonulás Vácra történt, hol az élelmiszerek könnyebb hozzáférhetése céljából ismét a régi táborba, a Duna mellé szálltak.³⁾

Itt értesült a főherczeg, hogy Báthory, Erdély fejedelme, az esetben, ha a törökök a főherczeg ellen indulnának és Dsáfer pasa, — ki 20.000 emberrel nem messze Báthorytól állott — őt (Báthoryt) föl nem tartóztatja, hadi népével a főherczeg segítségére jönné.⁴⁾ Báthory továbbá még azt is tudatta, hogy a sziléziai 1500 lovas Gyulafehérvártól két mértföldnyire, Enyedre érkezett.

¹⁾ Itt kapta az első tudósítást Hatvan elestéről, s erre azt felelte: „csak vegyék el, majd ha oda megy, visszafoglalja ő azt újra.” A Kretzkovitz tábori pap mellé beosztott Perlinger állítása. Cs. és kir. udvari levéltár, kéziratgyűjtemény Codex 8969.

²⁾ U. o. továbbá cs. és kir. hadi levéltár, Feldacten 1596 Fasc. IX. No. 5 és 6.

³⁾ A császárnak szeptember 24-én Prágából kelt és Miksához intézett egy kézírata szerint, a császár Hatvan megtartását igen kíváncsi dolognak tartotta volna. Cs. és kir. hadi levéltár. Fasc. IX. Nr. 9.

⁴⁾ Báthory ezen kinyilvánított szándéka föltételezi, hogy a császári

Hatvanban 2 zászlóalj zsoldos, 100 hajdú, továbbá Tettauer Károly alezredes, valamint még egy huszár-kapitány 500 lóval és 100 huszárral, összesen mintegy 1300 ember maradt vissza. Parancsnokul Serennyei — talán helyesebben *Serényi* — Mihály, ki előzőleg Füleken volt mint ezredes, lett kirendelve, ki is aztán a romok lehordását megkezdette.

A vár, mely nagyon el volt pusztítva, élelemmel alig ellátva, rossz menedéket nyújtott és ez okozta, hogy a katonák fellázadván, nem akartak tovább itt maradni, s a magyarok csakugyan el is mentek.

Hosszabb tanácskozások után végre elhatároztatott, hogy Teuffenbach ezredes a várat fölégesse, s a védő műveket lerombolja, amit ő azonnal végre is hajtott.

Nehány török lovas csapat, mely Budáról Hatvan felé portyázott, az onnan kivonuló császári sereg utolsó részével még találkozott s közülök sokat fogságba ejtett.

Még a hatvani táborból kiküldött egy bizalmas ember, ki szeptember 16-án érkezett Vác alá a császári táborba, azt jelentette, hogy a törökök Hatvanról Kecskemétre menekültek, onnan pedig a szultán legelőkelőbb csauszának, Haszán Kiajának, alattvalóival Szeged felé vonultak.¹⁾

Azáltal, hogy a császáriak Hatvan védelmét feladták, a törököknek Eger ostromára és bevételére irányuló tervei lényegesen előmozdítottak, úgy hogy az ostromot minden nagyobb veszély nélkül, már *szeptember 18-án* megkezdhatték.²⁾ A hatvani ádáz pusztítás gyümölcsei ott érlelődtek meg.

A császár *október 3-án* a Hatvan ostromában részt vett német zsoldosoknak a rohamzsold nyújtását rendelte el.³⁾

Decemberben Pálffy értesítette a császárt, hogy a törökök a

sereg veszedelmes állapotáról tudomása volt; ennek hírére a törökök terjesztették, hogy mindenütt ijedelmet és rettegést okozzanak.

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár. Feldacten 1596 Fasc. IX. No. 6.

²⁾ Szeptember 14-én még Schwarzenberg Adolf tábornagy betegen feküdt ugyanott. Relationes Fugger. Codex C. C. I. 1596 cs. és kir. udvari levéltár.

³⁾ Udvari hadi tanács. Kanzlei-Registratur-Protokoll 1596. Nr. 26.

Hatvan körül lakó parasztokat robotra kényszerítik, és hogy a vár újjá építése Strassoldo és Rossi által folyamatba van véve.¹⁾

Az utókor rossz néven veszi Miksa főherczegnek, hogy Hatvan bevétele után seregével nem fordult Szolnok felé. Így lehetségessé vált volna talán, hogy a törökök előnyomulását meggátolja, vagy pedig őket döntő harcra kényszerítse, mely bizonyára kedvezőbb eredménnyel járt volna, mint a már később, októberben, bekövetkezett hadműveletek.

Természetesen könnyű utólag bírálni, amikor a végeredmény előttünk fekszik, s a körülmények, az elhatározásra befolyással bíró tényezők, melyek a vezér előtt az elhatározás percében vagy teljesen ismeretlenek, vagy legjobb esetben is csak föltételezhetők, előttünk föltárva vannak; mindazonáltal nem lesz talán érdektelen, ha a vázolt eseményekre visszapillantást vetve, azokat utólagosan is mérlegeljük.

Ha mindent figyelembe veszünk, kitűnik, hogy a Szolnok ellen irányuló kezdeményezésre a szeptember 5-étől 7-ig terjedő időpont lett volna legcélszerűbb.

Ámde a több héten át tartott fárasztó ostrom után, fáradtan, kimerülve, a mozdulataiban nehézkes sereggel a 69 kilométernyi utat Szolnokig megtenni, a siker legcsekélyebb kilátásával sem lehetett volna megkockáztatni, tekintetbe véve még a sereg alkotó elemeit és azok zsákmányolási hajlamát is, amiben a katonák sok fáradalmaikért mintegy kárpótlást kerestek.

A törököknek a helyiségek védelménél mindenkor kifejtett szívós kitartása arra a föltevésre, hogy Szolnok magát rövid idő alatt meg fogja adni, semmi jogosultságot sem adott; már pedig ha Szolnok az első rohammal be nem vehető, a törökök Szegedről megsegíttetnek s a hadművelet rossz véget érhet.

Az élelmi és lőszerek utánpótlása sem volt olyképen rendezett, hogy az egy új, gyors és rögtöni hadműveletet lehetővé tett volna.

¹⁾ Udvari hadi tanács Registratur Protokoll 1596. No. 27. Hogy melyik Strassoldo volt ez, ki Pálffy Péterrel már nem juthatott Egerbe s talán fogságba jutván, a törökök által szolgálatra kényszerítettett, az nem deríthető ki.

A mi pedig Báthory ígéreteit illeti, ő sokkal távolabb, az idő pedig sokkal rövidebb volt, semminthogy az erdélyi sereg közreműködésére számítani lehetett volna.

A főherczeg személyes bátorságának nem egyszer adta jelét, de a vele született ingadozás egyrészt, a Prágából ismételten leérkezett császári parancsok másrészt, melyek mindig a szultán feltartóztatását hangsúlyozták, nehogy az Bécs alá jőjjön, a hadműveletekre bénítólag hatottak. Tudomására jutott továbbá a főherczegnek az is, hogy Czikala pasa renegát Hatvan fölmentésével tényleg megbízott, kivel előnyomulás esetén okvetlenül össze kellett volna találkoznia; végre pedig teljesen tájékozatlan volt a főherczeg abban, vajjon a szultán Szegedről elindult-e már vagy sem. Ezek voltak az okok, melyek a főherczegnél ama káros erélytelenséget előidézték, hogy semmit sem mert kezdeni, semmit kockára tenni, nehogy esetleg a császár akaratával ellenkező eseményeket idézzon föl.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága még 1891-ben elhatározta, hogy *«Magyar Hadtörténelmi Könyvtár»* czímén új vállalatot indít, melynek rendeltetése az, hogy a legújabb kor hadjárait *magyar írók által, magyar nyelven* megíratván, a magyar tiszti karnak és a magyar közönségnek e hadjáratok megismerését és tanulmányozását megkönnyítse.

Tekintve, hogy a modern hadviselés tanulmányozását a *legújabb* hadjáratok megismerése segíti leginkább elő, a gyűjtemény mindenk előtt a monarchiánkat legközelebb érdeklő 1866-ik évi osztrák-olasz és osztrák-porosz háborúk közlésével indúlt meg, melynek elseje már a múlt évben megjelent, másodika a folyó évben jelenik meg; ezeket most a bizottság f. évi január hó 4-én kelt elhatározásából az *1870/71-ik évi német-francia háború története* követi, melynek megírására a bizottság ezennel a következő fölhívást bocsátja ki:

Fölhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar katonai írókat ezennel fölhívja, miszerint a kiadásában megjelenő *«Magyar Hadtörténelmi Könyvtár»* czímű gyűjteménye számára az *1870. 71-ik évi német-francia háború katonai történetének* megírására ajánlkozzanak.

A háború történetének kiadása *két kötetben* terveztetik; melynek elseje a *sedáni csata* előtti, másodika az e csata után bekövetkezett eseményeket tárgyalja.

A háború *tisztán katonai szempontból*, a hadászati és harcászati kiválóbb mozzanatok kidomborításával, olykép írandó le, hogy a mű egyrészt a magyar katonának a hadjárat alapos tanulmányozását lehetővé tegye, másrészt azonban a polgári művelt közönségnek is a háború lefolyása felől könnyen megérthető leírást nyújtson. A szöveg a szükséghez képest hadművelleti vázlatokkal, és a főbb csaták és ütközetek tervével szerelendő föl és magyarázandó.

Az egész mű (mindkét kötet együttvéve) legföljebb 40—45 nyomtatott ívre terjedhet.

A mű nyelvezetétől és irányától megköveteltetik, hogy az irodalmi színvonalon álljon.

A munka benyújtásának határideje *1895 november 30-ika*.

A munkát az akadémia hadtudományi bizottsága adja ki és a szerzőt megfelelő méltányos tiszteletdíjban részesíti.

Az *ajánlat* a megírandó mű *tervezetével* legkésőbb *1894 augusztus hó 15-éig* az akadémia hadtudományi bizottságának előadójához, *Rónai Horráth Jenő* honvéd őrnagyhoz (lakik: Pozsony, vásértér 10. sz.) küldendő be.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Mátyás király két levele. A cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében Mátyás király két levelére akadunk, melyek elseje 1477-ben kelt és *Zsigmond* osztrák herceghez intézve a kitörő félben levő háború okait fejtegeti, míg a másik, Bécsből 1485-ből keltezve, egy körlevél, mely minden valószínűség szerint az alsó ausztriai Landesmarschallnak szól.¹⁾

I. Mi Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. a Méltóságos fejedelemnek és igen kedves barátunknak, *Zsigmond* osztrák hercegnek, Styria, Karinthia és Krajna hercegének, Tyrol grófjának barátságunkat ajánljuk és ezenfelül is minden jót és kedveset kívánunk.

Méltóságos fejedelem, igen kedves barátunk, bizonyára tudomást nyert már föltett szándékunkról.

Midőn boldog emlékezetű elődünk és ősünk László király elhunytán népeink őszinte és igaz akaratából Magyarország dicső koronájához

¹⁾ Mindkét levél a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében. Codex 7864.

jutottunk, nemsokára éreztük, hogy a római császár nekünk és koronánknak (kormányunknak) minden úton és módon ártani, nehézségeket okozni igyekezett. Ugyanezt tapasztaltuk akkor is, midőn mint keresztény királyhoz illő, hatalmunkat kifejtteni és a haddal a hitetlenekre rontani akartunk, mert mögöttünk rabló népei által országunkat dúlta és rontotta. Ez okozta, hogy a török ellen tervbe vett támadástól többször elállani és ellene fordúlni voltunk kénytelenek, hogy galád eljárását megtoroljuk s országunkat megvédelmezzük; csak hosszabb tárgyalások után, melyekben jogtalan sérelmeinket elhallgatni kényszerültünk, jutottunk annyira, hogy ő császári felségével békét kössünk.

Mindezt nem panaszképen említjük, csak azért, hogy kedvességel mindazon sérelmeket és jogtalanságokat, melyeket a római császár ő felsége részéről ezen békekötés óta is újból elszenvedtünk, és amelyek az ide csatolt íratban részletesen felsorolva vannak,¹⁾ kellőképp megfontolhassa.

Ezen önkényes cselekedetek és jogtalan sérelmek daczára, melyeket a római császár ő felsége nekünk kormányunk kezdete óta, egész a jelen óráig okozni meg nem szűnik, s melyekre mi okot soha sem szolgáltatunk, mégis mindíg, részint saját apostoli királyi, részint a pápa ő szentsége követe útján azon munkálkodtunk, hogy ügyünket méltányosan és békésen elintézzük, amihez őszinte szándékunk soha sem hiányzott.

Ámde most látjuk, hogy nemcsak egy alattvalónkat, ki áruló módon, de nem saját szándékából, hanem a császár felbujtásából, nála tartózkodik, viszsza nem bocsátja, de még a mi cseh koronánkat is, mely szerződésileg bennünket illet s nekünk ígértetett, másra ruházni akarja.

A dolgok ezen állásában kedvességel és általában mindenki belát-hatja, hogy hatalmunkat érdekeink megvédésére fölhasználni, országunk becsülete és királyi méltóságunk egyaránt parancsolja.

Ez okból mi ő császári felségének és örökös országának, melyekből folyton zaklattatunk, hadat izentünk; mert meg akarjuk magunkat ellene és azon eretnekek ellen védelmezni, kikkel ő minden keresztény érzelem és kötelesség ellenére szövetekezett.

Most különösen kérjük kedvességedet, hogy ha ezen ügy előadása kedvességhez másként jutna, mint mi ezennel kifejtettük, annak hitelt ne adjon, és ha ellenünk segítségre szólíttatnék föl, ezen segílyt ellenünk meg ne adja.

Amint, hogy mi is, országlásunk egész tartama alatt, a szent római

¹⁾ E fontos írat azonban, sajnos, nincs csatolva.

birodalom választó fejedelmei, grófjai, főurai, lovagjai és népei, mint nemkülönben városai ellen soha nem vétettünk és ezt jövőben sincs szándékunkban tenni.

Kelt Budán, szent Vitus szombatján (június 10-én) 1477-ben.

II. Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb.

Kiválóan kedvelt hívünk! Hogy mily okok és körülmények kényszerítettek bennünket arra, hogy a római császár ellenségévé váljunk, őt, országát és népeit haddal támadjuk meg, — hogy mily nagy erőfeszítéseket tettünk, s mily utakat követtünk arra, hogy a békés egyetértést helyreállítsuk, az országok és népek békéjét, nyugalját meg ne zavarjuk, mi által módunkban állott volna, hogy hatalmunkat vallásunk örök ellensége ellen fordítsuk, amire minden igyekezetünk irányult, s hogy minden kérelmünk, minden békességre való törekvésünk és tett kísérleteink hiába valók voltak, az előtted is elegendőképen ismeretes.

Kétségtelenül ismeretes előtted mindez, valamint az is, hogy a mindenható Isten módot adott nekünk arra, hogy sérelmeinket megtoroljuk, amit békés úton el nem érhattunk, most elnyerjük, hogy nagy kegyelmével igazságos ügyünket gyámolítván, ellene és fölötte sok győzelmekeket adott, minek folytán országa egy részét, számos várakkal és városokkal tőle az erő hatalmával elvettük.

És most, hogy Bécs nemes és tekintélyes városát, mely város az országnak, Ausztriának, feje, meghódítottuk és a lakosságot mindenütt engedelmességre bírtuk, és így az országnak urai vagyunk, annak tartatunk és elismertetünk, miután az általános béke és jólét nekünk, mint az ország kegyelmes urának és királyának, szívünkön fekszik, általános országgyűlés megtartását határoztuk el, melyre a főpapokat, grófokat, nemes urakat és a városokat ide Bécsbe, Szent János szombatjára egybehívtuk. És minek utána te is ezen említett ország lakosai és urai közé tartozol, kívánjuk tőled és ezen levelünkkel komolyan fölhívunk, hogy ezen országgyűlésen magad, személyed szerint, ide Bécsbe hozzánk jöjj, és velünk, valamint, a szintén ide meghívott főpapokkal, grófokkal, nemes urakkal és városi követekkel tanácskozzál, nekünk segíts azon módok megállapításánál, a melyek szerint az országot a régi rendbe ismét visszahelyezzük, további károsodástól megóvjuk, és benne állandó nyugalmat és békességet létesítsünk. Emlékezz meg arról, hogy evvel az országnak is tartozol és semmi esetre el ne maradj.

Evvel nemcsak nekünk, hanem a közjónak is szolgálatot teszel s kívánságunk szerint cselekszel. Hogy pedig az eljövételben mi sem akadályozzon, ezennel királyi szavunkkal biztosítunk, hogy személyednek

semmi bántódása nem leszen, sőt kíséretéről is gondoskodunk, hogy semmi veszedelem ne érjen; mit is veled, hogy a szerint cselekedj, tudatunk.

Kelt Bécsben, az Úr napjára következő hétfőn az 1485-ik, a magyar birodalomban való uralkodásunknak huszonnyolczadik, a Csehországiban való uralkodásunk tizenhetedik évében. Közli: G—y.

A török végek őrhada 1577-ben. I. Hadi tanácsunk értesülése szerint a fizetett had azon török végházakban (Buzin, Kosztanovicz, Novigrád, Kamengrad stb.), melyek a *horvát végek ellenében* feküdtek, 1577 folyamán 1590 lovas- és 2110 gyalog — összesen tehát --- 3700 katonából állott.

II. A *vend határral szemben* (Szirácson, Szlatinán, Szent.-Miklóson, Pozsegán s egyebütt) volt *fizetett török őrség* 1281 lovas és 1582 gyalog — összesen e szerint --- 2863 katona. De számos — *kivált Pozsegán* — a fizetetlen martalócz is.

III. A Dráván inneni végeken *Kanizsa ellen*:

<i>Szigeten</i> a bég házanépe	---	---	---	---	250 lovas	---	gyalog
Deli	---	---	---	---	100	"	---
125 szpahi 6, 10, 20, 30 lóval egy-egy, 8 lovat számítva egyre-másra lesz	---	---	---	---	1100	"	---
Beszli	---	---	---	---	200	"	---
Janicsár	---	---	---	---	---	"	350
Azáp	---	---	---	---	---	"	300
Martalócz	---	---	---	---	100	"	---
Szolimán sírjánál	---	---	---	---	---	"	60
<i>Siklóson</i> a vajda népe	---	---	---	---	25	"	---
150 szpahi 8—8 lóval	---	---	---	---	1200	"	---
Martalócz	---	---	---	---	---	"	600
<i>Szt.-Mártonban</i> a vajda népe	---	---	---	---	25	"	60
<i>Barcs</i>	---	---	---	---	---	"	160
<i>Babolcsa</i>	---	---	---	---	225	"	300
<i>Berzencze</i>	---	---	---	---	225	"	300
<i>Segesd</i>	---	---	---	---	300	"	300

A *Sziget*hez tartozók összege 6180 katona.

<i>Pécsett</i> a bég házanépe	---	---	---	---	100	"	---
Deli	---	---	---	---	50	"	---
370 szpahi 8—8 lóval,	---	---	---	---	2960	"	---
Janicsár	---	---	---	---	---	"	300
Martalócz	---	---	---	---	---	"	450
<i>Kapos.</i> A vajda népe	---	---	---	---	292	"	210

<i>Lak</i>	86 lovas	180 gyalog
<i>Zákány</i>	20 „	150 „

Ezek négy nap alatt mind összpontosíthatók Kanizsa ellen. Lét-számuk együtt 10,978 ember.

IV. *A Balaton és Tihany felé Kanizsától távolabb eső török végházak* úgymint *Karád, Koppány, Simontornya* stb. őrsége összesen 1520 lovas és 365 gyalog, együtt tehát 1885 ember. (Koppánynak magának 60 szpahiája van, tíz-tíz lóval; ezenkívül a bég háznépe, 500 lovas.)

V. *A Balaton és Duna közé eső, Veszprém és Pápa elleni, végeken: Fehervártt a bég háznépe* ... .. 150 lovas — gyalog

<i>Beszli</i>	400 „	— „
<i>Szpahi s egyéb</i>	1500 „	— „
450 azáp, 150 martalócz s 600 egyéb gyalog	— „	1200 „
<i>Pattantyús és puskaműves</i>	— „	111 „
<i>Csikvártt</i>	8 „	100 „
<i>Csókakőn</i>	— „	60 „

Ozorat és Tamásit Simontornya látja el őrséggel.

<i>Pukson</i>	50 „	42 „
<i>Földváron</i>	60 „	62 „
<i>Adony</i>	60 „	41 „
<i>Gesztes</i>	— „	134 „
<i>Vaál</i>	70 „	137 „
<i>Zsámbék</i>	100 „	160 „
<i>Esztergom a bég székhelye</i>	150 „	— „
<i>Beszli</i>	400 „	— „
<i>Szpahi s egyéb</i>	900 „	— „
Gyalog, tűzér és puskaműves	— „	1800 „
<i>Budán a háznép legkevesebb</i>	— „	200 „
<i>Szpahi s egyéb</i>	1500 „	— „
<i>Janicsár</i>	— „	600 „
<i>Azáp és egyéb gyalog</i>	— „	1100 „
<i>Pattantyús és puskaműves</i>	— „	247 „

Mindössze 12,043 ember.

VI. *Dunán innen a bányavárosok és Felsőmagyarország elleni végeken:*

<i>Pest Beszli</i>	200 lovas	— gyalog
<i>Szpahi</i>	1200 „	— „
<i>Janicsár</i>	— „	170 „
<i>Azáp, martalócz s egyéb</i>	— „	870 „
<i>Puskaműves s pattantyús</i>	— „	70 „

<i>Vác.</i> Beszli	70 lovas	— gyalog
Szpahi	80	—
Martalócz s egyéb gyalog	—	60
<i>Visegrád</i>	—	80
<i>Párkány.</i> Beszli	100	—
Azáp, puskamíves stb.	—	222
<i>Drégely.</i> Azáp, a várban	—	70
A kastélyban	140	111
<i>Nógrád.</i> Szpahi	400	—
A bég népe	80	—
Beszli	70	—
Martalócz s más gyalog	—	250
<i>Saskő</i>	7	60
<i>Szécsény.</i> Beszli	140	—
A bég népe	300	—
Szpahi	130	—
Gyalog	—	100
<i>Kékkő</i>	70	160
<i>Divény</i>	50	173
<i>Baka</i>	30	40
<i>Fülek</i>	520	—
130 szpahi, öt-öt lóval	650	—
Beszli	190	—
A bég népe	400	—
Azáp	—	160
<i>Hatvan</i>	550	432
<i>Somoskő</i>	50	115
<i>Szolnok</i>	300	525
<i>Szent-Miklós</i>	75	180
<i>Csongrád</i>	75	85
<i>Szeged</i>	100	540
A bácsi, zombori s egyéb városokban	60	328
A temesvári basa botja alá kilencz bég tartozik.		
<i>Temescártt</i> neki magának van	800	1200
<i>Lippán, Csanádon, Jenőn</i> s egyebütt	1300	1450

Van tehát a Dunán innen 15,940 török katona.

S ezek szerint a királyi végekkel szemben fekvő török véghelyek fizetett őrhada 1577-ben összesen 47,049 ember.

(Herrn v. Schwendy übergebene Beratschlagung, dass mit dem

Türken um Frieden zu handlen, und dabey auch zu verharren seye etc. Do. Anno 1577.)

Kismartoni főlevéltár. Rep. 77.

Közli : Dr. Merényi Lajos.

A végházbeliek tartásáról mód és rend. Primo. A fél harminczad¹⁾ az országé lévén, tartatnék meg addig míg Isten az országban és a szomszéd keresztény országokban is jobb alkalmas időket ad. De úgy, hogy ex post se ez a media tricesima, se ha mi más módok adatnak per status et ordines Regni a végek megtartására és azoknak helyben állapításokra, azok ne menjenek tovább az ő felsége kamarájára, hanem erről statuáljon a nemes ország tam de perceptione, quam erogatione. Ne menjen az országnak ennyi maga fogyatkozásával erogált sok százezer forintja in privatos usus; ki talán nyilvánabban innotescálatni fog a deputátus számvevők által.

Tetszenék a Dunatulsóféli státusoknak, hogy exclusis septem comitatibus Principi Transsylvanicae assignatis²⁾ a Drávaig Magyarországon egy generalis perceptor lenne, és az *Pozsonyban* resideálna. Minden contributiók, melyek a végekre rendeltetnének, ide administráltatnának. Ennek pedig — mivel három a generális — a Dunántul *egy fizetőmester* a Dunán innen való generalisságban *másik*, a harmadikban *similiter*, választatnának, kiknek a *generalis perceptortól* lenne, dependentiájok. Az pedig mástól ne tartozzék dependeálni, hanem valamit az ország- és ő fölségétől confirmálandó articulus fog magával hozni, és annak genus sensusához accomodálja per omnia magát.

2-do. Az ordinária *tricesimának* felét engedné ő fölsége az országnak.³⁾

3-tio. A végházakra adna ő fölsége két hó *posztot*.

4-to. A portákrul adatnék két óra való *amona*.

5-to. Az ineffectuált articulusok effectuáltatván, s *incorporáltatván* az országhoz Kismarton, Kőszeg, Borostyán- és Szarrkő,⁴⁾ ezen domi-

¹⁾ Az 1635. évi országgyűlés a harminczadot felénnyel fölemelte, s ez intézkedést a következő országgyűlések is megújították.

²⁾ Az erdélyi fejedelemnek átengedett hét vármegye kizárásával.

³⁾ A véghelyekről való gondoskodást az 1649. évi 2. trvezikk a királyra ruházta, a költségek részbeni fődözésére a harminczad jövedelmet ajánlván fel. A költségek többi részét a király az örökös tartományok segélye- és saját jövedelmeiből ígérte fődözni.

⁴⁾ 1647-ben.

niumokrul járandó pénzbeli impositiók csak valahány esztendőig adatnának a végházakra, azután, a magyarországi mód szerint portákba vétetvén, onera Regni supportant.

6-to. Mivel a nemesség is ex vi constitutionum ha maga majorság-beli borát kiviszik az országból — a harminczadot megadja: méltó azért s igen illendő, hogy a király és szabad városokban lakozó áros és kereskedő emberek a tricesimát adnák meg a végházakra az ország securitásaért.

7-mo. A fölső országbéliek felesen jöttek s jönnek be az országba, a kik az ország békességében akarnak lakni. Kívátnatik, hogy ezek is — juxta limitationem Domini Palatini — fizetnének a végházakra.

Mivel a szabad városok nem adnak különben taxát, hanem a mikor a porták dicát adnak ők pedig mind magokon s mind a köztök lakozó nemességen esztendőnként való taxát vesznek: instálni köllene ő fölségénél, vétetne számot tőlök, s comperiáltatván, hogy ő fölségének adott taxánál többet exigáltak, az ilyen superfluitás is adatnék a végházakra. Ne maradna in privatarium personarum usus.

9-no. A *dica regiából* ő fölsége kegyelmessen provideálna a végházbéli szükséges munitiókból.

10-mo. A számvétel meglévén, a ki mivel adóssá marad, sub diæta az országtól vétessenek meg az olyan restantiák is s fordíttassanak a végházakra.

Mivel a Dunántúl való végházak felesek, s ezekben a limitált fizető rend széllel el vagyon hanyva és így ki imitt ki amott nem concurrálhat s a kanizsai töröknek nem resistálhat: szerezzenek, hogy mindezekből a sok apró végházakból lenne kilencz vagy tíz, s ezek között lenne három derekasb, mely három közül építtetnék meg *Rajk* és a háromban lenne mindenikben öt-öt száz.

A végházak körül való szabad hajdúkat be köllene vinni a végházakba, a hol mi híjával vannak. Ha be nem akar menni, a generális urak télessék le a fegyvert vélek, holott így az országnak semmi hasznok benne; sőt majorságok nem lévén, a szegénységet eszik el mindenekből, szabadon dúlván a falukat, kikre nézve a fizetésen való is elhagyja a végházat s az ilyen kóborlásra adja magát.

Az ország rendelne bizonyos személyeket Palatinus Uram avagy a Generálisok mellé a gratuitus táborról való számadásra; a kapitányoktól számot vévén: ha convincáltatik, vétessék executióban is.

A győri és mosonyi vármegyék gratuitus labora a győri præsidiumra adatott a generalis kezébe, a ki számot nem ad róla. Jele, hogy másra fordítja. Méltóbb volna rendelni a *Rába* tisztítására, a ki a győri

végháznak nagy securitása leszen. — Avagy magyar zálogos ember lenne, a ki számot is adna róla.

(Projectum et modalitas conservandorum Regni Hungariae con-
finiorum.) Fasc. 30. Nr. 13. Rep. 72. M—y.

Eggenberg Rupert jelentése Ernő főherczeghez a sziszeki csatáról, 1593 június 24. Herrn Rupprechten von Eggenbergs schreiben an Ir. Für. Dur. Ertzhertzogh Ernestum von der schlacht vor Sisseck wider Hassan Bassa, erobert 24. Juny 1593.

Gnedigster Herr p. Das der Almechtig Gott sein gnad geben, das der Hassan Bassa auss Bossen den 22. diss gegen 10 vnnd 11 Vhre Vormittag mit seinen beg sich habunder macht alda bey Ottackh zwischen der Saw vnnd Khulpa angetroffen vnnd aufs Haupt geschlagen, das werden E. F. Dur. nun mehr gnedigist wissen. Des Windischgraz Khrigsvolkh zu Ross vnd Fuss haben den ersten angriff gethan, aber wie der feindt mitt denen an der Odra versetzten Janizaren so starckh auff sie gedrunge vnd auss Ihren fortell nit wollen, sindt baldt nach Inen die Karnnten vnd Kranerischen Pferdts gefolgt, zugleich die auss Carolsstatt vnd des Obristen vonn Radern geselschaft sambt den grünen vnd weysen Rockheln Teutsch Krigsvolkh, vnd haben sie in die Fluckht geschlagen; er, Hassan Bassa, alss er den ernst so hardt gesehen, ist zu der bey Ottra vber die Khulpa gerichtten Pruckhen voran gerendt vnd verhofft, sein Volckh zu wenden vnd auffzuhalten. Indem geschieht das fordt Ruckhen auff die feindt dermassen so starckh, das sie in derselbigen füll nit hinüber khumen khunen, sondern haben sich müssen in die Khulpa begeben, dariwen ein grosse anzahl vonn stattlihen, annseligen, wollangetanen Turggen, dessgleichen Rossen geblieben, wie dan dieselbigen vnd noch gesterigen ganzen tags, auch itzo diese stundt im Wasser die Turggen, vnd Ross im Hauffen der Meng herab Rinnen. Der Bassa selbst mit Etlichen Beggen, Aga, Ispahien vnd Saime, auch anderen fuhrnehmen Turckhen hatt sich im solchen wessen etwas besser sich gegen Eiseg geben vnd daselbst sein Leben im Wasser neben dem Memhat Begkh, jtem dess Turckischen Khaysers schwester Sone, dem der kopff balt abgehaut vnd inn der geschwinde gefunden worden. Wass sunsten vonn Mehr Beggen, Aga, Ispahien vnd andere furnehmen Turggen, fahnen vnd sachen geblieben, das weiss Ich noch nicht, vnnd man muss alles vnd Ides sonderlih zusammen Richten, dan wirdt es sich recht finden, das sollen E. F. Dur. hernacher mit Mehrern Aussfuring vndertehngist bericht werden.

Ich habe zwar so vill im augenschein, das die Turggen, so heren-

ten der Kulpa gewesen, wenig davon kumen, doch wie Ich vmb die widerstattung dess haimlichen hinweckh getriebenen Paytasch so starckh gereth, finde Ich, das mehrer teylls todt blieben vnd Ime, dem Feindt, aussgehalten Scharmuzel vnd dero Niederlag gross merckliher schad geschehen. Acht stuckh auff Redern, darunder die Rezianerin genandt, die sindt Ime alle neben 30 schiff, darinnen sie zum tayll Profiantd, Mucion vnd anders gefürdt, worden abgehalten. Vnder solchen stuckhen sindt 3, die von, 40. 44. 45. π schiessen, die vbrigen sind Etwas Khleiner.

Der Eroberte gewin hat sich sonsten also gehalten, was gutt Redliche leutt im Ersten angriff mit der faust erobert, das haben die Vsskokhen hernach auffgeklaubt vnd bey nachtlicher weill bey Etlich hundert schone vnd schlechte Ross hinweckh gefurt, dass dan yzo sonderlich vnder der Tentschen Ritterschafft, auf mehr erlichen leutten will grosse schwirigkeit machen.

So vill Ich durch einen erlangten gefangen Turggen nach gehaltenen Examination hab muzen in die erfahrung bringen, wie starckh er, der Bassa, Etwan Alda zu Veldt gelegen, zeigt derselb gefangne Turckh an, das bey Ime sein besolttes Krigsvolgkh vnd wie mans nent Hoffgesindt, Erstlichen 4000 Man zu Ross und Fuss gehalten.

Item Hermat Beg mit	---	---	---	---	---	1000 starckh
Opardj Begg von Gliss	---	---	---	---	---	3000 starckh
Zimery Znamy begg	---	---	---	---	---	2500 starckh
Seffer begg von Zernickh, sein, des Bassa						
auss Bossen, bruder	---	---	---	---	---	700 starckh
Des Beg von Herzegowina dess Amhat Bassa						
Son an der Porten	---	---	---	---	---	3000 starckh
Khurt begg dess Ferhat Bassa Sohn	---					1500 starckh
Hrustran Begkh von Petrinia	---	---	---			500 starckh
Ybrahim Begg von Lickha	---	---	---			2000 st.
Capitan von Gradischkha	---	---	---	---	---	1000 st.

Wass aber weiter die Isspaien, Saim vnd ander lanndt Volckh gewesen, wo nit mehr, doch vff 20,000 Mann gewiss erstreckht vnd gleichfalls alda bey sich zu feldt gehabt, das ist in obgeschribner anzal nit begriffen, so woll kan Ich noch auff dissimalss eigentlich nit wissen, was fur Begkh, Agga vnd andre Namhaffte Turggen todt blieben, die Zeit wirdts geben vnd das selbige alles soll alles Euer Für. Dur. ordentlich vnd gehorsamtlihen zugeschriben werden, diss beschicht alain in aill.

Eben inn dieser stundt Nemen wir vnnsern weg Nach Petrinia

khunnen wir nun wass geschwindt, weill sich alle verhinderung an der Profiantd erzeugt, verrichten, woll vnd gutt, wo nit, so müssen wir bloss, soleher vermanglung willen, auss gedrunguer nott wieder ab vnd weckh ziehen, das sunsten nit geschicht.

Ich hoffe auch auff diessmal bey Ihrem grosen schreckhen das Hauss mit sambt der Rastrowiza zu erobern, welchermassen Euer Für. Dur. dan ich noch vor der zeit Etliche mall geschriben, da man will was furnemen; die verhinderung werde meistentailss profiantd seindt p. Datum Inn Veldtlager bey Ottockh, den 24. Juny Ao. 93.

Ruprecht v. Eggenbergg.

Eredetije a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban Hungarica.

Közli: *Hugyez A.*

Magyar eredetű francia huszárezredek. Die *Eszterházy in Ungarn und Frankreich* cím alatt *Marziáni György* (a bécsi Fremdenblatt 1894 jan. 31-iki számában) bennünket közelebbről érdeklő cikket írt, melyben az Eszterházy és Beresényi által alapított francia-magyar huszárezredekéről emlékezik meg. Richelieu bibornok már 1635-ben bízta meg Bonnet lovagot, hogy a magyar huszárok mintájára könnyű lovasságot szervezzen. Ezen «Hussards-Hongrois» nevű ezred, melyben magyar, horvát és német zsoldos katonák szolgáltak, rövid idő alatt nagy hírre emelkedett. Egyik vezére eleitől kezdve *Eszterházy György*, galánthai báró volt, ki Beaumont lovaggal együtt 1636-ban hősiezen harczolt a Franche Comtéban, hol mind a ketten hősi halállal kimúltak. 1637-ben az ezred Landrecy-nél küzdött. Később, miután a magyar katonák elhaltak, az ezredet felcszlatták; 1686-ban azonban, midőn nagyszámú magyar emigráns, nevezetesen Thököli hívei, Franciaországban menedéket keresett, XIV. Lajos király őket zsoldjába fogadta és a lovassági ezredekben alkalmazta. 1692-ben történt, hogy Louvois tábornok szeme e merész és daliás termetű magyarokon fennakadt és ekkor a király beleegyezésével bizonyos *Corneberg* bárót bízott meg egy magyar huszárezred alapításával. *Corneberg* Strassburgba indult, a határra, hogy ott a verbungot megkezdje; útközben azonban a kapott pénz tetemes részét kártyán eljátszotta, úgy hogy egy teljes ezred helyett alig három szakasz huszárt tudott toborzani. Ezen «*Hussards Hongrois*» szakaszok egyikét báró *Eszterházy Sándor* vezényelte, ki *Corneberg*-et még abból az időből ismerte, midőn ez a császári hadseregben szolgált. A francia huszárok 1693-ban a Neckar mentén harczoltak, amikor Eszterházy annyira kitűnt, hogy a király maitre de camp-á (alezredes) tette. A javíthatatlan *Corneberg* később a velencei követnek

adta el és a kapott összeget eljátszotta. Ámde Eszterházy tiltakozott ez alku ellen s feljelentette a dolgot, a mire XIV. Lajos Corneberget a Bastille-ba záratta, az ezredet pedig Montague tábornoknak ajándékozta; 1697-ben végre, a ryszviki béke megkötése után, a király az ezredet teljesen feloszlatta. Erre Eszterházy Sándor és hívei abba a huszár-ezredbe léptek, melyet Miksa Emánuel választó-fejedelem toborzott saját költségén a francia király számára. Noailles marquis lett ennek az ezrednek parancsnoka és Eszterházyn kívül még a vitézségéről híres *Rattky György*, *Bornemisza István*, *Hevessy* és *Berzeviczy* szolgáltak az új ezred zászlaja alatt. (Rattky utóbb alezredes és a Lajos-rend lovagja lett.)

Az Eszterházyak francia ága nem a mostan említett családtagoktól származik, hanem a XVII. század elején, a Rákóczy-fölkelés lezajlása után Franciaországba emigrált *Eszterházy Dánieltől*, ki Bercsényi Lászlóval együtt 1712-ben lépett a francia testőr-csapatba. 1719-ben mindketten a király megbízásából Törökországba indultak, hogy az oda menekült emigránsokból huszár-ezredet alakítsanak. Ennek a «*magyar huszárezred*»-nek Bercsényi lett a tulajdonosa, a miért is később az ezredet Bercsényi-ezrednek nevezték. Montpellier volt az ezred állomáshelye. 1723-ban összesen 3 magyar huszár-ezred létezett: a «Bercsényi», «Chamborand»- és «Royal-Nassau» ezred. Egy évvel később Eszterházy Dániel egy negyediket alapított Strassburgban, melyet a 60-ik sorszámmal jelöltek és mely később Beaucaireben állomásozott. Eszterházy, ki egy Picheguiré grófnőt vett volt nőül, 1742-ben elhunyt. Utóda Dávid lett, azután Turpin és végre Crissé gróf. Alattuk szolgáltak: *Palugyai* alezredes, *Dunay* báró hely. alezredes, *Almássy*, *Balogh*, *Bezerédy* és *Szőgyény* kapitányok. Az ezred létszáma (akkori szokás szerint) csekély volt, mindössze 300 ember. Az ezred uniformisa mind végig «à la Hongroise» volt: világoskék dolmány, vörös, zsinóros mellény, fehér köpeny, vörös «salavári», piros süjtással diszített kékszínű szűk nadrág és kucsma; fegyvereik kard és karabélyos puska voltak. Az ezrednek égszínű seelyemből készült zászlóját arany liliomok diszítették.

Eszterházy Dániel egyik fia, *György* (Rohan hercegnő férje), 1764-ben új huszár-ezredet toborzott; ugyanez 1770-ban tábornok, 1784-ben pedig a Szent-Lélek lovagrendnek tagja lett. A nagy forradalom kitörésekor Rocroy-ban állomásozott ezredével és midőn a királyi család Párisból a határra igyekezett menekülni, az Eszterházy-ezred is ki volt rendelve a Varennesba vezető országút fődözésére. Nem rajta múlt, hogy a futás megghiúsult. Még utólag is *Székely*, *Polereczky* és *Nádasdy* kapitányok a királyi család megmentésére vállalkoztak és *Dunay*

báró is velük tartott, de szándékukat francia bajtársaik vonakodása miatt végre nem hajthatták. A trón összeomlásáig hű támaszai voltak ez ezredek a királynak és a Chamborand- meg a Bercsényi-ezred Dumouriez tábornoknak mintegy gárdáját alkották. Lamartine magasztalólag emlékszik meg a huszárok Valmy és Jemappes mellett tanúsított magatartásáról. Miután a köztársasági kormány az ezredek 1793-ban feloszlatta, Bercsényi marsall fia, László, és egy Eszterházy gróf az emigránsok táborához csatlakoztak és nevezetesen Artois gróft követtek a számkivetésbe, előbb Bécsbe, később pedig Viedrodre, a gróf Zichy család birtokára, Pozsony megyébe. Bercsényi László I. Ferenc császár és királynál volt kihallgatáson, kinek azt panaszolta, hogy édes atyjának azért kellett hazájából menekülnie, mivel nem eléggé szerette királyát, neki magának pedig azért kellett Franciaországból távoznia, mivel túlságosan szerette királyát.

Idővel a Franciaországba menekült magyar emigránsok és így az Eszterházy grófok is összeköttetésbe léptek több előkelő francia családdal. Bercsényi tábornagy leánya nőül ment Picheguiré grófhhoz; ennek egyik sarja, francia vadász-ezredes, néhány évvel előtt a Párisban élő nemeskéri Kiss ezredes jelenlétében, a Rákóczy induló hallatára szinte könnyekre fakadt. A jelen században Eszterházy György kötött frigyet Chabot-Rohan Luiza hercegnővel (1847); Gaston de Beurges gróf pedig elvette Eszterházy Erzsébet grófnőt (1880). Végül megemlíteném, hogy a francia hadseregben egy Valsin-Eszterházy nevű tábornok is szolgált, ez azonban a Hallwyl család sarja és nem tudni mily okból és mily alapon toldotta meg nevét az Eszterházy névvel.

Mangold L.

Kurucz betörés Styriába. A nagyobb uradalmak igazgatói, vármegyei és más hivatalnokai uraikhoz intézett jelentéseikben nem ritkán érdekes adalékokat szolgáltatnak a hadi események történetéhez.

Neudau stiriai helység kastélyának levéltárában akadtam egy ily jelentésre, melyben az ottani uradalmi intéző az 1707 augusztus 27-én végbement kurucz betörést írja le; a jelentés itt következik:

1707 augusztus 27-én a magyar ellenség Stegersbach felől, a Herberstein-pincze mellett vezető mély úton, a «Magyar hegyen» át és a «magyar major» alatt, a kastélytól alig 1500 lépésre, egész csöndben közeledett és felvonult. Itt a csapat egy negyed óráig — amig újból rendezkedett — pihent és azután a malom irányában megindult; majd elválva egy részök Burgaunak tartott, más rész azonban a Lafnitz patak¹⁾

¹⁾ Határfolyó Magyarország és Styria közt.

hídján át a kastély felé német földre húzódott és egész a kastélykertig jutott. A kastély népének sok lövése és erős tüzelése azonban csakhamar visszatérítette őket.

Több sikertelen kísérlet után a magyarok a kastély fölött a rétre húzódtak és a téglavető közelében 3 csoportra oszlottak; egyik Burgaunak ment, a másik Limbach, a harmadik Neudau falú felé. Ez utóbbi csapat benyomult a faluba és 16 házat, valamint egy régi pajtát fölgyújtott. A kastély heves tüzelése és a várnéphez tartozó dragonyosok támadása folytán azonban a kuruczok a faluból is kivonultak és a többiek után mentek.

E közben a Magyar hegyen át egy másik kurucz csapat közeledett és Wörthnek tartott. A kuruczok e mozgása alatt mi úgy az ágyúkból mint a gátpuskákból folyton tüzeltünk és vagy 60 lövést tettünk és saját szemeinkkel láttuk, hogy a magyarok közül négy elesett.

Ezalatt úgy Alsó- mint Felső-Limbach leégett, úgy hogy ép ház alig maradt. A kuruczok innét Waigerbergre mentek és azt is fölgyújtották; csak 4 parasztház és 3 pajta maradt meg. Leégett még: Rolabach, Hallerberg, Worthmeyerberg és még számos falu, valamint a «waigerbergi borház» is, nemkülönben Wörth falu; ez utóbbiban nem maradt egyéb, mint a templom csupasz falai állva. A neudauai uradalomban tehát, kivéve 17 neudaui parasztházat és néhány pajtát, minden tönkre jutott és leégett.

Az alsó-mayerhofeni uradalomból mégis megmaradt 20 paraszt- és számos zsellér-ház és általában ez uradalomban kárról, hála Istennek, nem sokat lehet beszélni, annál kevésbé, mert marhái úgy annak, mint az itteni uradalomnak idejekorán a várkastélyba hozattak.

A kint levő gabonából és a szénakazlaktól is csak keveset gyűjtottak a kuruczok meg.

A jobbágyok azonban vagy 1500 darab marhát elvesztettek, ép úgy otthon levő gabona- és széna-készletüket.

A kuruczok közt sok német is volt, kik 4 őrházat fölégettek és azt mondták: «a bolond stájerok építenek őrházakat, de embereket nem helyeznek beléjük».

Dél előtt 9 óra volt, amikor a kurucz csapatok a kastély körül gyülekeztek és készülleteket tettek annak megtámadására. Négy helyen neki is mentek, de mint már említettem, siker nélkül.

Este 6 órakor a «Magyar hegyen» egy körülbelül 1000 lovasból (?) álló utóvéd kelt át és Wörthnek tartott. Ezek ellen én és Muesz hadnagy 20 dragonyossal kirohantunk, egy kuruczot megöltünk és egy lovat el-

fogtunk, mire az ellenség bennünket egész a kastélykertig üldözött; mikor elvonúlt, mi ismét utána mentünk.

Midőn a kuruczok Neudau faluba betörték, lelőttek egy horvátot és azonkívül még 7 embert vágtak le; és pedig Wörthben 3-at, Waigerbergen 1-et, Rohrbachon 1-et, A.-Limbachon 1-et és Waltersdorfon 1-et. Tíz helységet raboltak ki és gyújtottak föl.

Az éj folyamán a Wolfsau-malomnál átkeltek és Felső-Örre és Vörösvárra húzódtak vissza. Midőn én ma 28-án reggel Wörth, Mitterdorf, Langenbach és Lemberg helységek megszemlélésére mentem, még 25 kurucz volt az erdőben és csekély híja volt, hogy el nem fogtak.

Ma egész délután lövéseket hallottunk Friedberg tájékáról és azt gyanítom, hogy a kuruczok ott is betörték.

Ép most kapom a hírt, hogy a vak «Buteani» (Bottyán) 5000 emberrel útban van és Burgaut megtámadni szándékozik.

Magamról jelentenem kell, hogy kevés a löporom és az ólmom s ha löszert hamarjában nem kapok, itt nem soká tarthatom magam.

Végül jelentem, hogy a kurucz magyar tisztek ide egy hamis kiáltványt küldtek, melyben azon ígéret foglaltatik, hogy a dúlást és gyújtogatást jövőben egész komolyan elhagyják és most is csak visszatorlásul tették ama barbár garázdálkodásért, melyet gróf Pálffy Magyarországunkon elkövetett.

Szepesy.

A tartalék önálló fölhasználása. A lovas tartalék önálló fölhasználására kitűnő példát adott Vécsey Ágost báró, huszár-százados, a Neckarshausen melletti ütközetben, 1799 október 16-án.

E napon Eszterházy ezredes Neckarshausennál a három lovas-ezredet számláló ellenséget három lovas századdal és egy lovagló üteggel támadta meg; a legelső osztályokat Eszterházy hátra nyomta ugyan, de azok a főerővel egyesülve újrolag támadtak s Eszterházyt végül visszavonulásra kényszerítették. Ebben a pillanatban Neckarshausenből egy francia huszár-ezred a három lovas század hátába támadt. Eszterházy a teljes meglepetés daczára vitézül védekezett; de a túlerő győzött s a hős ezredes, számos huszárral és három ágyúval egyetemben fogságba jutott. Ekkor tört elő a fiatal, alig 23 éves Vécsey Ágost báró százados, ki egy negyedik lovas századdal tartalékban állott volt, és az ellenséget nagy elszántsággal oldalában megtámadva, azt nagy túlereje daczára visszavetette és számos halott és sok fogoly hátrahagyásával futni kényszerítette. Ez által az ezred biztosságban volt, az elfogott huszárok kiszabadítottak és az ágyúk is megmentettek.

Ha a döntő pillanatban Vécsey saját felelősségére nem támad oly

vitézül az ellenségre, úgy az Schwetringen felé nyomúlt volna elő és a Mannheim és Neckarauban álló csapatok, valamint a tűzér-tartalék visszavonulását erősen veszélyeztette volna.

Vécsey százados különben ugyan ez év nyarán is derekasan verekedett.

A Schwarzwald fedezésére Baselnál egy különítmény parancsnokságával bízván meg, mely másfél század lovasságból és két század gyalogságból állott, Vécsey százados, ki az ellenséges hadosztály zömével, Ferrino tábornokkal, állt szemben, oly körülményekkel és vitézséggel működött, hogy az ellenséges vezérnek minden, a maroknyi különítmény megsemmisítésére czélzó igyekezete Vécsey elszántságán és vitézségén hajótörést szenvedett. 1799 július 29-én végre az ellenség a különítményt minden ponton, de különösen Zell mellett nagy erővel támadta meg; Vécsey ekkor kénytelen volt ugyan engedni, de ezt csak makacs küzdelem után cselekedte s 8 órán át oly elszánt és bátor ellentállást tanúsított, hogy ezért később legfelsőbb elismerésben részesült.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Fraknoi Vilmos: «Mátyás király levelei.» Első kötet, 1458—1499. Budapest, 1893. 8-adr. 496 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 4 frt 50 kr.

Dr. Weckerle László: «Árpád sírja meghatározásának sommája».

Balassy Ferencz: «A megyei és várispánság» vagyis a két intézmény közti különbség. Budapest, 1893. 38 lap. A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi értekezéseiben.

Kanyaró Ferencz: «A Zrinyiász kelte és költője.» Budapest, 1893.

Hattyúffy Dezső: «A fejemegyei és Székesfejérvár városi történelmi és régészeti egylet évkönyve. Székesfejérvár, 1893. Kis 8-adr. 411 lap.

Veress Endre: «Vitéz Mihály vajda ellenségei.» Jonnescu-Gion J. György román munkájának fordítása.

H Szőke Lajos: «Magyarország legújabbkori történelme 1815-től 1892-ig.» Kiadja Szabó Ferencz, németeleméri plebános. Nagy-Becserek,

1893. Két kötet, 830 lap. A Történelmi, Nép- és Földrajzi könyvtár 56-ik és 57-ik kötete. Ára 7 frt.

Szamota István: «A Schlägli magyar szójegyzék.» A 15. század I. negyedéből; a szójegyzék fényképészeti hasonmásával. Budapest, 1894. Nagy 8-adr. 111 lap. Ára 2 frt.

Csuday Jenő: «A legújabb kor története, 1815—1885.» Nagy-Becskerek, 1893. III-ik kötet; 626 lap. A Történelmi stb. könyvtár 15-ik kötete.

Dr. Lázár Gyula: «Angolország története.» A legrégibb időktől az újkorig. II-ik III-ik és IV-ik kötet. Temesvár 1893. A Történelmi stb. könyvtár 43—45-ik kötete.

Dr. Szádeczky Lajos: «Erdély és Mihály vajda története 1595—1601.» Temesvár, 1893; 8-adr. 612 lap. A Szabó Ferencz által kiadott Történelmi Nép- és Földrajzi könyvtár 58-ik kötete.

Dr. Czirbusz Géza: «Balbi Adorján egyetemes földrajza.» Magyar átdolgozás, számos ábrával és térkép-melléklettel. I. kötet. Nagy-Becskerek, 1893. 8-adr. 713 lap. A Történelmi könyvtár 43. kötete.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Por Antal: Délszláv történeti tanulmányok. Első közleményében Stenischuachi István bán és az Orsini-Blagay család történetével foglalkozik, míg a másodikban Zára lázadását Velencze ellen, 1311—1313-ban és az 1319-ik évi szerb-magyar háború történetét tárgyalja, melyek az Anjou-időszak történetének érdekes részleteit képezik.

Szilágyi Sándor: «A Vaczulik-collectio.» Jelentés azon okiratgyűjteményről, melyet Vaczulik Vincze ajándékozott a Magyar Történelmi Társulatnak.

Karácsonyi János és Pauler Gyula folytatják a Hartvick-legenda körüli tudományos vitát, *Szádeczky Lajos* és *Erdélyi László* pedig azt, mely a szerémi emlékirat függeléke, a «kesergő levél» fölött részint a «Századok»-ban részint az «Erdélyi Múzeum»-ban folyik.

Szádeczky Lajos a márcziusi füzetben közli «Szabó Károly emlékezete» című nagyérdekű emlékbeszédét a magyar történetírás ezen 1890 augusztus 31-én elhunyt kitünősége fölött, melyet a Magyar Történelmi Társulat f. évi február hó 15-én tartott ünnepélyes közgyűlésén

felolvasott, méltóan emlékezvén meg az ősi magyar dicsőségen egész életén át lelkesülő, puritán gondolkozású, minden ízében rokonszenves magyar történet-tudósról.

A kisebb közleményekből közelebbről érdekel bennünket még *Wertheimer Ede* «Kovachich Miklós életéhez» című czikke, melyben a jeles magyar tudósnak megfelelő commentárral ellátott egy levelét közli, mely élénk világot vet Oroszországnak hazánk iránt a jelen század elején ápolat szándékaira.

Történelmi Tár.

Wertner Mór: Az árpádkori nádorok sorozata.

Áldassó A.: Regesták a vatikáni levéltárból.

J. R. Révay Ferencz jelentése a magyarországi végvárak állapotáról 1588-ban (latin nyelven).

Lehóczky T. Adalékok az oláh vajdák és kenézek intézményéhez hazánkban; III-ik közlemény.

Bake Antal: Adalékok Rákóczy György és a porta összeköttetései történetéhez; I. közlemény.

Szilágyi Sándor: A Rákóczyak levéltárából.

Kropf Lajos: A Budavára 1686-iki ostrománál jelen volt angol önkéntesek.

Dragoner B.: Emlékezetre való relátio a belgrádi útközetről 1717-ben. Ez annál érdekesebb, mert a Nándorfehérvár melletti csata egyik főszereplőjétől, gr. Pálffy János tábornagtól ered.

Magyar Történelmi Életrajzok.

A megjelent két füzet *Széchy Károlytól* Gróf Gvadányi József életrajzát közli, melyre — befejezése után — még visszatérünk.

Erdélyi Múzeum.

E jeles folyóiratot most a Budapestről «Erdélyország»-ra át illetőleg visszaplántált derék történetírónk, *Dr. Szádeczky Lajos* egyetemi tanár szerkeszti nagy buzgalommal és a nála megszokott alaposággal és szakértő körültekintéssel.

A folyó évben megjelent három füzet a következő nagyobb cikkeket tartalmazza:

Dr. Brassai Sámuel: Fejlődés és erkölcsstan.

Dr. Márki Sándor: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában. Hadtörténelmi szempontból is kiválóan érdekes és figyelemre méltó dolgozat.

Dr. Jankó János: Igriczek a Biharhegységben.

Dr. Lindner Gusztáv: A kolozsvári kalandos társulatok.

Békéssy Károly: A választási rendszer bírálata.

Veress Endre: Hány ágyúja volt a töröknek Nándorfehérvárnál 1566-ban.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Kápolnay Pauer Istrán: A huszárság keletkezése és fejlődése a múlt század végéig.

Békéssy József: Az 1866-ik évi hadjárat, különös tekintettel a königgrätzi ütközetre (csatára).

Oroszország és hadügye.

Bárczay Oszkár: A lovas vezér a görögöknél.

C) HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ ÚJABB HADTÖRTÉNETI MUNKÁK.

Wendelin Boeheim, Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses. 50 Tafeln in Lichtdruck. (Bécs, Löwy, 1893. VI. 29 old. 50 Mark.)

Pierron, Stratégie et grand tactique. Paris 1890—93. 3 köt. Számos, a hadi történetből merített példával.

Károly főherczeg «Ausgewählte Schriften» cz. alatt megjelenő hadtörténelmi munkáiból immár a III. és IV. kötet került ki a sajtó alól. (Bécs, Braunmüller 432 és 656 old.) A III. köt. az *1799. évi hadjáratnak történetét* foglalja magában. Moreau lánghozát Károly nem győzi eléggé felmagasztalni, míg Suvarow-tól kevésbé van elragadtatva. Azt tartja, hogy Suvarow tagadhatatlan tehetségeit ki nem fejlesztette és hogy az orosz tábornok igazi hadi terv nélkül, szinte ösztönszerűleg cselekedett. Károly főherczeg saját terve arra irányult, hogy Straszburgot meglepje és elfoglalja, de a bécsi hadi tanács tervét elvetette és más tervet szabott eléje. — A IV. kötet valamennyi eddig megjelent kötet közül a legbecsesebb. Fontosabb szakaszai: 1. *Geschichte des I. Krieges der französischen Revolution. 1792—94.* Ezt a 400 oldalnyi tanulmányt fiai számára írta a főherczeg, vezérfonalúl; a 30-as években készült, az anyag teljes felhasználása mellett. Szokatlan öszinteséggel vázolja a forrдалom okait is és

nem tartózkodik XV. Lajos és kormánya fölött pálczáat törni. — Ezt a spanyol félszigeten folyt események leírása követi (*Gesch. d. pyrenäischen Krieges 1808—14*). Ebben a tanulmányban a gyámoltalan s romlott Ferdinand király fölött mond kemény ítéletet. — A 3. tanulmány: *Übersichtliche Darstellung des russischen Krieges von 1812.*, hasonlóan fiai számára készült dolgozat. A végén az *«Abriss der Kriegsoperationen von 1813—15.»* című tanulmányt találjuk.

Minerva. (Katonai folyóirat) 22—24. füzet. Közli *Fejérváry* magyar és *Welsersheimb*, osztrák honvéd miniszter életrajzát és arczképeit. Továbbá Dolleczak tollából cikket: *Die blanken Waffen in der österr. Armee seit Errichtung der stehende Heere.* Teuber O. pedig Hartenau gróf (Battenberg Sándor volt bolgár fejedelem) életrajzát közli.

Springer Antal őrnagy művéből *«Der russisch-türkische Krieg 1877—78 in Europa»* (Bécs, Konegen) megjel. a 6. és 7-ik kötet. (7 és 9 Mark).

Belhomme, Hist. de l'infanterie de France. (I. köt. 1894. 5 franc.) *Wächter W., Der alte Radetzky. Sein Leben u. Streben.* (Bécs. Grotendieck 1894. 160 l. 1 M. 50).

Ismeretes, hogy külföldi történetírók, így Arneth is, az angol követ hallgatásával indokolván nézetüket, tagadják az 1741. pozsonyi országgyűlés kimagasló jelenetét. Minap a «Magyarország» cz. napilap is (márcz. 9. számában) csatlakozott a kételkedőkhöz és azt írta, hogy Munkácsy Mihály már abból az okból sem vállalhatja el a «*Vitam et sanguinem*» jelenet megalkotását, mert ez a jelenet «köztudomásilag a bécsi udvar sentimentális találmánya». Erre vonatkozólag már *Thaly Kálmán* közlött bizonyítékot (a «*Vitam et sanguinem*» cikkben, Századok 1886. 913 l.); újabban pedig *Nácz József* vértess-somlyói plébános tette közzé *Mária Teréziának* egy oklevelét, («P. Lloyd», márcz. 20. számában), melyben a királyasszony az *Eszterházy József* gróf által alapított tatai hitbizománynak helyben hagyja és melyben a következő passzus fordul elő szó szerinti: «ő (Eszterházy) volt az első, a ki a kívánt segínyt sürgősen és nagylelkűen meghozta és e tétével kiváló mértékben járult hozzá ahhoz a híres, örökké emlékeztetés és dicsőséges határozathoz, melynek értelmében az összes magyar nemzet királyi szívünk legnagyobb vígaszára saját jelenlétünkben «Fegyverre!» kiáltott, és komolyan tettere készen «*életét és vérét ajánlotta fel a mi és királyi házunk és országaink védelmére*» (*vitamque et sanguinem pro nostri et augustæ Domus. Regnorum defensione. . . litaturum se spondit*). Az oklevél Bécsben kelt 1746 máj. 17. és Pálffy Miklós gf. s Végh Péter szerepelnek rajta mint tanúk.

Meg van különben «A galánthai és fraknoi gróf Eszterházy család

tatai lineájának majorátusát tárgyaló perben felmutatott okiratok cz. oklevéltárban is, mely 1862-ben jelent meg Pesten.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONKETEDIK KÖZLEMÉNY.

ZSIGMOND KORA (folytatás).

Külön-irodalom. (Zsigmond folytatólag:) Kőszeghy Sándor, Zsigmond királynak két honvédelmi rendelete. (Hadtört. Közlem. V. kötet, 586—609.) Az 1427. és 1433. évből.

Felemlitem még, hogy az ideszóló bizanczi írók: Phrantzes, Cantakuzenos, Dukas, Chalcocondylas stb. (a bonni kiadásban) tekintetbe veendőek. Becsüket illetőleg l. *Krumbacher*-nek kitűnő művét: *Gesch. der griechischen Litteratur von Justinian bis 1453.* (München, 1891.)

Zsigmond idején jelent meg a legrégibb *•Tüzértan•*. (Nagy-Szebenben, 1417.) V. ö. Meynert művét és Kápolnai értekezését. (Ludovika Akad. Közl. 1877. 289. l.)

A nikápolyi csata. 1396. Thuróczy és Bonfinin-n kívül kül. Schiltperger Reisebuch-ja. (Újra kiadta Langmantel; Stuttgart, 1886.) Hammer-Purgstall, I, 236. Zinkeisen, I, 286. Horváth Mih., II, 218. Szalay L., II., Huber II, 354, Hertzberg, eml. művei. Galitzin II, 2, 742. Jirecek, A bolgárok története. (L. fent.) *Brauner A.*, Die Schlacht bei Nicopolis. (Boroszló, 1876. és München, 1881.) *Köhler*, Die Entwicklung des Kriegswesens stb. (II. köt. 16. fej.) és: Die Schlachten von Nicopolis u. Warna (1882). — Francia művek: Boucicaut maréchal életrajzai, Martin, V, 450. Michelet, IV. Delaville Le Roux, La France en Orient. (III. köt. L'expédition du maréchal Boucicaut. 1886. A csatát szept. 25-ikére teszi.) Guy de la Tremouille: Livre des comptes 1395—1406. (Új kiad. 1887.) Niem is közöl néhány adatot. L. Erlér művét. (V. ö. Pór cikkét a Századokban, 1890. 740—746.) *Kiss Károly*, A nikáp. ütközet (Akad. Ért. 1855. 249 l.) Pór Antal, A Kanizsaiak stb. (Századok. 1890.) — Egy Stromer-nál, Chronik von Nürnberg (I. köt.), található oklevél szerint Zsigmond 1397 jan. 4-én már Spalatoban volt. (V. ö. Monum. Slavorum meridion. IV. 395.)

Lengyel viszonyokról l. *Levicki*, Ein Blick auf die Politik König Sigis-

munds gegen Polen, in Bezug auf die Hussittenkriege bis zum Kásmarker Frieden. (Archiv für öst. Gesch. 68. köt. 2. rész. 327. l.) — *Cieskowskí*, Materialien zur Gesch. der Jagellonen aus venezianischen Archiven. (Jahrbuch der Posener wissenschaftl. Gesellschaft. XV. köt. V. ö. Ungarische Revue. 1889. 581. l.) — *Weber Samu.*: Adalék a XIII szepesi város történetéhez. (Századok. 1881.) *U. az*, A 16 szepesi város az elzálogosítás ideje alatt (a Szepesmegyei történ. társ. IV. Évkönyvében. 1888.) Béla város és Podolin monografiái, ugyancsak Weber S.-tól. — *Lovcsányi*, Adalékok stb. (Századok. 1886. 597. és 632. l.)

A Velenczével folytatott háborúkról l. az 555. old. eml. irodalmat; legjobb Huber kézi könyve (II. köt. 523. l.), ki új kútfőket is idéz.

I. ALBERT (1437—39), I. ULÁSZLÓ (1440—44), HUNYADI JÁNOS (1444—52)

KORA.

Főmunka: *Teleki József* gf., A Hunyadiak kora Magyarországon. (9 köt.)

Folytatására vállalkozott *Csánki Dezső*, kitől eddig 1 köt. látott napvilágot: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában (Akadémia. 1890). Hozzájárulnak a többször idézett kézikönyvek, kül. Huber. II. köt.)

Kottaner Ilona emlékiratairól l. újabban *Kerekgyártó E.* dolgozatát (Irodalomtörténeti Közlemények. I. évf. 4. füz.)

I. Albert-ről nincs külön monografiánk; az 1439-iki rövid és gyászos emlékű török hadjáratot sem tárgyalta senki részletesebben. A *«far-kast kiáltani»* szokásról l. Teleki munkáját, I. 143. 2. jegyzet. Az Ulászló és Erzsébet közötti békekötést illetőleg l. *Gyurikovics* értekez. Hormayrs Archiv. 1825. évfolyamában.

Huszi-ta-irodalom ezen s a követk. korhoz: Jähns, (Handbuch) 893 l. Mayer Gy. Giskra és a husziták Felső-Magyarországon. (Budap. 1886) *Kwiatkowski*, Giskra János, lengyel nyelven írt értekezés a lembergi Ferencz-József gymnasium 1886. évi programjában. Czambel munkája (V. ö. Századok 1891. 65 l.). Lovesányi (a Századokban 1886. 702—707). *Krones F.*, Die böhmischen Söldner in Ober-Ungarn 1440—58. (Grác. gymnas. progr. — értekezés. 1862.)

I. Ulászló. A főforrás *Callimachus*, kinek műve: «De rebus a Vladislao gestis» Schwandtner-nál található (I. 465.). Újabban és jobban kiadta *Kwiatkowski S.* (Krakkó, akad. 1891).

Továbbá a köv. lengyel művek: *Caro*, Gesch. Polens IV. köt. *Kwiatkowski*

Ulászló kancellárjai- és udvari emberei (a krakkói akad. értekezései között. XVII. köt. 1884.). U. az Itinerarium Vladislai. (A «Kra-zewski-Album»-ban. Lemberg 1879. 453—83 l.) Ulászló utolsó évei (Lemberg 1883. lengyelül.) A Monumenta Poloniae historica. XVIII. kötete 1884.) *Szádeczy Lajos* értekezése a Századokban (1882. 74 l.) melyben több lengyel műről beszámol.

Foerster Rich. Vladislaus rex Poloniae et Hungariae. E fontibus illustratus. (Boroszló 1871.)

Grünberg, Ulászló megválasztása a magyar trónra. (A wadowiczi gymnaz. programjában. 1881) és :

Zagrodzki hasoneczímű dolgozata (a krakkói reálskola 1888. évi értesítőjében), gyarló munka. L. Ungar. Revue 1889. 582. l.

Birk. Beiträge zur Gesch. der Königin Elisabeth v. Ungarn sat. (Quellen u. Forschungen zur vaterländ. Gesch. 252 l.)

Fraknói Vilmos. A magyar egyháztörténelem nagy alakjai. I. *Caesarini Julián* (Budap. 1889.)

Huber Alfons. Die Kriege zwischen Ungarn u. Türken 1440—43. (Archiv für Österr. Gesch. 68 köt. I. 159.)

A (277. l.) említett *huszita irodalom.*

Hosszú hadjárat 1443—44. *Fraknói Vilmos*, A várnai csata előzményei (Hadtörtén. Közlemények. II. 1889, 364. l.) Teleky I. 336. Horváth Mih. II. 348. Hammer-Purgstall. I. 347. Zinkeisen I. Jirecek (Bolgárok t.). Huber, Gesch. Österr. III. 32. Lázár Gy., Az ozmánok története. I. 177. Meynert I. 75. Olchváry Ö. Hunyadi János hadjáratai (Iudov. Akad. Közlem. 1886 XV. 470 l. és az alább eml. *Hunyadi irodalom* és a Hadtörtén. Közlem. 141—142. l. idéz. irodalom.

A szegedi békekötés megszegéséről l. a *Cieszkowski Ágost* lengyel gróf által kiadott : Acta Vladislao Jagellonide regnante cz. oklevélgyűjteményét. (Fontes rerum Polonicarum e tabulario Republicae Venetae. Series II. fasc. II. Posen. 1890).

Várnai csata. A kútfők közül Thúróczy IV. 42. s a lengyel Dlugos, kinek részrehajló jelentését azonban már Katona czáfolgatta. Újabban napfényre került lengyel kútfő, melyet már Dlugos is felhasznált, Palatio pápai adószedő jelentése. Posenból, 1445 máj. 16. kiadta Prochaska 1882. (V. ö. Ungar. Revue 1889. 583.) Dlugos forrásairól l. egyébiránt Semkovics dolgozatát a krakkói akadémia értekezéseiben.)

Továbbá: Die Schlacht von Warnau. (Streffleurs Österr. Mil. Zeitschr. 1826. 10. füz.)

Fraknói V. eml. dolgozata és *Vaszary K.* hasonló irányú műve: Ulászló király esküszegése és a várnai csata. (1884.) Győri progr.-értekezés. Az esküszegést tagadják még *Haller* és *Karácsonyi J.* a «Történelmi Hazugságok»-ban. (1890. Szt.-István-társulat kiadv.)

A várnai csata. (Tudom. Gyűjtem. 1818.).

Kiss Károly. A várnai ütközet (Akad. Értesítő. 1854. 33 és 76 l.)

Köhler U. Die Schlachten von Nicopolis u. Warna. (1882).

Szujski. Ulászló halála (lengyelül). Kiadta Bratranek. (1890.)

R. Horváth Jenő. A várnai csata. (Hadtörtén. Közlem. I. évf. 1888.)

Thüry Józs., A várnai csatáról. (Hadtörtén. Közlemények. V. évf. 1892. 636—55. l.)

Nicolaus V. und das Vordringen der Türken. (Görres, Histor. Jahrbuch. 1885. VI. köt. 2 füz.)

Hunyadi János és a Hunyadi családról általában.

A forrásokra nézve megjegyzendő, hogy újabban a Szepesszombati Krónika, mely 1457-ig ér, szintén megjelent. Kiadta *Demkó Kálmán* (1891). *Zrednai Vitéz János*, «Epistolæ» (Schwandtnernál) és «Orationes» (Akademia 1878).

Főmunka *Teleki József* és *Csánki* eml. műve. — Knauz, Az országos tanács stb. (1859).

Továbbá: *Teleki J.* Hunyadi János eredete 1851. (Részben már elavult.) *Csánki Dezső.* Hunyad megye és a Hunyadiak. (Századok 1887. Függelék).

Réthy László. Oláh eredetűek-e a Hunyadiak? (Turul 1884. II. évf. 4. füz.)

Arányi Lajos. Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. és 1866. (Pozsony 1867).

Monografiák. *Baier*, De Joh. H. ortu et nativitate. Jena, 1708). *Bessenyei György*, Hunyadi János élete és viselt dolgai (Bécs, 1778).

Ungarns grosser Gubernator (Hormayr, Archiv. IX. évf. 1818).

Ferenczy Márton. H. János és maradékainak viszontagságai. (Kézirat a magy. Nemzeti Muzeumban F. 714.)

Czuczor Gergely. Hunyadi J. élete és viselt dolgai. Fessler és Engel nyomán. (Buda, 1832.)

Fejér György, Genus incunabula et virtutes Joh. Corv. de Hunyad. (Buda, 1844).

Chassin Charles, Jean de Hunyad. Étude historique. (Paris, 1859.)

Aldor Imre. Hunyadi J. (Történ. Könyvtár. Franklin. 14. sz.)

Pesty Frigyes. Mióta volt H. J. temesi bán? (Történ. Tár. Régi foly. XII. 192 l.)

Köressy K. A Hunyadiaknak az állam körül szerzett érdemeik és hibáik. (Kecskeméti gymnas. programm-értekezés 1876.)

- Vámbéry Armin.* Hunyadi János hat legnagyobb csatája. Török források után. Akad. Magy. Történ. Tár. (régi foly.) XI. köt.
- Pór Antal.* Hunyadi János élete. (1873.)
- Olchváry.* Hunyadi J. hadjáratai. (A Ludovica akademia Közleményeiben. 1885. és 1886. évf.)
- Kačić H. J. szerb műve. V. ö. *Radics* György értekezését a zombori gymnas 1883. évi programmjában.
- Száva.* Hunyadi J. emlékezete. (Budapesti Szemle I. 1857.)
- Kápolnai Istr.* A magyarok hadjáratai a Hunyadiak korában. (Régi Katonai Közlöny 1870. 21—22. szám.)
- Kemény, Diplomáciai adatok Hunyadi J. fogságának történetéhez. (Siebenbürg. Magazin I. 1844. és Magy. Akad. Értes. 1854.)
- Vaszary K.* Hol verte meg Hunyadi J. Mezőid béget? (V. ö. Századok 1879. 126. l.)
- Veszely K.* Die doppelte Schlacht bei Szt. Imre 1442. (A gyulafehérvári gymnas. 1859. évi programmjában.)
- Temesváry János.* Hol verte meg H. J. Mezőid béget? (Az Alsó-Fehérmegei történ. társulat I. évkönyvében. 1888.) Válaszolt e czikkre Veszely K. a Századokban, 1890. 826 l.
- Sinka Fer.* Hunyadi J. török hadjáratai és a pápák. Korrajz. (Veszprémmegyei Közlöny 1888. 20—25. sz.)
- Horváth Sándor.* Magyarország viszonya Németországhoz a Hunyadiak korában. (Magyar-Óvári gymnas. program-értekezés 1889.)
- Romanec M. A.* «Sibinjani»-mondakör. Szerbből ford. (Pancsovai gymnas. értek. 1889-90. V. ö. Századok XXV. 242. l.)
- Újabb oklevelek.* Turul 1889. a 78. l. és 1890. a 41. lapon. — Litteræ Petri de Thomasiis ducalis secretarii in Hungaria ad s. d. Ducem Venetiarum 1437—62. Kiadta Hodinka A. a Magy. Könyvszemlében. XIV. 81. l.
- Ljubic* Diplomatarium (Monum. Slavorum Meridional. IX. köt.)
- A Zsigmond korabeli csatákra nézve l. az illető helyen. (Hadt. Közl. 1893. és 1894. évf.), az V. László korabeli eseményekre nézve pedig, külső. Belgrád ostromára nézve, l. a következő folytatást.

Összeállította :

Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

18-ik szám.

Apaffy Mihály fejedelem utasításai Huszt várára nézve.

*I. Katona Mihály huszti vár és őrség kapitányának adott utasítás. Huszt
1670. július.*

Noha van ő klmének instructiója, de az állapotokhoz képest többíteni kellett ezeket.

1. Már Losonczy István uram innét elmenvén ő klme helyében le-szen itt Tarsoly Péter Uram, kit a mi kgl's Urunk ő Maga küldött ide addig, míg ide porkolábot küldenek ő Ngok, szükség azért ő kelmek-nek ő klmével egyet érteni a mi Kgl's Urunk és haza szolgálatjában e Várnak az ő Nga s a nemes ország hűségében való megtartásában.

2. Mivel már a kővári puskásokban itt nem marad, ha szükséges-nek ítéli ő Klme, a vármegye zsoldosiban a mennyit akar behozhat a várba, a többit a palánkban tartsa ő klme.

3. A Vármegye huszárit ő klme egészen itt tartsa a vár körül, sőt ha a szükség úgy kívánja, a palánkba szállítsa be azokat is.

4. A Nagyágon tulvaló sorompót is éjjel-nappal strásáltassa ő klme, vármegyét gyakran serkentgetvén mind az ottvaló vigyázásra, mind a Vármegyében levő több ősvényeknek, utaknak vigyázására és strásálására.

5. Mindenfelé gyakran jártassa ő klme embereit igen szorgalmato-san, vigyázással legyen a városra is, hogy valamint fel ne verjék.

6. Az ide futott becsületes rendeket, a míg a kételenség nem hozza, addig a várban lakni ő klme ne engedje, a mikor a kételenség úgy hozza, hogy felkelletik szorulniok, addig senki cselédét fel ne bocsássa, míg a kiadott forma szerint ki hitit a férfiak közül le nem teszi, sőt jó idején kel-lene azt kinek kinek ő klmek közül értésére adni. A kik azon formára meg-esküsznek és írásban is reversalist subscribálnak, azoknak fejér cselédét a

szükségnek idején bebocsáthatni, úgy magát is egy-két szolgálával, de feles szolgálával senkit se; egyszóval annyit bocsásson ő klme be a kinek mindenkor ő klme parancsolhasson, úgyhogy semminémű állapotban ő klmek miatt tartaléka ne legyen. A kihez ő klme bízik, azokat fel a belső várba kell szállítani; a szolgarend a palánkban ellakhatnak s erről én úgy tetszik Harasztosról irt levelemben elég bőven írtam volt, azt ő klme gyakran olvassa el. A vármegyebelieket ő klme felbocsáthatja, kit Isten szent Fiaért távoztasson, ha az idő úgy hozza magával, hogy a várban kellene szorulni ujlag ismét mind praesidiumot, vármegyebelieket s egyéb futott rendeket össze eskettessen ő klme, hogy ezen esküjüket a mi klmes Urunk és Nemes Erdély Országának fejek fennállásáig megtartják.

Mivel a kisasszony s Bakocziné asszonyomék is a szükségnek idején felkíváncznak ide, kíváltképpen a kisasszony az atyjától elrekedvén, ő klme felbocsáthatja fejr cselédével s az kisasszonynak négy férfi szolgáit engedje bejöni, Bakocziné asszonyomnak kettőt. De a kisasszonynak s Bakocziné asszonyomnak megmondassa emberséges emberek előtt, hogy nem úgy jöjjenek ide be, mint a várhoz pretendáló atyafiak, hanem csak oltalomnak okáért, ne is tartsanak semmi just ahoz magoknak, a mi kglis Urunk Kglmessége s az ország jóakarata kívül; a szolgálkat meg kell esketni a forma szerint s a ki írni tudna; reversalist kell velek íratni a forma szerint.

7. Míg a szükség nem kívánja, sem Bakoívcziné asszonyomat, sem a kisasszonyt be ne bocsássák, hanem a Vármegye Zsoldosi kívül ő klme rendeljen oda az az gyalogot a kik akár hetenként akár mindennap változzanak.

8. A vármegye zsoldosit s husárokat is őklmek a mi kglis Urunk s az ország hűségére megeskessék.

9. Annak tilalma legyen se férfi se asszony ne suttogjon ne simuljon, a ki cselekszi, kitaszíttassék a várból akárki szolgálja, vagy szolgálója legyen, de elsőbben kinek-kinek értésére kell adni.

10. Ha kinek levelet hoznak, a kinek valahonnét szolgálja, embere jó, jól megcizkálja ő klme. — Ezeken kívül is ami jobbat feltalál a mi kglmes Urunk szolgálatjában, elkövesse egyetértvén Tarsoly Péter urammal. Ha mikor ő klme a várból kimegyen, Tarsoly Péter s a vicehadnagy is benn maradjanak. Isten klmeket vezérelje minden jóra a haza szolgálatjára. Datum Huszt die 5 mensis julii 1670.

Teleki Mihály fogalmazványa a Teleki-lytárban 4309. sz. a.

II. Utasítás Teleki Mihály és Naláczi István számokra, Huszt várát illetőleg, 1673 Október.

1. Mivel Huszt várához praetendáló Vér atyafiakat nagyobb részént magunk tárházunkból megelégitettük, szükséges képpen oly rendben akarjuk venni, vétetni, hogy onnét ne fogyatkozzunk, hanem hasznunk származzék. Meglévén azért a klmetek hozzánk való hűségében nyugodva, küldöttük oda klmeteket, hogy az ottvaló dolgokat vegyék jó rendbe, melyet kglmesen is parancsoljuk fogyatkozás nélkül vigyenek végbe.

2. Micsoda veszekedés volt Vér György és Hedri uramék között, klmetek előtt constál, azt azért végképpen sopiálni igyekezzék, eleibe adván mindeniknek, hogy mindenik mi szolgálunk lévén, egyetértsenek egymással, ne veszekedjenek, a mi dolgainkat veszekedésekkel ne akadályoztassák. Sőt inkább egyetértésekkel segítsék, eleibe adván Vér György uramnak, hogy az oeconomiát illető dolgokban semmi szólója, hanemha mikből requiraltatik Hedri uramtól, avagy az udvarbirótól, vagy számtartótól, assistentiával, segítséggel legyen.

A várban, a mely élest vár számára felvisznek, effélékre porkoláb híveinknél viseljenek gondot és afféléket a mi hírünk nélkül vagy főkapitányunk hire nélkül levinni ne engedjék.

Azt is eleibe kell Vér György uramnak adni, az öt városoknak dependentiájok nagyobb részént a Praefectustól, Udvarbirótól, Számtartótul kell lenni, mert oeconomiát illetnek többnyire s az ő szolgálatjok, affélékhez semmi köze, sőt affélékben ha szófogatlanzkodnak, requiráltván megirt híveinktől, tartozzanak succurrálni nekik, hogy inkább megbüntethessék.

Vér György uramtól, porkoláboktól kell dependálniok a városoknak hírhordozás, útakra való vigyázás dolgában a mikor mi építés kívántatik a várban s praecise ezt illeti, requiraltván általok, udvarbirának és számtartónak tartozzanak elegendő segítséggel lenni.

A mi az ötvárosiak törvénykezését illeti, a mi criminalis és egyéb dolgokról való törvénykezéseket, appellatiókat illeti, afféléknek a várbeli széken kelletik végbemenni, de jelen legyenek praefectus vagy udvarbiró híveink. A büntetésben való poenáknak executioja a régi szokás szerint legyen, a mi pengig a mi szolgálatunkbeli fogyatkozásoknak törvénnyel való megláttatásokat, büntetéseket illeti, afféle egészen praefectus és udvarbiró székin igazodjék, affélékhez a várbeli tisztek ne szóljanak, de ha kívántatik, affélékben is assistentiával legyenek.

Mikor praefectus udvarbíró, számtartó híveinknek odaki Magyarországon kelletik irni, a legyen várbeli tisztaink hírével.

A hajdúk dolgáról elébbi dispositiojok maradjon, meglégyen mondva várbeli tisztünknek, mikoron nekünk levelet küldenek praefectus udvarbíró, számtartó híveink, leveleket elküldjék, mikor postáink jőnek be.

3. A vármegyét mindenképpen csendesítsék és hozzánk édesítsék, a mi difficultások lennének a só-szállítás és egyéb dolgokból, azokból tetszését vévén Hedri urnak és kamaraispánunknak, a mi kárunk nélkül lehet, alkalmaztassák a dolgokat.

4. Az új nemesek dolgát is, Hedri uram egyetértvén complánálják, ha ugyan nem lehet, hozzák előnkbe.

5. Naláczai uram requiralja a vármegyét zsendely felől és Husztra való gratuitus labor felől, és hogy a Viskieket a Tiszának elvetésében segítsék.

6. Azon legyenek ő Klmek Tarsoly Pétert megmarasszák, ha ugyan nem marad, Szabó Gergelyt helyben hagyják, az ott levő gyalog hadnagy helyiben állítsanak mást, azt állítsák be viceporkolábnak.

7. Minden ott levő szükséges dolgokról tegyenek jó rendelést ő klmek, távoztatván mindenekben a mi kárunkat.

8. A Teleki uram személyéről Naláczai uram tegyen emlékezetet a huszti tiszteknek és praesidiumnak, hogy ő klmétől dependáljanak mint fő kapitányoktól ezután is, mint eddig.

9. Bakoczi Sándor urammal igyekezzenek ő klmek mentől jutalmasabban és hasznosabban a felesége huszti pretentiója felett bennünket megalkudtatni és amiben megalkudhatnak, két terminust rendeljenek megfizetésére, a melyre reá érkezhetünk.

10. A városoknak, faluknak határinak dolgát igyekezzék ő Klmek jó rendben hagyni és hozni, ugy a Técsiekkel, Szaploneczaiakkal határ felett való dolgokat is.

11. Hamiben ő Klmek megakadnak, minket mindjárást postán tudósítsanak.

12. A huszti contradictorokkal is azon legyenek ő Klmek, remitáltassák a contradictiot.

13. Huszti, szigeti s egyéb Máramarosban levő jószágink Udvarbírái, Kamaraispánunk, Számtartóink mindenekben függjenek Praefectusunktól, Hedri Benedek Uramtól.

M. Apafi

(P. H.)

Hiteles másolatban a Teleki-levéltárban 4307. sz. a.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

A GARAM-SZENTBENEDEKI (LÉVAI) CSATA 1664 JULIUS 19-ÉN.

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT 1664-BEN.

Két szövegbeli rajzzal és egy csataterv melléklettel.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, az 1664-ik év első napjaiban megkezdett és fényes sikerrel bevégzett *téli hadjárata* után bizton remélte, hogy a császárhoz a török háború folytatása iránt benyújtott terve elfogadtatik, hogy a rendelkezésre álló haderők a Dráva mellékére rendeltetvén, parancsai alá helyeztetnek, melyekkel Köprili Achmed nagyvezír seregét a Dráván való átkelés közben megtámadni s így a háború színhelyét az ország határára áttenni szándékozott.¹⁾

Ámde reményében keserűen csalódott. A regensburgi tanácskozás, melyben Montecuccoli és pártja dominált, arról hogy a császári hadak egy magyar fővezér parancsnoksága alá helyeztessenek, hallani sem akart, s megalkotta ama felszeg hadi tervet,²⁾ mely szerint a császári hadseregből, a német birodalom contigenseiből és a magyar hadakból *három hadsereg* volt alakítandó: a *főszereg*, mely Montecuccoli vezérlete alatt a Duna völgyében Esztergom és Buda ellen, a *déli hadsereg*, mely Zrínyi Miklós, Strozzi Péter és Hohenlohe Gyula közös parancsnoksága alatt Kanizsa ellen, végre az északi hadsereg, mely Souches tábornagy — később tábornagy — alatt Felső-Magyarországon volt működendő.

Az első két hadsereg működését egy korábbi terjedelmesebb dolgozatunkban már behatóan méltattuk,³⁾ s most, ezen dolgoza-

¹⁾ Zrínyi Miklós és evvel kapcsolatosan Montecuccoli hadi tervéről részletesebben szól «Zrínyi Miklós a költő, mint hadvezér» című dolgozatunk. A Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évfolyam; 102—110. lap.

²⁾ A regensburgi hadi tervről lásd u. o.

³⁾ «Az 1664-ik évi Mura és Rábamelléki hadjárat és a sz.-gotthardi

tunkat mintegy kiegészítendő, a *De Souches Lajos gróf* táborszer-nagy által vezetett *északi hadsereg* működését vesszük tárgya-lás alá.

I.

AZ ELSŐ HADMŰVELETEK NYITRA BEVÉTELÉIG.

«Érsekújvár erődítményeinek kijavítása után a nagyvezír Esztergomba ment és seregét téli szállásokba helyezte. Ugyanezt cselekedte a császári sereg is, áldva a hadak Istenét, hogy annyi bölcsességgel és bátorsággal látta el, hogy a töröknek ellenállha-tott és a nagyvezír előnyeit föl nem használva, megelégedett egy elég hitvány hely elfoglalásával».

Ezt mondja Montecuccoli emlékirataiban,¹⁾ midőn az 1663. év eseményeit tárgyalja, és hozzá függeszt egy dicsőítő himnuszt a hadászati védelemről, melynek e nagy eredmény volt köszön-hető. Arról azonban, hogy ez a császári hadsereg, melynek vezéré-vel — t. i. önmagával — oly szörnyen meg van elégedve, a török hadműveletek meggátlására vagy csak megnehezítésére semmit sem tett, hogy azon idő alatt, míg a török Érsekújvárt vívta, min-den hadászati cél nélkül Magyar-Óvár, Pozsony és Cseklész közt ide-oda menetelt, hogy a Csallóközt és Komáromot is csupán Zrínyi Miklós védte meg a török ellen, hogy a Brünnig és Olmützig kalandozó tatárok a keresztény foglyok ezreit a császári sereg és hirneves vezére szeme láttára hurczolták el, hogy a török vissza-vonulása alkalmával az ellenség hátában működő Zrínyi Miklós-tól, ki a töröktől a foglyok és zsákmány nagy részét elszedte és a nagyvezírt egész Esztergomig követte, a támogatást megtagadta, hogy a török nemcsak Érsekújvárt, de Nyitra, Léva, Szécsény, Drégely, Buják, Komját és Galgócz várakat is elfoglalta és a hódoltságot Érsekújvárról Felső-Magyarország nagy részére kiter-jesztette, minderről az emlékirat hallgat. Pedig érdekes volna

csata». Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évfolyam, 297—331, és 596—647. lap.

¹⁾ Montecuccoli, Commentarii, lib. III. cap. III.

tudni, hogy a jeles vezér ezeket is oly nagy és kiváló eredménynek tekintí-e, melyért a hadak Istenét áldani kell?

Miért is nem bírnak a nagy emberek — mert hiszen Montecuccolit is nagy embernek tartják — az őszinteség erényével? Miért nem mondja meg Montecuccoli, hogy előtte csupán két czél lebegett: *Bécszet megoltalmazni és a császári sereget fogvatkozás nélkül megtartani!* Hiszen ebből önként következik, hogy ő a török ellen semminemű hadi vállalatot nem kezdhett, és avval, hogy a nagyvezír Magyarország területével és váraival mit művel, semmit nem törődhetett. Mert hiszen ez a történelmi igazság.

Montecuccoli hadviselése előnyös lehetett a császárra, és a császári hadi történetírásnak igaza lehet, ha őt a maga szempontjából nagy embernek tartja. De nem volt előnyös e hadviselés Magyarországra, melynek felső-magyarországi legfontosabb végvára, vele 8 erősség és az ország területének tekintélyes része az ellenség kezére jutott.

Nem is volt Magyarországon senki, a ki Montecuccoli hadműveleteivel megelégedett lett volna s nem is fog magyar történetíró találkozni, a ki őt ezért magasztalná.

A mint 1661-ben az erdélyi hadjárat után, úgy most is panaszt emeltek a nádor és a magyarországi főurak a császári vezér ellen, a ki tudományos hadviselésével az országot lépésről-lépésre az ellenség kezére juttatja, s bizonyos, hogy a regensburgi tanácskozásoknál előadott azon kívánságuk, miszerint Felső-Magyarország a töröktől visszafoglaltassék, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hadi tervbe egy hadseregnek Felső-Magyarországon való működése fölvétetett.

Souches tábornagya, mintegy 4—5000 fővel, már 1663 decemberben az alsó Vágnál állott.

Wesselényi Miklós nádor a császárnál kieszközölte az engedélyt, hogy *Souches* serege már február vagy legkésőbb márczius hóban meginduljon s mindenekelőtt az aránylag gyöngén meg szállt *Nyitrát* foglalja el. A császári udvari hadi tanács azonban ezt már csak azon okból is ellenezte, mivel a küszöbön álló regensburgi gyűlésen a török ellen egységes hadi tervet szándéko-

zott megállapíttatni, melyben — mint fentebb említettük — Souches seregének is külön feladat jutott.

A nádort és Souches tábornaszernagyot tehát Tepliczre tanácskozássra hívta meg, hova a maga részéről gróf *Rothal* császári biztost küldte.¹⁾ Miután itt a nádor, továbbá a megjelent magyar urak — köztük Nádasdy — a seregnek 12.000 főre való fölemelését, s Érsekújvár visszavételét is kérelmezték, ez alkalmat adott a császári biztosnak arra, hogy a tanácskozást és evvel a hadműveletek megkezdését, a regensburgi határozatok meghozataláig elodázza. Ez meg is történt.

A regensburgi tanácskozás a hadi tervet — melyről már korábban megemlékeztünk — márczius 18-án állapította meg.

E terv szerint a *Souches tábornaszernagy* parancsnoksága alá helyezett északi hadsereg feladata az volt, hogy a Montecuccoli által vezetett fősereg dunamenti hadműveleteit támadó előnyomulásával elősegítse.

Az északi hadsereg *számerejét* a terv következőkép állapította meg:²⁾

Gyalogság.

Spankau gyalogezred	---	---	---	---	---	2000 gyal.
Schönkirchen gyalogezred	---	---	---	---	---	2000 „
Brandenburgiak	---	---	---	---	---	1200 „

Lorasság.

Garnier vértések	---	---	---	---	---	1000 lovas
Zeisz vértések	---	---	---	---	---	600 „
Caprara vértések	---	---	---	---	---	700 „
Brandenburgiak	---	---	---	---	---	1200 „
	összesen	---	---	---	---	5200 gyal. 3300 lovas

vagyis 8500 fő.

Magyar csapatok szintén voltak e sereghez beosztandók; nevezetesen Koháry és Bercsényi csapatai, a felső-magyarországi toborzott hadak és a nemesi fölkelés, melylyel együtt az északi hadsereg számereje 15 000 főre emelkedett volna.

¹⁾ Theatrum Europäum IX. 1138.

²⁾ Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken. Oest. Mil. Z. 1828. I. 258.

A sereg összeállítása azonban nehezen ment. A német hadak közül a Spankau ezred betegségek és hiányos fölszerelés miatt elmaradt, helyette a szász választófejedelemség kisebb létszámú csapatai osztattak be; a magyar hadak közül csupán Koháry néhány száz főből álló lovassága vonult be, a fölkelés pedig egészen elmaradt.

Mindez a hadműveletek megkezdését tetemesen késleltette, mihez hozzájárult még az is, hogy a Montecuccoli alatt álló főssereg Magyar-Óvárról nem mozdult meg.

Az északi hadseregnek a regensburgi hadi tervben megállapított szerepe hadászati lag véve helyes volt ugyan, de a végrehajtásnál a dolog másként alakult.

A déli seregnél Zrínyi Miklós, az északonál Wesselényi nádor szorgalmazták, sietteték a hadműveletek megkezdését, és e két sereg *a működést 1664 ápril havában tényleg megkezdette*, a főssereg azonban — melynek parancsnoka Montecuccoli a sereg létszámát soha sem tartotta elegendőnek arra, hogy valamely döntő vállalatba kezdjen — azon okokból, melyeket már idézett dolgozatainkban kifejtettünk, Magyar-Óvárnál *tétlenül visszamaradt*.

Souches táborszernagy, bár ha a mondottak szerint magára volt hagyva, a nádor fölhívásainak mégis engedett, ápril 13-án megindult és két nap múlva, azaz *ápril 15-én Nyitra alá érkezett*.

Hogy Souches táborszernagy e fontos lépést saját elhatározásából tette volna, annál kevésbbé valószínű, mert ez időben a császári udvari hadi tanács a hadak minden lépését maga szabályozta; a hadműveletek megkezdésének tehát a nádor sürgetésén kívül más oka is kellett hogy legyen. Ezt megtaláljuk ¹⁾ a már idézett német forrásban, mely szerint Apaffy Mihály erdélyi fejedelem volt az, ki az északi sereg megindulását még a nádornál is szorgosabban sürgette, avval fenyegetőzven, hogy ha a császár Felső-Magyarországba hadat nem küld, ő kénytelen lesz csapataival a törökhöz csatlakozni. A császári kormány tehát kiválóan Apaffyra való tekintettel — kitől Kassát és a keleti megyéket is féltette — határozta el Souches seregének megindítását, neki egy-

¹⁾ Die Feldzüge Montecuccolis, i. h. 266.

szersmind azon titkos parancsot adva, hogy Kassát — ha oda jut — szállja meg.¹⁾

Az északi hadsereg számereje Nyitra alatt 3800 fő német gyalogosból, 3300 német és 1500 magyar lovasból, összesen tehát 8600 főből állott, 14 három fontos, két nyolcz fontos ágyúval és 2 mozsárral. E létszámhoz hozzáadandók még némi szabad-csapatok és néhány később bevonúlt magyar lovas csapat, melyekkel együtt Souches táborszernagy serege — ha nem is érte el az Ortelius által említett 16,000 főt²⁾ — mégis 10,000 főn felül emelkedett.

Nyitra magas hegyen épült várát, a hasonnevű folyó által képezett szigeten, a város abban az időben is délnyugatra fogta körül; azon különbséggel mindazonáltal, hogy a város akkor a kisebb folyóág mindkét partján feküdt; a várhoz közelebb eső, tehát a szigeten levő rész *felső*, a szigeten kívül délnyugatra eső rész pedig *alsó városnak* nevezetett.

A vár 40 löveggel volt fölszerelve, török őrsége pedig körülbelül 1000 főből állott.

A vár erejét növelte, hogy a legközelebbi hegyekről, a Zobor déli nyulványáról és a mostani Akasztó-hegyről, ágyúkkal tűz alá vonható nem volt, annál kevésbbé, mert környékén magas tölgyerdő terült el, mely a kilátást, — közvetlenül pedig a folyó vette körül, mely a hozzáférhetést igen megnehezítette.

Ápril 17-én Sonches táborszernagy a várat szorosabban körülzárta, a Nyitra folyó hosszú, a mocsaras völgyön áthaladó hidját, és az alsó malmot német gyalogság által megszállatta, Érsekújvár felé pedig Bercsényi alatt egy 300 lovasból álló csapatot tolt előre, hogy magát ez oldalról biztosítsa. Miután pedig átlátta, hogy ez erős vár ellen kis ürméretű lövegeivel nem sokra mehet, úgy Bécsbe mint Pozsonyba futárokat küldött, ostromlóvegek leküldését szorgalmazván.

A törökök nem voltak az ostromra készülve s a császári had megjelenése rájuk nézve annyira váratlan volt, hogy még az érsekújvári pasa küldöttjei is, nevezetesen Achmed aga defterdár, és a

¹⁾ U. o.

²⁾ Ortelius II. 309.

budai Mehemet aga, az egri pasa testvére, kik 16-án a zsoldhátralékok kifizetésére a várba 5000 forintot hoztak, szintén bennszorúltak.¹⁾

A császári vezér a közeledő árkok megkezdését még ugyanazon nap elrendelte, és a jobb szárny munkálatainak vezetését *Schenken*, a bal szárnyét *Branden* ezredesekre bízta, míg a gyalogság fölötti parancsnokságot Holstein herczeg császári tábornokra ruházta. Egyszersmind felállított a két mozsár az alsó városban, a régi templom mellett és a tüzelés 18-án reggel megkezdett.

Ez intézkedések első hatása az volt, hogy a törökök a felső várost folygyútván a várba vonultak vissza, és a várbeli épületek tűzfogó födeleit lebontották.

A császáriak megkezdték egy akna furását is, de ez a vár-hegy sziklái miatt csekély haladást tett.

Ápril 23-án a török egy 60 főnyi bátor csapata kiment a várból, a Schönkirchen gyalogság állását megtámadta, és a német muskétásokból 15-öt levágott; más eredménye azonban e kirohanásnak nem volt.

Ugyanazon nap azonban a magyar huszárok előbb egy 60 főnyi török gyalog, majd egy 300 főnyi lovas csapatot támadtak meg és számos török főt és még több foglyot és zsákmányt hoztak a táborba. A foglyok kikérdezettvén, vallomásaikból Souches tábornagy megnyugvást merített arra, hogy az ostromot a törökök, fölmentő kísérletekkel, alig fogják zavarni.

Ápril 27-én kapta meg Souches tábornagy kinevezését a nyitrai táborban.

Ugyanezen napokban érkeztek meg a nehéz lövegek; és pedig 2 Bécsből, 2 Pálffy vöröskői várából, 2 Morvaországból és 2 a bányavárosokból; megérkezett továbbá 500 főnyi gyalogság a Porcia gyalog ezredtől.

Most már úgy a vár lövetése, mint az ostrommunkálatok is nagyobb erélylyel folytattattak, és *május 2-án* már megkezdett a réslövés is; a tábornagy egyszersmind tüntető előkészületeket tett

¹⁾ Theatrum Europaeum IX. 1139—40 és Ortelius II. 309. Ez utóbbi még hozzáteszi, hogy egy a küldöttséggel jött előkelő török első rémulében magát a kútba vetette.

a rohamra, mit annál könnyebben velt tehetni, mivel e napon még további erősítést is nyert; megérkezett ugyanis a Spankau ezred 1400 főnyi gyalog csapata is.

E közben jelentették a magyar huszárok, hogy Léváról tetemes málna van útban Érsekújvár felé, kísérve 2000 főnyi török lovasság által. Souches táborszernagy azonnal egész lovasságát felültette, hogy a szállítmányt kíséretével együtt elfogassa. De már elkészt; a törökök, kik a féltett Lévából szállították az értékebb javakat Érsekújvárba, több órai előnyt nyertek és szerencsésen elmenekültek.

Május 3-án a lött rés már elég szélesnek és eléggé járhatónak látszott arra, hogy a rohamot megkísérteni lehessen. Souches tábornagy ezt előkészítendő egész tüzéségét működésbe hozta és a vár ellen oly heves tüzelést fejtett ki, hogy a törökök a vörös zászlókat még a délelőtt folyamán fehérekkel cserélték föl.

A tábornagy erre a tüzelést beszüntette és a capitulatio iránti tárgyalásokkal *Sporr* ezredet és *Kleindienst* főhadsegédét bízta meg, kik a török meghatalmazottakkal az alkudozást azon az alapon kezdték meg, melyen Érsekújvár a múlt évben átadatott. Voltak ugyan a táborban többen, kik a roham mellett voltak, de midőn megtudták, hogy Érsekújvár felől egy 4—6000 főnyi fölmentő had közeledik, a császáriak a capitulatiót megkötni semmit sem késtek.

A szerződés megkötöttvén, a törökök 800 főnyi védő őrsége a várat (fegyveresen, de zászlók nélkül) még az nap elhagyta és a Caprara német gyalog ezred által egész Komjátig kísértetett.

A nyitrai várat *Spankau* ezredes 700 főnyi német gyalogsággal szállotta meg. A várban 40 kisebb-nagyobb löveg és elegendő lőszer, de sem kenyér sem hús vagy más ételmi szer nem találtatott; a törökök ételmi szerekben már napok óta szükségét szenvedtek és ételmezésükre már eddig is 20 lovat voltak kénytelenek levágni.

Nyitra megvételeével az északi hadsereg nem követett ugyan valamely hadászati czélt, mert hiszen a Duna mentén való működésre hivatott főszereg Magyar-Óvárról még meg sem mozdult, de azért hadászati jelentősége a dolognak mégis volt. Nyitra közel volt Érsekújvárhoz; elfoglalása által megszükkítettett a hódoltság kör-

lete, mert a várral visszaestek mindazon falvak is, melyek a várhoz és a püspökség javadalmaihoz tartoztak; meg voltak innét gátolhatók az érsekújvári török portyázásai s földöztetett közvetlenül a Nyitra, közvetve pedig a Vág völgye is; végre pedig az esetben, ha Montecuccoli mégis megmozdúlna, akkor egy Érsekújvár elleni műveletnél Nyitra jó támpontot képezhetett, a Duna mentén lefelé indított hadműveletnél pedig leköthette az érsekújvári török helyőrséget.

Mindenesetre pedig *eredmény* volt, győzelem a török fölött, s erre nagy szükség volt, hogy a csüggedés, mely a kedélyeken — kivált a magyaroknál — erőt vett, legalább részben eloszlatassék.

II.

HADMŰVELET LÉVA ELLEN ÉS A ZSARNÓCZA (GARAM-SZENT KERESZT) MELLETTI ÜTKÖZET.

Souches tábornagy a vár bevétele után nem soká időzött nyitra alatt, s mihelyt a támadt rést és a megrongált bástyákat kijavíttatta, azonnal megindult *Léva* ellen, remélve, hogy e helyet is hasonló könnyű módon hatalmába ejti.

Hogy mikép jutott az északi sereg Léva alá és onnét Garam-Szent-Kereszthez, arra nézve a kútfők adatai különbözők és részben ellentmondók.

Bizonyosnak tűnik föl előttünk mindazonáltal az, hogy Souches Verebélyen át Barsnak menetelt, itt a Garamon át hídát veretett és *május 8-án* Léva alatt állott.

A lévai út Verebélyről a XVII. század végén úgy látszik nem mint most Csiffáron át Kálnának, hanem Barsnak vezetett, miután a források abban megegyeznek, hogy Souches a hídát még a síkon ugyan, de Léva *fölött* verte.

Léva vára — melynek közelebbi leírását a következő fejezetben fogjuk adni — ez időben erős nem volt és csupán bástyázott körfallal, előtte széles és mély árokkal birt; mocsaras környéke száraz időjárásnál járható vala. Védőőrsége 250 janicsárból és

400 szpáhiból állott; lőszerezéssel és élelemmel azonban a vár bőségesen el volt látva.

Az északi hadsereg, a Nyitrán visszahagyott csapatok leszámitása után is még mindig 5000 fő német gyalogságból 3000 német és körülbelül 2000 magyar lovasból, összesen tehát körülbelül 10,000 főből állott, s így az ostromot bizonyára bátran megkezdhetette volna.

Csakhamar azonban oly viszonyok állottak be, hogy az ostrom gondolatát el kellett vetni. Először is roppant esőzés keletkezett, mely nem csak hogy a Léva körüli számos vízvonalat dagasztotta meg és a közlekedést megnehezítette, de elárasztotta a várat és várost körülvevő mocsarakat is, és a vár megközelítését egy időre lehetetlenné tette. Ehhez járult még az is, hogy az élelem a táborban fogytán volt és annak valamint a lőtápnak beszerzése roppant nehézségekbe ütközött, minek folytán a magyar csapatok egy része oszladozni kezdett.

Végre pedig — s ez volt a legfőbb ok — az ellenség minden oldalról megmozdult és a császári sereget úgyszólván körül fogta.

Előbb ugyan csak az érsekújvári törökök és tatárok, valamint a kisebb szétszórt helyek portyázói nyugtalanították a császári sereget, mi a Nyitrával való összeköttetését szerfölött megnehezítette ugyan, és az élelmezés nehézségeit fokozta, de evvel még csak végezni lehetett volna. Bercsényi huszárai távol tartották a tatárokat a seregtől, Puchheim komáromi parancsnok pedig és a nyitrai védőőrség megakadályozták az érsekújváriakat abban, hogy Souches tábornagy hátában nagyobb erővel működjenek.

De csakhamar egy új ellenség is támadt. Ez *Kucsuk Mehemmed* nagyváradi pasa volt — ugyanaz a ki ellen Kemény János 1661-ben fejedelemségét és életét vesztette. A nagyváradi pasa összeszedte mindazon török csapatokat, melyek a Duna és az erdélyi határok közt levő helyekben nélkülözhetők valának, magához vonta az érsekújvári török lovasságot s most mintegy 15.000 főnyi sereggel Esztergomnál átkelt a Dunán, hogy Lévát fölmentse és Nyitrát visszafoglalja.

Mihelyt Souches tábornagy a törökök nagyobb mérvű mozgólásairól tudomást nyert, azonnal segélyt szorgalmazott a bécsi udvari hadi tanácsnál és sikerrel. A hadi tanács *Heister* altábor-

nagyot, ki egy 5000 főnyi hadtesttel Morvaországból útban volt Pozsony felé, hogy ott Montecuccoli főszeregéhez csatlakozzék, utasította, miszerint irányát Galgócznak vegye, a Vág átjáratait Galgócznál és Sempténél szállja meg, fedezze Souches hátát és amennyiben ez utóbbi kívánná, a szükséges csapatokat rendelkezésére bocsássa. E kirendelés azonban csak ideiglenes legyen, és Heister csapatai, mihelyt azokra az északi seregnél szükség nincs, a Vág mellé visszarendelendők.

E segítség igen hasznos lett volna, ha — kéznél van. Ámde Heister még Morvaországban volt s Souches tábornagy azon parancsát, hogy lovasságát azonnal a Garamhoz előre küldje, csak május 16-án és még Morvaországban kapta meg.

Souches tábornagy, közvetlen segítséget a legközelebbi időben nem remélhetvén, a nagyváradi pasa támadását Lévánál bevárhatónak nem tartotta, még kevésbé gondolhatott arra, hogy Kucsuk Mehemmed ellen maga támadólag föllépjen.¹⁾ Elhatározta tehát, hogy *Nyitra felé visszavonul*.

A fennforgó körülmények közt valóban ez volt a legjobb. Nyitra vára a sereget ugyan be nem fogadhatta, de mégis oltalmat nyújthatott, két menetre levén Lévától, könnyen volt elérhető, a sereg itt összeköttetésbe léphetett a komáromi helyőrséggel és végre egy menetre jutott a Vágvonalhoz, hova Heister hadtestének beérkezését várta. Ha a sereg Nyitránál sem maradhat meg, vissza mehet a Vág mögé és ott — egyesülve Heisterrel — sikerrel működhetik a nagyváradi pasa ellen.

Az északi hadsereg ez időpontban nem volt közvetlen Léva alatt, hanem attól észak-keleire, Bakabánya felé, ahova az esőzések és élelemszerzés végett húzódott.

A visszavonulásra az elhatározás *május 18-án* keletkezett és a sereg másnap megindulván, délfelé elővédével a Garamhoz ért. Itt azonban kellemetlen meglepetés várta. A Garamhíd el volt rombolva és jobb parton a nagyváradi pasa serege állott. A tábornagy a visszavonulás elhatározásával tehát elkésett.

A Garamon az ellenség szemelättára az átkelést kierőszakolni, a nagyváradi pasa seregén magát átvágni — ez oly vállalat lett

¹⁾ Feldzüge Montecuccolis; i. h. 271—272.

volna, melybe a tábornagy nem foghatott. Hisz a mérközést még egyenlő vagy kedvező harcviszonyok közt sem tartotta megköczkázthatónak, hogy vállalkozhatott volna tehát a harcra ily fölötté kedvezőtlen viszonyok közt? Sem Nyitrát, sem a Vágvonalat most már el nem érhetette, Heister közreműködésére többé nem számíthatott, — de nem számíthatott arra sem, hogy az erélyes török vezér elől harc nélkül kitérhet.

Mit tegyen tehát?

Az elhatározás bizonyára nehéz volt, s a császári tábornagy képességeit erős próbára tette.

Kucsuk Mehemmed pasa csapatainak túlnyomó nagy része könnyű lovasságból állott, melyet a Léva környékén elterülő síkságon kitűnően alkalmazhatott. Ha az összeütközés oly terepen következhetik be, melyen a török vezér lovasságának fölhasználásában korlátolva van, úgy számbeli fölényét elveszti. Erre kellett Souches tábornagynak törekedni és e törekvés szabta meg további eljárását. A hadászatilag kedvezőtlen helyzetet harcászati előnyök által kiegyenlíteni.

A tábornagy tehát elhatározta, hogy elővédét a Garamnál hagyva, megfordúl és a Garam völgyében fölfelé hatolván, a harcot — ha az elől ki nem térhet — a hegységben fogadja el.

Ezt nyomban végrehajtva, az északi sereg irányát Bakabányán át Zsarnóczának vette; itt szándékozott a tábornagy a Garamon átkelni, s a harcot az átkelés után vagy itt, vagy még tovább északra elfogadni.

Május 15-én ment végbe a mozdulat. A török, a Garam mellett visszamaradt elővéd átkelő kísérletei által félrevezetve, a császári sereg elvonulását csak későn vette észre. Ekkor ugyan a maroknyi hadat visszanyomta, és a sereg utóvédét is elérve, avval többször összeütközött, de az elvonulást többé meg nem gátolhatta. A császáriak elővéde még az este elfoglalta a zsarnóczai hidat, a sereg zöme pedig annak közelében táborozott.

Kucsuk Mehemmed pasa nyilván csak másnap jutott arra a gondolatra, hogy a császári sereget — ha a Garam völgyén fölfelé hatol — Zsarnóczánál megelőzheti, s így annak útját állhatja; mert ha előbb határozza el, úgy a tábornagy a zsarnóczai hídon át nem kelhet.

Így azonban a török elővéd csak *május 16-án reggel 9 órakor* ért a zsarnóczai hídhöz, amikor az északi sereg elővéde már Garam-Szt.-Keresztnél járt, a sereg zöme a hídon átkelt és csupán az utóhad állott még ott, részben a hídnál, részben a tovább északra fekvő *Zsarnócza* falunál.¹⁾

A török elővéd nagy erővel rontott a hídnak és a híd gyalog őrségét és a közelben álló 300 lovaszt a hídtól csakhamar visszanyomta. A császáriak visszahúzódtak Zsarnóczára, hol az utóvéd parancsnoka, *Garnier* tábornok állott, a Zeisz ezredes vérteseivel és vagy 400 főnyi gyalogsággal. *Garnier* rögtön jelentést tett a tábornagynak a törökök bekövetkezett támadásáról, s a harcot addig is, míg támogatást nyer, elszántan fölvette.

Souches tábornagy az összes, még elérhető német lovassággal, 500 dragonyossal és néhány löveggel azonnal visszafordult és még idejekorán érkezett az északra fekvő magaslatra, hol *Garnier* harczolt. Hadait itt csatarendbe állítván, a lövegeket elhelyezvén, nyugodtan várta a nagyváradi pasa seregének támadását.

Kucsuk Mehemmed, bár úgy a Garam vize, mint az erdős magaslatok által, ereje kifejtésében tetemesen gátolva volt, mégis bátran neki ment. A török sereg egy része a hídon, másik része egy gázlón átkelt, és a Garam jobb partján, az átkelő helyekhez hozzá nem ferő csapatok pedig annak balpartján, elszántan rontottak a császáriak által elfoglalt magaslatnak. De a roham ereje megtört, mire a magaslatra ért és a törökök, a német gyalogság és a lövegek tüze által is erősen pusztítva, visszavetettek.

A török vezér azonban nem tágitott; roham roham után következett, s folyt a harcz majdnem az est beálltáig, amikor végre az utolsó rohamnál maga az erélyes pasa is elesett.

Most a császáriak rohantak le a hegyről és a török csapato-

¹⁾ Ez ütközet a német források után, bár helytelenül, nem *zsarnóczai*, hanem *szentkereszti* ütközetnek neveztetik — még pedig a magyar történetírók által is. *Souches* tábornagynak csak *menetczélja* volt Garam-Szt.-Kereszt, de az összeütközés nem itt, hanem a majdnem 20 kilométerrel tovább délre, még a hegyek közt, a Garam szűk völgyében fekvő *Zsarnóczánál* ment végbe.

A «szentkereszti» elnevezés tehát semmikép sem jogosult.

kat, melyek nagy része már visszavonulóban volt Szt-Benedek felé, hanyatt-homlok szorították vissza a Garamba.

A császáriak részéről a harcban 2500 német lovas, 500 dragonyos és vagy 800 német gyalogos vett részt; az üldözést pedig azután a könnyű magyar lovasság vette át.

A törökök részéről a *zsarnóczai*, vagy amint a történelemben hibásan neveztetik, *szentkereszti ütközetben*, Kucsuk Mehemed pasán kívül számos aga és bég, és körülbelül 1000 török esett el. A császáriak a német források¹⁾ szerint állítólag csak 89 halottat és 30 sebesültet vesztek.

Az ütközet után a törökök, bosszújukban az összes falvakat fölgújtva, Esztergomba és Érsekújvárra vonultak vissza.

A császári sereg nem követte a törököket, sőt még Léva elfoglalását sem kísérlette meg, ami pedig a veszített csata által okozott rémület hatása alatt bizonyára könnyen sikerülhet vala, hanem hosszabb időn át Garam-Szt.-Keresztnél maradt.

Hogy meddig maradt Souches tábornagy Garam-Szt.-Keresztnél és mit művelt általában május 16-ától június 9-ikéig, amikor seregét ismét Léva alatt találjuk, az a kútfőkből biztosan ki nem deríthető. A kútfők egyike²⁾ — bár azt, hogy Souches a Vághoz visszavonult volna, nem említi — június első napjaiban a *Vág mellől* menetelteti a sereget³⁾ Léva alá, más kútfők ellenben azt állítják, hogy a sereg Garam-Szt.-Keresztről közvetlenül ment Léva alá.

Tekintve azt, hogy az északi sereg a hegyek közé csak *szűkségből* vonult, hogy élelmezésbeli nehézségei hosszabb időzésnél ott csak fokozódhattak, hogy a tábornagy magát — a kivívott siker daczára — még Léva ostrom alá fogására sem érezte feljogosítottnak, s hogy ebből kifolyólag a Heister hadtestével való egyesülésre és Nyitra várával az összeköttetés helyreállítására természet-szerűleg törekednie kellett, annál is inkább, mert a török sereg fölött csak részleges és nem teljes győzelmet vívott ki, s így annak újabb támadásától joggal tarthatott, mi úgy véljük, hogy az északi

¹⁾ Theatrum Europäum IX. 1142 és Ortelius II, 326.

²⁾ Feldzüge Montecuccolis, i. h. II. 136.

³⁾ Theatrum Europäum IX. 1143. Ortelius II. 326—327,

sereg néhány napi pihenés után, a most már szabaddá tett úton Nyitrára és innét a Vág mellé húzódott vissza, hol Heister hadtestével egyesült.

A tábornagy magatartása különben e hadművelet alatt kifogástalan. A kényes helyzetből, melybe Lévánál jutott, magát ügyesen vonta ki és szerencséje volt, hogy Kucsuk pasa egyrészt az utánnnyomulással késedelmeskedvén, neki a Garamon való átkelésre időt engedett, azután pedig meggondolatlan hevességgel a legkedvezőtlenebb viszonyok közt támadta meg. Ha Kucsuk pasa vár, míg a császári sereg a szoroson átvonul és a támadást a Garam-Szt.-Kereszt melletti nyílt terepen intézi, hol erejének kifejtésére alkalma van, a tábornagy helyzete bizonyára súlyosabb, mint volt Zsarnóczánál, hol a terep is segítette.

III.

LÉVA MEGVÉTELE ÉS A GARAM-SZT.-BENEDEK (LÉVA) MELLETTI CSATA.

A császári udvari hadi tanács és Montecuccoli figyelmét teljesen Zrínyi Miklós kanizsai hadjárata kötötte le. Ott, a déli hadszínhelyen dűlt el a két engesztelhetetlen ellenség sorsa. Ha Zrínyi Miklós Kanizsát megveszi, evvel igazolja terve helyességét, vezéri hivatottságát és a császár valóban alig tehet mást, mint hogy a fővezéri pálczát a dicsőséges magyar hős kezébe adja és a háború további vezetését reá bízza. Ha ellenben a kanizsai vállalat nem sikerül, akkor Zrínyi örökre lehetetlenné van téve, a császár Montecuccolihoz kénytelen fordulni, aki ekkor mint mentő angyal állhat a trón elé.¹⁾

Feszült kíváncsisággal figyelt tehát Montecuccoli és az udvarnál hatalmas pártja a kanizsai eseményekre és aggodalommal leste az onnét érkező híreket. Ki törődött most a Pozsony és

¹⁾ E viszonyokra lásd bővebben a kezdetben már idézett két dolgozatot, e folyóirat 1891-ik évi folyamában.

Magyar-Óvárnál tétlenül veszteglő császári fősereggel, ki Souches tábornagy győzelmével? Senki.

Pedig érdemes lett volna velök törődni. Ha a fősereg már eddig nem is tett semmit, most Souches tábornagy győzelme után, módjában állott volna cselekedni, még pedig hathatósan.

A magyaróvári fősereg Souches seregével és Heister hadtestével közel 40.000 főnyi erőt képviselt, mely akár Érsekújvár, akár Esztergom ellen fordúlhatott volna. Érsekújvárt Köprili Achmed csak a megelőző évben foglalta el, büszke volt ez eredményre, mely nevét a szultán előtt kedvelté tette; ha Érsekújvár is veszélyben van, inkább segíti ezt, mint Kanizsát. Ha pedig a császári egyesült hadak Esztergom ellen fordulnak, ez által közvetve Buda és vele a törökök Magyarország fölötti uralma van veszélyeztetve és ezt Köprili Achmed, Kanizsa kedvéért figyelmen kívül nem hagyhatja.¹⁾

A császári hadak dunamenti támadó előnyomulása tehát *el térítheti Köprili nagyvezír seregét Kanizsától*. Ennek azonban nem szabad megtörténni, hadd menjen a nagyvezír Zrínyi ellen, morzsolja össze maroknyi hadát — annál jobb.

De végre megtörténhetnek, bárha a hadi tanács és Montecuccoli pártja bőségesen és alaposan gondoskodott arról, hogy meg ne történhessék, hogy Kanizsa elesik, hogy Zrínyi diadalt arat! A helyzet tehát kétes és várni kell. Várni minden áron, míg a koczka ott lent eldül.

Hadd nyugodjanak addig a fősereg Magyar-Óvárnál, Souches és Heister a Vágnál! Ráérnek majd azután is cselekedni, majd azt, amit a Montecuccoli-párt érdeke kíván.

Május 26-án nyert a bécsi hadi tanács és így a m.-óvári főhadiszállás is biztos hírt, hogy a nagyvezír Kanizsának tart; *június 2-án* hagyatott félbe Kanizsa ostroma és a háromfejtű vezérlet alatt álló déli hadsereg *megkezdte visszavonulását a Mura mögé*.

¹⁾ Hogy mennyire érzékeny volt a nagyvezír Érsekújvárra és Esztergomra, mutatja azon körülmény, hogy bár ezek közvetlen nem fenyegetettek, mégis Nándorfehérvárról és Eszékről számos csapatot küldött Esztergomba és a havasalföldi oláh hadakat is oda irányította.

RUEBER JÁNOS,
felső-magyarországi főkapitány.

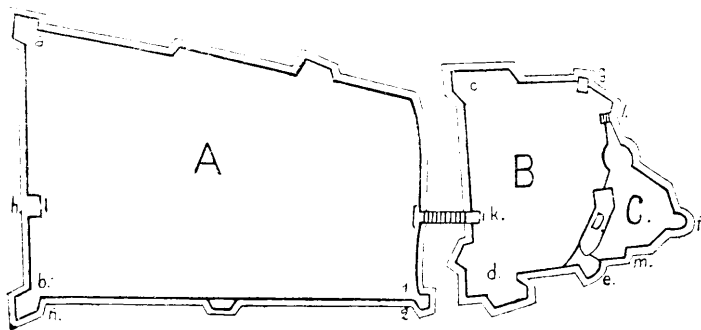

A játék el volt döntve; Zrínyi vesztett, Montecuccoli nyert. Most már lehetett a Duna és Vág melletti seregekkel is rendelkezni.

A főszereg maradjon ott, a hol van, hogy azután a Mura mellé legyen vonható, az északi sereg pedig Heisterrel egyetemben térjen vissza Léva alá. Erre szükség úgy sem lesz; ha sikereket ér el, annál jobb. Lehet majd rámutatni, hogy: «íme, csak a császári vezérek tudnak győzni, a magyarok nem!»

Souches tábornagy tehát június első napjaiban, — hogy mikor, az meg nem állapítható, — parancsot kapott, hogy Heister hadtestével egyesülve, félbeszakadt hadműveletét folytassa és mindenekelőtt Lévát foglalja el.

Június 9-én érkezett Souches tábornagy 15.000 főt meghaladó seregével *Léva alá* és most haladéktalanul annak ostromához fogott.

LÉVA VÁRA 1664-BEN.

Léva vára, mint az akkori magyarországi várak nagyobb része, a palánkkal körülvevett *városból* és a tulajdonképeni *várból* állott; a kettőt vizes — áthidalt — árok kötötte egybe. Alaprajzát fenti metszetünk mutatja. A metszeten *A* a város, *B* a külső vár, *C* a belső vár, *D* a menedékhely (*reduit*). A kis betűk jelentése a következő: *a* és *b* földbástyák a város két nyugoti sarkán; *c* és *d*

földbástyák falazott oldalokkal a külső váron, *e*, *f* és *g* falazott bástyák a belső váron; az egész köből épített fallal egybekötve; a menedékhely részben téglából, részben termésköből épült. A város főkapuja *h*-nál, kis kapuja *i*-nél volt; *k*-nál a híd és a várkapu, *l*-nél egy a várból az árokba vezető ajtó, *m*-nél volt a császáriak által a belső váron lött rés, *n*-nél a rés a városba. Az árkok délkelet felé keskenyebbek, de mélyebbek, észak-nyugot fele szélesek valának és itt környezetük is mocsaras volt. Az árkok egy a Garamtól ide vezetett és ismét oda szakadó csatorna által voltak vízzel elláthatók; nedves időjárásnál azonban a vár és város egész környezete vizenyős, mocsaras és így nehezen megközelíthető vala.

Midőn az északi hadsereg most ide érkezett, a vár környezete száraz volt, s így az ostromot mi sem gátolta.

Ez szokatlan gyorsasággal haladt; az ütegek működésüket már *június 10-én* megkezdették, 11-én pedig a közelítő árkok indultak meg és pedig egyidejűleg a város délnyugoti és a vár délkeleti sarka ellen.

Június 11-én a 800—1000 főből álló török védő-őrség egy része az ostrommunkálatok megzavarása végett kirohant, de csak kevés kárt okozott.

Június 12-én a császáriak a várost rohammal elfoglalták, mire a törökök a várba vonultak vissza, melyre a tábornagy most erős tüzelést rendelt.

Június 13-án a vár délkeleti sarkán már elég tágas rés volt és Souches tábornagy rohamra készült.

A várbeliek azonban, részint az ostrom sikerének gyors haladása, részint a heves tüzelés által megrémítve, a vár feladását felajánlották.

A capitulatio pontjai, melyek az átadásra, a keresztény foglyok kiadására, a török őrség és családjaik biztos elszállítására vonatkoztak, még az nap este aláíratván, Léva vára másnap, azaz *június 14-én*, a császáriak kezében volt.

A török várőrség Esztergomba kísértetett.

Evvel Léva várának négy napig tartó ostroma véget ért.

Souches tábornagy Léva után Nógrádot szándékozott ugyan megtámadni, de a hadi tanács által, mely attól tartott, hogy Köprili

Achmed nagyvezír Kanizsától a Rába és Dunához, sőt talán *Bécs ellen* menetel, a Vághoz visszarendeltetett.

Bécs védelme, megoltalmazása! Ez volt a cs. és kir. udvari hadi tanácsnak mindenkor az első és legfontosabb. Ha egész Magyarország ellenség kezébe kerül is, az lényegtelen; ennek a veszélynek az elhárítására *idejekorán* és *megfelelő* intézkedéseket tenni soha sem volt képes. De ha Bécszet a veszedelemnek csak halvány árnyéka is fenyegette, akkor a hadi tanácsot lázas izgatottság fogta el, s képes volt győzedelmes hadak menetét föltartóztatni, hogy azokat Bécs közelébe vonja.

Az északi sereg tehát a megkezdett hadműveletet félbeszakította, s miután Lévát helyőrséggel, élelemmel és lőszerrel ellátta, visszavonult a Vág mögé. Souches tábornagy a maga személyére nézve, miután erős lázzal összekötött német betegséget kapott, Nagyszombatba ment, hogy magát ott orvosoltassa.

Amig az északi hadsereg a Vág mellékén pihent, a törökök időt nyertek hadaikat összevonni és a tervbe vett vállalatot előkészíteni.

A vállalat élére, a nagyvezír megbízásából, most *Ali* esztergomi pasa állott; hozzá csatlakoztak *Ghika* oláh vajda, a havasalföldi moldva-oláh hadakkal, továbbá a *budai, egri és érsekújvári pasák*, melyek együtt egy körülbelül 25—30 ezer főre menő hadsereget gyűjtöttek össze. Szándékuk az volt, hogy előbb Lévát, majd Nyitrát visszaveszik, s a korábbi állapotokat ily módon helyreállítván, a Vágon át Pozsony vagy esetleg Morvaország ellen támadnak.

Mig a török hadak Esztergomnál gyülekeztek, az érsekújvári pasa csapataival elkalandozott Nyitra és Galgóc, valamint Komárom és a Csallóköz felé. A császári udvari hadi tanács e miatt folyton nyugtalankodott és *Traun* gróf, alsóausztriai land-marsallt azon meghagyással küldé Souches tábornaghoz Nagyszombatba, hogy ezt a vidékre szétszított csapatainak újbóli összegyűjtésére, a Vág-vonal megszállására és megerősítésére ösztönözze; ígervén neki, hogy megfogyott seregét ismét a korábbi 15.000 főnyi létszámmra fogja emelni. Souches tábornagy ebbe bele nyugodott és Traun gróf július 6-án ismét visszautazott Bécsbe.

Alig távozott azonban Traun gróf, máris egy újabb futár érkezett Bécsből, hozva egy július 9-ikéről kelt császári rendeletet,

mely a tábornagynak a török mozgólódásokat különösen figyelmébe ajánlja, s azon vélekedésnek ad kifejezést, hogy a törökök ellen valamely vállalatot megkísérteni mégis czélszerű lenne.¹⁾

Bárha a tábornagy egészsége még helyre nem állott, mégis késznek nyilatkozott arra, hogy a császár kívánatának eleget tegyen. Főhadsegédét, *Kleindienst* ezredet, Komáromba küldé *Puchheim* tábornok várparancsnokhoz, hogy vele a vállalat érdekében érintkezésbe lépjen, s tőle támogatást, nevezetesen pedig Bercsényi huszár-csapatának és a többi magyar lovasságnak csatlakozását sürgesse; *Heister* altábornagyot pedig fölhívta, hogy csapataival *eröltetett menetekkel* minél előbb a galgóczi táborba jöjjön.²⁾

Értesülvén arról, hogy az érsekújvári pasa csapataival Léva felé vonult el és hogy az esztergomi török hadak is Léva felé indultak meg, nem lehetett kétsége az iránt, hogy Ali pasa Lévát akarja ostrom alá fogni.

A tábornagy ennélfogva elhatározta, hogy mihelyt elegendő erővel rendelkezik, azonnal *Léva fölmentésére* indul.

Július 15-én 12.000 főnyi csapat állott már a galgóczi táborban; a tábornagy ez erőt elégségesnek ítélte és a *Koháry István* által vezetett, részben brandenburgi nehéz, részben könnyű magyar lovasságból álló elővédet még az nap megindította Nyitrára.³⁾

Július 16-án megindult maga a sereg, melyet a tábornagy 6 napi eleséggel látott el és este Nyitra alá érkezett.

A sereg a július 16-ára kövekező éjet a régi táborhelyen töltötte; egyszersmind az est és az éj folyamán a lovasság számára rőzsekötegekkel kiegyenlített gázlót készített; a mocsaras réten át *Souches* tábornagy szintén rőzsével kirakott utat készíttetett, hogy a lovasság akadálytalan átkelése mindenkép biztosítva legyen.

¹⁾ Theatrum Europäum IX. 1144. Feldzüge Montecuccolis; i. h.

²⁾ Elismerésre méltó, hogy *Souches* tábornagy a *hadműveletek gyorsasága* érdekében mindent megtett. Már *Zsarnóczánál* mozdulatainak gyorsaságával előzte meg *Kucsuk* pasát, s ezen újabb vállalatánál is azt látjuk, hogy mihelyt magát a cselekvésre elhatározta, az időt gondosan fölhasználja.

³⁾ Az események menetét, *Souches* tábornagynak a császárhoz intézett és Léváról 1664 július 20-áról kelt jelentéséből adjuk, mely az összes osztrák és német forrásoknak is alapúl szolgált. A jelentést közli *Ortelius*, II. 351—353.

A sereg átkelése *július 17-én* hajnalban kezdetett meg és *6 óráig* tartott, mi bizonyára csak e gondos előkészületeknek köszönhető. A gyalogság, a lövegek és a járművek a hidat használták, a lovasság a számára elkészített gázlót és rőzse-utat.

Az átkelés után a sereg útját nyomban folytatta, még pedig, mint a jelentésből — bárha abban az útirány határozottan megjelölve nincs is — kétségtelenül kitűnik, Aranyos-Maróth felé. Itt átkelt a Zsitván is és Aranyos-Maróthtól keletre, talán Terlep tájékán,¹⁾ táborba szállott.

Július 18-án hajnalban a tábornagy az északi hadsereget csatarendbe állítá és ezen alakzatban menetelt tovább Garam-Szt.-Benedek felé.

Ez előnyomulás közben értesült a hadsereg-parancsnok arról, hogy a Garamon mintegy 1000 főnyi tatár csapat átkelt és *Kovácsi* tájékán Koháry ezredes elővédcsapatával harcztot kezdett, továbbá arról is, hogy a török sereg nem Szt.-Benedeknél, hanem a Lévától északra elterülő síkságot szegélyező magaslatokon áll. Souches tábornagy az elővéd segítségére, de meg a veszélyeztetve látott Garam-vonal biztosítására is, Heister altábornagyot küldte előre, a brandenburgi dragonyosokkal és 6 lovas századdal; egyidejűleg azonban a sereg zöme is irányát Kovácsinak vette és menetét meggyorsította.

Mihelyt a tatárok Heister altábornagy csapatának, mögötte pedig az északi seregnek harczalakzatban való közeledését észrevették, a küzdelemmel azonnal felhagytak és a Garamon átúsztatva, a folyó balpartjára visszatértek. Koháry 43 huszáriját vesztette el, míg a tatárok 80 halottat hagytak az ütközet színhelyén.

A császári sereg előnyomult egész a Garamig és a *Kovácsi* és *Tolmács* közt elterülő fensíkon a Garam jobb partján ütött tábort, arczvonalt négy hevenyében fölhányt redout által fődözvén, melyek mindegyikébe 4—4 löveg állíttatott.²⁾

A törökök állásaikból sem az est, sem az éj folyamán nem mozdultak.

¹⁾ A jelentés azt mondja: «bis auf 1 Meilwegs von St. Benedict» i. h.

²⁾ A sereg éjjeli nyugvását a 3-ik számú melléklet mutatja, melyen az arczt védő 4 redout is látható. A sereg mögötti helység *Kovácsi*, a Garam hajlásában látható másik falu *Tolmács*.

A magyar könnyű lovasságból számos kisebb osztag ment át még az éj beállta előtt a Garamon, hogy a török sereget kikémlelje. Jelentéseikből a hadsereg-parancsnok megtudta — a mit különben részben maga is látott — hogy a törökök három csoportban a magaslatokon táboroznak; az ellenség számerejét a hírszerzők 30—40,000 főre becsülték.

Julius 19-én napköltekor egész váratlanul *riadó* hangzott a császáriak táborában; ez magát a hadsereg-parancsnokot is meglepte, mert hiszen a követendő eljárásra nézve még megállapodásra nem jutott s azt az ellenség magatartásától tette függővé; egyelőre az volt a szándéka, hogy a Garam mögött foglal állást és az ellenséget akkor fogja megtámadni, midőn az a folyón átkel.

A riadó onnét származott, hogy a hajnalban keletkezett keleti szél a törökök által elfoglalt magaslatok lejtőin levő fákat és cserjéket mozgatta, és a fák és levelek e nyugat felé való mozgása a tábori őrsökben azt a benyomást keltette, mintha az ellenség csapatai volnának mozgásban a hegyről lefelé. E tünetény annyira csalóka volt, hogy első pillanatban magát a tábornagyot is tévedésbe ejtette, minek folytán a seregnek csatarendbe való fölvonulását elrendelte.

A tévedés kiderült ugyan mindjárt, mihelyt világosabb lőn, és a sereg ennek folytán kezdetben tanácstalanul állott, de a tábornagy — ha már a fölriasztás megtörtént — nem akarta, hogy az idő fölhasználatlanul teljék és látva a csapatok nagy harczkedvét, s a véletlen fölriasztást kedvező előjelnek, mintegy harczra való fölhívásnak tekintven, gyors elhatározással a *Garam folyón való átkelést rendelte el*.

Az átkelés a lovasságra nézve ugyan nem járt nehézséggel, mert csakhamar *három* átkelésre alkalmas helyet is találtak a Garamon (Kovácsi és Tolmács közt), de a gyalogság át nem kelhetett, mert a gázlók gyalogság számára mégis mélyek valának, hidak pedig verve nem voltak. Előbb tehát ezt kellett megkezdeni, a mi pedig hídanyag hiányában nehezen ment.

A tábornagy látván e nehézséget, mely az átkelést igen hosszú időre terjesztette volna ki, ez eszmét elejtette s megparancsolta, hogy *minden lovas egy gyalogost vevén lova farára*, az átkelést ily módon kísértsek meg. Ez sikerült is, és két óra leteltével

az egész hadsereg a Garam balpartján volt. Időközben elkészült egy hid is, melyen a lövegek szállították át.

Az átkelés után a hadsereg újból csatarendbe állott, még pedig olykép, hogy az arczvonala a mostani lévai út mindkét oldalán, körülbelül Koszmály és Szöllös községek közt, arczczal délkeletnek alakult meg. A csapatok három harczzvonalat képeztek, a következő rendben.¹⁾ *Első harczzvonala*: jobbról Koháry magyar lovas csapata, mellette a heidelbergi gyalogság, Heister lovas ezrede, Demel gyalog századai, brandenburgi gyalogság, Knigge lovas ezred, Caprara lovas ezred s a legszélő balszárnyon Balassa Bálint magyar lovassága. *Második harczzvonala*: jobbról Zeiss ezrede, a szász gyalogság, Holstein ezrede, a Caprara lovas ezred második harczzvonala. *Harmadik harczzvonala*: Garnier vértés ezrede, Brandenburg dragonyosai, Joanelli századai, a Brandenburg lovasság.

Míg a sorakozás végbement, a törökök is fölkerekedtek és szintén csatarendbe állottak.

Kezdetben úgy látszott, mint ha az ellenség a támadást a magaslaton elfoglalt állásában szándékoznék bevárni. Azonban csakhamar bomladozni kezdetek a törökök sorai, s míg egy rész Kovácsi irányában, a magaslaton fönnmaradva, észak felé húzódtott, más jóval erősebb tömegek délfele tartottak, azon erdőnek, mely a Csejkői patak mentén, Bars és Podluzsány közt, azon időben állott. Egyidejűleg a közép is megindult és irányt Tolmácsnak véve, a magaslatokról leszállott.

Souches tábornagy mindjárt a harczzfelállítás befejezése után, tehát mielőtt a törökök mozdulataikat megkezdték, *Koháry István* ezredes, volt szécsényi kapitány parancsnoksága alatt, ki eddig is az elővéd parancsnoka volt, egy 800 főnyi, részben magyarokból, részben Caprara ezredbeli vértésekből és brandenburgi lovasság-ból álló elővédet állított össze és azt a jobb szárny előtt, az erdőszegély mentén, támadásra útasította, nyilván azon czélból, hogy a törököket a magaslatokról való leszállásra bírja.

Koháry elővéd-csapata elérte ugyan a Csejkői patakot, de ott már az ellenséget találta, melylyel nyomban megütközött.

¹⁾ Ezen első sorakozást a 3-ik melléklet — bár nem arányban rajzolva — mutatja; fölsorolásunk a betűknek felel meg.

A törökök délfele húzódó tömegei ugyanis, és ezek mögött a moldva-tatár hadak, az erdőnek tartottak, a janicsárok hadteste azonban, kísérve a szpáhik lovas csapatai által, az erdő északi szegélye mentén és az erdőn kívül nyomultak előre.

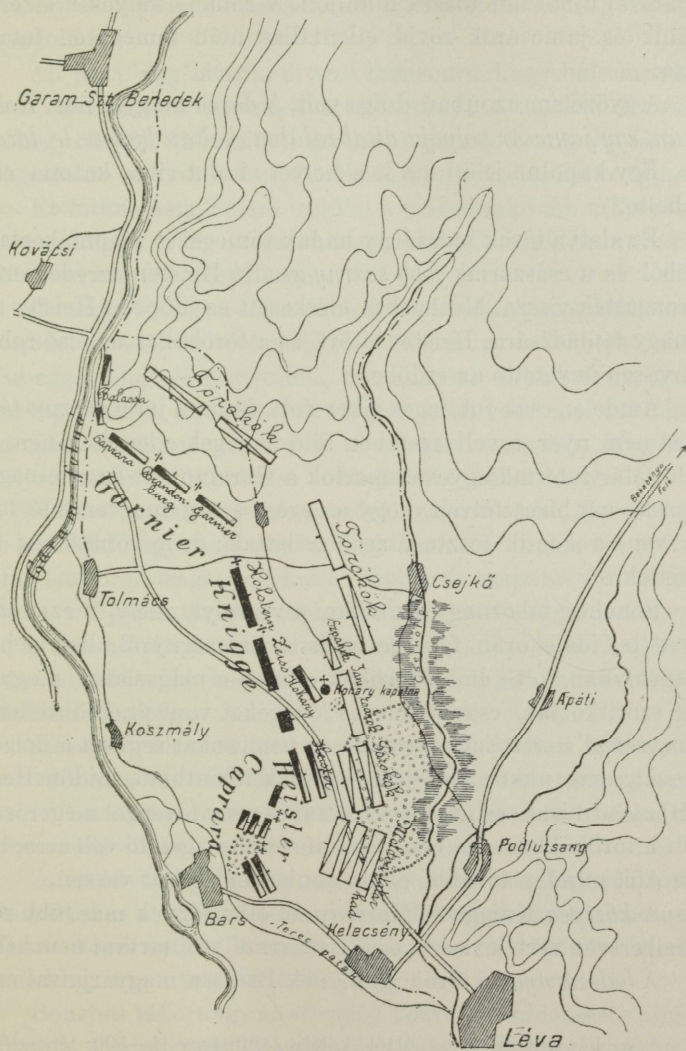
Midőn tehát Koháry a patakhoz ért, arcban a szpáhikat találta, kikkel megütközött, jobb oldalában pedig a janicsárok fejlődtek és az erdőszélről heves tüzelést kezdtek ellene. A török lovassággal, mely körülbelül vele egyenlő erős volt, Koháry csak megbírkózott volna és azt az első rohammal vissza is nyomta a patak mögé, de a janicsárok tüzelése a kitartást lehetetlenné tette és Koháry hátrálni volt kénytelen.

E közben a császári had is kénytelen volt csapatait mindkét szárny felé kiterjeszteni és *a sereg harczielállítása* lassankint a melléklapon foglalt rajzon látható alakot öltötte. A *jobb szárnyon* a Heister lovas ezred, *középen* Knigge tábornok parancsnoksága alatt a Zeiss és Holstein ezredek, a *balszárnynon* Garnier tábornok alatt a Garnier, a Brandenburg és a Caprara ezredek, a legszélső balszárnynon Balassa Bálint magyar huszárai.

Souches tábornagy a törökök fentebb már említett mozdulataiból csakhamar átlátta, hogy az ellenség — támaszkodva nagyobb számára — őt mindkét oldalában átkarolni szándékozik. E veszély elhárítására egyrészt a balszárnynon Balassa csapatát a völgyben feljebb előre tolta, mi által a törökök jobb oldala volt veszélyeztetve, másrészt Heister altábornagyot több gyalog és lovas csapatral a Barstól nyugatra fekvő erdőbe küldte, meghagyván neki, hogy onnét csak akkor törjön elő, a mikor a török hadak az erdőből kibontakozva, a sereg jobb szárnyának átkarolását kísérlik meg.

Koháry visszavonulását a szpáhik és a janicsárok nyomban követték; de midőn egy az erdőn kívül levő kis ligethez értek,¹⁾ a brandenburgi dragonyosokkal itt elrejtve levő *Glock* alezredes ellenük meglepőleg és oly heves tüzelést fejtett ki, hogy az üldöző török csapatok rögtön megállottak, egy részök pedig visszafordult a patak felé.

¹⁾ Azon hely közelében, hol most a Koháry-kápolna áll; kissé délre ettől.

A GARAM-SZENTBENEDEKI (LÉVAI) CSATA 1664 JULIUS 19-ÉN.

Ezt a pillanatot használta fel Koháry István, hogy derék-csapatával újból támadásra induljon. A roham fényesen sikerült; szpáhik és janicsárok rövid ellentállás után tömegesen futottak vissza.

A győzelem azonban drága volt. A derék magyar hős, *Koháry István, egy janicsár golyója által találva, holtan bukott le lováról.*

Egy kápolna jelöli ma is a helyet, hol a vitéz katona életét kilehelte.¹⁾

Ez alatt a török balszárny-hadak tömegei is kibontakoztak az erdőből és a császáriak *jobb szárnyán* álló Heister ezredet erősen szorongatták vissza. Most tehát elérkezett ez időpont Heister altábornagy támadására. Heister kitört, és a törököket az első rohammal vissza is vetette az erdőbe.

Amde ez csak futólagos siker volt, és ha a jobb szárny támogatást nem nyer, a vele szemben álló tömegek ellenében nem boldogul. Már futottak egyes csoportok a Garamon át és az elhagyott táborban azt hiesztelvén, hogy az egész sereg megverve és futásban van, a kocsik fosztogatásához láttak; de a vonatörtség által elűzettek.

Souches tábornagy azonban a veszélyt, mely őt ez oldalról fenyegeté, idejekorán felismerte és a balszárnyról, hol a harc egyensúlyban volt s hol a törökök csupán a magaslatok megtartására szorítkoztak, csapatokat és lövegeket vont át. Előbb három lovas század sietett segítségre, de ez nem sokat segített a dolgon s a veszély csak akkor volt elhárítottnak tekintetű, midőn Heister több század lovas- és gyalogcsapattal és négy löveggel megerősödve állott a törökökkel szemben; ezek tüzelése elegendő volt arra, hogy a törökök minden további előnyomulásának gátat vessen.

A *középen* Knigge és Holstein az ellenségnek már több rohamát sikeresen verték vissza, és így itt veszélytől tartani nem kellett.

A *balszárnyon* a törökök, kiknek Balassa magyarjaival mind-

¹⁾ A kápolna a lévai úttól keletre, mintegy 4—500 lépésre áll s vázlatunkon is látható. Koháry vitézségét Souches tábornagy is elismeri és a császárhoz intézett jelentésében is megemlékezik róla. «Den Obristen Koháry, dessen Tod uns zu unzeitig gekommen» stb. Koháry halála körülményeiről lásd bővebben a «A Lévai csata és Koháry István halála» című cikket e folyóirat 1893-ik évi folyamában.

untalan oldalukba támadt, állandóan tétlenségben maradtak és a magaslat elhagyására, vagy támadó előnyomulásra még csak nem is gondoltak.

Ali pasa, úgy látszik, el volt határozva, hogy balszárnýtömegeinek szakadatlan nyomása által vívja ki a diadalt. Ez volt az oka, hogy csupán a közép és a balszárnny támadott, míg a jobb szárny a magaslaton maradt és csupán állásának megtartására szorítkozott.

Ez kitűnt nem sokára, midőn a császáriak jobb szárnyán egy még az eddigieknél is sokkal erősebb tömeg, a *moldva-tatár hadak* 8000 főnyi tömege jelent meg.

E nagy tömegek ellenében a jobb szárny csapatai, melyek különben az előttük levő törökök által amúgy is lekötve valának, teljességgel elégtelenek voltak. Szerencsére a balszárnny kedvező harcviszonyai, a törökök tétlensége e szárnyon, melyről fentebb megemlékeztünk, megengedték a császári vezérnek, hogy a balszárnnyról tetemes csapatokat vonhasson a jobb szárnyra át.

Majd az egész *Caprara*-ezredet, melynek csak első vonalban álló századai hagytak vissza, négy brandenburgi lovas századot, a brandenburgi dragonyosokat és több más csapatot átvont most a tábornagy a jobb szárnyra és ezeket még hat löveggel is megerősítvén, az egész tömeget *Caprara* ezredes, Koháry vitéz bajtársának parancsnoksága alá helyezvén, a *moldva-tatár hadak* ellenében támadásra rendelte.

Hosszabb ideig változó szerencsével folyt itt a küzdelem, de a császáriak szívós kitartása végre mégis sikert aratott. Egy utolsó heves roham után a *moldva-tatár had* a küzdelmet föladta, és *visszavonulását megkezdte*.

A *moldva-tatár* sereg visszavonulása jeladás volt a török jobb szárny és a közép-had visszavonulására is. Ezek a Podluzsány és Léva közti magaslatokra húzódtak vissza, s itt állva maradtak mindaddig, míg a *moldva-tatár* sereg Léva felé elvonult.

Souches tábornagy az ellenség közvetlen üldözésére alig gondolhatott, s mindenek előtt a harc által összekevert csapatok rendezéséhez látott. Mihelyt ez megtörtént, az eddig a jobb szárnyon küzdött csapatok, mint első harczvonal, arczot váltottak Léva felé, és megindultak. Knigge és Garnier e mozdulatot mint második és harmadik harczvonal követték.

Az előnyomulás a Csejkő patak és Garam közt széles arcználban történt. A törökök még mindig a Podluzsány és Léva közti magaslatokon állottak és Souches tábornagy azon véleményben volt, hogy Ali pasa a harczot itt megújítani akarja.

Ennek folytán csapatait újból támadásra vezette. De a törökök ezt már nem várták be és mihelyt az egész császári sereget csatarendben közeledni látták, megfordultak.

De ezt jobb lett volna előbb cselekedni. A császáriak most már rendezett és némileg kipihent lovassága vad dühvel rohant a lassan hátráló törökök után, föl a magaslatra, hol most véres aratás kezdődött. A császári és Balassa magyar lovasainak támadása oly gyors és meglepő volt, hogy még *Ali pasa*, a fővezér, sem menekülhetett el, és késedelmezését életével fizette meg. Ugyanily szerencsétlenül járt a *janicsár aga* is, ki 500 janicsárral a seregtől elvágtatott és felkoncizoltatott. Az iszonyú mészárlás után 6000 török hullája fődte a harczmezőt.

Hogy az északi sereg az egész napi küzdelemben mennyit veszített, erről Souches tábornagy jelentésében meg nem emlékezik. Ellenben kiemeli a csapatparancsnokok közül azokat, a kik magukat különös vitézségük által kitüntették. A magyarok közül első sorban *Koháry Istvánt* és *Balassa Bálintot*, a németek közül *Zeiss* ezredest és *Joanelli* báró ezredest, vezérkari főnökét. A csapatokat is nagy dicséretben részesíti; így a szászokrók és brandenburgiakról azt mondja, hogy azok «hihetetlen bátorsággal» küzdöttek; a magyarokról a következőket találjuk a jelentésben: «A nálam levő kevés számú magyarság szintén jól tartotta magát, kiváltképen Balassa Bálint csodálatos vitézséggel harczolt.»¹⁾

Természetes, hogy a *zsákmány* is tömérdek volt; számos gazdag sátor, a török pasák kincseivel, sok társzekér málbával és eleséggel stb. Löveg csak öt esett a győzők kezébe, a mint hogy a

¹⁾ «Die wenige Ungarn, so bei mir gewesen, haben sich auch wohl gehalten, und bevor ab der Graf Valentin Balassa mit Verwunderung gefochten». Souches tábornagy jelentése i. h. Balassa Bálint ezredes, a szentbenedeki hős, nem tévesztendő össze *Balassa Bálinttal a költővel*, a ki 1594-ben Esztergom ostrománál sebesült meg és ugyanazon év május 26-án sebében Esztergomban meghalt.

törökök ez alkalommal, úgy látszik, igen kevés ágyúval rendelkeztek.

A források a zsákmány felsorolásában kifogyhatatlanok; bár szívesen elhiszszük, hogy az gazdag volt, még is túlzásnak tartjuk azt a mit a *Theatrum Europäum* fölsorol; ¹⁾ szerinte zsákmányoltatott: 100 zászló, 40 dob, az összes sátrak, 1000 szekér élelem és lőszer, a szekerek elé fogott ökrök, megszámlálhatatlanul sok ló, teve és öszvér, kimondhatatlan mennyiségű liszt, bor és egyéb eleség, tömérdek drága ruha, fegyver és egyéb értékes tárgy; oly tömérdek sok készpénz, hogy nem egy katona 8—10.000 forintot vitt el stb.; a zsákmányolt lövegek számát a fővezér jelentésével szemben, mely csak 5-öt mond, 13-ra teszi.

Az üldözés a csatatérről két mértföldre folytattatott. A sereg éjjel Léva alatt táborozott és a tábornagy másnap, *julius 20-án*, diadallal vonult be Lévára; itt az összes lövegekből három disztüz adatott, és úgy itt mint a táborban ünnepélyes hálaadó mise tartatott.

A császári sereg több mint egy hétig mulatott Léván, dusálkodva a javakban, melyeket a szentbenedeki csata után oly nagy bőségben szerzett.

A szentbenedeki csatát megelőző hadművelet, de maga a csata is több figyelemre méltó és tanulságos mozzanattal bir, melyekkel foglalkozni érdemes. Nem kritika szempontjából, bár az is jogosult lenne, mert hiszen az 1664-ik évi török háború, tudományos elvek szerint vezetett háború volt, mely Montecuccoli műveiben tudományosan feldolgoztatott; sőt a felsőmagyarországi hadjáratnak «tudományos» tárgyalásával szolgálatot tehetnénk, mert kiegészítenők Montecuccoli emlékiratait.

Turpin de Crissé, Montecuccoli egyik bámulója, el van ragadtatva ama *szerénységtől*, melylyel Montecuccoli a török háborúról szóló tanulmányait megírta, s melyekben *önmagáról teljesen megfeledkezve*, csak az eseményeket adja elő, a nélkül, hogy magát bármikor előtérbe tolná.²⁾ Csodálatos, hogy e nagy szerénységű

¹⁾ *Theatrum Europäum* IX. 1146.

²⁾ «On admire toujours Montecuculi, non seulement dans la con-

író, a ki saját cselekményeit oly kifogyhatatlan bőbeszédűséggel írta meg, egészen megfelelkezik a *felsőmagyarországi hadjáratról* és Souches tábornagy minden körülmények közt nevezetes, a háború lefolyására is fontos hadműveleteiről és győzelmeiről *egyetlen szóval sem emlékezik meg.*

Hogy miért hívatott vissza Souches tábornagy Léva megvétele után, azt már említettük, valamint azt is, hogy a hadműveletek újból való fölvételére az impulzust ama császári leirat adta meg, mely a Nagyszombatban levő beteg tábornagyot az érsekújvári pasa mozgolódásaira figyelmeztette s ennek meggátlására valamely vállalatot ajánlott. A tábornagy a császár kívánatának bizonyára eleget tesz akkor is, ha a hadi tanács javaslatát fogadja el, vagyis a sereget a Vág-vonalon összevonja, e vonalat megerősíti és a komáromi parancsnokkal egyetértőleg Érsekújvártól nyugatra kordont von. Hisz mind ezen, a császár és a hadi tanács által kifejezett kívánságok egyetlen célja csak az volt, *hogy Bécs és Ausztria török betörések ellen biztosíttassék.*

Souches tábornagy azonban nem a kapott tanácsok szerint jár el, nem védő rendszabályokat foganatosít, hanem tudomást nyerve arról, hogy a törökök Léva visszavételére készülnek, *támadó hadműveletre*, Léva fölmentésére határozza magát. Ez bizonyára dicséretes elhatározás — általános katonai szempontból; Montecuccoli helyeslését és jóváhagyását azonban alig nyerte volna meg, mert hiszen 12.000 főnyi sereggel egy 30.000 főnyi hadsereg ellen támadni, Montecuccoli elvei szerint oktalán kockázat, melyet egy jól nevelt császári vezérnek elkövetni nem szabad. Hisz ott van például a kanizsai hadjárat. A kanizsai sereg több mint 18.000 fővel bírt, s bár a nagyvezér csak 40.000, más hírek szerint pedig csak 30.000 fővel közeledett, az arány tehát kedvezőbb volt mint Souches és Ali pasa közt, Hohenlohe mégis

duite des armées, mais encore dans la manière simple et naturelle, avec laquelle il fait le détail des opérations de ses campagnes en Hongrie. Semblable à César, qui dans ses Commentaires fait oublier l'auteur, pour ne présenter que le héros . . . Montecuculi, à l'imitation de César, s'oublie lui-même et sa modestie ajoute encore à la gloire, que sa conduite sage et savante lui a acquise dans le cours de cette guerre.» Turpin de Crissé, Commentaires sur Montecuculi, III. 420.

nem hogy támadni mert volna, a mit Zrínyi Miklós oly hévvel ajánlott, de sőt «a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására» visszavonúlt a Mura mögé; Montecuccoli pedig a német vezér eljárását teljesen helyesnek ismerte el, és Zrínyivel szemben Hohenlohenak adott igazat; sőt maga még akkor sem támadott, midőn a császári sereg a törökével egyenlő volt, s a támadásra a táborban levő császári követ is ösztönözte.

Szerencsére azonban Montecuccoli már a Mura melletti táborban volt, s így Souches tábornagy «oktalan» vállalatát meg nem akadályozhatta.

Ha már az *elhatározásért* teljes elismerés illeti Souches tábornagyot, még inkább megérdemli ez elismerést a *gyorsaság*, melylyel a hadműveletet intézi és a *gondosság*, melylyel a hadsereg ellátásáról, a mozdulatok akadályainak elhárításáról gondoskodik.

Július 12-én kapja a császári rendeletet, 15-én a sereg már a galgóczyi táborban egyesül Heister hadosztályával és hadműveletekre keszen áll, 16-án megindul és 18-án már szemben áll az ellenséges sereggel; ez, kivált az akkori időt tekintve, amikor minden oly rendkívül megfontolva tétetett, bizonyára dicséretes tevékenység.

E föltétlen elismerést azonban nem terjeszthetjük ki a csatában kifejtett vezéri tevékenységre is; és bennünket azon körülmény, hogy a vállalat végre mégis teljes sikert aratott, véleményünkben meg nem ingathat.

Souches tábornagy július 18-án birtokába ejti a Garam-vonalat és a folyó mögött azon elhatározással áll meg, hogy *a törökök támadását bevárja*.¹⁾ Ezt vagy azon szándékkal tehette, hogy egyszerűen védelemre szorítkozik, vagy azért, hogy az ellenséget átkelés közben támadja meg. Mindkét elhatározás helyes lehet. Helyes lehet az, hogy a támadást bevárja, ha a török számbeli túlerejétől tartott, még helyesebb, ha csak azért várt, hogy a nagyobb számú ellenséget harcra kedvezőbb viszonyok közt, t. i. átkelés közben támadja

¹⁾ »Ich nahm den Vorwand (értsd: azon véleményben voltam), ob wollte der Feind, welcher von dem gegen uns über gelegenen Gebirge uns sehen können, wieder herüber setzen, und sich des Flusses ganz und gar bemächtigen könne . . . Und bin gefinnet gewesen, die Völcker zu stellen, um dem Feind auf dem Paß vorzubiegen.« Souches jelentése a császárhoz; i. h.

meg. A jelentés szövegéből az egyik szándék ép úgy kiolvasható, mint a másik; hogy melyik volt az *igazi*, azt a német kifejezés («dem Feind auf dem Paffe vorzubiegen!») homályban hagyja. Csak következtetni lehet egyrészt a hadművelet általános céljából, másrészt a tényleg bekövetkezett támadásból, hogy a vezérnek, már a Garam mögött állva is, nem pusztá védő, hanem támadó szándéka volt. Az, hogy a Garamon hidakat nem veretett, átkelésre semmi-nemű előkészületet nem tétetett, megfelel mindkét szándéknak s mindkét esetre jó.

Nem számolt azonban a tábornagy *előre* a másik eshetőséggel, hogy t. i. az ellenség fent marad a hegyen, a Garamhoz nem száll le, — szóval nem támad, hanem a *támadást bevárja*. Innét van, hogy a következő reggelen, midőn a tábort egy véletlenség, egy optikai csalódás, fölriasztja, előbb védő rendszabályokhoz nyúl, amikor pedig a tévedés kiderül, amikor látja, hogy az ellenség a hegyeken mozdulatlanul áll: kezdetben tanácstalan.

A később bekövetkezett elhatározás, hogy *a sereg a Garamon átkel és az ellenséget megtámadja*, a császári vezér elhatározó képességéről és erős támadó szelleméről tanúskodik ugyan, de — és ezt most már nem Montecuccoli, hanem a hadművészet általánosan érvénynyel bíró elvei szerint mondjuk — nem egyéb, mint *elhirtelenkedés*. Bizonyos, hogy ha valahol, úgy a háborúban jogosult a közmondás: «*a ki mer, az nyer*». De ez csak kisebb viszonyokra állhat és nem egész hadseregek cselekedeteire.

Egy hadsereget oly folyón, mint a Garam, átvetni, e folyóval hátunkban, egy mocsaras patakon át, a magaslaton álló, több mint kétszerte erős ellenséget megtámadni: ez már a jogosult merésen túlmegy és nem bátorság többé, még csak nem is *merészseg*, hanem *vakmerőség*.

Az jogom lehet: hinni és remélni, hogy a kétszerte erősebb ellenséget csapataimmal, melyek szívósabbak, fegyelmezettebbek, talán még vitézebbek is: legyőzöm; ez *jogos önbizalom*. De nem szabad magamnak ezt önként és csak vakmerőségből, akként megnehezíteni, hogy *a harczot a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok közt és balesetre való minden előjondoskodás nélkül* fogadjam el, ha erre kényszerítve nem vagyok. A harcz ily körülmények közt annyira bizonytalan, annyi esélytől függ, hogy eredménye csak a véletlen

műve. Egy ily csatát megnyerni, lehet *szerencse*, de soha sem eredménye az a genialitásnak, a hadvezéri bölcs számításnak, a tudáson és tapasztaláson alapuló hadvezéri előrelátásnak.

Souches tábornagy cselekménye semmivel sem bölcsőbb, mint volt a megelőző évben Forgách Ádámé; a különbség csak az, hogy Souches vállalata véletlenül sikerült és győzött, Forgáché véletlenül nem sikerült és megveretett. — De ha Souches megveretik, veresége még sokkal nagyobb, mert seregének azon része, mely az ellenség fegyverei előtt elmenekül, a Garamban vész el.

Hogy miért sikerült Souches vállalata? Azért, mert a török fővezér bár kisebb, de hasonló hibát követett el, legfőképen pedig azért, mert jobb szárnyának parancsnoka által nem támogatott. A hiba, melyet elkövetett, az volt, hogy az uralkodó magasztalt elhagyta és a mocsaras patakon átkelt; támadása a lejtőn le sokkal súlyosabb, erőteljesebb lett volna és tűzérsege által — még ha ágyúinak száma csekély volt is — jobban támogatott volna, mint a síkon, a patakon való átkelés után. A magasztalt lejtjei pedig a lovasság működését egyáltalán nem gátolták. A jobbszárny-parancsnok hibája pedig az volt, hogy e parancsnok a csata egész folyama alatt tétlen védekezésre szorítkozott és lanyhasága által lehetővé tette, hogy a császári vezér csapatot csapat után és az egész tűzérseget átvihette az ellenkező szárnyra, hol a döntés lefolyt.

De egészben véve Ali pasa támadása helyes volt; a terv, hogy *a balszárnyon összehalmazott nagy tömegekkel a császári sereg jobb-szárnyát visszanyomja* és evvel a császáriakat a Garam és a hegység felé szorítja, *kitűnő* volt; még részleteiben is helyes volt e szárny támadó előnyomulása, mert támaszkodott az erdőre. De a támadó tömegeket, — tekintettel arra, hogy az erdő a mozgást korlátozza, továbbá a meglepésre való tekintettel is — *még a csata előtt, az éj folyamán, kellett volna az erdőbe helyeznie*. Ha így cselekszik, támadása meglepő, erőteljesebb és a császári vezér már csak az idő rövidségénél fogva sem képes arra, hogy az ellenkező szárnyról csapatokat és tűzérseget vonjon ide.

A kifejtettek szerint tehát, hadművészeti szempontból, nem helyeselhetők ugyan a császári tábornagy elhatározása, de viszont el kell ismerni, hogy az átkelés után és a csata folyama alatt *min-*

dent megtett, hogy a kockázott lépés következményeit elhárítsa. Betegsége daczára 17 órán át ül a nyeregben és szakadatlan figyelemmel, bámulatos tevékenységgel minden intézkedést idejekorán tesz meg, hogy a sikert biztosítsa. Fölismeri a döntő pontot és ide vonja legjobb csapatait, főképen a gyorsan mozgó lovasságot és a könnyű lövegeket, annyit, a mennyit csak lehetett, hogy a törökök és a moldva-tatár sereg lökemét föltartóztassa, s midőn ez végre erős küzdelem után sikerült, *maga meggy támadásba át* és evvel eldönti a csata sorsát.

A már idézett osztrák mű¹⁾ a csatához fűzött elmélkedésben különösen magasztalólag emeli ki, hogy Souches tábornagy a *fő-súlyt* a lovasságra fektette. Ez igaz is, de természetes oka az, hogy a sereg $\frac{3}{4}$ része lovas volt; ép úgy az ellenségnél is. A főszúly tehát természetszerűleg a lovasság működésére kellett fektetni.

A kivívott sikert, a fényes győzelmet Souches tábornagy kétségtelenül megérdemelte, mert ha maga követte el a hibát, maga is hozta helyre és seregének — az ellenség hibáit kihasználva — a kedvezőtlen harcászati helyzet daczára, győzelmet, diadalt szerzett.

IV.

PÁRKÁNY MEGVÉTELE; A HADJÁRAT VÉGE.

Egy osztrák mű²⁾ azt mondja, hogy Souches tábornagy még *úlius 20-án*, tehát közvetlenül a szentbenedeki csata után, fölke-rekedett, hogy a teljesen feloszlott, rémülettel eltelt és a Duna felé futó ellenséget tovább üldözzé.

Bizonyos, hogy ez lett volna a célszerű, a helyes eljárás, de — nem ez történt.

A források mindannyian megegyeznek abban, miszerint az északi sereg *több napon át pihent* Lévánál; de még ha nem mondanák is, azon körülmény, hogy Souches tábornagy az üldözes folyamán

¹⁾ Feldzüge Montecuccolis etc. i. h. II. 144.

²⁾ Feldzüge Montecuccolis etc. i. h. II. 142.

csak *augusztus 1-én* érkezett Párkányhoz, kétségtelenné teszi, hogy a seregnek *jó egy pár napig*, vagyis legalább egy hétig kellett Lévánál időzni. Párkány Lévától alig 60 kilométer, s így két nap alatt elérhető lett volna. De ha a sereg nem két, hanem négy nap menetelt Párkányhoz, akkor is csak július 28-án indulhatott, s így több mint egy hétig pihent Lévánál.

Ezen nincs is mit csodálkozni; hiszen a gyors üldözés akkor szokásban nem volt; a győző serege csakúgy felbomlott, mint a legyőzötté, s minél gazdagabb volt a zsákmány, annál nehezebb volt a sereget helyéből kimozdítani. Mert a győzelmes sereg a kiállott fáradalmakért kárpótlást, a kivívott győzelemért jutalmat kívánt. Ha Souches tábornagy július 20-án indulást jeleztet, elindulhat *maga*, de hogy a sereg nem megy vele, az bizonyos.

A csodálatos csak az, hogy az osztrák történetíró, ki maga is fölemlíti, hogy a sereg Párkány elé augusztus 1-én érkezett, tudva valótlanúságot mond, csak azért, hogy egy szép elmélkedést fűzhessen munkájába. Elmondja ugyanis, hogy Souches tábornagy a szentkereszti ütközet után az ellenséget nem üldözte, de most nem engedte őt lélekzethez jutni és gyors győzelmi menetben követte őt Párkányig.¹⁾ Ehhez természetesen érdekes mondásokat csatol és szép tanulságot von le, melynek csak az az egy hibája van, hogy *nem igaz*.

Bizony nemcsak hogy lélekzethez jutott a török, de sőt szép békességesen át is takarodott a Dunán Esztergomba; a «*rascher Siegeslauf*» pedig két nap helyett, teljes 12 napig tartott.

A gyors üldözés, kétségtelenül siettette volna a török sereg felbomlását, de ez az üldözés nélkül is bekövetkezett; bekövetkezett pedig azon okból, mert ez csak egy, a legkülönbözőbb vidékekről, *csupán csak ez alkalomra* összevont sereg volt, mely a vállalat kudarcza után ismét alkotó elemeire bomlott szét. A budai, egri és érsekújvári pasák, elvittek megmaradt csapataikat haza, Ghika vajda is eltávozott a moldva-tatár hadakkal és az esztergomi helyőrség magára maradt.

¹⁾ «Den besiegten Feind verfolgte er im Mai nicht; im Juli liess er ihn aber nicht zum Athem kommen, und eilte in raschem Siegeslaufe bis bis Párkány» etc. Feldzüge Montecuccolis; i. h. II. 143.

Souches tábornagy tehát *augusztus 1-én*, kora hajnalban ért a már megelőzőleg kikémlett *Párkányhoz* és nyomban támadást rendelt.

Ezt Maxvell, brandenburgi ezredes, 1000 főnyi elővéde kezdte meg, támogatva a nemsokára beérkezett brandenburgi és Montfort- gyalogság által, mely csapatokat Holstein herczeg vezette. Ezek a bal szárnyat alkották, míg jobbról a Mersi gyalogság (Léváról) támadott; a lovasság tartalékban állott.

A támadó csapatok akadály nélkül értek a palánkhoz, midőn azonban ennek ledöntéséhez fogtak, a janicsárok mintegy másfél-száz főnyi csapata kirohant. Maxvell ezredes súlyosan megsebesült, számos császári katona elesett, de a janicsárok csakhamar visszafüzettek a palánk mögé.

A tábornagy ez alatt egy úteget hányatott föl, s abba 4 ágyút és 2 mozsarat helyezvén, előbb a hídat lövette; a híd 2 hajója csakhamar kiszakadt és egy közelben levő, török katonákkal telt dereglyével együtt, elmenekült. Most tüzes golyókat vettetett Esztergomba, de ezek a nagy távolság miatt, hatástalanok valának.

A tüzelés ennek folytán ismét Párkány ellen fordítottatott és a város most szakadatlanul lövetett. A törökök az ágyúzást nem soká állották és a palánk egy részét fölgyújtván, délelőtt 10 órakor részint a félig-meddig kijavított hídon, részint csónakokon átvonultak Esztergomba.

Souches tábornagy most az egész palánkot fölgyújtatta; a szél bevitte a tüzet a városba és néhány óra alatt Párkány, erődítéseivel együtt, a lángok martaléka lett.

Még javában égett Párkány, a császáriak már is a hídnak rohantak és részint tüzzel, részint fejszékkel azt is elrombolták; csak az esztergomi oldalon maradt vagy 12—16 hajó épen. A közlekedés a két part közt végleg megszakadt.

A hadjárat evvel véget ért.

Souches tábornagy csak rövid ideig időzött Párkánynál és a sereget azután Komárom alá, a Csallóközbe vezette. *Augusztus 11-én* ért a sereg a Vág-Duna mögé, s 12-én már elhagyja a beteg tábornagy a sereget és a parancsnokságot Heister altábornagyra ruházván, maga, betegségét orvosoltatandó és a császárnak jelentést teendő, Bécsbe megy.

A következő napon, *augusztus 13-án*, már a Szt.-Gotthárdnál «megvert» nagyvezír serege vonúlt át Esztergomnál, a helyreállított hajóhídon, és Érsekújvár mellett szállt táborba, míg Montecuccoli, a «győzelmes» hadvezér, a Vágvonala mögé húzódott, hogy győzedelmes hadával Bécsset védelmezze a török ellen, ha annak tán kedve kerekedne ismét támadólag előnyomulni.

Ha Souches tábornagy *közvetlen és gyors* üldözéssel a török sereget megsemmisíti és azután Esztergomot szállja meg, úgy hadjáratával valóban hasznos szolgálatokat tesz. De így, amint a szentkereszti ütközet, úgy a szentbenedeki csata eredménye nem nyilvánult egyébben, minthogy Léva és Nyitra várak megtartattak.

Hogy a Párkány elleni vállalat és az esztergomi híd elrombolása mire volt jó, azt nem tudjuk. Reánk azt a benyomást teszi, mintha a császári vezér a hadjárat befejezéséhez végül egy tűzijátékot kívánt volna meg, s a párkányi vállalatot csupán a sereg mulattatására rendezte volna. Sem célja, sem haszna a vállalatnak nem volt.

Amint nem volt haszna és eredménye Souches egész felső-magyarországi hadjáratának, úgy nem volt sem haszna, sem eredménye Montecuccoli szentgotthárdi győzelmének sem. Kanizsa, Érsekújvár, Esztergom, Buda továbbra is a török kezében maradtak és a vasvári béke, melyben a kivívott «győzelmeknek» kifejezésre kellett volna jutni, a leggyámoltalanabb békekötések egyike, melyek Magyarországon valaha kötöttek.

Ezért kár volt fél Európát mozgósítani, a sok külföldi mellett annyi magyar vért is ontani és Magyarországnak egy legkitünőbb, legnemesebb fiát a halálba üldözni.

Az 1664-ik évi háborúval nem nyert sem a császár, sem a török; nem is vesztett egyik sem, csupán az amúgy is szegény Magyarország.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Forgách Ferencz püspök vitézül tartotta magát Nyitrában, s jöllehet valami 300 zsoldosa hűtlenül elpártolt tőle, Kicsindy Pálnak csakhamar be kellett látnia, hogy minden fenyegetőzése hiába való, mert a főpap saját jószántából bizony meg nem hódol Bocskaynak. Minthogy tehát nem volt elég ereje ahhoz, hogy kiostromolja a várat, vissza vonúlt a falak alól, mialatt a hajdúk egy része irgalmatlanul rabolta és pusztította a környéket, más része pedig csalárdsággal akarta kézrekeríteni a jól védelmezett helyet.¹⁾

A pártos hajdúk ugyanis az alsó városban nem érezvén magukat elegendő biztonságban, titkon érintkezésbe léptek a felső városbeliekkel, a kik aztán 1605 junius 11-én, mikor Rhédey Nagyszombatnál táborozott, megnyitották a kapukat és éjjel tájban bebocsátották őket magukhoz. Az árulás oly zavart és rémületet idézett elő, hogy a védősereg, élén a püspökkel, nyakra före a fellegvárba menekült, mialatt a támadók kedvük szerint kirabolták a várost, a lakosokban sokat levágtak, még többet — közöttük 3 kanonokot is — fogságba hurczoltak. Erre aztán Bocskay hadi népe tábort ütött az üresen hagyott falak között, hogy elzárván minden közlekedést, kiéheztesse a fellegvárba szorult őrséget.²⁾

De a dolog nem ment olyan könnyen, mert Forgách püspök

¹⁻²⁾ Forgách Ferencz püspöknek 1605 július 21-én Mátyás főherczeghez írott levelét lásd *Pray György: Epistolae Procerum Regni Hungariae*. Pars III. 283. ismét: «Itaque die 11. junii sepem media nocte invadunt . . . occupant superius oppidum, et cum paucis, qui e manibus eorum evadere potuerunt, me in arcem includunt. Capti tunc tres Canonici» etc. etc. *U. o.* 285.

előnyös helyzetéből lövetni kezdé a várost, köröskörül fölgújtatta a falakat és csakhamar az alsó városba szorította vissza a támadókat. Ezzel azonban legfeljebb késlelteté, de ki nem kerülhette a veszélyt, minthogy a visszavonulók abban a házban, hol a váci püspök lakott, biztos fedezet alatt elegendő őrséget hagytak hátra, gondoskodván arról, hogy a vár továbbra is szoros ostromzár alatt maradjon. Rhédey Ferencz, ki már ekkor *Érsekújvár* ostromára készült, szüntelenül biztatta, lelkesítette őket, és közeledésének hírére a védők bátorsága hanyatlani, harczy kedve lohadni kezdett. A püspök mindent elkövetett, hogy kitartásra, vitéz ellentállásra bírja őket, de bár maga járt jó példával elől a kötelesség teljesítésében, nem volt képes többé lelket verni a csüggedezőkhöz. Előbb csak maguk között zúgolódtak majd nyíltan felzendültek, mialatt Rhédey hajdúi éjjel és nappal szüntelenül serénykedtek, s mert rendszeres ostrom alá nem foghatták a várat, legalább azon voltak, hogy tőlük telhetőleg zaklassák, nyugtalanítsák a különben is elégedetlen őrséget.

Létrákat támasztottak a falakhoz, és tüzes szerszámokat dobáltak be az alacsonyabb lőrészekre s mikor véres fővel vissza verték őket, nagy vakmerően újra támadtak. Az ellenség golyója sok kárt tett bennük, de azért föl nem hagytak a sikertelen kísérletekkel s még azt is megpróbálták, hogy rohammal vegyék be az erős kövárat. Persze hogy csak vérüket pazarolták hiába, pedig hajdú-észszel még ostromló tornyokat is készítettek maguknak, hogy a falakról lehengetett kövek és gerendák kárt ne tegyenek bennük. A «*fortélyos találmány*»-nak bizony jó hasznát is vehették volna, csak épen az volt a bökkenő, hogy kissé nagyra szabták, és nem bírták a falakhoz állítani, a létrákat pedig a védők részint felgújtották, részint ágyúkkal rombolták szét.¹⁾

Ez alatt elterjedt a híre — maguk a felkelők is terjesztették célzatosan, hogy Rhédey Ferencz az országrész minden főurát és nemesét Bocskay hűségére térítette, mely dolgon a várbeliek, kik

¹⁾ «Post hæc in ipsam arcem lapidibus exstructam impressionem facere aggressi sunt, scalis et machinis quibusdam instar tecti fabricatis, ne se lapidibus et trabibus in Capita ipsorum devolvendis nudos exhiberent. Has machinas, propter pondus ad vehere non poterant, etc. etc. U. o. 236»

jobbára a környékről összegyülekezett nemesek voltak, mód nélkül megháborodának és sürgették Forgáchot, hogy egyezkedjék Rhédeyvel, mert már az aratás ideje is elérkezett. A püspöknek mit volt mit tennie, követet küldött Rhédeyhez, ki június 13-án Bucsánynál, a következő napokon pedig Galgócson Kelecsénynél táborozott,¹⁾ könyörögvén, hogy engedje meg a várba szorúltaknak, hogy békességben learathassanak és gabonájukat összehordhassák, másfelől pedig fegyverszünetet kért addig, a míg a királyt és Mátyás főherceget a dolgok állása felől tudósíthatja, értésükre adván, hogy ha segítséget nem kap, nem lesz képes tovább tartania magát.

Rhédey elég nagylelkűen elfogadta a főpap ajánlatát, csak azt kötötte ki, hogy mialatt a főhercegnél jár, maga helyett tuszolat adjon. Mikor azonban méltányos föltételét Forgách, ki úgy látszik utolsó perczig bizott abban, hogy Kolonics segítségére jön — kereken vissza utasította, fölöttébb megbosszankodott a dolgon s belátván, hogy a püspök csak időt akar nyerni az alkudozásokkal, figyelembe se vette további kéréseit, hanem ágyúkat, ostromszereket hozatván, minden erejével hozzá látott a vár vívásához.

Erre aztán föllázadt az őrség, a katonák megtagadták az engedelmességet és elhatározták, hogy leteszik a fegyvert, föladják a várat, Forgáchot pedig, ha akaratuknak ellenszegül, a váci püspökkel együtt vasra verve kiszolgáltatják az ostromlóknak. A főpap — a mint ezt Mátyás főherceghez írott levelében olvassuk — minden ékes szólását elővette, hogy lecsendesítse a vitézeket, emlékeztetvén őket esküjökre, s biztatván, hogy az a néhány ágyú Nyitra erős falainak nem árthat és az ellenség végre is kudarczczal fog visszatérni. De senki se hallgatott reá s még egy órai gondolkozási időt sem adtak neki, hanem egyenesen a kapukhoz rohantak, hogy bebocsássák az ostromlókat. Ily körülmények között

¹⁾ Június 13-án a bucsányi táborból írja Thurzó Szaniszlónak, hogy Ujvár felől jó hírei vannak, a benn lévő magyarok biztatják. Másnap Galgócson Thurzó Kristóffal ebédelt, *Csillagos* bék is vele volt. Ugyanakkor tudatja Thurzó Kistóffal, hogy kérésére a doctort meghagyta Czobor Mihály mellett, «noha tudom — ugymond — hogy ő felségétől egy kevés haragot fel kell vennem.» Június 15 és 16-án a *kelecsényi táborból* keltez. (Act. Thurz. fasc. 104.)

Forgách kénytelen kelletlen megegyezett Rhédeyvel és 1605 június 18-án papjai meg csekély számú hívei kíséretében elhagyta a várat. Rhédey Komáromig kísértette, honnan Győrbe, majd Mátyás főherczeghez Bécsbe utazott.¹⁾

Nyitra föladásának napján Rhédey seregének egy részét Érsek-Újvár alá vezette, melyet janicsár és hajdú csapatokkal még májusban megszállott. — A bent lévő magyarok biztatására tüstént föl is kérte a várat, de sikertelenül, mire a Nyitra folyó balpartján ütötte föl táborát s június 23-án már arról értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy erősen vívják a várat.²⁾ Forgách püspök Nyitráról való távozása közben jól szemügyre vette Rhédey seregét és igen kicsinylőleg nyilatkozik róla. A *hitvány, alávaló* hajdúkon kívül, kiket még számba se akar venni, 3000 főre becsüli a fölkelő hadat, mely török lovasokkal s a később érkezendő janicsárokkal 5 ezerre szaporodhatik. Azt hiszi tehát, hogy Mátyás főherczeg 3000 vasas némettel könnyen elűzheti Rhédeyt Érsek-Újvár alól, főkép ha a támadás Komárom felől intéztetik és Pozsony vármegye föllázadt nemességét szép szóval, kegyelemmel hűségeire lehet téríteni, mely esetben a pártosoknak meg kell osztani erejüket stb.³⁾

Végre figyelmezteti a főherczeget, hogy a török Esztergom ellen készül, s ha annak védelméről ideje korán nem gondoskodnak, attól lehet tartani, hogy Érsek-Újvár elestével az egész országrész a felkelők hatalmába kerül. Annyi bizonyos, hogy a Dunán innen és a Dunántúl az urak és nemesek legnagyobb része Bocskayhoz állott s minden valamire való erősség meghódolt, vagy hódolni készült. A főbbek közül még *Batthyányi Ferencz* és *Thurzó György*

¹⁾ Nyitra ostromára nézve l. Istvánffy munkája 1685-iki kiadásának 534—535. l; továbbá Forgách Ferencz levelét id. h. A püspök részletesen adja elő a maga viszontagságait s különösen panaszkodik Rhédeyre, a ki pedig emberségesen bánt el vele. Azt is szemére veti, hogy csak Komáromig kísértette, holott megígérte, hogy egyenesen Pozsonyba küldi. Nyitra föladásának napját rendszerint 1605 *július 11-ére* teszik, pedig akkor még csak az alsó város került Rhédey hatalmába.

²⁾ *Act. Thurz.* fasc. 104.

³⁾ Mátyás főherczeg meg is fogadta tanácsát s nemsokára alkudozni kezdett a csallóközi kapitányokkal, melynek aztán fontos következményei lettek.

ragaszkodott hiven Rudolphhoz, bár Bocskay mindent elkövetett, hogy különösen a nagy befolyású dúsgazdag Thurzót megnyerhesse az ügynek. Előbb *Rákóczy Zsigmond* és ecsedi *Báthory István* által szólította föl, hogy álljon az országhoz, majd sűrű levelezésbe bocsátkozott vele. «Tudgyuk mi azt bizonyosan — írja 1605 jun. 12-én — Kassáról — mennyi authoritása lehet mind elméjének, személyének és értékének is arra kgdnek, hogy hazája javának használjon, s ahhoz képest akartuk a mi kedvünkkel anticipálnunk is bő írásunk által kgdtt, hogy praelucealna is avval a mi szerencsénknek és az elkezdett közönséges hazánk hasznára való igyünk elővitelének.»

A főúr panaszkodott, hogy jószágaiban mennyi kárt vallott a hajdúk garázdálkodása miatt, Bocskay ígérte, hogy bőségesen fogja kárpótolni mindenért s módot nyújt neki, hogy maga büntethesse meg azokat, kik a fegyver hatalmával vissza élnek. Már széltére beszéltek, hogy Thurzó lesz a generalis főkapitány a hadak előtt, mert Csáky, a kire előbb gondolt a fejedelem, «*fölöttébb suspectus az ország előtt*».¹⁾ Arra is kérte, hogy ha maga fel nem jöhet Kassára, legalább *Dersffy*t küldje el, hogy tanácskozhassanak. Majd előszámlálja a királyi hadak által elkövetett gyalázatos visszaéléseket, mondván, hogy maguk a vezérek jártak jó példával elől, és nemcsak eltűrték, hogy a katonák a székesfejérvári és gyulafejérvári sirboltokat feltörték s a királyok és fejedelmek, köztük *Hunyady János*, *János Zsigmond* és *Isabella* csontjait szétszórták, de mikor *Báthory István* szüleinek koporsóját kirabolták, az ott talált csontokat összetörték, tűzre vetették, a zsákmányból egy aranyos szabályát Básta meg is tartott magának. «Így fizetett az ő felsége hadi vezére az ő felsége magyar igaz hívének jó hivségeért meg.» Különben jusson eszébe Thurzónak, hogy az ország romlását épen-séggel a magyarok visszavonása, egyenetlensége okozá. «*Mert ha egy szív és egy ügyekezett lett volna közöttünk, az fegyver hatalma...*

¹⁾ Maczkó Ferencz galgóczi tisztartó levele 1605 május 31-én Thurzó Szaniszlóhoz. Írja a többek között, hogy ha Thurzó György föl nem veszi a tiszteket, bizonyos, hogy *Szaniszló* lesz a főkapitány. Bocskay csak a székelveket várja, hogy 35.000 főnyi seregével meginduljon stb. *Országos Levéltár Act. Thurz.* fasc. 104.

nem vett volna ennyi panaszolkodással való erőt és folyást magának.» Csenedesedjek meg tehát elméjében, és legyen azon, hogy közös erővel megmenthessék szerencsétlen hazájukat a végső veszedelemtől.»¹⁾

Pedig bizony kár volt Thurzó Györgyre ennyi szót vesztetgetni, mert a jó úr csak azért hitegette Bocskayt, s azért ámitotta egy darabig, hogy a felkeléshez csatlakozik, hogy birtokaira oltalomlevelet nyerjen tőle. Mikor aztán megkapta, lelkére kötötte feleségének, hogy időnek előtte senkinek se mutogassa, «hanem csak akkor, mikor be akarnának jóságomba az hajdúk jönni, mert azt írja benne (Bocskay), hogy az ő hűsége alá adtam magamat, kiből semmi sincsen, nem is leszen. Csak hajdúi ellen kell tartani, *de hogy most főemberek látnák, nem jó volna, mert semmi jó ítéletben nem lennének felőlem.*»²⁾ Fölöttébb jellemző önvallomás, Thurzó György biographusa egykor még hasznát veheti.

Mialatt Rhédey Ferencz elsánczolta magát Ujvárnál, s apró csatározásokat folytatott a várból ki ki rohanó ellenséggel, *Némethy Gergely* átkelt a Dunán, s a fejevári, koppányi és szigeti bék csapataival egyesülve, ostromolni kezdé Sopronyt, melyet azonban Básta Masyás főherczeg parancsára ideje korán megerősített. Némethy ezután újrolag Morvára és Ausztriára tört a fölkelők egyik hadosztálya még mindig Pozsony körül és a Csallóközben csatázott, a Dengeleghy kapitánysága alatt lévő hajdúk pedig Galgóc és Nyitra környékén táboroztak.³⁾

¹⁾ Az aláíráson kívül az egész levél Rimay János kezeírása. Közöljük belőle a következő sorokat: «Éféle szörnyű cselekedetek nem csak az értetlen, paraszt és goromba gyűlvész népektől estenek peniglen az mi országunkba, de az ő felsége ország oltalmára bocsáttatott hadától is sok helyekben. Példa az székesfejevári szentegyházban az régi királyok temetési megháborítása, az gyulafejevári szentegyházban eltemettetett böcsületes személyeknek ... *Hunyady Jánosnak, Ivacsónak* (?), *János király fiának* és az édes anyjának tagjai s csontjai kihányása. Az szegény *Báthory Kristóf* uram temetésének böcsületire nagy költséggel s mesterséggel csinált királyi monumentomának megrontása és az elmúlt télbe *Báthory István* uram atyjának *Báthory Györgynek* és az édes anyjának koporsójok feltörése után csontjoknak megtördelése is s megégetése is, hogy több példát ne számláljunk elő» stb. stb. *Act. Thurz.* fasc. 93 m. 1.

²⁾ Ifj. *Kubinyi Miklós*: Thurzó György levelei II. k. 137.

³⁾ Történelmi Tár 1878. évf. 645. Maczkó Ferencz tudósítja Thurzó

Az Érsekújvár ostromára vonatkozó tudósításokat *Rónai Horváth Jenő* többször idézett tanulmányában alaposan összeállította, s nekünk nem lehet feladatunk ezen a helyen szükségtelen ismétlésekbe bocsátkoznunk. Mindössze is egy pár megjegyzésre szorítkozunk tehát, s némely eddigelé ösmeretlen dátummal bővítjük *Rónai Horváth* elbeszélését.

Rhédey Ferencz, mióta Nyitrát — már mint saját adományos jószágát — Forgách püspöktől kezéhez vette, egy tapodtat se mozdult Érsek-Ujvár alól, melynek ostroma azonban csak lassan haladt előre, mert se alkalmas ágyúi se megfelelő számú pattantyúsai nem voltak.

Több ízben intézett rohamot a vár ellen, de sikertelenül,¹⁾ mert a német őrség tagadhatlanul vitézül védelmezte a különben is erős helyet, és folytonosan szemmel tartá a magyarokat, a kik örömet átpartoltak volna saját véreikhez.

Rhédeynek Thurzó Szaniszló most néhány taraczkot, a katonáknak pedig kenyeret küldött, s az ostrom július 5-én újult erővel kezdődött meg. Eleség, por és golyó állítólag már kevés volt a várban, s ezért a védők Bástához fordultak, ki még mindig Pozsonyban táborozott. A levélvivő hajdúk azonban Rhédeyhez szöktek s jelentették neki az érsekújvári magyarok üzenetét, hogy néhány nap múlva ők is föltámadnak a német őrség ellen, addig tehát maradjon nyugton.²⁾

Szaniszlót, hogy Dengeleghy hajdúi Galgóczról sok barmot elhajtottak, de a polgárok rajtok ütöttek és elkergették őket. A környéken a falvak mind elpusztultak, ember se lakja őket. — Majd ismét arról értesíti, hogy Dengeleghyt 200 lóval be kellett bocsátani Galgóczra Rhédey parancsára. (*Act. Thurz. fasc. 104.*)

¹⁾ Prágában azt beszélték, hogy az érsekújváriak már 1605 július 4-ig hat rohamot vertek vissza, de Mátyás főherczeg levele augusztus 2-ig még csak három rohamról emlékezik. (Bona János levele Prágából, Thurzó Györgyhöz. *Act. Thurz. fasc. 87. m. 6.*)

²⁾ Soporny János július 8-ról írja Thurzó Szaniszlónak: «Ez elmúlt éjjel jöve két hajdú ki az várból, kiktől az *Bástának* akartanak levelet küldeni. Azok azt mondják az úrnak ő nsgának, hogy az ott benn való magyarok könyörögvén az úrnak izentek, hogy még harmad napig ne sietesse az várat ő nsga ostromlani, annak utánna ők is készek lesznek az németnek ellensége lenni. Mondgyák azt is, hogy porok és glóbisok igen kevés vagyon.» *Act. Thurz. fasc. 110.*

A dolog *julius 7-én* éjjel történt, s *julius 11-én* Rhédey rohamra parancsolta katonáit, de a hajdúk minden vitézségük és vakmerő bátorságuk daczára visszaűzettek. *Julius 25-én* ismételték a rohamot, s ez alkalommal még nagyobb vereséget szenvedtek. Pár nap múlva Rhédey Ferencz félbeszakította az ostromot s kissé távolabb vonúlt, hogy seregének pihenőt engedjen. Nem azért cselekedte, mintha elcsüggedt vagy plane reménységét veszttette volna, de a közbe jött események tették ezt szükségessé.

Mert török és tatár csapatok egyre nagyobb számmal gyülekeztek Ujvár alá, s látván a magyarok sikertelen kísérleteit, maguk felelősségére akarták kiostromolni az erősséget. Rhédey mint hazáját szerető magyar megrémült ezen, mert tudta, hogy a török beavatkozásának csak rossz vége lehet. 1605 július 29-én értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy a táborba ismét nagyon sok janicsár érkezett: *«az egész keresztységnek veszedelme következhetnék — úgymond — hogy ha idegen nemzetség férköznék az helyben... Én is gondolkodván arról, hogy az török szaporodton szaporodik mellettem, hogy valami véletlen dolog ne történne az helyen, az sánczból mind az janicsárokat, s mind pedig az hajdúságot kiszólítám.»*¹⁾

Ez volt tehát az oka az ostrom félbeszakításának, s nem a *julius 25-iki* roham kudarcza, mint Mátyás főherczeg hiszi. És mikor Rhédey egy fél mértföldnyire visszavonúlt Érsek-Ujvártól, bizony nem azért tette, mert serege kimerült volna, nem is az volt a célja, hogy bevárja ott a török segítséget,²⁾ hanem épenséggel szövetséges társának veszélyes beavatkozását akarta ez által kikérülni. Meg is írta Thurzónak határozottan, hogy a béke-tanácskozások befejezéseig vesztég marad, mert jól látta, hogy a török a maga kezére dolgozik, s az ő győzelme az országnak csak több romlást okozhat. *Julius 31-én* déltájban nagy tűzvész támadt, mely Ujvár városának felét tökéletesen megemésztette. Rhédey nem igyekezett ebből hasznot húzni, sőt sajnálkozott a sok oda szorult szegény özvegyeken, árvákon, kiknek sírása napestig hangzott.³⁾

Rhédey volt tehát a legelső, a ki fölismerte a török csalárd

^{1—2)} U. o. fasc. 104. Mátyás főherczeg levele a *Hadtört. Közl.* 1893. évf. 713. 1.

³⁾ Rhédey levele 1605 aug. 1-től Thurzó Szaniszlóhoz, melyben

szándékát, Homonnay Bálint, Bosnyák Tamás, sőt a vén prakticus Ilyesházy István is csak későn jöttek rá erre. Úgy látszik, hogy Rhédey Ferencz értesítette is a fejedelmet gyanújáról, mert Érsek-Ujvár ostroma egész augusztus hóban szünetelt, s csak akkor kezdődött meg újra, mikor *Homonnay Drugeth Bálint* mint országos főkapitány válogatott seregével megérkezett, s a vezérek azt hittek, hogy egyesült erővel majd csak kijátszák valahogy a törököt.

Ez alatt a felkelés ügyét érzékeny veszteség érte, mert *Somody Mátyás*, a nagy vitéz kapitány, ki a Csallóközből szüntelenül háborgatta Básta pozsonyi táborát, és igen sok kárt okozott a királyi hadaknak, Somody Mátyás «*az Istentelen, vérrel szomjuhozó rossz ember*», mint Rhédey írja,¹⁾ meg hagyta magát vesztettetni Mátyás főherczeg biztosai által és egész hadával elpártolt Bocskaytól. Erre aztán a Csallóköz meghódolt a császárnak, és a Duna Pozsonytól Esztergomig fölszabadult. Katonái közül 1000 magyar lovas és 2000 hajdút zsoldba fogadtak, a söpredékjét pedig világgá bocsátották. Maga a vezér bőségesen elvette jutalmát árulásának, mert az adományba nyert birtokok mellett még 1610-ben is mint gyarmati kapitány rendes fizetésén kívül havonként 150 frt pensiót húzott.²⁾

Rhédeyt augusztus 13-ig az érsekújvári táborban találjuk. Úgy látszik, a fejedelem utasítását várta, hogy mitévő legyen tovább, mialatt az ostrom állandóan szünetelt, s a vezérnek csak arra volt gondja, hogy a megszállott várral való közlekedést teljesen elzárja.³⁾

arról is értesíti, hogy Homonnay Bálint már Zólyom felé közeledik. *Act. Thurz.* fasc. 104. Bocskay 1605 jul. 12-én írott levelében tudósítja Thurzó Szaniszlót, hogy Homonnayt fő generalissá tette, a min a jó úr nem igen örvendhetett, minthogy maga is örömebb fölvette volna a tisztelet. *Történelmi Tár.* 1878. évf. 17. l.

¹⁻²⁾ Rhédey Ferencz most idézett levelében azzal vigasztalja Thurzó Szaniszlót, hogy Somogyi Mátyás csak «*egymihány magával*» árulta el a magyar nemzetet, a miért az Isten bizonyára meg fogja őt verni. — De Mátyás főherczeg levele (id. m. 714. l.) s a fényes jutalom, melyben részesült, bizonyossá teszik, hogy elpártolására igen nagy súlyt fektettek. Gyarmati kapitányságára nézve l. «*A Bányavidéki réghelyek 1610-ben*» cz. közleményemet a *Hadtörténelmi Közlemények* 1893. évfolyamában.

³⁾ Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelei tanúságot tesznek erről. *Baráthy István* fizetőmester 1605 aug. 5-én fölszólítja Thurzót, hogy szerez-

Sok baja volt a katonákkal, mert a hajdúk megunták a hosszas tétlenséget, és jobb foglalkozás hiányában szerte kóboroltak a környeken. Míg hópénzüket ki nem kapták, addig csak lehetett velük boldogulni, de annak utánna keveset törődtek a hadi fegyelemmel, s minthogy tudták, hogy Rhédey a legkisebb kihágást sem hagyja szigorú büntetés nélkül, naponként tömegesen megszöktek a táborból. Ebből pedig könnyen veszedelem származhatott, mert az ellenségnek egy hadosztálya *Szakolczát* vívta, Pozsony vármegye meghódolásával *Basta* positiója igen megerősödött, Kolonics pedig Komáromnál állott, hogy a legelső kedvező alkalmat fölhasználva Érsek-Ujvár fölmentésére siessen.

Homonnay Bálint aug. 15-én Nyitrára érkezett. Vele volt Ilyésházy István is, ki már ekkor a fejedelemlnek főtanácsosa, Magyarországi gubernatora és összes javainak gondviselője vala. Magukhoz hívták Rhédeyt, s elhatározták, hogy a sereg Érsek-Ujvár alá szállván, az ostromot ismét megkezdik.¹⁾ De Homonnay csak lassan haladhatott előre, mialatt a török gyűltn gyűlt a vár alá és Szinán egri pasa 10.000 főnyi hadával bármely órán kész volt az ostromló sereghez csatlakozni.

Végre augusztus 29-én megérkezett Homonnay, s tényleg átvette a fővezérletet. Az ostromot most már ő vezette, s annak részletei *Rónai Horváth Jenő* tanulmányából e lapok olvasói előtt eléggé ösmereteseek. A jelen lévő *Bosnyák Tamás* füleki kapitány érdekes tudósításokat küldözgetett Ilyésházynek a végbe ment eseményekről.

Erősen zugolódik a törökök ellen, hogy csak a maguk hasznát keresik. Visegrádot már megvették, most Nógrád alá szállanak, s bizonyos, hogy Érsekújvárra fáj a foguk. A magyarok henyélnek, a sánczba nem akarnak menni, örökösen veszekedni kell velök. Rhédey és Dezsőffy katonái ugyan emberül viselték magukat, de

zen pénzt, mert ő az ujbári táborba megy, hogy megfizessen a vitézeknek. A fejedelem levelet is küldött Rhédey Ferencznek, melyet neki személyesen kell átadnia. Aug. 9-én Rhédey arra kéri Thurzót, hogy a fejedelem leveleit Istvánffynak, Zrínyinek Erdődynek, Nádasdy Lászlónak, Széchy Tamásnak és Thurzó Miklósnak küldözgesse széjjel. Aug. 13-án Mehemet békét és Ramodán tibáját kísérteti el Dengeleghyhez. (Act. Thurz. fasc. 104.)

¹⁾ Homonnay naplója: *Tudománytár* 1839. évf. V. k. 181. l.

sem kapájok sem lapátjok, föl nem tudja fogni, mit művelhetnek a sánczokban.

Attól tart, hogy a törököt fogják végre is előre bocsátani. Különben semmi jót se vár Ujvár ostromától, s több haszon volna belőle, ha ez alatt is hódoltatnák, pusztítanák az ellenség földét. Legörömeztőbb *Némethy Gergely*hez csatlakoznék, hogy együtt rabolnák Ausztriát. Különben is már megunta itt a dicsőséget, szeretne szabad ember lenni, hogy nézné a mások *bolondságát*. A míg Bocskay kijön Erdélyből, beletelik 6 hét, akkor pedig már minden késő lesz. (Szept. 4.)

Következő leveleiben azt írja, hogy a török egyetért a némettel, és Kolonics Komáromnál titkos összejöveleteket tart velük. Váltig biztatja a törököt, hogy csak vágják le a magyarokat. A fizetetlen hajdúság felzendült, ostromra se akar menni, csak a tábor környékén kóborol. Rhédey hada azt kívánja, hogy az ország jóveleméből járjon ki hópénze. «*Ez éjjel jött egy polyák szabású német ki az várból*», s beszéli, hogy rettenetesen éheznek, már sójuk sincs és vasárnapnál tovább nem igen tarthatják magukat stb. stb. (szept. 8. és 21).¹⁾

Ilyésházyt Bosnyák Tamás tudósításai arra indították, hogy maga vegye kezébe Érsek-Ujvár jövőndő sorsának intézését, s a mit az ostromló sereg ágyúkkal el nem érhetett, diplomatiái alkudozásokkal hajtsa végre. Eleinte minden jót remélt a fejedelem kijöveteléről. Figyelmeztette levelei által, hogy ha Esztergom és Ujvár elvész, a magyar nemzet is elvész. Erdélyt pedig Bocskay később is megtalálhatja, hiszen maga a német kínálja rea. Sürgeti a béke megkötését, mert attól fél, hogy a német titkon kiegyezik a törökkel, s a magyarokat föláldozzák. Sűrűen járattja követeit a nagyvezérhez, de kérésének, fenyegetőzéseinek semmi eredménye sincsen.²⁾ Utóvégre is belátja, hogy nem lehet tovább habozni, mert a török már titkolni sem igyekszik, hogy Érsekújvárat magának akarja megtartani. Esztergom föladására megrémül, az ostromlott vár sorsa nem hagyja nyugodni. Básta és Kolonics mellözésével egyenesen Mátyás főherczeghez fordul. Leplezetlenül föltárja előtte

¹⁾ Bosnyák Tamás levelei a *Történelmi Társ* 1878. évf. 829. 832. 834. l.

²⁾ U. o. 23. l.

a helyzetet, hogy mi lesz akkor, ha a török megfészkei magát Érsekújvárott? Pedig már csak napok vannak hátra, mert az őrség véginségre jutott, s ha nem akarnak éhen veszni, föltétlenül meg kell adni magukat.¹⁾

Már pedig ebből, a fennforgó körülmények között, csakis a török fog hasznot húzni, mert erősebb lévén, kirekeszti a magyarokat az elfoglalt várból. Ha azonban az őrség Homonnaynak, mint a magyarok fővezérének, kaput nyit és önként átadja a várat, ő, t. i. Ilyésházy István, kötelezi magát, hogy Érsekújvárat ismét a király kezére bocsátja.

Mátyás főherczeg meggondolta a dolgot és elfogadta az ajánlatot, mert jól ösmerte Ilyésházyt és bízott benne. Ez pedig hitlevelet adott magáról, hogy a helyet *bizonyos határidő leteltével* visszaszolgáltatja. Ezen az alapon aztán Ilyésházy személyes vezetése alatt megkezdődtek az alkudozások és az őrség 1605 október 17-én capitulált. Még azon éjjel Homonnay Bálint, ki a szerencsés fordulatot jórészen magának tudta be érdemül, a nagy csomó kulcsot párnája alá téve, *«édesdeden»* aludt Érsekújvár falai között.²⁾

Mert a fővezér szentül hitte, hogy a fontos helyet fegyverrel hódították meg Bocskaynak. Mondott is érette szép hálaadásokat és dicséreteket az Istennek a vitézekkel együtt, s nem csekély megelégedéssel írja *október 19-én* Thurzó Szaniszlónak, hogy az *«élő Isten bölcs tanácsából immár Ujvárnak minden erősségét kezünkben adta és az benne való pártos magyar vitézeknek szíveket nekünk adta.»*³⁾

¹⁾ Jelicsyth Miklós írja 1605 november 2-án Kékkőről Bartha Bálintnak: «Im az Ur Isten megszabadított Ujvárnak rabságából és ma egy heti, hogy ide érkeztem. Kldnek azt írhatom, az éhségnek miatta, hogy annyira voltunk, mint az Jeruzsálem veszedelmében, úgy mint az szegény magyarok holtanak éhség miatt, sok szép gyermekek és asszonyi állatok. Ha az német egy verebet meglőtt, 5 pénzen is megvettük tőle. . . . *Egy tikmonyi söt, láttam, hogy 2 aranyon vettene,* és lóhúst, mikor kaphattunk, azon éltünk!» *Történelmi Tár* 1879. évf. 31. l.

²⁾ Istvánffy és Ortelius e tekintetben föltétlen hitelt érdemel. Hogy Ilyésházy hitlevelet adott magáról, Bosnyák Tamás leveleiből teljes bizonyossággal megállapítható. Persze, Homonnay naplójában egy szót se találunk erről, mert előtte eltitkolták a dolgot, bár később — mint látni fogjuk — gyanakodott.

³⁾ *Act. Thurz. fasc. 104.* Homonnay igen barátságos viszonyban élt

Ilyésháznak fölöttébb fontos okai lehettek arra nézve, hogy valamint a katonák előtt gondosan eltitkolta a vár megadásának föltételét, azonképen Homonnayt, s a többi vezéreket se avassa be időnap előtt a dologba. Mert minden jel arra mutat, hogy Bocskay legelső tanácsosa saját felelősségére, fejedelmének előleges beleegyezése nélkül járt el, s csak a bevégzett tényekkel akart beszámolni. Volt bátorsága magára venni a dolog odiumát, hogy hazájának szolgálhasson. Bízott befolyásában, bízott abban, hogy utólag a fejedelem is be fogja látni cselekedetének helyes, sőt üdvös voltát és nem akadályozza meg abban, hogy Mátyás főherczegnek tett ígéretét hiven beváltsa.

Még talán jobban tartott attól, hogy az érsekújvári vitézlő rend megzendül, ha tudomására jut a dolog, erőszakkal pedig nem fog boldogulni.

De e részben föltétlenül számíthatott Bosnyák Tamás támogatására, a kit, úgylátszik, a magyarok közül egyedül avatott be a titkos szerződésbe, s a ki — némely körülmények legalább erre mutatnak — a Mátyás főherczegnek adott hitlevelet is aláírta.

Mikor Homonnay Bálint seregével Pozsony ellen indult, Bosnyák mint főkapitány — kétségtelenül Ilyésházy befolyása következtében — Érsekújvárott maradt. Átvette a kulcsokat azzal az elhatározással, hogy bármilyen történjék is, Homonnaynak vissza se adja többé, sőt Ilyésházyval abban állapottak meg, hogy ha sokadmagával akarna bejönni a várba, bezárják előtte a kapukat. Egerszersmind Ilyésházy utasítására azokat a katonákat, a kikben föltétlenül bízott, titkon magához eskette és minden előkészületet megtett arra nézve, hogy a várat, a határidő leteltével, fogadásuk szerint, a németeknek visszaadhassák.¹⁾

De Homonnay Bálint neszét vette valaminek, mert gyanakodni kezdett Bosnyákra, bár az is meglehet, hogy csak meg akarta mutatni, hogy a fejedelem után ő az első személy, mert az ő olda-

Thurzó Szaniszlóval. Az érsekújvári táborozás alatt született *Istrán* nevű fiának is Homonnay volt a keresztapja. Az asszony, mint komájának, jó borokkal s élelmiszerekkel gyakran kedveskedett. Annak előtte még a Rhédey kedvét keresték, hogy a hajdúkat féken tartsa, de most Homonnay nagyobb úr volt.

¹⁾ Bosnyák levelét l. alább.

lára kötötték föl a szablyát, neki adták a botot, nem pedig Ilyesháznak, — elég az hozzá, hogy Pozsony várossal egyezsége lépven, minekelőtte a fejedelem elébe indult volna, betért Ujvárbá, hogy ott rendet csináljon.

Erre a hirre Bosnyák Tamás tüstént megeskette a maga bizalmas embereit, hogy ha Homonnay csak 100 lovassal jön is, ne bocsássák be a várba. De szolgái kíséretében kevesedmagával jött és így megnyitlak előtte a kapuk. Most azonban azt követelte, hogy az őrség Bosnyákkal együtt esküdjék meg újra a fejedelem hűségére, távolléte alatt pedig Dezsőffy Jánost tekintsék az ő helyettesének.

Bosnyák azonban kijelentette, hogy ők már mindnyájan hűtösök, Dezsőffy-t pedig nem bocsátja be a várba. Inkább meghal, mintsem ilyen nagy gyalázatot magán szenvedjen. És mikor Homonnay nagy fenyegetőzések között a vár kulcsait követelte tőle, nemcsak hogy kereken megtagadta, de ráadásul még szeme közé vágta, hogy egy csöppet se fél haragjától és emberelje meg magát, mert ha eddig valami tisztességet szerzett főkapitányságában, bizony könnyen Ujvárbán hagyhatja.

Erre Homonnay is jobb módjához látott, ígervén, hogy reggel visszaadja a kulcsokat, de már azt hozza magával a tisztesség, hogy az éjjel *feje alatt hálassa*.

«Hogy ha csak az kapitányságnak böcsületi és anélkül nem alhatik ő nagysága — üzené vissza Bosnyák — hát küldök egy bokor kulcsot a porkolábtól.»

És elküldé neki a pincze-kulcsokat.

Homonnay kedélyes ember volt, értette a tréfát, de kívánságától el nem állott. Végre éjfél tájban megkapta a kulcsokat, Bosnyák azonban lakatra verette a kaput, s így mindaketten nyugodtan alhattak.

Reggelre kelve újra össze háborodtak. Homonnay az újváriakat kicsinytől fogva nagyig *németességgel* vádolá, hogy csak a ruha magyar rajtok. Magát Ilyesházyt sem kímélte, mondván, hogy mindnyájan félnek tőle, még a fejedelem is, hogy németes ember lesz belőle stb. És ebben lehetett is valami igaz.

Utóvégre is Bosnyáknak kellett engedni, «mert ha kitudódik vala — írja Ilyesháznak — hogy az németeknek visszaadjuk rövid

időn a várat, csak Isten tudja, mint jártam volna magam is az község miatt.»

A porkolábok és drabantok újra megesküdtek Bocskaynak és Dezsőffy, mint a főkapitány helyettese, a várban maradt. Homonnay kemény instructiót adott neki, lelkére kötven, hogy a fejedelem és az ő méltóságát, tisztességét védelmezze, Bosnyák Tamással azonban mindenben egyet értsen stb. Azzal *november 9-én* megindult Bocskay elibe.¹⁾

E kis episod nem maradhatott titokban a fejedelem előtt. A mint Bosnyák megírta Ilyésháznak, úgy Homonnaynak is bizonyára legelső dolga volt a találkozás alkalmával elbeszélni Bocskaynak. Homonnay egyenes lelkű, szókimondó, vitéz, gavallér ember volt tetőtől talpig, de az éles látás nem tartozott kiválóbb tulajdonságai közé. Nem is igen hisszük, hogy az érsekújvári jelenetben, a maga főkapitányi méltóságának kisebbitésén kívül, melyre pedig rendkívül sokat tartott — egyebet látott volna.²⁾ Mikor tehát Bosnyákot és Ilyésházyt *németességgel* vádolá, mint mondani szokás, csak úgy véletlenül találta el az igazságot.

Bosnyák azonban megszeppent a dolgon. Ő, szegény feje, két úrnak is akart szolgálni. Mert sokat várt Ilyésházy pártfogásától a jövőre nézve, s valószínűleg azt remélte, hogy a békekötés után is megmarad az érsekújvári főkapitányságban, de a fejedelem kegyelméből se szeretett volna kiesni. Arra kérte tehát Ilyésházyt, hogy vagy mentesse őt fel tiszttől és vegye kezébe a várat, vagy eszközje ki a fejedelemtől, hogy neki teljes hatalma legyen. Mert a magyar katonákban nem lehet bízni, s legyen rá elkészülve Ilyés-

¹⁾ Bosnyák levele Ilyésházyhoz 1605 nov. 9-ről. *Történelmi Tár* 1878. évf. 842. l. Homonnay naplója id. h. A szenvedélyes, hamar fellobbanó Homonnay gyakran összeszólalkozott az örökösen zsörtölődő, vén Ilyésházyval, de azért úgy szerette, mint az édes apját. «*Nincsen Magyarországnak több Ilyésházy Istránja . . nem is léssen soha*», keserg 1606 szept. 20-án kelt levelében, mikor meghallotta, hogy az öreg úr betegen fekszik. *Történelmi Tár*, 1878. évf. 855. l.)

²⁾ Naplójának úgyszólván minden sorából kitetszik ez. «Nem vala még az ország bottya Homonnay kézben. Mert nem bírt az török az én hadakozásom alatt egyik várában is országunknak,» jegyzi be saját kezével 1605 szept. 8-án id. h.

házy, hogy ha kenyértörésre kerül a dolog, hiába esküdöznek mennyre, földre, mindnyájan ellene fognak támadni. Ő pedig nem akarja lelki ösmeretét megháborítani.

«*Nagyságod arról ne gondolkodjék — írja a többek között — hogy még mostan megcsalassunk. Nincsen is még hitünk ellen, miért hogy abban áll az, hogy vissza adja nagyságod az németnek az várat arra az időre, az mint fogadta nsgod.*» Benne föltétlenül bízhatik, de ő csak egy ember és nem akar Ilyésháznak kárt meggyalázatot szerezni az által, ha a reá bízott feladatot végre nem hajthatja.¹⁾

E sorok magukban véve is igazolhatják, hogy Érsekújvár Ilyésházy hitlevele következtében capitulált. Bocskay pedig, ha sejtett is valamit, határozott tudomása nem volt a dolog felől, vagy a mi még valóbbszínű, nem akart arról tudomást venni. Mátyás főherczeg azonban, mindjárt a békettárgyalások kezdetén, követelte a várat és német őrséget akart abba vetni. De a fejedelem erősen ellenezte. Próbáljanak meg mindent — írja Bécsbe Ilyésháznak — hogy a főherczeget lebeszéljék erről a szándékáról, és ha másképp nem lehet, követeljék tőle *Váradot*, essék a dolog cserébe.²⁾

Ilyésházy nehéz körülmények közé jutott, de szerencséjére Mátyás főherczeg sokkal jobban kedvelte és becsülte őt, semhogy a fejedelem előtt discreditálni akarta volna. Így történt, hogy a vár csak Bocskay halála után adatott vissza a németeknek.

Kissé hosszasabban foglalkoztunk e dologgal, de azt hisszük, történelmünknek e vitás kérdése megérdemelte, hogy tökéletesen tisztába hozassék. Érsekújvár elfoglalása, Bocskay támadásának egyik legnevezetesebb hadi ténye, szükségesnek láttuk tehát annak körülményeit való világításba helyezni.³⁾

Érsekújvár átadása után Rhédey Felsőmagyarországon maradt ugyan, de katonái téli szállásra vonultak, különben is a hadjárat

¹⁾ Bosnyák levele id. h.

²⁾ Bocskay levele 1606 január 9-ről, Ilyésházyhoz, mint bécsi követehez. *Történelmi Tár*, 1878. évf. 52.

³⁾ Az elmondottak által igazolhatjuk Rónai Horváth Jenő véleményét, hogy t. i. Érsekújvár, az Ilyésházy és Mátyás főherczeg között létrejött egyezmény, szóval diplomatai alkudozás útján adatott át Bocskaynak.

a béketanácskozásokra való tekintetből szünetelt, csak a rakoncátlan hajdúk sanyargatták a szegénységet.

Panaszkodott is gyakran a vén Ilyésházy, hogy meg kellene ám azokat az istenteleneket büntetni, mert 2—3 vármegyéből minden barmot elhajtanak, s ha így folytatják, bizony nem lesz miből a szegénységnek adót fizetni. Kéri a fejedelmet, hogy parancsolja ki őket arról a földről, mert már 10 ezernél is többen vannak, s a paraszt és kisbirtokos nemesség miattok éhen vész el. Ha Rhédey Ferencz 3000 főnyi serege, meg néhány csapat hajdúja bennt marad, tökéletesen elegendő lesz. *«Az országot is oltalmazza — úgymond — fölséged ne csak az hajdúkat, már ölegen meg-gazdagítottak.»*¹⁾

Ügylátszik, ez fáj neki legjobban, s mint takarékos gazda, az ország jövedelmeinek hűséges sáfárja, soha se tudta megbocsátani Rhédeynek, hogy a csatatéren kitűnt érdemes vitézeket a fejedelem nevében egyszer-másszor bőségesen jutalmazá. Már régebben figyelmeztette Bocskayt, hogy Rhédey donatióit ne erősítse meg könnyen, hanem járjon végére előbb, micsoda jószágról van szó. Mert — úgymond — *egész érsekségeket és dézmákat fölosztott a vitézek között, egynek sokat ad, soknak pedig semmit.*²⁾

És mint a fejedelem teljhatalmú megbízottja, nemcsak zugolódott és panaszkodott, hanem sok jószágot el is szedett a hajdúktól. Haragudtak is ezért rá szörnyen, s ha Homonnay Bálintnak hitelt adhatunk, örömet eltették volna láb alól a szűkmarkú, s e mellett szünet nélkül morgó, *feddőző* urat, a ki azonban Bocskay halála után jogos kívánságaiknak legfőbb szószólója lett.³⁾

A tél folyamán is történtek ugyan kisebb-nagyobb összecsapások a hadviselő felek között (mert a békekötés ügye lassan haladt előre), különösen Soprony felé és a Rába környékén, de azokban Rhédey Ferencz nem vett részt, s főhadi szállását a gácsi kastélyba téve, a várak jó karban tartásáról gondoskodott. Időköz-

^{1—2)} Történelmi Tár, 1878. évf. 43. 24. l.

³⁾ Homonnay naplójában november 1-ről olvassuk: «Mai napon jöttek hozzám, az hajdúk kapitányi és Ilyésházy uramra panaszkodván, arra kértek, hadjak szabad útát nekik és reá menvén, megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket, kiket nagy nehezen beszédemmel lecsendesíttem» id. h.

ben birtokügyeit is rendezgette. Bizony, apáinak örökségét jobbra elnyerte már a hódoltság, s a mi csekély itt-ott megmaradt, nem volt érdemes vesződni vele. Hadd osztozzanak rajta a szegény atyafiak, adott már helyébe az Úr Isten neki eleget.¹⁾

Tavaszi nyitásával a fejedelem mellett, Kassán találjuk. Bocskay méltóan akarta jutalmazni érdemes hívét, s 1606 május 1-én kelt ünnepélyes oklevele által, vére hullásáért, hű és hasznos szolgálataiért, Magyarország és Erdély valóságos, igaz mágnásai, főurai sorába emelte, hogy őt ennek utána *nagyságosnak* hívja, tartsa és becsülje mindenki.

Elösmerő szavakban sorolja föl érdemeit. Mikor őt a megtámadott vallás és alkotmányos szabadság oltalmára az Úr Isten föltámasztotta, Rhédey maroknyi seregével megindulván, rövid idő alatt jeles hadi tetteket hajtott végre. Mindenfelől seregettek zászlaja alá a vitézek, s Isten után neki lehet tulajdonítani, hogy amaz országrész várai és erősségei rendre meghódultak. Dicséri a Básta üldözésében kifejtett buzgalmát, s Érsekújvár megszállásakor tanúsított kiváló hadvezéri működését stb. stb.¹⁾

Rhédey Kassáról mint Érsekújvár főkapitánya tért vissza seregéhez. Mert tudjuk, hogy Mátyás főherczeg a béketárgyalások folyamán már követelte a fontos hely visszaadását, s a fejedelem nem látta tanácsosnak, továbbra is Bosnyák Tamás kezén hagyni. Teljesen megbízható emberre volt szüksége, a kinek e mellett a vitézlő rend előtt is tekintélye legyen. Ezért gondolt tehát Rhédeyre, tudván, hogy őt semmiféle eszközökkel sem lehet megingatni hűségében.

Maga Bosnyák szolgáltatott e változásra kedvező alkalmat. Füleken, az utóbbi időkben, tűrhetetlen állapotok uralkodtak, egymást érték a panaszok, s minthogy a felelősség Bosnyákot terhelte, mert ő volt a főkapitány ott is, *«nem érkezvén el mind az két várbeli tisztre, maga bucsuzott egyikétől»*.

⁴⁾ Többek között 1606. február 22-én a gömörmegyei Tóth-Ujfaluban levő részirtokát, Segnyey Jóbné Rhédey Anna halála esetére, rokonának, *Nátkay Mihálynak* ajándékozta. (Orsz. Ltár. Tábl. oszt. Báthly-féle bevégzetlen pör 1804-ből.)

¹⁾ Történelmi Tár, 1882. évf. 28.

Természetes dolog, hogy a fejedelem az újvári kapitányság alól mentette fel őt, a mi annyi haszonnal járt rá nézve, hogy ezután nem kellett a Mátyás főherczegnek adott hitlevél miatt aggódnia, s nem félhetett attól, hogy lelkiösmeretét megháborítja.

Ez a körülmény Ilyésházy számításait nagyban megzavarta. Bosnyák Tamás távozásával kevés reménye maradt arra, hogy Érsekújvárat, esetleg a fejedelem akarata ellenére is, a németek kezére játsz hassa. Már pedig, ha Mátyás főherczeg a Bocskay által följánlott cserét, — Érsekújvárt Nagyváradért — vissza utasítja, Ilyésházynak okvetetlenül fortélyhoz kell folyamodnia, hogy adott szavát beválthassa. Rhédey tehát — mint mondani szokás — nagy szálla volt a szemében, nem is igyekezett bosszúságát a fejedelem előtt eltitkolni.

Bocskaynak — mint látjuk — könnyű volt a mentsége, ő csak Bosnyák óhaját teljesítette.

«Rhédey Ferencz uram hogy Érsek Ujvárbán bement, — írja 1606 jul. 2-án Ilyésházynak — azt kgd semmi idegenségre ne magyarázza . . . abból semmi gondolkozásának nem szükség lenni kgdnek, mert Rhédey szintén úgy miénk mint Bosnyák uram, mindenkor a tévő leszen valamit parancsolunk . . .»

Majd előadván a füleki állapotokat és Bosnyák kérését, biztosítja Ilyésházyt hogy semmi kifogása sem lehet Rhédey ellen, *«nem ügyekezik kgd ellen véteni . . . sőt jól megalkuszik kegyelmeddel»*.¹⁾

De hát persze azt legjobban tudta maga Ilyésházy, hogy miért nem tetszik neki a dolog s ettől kezdve még kevesebb jó indulatot tanúsított Rhédey iránt. — Mikor a béketárgyalások során a Bocskay által adományozott jószágok ügye is szóba került, azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy a nyitrai püspökség és káptalan javait adja vissza a papoknak és csak bizonyos *Vislicze* nevű birtokot hagyjon meg Rhédey kezén, a 40,000 frt inscriptionalis összegben.

De Rhédey, ki már ekkor Nyitrán lakott, informálta Bocskayt, hogy rajta nagy méltatlanságot akarnak elkövetni, mert a szóban forgó hitvány, rossz birtok felet se éri meg a zálogsummá-

¹⁾ Történelmi Tár 1878, 300.

nak. A fejedelem ennek következtében figyelmeztette Ilyésházyt, hogy ha neki kedvébe akar járni, Rhédey dolgát mindkét kezével és ugyan keményen fogja és az inscriptiót megmásítani ne engedje. Nyitra vára, a várossal és uradalmával együtt maradjon mindaddig Rhédey birtokában, míg a 40,000 frtot le nem fizetik neki. Lelkére köti Ilyésházynek az ügyet, mert nem akarja háládatlansággal viszonzni Rhédey nagy és hasznos szolgálatait.¹⁾

A fejedelem szavára Ilyésházy megcsendesedett s kieszközölte, hogy a dolog egyelőre függőben hagyassék, de Forgách püspök hatalmas ember volt s utóvégre is, mint látni fogjuk, Rhédey húzta a rövidebbet.

Időközben ismét fölmerült Érsekújvár ügye, de a fejedelem, főleg miután Várad is meghódolt,²⁾ határozottan kijelentette, hogy sem ezt sem a többi végvárat vissza nem adja addig, míg a béke meg nem köttetik, mert úgy látja, hogy a németek már ismét háborgatni kezdik a magyarok szabadságát. Jusson eszébe Ilyésházynek, hogy a német bosszúálló és sohasem felejt, zabolát kell tehát vetni a szájába.³⁾

Az érsekújvári kapitányságban Rhédeyt, ki csak ideiglenesen viselte ezt a tisztséget, Nyáry Pál váltotta föl. Alatta a hajdúk oly nagy vakmerőségre vetemedtek, s úgy kiélték és elpusztították a földet, hogy a vármegyék már arról gondolkodtak, hogy felülnek és kiverik őket abból az országrészből.⁴⁾

¹⁾ U. o. 1878. évf. 330.

²⁾ Érdekes, hogy a váradi németek, bár a fejedelem Bánffy Dénes, Imreffy János, és Segnyey Miklós alatt nagy kíséretet rendelt melléjük, az Istenért se akartak addig kijönni a várból, míg a hajdúságot Biharban érezték, úgy hogy a fejedelem Szilassy, Fekete Péter és Török István hadainak kénytelen volt ideiglenesen más szállást rendelni. U. o. 621. l.

³⁾ Történelmi Tár 1878. évf. 624. l.

⁴⁾ Act. Thurz. fasc. 39. m. 2. A fejedelem nagyon zokon vette, hogy a vármegyék a hajdúkra való támadással fenyegetőznek. «Bizony az nemes országtól és nemes vármegyéktől nem érdemeljük — írja 1606 nov. 13-án Ilyésházynek — nem is reméljük semmi úton hogy cselekedgyék maguk hírének, nevének gyalázatjával, hogy szénájokért, szalmájokért, egy néhány tehenökért, hűtökért és törvények szabadságáért vívó hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háládatosságnak neme volna» *Történelmi Tár* id. h.

Ez a körülmény s legfőképen pedig hogy a béketárgyalások a fejedelem véleménye szerint veszedelmes fordulatot vettek, mert a németek vérszemet kapva Ilyésházy engedékenységen, követelőleg léptek föl, arra indították Bocskayt, hogy Nyáry Pált más megbízatás ürügye alatt visszaparancsolván, újlag Rhédey Ferenczet ültesse be Újvárba, nehogy valami nem remélt dolog adja elő magát. Tehát 1606 nov. 13-án nyílt levelet intézett felsőmagyarországbeli összes hadaihoz, hogy ezentúl Rhédeyt tekintsék fő kapitányuknak és mindenben tőle függjenek, a közönséges jön s a békességnek sértetlenül való fenntartásán munkálkodván.

Ugyanezen a napon írja a fejedelem Kassáról Ilyésházynek: «Minthogy kgytek egymástól megoszol, kgd az hévvezben, Nyáry uramnak pedig alá kelletik hozzánk jönni, Rhédey Ferencz uramról hagytuk hogy hallgassanak ez üdö alatt minden oda föl való hadaink». ¹⁾

De már ekkor megkötöttett a zsitvatoroki béke s Rhédeynek nem volt más föladata, mint annak a várak átadására vonatkozó föltételeit végre hajtani. Bocskay megbízottjai, Homonnay Bálint és Nyáry Pál, intézkedtek, hogy Érsekújvár Ilyésházy kezére bocsátassák, de mikor levelüket megírták, a szegény fejedelem már nem volt életben, 1606 december 29-én pénteken virradóra meghalt.

Rhédey 1607 január 10-én Nyitra várában vette kezébe a mandátumot s azonnal meghagyta az újvári vitézeknek, hogy Ilyésházy parancsához tartsák magukat. A fejedelem halálát eltitkolták, nehogy megzunduljenek rajta s így könnyen ment a dolog. A katonák fejet hajtottak a generalis kapitány és «ő felsége» parancsa előtt. Csak azt kívánták, hogy Ilyésházy maga, személye szerint jelenjék meg közöttük és vegye át a kulcsokat, mert ők *papiroson* bizony senki fiának se adják meg a várat. ²⁾ Úgy is lön.

Bocskay temetésére Rhédey Ferencz is Erdélybe indult s míg

¹⁻²⁾ U. o. 639. 863—864. I. Ilyésházy levelet írt az érsekújvári vitézeknek, hogy a vár kulcsait adják Csuthy Gáspár kezébe és további parancsa vételeig neki engedelmeskedjenek. A vitézlő rend 1607 január 16-án válaszolt: . . . «Nagyságod mi nekünk megbocsásson, ennek utánna bizony papirosan senkinek se adjuk, hanem ha Isten Nsgdat személye szerint ide hozza tehát Nsgdnak kezében adjuk a várat és ugyan Nsgdnak tartjuk az mint urunk ő felsége is parancsolta». U. o. 867.

a gyászkíséret lassan közeledett, a rendek a kolozsvári országgyűlésen 1607 február 12-én Rákóczy Zsigmondot, Homonnay és Báthory Gábor mellözésével, nagy hirtelen fejedelemmé választották. Rhédeyt nem érdekelte a dolog közelebről, mert esze ágában se volt Erdélybe maradni. Bocskay temetése után késedelem nélkül haza felé tartott s mártius 7-én estve már Szent-Jóbra érkezett.¹⁾

Volt is oka a sietésre, mert Nyitra várát el akarták venni tőle s legújabbban Kolonics avatkozott a dologba, ki a békekötés után, mint bányavidéki generalis Érsekújvárott székelt. Rhédeynek hírül adák, hogy Kolonics az ő nyitrai jószágfelügyelőjét magához rendelte, szolgálait pedig a várórséggel együtt a császár hűségére akarja esketni. Útközben két levelet is írt Ilyésháznak, hogy ne engedje, hogy távolléte alatt Kolonics valami zürzavart, háborút indítson ellene s látván nyilvánvaló igazságát, addig is míg felérkezhetik, fogjon pártot mellette.²⁾

Pár nap múlva még rosszabb híreket hoztak Nyitrából, hogy most már Forgách Ferencz feni rá a fogát és a vármegyét akarja ellene támasztani. Rhédey elkeseredetten írja Ilyésháznak, hogy nem ezt érdemelte sok jámbor szolgálataért. Ha a király erőszakkal el akarja venni tőle a jószágot, vele pörbe nem száll, ám lássa ő felsége, micsoda ítéletben lesznek az emberek felőle. De ha más valaki törekszik az ő romlására, Isten és világ előtt bizonyoságot tesz, hogy életét se szánja elfogyatni jogos igaza védelmében. Különben ha Forgách hadat akar indítani ellene, jól vigyázzon magára *«mert ezen a földön is — úgymond — sokan éhen várják az hajdú vitézek»*.³⁾

Rhédey pedig nem az az ember volt, a ki minden igaz ok nélkül fenyegetőzzék. Nehezen jött ki a türelméből, megadta mindenkinek a becsületét, a mennyire csak lehetett kerülte a pörpatvart, de ha egyszer megharagították, tanácsos volt kitérni az útjából.

¹⁾ Ilyésházyhoz írott levelében csak úgy melleleg említi, hogy azóta az ország Rákóczy Zsigmondot már megesküdttette a fejedelemségre. *Történelmi Tár* 1878. évf. 875. l. Tudatja még, hogy egy jó lovat szerzett Ilyésházy számára s magával viszi.

^{2—3)} U. o. és 879. l. Levelét azzal végzi be, hogy ha már minden áron veszni kell Nyitrának, legyen inkább az Ilyésházyé. Örömet megalkuszik vele.

Bizony nem dicsekedett, mikor azt állította, hogy a hajdúkat egy szavával is megmozdíthatja. Bocskay halála után elégedetlenek voltak a viszonyokkal, sehogy se tetszett nekik Rákóczy Zsigmond, másfelől pedig tartottak a németek bosszújától s nem merték visszadugni a kardot hüvelyébe. A királyi biztosok embertelenül bántak el velök s kárörömmel vágták szemük közé: *meghalt Bocskay, füstbe ment minden adománya*. Szóval úgy állottak a dolgok, hogy ha egy Rhédeyhez vagy Homonnay Bálinthoz hasonló ember kiadja a jelszót, rövid idő alatt ismét vérbe, lángba borúl Magyarország.

Mártius 13-án Rhédeyt még Szent-Jóbon találjuk, hol Bocskay fejedelem adományából nemes udvarháza s birtoka volt. Most már nem sietett haza felé, pedig mint láttuk, rosszul állottak oda fel a dolgok.

Rákóczy Zsigmond, a mennyire nem vágyott, nem is törekedett a fejedelmi süveg után, ép oly buzgón igyekezett magát vetélytársaival szemben megszilárdítani székeben. Az ifjú Báthory Gábor kevés aggodalmat okozott neki, úgy viselte magát, mint a ki bele nyugodott a dolgok rendjébe, de Homonnay Bálint, Bocskaynak kijelölt utódja, nagyon elkeseredett s eleinte minden követ megmozgatott, hogy apósát megbuktassa. Rákóczy annál jobban tartott tőle, mert a hajdúk már mozgolódni kezdtek s a budai pasa vette kezébe az ügyet, zászlót és botot eszközölvén ki számára a portán. Homonnaynak nem csak a részeken, de Felső-Magyarországon is tekintélyes pártja volt s a kassai gyűlés egyenesen felszólította Rákóczyt, hogy mondjon le a fejedelemségről.¹⁾

De az erdélyi rendek híven kitartottak mellette s míg egyfelől diplomatai alkudozásokkal igyekeztek czelt érni, másfelől komoly készülleteket tettek Homonnay fogadására. Csakhamar Rhédey Ferenczet is megnyerték az ügynek, a ki nagyon alkalmas volt arra, hogy Homonnay befolyását a hajdúknál ellensúlyozza s különben is mint tapasztalt, jeles hadvezér sokat használhatott még az országnak. Nem volt idegen közöttük, jól emlékezhetek rá Székely Mózes idejéből, mikor Erdély szabadságáért harczolt.

Rhédeyt a nyitrai dolog mód nélkül elkeserítette s mikor

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek V. k. 335. 1.

Rákóczy Zsigmond 1607 május 7-én *Szent-Jób várát* és uradalmát neki adományozá,¹⁾ talán egy perczig sem habozott tovább, hogy mitevő legyen. Tudta, hogy magyarországi hatalmas ellenségeivel úgy se boldogulhat és hogy Forgách Ferencz, ki csakhamar esztergomi érsek lett, utóvégre is diadalmaskodni fog felette. Arra pedig nem számíthatott, hogy Bocskay mellett szerzett érdemeit Rudolf vagy Mátyás kormánya jutalmazni fogja s ha ráadásul még vére hullásával szerzett jószágától is megfosztják, mi keresete lehet neki Magyarországon?

Egy szó mint száz, hűséget esküdött Rákóczy Zsigmondnak, hogy alkalomadtán megmérkőzzék Homonnay Bálinttal, a ki őt már Érsekújvár alatt ellenségének és vetélytársának tartotta.²⁾

Nemsokára Báthory Gábor is eldobta az álarczot s a prágai udvar által támogatva, ki akarta forgatni Rákóczyt a fejedelemségből, a kinek ily körülmények között legelső kötelessége volt, hogy Bánffy Dénest, Báthory rokonát és Anna hugának jegyesét, elmozdítsa a váradi kapitányságból, s hogy e fontos véghely, Erdélynek «*örálló bástyája*», minden eshetőségre biztosítva legyen, Rhédey Ferenczet nevezte ki helyébe.

Nem volt oka tehát megbánni, hogy Erdélyben maradt, mert ilyen magas polczra Magyarországon sohasem emelkedhetett

¹⁾ Simon Máté: Supplementum ad dissertationem de dextra S. Stephani regis. 170. l. *Szent-Jób* várához, ugyancsak Sz.-Jób, Sz.-Miklós, Csokaj, Sárszeg, Véd, Piskolt, Sömjén, Kolon és Penészlek tartoztak. — Rhédeyt 1607 május 7-én be is vezették az uradalomba, de Warkuch György és felesége Nyáry Borbála tiltakoztak, s ebből hosszú pör támadt. (Nemzeti múzeum, Rhédey cs. levéltára.)

²⁾ A végtelenül hiú, ambitiosus ember féltette Rhédeytől a generalisbotot, mert elhitették vele, hogy «*Csillag bék Rédeynek kezét adta volna, hogy módot ejt benne és megöl engemet* — olvassuk naplójában — és Rhédeynek kéri a generálisságot» nem is ment az nap a pasák divánjába, mert attól félt, hogy méreggel teszik el láb alól, mint afféle természet szerint való urat, kitől a török nemzetnek jövőjében tartani kell. Tudomása volt erről Kolonicsnak is, a ki Érsekújvár alatt mindent elkövetett, hogy ígéretei, rábeszélése által Homonnayt a császár pártjára térítse. Mikor tehát 1605 október 26-án arra inti őt, «*hogy oltalmazza magát Rhédey Ferencz által praktikájától*», bizonyára csak hasznót akart húzni a jó úr hiszékenységből. (Homonnay naplója id. h.)

volna. A váradi kapitányság a legfőbb katonai méltóságnak tartott mindenkor s Rhédey előtt nagynevű, jeles férfiak viselték ezt a tisztséget.¹⁾

A jószág nélkül szűkölködő szegény legény, ki őseitől becsületes nevén kívül egyebet se örökölt, a hazátlan bujdosó, ki egy szál karddal menekült Fülekről, majd a török császár kegyelemkenyerén tengődött: Isten után saját erejéből előkelő méltóságot, dicsőséget, vagyont szerzett magának. Mint váradi kapitány egyzersmind Bihar vármegye főispánja, személyes tekintélyénél fogva pedig Rákóczy alatt a fejedelmi tanács legbefolyásosabb tagja volt.

De a sok hadakozás miatt még eddig nem ért rá, hogy nyugodalmas családi tűzhelyet alkosson magának, pedig már kenyerének javát megette. Körülnézett tehát az országban s mialatt Báthory Gábor Rákóczyval alkudozott a fejedelemségre, régi bizalmas barátját, Bethlen Gábort, háztűznézőbe küldé. Választása losonczy Bánffy István fiatal özvegyére, *Károlyi Katára* esett, a ki Bethlen Gábornénak testvére volt. A jövődöbéli sógor eljárt tiszteben s 1608 február 10-én már értesítette Rhédeyt a szerencsés eredmény felől . . . «*Az Úr Istennek szent neve legyen áldott, én mindeneket becsületesen véghez vittem uram . . . Az kyd becsületes ajándékát beadtuk, kgdtől szeretettel elvettük, vissza kgdnek hasonló ajándékot küldtünk, szolgálatunkat ajánlván kgdnek és kérjük vegye jó neven. Én pedig kérem a sz. Istent, hogy kgteknek ebbeli elkezdett dolgának kezdetét az miképen ő felsége megáldotta, végezést is így áldja meg, szentelje szent lelkével*».²⁾

Kívánsága teljesedett, mert Rhédey Ferencz tizenhárom esztendeig nagy boldogan élt Károlyi Katával.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Mikor lett Rhédey váradi kapitány, pontosan meg nem határozhatjuk. Sarmasági Zsigmond 1608 január 21-én arról értesíti Szamosközy Istvánt a történetírót, hogy «ezelőtt 6 héttel mentünk vala ki urunkkal Váradra: ott Bánffy Dénes helyett Rhédey Ferencz uram az kapitány most». *Történelmi Tár* 1879. évf. 33. l.

²⁾ *Szildgyi Sándor*: Báthory Gábor története. Okleveles Toldalék I.

A TIZENÖTÉVES TÖRÖK HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Arad vármegyében, melynek e háborúban való szerepével foglalkozom ebben a cikkben, teljesen a török uralkodott 1593-ban, midőn kitört az úgynevezett tizenötéves háború. A török igen nagy súlyt fordított e vidék védelmére s jelentős haderőt helyezett el váraiban. Lippa, Tótvárad, Arad, Világos, Erdőhegy és Topincs (Buttyin) falal közt ugyanis ekkor összesen 1018 török állott fegyverben. Mivel a két első vár defterét nem ösmerjük, csak a többi ötét vehetjük tekintetbe. Ebben az utolsó öt várban 713 török katona örködött a hódoltsághoz tartozó mintegy 1800 házra. E szerint egy török vitéznek 2—3 házra, vagyis mintegy 50 emberre kellett felügyelnie. Ha az adózó telkek s a katonaság száma közt való arányt megtartjuk, a Marostól délre, Fellak, Lippa és Tótvárad vidékén mintegy 1300-ra, s így az egész arad-zarándi hódoltságban hozzávetőleg 3100-ra tehetjük a házak, s mintegy 60,000-re a lakosok számát. Ennek fékentartására a szomszédos Gyula, Csanád és Temesvár őrségét oda sem véve, 1018 török mindenesetre elegendő volt. Egyébiránt az 1558. évi összeírásból 20—30%-ot le is kell számítanunk, tekintve a tömérdek pusztítást, dúlást és gyilkolást, úgy, hogy egy törökre valóban nem juthatott több 50 magyarnál.

Az őrség erőssége tekintetében az egyes várak így következtek: Boros-Jenőben 345, Erdőhegyen 271, Lippán 247, Tótváradján 58, Világoson 37, Aradon 32, Topincson 28 ember vigyázott, összesen 103 odára osztva, úgy, hogy minden odában vagyis szakaszban (a műsztafizoknál és topesiknál bölükben) 9—10 tiszt és közember szolgált. A személyzet számát ez a táblázat mutatja:¹⁾

¹⁾ *Velics-Kammerer* (Defterek, I. 377—382) után összeállítva.

Csapatnem	Lippán	Váradján	Aradon	Világoson	Erdő-hegyen	Jenőn	Topin- cson	Összesen
Ulufedzsik	Aga ---	2 1	—	—	2	2	—	7
	Szertopcsi ---	— 1	—	—	—	—	—	1
	Közember ---	58 37	—	—	132	185	—	412
	Kézműves ---	3	—	—	—	—	—	3
Azábok	Aga ---	2	—	1	2	3	—	8
	Kiája ---	2	—	1	2	3	—	8
	Bajrakdár ---	—	—	—	1	—	—	1
	Reisz ---	7	—	—	1	3	—	11
	Velidiváne ---	—	—	—	—	1	—	1
	Közember ---	121	—	16	57	91	—	285
Müsztafizok	Aga ---	—	1	—	1	—	—	2
	Kiája ---	—	1	—	1	—	—	2
	Közember ---	—	20	—	38	—	—	58
Topesik	Szertopcsi ---	—	1	—	—	—	—	1
	Kiája ---	—	1	—	—	—	—	1
	Közember ---	—	8	—	—	—	—	8
Martalóczok	Aga ---	2 1	—	1	1	2	1	8
	Szernáje ---	2 1	—	1	1	—	—	5
	Szeroda ---	4	—	—	—	—	—	4
	Közember ---	43 17	—	17	27	50	27	181
Müteferikák	Kapudán ---	1	—	—	—	1	—	2
	Dizdár ---	—	—	—	—	1	—	1
	Kiája ---	—	—	—	1	2	—	3
	Szertopcsi ---	—	—	—	1	1	—	2
	Müezzin ---	—	—	—	2	—	—	2
	Imám ---	—	—	—	1	—	—	1
Összesen	247	58	32	37	271	345	28	1018
Ebből tiszt	22	4	4	4	17	19	1	71
Közember	225	54	28	33	254	326	27	947

A katonatartás rendkívüli terheket rótt a török államra. Az arad-zarándi várak őrségének fizetése volt 1591-ben:

Jenőben	765821	akcse, azaz	27442	frt	91	kr., vagyis	6382	arany
Lippán	465405	«	«	16676	«	99	«	3878 ¹ / ₂ «
Erdőhegyen	199510	«	«	7150	«	55	«	1663 «
Váradján	144130	«	«	5164	«	64	«	1201 «
Világoson	65330	«	«	2340	«	70	«	544 ¹ / ₂ «
Aradon	62160	«	«	2227	«	40	«	518 «
Topincson	42955	«	«	7539	«	01	«	358 «
Összesen	1,745,301	«	«	62542	«	20	«	14545 «

Ezzel szemben egy később (1619. júliusában) kelt, de kétség-

telenül a török hódítás első idejére vonatkozó följegyzés¹⁾ szerint a lippai szandsák-bégnek évenként 210.000, a gyulainak 298.000, a jenőinek 164.800, s a csanádinak (kihez most már a fellaki nahie is tartozott) 207.000 akse jövedelme volt s így természetes, hogy a szultán kincstárának közvetlenül kellett fedeznie a katonatartás költségeit.

A mellett, hogy a török katona több zsoldot kapott, mint a magyar, teljes ellátásban részesült, sőt gyakran még a fekvő birtok jövedelmét is élvezte. Egy orlufedzsi naponként mintegy 8 akset, egész évben tehát $23\frac{1}{2}$ aranyat húzott, ugyanakkor, mikor a magyar huszár 18-at; a janicsár egy esztendőben mintegy 16 aranyat, a magyar 12-öt nyert zsold fejében; s azonkívül többnyire földesúr is volt és részesült a zsákmányban. Sőt Boros-Jenőben, 1599-ben, a magyar huszárnak is csak valamicskével adtak többet egy esztendőben 11 aranyból. Azonban az is igaz, hogy ekkor már nem igen fizetett rendesen a kormány, s így mintegy maga szorította katonáit, hogy örökösen zsákmány után lesekedjenek. Ebben a tekintetben különösen kivált erőszakoskodásával *Dsafer* jenői bég, ki valaha, mikor még *Márkházy* Pálnak hívták s követségben járt a portánál, az erdélyi fejedelemségre áhitozott s most is, mint már szandsákbég, jelentékenyen hatott az erdélyi s török viszonyok elmérgezésére.

Az 1593-ban kitört háború a törökkel való nyílt szakításra s a német szövetség keresésére ösztönözte Báthory Zsigmond fejedelmet. Azok közt, kik politikáját ellenezve, verpadra kerültek, ott találjuk Deszni urát, *Kendy* Ferenczet is; azok sorában, kik az elszakadás mellett lelkesedtek, első sorban látjuk *Bocskay* Istvánt, kinek Zarándban szintén voltak jószágai, és *Kornis* Gáspárt, ki jutalmul Deszni uradalmát kapta. *Palatich* György lugosi bánt Zsigmond már 1594-ben megbízta a lippavideki, temesi és krassói szerbek és oláhok föllázításával, a mi annyira sikerült, hogy ettől fogva napi renden voltak a török ellen való apró-cseprő portyázások. A fejedelem csakhamar még nagyobb lépésre határozta el magát. A harcokban megedzett öreg *Geszty* Ferenczet körülbelül 2000 emberrel a végből indította Lugos felé, hogy ha csak lehet, kézre-

¹⁾ *Velics*, *Defterek*, I. 414.

kerítse Lippát és Temesvárt, de mindenesetre akadályozza meg az utóbbi helyen táborozó tatárok dulásait. Útközben *Székely* Mózes, egyik alvezére, a lovasokkal hevenyében megtámadta *Facsád* (Facset) várát, melyet akkor gyakran Arad vármegyéhez számítottak, s ha a gyalogság idejében megjelenik, alkalmasint el is foglalja. Így azonban az ágyútűz elől csekély veszteséggel vissza kellett vonulnia. A gyalogság, a mint a vár alá érkezett, azonnal sánczokat és földalatti aknákat kezdett készíteni. E közben azonban a temesvári és a lippai törökök azon mesterkedtek, hogy míg az erdélyiek *Facsád* ostromával bajlódnak, ők magát Lugost foglalják el, hogy onnan Erdélyt is pusztíthassák. Erről értesülve, Geszty már a megszállás éjszakáján hadi tanácsot hívott össze, mely egyhangúlag elhatározta, hogy az ostromot félbeszakítva, Lugos biztosítására siet. Hajnalban futáshoz hasonló gyorsasággal indult Lugos alá s azt és a szomszédos erősségeket őrséggel megrakván, valóban megátolta a törökök s a tatárok szándékát.

Mikor 1595. január 28-án Rudolf és Zsigmond nyíltan védő és dacyszövetségre léptek egymással s ezt április 16-án az erdélyi rendek is helybenhagyták, a délvidék visszaszerzésének súlyos gondja az 1595. május 27-én a karánsebesi bánul kinevezett *Borbély* György feladatául jutott. A komolyabb készülődések hírére *Ahmed* temesvári pasa augusztus 1-én a gyulai, csanádi, lippai és jenői őrséggel éppen aznap pusztította el Jófót (Dobrárt) s a körülötte való hét falut, a mikor a fejedelem arája, Mária Krisztierna, Gyulafejervára érkezett. Ezzel csak siettette a háborúnak ezen a vidéken való megkezdését. Zsigmond a fölkelt «nemességet» 1500 lovassal megerősítve küldte az arad-zarándi részek visszafoglalására. Ez a sereg egy éjjel először is a népes *Tótváradot* támadta meg; magát a várost fölégette, a külön kis hegyen álló várba pedig létrákon feljutván, 200 főnyi őrségét levágta s a fontos helyet elfoglalta. Hat török a falakról leugorva, kísérlette meg a Maroson át való menekvést; a magyarok azonban őket is elfogták.¹⁾ A sereg azután Sebes várába visszatérvén, *Borbély* csapataival egyesült.

¹⁾ *Szóllósi* István Rövid Históriája (Kolozsvár, 1636., 5. l.) szerint:

«A vitézek erősen sérénykednek,
Város alá éjjel mihelyt érkeznek,

Borbély augusztus második hetében Facsád alá indult, s úgy megijesztette annak 300 főnyi őrségét, hogy augusztus 12-én feladta a várat, melyet Borbély *Barabás* Peter őrzetére bízott. A szabad hajdúk, adott szó ellenére, elfogták s elzárták a törököket. Másnap hajnalban Lugasy János lovasai hírül hozták, hogy a temesvári pasa 8000 embere a jenői és lippai bégekkel közeledik. Borbély elfogadta a csatát a nagyobb számú törökökkel szemben, kik erős, de sikertelen ágyútűzzel támadtak, míg a magyarok ágyúi sok kárt okoztak bennök. A szászok mindamellett már futni készültek, a mi annál végzetesebb lett volna, mert ugyanakkor a várban őrzött törökök is széttörték bilincseiket, s a mi kezök ügyébe akadt, avval támadtak a magyarokra. Barabás Péter azonban föllármázta az őrséget, egy szálíg levágatta a lázadókat, azután a bástyára ugrott s onnan harsány hangon bátorította a mezőn küzdő magyarokat. Neki is bátorodtak Borbélyék, bár közülök is elesett valami kétszáz, a törökök közül csak néhányat hagytak meghírmondónak. A sebesült pasát a közellevő erdőbe magukkal vitték ugyan a törökök, *Dsáfer* jenői bég azonban többedmagával fogságba esett. *Memhed* lippai bég, a volt budai pasának java korában levő fia, szintén a foglyok közt volt. A bég sirva fakadt, mikor annyi előkelő török fejét látta a porban heverni. «Vitézek — szólt a magyarokhoz — Nándor-fejérvárig most már minden a tietek!»

A két fogoly béget azután a diadal jeleivel együtt Gyulafejérvárra küldte Borbély. A fejedelem szemére hányta a jenői bégnek, hogy örökös pusztításai, határsértései, hódoltatásai, teljesíthetetlen kívánságai, a követekkel való kegyetlenkedései okozták ezt a háborút, a miért Isten büntetését várhatja magára. Azután Szamos-Ujvárra záratta mind a kettőt.

Ezalatt az Eperjesen (a mai Kelmákon) levő törökök, a facsádi veszteség hírére, felgyújtották kastélyukat s elmenekültek.

Az ostromhoz mindent elkészítenek,
Melyet reggel vitéz módon megvesznek.
Ölik, vágják, kiket benne találnak,
Úgy mint kétszáz jó törökök valának;
Hatan bennök Marosban leugrának;
Azok is hamar megfogattának.»

A solymosvárbeliek is elfutottak.¹⁾ Természetes, hogy Borbély nem sokat tétovázott s a fő nélkül maradt Lippa ellen fordúlt. Mindjárt felszólította a törököket a vár föladására. A törökök azonban méltatlannak tartották kívánságát, s arra emlékeztették, hogy ezelőtt 44 esztendővel két hatalmas ország hadserege is alig tudta bevenni Lippát, melyet vára és körfala most is jól megvéd.²⁾ A magyarok a szomszédos hegyről azonnal lövetni kezdték a falakat, melyeknek erősítésére a törökök háromszáz parasztot hajtottak be. Megígérték nekik, hogy nemcsak zsoldot kapnak, hanem az adótól is örökösen fölmentik őket; a parasztok azonban az első alkalmas éjszakán kiszöktek, átállottak a magyarokhoz s figyelmeztették a kapitányokat, hol leggyöngébbek a falak. Ezen annyira megijedtek a törökök, hogy már csak az említett renegát, *Márkházy* Pál buzdítására tettek le a megadásról. A magyarok mindent előkészítettek a város

¹⁾ Az egykorú krónikás vers szerint (*Historia*, melyben az felséges Báthory Zsigmondnak erdélyi fejedelemnek 1595. esztendőben viselt hadai irattatának meg. Kolozsvár, 1596., 5—6 l. Egyetlen példánya az erdélyi muzeumban)

Ezt hallván törökök, *Eperjeszt* kik laknak,
Meggondolván dolgát a facsádiaknak,
A várost meggyújták, várból kifutának, —
Ki hova láthata, széjjel eloszlának.

Solymosi török is már önön-magában
Elvégezte vala, ne maradna várban;
Azért készülének, esének futóban, —
Ezenképen várat hagyák csak pusztában.»

²⁾ A krónikás vers szerint a lippaiak először a gyulaiaktól kértek segítséget:

«Nincsen — úgymond — bégünk; nem tudjuk, mit tegyünk,
Vitéz törököktől mind megmenekedtünk,
A vár tartására nincsen elégségünk, —
Azért ne hagyjatok, legyetek mellettünk.»

De azok sem segíthettek, mert sok a sebesültjök s nekik sincs bégjük. Levelöket elfogván Borbély, másnap újabb követet küldött Lippába, biztatva, hogy őket nem vágatja le, mint a facsádiakat. Azonban:

«Követ a beszéddel keveset használa:
Török nem bízhatik semmit magyarokra.
Inkább mind egy lábíg meghalának várba'. —
Ilyen választ vitéz törököktől hozta.» (U. o., 6—7. l.)

felgyújtására, s egy hajnalban nagy erővel rohantak a várra. Erre a törökök kijelentették, hogy alkudozni kívánnak az átadásról s hogy

«Ha szabadon menni várból őket hagynák,
Ők is magyaroknak a várat megadnák.»

Borbély, kinek ügyis fogytán volt a puskapora, azt kívánta, hogy fegyvertelenül s minden hadi szert ott hagyva vonúljanak ki; a törökök azonban aztakarták, hogy fejenként két lóval s néhány társzekérrel távozhassanak. Ebbe nagynehezen, augusztus 18-án, meg is nyugodott Borbély, s másnap megtörtént a kivonulás.¹⁾ Minden török annyit vihetett magával, a mennyi egy lovon elfért. A szabad hajdúk erősen morogtak, hogy meg vannak fosztva annyi szép zsákmánytól. Borbély azonban, hogy adott szavát megtörve, vissza ne riassza hasonló hódolattól a többi vár őrségét, a törököket több mért-földre maga is elkísérte s megoltalmazta őket a kiraboltatástól. Történt azonban, hogy az egyik török valamikép elszakadt a csapattól, sírva kérte a magyarokat, engednék őt is a többihez. A vitéz *Pattantyús* László magyarosan öltöztette föl, hogy a szabad hajdúk rá ne ösmerjenek, s úgy bocsátotta útnak. A török, nem hálálhatván meg másképen ezt a jóságot, megígérte, hogy majd megszolgálja ezt nekik Gyulán, melynek ostromára bizonyosan készülődnek. — Lippán, melyet 44 esztendő előtt százezer török is alig tudott bevenni, s melyet most egy maroknyi had elfoglalt, sok hadi szer, por, golyó és élelem került a győztesek kezébe.

A fejedelem, ki nagy örömmel értesült Borbély sikereiről, azonnal meghagyta a váradiaknak, kikre a téli hadjáratban a tatárok ellen tanúsított gyávaságuk miatt haragudott, hogy alkalmat keresve a nevükön esett csorba kiköszörülésére, csatlakozzanak a lugosiakhoz. Velök együtt Borbély György, *Békés* István lugosi bán vezetése alatt, mintegy ezer lovast és gyalogot küldött *Boros-Jenő* ostromára. A lugosiak szeptember 16-án, a váradiak másnap érkeztek a vár alá. A sövényfalakkal és árkokkal körülvett tágas mezőváros belsejében, kettős sáncz, a Körös és 700 török által védett vár ostroma nehéz föladatnak látszott. *Király* György, váradi

¹⁾ Seps *Laczkó* szerint (*Mikó*, Erdélyi tört. adatok, III. 29.) szept. 1.

helyettes kapitány, kisebb mozsarakkal és ket nagyobb ágyúval a szőlőskertekből és a szántóföldekről nagy erővel kezdte lövetni a várost, melyet a törökök, tovább nem védhetvén, felgyújtottak, s azután a várba vonultak. Mivel a magyarok rohamra alig gondolhattak, alá akarták aknázni a várat, máshol pedig a Körös vizét elvezetni a falak alól. Már-már czélt értek, mikor a folytonos esőzések miatt megáradt Körös minden munkájokat megbiúsította. Most már a törökök is nekibátorodtak, s a falakra azt az írást függesztették ki, hogy csak menjenek haza feleségeikhez a váradiak; sőt ki is törtek rájuk, megöltek közülök néhányat, s pár zászlót is elvettek tőlük, mire gyávaságukat gúnyolva, vonultak be a várba.

Most a magyarok roppant sok földet, anyagot hordtak össze, hogy betöltsék az árkokat, s azután egész közelből olyan erővel ágyúztak, hogy máris igen megrongálták a várat. Erre azután október 15-én a hadi tanács határozatából a szabad hajdúk s a többiek délután 3 óra tájban általános rohamot intéztek. A törökök azonban visszaverték őket és sokat megöltek, megsebesítettek közülök. *Barabás* Peter, kit pár nap előtt 3 zászlóaljjal és két nagyobb ágyúval *Borbély* György küldött az ostromlók segítségére, ágyúút a sánczokban föllállítva, katonáival még azon éjszaka hazatért Lippára. Szerencsére azonban útban volt már akkor maga *Borbély* György is, ki a sikertelen roham után való nap, a vár megsegítésére tűzzel, vassal pusztítva siető temesvári törökök megelőzése végett azonnal fölkerekedett *Boros-Jenő* megsegítésére és *Barabást* is visszaparancsolta. A nagy ködben, sötétségben nem tudhatta meg, hányan vannak a törökök s különben is csak óvatosan haladhatott előre. A temesváriak, zsákmánynyal megrakodva, odébb állottak, a magyarok ellenben szerencsésen megérkeztek a vár alá. *Borbély* György másnap hadi szemlét tartott, a mi és az ostromló sereg növekedése nagyon lehangolta a jenei törököket. A vezér tömördek fát hordatott az erdőből, s köröskörül magasan fölhalmozta azt a falak alatt. Megsegíttetésökben többé nem bízva s attól félve, hogy a magyarok fölperzselik őket, a jenei törökök kijelentették, hogy hajlandók alkudozni a megadásról. A szabad hajdúk akaratával nem törődve, *Borbély* csakugyan alkudozni kezdett. Kezesül *Erdélyi* Györgyöt küldte hozzájuk, ezek viszont az alajbéget (alkapitányt) indították táborába. *Borbély* megengedte, hogy szabadon

elvonúlhasanak és vagyonukat is magukkal vihessék. A hajdúk, kik nagy zsákmányra vágytak, kijelentették, hogy őket nem köti az eskü, s hogy kár a törököket bántatlanul elbocsátani, mikor be is vehetnék tőlük a várat. A vezér keményen megfenyegette őket arra az esetre, ha adott szavát nem tisztelnék. A hajdúk azonban, kik dühösek voltak a szerződés miatt, káromkodások közt hagyták oda a táborn, s attól mintegy 1500 lépésre cselet vetettek. Borbély György azonnal magyarokat küldött a várba a kapuk megszállására, s hogy a fejedelem zászlaját a négy mecset tornyára s más kiválóbb pontokra kitűzzék. Szombaton, október 21-én, a törökök, kik éppen aznap hallották Szinán oláhországi nagy vereségének híré, csomagolni kezdtek s másnap délután 3 órakor gyermekeikkel és feleségeikkel könnyezve hagyták oda a várat. Holmijukat 60 kocsi vitte utánuk. Ki volt kötve, hogy a kivonuló törököknek nem szabad összejátszaniok más várak őrségeivel; hogy tehát a fedezetökre rendelt magyar csapatok, melyek őket Páléléséig kísérik, ne csalják törbe. Azonban híre ment, hogy értesítésökre a gyulaiak és temesváriak egyesültek, s hogy Pálélésénél le akarják kaszabolni a magyarokat. Kérdőre vonatva, hiába erősítették, hogy semmit sem tudnak a gyulaiak és temesváriak szándékairól; a kíséret magával vivén két béget is, visszatért a táborba, a hajdúk lekaszabolták őket, az asszonyokat és gyermekeket elfogták, s a zsákmányt elszedték. A bégek visszanyerték szabadságukat. A szabad hajdúk, Borbély haragjától félve, az éppen ostromolt Szolnok alá készültek menni; a vezér azonban utánuk küldött, s kijelentette, hogy senki-nek sem lesz bántódása, sőt a zsákmányt is megtarthatják, mire vissza is tértek, s a fejedelemnek ismét hűséget esküdtek, a török asszonyokon és gyermekeken jó áron adtak túl.

Október 22-én, tehát Jenő visszavételének napján, maguk a törökök égették föl a szarvasi s 24-én a békési palánkot. Másnap Világosvár s valószínűleg Pankota is meghódolt a keresztényeknek. Egy keresztény levelező előtt a gyurgyevoi bég állítólag úgy nyilatkozott¹⁾, hogy a szultán maga parancsolta volna meg a tarthatat-

¹⁾ 1595. okt. 24. levél a jenői (genoei) táborból. (Neue Zeitwng von Eroberung der neuen Festung Georgia und Symbelt in Siebenbürgen, stb. Drezda, 1595. — A budapesti nemzeti muzeumban.) ²⁾ U. o.

lan erődök átadását. Gyulát ugyan, részint az idő előrehaladt volta, részint seregének kicsisége miatt már nem támadta meg Borbély s valószínűleg e miatt nem bántotta a Gyula felől könnyen megsegíthető Erdőhegyet sem, de így is meg lehetett elégedve az 1595. évi hadjárat eredményével. Facsád (Facset), Tótváradja, Eperjes, Lippa, Solymos, Arad, Fellak, Nagylak, Csanád, Siri, Világos, Pankota és Jenő, összesen 13 vár szabadult meg a török igrája alól¹⁾ s Borbély György, Király György, Fésűs András, Békes István, Pattantyús László és mások hősisége Arad és Zaránd vármegyék nagyrészét visszaszerezte Erdélynek s vele a magyarságnak.²⁾

Alig foglalták vissza az erdélyiek az arad-zarándi várakat, azonnal megkezdték a birtokviszonyok rendezését. A borosjenői vár javainak összeírásával *Zsigmond* fejedelem *Ugray* Gergely biharmegyei alispánt és *Köveskúthy* Márton várai tisztartót bízta meg. 1596. márczius 26-án pedig már a pozsonyi országgyűlés is meghozta a XXXV. törvényczikket, melynek értelmében a császárnak (!) sürgetnie kell az erdélyi fejedelmet, hogy mivel Isten akaratából Lippa, Jenő, Pankota, Világosvár s több más erősség

¹⁾ *Bethlen* Gábor levele 1627. szept. 14. *Tört. Társ.* 1882., 48. l. — Az említett egykorú históriás ének (8. l.) szerint

„Törökök ezt hallván, kik vannak Csanádban,
Nagylakban, Fellakban és Világosvárbán,
Aradiban, Siriban és Pankotában
Meg nem maradnának, — esének futóban.»

²⁾ Főbb források, a ritkasága miatt gyakrabban idézett históriás éneken kívül: Rövid história, melyben megíratik Szervan basának . . . kijövele 1595. esztendőben. *Szőllősi* István históriás éneke. (Kolozsvár, 1636., 4r. 9 levél.) Az erdélyi muzeum példánya — *Mansfeldische Histori.* Schlacht und Herrliche Victoria in Ungern. Nürnberg, 1595. 4r., 26 levél. — *Zweyerley neue Zeitung* . . . Die ander Zeitung . . . wie . . . Festung Fogiat (Facsát) und Stadt Lippa eingenommen. Nürnberg, 1595. 4r. 4 levél. — *Neue Zeitung* stb. Drezda, 1595. 4r., 8. l. okt. 24—26. tudósítás. — *Baranyai Decsi* János, *Magy. Hist.* 184., 188., 224—9. — *Szamosközy* Tört. Maradványai, IV. 48—8. — *Bethlen* Farkas *Hist. de rebus Transylv.* III. 584—9. — *Istránfy*, *Hist.* XXIX. könyv. — *Sepsi Laczkó* Máté krónikája (*Mikó*-nál, *Erdélyi tört. adatok*, III. 28—9.) — *Hurmuzachi* Documente. III., II., 56., 67., 134., 155—6., 487—8. stb. *Ortelius* Chronologia oder hist. Beschreibung stb. Nürnberg, 1620., 395—6.

megszabadult a töröktől, azoknak területén adassa vissza a volt földesurak jószágait. Egyébiránt kijelentették, hogy a visszahódított vármegyékben tiszteletben tartják a fejedelem hatóságát. *Pongrácz* Frigyes, szatmári kapitány, valóban még abban az esztendőben visszakapta Cseke-Vadászt s mások is új adományt nyertek régi javaikra; a török azonban egyáltalán nem akart könnyedén lemondani Aradról és Zarándról s visszafoglalására újabb kísérleteket tett.

1596. elején új pasát kapott Temesvár, az eddigi pedig családjával és kincseivel együtt Konstantinápolyba kívánt visszatérni. Erről értesülve, Lippa új kapitánya, *Borbély* György, 2000 lippai katonát bújtatott el egy erdőben, mely a pasa útjába esett s a társzekerek gyanútalan kísérőt megtámadván, márczius 4-én 300 törököt levágott, levágta magát a pasát is; zsákmányul ejtett 300 lovat, 13 (mások szerint 75) társzekeret, melyeken mintegy 150,000 scudi értékű kincs volt felhalmozva, s megszabadított 160 nőt, kiket a pasa Konstantinápolyba, a hárembe akart magával vinni. *Borbély* tudósítását nagy örömmel vette a fejedelem¹⁾, de természetes, hogy a temesvári törökök nem akarták ennyiben hagyni a dolgot, és pedig annyival kevésbbé, mert a hajdúk Lippán április közepéig 4000-re szaporodtak s folyton portyáztak Temesvár alá.²⁾

Április végén a kolozsvári országgyűlés már értesült, hogy *Szolimán*, a «nagyszemöldöktű» temesvári pasa, a végházak bégjeivel s a tatár kánnal együtt április 28-án Lippát megszállotta s hogy a Körös vidékét is dúlják a tatárok. *Borbély* György megerősítette ezeket a híreket, a mire az országgyűlés azonnal 4000 emberből álló hadat rendelt Lippa védelmére s a Maroson lefelé 12 nagyobb

¹⁾ *Hurmuzachi*, Documente privatore la historia romanilor. III. II., 171. Neue Zeitung und wahrhafte Beschreibung, was maffen des Fürsten Eigimundus . . . Kriegsvold von Lippa den großmichtigen Pascha von Demeschwar auffß Haupt geschlagen. Augsburg, 1596. Verseken. (Emliti *Kertbeny*, Bibl. 286.). Zeitung auß Ungern, welcher maffen der Fürst auß Siebenbürgen den gewesenen Pascha zu Temiswer den 4. Febr. angegriffen. Augsburg, 1596. (U. o.) Günstlerley Zeitungen . . . die viert; Wie Siebenbürg. Freybeutter von Lippa den gewesenen Pascha von Temiswar 4. März . . . gefäbelt, 75 Wägen seiner Haab bekommen . . . Augsburg, 1596. 4. levél. A rablók vezérét Deli Mártonnak nevezi. (A magy. akadémia példányában.)

²⁾ *Hurmuzachi*, 191.

ágyút küldött a várba. Borbély küldöttei álútakon a fejedelmet is fölkeresték és gyors intézkedésre kérték.

Zsigmond haladéktalanul fölhívta *Tieffenbachot* és *Prépost-váryt*, császári segélyhadak küldésére, s ágyúkkal s lövészekkel ellátva, ő maga is útnak indított egy csapatot, a Kenyérmezőre pedig nemesi fölkelést hirdetett.

A temesvári pasa május 5-én már teljesen körülvette s azonnal lövetni kezdte Lippát. Az első kirohanásnál visszavert magyarok éjjel hamarosan kijavították a falakban esett károkat, mire május 6-án a törökök a városon uralkodó hegyről lövették Lippát úgy, a hogy azt a múlt esztendőben a magyaroktól látták. Az őrség azonban éjjelenként a betegeket és sebesülteket is odahajtotta a falak kijavítására. Még a finom borokat is kieregették, hogy az üres hordókat azután földdel teletöltve állíthassák be a résekbe. Helyenkint magas földhányásokkal borították a falakat, hogy az ellenséges golyók erejét gyöngítsék, s beégetett hegyű karókkal s nagy rakás terméskövel dugták be a hézagokat. A török vezérek és követeik hangos magyar szóval ígértek szabad elmenetelt az őrségnek, ha megadja magát, sőt leveleket is dobtak be a lippaiakhoz. Mikor ez nem használt, gyújtogatni kezdtek a törökök, kik szerdán, május 7-én hajnalban 5 órakor, minden eddiginél hevesebb ágyúzást kezdtek; ennek fődözete alatt tett rohamukat azonban délután 1 órakor az őrség visszaverte. Különösen kitűntek ezúttal a *skót zsoldosok*, kik 143-an (mások szerint csak 75-en) voltak a várban, s kik ezúttal jól megszolgálták zsoldjukat, mely havonként 990 forintjába került az országnak. Soraikból 25 esett el; velök halt a lengyel *Komorovszky* is, ki arról volt híres, hogy ujjáival ketté töri a tallért, patkót, míg a skótok kapitánya egyetlen ökölcsapással képes volt agyonütni a lovat. *Aracsay* Mihály és *Petty* Farkas alkapitányok, *Szilágyi* István, *Tury* Márton és *Ferencz*, *Barabás* Péter, *Kaptáry* János és *Verebélyi* János hadnagyok szintén megtették a maguk kötelességét. *Galacz* István hadnagy a törökök fogságába esett, de a csanádi bég is halva maradt a csatatéren.

Május 10-ről 11-re menő éjjel *Borbély* György főkapitány, a skót kapitány tanácsára, elsüttette összes ágyúit, a mi nagyon megrettentette a pasát, mert azt hitte, hogy segítségök érkezett a várbelieknek s annak örömére lövöldöznek. Föltevésében az is meg-

erősítette, hogy értesülései szerint *Palatics* György lugosi bán megbízásából *Buday* György vitézei éppen azon éjszaka verték és gyújtották föl Temesvár külvárosait; a pasa tehát május 11-én sietve elvonult Lippa alól, hogy már most székvárosát védelmezze. *Zsigmond* fejedelem, ki Magyarországból hazatérve, maga állott Déva alatt gyűjtött 101 zászlóaljának élére, szintén az ő készülődéseinek tulajdonította, hogy «nagy kárával, veszedelmével» Lippa elől elszállt a török. Jövetele nem is volt vakhír egészen. Pár nap múlva ott állott már Lippa alatt, honnan teljes díszben vonult eléje a vitéz *Borbély* György. A fejedelem a két sereg szemeláttára megölelte ősz vitézét, ki két év előtt történt utolsó találkozásuk óta annyi derék győzelemmel örvendeztette meg őt. Úgyszólván diadalmenetben vonult be Lippába, megszemlélte az ellenség elhagyott hadállását, a megrongált falakat, az elesettek levágott fejait; azután az egész őrség jelenlétében megdicsérte *Borbély* György, *Barabás* Péter, *Thury* Ferencz, *Kaptáry* János és a skót parancsnok hősiségét, majd néhány napig való pihenést engedett seregének.

Hadi tanácsot tartván a tennivalókról, az egyik rész azt javasolta, érje be Lippa megtartásával s az ellenség futászerű visszavonulásával; a jövő tavaszig pedig bocsássa haza seregét, mely nagyobb vállalatokra úgyis kevés és várja be, míg a németekkel egyesülhet. Mások ellenben a futó ellenség üldözését s a gyors mozdulatokat ajánlották; nem lehetetlen, hogy a lippaiak és jenőiek példájára a temesváriak is megadják magukat. *Borbély* György a mellett volt, hogy nem kell ugyan azonnal Temesvár ellen indulni, de visszavonulni sem szabad. Üldözzék az ellenséget, főkép a tatárokat, s próbálják visszavenni Csanádot, Becskereket stb. Ha azután a környező kisebb várakból nem remélhet segítséget és élelmet a török, Temesvár ellen is több bizalommal kezdeknek valamit.

A fejedelem maga is folytatni akarta a támadást. Minden szükségessel jól ellátván Lippát, megindult a vár alól, s már június 4-én megszállotta Fellakot, melynek kastélyából jövetele pusztá hírére kivonultak a törökök, s 16-án Temesvár alatt fogadta azt a szentelt kardot és sisakot, melyet némi pénz kíséretében a pápa küldött neki. Egyideig hősi módon ostromolta Temesvárt, s nyílt csatában mintegy 3000 törököt és tatárt vágott le; a vár ellen azonban nem boldogult és hiába áldozta föl sok jó vitéze életét. Az

egyik rohamban pl. a lippai harcokban annyira kitért *Barabás* Péter s a skótok alkapitánya is elesett. Arra a hírre azonban, hogy 20.000 főnyi fölmentő sereg közeledik, egy éjjel nagy titokban előre küldte Lippára összes ágyúit s hadi felszereléseit, azután az üres hordókat stb. felgyújtatván, hirtelen visszavonúlt, Lippát mintegy 2000 lovassal és gyaloggal *Szelestey* János őrizetére bízván, hazatért Erdélybe.

Szelestey néhány nap múlva válogatott csapattal, melyben skótok is voltak, Csanád megvételeire ment. Föl is gyűjtött sok házat ottan, s márhazafelé indult a zsákmányul ejtett marhákkal egyéb javakkal, mikor a temesvári pasa váratlanul rajtaütött. *Petky* Farkas és sokan fogságba jutottak, mások elestek, s megfutott maga *Szelestey* is. A csanádi bég a főkapitány tollas süvegét diadal jeléül a palánkon egy karó tetejébe tűzte. S ezzel a Maros mentén erre az esztendőre véget is ért a hadjárat¹⁾, hogy annál nagyobb arányokban, de kevesebb szerencsével induljon meg Felső-Magyarországban.

A következő 1597. évben a fejedelem *Márton* deák lippai tisztartót, mint a török nyelvben kiválóan járatos férfiút, küldte a szultánhoz, hogy őt békére bírja. *Márton* deák ígerekkel és ajándékokkal tért haza Konstantinápolyból; a fejedelem azonban teljesíthetetlennek találta a szultán kívánságait, s a lippai tisztartót ismét egyenesen a prágai udvarhoz küldte, hogy a fenyegető körülményekről számot adjon. *Márton* deáknak Lippáról való eltávozása és a hiányos ellenőrzés lehetett oka, hogy ugyanazon 1597. esztendőben *Ajthony* Jakab deák lippai harminczados, másokkal összejátszva és csupán saját hasznát keresve, a lippai helyőrségben mesterségesen fölverte az élelmi és egyéb czikkek árát, s ezzel elégtelenséget keltett a katonák közt. Az 1598. évi januári országgyűlés *Gyerőfi* János fizetőmestert s a lippai kapitány egyik emberét volt kénytelen megbízni a deák számadásainak megvizsgálásával s azzal, hogy egyenesen a következő országgyűléshez tegyenek

¹⁾ Legfőbb adatai: *Szamosközy*, IV., 56—7., 69., 467. A fejedelem június 26-iki levele, *Tört. Tár*, 1887., 573—4. *Szűlgyi*, Erdélyi Országgy. Eml. III. 361—2. *Bethlen F.* Hist. de rebus Trans. IV. 8—13. *Istránfy* XXX. könyv. *Decsy*, 252—263. *Harmuzachi*, Documente, III. II., 194—8., 507—8.

jelentést.¹⁾ A lippai vitézek már a csanádi veszedelem után egyenesen árulásról gyanúsították saját kapitányukat, *Szelestey Jánost*, a ki bátor és vitéz, sőt vakmerő, egyúttal azonban nagyralátó, követelő, menyecskes és hirtelen haragú ember volt, kit vitézei a temesvári pasával való összejátszásra is képesnek tartottak. Hogy el ne adja őket valamiképen a töröknek, a lovasság és gyalogság főbb tisztjei összesúgtak-búgtak, megfogták a főkapitányt s hamarosan a fejedelemhez vitték Gyulafejérvárra. *Szelestey* veszélyben látván életét, becsületét és vagyonát, csupán arra kérte a fejedelmet, ne adjon egyszerűen hitelt írigyeinek, hanem láttasson fölötte törvényt, mert ő kész a legnagyobb kínokat, magát a halált is elszenvedni, hacsak a legcsekélyebb árulást is rábizonyíthatnák. A fejedelem csakugyan megengedte, hogy *Sibrik Gáspár* házánál tisztességes fogságban tartsák a főkapitányt, ki most már a legnagyobb nyugalommal nézett ítélete elé, mely valóban fölmentette minden vád alól.²⁾ Azonban pörének eldőltéig nem lehetett főkapitány nélkül hagyni a fontos Lippát, melynek parancsnokává a fejedelem ismét *Borbély Györgyöt* tette. Megjutalmazta más két tanácsosát is, a mennyiben 1597. április 24-én *Kornis Gáspárt* a hatalmas deszni (déznai) uradalommal, aug. 25-én pedig *Jósika István* kanczeliárt a brancskai kastélylyal, s Aradban 12 jószággal ajándékozta meg. Jósikára más kitüntetés is várt. A fejedelem őt bizta meg, hogy a Dévánál gyűjtött hadakkal Temesvárt ostromolja. Érkezését be sem várva, *Borbély* a lippai katonák egy részével azonnal megszállatta *Arad* és *Csanád* paláncsait. Deczember 12-én már Jósika is töretni kezdte Temesvárt, 1598. január közepén azonban abba kellett hagynia a sikertelen vívást, mire *Borbély* *Arad* és *Csanád* várait még jobban megerősíttette. *Arad* városát a várkapitánysággal együtt a kegyeibe most már visszafogadott *Szelesteynek* ajándé-

¹⁾ 1598: XI. t. cz. Erdélyi Országgy. Eml. IV. 132—3.

²⁾ Német ujságok már azt híresztelték róla, hogy mint árulót, 4 lóval rugatta szét őt a fejedelem. L. *Ungerische, Siebenbürgische u. Geschiedten...* Wie der Fürst in Sieb. seinen Obersten zu Lippe, Geleſti (*Szelestey*) Januſch genant, mit 4 Hossen zerreiſſen laſſen, und daß er die Beſtung Lippe dem Türken übergeben wollen. Nürnberg, 1597. 4r. 17. levél. (A magyar nemz. muzeumban.) Másik kiadása is van.

kozta a fejedelem. Ő maga azonban 1598. április 10-én kedvét vesztve, lemondott a fejedelemségről, míg Jósikát, a fejedelemségre való törekvés gyanúja miatt, nemsokára Rudolf király fejeztette le.

Erdély s vele Arad és Zaránd vármegyék védelmének terhe most Rudolf erdélyi biztosaira nehezedett.

A temesvári pasát nagyon bántotta, hogy tavalý Csanád és Arad a magyarok kezébe esett. A mint tehát értesült, hogy Zsigmond lemondott a fejedelemségről, casus bellinek tekintette Erdélynek a németek kezébe való jutását s 1598. június 19-én már megszállotta Csanádot. *Móré* László várkapitány idején segítségre szólította Erdély rendeit, s már útban is voltak a lippaiak, jenőiek és váradiak egyéb erdélyi hadakkal, úgy, hogy a pasa sietve visszahúzódott a vár alól; június 27-én pedig Lugos alatt szenvedett vereséget. Most azonban híre jött, hogy maga a szerdár, *Szaturdsi Mehemed*, jön a hiba jóvátételére, Erdély elvételére.

Július 4-én Szuhay István és Istvánffy Miklós erdélyi császári biztosok, pénzt és katonaságot kértek Miksa főherczegtől, mert egy Nándorfejervárról elszökött s egy Temesvárról pénzen kiváltott fogoly azt állítja, hogy a törökök Lippát vagy Csanádot akarják ostromolni, s hogy azután Erdélyre rontanak. Hasonló híreket írt Lippán katonáskodó fiának egy szegedi asszony és segítséget sürgett maga a lippai kapitány is. Miksa azonban sem pénzt, sem sereget nem kapott bátyjától, Rudolf királytól, mire Zsigmond, ki április 10-én lemondott fejedelemségéről, augusztus 20-án újra átvette az uralkodást s a hon védelmét. Arad városát a kapitánysággal együtt *Szelesteynek* ajándékozta. Teljesen romokban hevert Arad vára, mikor parancsnokságát átvette *Szelestey*, ki most minden dícsvágyát ennek az erősségnek helyreállításában kereste. Voltakép nem arra törekedett, hogy ostromnak is ellenállni képes várrá alakítsa át, csak arra, hogy sánczai mögül zavarhassa a törököknek különösen Lippa ellen való működését. Mivel nem állott rendelkezésére elegendő mészh és czement, úgy segített magán, hogy az ásatott új sánczokat húsz láb szélességben téglalakúra kivágott gyephantokkal béleltette. A hantok közé tölgy- és fűzgallyakat dugdosztatott, hogy azok ott megfakadván, gyökereikkel össze-vissza fonódjanak s erősen, szinte elválaszthatatlanul együvé tartsák a

gyeptéglákat. Az így elkészített hantrétegre újabb hantréteget rakott s így tovább, mindenütt teleszurkáltatván a közöket vesszőkkel, hogy a sáncz fala valóságos gyökérhalmazat legyen. Ez a rugalmas fal ellenállhatott erős ágyúzásnak is. Ellátta falpárkányzattal és fedett folyosókkal, bástyákkal is, úgy hogy távolból falakkal jól megerősített városnak látszott Arad. Azonban több év kellett volna hozzá, hogy a hantréteg megüledjek s a cserjék ágas-bogas szövevénye megfeleljen a várakozásnak. Erre pedig most éppenséggel nem maradt idő, *Szaturdsi Mehemed* hadai bevévén Csanádot és Nagylakot, ellenében Aradot sem lehetett volna tartani. Mikor Szelestey még csak nagyjából volt készen munkálataival, belátta, hogy a szerdár serege s nehéz ágyúütegei ellen most még nem védelmezheti hevenyészett várát s mivel fölszerelése hiányosak voltak, az őrség pedig csekély, megsemmisítette eszesen és ügyesen készített erődítéseit, felgyújtotta s majdnem lakhatatlanná tette ismét Aradot, honnan katonáival együtt Váradra ment szolgálni.

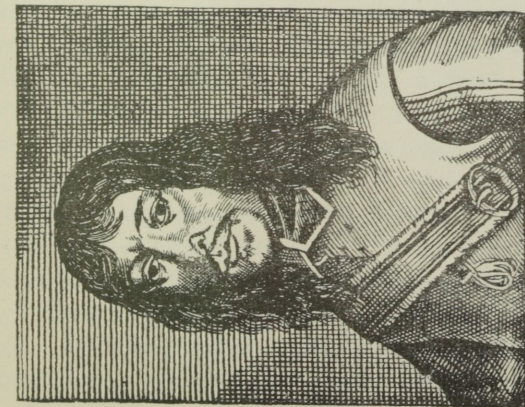
Szeptember 13-án Zsigmond fejedelem már arról értesítette Miksa főherceget, hogy a törökök és tatárok nagy erővel állanak a határokon, s hogy Csanád, Arad és Fellak kastélyait be is vették. A higgadtabbak elösmerték, hogy jobban tett Szelestey, mintha a még gyöngye kastélyba zárkózva, czéltalan védelemben ontja véré, elfogatja vagy megöleti magát, hogy a közjón semmit sem lendítve, végezze életét, melyet máshol hasznossá tehetett s tett is. Mert Váradon az aradi hajdúkkal együtt, még ebben az esztendőben vitézségének sok jelét adta. Az ellenségre puskaporral töltött csöveket és lenzsákokat szórt, mik az égő kanócztól tüzet fogván, iszonyúan pusztítottak a törökök közt és sokat szétszaggattak, összeégettek, megöltek.

Az a béke-alkudozás ugyanis, melyet Zsigmond fejedelem követői (Sennyey Pongrácz, Palatics György, Kornis Farkas és a szászsebesi bíró) Lippán, Szaturdsi Mehemed szerdár és a tatár khán megbizottaival kezdtek, nem vezettek eredményre, mindamellett, hogy Zsigmond már hűséget is ajánlott a szultán iránt. A szerdár eleinte Lippa és Jenő ostromára gondolt. Utóbb azonban arra számítva, hogy a köszvénytől gyötört, de bátorlelkű *Borbély* György oltalma alatt álló Lippa úgylis azonnal behódol, mihelyt

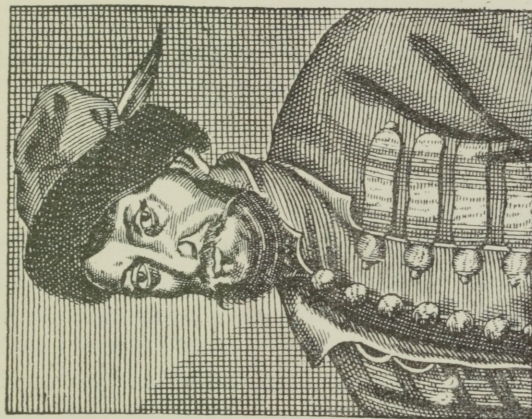
Váradot beveheti, a Körösön átkelt Fahídnál s útközben elpusztítva Zaránd- és Biharmegyét, Várad alá nyomúlt. Az október 2-dikán kezdett ostromot azonban november 3-dikán székelyszemre abba kellett hagynia, mire a szultán selyemzsinórt küldött neki.¹⁾

MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Az 1598. évi hadjárat története: *Decsy*, 292—3. és 296—7., *Bethlen F. IV.*, 167—172. *Szamosközy II.* 161—4. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Eml. IV., 132—3., 186., 198. *Istvánfy*, XXXI. könyv.

DE SOUCHES LAJOS TÁBORNAGY.

KOHÁRY ISTVÁN.

NÁDORI KÜLDÖTTSÉG JELENTÉSE A VÉGVÁRAK ÜGYÉBEN 1612-BŐL.

Az 1608. és 1609-iki országgyűlések tanácskozásainak egyik legfontosabb tárgyát tudvalevőleg a Rudolf király uralkodása alatt botrányos módon elhanyagolt s Bocskay támadása következtében igen nyomorúságos sorsra jutott végvárok kijavitása és jó karban tartása képezte. *Thurzó György* nádor a hozott törvények és intézkedések végrehajtásáról gondoskodván, a török hódoltság határain álló erősségeket rendre megvizsgáltatta, s a mennyiben a vármegyék ingyen munkára vagy ennek váltsága fejében bizonyos kapuszám arányában kivetett összeg fizetésére köteleztettek, ennek miként való fölhasználásáról és hovafordításáról pontos számadást követelt. Mert a kincstár rendes jövedelme s az országgyűléseken esetről esetre megajánlott hadi adó a várak állandó őrségének zsoldját is csak felében-harmadában fedezte, így tehát a várak építésére és föntartására — a szükséges alap hiányában — egyedül a megyék ingyen munkája szolgált. A mint az egész ország katonai kerületekre, kapitányságokra volt osztva, úgy ezek határain belől minden egyes várnak megvolt a maga tartománya. Minthogy azonban a hódoltság darabokra szakgatta az országot, s gyakran megtörtént, hogy némely vármegyének fele vagy plane kétharmad része is a törököt uralta, a régi beosztás nem felelt meg a változott viszonyoknak, sőt igen sok királyi várnak romlását okozta. De arra is volt elég példa, hogy a hatalmasabb várkapitányok, 3—4 megyében uralkodva, kényük-kedvük szerint zsarolták a föld népét. munkára hajtották a pórokat, lefoglalták és a vár szükségére, gyakran saját céljaikra is fordították a közmunka-váltságot, mialatt

nem kevésbé fontos helyek rövidséget szenvedtek, s ha a palánk történetesen megromlott, vagy a bástyák dűledezni kezdtek, a kapitányok fát, követ, meszet és téglát ügygyel-bajjal, gyakran sok mértföld távolságról szerezhettek.

A zsitvatoroki békekötés alkalmával a hódoltság ügye szabályoztatván, ehhez képest az ingyen munka ügyét is rendezni kellett. Új beosztás készült tehát, mely országszerte pontosan meghatározta az egyes vármegyéknek hova tartozandóságát. — Az 1608/9-iki országgyűlés végzése szerint, p. o. Liptó, Árva, Turóc, Zólyom, Kis Hont és Nógrád vármegyének egyik járása *Füle*k várához tartozott ingyen munkával, *Újvár*hoz Pozsony és Nyitra, *Vác*hoz a szigetség (Szent-Endre, Ó-Buda, Maros stb.), meg Esztergom egy része, *Gyarmathoz* Liptó, később Zólyom, *Szécsén*hez Nógrád, *Damasd*hoz Turóc, majd Nagy-Hont vármegye rendeltette, a mint a kiküldött vizsgáló bizottság a helyi viszonyok tekintetbe vételével czélszerűnek és keresztül vihetőnek ítélte. A távolabb fekvő vármegyék igás vagy gyalog napszám helyett rendszerint pénzben rótták le kötelezettségüket, az említett időszakban minden pora után 1 frttal adózván, s a kapitányok belátásától függött, az emberi munkaerőt vagy az ennek megfelelő váltságot venni igénybe. Így is, úgy is kevés köszönet volt a dologban, mert a földesurak gyakran hatalmasan visszatartották jobbágyaikat, vagy nem a kellő időben állították elő, mikor pedig az ingyen munkaváltság behajtására került a sor, a vármegyei tisztviselők a befolyó összeg jelentékeny részét költségük és fáradságuk fejében *elszámolták*, sőt az is megtörtént, hogy saját hátralékos fizetésük törlesztésére fordították.

Az 1612-ik év folyamán Thurzó György nádor Liphay Imre Bars vármegyei, Zthrucc Ferencz nógrádi, Gyürky Benedek zólyomi és Bakó Ferencz honti alispánokból álló bizottságot küldött ki a Dunán innen való végváarak megvizsgálására, föladatukká teven, hogy a vármegyékkel a törvényszabta ingyen munkára nézve számot vessenek s a rendelkezésre álló összeg arányában a várak kijavításáról gondoskodjanak. A vizsgálatot július 3-án kezdték meg *Füleknél*, s augusztus 20-án terjesztették elő sok tekintetben érdekes jelentésüket. Látjuk ebből a többek között, hogy oly fontos erősség építésére és föntartására, mint a milyen *Füle*k volt 5 vár-

megye esztendőn keresztül összesen 823 frttal járult, tényleg azonban erre a célra két esztendő alatt csak 1158 frt folyt be. Árva vármegyének 156 porta után 2 esztendőre 312 frtot kellett volna fizetnie közmunka-váltáság fejében. Befizetett 224 frtot, melyből a tisztviselők a magok salláriumában és behajtási költségekben 88 forintot elszámolván, maradt a vár épületére 136 frt.

Ily nyomorúságos költségvetés mellett nem csoda, ha a vég-helyek naponként romladoztak. De úgy látszik, a pénz fölhasználása sem lelkiösmeretesen és takarékosan történt, s a füleki várkapitány és porkoláb számadásában a vizsgáló bizottság tagjai sok kifogásolni valót találtak. Egyes tételeknél nyilván kifejezték rosszalásukat, sőt el is marasztalták az illetőt a fölöslegesen kiadott összeg megtérítésében. A meszet, fát, követ igen drágán vásárolták; a mészégetés alkalmával napi díjat számítottak föl, holott jelenlétükre épenséggel nem volt szükség, a kőműveseknek, palléroknak busásan fizettek stb.

Ebben az időben panasz tétetett a nádornál, hogy az ujvári, füleki s más szomszédos végvárok vitézei, a békesség ellenére, csatázni kezdettek a törökkel. A vizsgálatot tehát — mint az alább következő jelentésből látjuk, erre is kiterjesztették, bár rendes szokás szerint, alig volt annak valami eredménye.

I. *Az végházak inquisitiója anni 1612.*¹⁾

Anno 1612. die 3 julii. Mentünk *Füleken* Palatinus urunk ő nagysága parancsolatjából az ő nagysága instructiója mellett. És az Rajczon lévő vármegyék követinek végezéséből az végháznak meglátogatására és az elmúlt 1609 esztendőbeli országgyűlésből rendeltetett gratuitus labor pénznek számvételére mind az vármegyék perceptorival, mind penig az helben, a ki kezihez az pénz szolgáltatott, az melyet ez két esztendőben, ugymint 1610 és 1611. esztendőben kellett azon helhez az vármegyéknek, ugymint Liptó, Árva, Turócz, Kis Hont és Zólyom vármegyének praestalniok.

Az csatázás felül való inquisitióért is, hogy kik legyenek okai

¹⁾ Eredetije az Országos Levéltárban. Act. Thurz. fasc. 11. m 1.

az csatázásnak és az minémű veszekedés az vitézlő rend között és az helyben lakozó nemesség között vagyon is, annak lecsilapítására. Ennek az mi reánk bízattatott instructióknak peragálását ez szerint kezdettük el.

Elsőben megadván az egész vitézlő rendnek, lovagnak és gyalognak az Palatinus urunk ő nsga mi felőlünk írt credentionális leveleit az patenslevéllel együtt, melyet megolvassván, az vitézlő rend az ő nsgától nekünk adattatott instructiót is megbeszélénk előttük, melyre így resorválák magokat. Lestár János, Sira István, Szabó László, Sichi Mihál, Hrustiai Tamás, Fejér Tamás és Bárkán Miklós által, hogy készek az ő nagysága parancsolatjának minden articulibusban engedni, kiválván az hiteléstül, melyet az csatázás felül kíván ő nsga. Mert ők seregestül azt végezték, hogy ők semmiképen meg nem esküsznek, mert ők minden dologban Ujvárról függnek. Azért ebben is Ujvárral akarnak érteni. Hanem elsőben is kezgye Ujváron kgylmek az inquisitiót és valamint azok viselik magokat, ők is ahhoz tartják magokat.

Ez időközben még egyéb dolgainkat végeztük, ismég üzentünk, hogy jobban gondolkodgyanak ő kgylmek az dolog felől és az Palatinus urunk ő nsga haragját magokra ne vegyék. Hanem inkább ne taresanak ellent az inquisitió dolgaiban. Erre ő kgylmek semmi választot nem tévén s még másodnap üzentünk nekik, de az sereg ugyan azont üzente, az mint az előtt, hogy ők Ujvártul függnek.

Az kapitányok, Bosnyák Tamás urunk ő nsga és a vicze kapitány Horváth Mihál uram így resorválták magokat, hogy ők ellent nem tartanak az inquisitió dolgában, ha az sereg akarja. De ők az sereget reá nem erőtethetik, mert az mostani sok rosz hírekhez képest, ki tugya mind ő magokon, mind penig mi rajtunk mi eshetnék. Ehhez képest hivattuk az szabad legényeket az ott való vásárbíróval, de kettőnél vagy háromnál többet sem találtunk fel benne, azt monta a vásárbíró, hogy ki lovával, ki penig dolgán künn vagyon. Az kiket penig feltaláltunk, egyiket Thuri Mártonnak és Bágyoni Györgynek híják, kiket kinszerítettünk az hitetésre, azt monták, hogy ők is megesküsznek, ha az sereg megesküszik, de ha az sereg nem esküszik, ők sem esküsznek. Mely dolgokról mink az füleki nemes uraimék, Dósa Tamás, Róthi Orbán, Herencsényi Ist-

ván, Garai Farkas, Dorogffi János, Básthi Imre uramék előtt protestáltunk, hogy mi az ő nsga instructiója szerint eljártunk volna az mi hivatalunkban, de az egész sereg nem akarta engedni az inquisitiót.

Ez sok disputatio közben jártuk meg az füleki várat és az külső várat is, melyben elég sok pusztulást találtunk. Jelesen az felső várban való házakban és az kerítés körül való folyosókban, az álgynak való hidakban is és egyéb töltésekben, kiket egynehány ezer frttal kellenék véghez vinni, ha volna, de mi Palatinus urunk ő nsga instructiójához tartván magunkat, az mennyire ítéltük, hogy ez esztendőbeli pénzzel felérük az épületet, hattuk, hogy az várnak egy megromlott bástyáját, ki az város felül vagyon, annak az fundamentumját megépítsék, mert az régiség miá annyira megbomlott az fundamentomja az földszént, félő, hogy mindenestől el ne omoljon és így ennek utánna nagy költséggel, fáradsággal ne kellessék megépíteni, annak Isten után megsegétvén (így!) ugyanazon bástyát kívül belől megvakoltassák és megfedessék. Hol penig ettől valami pénz megmaradna az *gratuitus laborból*, azt rendeltük, hogy az minémű küfalt azon bástya végiben keztek volt rakni az árokba, azt vitessék fel vele. Látván penig az előtt való esztendőben az *gratuitus labor* pénzt módnélkül egynehány kézen forogni és az számadásnak róla mód nélkül lenni: az épületnek gondviselésére rendeltük az ott való vice kapitánt, Horvát Mihál uramat, hogy az vármegyéből az ő kegyelme kezibe szolgáltassák az *gratuitus labor* pénzt, mely pénzzel ő kglme épéttesse az házat és ő kglme ez pénzrül, mit hová költ az épületben, jövődöben tartozzek számot adni. Ezt a terhet penig vice kapitány uram magára venni nem akarván fizetés nélkül, találánk azt rajta, hogy ha ahhoz rendelt ember nem leszen, ennél is több tékozlás esik és fogyatkozás az helynek épületére rendeltetett pénzbül, azért ez okból rendeltünk ő kglmének ötven frtot fizetést, hogy ő kglme mindenekre jól gondot viseljen és jövődöben mindenekről számot is agyon.

Az mi peniglen Füleknek az belső városát illeti, azt az megnevezett két esztendőben, ugymint 1610. és 1611. esztendőben Nógrád vármegye épéttette mindenestül és laboribus præstálta,

kiről számot is vettünk *Ujlaky Mihál* uramtól, az ott való porkolábtól, mivel hogy az vármegye ő reá bízta volt.

Mindhogy pedig az palánk igen megromlott, deputáltuk ismég egészen Nógrád vármegyét hozzája, hogy mindenütt az belső várost, az mint meg is mutogattuk az ott való vice kapitánynak, hol mit kellenék építeni ebben az esztendőben fódózasképen, azt mindenestül tartozzék azon vármegye építeni.

Az mi peniglen illeti az gratuitus labor pénzről való számvételt, minthogy legelsőben az introitust kellett megszámálnunk, vettünk az vármegyénktől számot, mivel hogy ez három vármegye Árvá, Turócz, Liptó küldötte volt számadásra *Pongrácz Péter* uramtól, vettünk ilyen számot tőle¹⁾ . . . .

Árvá vármegyének 1610. esztendőben volt portaszámjok $118\frac{1}{2}$, mely portaszámtul mindenik egy egy portátul szedtenek volt per denar. 72, de mivel hogy minden portátul egy egy frtot kellett volna szednie, szegyük ki ő kgylmek az 20 pénzt is és így egy egy frtot téssen minden portára, arra az esztendőre summaliter fl. 118. d. 50. . . . . In summa az két esztendőre való gratuitus labor pénz azon vármegyéből téssen frt 237.

Ebbül az pénzből 1610. esztendőben 22 die junii, *Pongrácz Péter junior* által adott *Bosnyák Tamás* uramnak az főkapitánynak frt 50. Item 1611. esztendőben 2 die julii, ugyan ő nsgának, *Bosnyák Tamás* uramnak adott *Meszkó Mátyás* frt 53. Summa administrationis frt 103. Restant apud Comitatum in summa frt 134.

Liptó vármegyének 1610. esztendőben volt portájok 156, mely portaszámtul egy egy forintot szedvén, téssen frt 156 . . . . Summaliter mind az két esztendőre tett frt 312, melyből adott *Bosnyák Tamás* uramnak az ifjabbik *Pongrácz Péter* két izben frt 184. Ugyan *Bosnyák Tamás* uram hagyásából adott *Kubinyi Lászlóné* asszonynak az vármegye frt 40, melyről az vármegye testimonialisát hozta volt elő *Pongrácz* uram. Summaliter az mit beattak az hely épületére, téssen frt 224.

Item *Kolacsna János* uram az vice ispán vett maga fizetésére

¹⁾ A felesleges ismétléseket, a dolog érdemére nem tartozó szószaporítást az eredeti szövegből elhagytuk, s a kimaradt helyeket pontokkal jelöljük.

ebből az pénzből 1610. esztendőbe frt 12. Szolgabírák vettenek fizetésekre frt 16. Az vármegye notariusa vett fel frt 2. Summa szerint vettek fel az tiszttviselők frt 30.

Anno 1611. esztendőben hasonlóképen vice ispán uram szolgabiráival és notariusával egyetemben vett fel ismég 30 frt. Mely tiszttviselők fizetésekre ez gratuitus labor pénzből ez két esztendőre ment frt 60. Az kiktől az pénzt alá szolgáltatták anno 1610 az ifj. Pongrácz Péter vett ki szolgálatjára frt 10. Az kik kísértettek, gyalogoknak adott frt 4. Anno 1611. esztendőben Pongrácz Péter uramnak az pénznek beszolgáltatásáért fizettenek frt 10. Az késértőknek is hasonlóképen frt 4, mely pénznek hordozására ment frt 28.

Summa szerint ez két esztendőbeli gratuitus labor pénzből az egy vármegyétől, úgy mint Liptótól ment az vice ispánra, szolgabírákra, notariusra és az pénzhordozókra frt 88.

Deliberatum, mely pénzt az ország nem az tiszttviselőknek rendült, hanem az helynek épületére, de itt ő kglmek nem sok hiá, hogy az harmad részét magoknak fordították, nem az helynek épületére. Mi pedig az ország végzése mellől el nem mervén menni, nem acceptáljuk, hanem integre tartozzék ő kglmek azt a 88 frtot megadni Fülek várához.

Turóc vármegyében 1610. esztendőben volt porta 125, mely portaszámtul egy egy frtot szedvén, tevéen frt 125. Summa szerint az két esztendőre való gratuitus labor pénz tett ettől a vármegyétől frt 250. Mely summa pénzből 1610. esztendőben *Gyürky Benedek* uram által attanak a vice kapitánynak, Horvát Mihály uramnak frt 110. Másodszor 1611. esztendőben . . . . frt 125 . . . . tészen summa szerint frt 235. Restál az vármegyénél mind az két esztendőre frt 15.

Zólyom vármegyében volt 1610. esztendőben portaszám 312, tészen frt 312. Summa szerint ez két esztendőben . . kellett szedni frt 624. Mely summa pénzből 1610. esztendőben adott *Radvánszki Ferencz* uram vice kapitánynak . . frt 200. Item 1611. adott . . frt 200 . . . . Restál az vármegyénél frt 224.

Kis Hont vármegyében volt 1610. esztendőben 71 porta, mely portaszámtul kellett szedni frt 71. — Anno 1611. esztendőben frt 71. — De minthogy az vármegye szolgabírája 31 frttal adott

nem akarattjával többet, hogy sem mint az mivel tartozott volna, látván az végház szükségét, az vármegye azt is oda hatta. Ezen kívül is pedig az harmadik, úgy mint 1609. esztendőre is adatott volt egy szolgabíróval, úgy mint *Palásthi Miklóssal*, az vármegye vice kapitány kezében frt 50, melyről még azelőtt számot nem attak volt. Ezeket egybe computálván, tenne Kis Hont vármegyétől frt 223. Kinek éppen be szolgáltattak frt 186. Restál még frt 37.

Summa szerint az öt vármegyétől kellett begyüni ez két esztendőben cum omnibus accidentiis Fülek várához frt 1646. Mely summa pénzből szolgáltatának az hely szükségére frt 1158. Restál még az vármegyéknél, az kit prestalniok kell az elmúlt két esztendőre frt 488.

Az vármegyéktől való számvételt elvégezvén, kezdtünk azokhoz való számvételhez, az kiknek az gratuitus labor pénz kezekben szolgáltatott, ugymint Horvát Miháltól az füleki vice kapitánytól és Thassy Jánostól az várbeli porkolábtól stb. stb.¹⁾

Ezeket elvégezvén, kezdtünk azoknak az veszekedéseknek eligazításához, az kikről az füleki vitézlő rend Palatinus uram ő nsgának az ott való lakos nemes uraimék ellen és az nemes uraim is hasonlóképen az vitézlő rend ellen panaszlottanak. De azokat mi semmiképen köztök véghez nem vihetvén, az minémű panaszokat írva beadták mi nekünk, im in specie nsgdnak kezihez agyuk.

8. Julii mentünk *Széchenben* és ugyanazon a napon praesentáltuk Palatinus uram ő nsga levelet az egész seregnek, melyet nagy böcsülettel fogadtanak és az végházat meglátogatván, az minékünk adatott instructio szerint rendeltünk száz szál palánkfát egy fából rótt bástyához, minthogy legszükségesebbnek ahhoz aránzottuk lenni. És az ott való városbelieket is oda rendeltük, hogy segítnének építeni, a hol mi lehet töllek. A mi a csatázásról való inquisitiót illeti, penig arról csak olyan könnyű választott tettenek, mind az fülekiek.

9. Julii mentünk *Balassi Gyarmatba* es másodnapon, ugymint.

¹⁾ Hogy hány szekér fát, követ, deszkát vagy palánk-karót hordatott a vár szükségére, hány ezer zsindeyszeget használt föl, mennyit fizetett a kőműveseknek és palléroknak stb. mint ide nem tartozó dolgokat egyszerűen elhagytuk.

10 julii, praesentáltuk Palatinus urunk ő nsga levelét az egész vitézlő rendnek, az kik otthon voltak, melyet nagy böcsületesen vévén, ily választ tettek, hogy minden czikkeliben engedelmesek az Palatinus uram ő nsga parancsolatjának, kiválván az egy inquisitiórul, melyre ők is oly választot tettek, mind az fülekiek.

Ezután az végházat megkerülvén, elég fogyatkozását találtuk és rendeltük hozzá Zólyom vármegyét, hogy ők agyanak 1000 szál palánk karót és megfódozzák ebben az esztendőben, menyire lehet. És az ott való várost is oda rendeltük hozzája, hogy segítnének, a mivel lehetnek az véghelnek épületibe.

11. Julii mentünk *Drégelypalánkban* és praesentáltuk ugyan azon nap az Palatinus urunk ő nsga levelét, mind az egész vitézlő rend együtt lévén. Melyet nagy böcsületesen vévén, oly választot tettek, hogy készek az ő nsága parancsolatjának engedni minden punctumaiban, mind az helynek épülete felől, mind penig az inquisitió felől és magok közül választván négy fő embert, úgy mint az porkolábot, Huszthi Demetert, Nagy Lukácsot ő felsége gyalog vajdáját, Mihály deákot, Pincze Györgyöt, Petheő Andrást, Szalkai Gergelyt, hit szerént azt üzenték az csatázások felől, hogy ők senkiben semmit nem tudnak és hogy senki akarattyából is jártak volna, avagy most járnának is, hanem egy Rádi Geczi nevű, Tay Mihálylyal járt, de mihelyt az kapitányok megtudta, mingyárt kergettetni kezdte és azóta ott az helybe nem volt.

És az épületnek mivoltát megtekéntvén, elég romlottul láttuk az helyt és találtunk kész karót, melyet még harmad vagy negyed-éve Trencsény vármegye hordatott volt, azt elégségesnek arányozván lenni, az mostani esztendőre való épületre rendeltünk 100 szekér vesszőt Hont vármegyéből és ahhoz elegendő munkást, a kik azt felépítsék, mert kész vessző is volt, a kire Trencsény vármegye annak előtte megfizetett volt, száz szekérrel való.

Item eodem anno 14. Julii adtuk meg *Nógrádba* Palatinus urunk ő nsga levelét az vitézlő rendnek az patenslevéllel egyetemben. A helyt megjárván, oda semmit más egyebet nem rendeltünk, hanem az mit annak előtte oda rendeltek volt országul, meghattuk, hogy az vár szükségére kölcsék, másuvé haszontalan helyre ne vesztegessék.

Az mi az inquisitió dolgát illeti, elünkbe jöven seregestül,

azt mondták három vajdával, hogy ők arra az hitre, az mely hitre király urunknak megeskütenek, készek megmondani, kik jártak onnan csatára. Egyik Barbél Márton, másik Csatár Pál, Pap János, Csákvári András, Sárközi Mihál, ezeket tudják, hogy elmentenek volt, de hogy az kapitány eszékbe vette és meg akarván őket fogatni, elszöktének, máig is oda vadnak, ők többet senkit annál nem tudnak.

Eodem anno 16. julii mentünk *Vácra* és attuk meg az vice kapitánynak és az egész vitézlő népnek Palatinus urunk ő nsga levelét és az patenslevelet is, melyet megolvastván, ily választot tettek: hogy értvén Palatinus uram ő nsgának nagy haragját afféle csatázókra, a kiket tudtuk, hogy szintén elmerültek volt benne, azokat magok megfogdossák, u. m. Csákvári Pált, Tatha Mártont, Tóthi Lukácsot és törvény szerint meg is ölették őket. Azért kérnek azon, hogy azzal immár ne bántsunk többeket, ha szintén volna valamely is, sőt Palatinus urunk ő nsgának is szóljunk mellettek, hogy immár ő nsga is vegye el haragját róllok, ha ennek utána valamelyet értenek afélét magok között, ők magok megfogják és megbüntetik őket. Kiknek sok szép kéréseket meghallgatván, elhalasztottuk az Palatinus urunk ő nsgával való szembe létünkig, hogy könyörögiünk ő nsgának mellettek. Ha ő nsga megenged nekik jó jóval, hol penig ő nsga ugyan nem akarna más egyebet, azután is kéntelenek leszünk, hogy inquiráljuk őket.

Ennek utánna jártuk meg a helyt és láttuk az helynek elég fogyatkozását, melyre hattuk meg *Jo Matey* uramnak, mivel hogy az fő kapitány otthon nem volt, hogy az ország rendelése szerint az szigetséget reá üzzék és megépíttessék, az minémü fogyatkozó-sok most az helyen vadnak.

Eodem anno 18. Julii mentünk *Damasba* és adtuk meg az Palatinus urunk ő nsga levelét az ott való kapitánynak, mind az vitézlő renddel egyetemben, melyet megolvastatván, választottanak két fő embert és ő felsége gyalog vajdait, kiktől ezt üzenték, hogy ők készek az ő nsga parancsolataiba mindenbe engedni. És mi is az ő üzenetekhez képest proponáltuk nekik, hogy ő nsga a csatázást kívánja, hogy inquiráljuk, hogy kik legyenek bontói az szent békességnek? És annak utánna ehhez képest azt üzenték az csatázásnak inquisitiója felől azon két vajdától, u. m. Szalai Jánostól és

Szobi Mátyásról, hogy ők arra a hitre, az mely hitre király urunk ő felségének megesküttek, készek volnának megmondani, ha valakit tudnának, de ők senkit sem tudnak a felét, ki azzal az csatázással élt volna.

Ennek utánna az helyt megjárván fogyatkozását láttuk az helynek és rendeltünk Nagy Hont vármegyéből 12 száz szál palánk karót és ahhoz elegendő vesszőt és gyalog mivest, az kik azt felállassák és megtapasszák.

Ez időközbe még Váczon létünkbe érkezék Palatinus urunk ő nsga parancsoló levele, melyben ő nsga azt parancsolta vala, hogy 25. Julii Trencsénbe minden vármegye követi, az kik inuen az Dunán az Fátaráig laknak, compareáljanak az erdélyi hírhez képest. Mivel hogy az erdélyi fejedelem irt volt ő nsgának Erdélynek segítése felől, ahhoz képest, hogy mi mind a négyen vice ispánok lévén, az vármegyékben sietséggel való gyűlést kellett hirdetnünk, halasztottuk el még az három végháznak inquirálását, u. m. Ujvárnak, Lévának és Szügyénnek ily okkal, hogy ha Isten segítségéből ott az dolgot elvégezvén, azokban is elmegyünk és azt is, a menyire tőlünk lehet, elvégezzük.

Anno 1612. 15. augusti mentünk be *Ujvárba*. *Draskovith* uramot ő nsgát otthon nem találtuk, hanem attuk meg *Kohári Peter* uramnak, az ott való vice kapitánynak, mind az ott való vitézlő renddel egyetemben, az Palatinus urunk ő nsga ő kgylmeknek szóló levelét, mind az patenslevéllel egyetemben. Melyet megadván, nagy böcsülettel vettene és ugy resolválták magokat, hogy készek mindenben az ő nsga parancsolatjának engedni, mind az helynek meglátogatásában, mind penig az inquisitió dolgaiban és egyebekben is valami kívántatik országunk jóvára.

Azért másodnap vice kapitány uram megmutogatta mindenképen az helyt, mint és hol kívántatnék az helyt építeni. De mivel hogy minékünk az volt instructiókba, hogy ez esztendőben az minékül nem lehetnének, csak olyat kellenék építtetnünk, mi most a kasamatáknál egyéb oly romlást nem láttunk, hanem azokat kellett volna megépíteni egynehány helyen. Ezen kívül az kapukot kellett volna megcsináltatni, kikre immár fákot is kesztek hordatni. De mink beszélvén vice kapitány uramnak, sokat is tanácskozával felőle, találtuk ezt rajta, hogy ez jelen való 1612. esztendőbeli gra-

tuitus labor pénzzel, melyet Nyitra vármegye oda adott, avval bár csak az egyik kaput építtenék most meg küből és téglából. Az másokra jövődöben Isten ismét reá segét, másszor azt is megépíthetni, mert ugyan így is, ha fából csinálnák, nem kevés költség menne reája, de ha egyszer jól megcsinálják, nem lévén gongyok annak utánna reá. Az mi az elmúlt 1610 és 1611. esztendőbeli Nyitra vármegyei gratuitus labor dolgát illeti, azt ők laboribus praestáltak és az árokban való palánkot csinálták meg vele, melyet hogy mindenestül fogva praestáltak, az pallért, kit az vármegye rendült volt oda, Bogár Miklóst, azt behívtuk és ratiót kívántunk tőle, hogy ha beszolgáltatta é mind az két esztendőre avagy nem, melyre ő így resolválta magát, hogy be, és ő számot is adott az vármegyének, mit hová tette benne. Melyrül elegendendő quaetantiáját is producálta, az kit az vármegye adott neki.

Ez időközben irtunk vala az Palatinus urunk ő nsga instructiója mellett Pozsony vármegyének is, hogy az 1609. esztendőbeli gratuitus labor pénzrül, melyet Újvárhoz kellett szolgáltatniok, számot agyanak. De ő kgylmeknek mi hozzánk követe nem érkezett, hanem annak utánna *Amadi Istrán* uram, az vice ispányok irt nekünk egy levelet, melyben includálta az vármegye akkorbéli perceptorának, Gyüri Pál uramnak egy levelit, mely Gyüri Pál uramnak leveliben viszont volt beincludálva Kolonich uram ő nsga quietantiájának csak az a pariája, hogy ő kgylme Kolonich uram ő nsga kezibe szolgáltatta legyen, de mi hozzánk ő kgylmek sem az Kolonich uram ő nsga in specie való quietantiáját, sem penig az vármegye testimonialisát nem küldötte. És mi is erről se jót, se gonoszt nem tuttunk végezni. Mi az mi tisztünk szerént kérettük, de erővel semmit el nem vehettünk tőlek.

Ezeket, Isten velünk lévén, elvégezvén, kezdettünk az inquisitionhoz, melyre az egész vitézlő rend nagy jó akarattal egybe gyűlvén, ily választ tettek, hogy készek kikeresni maguk között, kiket kikeresvén ő magok között, attanak ilyen reversalist magok felől, melyet in specie beadtunk nsgtoknak és kgylmtknek.

«Anno 1612. 16. augusti. Palatinus urunk ő nsga parancsolatjából jövőn ide teljes instructióval az nemes és vitézlő *Liptay Imre* uram, *Gyürky Benedek* uram, *Strucz Ferencz* uram és *Bakó Ferencz* uram, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom vármegyének vice ispá-

nyok az ő kegylmknk Palatinus urunk ő nsga adatott instructiójából. Mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Újvárban lakozók, azon hittel való kötelességgel, a mellyel ő felségéhez vagyunk kapcsolva és hazánkhoz, hogy mi senkit itt többet nem tudunk, az ki az török ellen innen csatázott volna, az szent békesség ellen se kapitányunk hírével, se azon kívül, hanem hogy az füre az itt való vitézlő népet kibocsátották az rendelés szerént, akkor lopva se kapitányok, se hadnagyok hírével mentek oda az csatára, kik közül ki elveszett, ki most is bujdosóban vagyon; az kit vice kapitány uram megtudván, mindenütt fogatni hatta őket, ugymint ez megnevezett személyeket: Kapitány urunk ő nsga szeriből: Varyas Imre Equ. 2. Pálffy János uram ő nsga szeriből: Szeögyéni Mihály Equ. 2, Baký Gáspár Equ. 1. Pográny uram szeriből: Sárközy Demeter Equ. 1.

Mi fejenként újvári lovas és gyalog szolgálai ő felségének¹⁾ Eodem anno 17. augusti mentünk *Szügyinbe*, megadván ott az ő nsga palatinus urunk levelét az ott való főkapitánynak, mind az egész vitézlő renddel egyetemben és az patens levelet is, melyet Palatinus uram adott volt, kit megolvastatván előttök, tettek ilyen választot, hogy ők ő nsgának minden dolgokban engedelmesek, csakhogy könyörögenek azon ő nsgának, hogy ő nsga elégedgyék meg immár azzal az büntetéssel, az kiket immár megbüntetnek. Annak utánna reá felelnek, hogy soha afféle embert, a ki affélében elegyítenék magokat, nem szenvednek magok között, hanem kikeresik és megbüntetik őket. Kiknek kéréseket mi meghallván, az ő nsgához való mentünkig az inquisitiót differáltuk, azt mondván nekik, hogy ha ő nsga mást nem akar egyebet, kénytelenek leszünk vissza jönni és az inquisitiót véghez vinni.

Annak utánna jártuk meg az helyt, láttuk az folyosóinak az tapasztyának és az egyfelől való árkának is fogatkozását, de mivel hogy ez egy esztendőbe az hozzá rendeltetett község azt nem supportálhatta volna, legszükségesebbnek találtuk az ároknak megásását és az tapasztznak való megújítását, kit meg is hattunk, hogy megcsinálja Esztergom vármegye. Ott nem kellettett semmi számvétel.

¹⁾ Hat czímeres gyűrű-pecséttel ellátott eredetije a jelentés mellékletét képezi.

Eodem anno die 18. mentünk *Lévára* és ott is *Spáczay Péter* uramnak az ott való kapitánynak, mind az vitézlő renddel egyetemben, Palatinus urunk ő nsga levelit mind az patenslevéllel egyetemben megolvastatván egymás között, ő kgylmek tettek ilyen választ, hogy készek ő nsga parancsolatjának mindenekben engedni. Ebhez képest jártuk meg az várat, *ki némettel rakra* és azután az várast is, kihez elég épület kívántatnék, de minthogy nem volt honnan rendülnünk, az mint az instructiónk tartotta, csak az ki nekül nem lehet az dolog olyat építtessünk. Azért most mi szintén olyan romlást nem találtunk rajta, a ki nekül nem lehetett volna. Ezeket elvégezvén, kezdtünk az inquisitióhoz, kiről ők reversalist adtak, melyet in specie nsgtoknak és kgylmtknek beadunk.

Anno 1612 die 19 augusti. Mi lévai vitézlő lovas gyalog sereg: Valljuk ez mi levelünknek rendiben, hogy mivel Palatinus uram ő nsga parancsolatjából jövének ide stb.¹⁾, mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Léván lakozók, azon hittel való kötelességgel, az mellyel ő felségének vagyunk kapcsolva és hazánknak. valljuk, hogy itt senkit többet nem tudunk, aki az török ellen csatázott volna a szent békesség ellen, se kapitányunk hírével, se azon kívül, hanem hogy az füre az itt való vitézlő népet kibocsátották az rendelés szerint, akkor *Budai Pál* nevű legény, itt Léván lakozó, ki ő felsége fizetésén nincsen, volt oly ember, az ki előtt ő maga mondotta, hogy gyüreikkel ment volt egyszer csatára, de hogy akkor is futva szaladott. Ezen kívül annak előtte való esztendőknél, az kik kapitányok és hadnagyok híre nélkül csatáztanak volna, azok Rácz Ábrahámmal elmentenek taval szökve, ugymint: Ferenczy Márton, Szabó Miklós, Bak János, Koszja György, Nagy György. Ezek közül pedig kik megholtanak, kik peniglen mostanában is budozásban vadnak és ha valahol kaphatnák őket, mindenütt fogatni hatta kapitány uram őket, a felül megirt személyeket. Attul fogván peniglen mi senkit nem tudgyuk mi közülünk, hogy csatázott volna, se nyilván, se titkon.»²⁾

Datum in Leva 20 die augusti, anno 1612. Emericus Liptay

¹⁾ Mint az újvári vitézek reversálisában.

²⁾ A jelentéshez mellékelt eredeti 4 pecséttel van ellátva.

vice comes Cottus Barsiensis mpr. (p. h.), Zthruetz Ferencz Nógrád vármegyének vice ispánya s. k. (p. h.), Benedictus Gyürky vice comes Zoliensis mpr. (p. h.), Bakó Ferencz s. k. (p. h.)

II.

A most közlött jelentésben említés történik arról is, hogy a vizsgáló bizottság a füleki vitézlő rend és a városban lakó nemes-ség között főnforgó viszálykodásokat elintézni sehoggy sem tudván, a mindkét részről benyújtott panaszokat *«in specie»* a nádor elé terjesztette. A nemesek 25 pontban foglalták össze sérelmeiket, mikre *Bosnyák Tamás* főkapitány, ez időszak egyik legvitézebb katonája, tüstént megadá a feleletet. A panasz és a rákövetkező replica fölöttébb érdekes s jellemző adatokat szolgáltat a végeken uralkodó viszonyok ösmeretéhez a XVII. század elejéről. A rendek nem győznek eleget panaszkodni az országgyűléseken a katonaság garázdálkodásai s a várkapitányok visszaélései ellen, mikről azonban a főnmaradt emlékek jobbára csak általánosságban szólnak. A panaszt untalan halljuk, a felháborodást s méltó elkeseredést országszerte tapasztalhatjuk, de a nemesek és katonák között való érintkezésnek tulajdonképeni természetét az országgyűlési hivatalos actákból színről színre meg nem ösmerhetjük. Hogy mennyi boszszantásnak, méltatlanságnak, erőszaknak és jogtalan háborgatásnak voltak kitéve a nemesek a katonaság, különösen a várőrségek részéről, s mily sok kárt szenvedtek kicsapongásaik és zsarolásaik miatt: a füleki pörpatvarból alaposan megtanúlhatjuk. De bizony bajos dolog is volt szigorú fegyelemben tartani a mindenfelől össze-verődött s béke idején rablásból, zsákmányolásból élő hajdúkat, meg a király zsoldján szolgáló, de hópénzt csak nagy ritkán látó vitézlő népet, mely tagadhatatlan, hogy egyszer-másszor sok kárt okozott a nemességnek, megsarczolta a jobbágyokat, erőszakoskodott az ügyefogyottakon, de szükség esetén vérét s életét áldozta fel, éjjel-nappal serény vigyázásban örködven a környék nyugalma és biztonsága felett.

*

*

*

Palatinus urunknak az végházakban rendeltetett Commissariusi által küldött parancsolatjára mi Füleekben lakozó nemes emberek egyben gyűlvén, adtunk ilyen igaz és méltó panaszainkat ő kgylmek eleikben az füleki fő és vice kapitányok ellen, némely alattok lévő vitézlők ellen.

1. Dósa Tamás és több Gyöngyös városában bíró uraknak minémü hallhatatlan injuriái legyenek, az itt való némely vitézlő rendektől ilyen dolgokért, hogy az országnak az törökkel való confederatiója ellen, ugyan ott Gyöngyös városában az hatvani *Emenget*, ki az török császár proventusát szette volna, *Nagy Egyöd* melléje vevén, megöltének egynehán törököt, mely az szegény városnak, s mind penig az Dósa uram jobbágyinak és az több urak jobbágyinak nagy kárára esett, úgy annyira, hogy fizettek az török díjában 2000 frtót az basáknak és az békeknek.

2. Ugyanazon Dósa Tamás uram jobbágyinak, az elmúlt napokban egy *Taar* nevű falujában, három török ispáját öltenek meg az itt való fizetett vitézlő rendek közül némelyek. Mely ispájának díjokért fizettek az Dósa uram jobbágyi 200 frtot az hatvani béknek, hogy el ne rabolja őket.

3. Hogy az füleki gyalog sereg közül némelyek az mindszeni ispáját, mikor proventusát falujában beszedte volna, ugyan az faluban megölték, ki miatt az Garay Farkas uram jobbágyi vallottanak 300 frt ára kárt. És ezeket az törökölöket fogatta Garay uram az vice kapitánnyal, de nem fogta, hanem fenyegette Garay uramot az kapitány miatta.

4. Hogy az itt való nemes embereket mind az magok személyében, mind peniglen szolgálait, az ő szabadságoknak prærogatívájok ellen megfogják és tömlöczre hajtják, házokra reá küldenek, valamig pedig kedvek tartja az kapitányoknak, szintén addig fogságban tartják őket. Holott az szolgák felől, az ország törvénye szerint, készek lettek volna törvényt tenni. Tarczay Györgyöt fogták meg és Garay Farkast is felhívták házokban és az tömlöczbe küldték és Pápay Ferenczet maga Bosnyák uram tömlöczben vetett.

5. Mivel hogy néha az itt való nemes embereknek is az vár-

megye gyűlésében kellett menniek, itt is némi némű szín alatt igaz útojokban, az igaz és szabad úton reá támadnak, útokat megállván. Mely dolgot az vice kapitány cselekedett önmaga úgy annyira, hogyha más útonjáró nemes emberek nem voltak volna segítségül, emberhalál esett volna.

6. Hogy mikor ugyan ez helyben való fizetett rendnek fizetést hoznak is, az nemes ember jobbágyinak kellett menni Újvárbán az fizetésekért. Azzal nem elégednek meg, hanem azokat a Commisariusokat és fizető mestereket az kapitányok az magok házokban nem szállítják, hanem az nemes emberekre izennek, hogy szállást adgyanak az Commissariusoknak. És ha valami méltó okokból szállást nem adhatnak a kapitány üzenetire, azonnal az Generalis kapitánynál vádolják az nemes embert ok nélkül. Némely nemes embertől pedig szállást sem kérnek, hanem erővel reá szállítják, házáat, lakatját berontják, magát az nemes embert szidalmazták és gyalázzák, melyet ő magok és szolgálai az kapitányoknak vásárbíróval cselekednek.

7. Hogy mikor az kapitányoknak kedvek tartja, kiváltképen akkor, mikor az féle fizető mesterek jönnek be, drabantokat küldenek ki az füleki nemes embereknek jószágára. Tyúkot, ludat, vadat és egyéb élel, az mi szükség, hatalmasul szedet az kapitány rajtok és ha valami okból az szegény ember szerit nem teheti avagy nem adhat, behozatja őket az kapitány, maga fáradtig veri és az tömlöczre hajtja. Serkei Lorántfi uram jobbágya: Csomó Ambrus kovács sisi, kettei volt Dósa Tamásé, Tar András, Lázár Márton.

8. Hogy az itt való fizetett vitézlő rend közül némelyek az itt lakó nemes embereknek jószágában sok injuriákat cselekesznek, mert rétét az nemes embernek megétetik fűvül és horgyák, egyszersmind tíz tizenhat szekérrel is reá mennek és tékozolják, éjjel kiváltképen. Ha az kapitánynak panaszolnak az nemes emberek erről, csak ilyen választ teszen, hogy: fogd meg rajta, ha ott találd. Ki volna azért az itt való nemes emberek közül, az ki éczakának idején csatázna velek? holott az katona uraim tíz-tizenhat szekerekkel össze hatolván magokat, fegyveres kézzel úgy mennek ki az rétekre. És minden okos ember itéleti szerint megítélheti, menyi emberhalál következhetnék ebből.

9. Mivel hogy néha az itt lakozó nemes embereknek az

jobbágyi élest hoznak az ő uroknak házok szükségére, néha az oly nemes embereknek az szekereit be nem eresztik az kapukon, kiváltképen ha akkor valamiért haragja vagy az olyan nemes emberre az kapitánynak, hanem vagy hátokon kellett behozni az urok házához, vagy vissza kell térnie, avagy hogy más valami módot kell benne találni. Sőt még némely nemes ember előtt az kapukot bezárják, avagy hogy az kapuk köziben zárolják és szolgálait hátok megül lerángatván, nagy bosszúságokra az nemes embereknek és nagy gyalázatokra ok nekül.

10. Hogy az itt lakozó nemes embereknek és nemes özvegy asszonyok pénzen vött házokat és kerteiket az füleki kapitányok hatalmasan, ok nélkül elveszik és másnak adgyák, kiváltképen az együgyű és gyámoltalan nemesekét. Batha Bálintné kertét adták Nagy Benedeknek, ugyanazon asszonynak jégvermit vice kapitány uram... kérte volt el, de immár nem akarja adni. Básti Imrének kertit, az ki az pinczék előtt volt, az főkapitány uram ő nsga vonatta el, melyet ő 5 frton vett volt. Liphay Jánosét Zecsei Orbánnak adták. Herenchény István kertinek sövényét az vice kapitány ledülette és levágatta, holott ő neki is és más embernek is az szentfalussi földön volt.

Batha Bálintné asszonyon minémű bizonyos okokért az vice kapitányhoz menvén, úgy mint ez helynek akkorbeli gondviselőjéhez, de nem tudván, micsoda gondolatból és elmélkedésből meg nem mérsékelvén magát előtte, elpirongatta az böcsületes és fő özvegyi asszony állatot. És vice kapitány uramnak ugyan szokása ez, hogy senkit meg nem becsül és ok nélkül minden difamatiót cselekszik, kiért ha Palatinus urunk nem ad disciplinát ő kglmnek, semmi jó nem következik belőle, hanem jobb volna, hogy ha ő kglmnek böcsületit megadgyák, adná meg ő kglme is minekünk, nemes embereknek.

11. Némely itt való nemes embereknek... az kapitányok házokra reá küldöznek és minden marhájában az nemes embernek sákmánt hántak, az mely dologert az vice kapitányt vármegyéül is egynehányszor találták meg, hogy az nemes ember marháját restituálja, de ez ideig lött csak hiában. És most is egy nemes embernek több marhája között két arany gyűrűét az vice kapitány nálla tartja potentia mediante.

12. Hogy ugyan itt az Füleken lakozó nemes emberek jószágában az szegény parasztság templomokat renováltatván az Isten tisztességére és ahhoz nagy drága pénzen rakni való meszet . . Ez elmúlt napokban az vice kapitány az olyan falura reá küldvén, megparancsolván az szegénységnek, hogy meszet hozzanak be neki szekervel. Mely parancsolatjára nem volt mit tennie, hanem hozniok kellett és mikor az árát kérték volna az vice kapitánytól, erőssen megszigogatta és verni is akarta őket és az meszet minde-
nestül elvette tőlük.¹⁾ Ez mellett az nemes embereknek molnárira és faragó ácsira is reá küldvén az drabantokat, erővel behozatják és munkáltatnak vélek.

13. Hogy az nemes embereknek jobbágyi ide bejüvén az szabad sokadalomban vásárlásnak okaért, azokat is az szegény embereket, sokakat ok nélkül, büntelen vagdalgják, kergetik és holt számban hadgyák, elfosztván minden marhájokat tőlük és minden violentiákat szabad akaratjuk szerént megcselekesznek, mivel hogy senkit meg nem büntetnek érette, noha mindgyárt az nemes emberek eleget panaszkodnak az kapitányoknak.

Herencsényi István jobbágyit ez mostani sokadalomban az itt valók közül holt számig megvagdalták. Mely vagdalt embereket az vice kapitánynak színe eleiben állattam és kértem, hogy azokat az vérontókat megfogja. Tudgya az vásárbíró neveket, ugymint: Aderján Jakab, Csabai János, Nagy Benedek öccse, Baktai Albert öccse.

Dósa Tamás uram jobbágyát, Lukács Albertet, Jesztei Deme-
ter verte. Karthali György szolgálja, Bali, elkapta 2 frt ára bocskor-
bürt. Vice kapitány uram elvonatta tőle és magának tartotta és szegény embernek meg nem atta. — Ha kívántatik, mindgyarást emberit adgya, az ki vagdalta, csak kapitány uram fogja meg.

14. Hogy az hidakat az nemes embereknek jobbágyi csinálják, az vice kapitány penig, noha ő nsga Palatinus urunk serio meg-
parancsolta nekie, hogy vámot ne szedgyen és ne vámoskodgyék,

¹⁾ Mindazonáltal Horváth Mihály vicekapitány uram, a mészégetésre annyi szekér fát és egyéb költséget számított fel, hogy a vizsgáló bizottság tagjai megsokalták, s bár ő felsége hites szolgálja szavában nem örömet kételkedtek, 123 szekér fa árának megtérítésében mégis csak elmarasztalták őt.

de ő ezzel az ő nsga parancsolatjával semmit sem gondol, hanem szörnyen vámol minden rendbeli emberek jobbágyin irre miserabiliter.

15. Ugyan az maga házában némely lakozó nemes emberek közül megvagdaltanak és megcsönkítják az itt való fizetésen levők közül. Mikor az szorult nemes ember törvénynek folyása szerint pörülne ártatlan vére hullásaért, az kapitány fenyegetődik jövődöbeli bosszúállással érette. Sőt még némely szegény nemes ember, ki igazságában, úgy mint ez helynek kapitánya előtt panaszolkodnék és törvént kívánna, az főkapitány affele nemes embert fárattig vert, taglott és futva verte ki házából.

16. Hogy vannak némely megnyomorodott és erőtlen nemes özvegyi asszony állatok és erőtlen, szegény, öreg, éleletes futott nemes emberek, kiket mintegy parasztokat, mindennemű szolgáltatatra reá erőltetni és szolgáltatni akarnak vélek az kapitányok. Egyik Borbély Jánosné, másik Deák Boldizsár.

17. Hogy az itt lakozó nemes emberek jobbágyinak az itt való drabantok közül némelyek zsákokkal buzáját szekeriről, lánczát, fejér ruháját éczakának idején ellopják és ha beszaladhatnak ide be Fülekben, noha az nemes ember eléggé keret törvényt afféle latrokról, de az kapitány nem teszen törvényt belőle, hanem valamennyi ideig vasban járván, az kapitányoknak kertiben kapálván. Csak ez az nyilvánvaló lopóknak poenája.

18. Hogy mikor az vármegye ez mostani fővelést el limitálta volna Palatinus urunk ő nsga parancsolatja szerint, noha ő nsga erőssen megparancsolta volna az vice kapitánynak szemtül szemben, hogy az nemes ember réteinek békességet hadgyon, de ezzel vice kapitány uram semmit nem gondolván, mihelt Rayeczrül megérkezett, azonnal az ő alatta lévő vitézlő rend Kis Hont vármegyéből vissza jött és az füleki nemes embereknek s mind pedig többeknek is rétire szállottak és étetik az lovaikkal, az nemes embereken csakhogy mégis bosszúságokat állhassák és tölthessék ..

19. Hogy ugyan az itt lakozó nemes emberek jószágára, kiváltképen az Dósa Tamás uram jószágára reá mennek az itt való drabantok közül sereggel és az szegény paraszt jobbágy borát megisszák, szalonnáját lemetélik, ökör bőrit bocskornak fölmetélik és egyéb kimondhatatlan károkat cselekesznek, mely dologért az kapitányoknak panaszolkodván, semmit rólla nem tött.

20. Hogy az itt való főkapitány egy malmot csináltatott az itt való ő felsége földén maga számára, mely malom minémű hallhatatlan káros malom legyen az egész városnak. Mert oka ez, hogy egyfelől az ország úta is elbomlott miatta, más oka ez, hogy mind nemes embernek, vitézlő rendnek, parasztnak vetemény kerteit által keresztül kocsu (így!) árkolván. Harmadik oka, hogy az víz gátját oly igen felvették, hogy az város kertinek egyik része vízben áll gyakorta, csak akármí kicsin eső miatt is, sőt Dósa uramnak egynehány asztagjai, szénái, csűrös kerti az vízben vagyon nagy kárral. Mely dologért az malomcsinálásért ez ideig semmit se mertek az vitézlő rendek közül is szólni, hanem minden rendeknek nagy kárára vagyon az a malom.

21. Hogy az itt való vásárbírák, ki akaratjából legyen, de akármí kicsiny dologért az nemes ember házára reá mennek és megbírságolják őket.

22. Hogy az itt való főkapitány az ország statútumja ellen és minekünk nemes embereknek szabadságunk ellen, potentia medianta, akármí közönséges festumokat meg akar celebráltatni és ületni velünk, bezáratván az kapukat, ki nem eresztvén az szeke-reinket, az kik pedig kézi munkát exerceálnak, megfogván, tömlőczre hajtják, ha ő felsége szolgálja találtatik kiváltképen.

23. Hogy az itt való nemes emberek jobbágyi, mikor az ő uroknak szolgálatjokra bejönnek, az kapitányok megfogatják és az udvarokon való gyüllött ganéjt véllek kihordatják, vervén, tagolván őket, ha nem akarnának elmenni. És egyébb szükségre is elhajtják és az kapukon megtartóztatják, nem kevés bosszuságára az nemes embereknek.

24. Hogy az vitézlő rendek közül vadnak némelyek, kik az nemes embert és mind az egész vármegyét iszonyú utálatos szitkokkal illetik. Tudni illik ilyen szókkal (salvo honore dictum): kurva az anyja, az bestye lélek, nemes vármegye kurvának, akár adgyon füvelő helyet, akár ne adjon, ezt nem egyszer mondta, sem kétszer.

Effele hallhatatlan, iszonyú, kimondhatatlan dolgokat sokakat adhatnánk be ti kgyłmtk eleiben, kirül Palatinus urunkot is ő nsgát ti kgltek informálhatja, de sem ti kglmeteket, sem penig Palatinus urunkot ő nsgát nem terheljük.

25. Daróczy István jószágára, ugyan Nagy Darócz nevű falujára, az itt való főkapitány, az ő alatta való fizetett ő felsége szolgálait seregestül reá küldte és jobbágyit verte, taglalta, szekeresstül, barmostul behajtatta az országnak statutumja és az nemes szabadságunk prærogatívája ellen, nem kicsiny bosszuságára és gyalázatjára Daróczy Istvánnak. Kiért ő nsgát Palatinus uramot az vármegye megtalálta volt és ő nsga, az Commissarius uraim jelen lévén, adgya ratióját kapitány uram, mi okon cselekedte ezeket az potentiákot, mert én magamat is akkor az hadnagyok gyalázatos szókkal illettek és fenyegettek, semmit nekik nem vétvén és az alattok valók puskákat rángatván hozzám ok nélkül, kicsinben, hogy magamat is meg nem ölteek.»¹⁾

Bosnyák Tamás pontról pontra megfelelt a vádakra. Nem sokat mentegetődzött, a mit cselekedett — úgymond — joggal vagy kényszerűségből cselekedte. A gyöngyösi törökök megöletése Nagy Egyed idejében történt, s neki arról tudomása nincs, mert Kálló várában tartózkodott. A tariaik pedig ne panaszkodjanak, hogy megsarczolta őket a hatvani bég, mert a falu titkon maga kérte a füleki hajdúkat, hogy öljék meg a három ispáját. A többi török-ölő vitézlő rendet pedig bizony fogatná a vicekapitány, de Isten tudja, hol bujdosnak, s nem lehet őket kézbe kapni. Hogy a katonaság a nemességen büntetlenül hatalmaskodik, arról Bosnyák Tamásnak nincs tudomása, s ha valakinek méltó panasza volt, törvényt látott dolgában. Igaz, hogy Garay Farkast tömlöczre vetették, de ez régi dolog, még Bocskay idejében történt. A többi nem jut eszébe. Azon pedig ne panaszkodjanak nemes uraimék, hogy a commissariusokat és fizető mestereket néha napján náluk szállásolják el, mert a fő fő helyeket ők bírják s a vitézlő rendet már mindenünnen kiszorították. Tagadja, hogy a nemes emberek jószágán a füleki drabantok élést harácsoltak volna, bizonyítsák be, ha tudják. Igaz, hogy Lorántffy jobbágyát megverte, de ahhoz nekik semmi közük, elintézi ő a maga dolgát. Azt sem tagadja, hogy egy panaszt megütögetett és a lépcsőn letaszigatott, mert részeg volt és gorom-

¹⁾ Ebből és a főkapitány replicájának némely részéből úgy tetszik, hogy a nemesség panaszt Daróczy István terjesztette elő. *Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 34 m. 8.*

báskodott, máskülönben nem tudta, hogy nemes ember volna. Az ünneprontókat régi szokás szerint megbünteti, s a vár kapuit a praedikatio alatt bezáratja, *«de egyéb üdnepeket itt meg nem üdlenek, hanem az kit az praedikátorok meghagynak, körül közönséges végezésünk is vagyon»*. Az se igaz, hogy a nemes emberek házára drabantokat küldvén, javaikban zsákmányt vettet, csak Garay Farkas feleségét fogatta meg a tulajdon kertjében, kinek aztán gonosz élete miatt, törvény szerint, fejét is vétette, a két arany gyűrűt pedig az asszony prókátorának adatta, perköltség gyanánt. Hogy a nemes emberek maguk között részeg fővel vagdalkoznak, s egymás vérént ontják, arra a főkapitánynak semmi gondja, a kapukat pedig tudva sohasem zárják be előttük, hanem ha véletlenül. Más méltatlanságok és erőszakoskodások a kapitányok híre nélkül estek, álljanak elő nemes uraimék és bizonyítsák a maguk dolgát, ne csak vádaskodjanak. Ő pedig, mint a hely főkapitánya, bosszúállással senkit se fenyegetett, *«ha csak egy emberrel megbizonyítják — úgymond — bár tisztességem ne legyen»*, soha senkinek nem parancsolta a vitézlő rend közül, hogy a jobbágyok szekeréről zsákot s egyetmást hatalmasan elhurcoljanak, s ha megbizonyosodott a dologról, a vétkeket vasra verette, sokan most is fogságban ülnek. De ne kívánják tőle, hogy ily csekélységért mindjárt fel is akasztassa a vitéz embert. A rétek elgázolásáról, a fű elhordásáról most hall legelőször, hogy tehetett volna tehát igazságot a dologban? Bevallja azonban, hogy a vitézlő nép a nemesek rétyjén füveltetett, de korántsem bosszúságokra, hanem csak szükségből, az ő híre nélkül. A hidakat pedig mindig a jobbágyság csinálta, s a vámszedés régi gyakorlaton alapúl.

A mi a malom dolgát illeti, erre azt feleli a főkapitány, hogy a nemességnek semmi köze hozzá, minthogy a malom az ő földjén áll, különben mind e mai napig azt hitte, hogy a városnak csak hasznára van.

A futott nemesek és szegény özvegy asszonyok felőle békeségben élhetnek, mert sohasem ártott nekik, s csak a vásárbíró erőlteti őket dologra, a vicekapitányt pedig hamisan vádolják, hogy a parasztoktól elharácsolta a meszet, mert kész megbizonyítani, hogy megfizetett érte. — Igaz, hogy a városhól kimenő üres szekereken egyetmást küldözgetnek, de ez mindenütt szokásban van, s

eddigelé nem is panaszkodtak miatta, arról azonban semmi tudomása nincsen, hogy a vitézlő rend a parasztságon élösködik, a vásárbíró dolgába pedig nem avatkozik stb. stb.

Daróczy István panaszára Bosnyák Tamás saját kezével írta meg a választ, tagadván, hogy falujában a füleki drabantok az ő akaratából hatalmaskodtak volna, mert szekereit a királyi biztosok parancsára kellett fuvarra hajtani. Egyébiránt a mi történt, Daróczy uram magának tulajdonítsa, mert «utálatos, nem vitéz emberhez illendő szitkokkal illette» ő felsége szolgálait, veszekedve és gyermekeskedve velők. Most azonban mégis neki áll feljebb, s örömet a föld alá taszítaná őt, holott nem oka semminek stb.

Arra a vádra, hogy a vitézlő rend közül némelyek a nemes vármegyét rútul szidalmazták és becstelenítették, kijelentette a főkapitány, hogy *«rossz, embertelen embernek is nyelvit kötve nem tart-hatja, ha tudja kicsoda, törvény fér hozzá»* és replicáját következőképen fejezte be: «holott pedig azt írják, hogy több hallhatatlan dolgok is vadnak, a kiről panaszolkozhatnak, ha tudnának valamit, mind az felül meg írt mód nélkül querellákat nem szégyenlették ő kgylmnek elől számlálni, az többit is elől számlálhatnak, ha volna mit. Ítélje meg az Isten és akármely okos ember is, ha nagyobb részek ezeknek az querelláknak nem ráncórból vagyon é? és calumniose vadnak.»¹⁾

De a nemesek nem tartották kielégítőnek Bosnyák választát, s újból replicáltak, kérvén a nádori küldöttséget, hogy ott, a hol szükséges, vizsgálja meg közelebbről a dolgot, mert ők nem alaptalanul vádaskodnak, a mint gyakran a kapitányoknak is el kellett ösmerniök s pontról pontra mindent bizonyítani is tudnak. Egyébiránt szerintük a legtöbb bajnak oka egyedül a főkapitány igazságtalansága és részrehajlása, mert ha egyszer érdem szerint megbüntetné a vitézlő népet, nem mernének hasonló dolgokra vetemedni, a *«mód nélkül való csácsogásnak»* is a nagy szabadság az oka. Különben a vádaskodást a katonák kezdték a nádor előtt, ők csak folytatják és igazságot kérnek, mert a hallhatatlan injuriát és szokatlan abusust tovább már nem tűrhetik stb.²⁾

¹⁾ «Bosnyák Tamás uram replicatiója az nemesség panaszára.» U. o. fasc. 34 m 9.

²⁾ U. o. fasc. 34 m 10.

De a biztosok — mint már említettük is — ilyen nagy dologban nem mertek a maguk fejétől intézkedni, s az iratokat Thurzó nádor elibe terjesztették, a ki ebben az időben sokkal fontosabb ügyekkel foglalatoskodván, jó módjával elsimította az egészet s a békesség a füleki vitélő rend és a nemesek között egyelőre legalább helyre állott. — Később ismét halljuk, hogy torzsalkodnak, de így volt ez országszerte az egész korszakban, s a hol a fegyveres erő idegen nemzetségekből állott, még külön dolgokat is tapasztaltunk. Mert a hatalmasabb mindig elnyomta a gyöngébbet, s a katona és polgári elem bajosan tudott összeférni, mindazonáltal a magyar mégis csak jobban kímélte a maga vérét és ritkán vetemedett oly alávalóságokra, mint a nyelvünket nem értő, hazánkat ellenséges földnek tekintő jött-ment zsoldosok, a kik a 150 esztendő török uralom alatt egyszer-másszor még a pogánynál is több kárt okoztak az országnak.

Közli: y—s.

TÁRCSA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a szünet előtti utolsó ülését, *Hollán Ernő* altábornagy elnökelete alatt, *április hó 10-én* tartotta.

Az ülésen előterjesztettek a Hadtörténelmi Közlemények *zárszámadásai* az elmúlt évről, melyek a folyóiratnak anyagi tekintetben is öröndetes állapotáról tesznek tanúságot.

Kiküldettek továbbá a *bírálóka* folyó évi hadtörténelmi pályázatra és az 1870/71-iki háború történetének megírására beérkező ajánlatokra nézve.

A június 1-én lejárt hadtörténelmi pályázatra *két pályamunka* érkezett be:

I. «A pozsonyi hídfő védelme az 1809-ik évben.» Jelige: Hűség és kitartás.

II. A «rigómezei hadjárat 1448-ban.» Jelige: Igitur benignitate dei etc.
A pályaművek az ápril 10-iki határozat értelmében bírálatra adattak.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A bajvívások történetéhez. Nem cselekednék érdemetlen munkát az, a ki a végvári életről, a XVI., XVII. században, egy minden részletre kiterjedő, meglevenítő korrajzot nyújtana. A végbeli vitézek lényeges tényező voltak az akkori társadalom keretében. Rendeltetésük, céljuk nemes volt: az ország épsége volt rájuk bízva. Hogy ezt a célt gyakran eltévesztették szem elől, s a helyett, hogy a hazának javára, könnyebbségére lettek volna, inkább terhévé fájultak, az nem csupán rajtuk múlt, hanem inkább a viszonyok, az egész szervezet korhadtsága okozták.

Számos árnyoldala mellett, volt a végvári életnek sok fényoldala is. Gondoljunk csak Balassa Bálint vitézi énekeire!

Vitézek mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?

Ez volt a fiatalság hadi iskolája, a dicsőség útja, a honszeretet, a rettenthetetlen bátorság és vitézség próbaköve.

Ez a harczias szellem nem nyugodhatott békés időben sem. Nem szólunk most a lestámadásokról, az ellenség fölveréséről, melyeket bizony rendszerint nem a bosszúvágy, hanem a kincsszomj, a préda utáni leselkedés hívtak életbe. Hanem egy pár adatot hozunk fel azon vitézi játékok emlékének föllevenítésére, melyek «bajviadal» név alatt, a középkori fényes tornajátékok emlékezetét idézik föl bennünk.

Rendesen béke idején, a mikor a nyílt ütközetek tilosak voltak, tartattak az ilyen viadalok. Két szomszéd vár vagy kastély ellenséges őrségének vakmerő vitézei hívták ki egymást kopjatörésre. A párbajozók teljes hadi fegyverzetben, bizonyos számú társaiktól, mint tanúktól kísérve, jelentek meg valamely közömbös területen. Egynek győzelme, az egész felekezet győzelme volt a másik felett. S épen, mert egész felekezet, sőt hitők szerint az egész nemzet vitézi becsülete forgott kockán, megtörtént nem ritkán, hogy a nekihevült tanúk is belekeveredtek a már-már ingadozó viadalba, s a veszedelemről értesült, résen álló társak is előrobogván fészkeikből, általános véres ütközet fejlődött ki, minden békekötési okmány, hadi tanácsi, nádori, főkapitányi tiltó parancsok ellenére.

A bajviadalok történetéhez érdekes adatul szolgál az alábbi két levél. Az egyiket Csány Ákos, nagykanizsai praefectus írta úrnőjének, özv. Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolyának.

«Kegyelmes asszonyom, az én éltémig való szolgálatomnak utánna, nsgod levelét megértettem, kibe parancsolja bizonyos napját a bajviadalnak megírnom. Jól lehet, Bogdán uram szolgájátul, ki levelet ngdnak küldtem meg, írtam volt, hogy e jövő pénteken lenne, de azután Thury György ¹⁾ uram küldé hozzám Bögöthey Jánost, hogy Török Ferencz ²⁾ uram azt írta neki, parancsolván császár ő felsége hatalmával is, tiszti szerint is, hogy semmiképpen a bajviadal ne legyen, sőt csak kopjatörés is; ő felségének oly frigye vagyon. Értvén Török Ferencz uram levelét, megírta a bégnek, hogy haladjon, az napra ide ne jöven. Kérdvén tanácsot tőlem, mit kellessék mívelni, azt izentem neki, hogy immár késő ahhoz szólni, miért hogy immár megírta a bégnek; ha ő klne előbb szólt

¹⁾ Kanizsa vitéz kapitánya; meghalt 1571. ápr. 18-án.

²⁾ Enyingi Török Ferencz.

volna, jobb utat találtunk volna benne. Kit ngod így értvén: mikor a török Deli Ferhat, szorgalmaztatta a bég is, hogy napot hagyjon a bajviadalnak, a választ tette, hogy ő annak soha semmi napot nem hagy; valamikor el akar jönni ide Kanizsa alá, mindenkor készen találja, de haddal ide ne jöjjön, senki nem bántja, szabadon jöhet. Azután néhány nappal is meg megírta a bégnek, hogy a jövődő péntek legyen napja, mely napra ide Kanizsa alá jöjjön. Azt is megírta a bégnek, hogy akkor egy kopját törjön vele, miért hogy ő is mostan ment a bégségre, ez is a hadnagyságra. Im azután harmadszor ismeg különbet írt, mely levelek egymástól különböznek. Immár ngodnak semmi bizonyt nem tudok írnom; eljő-e a török az napra vagy nem? még semmi válasza nem jött, miért hogy itt az volt híre, hogy ngod szolgálai ötven lóval jönnek a bajviadalra; aligha Szél Gáspár nem írta, vagy nem izente volt. Ehez képest azon is kéréte Thury uram, hogy én írnék ngodnak, hogy ngod bocsátnája alá a ngod szolgálait; miért is azt megizentem volt neki, ha a török eljő ide, valamint jár ő fölségénél, egyebet abba nem tehet, ki kell menni az ő leveléhez képest, Csoknay Balázst Deli Ferhátra kell bocsátani. Szél Gáspár felől én nem hallottam semmi emlékezetet, hogy valamely török íri volna, sem a bég. Kerthy Gergely uramnak, tudom, hogy írt vala még e nyárban egy török, Kristóff uram rabja vala, kinek ugyanakkor Kerthy uram választ tett vala; az időtől fogva soha semmit nem értettem, hogy írt volna a török, sem izent volna. Nem sok napja írt volt Kerthy uram Thury uramnak, kit Thury uram megértvén, mondák, hogy mevette¹⁾; mit írt volt, nem tudom. Egy gyalog török küldött volt Thury uramnak egy szál tollat, hogy az itt való gyalogok közül, ha ki vele meg akar vinni, annak adja a tollat. Egy Byssey Péter vagyon, ki Sziget veszésébe foglása esett volt, az vette el a tollat; e kettőnek értettem bizonyos bajviadalokat. Ha Thury uramnak válasza jó, annyi idővel az nap előtt, hogy ngodnak tudtára adhatom, hogy megleszen a bajviadal, megírom ngodnak; azt is, ha nem leszen. Miért hogy Bogdán uram felől írtam levelet, szinte akkor pöcsétlém vala, azt izeném Thury uramnak, hogy szinte most írtam ngodnak a bajviadal felől. Miért kedig vagyon valami fogatkozás az itt való négyszáz lovagban, annak fölötte, a mint megírtam ngodnak, a mely törököket az Ur Isten kezekbe hozott vala, nem tudván a nyomokon üzni, hol erdőn, szőlőhegyeken, erős helyeken, gonosz erős sárokon, jeges vizeken annyira elvesztegették lovakat, hogy nem sok jó vagyon benne, csak Erdög István uramnak egyik fő lovának teljességgel elszakadt a körme, tovább avval nem jöhetett, másik fő lóva attól

¹⁾ Régies, e helyett: nevette.

fogva fel nem költ az istállóban» . . . . . Költ Kanizsán, hétfőn, Szent Fábán Sebestyén nap estéjén, 1568. Ngodnak szolgálja *Chany Akacius*.

A másik levelet, melyet szintén kivonatosan közlünk, Gicz Farkas stinisnyaki (Pozsega vármegye) tiszttartó írta gróf Nádasdy Ferenczhez, 1572 augusztus 3-án.¹⁾

. . . . «a Ngod itt való porkolábjának, Fekete Lukácsnak, egy aga bajt írt. Immár egynehányszor írt ide neki. Im pedig most utólszor ír egy levelet neki és mintha nem tisztességes képen ír a török neki, és im most Szent Lőrincz napján leszen valami gyűlés Zágrábban és Ngod házában is parancsoltak én nékem a bánok, hogy oda mennék a gyűlésre; azért ott a bánoktól hitlevelet kérek, hogy a törökök a hagyott helyre bizvást eljönnének; aztán ha a hitlevelet a bánok megadják, össze viszem őket, aztán mindjárt elindulok Ngodhoz . . . . A Fekete Lukács bajviadalja mikor leszen, akkor ismét többeknek leszen Ngod szolgálai közül.

—y —s.

Szinán pasa levele Rudolf császárhoz, 1593-ban.²⁾

Az akkori időben élő törökök a népjog és politikai illendőség iránt nem sok fogékonysággal bírtak. A sztambuli udvar által fogalmazott, phrásisokban és körmönfont okoskodásokban bővelkedő politikai irományok is ezt bizonyítják és az akkor élt diplomatáknak gyakran sok fejtörést okoztak, s őket gyakran tévútra is vezették.

Hasonló okmány az, melyet alább közlünk, s mely a portának ígért ajándékok elmaradása folytán íratott. Az okmány hű fordításban így hangzik:

«Emlékeztetjük Felségedet, hogy levele még azelőtt érkezett ide, mielőtt mi ezen a magas portán nagyvezírré kinevezve és megerősítve lettünk volna. Ebben az iratban mentegetődzik Felséged és az évenkinti ajándék elhalasztásának és elmaradásának okául azt hozza föl, hogy a muzulmán hadi népek Boszniában a békét megszegték. Mi ezt az írást a mi hatalmas császárunknak felolvastuk volt, és ő Felsége meghagyta, hogy az ajándékoknak mindenesetre be kell érkezniök, továbbá kijelentette, hogy a békét és barátságot, mely köztünk megkötöttet, megtörni nem akarja; egyidejűleg pedig a boszniai béglerbéget a portához küldendő tudósításra utasította. És most Felséged mégis azt írja és jelenti,

¹⁾ Úgy ezen, mint az előbbeni levél eredetije, az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdy-levelek közt van.

²⁾ A cs. és kir. udv. levéltár kéziratgyűjteményéből, Codex 8966. pag. 591.

hogy az ajándékokat nem fogja megküldeni, ami nem egyéb, mint csalárdság és a magas porta kijátszása.»

«A mi részünkről semmi sem történt a béke ellen, csakis azért, hogy a fönlemlített hadi népek féken tartassanak.¹⁾ De Felséged részéről nincs vége a béke megszegésének, különösen Boszniában, hova hadi népei tűzérsséggel rontottak be; de a mi nagy Istenünk segítségével mi azokat legyőztük, a tűzérsséget elfoglaltuk és a magas portára hoztuk.»

«Miután a dolgok így állanak, két kérdést kell tennünk Felségedhez; *először*: hogy Felséged hajlandó-e a barátságot, amint az illik, velünk folytatni és fenntartani, valamint a 2 évi ajándékokat megküldeni vagy sem; *másodszor*: szabadon akarja-e bocsájtani az elfogott bégeket?»

«Ha Felséged a békét megtartja, a két évre járó ajándékokat megküldi és a mi fogoly bégjeinket szabadon bocsátja: akkor biztos, hogy a mi részünkről a béke szintén meg fog tartatni, országai és határai semmikép sem háborgattatnak és szorongattatnak, a nálunk lévő fogoly keresztények közül azok, kiket Felséged akar és kíván, szintén szabadon bocsáttatnak, a barátság köztünk pedig szorosan és állandóan fenntartatik.»

«Ellenkező esetre azonban, ha t. i. a fentemlített ajándékok megküldése további mentegetőzésekkel újlag elhalasztatnék és a felelet csak üres hiú szavakban állana, a mi hatalmas császáruk, ki sem gazdagságban, sem népekben hiányt nem szenved, parancsot adott,²⁾ hogy mi személyesen, az egész muzulmán hadsereggel háborúba induljunk. Felséged biztos lehet, hogy mi ezt meg fogjuk tartani, mikor aztán kide-

¹⁾ A nagyvezir, úgy látszik, megfeledezett az 1593 január közepe után történt eseményről, amidőn a petrinai új erőd helyőrsége a Kulpa folyón át, Petrinától 3 mérföldnyire, betört, egy nemesi udvart megtámadott és az ott lévő 60 jobbágyot, valamint a található eleséget Petrinjába hurcolta.

²⁾ Itt Szinán pasa a szultán által, a megelőző napon, február 6-án, kihirdetett parancsra céloz, mely szerint a boszniai, temesvári és budai béglerbégiségek alá tartozó, Konstantinápolyban lévő összes katonák, különbeni gályarabság és zsoldjuk elvesztésének terhe alatt, még ezen hó 12-ike előtt, illetékes állomásaikon megjelenni tartoznak. A görög béglerbég is utasított, miszerint készen legyen arra, hogy ha a határon lévő pasák segélyt kérnek, ezt haladéknélkül megadhassa. A szultán háborús szándéka különben ismeretes volt és Bécsben már február 9-én el volt terjedve a hír, miszerint Amurát szultán úgy nyilatkozott, hogy 1593-ban Bécsset is meg fogja látogatni.

rúlne az, amit a mi Istenünk és Mahomet, kinek szent neve áldassék, elrendelt és jónak lát tenni. Kelt az Ehiuma utolsó napján, Mahomet 1001-ik évében. (A mi számításunk szerint körülbelül 1593 február 7-én.)

Közli: Gömöri Gusztáv.

Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben.

Az alábbi kimutatás a töröknek 1590-ben, Magyarországon és a részeken elhelyezett számáról, nem megvetendő adatokat tartalmaz.

«A török őrsegek jegyzéke Magyarországon 1590-ben, azaz valóságos följegyzése a törököknek, gyalog és lóháton, úgy mint azok az országban, a vend és egyéb határokon vannak és a múlt nyáron ott találhatók voltak.¹⁾

Először is a Duna mentén és ahhoz közel:

Esztergomban:

A szandzsák bég tart ott lovas beslit	---	---	500
a várban janicsárokat	---	---	1000
a városban martalóczokat	---	---	700
naszádosokat	---	---	1000

Visegrádon:

Van janicsár	---	---	200
--------------	-----	-----	-----

Nógrádon:

Lovas	---	---	200
janicsár	---	---	200

Váczott:

Lovas	---	---	300
janicsár	---	---	100

Budán és Pesten:

A pasa tart ott lovas besliket és numlikat	---	600
naszádosokat	---	1500

¹⁾ A cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárából. Kammerarchiv Nr. 8. 1590.

Budán még :

Janicsárt	---	---	---	---	---	---	2000
-----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

Pesten még :

Gyalogost	---	---	---	---	---	---	1000
-----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

Szekesfehérvárt :

Tart a pasa lovas beslit	---	---	---	---	---	1000
--------------------------	-----	-----	-----	-----	-----	------

janicsárt	---	---	---	---	---	1000
-----------	-----	-----	-----	-----	-----	------

martalóczot	---	---	---	---	---	700
-------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Összes száma a törököknek, gyalogosok és lovasoknak a Duna mentén tesz	---	---	---	---	---	17,400.
--	-----	-----	-----	-----	-----	---------

*A Dunán innen :**Pécsett :*

A Kászunbég tart lovas beslit	---	---	---	---	1000
-------------------------------	-----	-----	-----	-----	------

tatárt	---	---	---	---	200
--------	-----	-----	-----	-----	-----

janicsárt, magyar lándzsásokat (?) és martalóczokat	---	---	---	---	1000
---	-----	-----	-----	-----	------

Siklóson :

Lovas van	---	---	---	---	200
-----------	-----	-----	-----	-----	-----

Szegszárdon :

Lovas van	---	---	---	---	100
-----------	-----	-----	-----	-----	-----

gyalogos	---	---	---	---	100
----------	-----	-----	-----	-----	-----

Ezenkívül a Kászunbég még több helyet is megszállva tart, u. m. Baranyavárt, Sárvárt, Görös-Gállt, Ság-várt és még többeket, melyekben mindenütt törökök vannak.

A törökök összes száma a Dunán innen kitesz	2800.
---	-------

A Dunán túl és a Száva között :

Murat bég lakik Pozsegán és van lovas beslije	1000
---	------

de ha a fölkelés is bevonúl, akkor lesz lovasa és gyalogosa mintegy	5000
---	------

A Száván túl :

Uleman pasa lakik Boszniában és tart lovast	1000
és a fölkelés által összehozhat mintegy	--- 7000

Dalmáciában :

Belibég van és tart lovas beslit	--- --- --- 1000
de ha a fölkelést behívja, lehet mintegy	--- 5000

*A törökök összes száma, a Dráván és Száván túl,
Dalmáciával együtt, a fölkelés nélkül kitesz* 3000.

A törökök egész összege, kik jelenleg a Duna,
Dráva és Száva mentén, valamint Dalmáciában vannak,
a fölkelőket nem számítva, tesz --- --- --- 23,200.

Ez a törökök számának nagysága, mely a Duna és Száván túl és innen, és Dalmáciában tartózkodik, s ő Felségének határos országait, Horvátországot, a vend részeket, Stiriát, Krajnát és Ausztriát, napontai betörésekkel és portyázásokkal pusztítani és megrontani igyekszik, valamint határainak kibővítésén fáradozik, amit a többi törökök a Duna mentén, Ausztria és Morvaország ellen, nem kevésbé megkísérteni igyekeznek, úgy hogy a védelemre mindenütt állandóan készen kell lenni.

Közli: *Gömöry Gusztáv.*

Mennyivel járultak az örökös tartományok a háború költségeihez 1592-ben? A kimutatások arról, hogy valamely ország a háborúra mennyi pénzt, embert stb. áldozott, a levéltárakban oly ritkák, hogy minden egyesnek föltalálását örömmel kell üdvözlönnünk, annál inkább, ha azok, mint az alább közlendő, 300 évvel nyúlnak vissza a múltba.

Az ilyen irományok az illető országra, de az uralkodóra nézve is, mint a veszélyben nyilatkozó áldozatkészség bizonyítványai, nagybecsű okmányok, melyeket hadtörténelmi szempontból sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Különösen Magyarországra vonatkozik az alábbi «Contributio-jegyzék», mely úgy hangzik :

Kimutatása annak, hogy Ő császári Felsége örökös tartományai, eddig a határon lévő örökös ellenség ellen, magában az 1592-ik évben, mennyivel járultak.¹⁾

¹⁾ A zwetli kolostor levéltárából, valamint a cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményéből. Codex 8966.

Először is az osztrákok, *Alsó-Ausztriában*, a győri határra évenként és a jövő 1593-ik évre engedélyeztek 138.000 frtot.

Ugyanazok 1592-ben Kanizsára készpénzben fizettek és adtak --- --- --- --- --- 34.000 frtot.

1593-ra engedélyeztek --- --- --- --- --- 20.000 frtot.

Ugyanazok Pápán 4 hónapon át 700 német zsoldost tartottak fenn, havonként 7000 frttal, a mi a négy hónapon át kitesz --- --- --- --- --- 28.000 frtot.

Ugyanazok a mai napig 250 lovas íjászt tartanak a határon, s azokra 4 hónapon át adtak --- --- --- 14.000 frtot.

A főpapok, kiváltkép Kanizsa élelmezésére adtak 13.000 frtot.

Az osztrákok, *Felső-Ausztriában*, a határcsapatok élelmezésére 1592-ben --- --- --- --- --- 50.000 frtot,

és a már korábban csinált adósságok törlesztésére 1592-ben készpénzben letettek --- --- --- --- --- 100.000 frtot.

Ugyanazok Horvátországba 500 német zsoldost küldtek segítségül, s azokat 4 hónapon át tartották fenn ; havonként 3500 frttal, ami 4 hónap alatt kitesz --- --- 14.000 frtot.

Ugyanazok Kanizsa megerősítésére szintén 500 német zsoldost küldtek és 4 hónapon át tartottak, ami, mint a fentiek, kitesz --- --- --- --- --- 14.000 frtot.

A közönséges és különleges szükségletekre, élelmi szerekben, sóban stb., évenként tekintélyes összeg megy Ausztriából a határra, míg be egy fillér sem folyik Ausztriába.

Így nem lehet fölszámítani azt sem, amit az osztrák klastromok pénz, gabona, bor és zab beszállításával az élelmezési költségek fedezésére áldoztak.

Ugyanazok a kanizsai építkezésekre 1592-ben¹⁾ 3 évre engedélyeztek --- --- --- --- --- 20.000 frtot.

Ebből egy részt már lefizettek, továbbá a hadi népek fizetésére égetően szükséges összegre adtak --- 30.000 frtot.

Az egész összeg eddig, só nélkül --- --- --- 445.000 frt.

Hol vannak most még a károk, melyeket a zsoldosok, kimustráltatásuk előtt, a szegény földművesnek okoztak ? Sok falunak egész nyáron át kellett őket élelemmel és pénzzel tartani. Mennyit nyeltek el a lőpor,

¹⁾ Az 1592 ápril 1-én tartott ülésen. Cs. és kir. hadi levéltár, Fasc. IV. 12.

ólom, gyutacsok, fegyverzetek költségei, meg a parancsnokok utazásai? A hópénz, a zászlók és egyebek, mennyibe kerültek?!

A stájerek, karinthiaiak, krajnaiak és görzиеk a horvát, vend, dalmát és egyéb határokra, adtak több mint --- 200.000 frtot.

A stájerek 1592-ben, még a rendesen felül, adtak a háborúra --- 222.000 frtot.

A karinthiaiaknak, krajnaiaknak, görzиеknek, a rendesen felül, még hozzá kellett adni, több mint --- 160.000 frtot.

Összege annak, amit csak a stájerek¹⁾, karinthiaiak és krajnaiak csak 1592-ben adtak, kitesz --- 582.000 frtot.

Ő Felsége a császár az örökös tartományokból vont jövedelmeiből adott, és pedig:

Werner von Kaytenau²⁾ ezredére;

Nadasdy Ferencz csapataira: 1000 huszárra és 1000 gyalogosra;³⁾

¹⁾ 1593-ra a stájér tartománygyűlés azt határozta és indítványozta (január hóban):

a) hogy az eddigi engedélyezett összeg fentartassék és úgy szaporíttassék, hogy még 400 német lovassal és 600 zsoldossal több tartassék fenn a határon, mint 1592-ben;

b) hogy személyes segítség is adassék;

c) hogy a gyalog és lovas fölkelés addig behívassék, míg arra szükség van vagy pedig e helyett, állandóan bizonyos számú lovas és gyalogos tartassék a határon, vagy pedig végre a fölkelés, $\frac{1}{4}$ -ed évenként váltakozva szolgáljon;

d) hogy a határon, a jobb közlekedés és hírszerzés céljából, az egész határügy egy ezredesre bízassék;

e) hogy a határvárakra 20.000 tallér engedélyeztessék;

f) hogy ha szükséges Petrina irányában egy várnak építése, ahhoz, valamint fenntartásához is hozzájárulnak;

g) hogy az előbbihez képest, Keresztur is, minden halogatás nélkül fölépíttessék;

h) hogy a szükséges élelmi- és lőszerrek készletben tartassanak és végre

i) hogy Kanizsa számlájáról és kiépítéséről meg ne feledkezzenek. (Codex 8966, pag. 873.)

²⁾ Meghalt 1593 márczius havában, egy laibachi, ápril 5-én kelt levél szerint.

³⁾ Felállításuk 1592 szeptember 12-éről datálódik. Cs. és kir. hadi levéltár.

Röderer Vilmos csapataira: 1000 német lovasra (csak 500-ra emelkedtek);

Tetauer Károly csapataira: 100 lovas íjászra;

Pálffy Miklós „ 400 huszárra;

Montecuccoli „ 200 lovas íjászra.

Mennyibe kerültek az őrgróf¹⁾ és Ferdinánd főherczeg ezredének zsoldosai?!

Hát még a salzburgi érsek 1000 fennálló zsoldosa és a Fugger-zászlóalj zsoldosai?

Ugyancsak Zrínyi György gróf 400 huszára?

Ugyancsak az újonnan föllállított 400 lovas Felső-Magyarországon?

Ugyancsak a Jörger és Stahremberg által vezetett 200 íjász?

Ő Felsége megparancsolta, hogy az osztrákok által, rövid idő előtt szabadságolt 1000 zsoldos, az ő saját költségén újra fölláttassék, nemkülönben 250 lovas íjász is, kiket az osztrákok eddig 4 hónapon át maguk tartottak fenn.

Ő Felsége, a rendes számú hadi népen felül, még a szomszédos zászlók, fölkelés, fegyverzet költségeit is sajátjából, az udvar pénztárából fedezi és pedig: német lovas és íjász 750, huszár 1200, német zsoldos 6000 fő, összesen 7950 ember. Ugyancsak csupán Horvátországba, Bécsből, 150 mázsa lőpor küldetett.

Az első üzenet, melyet a császár, a Prágában 1593 márczius havában összeült *cseh rendeknek* küldött, az volt, hogy azok a már előbb nyújtott segélyt még három éven át adják, emellett pedig bizonyos számú hadi népet a török határra küldjenek, ezenkívül még egy másik csapatot is állítsanak, melylyel a törökök országába betörjenek; mindezt a kellő tűzérsséggel is ellássák, még pedig az egészet saját költségükön; mindemellett azonban a rendes őrségeket is fentartani tartoznak, sőt azokat a jövő, 1593-ik év nyaráig, megkétszerezni is tartoznak.

Miután Ő Felsége, a törökök hitszegése folytán, 100.000 tallért volt kénytelen az ország védelmére adni, ez összeg Csehország főrendei által megtérítendő a koronának, s még további segítés is nyújtandó az esetre, ha Ő Felsége személyesen is kénytelen volna táborba szállani.

*Adatok Básta tábornokra és az 1604-ik évi erdélyi viszonyokra vonatkozólag.*²⁾ Ámbár az alábbi adatok nagyobbára

¹⁾ *Burjan Károly*, Ferdinánd tiroli főherczeg fia, ki a császári tiroli és salzburgi segélycsapatok parancsnoka volt, a vend és horvát határokon.

²⁾ Fugger Fülöp Ede, kirchbergi és weissenhausi báróhoz intézett, egykorú erdélyi levelekből.

összefüggés nélküliek, mégis elég érdekeseeknek véljük azokat arra, hogy följegyeztessenek.

Ismeretes, hogy az 1604-ik év márczius havában Magyarországon két országgyűlés ülésezett. Az egyik Pozsonyban, Mátyás főherceg elnöklete alatt, ki 600 hirhedt mersbergi zsoldossal és 2 zászlóalj testőr-séggel jelent ott meg, míg a másik Kolozsvárt, *Básta* tábornok elnöklete alatt tanácskozott.

A tanácskozások folyamán, úgy a magyar, mint az erdélyi rendek «nagyon makacsok és nehézkesek valának», úgy hogy a törökök részéről fenyegető veszedelem elhárítására csak igen kevés fontos és eredményes határozat volt hozható, ami mindkét elnöknek, de kivált Bástának, a rendek iránt táplált előítéletét csak megerősíteni volt alkalmas. De viszont a rendek sem rokonszenveztek a keményfejű és kegyetlen hajlamokkal bíró császári tábornokkal, s amit róla itt-ott írtak, az reá nem hízelt, mint azt a következő részletek mutatják :

Egy Kassáról, márczius 18-áról keltezett, erdélyi tudósításban a következőket olvassuk : «Básta három erdélyi nemest, Császár Györgyöt, Komándy Mihályt és Prankay Jánost, elfogatott,¹⁾ egész esendben egy távol eső klostomba vitetett és ott befalaztatott. Az egész országban jó hírnék örvendő három nemes egyetlen rokonának sem sikerült megtudni, hová jutottak. Általánosságban azt hitték, hogy Básta végre is szabadon fogja őket bocsátani. Három nap múlva azonban, véletlenül rábukkantak *holttesteikre* a kolostor egy pinczéjében és ott eltemették. Híre jár, hogy röviddel ezelőtt Básta hat kapitányt is, kiket «elkezeléssel» gyanúsított, egyszerűen megfojtatott. Mindezek folytán. a már amúgy is gyűlölt embernek élete, nincs többé biztosságban.»

Valami rendkívüli és ritkán uralkodó, kegyelmes kedélyállapotban lehetett Básta akkor, midőn a hozzá kérvénnyel forduló «Literatus János özvegyének, Baros Borbálának megengedte, hogy Szász-Fényesen lévő szállója után a 9-edet és 10-edet adni ne kelljen.» Bár a dolog magában véve csak csekélység volt, «a városka lakosainál az engedély őszinte örömet és halát szült», mi egyik bizonyossága annak, milyen könnyű lett volna Bástának más, jótékony befolyást és kormányzást gyakorolni.

Az írás további folyamán föl van még említve, hogy Básta az ez idei, előre látható hadjáratban, fővezérré van kizemelve, de egészsége igen gyöngye, *a podagra sokat kínozza*, miért is azt gondolják, hogy ezt a parancsot nehezen fogja teljesíthetni. — Ez a jóslás azonban nem teljesült be.

¹⁾ Az elfogatás oka nincs megemlítve.

Básta egyik híve, Borsos Tamás, ki tudvalevőleg a tábornokkal jobban rokonszenvezett, mint az erdélyi főurakkal, egy június 19-én, Nagyszebenben kelt levelében keserűen panaszkodik, hogy «az ország állapota nyomorult és szájalomra méltó; mióta a tábornok azon kívül, Huszthon, tartózkodik,¹⁾ továbbá azért is, mivel a császári biztosok²⁾ sem laknak ottan. Eme tűrhetetlen állapotnak még egy másik oka az, hogy az országba semmiféle pénz sem folyik be, melylyel a hadi népet, kik a rend fentartására lennének hivatva, kifizetni lehetne, minek folytán úgy ezek, mint a hajdúk is, oly módon garázdálkodnak, amit leírni lehetetlen. Egész helységek síváran és kipusztítva állanak, de még a városokban is szükség állt be, mivel a parasztok élelmet be nem hozhatnak.»

«A hajdúk a templomokat és a nemesek kastélyait kirabolják és nem régiben Radul, oláh vajda, három futárját, kik Bástához levelekkel voltak küldve, meggyilkolták, valamint Gyula-Fehérvárnál egy jezsuita pátert is. Nemkülönb a székelyek által Kolozsvárra szállított, 114 kocsiból álló gabona-küldeményt is megtámadták, a szegény székelyek közül, kik természetesen ellentállni igyekeztek, 70-et levágtak és a kocsikat gabonástul, az előfogott ökrökkel együtt, hatalmukba ejtették és elhajtották. — Mi a császárnak és Básta tábornoknak pénzért szolgálunk, de miután az itt nincsen, igazán nem tudjuk, mit tegyünk.»

«Az erdélyiek már annyira kétségbe vannak esve — írja tovább a panaszkodó — hogy türelmetlenségükben már az ellenség — a törökök — bejövetelét kívánják és kérik, kik bizonyára nem fognak jobban pusztítani, mint a hajdúk. Kapitányuk, Horváth Ábrahám, ide (Nagyszebenbe) érkezett és maga is megvallja, hogy nem tud nekik parancsolni; de megígérte, hogy ha egy pénzküldemény érkezik, 5 nap alatt az országon ki, Lippára fogja őket vezetni, hol az ellenség ellen akarna valamit próbálni. Egy hordó bort és 20 köböl gabonát adtak neki szükségképen. Ha 14 nap alatt pénz nem érkezik be, akkor vége mindennek.»

«Kint Oláhországban is minden rák módra halad, a vajda nem tud előre jutni; Ürményi Péter ki akart onnan jönni, de nem tudott. Egészen a nyomor oly nagy, hogy a szegény ember a füvet forrázza le borral, s azt eszi a szokásos kása-étel helyett. Ha valahol valami marha vagy állat elpusztúl, legyen az akár kutya, vagy macska, elkérik azt is. —

¹⁾ Ez uradalmat ép akkor kapta — szolgálatai elismerésül — a császártól.

²⁾ Ezek voltak: Kapreolo Tamás gróf, Hoffmann György és Imhof Károly. Cs. és kir. hadi levéltár, Feldacten 1604.)

A hajdúk pedig avval mentik magukat, hogy ha az utak mentén valami ételt, valami élelmi szert találhatnak, azt ott nem hagyhatják, «ha mindjárt az Isten is ott lenne», miután már az egész télen át csak holmi gyökér-neműeken éltek, most tehát elveszik azt, amit elérnek. Az elmúlt télen, a hidegtől és éhségtől, 1000 emberen felül pusztult el. Az élelmi szerek ára, eddig még soha nem ismert magasságot ért el; így például: egy kenyér, melynek ára rendesen 4 fehér garas volt, 1 tallérba került, egy tojásért három krajczárt, egy libáért 1½ tallért, egy pár kakasért 1 tallért kell fizetni.»

A többi levelekben a következő tudósítások vannak:

«Híre jár, hogy Bethlen Gábor, Nagy Albert hajdú-kapitány és még számos, a törökhöz pártolt magyar, kegyelemért folyamodott Bástához és azt meg is fogja kapni.»¹⁾

«Június közepén Bástá még Kassán volt és podagrája még nem javult; úgy, hogy tervezett bécsi útját még meg nem kezdhetette.»²⁾

«A tatár küldöttség, valamint egy oláh nagybojár is Kolozsvárra érkeztek június 5-én, és a császári biztosoknál kihallgatást kértek. Azt kívánják, hogy a császárhoz Prágába küldessenek, békekötés végett; Mollart Ernő a közbenjárást meg is ígérte.»

«Horváth Ábrahámról, július 27-én, Kolozsvárról az a hír érkezett be, hogy összes hajdúi, valamint a ráczok is, mind elvonultak Magyarországra; úgy, hogy jelenleg egészen más zsoldosokat kénytelen, élelem és takarmány szerzése céljából, portyázni kiküldeni.»

«Lippáról az hallatszik, hogy a törökök Temesvártól Lippa kapujáig nyomultak előre, mialatt útközben egy német osztályt levágtak; a nép ott is rendkívül elégedetlen, úgy, hogy félő, miszerint Lippát szintén el fogjuk veszíteni.»

«Az erdélyi szászok, összesen már 600.000 forinttal járultak ahhoz, hogy a vallonok kifizettessenek, mindezt saját jóakaratukból; s most újólág, hat hónap alatt fizetendő, 60.000 forintot vetettek ki rájuk. Ez nagyon rossz vért szül a szász lakosok között, és azt kérdik, hol itt az igazság? Különben evvel sincs sok segítve, mert az ország már teljesen ki van pusztítva.»

«Szívesen elengednék felét annak, amit a hadi népek megettek, csak legalább a másik feléért megkaphatnák a pénzt. Igazán, egész Erdélyben már mit sem lehet találni; e mellett még a közlekedés

¹⁾ Az egyik ép oly valószínűtlen, mint a másik.

²⁾ Ortelius ellenben azt mondja, hogy Bástá Prágába érkezett ez időben és Ő Felségénél kihallgatáson volt.

is igen rossz és veszedelmes. Így például, 4 nap előtt több paraszt, kik Szászsebesnél munkában voltak, a császári katonák által megtámadtatt, leöletett, míg feleségeiket és gyermekeiket elrabolták. Ebből látszik, hogy azok, kiknek bennünket védelmezni kellene, úgy garázdálkodnak, mint a tatárok, és hogy a jövőben is még sok keserűség vár reánk.»

«Mint augusztus 4-én írták, a törökök 8000 emberrel betörték Oláhországba és Radult megtámadták, Pethő György 2000 székelylyel, Panyit és Rácz György hadnagyokkal, Oláhországba, Radul segítségére küldetett.»

«Nagy Ábrahám is azon van, hogy hajdúkat és ráczokat toborzon. Továbbá, amaz alig hihető újság is el van terjedve, hogy egy újabb lázadó támadt, ki 300 lovassal, 600 gyalogossal és 1200 törökkel és tatárral az országban szerte barangol.»

«Radul a hónap vége felé, minden népével, le a Dunáig vonult a tatárok ellen, kik országának már is kiszámíthatlan károkat okoztak.»

«Örömmel tudathatom — augusztus 28-án — hogy Kransenegg végre pénzt kapott a vallonok kielégítésére, kik eddig a szászok nyakán ültek és azoknak több mint 80.000 tallérjukba kerültek és hogy azok innen (Nagyszebenből) Fehérvárra mentek, hol mustra alá kerülnek. Őszintén mondvá, nagyon szükséges lenne, hogy a császári udvar ide végre egy fejedelmet helyezzen, mert ebben az esetben az oláhok és a többi népek is, hozzánk sokkal hajlandóbbak lennének.»

Panaszosan hangzanak mindeme levelek, s mintegy kiegészítik Erdélyi Pál: «Az erdélyi veszedelmekről» szóló művét, mely csak 1603-ig terjed.

G. G.

Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés vitézei. Egy korábbi alkalommal már megemlékeztünk ama vitézekről, akik az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés alkalmával magukat az ellenség előtt kitüntették.¹⁾ Most kiegészítjük azok jegyzékét a következőkkel:

A *pozsonyi* lovas ezrednél kitűnt Csiba Dávid tizedes, ki június 16-án egy bajtársát, kit a francziák körülvettek, anélkül, hogy soká gondolkozott volna, bátran kivágta, s ez alkalommal két ellenséges vadászt megölt, másik kettőt pedig megsebesített, mely tettéért az ezüst vitézségi érmet kapta.²⁾ Június havában a Fehértó és Sövényháza melletti ütkö-

¹⁾ Lásd 1893. évfolyam 283—284. lap.

²⁾ A török háború kitörése előtt alapította II. József császár az *arany és ezüst vitézségi érmet* a legénység számára olykép, hogy a zsold, melyet az illető az érem elnyerésekor húzott, neki egészen, az ezüst éremnél pedig fele részben, életfogytig kijárt.

zetben, Kis-Czell mellett, végre pedig Cservárnál *Kálnay* tizedes tűnt ki, mint két bajtársának megmentője és általában vitéz magaviseletével. Vitéz magatartást tanusítottak ugyanekkor még: *László* tizedes, *Radó* János és *Harcza* Péter fölkelők is.

A *pesti* lovas ezred is sok vitéz és bátor katonát számlált. A győri csatában *Stephanovics* János tizedes tett ki magáért, midőn egy ellenséges tiszttel, ki hátráló tűzérsgünket üldözte, szembe szállt, s addig harczolt vele, míg mindketten sebektől borítva, visszafordulni voltak kénytelenek, miközben a tűzereknek a lövegeket szerencsésen biztonságba hozni sikerült. Szintügy kitüntek még *Tóth* Péter fölkelő, *Mándich*, *Ferenczy* János, *Fekete* József és *Tiszó* Péter tizedesek; a három utóbbi többszörösen tanúsított lélekjelenlétéért és önfeláldozó vitézségéért az ezüst vitézségi érmet kapta. Buzgóságának és kötelességérzésének fényes tanúságát adta *Vörös* Mihály tizedes, ki június 12-én kémszemlére küldetvén ki, daczára annak, hogy vállába súlyos sebet kapott, addig nem tért vissza, míg biztos híreket nem szerzett; de sőt midőn visszatérte után, a kifejlődött harcban, bajtársai a nagyszámú ellenség támadásától ingadozni kezdtek, ő volt az, ki őket személyes példájával bátorította és addig küzdött, míg a nagy vérveszteség folytán, teljesen elerőtlenedve, a harczszínhelyről elvitték.

A *nógrádi* lovas ezrednél, *Meskó* hadtestének visszavonulása alkalmával, *Sismics* József őrmester szerezte meg az ezüst vitézségi érmet, midőn a francziák által elvett zsákmányt kétszer is visszafoglalta, s negyedmagával több francziát fogságba ejtett. Szintügy kitünt *Józsa* Imre tizedes is, ki 12 emberrel Zámoly-Ujfalunál, a hédervári erdőben, előőrs-szolgálatban állván, az előnyomuló francziákat ügyesen és bátran megtámadta, s evvel elérte azt, hogy a különböző pontokon felállított őrsöket, minden veszteség nélkül, visszavonni lehetett.

Néhány nappal később *Józsa* tizedes, Kis-Czell felé küldetvén kémszemlére, 7 huszárával az ellenségnek egy 20 emberből álló szakaszát megtámadta és elfogta, majd az ellenséges őrséget a helységből kicsalván, még 50 embert ejtett fogságba.

A *zalai* lovas ezrednél *Pospacsi* Sebő tizedes, a *zalai* gyalog ezrednél pedig *Salamon* János és *Tuba* György fölkelők tűntek ki; e két utóbbi látva, hogy ezredesük, báró Ghilányi, már-már fogságba jut, néhány bajtársukkal szövetkezve, segítségére siettek és miután az ellenséges vadászok közül hetet leszártak, az ezredet szerencsésen megmentették.

A *barsi* lovas ezrednél *Timos* Mátyás fölkelő, Győrnél június 13-án,

két bajtársának életét mentette meg; hasonlót tett *Nándory* András tizedes is.

A *veszprémi* lovas ezred egy fölkelője, *Csók* Ferencz, az ezüst érdemkeresztet nyerte hősie magatartásáért. Ugyanis a szombathelyi ütközet alkalmával, június 4-én, egy bajtársa, *Bíró* János, jobb kezére olyan csapást kapott, hogy harczképtelenné vált, s fogságba ejtve, elvezettetett. Ezt látván *Csók* Ferencz, villámgyorsan az ellenség után vágatott és egyet közülök oly erővel vágott le, hogy kardja összetört. *Csók* ekkor a lerokadt ellenség kardját ragadta el, s bajtársát a fogságból szerencsésen megmentette.

Csak egyszerű példák ezek, melyeket itt felsoroltunk, de mindazonáltal dicső példák arra, hogy az egyes, alárendelt harczos is, testi erejének, bátorságának és vitézségének, valamint emberséges érzelmének tudatában, képes bajtársáért, saját élete kockáztatásával, síkra szállni.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Esterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből.

Articulus levél, mely elkezdett az ezer hatszáz harminczegyedik év szeptember hó elsején.

És Lakompakon, hol a katonák, Esterházy Miklós, a magyar királyság nádora, Ő Kegyelmének kezébe legelőször eskettek.

Először. Mely szerint Ő Kegyelmének, Magyar ország nádorának esküvel hűséget fogadunk, neki becsületünket, vagyonunkat és vérünket fölajánljuk, míg csak egy csepp vér foly ereinkben.

Második. Ha egyik vagy másik, bár ki is, korcsmáros vagy markotányos, a prédicatio alatt bort vagy sört fog mérni és ezen rajta kapják és civódnék vagy verekednék, ezért talpon verendő és a nádor Ő Kegyelme és a kapitány úr belátása szerint büntetendő.

Harmadik. Senki a zsoldosok közül szerelékjét, oldal vagy más fegyverét, haszontalanul ne használja, hanem jól rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa, hogy háborús időben, ellenséges szükség esetén, használható legyen ; ha valaki másként találtatik, megbüntetendő érte és főképen zsoldja a szemlén megfelelőleg megszorítandó.

Negyedik. Felső fegyverét is mindenki jól gondozza és készen tartsa és ennek erejében, valamint súlyában, hiba ne legyen, ha azonban egyik vagy másik, kivonulásra vagy őrségen úgy jelenik meg, hogy pus-káját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenyítendő.

Ötödik. Minden zsoldos engedjen magával rendelkezni, legyen az kivonuláshoz, őrségre vagy megszállásra, együttesen vagy külön, vagy

rendenként is, a hogy jön, és a hogy a szükség kívánja, a mi magunk és kegyelmes nádorunk szüksége és rendelete szerint.

Hatodik. A gyermekágyas beteg asszonyokat, szűzeket, öreg embereket, lelkészeket, hitszónokokat és egyházi szolgákat a katonák oltalmazzák meg és semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Hetedik. Kíméljék a templomokat, kolostorokat, kórházakat és iskolákat, ezeket semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Nyolczadik. Továbbá tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban, hogyha a pénz elkésné és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel, és nem kevésbé teljesítsék kivonulásaikat és órségeiket és vissza ne utasítsanak semmi kivonulást az ellenség ellen, a mint az harczosokhoz illik.

Kilenczedik. Hogyha a nádor Ő Kegyelme vagy a parancsnokok által együttesen vagy rendenként megszállásra küldetnek, úgy mint városok, kastélyok vagy községekbe, a mint jön, engedjenek jó indulattal e rendeletnek és tegyék éltoket és véröket azon helyek megtartására a legnagyobb szükségben is; átadásról se ne tanácskozzanak, se ne beszéljenek, becsületök és kötelességek mellett.

Tizedik. Esküjök mellett tartoznak aztán, ellenséges veszedelemben vagy szükségben, a kapitány vagy a nádor Ő Kegyelme kívánságára, magukat jó indulattal munkára vagy fáradalmakra alkalmaztatni, minden feleselés nélkül.

Tizenegyedik. A táborból senki se menjen zsákmányolni, vagy máshova, kapitánya tudomásán és akaratán kívül; se éjjen át el ne maradjon, testi büntetés terhe alatt, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint.

Tizenkettedik. Ha egy valaki, vagy többen a harcztéren megszök-nének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjük és ha valaki szökní akart és e miatt agyon vágatik, ez senkinek se tudassék be vétkeül, sőt inkább ilyesmiért nagy köszönetre legyen érdemesítve a tettes.

Tizenharmadik. Hogyha azonban valaki megszökött, följelentendő a kapitánynak és ha elfogatik, lakoljon testével és éltével, vagy ha elő nem kerülne, nyilvánosan pellengérre állíttassék.

Tizennegyedik. Tartózkodjék mindenki pajkos veszekedéstől és igyekezzék békességben, barátságban és egyezségben élni, testi büntetés terhe alatt.

Tizenötödik. Senki se fogjon bárkire is ellenséges, gyilkos fegyvert, testi büntetés terhe alatt.

Tizenhatodik. Ha valaki mások iránt régi vagy új gyűlöletet, vagy irigységet táplálna, hagyja azt e hadjárat alatt pihenni és ne számítsa azt, se szóval, se tettel, haneha törvényesen; ha egyik vagy másik ezt áthágja és meg nem tartja, törvény elé állítandó és a nádor Ő Kegyelme belátása szerint testén és éltével büntetendő.

Tizenhetedik. Másokkal senki se torzsalkodjék és a hol némelyek között verekedés és békétlenség lenne, a legközelebb levők hűségesen és pártoskodás nélkül csináljanak békességet és ha valaki egyet a békéltetők közül út vagy lefegyverez, az megbüntetendő.

Tizennolczadik. Ha egyik vagy másik, fegyverével löne vagy vágna, legyen az békesség előtt vagy után, testén büntetendő.

Tizenkilenczedik. Hol ketten vagy többen egyenletlenségbe jutnak és egymással megverekednek, egyik rész se gyülekezzék vagy pártoskodjék a másik ellen, se valaki pártjokat ne fogja, hanem legyen ott szétválasztás végett, hogy nagy árulás és harag meg legyen előzve; a kik azonban ilyes egyenletlenségben konokul megmaradnak, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint büntetendők.

Huszadik. Senkise lőjön, főleg kik őrségen állnak, veszélyes helyeken, mint például: táborban, városokban, kastélyokban, vagy éjjel, ha azáltal kár eshetnék, testi büntetés terhe alatt.

Huszonegyedik. Ha valaki, vagy többen is, őrségre volnának rendelve és nem jönnének, azok megbüntetendők a kapitány belátása szerint; ha azonban valaki testi gyöngeség miatt meg nem jelenhetnék, jelentesse azt meg sorbeli pajtásaival a kapitánynak és kérjen reá engedelmet.

Huszonkettedik. Ha valaki őrségen volna és onnan engedély nélkül eltávoznék, ez irgalom nélkül büntetendő. A sorbeli pajtások is, esküjök-nél fogva, kötelesek ilyesmit megjelenteni.

Huszonharmadik. Senki magáért más őrt ne állítson, kapitánya tudta és akarata nélkül. — Mindenki vigyázzon a jelszóra, ha hol ilyen ki volna adva; aztán ki a jelszót elfelejti, vagy nem az igazival találtatik, törvény elé állítandó és belátás szerint becsületén, testén és éltével fenyítendő.

Huszonnegyedik. Ha valaki az őrségen alva találtatik, vagy pedig a nélkül, hogy felváltatnék, onnan eltávozik, irgalom nélkül büntetendő testén és éltével.

Huszonötödik. Az őrség elfoglalása után senkise verekedjék mással,

se az utcán, se a szálláson, se a nappali őrsegeken vagy a sorban, testi és életbüntetés terhe alatt.

Huszonhatodik. Miután több nemzetiségbeliek volnának e hadi gyülekezetben, ezekkel senki se csináljon zenebonát és ne kezdjen haragot, másokkal ne feleselgessen, ne is játszó velők, hogy nagy bosszúság elkerültessek, testi büntetés terhe alatt.

Huszonhetedik. Hol valaki, vagy többen is, valamely nyilvános, szégyenteljes tettet követnek el, [mint lopást, gyilkosságot, verekedést, azok testi és életbüntetéssel fenytendők.

Huszonnyolczadik. Kiki mondja meg a szemlénél igazi vezeték és keresztnevét, valamint a várost, a melyben, vagy a melyik közelében született és irassa azt föl.

Huszonkilenczedik. Senkise raboljon ekét, se engedély nélkül ne romboljon malmokat, sütőkemenczéket és olyas dolgokat, mi általános szükségre fordítatik, legyen az ellenséges vagy barátságos földön; bort se engedjen kifolyni, kárt és romlást ne okozzon.

Harminczadik. Azért is mindenki legyen mértékletes, ha örködni kell, és ha valaki az őrsegen részegen vagy mámorosan találtatik, annyira, hogy őrségét nem teljesítheti szükség szerint, rögtön talpán és különben a nádor Ó Kegyelme belátása szerint büntetendő.

Harminczegyedik. Ha bármikor is valaki az utcán vagy kivonulásnál részegen vagy mámorosan találtatik, hogy sem esztét, sem fegyvereit, sem lábait nem használhatná, ez fogságba vetendő és talpán verendő.

Harminczkettedik. «Lármát» se csináljon senki a kapitány tudta s akarata nélkül, haneha szükség esetén, testi büntetés terhe alatt.

Harminczharmadik. Ha láрма lett, szaladjon kiki azon helyre hová rendelve lett és semminemű testi szükség miatt se maradjon a szálláson, élete elvesztésének terhe alatt.

Harmincznegyedik. A ki mámoros állapot miatt ellenséges szükségét vagy lármát mulaszt, vagy azt elalussza, azért testén büntetendő.

Harminczötödik. Hogyha valaki ellenség előtt, vagy máskülömben tisztességes módon megsérül, vagy Isten hatalmából megbetegszik, annak fizetésében mégis legyen előmenetele.

Harminczhatodik. Ha valaki, vagy többen is, a fönnbbi artikulusokat nem tartanak be, akkor az, vagy azok esküszegőkként és kegyetlenül büntetendők, ítélet vagy a nádor Ó Kegyelme belátása szerint; és ha valami az előírt artikulákból ki volna feledve vagy bele nem írva, a

mit a harcosoknak megtartaniok illik, minden olyan gonosz tett a nádor Ő Kegyelme tudomására hozandó és büntetendő.

Harminczhetedik. Esküdjenek is a három hónapra és amennyi időre szükség van reájok, ezen artikulus levélre és rendeletre; a meddig szükség van reájok, legyenek megfogadva és fölvetetvén, kötelezvék vonakodás és ellenvetés nélkül rászolgálni.

Közli: GEÖCZE STVÁN.

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK AZ ESCORIALBAN LEVŐ KÉZIRATAI.¹⁾

Az *Akadémiai Értesítő* 1894. évf. októberi füzetében jelentést tettem Leo Sapiens taktikus művének összes előttem ismeretes görög kézíratairól, s főleg azokról, melyeket 1891—92-i tanulmányutamon az olasz- és franciaországi könyvtárakban átvizsgáltam volt. E jelentésemben, melyet a millenniumi bizottságnak f. é. márcz. 16-án tartott ülésében olvastam fel, sajnálkozásomat fejeztem ki, hogy a Spanyolországban az Escorial könyvtárában őrzött és *Miller*nek alább idézett katalogusa szerint a X. századba tehető Leo-kéziratot, mely már csak régiségénél fogva is megérdemelhette a tüzetesebb megtekintést, nem vala módomban szemügyre venni. A m. tud. Akadémia tek. millenniumi bizottsága belátván, hogy a *Taktikának egy új*, és a szövegkritika modern színvonalán álló kiadásához egy ily régi kézirat felhasználása szükséges, legyen

¹⁾ Valóban Bölcs Leó görög császárnak tulajdonítsuk-e a taktikát? Ezt a rendkívül fontos kérdést veti fel a f. é. június 3-án elhalt nagyhírű K. E. Zachariae v. Lingenthal, a bizánczi törvénykönyvek ez elsörendű ismerője, a «Byzantinische Zeitschrift» III. köt. (1894) 3. és 4. füzeté 437—457. lapjain e című értekezésében (mely már e jelentésem befejezte után jelenvén meg, rá csak röviden reflektálhatok): «Wissenschaft und Recht für das Heer vom VI. bis zum Anfang des X. Jahrhunderts.» Ő az izaúriai León császárnak (717—741) tulajdonítja, állítván, hogy egy taktikus munka inkább felel meg ezen harcziás Leó jellemének, mint a szelidebblelkű Bölcs Leóénak. De ez azután főérve. A mi történetírásunkra nézve a kérdés igen fontos, s megoldását, ha Isten megsegít, tán meg is kísérlém. S talán be tudom majd bizonyítani, hogy a Leó-féle taktika hatalmas kompiláció, s így Bölcs Leó neve alatt továbbra is járhat. V. ö. különben fentidézett jelentésemet.

bár a codex belső értéke csekély is, folyó évi június havában 550 forintnyi összeget utalványozott ki a nevezett kéziratnak a helyszínén való megvizsgálására, illetőleg kollacionálására. Fogadja itt érte hálás, meleg köszönetemet. Június hó 23-án Spanyolországba utaztam s júl. hó 1-től egészen július hó 22-ig El Escorialban az említett codexet céljaimhoz képest áttanulmányoztam, nemkülönben a többi fiatal, de kritikai szempontból egészen értéktelen Leó-kéziratot is vizsgálat tárgyává tettem. Jóllehet jelentésem alakilag és módszer dolgában philologiai jellegű, a Leó-féle Taktikának anyagi, tartalmi mivoltánál fogva a m. t. szerkesztő úr előzetes jóváhagyásával ennek a folyóiratnak hasábjait keresém fel.

Mindenekelőtt a régi kéziratnak *Miller* (*Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'Escorial. Paris, 1848. 230. s. köv. 1.*) nyomán adom leírását, kellőképen kiegészítve és helyreigazítva adatait.

«I, III, 11: 278. In 4° oblong en parchemin, de 308 feuillets et d'un très belle écriture de la fin du X-e siècle. En tête on lit: Ex testamento Francisci Maturantii. Est monasterii Sancti Petri de Perusia sig. Nro Mis. [azonfelül: Simon frater notarius monasterii Scti Petri; s ez alatt: D Di° de M^a (vagyis: *Don Diego de Mendoza*, spanyol humanista nevének jegye, kinek codex-gyűjteménye az Escorial kéziratállományának egy részét teszi.) E két jegyzet között halványabb kézírással: Miserere mei Deus olvasható.

Az első számozatlan levélen kétféle kéztől irt latin tartalomjegyzéket olvashatni, ekként:

Atheneus de Machinis Ctesibii

Apollodori et aliorum de eisdem

Heronis chyrobalistræ extructio et proportio de telorum fabrica
e Mechanica

Leonis imperatoris

de re militari

Nicephori Imperatoris

Bitonis fabrica bellicorum instrumentorum et catapelistarum.

A levél versóján régiebb, de a codex írója keze vonásaitól különböző kézírással ez áll:

Τὰ ὀνόματα τῶν γραφόντων

Ἀθηναῖος

Βίτων

Ἡρων

Ἡρων ὁ κτησίβιος

Ἀπολλόδωρος

Ἡρωνος τοῦ νέου vid. fol. 111 p. 2 = ez más kéztől.

Ἀφρικανός

Λέων ὁ αὐτοκράτωρ

Νικηφόρος ὁ βασιλεὺς.

A II. számozatlan levél rectóján fiatalabb kéztől ez áll:

Τάδε ἔνεστιν ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ = vörös téntával.

Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων --- --- --- --- 1

Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ κατα-
πελτικῶν --- --- --- --- 8

Ἡρωνος χειροβαλλίστρας κατασκευῇ καὶ συμμετρία 14

Ἡρωνος κτησιβίου βελοποιϊκὰ --- --- --- --- 17

Ἐκ τῶν ἀπολλοδώρου πολιορκητικὰ --- --- --- --- 28

Ἀφρικανοῦ κεστοὶ μετὰ τοῦ πίνακος --- --- --- --- 81

Παραεχβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων --- 131

A margón: melius παρεμβολαί = fiatalabb kéztől.

Λέοντος αὐτοκράτορος διατάξεις πολεμικαὶ μετὰ τοῦ
πίνακος --- --- --- --- --- 160Νικηφόρου τοῦ βασιλέως περὶ παραδρομῆς μετὰ
τοῦ πίνακος --- --- --- --- --- 279

Polytatom Miller szavaival, ki a codex tartalmát sorolja el.]

Fol. 1. Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων [Athénaiosnak az ostrom-
művekről szóló munkája] ¹⁾ Incipit: Ὅσον ἐφικτὸν μὲν ἀνθρώπων.Fol. 8. r. Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ καταπελ-
τικῶν [Βιτόνnak műve ²⁾ a hadi gépek és katapulták készítéséről.]

Incipit: Λιθοβόλου ὀργάνου κατασκευήν.

Fol. 14. v. Ἡρωνος χειροβαλλίστρας (hely. egy λ-val) κατασκευῇ
καὶ συμμετρίας (hely. συμμετρία; Hérónnak a kézi parittyagép¹⁾ Legújabb kiadása a Weschertől kiadott Poliorcétique des Grecs-ben
(Páris, 1867) 1—40. lapjain.²⁾ U. o. 41—68. ll.

szerkezetéről és arányosításáról szóló műve.¹⁾ Incipit: Γεγονέτωσαν κανόνες δύο πελεκινωτοί.

Fol. 17. r. Ἡρώνας Κτησιβίου βελοποιῆκά [azaz: Hérónnak, Ktésibios tanítványának műve²⁾ a nyíl pattantyúkról]. Incipit: Τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβῆς.

Fol. 28. r. Ἐκ τῶν Ἀπολλοδώρου πολιορκητικά [Apollodóros³⁾ művéből a városnívásról szóló rész.⁴⁾] Incipit: Ἀνέγων σὼν [helyes. σου] δεσπότα [ill. δέσποτα] τὴν περὶ τῶν μηχανημάτων ἐπιστολήν.

[Fol. 48. v. így végződik: καὶ τὸν ῥώστακα μὴ ἐμποδίζειν ἐν ταῖς ἐπικλήσεσιν].

Fol. 49. r. . . . ὅτανεῖς ἔλασσον συναίρων. [A jegyzetben ehhez Miller: Répond à la page 50, l. 17, du texte imprimé⁵⁾ dans les *Math. Vet.* Dans le manuscrit de l'Escorial on distingue encore les traces de deux feuillets enlevés. Koechly-Rüstow-nál a 242. l. 15. sora.]

Fol. 81. r. Τάδε ἔνεστιν ἐν τῷ τῶν Ἀφρικανοῦ κεστῶν [Aphricanus⁶⁾ Κεστοί (= Öltések v. Jähns fordítása szerint «Varázsöv», Venusgürtel) cz. (encycl.) művének (ide vonatkozó) könyvében

¹⁾ U. o. 121—134. ll. V. ö Victor Prou: La chirobaliste d'Héron d'Alexandrie. A Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale XXVI. (1877) 2-ben.

²⁾ Kiadták Koechly és Rüstow (Griech. Kriegsschriftsteller, Lipcse, 1853. I. 200—239. l.) s Wescher i. m. 69—119. ll.

³⁾ Személye érdekel bennünket, magyarokat, a mennyiben 105. Kr. sz. után Trajanus császár idejében az első dunaí köhidat építette. Erre nézve bővebbet találunk *Király Pál*: Dacia, Provincia Augusti cz. műve I. kötete (Nagy-Becskerek, 1893.) 98. lapján.

⁴⁾ Ki van adva Wescher i. m. 135—193. ll.

⁵⁾ Vagyis a byzantiumi Philónnak nagy Μηχανική σύνταξις (Géptan'-a IV. könyve, mely Βελοποιῆκά czímet viselt. Kiadta Koechly-Rüstow (idézett munkájukban görögül és németül, 240—317. ll. Codextünkben erre a könyvre az a Philónnak tulajdonított kivonat következik még, melyet de Rochat és Graux adtak ki francia fordítással a Revue de Philologie új folyama III. (1879.) kötetének 91—151. ll.

⁶⁾ V. ö. Hesych. Miles.-t s. v.: «Aphricanus, Sextus, kereskedő, lybiai philosophus, ki az Öltések cz. művet írta 24 könyvben». Alexander Severus császár idejében élt. V. ö. azonkívül Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften I. (München-Lipcse, 1889.) 103. l.

ezek foglaltatnak. Ennek ¹⁾ kollációját közli *Miller* id. műve 232—253. ll.]

Fol. 111. v. Ὅπως γρή τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατηγὸν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντάσθαι (et ex correct. ἀντιτάττεσθαι) καὶ οἷσις ἐπιτηδεύμασι ταύτην ἀποκρούεσθαι. [Miként kell a vívott város vezérének az ostrommal szemben ellenállást kifejtenie és azt milyen úton-módon visszavernie.] Incipit: Ὅτι οὐ δεῖ ἀπαγορεύειν. (Dans les *Mathem. Vet.* p. 317.) [Ennek a fejezetnek a czíméhez egy igen fiatal kéz ezt írta: Heronis tertii Mechanici, qui sub Heraclio vixisse perhibetur, vid. Fabricium t. II. p. 594.]

Fol. 131. v. Παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων περὶ τοῦ ὅποιον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. [Kivonatok a strategikus csatarendekből²⁾;) milyennek kell lenni a hadvezérnek.] Incipit: Ὅτι ἐπιμελητὴν καὶ ὄν. [Ehhez a margón a fenti kéz ezt írta: Heronis item tertii.³⁾ Vid. Fabr. t. II. p. 594.)

Fol. 141. r. Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἀγαπᾶσθαι παρὰ τοῦ ὑποχειρίου λαοῦ, κ. τ. λ. [Hogyan kell magát megkedveltetni az alattvaló néppel, stb..]

Fol. 155. r. Στρατηγικὰ παραγγέλματα [Sztratégiai utasítások; e czím ifjabb kéztől való, talán a XIII. századba tehető.] Incipit: Ὅτι δεῖ ἐπιφέρεισθαι τὸν στρατηγόν.

Fol. 160. v. Λέοντος ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος τῶν ἐν πολέμοις

¹⁾ Ki van adva *Meursius* összes munkái közt (ed. Lami, Firenze) VII. kötet 897—984. l.

²⁾ Ennek nincs kielégítő értelme. Nyilván *πρώξεων* olvasandó, mi a. m. teendőkben. Erre vall a *Melber* által kiadott *Excerpta Polyaeni* (Teubnernél, Lipse, 1887) görög czímének analogiája. Minthogy ennek I. fejezete is e czímet viseli: περὶ τοῦ πῶς δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, kezdete is hasonló, e Polyaenus-féle kivonatok más recensiójával lesz talán dolgunk. V. ö. *Melber* präf.-ja XX. lapját.

³⁾ Ha *Jähns* nem téved (i. m. 175. l.), akkor a byzantiumi Hérónnak «παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων cz. és Athénaios-ból, Bitónból, alexandriai Hérónból, Apollodóros és Philónból kompilált műve» *Thévenot*-nál (*Mathematici Veteres*, Paris, 1693) van kiadva. Ámde milyen munka akkor a *Weschernél* (i. m. 195—279. ll.) kiadott: Ἀωνόμου, ἦτοι Ἡρωνος Βυζαντίου Πολιορκητικά ἐκ τῶν Ἀθηναίου, Βίτωνος Ἡρωνος Ἀλεξανδρείας, Ἀπολλοδώρου καὶ Φίλωνος czímű, melynek kezdete ezen mű kezdetével sehogy sem wág össze?! Tehát ragaszkodom fenti hypothesisemhez.

τακτικῶν σύντομος παράδοσις [Leónnak, a Krisztus tanai értelmében uralkodónak a háboruban való taktikája rövid előadásban.¹⁾

Fol. 279. v. Περὶ παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως [Nicephorus legfelsőbb urunknak a csatározók harczárol (de velitatione bellica, Plänklergefecht²⁾ cz. munkája.³⁾ En vingt-cinq chapitres.]

Ezeket tartalmazza a kézirat. Igen vegyestartalmú codex tehát, de egész berendezéséből megállapíthatjuk, hogy mily fiatalabb kéziratokkal alkot egy családot. Magában e családban persze az egyes codexeknek egymáshoz való connexusát nem határozhatni meg, arra nézve nincsenek még kritikával készült szövegeink, föltételeznél azonkívül a fiatalabb kéziratoknak autopsziából való ismeretét. Így csak külső jelekből ítélni. *K. K. Mueller*, kitől a görög taktikusoknak összes kiadását remélhetni, «Eine griechische Schrift über Seekrieg.» (Würzburg, 1882) cz. értekezésében csak Millerből ismervén kéziratunkat (31. s k. l.), a mi codexünket a nápolyi Bibliotheca Nazionale III. C 26 jelzetű kéziratával mondja egybetartozónak. Egybetartozik vele kétségtől több kézirat, és pedig berendezésüknél fogva mind azok a kéziratok, melyek *Leó taktikáját csak a XVIII. fejezet 127. §-áig tartalmazzák*, ehhez pedig minden megszakítás nélkül Nicephorus Phocasnak «περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου»⁴⁾ cz. munkáját fűzik, melyet én csak e csonka alakjában ismerek. Vagy, hogy a dolog világosabb legyen az olvasó előtt, a 127. §-t idegen folytatásával ide írom:

Χρὴ οὖν αὐτοῖς τότε προσβάλλειν | καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχόντων
τὰ παραγγέλματα πρὸς τὸν στρατηγὸν γίνεσθαι δεῖ, καὶ τὰ διατάγματα

¹⁾ Kiadta Meursius Leyda, 1612; Meursius összegyűjtött munkái közt javítva *Lami* Firenze 1741; végre *Migne* a Patrologia Græca 107. kötetében. Bővebbet l. id. jelentésemben.

²⁾ Így fordítja *Krumbacher*: Geschichte der byzantinischen Litteratur (München, 1891) 73. l., *Jähns* ellenben (i. m. 176. l.) «Ueber den Grenzkrieg»-gel.

³⁾ Tulajdonképp Nicephorus Phocas császár egy tisztjétől. Kiadva Leon Diakonossal együtt *Niebuhr* által *Hase* után a bonni corpus-ban 1828.

⁴⁾ A munkából egyes fejezeteket kiadott *Ch. Graux* az Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France 1875-évfolyama 76. és kk. ll.

καὶ τὰ συνθήματα, ἀλλὰ μὴ δι' αὐτῆς τῆς σῆς ἐνδοξότητος ὧ στρατηγέ. τὸ γὰρ κηρύττειν σε ταῦτα διὰ σεαυτοῦ ἐν δέξῃ τῃ καιροῦ ἰδιώτου ἐστὶ καὶ πάνυ ἀπείρου τῶν πρεπόντων· καὶ γὰρ χρόνος πολὺς ἐν τῇ παραγγέλλειν σε παρελεύσεται, καὶ θόρυβος γενήσεται πάντων ἀλλήλους ἐρωτώντων, τάχα δὲ μὴδὲ σαφῶς τοῦτο ἀκούσαντες οἱ μὲν προσθήσουσι τι πλεόν τοῦ παραγγέλματος, οἱ δὲ καὶ παραλείψουσι.

Nyilvánvaló, hogy abból az archetypusból, melyből kéziratunk leszármazik, azok a levelek szakadtak ki, melyek Leó taktikája XVIII. fejezetének végét, a XIX., XX. és az Argumentum libri in Epilogo című végfejezetet, továbbá Nicephorus Phocas művének elejét tartalmazzák. Vajjon ebből az archetypusból a Vaticanus¹⁾ gr. 1164, és a Barberinus II 97 jelzetű kéziratokkal együtt származik-e le, sub iudice lis est, minthogy e kéziratokat, ámbár a XI. századba tehetők, még nem vizsgálhattam át. Így csak azokkal a codexekkel tehetem egy csoportba, melyek a csonka Leót tartalmazzák a Nicephorus-féle folytatással, ezek pedig tudomásom szerint:

1. Az oxfordi Mária Magdolna college könyvtárának XIV. sz. görög codexe (bővebb leírását l. *H. Coxe*: Catalogus codicum mss., qui in collegiis aulique Oxoniensibus hodie adservantur, Pars II Oxford 1852, 6. s k. l.).

2. A baseli egyetemi könyvtár A. N. II 14 jelzetű kézirata (leírását l. *H. Omont*: Catalogue des manuscrits grecs des bibliothèques de Suisse, a Centralblatt für Bibliothekswesen [Lipscse] 1886. évfolyam különlenyomata 28. l.).

3. A turini egyetemi könyvtár LX., c. III. 3. jelzetű görög kézirata (l. *J. Pasinus*: Codices mss. bibliothecæ Regiæ Taurinensis Athenæi, Turin, 1749, I. k. 159. s k. l.).

4. A párisi Bibliothèque Nationale 2445. sz. görög codexe²⁾ (leírását l. az «Inventaire sommaire des mss. du fonds grecs»-ben az illető szám alatt).

¹⁾ A mi szempontunkból fogytékos leírását l. *Wescher* i. m. XXIV. s következő lapjain.

²⁾ Csakhogy itt a XVIII. fejezet 127. §. προσβάλλειν-ja után a XX. fejezet 180. §-a következik s csak azután Nicephorus Phocas περί καταστάσεως ἀπλίκτου című munkájának az előbb idézett sorokra következő fejezetei.

5. A Vaticanus gr. 219. sz. kézirata (leírását l. *Wescher* i. m. XXIII. lapján).

6. Az Urbinas gr. 79. sz. kézirata ugyancsak a vatikáni könyvtárnak. Tartalmazza a munkákat ilyen sorrendben: Athénaios, Hérón, Bitón, Apollodóros, León, Nicephorus, Julius Africanus, az Anonymus de obsidione toleranda-t és a Polyænus-féle kivonatokat.

7. A nápolyi Bibliotheca Nazionale III C 23 jelzetű kézirata (l. *Cyrilli*: Catal. codd. græc. mss. bibl. reg. Borbonicæ, Nápoly, 1832. II. k. a 281. sz. a.).

8. Ugyanannak a könyvtárnak III C 18 jelzetű kézirata (l. *Cyrilli* i. m. 276. sz. a.).

9. Az Escorial Φ I 3 jelzetű kézirata, melyet lejjebb bővebben fogok leírni. Leó szövege az Escorialensis I' III 11 közvetlen származéka.

Miután így egybeállítottuk a Leó kéziratoknak egy külön csoportját, röviden meg kell állapítanunk azt is, hogy a mi régi Escorialcodexünk Leó szövegének micsoda kritikai értéke van?

Már idézett jelentésemben említettem, hogy Leó taktikus munkáját a régi *flórencz-bécsi* testvérkéziratok útmutatása szerint adandom, de felhasználandom az apparatus criticusban a B 119 sup. jelzetű régi milanói codexnek olvasásait, recensiója elteréseit is. A mit e milanói codex szövegéről mondtam, az valamivel fokozottabb mértékben illik Escorial-kéziratunkéra is. Vagyis ugyanaz a recensió, mi az Ambrosianusé, de jobban kurtítva, glossákkal többlet fertőzve. Egy szóval: az Ambrosianusnál kevésbé értékes, de azért önálló emendatiói is vannak, így pl. az I. fej. 15. §-ában διὰ χρωμάτων-t nyújt, mi Meursius emendatiója, míg a többi kézirat διὰ χρημάτων-t ad, és ugyanabban a §-ban egyedül mellőzi az interpolált καὶ ὅπως εἶναι-t. Lássuk csak egy példán, a IV. fejezet 58. és 59. §-ain, hogy az *E* kézirat olvasásai egy árnyalattal rosszabbak az Ambrosianuséinál (*A*), a nélkül, hogy azért a két kéziratot valamely közeleső közös archetypusra lehetne visszavezetni.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐμἐριζον οὕτως. τὰ δὲ τὰγματα τῶν σκουράτων ἐμπροσθεν εἰς πρόμαχον τάξιν παρέταττον ¹⁾ κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ

¹⁾ κατέταττον a *magam* javítása, a kéziratokban (*FVAE*) παρέταττον.

ταύτην εἰς δ' ¹⁾ καὶ μέρη ²⁾ ἐποιοῦν, δεξιόν, ἀριστερόν, μέσον ἀριστερόν ³⁾, μέσον δεξιόν.

Τὰ δὲ τῶν ψιλῶν τάγματα ⁴⁾ ἴδια ⁵⁾ διὰ τὸ γοργοὺς εἶναι καὶ ἐλαφροὺς ἢ ἔμπροσθεν εἰς ἐπιδίωξιν ⁶⁾ τῶν ἐχθρῶν ἔτασσον, ⁷⁾ ἢ εἰς τὰ ⁸⁾ πλάγια ἢ ἐπὶ τοῦ νότου ⁹⁾ τῆς πρώτης παραταγῆς, ¹⁰⁾ ἢ ὡς ἡ χρεῖα ἡπαίτει, ¹¹⁾ περὶ ὧν κατὰ χώραν ¹²⁾ ἐροῦμεν.

A *szöveg valódiságára*, annak byzantinikus föleresztésére nézve igen tanulságosak az Escorialcodexnek olvasásai, de hagyományával negativ bizonyosságunk van a flórencz-bécsi (*FV*) recensió jósága mellett is. Az Escorial többi Leó-kézirata mellette szövegkritikai szempontból számba se jő, de azért hadd álljon itt palaeographiai leírásuk.

1. *Escorialensis* Φ II 8. «202. In-fol. en papier de 153 feuillets et du XVI-e siècle. Tactique de l'empereur Léon. A la fin on lit: In hac constitutione plure desunt, quæ in cod. X. huius plut. inveniuntur.» (*Miller* i. m. 156. l.) Tartalmazza ezeket a fejezeteket (zárójelben megjelölöm a leveleket is): Proœmium (fol. 1^r—5^v), I (5^v—7^r), II (7^v—16^v), IV (16^v—27^r), III (27^r—29a^v), V (29a^v—31^v), VI (32^r—41^v), VII (41^v—60^r), VIII (60^r—63^v), IX (64^r—78^v), X + XI összevonva (78^v—85^r), ¹³⁾ XIV (85^v—112^r), ¹⁴⁾ XV (112^v—126^v), XVI (127^r—130^r), XVII (130^r—149^v), ¹⁵⁾ XIX (150^r—153^v). ¹⁶⁾

¹⁾ τέσσαρα *A*.

²⁾ μέρη ἴσα *E*. — μέρη hiányzik *A*-ban.

³⁾ μέσον ἀριστερόν hiányzik *E*-ben.

⁴⁾ ταγμάτων *E*.

⁵⁾ ἴδια *E*.

⁶⁾ ἐπιδίωξιν *F*. — ἐπιδίωξιν *E*.

⁷⁾ ἔτασσον *AE*.

⁸⁾ τὰ hiányzik *E*-ben.

⁹⁾ ἐπὶ τοῦ νότου helyett *AE*-ben ὁπίσω.

¹⁰⁾ παρατάξεως *AE*.

¹¹⁾ ἡπαίτει-re javítottam *FV* ἡπάται-ját, *AE* ἀπῆται-jét.

¹²⁾ καταχωραν *F*, ἐν τῷ ἀρμόζοντι τόπῳ *AE*.

¹³⁾ Hiányzik a X-nek 11—19. §-a és a XI-nek 1. §-a; 3—8. és a 12. §-ból a Meursiusnál görögül nem lévők; a 15. §., 17., a 26. §. vége, 27—38. §. és 44-től végig.

¹⁴⁾ Hiányzik 1—3. §.

¹⁵⁾ Hiányzik az 1. 3—12. §§.

¹⁶⁾ A 13. §. felétől a fejezet hiányzik végig.

2. *Escorialensis* Φ, 1, 3: «178. In-fol. en papier de 236 feuillets, écrit par Nicolas de la Torre, au XVIe siècle. Fol. 1. Tactique de Léon, comprenant dix-huit διατάξεις, avec la liste des chapitres en tête. Fol. 154^v. Περι παραδρομῆς πολέμου, en vingt-cinq chapitres, par Nicephore Phocas. Fol. 194. v. Παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων. περὶ τοῦ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. . . On a enlevé plusieurs feuillets dans ce dernier opusculé.» (*Miller* 141. l.). Tartalmazza a Nicephorussal összekotyvasztott Leót, a szokásos (contaminált) pinax-szal (tartalomjegyzékkel); a tulajdonképi Leót 1—125^r leveleken. A fejezetek sorrendje: Proœm. (1^v—3^v), I (4^r—5^r), II (5^r—10^r), IV (10^v—17^v), III (17^v—19^r), V (19^r—21^r), VI (21^r—26^r), VII (26^r—37^r), VIII (38^v—39^v), IX (39^v—47^v), X (47^v—49^r), XI (49^r—54^v), XII (54^v—71^r), XIII (71^r—73^v), XIV (73^v—88^r), XV (88^r—97^v), XVI (97^v—100^r), XVII (100^r—112^v), XVIII (112^v—125^r).

3. Φ, II, 10: «204. In-fol. en papier de 366 feuillets, et de deux mains, du XVIe siècle. Fol. 1. Constitutions militaires de l'empereur Léon, en dix-huit διατάξεις. Fol. 156. r. Opusculés de Démétrius Chomatinus.» (*Miller* 157. l.) Leó taktikájának fejezetéről tartalomjegyzék. Fejezetek sorrendje: Proœm. (1^r—2^v), I (2^v—3^v), II (3^v—8^r), IV (8^r—14^r), III (14^r—15^v), V (15^v—16^v), VI (17^r—22^v), VII (22^v—35^r), VIII (35^r—37^r), IX (37^v—46^v), X + XI (46^v—51^r),¹⁾ XIV (51^r—68^v), XV (68^v—78^r), XVI (78^v—81^r), XVII (81^v—96^v),²⁾ XVIII (97^r—113^v),³⁾ XIX (114^r—125^r), XX (125^v—152^v).

4. *Escorialensis* Ω, IV, 21: «569. In 4° de 414 feuillets en papier, et de la main de Darmarius (azaz XVI. sz.) Fol. 1. Les huit livres des Stratagèmes de Polyen. La fin manque. Fol. 395. r. Στίχοι ἡρωικοὶ en six distiques. Fol. 395. v. Ἰπὸ Ἀνδρέου Δαρμαρίου υἱοῦ Γεωργίου εἴληψε τέρμα σὺν θεῷ stb. Fol. 396. r. Διατάξεις ἐν ἑκ τοῦ Πολεμικοῦ de Léon le Philosophe.» (*Miller* 494. l.). Tartalmazza Leótól az Argumentum in Epilogo-t fol. 396^r—414^r.

¹⁾ Ugyanaz hiányzik, mi Φ II. 8-ban, tehát ennek Φ II 10 a származéka.

²⁾ E fejezethez a margón: uncino inclusa non habentur in exemplari Nro 8, vagyis a 10. és 12. §§.

³⁾ Hiányzanak a 40—101. §§.

5. *Escorialensis* Ω, I, 11 : «508. In-fol. en papier, de 353 feuillets. Ce manuscrit, qui est de plusieurs mains, a été écrit au XVI-e siècle, et faisait autrefois partie de la bibliothèque de Hurtado de Mendoza.» (Miller 460. s kk. lapjain bőven leírja a codexnek más taktikus codexektől eltérő tartalmát.) Csak a XIX. fejezetet tartalmazza fol. 326^r—334^r. A cím: *λέοντος βασιλέως későbbi, de egykorú a fejezet e felírása: πολεμικῶν παρασκευῶν διάταξις τῇ: περὶ ναυμαχίας.*

6. *Escorialensis* Ψ, IV, 5 : «475. In 4° de 160 feuillets, en papier et du XVI-e siècle. Fol. 1. *Στρατηγικός λόγος*, par Onésandre. Il y avait d'abord le nom de Polyen, qui a été corrigé. Fol. 102. r. *Ναυμαχικά*, par l'empereur Léon le Philosophe. Fol. 142 v. *Ναυμαχικά*, par Basile le Patricien.» (Miller 445. l.) Fol. 102^r—142^r tartalmazza a XIX. fejezetet és még külön a XX. fejezet 196., 201., 220. §-át, mely az Ambros. B. 119. sup.-ban, a turini CCLXXV. I 29-ben és a wolffenbütteli *Gudianus* kéziratban is külön áll; ez utóbbi kéziratból e 196., 201. és 220. §-t kiadta *Fabricius* a *Bibl. Græca*, VII. kötete 707—713. lapján mint ineditumot, — nem vévén észre, hogy ez a fejezet, melynek ez a címe van: *ἐκ τοῦ κυροῦ λέοντος τοῦ βασιλέως*, tényleg Leó taktikájából való.

Dr. VÁRI REZSŐ.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

NEGVEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Az öreg és beteges Rákóczy Zsigmondnak kevés öröme telhetett már a fejedelemségben s mikor tapasztalta, hogy Báthory Gábor törekvéseit nem csak a hajdúk segítik, de az udvar is hathatósan támogatja: csak arra volt gondja, hogy lemondásával mennél több anyagi előnyt biztosítson magának és családjának.

Az alkudozások 1608 február havában már véget értek. Rákóczy kötelezte magát, hogy elhagyja Erdélyt, a Sarmasági által megnyert országrendek pedig csaknem egyező értelemmel Báthory mellett nyilatkoztak. Homonnay Bálint — a kit Forgách Zsigmond nem rég igen veszedelmes embernek tartott¹⁾ — most csendesesen félre állott, sőt egy kis kárörömmel nézte, hogy búcsúzik apósa a fejedelmi székből, melyet — ha szavainak hitelt adhatunk — ravaszsággal nyert el előle.²⁾

Minekutánna pedig a hajdúkapitányok, miskolczi Nagy András a generalis, Elek János, Fekete Péter, Szilassy, b. Thannhausen Honorius stb.³⁾ 1608 február 24-dikén erős hitlevelet ad-

¹⁻²⁾ Hadtört. Közl. VI. évf. 77. l. Forgách Zsigmond írja 1607 január 14-én Thurzó Györgynek: «Homonnay Bálint és Báthory Gábor úgy alkutak meg, hogy akármelyiket válaszszák közülök erdélyi fejedelemségre, de az ide ki való birodalmat, ditiót, az kit Erdélyen kívül Bocskay birt, annak engedje az ki itt kinn fog maradni. Az ki pedig erdélyi fejedelem léssen, contentus legyen Erdéllyel magával . . . Azért méltó, hogy ő felsége idején providealjon ide mindenekre és oly módjával bocsássa alá kgdt, hogy gonoszabb dolog ne következék belőle stb. stb.» *Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 51. m. 5.*

³⁾ Ez a német úr, mielőtt Bocskayhoz pártolt volna, Rhédey Ferencz-

tak magukról, hogy a hazafelé utazó Rákóczy Zsigmondot szemé-
lyeben és javaiban háborgatni, károsítani nem fogják, sőt ha
kívánja, még kíséretet is rendelnek mellé: a jámbor fejedelem
márczius 5-dikén a kolozsvári nagy templomban ünnepélyesen
lemondott Erdélyről s két nap múlva megindult ősi fészkebe, hová
«mint az égi madár» már régóta vissza kívánczozott. Ugyanezen a
napon a rendek Báthory Gábort fejedelemmé választották, a ki
1608 márczius 31-dikén megesküdt az országnak. Annyi hajdú
jött be vele Kolozsvárra, hogy egészen ellepték a várost és szoká-
suk szerint zene-bonáskodtak; szállást adó gazdáikat agyba-főbe
verven hirdették, hogy most már az ő uralkodásuk kezdődik. Mód
nélkül elbízták magukat s Nagy András — a fejedelem után — leg-
első embernek tartotta magát Erdélyben. Még a váradi kapitány-
ságra, az ország legfőbb katonai méltóságára is számított a telhe-
tetlen, nagyravágyó ember, csakhogy Rhédey Ferenczcel még se
mert kikötni.¹⁾

Különben Rhédeyt Bethlen Gábor már jó előre megnyerte
Báthory ügyének s az új fejedelem igyekezett őt — saját érdeké-
ben — minél jobban lekötölni. 1608 május 7-dikén a Bihar-
megyében fekvő *Paly Ujlak* birtokot adományozta neki s vagyonát
méltóságát napról-napra öregbítette.²⁾ A váradi kapitány most
inkább tanácscsal mint karddal szolgált urának s a hajdú-mozgal-
mak lecsendesítésében, a Magyarországgal való egyezség létrehozá-
sában hathatósan közreműködött.

Ez alatt a szövetséges magyar-osztrák és morva rendek
Rudolfot lemondásra kényszerítették s Mátyás főherczeg szeptem-
ber 21-dikére Pozsonyba királyválasztó országgyűlést hirdetett.
Erdély fényes követség által képviseltette magát a gyűlésen, mely-

nek utódja volt a füleki kapitányságban. Kitünő hajdúkapitány váltott
belőle. Egy 1603 jul. 7-én kelt oklevélben következő czimekkel él: *Ego
Honorius Liber Baro a Thanhauzen in Gradenvegk et Bayonis etc. supremus
venationum magister in Stiria, haereditarius Dapifer archiepiscopatus Salis-
burgensis, Sacr. Caes. Reg. majestatis supremus Capitaneus fülekiensis alja-
centiumque locorum finitimorum*. (B. Perényi cs. levéltára Nagy-Szóllóson.)

¹⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor története. 38. l. Hadtört. Közl. VI.
78., 79. Erdélyi Országgyűl. Emlékek VII. k. 570. l.

²⁾ Gr. Rhédey cs. levéltára a n. múzeumban.

nek egyik tagja Rhédey Ferencz volt, a kit Mátyás a koronázáskor, 1608 november 9-dikén, érdemeinek elismeréseül, Szent István kardjával *arany sarkantyús vitézzé* (Eques auratus) ütött.¹⁾

A pozsonyi országgyűlésen a Magyarország és Erdély között való kiegyezés ügye is tárgyalás alá került, de a tanácskozások végleges megállapodásra nem vezettek, mert a szerződő felekben hiányzott az őszinteség s Mátyás, a megkoronázott király, a két állam között kötendő *véd- és daczszövetséget* most egészen másképp értelmezte mint annak előtte. Viszont Báthorynak is magasra törő tervei voltak s míg egyfelől nem akart a törökkel véglegszakítani, addig másfelől még a látszatát is óvatosan kerülte annak, mintha Erdély a magyar koronától függő viszonyban, annak fenhatósága alatt állana. Nem akart a portán a *«németesség»* gyanújába keveredni, mint Rákóczy Zsigmond, de nem volt hajlandó Erdély önállóságát sem föláldozni s ifjú fölhevülésében, erejének, bátorságának érzetében képesnek hitte magát arra, hogy Magyarországgal szövetkezvén, a törökkel, sőt szükség esetén mindkét nagyhatalommal szemben is megvédelmezheti Erdély függetlenségét.

Mert ez volt egyetlen és legfőbb célja s minden látszólagos következetlensége, ingadozása, kalandosnak tetsző hadjáratai daczára el kell ismernünk — ha t. i. a dolgok mélyére tekintünk s az események pszichologiai okait keressük — hogy törekvéseiben korántsem meggondolatlan vakmerőség, de határozott államférfúi belátás és tervszerűség nyilvánul.

De az eszközök megválasztásában s általában a kivitel módjában már nem mondhatjuk őt szerencsésnek. Indulatos, könnyen haragra lobbanó természete, erős, zabolázatlan szenvedélye s az önmagán való uralkodás és a körülményekhez való alkalmazkodás képességének teljes hiánya, megakadályozták őt abban, hogy a diplomatiái téren valami számottevő, eredményt mutathasson föl.

Nagy részben ennek tulajdonítható, hogy pár esztendő alatt nem csak a porta jóakarátát vesztette el, de az udvart, sőt Magyarországot is ellenségévé tette. Mátyás király csak kedvező alkalomra

¹⁾ Az erről szóló oklevél 1608 december 15-én Bécsben kelt s eredetije u. o. őriztetik.

várt, hogy a fönnálló véd- és dacszövetséget valamelyes ürügy alatt fölbontván, támadó hadjáratot indítson ellene és mást ülteszen székébe.

Rhédey Ferencz Báthory uralkodása alatt nem igen mozdult ki Váradról, hadat nem vezényelt és sem az oláhországi háborúban sem a lázadó szászok ellen folytatott csatározásokban nem vett részt. Mindazonáltal igen fontos szerepet töltött be, mert mialatt a fejedelem összes hadaival a széleken s az ország határain kívül táborozott, Erdély legfőbb kapuját vitézül és híven védelmezte. Báthory tökéletesen nyugodt volt abban, hogy az ellenség Várad felől be nem törhet, míg a bástyákon Rhédey örködik, a ki éjjel-nappal serény vigyázásban lévén, figyelemmel kísérte a magyarországi hajdúk minden mozdulatát, portyázó csapatokat küldött szerte-széjjel, megmustrálta a táborba induló hadakat, gondoskodott, hogy a követek és levélhordók szabadon jár hassanak, szorgalmasan levelezett a fejedelemmel, s mialatt Erdélyt a pártos hajdúk rabló beütéseitől megoltalmazá, szigorúan büntette a vitézeket, ha maguk részéről legcsekélyebbet is vétkeztek a Magyarországgal fennálló békesség ellen.

Mert Báthory, annak daczára, hogy az udvar és a magyar főurak különösen pedig Thurzó György nádor részéről csak ellenséges indulatot tapasztalt; annak daczára, hogy Mátyás a kassai szerződés megerősítését 1610 október 29-dikén nyíltan megtagadta és Forgách Zsigmond már megtette az előkészületeket arra, hogy Erdélybe törjön: még mindig állhatatosan ragaszkodott a Magyarországgal kötendő véd- és dacszövetség eszméjéhez s 1611 junius 30-dikán a prazsmári táborból kelt levelében megparancsolta Rhédeynek, hogy minden ellenségeskedésre vezető okot eltávoztasson, az összeütközést óvatosan kerülje és a katonákat, különösen pedig a hajdúkat szigorú fenytékben tartsa.

Minthogy pedig a hajdúk örökös lázongása alkalmas ürügyet szolgáltatott arra, hogy Magyarország az erdélyi ügyekbe beavatkozzék, mert a jámbor vitézek, a helyett, hogy fogadásuk és kötelességükhöz képest leszállottak s rendelt lakóhelyükön megtelepedtek volna, továbbá is rablásból, zsákmányolásból akartak élni s a föld népét mindenfelé magukhoz eskették: a fejedelem tudósítja Rhédeyt, hogy kemény parancsolatot küldött reájuk «mind-

gyarást közülök a jobbágyságot kiadják, mert azoknak megtartására köztők nem vagyunk kötelesek, sőt magok sem kötelesek azoknak őltalmazására, hanem velünk egyetemben az nekünk való hűségek szerint az conföderatióra kötelesek ők is. Nem is illik valami rossz parasztemberekért sok vitézségekkel, vérek hullásával keresett szép szabadságokat s helyeket elveszteniök, mert mi, ha ahhoz tartják magokat, gondjokat is viseljük, *de Magyarországgal mi szentül megtartjuk az conföderatiót.*»¹⁾

Báthoryban tehát nem hiányzott a jóakarát s maga részéről minden lehető megtett arra nézve, hogy a két testvérország között a békesség zavartalanul föntartassék. Rhédeynek pedig oly nagy tekintélye volt a hajdúk között, hogy még Nagy András befolyását is ellensúlyozhatá. Eleinte hajlottak is a szép szóra, csendességben maradtak, sőt néhány ezer válogatott vitézzel Báthoryt is megsegítették, ki a havasalföldi vajda támadásának hírére a töröcsvári és tömösi szorosoknál vonta össze minden erejét. Ide várta Nagy Andrást is, a ki azonban a brassai tanács és a magyarországi főurak által megvesztegetve, már áruláson törte a fejét.²⁾

Mert Radul vajda csapatai 1611 július 9-dikén Báthory seregét Brassónál szétverték, mire aztán a különben is elégedetlen hajdúság elpártolt a fejedelemtől s maga a generalis körülbelöl 10 ezer emberrel Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitányhoz csatlakozott, a ki e hó végével már megindult Kassáról Erdély felé.

És azalatt, míg Báthory török és tatár segítséget sürgetve Szeben alá gyűjtötte hadait, jó reménységgel biztatván magát a jövődre nézve;³⁾ Rhédey Ferencz, noha testében beteges s a

¹⁾ Parancsolta egyszersmind Rhédeynek, hogy tüstént két fő embert küldjön a magyarországi hajdúkhoz, intvén és fenyegetvén őket, hogy csendesen viseljék magukat, és azokat, a kik a nemesek közül valakit személyében és javaiban megbántottak, törvény elébe állítsák. (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 96. m. 13.)

²⁾ A fejedelem, most idézett levelében, csak annyit ír Nagy Andrásról, hogy ha tetszik, bemehet mellé a prazmári táborba, de ha kint marad, Rhédeyvel mindenben egyet értsen. U. o.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. k. 49. l. A fejedelem 1611 július 23-án Szebenből tudósítja Rhédeyt, hogy «az nagy

köszvény miatt magával szinte jó tehetetlen vala, nagy hős lélekkel védelmezte új hazájának őrálló bástyáját: *Váradot*.

Forgách gyorsan közeledett. Útközben a magyar és erdélyi urak közül sokan csatlakoztak hozzá, a hajdúság pedig szaporodtan szaporodott mellette. Lázongásuknak legfőbb oka most ugyanis az volt, hogy Magyarország csak azoknak szabadságát és nemesi kiváltságait ösmerte el közülök, a kik a Nagy Andrással és Némethy Gergelyvel kötött egyezés idejében már hajdúk voltak. Minthogy pedig számuk azóta megkétszereződött és sem az ország sem Báthory nem volt hajlandó, de nem is győzte volna őket letelepíteni: hazátlan bujdosókká lettek, s bosszúval eltelve a fejedelem iránt, már csak azért is Forgáchhoz szegődtek, mert érdemeiket akartak szerezni maguknak Magyarország színe előtt és azt remélték, hogy vérük hullásáért ők is szabadságot, hajlékot fognak nyerni.

De a többséget mindazonáltal csupán a rabló ösztön és nyereségvágy lelkesítette s a hadnagyok, szokásuk szerint, a zavarosban akartak halászni.

Forgách Zsigmond *Egry Istvánt*, a szalontai hajdúk kapitányát előre küldé, hogy Rhédeyt szép szóval vagy erővel Várad föladására bírja. A vakmerő hajdú, a ki később Bethlen Gábornak jeles csapatvezére lett, vállalkozott ugyan erre a feladatra, de nagyon jól kellett tudnia, hogy Rhédeyvel nem fog boldogulni. Az alkudozással csakugyan kudarcot vallván, ki akarta erőszakolni az utat Erdélybe, de pórul járt, mert hadát Rhédey szétverte és megsemmisítette.¹⁾

A hódító seregnek tehát szégyen szemre vissza kellett vonúl-

tatár chám követet és az Omer pasa fővezérét szinte mostan bocsátók el innét, kiktől most is megírtuk, hogy mindgyarást 10 ezer tatárt bocsásanak ide mellénk, de ezelőtt is régen érette kültünk, azokat is minden órában várjuk. Az székelyek is mind készen táborban vagyon s az hűséget hozzánk megtartják, egyéb fizetett hadaink is vannak. Azért intjük kgdt, hagyjuk is, hogy az odaki való hadainkat siettesse kgd ide be hozzánk éjjelnappal.» (U. o. fasc. 93. m. 5.).

^{1—2)} Bojti Gáspár (Engel. Monum.) s utána *Szilágyi S.*: Báthory 148. l., hol Egry István hibásan *Egryi*-nek íratik. Borsos Tamás (Erdély. Tört. Tár II. k. 40. l.).

nia s a kevély, fölfuvalkodott Forgách, a ki Thurzó György nádorral együtt Báthorynak esküdt ellensége volt mindhalálíg, nagy időveszteséggel Máramaroson keresztül, tört be Erdélybe. De ezen az úton legalább semmi ellentállást nem talált s mikor Kolozsvár capitulált s az üresen hagyott Gyulafejérvárát az egyesült magyar és oláhországi hadak vitézül feldúlták, a generális valóságos Julius Cásarnak hitte magát, holott ha nyílt csatára, derék ütközetre került a dolog, bizony csak *simplex* legény volt ő, a mint az egykorú krónikás nevezi.

Hanem hát csak Szebenig tartott a diadalmenet s nem sokára azon gondolkoztak a hősök, melyik út legrövidebb vissza Magyarországra?

És mialatt Forgách a jól megerősített Szebent sikertelenül vívta s közbe-közbe alkudozott Bethlen Gáborral és a rendekkel, hogy a fejedelemtől elszakadva, Mátyás király hűségére térjenek, az alatt a nádor, ki Erdély meghódításának az udvarnál legfőbb szószólója s ide haza a támadás szervezője és mozgató lelke volt, — Rhédey Ferenczet vette körül, hogy őt okkal-móddal Várad föladására bírja.

Annyi bizonyos, hogy Rhédey nem volt meglegedve az állapotokkal s beteges ember létére nagy felelősséggel járó tisztét örömet nem lelt volna. De Nyitra várát s magyarországi szép uradalmait se tudta könnyen felejtani és már reménysége se igen volt ahhoz, hogy jogos tulajdonát a fejedelem segítségével valaha vissza nyerhesse.

Erre számított tehát Thurzó és bizonyára nem volt fukar az ígéretekben és biztatásokban, hogy Rhédeyt s vele együtt Váradot megnyerhesse. De úgy látszik, arról megfeledkezett, hogy a becsületben megöszült vén katona tisztességét és fejedelméhez tartozó hűségét anyagi érdekeinek fölébe helyezi. Egymást érték a követek Váradon, de Rhédeyt sem a rábeszélés sem a fenyegetőzés nem volt képes megtántorítani. Végezetre, úgy látszik, csak arra akarta őt rávenni a nádor, hogy mondjon le a kapitányságról, gondolván, hogy utódjával könnyebben fog boldogulni. Egyszersmind az örséggel is alkudozni kezdett, de sikertelenül, mert úgy a vitézlő rend, mint a vármegye nemessége teljesen egyetértett a kapitánynyal

s a környéken ólalkodó pártos hajdúk semmit sem árthattak Váradnak.

«Az Nagyságod levelét Korlathvit és Járay István uramék megadák tegnapi napon — írja Rhédey 1611 július 30-án Szent-Jóbról a nádornak — ugyanitt házamnál találván . . . minthogy feleségem, gyermekem halálos betegségben voltak, úgy jöttem volt ki látogatni őket. Ez alatt semmit sem késvén mindgyárást bemegyek Váraddá és az Nsgd levelét az tisztviselő uraimmal közlöm és megjelentem. Az vitézlő népnek Nsgd küldött levelét Korlátvit uramtul mingyárást beküldöttem. Ezelőtt is Nsgdhoz vármegyéül és Váradon lévő nemesség bizonyos követit elrendelvén, ítélem, hogy immár nem késchetik, Nsgdhoz elbocsájtják.»

«Valami az magam személyére nézendő dolgot illeti, láttja az Isten az én lelkemet, hogy soha nemzetségemnek, hazámnak veszedelmére, kárára nem igyekeztem, sőt életem fottáig, vérem hullásával is igyekeztem hazámnak és az keresztyénségnek szolgálni. Tudom Nsgdnak az követ Uraim megjelentették minémü kötelességem vagyok az erdélyi fejedelemhez az váradi tisztemről. Soha, látja az Ur Isten, egyebet nem kívánok, csak az én hitem, tisztességem, böcsületem maradjon meg.»

«Sőt tisztem felől is Nsgd úgy gondolkodgyék, hogy vagyok esztendejénél több, hogy mind igyekeztem tisztemtől megválni, de semmiképen meg nem menekedhettem tőlle. Az mint Nsgd tudgya állapottyát az fejedelemnek, kiváltképen hogy az Ur Isten ezt a nyomoruságot és csapást reám bocsátá, be sem akartam menni Váraddá. Az vitézlő nép és vármegye ispánnya házamhoz jöttek és úgy kértenek azon, hogy bevitessem magamat, mert félő, hogy az hajdúság kezében ne akadgyék Várad. Ezeket meggondolván, nyoszolyámban, gyalog emberekkel három egész mélyföldig úgy vitetem magamat. Mostan is penig magam erejével csak megsem mozdulhatok, még is az én tisztemnek megkellett felelnem hazám és nemzetségem javáért.»¹⁾

Levélírás közben Thurzónak más rendbeli követe érkezett hozzá. A nádor Lipppa és Jenő sorsa felett aggódik, attól tartván, hogy a fejedelem szorúlt helyzetében s a magyarországiak méltat-

¹⁾ Országos Levéltár. Act. Thurz. fasc. 40. m. 20.

lan támadása miatt érzett bosszúságában, e fontos végvárakat átengedi a töröknek. Tény, hogy Báthory elkeseredésében fenyegetődzött is ezzel és Rhédey Ferencz azt tanácsolta a nádornak, hogy kitartásra, vitéz ellentállásra lelkesítvén az őrséget, egyszersmind a fejedelemnek is írjon, hogy szándékától álljon el. Azt hiszi, hogy Báthory hallgatni fog szavára, mert mostani szerencsétlen állapotában minden birodalmát a nádorba helyezi.

E kijelentéssel azonban csak Thurzó hiúságának kívánt hízelegni az ügy érdekében, mert nagyon jól tudta, — a minthogy tudta az egész ország — hogy a nádor jóakarátára Báthory nem számíthat vagy legalább is hiába számít.

Nemsokára Szebenből is jó hírek érkeztek. Forgách Zsigmond kihívó viselkedése, nyíltan bevallott szándéka, hogy Erdélyt tűzzel-vassal meghódítja, nagy fölháborodást okozott országsszerte és a török habozásának is véget vetett. A tatárok és főbasák parancsot kaptak, hogy tüstént megsegítsék Báthoryt s a portán elhatározott, hogy a magyarok beavatkozását példásan megtorolják.

De mégis legtöbbet használt a fejedelemnek a hajdúk átpártolása. A generális Nagy András uram tapasztalt vén róka volt, a ki a maga szakállára sokat mert ugyan, de fél kezével mindig a török palástjába kapaszkodott. Látván pedig, hogy a hangulat most már Báthory Gábor mellett nyilatkozik, fordított ő is egyet a köpenyegen és Forgách táborából titkon az ostromlott Szebenbe szökött. A fejedelem nemcsak teljes bűnbocsánatot, de ajándékokat és pénzt adott neki, mire aztán Nagy András a Magyarországon kóborló hajdúkat is maga köré gyűjtvén Dengelegnél megtámadta és szétverte a nádor által Forgách Zsigmondhoz küldött segédhadakat. Augusztus végén már Kolozsvárt is visszafoglalta Báthorynak, mi alatt a hajdúság egy része irgalmatlanul rabolta, pusztította a királypárti urak és nemesek jószágait.¹⁾

¹⁾ Erre vonatkozólag igen tanulságos dolgok találhatók az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-féle iratok között. Ugocsa vármegye 1611 aug. 21-én Nyaláb vára alatt kelt gyűléséből keservesen panaszkodik a nádornak, hogy a török és tatár se művelt olyan kegyetlenséget a fő, úri és nemesi renddel, gyöngye asszonyokkal, erőtlen vénekkel, ártatlan gyermekkel, mint az istentelen hajdúság.

Időközben török-tatár segítség érkezett s a székelyek is felültek a fejedelem mellett, úgy hogy Forgách hadait csakhamar csúfosan kiűzték Erdélyből. Havasokon, erdőkben bujdosolva menekültek Magyarország felé s a kiéhezett, fáradt, rongyos katonákat a lesben álló hajdúk és a föld népe úton útfélen agyonverte. Maga Forgách Zsigmond 1611 november 19-én érkezett vissza Kassára, *«zsiros, rút ködmönös voltával hadastul, kopják, trombitálás és dobolás nélkül. El dolognak csudájára minden rendbeli emberek és gyermekek futnak vala.»*¹⁾

Oda haza pedig kinevették, kigúnyolták, verset kezdtek róla:

*«Perge domum Forgách,
Terget tua tergora korbács»*²⁾

Bizony meg is érdemelte volna, hanem hát később mégis csak nádorispán lett belőle.

«A lómájon éhezett urak» tovább akarták ugyan folytatni a háborút Báthoryval, hogy lemossák magukról a szégyent, de már ez ellen föllázadt a közvélemény Magyarországon és hangosan követelte, hogy Erdélynek békesség adassék. A nádor kénytelen kellett lenni meghajolni a rendek akarata előtt és megkezdé a fejedelemmel a békealkudozásokat.

A tokaji tanácskozások alatt Rhédey Ferencz magyarországi birtokügyei is szóba kerültek s Báthory mindenképen azon volt, hogy érdemes híve végre-valahára elégtételt és kárpótlást kapjon Nyitraért, melyet tőle törvény és igazság ellenére elfoglaltak, a nélkül, hogy a Bocskay fejedelem által inscribált 40,000 forint zálogsummát lefizették volna.

A nádor úgy látszik, hajlandóságot is mutatott az egyezkedésre, minthogy azonban a tokaji gyűlésen magánosok sérelmeit nem tárgyalták s csak általános határozatokat hoztak, Rhédey kielégítését is jobb időkre halasztották.

¹⁻²⁾ Sepsi Laczkó után Szilágyi S. Báthory 158. l. Thurzó nádor a tokaji táborból nov. 21-én fölszólítja Bars vármegyét, hogy a Forgách Zsigmonddal lassan-lassan haza szállingozó vitézlő népnek *«nagy fogyatkozott és kárvallott állapotját»* megtekintvén, fizetésükre szorgalmatos gondot viseljen. (Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából. 31. l.)

A fejedelem 1612 január 12-én kelt levelében bizodalmasan kérte Thurzót, hogy *«mindenben az szép confoederatióhoz tartván magát, Rhédey uramnak elfoglalt jószágait restituáltassa»*.¹⁾ Pár nappal később maga Rhédey is folyamodott, hogy jogtalanul elfoglalt birtokait adassa vissza a nádor, *«az mint nyilván vagy on kegyelmes Uram egyéb országokban is, hogy az magyar nemzetnek én is nem keveset szolgáltam, légyen ez a kevés láttatja avagy jutalma szolgálatomnak Magyarországtól»*.²⁾

Most már csakugyan nem lehetett tovább húzni-vonni a dolgot, s minthogy a nádor Rhédey követelésének igaz, törvényes voltát maga is belátta, kárpótoltatása felől gondoskodnia kellett.

De bezzeg megijedt most a nyitrai püspök és keservesen lamentált, hogy őt Isten tudja, micsoda vétkeért? — meg akarják fosztani jószágától, ő felségének és a titkos tanácsosoknak híre, tudomása nélkül. Találjanak más módot Rhédey Ferencz kielégítésére s ne őt rontsák, károsítsák, *«ha szolgált ő kegyelme — úgymond a püspök a nádorhoz intézett levelében — nem nekem szolgált; ítélje meg az Isten és minden igazságszerető ember, méltó-e csak az én jószágomból fizetni? Még kedig az legjobb falukat adják neki! Prctestálok solemniter megént Nsgd előtt, levelet is várok, hogy én ennek az contractusnak nem állok»*.³⁾

Thurzó György valóban nehéz helyzetbe jutott. Igazságot akart szolgáltatni, de jól tudta, hogy a nyitrai püspök háta mögött Rhédey Ferencznek régi ellensége, Forgách Ferencz áll, az esztergomi primás és kanczellár, Mátyás királynak nagy befolyású tanácsadója, a kinek bizony még a nádor is kedvében igyekezett járni.

A dolognak utoljára is az lett a vége, hogy megint Rhédey húzta a rövidebbet s üres ígéretekkel és biztatásokkal kellett megelégednie.

A Magyarországgal kötött békeszerződésben nem sok köszönet volt. A hajdúk hovatovább vakmerőbbekké váltottak, mert Báthory nem tudta vagy talán a történeteken okulva, nem is akarta

¹⁻²⁾ Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 93. nr. 9.

³⁾ U. o. fasc. 3. m. 49.

megfekezni őket. Attól tartott, hogy veszély idején ismét elpártolnak tőle s ezért sokat elnézett, mindent megbocsátott nekik. A veszedelem pedig már fenyegette Erdélyt, honnan, kinek a részéről? talán jóformán meg se tudták volna mondani, de azért mindenki félt tőle s a fejedelem örökösen kardja markolatán tartotta kezét.

Valami volt a levegőben. Minden ember fölesapott prófétának, vért, pusztulást jövendölve. A hadnagyok súgtak, búgtak, titokteljes dolgokról beszéltek. Hol itt, hol amott látták a törököt, pedig voltaképen híre-hamva se volt még Erdélyben s a vak lármára az egész közseg fölzúdult. *«Egy Szilassy nevű hajdúkapitány — írja Dóczy András 1612 február 6-án Szathmárról a nádornak — viceispánomnak titkon ugyan megüzente, ebben se a másik holnapban ne féljen, de a harmadikában nem biztatja, sőt inkább marháját eltakarítsa, arra inti, és magának provideáljon, mert oly zürzarart lát, kit még nem értünk».*¹⁾

Annyi bizonyos, hogy Báthory Gábor feje fölött gyülekeztek a fellegek s a villám már-már lecsapni készült. Mialatt a szászokat, érdemük szerint ugyan, de mégis tapintatlanul, durva erőszakossággal megzabolázva, hűségre kényszerítette, az alatt rosszakarói, ellenségei bevádolták és tökéletesen eláztatták őt a portán és saját követé, *Géczy András* titokban megbuktatásán működött. Ez a hitvány jellemű, de vakmerő és az esztelenségig ambitiosus hajdú, fejedelemségről álmodozott és nem vette észre, hogy úgy a törökök, mint a brassai királybíró által lelkesített és boszúra szomjuhozó szászok, csupán Báthory megbuktatásának eszközeül akarták őt fölhasználni.

Látszólag azonban komolyan tárgyaltak vele s már csak idő kérdése volt, hogy török és tatár segítséggel Erdélyre törjön.

Ily körülmények között a fejedelem hallani se akart arról, hogy Rhédey Ferencz lemondjon a váradi kapitányságról, mert most volt igazán szüksége hozzá hasonló hű és sokat próbált emberekre.

De ennekutánna még ritkábban hagyta el a várat s a fejedelemnek egyetlen hadi vállalatában sem vett részt. Még Szent-Jóbra

¹⁾ U. o. fasc. 59. nr. 8.

is csak olykor-olykor ment át rövid időre, családja látogatására, gazdasági ügyeinek intézésére. Annál gyakrabban fölkeresték őt az ügyes-bajos emberek s nap nap mellett érkezett a panasz a hajdúkra, hogy a zavargások alatt elfoglalt birtokokat semmiképen se akarják visszaadni, sőt alkalmilag még többet is harácsolnak. A vitézeknek pedig eszük ágában se volt leszállani, hanem vármegyék szerint eloszolva, a szegénységen teleltek. Máramaros, Ugocsa, Szathmár, Szabolcs és Bereg vármegye követei örökösen útban voltak Forgách Zsigmondtól Rhédeyhez, innen Szathmárra Dóczy Andrásához, de bizony még se tudták kijárni, hogy a garázdálkodó hajdúkat elvigyék nyakukról. A felsőmagyarországi megyék még Nagy Andrásához is követeket küldtek, mi által a hajdúknak még nagyobb szarvakat adtak.¹⁾ Nem félték azok se Forgách-tól, se a szathmári kapitánytól, sőt mióta Nagy Andrásnak úgy felvitte Isten a dolgát, hogy fejedelmi tanácsos vala s Bajom várát és a zsákai kastélyt bírta, a hadnagyok még Rhédey Ferenczczel is vakmerően szembeszállottak. *«Nyughatatlan emberek ezek — olvassuk Dóczy levelében — és úgy megkeményítették szüveket, se Isteneknek, se Uroknak, se hazájoknak nem kedveznek. Ő reájok bár senki fundamentumát ne építse, mert minden dolgok merő praeda és álhatatlanság».*²⁾

Nagy András uram már megint rosszban törte a fejét és se-hogy sem fért a bőrében. Mialatt Géczy a portán alkudozott, hogy kiforgathassa Báthoryt székéből, a generális a budai pasát meg a szolnoki béget futotta, mert a jámbor maga is fejedelem akart lenni. A török pedig szokása szerint biztatta, jó reménységgel tartotta, gondolván, hogy majd nyakát szegi, ha nem lesz többé szüksége reá.

Nagy András azonban komolyan vette a dolgot, fölbiztatta a hajdúságot s tavasz nyiltával egyszer csak megzendült az erdő.

¹⁻²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Eml. VI. k. 54—55. l. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 59. m. 8. Dóczy panaszkodik, hogy a hajdúság *«az ki Urunk ő felsége ditiójából támadott, most is mint Nagy Andrásához folyamodik»*, tehát a vármegyék hozzá is választottak követeket. A hajdúk által jogtalanul elfoglalt birtokok visszaadásának azonban Rhédey Ferencz volt a fő executora.

Lőn nagy riadalom az országban, mert a hódoltság felől támadtak s mindenki azt hitte, hogy a török rontott Erdélyre.

Szerencsére Rhédey Ferencz már régóta szemmel kísérte a hajdúk mozgolódását s a támadás hírére tüstént felültette Bihar vármegye nemességét s megparancsolta a végbeli vitézeknek, hogy se napot, se órát nem várván, haladéktalanul Nagy Andrásra induljanak. Másfelől meg *Némethy Gergely*, a székelyek generálisa, gyűjté össze a maga csapatjait, úgy hogy a támadókat egyszerre két tűz közé szorították.

Csak a szathmári kapitány, Dóczy András késlekedett, pedig ő már február 6-án értesült, hogy valami mozgalom van készülöben és Nagy Andrásra is lehetett oka gyanakodni.¹⁾ Hanem úgy látszik, erősen bízott Szilassy jóslatában, hogy majd csak áprilisban fog bekövetkezni az igazi veszedelem. Tréfára vette hát a dolgot, pedig a hajdúk már-már Magyarországot is lángba borították.

Rhédey szemére is lobbantja könnyelműségét 1612 márczius 20-án kelt levelében.

«Azt tuttam, Uram, hogy hazánknak s nemzetségünknek megmaradásaért Nagy András ellen segítséget bocsát kgd Németi uram mellé, holott Nagy Andrásnak minémü praktikája volt az törökkel, azt kgd nyilván értette és nemzetünknek eleitől fogva minémü veszedelmére volt. Mostis penig járton járnak az törökök hozzája, az budai basához és az szolnoki béghez küldött segítségért.»²⁾

A török azonban csak köpenyegül akarta fölhasználni Nagy Andrást s még nem látta elérkezettnek az időt, arra, hogy nyiltan föllépjen Báthory ellen. A generális pedig — számításaiban csalódván — óvatosan kerülte a nyílt csatát és csak arra volt gondja, hogy menne többet rabolhasson. A magyarországi hajdúkat is pártjára akarta vonni, mint az 1607-iki támadáskor, de most nem ment olyan könnyen a dolog, mert a vitézek egy része *Géczy András*hoz szított és várakozó állást foglalt el, más része, mint a

¹⁾ Már fentebb idézett s február 6-án kelt levelében írja a többek között Thurzónak: «*Ezt is adá Kende Tamás uram értesemre, hogy Nagy Andrásnak az törökkel valami praktikája volna*».

²⁾ Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 92. nr. 9.

szoboszlai hajdúság, nem akarta könnyelműen kockára tenni véren szerzett szép szabadságát.

A szoboszlaiakra különösen haragudott Nagy András, mert a «német király» hűsége alá adták magukat s legfőbb akadályai voltak a hajdúság egyesülésének. Mialatt tehát Báthory vezérei Erdélyben szervezték az ellenállást, de támadólag a töröktől való felelőmükben nem mertek föllépni, a generális a böszörményi hajdúkkal szövetkezve, megrohanta Szoboszlót, melynek kapitánya *Fekethe Péter* éppen távol volt. De bizony nem ért célzt, mert saját vitézei is felzendültek ellene és visszavonulásra kényszerítették «*latraival együtt . . . a pribék, áruló Nagy Andrást*».¹⁾

Ekkép a hajdú-mozgalom, Rhédey Ferencz és Némethy Gergely serény vigyázása által, már csirájában elfojtatott. Nagy Andrást pedig nemsokára utol érte megérdemlett sorsa. A fejedelem ugyan még most az egyszer megbocsátott neki — mondják azért, mert felesége igen szép «*frajczimereket*» tartott, — de mikor újrolag árulásban találta, sőt nyilván kiderült, hogy élete ellen leselkedik, egy fejevári multság alkalmával 1612 aug. 12-én végkép eltette őt láb alól.²⁾

¹⁾ Fekethe Péter 1612 május 10-én tudósítja Forgách Zsigmondot az eseményekről. «Nyilván lehet Nsgdnál minémű . . . szerencsétlenség esett itthon nem létemben az zobozlai hívein az mi kegyelmes urunknak, kik nyavalyások, ha magokra nem vették volna annak az pribék áruló Nagy Andrásnak első szerencsését, az mint itten környüünk lévő latrokkal volt végezése, kinek már világosan és bizonyosan végére mentünk, — az egész földet elburította volna . . . hazánkunk szép szabadságos csendességének felbontására» stb. Minthogy azonban hada megháborodott és ellene támadt, nem mehetett elő dolgában. Mégis a böszörményiekkel együtt sok kárt tett a szoboszlainak. Kéri Forgáchot, hogy írjon a vezérnek és a basáknak, hogy ezután török földről ne legyen szabad csatázni. De írjon Rhédeynek is, hogy ne fogja pártját Nagy Andrásnak, hanem a többivel együtt büntesse meg. (U. o. fasc. 37. m. 21.)

²⁾ Nagy András megöletése fölül sokféle hír keringett az országban. Némelyek azt állították, hogy a fejedelem maga kezével vágta le, mikor a mezőn versenyt futottak. Mások szerint a gyalogok kapitánya alvasközben gyilkolta meg a hatalmas erejű embert. Báthory maga azt állítja Thurzó nádorhoz intézett levelében, hogy elfogatta és egy cigány hóhérral fejét vétette. (Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. 242. l. Szalárdy. Segesvári Bálint: Erd. Tört. Adatok. IV. k. 180. l. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 95. nr. 26. stb.)

De már ekkor annyi ellensége volt Báthory Gábornak az országban és országon kívül, hogy egygyel-kettővel több vagy kevesebb bizony számot se tett. Mikor pedig erőszakos, durva bánásmódjával, alaptalan gyanúival, fenyegetődzéseivel s méltatlan üldözésével utoljára még Bethlen Gábort is esküdt ellenségévé tette: megingott alatta a fejedelmi szék és maga alá temette.

A porta haragját el tudta háritani fejéről s versenytársát, az áruló Géczy Andrást, engedelmes szolgájává tette; a brassai királybíró megöletése után fejet hajtottak előtte a szászok; Magyarországgal ismét szövetségre lépett, Forgách Zsigmond sőt még a nádor is szószólója lett az udvarnál: de Bethlen Gáborral való összetűzése végzetessé váltott reá nézve.

A portán határozottan és visszavonhatatlanul kimondták, hogy Báthorynak buknia kell s 1613 augusztus havában a törökök már előzőnlöttek Erdély széleit. Magukkal hozták Bethlen Gábort is, a jövődöbéli fejedelmet.

E válságos napokban Rhédey Ferencz rendkívüli buzgóságot fejtett ki hazája és uralkodója érdekében. Várad valóságos központja lett Erdély katonai kormányzásának. A főkapitány figyelemmel kísérte a török sereg minden mozdulatát, sűrűen levelezett a szomszédos várak parancsnokaival, megmustrálta, hadba szállította a vármegyék dandárait, eleséggel, lőporral, hadi szerekkel bőségesen ellátta Váradot s nap nap mellett sürgette a magyarországi segítséget.

Híven és lankadatlan szorgalommal teljesítette minden kötelességét és a fejedelem — noha Bethlen Gábornak sógora volt — rendületlenül bízott benne.

A török beütésének híre Magyarországot is rémületbe ejtette, de az udvar még most sem gondolt komolyan arra, hogy Báthorynak segítséget küldjön, sőt Báthory még arra sem kapott fölhatalmazást, hogy a király birtokain hadakat fogadhasson. Az országtartó urak pedig csak correspondeáltak egymással, de senki-nek sem jutott eszébe, hogy a fölgerjedt láng oltásához fogjon, bár a szomszéd háza már javában égett.

Dóczy András 1613 augusztus 31-én két szathmári vitézt küldött Váradra Rhédeyhez, török hírek felől tudakozódni, a kik a látott és tapasztalt dolgokról következőképen referáltak:

«Várad kapitány uram szemben lévén az ő felsége vitézeivel, első szava az volt: *No, uram, segített é meg ő felsége az Római Császár, mert most kívántatnék, mert az bizonyos dolog, hogy Erdélyországában két felől immar benn a török császár hada Bethlennel együtt.* Kire is ő felsége szolgálai azt mondták: főkapitány urunk ő nsga leveleiből Nagyságod mindeneget megért. De Rhédeyt nagy kedvetlenséggel látták lenni.»

«Fellakot, kikben török volt, az aradi ráczok, lippaiak, jeneiek felverték és az csanádi békét feleségestül Báthory Gábornak ő felségének vitték».

«Váradrul csatára 600 lovas s gyalog ment, kiknek Isten minémű szerencsét ad, azt azután halljuk meg».

Maga Rhédey szept. 2-án írt Dóczynak, csudálkozván rajta, hogy olyan nagy érdeklődéssel várja a híreket, de arra nincs gondja, hogy a török Havasalföldről Erdélybe tört és Zkender basa előhada a Vaskapunál megharczolt a fejedelem vitézeivel. A gyulaiak közül sok főembert, nevezetesen pedig Héder agát is elfogták. A lippai és jenei őrség a török tábort hátulról szüntelenül zaklatja, Szeged körül pedig apró csatározások folynak. «*Immár kgd jól érti az híreket — fejezi be rövid levelét — azért szinte mostan kívántatnék Magyarországból az segítség Erdélyben.*»¹⁾

Hanem hát az urak csak a saját bőrüket féltették s még az nem forgott veszélyben. Máskülönben Magyarország örömet fegyverkezett volna, de az udvar, az Erdélylyel kötött szövetség daczára, minden áron semleges akart maradni. Igen ám, mert a török fenyegetődött, hogy a beavatkozást békeszegésnek tekinti és nem hagyja boszulatlanul. Ekkép tehát Báthoryval többé senki se törődött és segélykérő leveleit figyelmen kívül hagyák. A nádor utasította ugyan a vármegyéket, hogy készüljenek s mikor a király parancsa megérkezik, legott induljanak, mert «*Erdélyből nemcsak Magyarországnak de az egész kereszténységnek is könnyen utolsó veszedelme következhetik*»²⁾ de mielőtt ez a hadba szálló parancs megérkezett volna, a szerencsétlen fejedelem sorsa már beteljesedett.

¹⁾ Dóczy a tudósításokat szept. 7-én elküldé Thurzó nádornak, jelentvén, hogy a fejedelem hír szerint Tordára szállott és a török Karánsebest megrabolta. (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 60. nr. 16.)

²⁾ Szerémi id. m. 39., 43. l.

Október eleje óta Váradon tartózkodott. A gyulafejérvári palotában Ali pasa tanyázott, Szeben felé már elvágta a török az utat, Kolozsvár nem akarta befogadni, ez volt tehát egyedüli biztos menedéke. Rhédey Ferencz Váradot úgy megerősítette, hogy kiostromlásáról szó sem lehetett s az ellenség még csak közeledni se mert a falakhoz. A kapitány és a vitézlő rend tántoríthatatlanul ragaszkodott hozzá, de a hitehagyott hajdúk vesztére törtek. Géczy András biztatására kicsalták őt a várból s 1613 október 27-én orozva, gyalázatos módon meggyilkolták.¹⁾

II.

Mig Erdélynek törvényes fejedelme volt, Bethlen Gábornak semmi úton-módon sem sikerült Rhédey Ferenczet magához hódítani. A becsületben megöszült, egyenes lelkű katona, urához és fejedelméhez való kötelességét elebbvalónak tekintette a sógor-ságnál s mindvégig híven kitartott Báthory mellett.

Neheztelt is ezért Bethlen s október 17-én írja feleségének, hogy *«Rédai Ferencz nem gondolván meg az országnak Báthory miatt való rettenetes veszedelmét, országhárával Váradban bebocsátotta, kiért az egész ország igen haragszik reá»*.²⁾ Elhiszszük azonban, hogy legjobban maga Bethlen haragudott, bár ő is meggon- dolhatta volna, hogy a mit sógorában hibáztatott, azt tulajdonképen dicsérnie kellene, mert a szolga hűséggel tartozik az ő urának. De a gondviselés útai kiszámíthatatlanok. Tíz nappal később talán már Bethlen sem haragudott, bár szentül meg lehetett győződve arról,

¹⁾ Erdélyi Országgyűlési Eml. VI. 76—82. Bojti Gáspár (Engel Monument.) s utána Szilágyi S. Báthory Gábor története. A fejedelmet csak két hű vitéze, *Lónyay Farkas és Komáromy András* védelmezé a nagy számmal támadó orgyilkosok ellen. Amaz oldalánál esett el, Komáromy kiépült ugyan sebeiből, de egész életére nyomorék maradt.

Báthorynak már egyszer holt hírét költötték. Dóczy István 1612 márczius 15-én írja Vácztól a nádornak, hogy «az gyulai bék két törököt küldött az budai bassához, kiktől azt izente, hogy Gábort valami asszony- állat késsel verte volna által és így meghalt volna . . . igen nagy híre va- gyon Budán» (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 57. nr. 13.)

²⁾ Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. k. (Törvények és okiratok I. sz.)

hogy Rhédey Ferencz a szerencsétlen fejedelem halálában tiszta és ártatlan. Híresztelték ugyan az emberek, hogy a gyilkosság néhány biharvármegyei főúr tudomásával és beleegyezésével történt, sőt némely gonosz akarója még Rhédeyt is gyanúsította, de valamint az egykori vizsgálat, úgy az újabb történelmi kutatások is megczáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a váradi tragédiát kizárólag a hajdúk: *Géczy András* és czinkostársai, *Szilassy, Zámbo, Ladányi* stb. rendezték.¹⁾

Báthory halála után Rhédey Ferencz szívvel-lélekkel csatlakozott sógorához és nem gondolt többé arra, hogy bucsút vegyen a váradi kapitányságtól, bár kellemetlen vendége, a köszvény, már egészen hatalmába kerítette. Gyakorta megtörtént, hogy szekérről, vagy plane nyoszolyában fekvé igazgatta a sereget, mint hajdanában az öreg *Borbély György*, de még így is megverte az ellenséget. Mert az esze helyén volt s annak felette oly nagy tekintély vala a vitézlő nép között, hogy minden parancsának szó nélkül engedelmeskedtek.

Tudvalevő dolog, hogy Bethlen csak lassan és sok küzdelem árán volt képes magát megerősíteni székében, mert az udvar rossz indulata, gyanúja és bizalmatlansága minden törekvése elébe gátot vetett és néha bizony válságos helyzetbe sodorta.

Mátyás király nem akarta őt törvényes fejedelemnek ösmerni, Thurzó nádor, Forgách Zsigmond, Dóczy s a többi urak pedig ép oly esküdt ellenségei voltak neki is, mint előbb Báthorynak. De az udvarnál valósággal borzadtak tőle, mert nemcsak török érzelműnek, hanem annak rendje és módja szerint körülmélt musulmánának tartották.

Mátyás kormányának legfőbb törekvése oda irányult, hogy Bethlent a Báthory-fele várak és erősségek birodalmából kizárván, helyzetét Erdélyben tarthatatlanná tegye. Eleinte törvényes szint adtak a dolognak, de mikor tapasztalták, hogy így célt nem ér-

¹⁾ Pernecsy Gábor, a ki Ecsedet Dóczy első szavára földalta a királynak, s a ki Rhédeyt halálból gyűlölte, 1614 május 4-én írja Dóczynak, mint egy inastúl hallott dolgot, hogy *«Rédey bemegyén Kolozsvárra az terminusra, s az váradi papot is beviszi vele, hogy megmentsék magokat az rajda és az ország előtt az Báthory fejedelem halálában, hogy űk nem vétkesek, kiket Isten soha ki ne hozzon Erdélyből többször.»* (U. o. 458. l.)

hetnek, rábeszéléssel, fenyegetéssel, ígéretekkel és megvesztegetéssel úgy körülhálózták a várkapitányokat, hogy Ecsed, Huszt, Tasnád és Kővár rendre meghódolt a királynak.¹⁾

Csakhogy a legfontosabb hely, Várad, melytől Erdély sorsa függött, szerencsére Bethlen Gábor kezén volt és Rhédey Ferenczet se megijeszteni, se megvesztegetni nem lehetett. Méltóság, rang, kitüntetés nem imponált ennek, mikor saját becsületes igyekezte által úgy is elérte, a mire vágyott. Híven és odaadással szolgálta az ügyet mindig, a melyhez szegődött, s lelke nyugalját, jó híret, nevét a világon semmiért se áldozta volna föl. Legjobban tudta ezt maga a nádor, a ki — bár a politikai téren ellensége volt — nagyrabecsülését nem vonhatta meg tőle.

Váradot azonban Mátyás minden áron bírni akarta s mikor meggyőződött arról, hogy Rhédeyt nem lehet eltántorítani, nyíltan kijelentette, hogy Bethlen Gábor elismerésének legelső föltétele Várad átadása.

De a fejedelemhez küldött követek titkos utasítást is kaptak, hogy ne foglaljanak ám el ily merev álláspontot és ha látják, hogy Bethlenben nem hiányzik a jó akarat, körömszakadtig alkudoznak vele e fontos véghely birtoka felett.

Először mindenesetre föltétlenül követeljék Váradot, később azonban igérjenek reversalist, hogy néhány év múlva, mikor már a királynak alkalmá lesz meggyőződni a fejedelem hűsége és állhatatossága felől, vissza fogja bocsátani a várat Erdélynek. Követeljék, hogy egyenlő számú magyar és német őrség legyen Váradon német származású kapitány alatt, de ha ebbe nem akarnának bele nyugodni, ám legyen hát a magyaroknak külön kapitánya, de az a király kinevezésétől függjön. Utolsó esetben pedig érvék be azzal, hogy a tisztn magyar őrség a királynak is hűséget fogadjon, szóval, hogy a vár a fejedelem és a király közös birtoka legyen.²⁾

Alkudozásra azonban nem került a dolog, mert Bethlen kezdettől fogva a leghatározottabban visszautasította az udvar követeleéseit. Ugyan mit is használhatott volna neki Mátyás elősmere Várad nélkül, mely fejedelmi székének legfőbb, sőt a fennforgó viszonyok között mondhatni egyetlen oszlopa volt? Mit használ-

¹⁻² Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VI. 321. *Okiratok* X. b.

hatott volna a Magyarországgal való szövetkezés, ha a török haragját magára vonja? megtanulhatta Báthory példájából. És az egyszer bizonyos, hogy a porta okvetetlenül föláldozza őt a legelső jött-ment trónkereső kedvéért, ha Váradot a németnek adja.

Nagyon jól tudták ezt Bécsben és Prágában s épen az volt a céljuk, hogy Bethlent kelepczébe csalják. Ha nem mond le Váradról, nem ismerik el fejedelemnek és Magyarországgal gyűlik meg a baja; ha lemond, majd megmetszik a torkát Stambulban, mint Báthorynak.

Csakhogy gazda nélkül számoltak, mert Bethlen nem Báthory Gábor volt. Kétségtelenül nagy fontosságot tulajdonított a Mátyással való szövetkezésnek, de ezt csak eszköznek és nem célnak tekinté. Mert politikájában a Bocskay által megjelölt útát és irányt követte és sokkal tapasztaltabb államférfi volt, semhogy az udvari cselszövények hálójában fennakadt volna.

Mátyás kormánya maga is érezte, hogy oktalan követelőzésével már túl ment a politikai tisztesség határain, oly színben igyekezett tehát föltüntetni a dolgot, mintha Várad átadása Magyarország megmaradásának föltétele s az egész kereszténységnek érdeke volna.

Azzal argumentáltak a követek, hogy Erdély nem lesz képes sokáig megvédelmezni függetlenségét a töröktől vagy legjobb esetben Lippával és Jenővel együtt Váradot is elveszti, a miből aztán Magyarországnak is végromlása következik. Az udvarnál pedig nyíltan gyanúsították Bethlent, hogy az említett várakat kész átengedni a portának, csakhogy megerősíthesse magát székében. És midőn a fejedelem a rendekkel együtt visszautasította e méltatlan vádat, meggyőzőleg kimutatván, hogy Erdély sokkal inkább megvédelmezheti Váradot, mint a király, — azzal állottak elő, hogy Rhédey Ferencz titkon már alkudozik a basákkal s csak jó alkalomra vár, hogy az erősséget kezükre játssza.¹⁾

¹⁾ Mátyás király márczius 25-én írja Dóczynek: «Ex fidedigna relatione intelleximus, pacis publicæ et christianæ tranquillitatis osiores Franciscum Rédey, damnosis suis practicis apud hostem Turcam agere, quo Varadinum introducat turcicum præsidium.» Ugyanakkor a követeket is értesíti, s másnap Ferdinánd főherczegnek panasolja el Rhédey Ferencz gonosz szándékát. (U. o. 432—435.)

Ez ugyan nem volt igaz, de a mennyiben a hír állítólag a portáról származott, alkalmas ürügyet szolgáltatott Mátyásnak arra, hogy Várad átadását követői által annál nyomatékosabban sürgesse. A fejedelem azonban nyugodt méltósággal kijelentette, hogy nagyfentosságú országos ügyek tárgyalásánál mende-mondákon, kósza híreken elindulni nem szokás, de nem is tanácsos. Különben a váradi kapitányság tiszte olyan ember kezében van, a ki minden gyanún felül áll s hogy Rhédey magatartása kifogástalan, arról bárki meggyőződhetik.¹⁾

Lehetséges, hogy Mátyás komolyan hitt a váradi kapitány felől terjesztett hírek valóságában, de bizonyosan tudjuk, hogy azoknak semmi alapjuk se volt, s hogy valószínűleg Dóczy és több hozzá hasonló hamis hírszerző emberek költötték. Rhédey a fejedelemmel együtt mindent elkövetett, hogy Várad védelmi képességet fokozza. Gondoskodott, hogy az őrség válogatott és rendszeren fizetett katonákból álljon. Visszaszerezte a vár föntartására rendelt, de Báthory alatt elidegenített jószágokat, pontosan behajtott a jövedelmeket s mint Bihar vármegye főispánja, felügyelt, hogy a fiscus bevételei hiánytalanul kezeltessenek. Mert a fejedelem Kraszna és Szolnok vármegye adóját, valamint a váradi és debreczeni harminczadot is Váradhoz deputálta, úgy hogy az összes jövedelem számítása szerint körülbelül 32,000 frtra rúgott. Ebből az őrség fizetésére esztendőnként 20—22,000 frt fordítatván, a megmaradó összeg a vár építésére és jó karban tartására szolgált. Majd minden levelében kéri és bizodalmasan figyelmezteti sógorát, hogy a vitézljő rend fizetése pontosan kijárjon s az őrségben csak válogatott katonák legyenek. A többek között 1614 febr. 10-én részletes tudósítást küldvén, igéri, hogy legközelebb alkalmas vicekapitányról is fog gondoskodni, de addig is *«kegyelmedet — úgy mond — hazánknak közönséges javáért kényszerítjük a szüntelen való vigyázásra. Immár oda kifelé Huszt és Kővár oda lévén, csak kegyelmedre támaszkodhatunk . . . minékünk Váradra, ha lehetséges volna, nem külön vigyázásunk volna, mint az magunk személyére, kegyelmedet is, elhittük, Isten abban minden jóra segíti»*.²⁾

¹⁾ A Várad átengedésére vonatkozó tárgyalásokat l. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. k. (Törvények és okiratok. XXIV.)

²⁾ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor politikai levelei. 12. l.

De míg Bethlen föltétlen bizalmával tüntette ki Rhédeyt és sohasem is csalódott benne, addig a gonosznyelvű besúgók szüntelenül áskálódtak ellene, hogy magyarságával, hitével nem gondolva, egyetért a törökkel. Az udvarnál pedig mindent föltettek az egykori füleki kapitányról, a ki Bocskay támadása idején oly sok kárt okozott a németnek. Mátyás király 1614 május 23-án kelt meghagyásában Isten tudja, hányadszor, figyelmezteti a nádort, hogy Rhédey alattomban levelezik a törökkel; az ország romlására tör és azzal fenyegeti a váradi őrséget, hogy ha a fejedelemnek hűségesen nem szolgálnak, elbocsátja őket és törökkel rakja meg a várat, a minthogy már janicsárok is vannak a helyben.¹⁾

Úgy kell lenni, hogy Rhédey tapasztalván, hogy az őrség hajlandó volna meghódolni Mátyásnak, tényleg fenyegetődött is a törökkel, mert a követek később az ellene szórt vádakát egyenesen a váradiakra való hivatkozással igazolják.²⁾ Pernecsy azonban még azt is ráfogta, hogy a lippai és jenei vitézeket is a töröknek való hódolásra kényszeríti.³⁾

Mind a kettő alaptalan koholmány és úgy látszik, hogy az efféle híreket célzatosan terjesztették, hogy az udvar annál jobban ragaszkodjék Váradra vonatkozó követeléséhez. Ragaszkodott is körömszakadtig, míg végre a török fenyegető magatartása oda kényszerítette, hogy a Bethlen által ajánlott szövetséget elfogadja.

De az időközben fölbiztatott Homonnay már nem akart visszatérni megkezdett útjáról s a prágai udvar csalárd, kétszínű politikájával, mint mondani szokás, a saját fejére gyújtotta a házat.

Homonnayt egyfelől a török, másfelől az udvar bitegetései tökéletesen elámították s erősen fegyverkezett, hogy kiforgassa Bethlent fejedelemségéből. Megnyerte és zsoldjába fogadta a haj-

¹⁾ Különben még azt is írja, hogy Bethlen a lippai és jenei keresztény őrséget, ha a vár megadásában ellent tartana, feleségestül, gyermekes-tül együtt ki akarja szolgáltatni a tatároknak. Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 18. nr. 21.

²⁾ Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. Irományok. I. sz. d.

³⁾ «Chorvás Tamás fia, ki Rhédey inasa, ma juta Szentjőbrul, azt beszéli azt ő bizonyosan mondhatja, ballotta az urátul, hogy meg izente Jenőbe, Lippába, hogy adják meg az törököknek, mert abban soha egyéb-b nem lehet, hanem ... megadatja Bethlen vajda.» *Pernecsy levele id. h.*

dúk egy részét, összeköttetésbe lépett a havasalföldi vajdával s a nádor és a kassai generalis tiltakozása ellenére rövid idő alatt feles számú hadi népet toborzott össze.

Bethlen Gábor komolyan aggódott, mert csakhamar belátta, hogy Homonnay vakmerőségének titkos rugói vannak. *«A ki hadat nyílván fogad — írja 1616 január 19-én Rhédeynek — és az ő felsége magyarországi tiszviselői megengedik az hadak fogadását, az nyílván való ellenségnek jelensége.»* Valóban a hajdúk zászlókat osztogattak szét a vitézlő nép között s úton-útfélen mutogatták a király *«levelét»*, magukhoz hitegetván a csavargó, *«uratlan embereket, kik az háborúságot alig várják.»*¹⁾

Ki is derült nemsokára, hogy Homonnay háta mögött a prágai udvar áll s Mátyás kormánya, a fejedelemmel kötött szerződés daczára, nemcsak hogy szemet hunyt a dologra, de titokban szította is a Bethlen megbuktatására irányuló mozgalmat. De mikor ez ünnepélyesen tiltakozott a nagyszombati béke megsértése ellen, kijelentvén, hogy ha le nem ültetik Homonnayt, majd elbánik ő maga ellenségével: Pilátus módjára mosták kezeiket, biztosítván a fejedelmet atyai kegyelmükről és jó indulatukról.

Bethlen azonban tudta, hogy kivel van dolga s minden előkészületet megtett arra, hogy Homonnayt méltóan fogadja. Először az volt a czélja, hogy kimegy elébe Magyarországba, feleségét pedig kincseivel együtt Váradra küldi. De aztán meggondolta a dolgot és tudósította Rhédeyt, hogy arra az esetre, ha Homonnay nagyobb erővel támad, maga is Váradhoz száll.

Meghagyta tehát neki, hogy késedelem nélkül mustrálja meg és ültesse föl a vármegyék hadait, fogadjon vagy 2000 főnyi jó fegyveres legényt, mindenek felett pedig *Fekete Péter* hajdúkapitányt igyekezzék elhódítani Homonnaytól. Ennek megnyerésére különös súlyt helyezett s fölhatalmazta Rhédeyt, hogy pénzt, jószágot, mindent ígérjen neki, csakhogy pártjára vonhassa. Követeit pedig szüntelenül járassa a hajdúvárosokban, Ungvár környékén s a Bodroghözön és tudja meg bizonyosan, hogy felülnek-e Homonnay mellett a vármegyék és a végbeliek? mert ebben az esetben kétségtelen, hogy a császár keze is közreműködik. *«Az Ur Istent*

¹⁾ Bethlen levelei 33. 1. Orsz. gyűl. Eml. VII. k. 39. 1.

*segítségül híván — így végzi január 26-án kelt levelét — ügye-
kezzünk Uram rajta mindketten, hogy kegyelmed becsületes jó híré-
nek, nevének s hivataljának fogyatkozás nélkül megfelelhessen, me-
lyet meg is ad Isten, csak békességünk maradjon meg; az én atyafi-
ságomban megnyugodjék kgd és abban ne kételkedgyék semmit».¹⁾*

Rhédey pontosan el is járt tisztében, egyedül Fekete Pétert nem sikerült elhódítani. A szoboszlai kapitány testestül-lelkestül hajdú volt és erkölcsét nem tagadhatta meg. Az pedig nyilvánvaló dolog, hogy a hajdúság tömege mindig a támadóhoz csatlakozott. Bizonyítja ezt Bocskay István és Báthory Gábor példája, sőt így volt ez már a török hódítás kezdetén is. A hol védelemről, kitartó ellenállásról volt szó, oda hiába küldtek hajdút, de mikor föl kellett verni a török tábort, mikor vakmerő, Istenkísértő támadásra vezényeltek a hadnagyok, ott aztán emberül forgolódtak a jámbor vitézek. Meg aztán persze a fegyelmet, a hadi regulát se túrték, de ha zsoldot, a mellett meg szabad zsákmányt kiáltott valaki, bizony azután még a pokolba is elmentek volna. Homonnay pedig azonképen cselekedett s volt esze a szoboszlai kapitánynak, hogy nem pártolt Bethlenhez, mielőtt valamit próbált volna. Nyilván úgy gondolkozott, hogy erre még később is ráér, mikor majd licitálni fognak rá a fejedelemségkereső urak, mint annak idején Nagy Andrássra.

Bethlen Gábor, Homonnay támadásának első hírére oly lázas tevékenységet fejtett ki, hogy február 6-ig már 14,000 embert gyűjtött össze Bihar vármegye és a részek hadain kívül. Ezzel a sereggel már egész bátorságosan szerencsét próbálhatott volna, de hát nem volt rá szükség, mert Magyarországból jó hírek érkeztek. A nádor ugyancsak sarkára állott, hogy a békességbontót gonosz igyekezetiért megbüntessék, a vármegyék nem is hajtanak szavaira, a kassai generalis pedig *«merő bolondságnak tartja»* Homonnay rezgелődését stb. Szóval Bethlen hálát adott Istennek, hogy elmúlt a veszedelem s Fogarasra ment telelni. Rhédeyt is utasította, hogy ne zaklassa tovább a vármegyéket, maradjanak csendességben, mert már ezután semmi sem fogja zavarni a szent békességet.²⁾

¹⁾ Bethlen levelei 46., 47. sz.

²⁾ U. o. 50., 51., 55. sz.

De tavasz nyitával ismét gyülekezni kezdtek a fellegek s Bethlen mihamar meggyőződött arról, hogy az udvar jóhiszeműségébe vetett bizodalma homokra épült vár. Rhédey Ferencz május elején már arról értesítette őt, hogy Radul havasalföldi vajda Homonnayval együtt be akar törni Erdélybe, most tehát ütött a cselekvés órája . . .

A fejedelem első sorban ismét a hajdúk megnyerésére gondolt s bőségesen utasította Rhédeyt, hogy mitévő legyen. Beszéljen a lelkükre, emlegesse előttük Bocskay István példáját, hivatkozzék hitükre, magyarságukra, ígérjen nekik jószágot, adómentességet, örök szabadságot. Kiváltképen pedig arra a megátalkodott Fekete Péterre legyen gondja és ha az igazságot nem akarja, *«üttesse el láb alól»*. Harminczkét jobbágyot és 1000 frtot kap az, a ki végére jár. Maga pedig szálljon ki Váradból nagy készüléttel s együtt induljanak az ellenségre. Lesz jó dolga Homonnaynak, hogy 10—20 ezer emberrel meg nem próbálja Váradot, de ám lássa, mit cselekszik. Födolog, hogy a támadás készületlenül ne találja Erdélyt és hogy szakadozva ne harcoljanak, mint Brassónál Székely Mózes idejében stb.

A fejedelem egyik levelet a másik után irogatta s a követek szüntelenül jártak Gyulafejevárr és Várad között. Az ország belsejében is veszedelmes mozgalom indult meg Homonnay érdekében s a fejedelem a török mellett, most már minden bizodalmit Rhédeybe vetette. Nem is kellett annak többé semmi utasítás. Valószínűleg úgy gondolkozott, hogy szép dolog az a correspondentia, de pennával nem lehet megverni az ellenséget; eszeágában sem volt tehát, hogy a hajdúkkal alkudozzék, de a mint hírül hozták, hogy az ellenség átkelt a Tiszán, zászlót emelt, hadat kiáltatott, úrnak, tolvajnak kegyelmet, jószágot ígért¹⁾ és elindult, hogy szemben fogdj a támadókat.

A budai basa pedig junius 4-én megparancsolta a hajdúknak, hogy mind egy lábíg Rhédey Ferenczhez álljanak és tőle hallgaszanak, mert Homonnay György lázadó s a hatalmas császár ellensége. Elvárja tőlük, hogy hívek és szófogadók lesznek, mert különben majd boszút áll rajtuk.

¹⁾ Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VII. 51.

De nem így kellett ám a hajdúk nyelven szólani. Sokkal jobban értett ahhoz az egri basa, a ki ilyen formán serkentette őket:

«Én ki vagyok Egri várában Magyar Ogli basa, az hatalmas császár főbasája. Úgy nyissátok föl a szemeteket, hogy talán hallottátok az én híremet, nevemet, Erdélyországban sok apa, anya siratott meg engemet». Ezt már megértették a Polgáriban lakó jámbor vitézek és igyekeztek is a szolnoki bég táborába, nehogy a basa, ígérete szerint, harmad napra köztük teremjen.¹⁾

De mielőtt még a török segítség elérkezett volna, Homonnay előljáró hada *«Kain»* Fekete Péter vezérlete alatt már betört Erdélybe s a vasadi, bagosi, perecsényi és bágaméri hajdúkat a király s a jövődöbéli vajda hűségére esketvén, június 10-én a biharmegyei *Konyárdhoz* szállott. Körülbelül másfélezeren voltak, de már maga Homonnay is megindult s minden óra veszedelmet hozhatott az országra.

Most aztán kitűnt, hogy Várad csakugyan *«ör álló bástyája»* Erdélynek, Rhédey Ferencz pedig olyan ember, a kinek helyén van a szive, hatalmas a karja. Mikor hírül hozták, hogy a támadók már fölégették Konyárdot sőt az ő piskolti udvarházát is megdúlván, menését elhajtották, bár maga köszvény miatt most is ágyban feküdt, egy perczig se habozott tovább s 1000 válogatott lovas-sal ellenük indult. *«Nagy és kemény harczot tartottanak, mind az két félben ugyan felesen elvesztek»*, de a csata nem dőlt el s másnap június 11-én Rhédey újlag támadt. Most aztán teljes diadalt aratott felettük, és az Úr Isten ő szent felsége — írja a csata után Zemplén vármegye rendeinek — érdemük szerint megszegényítette azokat, a kik Erdélyt hitében, szabadságában, megmaradásában háborgatni kívánták.²⁾

Dóczy tudósításai szerint a konyárdi csatát a böszörményi és bagaméri hajdúk átpártolása döntötte el, a kik megháborodván, társaikra támadtak, hogy mint pápistákat és németeket levágják

¹⁾ Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 47. nr. 25.

²⁾ U. o. fasc. 96. m. 29. Dóczy írja 1616 május 27-én: Maga Rhédey uram, ha ugyan beteg-e a vagy csak tetteteti nyavalyáját? de az bizonyos, hogy ágyában fekszik. (U. o. fasc. 57. nr. 30.)

öket, mire aztán Homonnay vitézei két tűz közé szorúlva, csak futásra gondoltak.¹⁾

A győzelem után Rhédey Debreczen alá vezette a sereget s június 13-án értesítette a nádort a történtek felől. «Én mindeddig Bihar vármegye határából ki nem mentem — írja a többek között — és nem is igyekezem tovább menni, hanem szegény nyomorúlt hazánkra vigyázok. Az török felette igen kívánta, hogy mellénk jőne, kiváltképen az egri pasa az, ki mostan Szolnoknál vagyon táborban, de még eddig csak egy törököt sem hittunk mellénk es nem is hívunk, mert Istennek hála, magyarok is elegen vagyunk. Csak ne legyen Magyarországtól bántásunk, egyéb idegen nemzet-től, lengyeltől, rácztól, kozáktól megoltalmazzuk magunkat».

Panaszkodik továbbá, hogy a kassai kamara bizonyos jószágától meg akarja fosztani, ráfogván, hogy az ecsedi vár tartománya volna, pedig tízezer forinton vásárolta Báthory Gábor fejedelemtől es jó igazsággal, zálogjogon bírja. Kéri a nádor pártfogását, hogy ne háborgassák őt minden méltó ok nélkül, hiszen eleget károsodott már, mikor Nyitrát elvették tőle.²⁾

A fejedelem csak későn, június 19-ike körül értesült a konyárdi győzelemről, Kornis Zsigmond útján, mert Rhédey Ferencznek nem volt érkezése levelet írni. És mikor kívánsága szerint sógora mindenről alaposan informálta, kimondhatatlan öröme támadt.³⁾ *«Áldott az Isten, ki az ő dicsőségét, nagy nevét megkáromlani az bálványozó népeknek nem engedi, nyomorúlt*

¹⁾ Ez a jó úr valósággal bolondja volt a *«híreknek»*, s ha szép szerével nem juthatott hozzájuk, hát inkább maga gyártott, hogy az udvarnak és hatalmasoknak kedveskedhessék. — De eszeágában se volt, hogy végére járjon, igaz-e, nem-e? hanem úgy melegiben mindent megírt a mit csak hallott. Persze, hogy a várkapitányoknak kötelességük volt a hírszerzés, mert háboruban ez nagyon fontos dolog, de ugyan megjárta volna az a ki a Dóczy *biztos értesülései* nyomán akart volna elindulni. Igazán olyan ember volt a melyet a köznép gúnyosan *«csepü-telegráf»*-nak szokott nevezni. Különbön idézett levelét l. Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VII. k. 351. l.

²⁾ Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 42. m. 45.

³⁾ «Szalay Ferencz az elmúlt Vasárnap 7 óra tájban ére utamban Branicskán az kgd örvendetes írta és izente hírekkel, kin az Istennek az én erőm s elmém szerint hálákat adván, *minémű örömöm legyen rajta, kgdnek meg nem írhatom.*» (Bethlen levelei 58. l.)

hazánk megromlására ügyekező latrokat szándékokban elő nem bocsátja».

Meleg szavakban mondott köszönetet Rhédeynek, biztosítván, hogy a hajdúk által okozott kárát helyrehozza. Egy felöltöztetett török lovat is küldött neki ajándékba, buzdítván, lelkesítvén, hogy továbbra is bíven szolgáljon hazájának.

«Az kegyelmed becsületes jó híre, neve, noha mindenkor fénylett, de ennyivel inkább fog ezután fényleni, mivel hazánk ellenségét Isten kgd gondviselése által szégyenítette meg. Az Úr Isten kgdt sok esztendeig éltesse jó egészségben és adjon erőt kgdnek ő felsége az ő nagy nevének és szegény hazánkunk oltalmára. Kegyelmedről felette nagy kedvesen vöttem és veszem minden eddig való szorgalmas vigyázását, hasznos szolgálatait, háládatlan sem akarok lenni érette, ha Isten életemet megtartja. Tudom magam is az kicsin értékkel, annál inkább beteges állapottal, mely nehéz legyen hadakozni, de kgd azzal mostan ne sokat gondoljon. Az Úr Isten a mennyire való erőt kgdnek engedett, kevés fáradságát ne szánja, mert nem magának szolgál mostan, hanem az Istennek és édes hazánkunk.»¹⁾

A fejedelem nem becsülte túl a váradi kapitány érdemét, mert a konyárdi győzelem magában veve talán kis dolog volt ugyan, de igen fontos következményekkel járt.

Megszakadozott a hajdúság s egy része *Simonyi* és *Füzy* alatt Bethlenhez szegődött, másrésze hűséget fogadott Rhédeynek és lakó helyén csendességben maradt.²⁾ Megrémültek a pártos urak és nyakra főre cserben hagyták Homonnayt s mi földolog, a portán meggyőződtek arról, hogyok nélkül vádolták Bethlent *németességgel*. Mikor tehát a fejedelem Lippát átengedvén a töröknek, a Rhédey által nyert tizenhárom zászlót beküldte Konstantinápolyba: Homonnayt a porta végkép elejtette. A prágai udvar tovább folytatta ugyan *«rettenetes színmutatását és praktikóját»*, de mikor tapasztalta, hogy a fejedelem folytonosan gyűjti a hadakat és vagy tisztességes békét vagy nyílt háborút akar,³⁾ mikor belátta,

¹⁻²⁾ Bethlen levelei 61., 65., 66. sz. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 58. nr. 30. és 60. nr. 36.

³⁾ Erre vonatkozólag írja többek közt a fejedelem Rhédeynek: «Ha

hogy Homonnaynak minden törekvése hiába való, mert Bethlennek a feje fölött tartott *«ijjesztő váz»* semmit sem árthat, sőt a magyarországi vármegyék egyenesen Homonnayra akarnak támadni: kénytelen-kelletlen hozzá kezdett az alkudozáshoz.

De bizonyára nem így történik, ha Rhédey Ferencz a hajdúkat szét nem veri és megnyílik az út Erdélybe. Akkor Homonnay egyfelől, Radul másfelől támad, a kóborló hajdúságot, mely a széleken gyülekezve csak azt leste, hogy fordul a koczka, — neki szabadjátják az országnak s a lázadó, németes urak alkalmasint megintgatják Bethlen Gábor alatt a fejedelmi szeket.¹⁾

A nagyszombati alkudozások sokáig elhúzódtak ugyan, mert a szerződő felek szokás szerint kölcsönösen gyanakodtak egymásra, de végre megis megállapodásra jutottak a biztosok és 1617 augusztus 2-án a békeszerződést egymás között kicserélték.²⁾

Rhédey ez alatt a fejedelem meghagyásából Váradot építtette, de a dolog csak lassan haladt előre, mert az örökös fegyverkezés az országnak minden jövedelmét kimerítette. Annak előtte Váradon 800 lovast és 600 gyalogot tartottak, a főkapitánynak nem is úri de valósággal fejedelmi asztala volt, Báthory Gábor alatt azonban úgy eltékozolták a várnak minden jóságát, hogy a jövedelemből többé kellő számú őrseget se lehetett fogadni. Magánosok meggazdagodtak, parasztok főnemesekké lettek, minden ember birtoka adómentes volt, maga a vár pedig szükségét látott. Az a 30—32 ezer forint, melyről Bethlen egyik levelében emlékezik, bizony csak papirosos volt s Rhédey szüntelenül panaszkodott Várad fogyat-

békességben akarnak élni, tartsunk és kössünk igaz békességet, én is kész vagyok hozzá; ha pedig fegyverre akarják az dolgot vinni, ahhoz is Isten segítségével most vagyon nekem módom, mert ha arra megyen az dolog, elég szablyát vihettek én is az békesség-bontogatókra.» (Bethlen levelei 63. sz.)

¹⁾ Dóczy a konyárdi csata előtt azt írja a nádornak, hogy Bethlen táborában zene-bona támadt és a fejedelem saját hada előtt megfutamodott Szász-Sebesre, innét pedig Dévára. *«Az nemesség izent Homonnay urannak, siettetik, menten menjen közikbe, mert Bethlent tovább nem akarnák uralni.»* A hír ilyen formában nem volt igaz, tény azonban, hogy a pártos urak vérszemet kaptak, s ha az első támadás sikerül, bizonyára nagy dolgot adnak a fejedelemnek. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 57. nr. 30.

²⁾ Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. (Okiratok LXXI. sz.)

kozott állapotáról, úgy hogy a fejedelem már el is unta hallgatni. *«Én Váradnak szükségére milliót se szánnék rendelni, csak volna honnét»* írja 1616 szept. 17-én s erősen korholja a rossz viceispánokat, kalmár lelkű nemes embereket, kik csak a maguk hasznát lesik, mialatt ő gonddal, búsulással, főtöréssel, éjjel nappal való nyughatatlansággal védelmezi az országot.¹⁾ Mikor azonban Rhédey azzal állott elő, hogy ő bizony beteges, öreg ember letére örömet elbúcsúznék tisztétől: sietett megnyugtatóni, hogy hiszen majd csak előteremti hát a szükséges költséget, csak viseljen gondot továbbra is olyan buzgón és dícséretesen, mint eddig és ne idegenedjek el Váradtól... *«mert ha Várad nem leszén, Szent Jób és a többi sem leszén Uram; őrizzük Váradot, mert úgy maradhat kgd is szép keresett javaiban s mi is Erdélben».*²⁾

Sajátságos, hogy ez a körülmény nem jutott, nem akart eszébe jutni az udvarnak akkor, mikor Rhédey Ferenczet következően gyanúsította, hogy Váradot elébb-utóbb a török kezére fogja játszani. Hiszen ha még magyarságát, nemzetéhez való szeretetét képes lett volna is megtagadni, józan észszel nem lehetett föltenni róla, hogy sok fáradságával, vére hullásával szerzett vagyonát könnyelműen föláldozza. Mert jószágai többnyire Bihar és a szomszédos vármegyékben, szóval azon a földön terültek el, melynek védelmet és biztonságot egyedül Várad nyújtott. *Szent Jób* pedig, feleségének és családjának nyugodalmas fészke, épenséggel Várad torkában állott. Már pedig azt mindenki előre tudhatta, hogy ha a török egyszer megfészkelni magát Váradon, akkor Szent Jóbbal és a sarkadi kastélylyal együtt csakhamar az egész tartományt elnyeli a hódoltság. Rhédeynek magának is szomorú tapasztalatai voltak erről s megtanulhatta Eger példájából a maga kárán, hogy a hol a félhold megjelenik, ott a paraszt s az egytelkes nemes még csak megélhet, de a régi nagy birtokos nemzetségek sarjadékai mihamar földönfutókká, jószág nélkül szűkölködő szegény legényekké lesznek. Bizony aligha nem ez a sors várt volna az ő egyetlen fiára is...

¹⁻²⁾ Bethlen Gábor levelei 71., 72. sz. — Csak Dóczy rossz akarata foghatta Rhédeyre, hogy a konyárdi csata alkalmával tettette magát, mert még július közepén is betegesen ment le a kolozsvári gyűlésre. (Erd. Orsz. gyűl. Eml. VII. 370.)

Rhédey Ferencz tehát nemcsak Erdélyt, de egyszersmind vagyonát és családi tűzhelyét védelmezte Váradról s a mennyire ösmerjük, nem hogy megadására gondolt volna, de még életét se szánta volna föláldozni mellette.

Egész életében szerző ember volt s mikor hivatalának terhes gondjaitól szabadulhatott, minden idejét jószágának gyarapítására, birtokügyeinek rendezésére fordította. Örökösen vásárolt s a mit pedig egyszer magáénak mondott, azt ugyan ki nem bocsátotta többé, ha csak erőszakkal el nem vették tőle. Nyitraért holta napjáig fájt a szíve, pedig az erdélyi fejedelmek tizszer annyit erő birtokot adományoztak már neki s egyetlen fiára valóban dus örökség nézett. *Szent Jób* várán és uradalmán kívül bírta még *Zsákát*, a várral, várossal és tizenhatsz faluval, továbbá a sarkadi kastelyt, *Szent Imrét*, *Örvendet*, *Piskoltot*, *Szaniszlót*, *Zilah* várost tartományával stb., mindazonáltal nem győzött betelni a birtokkal s feleségestül évről-évre gyűjtött, szaporított a kis *Ferkőnek*.¹⁾ Bethlen Gábor, kihez nem csak a sógorság de még ifjúkori benső, bizodalmas barátság kötötte, semmit se tudott megtagadni tőle s ha Várad körül és a Partiumban valamely tekintélyesebb birtok megszakadás vagy hűtlenség czímén a fiscusra szállott: arra Rhédey egy vagy más módon csakhamar rátette a kezét. De pénzen is sokat vásárolt, a mit már a fejedelem nem tudott helyeselni. «Az en censuram szerént nem kellene kegyelmednek magát az sok jószágvétellel fogatkoztatni ilyen kétséges időben — írja 1616 február 16-án — mert az háborúságban tíz ezer forint erő jószágért sem adna senki csak kétezer forintot is . . . . . Kegyelmednek immár oly jószága vagyon, kihez hasonlót az erdélyi birodalomban senki nem bír; mindazonáltal a kegyelmed jó tetszése . . . »

De hát nem volt mire költekeznie, mert a Zsákán, Sarkadon és Szent Jóbon tartott őrség bizony föl nem emésztette jövedelmét

¹⁾ Többi gyermekei mind elhaltak, ez a Ferkő, a ki rövid ideig erdélyi fejedelem is volt, az 1616. év elején született. Bethlen Gábor február 19-én gratulál a boldog apának: «Rédei *Farkasnak* kgd által való köszönését kedvesen vöttem, kívánom Istentől, hogy sokáig éljen és kgd is ember korba való jutását megérje, szolgálhasson Istennek, hazájának és kglmtknek.» (Bethlen levelei 46. l.) A *Farkas* név minden bizonnyal a másoló hibája, mert a levelek következetesen *Ferkőt* emlegetik.

s a fejedelem lövő szerszámokkal, salétrommal, vassal, szóval a mivel csak lehetett mindennel kedveskedett neki. Jobbágvai nem fizettek adót, birtokain nem szedtek dézmát: Bethlen Gábor után ő volt a legnagyobb úr Erdélyben. Néha azonban oly kívánságokkal állott elő, hogy már a fejedelem is megsokalta a dolgot. A nagy birtok sok pörrel járt és azt szerette volna, hogy a sógorság jussán még az igazságszolgáltatás rendje is megváltozzék. De Bethlen Gábornak e tekintetben puritán elvei voltak. A törvény még a fejedelmeknek is parancsol: «és az ember, ha életében valamely magánál erőtlenebben hatalmat vehet is, de tandem tandem justicia triumphat, mert az törvény soha meg nem hal, azt szokták mondani».¹⁾ Alkalom adtán azonban örömet kárpótolta hűségén szolgáját s méltán írja 1618 január 13-án kelt levelében, hogy az egy feleségén kívül még testvéröccsének se kedveskedhetett volna nagyobb szeretettel mint neki.²⁾ Magyarországról beköltözködött rokonait is urakká, boldog emberekké tette. *Rhédey Peter* Váradon viselt főbb tisztséget; *Pál* a fejedelem kedves komornyika volt s mikor *Rhédey Ferencz* mostoha leányát, a fejedelemasszony által örökbe fogadott *Bánffy Zsuzsánnát* nőül vette, kincstárnokságra emelkedett.³⁾

Váradra az utolsó időkben sok panasza volt a fejedelemnek. A vitézlő rend elunta a békét s fölhasználván a főkapitány beteges voltát, ki-ki szökődött a várból csatázni. Kóborló hajdu mindig volt özönnel, össze verődött tehát gyorsan egy két zászlóra való magyarság s nagy bátran rá öklelt a gyulai törökre. Forgott a hadi szerencse hol jobbra, hol balra; mikor a magyar húzta a rövidebbet, véres fővel, szó nélkül odébb állott, mert tudta, hogy ha panaszra megy, ráadásul még meg is büntetik, de bezzeg ha egy pár hitvány törököt levágtak a vitézek, — ami bizony gyakran megesett: — lön nagy riadalom a basák között s a fejedelem olyan dorgáló, fenyegető leveleket kapott Stambulból, hogy nem is olvashatá orczapirulás nélkül. Ilyenkor aztán bosszúságában a váradiaknak adta föl a leczkét. Volt mit hallgatni a vicze-kapitánynak, a sok rossz ingyenélő tisztviselőnek, meg katona uraimnak, a kik a helyett,

¹⁻³⁾ U. o. 51., 91., 103., 106. sz. levelek.

hogy ölnek, vágnák a csavargókat, hát örökösen csak a hópénzt sürgetik és maguk rontják legjobban a békét.

De bizony néha még a főkapitánynak is kijutott a dorgatorumból. Miért nem parancsolja meg keményen a hajdúhadnagyoknak, hogy ha fejüket, tisztességüket szeretik, hát lakó helyükben veszteg maradjanak? Miért nem vonatja karóba az olyan falusi bírót, a ki a csavargó hajdút ki nem adja, hogy kedvezés nélkül nyársba veressék? Miért nem czirkáltat a hajdúvárosokban s miért nem üldözi úton útfelen seregestül a *«latrokat»*, ha egyszer ő a legfőbb gondviselő s egy országrész hallgat parancsára? *«Így kellene uram talán az békességet őrzeni — végzi be szemrehányásait — mert ha az régi mód szerint nem őrizzük . . . bizony félő utolsó romlástól»*.¹⁾

Hát annyi bizonyos, hogy Rhédey Ferencz sokkal jobban értett a hadakozáshoz, mint a békességszerzeshöz, mert mióta meg birta emelni a kardot, örökösen azt művelte, de már abban tévedett a fejedelem, hogy a *régi módra* hivatkozott, mivelhogy Buda elfoglalása óta a végeken mindig csak ilyen élet folyt. Török és magyar vitézek bizony nem sokat törődtek a békességgel, hanem ha csak szerét ejthettek — mint Balassa Bálint énekli — *«jó hamar lovakon»* mindjárt egybe roppantak s *«ragdalkoztak, futtat-tak»*. A kóbor hajdút, a csavargó katonát, földönfutó szegény legényt pedig ugyan ki győzte volna mind nyársba verni? Hiszen ha száz lelke volt volna is annak a kapitánynak, még sem tudta volna megakadályozni, hogy egy-két törököt le ne vágjanak s a gulyabeli marhát meg ne dézmálják. De meg aztán legtöbbször korántsem a magyar kereste a bajt, hanem a török támadt, mely szokása szerint rendszeren a békét használta föl a hódoltság terjesztésére. Ebből pedig hasznót húzott a porta és ilyen apró csatázásokért csak is akkor mondták föl a barátságot, ha minden áron ürügyet kerestek a háborúhoz . . .

Tudta ezt jól Bethlen, csakhogy haragjában, hogy a fővezér úgy megpirongatta, alkalmasint megfélelkezett róla. De meg azért is bosszus volt, hogy a váradiak, ha egyszer-kétszer nem kapják meg

¹⁾ U. o. 116. sz.

pontosan a hópénzüket, már zajongnak, holott Magyarországon 35—40 hópénzzel is adós a király a szolgáló népnek.¹⁾

No már erről Rhédey Ferencz igazán nem tehetett. Hiszen magának a fejedelemnek is az volt a principiuma, hogy a vitézlő rend fizetése pontosan kijárjon, akár honnan teremtik is elő a pénzt.

Ezt a levelet már nem a sógor írta, hanem a fejedelem a váradi kapitányhoz. De a vége felé ismét bizodalmasan fordul hozzá, hogy jó módjával csendesítse le a gyulai béget s akkor rendben lesz a dolog; majd biztatja, hogy *«az papok nem sokára elfelejtenek az clenodiákért való fizetés kívánását, sőt ki tudja az Ur Isten mit adhat kgdnek ez esztendőben»*.

Ennek a dolognak pedig az a magyarázata, hogy mikor a király és a fejedelem biztosai újabb béketanácskozásokra, illetőleg a nagyszombati szerződés megvitatására Károlyban összegyűltek, a királyi biztosok azzal a követeléssel léptek föl Rhédey ellen, hogy a Nyitrából elhozott egyházi kincseket — *«clenodiákat»* mint maga mondja — a papoknak adja vissza. Már az 1608-iki pozsonyi országgyűlésen is követelte azt rajta Forgách Ferencz esztergomi érsek, az állítólag kezei között levő kötelezvény alapján, de Ilyés-házy nádor közbevetésére csak annyiban maradt a dolog. Mert Rhedey semmit sem akart tudni azokról a kincsekről s tagadta, hogy valaha kötelezvényt adott volna magáról, bár meglehet — úgy mond — hamis levelet csináltak a nevében, minthogy érsekújvári kapitánysága alatt ellopták a pecsétjét és sohasem is került meg, a minthogy ezt a dolgot a visszaélések elkerülése céljából, annak idején meg is jelentette Bocskay fejedelemnek. Máskülönben föl-szólította Forgáchot, hogy mutassa elő hát azt a kötelezvényt az ország színe előtt és ha rábizonyúl, hogy az ő írása, *égessék meg a fején*.

Legalább így adja azt elő maga Rhédey, mikor a nagykárolyi gyűlésen *«az commissarius urak és az papi rendek»* ismét előállottak követelésükkal, sürgetvén, hogy Bethlen kárpótlás fejében Szaniszlót foglalja el tőle.

A vén katona mód nélkül megrémült, mert a papok tényleg valami *«írást»* mutattak föl a gyűlésen s így a látszat ellene bizonyított.

¹⁾ U. o.

Ugy feltette *Szaniszlót*, hogy még halálos ellenségét, Dóczyt, is fölkererte, hogy igazságában fogja pártját a királynál. Mert hiába kereskednek rajta, Nyitra kiostromlásakor nem ő osztotta föl a zsákmányt és Bocskaynak azután még félesztendeig volt őrsége a várban. *«Látja Isten — panaszolja Dóczynak — elég szomorú szívvel vagyok, hogy ok nélkül úgy akarnak megkárosítani az jó pap uraim és Zaniszlót akarják elfoglalni érte».*¹⁾

De nemsokára megvigasztalódott s nem kereste többé senki pártfogását. Bekövetkezett, a mire Bethlen 1619 július 23-án kelt levelében célzott és Rhédeynek még ebben az esztendőben alkalma nyílt visszafizetni kamatostól a kölcsönt a hamis lelkű uraknak.

Mert az valószínű, hogy Nyitra elfoglalásakor a *«nyereség»* oroszán része Rhédeynek jutott s abban arany-ezüst nemű, kincs is lehetett: de mikor az élő Istenre esküszik, hogy a papok által mutogatott írás hamis, akkor az ő szavában megnyughatunk. De igazán képtelenség még föl is tenni, hogy a győzelmes sereg vezére a hadi zsákmányról *elősmervényt* adjon. A mit a katona háborúban kardjával keresett, az az övé volt és senkinek se tartozott számolni róla. Különben az országrendek nemsokkal utóbb igazságot szolgáltatottak Rhédeynek, földoldozván őt a papok követelése alól.

Bethlen Gábor 1619-iki ügynevezett első támadásának okai sokkal ösmeretesebbek, semhogy azokkal foglalkoznunk kellene, s minthogy e nevezetes háború történetének katonai földolgozása is megjelent már e folyóiratban:²⁾ nem akarunk egészen fölösleges ismétlésekbe bocsátkozni s csupán Rhédey Ferencz működését mutatjuk be a hadi események keretében.

Mikor a csehországi hadak támadása s a szövetséges rendek lázadása rémületbe ejtette a császári uralmat: Bethlen Gábor nemcsak közbenjárását ajánlotta föl II. Ferdinándnak, de a fegyveres beavatkozásra is készen nyilatkozott. Visszautasítottván, maga is a felkészüléshez csatlakozott, érintkezésbe lépett a magyarországi elégtelen protestáns főurakkal s augusztus 26-án Gyula-Fehérvárról megindulva, szeptember 12-én már Debreczennél táborozott.

¹⁾ Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VII. 507.

²⁾ *Olchvály Ódön*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. (Hadtörténelmi Közlemények III. évf.)

Ezalatt Rákóczy György a vallás és alkotmányos szabadság védelmére Felső-Magyarországon zászlót emelt s mindenekelőtt Kassát akarta hatalmába keríteni, hol akkor Dóczy András volt a generális. Meghallván ezt Rhédey Ferencz, 500 főnyi lovas csapatot küldött segítségére¹⁾ s nagy lón az öröme, mikor hírtül hozták, hogy Kassa föladta magát és Dóczy, mint fogoly előbb Patakra, majd Fogarasba szállíttatott.

Rhédey a fejedelemmel együtt érkezett Magyarországba, de mialatt Bethlen Debreczennél táborozott s majd szeptember 20-kán ünnepélyes bevonulását tartotta Kassára s Szatmár, Kálló, Ecsed, Tokaj rendre meghódoltak: ő Füleknek vette útját, hogy Széchy György hadaival egyesülve, a bányavidéket hódoltassa.

Nem is háború volt ez, de valóságos diadalmenet, mintha csak a régi szép napok tértek volna vissza. Léva, Fülek, Szádvár, Szécsény, Palánk s mind a többi erősségek úgyszólván kardesapás nélkül föladták magukat, az érsekujvári vitézlő rend pedig követeket küldött a vezérek elébe, hogy bizvást jöhetnek, majd elbánnak ők a vicekapitánynyal. Rhédey és Széchy egyesült serege csakhamar 8000 főre szaporodott s mikor az ujbáryi őrség *Koháry Pétert* ígérete szerint kiszolgáltatta, a vezérek egyenesen Pozsony ellen akartak indulni.²⁾ Érsekujvárnál megoszlott a sereg. Széchy Nagyszombatnak tartott, Rhédey pedig azon volt, hogy Thurzó Imrével egyesülve a morvaiaknak segítséget vigyen. Egy töredék a Csa lókőzre indult, hogy a Dunán való átkelést őrző német csapatokat szétverje.³⁾

Még eddig úgy ment a dolog, mint a parancsolat, akár csak Bocskay István idejében. Rhédey Ferencz talán sohasem hitte, hogy vénségére diadalmas hadsereg élén lássa viszont azt a földet, hol pályafutását kezdé s mely jó és balszerencséjének tanúja volt.

Egészen megfiatalodott, talán még a köszvényről is megfeledkezett, de annyi bizonyos, hogy ez legkevésbé sem hátráltatta őt a hadműveletek gyors és kifogástalan keresztülvitelében.

¹⁾ Bethlen 1619 szept. 5-én írja Rákóczy Györgynek: «Rédei Ferencz uram megértvén az kgd indulatát, noha ő kegyelmét kgd nem requirálta, de gondolván szükségessnek, azontól 500 lovast bocsátott kgd mellé.» (Bethlen levelei 123. sz.)

²⁻³⁾ Bethlen levelei 129., 130., 132., 134. sz.

A fejedelem szeptember 26-án Kassáról elindulván, utközben megsürgette Thurzó Imrét, hogy Rhédeyhez csatlakozva, menten menjen a szövetséges hadak mellé s október 9-én Nagy-Szombathoz érkezett, hol a cseh és morva rendek követeit fogadta. Ezekről értesült, hogy a morvaiak ellen küldött Dampierre császári generális hídat veretett a Morva folyón, hogy szükség esetén Pozsonyt védelmezze, sőt hír szerint már az ellenségen is hatalmat vett.

Minthogy pedig Rhédey már akkor útban volt Morvaország felé s a fejedelem attól tartott, hogy Dampierre véletlenül megtámadja őt: maga is meg akart indulni, hogy *«valami szerencsétlenség rajta ne történnék»* s hogy az ellenséget Pozsonytól elvágja. Szorgalmazta tehát Thurzó Imrét, hogy egyesüljön ugyan mennél hamarabb Rhédeyvel, de ha Dampierre csakugyan kijött Morvából, óvatosan kerüljek az ütközetet mindaddig a míg ő a derék haddal megérkezik.¹⁾

A hír azonban valótlannak bizonyulván, Rhédey 10,000 főre szaporodott lovas hadával föltartóztatás nélkül nyomult előre s október 12-én már csatlakozott a morva sereggel, mely gr. Thurn vezérlete alatt *Neumühl*nél állott.²⁾

De a magyar kopjás vitézek nem sok dicsőséget arathattak Morvában, mert közeledésük hírére Dampierre azonnal megkezdé a visszavonulást Bécs felé s mikor Rhédey lovassága utól érte és Nikolsburgnál alaposan megverte az utóvédet, bizony eszeágában sem volt elfogadni a csatát, hanem Buquoi császári generálissal egyesülve, Bécs védelmére koncentrált összes erejét.

A szövetséges hadak azonban örökösen háborgatták s végre október 24-én *«az bécsi hidak előtt való mezőben»*, minek utána már Rhédey Dampierre három század czirkáló lovasságát egy lábíg levágta, kierőszakolták a csatát.

Ha Bethlen — ki ezalatt Pozsonyt elfoglalta — ideje korán értesülvén a helyzetről, oldalvást támadhatja meg az ellenséget: a

¹⁻²⁾ Szilágyi Sándor: Bethlen politikai levelei 135. sz. *Gindely*: Bethlen Gábor, 22. l. (Magyar Tört. Életrajzok). Más tudósítások szerint 12,000 emberből állott a had. «Ő fsgé Rhédey, Pettemházy és Kamuti uramékok Morvára 12 ezer néppel bocsátotta el, az múlt szombaton költöztenek által Strasníczenél a Morva vizén.» (Tört. Tár. 1894. évf. 450. l.)

diadal bizonyára hozzájuk szegődik. De a császáriak erős tüzeléssel föltartóztatták a szövetséges hadakat, az ütközet második napján megkezdtek a Dunán való átkelést s mire a fejedelem október 26-án megérkezett, az ellenség nagyobb része már Bécs alatt táborozott.

A három napig tartó csatározások alatt mindkét részről sokan hullottak el s maga Bethlen a hídfőnél kifejlődött löveg harcra úgy nyilatkozott, hogy ő annál erősebb viadalt, *«szörnyebb, rettenetesebb lövést»*, soha életében nem látott.¹⁾

Annyi eredménye mégis volt a Rhédey által vezényelt magyar sereg beavatkozásának, hogy a császáriak Morvából, Csehországból kitakarodtak s most csak az volt hátra, hogy a szövetségesek Bécs alól is elverjék őket.

De Pozsonynál nem lévén híd, a Dunán való átkelés hosszabb ideig tartott, úgy hogy a cseh és morva sereg még az innenső parton volt, mikor Buquoi november 9-én már megtámadta a Török István zászlója alatt levő s Köpcsény körül elszállásolt magyar vitézeket. *«Este felé — írja Bethlen — igen szép szemben való ütközetet tőnek egymással, olyat kinél soha szebb nem lehet, két kopjás seregnél több elő nem érkezett volt, de az két sereget vert meg és mind az derék seregekre ütték őket»*.²⁾ De bár Rhédey Ferencz lovasai kitűnően viselték magokat és sok kárt okoztak az ellenségnek: a beállott sötét éjszaka megakadályozta őket abban, hogy teljes diadalt arassanak.

Maga Rhédey Ferencz nem vett részt a csatában, sőt nem is kelt át a Dunán. Mialatt a fejedelem Bécs ellen vezette a hadakat. ő Pozsonyt védelmezé. Mert Bethlen nem sokat bízott a környék német érzelmű lakosságában s különösen Soprony városra gyanakodott, hogy távollétében a császáriakkal szövetkezik. Meg is fenyegette a polgárokat, hogy ha szabadságukat szeretik, hűségükben állhatatosan megmaradjanak és a magyar hadakat a külvárosokba befogadják. Ha pedig a vitézlő rend valami méltó panaszra ad okot, mindenek előtt a közelben lévő Rhédey Ferencz generalis főkapitányhoz forduljanak.³⁾

¹⁻²⁾ V. ö. Olchváry tanulmányát. (Hadtört. Közl. III. évf.) Bethlen 139. és 144. sz. leveleivel *id. h.*

³⁾ Téved tehát Olchváry, mikor azt írja, hogy *«első sorban Rhédey*

Mikor a szövetséges hadak átkelvén a Dunán, november 27-én Ebersdorffhoz, majd Schönbrunnhoz szállottak: a császáriak kerültek a nyílt csatát s egyedül Bécs védelmére szorítkoztak, melynek falai között Ferdinánd király nem valami kellemesen érezhette magát, mikor Bethlen vitézei a *«hostatban»* nyargalóztak.

Most tehát a vezérek elhatározták, hogy a mennyiben a seregnek ostromágyúi nincsenek, az ellenség pedig döntő ütközetre nem kényszeríthető: kiéheztetik Bécs városát. És csakugyan oly szoros zár alá vették, hogy Isten tudja mi fog történni, ha a véletlen, Homonnay György képében, segítségére nem jő Ferdinándnak.

Homonnay ugyanis lengyel csapatokkal időközben Magyarországra tört és november 22-én Rákóczy György seregét tönkre verte.

Erre a hírré Bethlen Gábor tüstént fölhagyott a vívással és hazafelé indult. Minthogy pedig a szövetséges hadak — nála nélkül semmit se merve — példáját követték: Bécs három napi megszállás után fölszabadult.¹⁾

A következő év február 4-én a fejedelem fegyverszünetre lépett a királlyal. Minthogy őt a magyarországi ügyek hosszabb időre lekötötték, Homonnay győzelme pedig Erdélyre is könnyen veszedelmet hozhatott volna, mert a moldvai vajda rossz szomszédságot tartott és örömet szövetkezett volna Bethlen versenytársával: Rhédey Ferenczet haladéktalanul visszaküldé Váradra.

Ettől fogva Erdély kormányzója Bethlen István, katonai parancsnoka *«fő gondviselője»* pedig Rhédey volt.

De nem sokára nagy dolgok történtek. A besztercebányai országgyűlés Bethlen Gábort Magyarország királyává választotta, a ki miután a cseh és morva rendekkel újlag szövetséget kötött s a török jóváhagyását kinyerte: 1620 szeptember elején már ismét támadt.

A kormányzó szorgalmasan gyűjteté a hadat Erdélyben s

kelt át a Dunán 8000 emberrel» (id. h. 351.); mert az Bethlen Gábor leveléből nem következtethető, ellenben a fejedelemnek Sopron városhoz intézett parancsa szerint (Pozsony, 1619. nov. 5.) nyilvánvaló, hogy Rhédey Magyarországon maradt. (Tört. Tár 1889. évf. 395. l.)

¹⁾ Bethlen levele Ebersdorfból 1619 nov. 27-én Szathmár vármegyéhez: *«Ha a tyrannidesnek követésére kedvünk volt volna, az egész bécsi hostatot is porrá tétethettük volna.»* Id. h. 145. sz. *Gindely* id. m. 22. l.

minthogy a porta magatartása ebben az időben már igen barátságos volt, a belső nyugalom tökéletesen helyre állott, külső ellenség nem fenyegetett: a fejedelem a váradi kapitányt is a csatatérre rendelte.

Rhédey Ferencz 4000 lovas és 1000 főnyi gyalog hadával Váradról megindulva, augusztus végén már a Tiszához érkezett. Itt azonban a fizetetlenségük miatt zugolódo katonák megtagadták az engedelmességet és nem akartak addig átkelni a folyón, a míg hátralékos zsoldjukat meg nem kapják. Ebből természetesen késedelem támadt, mert Rhédeynek nem volt pénze, a fejedelem kincstárát pedig sok felől igénybe vették, úgy hogy a váradi sereg csak szeptember vége felé érkezett meg Bethlen főhadiszállására, Nagy-Szombatba.¹⁾

Most maga a fejedelem vette át a fővezényletet és szeptember 28-ikán Pozsonynál átkelvén a Dunán, Rhédeyvel együtt *Hainburg* ellen nyomult s ennek sikertelen ostroma után Lakompakot szállotta meg. De az őszi hadjáratnak kevés eredménye volt, mert *Lakompak* s *Kőszeg* elesett ugyan, és Dampierre halála kétségen kívül nagy veszteség volt a császáriakra, minthogy azonban a magyar csapatok több ponton vereséget szenvedtek és Csehországból is rossz hírek érkeztek: a fejedelem, különösen Thurzó Imre ösztönzésére, békét ajánlott Ferdinándnak.

De az alkudozások a fejrhegyi szerencsétlen csata után nem vezettek sikerre és Bethlen Gábor, Ferdinánd szigorú föltételeivel szemben, a háború folytatására határozta magát. Mindazonáltal a hadviselés egyidőre szünetelt, a katonák téli szállásokra vonultak. Rhédey pedig a karácsony ünnepét Szent-Jóbon családja körében töltötte.

A következő év elején azonban már ismét Nagy-Szombathan találjuk, azzal a szándékkal, hogy a morvaországi csatatérre induljon, hol a magyar csapatok Kornis Zsigmond és Horváth István vezérlete alatt szerencsésen harcoltak. Mert a főparancsnok Thurzó Imre már február közepén visszatért Magyarországba, sőt a dolgok folyásával elégedetlen lévén, különböző ürügyek alatt Biese várába

¹⁾ Tört. Tár. 1886. évf. 656. 1. *Bethlen levelei* 149. sz.

vonult. A fejedelem tehát Rhédey Ferenczczel akarta őt helyettesíteni, a ki márczius 9-én meg is indult Morva felé.¹⁾

De a sok fáradság, éjjel-nappal való nyughatatlanság a vén katonát már nagyon megviselte. Útközben súlyosan megbetegedett s érezvén, hogy utolsó órája közeledik, visszavitette magát Nagyszombatba. És *«mivel hogy az teremő Isten tudnivaló dolog az hogy az embereket úgy teremtette az világra, hogy meg is kellne halniok»*, le akart számolni a földi gondokkal s 1621 márczius 25-én elkészítette végrendeletét.

Sok szolgálatával, vére hullásával keresett *«kevés»* vagyonát feleségére és egyetlen fiára hagyta, lelkükre kötven, hogy ne tékozzoljanak sőt szaporítsák a jószágot. De ha szerelmes házastársa az ő nevét megváltoztatná, azaz hogy halála után ismét férjhez menne — *«noha — úgymond — látja Isten arról nem gondolkodom... sőt nem is szomorítom azzal»*, elégedjék meg tíz ezer forint érő birtokkal. A többi maradjon *Ferkőre*, magtalan halála esetén pedig szálljon a Rhédey atyafiakra.

Meghagyta, hogy a szentjóni templom kriptájába, gyermekei mellé temessék s Kolozsvárott szép koporsókövet csináltassanak neki. Koporsóját pedig vonják be fekete bársonnyal s lovait öltöztessék gyászba. Kéri feleségét, hogy Ferkőt nagy gondnal, Isten félelmében neveltesse; tudós embereket, főpredikátorokat tartson mellette, kikkel maga is gyakorta társalogjon. Különösen figyelmébe ajánlotta *Pathó Tamás* nagyszombati predikátort, ki a mellett, hogy betegségében vigasztalta, még azt is megígérte, hogy hideg testét Szent-Jóbra kíséri s ott egy esztendeig meg marad. De János urammal, az udvari pappal ne irigykedjenek egymásra.

*«Végezetre — így hangzik a testamentum utolsó passussa — mindeneket elő nem számlálhatok ilyen nehéz és súlyos betegségemben... hanem a mindenható Úr Istennek kegyelmes gondja viselése és oltalma alá ajánlak benneteket és a mit egymás ellen vétettünk édes atyámfia az mi életünknek rendiben, arról egymásnak szívünk szerint megbocsássunk».*²⁾

¹⁾ U. o. 248. és 250. sz. A fejedelem 1621 márczius 12-én (pénteken) írja Thurzó Imrének: *«Rédei uramot kedden, expedíáltam»* u. o. 253. sz.

²⁾ A végrendeletet kiadtam a *Tört. Tár* 1884. évf. 134. l.

Földi számadásával rendben lévén, nem volt többé maradása Nagy-Szombatban, haza kívánczozott meghalni. Útnak indult tehát abban a hitben, hogy feleségét, gyermekét még egyszer látni fogja. Nagy kíséretet nem vitt magával, mert a föld a merre huladt, mindenütt Bethlen Gábort uralta. Hat pej ló által vont szekerét belső szolgálín kívül *Csatári János* hajdú hadnagy követte, csekély számú fegyveres néppel.

Ez alatt történt, hogy *Széchy György* elpártolván Bethlentől, Murányba zárkózott s a szomszédos várak kapitányait alattomban Ferdinánd hűségére csábította. Legelsőben is *Herencsényi István* hajlott szavára, a ki ápril 9-én Füleknek a felső várát meglopván, az őrséget Ferdinándnak kötelezte.¹⁾

Mikor Rhédey Dévény alá érkezett, szolgálói egy parasztembert hoztak elibe, a ki Fülekről levelet vitt Zólyomba. Értesülvén az árulásról, tüstént vissza adart fordulni, de hitvány szolgálói *«neki biztatták, hogy elviszik őket, mellette mind készek meghalni»*, csak előbb fizessen meg nekik. Így vitték bele a halálos veszedelembé. Mert mikor Rimaszombat alatt, a szabadkai mezőben járnának, *Daróczy István*, a Ferdinándhoz pártolt magyarok kapitánya, nagy véletlen rajtuk ütött, elnyomta, lefegyverezte őket s a magával tehetetlen, vén, beteg embert Fülek várába hurcolta. De már akkor szegény fejének csak koporsó kellett.²⁾

Rhédey szerencsétlenségének híre gyorsan befutotta az országot. Az első napokban bizonyosat ugyan senki se tudott felőle, mert az emberek szokásuk szerint sok mindent beszéltek, de a Bethlen pártiak általánosan Széchy-t gyanúsították, ki a fejedelemasszonynak 1621 ápril 14-én kelt levele szerint 5—600 főnyi hadával Rhédey *«útját tolvajul megállotta és megharcolván szolgálival, ő magát megfogatta és Muránban felvitette»*.³⁾

¹⁾ U. o. 1879. évf. 205. l. Csatárit is elfogták. L. *Bethlen levelei* 286. sz.

²⁾ V. ö. Tört. Tár 1879. évf. 208. l. Bethlennek feleségéhez intézett levelével 1621. ápril 29-ről (U. o. 1882. évf. 124. l.) Daróczy támadása napját teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet. A fejedelem 1621 ápril 11-én még nem értesült róla, de a fejedelemasszonyhoz ápril 14-én már elérkezett a hír Kassára, hogy Rhédey fogságba került. — Minden valószínűség szerint ápril 10-én Nagy-Pénteken történt.

³⁾ Tört. Tár 1885. évf. 811. l.

Bethlen Gábor még akkor sem akart hinni Széchy György ártatlanságában, mikor Daróczy bűnös volta nyilván való lett. Fenyegetőzött, hogy rettenetes bosszút áll rajta és jószágait porrá téteti. És mialatt hadaival az áruló Herencsényi megbüntetésére indult s Rákóczy Györgyöt is Fülek alá rendelte; azalatt a várbeliek föllállították Rhédey Ferencz ravatalát s bársony dolmányban, mentében koporsóba tették. Megadták az utolsó tisztességet az egykori kapitánynak, a ki Fülekről indult ki a nagy világba s oda tért vissza meghalni...

Olyan csendes ember lett belőle, hogy oda künt a zajos forrongó világban egészen megfeledeztek róla s már csaknem két hét óta őrizték a fülekiek, mikor *Thurzó Szaniszlónak* eszébe jutott, hogy el is kellene temetni *«az szegény üdvezült urat»*.

De az őrség nem akarta kiszolgáltatni, csak oly föltétel alatt, ha a fejedelem cserebe minden rabját elbocsátja. Erre aztán — elég későn ugyan — Bethlen Gábor is föllépett s Rákóczyval, Péchyvel, Alaghy Menyhérttel ráriasztott Széchyre, hogy adassa ki a testet, máskülönben lakolni fog.

Széchy válaszában mindenekelőtt visszautasítja azt a vádat, hogy Rhédey szerencsétlenségét ő okozta volna, jó lelkiösmeretével bizonyítván, hogy a támadás hirtelen és akarata nélkül történt, *«kit megértvén — írja május 3-án — minthogy nekem is szegény szintén nem idegenem volt, csak elhülék belé és nem keveset búsultam rajta»*. Biztosítja továbbá Rákóczyékát, hogy a holt test kiadása eddig is csak azon múlt, hogy még őt erre senki sem szólította föl s így nem tudta volna hova küldeni stb.¹⁾

Úgy látszik azonban, hogy Széchy szokása szerint, most is csak ravaszkodott, vagy talán a fülekiek ellenezték a dolgot s ennek tulajdonítható, hogy a halottas menet csak május 19-én érkezett Kassára. Itt aztán Bethlen Gábor a környék főnemességével egy darabig maga is a koporsó után haladt, a fejedelemasszony pedig a gyászkísérettel Szent-Jóbra utazott.²⁾

Nemsokára Daróczy Istvánt is utolérte megérdemelt büntetése. A fejedelem vitéz kapitánya, Egry István, Pálffy hadát Zólyom-

¹⁾ Széchynek 1621. május 3-án kelt levele. *Tört. Tár* 1886. évf. 20. 1.

²⁾ U. o. 1886. évf. 30. 1.

nál megvervén, a vezérrel együtt őt is elfogta. Nem tagadhatta a dolgot, mert Rhédey 6 pej lovát nála találták, sőt még az öve is a derekán volt. Bethlen Gábor Váradra küldé, hogy *«megkinozván, tüzes fogókkal megfogdostatván, azután karóba verjék; az szegény keserves asszony hadd érhesse meg büntetését az uráért való lat-roknak.»*¹⁾

De a *«keserves asszony»* úgy látszik csak akkor vigasztalódott meg tökéletesen, mikor pár évvel utóbb Bethlen István felesége lett. Különben tisztelet, becsület adassék neki, mert *Rhédey Ferkőben* olyan fiat nevelt a hazának, kit az erdélyi rendek 1657-ben fejedelemségre méltattak.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

⁵⁾ U. o. 1879. évf. 208. l.

A TIZENÖT ÉVES TÖRÖK HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A törökök és tatárok különben a Maros-Körös közelében húzták ki a telet s alig várták a tavaszt, hogy egyszerű kártételek helyett valami derekasabb dologgal szerezzenek maguknak hírnevet. Szövetkezve a szomszéd várakban lévő törökökkel, 1599 tavaszán a jeneieknek akartak cselt vetni.

Boros-Jenő várának kapitánya akkor *Veér* Mihály volt, s mellette mint hadnagyok *Csókásy* Mihály, *Sződy* Demeter, *Károlyi* István, *Hársy* László, *Szentandrásy* György, *Móré* Mihály, *Keserű* Bálint, *Vajda* Farkas és *Erpályi* Benedek, összesen 80 lovassal és ismeretlen számú gyalogsággal szolgáltak.¹⁾ Egy hajnalban a mezőváros közelében levő erdős vidéken úgy helyezkedtek el a tatárok, hogy mikor a lakosok legelőre hajtják marháikat, könnyű szerrel a városra ronthassanak. 35 tatárt ingbe, gatyába öltöztetve, nem valami szép, de jó lovakon előre küldtek. Ezek mintha «szegény legények» volnának, a kik rablásból élnek, abrakkal és zsákmánynyal megterhelt lovakat hajtottak maguk előtt; mikor pedig a lakosok marháit megpillantották, nagy lármával, ostopattogással rohantak a gulyára s az erdő felé kezdték terelgetni; a gulyásokat, csordásokat pedig levágták. A hogy ezt meglátták a jeneiek, *Csókásy* Mihály,²⁾ a Kolozsvárott a fejedelemtől levő kapitány helyettese, rögtön zászló alá hitta s támadásra

¹⁾ A lovasság 1599 jún.—júl. havi zsoldjegyzékét közli *Szabó* Károly, Tört. Tár, 1878. 666—7.

²⁾ *Szamosközy* II. 245. és *Bethlen*, IV. 259. Péternek írja; az említett zsoldlajstromban azonban Mihály áll.

vezette a várbelieket s a városiakat. Épen ezt akarták a tatárok. Futást színelve, mind a 35 lovasuk az erdőbe menekült, hová a jeneiek minden rend és fegyelem nélkül üldözték őket. Mikor azután a tatárok eltűntek a róna egyik ligetében, onnan egyszerre csak a törökök és tatárok pihent csapatai törtek elő. Megzavarták, megszalasztották, ölték, vágták a meglepett magyarokat, kik közül csak kevesen juthattak vissza a városba, de mégis elegenden és idején, hogy a kapukat elzárhassák. Körülbelül 200-an estek el ebben a küzdelemben. A tatárok azután Körösbányáig mindent feldúltak és felégettek.¹⁾ Némileg hasonlított a jenei esethez, hogy *Hasszán* temesvári basa viszont egészen Lippa alá járt portyázni; ott egyszer 15 lovassal a mezőn számos földmivest levágatott, többet rabságba hurczolt, sőt a segítségökre jött lippai vitézek közül is elfogatott néhányat.²⁾ *Báthory Endre*, márczius 28-tól Erdély fejedelme, az első kedvező alkalommal 300 fegyveres lengyelt küldött Jenő és Lugos váraiba, az elesettek pótlására, a nemességet pedig Szász-Sebesnél táborba szőlította.³⁾

Majd egyenesen azt kívánta *Ibrahim* nagyvezirtől, ki bizonyos föltetelek mellett hajlandó lett volna őt fejedelemül elismerni, hogy a szultán ne követelje Lippának, Jenőnek s a Zsigmondtól nemrégiben elfoglalt többi várnak visszaadatását. A szultán maga ezt nagyon is határozottan kívánta a fejedelemtől, ki azt augusztus 14. ép oly határozottan megtagadta.⁴⁾ Október 28-án azonban már csatát veszített Mihály havasalföldi vajda ellen, s míg vezére, *Kornis Gáspár*, Deszni ura, kit sokan az ő árulójának tartottak, fogságba jutott, magát a fejedelmet futásközben ölték meg.

November 3. Nyáry Pál, váradi kapitány figyelmeztette *Básta* György tábornokot, Rudolf erdélyi vezérét, ez pedig november 15. Mátyás főherceget,⁵⁾ hogy Boros-Jenő és Lippa várakba okvetetlenül királyi hadakat kell vetni, különben a vajda kezeibe kerülnek. A jó tanácscsal azonban megkésétt. December 25. Ungnad

¹⁾ *Szamosközy* II. 244—6. és *Bethlen* F. IV. 259—260.

²⁾ *Szildy* Törökmagyarokori államokm. I. 39.

³⁾ *Bethlen* IV. 261.

⁴⁾ *U. o.* IV., 266., 286., 309.

⁵⁾ *Szádeczky*, Mihály vajda, 79.

Dávid Szatmárról azt a kellemetlen hírt közölte Mátyás főherczeggel, hogy Lippába már is oláh őrseget vetett a vajda s hogy az erdélyieket Jenőben is oláhokkal akarja fölvaltani, mint Erdélyben mindenütt.¹⁾ Ez volt felelete a királynak november 17. hozzáintézett intelmére, hogy valamiképen a Báthoryak kezére ne engedje juttatni Lippát!²⁾ Sokkal veszedelmesebb kezekbe jutott. A vajda már a telen alkudozott a törökökkel s kész volt átadni Lippát s az időközben szintén megszállott Jenőt, Lugost es Karánsebest is, ha a török megerősíti és megvédi a fejedelemségben; a király biztosai (Ungnad és Székely Mihály) azonban, kik már 1600 február 19. tudtak ezekről az alkudozásokról, még ápril 20. sem bíztak az egyességben.³⁾ Ápril elején *Mihály* vajda maga is nyíltan értesítette Rudolfot, hogy a töröktől csak e négy vár átengedése fejében várhat kegyelmet. Bajnak tartotta, hogy a császár nem fizeti rendesen a várak legénységét, mert a vitézek onnan egyre szökdösnek s ma-holnap azt sem tudja, hová hajtsa le a fejét.⁴⁾ Egyik híve a tárgyalások alkalmával egyenesen azt javasolta, adja át a vajda mind a négy várat Rudolfnak, de úgy, hogy őrséggel, élelemmel, költséggel jól ellássa. A vajda többi híve azonban ellenezte ezt a kívánságot, mert ha ezek a várak Rudolfnak engedelmeskednek, segítséggel könnyen ki lehetne űzni Mihályt és oláhjait Erdélyből.⁵⁾ Május 27-én Lippa felől az a rossz hír érkezett Gyulafejevárra, hogy a török Temesvárról ágyúkat vitet ki, hogy Tótváradja körül már is 10,000 tatár táborozik s hogy Lippát végveszedelem fenyegeti. Ez a hír riasztotta fel Ungnadot szeptember 27-én is, midőn azt hallotta, hogy a török komolyan készülődik Lippa és Jenő ellen.⁶⁾

Időközben az arad-zarándi várakba Mihály vajda által kinevezett új kapitányok sok tekintetben erőszakosan jártak el s a megye ügyeibe is beavatkoztak. A jenei kapitány például azt

¹⁾ *Tört. Tár*, 1883., 736.

²⁾ *Szádeczky*. 81.

³⁾ *Tört. Tár*, 1884., 47., 264.

⁴⁾ *Hurmuzachi*, Documente privitoare la historia romanilor. IV. I., 38.

⁵⁾ *M. Tört. Tár*, III., 1857., 139., 163.

⁶⁾ *Tört. Tár*, 1884., 448., 636.

követelte a zarándmegyei nemességtől, hogy Jenőben tartsa megyegyűléseit s hogy törvenyszékre is oda járjon. A július 20—27 iki erdélyi országgyűlés 19. t.-cz.-e azonban a nemesség panaszára eltiltotta őt ettől a szokatlan beavatkozástól s meghagyta, hogy «a vármegye mind gyűlés, mind szék dolgából az előbbi állapotban maradjon». ¹⁾ *Kornis* Gáspár, ki hűségesen szolgált az idegennek, kész eszköze volt e vidéken levő uradalmaiban is; és nemsokára épen ő terjesztette Rudolf elé a vajdának azt a kívánságát, hogy «az öt vármegyét, Bihart, Közép-Szolnokot, Máramarost, Zarándot és Krasznát minden váraival és tartományaival egyetemben ő felsége adja Erdélyhez, mint annak előtte volt», s hogy övé legyen Fellak, Csanád, Temesvár s valamennyi végvár, melyet a töröktől visszavehet. Az elsőt szeptember 12. megtagadta a király s kijelentette, hogy az öt vármegyét *Magyarországhoz kapcsolja*, az utóbbiak közül annak idejében csak a kisebbeket ígerte kir. adományúl. ²⁾ Azonban az erdélyiek időközben fölkeltek az idegen ellen s a másik idegen, Básta is jónak látta támogatni fölkelésüket. Szeptember 18-án Mirisló és Decse közt megverte a vajdát, kit a jenei, lippai, lugosi és karánsebesi hadak is segítettek.

Básta táborában jóformán csak mint néző szerepelt az aradi harcok diadalmas hőse, a köszvénye miatt most mozdulni is alig tudó *Borbély* György, míg a lippai főkapitányságban utóda, *Farkas* György, 3000 székelylyel mindamelllett is Mihály vajda oldalán harczolt, hogy a vajda csak kevéssel azelőtt fosztotta meg híres vitéz létére a lippai parancsnokságtól. ³⁾ Vele volt *Szelestey* János is, Arad egykori kapitánya, kit a vesztett csata után azzal a kérelemmel küldött a győztes Bástához, hogy «ne taszítsák el erővel ő felsége szolgálatából». ⁴⁾ Eltaszították s a vajda földönfutó lett, követét, *Szelesteyt* pedig nyomorekká verte a kolozsvári nép.

Krajovából a Zsil völgyén fölfelé Prágába indult a futó vajda, hogy még egyszer meggyőzze szükségességéről Rudolf királyt. Déván ágyúval lövöldöztek rá és csekély kíséretére; Körösbánya

¹⁾ *Szilágyi*, Erdélyi Orsz. Eml. IV. 526.

²⁾ *Szádeczky*, 143., 145.

³⁾ *Bethlen*, IV., 385.

⁴⁾ *Szádeczky*, 158.

vidéke már előre parancsot kapott, hogy elállja az útját; a lippaiak és jeneiek — mint utóbb ő maga mondta — valósággal vadászatot tartottak reá; *Kornis* Gáspár segítségével azonban Jenőn át mégis csak eljutott Halmágyra, honnan megérkezése napján, december 6-án arra szólította föl Nyáry Pál váradi kapitányt, «parancsolja meg mindenüvé a föld népének és adja tudtára, hogy valami remülés ez országban itten ne legyen, mert ő ez országnak javát kívánja és a kinek (a császárnak) magát esküvéssel kötelezte, ahhoz megy. Másnap Belényes vidékére utazott tovább.¹⁾ Bécsbe 1601 január 12-én érkezett, pénzt és katonaságot kért Erdély, Moldva és Havasalföld visszafoglalására. Az erdélyiek azonban 1601 febr. 3-án visszafogadták *Zsigmond* fejedelmet, másrészt pedig vissza-utasították a szultánnak márcziusban tett azt a kívánatát, hogy kiadják Mihály vajda fiát, Petraskót s átengedjék Lippát és Jenőt. Mihály vajda, kit *Zsigmond* visszafogadásának hírére csakugyan ellátott hadakkal a király, június 4-én már reményét fejezte ki Mátyás főherczeg előtt, hogy ezt a két várat, sőt Lugost is mielőbb kezeibe juttathatja.²⁾ Augusztus 3-án a goroszlói csatában Bástával egyesülve, meg is verte *Zsigmond* seregét. Foglyul ejtette *Farkas* György volt lippai kapitányt is, ki időközben Mihály pártjától a fejedelem pártjára tért át. A vajda rablást, égetést engedett olah katonáinak. Az első áldozat saját híve, *Kornis* Gáspár volt. Arad történetének legbecsesebb forrásművei, az aradi káptalanban őrzött oklevelek is nagyrészen ekkor pusztultak el. A török foglalás után ugyanis Gyulafejevárra vitték s ott őrizték az aradi káptalan «igen híres» leveltárát. A goroszlói csata után azonban az oláhok feldúlták Gyulafejevárat, még a Hunyadi János sirját is; «a törököknél barbárabb keresztények» megsemmisítették a káptalan levéltárát és «haborút viseltek az oklevelek ellen is». Szétszórták, szétszaggatták, megsemmisítették legnagyobb részőket.³⁾ A vajda azután egyre azon törte a fejét, hogyan uralkod-

¹⁾ Erdélyi Orsz. Eml. IV. 406—7., 576—7. Az egész oklevél: *Harmuzachi*, Documente privitoare la historia romanilor. 4. kötet, I. rész, 200—1.

²⁾ *Tört. Tár*, 1883., 128., 501—2.

³⁾ *Szamosközy*, IV., 161. «Nem annyira a katonák barbár dübe tette — úgy mond — hogy fölforgatták a páratlan kincset, hogy elhamvasztották

hassék Erdélyen egyedül. Még Szinán egri basát is kérte már, augusztus 17-ére küldjön valakit Lippára, hol követe nagyon fontos dolgokról fogja értesíteni.¹⁾ A kittüzött határidő után harmadnapra (augusztus 19.) azonban Básta tábornok megölette Mihály vajdát, ki egy esztendő alatt annyi nyomorúságot hozott Erdélyre.

Básta idegen uralmával szemben a Székely Mózes vezetése alatt álló nemzeti párt ismét visszahitta Zsigmond fejedelmet, ki nek Toldy István a portáról jó híreket hozott, miért a fejedelem 1601 december 27. a borosjenei várral és uradalmával jutalmazta meg a tanácsurat, ellenben november 29-től 1602 ápriliséig börtönben sanyargatta leghívebb emberet, Székely Mózeszt. A Básta-val elkerülhetetlen küzdelemben mégis őt állította hadai élére. Július 2-án a fejevári csatában *Székely* Mózes volt a vezér, a jobb szárnyat pedig *Szelestey* János vezette. A vesztett csata után Herepén át mind a ketten a mai Arad vármegyébe menekültek, mind a mellett, hogy Básta kegyelmet ígért nekik. Azt hitték, török pártfogással mégis csak megmenthetik Erdélyt a németektől. Székely eleintén Solymos várában húzódott meg, melyet Zsigmond fejedelemtől, — ki időközben, július 7-én ismét lemondott a trónról — 14,000 frton nemrég vett zálogba. Itt találta feleségét, Kornis Annát s gyermekét. Mivel azonban a várban nem bízott eléggé, a magyar származású *Bektás* vagy *Bakta* temesvári basával olykép egyezett meg, hogy török őrseget fogad Solymosba mindaddig, míg lecsendesednek Erdélyben a dolgok s ő ismét hazatérhet. Bektás viszont Kalodva várát engedte át Székelynek, ki most családjával, cselédeivel együtt Temesvárra ment lakni. Szelestey Világosvárrban húzódott meg, melynek kapitányává csak néhány hónappal azelőtt tette Zsigmond fejedelem. Bástának egyik embere, *Beck* Joachim²⁾, ígéretekkkel rávette Szelesteynek egyik

a régi dolgok emlékezetét, hogy kioltották a viselt dolgok fényét, hanem fejedelmeink s nagyuraink gondatlansága, kik többet gondoltak a maguk hasznával, mint a közjával.» Az aradi káptalan levéltárának roncsait most az orsz. levéltárban őrzik.

¹⁾ *Istvánffy*, XXXII.

²⁾ Így mondja maga Básta 1602 szept. 1. (Erd. Orsz. Eml. V. 146.) Bethlen, ki az esetet részletesen leírja (V., 168—17. és 177.), valamint

cselédjét, *Fekete Mátét*, hogy urát élve vagy halva szolgáltatassa át Bástának, ki jutalmul majd őt teszi Világosvár kapitányává. A szolga, kit ura hajdanában saját pénzén váltott ki a török rabságból, azt hazudta urának, hogy a környéken ellenség lappang s engedelmet kért, hogy egy csapat katonával üldözőbe vehesse őket. Különben is az volt a világosiak feladata, hogy a sikon hamar észrevehető török s más ellenség jöveteléről jeladó tüzek felgyújtásával értesítsék a szomszéd várak őrségeit s ilyes kirohanások — Szilágyi Mihály esete óta — épen nem tartoztak a ritkaságok közé. Szelestey, ágyban fekvő betegsége miatt maga nem mehetvén, csakugyan Feketere bízta az üldözést. Ez ki is rohant s útközben összebeszélvén néhány pajtásával, *Kőszegi* Jakabbal, *Bársonyi* Jánossal stb., elhitette a hajdúkkal, hogy Szelestey mindnyájukat el akarja árulni a töröknek, a minek biztos rabság vagy épen halál lesz a vége, ha csak idejében el nem teszik láb alól a kapitányt. A feldühödt hajdúk menten visszatértek a várba, s beteg parancsnokukra rohantak. Szelestey kiugrott ágyából s hamarosan fölkapván valami ruhát, a mellette levő karddal keményen vagdalkozott; azonban senki sem jött segítségére s Fekete Máté kettéhasította, majd levágta es Petneházy jenei kapitánynek, ez pedig a Medgyesen épen országgyűlést tartó Bástának küldte el a fejét, mire Petneházy azonnal megszállta Világosvárárt. A hajdúk azután a vár alatt, az országútja mellett temették el a hős, de szerencsétlen kapitány fejétlen törzsét; Básta pedig szeptember 1-én már azt ajánlotta Rudolf királynak, hogy a felbujtó Becket jutalmul ezredessé (Obersten) tegye a jenei őrségben, melynek most is tagja. Világos azonban csakhamar ismét a törökök kezére került.¹⁾

Kemény János (Önéletírása, 98.) egyenesen Petneházyt gyanúsítja. *Szamosközy* szerint (IV., 173.) «Basta akarataból» történt.

¹⁾ Visszavételének körülményeit nem ösmerjük. Néphagyomány szerint a török elől egy alagúton menekült az őrség, melynek kincseit (?) sohasem kaphatta meg az ellenség. Ott van az maig is valamelyik pinczében. Egyszer, mikor már rommá lett a vár — meséli a nép — egy szegény asszony a gyermekével együtt épen akkor ment oda föl, mikor nyitva volt a pinczeajtó. Bátran haladt előre addig a nagy kádig, melyen egy fekete macska ült. Almát nyomott a gyerek kezébe s visszaszaladt, hogy segítséget hozzon; de mire visszajött a falusiakkal, már becsapódott

Jenő és Lippa várát Zsigmond fejedelemtől a német tábornok már június 29-én hódolata jeléül követelte. Mind a kettő jól el volt látva őrséggel. Lippán a gyalogok és a lovasok évenként 9990 frt zsoldot húztak; rendszeren azonban csak 48 ember állott őrt, 8 a radnai kapunál, 10—10 a temesvári, a belső s a külső kapuknál és ismét tíz a híd végén levő sorompónál, a vámos házánál.²⁾ Most, a fejérvári csata után, melyet gyorsan követett Zsigmond lemondása és Csehországból való távozása, ezek a várak, úgy látszik, egyenesen a fejedelem utasítására hódoltak meg Rudolfnak. Vezérei, Petneházy István, Borbély György, Lugosy János stb. szintén egymásután áttértek a németekhez. Borbély a fejérvári csata után azonnal búséget esküdött, mire 3000 székelylyel, Hunyad és Zaránd megyekből, 2000 lovassal s *Pelzel* János alatt 1500 némettel Básta őt küldte az aradi várak megszállására. Ezt annyival inkább, mert *Pókay* Tamás, kit a medgyesi országgyűlésen augusztus 23-án részben e miatt nótázott Székely a solymosi törökök parancsnokává tett, különösen az Erdélyből való sószállítás megakasztásával okozott nagy károkat. Lippáig ugvanis a Maroson még mindig sok hajó járt s mindegyik egyre-másra 15,000 font sót szállított. Ez roppant hasznót hajtott a kincstárnak, mert a mi a bányákban csak néhány ezüstpénzbe került, azt a lippai vásáron aranyokkal fizették. Most azonban a solymosi törökök egyik szállítmányt a másik után foglalták le s fegyveres kíséret nélkül a Maros vonalán egyáltalán nem mertek közlekedni a kereskedők.

Solymos alá, «hogy megnyargalja az alját, ha talán valaniképen kimennének a törökök», Déva mellett levő táborából Lugosy Jánost küldötte Borbély György.²⁾ A levélben intette *Pókayt* a vár megadására. Kegyelemmel biztatta ebben az esetben; keserves halállal, ha ellenállana ostromra jól felszerelt seregének. *Pókay*

az ajtó és semmikép sem tudták fölnyitni. Minden héten, minden hónapban, minden esztendőben zörgetett rajta, de csak hiában; az ajtó csupán a hetedik esztendőben nyílt meg. A kincset már nem találta meg, de nem is kereste; a gyerekek azonban még az alma is kezében volt. Kihozta az üregből, melynek nyílása azután végkép eltűnt.

¹⁾ *Fábián*, I. 165.

²⁾ *Kemény*, Erdélyorsz. Tört. Tára, II. 75.

csakugyan meghódolt, de azzal a föltétellel, hogy a török őrség szabadon elvonulhasson Temesvár felé. Ebben a törökök is meg-nyugodtak, mert Borbély lovasságát más hasonló esetekből is ismer-ték. Az átadásnál nekik nem is történt bántódásuk; Pókayt azon-ban fogságba ejtette s Fejérvárra Bástához küldette Borbély. Mikor ott ráverték a vasat, az erős ember hirtelen meghalt.¹⁾

Básta már a nyáron otthon érezte magát a Maros-Körös kö-zelében. Szeptember elsején kijelentette Rudolf királynak, hogy fölkeléstől azon a vidéken nem tarthatni többet, s így Lippa és Jenő őrzésére is elég volna 4—400 ember, kik zsoldjukat havon-kint kapják.²⁾ Másrészt azonban a Medgyesen aug. 23-án tartott országgyűlés ezt a vidéket is erősen megterhelte. A III. t.-cz. ugyanis elrendelte, hogy a Deszni vidéken rovás alatt idáig nem állott helységeket ezentúl szintén megróvják, s a megye többi falu-jával egyenlő terhek viselésére szorítsák. A fizetni nem tudó pusz-tult helyek adóját földesura váltsa meg. S ha nem tudná, vagy nem akarná megváltani, a főispán foglalja le ideiglenesen a kincstár számára. Az V. cikkben elrendelték, hogy a katonaság eltartására minden fél kapu után szedett 2—2 véka lisztet Hunyad várme-gyéből s Karánsebes és Lugos tartományából Lippára szolgáltatassák be és csak azt kérték a rendek Bástatól, hogy az élelmiszert be-hordó szegény embereket személyeikben és jószágaikban bántatni ne engedje. A XXXI. cikk azután a székelyek, szászok s Fejér-, Küküllő-, Hunyad- és Zarándmegyék, valamint Lugos és Karán-sebes adószedőjévé *Cseh Györgyöt* rendelte.³⁾

Básta különben korán örült a Marosvidék nyugodtságának. *Békes István*, Facsád parancsnoka, már okt. 23. segítséget kért Bor-bélytól a törökök ellen, kik hír szerint még ezen a héten megszáll-ják Lippát vagy Facsádot. Egyik jobbágyától az utolsó rabláskor azt izente egy kalodvai török, hogy a vezér várakat nem ostro-moltat ugyan, a kisebb kastélyokat és falvakat azonban mindenütt

¹⁾ Szamosközy, IV. 412—3. Bethlen, V., 180—4. A «magas hegyen fekvő s mély árkokkal körülvett» Solymos feladatását *Zeiler-Bera* (Neue Besch. des Königreichs Ungarn. Lipce, 1664.—294—5. l.) novemberre teszi.

²⁾ Erdélyi Orsz. Eml. V. 146.

³⁾ Erdélyi Orsz. Eml. V., 135—6., 144.

pusztítottatja, s hogy Jenő és Lugos tájékát már is megraboltatta.¹⁾ Székely Mózes valóban már az őszön sürgette Hasszán pasát Lipppa ostromára s Erdély megtámadására; ő azonban előbbvalónak tartotta Pest megsegítését.²⁾ Ez mégis gondolkodóba ejtette Bástat, ki decz. 20. figyelmeztette Rudolf királyt, hogy Erdélynek alig van vára, mely hosszabb ágyúzást kitarthatna; a végeken nagyon elhiresedett ugyan Lipppa és Jenő, de voltaképen ezek is csak olyan várak, hogy a múlt években az erdélyiek egymaguk vették vissza a törököktől.³⁾ Náprági Demeter erdélyi püspök csak két nappal azelőtt mutatta ki, hogy Lipppa, Világosvár, Solymos és Jenő végházak jövedelmei az erdélyi fejedelmet, most pedig a királyt illetik;⁴⁾ azonban nagyon vékonyan folytak be ezek a jövedelmek. Egy 1603 februárjában készített jelentés szerint⁵⁾ a tisztartó képtelen vezetni a számadásokat, mert a török napról-napra portyáz a vár alatt s az összes jövedelmet fölemészti és magának foglalja le a katonaság. A Jenő várának ellátására szolgáló Jenő, Rohszin, Jenő-Vadász, Gella, Pankota stb. többnyire elpusztult; a Közönd vidékén levő 20 falu bevétele teljesen a jenei huszárokat illeti s kívánják is, hogy Básta őket ezeknek az élvezetében biztosítsa. Febr. 1-én Básta úgy elégitette ki *Ajtony* Jakab deák lipppai harminczadost, hogy azt a 3220 magyar forintot, melylyel neki 1601—2-ből a lipppai őrség fizetése fejében Báthory Zsigmond s azt az 506 frtot, melyet tőle hasonló czélra Borbély György lipppai volt főkapitány vett föl, a császári kincstár terhére átvállalván, — 1603 január 1-től a lipppai harminczad jövedelmének felét ezen adósság törlesztésére és saját fizetésére tarthassa vissza, azzal a 282 frt 74 denárral együtt, melyet a harminczadból tavaly (1602.) bevett, — másik felét azonban mindig beszolgáltassa a kincstárba. Febr. 17-én hasonló szerződést kötött Básta *Buza* János jenei harminczadossal is, ki Zsigmond fejedelemnek a katonaság fizetésére 720 frtot kölcsönzött. Február 28-án maga a kolozsvári részgyűlés

¹⁾ *Szilády*, Törökmagyarkori államokm. I. 42.

²⁾ *Istvánffy*, XXXIII.

³⁾ Erdélyi Orsz. Eml. V., 176.

⁴⁾ U. o., 168.

⁵⁾ U. o., 214.

panaszkodott, hogy Jenő vidékén Básta több nemest megháborított birtokában, minek orvoslását kérte; egyébiránt többek közt Zaránd-megyére is száz forint pótdót vetett ki, hogy a császárhoz küldött követek költségeit fedezhesse.¹⁾

Az a nyomorúság, melybe Básta dictaturája alatt süllyedt, Erdély figyelmét ismét Székely felé fordította. III. Mohammed szultán beküldte Székelynek a fejedelemség jelvényeit s az athnamét, megesküdván mind a 124,000 profétára és atyjának lelkére, hogy elfelejti Erdély eddigi hűtlenségét. *Dampierre Duval* Henrik, Lippa ifjú kapitánya, ugyan idejében értesítette Bástát a Temesvárott folyó készülődésekről s a tábornok a felvidéken kezdett is zsoldosokat szedetni, mégis készületlenül érte őt Karánsebes és Lugos elfoglaltatásának és annak a híre, hogy Székely a Vaskapun át ápril 15-én Erdélybe tört, s hogy Borbély György, Toldy István stb. azonnal hozzá csatlakozott. Mialatt Erdélyben egyik sikert a másik után aratta, Bektás pasa távollétét felhasználta, a lippai, jenei és váradi zsoldosok *Dampierre* lippai parancsnok vezetése alatt Temesvárig portyáztak, s fölégették Lugos külvárosát. Maga Básta azonban olyan szűk térre szorult, hogy Rudolf király már hajlandó volt fejedelmül elismerni Székely Mózeset, sőt arra is, hogy Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várak Erdélyhez tartozzanak, egészben véve mégis a Kárpáthegység legyen a határ; Székely viszont július 14. adta elő a maga követeléseit, de már elkéssett velök. Negyednapra, július 17. Brassónál megtámadta, megverte és megölte őt Radul, havasalföldi vajda, ki éppen idejében jelent meg, hogy megmentse a németek erdélyi uralmát. Bektás pasa még biborát és tigriskaczagányát is eldobta, hogy könnyebben futhasson. Ennek és Básta megerősödésének hírére Lippa, Jenő és Váradi végváraiból a Maros vonalán mintegy 2000 hajdú és rácز fölkerekedett s *Dampierre* Henrik, *Horváth* Ábrahám, *Csatáry* János és mások vezetése alatt — a Dévánál csatlakozó 25 némettel együtt — Barcsa és Déva közelében aug. 6-án a *Borbély* György alatt táborban maradt hunyad- és zarándmegyei nemesekre támadtak, de csúfos vereséget szenvedtek, Borbély György vitézei kijelentették, hogy le sem teszik addig a fegyvert, míg megint külön fejedelme nem lesz Erdélynek.

¹⁾ U. o., 202—3., 216., 223.

Mivel azonban időközben Básta is a Kenyérmezőre nyomúlt, Borbély a Vaskapun át Magyarországra kívánt visszahúzódní. Köszvénye miatt kocsin vagy gyaloghíntón vezette seregét a Vaskapu felé, hol *Rákóczy* Lajos 800 hajdúja leselkedett reá. Aug. 8. délbén *Horváth* Ádám 3 zászlóalj magyarral s lengyellel rátámadt s mikor zavarba hozta, *Konkoly* Péter 200 embere erős puskatűzzel üldözte, majd *Rákóczy* Lajos rontott elő és rettenetes vérontást vitt véghez a bujdosók közt, kik a szűk úton saját szekereik miatt sem birtak mozogni. Borbély háromezred magával mégis eljutott Karánsebesre, melynek irányában valami hatezer lépésre üldözték őt a győztes lippaiak, kiket azután, zsákmánynyal megrakva, a Kenyérmezőre, Básta táborába vezetett vissza *Rákóczy*. A bujdosók Karánsebesen és Temesvárott, török segítséggel biztattatva, már arra gondoltak, hogy az ifjú Bethlen Gábort választják fejedelemmé. Alkudozásaik hírére Básta októberben Facsád, majd Lippa alá vezette seregét. Eleintén a várostól délre levő mezőn várakozott, nem támadnak-e reá Bektás törökjei; utóbb a Maros túlsó partjára, a teljesen elhagyatott Pálélése (Paulis) vidékére ment át. Seregét ott a Maros és a mai Glogovác felé elterülő ritkás erdőség közt állította fel. Három őrséget rendelt ki 2000 lépés hosszan; az utolsó a glogováczi öt halom közül a legdélibben, a Marosra néző cserjés és ligetes dombon vigyázott; azon, a melyiken most a kalvária áll. Mivel erősített táborában napokon át hiában várakozott, kevesed magával Boros-Jenő megtekintésére indult.

Alig ért oda, hírét hallotta, hogy táborának fölverésére *Bektás* is kiindult Temesvárról. Jenőn félnapot sem töltve, rögtön visszament Pálélése alá, melylyel szemben, a Maros túlsó partján 6000 emberrel éppen akkor, október 28-án, ütött tábor Bektás, ki gázlót kerestette a folyón, 500 legerősebb és legbátrabb emberét azonnal átküldte az erdők és ligetek kikutatására. Básta, ki a hajnali kődben semmit sem látott, kémszemlére viszont *Rákóczy* Lajost és *Sennyey* Miklóst küldte ki egy csapat hajdúval, s maga is csatarendbe állt. *Rákóczy*ék csakugyan törökökre bukkantak s közülök megöltek vagy elfogtak néhányat, míg a többi visszamenekült Bektás táborába. Ebben a táborban szolgált az a 132 vallon is, kik Pápa bevétele után állottak át a törökhöz s kiknek most a gázlót kellett volna megvédniök ágyúikkal; azonban ők is visszavonultak.

Mire a nap eloszlatta a ködöt, Bektás maga is hazafelé indult. Básta küldött ugyan üldözésére néhány vallon- és hajdú-csapatot, derekas ütközetet azonban maga sem akart kezdeni; mert fegyelmetlen hajdúi napról-napra többen hagyták oda, úgy, hogy 100 helyett már 30 is alig állott egy-egy zászló alatt, s a francia *Boleta* Antal parancsának már csak 2000-en engedelmeskedtek. Velök azután Lippára húzódott Básta s itt fogadta a törökökben csalódott karánsebesi bújdosóknak követségét, *Gyulafi* Eusztáchot, *Kapronczay* Mártont és *Csiky* István karánsebesi barátot. Básta a húségeskü fejében teljes kegyelmet ígért valamennyinek, mire elbocsátotta a hajdúkat és ráczokat, Dampierre Duval helyett *Rákóczy* Lajos hajdúvezért tette lippai főkapitánynya, s ő maga hazatért Fejérvárrra, majd Kolozsvárra, hol fogadni sem akarta Borbély Györgyöt, ki testben, lélekben megtörve utazott oda s vissza Karánsebesre, hol már nyolcz nap múlva, december 15. elhunyt.¹⁾ Társai közül, kik Erdélybe visszaköltöztek, Básta sokat kivégeztetett.

Básta elvonulta óta a ráczok és hajdúk egyre dúltak és pusztítottak a Körösök és a Maros vidékén. A Fejér-Körös völgyében lakó magyarok és oláhok egy része 1604 elején a halmágyi kastélyba menekült *Horváth* Ábrahám hajdúi elől, kik köröskörül felégették a falvakat, s most a kastélyt is körülvéve, roppant sarczot vetettek ki az ostromlottakra; élelmi szereket követeltek tőlük és szörnyű halállal fenyegették az ellenállókat. Elraboltak mindent, a mit Halmágy utczáin, házaiban találtak. Mikor az ostromlottak összes élelmi szereiket kiküldték a hajdúk megengesztelésére, ők maguk ehhalállal kezdtek pusztulni. Még azt is csak nagy pénzért engedték meg a hajdúk, hogy a halottakat kivihessék és tisztességesen temessék el a lakosok; a halottakat azonban szintén kifosztották és azután temetetlenül hagyták. Júniusig 25,000 frt ára szarvasmarhát szedtek össze ebben a kirándulásban.²⁾ Az erkölcsök elvadulásának hasonló jelei mutatkoztak akkor az egész Erdélyben, melyben a legnagyobb éhinség dúlt. A várak őrsei

¹⁾ Az 1603. év történetét főkép *Szamosközy* és *Bethlen* Farkas id. művei V. kötete nyomán adtam.

²⁾ *Bethlen*, VI., 52—4. *Dudás*, Szabad hajdúk, 47.

mindenütt nyugtalankodtak. *Capreolo* Tamás gróf tábornok, Bástá helyettese, *Feltóthy* János deáknak, a jenei vár tiszttartójának panaszára 1604 május 6. komolyan megintette a borosjenei német katonaságot, hogy a gabona és a bor hiánya miatt ne zaklassa a tiszttartót, mivel az árvizek és az ellenség miatt akadt meg a szállítás. Ha azonban megérkezik Váradról a gabona, abból a várnak egy arra rendelt házában süttessenek kenyeret, a kiosztásnál pedig igazságosok legyenek.¹⁾ *Rákóczy* Lajos, Lippa kapitánya, maga is *Husszein* gyulai bég-től kért kölcsön élelmi szereket. A bég június 24. azt felelte, hogy «ha fele véka árpa volna is, mégis felét elküldtem volna kegyelmednek; de bizony nincsen, elfogy». A küldött két szép darútollal és aranyos keszkenővel pedig aligha nyugtatta meg *Rákóczy* az őrséget.²⁾ De nem is sokáig barátkoztak a lippaiak a törökökkel. Májusban *Rákóczy* Becse váráig kalandozott, a béget 2 szolgájával együtt elfogta, s nagy zsákmányt ejtett. Ezt azonban üldöztetése közben, csapatának nagy részével együtt elvesztette.³⁾ Júliusban viszont *Horráth* Ábrahám vette be a lippai hajdúkkal s karánsebesi ráczokkal Kéve (Kubin) várát; sok törököt levágott, ötöt pedig foglyúl küldött Bástához.⁴⁾ Mivel ezeknek a beütéseknek meggátlására a bodoni bég is Temesvár alá szorúlt, nem látszott valószínűtlennek, hogy a budai pasává lett Bektással együtt egyenesen Lippát készül megtámadni. *Concini* Kristóf alezredes Nagyváradról már július 27-én csakugyan ilyen föltevésben értesítette Belgiojoso kassai hadparancsnokot, ki aug. 17. meg is hagyta, hogy Lippa várát élelemmel jól ellássák. Arra az esetre pedig, ha a török csakugyan megtámadná Lippát s Bástá kiszorítására Erdélybe akarna nyomulni, szept. 8-án Rakamaznál és Tokajnál vonta vissza a fölmentésre mindig készen álló táborát. Hogy azonban biztos értesüléseket szerezzen az ellenség szándékairól, 500 magyar hajdúval előre küldte *Dampierre* Henrik ezredest, ki szept. 17. meg is érkezett Lippára. Másnap hadi tanácsot tartott *Rákóczy*,

¹⁾ *Cartophyleteorum* tomus XVII., 18. sz. *Gál* László gyűjteményéből. Kézirat az erdélyi múzeumban.

²⁾ *Tört. Tár*, 1879., 395—6. Békésm. tört. társ. évk., V. 33—6.

³⁾ *Hadtört. Közl.*, 1892., 118.

⁴⁾ *Pesty*, A szörényi bánság, I. 88.

lippai, Petneházy jenei s Lippay Balázs, Ibrányi Ferencz, Dengeleghy Mihály, Szénásy Mátyás és a rácز Deli Száva hajdúkapitányokkal. Megtudta, hogy az ellenség időközben egészen Tótváradjáig nyomúlt előre. Jó zsákmányt ígérve hajdúinak, 5040 gyaloggal és erős lovassággal szept. 19. napkelte előtt 2 órával a törökök s a bujdosók egyesült tábora ellen indúlt. A Marosnak Básta, Tótvárad, Berkes (Birkis) és Kápolnás közt kiszélesedő völgyében bukkant az előőrsökre, kiket azonnal levágott s késedelem nélkül megtámadta a készületlen ellenséget is. Bektás és Bethlen Facsád irányában félig öltözve és egy darabig gyalog elmenekültek ugyan, példájukat azonban csak kevesen követhették. A keresztények kezére jutott az egész tábor a sátrakkal s az összes folszerelésekkel, pénzzel, ékszerekkel, egy nagy vörösselyem tafotából készült zászlóval s ezer lóval együtt. A hajdúk, kik pompás zsákmányt kaptak, Tótvárad alól ¹⁾ jó kedvvel üldözték az ellenséget a facsádi úton egészen a Temesig, melynek mocsaras vizében sok török elveszett. Dampierre elkerülve Temesvárt, hol Hasszánnak még 500 jancsára és ugyanannyi lovasa volt, ugyanazon úton tért vissza, s mivel Lippát most már nem fenyegette az ellenség, egyenesen Gyula alá indúlt, még pedig a hegyeken át a legrövidebb, de egyúttal legfáradtságosabb úton. Boros-Jenőben némi pihenőt tartott s kótyavetyére bocsátotta a tótváradjai csatában ejtett zsákmányt. E közt volt Bethlennek felöltője is, melynek zsebében megtalálták Bocskay Istvánnak az erdélyi fejedelemségre meghívó levelét. Ezt a fontos íratot Dampierre az elfoglalt zászlókkal s egy pompásan folszerelt török lóval együtt azonnal Belgiojoso-hoz küldötte, Rákóczyt pedig visszaindította Lippára, hogy figyelemmel

¹⁾ A csata helyét tudtomra csak Bethlen Gábor említi 1627 szept. 14. kelt levelében (Tört. Tár, 1882., 48. l.); ő azonban egyúttal a legklasszikusabb tanú, kire ebben a kérdésben hivatkozhatunk. A csatáról l. *Istvánffy XXXIII. könyv, Szamosközy*, IV. 230., *Bethlen*, VI. 117—119., *Tört. Tár*, 1882., 277. *Bojthy* Engelnél (Monum. 257—8.) s *Gömörö* cikkét Hadtört. Közlemények, 1892., 118—121. Több forrás Temesvárt nevezi meg az ütközet helyéül, a minek azonban sok körülmény ellenmond. Sajátságos, hogy Bethlen legújabb életrajza, melyet pedig *Gindely* írt (Budapest, 1890.), úgy szerepelteti Bethlent (8. l.), mintha Lippa ostroma alkalmával s mintha a magyar elégtelennek valamely névtelen tagja gyanánt verte volna meg a «vár védője», Dampierre.

kísérje a törökök s a fölkelők újabb mozgalmait. Ő maga a tótváradjai csata hőseivel s 2500 emberrel együtt Gyula ellen indult s a várost föl is égette. Elfoglaltak 10 zászlót és sok lovat, mivel azonban hatszáznál több embert vesztettek, sőt egy golyó Dampierre sisakját is érte, majdnem futva vonultak vissza. Nem egészen két hét alatt több mint 300 km. útat tett meg Dampierre moscsarakon, folyókon, hegyeken keresztül s folytonosan küzdve, s így a katonai menetképességnek kitűnő bizonyosságát adva vonúlhattott be szept. 25. Belgiojoso táborába.¹⁾

Így ismét a maga erejére volt utasítva a vidék. Mágóchy Ferencz sürgetve kérte Rákóczyt, védené meg Aradban és Zarándban levő falvait, Kovászit, Kincses-Garsát (Galsát), Megyert és Mesztet (Muszkát) a török ellen.²⁾ Rákóczyt azonban most egyéb gondok is foglalatostkodtatták. Októberben ugyanis a lugosiak levágták az őket elnyomó rácok egy részét. A menekvők Lippáról újabb rác hadakkal tértek vissza. Petneházy jenei kapitány 800 emberrel indult Lugos megszállására, olyan szándékkal, hogy onnan a rácok egy részét Lippára telepíti át. Rákóczy azonban megbízhatatlannak tartotta s nem fogadta be őket, mire Petneházy hazatért, a rácok pedig kegyetlen boszút álltak a lugosiakon.³⁾

Október 15-én az álmosdi csatában *Lippay* Balázs, a lippai czigány születésű híres hajdúkapitány, vezetése alatt különben is Bocskayhoz és vele a független Erdély ügyéhez pártoltak át; pedig ezeknek a hajdúknak java része Jenő és Lippa vidékéről került ki. Bocskay, kinek fölkelése páratlan gyorsasággal terjedt, novemberben már Jenő alá is küldött némi magyar sereget, a mi aligha történt Petneházy akarata ellen. *Petneházy* a magyar őrséggel voltaképen a megerősített városban lakott, míg magát a várat

¹⁾ *Dampierre* Duval Henrik gróf Du Hansban, a mai Marne-départementban, 1580-ban született. 1599—1604 óta mint lippai parancsnok és cs. ezredes Bástá seregében tűnt föl először. Bethlennel Tótváradjánál, 1604. szept. 19. mérte először össze kardját s a harminczéves háborúban — mikor vértesei a csehek ellen megszabadították II. Ferdinándot — szintén Bethlen ellen küzdve esett el Pozsony ostromában, 1620. okt. 9. Életrajzát megírta *Jankó* (Bécs, 1876.). Ezredéről l. B. *Tomaschek*, *Gesch. der Dragoner von Montecuccoli*. (Bécs, 1889.).

²⁾ *NRA.* 1034., 23.

³⁾ *Szamosközy*, IV, 255.

külön német kapitány, alkalmasint a már említett *Beck* Joachim őriztette. Petneházy egy alkalommal a kapitányt s tisztjeit vendég-ségbe hitta a városban levő lakására; s midőn «jól laktanak volna es immár jól megzajosodtak volna», adott jelre Bocskay hada a várra rohant, azt hamarosan elfoglalta, a német őrséget pedig nagy részben levágta. Deczemberben száz lovassal egyenesen Bocskay táborába ment a német barátságból alaposan kigyógyúlt Petneházy.

Lippa valamivel későbbben hódolt be. Rákóczy Lajos eleintén azzal utasította vissza Bocskay sürgetéseit, hogy nem lehet neki generálisa Lippay Balázs, a ki azelőtt szolgálja volt. «Az bizony — úgymond — sohasem leszen.» Nem is lett, mert az ellenséggel való összejátszás gyanúja miatt a kassai várnagyok már 1605 január 6. megölettek. S most Rákóczy Lajos mindenképen a vár föladására biztatta a lippai német zsoldosokat, kiknek száma mintegy 250-re rúgott. A lippaiak eleget izengettek Szebenbe a német biztosokhoz, gondoljanak már velök is, küldjék meg valahára zsoldjukat és küldjenek élelmi szereket, mert *makkon* nem elhetnek tovább; a helységek köröskörül mind elpusztultak s ha utolsó falatjától is megfosztják, reájok támad az elkínzott szegény nép. Mivel a biztosok nem tudtak vagy nem akartak segíteni a lippaiakon, kapitányok *Zeütlitz*, hajlott a viszont Rákóczy Ferencz szavain induló Rákóczy Lajos szavaira s kivonúlt Lippáról; mivel azonban nem fogadták be őket sem a dévai, sem a szebeni, sem a szelindeki császári katonák, kénytelenek voltak végre Rác György csapataihoz csatlakozni.¹⁾ Jenő és Lippa őrizetét Bocskay parancsára Keresztesy Pál azonnal a Lugosról kirekesztett ráczokkal erősítette meg s jenei kapitánynya *Csókásy* Balázst tette, a lippai kapitányságban pedig meghagyta *Rákóczyt*. Leveleiben²⁾ Bocskay nemsokára örömmel hirdette, hogy «mienk Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes». Arad és Zaránd vármegyék elpusztúltan, nyomorúsággal küzdve, de a jobb jövőben most már erősen bízva csatlakoztak Magyar- és Erdélyország szabadságának ügyéhez.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Szamosközy, IV., 255—262., 312.; Bethlen, VI. 188., 227. Gyulafi Lestár tört. maradványai. Tört. Tár, 1893., 206., 211.

²⁾ Márcz. 20. és apr. 8. (M. Tört. Tár, 1874., XIX., 65—7. és 86.)

NIKÁPOLY.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A tizennegyedik század utolsó tizedének elején újból jelentkeztek a törökök a Dunánál, elfoglalták Viddint, Szilisztriát, Nikápolyt, és a bolgár fejedelmet elfogták. Minden jel arra mutatott, hogy ezzel nem sokáig fogják beérni s hogy Magyarországon át Közép-Európát is meglátogatandják. 1393—94 ben Zsigmond tevékenységét a belzavarok és Lengyelország magatartása annyira igénybe vette, hogy a déli határon fenyegető ellenségre alig gondolhatott.

Ha meggondoljuk, hogy a töröknek ebben az időben már nemcsak hogy állandó hadserege volt, de abban a gyalogság számottevő helyet foglalt el és hogy a magyar honvédelem átalakulóban, szervezetlen volt, lehetetlen a veszedelmet fel nem ismerni. Zsigmond jól tudta, hogy az a haderő, a melylyel rendelkezik, nem lesz elég erős a törökök feltartóztatására, s diplomatai úton minden lehetőt elkövetett, hogy az ellenséges indulatú hatalmakat kibékítse és hogy szövetségeseket szerezzen. Ez sok időbe és fáradságba került. Az idő megváltozott volt. A XIV. század végén a pápához fordulni, hogy az vétesse föl az európai nemzetekkel a keresztet, már hiába való dolog volt. A pápai hatalom nemcsak hogy hanyatlott, de meg is oszlott. Két pápa volt. Anglia, Magyar-, Lengyel-, Olasz- és Németország IX. Bonifaciust ismerte annak, XIII. Benedek pedig a spanyolok, francziák, nápolyiak és siciliak pápája volt.

1394-ben a törökök visszafogtalták a dunamenti erősségeket, köztük Kis-Nikápolyt is és a következő évben Konstantinápolyt, Európa lakatjának, a Balkán félszigetnek kulcsát is ostrom alá

fogták, most már a veszedelem közvetlenné vált s nemcsak a bizanti császár kérése, de az önfentartási ösztön is tette sarkalta Zsigmondot, ki bizonyára tudta, hogy a török, ha Konstantinápolyba vette magát, még veszedelmesebb lesz, mint eddig volt.

Zsigmond 1395-ben Kanizsay Miklós tárnokot¹⁾ Franciaországba küldte, hogy a lovagság virágát, a francia nemességet, ügyének nyerje meg, illetőleg figyelmeztesse, hogy az iszlám fegyverei nemcsak őt, mint Európa délkeleti végeinek természetes őrét, de az egész keresztény világot fenyegeti. Kanizsay ügyes negocia-tor volt, tudta, mivel lehet rájuk hatni s elmondta azt, a mit Bajezid izent, vagy azt gondolta, hogy a jó hazugság kellő időben hasznos dolog s rá fogta, hogy azt izeni, hogy Rómában Szt.-Péter templomának oltárán fogja lovát megabrakoltatni.²⁾

Kanizsay innen Rómába ment IX. Bonifaciushoz, hol szíves fogadtatásban részesült, de mást a tehetetlen pápától nem eszközölhetett ki, minthogy az Boszniában, Horvátországban, Dalmacziában és Szlavoniában keresztes hadjáratra buzdította híveit a papok által.

A király levelet írt a német lovagrend és a johanniták nagymestereinek. Mircse oláh vajdát is rávette, hogy bármely ellenség, de különösen a török ellen vagy személyesen vezérelt sereggel, vagy ha a király nem maga száll táborba, támogató csapatokkal fogja segíteni. Mircse ezt saját és nemeseinek nevében is esküvel fogadta Brassóban.³⁾

Vörösoroszországra való jogairól Új-Szandeczben 1394 július 24-én lemondott⁴⁾ azért, hogy az ellenséges indulatú Wladislav lengyel királyt, Hedvig férjét, kibékítse s megnyerje ügyének.

¹⁾ Fejér X. 4. pag. 54. — Pray dissertat. in Annal. Hung. pag. 143. Froissart Tome III. livre IV. chapitre XLII. püspöknek mondja. — Köhlert valószínűleg ez vezette arra, hogy az esztergomi érseket említse, mint a követség vezetőjét.

²⁾ Oeuvres de Froissart p. par Kervyn de Lettenhove. T. XV. p. 216. «que il le venroit combatre ou mylieu de son pays et chevaucherait si avant que il venroit à Romme et feroit son cheval mengier avoine sur l'autel Sainé Pierre à Romme.»

³⁾ Fejér. X2. 271. lap.

⁴⁾ Fejér. Codex dipl. X2. 177. és X8. 380. 1.

A francia király — mint az összes keresztény királyok feje — (chef de tous les roys chrestiens de ce monde) örömmel engedett a magyar király felszólításának és levelét megismertette minden hűbéresével.

Mikor a magyar követség Párisba ért, a királyi udvarban volt a burgundi fejedelmi páron és idősebb fiúkon, a még akkor lovaggá nem avatott 22 éves nevers-i grófon kívül Guy és Guillemme de la Tremouille, Vienne-i János az admirális és a francia birodalom számos zászlósa és lovagja. A harcziás burgundi fejedelemnek kapóra jött az alkalom, hogy fiát kitüntesse s azon volt, hogy a kereszténység védelmére küldendő francia hadak vezérévé tegye s hogy a hitetlenek ellen való háborúban nyerje el az a lovagi sarkantyút. A francia király örömmel teljesítette a burgundi herczeg kérését.

Ennek hírére nagy lelkesedés kapta el a francia nemességet, a mely arról álmodozott már, hogy Bajezidet megverve, Syrián át meg sem áll a szent földig.

Kanizsay látva, hogy küldetése mennyire sikerült, örömmel adott hírt róla királyának.

A nevers-i gróf kíséretében voltak: ¹⁾

Messire *Philippe de Bar*, negyedmagával lovag és 6 fegyvernökkel, *Vienne-i János* admirális harmadmagával lovag és 5 fegyvernökkel, Messire de la *Tremouille* nyolczadmagával, a burgundi maréchal negyedmagával, Messire *Oudart de Chaseron* harmadmagával, *Jehan de Sainte-Croix* harmadmagával, *Guillaume de Merlo* harmadmagával, *Gieoffroy de Charny* harmadmagával, *Elyon de Meilhat* ²⁾ harmadmagával, *Jehan de Blaisy* fegyvernökével, *Henry de Montbeliard* másodmagával lovag és 2 fegyvernökkel, *Chastelbelin* másodmagával és 2 fegyvernökkel, *Guillaume de Vienne* másodmagával és 2 fegyvernökkel, *Jacques de Vienne* ugyanolyan kísérettel, *Jacques de Vergy* harmadmagával, *Thibault de Nuefchastel* harmadmagával, *Guillaume de Vergy* és fivére másod-másodmagukkal, *Henry de Salins*, *Henry de Chalon* másod-

¹⁾ A dijoni levéltárból Bandot levéltárnok feljegyzései után. Buchon. Froissart. J. III.

²⁾ Helyesebben Neilhac.

magával lovag és 2 fegyvernökkel, *le Haze de Flandre* harmadmagával, le sire *de Ray*, Montbeliart Henrik feleségének testvére, továbbá: Messire *Berthaut de Chartres*, *Loys de Geay* és egy fegyvernök, *Jehan des Bores*, *Cort des Essars*, *Girard de Ragny*, *Raoul de Flandre*, *Jacques de Pontaillier*, *Jehan de Pontaillier*, *Jehan de Savoisy*, *Philippe de la Tremouille*, *Louis Zebenenghem*, *Philibert de Villers*, le sire *Graville* harmadmagával, le sire *de Plancy* másodmagával, Messire *Jacques de Cortjamble*, *Jehan de Coux*, *Hugues de Monneton*, *Philippe de Mussy*, *Jehan de Rigny*, *de Maumes*, *Fouque Paynnel*, le *Galois de Renti*, *Antoine de Bolone* harmadmagával, Messire *Anceau de Pommart*, *Henry de Rye*, *Jehan de Saint-Aubin*, *Jehan de Montaubert*, *Jehan de Ponnele*, *Jehan de Tauque*, *Charles Destouteville*, *Jehan de Granson*, *de Ver* másodmagával, *Jean le Sarrasin*, *Jean de Saint-Germain*, *Le Petit Braqueton*, *Boelin Villiers*, a *Chastillon-i seigneur* fia másodmagával, messire *Raoul de Rayneval* másodmagával, le sire *de l'Espinace*, le sire *de Montigny*, Messire *Loys de Giac* fegyvernökével, Messire *Gauvanet de Bailleur* másodmagával, *Le Normandie*, *Damas du Buxeul*, *Briffaut*, *Robert de Ardentín*, *Guillaume Breteau*, *Monnoier*, *Montaubert*, *Jehan de Sercus*, *Rochechoart*, *Anceau de Villiers*, *Guillaume de Vautraux*, *Jehan de Cepeaux*, *Simon Breteau*, *Gauvignon*, *Guillaume de la Tremoille*, Conestable *Loys Done*, *Estienne de Monsajon*, *Victor Bastard de Flandre*, *Estienne de Germigny* (escuier d'escurie), *Jehan de Granson*, *Le Porcelot de Besançon*, *Thomas de Carruvel*, *Mathe Lalemant*, *Enguerramet*, *Cloux le Bahaignon*, *Guillaume de Lugny*, *Jehan de Ternant*, *Bertran de Saint-Chatier*, *George de Rigny*, *Pierre de la Haye*, *Jehan de Pontaillier*, *Tierry de Saint-Soigne*, *Jehan de Germigny*, *Guillaume de Craon* másodmagával, *Regnaut de Flandre*, *Guillaume de Nanton*, *Batetau*, *Maubuisson*, le sire *de Garenciers* fia, *Rasse de Rancy*, Madame *de Malurouc* fia, *Huguelin de Lugny*, *Mathery*, *Pierre de la Tremen*, *Gruthuse*, *Jacques de Buxeul*, *Toulongon*, *Muart*, *Jehan Bugnot*, *Tajaut*, *Robin de la Cressonnere*, *Copin Paillart*, *Jehan Huron*, *Philippot de Nauton*, *Bonneu*, *Guillaume d'Aunoy*, *Chiffreval*, *Jehan de Blaisy*, *Rase de Tauques*, *Nule de Condeburch*, *Robert Gaudin*, *Octeville*, *Jacquot de Saux*, *Le Begue de Rasse*, és a következő tíz archers:

Laurens Cogniguchant, Donat du Cops, Ogier Bloet, Jehan Carnes, Jehan Robichon, André (a kis archer), *Gadifer, Brocart, Berthelot de Revel, Adam Pasquot*, továbbá husz arbalestriers, kiknek neve nincs följegyezve.

Az élelmezést és szállást rendezők, kik előre mentek: *Simon Breteau* udvarmester, *Guillaume Breteau* pennetier, *Jehan de Ternant* eschancon (pohárnok), *Robert del a Cressonnere, Copin Paillart* escuyer de cuisire (szakácsmester), egy mészáros és az aprómarhafelügyelő.

Elrendeltetett, hogy mindenki Dijonban legyen ápril 20-án, a hol minden lovag 40 frtot, minden fegyvernök 20 frtot és minden archer 12 frtot fog kapni havonkint. Április végén az út megkezdése végett Montbeliartban ¹⁾ lesznek.

A nevers-i gróf tanácsadóivá rendeltettek, első sorban: Messire *Philippe de Bar*, az admirális, Monsieur *de la Trémoille* Messire *Guillaume de la Tremoille*, Messire *Oudart de Chaseron*, továbbá, ha neki tetszeni fog, Monsieur *de Bourbon*, Messire *Henry de Bar*, Messire *de Couxi*, a connétable, *Bossicaut* maréchal, továbbá szintén ha jónak látja: Messire *Henry de Montbelliant*, Messire *Guillaume de Vienne*, Messire *Henry de Chalon*, Messire *de Chatelbelin*, Messire *de Longvy*, Messire *Guillaume de Merlo*, Messire *Elion de Neillat*, ²⁾ Messire *Jehan de Trye*, továbbá Messire *Guillaume de Merlo*, Messire *Jehan de Blaisy*, *Jehan de Sainte-Croix*, *Elion de Neillat*, ³⁾ *Guillaume de Vienne*, *Giuefroid de Charny*.

A nevers-i gróf lobogóját (bannière) *Philippe de Mussy* fogja tartani, ki mellé *Courtjambles*, *Jehan de Blaisy*, *De Buxeul*. Pantonartó *Gruthuse*, kísérői *Nanton* és *Huguenin de Lugny*.

Fegyelmi szabályok:

A zenebonát okozó nemes lovától és szerszámától fosztásék meg.

A szolga, ha késel, kezét, ha pedig lop, fülét veszti.

Burgundi János semmit sem kímélt, hogy az expedíció

¹⁾ Montbeliard város a hason nevű grófságnak volt székhelye, most az egykori Franche-Comté egy részéből és a Montbelliard grófságból alakított Doubs département-ban a négy arrondissement egyikének főhelye.

²⁻³⁾ Helyesen Neilhac.

hiányt ne szenvedjen, 120,000 arany koronát hajtattott be, ehhez Flandria 65 ezer nobles-al, a burgundi hercegség 40 ezer frankkal, a burgundi grófság 14,230, Artois, Nevers és Rhetel grófságok 10—10 ezer livres-el járultak.

1396-ban Elzászon és Németországon keresztül Ausztriába értek, a hol a herceg szívesen látta őket. Ezután júniusban a Duna mentén Budára mentek, a hová a német urak is eljöttek, nevezetesen: Ruprecht pfalzi gróf, Friedrich a nürnbergi várgróf, Cilly Hermann, a mümpelgradi gróf és a katzenelenbogeni grófok, hozzájuk csatlakoztak még lengyel és cseh lovagok is. A német lovagrendet nürnbergi János, a johannitákat a németországi bailli. A nagymester Neilhac Philibert Rhodusból hajón vala jövendő.

A magyar urak közül Zsigmond körül találjuk Gara Jánost, Kanizsai Jánost, Miklóst, Bebek Ditriket, Pásztotai Jánost, Perényit, Forgácsot, Maróthi Dénest, Kapolyi Jánost, Semsey Lászlót és testvérét stb.

Budáról a derekhad a Vaskapun keresztül Oláhországba ment,¹⁾ de mert valószínűleg a birodalom különböző részeiből való csapatoknak más út volt előnyösebb és mert a szerb segélycsapatokért is menni kellett, más úton menetelő csapatokról is emlékeznek a források.²⁾ A Dunán Orsova fölött kellett átkelniök, ezt mutatja a Vaskapuszoroson át vezető út, mely Orsovánál torkollik a Duna völgyébe és az a körülmény, hogy első működésük Orsova ostroma volt, honnan Viddin és Rahova³⁾ alá mentek.

A francia Froissart az átkelés utáni események elbeszélését következőleg kezdi: «Mikor a keresztények mind átkeltek volt és

¹⁾ Lettenhove, Froissart, L'armée chrétienne traversa les Portes de Fer. Schiltperger.

²⁾ Szalay, Aschbach, Köhler továbbá Kanitz:

«Ein Theil zog durch Serbien der von Sigmund befehligte durch den Eisernen Thor-Paß Siebenbürgens, bei Nicopoli vereinigten sich die getrennten Theile des Heeres.

³⁾ Kanitz Orsova, Viddin, Rahova, Szalay Orsova, Viddin, Aschbach Orsova, Viddin, Schiltperger, Thuróczi Orsova, Viddin; Les faits du marechal de Boncicant Baudins (Viddin) és Raco (Rahova). Buchon helytelenül mondja, hogy Raco, Rachova-nak is nevezik Orsovát, Raco-Rahova a Duna partján van Viddin és Nikápoly között.

senki sem maradt a túlsó parton, Törökország határánál találták magukat, mindnyájan örültek, mert harczolni vágytak. Tanácsot ültek s elhatározták, hogy Comete (sic) törökországi várost fogják ostrom alá. A mit határoztak, meg is tevék s körül fogták, a mi könnyen ment, mert lapályban, egy hajózható folyam mellett van, melyet Mète-nek neveznek, mely Törökországból jön s a tengerhez közel ömlik a Dunoe-ba (Duna).» (Következik a Duna leírása.)

Az a körülmény, hogy a Dunán való átkelés után közvetlen mondja megtörténtnek Froissart ezt az ostromot, arra mutat, hogy e csodálatos név alatt Rahovát kell értenünk, habár az nem fekszik olyan folyó mellett, mely közel a tengerhez ömlik a Dunába. Sem a régi, sem az újabb térképen Comete-hez és Mete-hez hasonló nevű várost, illetőleg folyót nem találtam. Meg vagyok győződve, hogy Comete = Rahova s nem egy olyan város, mely közel a tengerhez a Dunába ömlő folyó mellett volt, mert ha ilyent ostromolnak, akkor egy Nikápolytól keletre fekvő ponton kellett vala a Dunán átkelniök s Rahova, Viddin és Orsova soha sem kerülhetett volna hatalmukba, mert azokhoz csak Nikápoly után lehet jutni, ott pedig vége szakadt működésüknek. Minden jel arra mutat, hogy az a város, melyet közvetlen átkelésük után ostromoltak, Nikápolytól nyugatra volt, már pedig ezen a tájon olyan — Törökország belsejéből eredő folyó nincs, mely közel a tengerhez ömlik a Dunába. Orsova és Viddin ostrom nélkül került kezükbe, az első ostrom pedig Rahovánál volt.

Az átkelés «lege artis» nyolcz nap alatt történt, a hozzá való előkészületek jó eleve megtétettek, úgy hogy az oda érkezett sereg mindent készen talált. Ha Fuy de Blois névtelen szolgája ¹⁾ szavainak hitelt adhatunk, hidakat is vertek ²⁾ a Dunán, abban pedig Froissart feljegyzései ³⁾ is egyeznek vele, hogy az átkeltek táborba szálltak s megvárták, míg az utolsó ember is átkelt.

¹⁾ Kézirat az Arembergi herczeg, és Ashburnham lord könyvtáraiban. Közölte K. de Lettenhove.

²⁾ ... et passèrent tous à barges, nefis et à pons, qui y avoient esté fois et ordonnès grant temps elevant pour le passage.

³⁾ ... et mirent plus de huit jours avant qu'ils fussent tous outre; et à la mesure qu'ils passaient ils se logèrent, et tous attendoient l'un l'autre. Buchon. Froissart III. p. 238.

Orsova es Viddinen kívül, Szalay szerint, még több apróbb vár könnyű szerrel került a keresztények kezébe, előbbiben 300, utóbbiban 200 embert hagyva hátra, Rahovához értek, a mely komolyan állott ellent, ezt meg kellett ostromolni. az ostrom sikeres volt, az őrség kardélre hányatott. Erről az ostromról Frois-sart azt jelenti, hogy körülvették s többször rohanták meg, az őrség jól védekezett, mert remélte, hogy Bajezid (Amorath-Baquin), az ő urok, rövid pár nap alatt megérkezik fölmentésükre, de hiába, mert csak nem jött, a vár a keresztények kezébe került, kik nagy öldöklést vittek véghez emberekben, asszonyokban, gyermekekben egyaránt.

Ezután Nagy-Nikápolyhoz értek, hol a különböző utakon jött seregrészek egyesültek.

Most két kérdés merül föl és pedig, hogy hol volt az a Nagy-Nikápoly, s hogy mikor történt a csata? Az elsőre nem oly nehéz a felelet, mint a másodikra, meg fogjuk látni.

Két nézet van. Az egyik szerint Nagy-Nikápoly a Dunánál volt az Aluta vizenek¹⁾ a Dunába való szakadásával szemben, a másik szerint a Rúsica folyó mellett, a mostani Nikup falunál, a mely Tirnovától északnyugatra 17 kméterre, tehát a Dunától körülbelül 57—60 kméterre fekszik.

Lássuk, hogy e két nézet mire van alapítva. Azt a nézetet, hogy a Zsigmond és Bajezid közötti csata a Duna melletti Nikápoly-nál volt, a következők támogatják :

A Fejér-féle Codex diplomaticus X. kötetének CC. oklevele után következő alábbi szavak : E diplomate Simoni Rozgon dato anno 1412. Est Nicopolis major in dextra Istri ripa, minori in sinistra opposita, non procul ab Alutæ fluvii ostiis». Bonfinius következő szavai :²⁾ «ab una Istri ripa (dextra) majorem, ab altera, (sinistra) minorem Nicopolim esse sitam». A mostani Nikápolylyal szemben a Duna jobb partján, Moltke szerint,³⁾ még az 1828/9-iki orosz háború idejében is volt egy vízi árokkal és tornyokkal megerősí-

¹⁾ Nem a Sil, mint Szalay mondja.

²⁾ Dec. III. Lib. II. p. 403.

³⁾ Der Russisch-türkische Feldzug 1828/9. E hídfő rohammal való megvételénél 32 ágyú és 5 zászló esett az oroszok hatalmába.

tett hídfő, melyet Malinovszky tábornok 1829 januárius 25-én rohammal vett be. Kanitz valószínűnek tartja, hogy ez volt az a Kis-Nikápoly, mely az 1392—1396-iki magyar hadjáratokban szerepelt.

Regibb térképeken, például Valk térképén Nikápolylyal szemben egy «Civita piccola»-nak nevezett helység látszik. Chalcocondylas szerint Bajezid tábora 40 stadionra volt a Dunától,¹⁾ a mi 7·36 kternek vagyis körülbelül 1 mfdnek felel meg.

Dlugoss²⁾ dunai átjárókról beszél Nikápoly közelében; már pedig az ettől a folyótól körülbelül 57—60 klméterre fekvő Nikup közelében nem lehettek ezek az átjárók.

Schiltperger következő szavai: «und do Er (Sigmund) ze wasser und ze land XVI tag vor (Nihopoli gelag)» stb. és: «Und der (könig) zoch für ein ander Statt die heisst schiltaw; man nent sie aber in haidnischer sprach nikopoli». Ezt megerősítik a régibb térképek, például Valké, hol az a város, a mely a mai Nikápoly helyén az Aluta-torkolat közelében a Duna jobb partján Sciltaronak, a Scutter-félén «Sciltara»-nak van írva.

A névtelen Tevárikh-i-ál-i oszmán: ... Nigebolihoz közel levő helyről éjjeli támadást intézván, az átkozott királyt egész hadával a Dunának szorította és így tönkre tette.³⁾

Szead-Eddin: ... sietőkben a Duna vizébe rohantak, ki a mély folyóba halt bele, stb.

Idrisz és a Bajezid fethnaméja szintén a Duna melletti Nikápolyt értetik.⁴⁾

Ott a hol a Rusicá mellett, Nikup falu áll középkori építke-

¹⁾ II. könyv, 75. lap.

«στρατοπεδωομένων δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ἐπὶ σταδίων τεσσαράκοντα».

1 római mf. = 1478·7 méter, 1 római mfdre 8 stadiont számítottak, tehát $1 \text{ stadion } \frac{1478 \cdot 7}{8} \text{ m.}, 40 \text{ stadion} = \frac{40 \cdot 1478 \cdot 7}{8} \text{ m.} = 7373 \cdot 20 \text{ m.},$ a mi közel jár 7·5 klméterhez, ez pedig 1 földrajzi mf.

²⁾ Hist. Pol. Liber. X. 145. l. ... et hungarorum primoribus cum Sigismundo hungarorum rege, ad vada Danubii, qui in *propinquo* circa Nicopolim decurrit.

³⁾ II. 30. levél Thúry: Török Történetírók I.

⁴⁾ Thúry.

zések maradványaira Kanitz nem talált s határozottan állítja, hogy itt a törökök idejében vár nem lehetett.

Ha a csatater Nikupnál lett volna, a Duna közelségéről oly közvetlenséggel nem beszélhetnének a források és Zsigmond menekvése a Dunán várakozó hajókra oly könnyen nem történt volna, minden viszontagság nélkül. Ha Zsigmondnak azon az 57—60 kmnyi úton kellett volna menekülnie, a mely Nikuptól a Dunához vezet, aligha el nem fogják vala s ha megis menekül az annyi viszontagsággal történt volna, hogy egyik-másik forrás emlékeznek róla.

És mire alapítják állításukat azok, kik abban a nézetben vannak, hogy a nikápolyi csata a Rusicá melletti Nikupnál volt?

Slavejkov bolgár, történetíró, arra, hogy a Borus és Nikup közötti térségen látható tumulusok közelében sok emberi csontvázra lehet akadni, Brunn odessai professor, szintén erre a körülményre. Ez pedig oly gyenge alap, mely nem tarthatja magát. Nikápoly vár volt a XIV. évszázad végén és pedig olyan vár, melyet a keresztény sereg több napig ostromolt, hiába. Az ilyen vár nyom nélkül el nem tűnik a föld színéről, már pedig Kanitz ezen a tájon talált ugyan római építkezések nyomára, de sem bolgár sem bizantiakra¹⁾ nem.

Azt hiszem, hogy az idézettek elég világosságot vetnek a dologra, és hogy aligha fog valaki akadni, a ki Slavejkov és társaival a nikápolyi csatát a Rusicánál keresse, mert a szemtanú Schiltperger félreérthetlen szavait Kanitz kézzel fogható adatokra alapított combinációi s a források nagyobb részének adatai annyira megerősítik, hogy lehetetlen mást hinni, mint a mit Slavejkov és társai előtt kevés kivétellel mindenki nem csak hitt, de tudni vélt, tudniillik, hogy a nikápolyi csatát a Duna mellett vívták.

Másképen áll a dolog az évszámmal.

Nesri («Tarikh-i-ál-i oszmán») az oszmán ház történetének III. 99-ik levelében azt mondja, hogy a Nikápoly alatti csata a

¹⁾ Szerinte itt volt az a Nikopolis, melyről Jornandes azt mondja, hogy Trajanus azt a szarmaták feletti győzelmének emlékére építtette, és a melyet nem kell azzal a szintén Trajanus építtette Nicopolissal összetévesztetni, mely a Nestus (Karaszu) mellett fektűt.

hidsre 797-ik esztendejében történt, a 797-ik esztendő pedig a keresztény számítás szerint 1394 október 27-től 1395 október 15-ig tartott, szerinte tehát a csata *1395-ben* lett volna. A csata leírásából látni, hogy az író azt az elhatározó eseményt érti, a melyet közönségesen nikápolyi csatának neveznek és sem Nikápolynak a törökök által történt visszafoglalását 1394-ben sem Kis-Nikápoly 1395-iki ostrommal való megvételét.

Idrisz 1395-ben mondja, hogy volt. Szead-Eddin Történetek Koronájában azt olvassuk, hogy «798-ban 130,000 főnyi hitetlen magyar megtámadta Nigebolit. A hidsre 798-ik éve pedig 1395 október 16-tól 1396 október 4-ig tartott. A csata lefolyása teljesen megegyezik a végzetes nikápolyi csata többi leírásával. E szerint tehát a csata lehetett *1396 szeptember 28-án*.

Ez az egyetlen török író, a kinek adatai megengedik az 1396. esztendőt, de csakis azért, mert hónapot és napot nem említ.

Thúry Török Történetírók I. kötetének 120-ik lapján a jegyzetek között Szead Eddint is azok közé számítja a kik az 1395. év mellett nyilatkoznak, a mit határozottsággal nem lehet állítani, mert a 798. év nagyobb része az 1396-ik évvel esik össze. Ez különben valószínűleg tollhiba, mert ugyancsak ő mondja az 50-ik lapon, hogy a 798-ik év 1395 október 16-tól 1396 október 4-ig tartott.

Bajeid fethnamejében¹⁾ pedig azt olvassuk, hogy «az 798 ik év Szafár havának 11-én, pénteki napon, (798 szafár hó 11-ike csütörtökre esett) mind a két részen fölállítván a csatarend stb. Ez után pedig következik az ütközet leírása, mely tökéletesen reá illik a szóban forgó nikápolyi csatára. E fethname szerint tehát a csata 1395 november 25-én lett volna.

A keresztény írók a következőket mondják:

Chalkokondylas az 1396-ik év eseményei közé sorolja.²⁾

Bonfinius³⁾ ... «Kal. oct. anno». 1396...

Thuróczi ... sui regni decimo, dominicæ autem incarnationis

¹⁾ Fethname = az idegen államok fejeihez s a birodalombeli főméltóságokhoz intézett hivatalos levél, melyben a szultán győzelmét tudatja. Feth = győzelem, náme = levél.

²⁾ Niebuhr. Chalkokondylas. 75., 76. lap.

³⁾ Decad. 3. lib. 2.

MCCCXCVI anno . . . . . circa festum videlicet Sancti Michaelis arhangeli in campo castrī Maioris Nicapolis suacastra fixit, stb.¹⁾

Froissart «lundi devant le jour Saint Michel au mois de Septembre 1396». ²⁾

Sansovino, «1395 la vigilia di St. Michael».

Schiltperger 1394. (Sch. jóval az esemény után emlékezetből írt.)

Ortelius 1395.

A brassói egyház Annaleseibe «Anno 1396 Sigismundus infeliciter pugnat ad Nicopolim contra Baiazitem sept. 28.»

Bulliald Ducas 1649-iki kiadója utóbbinak XIII. fejezetéhez írott megjegyzéseiben: «Turcorum annales. quos sequitur Leunclavius, illam Christianorum stragem editam a Musulmanis tradunt anno Hegiræ 794, qui coepit anno Christi 1391 Novemb. 29. fer. 4. quapropter pugna illa commissa est anno Christi 1392. Turcorum chronologiam sequutus est Calvisius in prima editione: sed perperam scribit anno 1391 novemb. 27 coepisse annum Hegiræ 794. fortasse error est typographicus: in posteriori vero editione ad annum 1396 transtulit quare vero Turci anno Hegiræ 794 hocce praelium commissum esse scripserint, causam, ut mihi videtur, valde probabilem adducam. ex hist. Hungarica Bonfinii decad 3, lib. 2 constat Sigismundum Hungariæ regem post cæsum profligatumque Walachorum Turcorumque exercitum, Nicopolim *minorem* obsedis et expugnasse anno Christi 1392. hanc cladem a suis passam ut ex annalibus suis expungant Turci, anno 1392, quo eorum exercitus cæsus est, praelium Nicopolitanum adsignant, insigne Christianorum strage ac caede: duas ergo pugnas confundunt, et sibi prosperam in annum 1392 transferunt, ut improperæ memoriam obliterent, his adversantur Froissardus loco citato qui accidissee ait anno 1396 die Lunæ seu feria 2 ante festum S. Michaelis, qui fuit Septembris 25, quoniam anno illo fuerunt litteræ dominicales B. A. Bonifinius decad. 3. lib 2 contigisse ait cal. Octob. anno 1396. Brassoviæ seu Coronæ in Transylvania in ecclesiæ parietibus ita scriptum legitur». Anno 1396 Sigismundus

¹⁾ Schwartner Tom. I. Pars I. p. 222.

²⁾ Livre IV. Chapitre LII.

infeliciter pugnat ad Nicopolim contra Baiazitum Septemb. 28, ita refertur in volumine Scriptorum hist. Hungaricæ. His Maurus Orbinus in Slavorum historia consentit. Buntingus et Ubo Emmius in chronologia anno 1395 contigisse scribunt. at Phranzes, quem hactenus Latine solum habemus, illam cladem ad annum mundi 6900, id est Christi 1392 refert et Turcicis congruit Annalibus. ubi notandum etiam Phranzem post pugnam illam Nicopolitanam, Christianis tam lugubrem, Manuelis in Italiam discessum, ut et Ducam collocare. ex hist. Veneta constat anno 1395 Manuelem Constantinopoli solvisse et Venetias accessisse; quod si huius profectio cladem ad Nicopolim secuta est, annus praelii Nicopolitani antecessit annum 1395. quomodo conciliari possint ista, non video: sed nostris auctoribus fidendum potius existimo, qui accuratius, et hoc loco meliori quam Turci fide tempora observarunt.»¹⁾

Dlugoss első kötetének VIII. könyvében az 1396-ik évre, második kötetének X. könyvében az 1395-ik évre teszi. Én a körülményeket s az írók megbízhatóságát tekintve az 1396-ik évet tartom a helyesnek, habár a hivatalos fethname világos szavai kétkedésre szolgáltatnak is okot.

A keresztény hadak számára nézve is eltérők az adatok, mint azt az alábbi kimutatásból láthatni:

Forrás	magyar	francia
Froissart	60,000	
Schiltperger		6,000
Le Religieux de Saint-Denis	40,000	
Aschbach		10,000
Chalkokondylas		4,000 lovas és a kíséret

Az összes keresztény hadak erejét Schiltperger 60,000-re, Sansovino és József rabbi 80,000-re (köztük 20,000 lovas), Vertot 12,000-re, Froissart 100,000-re (köztük 60,000 lovas), Idrisz 130 ezerre, Bajezid fethnaméja 110—120 ezerre teszi.

Eszerint, ha a biztosan tévedő Vertot-t nem számítjuk, az adatok 60 és 130 ezer között váltakoznak.

¹⁾ Niebuhr Ducas Ismael. Bullialdi ad Ducas Hist. not. 35. lap.

²⁾ J. Dlugossii Hist. Pol. Lipsiæ 1712., 1158. lap.

³⁾ J. Dlugossii Hist. Pol. Lipsiæ 1712., 146. lap.

Nem igen tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a keresztények hada 100,000 főnél nem volt több, mert ha a francziák 6000-en, az egyéb nemzetbeliek 20,000-en s a magyarok 60,000-en voltak, az 86,000-et tesz ki, Mircea hadát pedig szintén vehetjük 10—14 ezerre.

A török hadak összes létszámát:

Froissart	200,000
Schiltperger	200,000
Sansovino	300,000
József rabbi	300,000
Le Religienz de Saint Denis szerint	
24,000 gyalogos, 70,000 rendes lovas és	
8000 irregularis lovas	102,000-nek mondja.

Ezeknek az adatoknak a különbsége onnan ered, hogy a négy első mind azt a népet számítja, a mely a sereggel jött a saint-denisi barát pedig csak a harczolókat; ebből látjuk, hogy a két szemben álló sereg között csekély különbség volt számra, de annál nagyobb értékre és szervezetre nézve.

A magyar haderő szervezete átalakulóban, tehát szervezetlen volt, az oszmánoké pedig szervezett. A keresztény hadakban sem a szervezés, sem a vezetés nem volt egységes, a törökben pedig mintaszerű volt mind a két említett tényező.

A nyugatról jött segítő csapat saturálva volt lovagi eszmékkel s ennél meg fegyverzetének nehézségénél fogva képtelen volt a törökök ellen sikerrel harczolni.

A magyar király hadaiban pedig kétféle volt a fegyverzet és kétféle a hadviselés is.

A nagyobb tömeg könnyű fegyverzetű volt és hű a régi harczmodorhoz, a kisebb rész, a gazdagabbak, nyugati divat szerint voltak felszerelve, fegyverrel ellátva és ennek megfelelően harczoltak.

A török hadsereg már ebben az időben két részből állott: állandó hadseregből, melyhez lovasság (szipahi) és gyalogság (janicsari) tartozott — és a hűbéres hadakból. A nagyobb hűbérek (szaim) 500, a kisebbek (timar) 300 holdnyi területűek voltak s a birtokosok 500 asper jövedelem után állítottak egy lovas.

Soha sem volt kíváncsabb a régi harczmodorhoz való ragaszkodás, mint épen ebben az időben. Látni fogjuk a csata folyamának leírásából, hogy a keresztény hadak az egységes vezetés

hiánya és egyéb hibák mellett a nehézkes, esztelen lovagi harcz-modornak lettek áldozatai.

A keresztény seregben hiányzott az egységes vezetés, de hiányzott az eszme is, mely czéltudatos működést eredményezhett volna, mert Zsigmond intézkedéseiből és működéséből látjuk ugyan, hogy a dunamenti várak birtokába jutni igyekezett, azért, hogy működési alapja legyen az ellen, az ellenség ellen a melyet birodalma határaitól távol akart tartani, de nélkülözzük a tervszerűséget. Azt vélte-e, hogy a dunamenti várak elfoglalásával elég van téve mindennek. Működési tárgya s vonalai, mik voltak nem lehet tudni.

Ebben az esetben működési tárgya a török hadsereg lett volna, erről kellett volna megtudnia, hogy hol van s az utakon, melyeken leggyorsabban tehetne, átmenni a Balkánon s ott vívni csatát; vagy ha erre nem ért rá, a Balkán szorosait védelmi állapotba helyezni s a Balkán-vonalon innen központi állást foglalni.

De ő semmit sem tett, a miből láthatnánk, hogy a török hadsereget tekinti működési tárgyának. Ha nem tudott volna semmit arról, hogy a török Konstatinápoly ostromával fölhagyott, akkor sem lett volna szabad Nikápolynál vesztegelnie, akkor Konstantinápoly felé kellett volna mennie, mert csak ott lehet az ellenséget tönkre tenni, a hol van.

A nyugati lovagok cselekedeteiből egyebet nem látunk, mint féktelen vágyat arra, hogy kardjukat a törökével összemérjék, a kit gyűlölni tanultak papjaiktól s dajkáiktól, kik rémséges dolgokat beszéltek e — szerintük — hitetlenekről. Olyan messzire már nem gondoltak, hogy érdemesebb dolog és hasznosabb is a derék hadat tönkre tenni, mint valamely jelentéktelen csapatot, ők nem gondoltak Bajezid seregére s boldogok voltak, hogy Nikápolyt ostromolhatják. És ezt is hogy, ostromló szerek nélkül, körülfalazással, mely felette kényelmes dolog, mert lehet dinomdánomozni, misét hallgatni, imádkozni, s ha mindezekbe bele unnak, a falaknak rohanni.

Az oszmán sereg jól volt szervezve, számottevő gyalogsággal rendelkezett, egyes részei számtalan harcztéren együtt harczolva összeszoktak s egy eszmény vezérelte őket, az a melyet Mohammed teremtett meg. Ez az eszme az volt nekik, a mi a rómaiaknak Róma

nagysága. Azokat a népeket, a melyek a Korán szerint élnek, a közös nyelv¹⁾ mellett a Mekkában való évenként ismétlődő találkozás kapcsolja egymáshoz. A legkülönbözőbb fajokhoz tartozó népek, a nubiai harczos, mohamedán, szláv stb. testvérnek, még pedig édes testvérnek tartja egymást s mindnyájokra egyenlő varázsa van a Korán szavainak, meggyőződésből hisznek például abban, hogy «Isten ügyében öntött egy csep vérnek, 7rségen töltött egy éjnek Allah előtt nagyobb értéke van, mint két hónapi bőjtnek és imádságnak», továbbá «hogy a ki ütközetben esik el, annak bűnei meg vannak bocsátva».

Mohammed vallása a katonai fegyelemnek erős vára. A mohamedan katona bort nem iszik, kétes hírű nők és a kártya nem lazítják a fegyelmet, mint a keresztényeknél. A keresztény gyűjtő név alatt egymástól élesen elütő, egymást lenéző s meg nem értő népek értendők, a melyek ha össze is gyűlnek, hogy együtt harczoljanak, több kárt tesznek egymásban, mint az ellenségben. Példa reá a keresztes háborúk, s a nikápolyi csata is.

BÁRCZAY OSZKÁR.

¹⁾ Minden mohamedánusnak legalább a Koránt kell arabúl olvasnia.

1m

HADI TANÁCSKOZÁSOK AZ 1577-IK ÉVBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1576-ik év október 12-én halt meg I. Miksa s a kormány a spanyol udvarban, II. Fülöp udvarában, növekedett Rudolfra szállott. Az önmagával és a világgal meghasonlott fejedelem mindjárt uralkodása kezdetén annyira idegenkedett a kormányzás gondjaitól, hogy a hadügyek rendezését, mely a törökkel kötött nyolcz évi béke lejártával sürgős kérdéssé vált, Ernő főherczegre bízta.

Mindenek előtt az volt eldöntendő, hogy a törökkel a béke megújíttassék-e, vagy pedig a béke-szerződés fölmondatván, az ország nyugalma egy támadó háború által biztosíttassék.

Ernő főherczeg az 1577-ik év folyamán Bécsbe egy nagy hadi tanácsot hívott egybe; hogy azonban e tanácskozásoknak megfelelő alapot szerezzen, a hadügyekben legtapasztaltabb férfiaktól tanácsadó véleményeket követelt be. Hogy kiktől kért ily előleges tanácsot, az meg nem állapítható, valószínű azonban, hogy a bécsi udvari hadi tanács tagjaitól és a magyarországi kerületi főkapitányoktól.

Az elsők közül előttünk fekszik *Schwendi Lázár* tábornoknak, a bécsi udvari hadi tanács tagjának, az utóbbiakból *Rueber János* felsőmagyarországi főkapitánynak írásban beadott tanácsadó véleménye, mint nemkülönben a *bécsi hadi tanácskozás jegyzőkönyve*, mely a tanácskozás *eredményét* tünteti föl.¹⁾

Mindhárom okmány az akkori időkre, a török és a császári hadsereg állapotára, a magyarországi viszonyokra, a népek és országok sorsát intéző férfiak gondolkodására éles világot vet s e

¹⁾ Mindhárom okmány egy a herczeg Eszterházy család kismartoni levéltárában őrzött eredeti kézirati codexben.

tekintetben kiváló becsű annál is inkább, mert Rueber és Schwendi véleménye egymással homlokegyenest ellenkező; az első a háborút javasolja, a másik a békét, minden áron. A jegyzőkönyvből aztán meglátjuk, hogy a tanácsban Schwendi véleménye talált többségre.

A történelmi eseményekre ugyan e tanácskozás befolyással nem volt, mert hiszen határozatai soha végre nem hajtottak, de a magyar hadügy tanulmányozása szempontjából ez okmányok mégis fölötte becsesek, s szolgálatot vélünk tenni a magyar hadügy barátainak, midőn azokat a következőkben közöljük:

I. Rueber János felsőmagyarországi főkapitány tanácsa, hogy a törökkel nem kell békét tartani, hanem vele megmérkőzni. Anno 1577.

Minden okos ember elismerte mindig, hogy jó, békés kormány föntartása Isten kegyelmének különös jutalma és hogy ez az Isten dicsőségének öregbítésére és a szegény alattvalóknak boldogulására inkább alkalmas mint a háború és nyugtalanság, mely bátran tekinthető büntetésnek; és a mennyire ezt kerülnünk, annyira kell a másikat, tudniillik a békét, becsülnünk és tisztelnünk.

Szintügy méltányos azok büntetése is, kik meggondolatlanul, — bár jó vagy rosszabb okból is, — egyenetlenséget okoznak vagy nyugtalanságot tanácsolnak.

Ha azonban nyílt háború viselésével békét és egyességet létrehozni, Isten dicsőségét, — mi végett minden egyéb teremtvé van, és a szegény keresztény népeket és a többi alattvalókat megmenteni és föntartani lehet, ilyen háború és készülődés nem hogy káros, — hanem inkább hasznos és nemes műként dicsérendő és dicsőítendő mindenki által.

Eltéktelve attól, hogy minő és mennyi joggal kezdetik azon háború, melyben szemmel láthatólag önvédelmet kell teljesíteni, bizonyos, hogy megsértetik Isten, a természet és a józan ész maga, ha a felsőbbség ez irányban hivatását elmulasztja, a szegény alattvalóknak segílyt és szabadulást nem hoz és ezeket Isten és saját szavai szerint nem védelmezi és oltalmazza.

Mennyire elnyomta a halálos ellenség, a török, már sok év óta a szegény kereszténységet, Isten vegzése folytán bűneink miatt,

elvonszolta nyomorúságos és örökös fogságra és szolgaságra; mennyi ártatlan keresztény vért ontott, földet és népet elűzött és elpusztított, s megakadályozta így Isten dicsőségét és isteni ígéjének terjedését. — Mily nagy és káros cselekedetekkel bizonyította be a török, a barátság látszata alatt, sok keresztény hatalmasság és úr iránti becsületét — kiket idővel, ha idejében meg nem akadályozzák, azokkal együtt, kikkel nyíltan ellenségeskedik, össze fog morzsolni; jó ideje ennek, és még naponta is szemmel látható, nem minden szívfájdalom és szánalom nélkül.

Mindezek okáért nemcsak külön, hanem közösen is megfontolandó, hogyan kell tekintélyes ellentállással ily nyomorúságot, inséget és bajt megelőzni és elhárítani.

És habár ily munkához mindenkinek egész tehetségét kellene nyújtania, mégis leginkább illeti ez Ő Felsége mint a kereszténység fejét.

És ha mindjárt Ő Felsége a szegény zaklatott keresztények nyomorúságát, inségét, fogságát, szégyenét, gyalázatát, jajszavát és segélykiáltását nem is találná elegendő oknak arra, hogy nekik szabadulást nyújtson, mégis meg kell Ő Felségének gondolnia, hogy ilyen tétlenség a birodalomban és a többi hatalmasságoknál rossz vért szül és a jövőben fiaira is káros hatású lesz, a mennyiben nem viseltetnek majd oly nagy bizalommal irántok; a mi ilyformán azt fogja eredményezni, hogy azok, kik hazájoknak javára valamit tenni látszanak, sok kellemetlenséget okozhatnak.

A szükség is arra kényszeritené Ő Felségét, ha meg akarja tartani utódainak a koronát és az országot, hogy ellentállást fejtsen ki; és aztán, minthogy Ő Felsége nemcsak egyedül a törökkel van ellenseges viszonyban, de sok más hatalmasságok és urak is szemet vetettek az osztrák házra, nem lehetne közönyös, hogy idejében és mielőtt még a dolgok túlságba mennek, védekezik-e Ő Felsége, vagy pedig az országokat kellene-e elvesztenie.

Mivel annyira minden mentség és segítség nélkül állanak, a magyarok közt is mindenféle nehézségek és titokzatos dolgok merülnek föl; — ezeket más urak bujtogatása és saját természetök, mely a kormány cserélésére és így az elpártolásra hajlandó, könnyen rávehetnék, hogy az osztrák háztól teljesen elszakadjanak.

És ha semmi egyebet nem okozna is Ő Felsége tétlensége,

mint az országoknak tőle és utódaitól való elszakadását, annál több meglepetés és véletlen következnek azután. — Ha azonban Ő Felsege ez úttal a dolgokat erélyesen kezeibe veszi és a szegény üldözött alattvalóknak Isten segedelmével szabadulást hozna: annál kevésbé lehetne a szerencsés kimenetelben kételkedni, mivel a mindenható Isten ép maguk az alattvalók által nyújtana eszközöket és utat, a mint azt Ő Felségének két év előtt személyesen előterjesztettem, a mikor jelentést tettem a porta patriachájától kiküldött gvárdiánról, valamint a ráczokról (kik véleményöket, a mint a következőkből kivehető, később állhatatosan megújítják).

Igenis, megkisértettek egy időben ezen ellenséges szolgaság és iga lerázására vagy könnyítésére mindenféle eszközök, mint: kisebb hadjáratok, békealkudozások; azonban ezeknek egyikevel se juthattak az ügyek oda, hogy a szegény keresztények és alattvalók megmenekültek volna a nyomortól, vagy megtalálták volna azok folytán az őket illető és a nekik tartozó oltalmat; sőt miután a jelenlegi beke tartama alatt több kegyetlenség és vérontás fordult elő, a baj ezután is inkább növekszik, mint elenyészik, hacsak meg nem előzzük azt.

Így állanak jelenleg a dolgok; mivel azonban Urunk Istenünk továbbra is valóban meg akar bennünket tartani és nem teljesen es tökéletesen tönkre juttatni — a hogy azt megérdemelnők — hogy semmi más emberi segítség és mentség lehetséges ne legyen számunkra; azért tehát fejtsünk ki általános keresztényi egységes rendes védelmet és ellentállást és vezessünk erélyes, jól megtanácskozott és kitartó hadjáratot, mire nézve nekünk a jogos ellentállásnak sok szép és dicső példájának hosszú tapasztalása szintén azt mutatja, hogy ez inkább győzedelmeskedik és ér el eredményt, mint meggyőzetik, ha csak kellő rendben történik.

Az ellentállás és az ilyen hadjárat azonban a jelenlegi veszedelmes időkben immár sokkal nehezebb, mint évekkel előbb volt; az örökös ellenség is annyira elhatalmasodott, hogy egy ország nem állhatna neki ellent; és főképen Magyarország nem, mely a hosszadalmas pusztítások folytán néptől és egyéb hadi szükségletektől erősen meg van fosztva.

Hanem ehhez Ő Felsege többi örökös tartományainak és országainak valamint a hatalmasságoknak segítségét és közremű-

ködését is föl kell használni és arról gondoskodni, hogy miképen lehessen ilyen általános közreműködés folytán a végekbe és a seregekbe jó rendben tekintélyes hadi népet és az ennek szükséges élelmet és lőszert beszerezni és minden úton és módon arról is gondoskodni, hogy ezen művet akadálytalanul lehessen bevégezni.

Pár év előtt emlékiratot adtam át Ő Felségének, miképen kell a dolgokat Ő Felsége tartományaiban és alattvalói közt berendezni, hogy Ő Felsége — a nélkül hogy idegen külsországi hadi néppel lenne dolga — ne csak hogy teljesen képes legyen a határokat megtartani az alattvalók túlságos megterheltetése nélkül, hanem szükség esetén az alattvalók fölszólítása által ezeket biztosan és jól megvéddesse, sőt őket esetleg az ellenség megverésére is elővezethesse.

Ha ez annak idején munkába vétetett volna, most az ellentállásnak, melyről itt beszélék, több erőt és hatalmat kölcsönözne.

Mivel azonban ennek elrendelése idáig elmaradt, nem kevésbé kellene a dolgokat ez üdvös mű előmozdítására megragadni, és a legnagyobb komolysággal oda törekedni, hogy úgy a köznép mint a nemesség között beosztást és rendet csináljunk és tekintélyes lovas és gyalog hadi népet, kik leggyakorlottabbak, teremtsünk ki Ő Felsége örökös tartományaiból; ez több kilátással történhetne ez idő szerint, mert sok jóra való ember néhány év folyama alatt idegen országokban jobban harczhoz szokott mint azelőtt, mikor nem vonultak ki oly nagyon és a hadi dolgok iránt nem érdeklődtek annyira.

A többiekkel, kik itthon maradnak, rendet kell csinálni; a mint azt említett és átadott véleményemben azelőtt megírtam.

Ezen fölül remélheti Ő Felsége, országai és örökös tartományai érzelmei és tehetsége folytán, hogy ezek nem vesztették el minden bátorságukat és nem egész oly tehetetlenek, hogy valami jelentékeny és jelest ne tehetnének vagy ne akarnának.

Magyarországból, bármennyire meg van is ez idő szerint fogyva és elpusztítva, nagy erőt lehetne kiteremteni; és aztán az előkelő urakat és a nemességet is reá lehetne bírni, hogy pénzben és népben nagy összeget és hatalmat adnának, ha csak megmenekülhetnének egyszer a szolgaságtól.

Sokan vannak közöttük, és a legelőkelőbbek, kik vagyonuk

ötöd, hatod részét (hallgatni akarok a felől, hogy nagy részük annak harmadát, felét följánlotta) készséggel odaadnák, ha mindjárt csak az volna is czélja, hogy azzal megbosszúltassanak. Ha oly emberek, kik arra képesek és bizalmukat bírják, fölszólítanak őket és megcsinálnák annak fölosztását, hogy mi módon kellene a pénz és népbeli contributionak történnie és folyóvá tétetnie: megígérhetném, hogy oly nagy számmal találkoznának olyanok, kik a költségeket magukra vállalnák és azt betartanák, hogy azt nem is képzelnék és nem akarok többet mondani, de több volna mint *6000 ember lóháton, 4000 ember gyalog*.

A mit ezen tízezer lovas és gyalog népen kívül a meg nem hódolt szepességi városok, a hozzájuk tartozó környékkel és a vármegyék legénységben adhatnának, azt itt nem részletezem: és ha nem is vonulnának ki mindjárt, szükség esetén mégis szívesen használtatnák magukat és nyújtanák tehetségöket hozzá.

Ezenkívül a meghódolt városok és falvak, melyek most török kézen vannak, azon kérelemmel vannak — és hogy ezt kívánják, Ő Felségének is bizonyítani és biztosítani akarják — hogy készek legkevesebb 3000 jó lovast és gyalogost saját költségükön pár évig eltartani, csak hogy egyszer a török iga alól fölszabaduljanak és szabadok legyenek. — És teljesen hihető, sőt bizonyos is, hogy ily hatalmat képesek kiteremteni és el is tartani; mert ily módon az adót és a napontai sarcot erre fordíthatnák.

Hallgatni akarok azon nagy városok és falvakról, melyekre mindre nem emlékszem; de a mint egy idő óta a dolgok után szorgalmasan kérdezősködtem, és ha csak negyed részét veszem is azon számadásoknak, mit a legjelentékenyebb városokban átadtak, találkozik 26,000 jól fölszerelt ember.

Daczára, hogy mostan a följánlott 30,000 embert megadták, valamint embereket az ország oltalmára, az élelem beszerzésére, árkok, hidak építésére, szóval más egyéb szükségletek beszerzésére, a mint azt ily nyílt háborúban a föld népének tenni kötelessége, elegenden maradnak otthon; ezeknek száma még növekedne, ha a török terület, mint az később leírva lesz, — elpusztíttatnék és a szegény alattvalókat övéikkel együtt idevennők; így még se akarok többet mint 20,000 embert mondani, kiket igazán könnyen eltarthatnának.

Csehország is kiállíthatna, ha csak igen kéretnék, az ország minden túlterhelhetése nélkül legalább is 1500 lovast

Szilézia --- --- --- --- --- 100 „

Morvaország --- --- --- --- --- 500 „

Ausztria --- --- --- --- --- 500 „

Steyerország, Karinthia, Kraina 1000 „

Tirol s a felsőausztriai országok 3000 gyalogost, melyeken kívül kétségtelenül még más népek, egyéb eszközök is járulnának, melyek itt ez úttal méltán kimaradnak.

A birodalomban, habár ott a dolog részben előbbi idők és mulasztások miatt, valamint a saját maguk közt uralgó bizalmatlanság és félreértések miatt, majdnem kétséges, — lehet remélni, hogy mindenki segédkezni, tanácsolni és a főtebb irt szerencsetlenségnek elejét venni fogja akarni, ha a dolgok ilyen állásából az oltalom lehetőségét látják, és eszközöket és utat is fognak arra találni, hogyan, mi módon, mi végből és kinek javára végeztessek ily cselekedet; és ezektől annál jelentékenyebb segélyre lehet számot tartani, mert minden ember oly nagy mértékben kész e halálos ellenségnak kárt okozni, tehát mindenki fölháborodik, hogy az ellenségnek oly soká elnéznek mindent.

Ezzel aztán főképen előkelőbb és alkalmas embereket kellene megbizni, kik az ellenség honi sajátságait s szokásait, a szegény alattvalók szükségét, az elmúlt és a még kilátásban levő eseményeket ismerik, melyek sok fejedelemnek, grófnak, úrnak, es nemesnek, valamint sok kapitánynak és hadi embernek is ismertek; arra is kell ügyelni, hogy a legelőkelőbbeket, kiknek a birodalomban legnagyobb befolyásuk van, kérjük föl legelőbb; ezek aztán a többieket csekély fáradsággal jóakarattal utánzásra ösztönzik.

A következő birodalmi rendek az alább jelzett összegekkel kétség kívül meg nem erőltetnék magukat:

A szász választófejedelem	--- --- --- --- ---	1000 lovast
Brandenburg	--- --- --- --- ---	1000 „
Pfalz	--- --- --- --- ---	500 „
A három egyházi választófejedelem	--- --- --- --- ---	1800 „
Bajor herczeg	--- --- --- --- ---	1000 „
Jüllichi herczeg	--- --- --- --- ---	1000 „

Weimári herczeg	300 lovast
Pomerániai herczeg	500 „
Porosz herczeg	600 „
Meklenburgi hercegek	600 „
Anspachi herczeg	300 „
Braunschweigi, Lüneburgi és Lautenburgi hercz.	1000 „
Anhalti herczeg	200 „
Württembergi herczeg	400 „
Hesseni grófok	300 „
Lichtenbergi grófok	100 „
Sarzburgi püspök	200 gyalogost,
Würzburg	300 lovast
Bamberg	200 „
Magdeburg és Halberstadt	400 „
Bréma	300 „
Passau, Tülingen, Freising a többi apró püspök- ségekkel	500 „
Münster s még néhány püspökség	500 „
Birodalmi grófok	2000 „
Mindazon lovagok, kiknek jövedelme 100 fl felül van, együtt véve adhatnak legalább	2000 „
A városok és birodalmi kereskedők könnyen ad- hatnak	2000 „
és egy ezred gyalogost	3000 főt.

Nem különben más — a birodalmon kívül álló — keresztény hatalmasságokat, fejedelmeket és urakat is föl lehetne szólítani, kik közül kétségkívül sokan volnának jó indulattal egy ilyen közös keresztény cél iránt s kiktől alkalmosszerűleg következő mennyiségű nép és pénz volna hapható:

Franciaországtól	2000 casconier lövész
Angliától	2000 ember
Lotharingiától	500 lovas lövész
(?)	500 „ „
Flórencztől	2000 gyalogos
Ferrarától	400 lovas lövész
Mantuától	300 lovas
Genuától	300 „
Parmától	200 „
Portugalliától (pénz)	1000 emberre
Dániától	500 lovas
Svédországtól	500 „
Holsteintől	200 „
Schweiztől	3000 gyalogos.

A föntírt hadi nép legkevesebb összege Ő Felsége örökös tartományaiából és egyéb hatalmasságoktól: *40,000 ember lovon és 60,000 ember gyalog*. Még sokkal többen is találkoznanak, kik föllebb elősorolva nincsenek, kik hajlandók volnának és nem kímélnék a kiadást; mert ez csak az én szerény, megközelítő számításom, mely az emberek belátása és a körülmények szerint több tanácskozmányban szaporítható vagy kevesebbíthető lenne, gyalog vagy lovas népre volna változtatható, melyből nem kellene annyi; — főképen gyalog népre, minek folytán számuk szaporítható volna, ha csak olyan emberekkel, kik a körülményeket ismerik, jól fölkérdeztetnének mindenfelé. A minek azonban nézetem szerint — oly formán kellene történnie, hogy a kezdetet Magyarország csinálná, melyet ez idő szerint a dolgok leginkább érdekelnek, melynek ezáltal szabadulás nyújtatnék, s mely a határon áll; ezután Ő csász. Felsége mellett vagy királyuk mellett a legközelebb fekvő országok, melyeket amazok romlása esetén legelőbb találna a veszedelem; tehát Ausztria, Csehország, Szilézia, Morvaország, melyeket követné aztán a birodalom és ezt a többi hatalmasságok és urak, kik ha látnák, mily komolysággal fogunk a dologhoz annál szívesebben és annál tekintélyesebb segélyvel csatlakoznának hozzánk.

Ő Felségének szintén hatalmában állana az egyházi javadalmakból — a birodalomban a rendek engedélyével — a máltai mintájára örökké tartó időkre új rendet alapítani, mely a halálos ellenség ellen lehetne használható; és e tekintetben csak a papságra kellene befolyást gyakorolni; mert ez dicsőségük és kereszténységük oltalmára történnék. — Ha aztán látják a komolyságot, nemcsak fele vagy negyedrészt jövedelmöket ajánlják föl. — Ép úgy nem mondhatnának ellent részükről is tekintélyes hadi nép vagy pénz contributio engedélyezésének lovas és gyalog népek eltartására, kik érettök a halálos ellenségnek ellentállást tennének.

A német rendet, mely különben egészen elsatnyúl, szintén nem lehetne jobbra fölhasználni, mint e keresztényi munkára. — Ha ez útnak egyike se volna megfelelő, akkor is: van Ő Felségének annyi városa és faluja, hogyha csak mindeniktől egy lovas vagy gyalog embert veszünk is, olyan haderőt lehetne kiállítani belőlök, hogy az maga is elegendő volna.

A föntírt, valamint egyéb más módon, rendkívül nagy és olyan hatalmat lehetne előteremteni, milyenre nincs is szükségünk egyszerre, hanem egyik évről a másikra váltogathatnánk.

Mily nagy és mérhetetlen költségeket kénytelen Ő Felsége már néhány év óta és még most is a végek föntartására kiadni, mindenki előtt ismeretes; azért is méltányos volna, hogy tábori nép tartásától kíméltessek meg személye; hanem a véghelyeket és várakat elláthatná Ő Felsége még egyszer hadi néppel; ezeknek minden időben teljes számmal kellene minden helyen lenniök és fizetésökben egyáltalán semmi hiánynak se volna szabad lenni; azonban veszedelem idején vagy más körülmények között azon helyek, hol a veszély legnagyobb, kaphatnának a tábori néptől segélyt.

Ezek után, tudniillik ha az országokat, a birodalmat és a többi hatalmasságokat bizalmasan, továbbá minden választófejedelmet, grófot és a többi rendeket különösen megkeresnők, az ígélet meg is történne: legelső és legszükségesebb volna általános birodalmi gyűlést, a többi Ő Felségéhez tartozó országokban pedig országgyűléseket és gyűléseket tartani.

Ezeket a rendet azon kérdéseket és terveket, melyek e munkának akadályúl szolgálnak, megfontolnák, azokat vagy most vagy később szóval elintéznék.

A gyűléseknek adandó kérdések volnának:

Hogyan akarja ez vagy amaz adott ígéletét egy néhány évre biztosítani?

Aztán mennyit rendelnek ki a lovas és menyit a gyalog népből?

Minő rend és kormány tartassék közöttük?

Ki választatik hadvezérré?

Mely előkelő kapitányokat és hadnagyokat kell megfogadni?

Mily számmal és hogyan legyen a hadi nép kiállítva?

Mely időre terveztetik a hadjárat?

És végre hogyan kelljen minden ügyet legjobban elrendezni és elintézni, hogy ezen terv legbiztosabban és legjobban lendületbe jöjjön?

Mit illetőleg szerény véleményem az, hogy ezen tervnek folyamatba hozását hat évnél rövidebb időre nem lehetne kitűzni;

és a lovasok és gyalogosok létszáma azon körülmények és időnek megfelelőleg, mikorra ezen mű tervezve van, volna aztán meghatározandó s szabályozandó.

A lovasok és gyalogosok ellátása ez idő szerint oly sokba került és ezekkel a hadi szervezetbe oly rendtelenség állott be, hogy most már egy úrnak hadat vezetni vagy azt folytatni majdnem lehetetlen.

A miért is égető szükség, hogy a birodalomban megegyezünk a lovasság egyöntetisége felett.

A régi jó német hadi szokások fölújítására semmi se volna oly üdvös, mint hogy a régi lovasjogot (Reiterrecht), mely minden további változtatás nélkül megmaradhatna, ismét megszerkesztenők egyöntetű alakban, azt jövőben egyételműleg kezelniök és azt különös szigorral betartaniök.

Szintügy szükséges volna a régi dárda jog (Spiessrecht) fölevenítése a német gyalogoknál.

A lovasoknak a zsoldot kinézések megtekintése után kellene kifizetni; a gyalog népnek pedig a szemlék alatt meglehetősen mennyiségben kiutalni. — Azon nézetben vagyok, hogy egy lovasra a kocspénzzel együtt elég havonta 12 fl; a gyalogok között azonban mindegyiknek értéke és tapasztaltsága szerint kell a járulékot kivetni és a mennyire lehet, a legnagyobb zsoldokat bevonni; egy jó lövész azonban mindig megérdemelhet havonta hat forintot.

E mellett még szükséges volna némely hadi czikkeket és hitleveleket is szerkeszteni, melyeket Ő Felségének vagy a hadvezéreknek kellene szentesíteniök s a melyekre a hadi népnek, nem kevésbbé mint régi jogaira és czikkeire kellene esküdni és e szerint viselkednie; — a hivatalok és parancsnokságok a személyek érdeme és jártassága szerint, nem pedig kegyek útján osztandók és adandók ki.

Egy harczosnak se legyen megengedve, nyilvános kurvát magával vinni; és a mennyire lehet, meg kell parancsolni, hogy feleségeiket és motyóikat sok alapos okból hátrahagyják; főképen pedig azért, hogy az élelmet, mi ezen népre fölmegegy, harczosaink számára takaríthassuk meg; továbbá, hogy léhaság, kurválkodás, es hasonló botrányok, melyek hadjárat alatt a feleségek között is elmaradhatlanok, elkerültesse, végre pedig hogy a harczosok

megóvassanak az elpuhulástól és kéjelgéstől, és hogy a bátorság és testi erő megtartassék az ellenség ellen. De még azért is, hogy a nemzet meg legyen szabadítva azon szégyentől és csufolódástól, melyet ezek miatt egy idő óta külföldiektől kellett tűrnie és szenvednie. Hallgatni akarok a felől, a mit a tapasztalat úgyis elegendőkép mutat, hogy riadó vagy támadás alkalmával ezen könnyelmű és káros csöcselék csak futást vagy félelmet okozott, valamint az elvonulásnál akadályúl szolgált.

Így nem kell megtűrni a táborban az átkozódókat és Istenkáromlókat; a korhelykedést, melyből számtalan szerencsétlenség, sőt az őrségek elhanyagolása és elmulasztása származik, különös szigorral kell betiltani.

És mentől nagyobb mérvű e három botrány: kurválkodás, Istenkáromlás s korhelykedés, annál jobban ingerlik azok Isten haragját és minden szerencsétlenségnek okai; azért kell ezeket mentől nagyobb szigorral és mennél gyakoribbak, annál súlyosabb büntetéssel büntetni és a hadúr vagy a kirendelt főkapitány vagy hadvezér által megtartott szemle után előbb a lovasoknak, aztán pedig a gyalog népnek mindegyiknek különösen szemére lobbantani.

Az anyagi és önérdek hajhászata a legnagyobbtól legkisebbig méltán és teljesen megszüntetendő; tisztsége elvesztésének és fogadott esküjének terhe alatt mindenkinek betiltandó.

Egyáltalán több figyelemmel kell lenni az iránt, hogy ez általános keresztény hadjárat Isten dicsőségére és a kereszténység megszabadítására való, nem pedig hogy e közben valaki tisztességtelen úton meggazdagodjék.

Ezen és hasonló cikkelyekre nem kevésbé legyenek a harcosok kötelezve esküdni, mint lovasjogukra és hitlevelökre.

Az egész intézkedés lényegét Ő Felségére, vagy a magyar királyra, vagy egy főherczegre kellene bízni.

A Dunánál azonban, miután itt látszik az ellenség legnagyobb ereje, tekintélyes főre volna szükség, ki Ő Felségének helyettese és fiainak egyike.

Utóbbi mellé aztán a hadi és egyéb tanácsosokon kívül szükséges volna egy külön meghívott titkos tanács, három vagy legfeljebb négy tapasztalt férfiúból.

Nemkülönben azokat is, kik Felsőmagyarországon vagy a többi vidéken a kormányzást vezetik, el kell látni tapasztalt férfakkal.

Hogy minden hatalmasság vagy úr melyik előkelő kapitányt akarja saját népéhez rendelni, mindegyiknek saját tetszésétől függjön; valamint arra, hogy mely előkelő és alkalmatos egyének rendeltessenek a hadi és titkos tanácsba, maga a hadúr gondoljon; azonban az egyikre úgy mint a másikra a kereszténység legderekabb embereit kell kiszemelni, kik nem nyereség s rablás végett vagy látszattól, de sokkal inkább maguk elé tűzött igyekezetből és jó indulattól szándékoznak Ő Felségét és a kereszténységet esküdt ellensége ellen szolgálni.

Ilyen férfiakat (Istennek hála!) még lehet találni és ha azon egyesülés megtörténik, nagy számmal lehet aztán kapni.

A hadúr belátása szerint ezekkel lehetne betölteni a magas tisztségeket, mint: a főkapitányok helyettesei, a főszertárnokok, a fő élelmező mesterek, szálláscsináló mesterek, az őrnagyok, szekérmesterek, a hadbírák és fő foglárók.

A hadi nép létszáma, mely kezdetben és később vezetendő volna, az ellenség, a hely és a támadás viszonyaihoz lenne alkalmazandó.

Hogy az erdélyi vajdával vagy lengyellel vagy a velenczeikkel, Dalmáciával vagy az ezekkel szomszédos helyekkel el lehessen bánni, a tanácsolt s a végeket megszálló őrségen kívül mennél több népet kellene táborban is tartani.

Ha azonban ezen helyek felől biztosak vagyunk és különös veszélyben nem forgunk, teljesen elegendő volna a Duna mentén eleinte 4—5000 német lovas, 2—3 ezred gyalogos, 2000 lövész vagy a mennyit fogadni lehetne; ez utóbbiakból lenne kétharmad rész lovas lövész, kétharmad rész huszár és drabant. — Trabant annyi, a mennyi a megtörtént föloszlás szerint jutna e környékre.

Felsőmagyarországon 2—3000 német lovas, egy jó erős ezred gyalogság, a másik harmadrész gyalog és lovas lövészekből, huszárokból és trabantokból állhatna; a mennyi ezen környékre a fölosztás szerint jutna.

Karinthia s ennek helyeire körülbelül 500 német lovast, a

bányavárosokra, a hol szükség van rá, szintén kellene meglehetősen számot beosztani.

Ha azután látnók, hogy milyen erővel vonul ki a török császár, minő előnyben vagyunk és időnk is lenne hozzá, ezen létszámokat alkalom adtával a körülményeknek megfelelőleg az egyik vagy a másik helyen szaporítani lehetne. — Azonban azok, kikre eleinte nincs szükség, kész felszerelésben és állapotban legyenek és mindennap el legyenek készülve az indulásra oda, hova utasítva lesznek.

Szintén üdvös volna, a hadsereget szükség esetén a Dunán fölvezetni, melyet télen át elő lehetne készíteni és mentől több hajót elfoglalni.

Egyéb előnyök mellett azzal is lehetne az ellenségnek ártani, hogy a hadjáratot télben vezetnök; mert a tapasztalás azt mutatja, hogy a török télben alkalmatlan a harcra és nagy hadsereg se jöhet föl; ezen idő alatt annyi előnyt lehetne fölöttük kivívni, hogy aztán a tavaszon elég dolguk volna, minket az új foglalásokból kitűrni. — S az volna módja az ő megfélemlítésöknek és fölülmulásoknak, hogy Alsó- és Felsőmagyarország földnépet, mely most a töröknek meghódolt, nejeik, gyermekeik, vagyonuk s barmaikkal magunkhoz vennök és aztán a környéket sok mérföldre elpusztítanók és letarolnók; egyszersmind mindenütt minden végházat és kastélyt megtámadnánk: mint a Duna mentén Esztergomot szárazon és vizen; azután Fehérvárt, melyhez különben a sok víz miatt ágyúval nem lehet közeledni, ha csak nagy szárazságot nem csinálunk; Felsőmagyarországon Füleket és Szolnokot és az ezen helyekhez tartozó végházakat és kastélyokat, melyek úgy se tarthatnák sokáig magukat, ha igazán és erőiesen megtámadtatnának; ígyformán, ha Isten szerencsét ad, kétségkívül hallatlan ijedtséget okozunk az ellenségnek és mind Esztergom, Buda és Fehérvár felé hajtának össze őket; a mint bizonyos is, hogy akkor mind odavonulnának.

Ha azonban eleinte nem lehetne többet tenni, elég volna oda igyekezni, hogy néhány végházat és kastélyt leromboljunk, és ezeket ismét sietve megerősítsük vagy még inkább többeket jobban az ország belseje felé építsünk fel; aztán minthogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az ellenséget inkább hadi erejének feltartóztatá-

sával mint nagy csaták és támadásokkal lehet megrövidíteni, mint ezt hosszabb idők példái tanúsítják, nekünk is csak a várakat kell hatalma ellen használatba vennünk, és őt ezek előtt kifárasztanunk és ott megforgatnunk. Az élelem és takarmány miatt lehetetlen telen át itt maradnia ezen országokban; és ez még sokkal lehetetlenebb volna, ha sok mértföldnyi távolságra elvonnók elöle mind a falukat és alattvalókat, kiket a lőszeren kívül az élelmezésnél s minden egyéb szükséglet beszerzésénél, valamint árkolásnál, hidalásnál és hasonló munkáknál használ. — Ők nem hordanak magukkal efele szükséges holmikat; nem is költekeznek erre; nincsenek is ilyen munkára, árkolásra és hasonló előforduló dolgokhoz szokva; nem is cselekszik azt és könnyen belefáradnak és meghasonlanak ilyesmi végett, főképen a janicsárok; ezek valamelyike kezdetben inkább kíváncsi volna; mert ha mi eljutottunk idáig, hogy az ellenséget megfélemlítettük, néhány végházat elfoglaltunk a magunk részére, és megerősítettük azokat, elváltuk előlük azon előnyt, hogy haderejükkel előnyomúlhassanak. — Ha aztán nyáron át nem boldogulnánk hatalmukkal, ki kellene a dolgot ismét tél felé húzni; akkor nem marad török a táborban. — Se lovaik, se embereik nincsenek ehhez szokva; a török háborúk nem igen tartanak egy évben három hónapnál tovább, mint július, augusztus, szeptember. — Ezen idő alatt kitarthatnánk előnyös helyzetünkben, mi alatt nem árthatnánk nekik; a többi idő aztán a mienk volna; akkor indulna neki ismét a mi hadjáratunk, és akkor érhetnénk el valamit Isten segedelmével.

E mellett azonban legszorgalmasabban kellene arról gondoskodni, hogy jó *kémeink* legyenek, és e tekintetben nem szabadna semmi költséget se kimélni; valamint arról is, hogy a nép ne hegyéljen, nehogy az idő és jó alkalom elmulasztassék, és a nép gyakorlat nélkül egyre-másra elromolják.

Szerény véleményem szerint ez volna körülbelül azon mód, mely által nép jönne a táborba, mire minden időben sokan volnának hajlandók; és ez nézetem az iránt, hogy miként kellene mindentről gondoskodni s minndent beszerezni, hogy ezen ellentállás mindenféle a legjobban legyen elkészítve.

A szükséges megszálló sereg toborzása és föntartásán kívül méltányos volna, ha Ő Felsége elegendő *élelemről* is gondoskodna.

A mi Ő Felségének nem kerülne többbe, mint a beszerzés és elhelyezésbe, sőt még jó haszon is lehetne belőle; azonban az árszabásnak úgy kell történnie, hogy a hadi nép ne legyen ez által túlterhelve.

Ennek előmozdítására szükséges volna a birodalomban a Duna mentén különböző helyeken 2—3 tágas *életmi házat* fölállítani, a melyeknek ellátását a salzburgi püspököknek kellene megparancsolni; innen aztán lehetne a Dunán lefelé gondoskodni, ha Magyarországon szükség támadna.

Mindenkinek meg kellene engedni önként hozzájárulni. — Arra se hiányoznék út és mód, hogy miként kellene az országokban ilyen életmi készletekről gondoskodni azon esetre, ha ilyen hadjárat határozatba menne.

Ő Felségének az se eshetne nehezére, hogy minden szükséges *ágyút, löszert és tűzérseget*, és a mi ezekhez szükséges, adjon, mely esetre aztán a birodalom is segítené Ő Felségét önkéntes segélylyel; főképen két jó kész *hajóhiddal*, ezenkívül válogatott *tűzérsegi személyzettel*, mint: árokmester, hídműves, puskaműves, mindenféle ácsok és kézművesek, mi ezen szervezethez tartozik; különösen *2000 jó cseh árkász*, kiknek eltartása és fizetése végett tanácskozást kellene tartani; ezeknek minden időben teljes számmal kellene kéznél lenniök; ezekben a dolgokban oly kevéssé volna szabad hiánynak lenni, mint az élelemben. Mert ha a kézimunka hiányos, megakad az egész háború és ez által nemcsak a költség, de mi a fődolog, az idő és alkalom is elvész, nem minden veszély nélkül.

Ha a táborban és a várakban levő nép ellátásán, és az azokról való gondoskodáson, az élelem és a lőszer beszerzésén kívül még egyéb dolgokat is kezeink közé vennénk, melyekkel az ellenségnek a kivonulás mellett még más úton is ártalmára lehetnénk, az Isten kétségkívül támogatna ez igyekezetünkben, és a szegény zaklatott kereszténységet ez egyszer meghallgatná, és a pogány kezek alól felszabadítaná, mely esetben következő eszközöket kellene megkísérteni olyaténkép, hogy Ő Felsége sok más hatalmasság hajlamát szerezne meg, és arra bírná ezeket, hogy országaikkal elszakdjanak az ellenségtől, és őket hozzánk többi keresztény népekhez szólítaná, hogy amaz egyszerre több helyen kapjon dolgot és kényserülve lenne erejét megosztani.

Ennél aztán különösen és főképen arra kell igyekezni, hogy Ő Felsége a birodalommal egyetértően a török ellen a keresztény ligába lépjen be, és azon időre míg ez megtörténhetik, mind inkább oda kell törekedni, hogy széjjel ne szakadjanak; ezen liga megalapítására azonban miüdvösebb se történhetik, mint hogy Ő Felsége és a birodalom teljes erélyvel a roppant káros németalföldi. hadjárat-hoz lássanak, és azt befejezzék; mert ha ez még tovább tart, lehetetlen a spanyol királynak nagy haderőt a török és Németalföldön a princz ellen egyszerre föntartani; de félő, hogy terveiről a tengeren lemond, és hatalmát Németalföld ellen fordítja; a miből aztán az következhetik, — minthogy sok birodalmi rend részes e háborúban — hogy aztán gondjukat ezeknek is a Németalföldre kellene fordítaniok és ezen keresztes hadjárat folytatásához nem tudnák vagy nem akarnák contribuálni a magukét.

Nem kellene elmulasztani a moszkvai felszólítását se, erre alkalmas emberekkel, hogy ez Ő Felsége, és a birodalommal egyezsége és bizonyos szövetségre lépjen, mit nem volna nehéz elérni, mikor oly annyira előzékenynek és jóakarátúnak mutatkozik. — Ezen úr, ki úgy is esküdt ellensege a töröknek, nemcsak ezeket tartóztathatná fel vízen és szárazon, hanem a tatárokat, valamint a lengyeleket is megtámadhatná, ha ezek nem akarnának jó szomszédságban maradni.

Különben a mennyire a lengyelek ügyeit és viszonyait ismerem, azon véleményen vagyok, hogy azon esetre, ha királyuk nem volna is tervünk iránt jó indulattal, nem szabad szem elől tévesztetni, hogy az ország hajlandó és képes is volna a királyt arról lebeszélni és arra bírni, hogy ő is hozzá járuljon a többiekkel együtt e keresztes hadjárat-hoz, és mellettünk álljon segítséggel; különösen, mert sok előkelő, tekintélyes ember van közöttük, kik Ő Felségének jóakarói.

Ő Felsége előtt szintén ismeretes, minő állapotban van Erdély; hogy a vajdával, ha ez valamit tenni merészelné, — szembe lehetne szállni, és csak attól függ, hogy Ő Felsége a jó indulatot, a mennyiben azt az ország följánlja, okkal-móddal megtartsa. — Hogyha a körülfekvő, jelenleg a török által leigázott országok ilyen egyesülést látnának, el nem maradhatna, hogy sokan közülök nagyon örülnének, hogy Isten őket a török rabságból egyszerre ilyen

eszközökkel menti meg, és teszi szabaddá, miután nekik ilyen tirannizmust lehetetlen tovább eltúrníók; és hihető, hogy azon esetre, ha a háború mindenünnen megkezdődnék, ők maguk erősebbnek éreznék magukat a töröknél, mert hátában és lesben tudnák magukat.

Ilyformán ezekhez is lehetne alkalmas embereket küldeni, kik őket maguk jószántából is elszakadásra bírhatnák, és úgy intéznek a dolgokat, hogy bizonyos időre mindnyájan egyszerre fölláznának és mindegyik kedvere verné agyon a törököt.

A két Oláhországban, melyek oly gyakran bízták sorsukat a véletlenre, nem volna kétely; különösen ha Bogdán ismét megkapná országát.

A rácok ezt mind tudják; mert több ezer fegyverképes férfi ajánlkozott, hogy főképen lóháton lesznek készen (mint azt nekem maga vajdájok ajánlotta); a kik nincsenek lovasítva, azok el akarják adni marhájakat, és azok helyett magukat lóval és szereléssel ellátni és felszerelni; sok jó lovat akarnak a méneseikbe is hajtani, nehogy az ellenség gyanakodjék reájok, és hogy így azokat a jövőben megtarthassák. — Arra is gondolnak, hogy a fentírt módon a törököt agyon vernék s elvonnék ezek szerelékjét; buzditást erre saját vajdájoktól kaptak.

Gyula és Temesvár átadását szintén följánlották, mert ott sok rác és martalóc van; különösen megjelentették nekem, hogy Temesvártól el lehet a vizet zárni; akkor aztán egész nyitva van, és kiépíthetlen; a törökök azonban e körülményeket nem ismerik, már pedig ezen eszközök által a várbeli törökök mihamar elvesznek.

Ilyes és hasonló ajánlatokkal jönnek hozzám emez és ama helyekről; a miből nem vehetek ki mást, minthogy könnyen fölbiztathatók; én aztán vígasztalom őket: «Úr Istenünk fel fogja őket egyszer szabadítani».

A mellett mit se ártand, ha Ő Felsége vagy a spanyol király a perzsákat és másokat felszólítaná, kik könnyen volnának megindíthatók azon eszközökkel, melyekkel bírunk.

Ilyen alkalmak, saját cselekedetünkön kívül az ellenségnek ártani, maguktól jönnének kezünk ügyébe.

E szerint abban áll alázatos, szerény, jó véleményem, hogy miután Ő Felsége alattvalóinak inséget, elnyomatását és nyomorát

veszély nélkül nem nézheti: Isten kegyelméből kapott magas hivatala, valamint a saját és utódai érdeke folytán másként nem cselekedhetik, minthogy az igaz ügyért a háborút a török ellen megindítja; — ehhez oly tekintélyes eszközök és utak fölött rendelkezik, mint: nép, élelem, lőszer és egyéb szükségletek, sőt az alattvalók maguk is kétség kívül Isten rendelése folytán oly jó indulattal ajánlják föl vagyonukat és vérüket, hogy Ő Felsége el nem mulaszthatja a rendes és jól ellátott ellentállás és hadjárat megindítását, és ez által a szegény alattvalóknak a szolgaságtól való megváltását.

J. Rueber, m. p.

II. Schwendy Lázár tanácsa, hogy a törökkel békéért kell alkudozni, és a mellett maradni, de Anno 1577.

Miután a török birodalom kétségkívül a mindenható Istennek fenyegető vesszeje, melylyel a kereszténységet bűnei és gonosz cselekedeteinek miatta bünteti és ugyanaz mind ez ideig az ottmán törzs és csodálatos rendje és successiójával csodálatos és csaknem hallatlan kifejlődést nyert:

Miután mind ez ideig semmiféle nép, se császár, se király, se fejedelmek, hatalmának és erejének ellent nem állhattak; hanem vagy meghódolással és adófizetéssel idejében elfogadják tőle a békét, vagy pedig kényszerítettnek uralmuk és állásuk enyészttével a szolgaság és önkény nehéz jármát viselni:

Mi is hasonló veszélyben forgunk a német birodalomban s mindinkább oda jutunk, hogy míg az említett ellenség birodalmát erősbíti, tehetetlenek vagyunk ellenében és általában álladalmunk gyöngesége és elosztása olyanszerű, hogy ily ellenség legyőzését nem is remélhetjük és el se vagyunk arra készülve.

Sőt nehéz magunkat és a mieinket még ez ellenség fenyegető önkénye és a majdnem biztos végromlás elől is megoltalmazni és megtartani, különösen azért, mert a háború elviselhetetlen terhét magunknak kell viselnünk és más keresztény hatalmaktól e vizsás idők szerint csak kevés vagy semmi segélyt se remélhetünk.

Ebből tehát könnyen kivehető, minő tanács marad számunkra, boldogulásunkat és önfentartásunkat illetőleg, és hová dirigáljuk

hadi cselekedeteinket, és mire használjuk föl azokat, hogy Isten segedelmével lehetséges és üdvös kimenetelűek és végűek legyenek.

Mivel minket az említett török a harczhoz szükséges erőben, segélyforrásokban, alkalmatosságban, vezérekben, hadi gyakorlottságban és a harcz vívásában messze fölülműl, mert miután nekünk nemcsak az ellenség erejével, hanem az isteni hatalmak haragja és bosszújával is van dolgunk, a mint azt ugyancsak annyi sok császár, király, fejedelem, nép és város szomorú példája mutatja, kiknek sok része volt olyan körülmények között, mint mi, de ezen halálos ellenség által önfejlőségök folytán mégis legyőzettek: ezek után tehát nem tanácslom e nehéz időkben oly vélemények figyelemre méltatását, melyek a töröknek haddal való megtámadásáról szólanak.

Aztán valamint az isteni gondviselés minden teremtet és természetes dolgot bizonyos rend és előrelátással kormányoz és mind-ezek változandóságnak vannak alávetve: ép úgy nem szenvedhet kétséget, hogy az emberek, de főképen a magas fejedelmek uralma, isteni segedelemmel, és a gondviseles rendelése folytán nőni, gyarapodni és megtartatni fog, és ugyanazon változandóság folytán ismét hiányos, es gyöngye lesz; hanyatlík, változik, sőt tönkre is megy.

Néhány száz év óta a törökök dolga, mind ez ideig, Istentől úgy rendelt állandó gyarapodás és növekedésben volt. — Ennek folytán a szomszédos császárok és királyok hiába igyekeztek erőszakkal és ernyedetlen szorgalommal a törököket elnyomni vagy boldogulásuk menetét föltartóztatni.

Miután azonban jelenleg a török hatalma, rendezett viszonyai, hadi tapasztalata és kormányja nagyobb fölényben van, mint valaha: semmire létezik, mi megakadályozhatná vagy meggátolhatná őket abban, hogy majd az egész keletet és Európa legnagyobb részét, azokat, kik még behódítva vagy adófizetőivé téve nincsenek, a szolgaság jármába hajtsák, annál inkább, mivel a többi keresztények egymás között sokkal kevésbbé egyetértők, mint azelőtt valaha. — Minő esztelenség volna az, ha ilyen körülmények között a németek maguk akarnának a török ellen hadat indítani!

Ebből kifolyólag a józan ész és saját szükségünk tanácsolják, hogy inkább a békét fogadjuk el, és az alvó kutyát lelkiismeretünk ellenére és veszedelmünkre fel ne keltsük; sőt minden okot és

alkalmat kerüljünk, melylyel ezen ellenséget harcra ingerelnők és arra okot adnánk.

És habár be kell látnunk, hogy hitünk e zsarnoka és ellensége semmi biztosítékot se nyújt a békére és a szövetségre nézve, mégis látunk sok királyságot és keresztény népet, kik hosszú és állandó békét eszközölnek ki a szerződés adójával és hódolatot tanúsítanak; mint a lengyelek, a perzsák, moldovánok, oláhok, örmények, georgiaiak és mangrilok.

Ezek után, ha a törökkel való békére állhatatosan törekszünk is, még se szenved csorbát hatalmunk védelme és megtartása; miután mi is emberek és férfiak vagyunk, és a mieinknek eleget akarunk tenni: így tehát mentől könnyebben megsemmisíthető a béke, és mennél biztosabb a veszély, annál jobban kell a békére vágyunk, és azt elfogadnunk, hogy időközben hasznunkra fordítva, vedekezésünket annál jobban és helyesebben irányíthassuk, miután jelenleg dolgainkat rosszúl értjük; — de szükséges a béke azon czélból is, hogy ha a török háború kitör, az bennünket egyszerre és rögtön el ne nyomjon, és határszéleink megerősítése s védelmi rendszerünk előkészítésével megakadályozzuk és feltartóztassuk.

A tapasztalás azt mutatja, hogy eddig a törököt nyílt csatában senki se múlta fölül, vagy rövidítette meg, és ha néha kárt szenvedett is a keresztényektől, ez csak arra ösztönözte, hogy ilyen háborút aztán még nagyobb erővel pótolta mint azelőtt; sőt hogy majdnem minden királyság és nép, epen azért mert önként a csata veszélyébe bocsátkozott, szánamegannyira tönkre jutott és török iga alá került.

Ebből könnyen érthető, hogy a német nemzet egy maga nincs eléggé elkészülve, és nem eléggé hatalmas arra, hogy ilyen hatalmas, mozgékonny, vérszomjas és életre való ellenséggel nyílt csatában harcoljon; de ha ez meg is történhetnék: hogyan lenne aztán a győzelem és victória egyedül Istentől nyújtott különös alkalmaknál megmerészlendő és megkísérlendő?

Aztán jóllehet lovasságunk és egyéb katonaságunk erejével sokat tehetünk: mégis számra, hadi gyakorlottságra, gyorsaságra, kitartásra, a harc intézésének módjára és annak kivitelére nézve a töröknél sokkal gyöngébbek és vele egyenlőtlenek vagyunk.

Ha netalán a török lovasságot a mi lovasságunk meg is verné nyílt harcban, a mint abban isteni akarat segedelmével kételkedni se lehet, azért mégis nagyon messze volnánk teljes legyőzéstől; mert hát ereje négy vagy ötször is nagyobb lehetne a mienknél. És mivel támadást nem egy harczvonalban intéznek, hanem váltott csapatokkal szoktak hadakozni, és ha támadásuk vissza is veretett először, azért nem lehet őket teljes futásba hozni, hanem rögtön ismét rendbe állnak és verekedni visszafordulnak, vagy pedig gyalognépükhöz, mint valamely érczfalhoz zárkóznak, és onnan aztán összetett erővel ismételten és annál erősebben viaskodnak; ha addig talán a győzelem után akarna sietni az ellenfél.

A török gyalogsereg pedig annyira megerősítettik ágyúkkal, szekerekkel, teveállatokkal, és ha szükséges, védgáttal és árokkal, megszorítottatik janicsárokkal, jó és válogatott lovasokkal, hogy lehetetlen a lovassággal széjjelszakítani és megverni, a mint az eddig sok példából látható és kivehető: hogy úgy a keresztények mint a perzsák s egyéb népek, ha mindjárt eleinte győztesek voltak is, utóvégre, mikor a gyalogsággal kellett harcolni, mégis megverettek.

Így múltak fölül évekkal ezelőtt Ulászló királyt és Hunyadyt, Zsigmond császárt, Sophyt, Perzsia császáraját, az egyiptomi szultánt és Lajost, Magyarhon királyát.

Még ehhez harczmodorunk ez idő szerint annyival is rosszabb, a mennyiben apró lovaink, melyek ősatyáinknál nagyobb számmal voltak, majdnem teljesen fogyatékán vannak, a német lovasok pedig az üldözésben igen alkalmatlanok és hasznavehetetlenek.

Még hozzá ha seregünk, valamint ennek tagjai és rendjei a csatában vagy üldözés közben széjjel mennek, igen nehézkes újbóli össze és rendbeszedésük, és mi nekünk egyáltalán kevés vagy éppen semmi gyakorlatunk sincs abban, hogy ilyen ügyes és fortélyos ellenféllel hogyan kell verekedni és harcolni.

Azon körülmény is nagyon veszedelmes nálunk, hogy eddigi háborúinkban a gyalog nép sohase volt arra bírható, hogy egymással és a lovassággal együttesen vonúlt volna ki és harczolt volna, hogy mikor az ellenség csapatai hátrálnak, a gyalogságig nyomúlna; a mi mégis szükséges volna, ha valamely győzelmet akarunk az ellenség fölött kivívni.

Harczmódunkat az is nagyon nehézkessé s veszélyessé teszi, hogy míg a törökök bámulatos gyorsasággal és ügyességgel harcolnak, elvonulnak, meghátrálnak, a hogyan és a mikor akarnak; tábort ütnek, és azt mihamar megváltoztatják, éjjel-nappal portyáznak, élelemben majdnem sohase szenvednek hiányt: addig a mi seregünk nehezen mozog, menetel, nehezen üt tábort és fordul meg és nehezen vonul ki takarmányozásra az ellenség közelében; és miután az élelemtől, víztől s takarmánytól elzáratott, ha csak pár napig ülnek is lóháton, forróságot, szomjúságot, éhséget és munkát kell elszenvedniök s elviselniök: ember s ló mihamar eltikkad; ezt aztán ellenségeink nagyon jól tudják mi rólunk, a mi nek miatta is csak arra igyekeznek, hogy minket a sikságra csaljanak és olyan csatára kényszerítsenek, melyet mi magunk jószántából aligha elfogadhatnánk; városok megrohanásával, csatározásokkal nyugtalanítanak, s miután ily módon kifárasztottak, élelmezés s takarmányozásban bennünket megakadályoztak; könnyű szerrel legyőzhetnek.

Ennek volt következménye az is, hogy a török császár a Lajos király megveretésére következő években oly gyakran vonult ki személyesen. Seregünknek azonban sohase volt szabad ellene vonulnia és alkalmat keresni nyílt csatában való mérkőzésre; hanem minden ízben erődített helyen és kényelmes élelmezés mellett kellett megmaradnia és az ellenséget a szabad elvonulásban megakadályozni és feltartóztatnia. A józan ész és a tapasztalat így arra tanítanak bennünket, hogy jólétünk és föntartásunk inkább a védő, mint a támadó háborútól függ.

Így saját szemeinkkel láttuk, hogy miután a németek Magyarország megmaradt részének oltalmát magukra vállalták és főképen védő háborút folytattak, a törökök, habár tekintélyes és erős sereggel vonultak is ki, Magyarországot oly sok éven keresztül im még se tudták teljesen kierőszakolni; hanem kényszerültek darabonként majd ez, majd ama határszéli helyet nem csekély idő s népbeli veszteséggel ostromolni és aztán ismét haza menni.

A főtebb mondottakból és egyéb rövidség okáért kihagyott okokból látható jobban, hogy a jelenlegi viszonyok között a támadó háborúra nézve a török ellen semmi üdvöset se lehet tanácsolni és tervezni, hanem hogy, a mennyire lehet, a béke mellett kell

kitartani és e közben a védő háborúról gondolkozni és gondoskodni, hogy az ellenség előre nem látott békeszegés által annál kevésbbé legyen képes bennünket sebtiben elnyomni és hogy annál kevésbbé merészkedjék ilyesmire, ha minket védelmünkre készülni és erre készen lát.

És a mint az könnyen kivehető, a külföldi nemzetek arra törekesznek, hogy maguktól a török háborút elfordítsák és a mi nyakunkra küldjék, annál több szorgalmat kell kifejtenuk a törökkel kötött béke megtartása körül, hogy ez ilyformán hatalmát a tengeri háború folytatására fordítsa és ebbe mentől jobban bele bonyolódjék; így aztán részünkről annál biztosabbak maradunk és ennek folytán annál alaposabban elkészíthetnénk mindazt, mi védelmünkre szükséges.

A béke föntartásáról. A béke föntartásának módja pedig ez lesz: Az adó és ajándék pontos és rendes megadása. A határszélek békés megőrzése jó katonai fegyelem által és elegendő őrséggel; úgy azonban, hogy az ellenség beütéseit erőszakkal bátran elűzzük és föltartsuk.

Valamint a többi békepontok őszinte megtartása.

Minden olyan dolog elkerülése, mi a törököt haragra lobbanthatná.

Tartózkodás a lengyel királyságtól, olyan végzés s megegyezéssel, mely által hadi barátságot s szövetséget tarthatna az osztrák házzal és a birodalommal s a mely semmi szégyenletet se tartalmaz; mit Báthory kétségkívül föl fog ajánlani s maga megígérni s elfogadni. Aztán az említett királyság csöndben tartása; hiszen ez se lesz oly oktalan, hogy be ne látná s meg ne értené, miszerint neki jobban kell félnie a török segítségtől, mint a mi barátságos áldozatkészségünktől.

A védő háborúról. A védő háborút illetőleg a vélemény kétféle.

Először is: szükséges a végek elegendő megerősítése és a szükséges őrsereggel való ellátása, valamint a tűzéségről és az élelmezésről való gondoskodás.

Másodszor: ha nagyobb erővel törne ki a háború, a végeket több segélylyel és erélylyel kell oltalmazni és igazi hadjáratlall ellentállani. Ez kétféleképen történhetik; és pedig: a rendes, or-

szágos hadi néppel, a mint azt a fölállított védelmi rendszer magával hozza és aztán — a birodalom részéről engedélyezett segélylyel.

A határszélekről. Először is azt kell tekintetbe venni és megfontolni, hogy a német birodalomra nézve nagyon fontos Magyarország többi részének megvédése; nehogy az ellenség német földre tegye lábát; mert ekkor a harczolásnak sokkal nehezebb és veszélyesebb módja volna nyakunkon, mint a mostani Magyarországon; miután itt a határszélek legnagyobb részt meg vannak erősítve, a népharcz edzett és minden szükség- s nyomorúsághoz egyformán szokva van; eltekintve minden egyéb ezernyi alkalmatlanságtól, kártól, meglepetéstől és nyomorúságtól, melyek ebből következnének és a mi mindenki előtt nyilvánvaló.

Ugyancsak bizonyos és köztudomású az is, hogy a császári hatalom maga, egyedül ezen országokkal nem képes a határszélek szükséges és rendes ellátásának eleget tenni és hogy sok kár és veszteség esett eddig is a határszélekben egyedül azon hiányosságból, hogy a végek a szükséges őrserget és gondoskodást nélkülözik. Nevezetesen: kevés a hadi nép; ezek nincsenek fizetve; alig vannak félig-meddig felszerelve és kéznél; a véghelyek nincsenek kiépítve; élelem s lőszer hiányzik; ugyancsak nincs fölmentés a legnagyobb szükségben, nincs segély, nincs több nép készletben. Ezeknek okáért elkerülhetetlenül szükséges eszközöket s utakat találnunk, melyekkel a véghelyeket biztosabban és jobban ortalmazhassuk.

A végek fontartása és ellátásáról. Először is a végeket sokkal éberebben kell megőrizni és megtartani; minden holmiról idejében és jó rendben gondoskodni és azokat beszerezni, hogy az alattvalók kedélye fölelevenedjék, hogy annál inkább kedvet kapjanak a harci gyakorlatokhoz; általán kívánatos, hogy a védelmi rendszer, a mint az az osztrák tartományokban elfogadtatott, komolyan és erélyesen betartassék.

Ezek szerint leglényegesebb a véghelyek elosztása a szomszédos országokra, valamint az, hogy mindegyiknek a maga helyét kijelöljük, melyet el kell látnia, nevezetesen: a hadi népnek rendes havi fizetését kiszolgáltatni, élelmezés és egyéb szükségleteikről gondoskodni.

A hadi nép megszémlélése, hogy mindenkor teljes számmal meglegyenek.

A szükséges építkezések folytatása mint azt a császári felség nekik elrendelendi és előírandja.

A szükséges költségek kiszolgáltatása és előjegyzése, hogy minden igaz úton történjék és fölösleges költségek elkerültesse.

Ellenben minden országnak meg legyen engedve, hogy azon költséget, melyet tehetsége szerint a végekre való kifizetés végett kimutat, adójából és contributiójából, mely különben a császári kamarának lenne fizetendő, vegye és tarthassa vissza.

Másodszor: miután a német lovagrend azért alapított és azért láttatott el oly sok gazdagsággal, hogy állandó és örökké tartó őrseregeivel a hitetlenek ellen harcoljon, mely azonban jelenleg rég időktől fogva otthon ül és egyedül a házi gazdasággal foglalkozik; ezt ezen szükségben és általános országos veszedelemben reformálni kell és kötelezni, hogy némely kijelölt véghely védelmét és oltalmát magára vállalja, azon mód és rend szerint, a mint a máltai lovagok Itáliában vannak és Málta szigetét oltalmazzák; jövedelmöket lehet javítani. Alapíttassanak új és több rendek a klastromok és egyházi javadalmakból, melyek tönkre mennek a nélkül, hogy világi kezekbe jutnak.

Harmadszor: a mennyiben az elősorolt eszközökkel, nevezetesen: az ország népének védrendszerével, s német lovagrend reformációja és változtatásával, a végeket még se lehetne kellőleg megerősíteni és föntartani; elkerülhetetlen szükséges, hogy a birodalmi rendek is rendes segítséget adjanak; a határterületeket és a német lovagrendet évente nagy összeg pénzzel segélyezzék. Ép azért tanácskozni kell állandó contributiók eszközéséről, a mint azt a rendek leghelyesebbnek találják.

A birodalomnak vannak saját fizetőmesterei és biztosai, kik a pénzt oda osztják ki, a hová az fordítandó és meg van rendelve.

Számot kell vetni a felől, hogy mennyi megyen föl külön-külön minden határszélre és azt el kell osztani olyformán, hogy annak felét a császári felség, országai és alattvalóival, másik felét pedig a birodalmi rendek viseljék.

Meg kell csinálni minden véghelynek igaz elosztását és kimutatását igaz úton és rendben.

A véghelyek elosztása. Ausztria lássa el Győr, Komárom, Tata, Veszprém őrségét.

Csehország Sziléziával és Morvaországgal Felsőmagyarországot és a bányavárosokat.

Károly főherczeg lássa el országaival Horvát- s Dalmátországokat; őt segítse a birodalom is bizonyos összeg pénzzel.

A német lovagrend vállalja magára Kanizsa s a körüle fekvő terület biztosítását.

A védelem rendjéről. Minden helyet el kell látni elegendő számú emberrel; nevezetesen: ha az őrség jelenlegi létszáma elegendő, meg kell maradni a mellett; ha nem, akkor szaporítani kell azt.

Minden fontos helyre német őrséget kell tenni és ezekre bízni az őrködés és oltalmazás legfőbb gondját.

Ezekhez adni kell néhány gyalog katonát, valamint néhány huszárt; a legfontosabb helyeken bizonyos számú német lovast is kell tartani.

Miután huszárokat megfelelő számmal már nem lehet találni, bizonyos számú lovas lövészeket kell fölfogadni, a hogy azokat mindenféle nemzetségből elő lehet találni.

A tartományokból gyalog és lovas német katonaságot kell szintén kiválasztani és a megszálló csapatokhoz küldeni; lassankint azonban olyformán kipótolni, hogy az elhalálozók vagy eltávozók helyebe hazájokból folytonosan néhány hadi szolgálatra alkalmas egyén következze és odautasíttassék, azon kikötéssel, hogy kötelesek két-három évig ott maradni és szolgálni és előbb se el nem bocsáttatnak, se föl nem váltatnak; hogy ilyformán lassankint a gyakorlatot és hadi szokásokat a föld népe megismerje.

A német lovagrend megszállása szigorúan azon mód és rendszer szerint lesz megállapítandó, mint az a máltai lovagoknál Málta szigetén szokásban van.

A végeken eltartandó rendkívüli hadi népről. A végeknek bizonyos, de különböző helyein néhány zászlónyi gyalogost kell a rendes létszámon fölül elhelyezni, a kik készen legyenek az ellenség támadása esetére hirtelen összegyülekezni; ezek, ha szükséges, a tartományok által a védelmi rendszer alapján segítséggel erősítendőek és szaporítandók; vagy ha jobbnak látszik, ezen rendkívül

hadi nép, az ismételten említett védelmi rendszer alapján, a 30-adik emberek és azon lovasokból vehető, kiket minden 100 frt pénzzel bíró nemes ültet föl s minden hirtelen szükségre készletben tartandók; úgy hogy változatossággal, elegendő számmal legyenek kiválasztva és a határszélekre küldve és ott kötelesek legyenek három hónapot szolgálni, a míg t. i. a többiek követik őket; hogy ily módon az egész föld népe egymásután tapasztalja és megismerje a harc lényegét.

A védő rendszer az országok és tartományok minden részében.

A természet, a józan ész, ezen idők szüksége, minden nép és az elmúlt idők példája, mind azt tanítják, hogy a hazáért, feleség- és gyermekért, ház- és udvarért harczolni és férfiasan kell meghalni.

Ennek következtében Ő Felségnek minden alattvalóját, ki harczra alkalmas és Ő Felsége királyságaiban, örökös tartományaiban tartózkodik, föl kell szerelni, megszemlélni és begyakorolni.

Főképen a nemesség legyen köteles vagyoni állásához mértén lóra ülni és arra elkészülve lenni. Ő cs. és kir. Felsége, az ifjú herczegek udvarukban, nemeseikkel és udvari személyzetökkel mutatassanak ez irányban jó példát.

Lovag és hadi embereket tisztességben kell tartani, őket hivatalokban és tisztségekben promoválni.

Alkottassanak szigorú hadi törvények; a többiek pedig különösen a 30-adik ember kijelölését és gyors kirendelését, valamint a fölszerelt jó lovakat illetőleg, szigorúan és erélyesen tartassanak be. Nagyobb szükség esetére következzenek a nemesség személyes kivonulása, a mint az a védelmi rendszerben körülményesen meg van állapítva.

Némely nevezetes véghely megerősítése. Miután mindinkább nyilvánvaló lesz, mily hatalmat, erőszakot és szorgalmat fejtenek ki a törökök a várak bevételeinél, saját jólétünk és fentartásunk pedig, mint azt főlebb kimutattuk, főképen a határok védelmében rejlik, a császári hatalomnak és a birodalom rendjeinek leginkább arra kell figyelemmel lenniök, hogy a legszükségesebb erődítmények ügyei előmozdítassanak, azok teljesen helyre állíttassanak és mindenféle szükségessel el legyenek látva.

Mint nevezetesen Kanizsa megerősítése; azért mert ez képezi

a szabad útát és bemenetet Ausztria és Steyerhonba, melyen kívül nincs más akadály.

Komárom erődítményei is szinte azon szerint részben kijavítandók s kibővítendők volnának; a mint már az sokszor volt tanácsolva, miután a mostani vár az ellen hatalmának föltartóztatására elégtelen.

Bécs is kiépítendő volna. Miután valószínű a veszély, hogy az ellenség ez iránt érdeklődnék, nevezetesen ha a szultán személyesen kivonulna. E czélból főképen a külvárosokat kellene lerombolni és a mennyire lehet, azokat a szigetekre áthelyezni és ilyen módon ott egy új várost építeni, mely szintén megerősítendő volna. Ilyformán Bécs városa nehezen volna megvívható és megrohanható; mert mindig lehetne segítséget is küldeni.

Eger szintén teljesen kiépítendő és fölszerelendő volna.

Kassát szintén meg kellene menteni megerősítés által a szelek játékától; lévén ez a legjelentékenyebb város az egész Szepességen, és támasza a többi helyeknek és erősségeknek. Ugyancsak élelmezési és tűzérsegi ház, hol a rendkívüli csapatokat is el kellene helyezni.

Ezen helyek megerősítésére az alattvalók robotját kell szüntelenül lassankint fölhasználni s ezeket e tekintetben legkevésbé se kímélni.

A sziléziai és morvaországi tájak, a cseh koronához tartozó tartományok helyesen cselekesznek, ha vártornyokat emelnek, mivel majdnem legnagyobb részöknek itt is kell felnie az ellenségtől és ezen tartományoknak egyéb támaszuk úgy sincs.

Az erődítési munkálatok költségeiről. Az ilyen erődítményekre szükséges költségek, ép úgy mint más hadi kiadások részben Ő Felségétől s az ő alattvalói s tartományaitól, részben azonban a birodalmi rendektől volnának veendőek.

Meg kell ezen erődítményeket az egész határszélen szemlélni és a szükséges munkálatokat fölbecsülni és a mennyire lehet, bizonyos átalányt számítani ki rájuk.

A császári hatalom és a birodalom, vagy ezeknek biztosai között történjék bizonyos összevetés arra nézve, hogy mennyi volna évente megrendelendő, és mely helyek szorgalmazandók főképen.

Az élelemlről. Az ellátásra, valamint az élelem elegendő és biztos beszerzésére nincs más mód a végeken, mint hogy a legfontosabb véghelyeket saját alattvalókkal lássuk el, kik a földműveléssel foglalkoznak; a legközelebbi uradalmak pedig, a mennyi adás-vevés, kereskedés és egyéb hasznavehető eszközökkel elérhető, arra birandók, hogy ezen helyek saját biztos jövedelemmel és szolgálmánynyal bírjanak.

Ezeknek tizedei a legközelebbi véghelyeknek adandók át és a hadi nép zsoldjára fordítandók; a mint az jelenleg Magyarország némely helyein történni szokott.

Biztos és kényelmes helyek keresendők és jelölendők ki, hol az egész hadi nép ellátására való élelmikészlet helyezendő el, ha nyílt háború és a hadi nép hadba vezetése szükséges lenne.

A szükséges kiadásokat az élelem beszerzésére viselje saját országaiban Ő Felsege maga és élvezze annak hasznát és fölőlségét, a mennyi az élelmiszerek időnkinti beszerzése és a hadi nép között való kiosztása által vagy eladásból bejön és megérdemelhető.

A véghelyek tűzérési felszereléséről. Ágyúkról, fegyverekről, löporról és egyeből, mi a védelemhez tartozik és a szertárba szükséges gondoskodjék és szerezz be azokat a császári felség a sajátjából és járuljon ehhez bizonyos pénzsegély a birodalmi rendektől is.

A védő harcz másik részéről, nevezetesen miképen segítettők a véghelyek veszedelem esetén és miképen folytatandó a nyílt háború. Háromféle módon juthatnak a végek veszélybe, daczára annak, hogy azok a föntírt számú elegendő őrséggel láttatnak is el.

Először: ha a törökök sietve összegyülekeznek és határainkat váratlanul megrohanják; így történt nagy részt a múlt éven.

Másodszor: ha segélyt és népet kapnak Törökországból, tehát ha valamely pasa vagy béglerbég kivonul.

Harmadszor: ha a török császár személyesen vonul ki.

Ebből kifolyólag részünkről is háromféleképen kell védekeznünk és a végeken segítenünk.

Először: a védelmi rendszer elfogadásáig legyen készen a legközelebbi tájakon mint: Ausztriában, Steyerhonban, Morvaország s Sziléziában, Csehországban, valamint az Ő Fensége Károly főherceghez tartozó vidékeken és valamint Magyarorszá-

gon bizonyos számú lovas és gyalog nép, hogy azok sietve a határookra legyenek rendelkezők és hívhatók; ezek elég erősek legyenek arra, hogy a berontott törököt föltartóztathassák és elűzhessék, sőt előnyben legyenek fölötte, ha erre alkalom nyílik.

Aztán másodszor: ha új nép jönne Törökországból, kívánatos volna, hogy azon végek, hol a veszély a legnagyobb, elegendő őrséggel és minden szükségességekkel idején lennének elláthatók és hogy ugyanott az elősorolt megyék és tartományok és ezeknek alattvalói képesek legyenek a föállított védelmi rendszer szerint nagy számmal lóháton és gyalog az ellenséges veszedelemnek megfelelően ellentállani és a határookra sietni.

Ugyancsak, hogy ilyen esetben volna kéznél bizonyos segély a birodalom részéről is; hogy tudniillik a föntirt költségekből néhány ezer lovas és gyalogos katona volna toborzandó és Ő Felsége által segítségül küldendő.

Ezen célra bizonyos összeg pénz volna biztos helyen elhelyezendő.

Tapasztalt és honszerető kapitányokat és hadnagyokat kell évi járandósággal lóháton és gyalog felfogadni, kik szükség esetén a hadi népet rögtön összegyűjtik és a határookra vezetik.

A magas hivatalokat alkalmas személyekre kell ruházni a birodalom s az anyaország, valamint ezek alattvalói között egyenlő részben.

A császári hatalom legyen a háború mellett tanácsosal és tekintélye parancsával, a mint azt a szükség és az alkalom magával hozza. Legyen az, hogy az ellenség elibe kell sietni, vagy egy ostromlott helynek védelmére menni, vagy az ellenséggel máskülömben hadakozni.

Legyenek a birodalmi rendeknek külön tanácsosaik és biztosaik, kik Ő Felségének vagy hadvezéreinek szolgálnak tanácssal.

Harmadszor: ha a török szultán maga személyesen jönne, akkor ne csak az említett legközelebbi megyék keljenek föl teljes hatalommal a hon védelmére, hanem az egész szent birodalom minden erejét és hatalmát irányítsa ide és aztán a többi keresztény népek is küldjenek annyi segítséget, a mennyit csak lehet és aztán, hogy akkor főképen a harcz helyesen és rendben legyen vezetve és az ellenség a határokról visszaveressék vagy legalább is ott föltar-

tóztassék; hogy így czélját el nem érve annál inkább kénytelen legyen ismét visszavonulni, mivel soká úgy se késedelmezhet és ilymódon Isten segedelmével, ki a jó alkalmat meg fogja mutatni, lehetőleg alaposan kell vele végezni.

Az ilyen hadvezetésnek mértéke és rendje és az ellene való védekezés következő lenne:

Annak mértéke és rendje, miként kell a török ellen hadat viselni. Először is, mivel a török császár előkészülete és kivonulása oly nagy titokban és csöndben és oly gyorsan meg nem történhetik, hogy pár hónappal előbb kémekkel azt ki ne lehetne tudakozni, arra kell főképen igyekezni, hogy ily kémekben sohase legyen hiány.

Aztán meg kell tanácskozni és szorgalmasan megbeszélni, hogy vagy az előtte való télen, a mi legtanácsosabb volna, vagy legalább is kora tavasszal reszint a végeken és az örökös tartományokban, reszint a birodalomban levő hadseregünk elegendő számban elővezetessék, hogy így az ellenséget, ki a nyár közepe előtt úgy se érkezhetik meg, a támadásbaan megelőzzük; mint nevezetesen:

Ki kell jelölni egy vagy több török véghelyet, és azt meg kell rohanni; a mi annál könnyebb, mivel erődítéseik nem valami különösek és a tűzérés hatalmának, mely helyesen van irányítva és használva, ellent nem állhatnak.

Valamennyi Magyarországon török kézen levő kisebb várat, a hol azokat csapataink találják, fel kell gyujtani és lerombolni.

Az egész vidéket Magyarhonban Buda alatt el kell pusztítani hogy ily módon a közeledő ellenség annál inkább meg legyen fosztva az élelemtől s egyéb alkalmatosságtól.

Azon helyeket, melyek legelől vannak ellene és így az ostrom veszélyeinek első sorban vannak kitéve, tekintélyes őrséggel kell szilárdítani és erősíteni.

Tábort közel és biztos helyen kell ütni, a mely úgy fekszik, hogy onnan az ostromlott helynek segítségére sietni, valamint az ellenség eltávozását megakadályozni lehessen, hol tehát, ha az ellenség még oly közel jönne is, szabadon lehessen hadakozni vagy pedig biztosan tartózkodni, sőt visszavonulni is.

Ügyelni kell arra, hogy a tábor gondosan legyen előkészítve

és megerősítve, nehogy hiány legyen élelemben és takarmányban és nehogy az ellenség gyorsasága és észrevétlen támadása által megleljen bennünket.

Kezdetől fogva keresztényi rendet és fegyelmet kell tartani.

El kell tiltani a fölösleges és folytonos tobzódást, falást és korhelykedést, mi a táborban csak betegségeknek okozója, valamint annak, hogy semmi épületes dolog nem akar létre jönni.

A portyázás és a takarmányozásra való kivonulás szintén csak módjával engedendő meg; nehogy a hadi nép készakarva legyen az ellenségnek martalékul dobva és szükségtelen veszélynek kitéve.

Bizonyos mód és rend határozandó meg, hogy miként kelljen az ellenséggel megverekedni, ha azt a szükség és a körülmények kívánják; azt a hadi néppel meg kell ismertetni; nevezetesen, hogy teljes, tömör harczrendben kell az ellenséggel harczolni és hogy a lovasság és a többi gyalogság, ha mindjárt az ellenség megfutamodnék is, egymástól el ne válják.

Az elővéden kívül senkise iramodjék az ellenség után és az is csak csapatonként, egyik csapat vagy zászlóalj a másik mögött vagy mellett szép rendben.

A gyalog nép az ütközetben egymással lánczokkal összekötött könnyű ágyúkkal legyen ellátva és körülvéve; valamint szekerekkel, sánczokkal és ezeken puskásokkal; a lovas és gyalog nép menet közben maradjon mindig együtt.

Hogyha az első csapat a török lovasságot így megriasztja, akkor ne úzzék őket a mieink messzire és el ne hagyják messzire a középső csapatot, mert az ellenség mindig nagy számmal és könnyen ismét ütközethez fordulhat; hanem ismét a középső csapathoz zárkózván, így együttesen támadják meg az ellenség lovas és gyalog népét és egyéb teljes erejét. Ezt követi mindjárt a hátulsó csapat, ez aztán jöjjön oldalba, vagy hol szükség van reá, az előbbieknak segítségére, ez tartóztassa is fel az ellenséget. A keresztények alkalmat veendnek a támadásra, mikor az ellenség valamely helynek ostromlásában hosszadalmasan és hiába időzik és elfárad, valamint ha táborában esetleg halálozás, ragály és éhség üt ki; ilyenkor az ellenség így megfáradván, visszafordulni kénytelen.

Igy Isten segedelmével be fog következni elvonulása, habár

harczban nem veretett is meg; így kell a háborút télire elegendő számú néppel kihúzni és a török végek megvívásával megelégedni; a bevett helyeket meg kell erősíteni s ily módon az ellenség a határoktól messzebb nyomtatván s neki a hadakozás nehezebb lévén, ezáltal meggátoltatik benne.

A mi még a többit illeti és itt föl nincs számlálva, azt megmutatja az idő, alkalom, szükség és a vezérek tapasztaltsága és ügyessége.

A vezérekről. Mind hiábavaló, ha a végek megerősíttetnek, azokba őrség és egyéb szükséges dolgok helyezettnek is és az egész hadi készülődés káros, ha azokat nem tapasztalt vezérek intézik, jó szabály és rend szerint. Azonban a királyok és fejedelmek maguk vannak a had vezetésére és alattvalóik védelmezésére hivatva. Legyen tehát a császár maga a fővezér. Császári fiai közül tegyen meg egyet helyettesének, a kié legyen az egész hadvezetés gondja; a kiben a többi vezérek és kapitányok Ő Felsége után respectust és fölügyeletet bírnak és a ki minden előforduló hadi eseményt intézzon.

E mellé legyen hadi tanács adva, mint az alább gondolva van.

Valamely fontos hadi eseményt Ő Felsége belátására kell bizni.

A vezérek között legyen a felsőmagyarországi, a bányavárosi kerületbeli, valamint a győri főkapitány.

Kanizsán legyen a német lovagrend nagymestere vagy annak helyettese.

Karinthia, Steyer és Horvátországban a vezér legyen Ő Felsége Károly főherczeg.

Ezek mindegyike a hadsereg feje a neki megrendelt határon és Ő Felségének valamint Ő Felsége helyettesének van alárendelve.

Ha ki kell vonulni nyílt hadjáratba vagy egy bégler bég vagy maga a török császár ellen, vonuljon ki a fővezér vagy ennek helyettese, a mint azt az idő, körülmény és szükség kívánja.

A hadi tanácsokról. A Bécsben székelő hadi tanács végezze és tárgyalja azon dolgokat, melyek a végeken naponkint előfordulnak és jelentéktelenek; hogy Ő Felsége a fővezér vagy ennek helyettese ne sokat molesztáltassanak és terheltessenek; azonban úgy, hogy

az illető kerület vezére is mindenről tudjon és ugyanő minden lényeges tárgyalásnál jelen legyen.

A hadi tanács legfőbb és legnagyobb gondját képezze az, hogy rend legyen a végeken és jól vigyázzon arra, hogy a kapitányok és tisztek minden parancsot megadott értelmök és instrukcióik szerint hajtsanak végre; és ügyeljen arra, hogy a végek szükségletei mindig idejében legyenek kielégítve és azoknak segítség nyújtassék.

Hogy a katonák, ha kapitányaik őket az udvarhoz küldik, vagy pedig maguk dolgában jönnek, barátságosan láttassanak el és hallgattassanak ki és inkább szóval mint írásban tárgyaljanak velök.

Hogy szorgalmasan nézzenek a kémek után.

Hogy a katonák között támadt egyenetlenségek előnyös módon kiegyenlíttessenek.

Hogy katonáink vakmerősége, fölösleges portyázása és kivonulása, ily kevés magyarság mellett, ne legyen megengedve, nehogy ez által az ellenségnek alkalom adassék a verekezésre, hanem, hogy a béke pontozatai szorosan betartassanak.

Hogy azonban a törökök ellenséges beütései vitéz ellenállásra találjanak és elháríttassanak; és ha netalán megtörténnék, hogy a a törököt megkárosítanák, hogy az rögtön közöltessék a legközelebbi pasával és ilyen cselekedet kimentessék és jóvá tétessék, nehogy annak híre menjen Konstantinápolyba és a török császár haragra gyűljön.

Hogy elrendeljék a szemle és a fizetés szorgalmas betartását.

Válaszszanak jámbor, becsületes személyeket mustráló uraknak és biztosoknak.

Hogy szorgalmasan megtartassanak a mustrák és a mustralajstromoknak arra következő inquisitioja és a relatiók; nehogy a pénz, a háború ereje, család folytán elpazaroltassék.

Hogy tartassanak, jó fizetéssel, jártas és hűséges építőmesterek és építészek, kik szorgalmukkal az erődítményeket kijelöljék, kijavítsák és felépítsék; hogy így semmire fordíttassék haszontalanságra.

Hogy a hadi tanács néhányja a végházakat gyakran meglátogassa, nehogy valami elavuljon vagy más hibája essék; továbbá, hogy a mire szükségök van, azok is kézhez kapják azt idejében.

Hogy a végek berendezését maguk megtekintsék és meggyőződjenek felőle, hogy van-e elegendő kapitány, tiszt, katona, vala-

mint élelem és tűzértség, vagy van-e ezekben hiány; és rögtön intézkedjenek, és e miatt rögtön írjanak Ő Felségéhez vagy a fővezérhez; hogy rend legyen a hadi és kamara-tanácsba választottak között; hogy mindegyik a másikkal a napi események, ilyen dolgok és szükségések fölött tartózkodóan, veszekedés és föltűnés nélkül tárgyaljon, hivatását teljesítse, és egyedül a közhasznót tekintse és lássa.

A hadi tanácsba vegyék föl állandóan mindig, de különösen akkor, ha hivataluktól függő dolgok tárgyalattnak, — a következő kapitányokat és tisztviselőket:

Mint: a főszertármester, az építőmester, a hadbiztos, az élelmézés-mester, a fő mustramester, Bécs város kapitánya.

Ilyen hivatalokra alkalmas, tapasztalt, hűséges és tekintélyes embereket kell választani, minden késedelem és a költségekre való tekintet nélkül; mert ezek nélkül a hadi szervezetben nem lehet rend és helyes ügymenet.

A birodalmi biztosok, tanácsosok és fizetőmesterekről. Mivel a birodalmi rendek a végek föntartására szükséges költségek felét viselik és contribuálják és bekövetkezendő szükség esetén a hadi nép és a hadi erő legnagyobb részét kell kiállítaniok, helyes, hogy minden közös tanácskozásban, szorgalommal részt vegyenek, és minden ügy velök közösen tárgyalassék.

És azért legyenek saját fizetőmestereik és biztosaik, kik a katonaság fizetésének tárgyalását, a mustrák, a végházak látogatását és egyéb kiadásokat Ő Felsége és a tartományok biztosai s szolgálói közösen végezzék.

A birodalom rendeljen ki egy vagy több hadi tanácsost, kik a haditanácsban jelen vannak, és a hadügyeket biztosan tárgyalni és megbeszélni segítenek.

Schwendy Lázár, m. p.

Közli: GEÖCZE ISTVÁN.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia őszi ülését a f. é. október hó 24-én tartotta, Hollán Ernő altábornagy elnöklete alatt.

1. Az ülés első tárgya az 1894. évi hadtörténelmi pályázat eldöntése volt.

A beérkezett pályaművek elsejének czíme: «*A rigómezei hadjárat 1448-ban*». A bíráló e pályaműről a következő:

«A munka, kivált első felében, nincs kellően megszerkesztve, minduntalan leveleket, véleményeket idéz, tények helyett; disserál, a helyett, hogy elbeszélne, s ismétlésekbe bocsátkozik, de azért mindvégig irodalmi színvonalon marad. A tárgyra vonatkozó kiadott forrásokat ismeri, azokat észszel és belátással használja; úgy látszik elegendő katonai ismeretei is vannak, kellő súlyt fektet a geografiára s általában a rigómezei szerencsétlen hadjáratnak *sokkal teljesebb és sokkal helyesebb képét* adja, mint azok az írók, a kik e tárgyról eddig írtak. A chronologia és a stylus némely kisebb hibái könnyen javíthatók.»

Egészben véve tehát a bíráló a munkát *jutalomra érdemesnek* tartja.

A második pályamű czíme: «*A pozsonyi hídfő védelme az 1809-ik évben*». E műről a bíráló a következőket tartalmazza:

A hídfő védelme igen részletesen és kiváló szakértelemmel van megírva, mely kétségtelenné teszi, hogy a munka szerzője alapos ismeretekkel bíró katona. Ámde az irány szaggatott volta, a hibás és értelemzavaró kifejezések nagy halmaza, a gyakori magyartalanságok, azon határozott véleményt keltik, hogy a munka előbb idegen nyelven íra-

tott s azután fordítottatott magyarra. Ez okoknál fogva a munkát jelen alakjában a bíráló jutalomra nem, de szakbeli alaposságánál fogva, *dícséretre érdemesnek tartja.*

A bizottság a bírálótól nyert további fölvilágosítások után elhatározta, hogy «*A rigómezei hadjárat 1448-ban*» című pályamunkának az 500 arany koronából álló jutalmat odaitéli, a második: «*A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben*» című munkát pedig dícséretben részesíti.

E határozat következtében s a pályázati hirdetmény 5. pontja alapján a jeligés levélkéket fölbontatván, kitünt, hogy a pályanyertes mű szerzője Kiss Lajos, szegedi főreáliskolai tanár, a megdícsért pályaműé pedig Schikorszky Károly, cs. és kir. vezérkari ezredes, a pozsonyi V. hadtest vezérkari főnöke.

A bizottság az előadót egyben fölhatalmazta, hogy a pályadíj kiutalványozása és kiadása iránt a szükséges lépéseket tegye, a megdícsért mű szerzőjét pedig az eredményről értesítse.

2. A «*Magyar hadtörténelmi könyvtár*» című vállalat folytatására a bizottság legközelebb leendő megjelenésre az 1870/71-iki német-francia háborút tűzvé ki, e mű megírásával az ajánlkozók közül Hazay Samu, honvéd törzstisztjelölt százados zászlóalj-parancsnokot bízta meg.

A mű megírása az 1895-ik év végéig fejezendő be és az 1896-ik év folyamán fog kiadatni.

3. A bizottság végül jóváhagyta az előadó által a «*Magyar hadi krónika*» kiadásának módozataira nézve előterjesztett javaslatot.

A «*Krónika*» e javaslat szerint a magyar nemzet 1000 éven át folytatott összes küzdelmeit felöleli és két kötetben, mintegy 40—50 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog, még pedig a «*Hadtörténelmi Közlemények*»-kel kapcsolatosan olyképpen megjelenni, hogy a folyóirat olvasói ezen a *Millenium* alkalmából szerkesztett kiadványt, mely a magyar nemzet hadtörténelmének *kézikönyve* leendő, *ingyen* megkapják.

A *Krónika*nak I. kötete ugyanis 1895-ben, II. kötete pedig 1896-ban, mint a folyóirat utolsó füzeté fog az előfizetőknek *ingyen* és *bérmertve* megküldetni.

Részletesebben e kiadványról e folyóirat legközelebbi füzeté fog megemlékezni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adalék Szigetvár 1566-ik évi ostromának történetéhez. Szigetvár dicsőséges védelmezésével úgy a magyar, mint a kül-

földi irodalom oly sokoldalú és kiváló módon foglalkozott már, hogy szinte merészségnek látszik, arról még valami újat mondani akarni.

Ámbár az alább közlendő okmány általánosságban újat alig tartalmaz, de érdekes azért, mert a Győr melletti magyar táborból származik, hol a Szigetvár eleste utáni negyedik napon, 1566 szeptember 10-én iratott s tudtunkkal eddig még irodalmilag fölhasználva nincs.

Az okmány czíme: Relatio és kivonata amaz értesüléseknek, melyeket Szigetvárnak 1566 szeptember 7-én a törökök által történt elfoglalásáról külön hírszerzők hoztak.¹⁾

«1566 szeptember 10-én este a császári táborban (Győrött) a magyar csapatok parancsnoka, Báthori Báthory gróf, előtt egy magyar harczos jelent meg és azt a szomorú hírt hozta, hogy Szigetvárt az ellenség elfoglalta és Zrínyi Miklóst, valamint a várban volt harczosokat és más férfiakat is lemészárolta; csak az udvarmester, a várnagy, Schaffner János irnok és az ügyész maradtak életben, kiket az ellenség szorgalmasan vallatott és azután vasra veretett, hogy tőlük a vár tartozandóságai, annak igazgatása és gazdasága felől további fölvilágosítást nyerjen.

Mert megjegyzendő, hogy meglehetősen nagy földterület tartozott Szigetvárhoz, mely úgy a törökök mint Buda felé mintegy 20 mérföldnyire terjedt ki, s így számos török város és helység a többek közt Tolna,²⁾ mely jelentőséges város, évenként pénz és egyéb adóval voltak Szigetvárnak lekötvé.

E harczos továbbá azt jelentette még, hogy ő mint gyalog zsoldos hajdú volt a várban és annak elfoglalása után a törökök maguk küldték őt ide (Győrbe), hogy annak hírét megvigye. Egy második hírnök hasonló megbízással Károly főherczeg ő fenségéhez, egy harmadik pedig Babocsa várába vele egyidjűleg küldetett el. A mi az említett hajdú és mások híreiből összeegyeztethető volt, az röviden a következő:

A török császár eleinte 100,000 részint begyakorolt, részint gyakorlatlan harczossal 29 nap vesztegelt Szigetvár előtt. Ez idő alatt sem éjjel, sem nappal egy órát sem henyélt. Majd ágyútűzzel, majd más utakon gyakorta hosszú, kegyetlen rohamokat intézett a vár ellen, melyeken — különösen pedig a legelsőn — legelőkelőbb katonái mind, valamint a janicsárok is részt vettek. De mindennek daczára Ő császári Fel-

¹⁾ Cs. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteménye. Bécs, Codex 9026, p. 76—79.

²⁾ Tolna maga évenként 1000 magyar forintot volt köteles adóban fizetni.

sége tanácsosa és főkapitánya, néhai Zrínyi Miklós gróf, oly lovagias, vitéz és erős ellentállást tanúsított, hogy még az ellenség sem tudott azon kellőképen csudálkozni. A legdühösebb és leghevesebb rohamok daczára a gróf az új várost tíz teljes napon át megvédte; csak midőn belátta, hogy azt tovább tartani nem lehetséges, csak akkor vonúlt lövegeivel és embereivel éjszaka a legnagyobb csendben a várba vissza; ezután az új várost több helyen fölgújtotta s az rövid idő alatt el is égett.

Ezek után az ellenség a külső vár védőműveit kezdte hevesen támadni, mely támadásokra a vár őrsége élénk tüzeléssel és néhány rész kirohanással válaszolt.

De midőn az ellenség lövegtüze oly hevesse vált, hogy a lelőtt és összedőlő védőműveket már nem lehetett eléggé ellentállóvá tenni, továbbá midőn AliPerteve pasa az eddig megközelíthetlenné tartott oldalon, a mocsaras, lápos földön a keresztény parasztok ezrei által csatornákat, árkokat huzatott, a vizeket levezettette, a talajt földdel, faművekkel kiegyenlítettette és rohamra alkalmassá tette, akkor a veszély nagygyá nőtt. A munkálatok megghiúsítására a mi részünkről irányított tüzelésre az ellenség nem is ügyelt, hiszen tudta, hogy a golyók csak szegény, keresztény parasztokat találnak, kik itt köteles robot munkájukat végezik.

Szigetvár megrohanásánál Ali Perteve pasa találmanya vált be különösen, t. i. egy, kocsikra fölépített, hídszerű út alkalmazása. Az előszeretettel alkalmazott támadó eszköz három egymás mellé és 14 egymás mögé állított, jól összelánczolt és egymásba akasztott, erős fatörzsekkel megrakot kocsiból állott, mely a kitöltött árkon át a várfalak közvetlen közelébe tolatott és azon át történt a roham. De mindezek daczára néhány ilyen roham visszavetettet; a harmadik roham alkalmával pedig az történt, hogy a támadó mű föltalálója, Ali Perteve pasa Zrínyi szeme láttára agyon lövetett.¹⁾

Az őrség minden veszély és szorongatás daczára, mely még a jövőben is előtte állott, az előkelő pasa halála fölötti örömének kifejezéseül trombita és tárogató mellett mulatott és üdvölvéseket tett.

Zrínyinek és az őrségnek emez újjongása Ali Perteve pasa halála fölött a török császárnál olyan haragot és bosszúságot idézett elő, hogy az összes pasákat, a szandesák bégeket, agákat, sphahikat, janicsárokat és egyéb harczosait komolyan megintette, hogy a várat még inkább, mint eddig tették, minden oldalról rohanják meg.

¹⁾ Megemlítendő, hogy Ali Perteve pasa a megelőző évben Málta szigetén, Szt.-Elmos elfoglalása alkalmával e támadó műveket szintén sikerrel használta volt.

Miután Zrínyi gróf magyar szokás szerint az első bástya mögött vesszőfonatból, fából és földből egy kerítést készíttetett volt, elrendelte, hogy e mögött hasonló kerítést készítsenek, közben pedig lőport ássanak el oly módon, hogy ha az ellenség az első kerítést netán elfoglalná és azon át bejönni akarna, a lőpor meggyújtása által levegőbe repüljön.

Ez az intézkedés sajnos, a védők vesztére volt, a mennyiben az ellenség lövegeinek megfeszített működése folytán az első bekerített védőművet oly rohamosan rombolta le, hogy az elásott lőpor nemsokára nemcsak neki, hanem a mieinknek is tetemes károkat okozott, sok embert megölt és a vár végleges elvesztésének nem csekély okává is lett.

Ez esemény után Zrínyi a külső várat hátrálva elhagyni volt kénytelen és a belső várba vonult vissza, hol a tűz terjedése folytán még sokkal nagyobb szerencsétlenség történt.

Midőn az ellenség a tizenötödik és utolsó rohamot intézte, egy asszony vigyázatlansága és gondatlansága folytán egy pince-boltozatban, hol tetemes mennyiségű lőpor volt főlhalmozva, tűz támadt, és a lőpor fölrobbant. A még meglevő harcosoknak jó része és még mások is sokan életüket veszítették ez által és a gyászos vég evvel is előmozdított.

A vár belsejében a tűz annyira elhatalmasodott, hogy a gróf már semmi védelemre sem számíthatott. A férfias, lovagias és vitéz gróf számára utoljára a legnagyobb szükségben már nem maradt egyéb hátra, mint hogy a vele lévő nemesekkel és harcosokkal a vár kapuiból a hídra kirohanást intézzon. A kaput kinyitatta és páncélingben, fején magyar sisakkal, kezében pisztolylyal, oldalán pallossal lépett ki a hídra. Pisztolyát egy előkelő törökre sütötte, — kit jól el is talált — azután eldobta, a palloshoz nyúlt és oly vitézül vagdalkozott maga körül, hogy az ellenség közül senki sem férközhetett közelébe.

A mint a török császár ezt meghallotta, megparancsolta, hogy Zrínyinek horvát nyelven kiáltsák oda, hogy: «azt, mit eddig tett, meg nem történtnek fogja tekinteni, ha magát kegyelemre megadja, és az ő nagylelkűségére, melyre mint vitéz hős biztosan számíthat, bízza magát».

Erre a gróf azt felelte, hogy neki a szultán kegyelme nem kell. Inkább becsületesen meg akar halni hitéért és királyáért, mint a szultán zsarnoki hatalmában élni. Halála nem fog megbosszulatlan maradni. De ha Isten is úgy akarja, a törökök őt élve nem fogják bírni.

Miután a császár ezt a feleletet meghallotta, egy külön janicsár-csapatot bízott meg azzal, hogy Zrínyit lelőjjék, a mi nemsokára meg is történt. A gróf bal mellén átlöve leesett és halva volt.

A többi nemes is osztozott sorsában. A törökök Zrínyi fejét levágták és azon frissen és véresen a császárhoz vitték. A szultán nagy örömet

érezte e fölött, bár még sokkal jobban szerette volna őt élve bírni, és mindenféle fenhéjázó kifejezéseket használt ez alkalommal.

A gróf pedig, ki oly vitéz és derék volt, dicsőségesen és boldogan is halt meg. Mert míg a világ áll, Zrínyi dicsősége is élni fog. Jobb is így az egész kereszténység számára, Isten kegyelme legyen az ő és minden más lélekkel és vidám föltámadás. Amen !»

A Relatio eme kegyeletes mondása után megemlíti, hogy a szultán a várost és várat azonnal kiüríttette és kitisztíttatta; «miután mindig kissé gyengén érezte magát, nagy diadallal bevonult oda s ott lefeküdt. — A keresztények és a törökök holtteste a mezőkön összehordattak és együtt elégettettek. A törökök, kiket Zrínyi e hadjárat folyamán nagy számban ejtett foglyul, a lőportorony fölrobbanása alkalmával mind elpusztultak. 2000 keresztény nőt és gyermeket találtak még életben; ezeket a Dunához kísérték, ott hajóra tették és Konstaninápolyba vitték.

A vár élelmiszerekkel jól el volt ugyan látva, de azokat a tűz mind elpusztította. Csak néhány élő lovat találtak, a melyeket magukkal is vittek.

A mi a veszteséget illeti, állítólag 10,000 török harczos esett el Szigetvár előtt, nem számítva ide a parasztok nagy számát, kiknek a rohamokat azoknak élni kellett végig küzdeni. Nemesak a török hódoltság népei voltak ezek, hanem még Eszékéről is voltak köztük, kik mind a földmunkák stb. elvégzésére hurczoltattak ide.

A császári lőszerkészlet és a lövegek nagy része elpusztult s csak csekély számú használható löveg maradt meg.

Az ellenség a várat 20 faltörővel és 200 egyéb löveggel lövette volt.

Miután Szigetvár bevételét, 20,000 ember Babocsára küldetett, hogy a várat ostromolja. A szomszéd Csákány és Csurgó városok ellen szintén török hadosztályok küldettek. Babocsa a roham után megadásra szólíttatván fel, először férfiasan tagadó választ adott, de később látva csekély erejét, félelem szállta meg az őrséget, a várat felgyújtotta és elhagyta. A szomszéd várak ezt látva, sajnos, követték a rossz példát.

A török főhadiszállásban eleinte azt tervezték, hogy a győzelmes sereggel Stiriába fognak betörni, és erre nézve a szükséges előkészületeket meg is tették. De miután értesültek arról, hogy Károly főherczeg nagyszámú sereggel a Drávánál áll, e terv kiviteléről lemondtak.

Jelenleg sokat beszélnek arról, hogy könnyen lehetséges, miszerint az ellenség Szigetvárról Sopronba s onnan Bécs felé akarja pusztításait vinni. Kelt a győri táborban, 1566 szeptember 10-én. Az örök Isten adjon jobb időket.»¹⁾

¹⁾ A kéziratban nincs aláírás, de kétségen kívül Báthorytól ered. Hogy

A mi eme relatió nál különösen figyelemre méltó, az az, hogy a császár halálát oly tökéletesen tudták eltitkolni. Mint a magyar harczos adataiból is látjuk, minden intézkedés utolsó perczig mint a szultántól eredő van föltüntetve. A relatio egyetlen mondása utal a szultán gyöngéjére, de az is helyre van ütve avval, hogy a tömeggel el tudták hitetni, miszerint a császár diadalmenetben vonult be a várba s ott helyezkedett el.

Közli: *Gömöry Gusztáv.*

*Lamberg gróf császári biztos följegyzései a kurucz háború idejéből — 1704.*¹⁾ Nevezetes játéka a sorsnak, hogy az 1848-iki forradalom alatt szerencsétlen véget ért gróf *Lamberg Ferencz* altábornagnak egyik őse, 144 évvel korábban szintén mint császári biztos küldetett volt Magyarországra. Levélben tett tudósításai, valamint a magyarországi eseményekre vonatkozó egyéb följegyzései új dolgokat ugyan keveset tartalmaznak, de a részletekben mégis világosságot vetnek némely dolgokra, melyeknek megismerése nem lesz talán érdektelen.

A magyar elégületlenekkel, kiknek ügyét az érdemes kalocsai érsek, *Széchenyi Pál* gróf, vette kezébe s igyekezett nagy buzgalommal előmozdítani, köteendő fegyverszünet és béketárgyalásokhoz a bécsi udvar mint császári biztost, *Lamberg* grófot küldte ki. Az érsek a Győrött levő *Lamberg* grófot Pápára hívta meg, hol a tárgyalások megtartandók voltak.

1704 június 30-án az érsek saját kétfogatú hintóját, 300 Rákóczy-lovas fedezete alatt küldte a császári biztos elé Győrbe.

Lamberg azonnal útra kelt, s a sümeghi várban szállt meg, hová *Forgách Simon* gróf, a kuruczvezér is beérkezett volt, s hol az érsek által a legnagyobb tisztelettel fogadtatott.

Az első tárgyalások alkalmával semmi egyéb nevezetes dolog nem történt, mint hogy elfogadtatott az a terv, melyről az érsek többször nyilatkozott, hogy t. i. ő el van határozva, a Pozsonyból érkezett két küldöttel, *Viza* esperessel és *Okolicsányi Pál* ügyvéddel, a Dunaföldvárnál (Soltnál) levő Rákóczy-táborba menni s ott „addig ütni a vasat, míg meleg”.

A Rákóczy-lovasok kíséretére nézve meg van jegyezve, hogy *Lamberg* az úton igen barátságos volt azokhoz, a tiszteteket megvendégelte, a legénység közt pedig többször bort, kenyeret és szalonnát osztatott ki.

kihez intéztetett, az sem tűnik ki, de alkalmasint valamely Bécsben levő egyénhez.

¹⁾ Adatok a *Lamberg* grófok Alsó-Ausztriában, Ottenstein várában levő gazdag levéltárából.

A császári biztos továbbá sok fogoly felkelőnek a bilincsek viselését elengedte, a mi természetesen általános örömet okozott.

A mi a fölkelő csapatok legénységének gondolkodását illeti, Lamberg azt veszi észre, hogy azok nagyon hajlandók a békére, mert nyíltan ki is jelentették, hogy „sem kenyerüket, sem zsoldjukat nem kapják pontosan, sőt hogy kenyerük 3—4 nap óta épenséggel nincs is”. Legalább is a fegyverszünetet szeretnék, hogy erő gabonájukat betakaríthassák.

Különben pedig Lamberg a körletben levő s szeme elé került Rákóczy-csapatokról úgy vélekedik, hogy azok jól fegyelmeztettek, jól vannak öltözve, felfegyverkezve; a tisztek mind igen előzékenyek és udvariasak és nagyobbára bírják a német nyelvet. Többek közt tőlük hallotta azt is, hogy a Koronczó mellett vesztett csata óta Forgách gróf vezérük tekintélye és a benne helyezett bizalom nagy csorbát szenvedett és pedig azért, mivel Forgách az ütközet előtt a harcztéren de Viard császári ezredessel párbeszédbe elegyedett, a miből azt gyanítják, hogy az ütközetet szándékosan kellett nekik elveszteniök.

Nem lesz könnyű dolog Forgáchra nézve az előbb élvezett bizalmat visszanyerni, habár most ő avval a komoly szándékkal bír is, hogy ha a tervezett fegyverszünet nem jönne létre, seregével betör Ausztriába és mindent, a mi útjába kerül, tűzzel-vassal elpusztít.

A kegyes érsek az egyetlenegy, ki erről a tervről Forgáchot lebeszélni igyekszik, ami eddig sikerült is neki. Különben Forgách is jobb oldaláról mutatta be magát, amidőn a katonái által a parasztoktól erővel elvett 500 darab marhat tulajdonosaiknak visszaadatta, a legénység közül pedig 8 főkolompot fölakasztatott.

Heister gróf tábornagy elhagyta Tata melletti táborát és Magyar-Óvárhoz nem messze szállt új táborba. A Pozsonynál vert híd újból leromboltatott. Viard ezredes néhány ezer emberrel Sopronba vezényeltetett, hogy az ott portyázó fölkelőket szétverje.

Miután a fölkelők Styriába is kalandoznak, sőt ott több helységet hamuvá égettek, továbbá mivel a Rákóczynak való meghódolásra és hadi szükségletek harácsolására nézve is felhívások bocsáttattak ki, a bán, gróf Pálffy, utasítottatott, hogy Horvátországba menvén, ott e terveket meghíúsítsa és az országot a fölkelőktől megtisztítsa.¹⁾

Július első napjaiban jött a hír Bécsből, hogy a császári hadbíróság által, a Bajorországban levő francziák nevében Marsin gróf tábornagy által a Rákóczy-forradalom emelésére kiküldött és Bécsben elfogott biz-

¹⁾ Mindezek az intézkedések június havában történtek.

tos, Bonnet Honorius hadnagy és társa Bötke György ügyében összehívott Judicio delegato ítéletét már meghozta és azt végre is hajtotta.¹⁾ Bonnet nevezetesen fölakasztatott, míg Bötke lánczokba verve kényszer munkára egy határvárba szállíttatott. Továbbá annak is híre ment, hogy Heister gróf császári parancscsal Bécsbe idéztetett, de hogy miért, azt nem lehet tudni.

E közben az érsek sümeghi kastélyában a Dunán innenről nagyszámú magyar nemes gyülekezett össze, hogy az ország békéjéről tanácskozzanak.

Az érsek ama szándéka, hogy személyesen elmehessen Rákóczy táborába, nem teljesülhetett, miután *július 5-én* Szegedről beérkezett hírek szerint, Rákóczy 10.000 emberrel, elegendő tűzérsséggel és bőséges élelmi szerekkel ellátva, a Bácskába benyomult. Beszélték azt is, hogy Rákóczy a császári ráczokkal összeütközött s ez alkalommal meg is sebesült volna. A két kiküldött, Viza és Okolicsányi, mégis útra keltek Földvár felé.

Székesfehérvártól három mérföldnyire, Keresztes faluból, Széchényi a cseklézi postamestert, *Kákonyi Jánost* számos, a pfalzi választófejedelemhez, Kaunitz gróf birodalmi kancellárhoz és Pálffy grófhöz intézett levéllel Bécsbe küldte, hova az július 21-én érkezett be.

A kívánt útleveleket²⁾ Rákóczy sem a császári biztosnak, sem pedig az érseknek ki nem állította. A Budán levő Rátkay magyar kamarás, ki szintén azt a császári parancsot vette, hogy Rákóczyhoz menjen, még július 26-án is ugyanott volt, és a tovább utazástól mindenféle hamis ürügyek alatt tartóztatott vissza; így mintha nem tudták volna egész biztosan, hol van Rákóczy éppen most stb.

Augusztus 4-én a fölkelők egész Győr vár kapujáig kalandoztak s a közlekedést nagyban megnehezítették.

Lamberg Győrött várta be az események fejlődését s az érsekkel élénk levelezésben lévén, a hadi eseményekről jól volt értesülve.

A császári főhajósmester, Gössinger Bécsből augusztus 5-dikén Pozsonyba érkezett, hol a Dunán egy hadi híd veretésén fáradozik.

Egy Székesfehérvárról, Urly századostól augusztus 6-án beérkezett jelentés azt mondja, hogy a környéken mintegy 1000 kurucz tartózkodik, kiknek 18 lövegük is van, de nagyon kereszténytelen módon járnak el; a vetéseket legázolják, a malmok vizét elvonják. Ő, Urly, nem kimél semmi gondot és fáradságot, hogy a vár védőműveit helyreállítsa.

¹⁾ 1704 július 4-én.

²⁾ Alkalmasint Rákóczy táborában.

Daczára a majdnem mindennapi háborgatásnak, az erősen megrongált várfalak fölépíttettek és berendeztetek. A fölkelők tegnap három oldalról nyomultak a vár ellen, de szerencsésen visszautasítottak; megkísérlették ivóvizünket elvonni, de ő, Urly ezt megakadályozta, az úgynevezett Quarient¹⁾ malmokból pedig, melyek még a császáriak kezében voltak, fölhozatta a szükséges eszközöket a várba és a helyőrség megélhetése céljából lórővel járó malmot rendezett be.

Heister tábornagy augusztus 9-én ismét a sereghez jött vissza. a nélkül, hogy Bécsbe való idézésének oka kiderült volna. Hadsereg-parancsot adott ki, mely szerint a Németországban lévő régi császári csapatok egy bizonyos része erősítésként a magyarországi hadszínhelyre fog vonatni, mely intézkedés az ott kivívott előnyök folytán vált lehetségessé.

Győrből, augusztus 13-án 200 ember, néhány löszerkocsi, 3 löveg, 50 dragonyos, 3 mozsár, valamint bizonyos számú töltött bomba indítatott el Magyar-Óvárra. Néhány nappal előbb — augusztus 9-én — a fölkelők Szent-Miklóst fölgújtották, abban a reményben, hogy a tűz a várat megtámadni és az ott lévő császári kapitányt 100 muskétásával együtt elpusztítani fogja.

Kisfaludy császári huszár-százados nemrégiben fogságba jutott, mint beszélük, saját akaratából.

Pozsonyból augusztus 13-án az a hír érkezett, hogy a mint a Duna-híd elkészül, a nagy Csallóközben táborozó Bercsényi hadtestét akarják megtámadni s őt a Pálffy-birtokokra visszanyomni. Reménylik azt is, hogy Heisternek sikerülni fog a Győr-szigeten lévő fölkelőket megadásra bírni.

Rátkay, kamarai-tanácsos, augusztus 13-án Rákóczyhoz történt kiküldetéséből 30 lovas kíséretében vissza tért Budára s onnan útját tovább folytatja Bécs felé.

Augusztus 23-án Lamberg a kalocsai érsektől levelet kapott, melyben említve van, hogy e perczben Károlyi az érseknél tartózkodik, ki Rákóczytól szigorú parancsot vett, «a császáriak ellen több ellenségeskedést el nem követni», a mit Heister tábornagnak is tudomásul akarnak adni, hogy ő is hasonlókép járjon el. A levél további folyamán még azt írja az érsek, hogy ő azonnal Gyöngyösre, a Rákóczy-táborba fog menni, hova Bercsényi és Forgách is leérkeztek már.

Biztos hírek mondják, hogy miután Erdélyben Rákóczyt fejede-

¹⁾ Quarient a bécsi városi őrségnél hadnagy volt és még a korábbi években szerezte meg eme malmokat, melyeknek neve innen származott és még ma is ismeretes.

lemmé választották, ő tetemes küldöttséget gazdag ajándékokkal küldött Konstantinápolyba a szultánhoz és nemcsak tudatta vele megválasztását, hanem oltamát is kéri, avval az ígérettel, hogy sokkal nagyobb adót fog fizetni évenként elődjeinél. Ezt a küldöttséget azonban a szultán elutasította és azt izente: «hogy Rákóczy miatt a római császárral a békét megszegni nem akarja, Rákóczy tehát reá ne számítsen».

Mindenfelé a bekövetkezendő fegyverszünetről beszélnek; így jó jelnek veszik azt is, hogy Bercsényi gróf neje a pozsonyi Clarissa-zárdában levő leányának augusztus 25-én azt írta, hogy őt nemsokára meg fogja látogatni; bár most a fölkelők sok vezére együtt van is.

Ocskay a pozsonyi parancsnoksághoz, Turóczy pedig Gückel ezredeshez Dürnkutba szintén a fegyverszünet érdekében írtak. Mindazonáltal három zászlóalj kurucz üres kocsikkal Pozsony városa ellen nyomult és sok gabonát vitt onnan el; Éleskő várát a kuruczok ostromzár alá vették, Nyitrát elfoglalták, parancsnokát pedig néhány tiszttel együtt elfogták és Pozsonyba vitték, míg a legénységet nagyobbrészt saját szolgálatjukba vették.

Károlyi a Heister által kiosztott császári amnestia-pátensekre hasonlókkal felelt; úgy látszik különben, hogy a dolog sem fegyverszünetre, sem békére nem fog kerülni.

Saras — vagy Garas — György báró, Szirmaynak, ki nemrég küldetett Rátkay helyett, mint császári biztos Magyarországra, titkára tanúsítja, hogy Szirmay Bercsényivel Magyar-Bélben tanácskozott, ki őt biztosította, hogy nemcsak eláll az ellenségeskedésektől, hanem vele együtt Rákóczyhoz fog menni, hogy a további bajoknak elejét vegye.

A bányavárosokból azt írják, hogy az idei termés aranyban és ezüstben igen csekély és az egésznek Rákóczy számára kellett kiszolgáltatni. Így néhány nap előtt 24,000 forint küldetett neki.

Az egész országban jóformán csak kisebb és nagyobb fajta Rákóczyveretű rézpénz van forgalomban.

Szeptember 13-án végre létrejött az óhajtott fegyverszünet, melyet Ő Felsége a császár jóváhagyott.¹⁾ Az erre vonatkozó intézkedések az országban lévő különböző hatóságok és parancsnokságoknak azonnal megküldettek és azok utasítottak, minden ellenségeskedéstől, rablástól, portyázástól stb. tartózkodni, amint a kuruczok is hasonlóképen becsületesen tartoznak eljárni.

¹⁾ A fegyverszünet tartama szeptember végéig volt meghatározva, de a tanácskozások lassú menete folytán először október 15-éig, aztán pedig október végéig hosszabbított meg.

A dolgok rendbehozására a magyarok részéről három képviselő, Károlyi, Ráday és Jánoki, küldetett ki. Mindenki bizton reményli a nyugalom bekövetkezését.

Rákóczy még előbbeni táborhelyén (Gyöngyösön) van. Francia, bajor és egyéb nemzetiségű követek, valamint sok magyar küldött volt ott nála, kik *mind*, a két első kivételével — mint azt bizton tudom — a római császár Ő Felségével és törvényes magyar királylyal való kiegyezést tanácsolták.

Nehéz leírni, mennyi fáradságot és buzgóságot fejtett ki a két fent említett követ, hogy a békét hiú ígéretekkel megakadályozhassák.

A Budáról Duna-Földvár felé indult császári csajkák a fegyverszünet kihirdetése után meglehetősen zsákmánynyal terhelve visszatértek. Útjuk előtt egész Vörös-Mártonig csak pusztá földeket láttak, a hajómalmokon pedig csak kevés embert találtak, kiket elfogtak, míg a hajókat és malmokat fölgújtották.

Egy Földvárról Budára érkezett kapitány, a Thürheim ezredtől, avval van megbízva, hogy sánczmunkához szükséges anyagot és szerszámot hozzon, miután a Földvár jobb oldalán levő sánczot jobb védelmi karba akarják helyezni.

A fegyverszünet daczára itt-ott még mindig történnek ellenséges portyázások, melyeket azonban csekélységük folytán természetesen jelenten nem akarok.

A kuruczok Munkács volt parancsnokát, Auersperg gróf császári ezredest és kamarást, valamint a Montecuccoli-ezred alezredesét és Munkács alparancsnokát, Martinit, kik mindketten a fönti vár elfoglalása alkalmával fogságba estek, szabadon bocsátották.

A császár a fölkelés megszűnése érdekében tett fáradozásai és egyéb érdemeik elismeréseül a kalocsai prépostot, Vizát, püspökké, Széchényi érseket pedig valóságos titkos tanácsossá nevezte ki; a korponai főkapitányt, Herberstein Hannibal grófot pedig táborszernagygyá léptette elő.

A magyar, egyszersmind császári tábornok, Koháry István gróf, október 4-én Bécsből hajón Pozsonyba ment, hogy a kilátásban lévő, Selmeczbányára összehívott magyar congressuson részt vegyen.¹⁾ Őt követték másnap Seilern János Frigyes báró, titkos tanácsos, az egyesi-

¹⁾ Ügylátszik, Koháry nemsokára más megbízatást kapott, miután találtunk egy tudósítást, hogy a Németországban lévő hadsereghez vonúlt be; ennek azonban ellentmond egy másik hír, mely őt november 12-én Selmeczbányáról Bécsbe érkezettnek mondja.

tett németalföldi tartományok követe Hamel-Bruyninx Jakab János, és Nienrode urak.

Én Győrről október 5-én indultam Pozsonyba.

A miniszter urak a selmeczbányai congressusra szóló útleveleiket csak e hó 9-én kapták meg Rákóczytól, s útjokat Szereden és Léván át meg is kezdték.

Rákóczy, kinek most Kassa is birtokába jutott, úgy hírlik, szintén elmegy Selmeczbányára, és addig míg az egyezmény megkötetnék, egy közel lévő fürdőhelyen (Vihnyén) fog tartózkodni. Ez idő alatt a pesti oldalon Eszterházy Antal gróf lesz a parancsnok.

A magyar főparancsnok, Beresényi Miklós gróf, Selmeczbányára való elutazása előtt összes, mintegy 7000 embert számláló, a Vág mentén föllállított csapatai fölött szemlét tartott és az ideiglenes parancsnokságot Senyey István báró, Bazinban tartózkodó ezredesnek adta át, kinek magaviselete általánosan dicsérőleg van megemlítve, mint olyan emberé, ki nemcsak szigorú fegyelmet tud tartani csapatai közt, hanem előforduló kihágásoknál elégtételt ad és vesz is.

Forgách Simon gróf még Kassán tartózkodik, hol sokan Rákóczy pártjára állottak. Forgách Erdélybe fog menni.

A miniszter urakkal, valamint a császári követekkel a tanácskozássok folyama alatt — október 21-én — a legnagyobb tisztelettel bántak el. Így például mindegyikük egy embert kap órségül és a Rákóczy-katonák tisztelegnek előttük; ha pedig valamelyikük sétálni megy, vagy pedig kikocsizik, akkor mindig egy teljes díszben lévő magyar őrnagy kíséri az illetőt, mely esetben még annak nyelvismeretére nézve is udvarias tekintettel vannak.

A dolgok állásáról, a megbeszélt pontozatokról nem akarok és nem szabad még nyilatkoznom.

A fegyverszünet különböző okokból október végéig meghosszabbítatott.

Október 24-én érkezett ide a nagybritanniai bécsi követ, Sir Stepney, valamint a magyar kamara-elnök Volikza gróf is, hogy a megállapodásoknál jelen legyenek.

A rácz generális, Monasterli, valamint Jeney kapitány Bécsben vannak, hogy a magyar mozgalmakról az illető magas helyeken és hivataloknál szóbeli jelentést tegyenek és fölvilágosításokat adjanak.

A Selmeczbánya és Bécs közti útvonalon és vice-versa a bécsi várőrségi hadnagy Kreinitz van, mint futár alkalmazva.

Eszterházy gróf nádor nem hívatott a selmeczi béketárgyalásokhoz; helyét ott a nádorhelyettes, Pinyey János báró, tölti be, ami a dol-

gok menetét nagyon hátráltatja, miután többször volt már kénytelen Fraknóvárra menni, hogy Eszterházyval értekezzék és tanácsát kikérje.¹⁾

Rákóczy fejedelmi megtisztelésben részesül. Így nemrégiben midőn a vasas fürdőből a városba kocsizott, trombiták és harsonák hangjainál sütötték el a mozsarakat, az egész helyőrség fegyverbe lépett, a város előljárósága pedig a kapu előtt állott föl s Rákóczyt egy hangosan és tisztán hallatszó, újjongó latin beszéddel fogadta.

Hasonló kitüntetéssel fogadtatott Bercsényi és neje is, csak az előljáróság nem jelent meg fogadásukra. Bercsényi feleségével a császári kamara-udvarba szállott meg.

Tököly négy követe egész csendesesen lőn fogadva s egy magán házban elszállásolva.

A bányaáldásról közelebb azt hallottam, hogy az kissé javult, de Rákóczy az egész ezüst pénzt magához vonja, ezért azonban havonként 100,000 birodalmi tallért veret rézből katonái számára.

A mi az egyezkedési tárgyalások menetét illeti, azt reménylik, hogy mintán Nagybritannia követe is itt van, kinek nyomatékos befolyása van, hogy az most már gyors és eredményes, kedvező lefolyásnak néz elébe.

A futár-közlekedés a bécsi császári udvarral, valamint a követekéi illető udvaraikkal, igen élénk; így tegnap is, október 27-én, Heinmann angol hadnagy, továbbá egy holland tiszt mentek el innen irományokkal és levelekkel. Nem kevésbé váltakoznak kölcsönösen különféle megbízásokkal a magyar kamaratanácsosok, Rátkay és Palugyai is.

Nagyban és egészben mégis az látszik, hogy a magyar fölkelők a békére általában kevés hajlamot mutatnak, úgy hogy úgy az angol, mint a hollandus követ egy legutóbbi tárgyalás alkalmával azt a kemény kijelentést tették, hogy «legközelebb el fognak utazni».

Mint Morvaországból és Alsó-Ausztriából írják nekem, a Morva és Lajta menti lakók attól félnek, hogy a fölkelők a folyókon átmenve, pusztítva fognak betörni, miután október utolsó napján a fegyverszünet lejár és az már meg nem hosszabbíttatik. A lakosok tehát ingóságait részint Bécsbe — mely eddig erős fallal vétésett körül — részint Auszria belsejébe viszik.²⁾

¹⁾ Így újlag okt. 28-án érkezett ismét vissza Fraknóról.

²⁾ Ez a hír alkalmasint föld- és nemesi birtokosoktól ered, a nép aligha volt abban a helyzetben, hogy mindjárt menekülteget volna, hanem továbbra is egy esetleges invasio veszedelmének maradt kitéve.

Mit írjak erről jó barátainnak, mit tanácsoljak nekik, mivel vígasztaljam őket, mikor mi itt a forrásnál sem tudjuk biztosan, miként fog a jövő alakulni!

Miután a fölkelés vezetői itt — Selmeczbányán — a békére való legcsekélyebb hajlamot sem tanúsították, az összes idegen követek és egyéb meghatalmazottak november 12-én innen Bécsbe utaztak, én pedig ismét Győrbe mentem.

Alig hallotta meg e lépést Rákóczy, midőn erre november 14-én avval a parancssal felelt, hogy Érsekújvár vára tekintendő első támadási pontnak. Francia mérnökök, kiket az egész országban mindenütt lehetett találni, Komárom erődítéseit ez alatt pontosan megvizsgálták és Rákóczynak azt tanácsolták, hogy előbb ezt a várat igyekezzék elfoglalni. Trencsén vára ellen pedig megtorlás volt gyakorolandó, miért is azt ismételtlen megtámadni volt szándéka, miután az utolsó esemény alkalmával 100 vitéz magyar vesztette itt életét.

A fölkelők közt vannak Budiani (Bottyán) és Czandor (Sándor) László is. A pesti oldalon a helységek ismét fölkelésre hívtak és Pesttől másfél mérföldnyire, Pilis-Csabán, Jánkó János, Veres-Kalászon pedig más két főnök van, kiknek neveit nem tudom. A hírek azt mondják, hogy a környéken még más helységekben is fölkelő csapatok vannak, a faluk pedig megbízattak, hogy sánczokat emeljenek, hogy így könnyebben és biztosabban portyázhassanak Pest felé. Továbbá minden 12 éven felüli paraszt fiúnak meg kellett esküdnie: hogy a császáriaknak fuvarozást nem teljesít, sem pedig Pestre nem megy. Hogy ellenkező esetben mi vár rájuk, annak kimutatására minden helységben akasztófát állítottak fel. Földvárnál Rákóczy szorgalmasan készítteti a hajókat és csajkákat, hogy csapatai alkalmilag a császáriak ott lévő sánczeit megtámadhassák.

Budán és Pesten részünkről minden úgy van elrendezve, hogy minden támadással szembe szállhatunk — így az árkok a Duna felé szintén megmélyítették.¹⁾

Ráczok és hajósok azt beszélik, hogy midőn az ősszel Belgrádban voltak, ott több magyar ruhába öltözött francia tartózkodott, kik őt, pénzzel terhelt lovat vittek magukkal és az ottani pasától útlevelet kértek, hogy háborítatlanul mehessenek Rákóczyhoz.²⁾

¹⁾ Budán Pfeffershosen csász. tábornok nemcsak a Víziváros felé eső, hanem a várostól a hegyekig húzódó árkokon is szorgalmasan dolgoztatott.

²⁾ Ez, valamint az is, hogy a törökök a magyar fölkelők táborában

A Rákóczy fogságában lévő Ritschán tábornok 3000 forint vált-ságdíj lefizetése és 50 fogoly fölkelő szabadon bocsátása által maga is kiszabadult és Pozsonyba ment, honnan november 16-án a mi úgynevezett béke és egyezkedési apostolaink, Viza János és Okolicsányi, szintén Bécsbe mentek.

Amint már biztosan tudják is, a mi szerencsétlen ezredesünknek, Gückel Morva melléki parancsnoknak, a kurucz betöréseket visszaverni nem sikerült, ami úgy az udvari hadi tanácsnál, mint magánál az udvarnál is nagy visszatetszést szült; ennek folytán november közepén vissza is hívatott s helyébe Dillherr báró ezredes neveztetett ki.¹⁾

Ez időben Lamberg úgy látszik Heisternél tartózkodott, mert jegyzőkönyvében egész röviden ezt írja: «Zik (talán Zichy) Péter és Király István urak bizottsági ügyekben voltak itt Győrből és nálam valamint Heisternél jártak».

Földváról azt a hírt vettem, hogy a fölkelők, kik a Dunasziget sánczaiban voltak, december 7-én reggel négy és öt óra közt a folyó-ágon átkeltek és Földvárt megtámadták. Már azt hitték, hogy a helység veszve van, miután a kuruczoknak az első árkot átlépnie és néhány házat az első meglepetés perczében megszállnia sikerült. De egy három órán át tartott makacs és bátor védelem után a kuruczok sánczaikba visszavetettek, mi közben kétségbeesetten harczoltak és egy ezredet és egy zászlótartót veszítettek.

Kuckländer tábornok Esztergomban, ki Bottyánt támadta meg, hír szerint annak igen fontos iratokat tartalmazó irodáját fogta el. Egy Tatáról Esztergomba vallatásra vitt magyar embernél, ki Bottyánnal állítólag élénk levélváltást folytatott volna, egy írást találtak, melyben Hillebrand fölkelő főnök Kalocsáról a «rácz nemzethez» Rákóczy nevében felszólítást intéz, melyből kitűnik, milyen ígéretekkel és kiváltságokkal igyekezett őket saját pártjának megnyerni.

háborítatlanul jártak, keltek, kereskedést űztek, eleinte diplomatiái beavatkozásokat vont maga után; később pedig még egy császári tiszt is küldött a temesvári pasához avval a kérdéssel, tudja e ő ezeket, valamint azt is, hogy nemrég 30 francia, nagyobbára tiszt, nagy összeg Rákóczynak szánt pénzzel érkezett Temesvárra és ment onnan tovább? A «Hadt. Közl.» 1892 áprilisi számában, Érsekújvár megvétele 1704-ben című műben, 233. lapon Thaly Kálmán felsorolja a francia tisztek neveit és a pénzüsszeget is.

¹⁾ Dillherrnek november 23-án megtett első szerencsés föllépéséről Lamberg kimerítő tudósítást ígér, ha eléggé megbízható híreket fog erről kapni.

Deczember 13-án Schuhknecht őrnagy Bajnáról¹⁾ azt jelentette, hogy 300 lovassal Földvárra indult, hogy az oda már korábban 200 lovassal kiküldött Loggau²⁾ kapitánynyal egyesüljön; ide küldetett a rácz alezredes Mindszenti is 600 lovassal — a Simontornyán, Székesfehérváron és Földváron lévő huszárokon kívül — hogy ezt a helyet a fölkelők minden további támadása ellen megvédje.»

Evvel végződnek Lamberg följegyzései.

Közli: G. G.

Levelek Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjáratáról.

I. Csáktornyából febr. 4. A miénkek is Sziget erősségét ostromolni kezdettek és remélik, hogy azt rövid idő alatt, még a télen beveszik, mert a víz erősen be van fagyva, ezért a mieinknek ezen egy segítségök van a vár megszállására. Ezen erősségnek három visszavonuló helye van egyik a másiktól elkülönítve és választva, mint az újváros a régítől egy híd által, mely azon vízen viz keresztül; a régi város pedig a vártól v. vár felől, mely a mocsárban is fekszik, hosszabb híd által választatik el. Az említett erősség 1566-ban, Szoliman török császári dejében, ki az ostromnál jelen volt s egy nappal halt meg előbb azon alkalommal, mint gróf Zrínyi Miklós urat ő excellentiáját, a mostani gróf Zrínyi Miklós úrnak őst meggyőzték, minthogy segítségére nem mentek, jutott a törökök kezébe és mostanáig azok bírták. Az a hír, hogy a törökök erősen gyűlnek össze; ellenben gr. Zrínyi úr ő excellentiája is elhatározta velök harcolni és szerencsét próbálni, ha a törökök meg akarnak állani (a harcztot elfogadják).

II. Szlavóniai véghelyekből írt levél kivonatja febr. 4. Gróf Zrínyi úr ő excellentiájának előhaladásáról egyéb újság nem érkezett, minthogy a törökök Pécsről kijöttek. Mondják Szigethről is, hogy azon erősség is gróf Zrínyi úr ő excellentiájának megadta magát.

III. Pozsonyból írott levél. Ezen vidéken ismét valami ellenség látható, kik Nagy-Szombat felé erősen járnak, ezért néhány gyalogszázad megy oda, hogy az őrséget inkább védelmezhessék, midőn attól félnek hogy a Duna vize és más folyók erősen be levén fagyva, ott még hozzánk idegenek is jöhetnek és talán az egész Csallóközt elfoglalni szándékoznak. Isten távolítsa, hogy ezen Sziget földje, a hol a legobb búza terem, beplántáltassék, elboríttassék idegenekkel, a mint

¹⁾ A Schlick-ezredhez tartozott.

²⁾ Loggau már deczember elején kitüntette magát avval, hogy sikerült neki Simontornyánál a kuruczok egy támadását visszaverni és közülök 40-et megölni.

itt mindnyájan összegyűlve teljes reményben élünk, hogy isten kegyelme által ezen sziget minden lakója jól fogja védelmezni magát s különböző fegyverekkel a jó védelemről előre gondoskodott s el is határozta magát örömeztőbb elveszteni életét és testét, mielőtt ezen nevezetes szigetre ellenséget bocsátana be. Ezért éjjel-nappal jól vigyáz magára s minden időt fölhasznál a jégvágásra.

Gróf Zrínyi Miklós úr ő excellentiájáról itt az az újságunk, hogy nem csak az eszéki nagy hídát foglalta el, hanem ágyúkkal és gyalogsággal a vár alá eljutott, mivel a törökök kevés kárt okozhattak neki, s hasonlóan elfoglalta (tudnillik a várat is). Ezen helyen, ezen nagy és jeles úr, útjában a törököktől körülvéetett s csaknem elfogatott. Mindazáltal közülök — talán isten akarta, hogy nem ismerték jól — kiszabadult; mert míg a török tiszt gondolkodva állott, az ő (Zrínyi) horvátjai — kik ilyet már tapasztaltak — segítségére mentek s nem csak megfordították a hadat, hanem úgy küzdöttek, hogy az utat és harczeret megtartották. Mindkét részről sokan, legtöbb pedig a törökök közül maradott v. esett el. Akkor gr. Zrínyi ő excellentiája, miután Pécsét már bírta, ott nagyon sok posztót talált, melyet a törökök hoztattak volt, hogy armádájoknak ruhákat csináltassanak. Ezen posztóból, nemcsak a maga armádjának osztott szét, hanem mintegy 300 szekérrel Ujszigetre is szállíttatott.

IV. Bécsi levél kivonatja 1664 febr. 13. Gróf Zrínyi a maga és gróf Hohenlohe katonáival január 19-én a Törökországba vezető eszéki híd felé ment. Útja alatt tizenegy különböző helyet elfoglalt és bevett, melyek közül néhányat lerontott, részint elhamvasztott és néhányat birtókába vett és miután biztosította az utat a hídhöz, minthogy a törököktől azon részen semmi segély nem jöhetett, Pécs felé tértek (Zrínyiék). Ezen várost bevették és sok egyéb javak mellett 2000 lovat kaptak, a külvárost elégették és a városba 1200 ember őrséget tettek. Ezután a Zigethi ferolitumot foglalják el és a mint a parancsnok Kobczából e hó 6-áról tudósít, mint hogy most az új és a régi várost bírja és ágyúkkal és gyalogsággal a jégen annyira jutott a falak vagy vár alá, hogy kevés nap alatt annak bírásához jó reménye van. A mint ma Gráczból az újságok jönnek, azon előbb említett várat már kézhez vették. Azután a törököknek és tatároknak mentek, (kik azon helyet bírni akarták), azokkal megharcoltak s a mieink közül mintegy 1200, de az ellenségből mintegy 6000 ember maradott a csatatéren. Most Kanizsát akarják elfoglalni, a mely erősségben akkora a nyomor, hogy egy köből búza 12 tallér és a törökök a magok lovaikat vágják és eszik. Úgy vélik, hogy ezen erősséget — mielőtt sfkra szállnának, megnyerik. A mindenható isten adja erre a maga kegyelmét.

Gróf Strozi úr már útban van a Francia királyhoz való követségből. A Francia király és ugyanazon vérből való két fejedelem nagy tisztelettel fogadták. Nem dicsérhető eléggé, hogy a nevezett fejedelem minden jó támogatásra ajálkozik és küld ő Felségének, ígéretén felül, még 6000 embert Elzászárt a maga költségén és két millió tallért is. Ezen 6000 ember német országon és Ausztriában van s gr. Hohenlohéhoz csatlakoznak s tartoznak addig Szolgálni ő Felségének, a meddig a török ellen szükség lesz rájuk.

Közli: *Koncz József.*

Tudósítások az 1737/38-iki török háborúról. I. Cserei János levele másolatban. 1737 augusztus 6-ikáról. A mi köztünk való Corpus 20. julii V.(-ce) Colonellus gr. Forgács úr 200 Commendatus Német katonával és két compania magyarral elől ment és másnap general Csernin 9 compagnia Koharianusokkal és egy batalion gyaloggal, két ágyúval megindult és a havason szerencsésen által is ment minden szekereivel együtt. Másnap érkezett a Gyimesi Sánczhoz, onnan Baligáthoz Kománfalvára, holott most is van jól besánczolva.

A gyimesi sánczban csináltattunk sütő kemenczéket, ott sütnék és mind a mi szekereink hordják be a táborra a kenyeret. 42 társzekeret kellett állítanunk ezen corpus mellé, beljebb nem mozdul addig, míg a muszka ármáda a Prut mellé nem jó. Való hogy Ocsakost a török elvesztette, mert General Lasczy egy nagy Corpussal nem messze lévén sánczban várta. General Münich közelgetett az alatt; egynehány ezer török tatár reá ment, erősen oppugnálta úgy, hogy a sánczban 4000 muszka esett el a sebeseken kívül. Mások azt mondják, hogy 20,000 török esett volna el; de azt nem mondá az az ember, a ki ott volt azon csetepatén. Én ezzel 26. juli beszéltem. Való, hogy a pogány recedalt és nem succedálván a dolog, 8000 török akart bemenni Ocsakosba. Az alatt a nagy armadától Succursusa érkezvén General Lascynak, a sánczból kijöven azon 8000 törököt, kik pro praesidio Ocsakosba akartak bemenni, megszorította és mind el is vezett a pogány; így kevés munkával jutott a várhoz, nem lévén elegendő praesidium benne. Az elszéledett pogány az actus után egybegyűlvén, kozák országot igen megrabolta, nagy károkat tévén sok ezer rabot hoztanak ki. Úgy hallatik, hogy az egész Armada már Bender felé nyomult, eddig ott is vannak. Hogy penig Huttint meg szállotta volna, még nem hallottuk. A török penig erősen költözik át a Dunán Bender felé; ott elvállik ezen expeditiónak dolga. Ha szerencsés leszen a Muszka, benn marad a Német Moldovában. Elég kárt vallott Horváth-ország, már Erdélyen a sor.

Másolatban a Teleki-levéltárban 775. sz. a. u, r.

II. Bottyán generális levele a corniai hegyek tetejéről 1738 július 4—9. napjain lefolyt német-török harc eseményeiről. A corniai hegyek tetejéről 5 julii. Az ellenség tegnap ostromolván bennünket nagy szigorral, sőt által is vetvén magát több helyeken, mindazonáltal egy néhány órányi harc után annyira visszavetett tőlünk, hogy a harczhelyet nekünk hagyni kényszerítettett, a kiből áll ez ízben minden nyereségünk. A rettenetes nagy szélvész és záporosó miatt a puszkáknak hasznát nem vehettük, másképpen jobban győzedelmeskedtünk volna. Azután vettem ordert, hogy a 3 regimenttel a harczhelyen maradjak. Most csak e keveset, ezt is a dob fenekén írhatom.

A Cornián túl való táborról 6-a julii ao 1738.

Most bővebben jelenthetem, hogy 3-án láttuk az ellenségnek előjáróját, a ki az armada láttára kezdett csatázni; a mi magyar lovasaink, generalis Splenyi és Károlyi 370 lovassal, resistáltak harmadfélezer töröknek 5 óráig dicsíretesen.

4-ta julii. Tettünk egy kis marsot a Corniai halmokra; innét az ellenség apró trupjai halmokról-halmokra recipiálták magokat a Zajig, a mig volt a mi táborunk, a hol ismét kezdetek kerülgetni az armada körül; ez tartott egész nap és másnap is reggelig. Ezen két napon láttuk az ellenség táborát három részbe oszolvá, hogy egy hasonló lineát formálának, mint a miénk; éjszakára állították a magok strásait közel a miénkhez, reggel visszavonván. Mi másnap jónak találván, hogy egy bizonyos magasságot a mi baloldalunkról birodalmunkba vegyünk. Midőn indulóban volnánk Orsova felé, az ellenség, a ki a mint jelekből ítlhettük, már volt valami szándékkal, megindult, hogy abban minket megelőzzön. És mivel a mi armadánk hosszas sorban volt formálva, nem volt egy szempillantásnyi időnk, hogy a baloldalát ember bezárhatná, a hová volt az ő nagy szándékjok; a második lineával avanzeroztunk, a mi szerencsésen és még jóker succedalt. Végre jöttek ránk szemközben s által is hatottak közöttünk több helyen a táborunkig és elnyerték némely ágyuinkat és ellenünk forgatták. A harczolás kezdetett el regimentenként sőt svadrononként is. Végezetre mi a magosságokat elnyertük és az ellenség félvén, hogy elrekesztetnék, egyszerre a többi táboráig ment, de éjszaka elszaladván oly nyakra-főre, hogy elhagyta a mi magyar katonáinknak, a kik csak apró patrollokból állottak, két ágyuját. Azután való napon continuálván mi marsunkat az ellenség tábora helyéig, ott találtunk a Seraski táboránál többet 300 főnél a mieinkből és rész szerint a török személyekből is, a kiket hihető magok vagdaltak le.

Ma idest 6-a julii tartottuk a Te Deum laudamus-t. Nem tudhatom még az elvesztek számát, de több leszen 1000-nél részünkről. Maximilian

Staremburg legtöbbet veszített, úgyhiszem 6 kapitányt. A huszárok riportáltak, hogy látták az ellenség táborát Medianál. Holnap oda marsirozunk. Volt regementemmel az a szerencsém, hogy véle nyertem vissza az ágyukból, a kit az infanteriából elnyert volt az ellenség.

8-a julii. Marsiroztunk Media felé igen szép és tündöklő renddel, mindazon harcra kirendelt seregekben a hegyeken, kit az ellenség lehetlennel tartott, úgy hogy a magosságokat mindenütt elfoglaltuk. És az marsnak rendelése s direktiója Feldmarschalnak gróf Vallis uramnak nagy tiszteességet szerzett. Nekem az a szerencsém volt, hogy az egész expeditioban commendéroztam az egész gavalleriának balszárnyát és lineaja oldalát. Marsal Philippi uram alatt nyomult az ellenség magosságról-magosságra, látatta is magát a török néha egy ágyulövésnyre, de nem mert belénk kapni. Végre postirozta magát láttunkra a Méhádiai völgyben sok zászlókkal; mi vertük a táborunkat a magosságon és másnap, hogy rajta megyünk, minden dispositiunk megvoltanak. De ő másnap 9-a julii viradta előtt referalta magát, a mint értették azután az armadák és a főbb törökök között visszavonás támadott. Mi continuáltuk marsunkat az ellenség elhagyott táborhelyére, lineáltuk is a méhádiai ágyúk eleiben, a hol mindenfelől felállított zászlókat láttunk, de semmi lövést nem tettek. Marsal Philippi uram, míg a Fő Herczeg és G. Königsseg uram érkeztek, az alatt felkérte Méhádiat és a török küldött ki capitulálni. Mi pedig csendesesen mentünk az erősségnek eleibe az armadával és differálván egy más erősen által, kit a török ruinaált s elhagyott 4 ágyut. A magyar lovasok mind az ellenség után küldettek egész Orsováig. E szempillantásban G. Károlyi egy tiszttel Orsovából garnizonból érkezett ez importans hírrel, hogy a török ezen reggel oly nagy rémuléssel szaladt el, hogy 1500 szekeret s az artilleriának nagyobb részit elhagyta, a szekerek is ellenek forgatták fegyvereket és a katonák már birtokokba vettek 25 ágyut, 9 mosárt, ezen kívül a mit még találni fognak. A diadalom teljességes. Áldjuk Istent érte.

Másolatban a Teleki-levéltárban. 751. sz. a. Új rendezés.

Közli: K. J.

Török kormányférfiak az 1564–1573. években.¹⁾

Szulejmán török császár uralkodása vége felé annak fővezérei, valamint több, a portánál alkalmazott pasa, a szultánhoz való rokonságuk és

¹⁾ Egy 1564 november havában és 1573-ban Konstantinápolyban járt császári küldöttség titkárának följegyzéseiből. A cs. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteményéből Codex 9026. pag. 57, 194, 231, 242.

egyéb összeköttetések révén oly befolyásra tettek szert, hogy azt lehet állítani, miszerint ők intézték a mohamedán birodalom ügyeit. A vezírek száma Szulejmán alatt hat volt.

Ezek élén *Ali* pasa nagyvezír, az ottomán birodalom kormányzója állott, ki születésére nézve horvát eredetű volt.

Utána következett Szokolyi *Mehemet* pasa, Szelim szultán veje. Szintén horvát születésű volt s különösen, mint a keresztények legnagyobb ellensége tűnt ki. *Ali* pasa halála után — 1565 június 28-án — annak helyére nagyvezírré kinevezetett.

A harmadik vezír *Pertev* (Pertala) pasa volt, ki Albániában született.

Ferhád pasa volt a negyedik vezír, kinek felesége *Mehemet* szultán fiának leánya volt; ugyancsak Albániában született.

Az ötödik vezír Szokolyi *Mustafa* pasa, házassága folytán Szulejman szultánnal igen jó barátságban állott. Valódi muzulmán volt.

Végre a hatodik vezír, *Ilmoth* pasa, születésére nézve horvát, Rustán pasának és Szulejmán császárnak leányait bírta nőül.

Azon pasák közül, kik a császári udvarnál éltek, s bár nem voltak vezírek, mindazonáltal a különböző kormányzási ügyekre mégis nagy befolyást gyakoroltak, említésre méltók:

A görög *béglerbég*; telivér török, *Mustafa* pasa testvérének a karamaniai khánnak fia, továbbá *Ali* pasa tengernagy. Ennek neje szintén Szelim szultán leánya volt; ő maga Magyarországon született; anyja, kit Magyarországból elhozott volt, keresztény nő volt s vele együtt lakott. Mint *Mehemed* sógora nagy tekintéllyel s tág hatáskörrel bírt.

Szelim császárról és környezetéről a följegyzések a következők:

Szelim szultán, a tizenharmadik a török császárok sorában, Szulejman császárnak legidősebb fia, iszákos és kéjencz. Kinézése komoly; termete kicsiny, elhízott; kövér és rest ember, nem oly derék katona, mint apja volt.

Vezír jelenleg (1573-ban) hét van. Ezek a szultán titkos tanácsosai, kikkel együtt kormányozza hatalmas birodalmát s kik mind nagy tekintélyben állnak.

A nagyvezír Szokolyi *Mehemet* pasa; ez idő szerint 60 éves, a leg-hatalmasabb valamennyi közt, már csak roppant gazdagsága folytán is. Felesége a szultán leánya.¹⁾

A második vezír *Chiala* pasa, egy tolnai csizmadiának fia, ki anya-

¹⁾ *Mehemet* 1564-ben második vezír volt.

nyelvét tökéletesen beszéli. Kiválóan ravasz ember. Felesége szintén a szultán leánya. Még fiatal ember, csak 45 éves.

*Amhá*t a harmadik vezír pasa, egy boszniai keresztény eredetű ember, ki a császár nővérének leányát bírja nőül; 46 éves.

A negyedik vezír, *Mahmud* pasa; karinthiai születésű volt, s a szultán harmadik leánya volt felesége, 43 éves.¹⁾

Az ötödik vezír, *Mustafa* pasa; bosnyák születésű, alattomos, durva, goromba ember, mintegy 60 éves.

A hatodik, *Hussein* pasa, egy 55 éves albán, keresztény volt s aztán áttért az izlam hitére.

Végre a hetedik vezír *Szinán* pasa; szintén albán születésű, egy derék, igazi katona; 45 évet számlált.

Béglerbég kettő van. A szultán ezeket 30—40,000 emberrel majdnem minden évben a szomszédos határookra küldi, hol ezek egész nyáron át táborban vannak, készen arra az eshetőségre, ha netán valami történék.

Ezek alatt állanak a *szandzsákbégek*, kik szintén nagyszámú harczos fölött rendelkeznek. A jelenlegi *görög béglerbég* egy kanizsai születésű magyar ember.

Jereyss-nek hívták a tengerészet parancsnokát; neve most Uluc-Ali; calabriai származású, igen értelmes, de alattomos ember.

A *janicsár-aga* most egy cserkesz, keresztény születésű. Ez az udvarnál állandóan 1400 janicsárt tart fenn, kik ott szolgálatban vannak.

A janicsár-aga minden városban és helységben tart alparancsnokokat, kik helyenkint 1000, másutt 100 sőt még kevesebb embernek parancsolnak. A janicsár-csapatok közül állandóan 16,000 ember kap zsoldot.

Nisandsi pasa, a fő kancellár, születésére nézve török. Nagyszámú őrök van alája rendelve, kiknek mindnek arabul is kell tudniok.

Kadilesker-nek hívják a főbírákat, kik a legfontosabb ügyekben döntenek; ezekre hivatkoznak rendszeren a többi khadik.

Defterdárok a tulajdonképeni kincstárnokok, jelenleg három ilyen van. Ezek felügyelnek a szultán bevételeire és kiadásaira és nagy tekintélyt élveznek.

Rejsz-ül-küttáb a főtitkár; a *Csaus-pasa* a csauszok parancsnoka, kik közül 400 van állandóan az udvarnál tartva, ezenkívül pedig a hatá-

¹⁾ Látjuk, hogy a négy legfőbb méltóság a császár rokonainak kezében volt s a nepotismus virágját élté.

rokon néhány ezer van szétosztva. Fegyverük a buzogány, ők csinálják a rendet, a szultán előtt lovagolnak, helyet csinálnak s gyakran parancsokkal küldetnek ki. E mellett foglyokat ejtenek, ölnek szorgalmasan és semmiféle hóhércmunkát sem vetnek meg.

Kapudsi-pasa, vagy *Kiajaszi*, vagyis kapuőrök parancsnoka; most egy keresztény születésű ember, ki állandóan az udvarnál tartózkodik; mintegy 400 kapuőr van alája rendelve, kik a janicsárok testületéből vétetnek.

Imbraher-pasa a szultán lovászmestere, jelenleg egy cserkesz.

Imberolisz a fő zászlótartó, csak az esetben lesz kinevezve, ha a szultán maga vonúl a háborúba.

Van még ezenkívül hat ezredes, kik 13,000 szpahi felett parancsnokolnak.

Adsem oglan van 7000; ezekből lesznek a janicsárok.

Említésre méltók a *topcsik*, kik szintén állandó fizetést húznak és tűzér-, valamint puskaműves-szolgálatot teljesítenek.

Aszaperek a gályákon lévő harcosok; mintegy 5000 húz állandó zsoldot.

Csabedsik csak a körülményekhez képest alkalmaztatnak és a fegyverek, ruházat stb., tisztítását végzik. Végül jönnek a tevé és számár *hajcsárok*, *lovászok*, kik közül 12,000 van állandóan alkalmazva.

Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben. A katonai viseletet ábrázoló kosztümképeink meglehetősen ritkák; a meglevőknek is sok szó férhet teljes hűségéhez. Még inkább áll ez észrevétel az *insurgens* katonaságra, a melynek pedig — tudvalevőleg — a múlt háborús viszonyai közt jelentékeny szerep jutott. Annál becsesebb tehát ránk nézve az a néhány rajz, mely a nagyemlékű József nádornak a magy. kir. Orsz. Levéltárban őrzött hivatalos iratai közt fennmaradt. E kis, negyed-rét alakú vízfestményeket, — melyeknek becsét az a körülmény még különösebben emeli, hogy a színeket is feltűntetik — bizonyosan hivatalos használatra készítette az *insurrectio* szervezésével megbízott tisztviselői kar valamelyik ügyesebb, a rajzolás mesterségében némileg jártas tagja és pedig akár személyes szemlélődése, akár pedig a vármegyéktől beérkezett hivatalos jelentések alapján. Hitelességükben tehát nem kételkedhetünk.

Nagyon sajnálhatjuk — ha művészi tekintetben nem is — hogy ilyen kosztümképek az *insurrection*nak csakis a dunáninneni kerületébe sorozott vármegyékről maradtak fenn, ellenben a többi kerületekről nélkülözni vagyunk kénytelenek. Lehet, hogy nem is készült több kép,

csak épen ennyi. Ugyanis a rajzokat megelőző emblematisz elöláp csu-
pán a dunáninneni kerület vármegyéiről emlékezik meg. Ezeknél is a festő
inkább csak a lovas katonaságra van tekintettel, a gyalogsági öltözet
csak három vármegyénél — Nyitra, Pest, Pozsony — ismertetett meg.

Így is azonban, a mint van, megérdemli, hogy szélesebb körben
legyen ismeretes; közöljük ennél fogva a legapróbb részletekre kiterjesz-
kedve.

Árva vármegye. Czipőbe húzott, kék színű szűk nadrág, végig
sűrűn rakott rézpitykékkal. Derékig érő zöld dolmány sárga zsinórzattal
és három sor rézgombbal. A czopfos parókat magas szürke kucsma
takarja, melyről a baloldalra, bojtban végződő sárga zsinór lóg le.
A kucsma elő részén vörös-kék rózsá s fent, forgó gyanánt, cserág. A váll-
lon jobbról balra rövid szíjon átvett s a hát közepén csüngő patronrás.
A két végén és közepén rezes hüvelyű kard mellett hosszú szíjakon sárga
keretű, zöld színű tarsoly lóg, melyet keresztbe fektetett zöld ág között
nyugvó királyi korona díszít.

Bács vármegye. A sarkantyús esizmába húzott nadrág és deréknél
valamivel hosszabb dolmány sötétkék színű, fekete zsinórzattal és réz-
gombokkal. A dolmány szélei s az újjak végei fekete báránypremesek.
A czopfos főt fekete, fent sárga csikos magas csákó fedí, sárga-fekete
tollforgóval s ugyanolyan rózsával. A vállon barna szíjas fekete patron-
rás. A rezes kard mellett fehér szegélyű vörös tarsoly lóg, közepén a vár-
megye nevének kezdőbetűjével.

Bars vármegye. Csizmára hajtott világoskék nadrág, két újjnyi
széles vörös csíkkal, mely rézpitykékkal van végig rakva. A kötésig érő
bőredőjű dolmány szintén világoskék. A vállon barna szíjon lógó barna
tölténytáska. A czopfos főt magas, szürke csákó takarja, sárga-fekete
bojtos zsinórral; a rózsá ugyanilyen színű, míg a tollforgó vörös-fekete.
A ruházatot lovassági kard és fekete keretű közepén himzett B. (Bars)
betűvel díszített tarsoly egészíti ki.

Esztergom vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány, sárga-fekete
zsinórzattal s három sor rézpitykéval. Czopfos hajviselet. Fekete csákó
ellenzövel fekete-sárga bojtjal s kék-fehér tollforgóval. A vállon barna
bőrszíjon barna tölténytáska. A bőrs hüvelyű, erősen rezes kard mel-
lett sárga keretű veres tarsoly, Magyarország czímerével.

Hont vármegye. Világoskék nadrág és dolmány, fehér-fekete súj-
tással. Czopf. Barna csákó, ugyanolyan forgóval s elöl sárga-fekete rózsá-
val. Rezes kard; fekete patronrás.

Liptó vármegye. Bakancsba húzott szürke nadrág, fehér pitykék-
kel. Sötétkék dolmány sárga zsinórzattal és három sor rézgombbal.

A magas, fekete csákó ellenzővel s alsó, felső szegélyén sárga csíkkal, elől fekete-sárga rózsával s ugyanolyan forgóval van ellátva. A vállon fekete bőr patrontás. Bőrrel bevont hüvelyű rezes kard. Sárga zsinórzatú vörös tarsoly, összefont *F. R.* (Franciscus Rex) monogrammal.

Nógrád vármegye. Kékesszürke nadrág és dolmány sárga süjtással. Czopf. Vörös csákó, kék-fehér rózsával, kék-barna forgóval. A vállon átvetve barna bőr tölténytartó, a másik vállon fehér szalagon (szíjon ?) valami tarisznyaféle lóg. A rezes kard mellett vörös tarsoly *C. N.* (Comitatus Neogradiensis) monogrammal.

Nyitra vármegye. Testhez simuló, világoskék nadrág, ugyan olyan bő dolmány. A dolmányon semmi, a nadrágon sárga-fekete zsinórzat. Fodorított hosszú haj, de nem varkocsos. Az ellenzős, felül sárga zsinóros és rózsás csákó barnás színű s fehér-fekete forgóval van ellátva. A fekete bőrhüvelyű kard két vége rezes. A patrontás barna bőr ; a tarsoly sötétvörös.

Ugyanezen vármegye *gyalogos* katonájának öltözete : sötétkék nadrág, barna, bő dolmány, mélyre kivágott nyakkal s a kézcsuklónál zsinórral összehúзва. Fegyverzete: keskeny agyu, igen hosszú csövű, szuronyos puska és a vállról barna szíjon a hát közepén lógó fekete tölténytartó.

Pest vármegye huszárijának dolmánya és eszmába húzott nadrágja sötétkék színű, fekete-sárga zsinórral s rézpitkékkel. Az alól, felül sárga zsinóros s elől fekete-sárga rózsás, fekete csákó szintén fekete-sárga forgóval van ellátva. A haj nincs czopfba fonva. Fekete patrontás, rezes kard, vörös tarsoly *P.* (Pest) betűvel.

A *gyalog* katona ruházata ugyanilyen, azzal a különbséggel, hogy a dolmány helyét a csikósok bőűjjű, sötétkék ingére emlékeztető ruhanemű pótolja.

Fozsony vármegye gyalog katonájának is ismerjük a viseletét. Ez eszmába húzott kékesszürke nadrág, ugyanilyen színű rokk, mely kötésnél lejjebb ér ; zöld hajtókával és ujszegélylyel. A vállról széles fehér szíjon lóg a tölténytartó s ezzel keresztben a gyengén görbült, rövid, bevont hüvelyű rezes kard. Úgynevezett pofonütött csákó, széles oldalával előre fordítva ; rajta ív alakú sárga zsinórzat közt zöld forgó diszeleg.

A lovas katona nadrágja és fekete prémes dolmánya világoskék színű, fekete zsinórzattal. A czopf felett barna, alul-felül sárga sávós csákó, elől sárga-fekete rózsával és kék-fekete forgóval. A nyakban barna bőr patrontáska.

Trencsén vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány, az utóbbi fekete

prémszegélylyel, sárga sújtással s réz pitykékkal. Czopf. Fekete csákó, sárga-fekete bojttal és rózsával, fekete forgóval. Fekete tölténytáska, bőrtokos, két végén rezes kard; mellette sárga zsinóros vörös tarsoly összefont *C. T.* (Comitatus Trenchiniensis) monogrammal.

Turóc vármegye. Világoskék nadrág és dolmány fekete zsinórral, réz pitykékkal. Czopf. Fekete csákó, nemzeti szín rózsával és forgóval. Barnabőr patrontás és bőrtokos rezes kard mellett sárga szegélyű vörös tarsoly *T.* betűvel.

Zólyom vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány fekete zsinórral és három sor rézgombbal. Czopf. Zöld forgós fekete csákó, nemzeti színű zsinórral. Barna szíjas tölténytáska, fekete bőrrel bevont rezes kard; kék szegélyű fekete tarsoly, összefont *C. Z.* (Comitatus Zoliensis) monogrammal.

A nyeregtakaró, Árva, Bács, Esztergom, Liptó, Nógrád, Zólyom vármegyékénél: vörös; Bars, Hont, Pest: szürke; Nyitra, Trencsén, Pozsony, Turóc vármegyékénél: kék.

A nyeregkápához elől csatolt köpönyeg Árva, Liptó, Nógrád, Turóc vármegyékénél: szürke; Bács, Esztergom, Hont, Nyitra, Pest, Pozsony, Zólyomnál: kék; Trencsénnél barna.

Ezenkívül a nyeregkápába rendszerint pisztoly van dugva.

— y — s.

Huszárok a hátvéd-harczban. A Caldiero melletti csata után Károly főherczeg az örökös tartományokba való visszavonulást kezdte meg. A 3. huszárezred, (Ferdinánd főherczeg), melyben *Bésán Károly* báró, mint kapitány szolgált, Frimont vezérőrnagy parancsnoksága alatt a hátvédben állott. 1805 november 4-én az ellenség San Pietro Jugin ellen jobbról 600 főnyi gyalogsággal, balról hasonló szám-erővel nyomult elő, hogy azt megkerülve, a hátvédnek erre szándékolt visszavonulását megnehezítse. Midőn Bésán az ellenség előnyomulását észrevette, igen gyöngé lovas századával előugratott s azt megtámadta. A huszárok, feltűzelve az ő személyes bátorsága és vitézsége által, csekély számuk daczára, nemcsak hogy az ellenséget visszavetették, hanem ez alkalommal három fogoly határőrvidéki századot is megmentettek, kik aztán Bésán biztatására eldobott fegyvereiket újra fölszedték s csatarendbe állva szintén ellentállásra készültek. Mialatt Bésán az ellenség ismételt előnyomulásának a bal szárnyon a leghatározottabban ellentállt, addig annak sikerült a jobb szárnyon a helységbe hatolva, a kertet hatalmába ejteni. Bésán visszavonult, de midőn az országútra tért, azt látta, hogy a megmentett határőrvidékiek valamint Vécsey Péter

báró ezredes abban a veszedelemben forognak, hogy újlag hadi fogságba essenek. Gyorsan egy a közelben álló gyalog századhoz lovagolt, hol lováról leszállva, a századot követésére hívta fel. A század élén gyalog indult az ellenség ellen és nagy kitartással azt csakugyan feltartóztatnia sikerült. Midőn észrevette, hogy a két rohamtól kifáradt, gyöngye lovas százada ellentállást kifejteni már nem képes, a gyalogságot állásuk megtartására bátorítván, ismét lóra pattant, összeszedte huszárjait és a négy-szeres számerővel előnyomuló ellenséges lovasságot oly bravourral és hősiességgel támadta meg, hogy az a legnagyobb rendetlenségben visszavonulni volt kénytelen, mely alkalummal 11 emberük fogságba esett. Bésánnak vitézsége és hősiessége nemcsak a fél zászlóalj határőrvidéki katonának és a sulyosan megsebesült Vécsey ezredesnek szabadságát mentette meg, hanem az ellenséget arra is kényszerítette, hogy ezen a napon a további üldözéstől teljesen elálljon.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

I. Rákóczy György, 1593—1648. Írta Szilágyi Sándor. Budapest, 1893, nagy 8-adr. 424 lap. A Magyar Történeti életrajzok folyamán kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

Bizony már-már ritkaság számba megy, ha Szilágyi Sándor, a most élő előkelő történetírói gárdának körülbelől Nestora, egy-egy munkával előáll, hogy Erdély történeti multjának valamely lapját, valamely kiváló alakját élénk állítsa. Ámde, a ki e munkákat olvassa, alig gondol arra, hogy írója haját az idő már nem is szürkére, hanem hófehérre festette: benső szeretettel, ifjú tűzzel és lelkesedéssel ír ő Erdély jeles férfairól s neki köszönhetjük talán első sorban, hogy a keleti Magyarország, a Királyhágón túli föld történeti eseményei felől gazdagabb, kimerítőbb irodalommal bírunk, mint magának az anyaországnak történetéről. Mert Szilágyi Sándor, ha maga most már ritkábban ír is, gondoskodott arról, hogy Erdély történetének kutatására és földolgozására egy egész írói nemzedéket biztosítson, melynek egyes kiválóbb tagjai történeti irodalmunknak már most is büszkeségei. Ezeket és a még ifjabbakat buzdítja, ösztönzi Szilágyi szakadatlanul s ha egyik vagy másik egy-egy jeles mun-

kát produkál, bizony öröme nagyobb, őszintébb és bensőbb, mint volt saját kiváló irodalmi sikereinél.

De ha egészségi állapota engedi, ő maga is még mindig buzgó és szorgalmas munkás s dolgozik — már csak a példaadás kedvéért is.

I. Rákóczy György életrajzát tulajdonkép már egy negyed századdal előbb szándékozott megírni egy erre vonatkozó dolgozatot, «I. Rákóczy György ifjúsága», közé is tett; de midőn az Országos levéltár és a vörösvári levéltár hozzáférhetővé lett s így az anyag fölszaporodott, belátta, hogy munkáját a megkezdett alapon nem folytathatja. Időközben a bécsi titkos levéltár és az Eszterházyak kismartoni levéltára újabb anyagot szolgáltatott, a dolog lassanként megérett.

«És mennél több adat birtokába jutottam — írja maga Szilágyi — annál élénkebb vágyat éreztem új alapon írni meg öreg Rákóczy György életrajzát. Óhajtottam híven ecsetelni törekvéseit, alkotásait, fényes sikereit, nem hallgatva el sem gyarlóságait, sem tévedéseit, melyektől ő sem lehetett ment, de megtisztítani emlékét mind attól a mocsoktól, melylyel egy pár kortársának elfogultsága s ellenségeinek gyűlölete elhalmozta.»

E sorok tisztán mutatják, hogy Szilágyi munkája megírásánál a legnemesebb törekvés vezérelte; törekvés, melyet minden magyar történetírónak — foglalkozzék az akár a politikai, akár a hadi történetírással — a lelkére szeretnénk kötni, sőt mi több, megesketni szeretnénk ez elvre minden író, mielőtt kezébe tollat ragad. Az idegen történetírás, az egykorúak pártszenszenvedélytől elvakított lélekkel írt hagyományai, a magyar történeti személyek és események legnagyobb részét ferde, sokszor hamis világításban tünteti föl s magyar történetírónak szebb ambíciója nem lehet, mint hogy ez eseményeket a magok valódiságában rekonstruálni, a magyar történelem jeles szereplőinek emlékét «a reájok halmozott mocsoktól megtisztítani» történetírói hűséggel és igaz magyar hazafissággal törekedjék s erre nézve Szilágyi Sándor munkái mindnyájunk számára mintaképül szolgálhatnak.

I. Rákóczy György, az erdélyi fejedelmi székből Bethlen Gábor utódja, különben is, mozgalmas időkben kifejtett kiváló szereplésével, jelentékeny alakja az erdélyi és magyar történelemnek s így életrajzát megírni, hálás és szép feladat volt.

Magyarországi születésű volt, de a legnagyobb méltóságot, melyet magyar ember ez időben elérhetett, Erdélyben érte el; s hogy mily hatással volt reá az erdélyi föld, az erdélyi környezet, mutatja, hogy a míg 1629-ben is rossz és káros dolognak tartá Felső-Magyarországnak Erdélyhez kötését: másfél évtized múlva e kötséget törvénybe iktattatja. Szilágyi

Sándor érdekesen mutatja ki, mint egyeztette ki a magyar főúr a fejedelmi szék elfoglalása után saját érdekeit új hazája igényeivel, hogy tudta a harminczéves háború eseményeit a két magyar haza javára kiszákmányolni s vonzóan ecseteli mindazt, a mit I. Rákóczy György hazája és uradalmi érdekében kezdeményezett és végrehajtott, kidomborítván különösen a Rákóczy által helyesen fölfogott és bölcs tapintattal betöltött missiót, mely a császár és a török szultán közt az egyensúly fontartásában állott. E mellett, két nagyelődjének, Bocskaynak és Bethlennek nyomdokain haladva, sikerrel oldotta meg Erdély különállásának nagy és fontos problémáját s keresztülvitte, hogy Felső-Magyarország őszintén csatlakozott Erdélyhez; mert a compromissum ennek érdekében, a magyar király souverain jogának érintése nélkül, de egyszersmind az erdélyifejedelmi jogok megóvásával jött létre.

Az alkotást, melynek alapját a bécsi béke vetette meg, Rákóczy György fejezte be a linczi békében. Kortársai élvezték e nagy művének gyümölcseit, de még sem tudtak igazságosak lenni iránta, kinek azt köszönhették. Bethlennel mérték össze: nagy idők egyik legnagyobb alakjával. Pedig Bethlen élete befejezetlen maradt, Rákóczyt pedig a legnagyobb elismerés illeti meg, mert törekvéseit az időkhöz, viszonyokhoz, tehetségeihez mérte.

Ajánljuk Szilágyi Sándor derék és érdekes művét bajtársaink figyelmébe.

II. IRODALMI SZEMLE.

Mayer Alb., ezredes. *Kriegsbilder aus der Geschichte des k. u. k. schlesischen Infanterie-Regiments Kaiser Franz Josef I.* (Teschen, 1894. V. 123 l. 1 M. 20.)

Nienstedt D., alezredes, *Die Schlacht bei Sedan* (Mainz, 1894. 1 M. 20 Pf.).

Das russische Kriegstheater. Strategische u. geographische Studie. Oroszból ford. Sarkotic. (Bécs, Braumüller. 1894. 2 M.)

Sacken Adolf tábornag, *Das österreichische Corps Schwarzenberg-Legeditsch: Beitrag zur Gesch. der polit. Wirren in Deutschland. 1848—51.* (Külön lenyomat a «Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs»-ból. (Bécs. Seidel. 1894. 3 Mark.)

Traut Hermann. Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542.

Kronthal und Wendt. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus. I. Abth. 1469—1479. Breslau, 1893. 285 l.

Documente privitoare la istoria romanilor. Urmare la collectiunea lui Eudoxin de Hurmuzaki. Bukuresci, 1893. 652 lap.

Strakosch-Grossmann Der Einfall der Mongolen in Mittel-Europa in den Jahren 1241 und 1242. Mit 5 Karten. Innsbruck 1893. 227 lap.

Ausgewählte Schriften weiland Sr. kais. Hoheit des *Erzherzogs Carl von Oesterreich*. Im Auftrage seiner Söhne, der Herren Erzherzoge Albrecht und Wilhelm. I. Band. 1893, 343 l.

Monumenta Germaniae Historica. Tom. V. pars. II. Ottokars österreichische Reimchronik. Hannover, 1893.

Woide, orosz alezredes, Die Ursachen der Siege und Niederlagen von 1870. Oroszból fordította Klingenden kapitány. I. köt. A sedani csatáig. (Berlin, 1894. Mittler-Sohn. 371 l. 7 M. 50 Pf.) A kritika oda nyilatkozott, hogy ez az első, teljesen elfogulatlan kísérlet a nagy háborúról szóló munkák sorából.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. (1894. VIII. köt.) E kötet a következő című dolgozatot is tartalmazza: *Die Entstehung des Fürsten Windischgrätz vom Armeekommando in Ungarn 1849.* E cikk írója azt iparkodik bebizonyítani, hogy Windischgrätz herceg az 1848/49. telet hadi előkészületekre czélszerűen fordította, hogy a tétlenségére vonatkozó vádak alaptalanok, hogy továbbá az 1849. tavaszán oly annyira czélszerűen állított föl három dandárt a Garamvonal mögötti, Kőbölkút-Parkány és Kéménd között elterülő vidéken, hogy Görgey visszaveretésére biztos kilátása lehetett a csász. fővezérnek. Ezzel kapcsolatban nagyban hibáztatja a fővezér váratlanul történt fölmentését. Windischgrätz az ápril 13—14. közötti éjjel értesült visszahívásáról. Nyomban rá magához hívatta Wohlgemuth tábornokot és lelkére kötötte, hogy a csapatokat a Garam mögötti kedvező állásokból vissza ne hívja. Mihelyt azonban Jelacsics bán Esztergomba érkezett, a vezérkari főnök, Nobili gr. és Wolgemuth tiltakozása daczára a három dandárt visszarendelte Esztergomba. Welden tábornoszernagy, az új fővezér, megérkezése után hibásnak ismerte ugyan föl ez intézkedést és a három dandárt újra a Garam mellékeire indította, de ekkor már késő volt. Görgey ápril 18. három helyen már átkelt volt a Garam folyón, az osztrákoknak elszigetelt dandárja fölött Nagy-Sarlónál diadalt aratott és ny.-ra nyomult elő. E győzelem következtében az osztrák főhadiszállás Budáról a határ felé vonult vissza, Komáromnak megkezdett ostromával pedig föl kellett hagyni. Mindezek Windischgrätz visszahívásából folytak, sőt ciklikíró szerint, még az orosz segély igénybevételét is csupán e hibás intézkedés tette szükségessé.

Dr. Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676—78.

Observatio in rebus bellicis continuanda. A tábori jó rendtartásért ezeket kell considerálni és szorgalmasan megtartani:

1. A mely hadi vezér, generál, kapitány, hadnagy vagy tizedes az alatta valót jó disciplanában akarja tartani, szükség hogy minden hadi tisztviselője az egész hadaknál ismeretesképpen meglegyen úgy, hogy mindazáltal kiki az ő tisztihez jól értsen; melyhez képest mind egymást megbecsüljék, féljék és szeressék, mind az hadak, azaz az alattvalók minden tisztességet megadják, az minthogy írván is vagyon: az a kinek tisztességgel tisztességet, a kinek félelemmel félelmet és engedelmességet, a kinek szeretettel szeretetet stb., mely ha meg léssen, minden jó következik.

2. Minden tisztviselő az alatta valójának a legelső és legkisebb vétjét büntesse meg, hogy így mind az utolsót mind az nagyobbat megbüntethesse, büntethesse ama közmondás szerint: Principiis obsta sero medicina paratur. Mert ha el mulasztja, abból a következik, hogy a vétkes ember a nagy vétket is kicsinek, a kicsint peniglen semminek tartja; de ha a kicsint vagy kisebbet megbüntetik benne, a nagytól inkább megtartozik; ha peniglen az első elszenvedik, később a szolgálattól megválni, mintsem a második büntetést felvenni.

Ratio. Salvum sit piis auribus: Nem az ebet az oroszán előtt, hanem az oroszánt büntesse meg az eb előtt, azaz: a nagyobbat kell megbüntetni a kisebb példájára, nem a kisebbet a nagyobb példájára; mert a miért a nagyobbat megbüntetik, a kisebb inkább nem meri azt meg cselekedni; de a nagyobb ellenben meg, melyről ilyen okot vészen: hadd, hadd! úgy kell! mert ő is rossz lévén, még máshoz teszi magát, nem tudja, hogy meg sem pirongatnak ilyen embert azért, a miért olyant meg is ölnek. Azért másodsor is kimondom: Az oroszánt az eb előtt, ne az ebet az oroszán előtt.

3. Csak azért is, hogy a had a táborban inkább benn tartathassék, gyakorta a tisztviselőknek (melyet a közönséges had mindazáltal meg ne tudjon) hírt is kell költeni, vagy hogy az, hol ideje, helye, azaz mezeje van, a tábort nemcsak az mars, azaz az menés közben, hanem a mulató táborozásban a mezőre ki kell vinni, és egyszer egyképpen, másszor másképpen az ütközetnek formájára úgy kell rendelni s szoktatni, hogy ha hirtelenséggel a dolognak valósága következni is, tudjon felülni, rendben állani, kiki megismervén jól és megtudván szomszédját azaz, ki, melyik sereg, melyik mellett állott, melyik ezer vagy kapitány melyik mellé rendeltetett, mind gyalog mind lovas megtartván az ő rendit, jobb és balfelől, hogy confusióba ne jusson in casu necessitatis.

4. Ez is megkívántatik, hogy erőssen vel poena vel amissione capitis megparancsoltassék, hogy egy nap is (mivel minden elég fűvet hozhat be, de ha nem is) könnyörgés vagy felestökömi (reggeli) időig lovát fűre a táborhelyétől ki ne vigye; azután is aki mikor kiviszi, azon parancsolat alatt meghagyattassék: a strázsát senki meg ne haladja.

Ratio. Mert az ellenség, a ki ha leselkedvén beáll, ha hajnalban, mint eddig, szabad leszen mindennek lovát a táborból fűre kivinni, kivált képpen a strázsán kívül, könnyen nyelvet foghatnak, a strázsának peniglen nem enged, és az is véllek nem bir sokaságokra nézve. — 2. ratio. Ha senki a strázsán kívül nem fűvel és ki nem megyen, holott belől is és tíz ennyinek is elég fűvelő helye van: könnyen meg tudhatja, a kit kívül lát, hogy ellenség; de amúgy, az is alkalmaztatván magát, közelebb jöhet.

5. Hogy meg legyen hagyva minden miféleneknek a tisztek által: hogy ha éjjel casu quo sokan vagy kevesen a táborba esnék bejövések, ha a strázsza megszólítja, és azután azt mondja, hogy megálljon, ha ezer lóval vagynak is, megálljanak, azzal mutatván és választván meg magokat az ellenségtől, míg a strázsza jól végére megyen, hogy tábori hadak és nem ellenség.

6. Hogy minden ezernek, kapitányságnak bizonyos strázsamestere lévén a Jelért (jelszó) bizonyos órákban egyszersmind jelennének meg szép rendben, hogy se a Jelkiadás el ne múlték, se egyszer is másszor is ne adatnék ki, vagy egynek is másnak is külön-külön. Ebben is a jó rend találtatnék meg instat aliarum gentium in castris accommodatarum.

7. A strázsamesterek híre nélkül, nem az ő mivoltokra nézve, hanem a tábori vigyázásnak, jó hírének, nevének messze kiterjedhető dicséretiért, senkit, úgymint követeket, ki vagy be ne bocsássanak, mint az minap is az Barkoczi György kibocsátásában esett.

Ratio. Mert olyankor a strázsákat meg kell többíteni és erősíteni,

és mintha mindenkor úgy vigyáznának is, fel is kell őket ültetni, mert minden szem arra vigyáz, és az ellenség, ha ő féléké a követ, azt tudakozza meg a strázsát a bejövésben és kimenésben, mennyi erővel és micsoda vigyázásban láthatta. Melyhez képest minden nemzetségnél igen szokás, néha egész kapitánság alyát is kivinni, néha két s három annyival is megtöbbséteni, a mennyi a rendszerént való strázsá.

8. A general prófusz mesteré lehetne ugyan a kívánság; de egy lábbó vagy ingó akasztófát is kell csináltatni, melyet szekeren az ágyúk után, az mint az hajót is néhol ott kell hordoztatni, úgy hogy a prófusz mester, mielt a tábor megszáll, mindjárt mindenkor a tábor piacszán állattasson fel, és a ki érdemli, köttethesse fel, ott állván, míg a tábor helyben leszen, osztán levágván róla, a fát ad usum quotidianum vihesék el, melynek formáját ha ki nem tudja, megmondhatom.

9. Mindennél majd legszükségesebb, mikor a tábor megindul, a tábormesterrel, száz vagy kétszáz gyalog, rendszerént fejszékkal, melyre ha ácsok lehetnének, mint más táborokban, és kapákkal az utat csinálni elmennének, hogy holmi sáros passusokon az ágyúk és tábori szekerek előtt a rossz hídat, pallót, gátot a közel levő erdőkből, berkekből megcsinálván, és töltvén, a lövő szerszámok és szekerek, gyalogok minden akadály és késedelem nélkül mehetnének. Rationem secum fest.

10. Hogy minden lovas rend, úr, nemes, végbeli és mezei had s katona egy-egy nyerges lovát, a mikor a több lovat füvelőre kiviszik is, benn tartson.

11. Minden ezernek, seregnek, lovasnak és gyalognak fizetés vagy mustra szerént való laistroma a fő vagy vice generalisnál meg legyen, és a kik strázsáló seregek, a strázsamestereknél is.

Ratio. Mivel száz lovas is csakhamar negyvenre, ötvenre apad, a lajstromból az olyan sereget hadnagya előtt szólítatván, a kik jelen nem lesznek számot vehessen, és így a felső megnevezett tisztek is, a mely sereget a menésközben kevesebbnek látnak kezekben levő regestum szerént, mikor amazok ingyen sem vélnék, ki, hol vagyon közülök, számot vehessenek.

Kelet és aláírás nélkül. Teleki-levéltár. 3169. sz. a.

NB. Gyaníthatólag a Bujdosó Magyarok táborozása alkalmával (1672—1678) írt szabályok.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

EGGENBERG RUPRECHT

császári ezredes, később tábornok és hadi tanácsos.

TOVÁBBI ADATOK AZ 1664-IK ÉVI FELSZŐ-MAGYAR- ORSZÁGI HADJÁRATHOZ.

A lefolyt év tavaszán, miután a harcászati gyakorló lovaglás a megállapított tervezet szerint bennünket a Nyitra és Garam vidékére volt vezetendő, kidolgoztam az 1664-ik évi felső-magyarországi hadjárat történetét, azon adatok alapján, melyek *akkor* ép rendelkezésemre állottak, s e dolgot a gyakorló lovaglás után e folyóirat harmadik füzetében közöltem is.¹⁾ Azóta jutottam azonban egy derek bajtársam s igen tisztelt barátom, Gömör Gusztáv őrnagy szívességéből a cs. és kir. hadi levéltárban összeböngészett jó csomó adat birtokába, melyek már említett dolgozatomat — sőt annak kútforrásait is — sok tekintetben kiegészítik.

A hadi események, melyek e hadjárat keretébe esnek, elég fontosak és érdekesek arra, hogy közelebbről is megvilágíttassanak, minek folytán elhatároztam ez újabban nyert adatokat feldolgozni s előbbi munkám kiegészítéseiképp közzé tenni.

Már az első dolgozatban feltűnhetett a hadi erők elégtelensége, melylyel a császár egy ily nagy háborúba fog s melynek folytán De Souches felső-magyarországi vállalatára is csak oly csekély erő jutott. Ennek magyarázatát adják a következő adatok:

Az *egész császári hadi erő* a cs. és kir. hadi levéltárban levő mustra-jegyzékek szerint 1663 végén állott:

21 gyalogezredből	36,183 fő
14 nehéz lovasezredből	11,927 „
4 dragonyos ezredből	2,894 „
1 horvát lovasezredből	500 „

összesen tehát 51,484 fő

Még 1664 márczius havában is, bár időközben már toborzás történt és német segélyhadak is érkeztek, csak 64.690 fő áll a császári hadsereg élelmezésében.

Magyarországon még mindig érvényben állott ama rendszer, mely szerint az ezredek felállítására egyes főurak nyertek megbízást, kik e csapatok fölött parancsnokoltak, annak tisztjeit utólagos császári jóváhagyás mellett maguk nevezték ki, s csupán azon kötelezettséget vállalták el, hogy a császári tábornokoknak, kikhez csapataik beosztatnak, parancsait fogadni tartoznak.

Voltak egyes főurak, kik nem csak egy ezredet, hanem néha egész kisebb-nagyobb hadtestet állítottak föl. Így gróf *Nádasdy Ferencz* országbíró 8 huszár ezredből, melyek mindegyike 5 századba tagozva 500 huszárt számlált, és 2, némelyek szerint pedig 4 hasonló erejű hajdú ezredből álló hadtest felállítására vállalkozott, kötelezván magát e 6000 főnyi seregtestet *1664 május közepén* a császár rendelkezésére bocsátani.¹⁾ Még nagyobb erőt szerzett gróf *Zrinyi Miklós*, a költő és hadvezér, Horvátországban, kisebbet gróf *Batthányi Ádám* Szlavóniában stb., míg maga a császár Felső-Magyarországon a főkapitány útján 6000 huszár és 1000 hajdú hadba fogadását rendelte el.

Megemlítésre méltó dolog, hogy a «feltalálók» már akkor is törték fejeiket s mihelyt a háború kitörése bizonyossá vált, azonnal jelentkeztek. Így egy *Jobst* nevű százados egy messze hordó ágyút és ugyanilyen puskát, *Hörmayer* Frigyes Speyerből egy új szerkezetű könnyű löveg talpat, *Cranach* Ulrich Hamburgból egy «oly hadi gepet, melynek segítségével 1000 gyalogos 3000 törököt könnyen megsemmisíthet», *Cobino* Girolamo Bresciából egy új szerkezetű ágyút stb. ajánlottak föl.²⁾ A hadi tanács azonban, úgy látszik, nem sokat várt e találmányoktól; legalább nincs az iratokban nyoma annak, hogy a találmányok valamelyike elfogadtatott volna.

Az országtól várt szolgálmányok biztosítása s általában a háború előkészületeinek sikeresebb végrehajtására magyar terüle-

¹⁾ A csász. udv. hadi tanács jegyzőkönyve szerint. 1663. Exp. Nr. 328, pag. 71. Cs. és kir. hadi levéltár.

²⁾ U. o. Nr. 328, pag. 107 és 205.

ten *kormánybiztosok* neveztettek ki. A felső-magyarországi hadszínhely számára *Tárkányi* István, *Vas Márk* és *Kökényesdi Márton*.¹⁾ *Souches* tábornaszernagy a biztosokon kívül *vezérkari szolgálatra* alkalmaztiszteket kért még, továbbá *orvosokat*, egy jól fölszerelt *putikát* s végre a hadi pénztárba: *pénzt*.

Az *élelmezési szolgálat* vezetésére *Tárkányi* kormánybiztos vállalkozott, a ki egyszersmind a szekerekről is gondoskodott. Hadtáp végállomásnak *Trencsén* választatott. Itt készletben volt már 100 hordó liszt, a *Pálffy* grófokkal szerződés kötöttett 30,000 köből gabona szállítására, a megye pedig ajánlkozott 500 mérő zab, továbbá a szükséges bor, sör és hús beszerzésére.²⁾

Röviden említettük korábbi dolgozatunkban, hogy *Souches* hadtestéhez *Bercsényi* és *Koháry* csapatai is csatlakozandók voltak. Újabb adatainkból megtudjuk, hogy *Bercsényi Miklós*, ki 1663 augusztus 17-én *Forgách Ádám* alatt a szerencsétlen véget ért *párkányi* ütközetben mint törzstiszt vett részt, *Érsekújvár* eleste után a bányavárosi kerület végbeli csapatainak szervezésével bízott meg, és azok ezredese lőn. A megbízást huszár csapatok állítására 1664 február havában nyerte s ez alkalommal csapata számára, mely egy 500 huszárból álló ezredet volt képezendő, havonkint a következő javadalmazás biztosított:

az ezredes számára hvai	---	---	---	---	---	100	frt
az alezredes	«	---	---	---	---	50	«
3 százados	«	à 25.—	---	---	---	75	«
5 hadnagy	«	à 16.—	---	---	---	80	«
5 zászlótartó	«	à 4.—	---	---	---	20	«
500 huszár	«	à 4.—	---	---	---	2000	«
Összesen							2325

frt.³⁾

Koháry István előbb csábrági és füleki kapitány volt, és

¹⁾ U. o. Nr. 328, pag. 17.

²⁾ U. o. Nr. 33, pag. 168.

³⁾ U. o. Nr. 328, pag. 345. Midőn *Bercsényi* huszárjait fölesketni akarták, ezek az esküt — azon cím alatt, hogy ez «nem szokás» — megtagadták; később azonban az esküt az 1601 és 1603-ik évbeli capitulatiók alapján mégis letették. U. o. Nr. 328, pag. 190 és 288.

1664 ápril 10-én neveztetett ki a császár által a Souches hadtesténél beosztva levő magyar csapatok főkapitányának.

Souches táborszernagy mellé mint császári biztos *gróf Rothal János* osztatott be, ugyanaz, a ki 6 évvel később a Wesselényi féle összeesküves bűnperében is mint császári vizsgáló biztos szerepelt.

Rothal feladata egyáltalán nem volt könnyű. A legelső nehezen megoldandó ügy volt a *fővezérlet* kérdése. Törvény szerint a magyar hadak a nádor parancsnoksága alatt kellett, hogy álljanak. Itt azonban a magyarok német császári csapatokkal voltak együtt működendők. Már 1664 márczius 17-én utasítást kap tehát Rothal, miszerint a nádort capacitálja a felől, *sőt még a gondolatnak se engedjen tért*, ha az netalán mutatkoznék, hogy német császári csapatok magyar parancsnoktól függenek; mert az még eddig sohasem történt meg, s az német császári tábornok által nem is fog soha elfogadtatni.¹⁾

A császári biztos erre ápril 5-én Teplitzből jelenti, miszerint a fővezérlet ügyében tanácskozás fog tartatni, melyre Souches táborszernagyot, Koháry ezredest, továbbá Nyitra és Trencsénmegyék alispánjait hívta meg. Később, valószínűleg e tanácskozás után, Rothal azt jelenti, hogy legjobb volna, ha a nádort a császár Bécsbe hívatná, és az ügyet vele maga intézné el. Souches táborszernagy egyébiránt kijelentette, miszerint *a nádor irányában a kellő tisztelettel fog viseltetni*.

Megjegyzí továbbá a császári biztos, hogy a magyar kapitányok közül többen, így Csáky és Barkóczy a parancsnoklásra *alkalmatlanok* (insufficient) s kéri, hogy a kassai főkapitányság részéről *Koháry István*on kívül, a ki már itt van, gróf *Nádasdy Ferencz*, *Rákóczy Ferencz*, *Tököly István* vagy *Csáky István* osztatnának be. Megemlíti ezenfelül, hogy a nemesi fölkeléshez mustra-biztosúl gersei *Petheő Zsigmond*²⁾ választatott; kapitányúl a felvidéki nemességnél II. Rákóczy György özvegye *Barkóczy Ferenczet*, a

¹⁾ Cs. udv. hadi tanács jegyzőkönyve. 1664. Exp. Nr. 328, pag. 131. Nr. 97.

²⁾ Később aranygyapjas vitéz és onódi kapitány; 1666 szeptember 25-dikén grófi méltóságot nyert. Ud. hadi tan. iratok. Nr. 57.

papság és nemesség *Kreziczky* Györgyöt, a megyék pedig *Suhaj* Mátyást és *Farkas* Lászlót választották.¹⁾

A hadműveletek folyama alatt élelmező biztosokul a nádor által *Berényi* és *Kereszthury* jelöltettek ki; *Souches* tábornagynak azonban ezeket — miután az illetők *Nyitra* környékén birtokosok, s e körülmény folytán némileg érdekelték — el nem fogadta s helyettök *Ostrosich* Mátyásnak biztosként való kirendelését kérte.

Már *Nyitra* alól, ápril 22 én jelenti *Souches* Bécsbe, hogy a felső-magyarországi nemesség fölbuzdítására *Borri*-t mily utasításokkal küldte el, továbbá, hogy az élelmezés tekintetében *Orics* és *Joanelli* császári biztosokkal is érintkezésbe lépett, nemkülönben hogy lépéseket tett arra, miszerint *Barkóczy* és *Csáky* csapataikkal hozzá csatlakozzanak, hogy *Petheő Zsigmond* vice-generális *Rákóczy* özvegyének 2000 emberével és a parancsnoksága alatt álló 2000 végbeli huszárral *Tokaj* és *Szatmár* körül helyezkedjék el, végre pedig hogy *Kászonyit* az erdélyi nemesség fölbuzdítására küldte ki.²⁾

Nyitra megfigyelése különben már egy héttel az északi sereg megérkezése előtt, *Joanelli* kamara-gróf által, kit a bányavárosi főkapitányság küldött ide, kezdetét vette; a kamara-gróf egyszerűen szemrevételezte a várat és ennek eredményéről *Souches* tábornagynak jelentést tett.³⁾

Nyitra ostromát illetőleg adataink új dolgot nem tudatnak; a vár bevétele után azonban *Souches* május 6-án jelentést tett Bécsbe, és e jelentés⁴⁾ több érdekes részletet tartalmaz.

Így jelenti a tábornagynak, hogy a lövegeken kívül⁵⁾ *Nyitra* várában 34 mázsa lőport, 3 mázsa kanóczot, 20 mázsa ólmot, 300 drb. sáncz-szerszámot és 323 drb kézi gránátot talált. Jelenti továbbá, hogy a védőrségekpen *Spankau* ezredes alatt visszahagyott 800 főből 500 ment tényleg a várba, és pedig 200 *Spankau* és 300 *Porcia*-ezredbeli, míg 150 fő *Szalakuszra*, 150 pedig *Nagy-*

¹⁾ U. o. Nr. 187.

²⁾ U. o. Nr. 328, pag. 201.

³⁾ Cs. és kir. hadi levéltár; hadi iratok, fasc. IV.—61, ápril 25-éről.

⁴⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyve. Exp. Nr. 30, pag. 231.

⁵⁾ I. III. füzet 292. lap.

Bodokra különítettett ki. Hogy e kikülönítéseknek észak felé, tehát nem a veszélyes érsek-újbári, hanem az ellenkező irányban, mi célja lehetett, azt a jelentésben föl nem leljük. A táborszernagy megemlíti továbbá, hogy a várat helyreállítandó Spankau ezredesnek a legszükségesebb munkálatok foganatosítását megparancsolta és neki e célra 1000 forintot adott át. Úgy véli azonban, hogy a teljes helyreállítás több ezer forintba fog kerülni; számítása szerint mintegy 18—20,000 be. Szükséges azonkívül köművesek és kőfaragók küldése, a hadi szerek, nevezetesen a lőszer és golyók kiegészítése. Ő maga is a működő sereg számára 200 mázsa lőport és 300 gránát-golyót kér.

Tudatja ezután, hogy a lévai vállalatához a körülfekvő várakból 400 morva gyalogost visz magával.

A magyarokat illetőleg jelenti, hogy azok tulajdonkép parancsnok nélkül vannak, miután *Koháry* ezredes sokkal kevesebb erélylyel bír, semhogy tekintélyét föntarthatná; kíváncsnak tartaná egy erélyesebb magyar parancsnok kirendelését. A császári zsoldra toborzott 4000 magyar huszárból eddig csak 500 van a seregnél. A sereg nagy szükségét szenved császári törzstisztekben; az egyetlen Holstein herczeg van itt, s ez is a vezérőrnagyi patens kiszolgáltatását kéri, a mit ő méltányosnak is tart.

Ha Lévát beveszi, le fogja romboltatni.

E jelentésre a bécsi udv. hadi tanács május 17-én felel,¹⁾ meghagyván, hogy a nyitrai vár erődítményei kiépítendőek, a város azonban csak *magyar módra* palánkkal veendő körül. Hogy a várba egy *magyar kapitány* is helyeztessék, a mint a nádor kívánja, azt a hadi tanács *nem javasolhatja*; a 4000 magyar huszár számára a költséget, melyet a nádor sürget, legközelebb el fogják küldeni.

A többi pontokra, úgy látszik, külön válasz ment, mert itt érintve nincsenek.

Souches táborszernagy Léva elleni hadműveleteit az újabb iratok sem derítik föl s csupán azon helyreigazítandó tényről találjuk, hogy a császári sereg a Garamon *május 9-én* kelt át.²⁾ A hadsereg

¹⁾ Cs. udv. hadi tan. jegyzőkönyve. Exp. Nr. 36, pag. 254.

²⁾ Cs. udv. hadi tan. jkőnyvei Nr. 328, pag. 102.

számerejét illetőleg Souches azt jelenti Bécsbe, hogy a császári gyalogság száma 5093, a lovasságé 3000, a magyar lovasságé szintén 3000 — tehát 1000 huszárral még több, mint a mennyit mi első dolgozatunkban fölveltünk. Azt mondja azonban a fővezér, hogy a császári gyalogságból csak 4808 fő tekinthető harczképesnek, s így utasítást ker, hogy e gyöngye gyalogsággal a kitűzött feladatokra vállalkozhatik-e, miután attól tart, hogy az ellenség nagy számbeli túlerővel fog föllépni. Csáky és Barkóczy 4000 magyar huszárja felől még mindig nem hall semmit s azt sem tudja, hogy a Morvaország és Sziléziából a magyar hadszínhelyre rendelendő csapatok hozzá fognak-e beosztatni, vagy sem.

A Léva elleni további hadműveletekre, valamint a zsarnóczai ütközetre vonatkozólag tehát első dolgozatunkat nemcsak hogy megváltoztatnunk nem kell, de sőt azt a cs. és kir. hadi levéltár adatai alapján majd minden irányban megerősítve látjuk. Így Souches május 13-án¹⁾ kelt elhatározását a visszavonulásra, a kitérést Bakabányára, az élelmezés nehézségeit, Bercsényi visszahagyását az érsekújvári törökkel szemben, a Heister badtestére vonatkozókat stb.

A zsarnóczai győzelem után, melyet a császár az összes táborban álló csapatoknál ünnepélyesen kihirdetett,²⁾ a bécsi hadi tanács újból alkudozott Wesselényi nádorral a magyar nemesi insurrectio hadba vezetése iránt; a nádor azonban föltételül kötötte, hogy *Souches táborszernagy hadserege megerősítették és a nádor parancsnoksága alá helyeztessék. Ha ez meg nem történik, a nádor Lengyelországba megy fürdő-használatra.* A hadi tanács május 24-én Porcia grófnál tartott titkos üléséből ismét Rothalt küldé a nádorhoz, hogy öt fölteteleiről és különösen Lengyelországba távozásról lebeszélje, ha pedig a nádor mégis eltávoznak, akkor a *nádori teendőket Rothalt vegye át* (?!).³⁾

Souches táborszernagy a zsarnóczai győzelem után *nem ment*

¹⁾ Az első dolgozatban, III. füzet 295. lap, nyilvánvaló sajtóhibából május 18. áll; a hiba kitűnik mindjárt a következő lapokon; hisz maga a zsarnóczai ütközet május 16-án volt.

²⁾ Cs. és k. hadi levéltár, fasc. V—105.

³⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 328, pag. 245.

vissza a Vághoz, Heisterrel egyesülendő, mint azt első dolgozatunkban véltük,¹⁾ hanem *megmaradt Garam-Szt.-Keresztnél*, s Heister hadteste itt csatlakozott hozzá; ugyancsak itt csatlakozott 6000 főnyi magyar csapat is,²⁾ bár az utóbbiaknak nagy része, miután a tábornagy tétlenül vesztgelt, lassanként ismét elszéledt.

Június 6-án indult meg végre a sereg Garam-Szt.-Kereszt vidékéről — tehát nem a Vág mellől — és Léva alá menetelt, s Lévát június 9-én körülzárt. *Június 11-én* kelt jelentéséből vehetők ki ez adatok, melyben a táborszernagy egyszersmind arról is panaszkodik, hogy 4 nap óta heves főfájással összekötött láb gyötri.³⁾

Léva június 24-én magát megadta s ez alkalommal a császáriak a várban 200 mázsa lőport, 300 mázsa ólmot, 2 mázsa kanóczot, 20 drb. különféle löveget, 400 mázsa sót és 1500 mérő gabonát és lisztet találtak. A táborszernagy jelenti továbbá, hogy Léva várát *nem* fogja lerombolni, kéri *Holstein* számára, ki magát ismételve kitüntette, a vezérőrnagy kinevezést, titkára *Schops* János részére pedig némi jutalmat (irgend eine Ergötzlichkeit).⁴⁾

Kéri továbbá, hogy a Trencsénben levő raktárból 50 mázsa lőpor, 30 mázsa ólom és 10 mázsa kanócz szállíttassék Garam-Szt.-Keresztre, honnét majd ő elhozatja. Panaszkodik továbbá, hogy az áradások miatt nem mozoghat, hogy a huszárok egy része — fizetését meg nem kapván — elszéledt s kér ismét törzstiszteket.⁵⁾

Rothal ez idő alatt sikeresen járt el a Zólyomban időző nádornál, a ki végre kijelentette, hogy nem megy Lengyelországba, hanem Kassára, hogy a nemesi fölkelés ügyét, mely sehogy sem akar haladni, előmozdítsa. Június 21—27-ig Rothal Besztercebányán időzött, s innét teszi a javaslatot, miszerint a fölkelés egy részét, mintegy 10,000 főt, hozzáadva egy császári dragonyos és egy gyalogezredet, Kassa tájékán, vagy máshol össze kellene vonni,

¹⁾ L. III. füzet 298—299. lap.

²⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei Nr. 328, pag. 248.

³⁾ U. o. Nr. 31, pag. 283.

⁴⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 63, pag. 201.

⁵⁾ Hadi levéltár, fasc. VI—7^{1/2}.

mi Apaffynak elegendőes ürügyet szolgáltatna, hogy területéről ki ne mozduljon.¹⁾

Első dolgozatunkban taglaltuk az okokat, miért ment az északi sereg Léva megvétele után, a hadműveleteket félbeszakítva ismét a Vág mellé vissza s fölemlítettük, hogy Souches magát Nagyszombatban gyógyíttatta. Baja súlyos lehetett, miután Leslie Montecuccolinak azt írta, hogy a táborszernagy heves láza következtében az ő tevékenységére e hadjáratban már alig lehet számítani.²⁾

Június 28-án megköszöni Souches tábornagy a császárnak ama leereszkedését, hogy egészségi állapota felől tudakozódott, egyuttal azonban kéri serege megerősítését, pénzt, hogy pótlókat vásárolhasson, továbbá hídanyagot és mesterembereket a hidak kezeléséhez. A törökök gyülekezésére és terveire vonatkozó adataink megerősítést nyerne a hadi levéltár által, újat azonban nem tartalmaznak.

A magyar hadakat illetőleg fölemlíti Souches tábornagy Traunhoz július 14-én intézett levelében, hogy Koháry szívesen jöjjön, de csapatjai nincsenek fizetve, mert a 10,000 forintot, mely számukra utalványoztatott, Joanelli kamara-gróf lefoglalta. a Bercsenyi huszárai számára küldött pénzt pedig Rothal vitte magával. Tudatja továbbá, hogy a Heister és Breuner ezredekben betegség pusztít, hogy a betegeket Trencsénbe, Nagyszombatba és Szakolczára szállíttatta, végre pedig, hogy miután a törökök Léva ellen indultak, ő mindent elkövet e hely fölmentésére.³⁾

Valóban, Koháry már másnap, július 15-én, mint a sereg elővéde, megindult Nyitrára.

A hadműveletek lefolyását, és a lévai (szentbenedeki) csatát illetőleg a hadi levéltárnak is főokmánya Souches táborszernagy jelentése, s ezt használtuk mi is; e tekintetben tehát pótlásra szükség nincs.

Léva védelmezésére nézve volna csupán megemlítenő, hogy Neuenthan Joachim, Mercy ezredbeli százados, a ki Lévát a törökök ellen védelmezte, már igen nehéz helyzetben volt s ép a vár föladásáról gondolkozott, midőn a császári sereg a Garamnál meg-

¹⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Rothal jelentése 1664 június 24-éről.

²⁾ Hadi levéltár, fasc. VII—4.

³⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 73. pag. 356.

jelent. A rést, melyet Souches júniusban lövetett, a törökök meg akarták újítani, és két rohamot is intéztek e helyen, de mind a ketszer visszaverettek. Neuenthan ezután különösen attól félt, hogy az ellenség fölgyűjti a város palánkját, s evvel a várnak a várossal való összeköttetését lehetetlenné teszi. Szerencsére azonban ez meg nem történt. A törökök különben Lévát mindvégig, még a csatát megelőző napon is, erősen szorongatták s fölhívták megadásra is; de Neuenthan ekkor már tudta, hogy a fölmentő sereg itt van, és semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozott. A vár az ostrom által egyébiránt csak keveset szenvedett, s az ellenséges tüzérség által eszközölt rongálások kevés költséggel voltak helyre állíthatók.

Souches tábornagy a császárhoz intézett jelentésében kérte, hogy a törökökön már nyert győzelmek kiaknázhatója végett, de meg azért is, mert valószínűnek tartja, hogy Léva eleste és a szentbenedeki veszített csata hírére a nagyvezír tetemes erőket fog e hadszínhelyre rendelni, serege megerősítessék; kéri továbbá, hogy vitéz csapatai megjutalmaztassanak, hogy Léva vára, mely élelemmel csak 10 napra van ellátva, nagyobb készletekkel és száraz malommal láttassék el, jobban felszereltessék s helyőrsége 2—300 huszárral kiegészítessék. A cs. és kir. udvari hadi tanács e kérelmeket és javaslatokat tárgyalta ugyan, de semmit sem határozott s még kevésbbé cselekedett.¹⁾

Montecuccoli július 27-én szerencsekívánatait fejezte ki a császárnak Léva fölmentése és az északi sereg győzelme alkalmából, és jelenti, hogy a körmendi táborban ő is ünnepélyes hálaadó ünnepet rendelt.²⁾

A szentbenedeki csata után az északi sereg Párkány ellen indult, de csak augusztus 1-én ért Párkányhoz. E hosszas késedelem nem állott összhangban ama gyorsasággal és következetes cselekvésre való hajlammal, melyet Souches tábornagy e hadjárat folyamán tanusított. Magyarázatot e késedelmezésre ep oly kevésse lertünk a forrásokban, mint a zsarnóczai ütközet után bekövetkezett tétlenségre.

Újabb adataink közt van egy, nem a bécsi hadi levéltárból.

¹⁾ Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 75, pag. 357.

²⁾ Hadi levéltár; fasc. VII—188.

hanem a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából származó okirat, mely talán a párkányi vállalatra nézve némi magyarázatot ad.

Souches tábornagy ugyanis még Léváról előterjesztést tesz a bécsi udvari hadi tanácsnak a párkányi híd és hídfő ellen intézendő hadművelete tárgyában, és kéri miszerint *több műszaki és tűzérési felszereléssel bíró és néhány gyújtó hajó* küldessék le a Dunán, az utóbbiak kiváltképen a híd elrombolására.

E kérelmet a hadi tanács teljesítette is; öt bregantine és két gyújtó hajó küldetett Ehrlinger Lukács hajónagy parancsnoksága alatt Bécsből a Dunán lefelé, melyek Pozsony mellett július 29-en eveztek le. A hajók azonban *csak Komáromig* jutottak, s a hajóhad itt *megrekedt*. Az okot e fönnakadásra alig tudjuk másban keresni, mint abban, hogy a hajóhad csak augusztus első napjaiban érvén Komárom alá, itt már Párkány bevételéről, és az esztergomi híd elrombolásáról értesülven, a tovább hajózást fölöslegesnek tartotta.

A hajóhad tehát egyszerűen *elkésett*.

De hogy Souches tábornagy e hajókra várt, ezt okmányunk kétségtelenné teszi, a mennyiben benne július 31-éről a következő foglaltatik: Párkány ez idő szerint még nem ostromoltatik; *a tábornagy a gyújtó hajókra vár*, melyeket a híd elrombolásánál fölhasználni akar stb.¹⁾

Ez tehát némileg megmagyarázza a késedelmet; de csak némileg magyarázza meg, és egyáltalán nem menti. A tábornagy a híd elrombolását végre *hajók nélkül* is végrehajtotta, s így azokra várni fölösleges dolog volt.

Mentené a késedelmet e körülmény akkor, ha Souches tábornagnak *Esztergom elfoglalása*, annak vizen és szárazon való megtámadása lett volna célja; bár még ez esetben is úgy véljük, hogy a közvetlen és gyors üldözés a török seregnek Párkánynál való megsemmisítését, sőt talán Esztergom elfoglalását is előidézheti vala.

A hajókat tehát visszavitték Bécsbe, a tiszteket és hajós legénységet pedig elbocsátották.

A párkányi eseményekhez okirataink szintén nem adnak

¹⁾ Specificatio comitis Josefi Illésházi. Nemzeti Múzeum 105. Qu. German.

semmi újat. Souches tábornagnak a császárhoz intézett jelentéséből azonban ki kell emelnünk azon részt, mely mintegy indokolja azt, hogy miért nem mer ő Esztergom elfoglalására még csak gondolni sem.

Már előbb nyomatékosan írja, hogy az Esztergomban levő törökök Párkány megvétele heves tüzelések által igen megnehezítették, és annyit lőttek, hogy szinte csodálatra méltó volt.¹⁾

Azután pedig folytatja. «Bizonyos híreket kaptam, hogy a nagyvezír Izmael pasát 12,000 főnyi hadtesttel útnak indította Esztergomba, a ki azután a Vácznál és Pestnél álló török, tatár, moldvai és oláh hadakkal, melyek száma legalább annyi, ha nem több, egyesülni és ellenünk támadni szándékozik. Az iránt sincs kétely, hogy az ellenség a Duna balpartján egy nagyobb sereget szándékozik összpontosítani, mire Budán egy jó híd áll rendelkezésére, de használhatja az esztergomi hidat is, melyet helyreállítani nem nehéz, miután a beépítésre elégséges hajóanyag áll a törökök rendelkezésére.»²⁾

A tábornagy hírei, bár koraiak voltak, nagyjában mégis helyesek valának s beteljesedett ama sejtelve is, hogy az ellenség a Duna balpartján nagyobb sereggel fog föllépni, a mennyiben a nagyvezír a szt.-gotthárdi csata után valóban Esztergomnak tartott, ott a Duna balpartjára átkelve, Érsekújvár alá vonult.

De hát mi haszna volt a párkányi *diadalnak*, ha nem hogy az ellenséget, de még a hidat sem semmisítette meg és a nagyvezír átkelése még csak késedelmet sem szenvedett.

Párkány megvétele az északi hadsereg működése ugyan meg nem ért véget, de eredményeket többé el nem ért. Miután azonban újabb adataink a sereg további magatartására is vonatkoznak, célszerűnek véljük első dolgozatunkat e tekintetben is kiegészíteni.

Souches tábornagy a szétdúlt Párkányt sem föl nem épít-

¹⁾ De Souches tábornagnak az Ebed melletti táborból 1664 augusztus 2-án a császárhoz intézett jelentése. «Eine Salve folgte der andern den ganzen Tag, und so scharff aus der Stadt und Festung Gran auf uns, dass es zum Verwundern gewesen».

²⁾ U. o.

tette, sem meg nem erősítette, sem meg nem szállta, s általában semmifele intézkedést nem tett arra, hogy az esztergom-párkányi hid újbóli kiépítése, a törököknek a Duna balpartjára való átkelése megakadályoztassék, vagy megnehezítessék.

Az ebéd táborban töltött pihenő nap után a sereg, mely még mindig 10,000 főt számlált, Komáromba menetelt. Miután a tábornagy Komáromot élelemmel és minden egyéb szükségessel ellátta, *augusztus 8-án* a mai Bajcs tájékára vonult és Érsekújvárt megfigyelés alá vette.¹⁾

Augusztus 12-én Souches tábornagy betegségét gyógykezeltetendő Bécsbe ment, és a parancsnokságot báró *Heister altábornagynak* adta át.²⁾

A törökök e közben helyreállították a párkányi hidat, s már *augusztus 13-án* török tábor állott a Duna balpartján, a nagyvezír seregének a Dunán való átkelést biztosítandó.

E hírre Heister *augusztus 18-án* 4000 főnyi hadtestet 6 löveggel küldött Párkányhoz, s azt a Dunán 5 gyújtó anyagokkal megrakott gályával, 5 naszáddal melyen hajdúk, és 4 más hajóval, melyen német katonák valának, kísértette, mely hajóhad 2 gyújtó hajót is vitt magával. *Augusztus 19-én* éjjel a császáriak megtámadták a törököket, miközben egy naszád elmerült és 100 janicsár elesett, de sem a törököknek a jobb partra való visszaszorítása, sem a hid elrombolása nem sikerült, s az egész expeditio eredmény nélkül tért vissza.

Heister most Érsekújvárt körülzárta, mire az élelmi szerek a várban fogyni kezdtek. Heister megtiltotta a vár hódoltsági körletében levő parasztoknak, hogy a várba élelmi szereket szállítsanak, s midőn tudomására jutott, hogy azok — bárha a törökök által kényszerítve — mégis vittek be élelmi szereket, a visszatérőket meglesetvén, *elfogatta, 30-at közülök felakasztatott, 40-nek pedig orrát és füleit levágatta.*³⁾

¹⁾ Specificatio comitis Illésházi és hadi levéltár fasc. VIII—42.

²⁾ Heister a szentbenedeki csatában kifejtett kitünő működéseért bárói rangra emeltetett. Cs. udv. hadi tan. iratai 1664 július 24-dikéről. 119. szám.

³⁾ Hadi levéltár, fasc. VIII—115.

A körülzárolás már a fentebbiek szerint se lehetett valami tökéletes, s nem tudjuk Heister barbár büntetését nem-e inkább saját emberei érdemelték meg, kik a felügyelet hanyag teljesítése folytán az élelem beszállítását lehetővé tették, mint a szegény parasztok, kiket a törökök a szállításra fegyveres erővel kényszerítettek, — de még jobban bizonyítja a körülzárolás tökéletlenségét az, hogy *augusztus 27-én* a törökök a párkányi táborból 3000 főnyi segélyhadat és 500 szekér élelmi szert vittek be minden akadály nélkül Érsekújvárra.¹⁾

Augusztus 29-én megérkezett a nagyvezír főserege is Esztergomba és Párkányra, ki a párkányi hídfőt is azonnal kiépíttette.²⁾

Ugyan-e napon Heister seregével Gutánál átkelve, a *Vág mögé a Csallóközbe vonult.*³⁾

Szeptember 5-én a nagyvezír egész serege a Duna balpartjára kelt át.⁴⁾

A császári hadak vezérei most, a nagyvezír szándékai felől nem lévén tisztában, miután az érkezett hírek egy része azt mondta, hogy Léva visszafoglalása áll szándékában, más része szerint pedig Morvaországba akar betörni, hadi tanácsot tartottak Pozsonyban, melynek eredménye az volt, hogy Montecuccoli tábornagy a császári fősereggel Pozsonyból *Cseklésre vonult*, Heister altábornagy pedig arra utasított, hogy magát a fősereggel való egyesülésre készen tartsa. Ugyancsak bevonultak *szeptember 11-én* a cseklézi táborba *Nádasdy* Ferencz, *Batthiányi* Pál és Ádám, továbbá *Eszterházy* magyar hadai is, melyek a Vág felé tolattak előre.

Szeptember 24-én Heister is egyesült a fősereggel, mely a nagyvezír Párkány és Érsekújvár közt álló seregével szemben tétlenül vesztegelt.

Szeptember 26-án végre megkötetett a vassvári béke, mely a háborút megszüntette, mire a törökök Esztergomba és Budára visszatértek, a császári sereg pedig szétoszlott.

Most még csak a felső-magyarországi hadjárat hírneves vezé-

¹⁾ Müller alezredes jelentése. Hadi levéltár, fasc. VIII—124.

²⁾ U. o. fasc. VIII—21.

³⁾ U. o. fasc. VIII—124.

⁴⁾ U. o. fasc. IX—20.

rére, *De Souches Lajos* tábornagra vonatkozólag kell még néhány adatot pótolnunk.

De Souches Lajos 1608-ban Rochelleben, Franciaországban született. Hazáját később elhagyva, az akkori szokás szerint külföldön keresett szolgálatot és szerencsét. Előbb Svédországba ment, hol honfitársa, Gardie gróf tábornok, neki előbb egy gyalog, majd egy dragonyos ezred parancsnokságát szerezte meg.

Néhány évig maradt Svédországban, de összetűzván Stahlhans svéd tábornokkal, leköszönt, és a tábornokkal megverekedett.

Ezután Ausztrián át Olaszországba szándékozott menni, de Lipót, akkor még csak főherceg, pártfogásába vette és rábirta, hogy a császári seregben vállaljon szolgálatot. Mint Brünn parancsnoka oly jelesen védekezett Torstensohn svéd hadai ellen, hogy a császár őt bárói rangra emelte, titkos tanácsossá nevezte ki, s neki Morvaországban több birtokot adományozott.

Később Hatzfeld tábornok parancsnoksága alatt Lengyelországban harczolt, s résztvett 1657-ben Krakó ostromában.

Tekintélye ezután mindinkább növekedett, kivált miután 1661-ben a törökök ellen is szerencsésen működött.

E hírneve szerezte meg neki 1664-ben az északi hadsereg parancsnokságát, melylyel hogy miként működött az előzőkből láttuk.

«A császári Felséged által reám bízott hadakat e hadjáratban immár *ötödször vezettem győzelemre*, a miért a Mindenhatónak csak hálát adhatok!» E szavakkal fejezi be De Souches tábornagy az Ebed melletti táborból 1664 augusztus 2-án a császárhoz intézett harczjelentését. Mégis alig néhány héttel ez utolsó győzelem után köztudomásúvá vált, hogy a tábornagy az udvarnál kegyvesztett lett, és az északi hadsereg parancsnokságától megfosztatott.

E különös és meglepő eseménynek oka az volt, hogy Souches tábornagy, a ki mint láttuk, kész volt magát a nádornak alárendelni, *vonakodott Montecuccoli alatt vezényelni*. Hogy ez az olasz tábornok iránt érzett ellenszenvnek, vagy valamely régebbi összetűzésnek kifolyása volt-e, meg nem állapítható, de midőn a császár őt — egészsége helyreálltával — arra utasította, hogy a jövőben Montecuccolinak alárendelendő sereg parancsnokságát Heistertől ismét vegye át, Souches fölmentését kérelmezte.¹⁾ Újabb fölszólí-

¹⁾ Specificatio comitis Illésházi. Szept. 10.

tásokra három ízben kérte fölmentését, egyedül azon okból, hogy az «olasz» Montecuccoli közvetlen parancsnoksága alatt szolgálni nem óhajt.

Erre következett be kegyvesztése és letétele a parancsnokságról.

A császár azonban a tábornagyot később, a háború után, ismét kegyeibe fogadta, és gróf Puchheim Adolf halálával Komárom parancsnokságát ruházta reá, majd később a szlavoniai végek főkapitánya, azután pedig Bécs parancsnoka és a csász. udvari hadi tanács tagja lett.

A Franciaország elleni háborúban 1674-ben a császári sereg parancsnoka volt, a Seneff melletti csatában; de hadműveleteivel a szövetséges spanyolok és hollandiak nem lévén megelégedve, miután ezek — valószínűleg az öregsége folytán előállott — gyöngegsége és lassúsága folytán kedvezőtlen viszonyba jutottak.

A császár ennek folytán a parancsnokság alól fölmentette.

Ekkor megindultak ellene a vádaskodások, s végül már a francziákkal való egyetértéssel is gyanúsították (valószínűleg származása révén), de működésre több alkalmuk már úgy sem nyílt.

Souches tábornagy ezután visszavonulva élt morvaországi birtokain és 1682-ben, 74 éves korában halt meg.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

NIKÁPOLY.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Mikor Bajezid meghallotta,¹⁾ hogy Zsigmond átkelt a Dunán és hogy a dunamenti várakat visszafoglalta, éppen Konstantinápolyt ostromolta.²⁾ Rögtön föl hagyott e működésével, az ostromló gépeket elégette és Szofia felé indult. Szead-Eddin szerint, mikor Aladsa Hiszárhoz ért, a magyar király be akarta keríteni. Ez valószínűleg az a különítmény volt, melyet Zsigmond Maróthi János vezetése alatt küldött volt hírszerzés végett előre. Ezalatt Zsigmond, illetőleg a francia had N.-Nikápolyt ostromolta, melynek parancsnoka Toghan bég volt, de mivel ostromlószerzei nem voltak, körülzárolta azt s kiéheztetéssel remélte célját elérni.

A keresztények szeptember 15-én értek oda, felszólították Toghánt, hogy adja át a várat, a mit ez megtagadott. A várvívás dicsőségét a francia lovagok maguknak követelték s habár erre való szerszámaik nem voltak, Zsigmond beleegyezett. Közeledési árkokat kezdtek csinálni s a francia had szárnyaival a Dunára támaszkodva délfelől, a dunai hajóhad pedig észak felől zárta el a várat. A magyar hadsereg és segédsapatai keletre a vártól, a Duna mentén táborozott tétlenségben, mert úgylátszik, a magyarok a lovagok fenhéjázó viseletét meggorrolták. Ez valamennyi

¹⁾ Froissart szerint valószínűleg a milanoi hercegtől.

²⁾ Mikor a hitetlenek fészke, Konstantinije, ellen indultam és azt vívtam és ostromoltam: a Magyarország királyának nevezett átkozott az esztelen császárral egyetértvén, haladék nélkül megtámadta Nigeboli városát hogy az iszlám népének kárt okozzon és ártalmára legyen. Bajezid feth-námeja Thurnynál.

keresztény szövetséges hadban úgy volt. A különböző nemzetekhez tartozó csapatok között ritkán van egyetértés. Irigység és káröröm s minden idegennek megvetése a műveletlenséggel jár, a lovagok műveltsége pedig nagyon problematikus volt. Nyilvánvaló, hogy e tulajdonságok nem növelik a szükséges egyetértést. Így volt ez Nikápoly alatt is.

A vár jól el volt élelemmel látva, s erkölcsi erejét nap-nap mellett növelte a francia lovagok ismételt esztelen támadása, a melynek sohasem volt sikere. Bajezid ezalatt Trnovába ért és Evrenosz béget küldte előre,¹⁾ hogy hírt szerezzen, de ez a körülzáró sereg miatt a várbeliekkel nem léphetett összeköttetésbe s czélt nem érve, tért vissza urához, jelentvén, hogy a vár körül van véve s onnan hírt nem hozhatott. Bajezid — a mint ezt Mevlána-Irdisz történetíró után Szead-Eddin mondja — maga ült egy gyors-lábú lóra s éjjel egy felhőkig érő magas hegyre lovagolt, mely a várhoz közel emelkedett s mennydörgéssel vetélkedő hangon bekiáltott a várba: «Hej Toghán». Thogán bég éppen a vár fokán volt s a padisah kérdéseire azt felelte, hogy a várban minden rendén van. E feleleten megörülve, visszatért táborába s a keresztények, kik a beszélgetést hallották, az éj sötétségében hiába üldözték. Reggel a csata megkezdődött.²⁾

A török hadsereg négy csoportra volt osztva, az elsőben 24,000 gyalog, a mögött csekély távolságra 30,000 lovas és hátul Oublától északkeletre, hol a trnovai út azokat a magaslatokat metszi, melyek az Oszma és a Duna között emelkednek, Bajezid személyes vezetése alatt 40,000 lovas. A 8 000-nyi hűbéres lovaság rajként vette körül a csatarendet, hogy abba a keresztények be ne lássanak s egyéb kikülönítésekre szolgáljanak, a többek között arra, hogy a eserjébe rejtőzött, megkerülésükre szánt magyarokat tartsák szemmel s útjokat állják. Az a 40,000-nyi had, melyet Bajezid vezetett, tartalék volt, vagyis a cselvetésre szánt csapat.

A st.-denysi barát most közölt csatarendjével első tekin-

¹⁾ Bajezid fetlnameja Thurnál.

²⁾ Bajezid fethuameja erről nem tesz említést; csak azt mondja, hogy «Thogan aga szolgálmtól értesültem arról, hogy a várban van elég élelmiszer» stb.

tetre ellenkezőnek látszik a Szead-Eddin szüksézávú jelentése, mely azt mondja, hogy «a sahiszlam seregét két csapatra osztotta, egyik felét a hitetlenek elébe küldte, hátra maradt felét pedig személye kíséretében lesbe állította.» Ez az ellentmondás csak látszólagos, lényegében a két jelentés egyezik, mert az ellenség nyugtalanítására, a harczrend eltakarására s egyéb kikülönítésekre szánt hűbéres lovasságon kívül csakugyan két főcsapat volt, az egyik mely a keresztényekkel szemben állott s esetleg maga után csalta az ellenséget, s a másik, mely lesben volt. Hogy az ellenséggel szemben álló csoport két harczvonalat alakított, azt a részletekbe nem bocsátkozó Szead-Eddin nem tartotta szükségesnek fölemlíteni, beérte azzal, hogy rendeltetésüket véve tekintetbe csoportosította a sereget.

Bajeid fethnameja szerint a jobb szárnyon álltak azok a csapatok, a melyeket Szulejman sah, Ali pasa nagyvezér, Firuz pasa rumilii beglerbég, továbbá Malkocs bég és Timurtas bég vezettek. A bal szárnyon állott Mustafa, Timurtas pasa, az anatóliai beglerbég, továbbá Mohammed, Turkhan, Besir és Tahir karamáni bégek az összes kitűnő bégekkel.

Hogy a keresztények miként rendezkedtek el, nem tudhatjuk, minden arra mutat, hogy nem állapítottak meg semmi tervet sem s hogy a harcz megindult, még mielőtt a sereg egyes részei tudták volna, hogy mi a föladatuk.

A csatát megelőző éjjel Zsigmond csapatainak egy részét egy cserjébe rejtette, valószínűleg, hogy a megalakulandó fölállítási jobb szárnyát támogassa s a harcz megkezdése után az ellenség balszárnyát megkerülve, hátába üssön.

A keresztény sereg különféle elemeit tekintve, a magyar hadak könnyű lovasságának kellett volna a harczot megkezdeni s a nehéz fegyverzetű nyugatiaknak a magyarok hasonlóan fegyverzettel részével, azt támogatni s az ellenség soraiba csak akkor behatolni, mikor azt a könnyű lovasság nyilainak záporával megintgatta. De másként történt. A francia lovagoknak nem a józan ész, hanem a lovagias felfogás volt tanácsadójuk, mely az elsőséget nem engedi soha másnak. Coucy és az admirális hajlandók voltak ugyan Zsigmond s a hadi ügyekben tanácsadói — a Garaiak, a Kanizsayak stb. — nézeteinek engedni, kik váltig mondták, hogy

engedjék a magyarokat elől menni, mert ezek a törökök harcmodorát jobban ismerik, mint ők, s tudnak úgy harcolni, mint a hogy ezekkel kell, de el kellett hallgatniok a Boucicaut, Artois s a többi gondolkodni nem tudó lovag féktelen harci kedve előtt és mielőtt Zsigmond a harczra vonatkozó intézkedéseket megtette — az angoloktól eltanult módon, lóról szállva gyalog¹⁾ megtámadták a törökök első csatavonalának czölöpszet mögött álló jobb szárnyát, — mely elől az oda állított hűbéres lovasság azért ment el, hogy szabad tért engedjen a janicsárok működésének,²⁾ s — úgy látszik, oly gyorsan értek ahhoz, hogy az íjjal, karddal, handszárral és részben lándsával ellátott janicsárokat meglepték, olyannyira, hogy azok ijjaikat nem használhatták — vagy ha igen — túl lőttek a czélon, mert Szead-Eddin mondása szerint, «a hadrontó harcosok kardjai jól eltalálták az ellenség nyakát s azért áldozataikon nem is volt látható nyilnak nyoma sem». Tehát rögtön kézi tusa fejlődött, melyben a francia lovagok győztek és 10,000 török gyalogost levágtak, a többiek vad futásban menekültek a nyíllövésnyi távolságban mögöttük álló spahik mögé,³⁾ kiket, míg a francziák oda érkeztek, szintén rendetlenségbe hoztak. A jól fegyverzett lovagok támadásának ezek sem tudtak ellenállani s 5000 embert veszítve, húzódtak vissza a lesben álló Bajezid felé. A francziákat hevük

¹⁾ M. J. de Thurocz J. G. Schwandtnernél. Tom I, Pars IV, Cap VIII. . . . mox Franci, præcipiendæ pugnæ insolenti cupiditate capti, priusquam universæ regales copiae, instructis ex ordine aciebus, signis collatis, proelium inirent, e castris prosilientes, et præcipientes ab equis ut eorum moris est — pedites certaturi, descendentes contrarias irruerunt in turmas.

²⁾ Livres des faits de Jean de Boucicaut. Partie I, Chap. XXIV. «Tout premierement une grande tourbe de Turcs qui à cheval estoient se mirent en une grande bataille tout devant leurs gens de pied; et derrière ces gens à cheval, entre eulx et ceulx de pied, firent planter grande foison de pieux aigus que ils avoient faict apprestier pour ce faire. Et estoient ces pieux plantés en biaisant, les pointes tournées devers nos gens, si hault que ils pouvoient aller jusques aux ventre des chevaux.

³⁾ Erre vonatkoznak alkalmasint Bajezid fethnamejának következő szavai: «... Mohamed, Musztafa, Timurtas pasa, Besir és Tahir karamáni bégék az összes kitünő bégekkel és győzelmes sereggel a rumilii hadosztály segítségére sietvén, az oroszán bátorságnak stb.» és tovább . . . «a mi részünkről néhány jeles bég is vértanúságot szenvedett».

elragadta s nem tértek vissza vezeték lovaikhoz, hogy rendes szokásuknak megfelelően, üldözés céljából lóra üljenek, hanem gyalog mentek a megfutamodottak után, nem is sejtve, hogy a domb mögött 40,000 pihent harczost fognak a török sereg romjai helyett találni.

Ezalatt Zsigmond seregét úgy a hogy elrendezte, utóhadát Garai Miklóstra bízta s a németeket is, kiket a nürnbergi várgróf vezetett, ide osztotta be. A török hűbéres lovasság megtámadta, a francziák vezeték lovait, egy részüket zsákmányul ejtette, más részük futni kezdett hátrafelé, a magyarok a gazdátlan lovak száguldozását látva, mindent veszve gondoltak lenni s maguk is széledezni kezdtek. Zsigmond alig néhány ezer harczost¹⁾ szedve össze, a francziák megmentésére sietett, kiket már Bajezid körül fogott volt. A saint-Denys-i barát²⁾ és Boucicaut azt állítják, hogy a magyarok nem jöttek segítségükre, s a nélkül, hogy harczoltak volna, gyalázatosan megfutamodtak, mert «ők olyanok, hogy nem tudnak a harczban helyt állani, ők csak ahoz értenek, hogy hátra futva, lóhátról nyilaznak, és halljátok a magyarok rosszaságát, hűtlenségét és gyávaságát, a melyért örök szemrehányás illeti őket. A mint látták, hogy bajban vagyunk, a helyett, hogy a törökön rajta ütöttek volna, hátat fordítottak és elfutottak mind, kivéve egy urat és embereit, kit Magyarország nagy grófjának neveznek.» De hogy ez nem igaz, tudjuk Zsigmond több okleveléből és Schiltperger következő soraiból: «Sigmund griff den Feind an, schlug sich tapfer mit des Türken Fussvolk», tovább azt is mondja, hogy ura lett a csatátérnek s a török lovasságot is megtámadta, úgy hogy Bajezid már-már futásra gondolt, a mikor a szerb fejedelem segítségére jött. Már pedig Schiltperger mint szemtanú, szavahihehetőbb, mint a saint-denysi apát, ki mások elbeszélése után írt s mint Boucicaut tetteinek névtelen írója.²⁾

¹⁾ E névtelennek kézirata a XVI-ik században Machaut sieur de Romainville kezében volt és Godefroy Tivadar nyomtatta ki először 1620-ban. Egy másik egykorú kézirata Párisban van s 178. szám alatt őrzik. Címe: «Explicit le Livre des fa's du bon maréchal Bouciquaut, gouverneur de Jennes, fait et escript jusque ycy le IX j. d'avril l'an de grace M.CCC.IX.

Egy janicsár csapat állta útját, melyet lever¹⁾ s aztán a s spahikkal találta magát szemben. A harc mind a két részről nagy kitartással folyt és egyideig eldöntetlen maradt, némelyek Lazarevits István szerb despota közbelépésének tulajdonítják azt, hogy a csata a törökök javára dőlt el.

A babér nem járt ingyen, a törökök veszteségét — alkalmassint túlozva — 30,000-re teszik a francia források. Bajezid is megsebesült. Muratori szerint Zsigmond emelte ki nyergéből, de erről a török források nem emlékeznek meg. Mevlana Idrisz elbeszélése után azt beszélik, hogy «a csata és öldöklés hevében egy ördögábrázatú rút hitetlen a szultán feje búbjára sújtván buzogányával, erős ütésével megsértette annak a kedves testét és aranyos nyergéből a földre terítette». Ha ez az ördögábrázatú hitetlen Zsigmond lett volna, valószínű, hogy megemlíti vala egyik-másik török krónikás.

Húszezer keresztény holtteste borította a csatatért (Köhler Posilgére támaszkodva, 12,000-et mond), sokan fogságba kerültek. Nesri arról értesít, hogy Timurtas fia — Umar bég, ki a csatában jelen volt — neki azt mondta, hogy csak annak az osztálynak kezébe, melyhez ő tartozott, 2000 nél több fogoly esett. A foglyok között volt a Nevers-i gróf is, a kinek kiváltására, Zsigmond jóállása mellett, 100 ezer arany forintot vettek föl Rampenda luccai születésű párizsi kereskedőtől kölcsön.²⁾

Zsigmond a csataterőről Garai Miklóssal és Jánossal, Kanizsay Jánossal és Miklóssal, a johanniták nagymesterével, Neilhac Filiberttel, Fridrikkel, a nürnbergi vágróffal, Cilley Hermannal s több más magyar úrral egy olasz gályán menekült, de nem haza, hanem a Duna torkolatához, honnan az újonnan kinevezett nádort, Bubek Detrét és az új országbíráját, Pásztotai Jánost, Garai Jánost haza küldte, hogy vigyék hírül menekülését, maga pedig a Fekete tenge-

¹⁾ Schiltperger. Szalay László. Köhler.

²⁾ A bécsi cs. levéltárban van Zsigmondnak a velencei dogéhoz intézett Pozsegában 1398 június 17-én kelt levele, a melyben kéri, hogy abból a pénzből, a melyet Velence minden évben Magyarországnak tartozik, fizetni, adjon évenként 7000 aranyat a Nevers-i gróf megváltására fölvett 100 ezer arany forintnyi kölcsön törlesztésére Rampenda-nak. (Din de Responde, Digne Raponde.)

ren át Konstantinápolyba hajózott, onnan nem veszély nélkül a Dardanellákon át december 19-én Lacroma szigetéhez ért s ugyane hó 30-án Spalatoban találjuk. Útja közben Rhodusban is megfordult. Dalmatiából pedig hazatért birodalma szívébe, Budára, hol fogadtatásának — mint a történelemből tudjuk — nem nagyon örülhetett.

A királyon, Garai Miklóson és Jánoson, továbbá a két Kani-zsajn, Cilley Hermanon, a nürnbergi várgrófon, Neilhac Filibert johannita nagymesteren kívül alig menekedtek meg néhányan a főbbek közül. Az elesettek közül volt egy Rozgonyi, Maróthi Dénes, Semsey László, Kapolyi János, Vienne-i János admiralis a fiával, de la Tremouille Vilmos, Bar Fülöp stb.

Az elmondottakból látszik, hogy Zsigmond nem volt hadvezér, mert ha azt a kevés intézkedését, mely megtörtént, az ő fejéből és nem a Garaiakéból eredetteknek tartjuk is, nem kerülheti el figyelmünket, hogy azok csak félig vagy sehogysem hajtattak végre, már pedig nem elégséges jól intézkedni, hanem végre is kell azt hajtatni. Ezért mondják — helyesen — hogy a háborúban majdnem minden a vezér egyéniségétől függ, a ki, ha nem tud parancsainak érvényt szerezni, hiába eszel ki jó terveket.

Zsigmond, mikor Bajezid közeledését megtudta, Trnova felé küldte Maróthi Jánost azért, hogy a törökök erejét kikemlelje s arra törekedett, hogy a harczot a magyarok kezdjék meg, mint a kik ismerik az oszmánok harczmódját. Ez az intézkedés, ez a szándék helyes volt. Szeme előtt lebegett hát annak fontossága, hogy az ellenségről hírt kell szerezni, de ezt csak tökéletlenül hajtatta végre, beérte azzal, hogy Bajezid közeledéséről s úgy látszik, haderejéről bizonyosságot szerzett, de már a csatát közvetlenül megelőző órákban elmulasztotta az ellenségnek fölállítását megismerni. Sem ő sem a francziák nem tudták azt, hogy azok a csapatok, a melyeket maguk előtt látnak, a török seregnek csak egy részét teszik, pedig egy-két járőr kiküldésével megtudták volna, hogy Bajezid számos harczossal a domb délkeleti oldalán áll. Ezt tudva, pedig aligha mentek volna a veszedelem torkába.

Az a szándéka, a mely szerint a magyarokkal akarta a harczot megkezdetni, a helyzet és körülmények helyes megítélésére vall, de végrehajtása hajótörést szenvedett erélytelenségén; övéi-

nek sem tudott parancsolni, nemhogy az idegen lovagok szót fogadtak volna neki. Ez pedig nagy baj volt, talán még nagyobb mint az, hogy az ellenség haderejének szétszétásáról és fölállításáról nem volt tudomása, mert ha az övéi kezdik meg, a magyar hadviselés elvei szerint a harczot, e közben a domb mögé is kerültek s látták volna, hogy ott csel van vetve, és a derékhad nem rohant volna fejeveszetten az egybevágó, együttműködés hasznosságáról megfélekezve, szétszakadozva, kisebb-nagyobb csoportonként a veszedelembé, hanem a lovagokat együtt tartva akkor és oda vezette volna, a mikor és a hová a viszonyok követelték.

E csata elvesztéseért első sorban Zsigmondot illeti a felelőség, mert minden azon múlt, hogy nem tudott parancsolni s valószínűleg — gyöngé emberek módjára — azt sem tudta, hol a feje s kipkedve-kapkodva, megfélekezett annak végrehajtásáról, a mit tenni szándékában volt. Maróthit szemrehányás nem illetheti, ő megfelelt specialis föladatának és megfoghatatlan Köhlernek az a megjegyzése, hogy: «Er (Maróthi) brachte am 27. September die Nachricht schleunigst zurück und entschuldigte sich sehr geschickt, den Feind nicht angegriffen zu haben, um den Franzosen diese Ehre zu lassen.» — Nem kellett magát mentegetnie, mert akkor érhetne volna szemrehányás, ha 5000-nyi különítményével megtámadja az együtt talált nagyszámú török hadat, a mit — igen bölcsen — nem tett. Visszatérve, nem folytathatta fáradt, nehéz fegyverzetű harczosaival ¹⁾ a kémlelést. E célra Zsigmondnak friss csapatot kellett volna küldenie. Bajezid ellenben jó hadvezér volt, messze előre küldte Evrenosz béget, megismerte legalább megközelítőleg az ellenség erejét, kémeket küldött ki, a kik a térség minden zege-zugát jól átkutatták s megtudta, hogy Zsigmond jobb szárnyán, a cserjésben csapatok vannak elrejtve, s nem mulasztotta el ezek megfigyelését, csapatot állítván velük szemben s ez által helyükhöz kötötte azokat, hogy föladatukat, a török sereg hátába való kerülést, nem teljesíthették.

¹⁾ Szalay szerint alkalmasint oláh vagy bosnyák kémeek lehettek, kik Bajezidet e célzatról, t. i. hogy Zsigmond jobb szárnyának támaszul szolgáljanak s az ellenség balszárnyát megkerülve, annak hátsó rendeiére támadjanak — értesítették.

Bajezid nem tartotta magát a szokásos harczrendhez, a hűbéres lovasságot nem a szárnyakra állította, hanem a fölállítás ele, hogy serege ezektől takarva, rendezkedhessen el, egyes részeire pedig külön föladatokat bízott. E szerint tehát a viszonyokhoz alkalmazkodott, nem engedte magát a chablon által beníttatni és seregének tetemes részét cselvetés végett tartalékban tartotta, mert a mint már ezt egy XIV. századbéli arab kézirat mondja «a hadviselésnek alapja a cselvetés».

Bajezid jobb taktikus volt, mint Zsigmond, de a stratégiához is jobban értett, mint ez. Mikor a keresztényeknek ellene való készülődését meghallotta, azonnal felhagyott Konstantinápoly ostromával és a körülmények teremtetten új hadműködési tárgy — a keresztény hadsereg felé ment jelző nevéhez illő gyorsasággal, melyre ugyan ebben az esetben nem is volt olyan nagy szükség, mert a keresztények Nikápoly alatt duzzogtak egymásra és szabad idejükben ostromósdit játszottak, tehát nem volt ok attól tartani, hogy a Balkánon náloknál előbb jönnek át.

Ismétlem, hogy minden jel arra mutat, hogy a keresztényeknek nem volt megállapított tervük, ők Európát a Dunánál akarták megvédeni, s ha egyáltalán gondolkodtak, azt gondolták, hogy majd úgy megijed tőlük az oszmán, hogy baj nélkül érhetnek álmódosásaik tárgyához, a szent sírhoz.

A francia krónikásokból látni, hogy ők a Duna mentén akartak a Fekete tengerig menni, hogy onnan talán velencei és genuai hajókra ülve, juthassanak Syriába, de e tervük csak ábrándozás volt. E menet biztosítására nem történt semmi, s jobb oldaluk teljesen védtelen lett volna, mert nem szállták meg a Balkán-átjárókat.

Zsigmondnak volt-e szándékában a Balkánon átmenni s a török derékhaddal attól délre megütközni, nem tudom, de azt látom, hogy nagy hibát követett el azzal, hogy a relative jelentéktelen Nikápoly által az összes keresztény sereget helyéhez kötni hagyta. Az nem mentség, hogy azért nem igyekezett a Balkánt előbb elérni, mint Bajezid, mert veszedelmesnek tartotta háta mögött a török kezében hagyni Nikápolyt, mert e vár fontos volt ugyan bizonyos tekintetben, de a 100 ezernyi sereghez viszonyítva, annyira jelentéktelen, hogy egy szemmeltartására rendelt külö-

nítmény hátrahagyásával bátran elindulhattak volna. Ennél sokkal nagyobb veszedelemmel járt a csatának a Dunához oly közel való elfogadása; e folyó, melyen az igaz, hogy czirkált néhány magyar hajó (a velencei és genuai hajóhad a Duna torkolatánál vesztegeltek megfoghatatlan módon, csak egy-két gályájuk volt a Dunán) csak alig néhány száz lépésre volt a csatatér mögött!

Megfoghatatlan, hogy Bajezid közeledését hallva Maróthi-tól, mégis meghagyta magát, úgyszólván táborozási helyén, lepni és hogy nem ment vissza az Oszma mögé, hol ennek balpartján olyan állást talál, melynek mindkét szárnya védve van, a bal a Duna s a rajta czirkáló magyar hajóhad által, a másik pedig azokkal az ingoványokkal, a melyek délre a Dunától az Oszma balpartján terülnek el.

BÁRCZAY OSZKÁR.

A NYITRAI ÁRULÁS 1621-BEN.

Bethlen Gábor, Magyarország választott királya, be sem várván a Ferdinánddal kötött fegyverszünet végét, az 1620-dik év szeptember havában már megkezdé a háborút s mialatt csapatvezérei a dunántúli vidéket hódoltatták, maga Beszterczebányáról Nagyszombatra, főhadiszállására indúlt.

Útközben megszállotta Nyitra várát, melyet *Telegdy János* püspök csekély számú magyar és német őrséggel védelmezett.

E várat, mint tudjuk, Bocskay fejedelem 1605-ben tartományával együtt *Rhédey Ferencznek* adományozta, a kit azonban Forgách Ferencz püspök, a későbbi esztergomi érsek, a bécsi békekötés után kizavart a szép jószág birodalmából. Báthory Gábor sokat törekedett ugyan Rhédey mellett, de a papok nem engedték a maguk örökségét.

Úgy látszik Bethlennek föltett szándéka vala, hogy alkalomadtán visszaszerzi érdemes hívenek, sógorának hatalmasan, minden kárpótlás nélkül elfoglalt birtokát, mert már a Homonnay-féle mozgalom kezdetén azzal biztatja Rhédeyt, hogy csak szorgalmatoskodjék a hadak gyűjtésében s meglehet, hogy az úr Isten neki rendelte *Nyitrát*.¹

Nem sokkal utóbb bekövetkezett támadásakor pedig legelső gondoljai közé tartozott, hogy a püspökség jószágait lefoglaltatván, jövedelmeit a végbeli vitézek föntartására fordítsa. Mikor pedig Telegdy püspök a fölkelő magyarok közeledésének hírére, várába zárkózott, 1620 ápril 3-dikán megparancsolta *Thurzó Szaniszló* dunáninneni főkapitánynak, hogy Nyitrától minden élelmet elzár-

¹) Szilágyi Sándor: Bethlen politikai levelei 71. l.

jon, sőt arra is szorgalmasan vigyázzon, hogy a püspök más helyre se küldhessen élést, mivel tudni való dolog, hogy eleitől fogva «ellenkező állapotokban volt foglalatoss . . . szíve, lelke másfelé vonzon». ¹⁾

Szaniszló úr, a köpenyegforgatás nagymestere, a jövődre való tekintetből a püspökkel is föl akarta tartani a jó szomszédságot, de a parancsot is vegre akarta hajtani. A kérdést tehát akkép oldotta meg, hogy a maga részéről őrizkedett ugyan minden kártételtől, de a fejedelem által Morvába és Ausztriába küldött 1500 főnyi lovas sereget *Nyitra körül* szállásoltatta el. ²⁾ A jámbor vitézek aztán parancsszó nélkül is kiérték, elpusztították a püspökség birtokait és gondoskodtak arról, hogy a nyitrai őrség ételben és italban fogyatkozást szenvedjen.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy mikor Bethlen megjelent a vár alatt és egy fél napon keresztül lövette a falakat, az őrség 1620 szeptember 9-én lerakta a fegyvert és Telegdy püspök szabad elvonulás föltétele mellett átadván a várat, kíséretével Bécsbe utazott. ³⁾

A fejedelem kipróbált hívét, *Littassy Istránt*, ültette Nyitrába 250 zsoldos vitézzel s az őrség a környékbeli nemes emberekkel együtt csakhamar 300 főre szaporodott. ⁴⁾

A következő év tavaszán már megkezdődtek a béke tárgyalások, mikor Forgách Zsigmond nádor nagy Bethlen-ellenes mozgalmat indított Magyarországon s a főurak közül, *Széchy György* példájára, sokan elpártoltak a választott királytól.

A nádor körleveleket intézett a vármegyékhez, kegyelmet ígervén mindazoknak, a kik Ferdinánd hűségére térnek. Buquoi generális és a pártos urak hadai a dunántúli erősségeket rendre meghódították. Pozsony megnyitotta kapuit és csakhamar *Érsek-Újvárat* is ostrom alá vették.

Thurzó Szaniszló már elérkezettnek hitte az időt, hogy fordítson egyet a köpenyegen és örömet az ellenség kezére játszott

¹⁾ U. o. 193. l.

²⁾ Azt vetvén okul, hogy oda át nagy éhség van. (Bethlen levelei 197. l.)

³⁾ *Katona: Historia Critica* XXX. 629. l.

⁴⁾ Bethlen levelei 284., 302. l.

volna a várat, de a vitézlő rend fölzendült, megfenyegette a generálist és követeket küldvén Bethlen Gáborhoz, biztosították őt, hogy fejük fönnállásáig védelmezik a várat, ha az ellenség, feleségökkel, gyermekeikkel együtt szinte halomba is rakatja őket.

Maga a fejedelem nem nagy fontosságot tulajdonított Forgáchék támadásának s csak az árulástól félt. Feltette pedig különösen Érsek-Újvárat, mert nem bízott többé Thurzó Szaniszlóban. Mindent elkövetett tehát, hogy ígérettel, biztatással, hízeggessel kintartásra és hűségében való megmaradásra bírja az ingatag jellemű főurat. Többször hangsúlyozta, hogy a meddig Érsek-Újvár áll, addig nincs mitől tartani és majd megleckézteti ő onnan a kegyetlen, vérszomjas pártosokat, a kik — úgymond — *«tanítóinkat szörnyű kínzásokkal ölik, számtalan szüzeket fertéztetnek, ... égetnek rettenetesen, ölik, rágják az szegény községet»*.¹⁾

Ez alatt a nádor tovább hintette a konkolyt az országban s az volt a célja, hogy a rendek Bethlen Gábor hozzájárulása nélkül kössenek békét Ferdinánddal, illetőleg nyugodjanak meg a király azon ígéretében, hogy politikai és lelkiismereti szabadságukat ennek utánna sértetlenül föntartandja. Forgách, Jakusith és Apponyi szóval és írásban széltere híresztelték, hogy a szent békeségnek egyes egyedül Bethlen az akadály, a ki behozta a törököt, elvitte magával a koronát és csak a saját hasznát keresi stb.

Megmielőtt Érsek-Újvárat megszállották volna, *Koháry Péter*, annak előtte újvári vicze kapitány és *Pálffy*, nemet haddal megjelentek Nyitra alatt, Ferdinánd hűségére csábítván az őrséget. Beküldték a kapitánynak *Buquoi* generális meg Forgách Zsigmond levelét, a ki nádori hatalmából 300 jobbágyot ígért — persze, hogy a király nevében — Litassynak, ha földadja a várat, de ez hallani se akart a dologról s megesküdt, hogy Nyitrát Bethlen Gábornak és a magyar nemzetnek megtartja.

Majd az őrséghez fordulván, így szólott: *Jó vitézek! hiszen nem vagyunk asszonyok, hogy minden meleg beszédre megadnók magunkat. Menjenek előbb Érsekújvár alá, ott majd elcálik a dolog.*

De a hajdúság előljárója, bizonyos *Deseő Bálint*, úgy látszik

¹⁾ Bethlen politikai levelei 306. l.

meg volt nyerve az ellenségnek s mint alaposan következtethető, egyenesen az ő biztatására küldött a nádor Nyitra alá. Mikor hát a kapitányok, ősi szokás szerint, az őrség szándékát és akaratát tudakolták, az áruló lázította a vitézeket, hogy ne ragaszkodjanak Bethlen Gáborhoz, a ki elpusztította Magyarországot és a *koronát is magával vitte,*¹⁾ hanem térjenek vissza törvényes urok és királyok hűségére. Egyszersmind rútul szidalmazta a fejedelmet, mondván, hogy csak fizetését vette, de nem esküdött meg neki stb.

Mikor pedig tapasztalta, hogy a vitézek ingadoznak, azzal állott elő, hogy könnyű *Litassynak* beszélni, a ki családját már előre kiküldé a várból, ők azonban fejökkel együtt jószágukat, gyermeköket, feleségöket is elvesztik, ha meg nem nyitják a kapukat, úgy hogy az őrség három napi tanácskozás után egyező értelemmel elhatározta, hogy a várat földadják Ferdinándnak.

Látván *Descő Bálint*, hogy Litassy néhányad magával ellen szegül a sereg akaratának kijelentvén, hogy inkább *lábbal vonatja ki magát a várból*, mintsem hogy hitszegő lenne: arra biztatta a hajdúságot, hogy *fogják meg és vessék őt ki a fokon társaival együtt*, a mire a földühödt katonák már-már készek is voltak.

Ekkor aztán Litassy nagy siránkozva protestált Isten és világ előtt, hogy ő nem oka semminek, az őrség pedig bebocsátotta a németeket.

Bethlen Gábor még Kassán volt, mikor Nyitra föladásáról értesült. Úgy látszik helytelenül informálták őt, vagy talán nem is tudott senki bizonyosat mondani a dologról, mert a fejedelem 1621 május 27-én kelt levelében a kapitányt kárhoztatja.

«*Nyitrán Litassi igen meggyalázta magát* — írja Thurzó

¹⁾ Ez vott a leghatalmasabb fegyver Forgáchék kezében Bethlen Gábor ellen; hogy is ne, mikor még Thurzó Imre is rosszállotta, hogy a fejedelem, a szent koronát, a nemzet legdrágább kincsét, a tanácsurak híre nélkül magával vitte. Bethlen azt felelte, hogy akkor Rákóczy Györgyön kívül alig volt több főnemes mellette, különben is csak azért helyezte biztonságba a koronát, hogy azt a nemzet számára megmenthesse. Kassán, a kamara-házban, *Rákóczy és Alaghi* által őrizteti, a hol nem kell félni Forgách Zsigmond uralmától. «*Semmi közömet hozzá nem avatom, oltalmazzon Isten annak csak gondolatjától is*» írja 1621 ápril 10-én kelt levelében. Jellemző, hogy Deseő is a korona emlegetésével lázította a nyitrai őrséget.

Imrének, *mert ellenséget sem látott, hanem csak egy izenetére Forgachnak földadta az várat. Ha eleitől fogva az magyarországi főemberek ilyen vitézek lettek volna, mineműek mostan némelyek közülök, eddig Magyarországot épen az török bírná ; de nem csoda, hogy ilyen igen degeneráltak az régi magyaroktól, mert az idegen nemzettel házasságok által igen megelegyedtenek.»¹⁾*

A fejedelem annál is inkább Litassy gyávaságának tulajdonította a dolgot, mert az őrség fizetése rendesen kijárt és a tavaszon személyesen győződött meg arról, hogy a vár jókarban s tökéletesen védelmi képes állapotban van. Nagy meglepéssel írja még ápril 22-én Thurzó Imrének, hogy Érsek-Újvárat, Semptét, Lévát, Nógrádöt, *Nyitrát* nem félti, *ha csak magok kaput nem nyitnak az ellenségnek.*²⁾

Bethlen Gáborra nézve azonban Nyitra most nem nagy fontossággal bírt s inkább csak az fájt neki, hogy a magyarországi urak hűségében csalódnia kellett. A csatatéren való személyes megjelenése csakhamar szerencsés fordulatot adott a háborúnak; Érsekújvár fölmentése, Forgách Zsigmond nádor és Buquoi generális halála a pártos urakat is megfélemlítette. Vezérei több ponton fényes győzelmeket arattak, ő maga pedig Morvaországba csapott s mialatt vitézei várakat és városokat hódoltattak, Thurzó Szaniszlót Nyitra ellen küldé.

Már ekkor a békealkudozások szorgalmasan folytak és Thurzó úgy látszik nem valami nagy buzgalmat fejtett ki a vár ostromában, mert a fejedelem 1621 október 13-án morvaországi táborából figyelmeztette őt, hogy seregével Nyitrához szállván, az ostromot személyesen vezesse.

«Mi nekünk úgy tetszik — írja többek közt — hogy kgd az *Nyitra alatt való gyalogot valami kétszázal megtöbbitse és vagy két álgut vitessen alája s valami harmincz lövés port és golyóbist s azt egy nap lőtesse oda az várra, . . mi az por és golyóbis helyében kegyelmeknek mást adunk.»³⁾*

Bethlen Gábor tehát nem akarta vesztegetni az időt; de hama-

¹⁾ Bethlen levelei 313. l.

²⁾ U. o. 284. t.

³⁾ Történelmi Tár 1886. évf. 53. l.

rosan kívánt végezni Nyitrával s ezért Litassy István szükségesnek találta a fejedelem haragjával szemben megbizonyítani a maga ártatlanságát. Kérelme következtében Nyitra vármegye szolgabírái 1621 október 13-án — tehát épen akkor, mikor a fejedelem a vár ostromát sürgette, nagy inquisitiókat tartottak és több, mint negyven embert hallgattak ki Nyitrán, a vár föladásának körülményei felől.

Időközben Bethlen mást gondolt ugyan s 1621 október 16 an kelt nyílt levelében Thurzó Szaniszlót, mint a vármegye főispánját és bányavidéki generálist teljhatalommal ruházta föl, hogy a nyitrai vitézekkel alkudozzék,¹⁾ de Littassyra nézve tökéletesen egyre ment a dolog s neki így is úgy is kötelességében állott tisztázni magát a vád alól. Ennek köszönhető az alább következő tanúkihallgatási jegyzőkönyv, mely Bethlen Gábor első támadásának történetére vonatkozólag érdekes s több tekintetben jellemző adalékul szolgál.

* * *

Anno 1621. die 23 octobris Vicze ispán uram ő kgylme commissioja mellett Lytassy István uram ő kgylme instantiájára Sooky Ferencz esküdt urammal szedtünk bizonyságokat Nyitrán és egyéb helyeken ut sequitur :

1. Tanú *Eötvös István* nyitrai lakos, megeskettetvén a következőket vallja :

„Beadának egy levelet elsőben Palatinus levelét, kit elolvasatván az kapu között mindenek előtt Litassy uram és monda Litassy uram : No, erre bizony még meg nem adom az várat. Azonban fölmentünk és az gyalogság az felső várban menvén, mentem közikben megmondani, hogy ne zajogjanak, hanem csendesedgyenek. *Dezseő Bálint* köztök lévén mondta azt : *Ne hadgyatok csak ritézek és én mellöllem ne álljatok el, hiszem bírhatunk egy emberrel, ha úgy köll lenni.*

És Litassy uram megint izent közikben és megmondta nekik ihon az ő felsége levele és fogadása, hogy megsegt bennünket, hiszem most is ő felsége fizet tinéktek. Gábor nevű drabant monda : No

¹⁾ Orez. levéltár. Tört. Eml. B.

késő az minekünk mert ő felsége árvává hagyott minket, az *koronánk is oda vagyon*. És Litassy uram látván azt, hogy rosszul vagyon a dolog a bent levő pártos drabantok miatt (mivelhogy elszánt akaratt yok az volt, hogy négyünket a fokon vessenek ki), Litassy uram síránkozva protestált, hogy ő semminek oka nem akar lenni.»

2, 3, 4 tanú *Nagy Tamás* és *Gyarmati Pál* tizedesek *Nenyhei Barabás* Zákonyi György zászlótartója megeskettetvén úgy vallottak:

«Idem vexillifer dicit, hogy látta azt, hogy Zákonyi Györgyhöz a sereg közül puskát fogott egy, de én nem ismerem, azt pedig a végre cselekette, hogy intette őket Zákonyi György, hogy kapitány uram híre nélkül semmit ne végeznének vagy ne cselekednének.

Nagy Tamás vallja, hogy Deseő Bálint lévén az sereg előtt fő, őket az kapitányok közikben hivatván nem akart menni es ugyan azt att a választot: Eb menyen! az sereg is oltalmazta őket. Idem dicit, mondta Litassy uram: *Jó vitézek, im nem asszonyemberek vagyunk, hogy minden meleg beszédre megadnánk, hanem menyenek Újvár alá és ha azt megveszik az után gondolkodhassunk efelől*. Lám az mi levelek érkeznek ő fölségétől is mindeneket veletek közlök és egyetértek veletek, el nem titkolok semmit is töletek.

Gyarmati Pál vallja, hogy Deseő Bálint a sereggel egyetértvén és mikor magokban elvégezték, hogy megadgyák a várat, Deseő Bálint mondta elsőben azt: ez a végezés, hogy ma megadgyuk a várat, fordulván a sereghez kerdi Deseő Bálint: No jó vitézek ez e a ti akaratotok és végzéstek, hogy megadgyuk? Amazok egyenlő szóval mondták és fölkiáltották: Mi akaratunk és mi végezesünk, hogy megadgyuk a várat. Ezen Litassy uram protestálván, elsárgult mintha félig megholt volna.

5. tanú *Nagy Mátyás*, 6. *Sütő Benedek*, 7. *Nagy Lukács*, nyitrai lakosok vallják «hogy hivatta Deseő Bálintot Litassy uram Kucsár Balázs által, de ő azt mondta: Eb menyen. Azonban közönséges akaratban ujokat fölemelvén azt kiáltották: Kurva volna az annya, a ki az várnak megadásában ellent tartana és a ki ellent tartana benne fogják és vessék ki mindgyárást. Item vallják azt közönségesen, hogy Litassy uram és az vajdák könyörgöttek az

seregnek, hogy jó vitézek ne cselekedgyétek, hanem várakodgyunk. Lám semmit töletek el nem titkoltam ez ideig, ezután is veletek együtt élek halok.»

8. *Tormási Zayos Mihály*, 9. *Lapasgyarmati Simon Gergely* vallják: «Kalászi Toót Pál mondta legyen azt, ugyan megadgyuk a várat jó vitézek, mert az mi jószágunkat ezek mind elpusztítják és mi is itt az köfalon meg nem élhetünk».

10. tanú *Lakatgyártó Máté*, 11. *Nagy Gáspár*, 12. *Pereszle-nyi Miklós* nyitraiak hitők után vallják «hogy össze gyűlvén a sereg kapitán uram hire nekül utolsó napon ugyanazt végezték egyenlő akaratból, hogy megadgyák a várat. Deseő Bálintot a kapitányok közikben kívántanak menni, de a sereg nem engedte oda menni. Hogy ki akarta vinni Zakonyi Dezeő Bálintot az sereg közlő Csehy János az karját fogta és karjára vetette kezét. Azt is mondta a dobos felől és Csehy János felől, hogy mondták volna: *a bestye lélek kurvafiának Betlen Gábornak vettem fizetését ez ideig de meg nem esküttem neki.* Mondgya azt is ezen Lakatgyártó, hogy Litassy uram biztatta a vitézlő népet mondván: Jó vitézek ő felsége bizonyosan megsegít bennünket és veletek együtt élni, halni akarok.»

13. *Szigyártó Gergely* nyitrai lakos vallja, hogy Deseő Bálintot a sereg választotta volna előttek járóvá és hogy a kapitány hivatta volna nem ment, hanem azt mondta eb menyen, énnekem nem parancsol.

14. ifj. *Kovách Péter* nyitrai «azt vallja, hogy a sereg Deseő Bálintot választotta előttök járónak. Zakonyi György tiltotta a sereget, hogy a várat meg ne adgyák.»

15. *Izbegi Kocsy János*, 16. *Szóna Gergely*, 17. *Izbegi István* izbegiek hitők után vallják: «Mi — úgymond — mind a hárman akkor egy tizedben voltunk. Az a palotában való összegyűlés így volt, hogy tized számra állattanak elő bennünköt és első s másnap ugyanazon hitben voltunk, hogy a várat meg nem adgyuk. Harmadnapra megkérde bennünköt az kapitány, ha még is azon hitben vagyunk. Mi mondánk azt, hogy ihon az németségnek elei, mi az várat nem tarthatjuk, mert némelyeket közülünk erővel is hoztanak be. Azért megadgyuk, hogy semmint életünk, jószágunk, feleségünk, gyermekink elveszenek, ez penig e hely nem apánktól maradt.

Deseő Bálintot hívatta kapitány uram Zakonyi György által, de ő azt mondta: *Eb menyen.* Ismét mondta neki Zakonyi: Deseő uram, mi közöd vagyon teneked ehhez? Monda vagyon — úgy-mond — mert nemes ember vagyok és illik énnekem is ehhez szólnom és én a sereg képében szóllok, a mit szóllok.

Izbegi István hallotta azt is, hogy a sereg bevásárlotta a kapitányhoz egynehány gyaloggal Deseőt, de ott mit beszélletének és mit végeztenek ő azt nem tudná.»

18. tanú kalászi *Kalászy István* hallotta azt, hogy mondták azt közönségesen a sereg, hogy mi hasznunk nekünk vitézek itt a köfal között iennünk és országunk elpusztuljon, jobb megadunk. Ezt főképen azok mondták az kik most is ott a várban vadnak. Item Deseő Bálint mindenben a hajdúkkal tartotta és velek egyet értett. Litassy uram és a hadnagyok azt mondták: «Jó vitézek ha kedvetek vagyon hozzá együtt eljünk, halljunk mindnyájan.»

19. gyarmathi *Hegedős János* mindenkben úgy vall, mint az előbbi tanú, hozzá adván még «hogy hiszen több egy sereg két embernél és ha nem akarná megadni Zakonyi vagy a kapitány, bírnunk azokkal. Item Deseő Bálint is az várnak megadásában a sereggel egyet értett és ő neki is volt akaratja rajta.»

20. *Barsy István* többszöri idézés daczára nem akart megjelenni a vizsgáló-bizottság előtt.

21. nemes iváinkai *Farkas Imre*, 22. *Vitéz Mihály*, 23. *Lapos Fál* megeskettetvén, először is Vitéz Mihály azt vallja «hogy Kucsár Balázs Dezső Bálintért menvén az palotában hitta onnét ötöt Litassy uramhoz, de a sereg nem engette onnét kimenni Deseő Bálintot. Azért az várnak megadásának okai épen csak az hajdúk és nem Litassy István. Sőt könyörgött az hajdúknak Litassy uram, hogy ne sietnének a vár megadásával és protestált, siránkozott, hogy ő oka nem akar lenni. Sőt azt is vallja Farkas Imre, hogy a hajdúk kiáltották egyenlő akarattal, valaki nem akarná megadni a várat, akár kapitány, akárki legyen, fogjuk és vessük ki a fokon.»

24. iváinkai *Kulcsár Balázs* hite után vallja: «Ötven legények vajdája voltam — úgy-mond — és én tölem izengetett kapitány uram a seregnek, és a tizedesek külön válván a seregtől azok oly akaratban voltak, hogy meg ne adgyuk a várat, de aztán megint

közikben menvén én láttam, hogy a sereg megindult állapotban vagyon és oly végezésben, hogy a várat teljességgel megadgyák. Deseő Bálintot penig a sereg magoknak előttök járóvá választván engemet ugyan megriogatott és feddőzött velem miért nem akar-nék én a sereg végezésének engedni. Végezetre legutóbban Zakonyi Györggyel mentem közikben és ki puskát, ki baltát fogott hozzánk még karjainkat is megragadván és szidalommal illetvén, ki akartak az palotából vetni bennünket, kiáltván a sereg, vagy kapitány vagy vajda a bestye lélek kurvafi, meglátjuk mi ki áll az mi vegez-sünk ellen. Azért azt merem mondani, hogy Deseő Bálint mind-ennek az oka és ha ő ott nem lett volna az várat az gyalogság meg nem adta volna. Ezt ertvén az kapitány, protestált Litassy uram, hogy ő semminek oka nem akar lenni.» (Külön, ide tartozó papir-szeleten): *Kulcsár Balázs* mondja «hogy bestye lélek kurvafiak meg kellene benneteket fogni, mind, kapitányotokkal együtt, hogy az ő felsége intésinek nem engettek és az német császár kezében adni benneteket. Negyed magával lévén *Kulcsár Balázs*, ezeket *Eörsy Tamás* mondta itt alatt a felső városban és követ ragad-ván az én társaim hajigálni akarták *Eörsy Tamást*, de én nem hattam.»

25. tanú özvegy *Zoltay Eufrosina* Ivánkán: «Hallotta bizonyosan, hogy a várbeli sereg teli torokkal kiáltotta, hogy valaki ellent tartana az megadásban, vessék ki, vessék ki! De Litassy azt mondta, *lábbal vonatja ki magát belőle és meg nem adgya*. Deseő Bálint monta azt, szep dolog — úgymond — Litassy uram ki-küldte feleségét, gyermeket és mi itt vesztessek magunkat?»

26. *Katona András* Ivánkán, hite után vallja: «Szerdán, hogy kérték a várat, akkor meg nem atták közönségesen. Az után Deseő Bálint biztatá a hajdúságot: Vitézek, feleségteket, gyermek-teket, kívül levő jószágtoakat s magatokat it ne veszessétek, könyű Litassynak, mert feleségét, gyermeket ki küldte. Azután Deseő-Bálint mondta az hajdúknak. Jó vitézek, én tinektek előttetek járó és gondotok viselő leszek, és ha Litassy azt nem akarja, a mit mink, ő csak egy ember és ha ki kell vetnünk a várból én magam fogom egy emberül, ha vágni kell, véletek együtt én leszek egyik. És a mint fölzendültenek volt, ugyan meg szídták egymást, hogy ha Litassy ellent tartana is az ő végezésekben, megszidván

magokat: *Kurva volna az annyok, ha ki nem vetnék a várból.* Litassy protestált és siránkodott, hogy ő oka ne legyen.

Sőt azt is vallja, hogy voltak oly gonosz akarói Litassynak, hogy ha az várnak megadásakor késett volna és félre nem állott volna, ugyanott megölték volna.»

27. *Palotás Márton* özvegye Ivánkán «vallja, hogy Deseő Bálint mondta az asszonyoknak: mennyetek az kőszívű Litassyhoz és kérjétek, hogy adja meg a várat, ne veszessen itt titeket. Az hajdúság is kiáltotta: Fogják, fogják, vessék ki az ki a várnak megadásában ellentartó volna.

28. tanu *Tolvay István* özvegye Ivánkán, hite után vallja, hogy a seregtől hallotta, de magától is Deseőtől, micsoda egy ember, kettő vagy három mi ellenünk? az ki az mi végezesünk ellen volna és cselekedni akarna, fogják meg, vessék ki, majd Litassy mellett itt vesztjük mink magunkat, kárabbak vagyunk mi mindnyájan egy embernél.

29. *Sarlay Peterné, Ivánkán*, az hajdúktól hallotta, hogy egy ember kettő csak semmi a sereg ellen.

30. 31. tanu nem vallott semmit.

32. csak annyit tud, hogy Deseő Bálint lázította a hajdúkat, hogy vessék ki, a ki a vár megadásának ellenszegül.

33. tanu *Zakonyi György* megeskettetvén, a következőket adja elő:

«Mikoron Koháry és Pálffy uram érkeztenek a várhoz, két levelet küldének be a várban. Egyik Palatinusé, másik Bukójé volt. És mikoron mind a kettőt megolvasták volna a sereg előtt, mi Litassy urammal s az több főemberek is külön maradtunk es a sereg megint külön. Mondá Litassy uram: *Jó vitézek, im látjátok, hogy az várat kérik, énnekem 300 ház jobbágyot ígérnek, ha megadom, de énnekem nem köll és Isten úgy segélljen meg nem adom, hanem hitemet ő fölségéhez és ez várat ő fölségének s az magyar nemzetnek megtartom.* Azt a mit mi végezünk, értesetekre adgyuk s ti is seregül az mit végeztek, egymást értsük.»

«Magamat is küldvén oda Litassy uram, hogy intsem a tizedeseket és sereget, hogy olyat végezzenek, hogy hitek s tisztességek ellen ne legyen. Deseő Bálint velek lévén úgymint a sereggel, hitam ki közölök Litassy uramhoz, de ő nem akarván eljönni,

mondván, szükséges hogy értsem én is, hogy mit végez az sereg, mert én is Nyitra vármegye tagja volnék úgymond. Item, mikor másodszer közben mentem a seregnek még mondtam, hogy mi ezt végeztük jó vitézek, hogy a várat meg nem adgyuk, tetszik e ti nektek jó vitézek? Azonban nekem rohanván közülek egy Cseh János nevű legény, karon ragada és mondá: Tudgyátok vitézek, mit végeztünk seregül? *áruló valaki, ki nem veti a bástyán a bestye lélek kurva fiát, mert e miatt veszünk el.*»

«Ez alatt nagy kiáltással közönségesen kiáltották: *Meg vagyunk adva az vár Ferdinánd császár számára, nyissák meg a kapukat.* Deseő Bálint velek volt s egyet értett velek az várnak megadásában. És mikor én kérdeztem volna tőlek, mint annak előtte: Vitézek, mondgyátok mit végeztetek? mondának seregül Deseő Bálintnak: Deseő uram mondgya meg kgd a választot, hiszem kgdt választottuk mi előttünk járónak nem Litassyt sem Zakonyit.»

«Mondá Deseő Bálint, *Bethlen Gábor ki jött Erdélyből, elvitte az koronát, Magyarország ellen árvájul hagyott bennünket, de ha Erdélyben viszi is a koronát, ott is megkeressük érte,* mert Magyarország Ferdinánd királyt választotta királynak s ötet koronázták meg is, azért ő az mi urunk és királyunk s mi ő hívei vagyunk. Azért nyissák föl a kaput, bocsássák be az urakat.»

«Én kérettem (így) hogy ne cselekedgyék, hanem kapitány uramnak izennék meg avagy magamat bocsátnának oda hozzája, de még is mind köztök tartottanak engem. Mondá a sereg Deseő Bálintnak, mennyi el Bálint uram mondd meg szép szóval Litassy-nak, nyitassa föl a kaput, ha akarja, azonban Zakonyi legyen itt köztünk. Azonban Deseő Bálint elmenvén ugyan felesen Litassy uramhoz, engem köztök rabul vittek oda velek, meghagyván nekem, egy szót se szólnék mert ugyan ott agyon vernének.»

«Az sereg képeben megmondá Deseő Bálint, hogy ők azt végezték, hogy a várat megadnák az felyül megnevezett okokból, azért nyitassa meg az kaput az uraknak. Litassy uram ezt hallván kéretett és kérte az Istenért, hogy ne cselekednék. Imhol az ő fölsége levele is, kiben segítségét és kegyelmességét ajánlja, ehhez több intésekkel is intette, de ők azt mondták, nem kell nekünk sem levele, sem ő maga s nem is uralljuk, Ferdinánd az mi koronás királyunk, ezt Kalászon lakozó *Tóth Pál és Deseő Bálint* kiáltot-

ták a sereg képében. Úgy monda az kapitány: én protestálok az Isten előtt, e világ és e fő emberek előtt, hogy én oka ne legyek e dolognak.»

«Mikor kérték a várat — úgymond — mondta azt Litassy uram: Akarnám ha megszállanák e várat az németek és ide a mezőre érkeznének, a mint ő fölsége leveléből értem, hogy az ő fölsége hada és személye itt tapasztalná őket. Item, *Koháry Péternek* két szolgálja vallotta volna hit szerint Zakonyinak az vár megadása után, hogy az németek meg nem szállották volna Nyitra várát, de innét küldtek volt oda a Palatinushoz egy levelet, melyben volt az vár megadása felől biztatás. Ki küldte legyen oda? vegére nem mehettem — úgymond. És mintha készre jönnének, ha mi nem akarnánk is a megadását, egyenként a várfokon hánának ki bennünket.»

34. *Kostyál Gergely*, 35. *Kalászy Gergely*, 36. *Bekusi Pál*, 37. *Horvát Bálint*, 38. *Péli Simon*, 39. *Mokos Gergely*, 40. *Sarláy Lőrincz*: «Vallják ezek, hogy mi akkor a várban voltunk, de mi közlegények lévén, az tizedesek voltak okai az várnak megadásának, az kik most is ott a várban vadnak, úgymint *Nagy Péter* a vén és iváinkai *Nagy Péter*, *Üresgi Gábor*, *André János*, *Tajnai Mihály*, Litassy uramat hallottuk, hogy protestált, hogy ő nem oka a vár megadásának, intvén bennünket, vitézek, tudgyátok mire esküdtünk meg ő felségének, azért együtt élek halok veletek. Azért vallják, hogy nem Litassy oka a vár megadásának. Hívta Guzyi István onnan Deseő Bálintot a sereg közül, hogy velek ne tartson, de ő ugyan nem akart onnan közülök eljönni. *Kostyál Gergely* vallja, hogy Zakonyi Györgyhöz Simonka György és Marus Miklós puskát fogtanak gonosz szándékból és csak azért, hogy *csigatta* (így!) és kérte őket, hogy ne cselekednék az vár megadását.»

41. tanú nemes *irmeli Molnár Pál* hite után vallja «hogy azt tudom bizonyosan mondanom, mert ott voltam a várban, hogy Litassy uramnak az várnak megadásában semmi vétke nincsen, a mint hallottam és láttam, hanem *Ürögi Gábortól* és a dobostól hallottam, hogy mi — úgymond — elfuttyuk a tizedeseket és azon leszünk, hogy a várat megadgyuk és ha Litassy nem akarná, vessük ki az várból. Deseő Bálint azt is mondta, hogy bizony vagy

sógorom vagy nem sógorom e bestye kurvafi, de ha ő elküldte feleségét, gyermekét, valamint a sereg akarja, annak meg köll lenni. Azt is hallottam az egész sereg kiáltásából, hogy kiáltották a hajdúk egyenlő akaratból, *valaki nem akarná megadni az várat, akár kapitány, akár ki legyen az, fogjuk és vessük ki a várból.*»

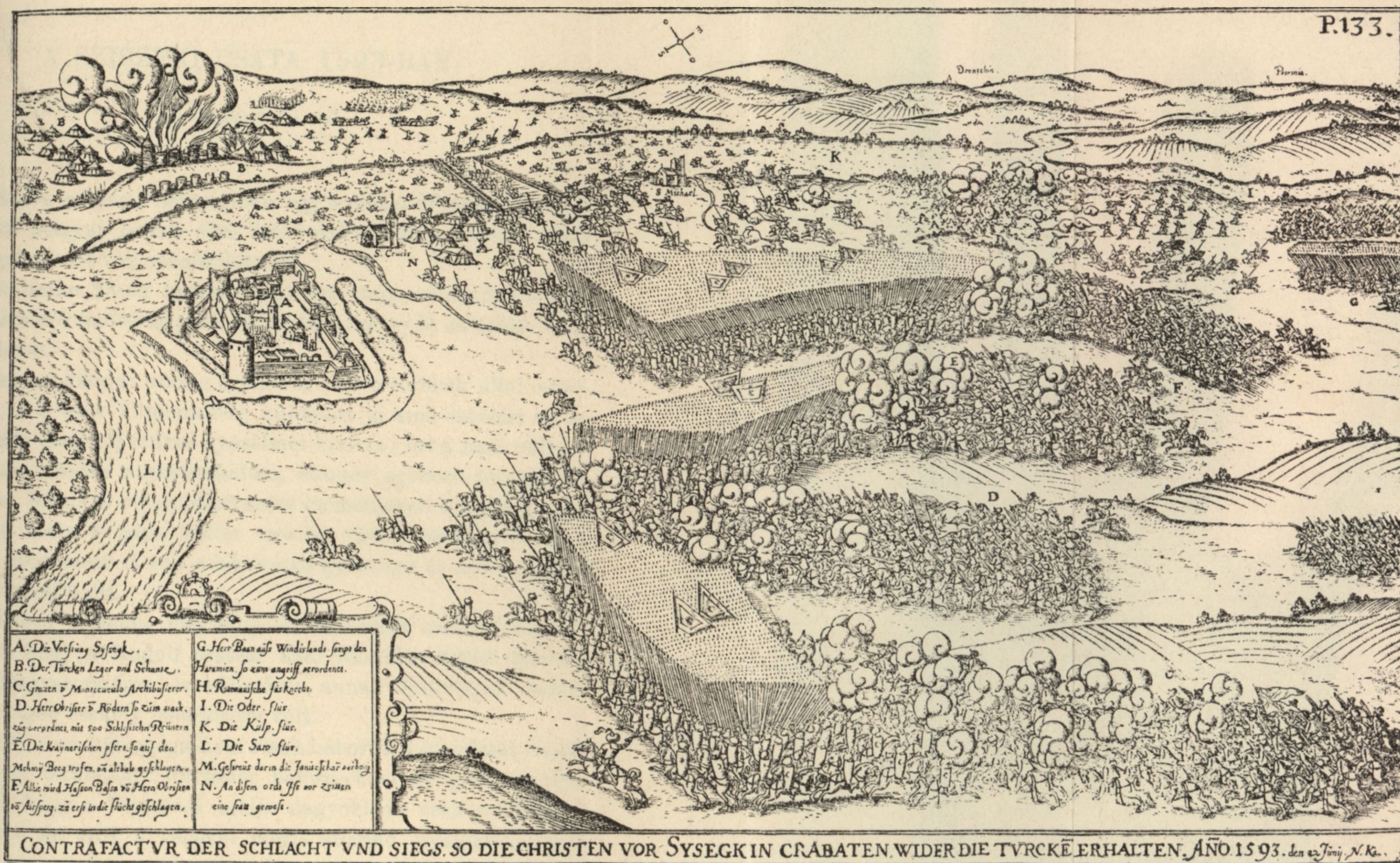
Ladislaus Sándor (?) mpr. (p. h.) Michael Vizkelethy mpr. judlium (p. h.) L. Zalkay mpr. judlium (p. h.) Franciscus Bánky mpr. judlium (p. h.) Franciscus Márjássy mpr. Juratus Assessor (p. h.)

(Országos Levéltár. Történelmi Emlékek. B. 1621 okt. 23.)

A kihallgatott tanúk vallomása alapján Litassy Istvánt, a legszigorúbb hadi törvényszék is fölmentette volna az árulás vádja alól és a fejedelemnek be kellett látnia, hogy megtatlanul gyanúsította a kapitányt, mert kötelességét az utolsó perczig híven teljesítette. Annyi bizonyos, hogy a legnagyobb hős, a legvitezebb katona se cselekedhetett volna máskép, mert hasonló körülmények között a föllázadt hajdúság se Istent, se embert nem ösmert és hamarosan nyakát szegték volna Litassynak, a ki föllázdozásával még az ügynek se használhatott volna. *Deseő Bálint* azonban teljességgel rá szolgált, hogy árulásáért a kor szokása szerint, karóba húzzák. És bizonyosak lehetünk abban, hogy ha kézbe akadt, nem is kerülte el sorsát.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

A SZISZEKI CSATA 1593 JUNIUS 22-ÉN.

A SZISZEKI CSATA 1593-BAN.

Egy rajzmelléklettel.

A Száva vidékén nemrégiben egy emléket állítottak, mely a császári és magyar hadak által 300 évvel ezelőtt a törökök fölött kivívott győzelmet volt megörökítendő.

1593 június 23-án történt, hogy egy nagy, válogatott csapatokból álló török hadsereg a keresztények által nyílt csatában megsemmisített.

Sziszek, akkor az ország egyik végvára, a törökök által ostromoltatott, s e hely fölmentésére küldetett ki ama császári sereg, mely a már említett fényes győzelmet kivívta; ezt a hadi vállalatot akarjuk minden mozzanataiban, számos egykorú forrásra támaszkodva, leírni és olvasóinkat amaz eseménynyel tüzetesen megismertetni, mely a pápa szavai szerint «Isten csodája» volt, a minthogy csodaszerű is volt a kis csapat győzelme az akkor legelső török hadsereg fölött.

1590-ben kötött meg a nyolcz evre szóló béke a törökkel; jól tudjuk, hogy a Rudolf császár által időnkint kötött ilyenmű békének Magyarországra és különösen annak délnyugoti részére nézve csak igen csekély jelentősége volt.

Ámbár a szultán maga nem viselt háborút, a szandzsák-bégek a keresztény területeket folytonos betörésekkel nyugtalanították. Igaz ugyan, hogy e betörések célja nagyobbára csak zsákmányszerzés volt, de azok a végeket mégis állandó nyugtalanságban tartották.

A portánál ez iránt tett panaszok teljesen eredménytelenek voltak, mivel a török főmértóságoknak sem okuk, sem kedvük nem volt, a rabló pasák által vállalataik engedélyezésére küldött gazdag ajándékokról lemondani.

Ez úttal a béke harmadik évében, *1593 január 6-án* történtek az első ellenséges nyilatkozatok a porta részéről; szigorú parancsot adatott ki ugyanis, hogy minden Konstantinápolyban élő, és a budai, temesvári és boszniai béglerbégek alá tartozó katona még január 12-ike előtt illetőségi helyére utazzék. Egyidejűleg a görög béglerbég is utasított, hogy csapatait készenlétben tartsa, és ha a határos pasák valamelyike segítséget kérne, azt azonnal támogassa; mert a szultán a budai pasától oly hivatalos értesítést nyert, hogy a római császár a határon csapatait jobban megerősítette, mint valaha, továbbá, hogy ámbár a német és cseh rendek a béke föntartására és az ajándékok megküldésére hajlandók — a mit mindazok megerősítenek, kik az említett országokból ide utaznak — a harcra szomjas magyarok azonban ezt ellenzik és meggátolják, és csak zavart és háborút kívánnak.

Nem érdektelen ez ellenséges indulat okait fürkészniünk. Egy, Konstantinápolyban 1593 január 4-én kelt írás azt mondja: «Ma délben 40 magyar fogoly érkezett meg Győr, Komárom és Tatából, kik különböző alkalmakkor, egy részük még Szinán pasa vezérsege alatt estek fogságba; 2 régi zászló, 1 dob és 1 trombita volt náluk; Budáról kísértettek ide, de útközben közülök 16 az öreg Szinán pasa tiszteletére Malgarara küldetett. A megmaradtak ma lesznek a divánnál bemutatva, és azután a bagnóba küldetnek.»

«Még ugyanaz nap késő este egy fogoly huszár tiszt érkezett, ki a nagyvezír által kikérdezve, a következőket vallotta: Rudolf császár katonái Komáromból, Tatából és Érsekújvárból Zsámbokra betörték, avval a szándékkal, hogy az ott lévő nagyszámú szarvasmarhát elhajtsák, de megveretvén, 15 ember közülök lekaszaboltatott, 28-an pedig elfogattak. Továbbá általánosan azt beszélük, hogy a római császár a portának az ajándékot mindaddig nem fogja megküldeni, míg a Horvátországban kirabolt várak helyre állítva nem lesznek, és hogy a jövő évben Székesfehérvárat hasonlóan ostrom alá venni tervezi. Midőn a nagyvezír eme híreket a szultánnal tudatta, az dühbe jött, és ez volt tulajdonkép indító oka a január 6-án kibocsátott parancsnak.¹⁾

Megjegyzendő még, hogy a diplomatiái összeköttetés már

¹⁾ Codex 8966. Cs. és kir. udvari levéltár, kéziratgyűjtemény.

korábban, pottendorfi Krekvitz Frigyes császári követ fogva tartása következtében teljesen meg volt szakítva.¹⁾

A császáriak részéről a horvát határon összevont, és a télen át különböző helyekre szétesztott hadi népek — melyek *Burgau Károly*²⁾ örgrófnak voltak alárendelve — az év elején igen csekély létszámmal birtak; mert a tiroli ezred és a Fugger zászlóalj leköszöntek volt, Nádasdy Ferencz gróf³⁾ lovasai elvonultak, és így csak az úgynevezett császárezred, melynek ezredese *Eggenberg Rupert* volt, és a salzburgi csapatok állottak mint helyőrségek rendelkezésre.

A törökök első ellenséges betörése a Kulpa mellett ujonnan épített Petrinja⁴⁾ várából az úgynevezett Turopoljébe január közepén történt, még pedig éhség folytán, miután az állandó havazás az elelmi szereknek a várba szállítását lehetetlenné tette. Az őrség átment a befagyott Kulpán, megtámadta a 3 mérföldnyi távolságra fekvő Vukovina helységet, az ott lévő nemesi udvart fölgyújtotta, 60 lakost, valamint nagymennyiségű elelmi szert magával hurczolt, és ismét visszatért Petrinjába.⁵⁾

A néhány fogságba esett töröktől megtudták, hogy a boszniai pasa mintegy 9000 emberből álló hadtest fölállításán fáradozik,

¹⁾ Ez elfogatás oka a küldöttség sziléziai származású udvarmesterének, névszerint Altenburg László Mártonnak árulása volt, ki «a császári követ titkait kitudván, azt a törököknek elárulta. Ő maga pedig, egy szodoma, istentagadó, hitvány ficzkó, törökké lett, körülmetéltetett és egy török nőt vett feleségül». Cs. és kir. hadi levéltár 1592 Fasc. I. No. 1. Zwiedineck: Rupprecht von Eggenberg pag. 21.

²⁾ Az örgróf január 2-án Innsbruckba tért vissza. Zwiedineck pag. 22.

³⁾ 1592 szept. 12-én mint ezredes 1000 magyar lovassal a wendhorvát határok védelmére küldetett ki. Cs. és kir. hadi levéltár.

⁴⁾ Haszán pasa építtette azt föl 1592-ben. A betörést Rusztán bég intézte, 13,000 emberrel, s ez alkalommal maga is megsebesült és lovát is elvesztette. Rusztán a boszniai pasa titkos tanácsosa és leghűbb embere volt; az e vidéken lefolyt rablójáratoknak majdnem mindig ő volt az intézője. Az említett betörés alkalmával említésre méltó még, hogy az útkról a havat hat mérföldnyi hosszúságban elhányatta, hogy a katonák könnyebben előre juthassanak.

⁵⁾ Lásd «Szinán pasa levele Rudolf császárhoz» czímű czikket, ez évfolyam 393—394. lapján.

és ezt 10 napalatt harczkész állapotba helyezni képes. Továbbá, hogy a pasa, ki jelenleg — február 10-én — Banjalukában tartózkodik, a mint a hó elolvad, a Glina mentén Berkosovinánál egy végházat akar építtetni, míg a szultán maga egyik vezírral és hatalmas sereggel a tavasszal készül betörni. Petrinjában Rusztán bég parancsnokolt 2000 ember felett; az ott lévő híd oly rossz állapotban van, hogy lóháton senki sem mehet át rajta. Petrinja élelmezését illetőleg a törökök úgy gondoskodtak, hogy a környék minden oláh háza bizonyos mennyiségű gabonát stb. volt köteles szállítani. A törökök még a Dráva és Mura vizének mélységét és szélességét is sok helyen megmérték, és már most annyi gerendát, deszkát, hajókat hordtak össze, hogy három óra alatt mindkét folyón át hidat verni képesek lennének. A hajó-szükségletet oly pontosan kiszámították máris, hogy például a Murán 18, a Dráván 22 ilyen szokásos hajóra van szükségük, melyek mindegyike hat ökör által vont szekéren szállítatik.

Meg más hírek is érkeztek, melyek szerint a törökök a Magyarország elleni hadjáratot Nándor-Fehérvárról akarják megindítani, és hogy úgy az erdélyiek, mint a moldvaiak és az oláhok a porta által kiküldött csauszok által folytonosan harcra buzdíttatnak és serkentetnek.¹⁾

A hódolt alattvalókat pedig karóba húzással való fenyegetés mellett fölszóllították, hogy mindegyik gerendát, fát vagy egyéb, sánczépítéshez szükséges anyagot és szerszámot szerezzen be, hogy adandó alkalommal oda szállíttathassanak, a hol azokra szükség lesz.

A törökök okozta viszonyokat jellemzendő, csak néhány eseményt mondunk el.

Így nemrégiben 400 török megtámadta Abullia falut, azt fölgyújtotta, kirabolta és kiváltképen sok gyermeket ragadott magá-

¹⁾ Egy Konstantinápolyból Bécsbe érkezett tudósítás 1593 febr. 27-ről keltezve, megerősíti, hogy a fődefterdár unszolására egy csausz Temesvárra, egy Budára és egy Boszniába küldetett ki, hogy az összes ott lévő élelmi és lőszerek, lövegek és egyéb hadi készletek fölött szemlét tartson. Nagy föltűnést keltett az, hogy Haszán bég, kit zsarnoki eljárásáért a mult évben Szigetvárról Gyulára helyeztek át, az általa a befolyásos török személyiségeknek küldött ajándékok folytán, a szigetvári szandzsákba ismét visszahelyeztetett.

val. Erdődy Tamás gróf,¹⁾ horvát bán, kinek birtokán volt e falu, 100 legjobb huszárával üldözőbe vette a törököket, megtámadta őket, 70-et közülök levágott és 30-at fogságba ejtett. Az üldözés alkalmával a zsákmányt ugyan elvették a mozlimektől, de sokan a szegény gyermekek közül, kiket vágatás közben lovaikról ledobtak, a lovak lábai alá kerültek és össze tiprattak.

A Dunán inneni kerület fővezérétől, Zrinyi György gróftól, a legszomorúbb hírek érkeztek be. Ott is fölhasználták a törökök a jó alkalmat, és a befagyott vizen átkelve, a Balaton melletti Hídveget megtámadták és földig leégették.²⁾

Szilágyi Ferencz Balaton-Szent-Györgyről, urának, Török Istvánnak így ír: «szívesen és örömet írnék jobb hírt, mint Hídveg elégetését, de most már magam is attól félek, hogy a törökök néhány nap múlva Szt. Györgyöt fogják meglátogatni; kérem tehát lőszereket és néhány embert is küldeni».

Csokonya is török kezén volt már; innen Kis-Komárom ellen nyomultak, s e helyet rohammal igyekeztek bevenni, de visszaverve távozni voltak kénytelenek. Ezután Nagy-Kanizsa bevételét akarták megkísérteni. A Győrben levő Hardek Ferdinánd gróf ezredes Gallerral s ennek hadi népével, — stíriaiak, krajnaiak és karinthiaiak — mintegy 3000 emberrel, a Balaton mentén a törökök megbüntetése céljából portyázni indult s ez alkalommal a befagyott tavon akart csapataival átkelni, de e merész lépéstől Samarjai Ferdinánd³⁾ kapitány visszatartotta őt, ámbar már a csapatok a tó partján állottak, sőt azok egyresze az átkelést meg is kísérelte volt.

A Horvátországból érkezett hírek szintén nagyon lehangolók valának, és különösen a törökök erélyes készülődéseit hangsúlyozták; a mivel szemben az országban alig történt egyéb, mint folytonos gyűlésezés és eredménytelen tanácskozás. Különben *Eggenberg Rupert* ezredesben nagyban bíztak, remélvén, «hogy vele a dolgok majd másként fognak menni».

¹⁾ Később az arany gyapjas rend lovagja. Szül. 1558-ban, meghalt 1624-ben.

²⁾ Kapitánya Kéthelyi Ferencz volt. Cs. és kir. hadi levéltár.

³⁾ Már 1588-ban Veszprémében kapitány volt. Cs. és kir. hadi levéltár.

Ernő, osztrák főherczeg, ezen tapasztalt és külföldi háborúkban kipróbált katonát február közepén Zágrábba küldte, hogy a vend-horvát határokon a bomlásnak indult hadügyet rendezze, és mindenek előtt a meglazult fegyelmet helyre állítsa.

Az utasítás úgy szól, hogy Grasvein Istvánnal, Kaproncza kapitányával és a vend határon a fővezérlettel megbízott parancsnokkal, valamint Werner Jánossal és Reitenau Hanibal Jakabbal, a vend és horvát határokra küldött hadi népeknek ezredeseivel egyetértőleg, mint a Tirolba utazott főparancsnok, Burgau örgróf, helyettese és megbízottja parancsnokoljon, és a Horvátországban lévő *Auersperg* Andrással és *Erdődy* gróffal, a bánnal, valamint az összes kapitányokkal lépjen levelezésbe, minden fontosat a főherczegnek, mint fővezérnek, jelentsen, sürgős esetekben azonban ő maga intézkedjék.

Az utasítás különösen még azt hangsúlyozza, hogy a katonák a szegény embereket ki ne foszszák, és hogy a zsoldhátralékok folytán netán támadó zendülések megakadályoztassanak.¹⁾

Ezalatt a tartományi gyűlések Krajnában, Karinthiában, Stiriában és Ausztriában, valamint a rendek tanácskozásai Magyarországon több vagy kevesebb megszakítással márczius végeig folytak.²⁾ Nagyban és egészben a császár ajánlatait a különféle terhek stb. viselésére nézve mind elfogadták, csak a cseh rendek vitatkoztak még néhány pont fölött.

Vilmos bajor herczeg három éven át adandó, évenkénti 12,000 forint segélyt ajánlott, míg a florenczi herczeg a hadi költségekhez 50,000 koronával járult.

Márczius 20 án Krekvitz Frigyes császári követtől, ki már 1592 óta volt fogságban, annak titkára Konstantinápolyból avval a hírrel érkezett meg a Prágában lévő udvarhoz, hogy Murat török császár nyilvánosan hirdeti és Konstantinápolyban kikiáltatta, hogy ő maga személyesen fog a háborúban részt venni és Bécsét fogja megostromolni.

¹⁾ Herberstein-levéltár. Eggenberg 3. kötet. 24. A főherczeg utasítása Eggenberghez. Zwiedineck Rupprecht von Eggenberg: pag. 22.

²⁾ A magyar harcosok egy része, mintegy 7000 lovas és 3000 gyalogos, mint válogatott külön csapat kívánt alkalmaztatni. Különben pedig a magyar rendek egyhangúlag a háború folytatását kívánták.

Minden oldalról jöttek a hírek, hogy ezúttal a hadjáratban nemcsak a budai pasa, hanem nagyszámú szomszédos török parancsnokok is részt fognak venni, és hogy a bácskai és mohácsi begek 5—6000 lovassal, kiket először a pesti pasa helyezett volt el, már Budára átkeltek, 500 lovast pedig Székesfehérvárra küldtek. Továbbá, hogy Nándorfehérvárnál két pasa áll, hogy az egyik Alsó-Magyarországba, a másik pedig Felső-Magyarországba törjön be, végre, hogy az erdélyieket 50,000 tatár fogja követni s több ilyenféle.

A törökök a magyar-vend határokon tartott császári haderőt illetőleg igen jó, de téves véleménynyel bírtak; így azt hitték, hogy a császári kormány a télen át Magyarországon 15,000 és Károlyvároson hasonló mennyiségű katonával rendelkezett, melyeknek száma naponként szaporodik. Hogy mennyire tevedtek, azt majd később látni fogjuk.¹⁾

A mi a császáriakat illeti, tervüket könnyen ki lehetett találni; ezek közé tartozott Petrinja bevétele és lerombolása, Bihács és Hrastovits újbóli elfoglalása, a török Kulpa-parton új őrházak építése stb.

A portánál legújabban még azt határozták el, hogy a görög béglerbég²⁾ csapataival kissé előre tolassék, körülbelül a Szerémségig, hogy annál könnyebben nyújthasson minden esetben segítséget.

¹⁾ Így *Auersperg* ezredes Károlyvárosból április 4-én Ernő főherceghez írja, hogy az ellenség váratlan betörésétől egy órára sem biztos és kéri, hogy a három tartomány fölkelő csapatai azonnali elindulásra utasítsanak.

Auersperg grófot a németek koruk Achilles-ének nevezték. Született 1557-ben. Tanulmányai és németalföldi utazásai bevégezése után, hadi szolgálatba lépett, részt vett az 1578-dik évi török hadjáratban; 1589-ben a horvát határokon tábornok lett és a törökökön ismételt győzelmeket aratott. Az *Eichstrom* melletti és a sziszei győzelem, melyben lényeges része volt, nagy hírnevet és VIII. Clemens pápa egy üdvözlő iratát szerezték meg számára. *Lazius* de *migrat. gent. Megisseri annales Carint. Gualdo vita di Leopoldo, Schönleben Arbot. Geneal. famil. Auersperg.*

²⁾ A görög béglerbég ez időben április 5-én Szófiában volt, honnan Nišbe volt előre nyomulandó, hogy itt a további parancsokat bevárja és a mint a szükség kívánja Magyarországra vagy Boszniába vonuljon be.

Május elején Rusztán bég 3000 lovassal és 200 gyalogossal Petrinjanál a Kulpán ismét átkelt és dűlásait a Turopolje pusztításával kezdte meg.

Az osztrák tartományok azonnal fölszólítottak, hogy csapataikat a határra küldjék. Az elsők, mint mindig, a krajnaiak ¹⁾ voltak a helyszínen, Auersperg ezredes Károlyváros parancsnoka alatt.

A stíriaiak közül csak a vend határvárok őrségei, Grasvein István ezredes alatt, voltak útra készen. A stíriai fölkelés, 2500 lövész és 300 nehéz lovas, csak egy hónap múltán volt várható.

Ernő főherczeg a legbuzgóbban fáradozott a fölszerelésen, és május 28-án Gráczból a császárhoz így írt: ²⁾

«A hírszerzők folytatják jelentéseiket, hogy a bosnyák (Haszán) pasa Kostanovitznél gyűjti seregét, hogy ellenünk valamit próbáljon.» ³⁾

«A krajnai lovasok már bevonultak, a 100 karinthiai lovasnak nemsokára kell azokat követniök; Rödern ⁴⁾ és Montecuccoli gróf népeikkel Zágrábban vannak.»

«Reitenau és a salzburgi ezred beérkezéséről még nem tudnak biztosat.» ⁵⁾

«A bán is bizonyára minden lehetőt meg fog tenni; Grasveinnak is parancsa van, hogy annyi emberrel, a mennyi csak lehetséges, oda vonuljon.»

«A stíriaiak is figyelmeztettek, hogy legalább a Cilly-negyed lovasait Zágrábba küldjék.»

Május 23-án a főherczeg a császárhoz írt tudósítását folytatja és azt írja, hogy a Turopoljere betört hitetlenek a krajnai határtól mintegy fél mérföldnyire mindent elpusztítottak. «Ennek folytán a stíriai hadi tanácsosok külön futárt küldtek a «Triumvirek»-hez (ezek alatt alkalmasint Eggenberg, Auersperg és Grasvein vagy a

¹⁾ Radius, Die Schlacht bei Sissek, pag. 3. Anm. 3.

²⁾ Cs. udv. könyvtár kézirat-gyűjtemény. Cod. 8966.

³⁾ Május 24-én ellenben már azt írták, hogy Hrastovicznál áll.

⁴⁾ Rödern 2 zászlóaljával, 500 sziléziai lovassal, nagyobbára vitéz katonákkal, már január 22-én Bécsbe érkezett volt s onnan Thonicsára indíttatott.

⁵⁾ Eggenberg mint az később kitűnik, néhány zászlóaljat mégis összehozott.

bán értendő) azon utasítással, hogy azok Pozsega vidékére benyomulva, azt tüzzel-vassal pusztítsák.»

Erre azonban nem került a sor, mert nemcsak emberekben volt hiány, hanem pénzben és élelemben is a már meglévők számára, úgy hogy a kétségbeeséstől csak az Istenbe helyezett bizalom volt képes megóvni az embereket.

De a prágai udvarnál a törökök egy esetleges hadjáratában még mindig nem akartak hinni, ámbár a foglyok vallomása szerint Haszán pasa május 25-én 30.000 emberrel a zágrábi káptalanhoz tartozó Trencsina vára előtt állott, azt megostromolta és heves küzdelem után el is foglalta és kirabolta. Az öreg embereknek egy részét elbocsátotta, más részét lemészároltatta, a fiatalokat pedig, mintegy 800-at, rabságba hurcolta.

Június elején — többek szerint június 5-én (Röderer relatiójában június 14-et mond) Haszán pasa Sziszek elé vonúlt, a Kulpa jobb partján táborba szállt, és miután a vár helyőrsége annak feladását megtagadta, a vár lövetését megkezdte.

Sziszek vagy Sisseck, Sisek, Sissec, Sisseg, Sissech, Sies, latinul Siscia, Szabó szerint Syscia, még Sisseyum vagy Sisacum és Segestának írva és nyomtatva, a Száva menten, közel Petrinjához, Segestina szigetével és Zagaboja városával szemben feküdt; régente a horvát püspök székhelye volt, míg László király azt Zágrábba át nem helyezte.

Itt hirdette volna Szt.-Quirin a magyaroknak az evangéliumot és itt is esett a pogányok fogságába, kik aztán kivégezték őt. A város és a vár már a megelőző évben, 1592-ben, Maravius Miklós apát által Aszon, Hazanes, vagy helyesen mondva, Haszán boszniai pasa ellen vitézül megvédelmeztetett és csel által sikerült is annak megtartása.¹⁾

Sziszek 300 évvel ezelőtt még nem volt város, hanem egy

¹⁾ Lazius Farkas, lib. 12. Reip. Rond: Sect. 5. Cap. 1 azt írja, hogy e hely a lakók által Sisabumnak hívatott és római tartomány volt; továbbá hogy Quirinus Sabariánál vízbe fojtatott és hogy a püspök székhelyét István vagy Géza helyezte át Zágrábba. Istvánfy megjegyzi, hogy Olaszországból Szirmíába és Pannoniába az út e helységen vezetett keresztül, mit Dionis, Zosimi, Herodias emlék művei és néhány mérföldkő is jeleznek.

háromszögben épített, tornyokkal ellátott vár. Istvánffy írja: «Sziszek háromszögű vár, mely téglából volt építve és egy magyar király által adatott a zágrábi káptalannak ajándékol, de régi nevét megtartotta.» A várat a káptalan szerelte föl és őriztette s várkapitányul is mindig egy kanonokot alkalmazott.

Az osztrák tartományok e pont jelentőségét már 1576-ban felismerték és kimutatták annak szükségességét, hogy a vár őrizete a kanonokok kezéből kivéssék és annak védelmével rendes német zsoldosok bizassanak meg, mert «ez kitűnő hely arra, hogy az ellenségnek innét kárt lehessen tenni».

Daczára a sok viszontagságnak, melyekben a várnak századokon át része volt, körülötte mégis város épült, és a paszarovitz-i béke után e helyen már virágzó városka, templommal és kolostorral állott.

Fekvése a Kulpa és Száva összefolyásánál, mióta Hrasztovicz és Bihács török kézre kerültek, hadászati jelentőséget adott a várnak. Az erődítményeket megújították és még egy új torony is emeltetett.

A hely erőssége kiváltképen azon a körülményen alapult, hogy a két folyó, valamint egy, ezeket összekötő csatorna által vízzel teljesen körül volt véve. De mégiscsak is kisebb portyázó hadtestek felvételére volt alkalmas és nagyobb rohamnak ellentállni képtelen volt. A vázolandó eseményeknél is csakis *Tinti* apát és a 100 német zsoldos hősiességének volt köszönhető, hogy a törökök azt, a Kulpán felállított lövegek pusztító tüze daczára, el nem foglalták. Rohamot már ki nem állhatott volna, miután a törökök a Kulpán át hidat vertek és azon nagy számmal átkeltek volt.¹⁾

Sziszek 1593. évi második ostromáról többféle forrás beszél; az egyik²⁾ következőkép mondja el azt: Az oszmánok 1592-ben megígérték a várbelieknek, vagvis inkább megfenyegették a várat, hogy egy év múlva visszajönnek, a mi csakugyan meg is történt.

¹⁾ Sziszek védelme alkalmával az apát rendtársainak megparancsolta, hogy arcczal földre borúlva buzgón imádkozzanak. Azután velük együtt ment harczolni és becsületes lovag módjára harczolt. Auersperg levele Ungnadhöz. 1593 júl. 3-án. Codex 8966. pag. 419.

²⁾ Ortelius, Pars II. Buchholz index chronol. pag. 767, 770.

Haszán pasa ugyanis 30,000 válogatott emberrel *június 12-én* a vár elé nyomúlt és azt föladásra szólította fel, de a német katonáktól tagadó választ kapott. Következő nap korán reggel megkezdődött a vár heves lövetése, mi 10 teljes napon át tartott, s a vár lakóit fölöttébb megfélemlítette. Az ostromlottak e közben a zágrábi püspökhöz, és Eggenberghez futárt küldöttek, hogy a nagy veszedelmet, mely őket környezi, ecsetelje és segítséget kérjen. Eggenberg Auerspergtől Károlyvárosból katonákat kért, ki a segélyre hajlandó volt és június 17-én vele és a püspökkel egyesült.

Június 20-án az ostromlottak aggodalma tetőpontját érte el, miertis újabb futárt küldtek Auersperg ezredeshez, kérve, hogy a segélylyel ne késsen, miután az ellenség a Kulpával szemben levő tornyot már romba lövette, a kapuhoz nem messze egy sánczot építtetett és mindent úgy rendezett el, hogy ha a legközelebbi napokban segítséget nem kapnak, a várat feladni lesznek kénytelenek.

A következő eseményekre nézve a leghitelesebb és legkörülményesebb adatokat *Auersperg*¹⁾ maga nyújtja, kinek jelentését mi is követni fogjuk.

«A boszniai pasa különös eljárásáról és hadainak gyülekezéséről már korábban tudomásom volt ugyan, de előnyomulásának czélját, melyet ő senkivel sem közölt, megtudnunk nem sikerült.»

«A pasa két bégének, a Lika es Klena mellettinek, még mielőtt azok hozzá érkeztek volna, megparancsolta, hogy Zaisinnál²⁾ várják őt be.»

«Ámbár azok a pasával nem értettek teljesen egyet, mindazonáltal egész erejükkel, mit mintegy 50 ezer emberre becsültek, június 12-én Sziszek alá nyomúltak, miről engem másnap Selin vár ura tudósított.»

«Egyrészt kételyeim voltak, miután sem a bán, sem pedig Eggenberg erről mit sem szóltak, pedig nekik kellett volna ezt

¹⁾ Eigentliche Particularität, wie und was Wegs die jüngste des Pascha in Bosnien Niederlag unter Sissek den 22-ten Juni 1593 vorgegangen. Datum nélkül. Cs. és kir. udvari levéltár kéziratok No. 8966 folio 452—457.

²⁾ Sassina a Kulpa bal partján, Petriajától északra.

mindenekelőtt tudniok; különösen pedig azért ketelkedtem, mivel néhány nappal előbb egy zengg-i embertől, ki Törökországból — bár kezes volt — megszökött, hallottam, hogy a pasa lövegeivel Ottocsász alá vonulni szándékozik, Selin vár urának említett felszólítására tehát (bár mindig az volt véleményem, hogy hadi népemmel mindenütt, a hol arra szükség van, kötelességemhez híven, segítséget nyújtok) *nem indúltam* hadi népeimmel azonnal útra, hanem vártam, míg a bántól avagy Eggenbergtől ide (Károlyvárosba) erről több biztosságot nyerek.»

«És mialatt én további tudósításokat várva, hadi nepeimet jó állapotban tartottam, mindjárt azután, június 16-án, a bán és Eggenberg által Sziszek ostromát illetőleg az előbbivel egyértelmű értesítés mellett segélynyújtásra kérettem fel.»

«Mire aztán előbbi elhatározásomhoz képest, a Mindenható nevében június 17-én lovagjaimmal, 200 krajnai és 100 karinthiai lovassal, útnak indúltam és még ugyanaznap Szt-Jánosig, Zustavitz alatt, a reá következő nap, 18-án pedig, a Száván át egész addig a sánczig, melyet Eggenberg Zágrábtól 12 mérföldnyire hányatott föl, meneteltem.»

«Megérkezésem után, *június 19-én*, a bán, Eggenberg, valamint Rödern korán reggel hozzám jöttek és Sziszek szomorú helyzetét újból elém állították.»

«Az én indítványom az volt, hogy lehetőleg gyorsan támadást intézzünk, miután alig volt élelmi szer velünk, s így nem soká maradhattunk volna a táborban tétlenül. Ha a főélésmeister, Moskhau Innocent, barátságos kérelmemre 100 forintot nem adott volna kölcsön, hogy abból minden lovasomnak portyázáskor 2 frtot adhassak, még a nagy szükség és szegénység folytán ide sem jöhettünk volna.»

«Indítványomra elhatározottak, hogy Sziszek vára irányában továbbra előnyomulunk.»

«Alig indúltunk meg, máris hírt vettünk, hogy Breskovitznál (a mi a keresztény sereg jobb oldalán volt) 300 török lovas mutatkozott. Erre én két huszárkapitányomat, Thadiolovics Miklóst és Mihalinics Mihályt, 100 krajnai huszárral, kikhez a bán 200 huszárt, Eggenberg pedig 70—80 Montecuccoli lovast csatlakoztatott, útnak indítottam.»

«Ez a portyázó csapat elvonult. Mi pedig mindnyájan a további előremenetelésre intézkedünk és a mezőn huzamos ideig teljes csatarendben vártunk, míg a portyázás eredményéről értesülést vettünk.»

«Mintegy 3 óra múlva kaptuk a tudósítást, hogy a jelzett 300 törököt feltalálták és jól megverték; mellette még 80 «gebét» elvettek tőlük, 40 törököt fogságba ejtettek, a többieket pedig hazakergették.»

«*Június 20-án* a kereszteny sereg Selinnél állott, hogy Zrínyi grófot bevárja, ki segítségét megígerte.»¹⁾

«De miután Zrínyi nem érkezett meg, a következő nap, június 21-én Novigrád felé, Selin-től 2 mérföldnyire, vonultunk. Miután itt korán érkeztünk és mitől sem volt tartanunk, a lovakat lenyergeltük; de ép ekkor gyors hír jött, hogy fél mérföldnyire innen mintegy 500 török lovas látható.»

«Erre aztán sine mora fölfegyverkezve, lóra ültünk, csatarendbe állottunk, egy osztályt kémszemlére kiküldtünk és jó másfél órát vártunk, míg a huszárok avval a jelentéssel tértek vissza, hogy ellenség sehol sem látható.»

Június 21-én hadi tanács tartatott, melyről különböző tudósítások vannak, melyek abban egyeznek meg, hogy két vélemény

¹⁾ Eggenberg Selinből június 20-án tudósítja Ernő főherceget, hogy Szizek irányában nyomul elő. Az ellenség 30,000 embert számlál, de sok csőcselék veszi körül. 300 török a Kulpán át jött, kik ellen ő 400 lovast küldött; ezek a törököket elűzték, nehányat elfogtak és 40 lovat is zsákmányoltak.

Június 20-án Eggenberg újabb futárt küldött a főherceghez a következő relatióval: «Június 20-án a károlyvárosi és vend hadi népek valamint Rödern lovasai s egyebek is a Száván átkeltek. Midőn egy mérföldnyi út után a síkságra értek, láрма keletkezett arra a hírre, hogy az ellenség 500 lovast portyázásra küldött ki; mire aztán Eggenberg 100 lovast elvonulni engedett, hogy lássa, mi fog történni. A mieink a törököket futni kényszerítették és 30-at fogságba ejtettek. Ezután tovább meneteltünk Selin felé, hol az éjen át maradtunk. Erre aztán Eggenberg ismét 100 lovast küldött ki, hogy megtudják lehet-e Sziszekre levelet juttatni, hogy az ittlévőket vigasztalják és a segély megérkezését tudathassák. Június 21-én tanács tartatott, hogy mikor támadtassék meg az ellenség s a támadás más napra határozatott. Codex. pag. 431.

állt egymással szemben: a parancsnokok egy része ugyanis az azonnali támadás mellett, más része pedig ellene volt. Mindenesetre Auersperg és Eggenberg között már ekkor nézeteltérés uralkodott, mely később tartós kedvetlenséget szült.¹⁾

Auersperg így folytatja: «mindjárt 22-én reggel a bán alparancsnokaival hozzám jött és tudatta velem, hogy Eggenberg ugyan Sziszekig előre akar vonulni, hogy a várat szemügyre vegye, de onnan azonnal vissza akar térni. Ő, a bán, azt véli, hogy ez az eljárás a sziszeki őrseget elcsüggeszti és a mellett a keresztény sereget mégis abba a helyzetbe hozhatja, hogy az a törökök által megtámadtatik.»

«Ez után a megbeszélés után Sziszekről az a hír érkezett, hogy most már a legfőbb ideje, hogy a vár megmentessék, vagy pedig teljesen sorsára bízassék, mely esetben a zsoldosok megszökése biztosra vehető. Az ellenség által folyton lövetve, a helyőrségnek már épen semmi reménye sincs, hogy a várat csak még egy napig is tarthassa.»

«Erre a hírre minden szóbeszéd nélkül mindnyájan folkeszültünk és a mint az Isten azt rendelte elhatároztuk, hogy tovább lefelé nyomulunk.»

«Miután jó rendben a Száva mentén Novigrádtól 1 mérföldnyire meneteltünk, egy a Száva és Odra közt fekvő tágas, mohás mezőre értünk.»

«Itt azonnal csatarendet állítottam fel. A huszárokat és a horvát gyalogságot elől avval a parancscsal, hogy mellettünk, kik 300 lövészszel és 200 krajnai és karinthiai lovassal a derékhadat alkottuk, támadjanak. Röderer 500 lovása, a Montecuccoli és Reitenau zsoldosok képezték az utóhadat.»

«Így a Mindenható nevében tovább meneteltünk.»

«De teljesen homályban voltunk a felett, hogy tulajdonképen az ellenség hogyan áll, bírja-e a Kulpán át vezető hídát avagy nem? A Sziszekre jött, főntemlitett hírnök jelentette, hogy ő úgy véli, miszerint a törökök mintegy 2000 lovassal már a Kulpa balpartján állanak.»

«További félórai menetelés után, miközben a vidék sajátsá-

¹⁾ Dr. Hans v. Zwiedenek, Rupprecht von Eggenberg pag. 29.

gait jól szemmel tartottuk, három jó nagy ellenséges csoportot láttunk ugyanazon az úton ellenünk nyomulni.»

«Az ellenséges gyalogság — mind lövészek — bal szárnyukkal az Odrára támaszkodtak, középen Meszni bég állott csapataival, míg Haszán pasa a jobb oldalon támadásra készen állott.»

«Ámbár ezt senki sem sejtette, más mód nem maradt hátra, mint vagy az ellenséggel bátran szembe szállani, vagy futni; elhatároztuk tehát, hogy támadást intézünk.»

«Az egész oly hirtelen és váratlan ment végbe, hogy a huszárok, kiknek a támadás *mellettünk* volt megparancsolva, bennünket (bár mi őket nyomon követtük), be nem vártak, hanem, mint az mindig szokásuk volt, hogy az elsőség az övéké legyen, határozott parancs ellenére, egyedül támadtak a törökre; ámde alig hogy az ellenséget csak meg is nézhették, visszaverettek és gyalogságkból is meglehetősen sokan az Odrába szorítottak.»

«Én azonban, ki 200 karinthiai és 100 krajnai lovassal, a huszárokhoz legközelebb állottam volt, és azt is láttam, hogyan bántak el velük és ki volt annak okozója,¹⁾ Jézus nevében az ellenséget azonnal megtámadni határoztam, mely betörésre a körülményekhez képest a következő rendet képeztük.»

«Ámbár a mi 600 lovasunk rendben együtt volt, és mint azt jelentették, mélységben 15 ember állt egy sorban, Meszni bég csapataival mégis bennünket körülfogni merészelt és a pasával egyidejűleg, ő hátulról, az utóbbi pedig előlről támadtak reánk. Mivel pedig a Röderer-lovasság és gyalogság meglehetősen messze hátul állottak, mi pedig azok előtt jöttünk, s így könnyen nem kaphattunk volna segítséget, Meszni bég ezt könnyen meg is kísérelhette, annál is inkább, mivel a mi hadrendünk ketté vágott. A krajnai lovasok tehát Meszni bég ellen küldettek és megukat igazán vitéz módra viselték, mert vissza nem üzettek. Miután tehát a huszárok visszaverettek és elmenekültek, én az én lovagjaimmal és 100 karinthiai lovassal a pasa, a krajnaiak pedig Meszni bég ellen intéztünk támadást és a Mindenható segítségével, a szorongatott ország vígaszára és a szegény kereszténység

¹⁾ Auersperg itt Eggenbergre céloz, a kinek rendeletéből — úgy látszik — a huszárok, mint a hadtest elővéde, előre küldettek.

öröme, 600 lovasunkkal, kikről az egész világnak el kell ismer-
nie, hogy minden lehető megtettek, az ellenséget visszavertük és
annyira a három folyóhoz, a Szávához, a Kulpához és Odrához
nyomtuk, hogy a kik nem lövettek agyon vagy vágattak le, csapa-
tostul a vízbe szorítottak és ott megfultak. Természetesen azok
közül, a kik katonáink kezei közé kerültek, életben egy sem maradt.¹⁾

«A dolgoknak általunk hála Istennek szerencsésen történt
elvégezése után, és miután az ellenséget nagy örömünkre a vízben
láttuk, az utolsó csoport is, melynél Eggenberg tartózkodott, vele
együtt nemsokára hozzánk jött; de itt már semmi teendője
sem volt.²⁾

«Hogy kik és mennyien estek el a török legfőbbeken kívül,
az nem bizonyos; de sok bég, zaymen, vajda, aga és szpahi vesz-
tette el életét.»

«A török sereg 50,000³⁾ embert számlált. A pasa 20,000 vá-
logatott emberrel ment át a hídon; vele voltak: fivére a cserniki
bég, az orichovitzai és pozsegai bégek, az öreg Meszni bég fia, Ibra-
him likai bég, a török császár testvérének fia Mehemet, skender
vagy albániai bég, Rusztán bég Petrinjáról, végre pedig az öreg
Ferhát pasa fia, Szokolnitsch bég.»

«Hír szerint a főbb emberek közül Kurd bég és Ferhát bég

¹⁾ Auersperg a továbbiakban egy szóval sem emlékszik meg a csá-
száriakról és egyéb segélycsapatokról. Más források pedig határozottan
fölemlítik, hogy Röderer sziléziai lovasai jól működtek. Ugyane források
mondják, hogy Zrínyi ez alkalommal nem volt jelen, hanem saját szakál-
lára Banjaluka ellen portyázott.

Auerspergnek Ungnadhoz júl. 3-án írt kivonatos jelentése, Codex
8966 pag. 419. — e hibát jóvá tenni akarja, így írván: «a vend csapatok
támadtak először és bár az ellenség, ki janicsárjaival az Odra mentén
állott és a keresztényeket erősen nyomta, folyton tért nyert, mégis elvesz-
tette az ütközetet; mert a krajnai és karinthiai lovasok vitézül tartották
magukat, nemkülönbön Röderer népei és a károlyvárosiak, a zöld és fehér
kabátosak is. Ugyanazon az oldalon a német gyalogság is oly erővel tört
elő, hogy a pasa hiába remélte, hogy menekült csapatait még vissza for-
díthatja. Arnot bég, Frustrán bég és Mehemet bég is elestek.

²⁾ Ismét egy vágás Eggenbergre, a kivel Auersperg már idejövet
összecsüszült.

... , mint azt később látni fogjuk.

a pasa által a Kulpán túl a lövegeknél hagyattak. Az egész 20,000 ember közül alig maradt meg 3500 ember.»

Auerspergnek eme tudósításával a főparancsnoknak Eggenbergnek jelentését akarjuk szembe állítani, melyet ő az Ottaneck melletti táborból június 24-én intézett Ernő főherczeghez.¹⁾ E jelentés rövid ugyan, de a Sziszek melletti táborból június 28-án írt egy második rövid jelentéssel²⁾ van kiegészítve. Az első jelentés így szól:

«A mindenható Isten kegyelmesen megengedte, hogy Haszán pasát, kit 22-én 10 órakor délelőtt³⁾ seregével Ottaneck mellett, a Kulpa és Száva között — találtunk, teljesen megverjük.»

«Midőn a pasa látta, hogy a mi csapataink erősen szorogatják, az Odra mellett álló janicsáraival igyekezett őket visszanyomni és már kivívott előnyeit megtartani.»

«De midőn a krajnaiak, valamint a károlyvárosi és Röderer huszárok, a zöld és fehér kabátosok, valamint a német gyalogság is előre nyomultak, az ellenség menekülni volt kénytelen.»

«A bán huszáraival kezdte meg a küzdelmet. A mint a mieink észrevették, hogy az ellenség erősebb, azonnal visszafordultak. A lövészek fölszólíttatván segílyt adni, oda siettek, mire Röderer és a többi lovasság nyomban követte őket.»

«Midőn az ellenség látta a mi erőnket — mely ugyan 5000 főnél több nem volt — és hogy itt komoly döntő harc fog bekövetkezni, a pasa népeit előbb föltartóztatni és visszavonni akarta; a mikor pedig ez nem sikerült, menekülni kezdett azon a hídon át, melyet néhány nappal előbb vert a Kulpán, és mintegy 3—400-an keresztül is jutottak.»

«A károlyvárosi lövészek, kik ez ütközet alkalmával nagyon vitézül viseltek magukat, az ellenséget megelőzték, és a hídat megszállták. Ezután seregünk az ellenség legnagyobb részét lekasza-

¹⁾ Lásd a jelentés eredeti német szövegét e folyóirat folyó évi II. füzetében 264—266. lapon.

²⁾ Cs. és kir. udvari levéltár Codex, 8966 pag. 431.

³⁾ A futárjelentés azt mondja: «körülbelül 12 vagy 1 órakor támadtuk meg az ellenséget, ki teljes csatarendben állott és így várt bennünket. A pasa 9 bégével, az összes lovasság, mintegy 10,000 fő, állottak velünk szemben.

bolta. A többiek menekültek, de az előnyomulás oly hevesen történt, hogy az ellenség hamarjában nem tudott a hídon átmenni, hanem a Kulpába szorítottatott, hol nagy részük tönkre ment.»

«Nyolcz löveg kerekestül, köztük egy «Katzianer» nevezetű, továbbá három 40, 44 és 45 fontosak, valamint 30 élelmi és lőszerrel terhelt hajó estek zsákmányul.»¹⁾

«A többi nyereséget annak kivételével a mit a derék, becsületes emberek az első támadásnál erőszakkal vettek el, az uszkokok és a gyalogság azután szedte össze, és a sötétben 100 szép és rossz lovat is vittek magukkal.»

Evvel végződik Eggenberg jelentése, melyhez még a török csapatok beosztása van csatolva, mire még később visszatérünk.

Az ütközet után Eggenberg Sziszek várába ment, hogy azt szemügyre vegye. Itt azt jelentették neki, hogy az oszmánok két nap alatt két rohamot intéztek, de a vár előrszébe még sem tudtak behatolni; ezután a várat lövetni kezdték, még pedig olyan hatással és erővel, hogy a helyőrség keptelen lett volna magát továbbis föntartani, és már-már a megadásra volt hajlandó.

Az ütközetben részt vett két parancsnok jelentését szándékosan adtuk szószerinti szövegben, hogy az olvasó az eredeti legfőbb forrásokkal — melyek azonban nemcsak házagosak, de mivel a két vezér közt egyenetlenség támadt, részben ellentétesek is — megismerkedjék.

A következőkben pedig röviden vázolni fogjuk az események lefolyását úgy, a mint az részint e jelentések, részint más kiegészítő források és egyes följegyzések szerint elfogulatlan tanulmányozó előtt mutatkozik.

A császár hadi népei Zágrábban gyülekeztek sürgősen, hogy a boszniai Haszán pasa serege által fenyegetett Sziszeket fölmentsek. Evvel a szándékkal átkeltek a Száván és a Kulpa folyó felé meneteltek, melynek partján Sziszek feküdt.

Ezt a szándékot Haszán pasa megtudván, seregével a Kulpán át újonnan épített hídon a Száva és Odra közti térségre vonúlt. Itt

¹⁾ E harc alkalmával 2000 élő ló is zsákmányul esett; azt hitték, hogy Haszán pasa is elesett, mivel lovát és fegyverzetét a csatatéren találták meg.

ívszerű állást vett föl, háttal a Kulpának, bal szárnyával az Odrára, a jobbal pedig a Kulpara támaszkodva.

A keresztény vezérek eleinte komolyan vonakodtak a háromszorta erősebb ellenséggel harcra kelni. De végre is, tekintve a nagy hátrányokat, mi abból származik vala, ha Sziszek nem volna fölmenthető, a harc elfogadását határozták el.

A császáriak három harczvonalat képeztek : az elsőt a horvátok és huszárok alkották, gróf *Erdődy* horvát bán vezetése alatt; a második *Auersperg* alatt állott, bal szárnyán a károlyvárosi lovagokkal, a jobbon pedig a karinthisi és krajnai lövészekkel; a harmadik és legerősebb harczvonalat a tulajdonképeni fővezér *Eggenberg* vezette, és ez a Rödern, Reitenau és Montecuccoli lovasokból és a német zsoldosokból állva, a két első harczvonalat balra kifelé követte s az általános tartalékot képezte.

A császáriak a szokásos zárt csoportokban való fölállítástól, melynek központját a nehéz lovasság, szárnyait a lövészek, és a könnyű lovasság képezték, eltértek, jobban kiterjeszkedtek, és ez által maguknak nagyobb mozgás-tért, és cselekvési szabadságot biztosítottak, mint a két folyó közé beékelt törökök, kik ennek folytán fejlődésükben is akadályozva voltak.

Magának a harcznak mozzanatai gyorsan folytak le.

Az első harczvonal nagyon korán kezdett támadni és a válogatott és a számban sokkal erősebb szpahik hada által visszavertett. *Auersperg* azonban a menekülő horvátokat és huszárokat megállásra bírta, és vérteseivel az ellenség derek hadára fényes rohamot intézett. A törökök a merész támadókat eleinte túlszárnyalni igyekeztek, de e közben rendetlenségbe jöttek, és saját jobb szárnyukra és a Kulpa-hídra vettettek vissza.

Ezt a perczet *Eggenberg* alkalmasnak látta arra, hogy teljes erővel a törökökre rontson; jobb szárnyukat csakhamar körülvette, és ez által a Kulpa-hídon való visszavonulásukat elvágta.

Haszán pasa hiába igyekezett futó csapatait megállítani; a keresztények nagy elkeseredéssel vágták az ellenséget és a zavar tetőpontját érte el, midőn a törökök a folyóhoz szorítottak. Nem maradt számunkra egyéb hátra, mint a megdagadt Kulpa és Odra vizébe ugratni, bár ez is biztos halál volt, miután a meredek par-

tokon fölkúszni majd lehetetlen volt; a lovasok hanyat vágódtak és bizony legnagyobb részök a vízbe fulladt.

Csak kevés embernek sikerült a hídon, vagy a Kulpán átúszva menekülni, és Kurd bég és Ferhát pasának a Kulpa jobb partján lévő táborába eljutni, kik a rossz hír hallatára löporkészleteiket a legbe röpitették, és lövegeik, sátraik és egyéb tábori kellékeik hátrahagyásával futásban kerestek menekülést.

A császáriak a heves küzdelem után a hídon átkeltek és a törökök táborát elfoglalták.

Délután két órakor Eggenberg, Auersperg és Erdődy ágyúdörög és harangzúgás közt vonultak be a főlsszabadított Sziszek várba.

A *keresztény sereg tagozása és számereje* Zwiedinek szerint a következő volt:

a) Krajnaiak: *Auersperg András*, a károlyvárosi lovagokkal 300 lovassal. *Rauber Ádám* 200 lövészzsel és 400 huszárral *Para-deiser György* és *Zsigmond*, 1 zászlóaljjal, 2—300 zsoldossal;

b) Karinthiaiak: *Altenburgi Obritschán Kristóf*, 100 lovassal, Auersperg parancsnoksága alatt állott.

c) Stíriaiak: *Grasvein István* Kaproncza és Ibanitsch helyőrségével, 400 emberrel, gyalogosok és huszárok vegyesen.

d) Horvátok: *Erdődy Tamás*, a bán, 150 lovassal.

e) Császáriak és segélycsapatok: *Rödern Melchior* 500 sziléziai és 100 Montecuccoli lovassal.

Eggenberg Rupprecht 4 zászlóalj Reitenau lovassággal, mintegy 1200—1600 emberrel.

Ha meg néhány kisebb csapat-osztályt ide számolunk, a keresztények egész ereje mintegy 4—5000 ember volt.

Zwiedinek azonban csak Röderer elbeszélése után indul. Mások még megemlítik *Erdődy Petert* huszárokkal és martalóczokkal,¹⁾ *Tahi Istvánt* huszárokkal, altenhofi *Pietschnig* Mártont és *Weidner* Ferdinándot német zsoldosokkal, és *Prank* Jakabot német zsoldosokkal, a stíriai részekből.

A török hadsereg létszáma Eggenbergi Ruprecht jelentése szerint²⁾ a következő volt:

¹⁾ A német források szerint «haramiákkal».

²⁾ Lásd Hadtört. Közlem. 1894, II. 205. lap.

Haszán boszniai pasa 4000 emberrel, gyalog és lóháton;
 Ferhát bég, 1000 emberrel;
 Opardi, gliszzsai bég, 3000 emberrel;
 Zivieri Meszni bég, 2500 emberrel;
 Zeffár, zerniki bég, a boszniai pasa testvere, 700 emberrel;
 Herczegovina bégje Mehemet, Ahmed pasa fia, 3000 emberrel;
 Kurd bég, Ferhát pasa fia, 1500 emberrel;
 Rusztán, petrinjai bég, 500 emberrel;
 Ibrahim, likkai bég, 2000 emberrel;
 A gradiskai kapitány, 1000 emberrel.

Ehhez számítandó még 2000 szpahi, a szaimék, az akindsik stb. és 9 nagyobb löveg.

Kurd bég, Ferhát és Opardi bég alatt a Kulpa jobb partján 3000 ember maradt a lövegeknél, úgy hogy a harcban mintegy 15—17,000 török vett részt.¹⁾

A törökök veszteségeit illetőleg az adatok különbözők; Lampe, Hammer és Khevenhiller szerint a törökök 18,000, Zeiler szerint 12,000 embert vesztek; Istvánfy is 12,000-nél többet említ. Zwiedinek 8000-re mondja az elesettek számát, míg a többiek a vízbe fúltak. Más forrás a vízbe fúltak számát 3000-re teszi. Hogy tulajdonképen melyik szám az igazi, azt bajos lenne meghatározni.

Haszán pasa is a vízbe fúlt, fegyverhordozója pedig fogságba jutott; a bégek közül is 6-an részint elesetek, részint a vízbe fúltak.

A császáriak vesztesége egyhangúlag 500 főre tétetik. A 100 német zsoldos közül, kik Sziszeket védelmezték, csak 50-en maradtak életben.²⁾

Az elfoglalt lövegek száma sem biztos, némelyek 5 nagyobb és két kisebbről beszélnek. Zwiedinek számukat 7—11-re teszi.

Mind megemlíti a híres *Katzianer*³⁾ elfoglalását, melyet a keresztények Eszék alatt 1533-ban vesztek volt el.

¹⁾ Lampe históriája a törökök számát 30,000 emberre, még pedig 10,000 lovasra és 20,000 gyalogosra teszi és azt mondja, hogy 20,000 emberrel mentek a keresztények ellen. Mások ismét 16,000-et és 28,000-et említeneek.

²⁾ Auersperg jelentése pag. 458.

³⁾ Egyike ama nagy nehéz lövegeknek, melyekkel *Katzianer* Eszék várát lövetni akarta.

Továbbá számos lófark, szpahik zászlói, valamint a nagy vérzászló, a török főhadi szállás jelvénye, estek zsákmányúl. Ezenkívül még 2000 ló, sok sátor, 30 hajó és pompás öltözékek ¹⁾ kerültek a keresztények kezei közé.

A győzelem hírével gyorsfutárok küldettek Rómába és Prágába, Rudolf császár székhelyére; a három fővezér mindegyike arany lánczot kapott jutalmul.

A győzelem fölött az öröm általános volt. A vitéz hadvezereket képekben és írásban dicsőítették.

A császár a győzelem hírére a prágai székesegyházban Te Deumot tartatott. Ernő, Miksa és Ferdinánd főherczegek Eggenbergnek köszönő iratot küldtek.²⁾

De sajnos e győzedelem nem aknáztatott ki. Már két hónap múlva, augusztus 24-én, a görög béglerbég urrá lett Sziszek fölött.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

¹⁾ A laibachi templomban Karinthia és Stiria ez alkalommal történt felszabadulásának emlékére még maig is évenként ünnepélyes nagy misét mondanak és még ma is őrzik ott azt a misemondó ruhát, melyet Haszán pasa aranyszövetű díszruháiból készítettek.

²⁾ Cs. és kir. hadi levéltár 1593, Fas. VII.

KÁLLÓ ÉS SZATHMÁR ÖRSÉGÉNEK PANASZAI. 1631-BEN.

I.

Mi Nagy Kállóban lakozó vitézlő és nemes rend egész váarasul, mi okokra nézve kellett Palatinus urunkhoz ő nagyságához és Generalis urunkhoz ő nagyságához bizonyos követünket felküldenünk, főkapitány urunkkal ő nagyságával vicekapitány urunkat, *Székelly Péter urat*, Ő felsége lovas hadnagyát, *Vonsza István* gyalog hadnagy több atyánkfiaival együtt.

1.

A kállai vitézeknek az ő nagy romlások és pusztulások. És nemcsak most, de ennek előtte, a mikor *Nagy András* feltámadott vala a hajdúsággal, akkor is Kállót megszállotta vala, várossát többől kiégette, nyolczezer marháinknál többet hajtottak el a hajdúk; most is városunkat jobb részére mind elégették, most is hajtottak el hatezer marhánkat. A mi kegyelmes koronás királyunk hűsége mellett ilyen nagy károkat szenvedtünk. Kiért könyörgünk Ő felségének a mi kegyelmes urunknak, koronás királyunknak és nagyságtoknak: ő felsége kegyelmesen provideáljon és Nagyságtok; mert Kálló immár ezzel háromszor égett el. A mi sok kárunkról ő felsége Nagyságtokkal együtt provideáljon.¹⁾

¹⁾ A nádor siet *sajátkezűleg* rávezetni az *eredeti* folyamodásra megnyugtató határozatának fogalmazatát; pontról-pontra. *Ad I.:* «Nyilván nagyon nálunk Kálló városának gyakori pusztítása, és lakosinak is sok szenvedések, kiről — Isten megtartván bennünköt — úgy akarunk ezután gondot viselnünk, és igyekszünk ő fölségét is informálnunk, hogy mind a helyre s mind annak lakosira más tekintet és gondviselés legyen.»

2.

A vár is mind elpusztúlt, mind bástyái és kazamátái, palánkja. Húsz embernek való ház jó nincs a várban. Annak megépítésére ő felségének szorgalmatos gondviselése legyen mindjárt ezen fűvön, es vitézlő rendet ő felsége itt annyit tartson, hogy ő felsége kárt ne valljon. *Fizetett népet tartson*, a kinek hórul-hóra megjárjon fizetése. Mert minket eddig is azzal orozáztak az ő felsége szolgálai, hogy Kállónak sok földje, rétje vagyon, abból is élhetnek a kállaiak. Pedig szomszéd nemes emberek földét szántják kilenczedében s úgy elnek.

De immár most marhánk nincsen. Koldussá löttünk. Sokan búcsúznak. Azt mondják ők oda mennek, a hol helyet találnak. Sőt *Kállai Miklós* uramtól földet veszünk esztendőnként, azon jártatjuk marhánkat. Illyen állapottal élünk mi itt Kállóban. Erdőt pénzen veszünk.¹⁾

3.

Kálló várát és a Huszár-várát nagyságtok elrendelje, hány vármegyék építsék.

Mert ennek előtte Szabolcs vármegye építette. De annak is jobb részét elfoglalák innét. Egyik része Szent Marton volt, az sem építi.

Annak felette Bereg vármegye is építette; de annak felét is vagy nagyobb részét Munkácshoz foglalták.

E két vármegye nem elégséges Kálló építésére; hanem ehez Nagyságtoknak országúl kellene hozzányúlni, nekünk pedig sem erdőnk, kivel épithessük mind a várát és házainkat; ebből Nagyságtok minket informáljon kegyelmesen. Ezer embernek is adhatnánk itt dolgot egy hónapig.²⁾

¹⁾ «Erre jutván Hazánk igye, hogy magunk nemzete sőt ugyan hazánkfiái ellen is köll végházainkat és abban levő vitézlő népet erősíteni: meg fogja tapasztalni kegyelmetek, hogy olly gondviselés is leszen ennek utánna fűzetésből és egyébből is arra a helyre, akin meg fog nyughatni.» (*Eszterházy Miklós nádor szeljegyzete.*)

²⁾ «A Huszár-várról is bizonyos rendelés leszen, s a városnak is az ő állapotjáról. S ím szinte előttünk leszen a gyűlés napja is, a hol minden

4.

Az itt való lovasnak és gyalognak fizetése különben legyen hogynem mint ennek előtte; azon könyörgünk Nagyságtoknak, hogy a lovasnak járjon egy-egy óra négy magyar forint, a gyalognak három, tizedesnek négy.

Nagyságtok minekünk megbocsásson, ezek ugyan protestálnak, hogyha úgy leszen a fizetés mint ennek előtte, esztendőben három vagy négy óra ha fizettek.

Ők egy általán véggel elégtelenek a szolgálatra. Mert immár Kálló oly állapottal vagyon: *mind török ellen, s mind Erdély ellen s mind hajdú ellen a Tiszán innen ez a portus.*¹⁾

5.

Azt kívánjuk mi kállai tisztviselők, hogy a végháznak az ő elpusztúlt, romlott állapotját mi se írásunkkal, se szóunkkal Nagyságtok előtt meg nem tudjuk describálni; hanem Palatinus urunknak és Generális urunknak ő nagyságának azon könyörgünk, tisztek szerint ő nagyságok jöjjön be Kállóba. Ő nagyságok magok lássák meg ennek a végháznak pusztúlt állapotját. És a Huszár-várat is ő nagyságok magok fundálják meg, mennyire hagyjuk és mi formán építsék. Mert mi protestálunk Nagyságtok előtt, az ő felsége kassai kamarája előtt, hogy ha a végháznak valami kára következik: se ő felsége a mi kegyelmes koronás királyunk előtt, se az Ország előtt mi okai ne legyünk. Kit Isten eltávoztasson, ha valmi szerencsétlenség esik pusztulása miatt és gondviseletlen állapot miatt a végházon.²⁾

állapotjáról Kállónak magunk fogunk az Ország előtt ezeknek sollicitálásán lennünk, s a szerint Ő fölsége előtt is. S megnyughatik rajta, hogy hátrább nem marad másnál kegyelmetek, sem a kegyelmetek helye.» (*A nádor s. k. jegyzete.*)

¹⁾ «Egy végháznak füzetését mások füzetésétől különben rendelni csak confusio volna, s arra nehéz leszen vagy ő fölségét vagy az Országot venni. Hanem, hogy a rendelt füzetés ezután megjárjon, minden tehetőségünkkel azon leszünk.» (*Szeljegyzet. A nádor saját kézírása.*)

²⁾ «Magunk érkezünk-e bemennünk, nem e? nem tudhatjuk.

De ha mi nem is, talán Generalis uram meg fogja láthatni a helyet,

6.

Nagyságtok mi közinkbe a végháznak látogatására mást ne küldjön; hanem ha Palatinus urunk ő Nagysága maga nem jöhet, Generális urunk ő nagyságának könyörgünk és intjük is — tiszte szerint — maga jöjjön be. Mert ő nagysága nélkül senki itt semmit végbe nem vihet; mert mi itt olly szegénységgel vagyunk, sok vagyon közülünk, a kinek egy darab kenyere sincs. Nyolcz hónapja leszen, mióta az ellenség körülfogott bennünket, és a Kéri János hada is mindenünkből kiélt.¹⁾

7.

Itt puskaporunk is a végházban nincsen. Régen kérünk; nem adnak. Kötelet kérünk, vasat kérünk; nem adnak, a mely kötéllel palánkfát kellene leeresztenünk. Mi reánk nincs semmi gondviselés. Ha Generális uram ő nagysága parancsolja is: nem adnak. Csak az Úr Isten tudja, e mostani állapotban is mint voltunk.²⁾

8.

A búza- és bárány-dézma, ennekelőtte is a ki Nagy Kálló várához való volt, úgymint Nagy Kálló járása, Nádudvar járása és Kis-Várda járása, ezeket is nem a végbelieknek hagyják dézmálni avagy arendálni; azonkívül a Kászon járásbeli bordézma, azt is annak előtte ide Kállóba szolgáltatták, és a vitézeknek szolgálatjában egy gönczi félfát tizenkét forintban adtanak a régi szokás szerint, de immár azt is elvevék tőlünk.

Annak előtte, régi Császárok ideiben, Nagy-Mihály járásából

kit — amint föllebb is íránk — oly rendbe akarunk ezután vennünk, hogy mind az országnak s mind ő fölségének derekas szolgálatot tehessünk belőle.» (*A nádor s. kezű jegyzete.*)

¹⁾ «Amint íránk — *jegyzi meg ide vonatkozólag a nádor*, — ha magunk nem mehetünk is, oly rendelést teszünk, akin meg fog nyughatni kegyelmek. Nyolcz hónapja lehet a hajdúk ellenkezéseknél, de talán nem mutaták mindannyi üdö alatt ellenségnek magokat.»

²⁾ «Az ott való pattantyúsok beadták a fogyasztásokat, s azon leszünk, hogy gondot viseljünk reá; s vagyon Generális uramnak is arra való hatalma, hogy tehet efféle fogyasztásokról.» (*A nádor s. k. jegyzete.*)

mind búza- és bor-dézmát ide Kállóba szolgáltatták, Szobráncz járásából a szerint, Kapos járásából is ide szolgáltatták mind búza- és bor-dézmát, azonképpen Kis-Tárkány járásából és Bodrogközéből.¹⁾

E felől is akarunk Nagyságtoknak emlékezni: Vannak egy-néhányan kállai fiak a más párton levő hadakban, kiknek mind atyjok és anyjok itt városunkban közöttünk lakik, és örökségek itt vagyon. Kik miatt sok bosszút és kárt is vallottunk, mivel ide reánk hadakoztanak.

Nagyságtoktul ebből is információt kívánunk, mit kellessék ezekkel is cselekednünk²⁾

9.

Erről is könyörgünk Nagyságtoknak: Gabonát minden helyekben a végházakban a régi szokás szerint nyolczvan-nyolczvan pénzben adtanak. Ugy is adják más végházakban. Minekünk pedig egy-egy forintban akartak ez idénn is adni.

Az árpa a régi szokás szerint hatvan pénzben járt. Nekünk pedig nyolczvan pénzben adták.³⁾

Ezen is könyörgünk Nagyságtoknak, hogy a Czaybertnek⁴⁾ és mellette levő pattantyús társainak, ácsoknak, kovácsnak és lakatosnak, fizetések hóról-hóra mint ennek előtte régi császárok idejében, megjárjon; mert azok is felette fizetetlen állapotban vannak, és régtől fogván nem fizetnek nekik.⁵⁾

Minekünk kegyelmes Urunk! megbocsásson Nagyságtok; mert mi szolgálak vagyunk, a míg az ő felsége kötelességeben és Nagy-

¹⁾ «A dézma dolgaról ő fölségének más rendelése vagyon, melyet a kamarától meg fog érteni kegyelmetek.» (*A nádor jegyz.*)

²⁾ «Ezeknek az ő dolgokról és állapotjokról ez után tanúsága leszen kegyelmeteknek.» (*A nádor jegyz.*)

³⁾ «A mikor kegyelmeteknek egy-egy forintban adták a gabonát, másoknak is úgy adták. Kit az időnek köll inkább tulajdonítani, hogysen a kamarásoknak.» (*A nádor jegyz.*)

⁴⁾ Czaybert=Zeugwart.

⁵⁾ «Ezeknek fizetésekben, ha mi fogyatkozás eddig esett is, azon köll lenni, hogy ezután ne legyen; mivel tudó dolog: ezek nélkül jó állapotban a végház meg nem maradhat.» (*A nádor jegyz.*)

ságtok kötelességében vagyunk, mi azzal tartozunk Nagyságtoknak megjelenteni a végháznak pusztult, romlott állapotját, és e szegény végbelieknek az ő nagy fogyatkozásokat; hogy mi jövődöben is Nagyságtok előtt, kit Isten eltávoztasson, ha mi szerencsétlen állapot lehetne bennünket, ment emberek lehessünk mind ő felsége előtt s mind pedig Nagyságtok és a nemes Ország előtt. Actum Kálló die 9. Aprilis. Anno 1631. Kalnagi Mihály főporkoláb s. k. (P. H.) Babay István lovas hadnagy s. k. (P. H.) Kovács János gyalog hadnagy s. k. (P. H.) Tóth Imre nemes hadnagy s. k. (P. H.) Kálmán János hajdú hadnagy s. k. (P. H.)

A kállai vitézek panaszíratának befejező passzusa már nem tetszett az erélyéről ismert nádornak.

Nem is hagyta szó nélkül.

Míg előbbi megjegyzései tisztán megnyugtató czélzatuak: végső észrevétele már inkább szelid rendreutasítás.

«Az ilyenén protestáció — úgymond — nem végbelieket, hanem pörösöket illet. A vitézlő ember tartozik utolsó püheneseig urának s országának szolgálni s *a többiben ment ember*. Egyébaránt fogyatkozást tesznek a szolgálatban s gonosz nevet csinálnak magoknak. Mi mindazáltal semmi alkalmatosságot el nem mulatunk, hanem minden úton segíteni kívánjuk kegyelmeteket.

* * *

Kaptak-e a szathmáriak ilyes, vagy hasonló resolútiót: iratainkból meg nem állapítható. Kérelmüket ők főkapitányuk által, szolgálati úton juttatták az ország nádorához, sérelmeiket egy rövidke emlékiratban foglalván.

II.

Memoriale: arról, hogy minemű dologból kell Nagyságodnak Palatinus urunknál ő Nagyságánál a *Szathmári vitézek mellett* instálni.

1.

Minthogy az ő felsége kegyelmességéhez inkább a böcsöletért és oltalomért ragaszkodtunk, minemű megbántásink legyenek

a város biráitól, hogy ő Nagysága kegyelmesen az elébbeni boldog emlékezetű kegyelmes Császáraink és Kapitányink idejében levő immunitásokban és szabadságokban megtartatván, mostan is kegyelmesen parancsoljon az ott való biráknak, semmi úton azok felett ne háborgathassanak, és az ott való fő- és vicekapitányoknak parancsoljon, hogy oltalmazzanak meg bennünket, *authoritást adván ő nagysága nekik*, melyeket ő Nagyságának kevés szóval declarálnunk is kell:

Első, hogy illetlen adózással bántanak bennünket; mert némelyikünket öt forinttal, kit négygyel taxálnak. Úgy annyira, hogy az egész taxájakat csaknem mi rajtunk extorqueálják, melynek ha mi kicsiny residuitását nem praestálhatjuk is, az isteni szolgálattól is eltiltanak bennünket, feleségünk, gyermekünk, ha megtalál halni, nem hagynak harangozni nekik.

Második, hogy a mit ők imponálnak: magok erejével mindjárt megzalogolják közölünk, valakit akarnak.

Harmadik, hogy város szeriben is szolgáltatni akarnak bennünket.

Negyedik, hogy házokra is szabadossan és szállásokra a bíró maga hatalmával reájok küldvén (*az Őrségbeliekre*), verik, vagdalják valamint szeretik őket, a mely dolgot Nagyságod ott létében is cselekedtenek.

Ötödik. Ha város szeriben való szolgálatot nem praestálunk, magunkat mint valami publicus malefactorokat, tűztől, víztől, közönséges társaságtól eltiltanak, marhánkat csordájokból kiverik, a melyet az elmúlt esztendőben meg is cselekedtenek némelyekkel úgyannyira, hogy az ő felsége szolgálatját kényszeredett is nemelyik elhagyni.

Ő Nagyságának Nagyságod által ezen könyörögnek: Ő nagysága ezeket a szokatlan dolgokat kegyelmességéből vegye el rólok, mert alioquin lehetetlen dolog, hogy ilyen nagy iga alatt az ő felsége szolgálatjának megfelelhessenek.

A meglett patratumokról is pedig az ő felsége ott való udvarbirájának parancsoljon, hogy igaz törvényt adminisztráljon és exequáljon, holott az ő felsége szolgálának tisztviselői is mindenkoron készek az ő kívánságokra törvényt szolgáltatni.

2.

Hogy ő nagysága fizetésünk felől kegyelmesen provideáljon kegyelmesen gondolkodván fogyatkozott állapotunkról, holott ez a hely egyebütt való végházainál ő felségének sokkal szűkebb, és a katona semmi majorságot nem tehet; hanem a mint commissarius urak ő nagyságok offerálták magukat, *hóról-hóra való fizetésünkre* legyen kegyelmes gondja.

3.

Útra való költségünket — mint annak előtte való időkben — az ott levő udvarbírájánál ő felségének adassa meg.

4.

Hogy a Szakmárhoz való dézmáknak administrálását az ő felsége lovasrend szolgálinak azon reversálissal, a melylyel szokták administrálni, parancsoljon kegyelmesen osztogatni; avagy ha mikor árendába adják is, ha kiknek azok közül elégségek leszen, azoknak osztassék: ha mi kicsiny segítségecskével magoknak lehetnek az ő felsége szolgálatjában, legyen azoknak, hogysen másoknak.

Az őrség ez emlékiratához *Zoltán Ferencz vicekapitány* a maga részéről külön beadványt csatolt:¹⁾

Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak az elmúlt időkben hozzám mutatott kegyességét alázatosan vevén, megiszolgálom: hogy tudni illik kegyelmességéből két hópénzt rendelt volt, a melyeknek egyikét megadták, a másik restál. Kérem Nagyságodat mint kegyelmes uramat, parancsoljon a kamarára, valamelyik harminczadról deputálják ki, és a felét, mivelhogy mindenféle buzámát, gabonámát az ellenség egy marokig elprédálta, a mely búzát porta után administráltak, adasson egy hó búzát, melylyel sustentálhassam magamat. Mely Nagyságod kegyét szolgálhassam meg Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak.

¹⁾ Humillima *Supplicatio Egregii Francisci Zoltán* arcis Szathmárensis vicecapitanei; & *Memoriale* pro Vicecapitaneo Arcis Szathmár.

Nagyságod az én állapotomról Palatinus uram ő Nagysága előtt emlékezni ne feledkezzék, es azt minden alkalmatossággal promoteálni maga jó igéreti szerint (kiben én igen tökéletesen megnyugodtam) voltaképpen véghezvinni szorgalmazatosan igyekezzék: igen nagy bizodalommal kérem.

Derekas állapotomban való promotiómat, kivel mind e mostani az én kegyelmes uram ő felsége szolgálatjáért való nagy kár-vallásom helyben állattathatnék (bár mindenestül ne, hanem csak rész szerint), mind magam kicsiny állapotocskámban az ő felsége szolgálatja után mind becsületemben s mind értékemben nevedvén öregbülhetnék: hogy ő nagysága Palatinus ne felejtse, ő nagyságának gyakran eszébe kell juttatni. Mely promotió minemű és honnan legyen: én 'abbul ő nagyságának nem praescribálok, hanem bízom csak az ő nagysága kegyelmes jó akaratjára, elhívén bizonyosan, hogy abban meg nem fogyatkozom; kiért én is az én kegyelmes uramnak ő felségének s mind ő nagyságának mindholtom napjáig igaz hűséggel akarok szolgálni.

Hogy az ő felsége szolgálatjának jobb móddal megfelelhessenek, Nagyságodat kérem, törekedjék és ugyan effectuálja is Palatinus uramnál ő nagyságánál: ő nagysága kegyelmességéből méltóztassék személyemre való fizetésemet, az ötven-ötven forintot egy-egy óra elrendelni akár a szathmári, akár a szőlősi, avagy károlyi harminczadosoknál, kik közül akármelyikére méltóztassék egy erős parancsolatot adni, hogy míg én ő felsége szolgája leszek, tartozzék az ötven forintot személyemre minden óra megadni; de bár a szőlősi harminczadról deputálná ő nagyága, mivel az itt való harminczadról a pattantyúsoknak fizetnek, avagy a munkácsiról.

Nagyságod törekedjék ezen is ő nagyságánál Palatinus urunknál: ő nagysága kegyességéből méltóztatnék asztalomra énnékem valami bort, buzát, zabot, bárányt, verő ártányt annuatim rendelni, kiről ő nagysága kegyelmesen patens mandátumában parancsolna mind a mostani és következő udvarbíráknak, hogy énnékem annuatim megadjanak az ő nagysága rendelése szerint. Kiről nekem is méltóztatnék ő nagysága kegyelmesen donatiót adni. Énnékem ezelőtt is a megholt fejedelem idejében járt efféle élésem asztalomra; azzal segítetttem asztalom tartását.

*

*

*

Az előrebecsátottak nyomán megejtett vizsgálat eredményeit tárja fel az itt közlendő két előterjesztés.

A) Szathmáron a folyó 1631-ben talált hiányok.¹⁾

Primo: A Czÿaik-háznak²⁾ hogy mindennemű szükségít Nagyságod helyben állassa, igen-igen szükséges; mely in omni genere pusztá.

2-do: A vár árkanak megtisztítására, hogy Nagyságod a kamarának committáljon, igen-igen szükséges; mely úgy lehet meg, ha tő-ásókat fogadnak reá.

3-tio: Hogy a város Császár urunk'ő felsége szükségére, úgy mint a Cÿaik házhoz és egyéb mindenféle külső dolgokhoz, melyeket ab antiquo fizetés nélkül præstáltak, hogy ennek utánna is azont, ad requisitionem capitaneorum et officialium Suæ Majestatis, debito modo præstáljanak, hogy Nagyságod in severe injungálja a városnak, kiről, hogy in patenti mandatumot is adjon a tisztviselőknek erősségekre: igen kívántatik, holott semmiféle mives ember az ő felsége szükségére csak egy szeget is fizetés nélkül csinálni nem akar.

4-to: Valami sugár taraczkok kívántatnának a várba, mivel a benne levő lövészerszám sem sok olyan helyben; a ki vagyon is pedig, igen öregek és nem alkalmatosak, hogy minden aprólékos dologra löjjenek velek.

5-to: Gyalog zászlók is kívántatnának, mivel a ki vagyon is, még Bethlen Gábortól maradott; illetlen pedig a mi kegyelmes Urunk vitézinek, ellenségétől maradott zászló alatt járni.

6-tc: Réz dob is igen szükséges a várba, mert a ki vagyon, nemsokára annyiba jut ügye, hogy bőrrel kellessék foldozni, *mint a golopi harangot.*

7-mo: Hogy a vitézlő rendet Nagyságod a város botja alól kivegye és annak felette, hogy a városnak a tisztviselőktől dependen-

¹⁾ Defectus Arcis Zatthmariensis in præsentí Anno 1631. exactissime compertus.

²⁾ Fegyvertár=Zeughaus.

tiája legyen: igen-igen szükséges Nagyságodnak megparancsolni. Mert immár annyiba jutott a tisztviselőknek állapotjuk, hogy majd semmit sem parancsolhatnak, sőt nem is mernek parancsolni a városbelieknek. Ha parancsolnak is pedig, semmit sem adnak rajta. Sőt a ki nagyobb, bár valaki a városbeliek közül az ő felsége maga méltósága avagy személye ellen cselekedjék valamit is, meg nem bűntethetik, minden úton és módokon oltalmazván azt; melyben teszen akadékot a tisztviselőknek az ő felsége kamarája is, pártjokat fogván a városbelieknek.

Igen szükséges Nagyságodnak abban is limitatiót tenni, hogy az ő felsége szolgálit (ha úgy kelletik is lenni), mennyire taxálhas-sák a városbeliek az ő szokott adójokban. Holott pro suo libitu annyira taxálják őket bosszúságokból, hogy csaknem az egész adójokat ő rajtok szedik ki; erőltetvén azonkívül is minden közönséges közikben való szolgálattal. Melyben ha mit elmúlatnak, vagy hogy nem praestálhatják, mindjárt excommunicatióra mennek; és eltíltván őket tüztől, víztől, embereknek társaságától, ha kinek holta történnék is vagy magának, vagy háza népének, a harangkötelet is felkötik és nem hagynak harangozni nekik. Az is igen illetlen, hogy az ő felsége vitézi, ha mit találnak vétetni, nem várván a törvénytől, propria sua autoritate, a városbeliek házokra mennek, és ott a mint szeretik verik, vagdalják és bosszújukat töltik, a mint csak in recentiis megtörtént; mely ő felsége katonája talán eddig meg is holt.

B) *Memoriale.*¹⁾

Mely veszedelmes legyen e végházra azoknak a városoknak annyira való szaporodása: Nagyságod megítélheti, holott — a mint Nagyságodnak is mondtam — *ötezer* ember nem sok ha kitámadhat belőlle, és a végháznak kapuját alkalmasint beteheti, kevés lévén a praesidium.

Annak pedig taxája feljebb ugyan nem megyen a *négyszáz*

¹⁾ Mindannyi a *kismartoni főlevéltárban*: Quærimoniæ militum Kálló et Zathmár, cum instructione, ad dominum Palatinum delatæ.

forintnál. És a várhoz is semminemű extraordinario opere nem segítenek.

Azzal, a mi ezt nézi, úgy értem, tartoznának, hogy a vár szükségére való élést betakarítanak. De most praestálják-e vagy sem : nem tudhatom. Azért, hogy Nagyságod mind taxájakat augeálja, mind pedig a várhoz való szolgálatjokban valami rendet szabjon, igen szükségesnek ítélem.

A tisztviselők autoritásoknak helybeállatása is szükséges ; mivel — a mint a magok jegyzésekből is kitetszik — a város népe közül ha ki az ő felsége méltósága ellen vét is, hozzá nem mernek nyúlni, a kamara is pártjokat fogván.

A czaigháznak defectussit restaurálni, porral, ónnal, vassal, fenyőszurokkal, ásóval, kapával, kötéllel, lánczczal, és egyéb ahoz való eszközökkel, a holott efféle vagy egy csepp sincs, vagy igen-igen kevés.

Pattantyúsok is igen szükségesek, mert mind rosszak.

Az udvarbírónak változása szükséges.

A vicekapitány háza szintén omlófélben vagyon ; az udvarbírónak parancsolni kellene, hogy megcsináltassa.

A kétszáz gyalog közzé íratnak be : a praedikátor, mester, harangozó, tömlőcztartó, kertész, hadnagyoknak inasi, czeigbortnak inassa, a szerint czeigbortnak fiai, a kik soha nem strázsálnak, sem nem szolgálnak.

Egy viceporkoláb hía is vagyon, a melyre *Gerseni György* nevű embert commendál a vicekapitány.

Könyörgenek azon a *szakmári katonák* fejenként Nagyságodnak, hogy régi szokásokat méltóztatnék helybeállatni : hogy mikor az ő felsége dolgába valahova küldötték, költséget adtak nekik. *Kolosvárig és Kassáig három forintot*, közelb földön kevesbet.

Profontháznak, kemenczéknek megépítése szükséges.

Honnan lehessen a várban repositum : arról Nagyságodnak gondolkodni igen szükséges.

Dr. MERÉNYI LAJOS.

HADI TANACSKOZÁSOK AZ 1577-IK ÉVBEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III. Jegyzőkönyv az 1577-ik évben Ernő főherczeg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról.

Legfelségesebb, leghatalmasabb Római Császár, Legkegyelmesebb Urunk! Felséged szeretett fivére, Ő Fensége Ernő ausztriai főherczeg legkegyelmesebb Urunk, az Ő Fenségéhez rendelt tanácsosokkal és főurakkal egyetemben mint: Felségedtől kiküldött báró Teuffel György, haditanács-elnök, báró Schwendy Lázár, báró Hofkirchen Vilmos; az Ő Fensége Károly Ausztriai főherczeg által kiküldött követ Pottendorffi Ferencz, valamint a többi, Ő Fensége cseh koronájából és az abba kebeleztetett tartományokból ide kiszemelt és meghívott urak; u. m. báró Kolowrat Jaroslav és báró Osterdorffi János urak, Scherotini Frigyes és Redern János urak; Kolowrat és Redern elútazása után pedig Mirszkowszki János; az Ens alatti és fölötti Ausztriából, báró Roggendorff Vilmos Landmarschalk, báró Grundacker Teuffeln András, Stahrenberg úr, báró Wolffberger, Entzerstorffi Wolff Kristóf, Leogalleni Bernát, Hoheneggi György; valamint az alázattal említett Károly főherczeg Ő Fensége országai-
ból: Steierország, Karinthia, Krajnából ide kirendelt követek: báró Hoffmann Frigyes és Rottmannsdorffi Ottó, báró Ungnaden Lajos, báró Kevenhüller Bertalan, báró Auersperg Weickhardt; — bevonattak még ide Ő Felségének tanácsosai: Rueber János Felsőmagyarországi és Teuffenbach szakmári főkapitány is, mint a végek tapasztaltjai, — Felséged legkegyelmesebb parancsára és rendeletére elővette a Felséged számára megszerkesztett propositiók czikkelyeit, me-

lyek szerint a római szent birodalom rendei által, a halálos ellenség, a török ellen Felséged legkegyelmesebb emlékü, szeretett atyja urának tekintélyesen engedélyezett végbeli rendszer javítandó és intézendő lenne.¹⁾

Miután ezen fontos és tekintélyes tanácskozásnak egész intenciója egyedül oda irányúl, hogy miképen maradhatnának nyugodtan és biztosan Ő Felsége és Ő Fensége legkegyelmesebb oltalma és kormányja alatt a többször említett Ő Felségéhez és Ő Fensége Károly főherczeghez tartozó országok, melyek íme legközelebb jutottak most a halálos ellenséghez s részben ez idő szerint a halálos ellenség túlnehéz és elviselhetetlen szomszédságát érzik, vagy azt legalább is naponta hallják, látják; a határos magyar, horvát és vend végekről érezni kezdi ennek támadásait, rablásait, pusztításait és erőszakoskodását a keresztény hit fölött: ennek folytán Ő Fensége a meghívott tanácsosok és urak legelőször és legfőképp azt vélik, hogy miután ezen örökös ellenség Isten különös végzése kívül fölöttünk semmi joggal és hatalommal se bírhat, hanem mindazon veszélyt, gondot és veszteséget, melylyel ezen országokat sújtja, kétségkívül Isten igazságos és kipuhatolhatatlan ítélete folytán, mint megérdemlett büntetést és ostort akasztván nyakunkba, szabta és mérte reánk. Minek folytán minden tanácskozás, fáradság és munka hiábavaló és eredménytelen, ha azt, kitől minden tanács és segedelem jő, elhanyagoljuk vagy jobban ki nem békítjük. Mindenek előtt szükséges tehát, hogy fohászkodjunk hozzá, és kérjük őt kegyelemért és igazságos haragjának elfordításáért. A jelenleg nyilvánosan elharapózott bűnöket, mint: gög, büszkeség, fösvényesség, elpuhultság, kéjclgés es tobzódás, eltiltsuk; megtérjünk Istenhez, keresztény rendőrség fölállítással keresztényi életmódot, erkölcsös, mértékletes és tiszteletre méltó életet kezdjünk úgy a végeken, az országban, mint az udvarnál; vallási és egyéb

¹⁾ Ez után következik annak hosszalalmas kifejtése, hogy mind e tanácskozások nemcsak Ő Felsége királyságai s tartományaira nézve fontosak hanem Ő Fensége Károly főherczeg országaira, valamint a Római Szentbirodalomra, sőt az egész kereszténység érdekeire nézve is oly jelentőséggel bírnak, hogy az azokban elért «megállapodások mikénti teljesítésétől és betöltésétől függ egyenesen ezeknek fölvirágzása és boldogulása vagy veszedelme és tönkre jutása.»

más minket közösen érdeklő ügyekben békességben, barátságosan és jó egyetértésben éljünk, az egyik vagy másik fél üldözése és zaklatása nélkül, és aztán fohászkodjunk Istenhez bosszúja és kegyelme végett, a ki aztán olyan eszközöket küldhet, melyeket most nem látunk vagy nem ismerünk vagy a milyenre nem is gondolunk.

A mennyire emberi dolog a felől beszélni, és a mennyire értelmiségünk, gondolkozásunk és érdekeink terjednek Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak mindezen pontokat kimerítően és hűségesen megbeszéltük, és úgy találtuk, hogy miután ezen szomszédban a törökben Ő Felségének, valamint keresztényi nevünknek olyan halálos ellenséget kaptunk, ki elől ki nem térhetünk, hanem vele örökös harcz és háborúban kell lennünk, e tanácskozásnak alapja két pontból áll, nevezetesen a támadó háborúból, vagyis a támadásból a halálos ellenség a török ellen, vagy pedig a védő és oltalmazó háborúból.

És miután a *támadó háborút* ez úttal Ő Felsége is mellőzni kegyeskedett, Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak nem is foglalkoztak vele kimerítően; azonban mégis gondoltak egy eshetőségre. Miután részünkről sohase lehet tudni, meddig tarthat e védő háború és mily időre halasztja el e halálos ellenség Felségedet erőszakkal megtámadni, figyelmeztetnünk kell Ő Felséget, hogy mialatt Ő Felsége a védő háborúról gondolkozik, arra is elkészüljön, hogy támadó háborút is vezethessen és folytathasson, ha arra kerül a sor, és országainak gondterhes és veszélyes tönkrejutása elől annál biztosabbnak érezze magát, a mint nem mulasztottuk el ezen tanácskozmány folyamán e felől is vélemenyt adni.

A mi a *védő háborút* illeti, legkegyelmesebben emlékezhetik Felséged, mily kevéssé lehet bízni a török szultánnal kötött békében, és mily kevéssé lehet e mellett az ellenségben bízni, — hogy ez minden csekély ok miatt, sőt minden további ok nélkül is megszegi a békét; az országot és Felséged végházait megrohanja, kirabolja és fölgyújtja; várakat és helységeket megtámad, megrohan és bevesz és a mennyire csak eljuthat, szabad erőszakkal elötörnie, és erre minden éven tavasszal kilátásunk van és még mielőtt valami készülletet tehetnénk ellene, már elvonúl, mindent, mi kezügyébe kerül, hatalmába kerítvén; főképen azonban olyan időben, mikor belső villongás dül a kereszténység között, de főképen a.

szent birodalomban, vagy mikor azt gondolja, hogy Felséged más-honnan nem kaphat segédelmet; hogy tehát ezen békeállapot teljesen rossz és nem lehet reá bizalommal támaszkodni.

Miután azonban Felséged részben kényszerülve van a békét úgy, a hogy van, elfogadni, e szerint legfőbb eszköz a védelem és a végek helyes és szükséges ellátása úgy, hogy ezekből az ellenség minden napi beütéseit és portyázását meg lehessen akadályozni, vagy ha nyílt erőszakkal támadna, többen összetett erejökkel, a mint alább következik, szembeszállhassanak vele és az országot és a lakosságot megoltalmazhassák.

Ide tartozik még az is, hogy a békeidőt a véghelyek megerősítésére és fölépítésére, valamint a lőszer és az élelem beszerzésére és elkészítésére használjuk fel, hogy azon esetre, ha aztán háborúra kerülne a dolog, Ő Felsége végvárai az ellenséget annál inkább föltartóztathatnák, és az országok azok hátuk mögött annál tovább biztosságban maradhatnak.

És bizonyos, mi szerint ha az ellenség látja, hogy a határok jól meg vannak szállva, a hadi nép elegendő létszámú és minden a mi az ellentállás és megszabaduláshoz szükséges, készletben és jó állapotban van; sokkal tartózkodóbb lesz és sok vállalatot el fog ejteni, melyet, ha tudná hogy nincs ellentállás, megkísértene, annál is inkább, mivel azon dolgok nem történhetnek oly csendben, hogy azt az ellenség meg ne tudja; — e szerint tehát legfőbb dolog a végek és határok jó és szükséges ellátása és fölszerelése.

E mellett nem szabad a többi eszközökről se megfeledkezni, nevezetesen, hogy a békeföltételeknek igazságosan megfeleljünk; időszerűtlen zaj ne támasztassék, mint Békéssel történt; az adó idejében beküldessék; eltiltassék Ő Felsége szolgáinak és alattvalóinak a török ditiókba beütni és ott rabolni; örködni kell az utak és módok fölött, melyek szerint Ő Felsége a szomszédokkal, a törökkel valamint a lengyelekkel és erdélyiekkel békességben élhessen és nekik panaszra okot ne adjon.

A török megajándékozása. Az ajándékot mindig idejében kell beküldeni, nehogy a török gyanút merítsen belőle, hogy Felséged azt soká visszatartván, mást gondol; erre nézve azon véleményen vannak Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy a törökök nem támadnak előbb és hamarább, ha az idejében mindenkor be-

küldetik, mintha azt Ő Felsége ígérete és biztosítása ellenére hosszasan elhalasztaná. — Mert a törököknek olyan kormányuk, tetteik és tanácsaikban oly helyesség van, hogy azt, a mit cselekedni szándékoznak vagy eszükbe vesznek, el nem mulasztják, többé vagy kevésbé meg is teszik, jöjjön bár az ajándék előbb vagy később.

Azt is tudja Felséged, hogy a török szultán, valamint Mehemmed pasa minden írásában, melyet Felségedhez intéz, megérteti, hogy azon esetre, ha az ajándék idejében beküldetik, és a béke többi feltételeinek részünkről eleget teszünk, akkor Felségednek török részről semmi ellenségeskedéstől sem kell tartania.

Mindazonáltal ha rabolni, vagy Ő Felségétől valamit kieroszakolni akarnak, vagy kieroszakolhatni vélnek, el nem mulasztják azt azért, ha az ajándék be nem küldetik is; mint az a múlt éven Busin és Zasinnal történt, sőt azt ez esetben látszólag több joggal tehetik, mintha az ajándék idejében beküldetett volna.

És miután Ő Felsége császári szavával és levelével hite és bizalma mellett magát erre kötelezte és lekötötte, méltó Felségedhez mint keresztény és valódi hatalmassághoz, hogy e szerint viselkedjék és e részről annál inkább igazolva legyen Isten és a világ előtt.

Hogyha az ellenség mindennek daczára is Felséged ditióját meg fogja támadni, azt annál kevésbbé szépítheti valamely jogsútság és igazsággal és a mikor így hit és bizalom és az adott eskü ellenére cselekesznek, az rendesen annál több szerencsétlenséggel jár; akkor ily méltányos dologban több áldást és eredményt várhat Istentől Felséged.

Ha visszatekintünk, köztudomású, hogy az ajándék késedelmzése szolgáltatott Szulejmán szultánnak legtöbb okot arra, hogy a 66-os évben oly hatalommal vonult ki, Szigeth és Gyula erőseket bevette; — míg ha ellenben az ajándék idejében beküldetett volna, ki nem vonult volna, a mint azt a jó tapasztalat mutatja.

És miután az adót be kell küldeni, kívánja ő azt előbb vagy utóbb, mindenesetre lehet annyira igyekezni, hogy az szeptember vagy októberben elindíttassék, hogy márcziusban vagy még előbb kézhez szolgáltatassék és beküldessék és erre annál nagyobb szor-

galmat és gondot kell fordítani, hogy azon hat vagy hét hónappal előnyben legyünk és az megnyerjük.

Jó szomszédság megtartása Lengyelország s Erdélylyel. Azon második pontot illetőleg, hogy hogyan kelljen a szomszédokkal, mint Lengyelországgal és Erdélylyel, jó békét tartani, eddig az tapasztaltatott, hogy a török háború rendesen az erdélyiek végett kezdődik ; továbbá Lengyelországgal az időnek más szakában ugyanaz volt.

Az a legbiztosabb út, hogy kinek egy hatalmas ellensége van, az ne terhelje magát több ellenséggel, hanem férjen meg inkább többi ellenségeivel időnként, hogy a hatalmassal szemben annál jobban megállhasson.

E szerint tehát Ő Felségének igyekeznie kell mindkét szomszéddal, a lengyellel és az erdélyivel, jó szomszédságot kötni és tartani, és az ellenséges indulat és bizalmatlanság minden gyanujától, a mennyire lehet, őrizkedni. — És pedig a bizalmatlanságból, legyen bár alapja vagy se, származik többnyire minden fölháborodás, egyenetlenség és ellenséges indulat.

Így jutott Erdélylyel utóbbi időben a jó egyetértés nagy bizonytalanságba, Békés időszerűtlen közbelépése és egyéb egyenetlenségek folytán, a mi miatt Báthory is, Lengyelország mostani királya, nem kevésbé elkeseredett Felséged iránt és azt gyanítja, hogy Felséged fölbuzdította ellene a danczkaiakat és segélyezte őket; erre nézve tehát azt vélik Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és úrak, hogy keresni és használni kell minden lehető eszközt, mely nekik buzdtásúl és okul szolgál a legjobb bizalom és szomszédság föntartására. — És hogy mindenek jó barátságos és szomszédságos akaratot mutassanak, amannak csökkentésére és Felséged reputációjának megmentésére.

Ez részben megtörténhetik a határon levők által; tehát az erdélyiek iránt a Felső-Magyarországban levő főkapitányok — Rueber és Teuffenbach által, és a többiek pedig igyekezzenek jó barátságra és szomszédságra; — nyilatkoztassák ki Ő Felségére való tekintettel, hogy nekik semminémű ellenkezés sincs eszközben és még kevésbé bírnak Ő Felségetől olyas rendelettel.

És ha az erdélyieknél vagy a lengyeleknél valami egyebet vesznek észre, azt alkalomszerűen akadályozzák meg és fordítsák

el, annak fölemlítésével és megmagyarázásával, hogy mily kár és veszély fenyegeti onnan felől mindkét részt; hogy azt is jól tudják, miszerint bármily bizalommal vannak is a török iránt, annak még se higgyenek oly sokat, a mint az se nem biztosít nekik, se nem szándékszik velök igazi és valódi barátságot tartani; — hanem a kereszténységet általában, ennek egyik tagját a másik által elfárasztani, azokat egymástól elszakítani és így lassankint igája alá hajtani igyekszik; ennek folytán a közös keresztény vallás és a közös haza őket Felségedhez köti, a mit nekik meg kell gondolniok és nem szabad maguk és Felséged közt belső és halálos szakadásra juttatniok a dolgokat; és azt tartják Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy ezt nem csak a lengyel és az erdélyi végeken levő főkapitányoknak szükséges megrendelni és szorgalmasan parancsolni, hanem az ott közelben lakó embereknek és azon utasoknak is, kik ezen helyeken itt-ott megfordulnak. Lengyelországgal szemben meg kell várni, minő kimenetele lesz Danczka (Danzig) város ostromának, mert azon esetre, ha a király ezzel nem jut eredményre, remélhető, hogy mindjárt keresni fogja Felséged barátságát, a mint Felséged is kívánja az övét Bármint álljon is azonban a dolog, mindenesetre tanácsosabb hogy inkább barátja, mint ellensége legyen Felségednek.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azon nézetten vannak, hogy ezen országok közös kereszténységére és az alattvalóknak fölvirágzására nézve szükséges a Lengyelország és a Csehország közötti jó barátság és egység mielőbbi megújítása és megerősítése.

Ha ez megtörténik és a lengyelek emlékeztetnek Felséged illetén nyilatkozata és irántok mutatott szomszédságos jó akaratára, akkor ők fogják legjobban érteni, királyuknak is ugyancsak azt tanácsolni, hogy Felségeddel békét kössön és azt megtartani igyekezzék.

És erre nézve mindenesetre fogják tudni teendőjüket Felséged alattvalói Csehországban és az ebbe kebelezett tartományokban.

A magyarok gyöngeségét illetőleg. Ezen pontnál eszünkbe jut, hogy eddig minduntalan hallhatta Felséged, hogy a lengyelek és erdélyiek királyai a török elleni oltalom nyújtásának ürügye és vigasztalása mellett igyekeztek a magyarokat magukhoz édesgetni és

Felségedtől eltántorítani, hogy ilyformán lassankint az egész országot hatalmukba kerítsék. — Az tagadhatatlan, hogy a magyarok mostanáig Németországot követték, érte eltöket és véröket áldozták; azért is méltányos öket, mint védfalainkat, — megtartani s rölök gondoskodni; mert ha Magyarországot elveszítjük, megszabadításunk és védelmünk német parasztjainkra háramlana, akkor szabadságunk sokkal bajosabb lesz. A magyarok már jó ideje az osztrák ház rendelkezése és oltalma alatt állanak; eddig azonban legtöbb kárt ök szenvedtek és a legtöbb veszély öket érte a halálos ellenségtől, elvesztvén emellett országuk és népük legnagyobb részét; az ellenség most is naponta megsemmisíti, elpusztítja, agyonveri öket és oda jutottak, hogy már csak kis maradék van belölök és habár öket e részről oltalmazni akarták, mégis ök szenvedtek a legtöbb veszteséget; világos tehát, hogy azon meggyőződésre és gondolatra jutottak, miszerint mentől tovább vannak német kormány alatt, annál inkább tönkre jutnak. — Azért is ügyeik rendezésére jobb tanácsot nem tudnak maguknak adni, mint magukat a török uralomnak megadni, vagy a lengyelhez vagy Erdélyhez csatlakozni, hogy ök is mint az erdélyiek és az oláhországiak es ezeknek helyei, a török napi támadásai ellen utóbbinak oltalma alatt biztosítva legyenek.

Azért szükséges és magában véve méltányos, igyekezni a magyarokat jó indulatban megtartani, hogy öket mint védő falakat és védelmölök élvezhessük s az ellenséget általuk föltartóztathassuk. Azaz, jól kell öket tartani; meg kell nekik fizetni, mit méltányosan megérdemelnek; a legelőkelöbbeket és legérdemesebbeket vonja közölök Felséged magához; meg kell gondolni szükségölök és méltányosnak lenni irántok; aztán ha idejönnek, — valamelyikök maga vagy barátja fölszabadítására költséget fölvenni — ilyen alkalmaknál eddig kevés előzékenység lett irántok mutatva; itt meg lesznek koppasztva, s ha mindjárt adnak is nekik valamit, azzal oly soká föltartóztatják öket, hogy kénytelenek majdnem az egészet, de legalább a felét az itteni korcsmárosoknál fölemészteni; ilyformán ez által sincs segítve rajtok, mi végből ök aztán neheztelnek és bosszankodnak; ezen körülményeket szintén meg kellene változtatni és javítani, a magyarokat barátságosabban és értékesebbnek tartani és Felséged iránt hűvé és ragaszkodóvá tenni.

hogy kedvet kapjanak a németeknél és a német felsőbbség alatt maradni; — és jó egyetértés tartandó fönn kettejük között; mert az egyetértés tart fönn minden dolgot, és megmutatta a tapasztalás, hogy Magyarországon is a legtöbb baj onnan származott, hogy a magyarok és németek nem egyenlőn vonultak be.

Erre nézve sok haszna volna annak is, ha Felséged a legközelebbi Rákosnál magát az ő hűséges urokul és előljárójokul nyilatkoztatná ki; a magyaroknak cselekedeteikben és kívánságaikban lehetőleg gyorsan és méltányosan igazságot tenne és szerezne és arra törekedne, hogy érzelmeiket magához vonja és megnyerje; a kik közöttük más érzelemmel vannak, az mi hamar meglátszana, és ezek iránt is Felségednek tanácskoznia és viselkednie kellene.

Mily messzire szabad a végbelieknek megengedni, hogy az ellenségén magukat megbosszulják. Következik tovább azon mértéknek és czélnak megadása, hogy a végbeli hadi népek mennyire merészkedjenek az ellenség ellen, ha az Ő Felsége ditiójában kárt okozna. Itt legelső sorban meg kell gondolni, hogy a magunk dolgai mennyire vannak ellene s egyéb választás nincs, minthogy vagy békét kell vele tartanunk vagy a legnagyobb veszéllyel ellene harczolnunk. — Ily körülmények között a szükség bekére kényszerít bennünket; a természet azt mutatja és tanítja, hogy a gyöngébb mindig engedni kénytelen az erősebbnek és ezen ellenséggel, ki nem egyéb mint Isten ostroma, általában úgy történt, hogy a kik neki erőszakkal ellenállottak, azok szolgaságra, vagy hasonlóan tönkre jutottak; a kik pedig idejében kitérték nekik, azok maradtak; mint az erdélyiek, oláhok, örmények, a georgiaiak és mások is, kik velök idejében szövetséget kötöttek, megmaradtak. — Ha mindjárt adót fizetnek is, mégis megvan saját kormányuk, vallásuk, nyelvök és saját igazságszolgáltatásuk. — Ellenben a görög ázsiai és más helyek népei, kik neki erőszakkal ellentállottak, ki lettek írtva vagy rabszolgákká téve. — És most be kell ismernünk, hogy azon esetre, ha háborúra kerülne a dolog, mi vagyunk a gyöngébbek és mi ennél fogva a legnagyobb veszélynek vagyunk az esetre kitéve; azért tehát méltányos Felségednek arra törekednie, hogy Felséged végbeli népei és alattvalói ne nagyon merészek és ingerkedők legyenek, időszerűtlen lármát ne

okozzanak és meggondolják, miszerint ha nyílt háború üt ki, részünkről csaknem minden időben gyöngébbeknek találhatunk és hátrányban kell maradnunk.

Azért is először arra kell törekedni, hogy a határokon mindenütt elegendő hadi nép legyen kéznél, kik az ellenség mindennapi, rendes becsapásait és portyázásait föltartóztathassák; azok jó rendben és fegyelemben tartassanak; kapitányaik engedelme és parancsa nélkül tetszésök szerint ki ne rohanjanak; hogy ezen hadi népek fizetve legyenek és ok ne legyen nekik adva arra, hogy szegénység miatt rablásra és portyázásra vessék magukat és helyeikből kilovagoljanak. Eddig az bizonyult be, hogy ott, hol nincsenek megfizetve, nem is lehet őket kormány alatt tartani; már pedig ha az ellenség támadást intéz, ezeknek kellene védekezniök, de legkevesebb részök lévén kéznél, ezekkel az ellenség csaknem azt teszi, a mit akar, minden ellentállás nélkül. Ellenben úgy látszik, hogy azon helyeken, hol az őrség jól el van látva, az ellenség legkevesebb beütést kísért meg. — Eger ezért tartotta fenn magát legtovább; ott legkevesebb kárt okozott az ellenség; annak oka az, hogy a hadi nép jó ellátásban részesül, létszáma teljes, az ellenség szeme elé vonulhatnak; az ellenségnek úgy kell félnie ő miattok, mint ők félnék az ellenség miatt.

Hogy azonban az ellenség más helyeken oly gyakran beüt, mint Kanizsán, a bányavárosok előtt, Horvátországban, az nem csoda; mert tudja, hogy az őrségek ott mily silányul vannak el látva.

Szintügy tapasztaltuk, hogy azon panaszkodókra, miket Felséged a portához vagy a pasához beterjesztett, nem lehet bizakodni: sőt az ellenség ehhez még gúnyolódik; az úr általán kevesett érdeklődik a panasz iránt, melyet szolgálja felől hall, ha csak ez valamit ura hasznára cselekedett és tett.

Hogy tehát az ellenség becsapásainak eleje vétessek, annak módja: a határok helyes és elegendő megszállása, az utak elzárása, a hadi népnek teljes létszámban való tartása. Akkor a törökök nem fognak 20—30-ával jönni, könnyelműen beütni és szabadon rabolni és portyázni; akkor aztán nem csak azt kell meggondolniok, hogy miképen akarnak biztosan az országba és Felséged ditiójába betörni, hanem hogy miképen akarnak kár nélkül aztán vissza is jutni.

És ha szorgalmasak akarunk lenni, a mieink, jó kémek és állandó szorgalmas megfigyelés által, mindig kipuhathatják és kitudhatják, hol szokott az ellenség beütni, hol ki és be vonulni, hol aztán elibök vághatnak, őket megverik, vagy legalább is a zsákmányt tőlök részben elvehetik.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a törököket többször s gyakran akkor verték meg, mikor ilyen rablás után zsákmánynyal visszafelé vonultak.

Minden kapitány vigyázzon tehát, hogy az alárendelt hadi nepet vaktában kirohanni ne engedje, hanem jó értesüléssel a felől, hogy mily erőben és mily távolságra található az ellenség, hogy tehát meg ne kísértse azt, mit előnyösen és biztosan el nem tudna végezni.

Nagyon szükséges továbbá, hogy főképen most, mikor a magyarok, mely különben is jó hadi nép e határokon, ennyire megfogytak és nehezen kaphatók vagy megtarthatók, hogy óvakodjanak e végbeli népet elfecsérelni, nehogy, mint az eddig gyakran történt, félrevezettessenek, török törbe jussanak és ott nyomoruságosan tönkre menjenek; a mint később látható, az ellenség népben nem szűkölködik, ennek folytán minden dolgát oly előnyösen és biztosan végzi, hogy ilyen esetekben, úgy békeben mint háborúban elegendő hadi nép nélkül alig tehető kár benne.

Ellenben, ha a mieinket kieresztik zsákmányolni, ezek e közben agyon veretnek, elfogatnak, Konstantinápolyba vitetnek, hol be kell panaszolniok saját kapitányaikat és ezzel aztán Felséged méltányos és magas panaszait visszautasítják és mindazon dolgok oka egyedül Felséged szolgálaira hárul és a mi jogtalanságot és méltánytalanságot Felséged ditióján az ellenség elkövet, azt ezzel kimentegetik; ennek folytán Felséged kettős kárt szenved: először: elveszti jó embereit, másodszor: egész méltányos panaszai a portánál vagy a pasánál ezzel befejeztetnek és megsemmisíttetnek.

Azért is a végeken a kapitányoknak még egyszer minden szigorral elrendelendő, megfelelő instructió és parancs adandó, miképen viselkedjek mindenik a török beütés esetén, meddig szabad mindeniknek kiterjeszkednie és hogy mindig szem előtt tartsák, hogy Felséged hadi népét vigyázatlanul félre ne vezessék vagy szerencsétlenségbe ne sodorják.

Ha az ellenség igen közel jön Felséged ditiójához, vagy kárt okoz benne, minden kapitány mutassa magát hadi népével az ellenségnek; ha azonban észreveszi, hogy nincs előnyben az ellenség fölött, veszteség és nagy veszély nélkül semmit el nem érhet, akkor jobb ha ismét visszavonul és könnyelműen veszedelembe nem rohan, hanem jobb alkalmat vár be; nem pedig mint a magyaroknál szokás, hogy ily esetben meg nem állapodnak, hanem minden rend nélkül az ellenség közé rontanak, a miért is gyakran kárt szoktak szenvedni.

És mivel tudvalevő dolog, hogy a törökök lovaik számára nézve a végeken a huszárokat messze fölülmúlják, szükségesnek látszik, hogy Felséged a jelentékenyebb határokon annyival több német lovas lövészt tartson, kik ezeket a magyarokat támogassák és a törököt fölülmúlják; — mert ez idő szerint a kézi löfegyver legfőbb előnye Felséged hadi népének ezen ellenséggel szemben; ép azért azonban ezeknek nem kell nehéz lovakat vagy méneket átengedni, hanem a lovas lövészek igyekezzenek jó saját lovakra szert tenni, melyek ezen huszárokat követhessék és velök együtt elő és elsietni tudjanak.

A gyalog néppel igen gyarlón megy a harcز nyílt terepen, ha nincs lovasság mellette; erre nézve is szükséges volna a kapitányoknak megrendelni, hogy ne vezessék azokat messzire, ha csak nincs néhány kocsijok, szekerek kettős kapcsokkal együtt, melyek mögött a török portyázók elől oltalmazhatják magokat és tartózkodhatnak és szükség esetén megint elvonulhatnak.

Végezetül tehát: Ne legyen többé megengedve a kapitányoknak az ellenséget ezen bekeidő alatt megtámadni, csak akkor, ha azt friss tetten, nevezetesen: rabláson, a nép elhurczolásán vagy hasonló ellenséges cselekedeten kapják, és tőle valami előnyt kierőszakolhatnak. — De magában egyik se merjen beütni az ellenség ditiójába, csakis a főkapitányaik tudomásával, kik minden kerület fölibe vannak rendelve, — mint Rueber Felső-Magyarországon. Forgách a bányavárosokban, a győri főkapitány a Duna és a Balaton között, a kanizsai főkapitány és a két helyettes kapitány Horvátországban és a vend határszélén.

Ezen most nevezett főkapitányoknak álljon hatalmukban, tetszésök és belátásuk szerint, de csak némely különös esetben, és

a fővezér vagy helyettesének tudtával és engedelmével, kit Felséged egyáltalán a végek kormányára e helyett állítani és rendelni fog, a mint azelőtt a nem rég elhunyt legkegyesebb emléktű Császári Felség ilyest a horvát és vend kapitányoknak is, a mint azt nem régiben Felséged a bányavárosok főkapitányának is némely különös esetben engedélyezett. — Ha t. i. az ellenség betör, és ha aztán ezt, vagy nagyon erős lévén nekik, vagy máskülönben nagyon hamar eltűnván előlök, Felséged ditiójában el nem érik vagy meg nem károsíthatják, hogy aztán üldözve, nyomukban az ellenség földjére beüthessenek és minden lehetőséget megkísérthessenek, hogy az ellenségnek hasonló kárt okozzanak, melynek azonban mindnek azon elővigyázattal kell történnie, mint azt föllebb mondtuk, hogy t. i. a hadi nép félre ne vezettetsek. Ezen főnnebb előadott rendeletnél maradjon tehát Felséged, és azt a többi kapitányokkal is közölje, és különös büntetések nevezésével tartassa és parancsoltassa meg.

A magyarok visszatartása a zsákmányolástól; azért való büntetésök és kiküldetésök. Ez az, mi a rendes és fölállított végeket illeti; tény azonban, hogy a legtöbb úr és nemes ember Magyarországon, kik valamennyire vagyonosak, saját szolgálkat és lovakat csak azért tartanak, hogy azokat zsákmányra kiküldjék, és az ellenség földjén raboltassanak velök; ezeknek segítenek aztán a fölfogadott hadnagyok, főkép Felső-Magyarországban, hozzájuk adván népeiket. — Ezek intézik a legtöbb támadást, és ezek okai a panaszoknak, melyeket a törökök Felséged hadi népei ellen felhoznak; ezek okozzák leginkább azt is, hogy az ellenség gyülekezik ellenök, és gyakrabban nagy kárt okoz, és ilyenkor minden hiba Felséged felállított végbeli vitézeire lesz tolva.

A mint az Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak tudomására jutott, a legkegyelmesebb emléktű császári Felség ezt ezelőtt többször komolyan beszüntette és betiltotta; azonban e tilalom nem lett föltétlenül teljesítve.

Ezt a legközelebbi Rákoson szóba kellene hozni, a mennyire az Felségedet és Felséged végbeli hadi népét illeti, és arra törekedni, hogy azokra, kik ilyen rablókat és szabad hajdúkat tartanak, komoly büntetés szabassék, és ez mindenkin irgalom nélkül végrehajtottassék, kitöltessék és kezeltessék. — Megrendelendő a végeken,

főképen a kapitányoknak, hogy erre szemügygyel legyenek, és az ellene vétkezőket, kiket friss tetten kapnak, maguk elfogják és büntethessék; különösen, hogy szigorú büntetés terhe alatt meg legyen nekik tiltva ilyesvalamit alárendelt hadnagyaiknak megengedni, még kevésbbé, hogy maguk tartsanak szabad hajdúkat és közös zsákmányon osztozzanak másokkal.

Azon szolgálatbeli emberekre is megérdemlett büntetés szabandó ki, kiket ilyen friss tetten, rablás közben rajta kapnak; a mint az Felső-Magyarországon jelenleg már szokásban van, hogy azok t. i. hadi törvényszék elé állíttatnak, és ott ítéltetnek el és büntettetnek meg; ezenkívül még megfontolandónak találják Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy a rablott jószágot, mit így Ő Fensége tilalma ellenére az ellenségtől vagy Ő Fensége ditiójában elfoglaltak, Felséged legközelebbi kapitánya, ki őket friss tetten kapta, elvegye tőlök és annak fele Felségedet, másik fele pedig azon kapitányt illesse, ki őket rajta kapta.

Ebben az a legnagyobb baj, hogy ezen hadi nép nincs mindenütt Felséged fizetett szolgálati egyéneinek és ezek kapitányainak alárendelve; hanem a legelőkelőbb magyar urak és nemes emberek tartják és látják el őket; és tehát ha nem kapják őket friss tetten, a mi igen ritkán történhetik veszedelem, és a nélkül, hogy embereinkkel tusakodásra ne kerüljön a sor, — az alispánok nem akarják megengedni, hogy a gonosztevők hadi törvényszék vagy a kerületi főkapitány elé állíttassanak; hanem azt akarják, hogy azok rendes törvényük előtt panaszoltassanak be, és hogy a dolgok az ő lassúbb processusok szerint intéztessenek el, s így azokat büntetésbe hozni nem lehet.

Ennek folytán Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azt tanácsolnák alázatosan Felségednek, hogy a következő országgyűlésen Felséged ezen czikkelyt újíttassa meg, és magyaráztassa oly formán, hogy a béke daczára portyázó hadi népek, legyenek azok huszárok vagy hajdúk, Felséged fizetett vagy magyar urak szolgálói, vagy maguk szabad nemesek és hadi népek, megbüntetése főképen a kerületi kapitány által, továbbá minden hely kapitánya által történjek, hogy ha bár hol is friss tetten éretnek.

Azon nemes urak és hivatalbeli férfiak ellen azonban, kik ilyen rabló és békeszegő népet tartanak, és a mennyire amaz a

rendeknél kieszközölhető nem lehetne, elégedne meg Felséged az említett magyar decretumok büntetésével; hogy t. i. azok a kerületi kapitányok és a kapitányok által Felségednek följelentetvén, vagy a nádornak minden hosszas processus nélkül a «*Directorem causarum*» által bevádoltatván, a decretum alapján a tettessel egyenlő büntetésben részesüljenek.

Továbbá mintán azon tettesek és hadi népek végett, kik frissen tetten nem kaptak, hanem később a megyékben köröztetnek, azon akadály áll elő, hogy azokat az alispánok, a kerületi kapitányok kívánságára kiadni és hadi törvényszék elé állítani nem hajlandók, hanem azt akarják, hogy azokat székök előtt vádolják be; hogy azok ezentúl inkább átadassanak és szigorúan büntetessenek.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak úgy vélekednek tehát, hogy Felséged a következő országgyűlésen a magyar rendeknél szintén arra törekedjék és igyekezzék, hogy az alispánok kötelesek legyenek az ilyen tetteseket a kerületi kapitánynak kiszolgáltatni és a hadi törvényszék előtt igazoltatni és pedig különös büntetés mint: hivatalvesztés s pénzbüntetés terhe alatt, és hogy engedtlenségek esetén a kerületi kapitányoknak hatalmukban álljon azon tetteseket kerestetni és elfogatni.

És miután a magyar hadi törvényszék egyedül Felső-Magyarországon van berendezve, a többi két kerületben azonban még nincs, adjon Felséged parancsot azoknak föllállítására ottan is, valamint, hogy mindenik mellé külön hadbíró adassék, és ha szükséges, a következő Rákoson ezt a magyar rendeknek is adja elő, hogy decretumokba becikkelyeztessék, hogy így annál inkább kezeltethessék.

Szintén szükségesnek találjuk, hogy a magyar gyalog és lovas hadi nép hadi czikkelyekre esküdjék minden végeken, a mint az jelenleg Felső-Magyarországban történik és szolgálatukban e szerint igazodjanak; mert ez által annál jobban lesz lehetséges a magyarok közt mindenütt hadi rendet és fegyelmet tartani, és a kibágásokat a hadi törvényszéknél e szerint büntetni.

IV. Az építkezési ügyekről.

Az épületek ez idő szerint úgy a véghelyeken, mint itt a fővárosban (t. i. Bécsben, hol a haditanács székel) annyira megromlottak, hogy ezen ügy maga nagy szorgalmazást és javítást igényel és pedig a mint az a Flsgednek benyújtott propositióban mondva van: ez az egyetlen eszköz, mely által Flsgd az ellenség erejét és előnyomulását föltartóztatni képes és a mely mögött országai és népei biztonságban lehetnek.

És mivel ugyanazon articuluss elején említés van róla téve, hogy vajjon ezen város erődítéset most mindjárt meg kell-e kezdeni, vagy pedig csak akkor, ha Flsgd a többi végbeli épületekkel rendbe jön, Ő Fensége és a meghívott tanácsosok és urak el nem mulaszthatták, erről tanácskozni és azt vélik, hogy azon esetre, ha a mostani török szultán megszegné a békét, — melyben Flsgd úgy sem bízhatik többet, mint a mennyire azt a török szultánnak megtartani tetszik — vagy pedig más ok miatt háborút kezdene Flsgd ellen, és őt ez esetben se Kanizsa, se Eger nem volna képes feltartóztatni, ha teljesen ki volnának is építve, egyenesen ide venné útját a főváros és az ország szíve felé; Győr várát bizonyos számú néppel könnyen körülzárolhatná és maga mögött hagyhatná, mert népben úgy sincs nála hiány.

Ehhez járul még azon körülmény, hogy ez a szultán fiatal ember és oly uralkodó, ki a legfőbb cél elérésére törekszik, mire már elődei is hiába törekedtek, hogy dicsősége annál nagyobb legyen.

E tervében őt csak megerősítheti annak tudata, hogy a főváros erődítményei némely helyen mily hiányosak és mennyire megvannak rongálva, mely körülmény nem is maradhat titokban előtte; hogy tehát: mindjárt megérkezése első napján a közelbe jöhet táborozni, ágyúit előhúzathatja és janicsárjaival egész a contre-escarpeig juthat, aknáit ezalatt az árokig fúrathatja, a falak ellenében magát elárkolhatja és így tehát tetszése szerint aláásással vagy másként dolgozhat a falak és árkok ellen, és ha aztán ágyúval és néppel a mieinket messze föltűnműlja, rohamhoz foghat. Mindezt az ellenség az utóbbi évek alatt úgy megtanulta és tudja,

hogy a leghatalmasabb és legtökéletesebb erősségek: Nicosia, Famagusta, Goleta, Tunis se állhattak neki ellent.

És mivel ez a legjelentékenyebb város, melyről a kereszténység és a törököknél szó lehet, melynek az ellenséget föl kellene tartóztatnia, valódi kulcsa nemcsak Flsgd országainak és az ezekkel határos királyságok s tartományoknak, hanem az egész német birodalomnak s a többi kereszténységnek. Ha tehát ezen nevezetes helyet — mitől Isten őrizzen — elveszítenők, a többi határszélek se tarthatnák magukat, hanem az egész országgal együtt az ellenség kezei közé kerülnének; nem lehet eléggé fájlni, hogy ezen oly fontos mű 10—12 év óta annyira el lett hanyagolva és más csekélyebb jelentőségű művekre oly sok költség fordított. — Ő Fnsge és a meghívott tanácsosok tehát nem tanácsolhatnak egyebet, minthogy Flsgd legfőbb gondja e város megerősítése legyen és hogy ne mulasszon több időt, hanem minden szorgalommal és költséggel oda igyekezzék, hogy ezáltal olyan helyet szerezzen magának, a melyen keményen megvetheti a lábát a török szultán ellenében, a min ez betörje a fejét, ha birtokára vágyne; jöjjön bár, a mikor akar.

Most aztán az a kérdés, honnan kell venni az erre szükséges kiadást és költséget?

A Flsgnek benyújtott propositióban meg van említve, hogy Flsgnek a végbeli építkezésekhez 100,000 frtra lesz szüksége, a mint ez a végbeli kiadások kivonatában is meg van jelölve és ki van vetve. Mivel azonban jövőre a birodalmi segély engedélyezve lesz, mely időre a kivetett építkezési segély 600 arany frtot tesz ki, Ő Fnsége, a meghívott tanácsosok és urak szükségesnek látják, hogy Flsgd ez éven, sőt még mielőtt ezt megkapja és anticipálhatja, 300 arany frtot vagyis az építkezési költségeknek felét ezen városra költse; a másik felét, 300 arany frtot, pedig a többi főbb véghelyekre, mint Szakmár, Tokaj, Szendrő, Eger, Ujvár, Kanizsára fordítsa, a mint erről később lesz kimerítően említés téve. Ezenkívül remélhető, hogy azon esetre, ha a szomszédos fejedelmek, ú. m. a bajorországi, a salzburgi, a passauai, valamint Flsgd saját cseh, morva, felső- és alsó-ausztriai tartományai, valamint a többi keresztény népek és hatalmasságok segíteni fogják Flsgdet egy vagy más szükséglettel és e munkában hűsége-

sen fogják támogatni, ha csak látják, mily erélyesen fog hozzá Flsgd: úgy hogy remélhető, miszerint Flsgd ilyformán kevesebből is kijön itt évente, mint 300,000-ből; a maradékot tehát aztan szintén a veghelyekre fordíthatja.

Az is bizonyos, hogy Flsgd a békés időben semmivel se szerzhet magának annyi dicsőséget és becsületet, mint ezen városának fölépítése és megerősítésével, a mi oly fontos a keresztényekre nézve, nemkülönben saját személyére nézve is, hogy bizalommal várhassa be a török támadását.

Ezzel ellenkezőleg mi se lehet gyalázatosabb, minthogy ily kitűnő alkalom és szükséges építkezés mostanáig el lett mulasztva és legnagyobb veszedelmünkre elhanyagolva, mit valamennyi idegen nemzet, sőt maga a halálos ellenség is csak kicsinylőleg vehet észre.

A végbeli építkezések megbeszélése végett egyik kerület a másik után vétetett elő.

Ezek között pedig legelsőnek *Felső-Magyarország*. Erre nézve Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak meghallgatták Rueber János véleményét és legelőször is azt találták szükségesnek, hogy Flsgd az építkezésekhez Felső-Magyarországon külön építkezési biztost tartson, a ki a főkapitány mellett az épületeket megtekintse és ezeket a Flsgd által helyben hagyott minták és tervek szerint folytathassa; utána legyen, hogy az építészek és munkások becsületesen dolgozzanak, hogy a robot és a robotpénz behajtassék, és más egyéb készpénz, mit Flsgd odarendel, hasznosan és arra, a mire kell, fordíttassék; és nehogy az építkezési fizetőmesterek vagy építkezési irnokok által másféle czélokra fordíttassék, miáltal az építkezés hátráltatva van és hosszú időre elhalasztódik; szóval mindaz kötelességében álljon, mit külön megszerkesztendő instructiója előírand.

Ezen hivatalba Flsgd hadi tanácsosa Sara Pál hozatik javaslatba és mivel ő tapasztalt katona, ostromban is részt vett és mindenfelét látott és tapasztalt, a mi ilyen hadi épületekhez szükséges és különben is Felső-Magyarországon lakik és ezért is inkább alkalmas erre, mint az, kit talán messze földről kellene ide rendelni. Ennek folytán Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és polgárok őt találták a legalkalmasabbnak; habár tagjai már kissé gyöngék

is, testben mégis oly egészséges és erős, hogy lovagolni és kocsi-kázni képes és minden dolognak utána lenni és azokban rendelkezni tud.

Az építések instructióinak már meglévő pontozatain kívül azokhoz még a következők csatolandók:

Először, hogy az építkezési fizetőmesterek, vagy hol ilyenek nincsenek, az építkezési őrnökök, kik az építésre szükséges pénzt fölveszik és kiadják, ne saját belátásuk szerint kezeljék azt, mint az eddig történt; ha egy összeg pénz megérkezik, rögtön saját magukat s a ki még velők tart, fizetik ki legelőször és aztán az épülettől megvonják azt, a mi a legszükségesebb, és így azt érik el, hogy a falazat s egyéb munka, min kevéssel is lehetett volna segíteni, összedől és megakad, mert a hozzájuk való munkások nincsenek fizetve.

Hanem hogy minden pénz, mi építési czelokra van szánva, Felső-Magyarországon lelegebb is a hadi fizetőmesternek adassék át és ez aztán a főkapitány és az építési biztos rendelete szerint, kik mindig vigyázzanak reá, kiutalja azt az építési fizetőmestereknek és építkezési őrnököknek olyan összegekben, milyenre havonkint, hetenkint szükségök van.

És hogy ez így legyen, ott, a hol az épületeket emelik, minden ezredesnek és kapitánynak utána kell néznie, hogy az építkezési fizetőmesterek és őrnökök a nekik megszabott építési rendet betartsák és a pénzt arra költség, mire az szánva van.

Legyen minden ezredesnek és kapitánynak annyi hatalma az építőszemélyzet fölött, hogy az esetben, ha ezek hűtlenül vagy illedelmetlenül viselnék magukat, az építkezési biztosok közbenjárásával elfogathassák és büntethessék őket; legyen az, hogy az alájok rendelt épület külön költségen vagy csak robottal vagy más egyéb segítséggel javíttatik.

Szintúgy kötelezzék magukat a hadi fizetőmesterek, hogy az építkezésekre szánt pénzt se a főkapitány, se a kamara, se más parancsára egyébre, mint pusztán építkezésre ki ne adják.

A nyugta igazi helyén maradt t. i. a kamaránál és a könyvelősnél. Megrendelendő és ellenőrizendő minden építkezésnél, hogy az építkezési fizetőmesterek, építkezési őrnökök és hasonló hivatalnokok saját szekereiket, lovaikat és szolgálikat az építés-

hez ne ereszsze, melyek általuk inkább a saját, mint az építés hasznára fordíttatnak: Flsgdnek azonban mégis a teljes fizetés számitattik fel érettök.

Minden építkezésnél gondolni kell arra is, hogy a munkát, a mennyire lehet, nem napi díj vagy napi munka szerint, de bizonyos mérték szerint: tehát réteg szerint, ölszámra vagy hasonlólag számítsák és ezt meg kell rendelni az építkezési biztosok és építkezési tiszteknek is és instructióikba bekebelezni, hogy ez által minden csalásnak, mint a napi munka fölrovása s hasonlóké, eleje vétessék.

Azon robot, melyet a magyar rendek az építkezésekhez engedélyeznek, tekintélyes segítség, melynek nem szabad úgy, mint eddig, beköveletlenül maradnia; sőt inkább ugyancsak itt Felső-Magyarországon külön behajtót kell megbízni vele, a ki a főkapitányhoz és a biztoshoz legyen utasítva, hogy ezek rendelete és parancsa szerint a robotot behajtsa és fölhasználtsa ehhez vagy ahhoz az épülethez, a szerint, a mint itt vagy ott van reá szükség; a ki e föl számadást vezessen, vigyáz arra, hogy főképen azon robotok, melyek a végházakhoz közel vannak, főképen a fuvarok, ne készpénzben fizetessenek, hanem természetben adassanak; melyek azonban a házaktól távol vannak, vagy másképp nem értékesíthetők oly előnyösen, azokért pénzt kell követelni és ez ép úgy, mint más építkezési költség, az építkezési fizetőmesternek adandó át és ilyen esetben a behajtó legyen köteles számadást is előterjeszteni a kamarának.

Ezen behajtó behajthatná és beköveletelhetné egy füst alatt a megyéktől is a continuumot, hogy azt azon helyek számára tartsák fönn, melyeket a főkapitány megjelöl; s a kik ezt nem akarnák betartani, azok pénzt adjanak a behajtónak érte, hogy a főkapitány ezen pénzen más zsoldos szolgálgyéneket fogadhasson föl; a kik azonban pénzt se akarnának adni, nevezze meg azokat a főkapitánynak, a ki aztán a magyar országgyűlési határozatok tekintése után tudjon velök pörölni.

Az ilyeneket a következő magyar országgyűlésen is föl kell jelenteni és oda törekedni, hogy ezen robot kiosztása egyedül Flsgdre magára bízassék, a mint azt legkívánatosabbnak látja.

Miként azt a felsőmagyarországi végeken gondoltuk, ugy

lehetne azt intézni a bányavárosi kerületben is a főkapitány alatt, a Duna és a Balaton között a győri kapitány alatt, a Balaton és a Dráva között a kanizsai kapitány alatt, vagy a dunáninneneni főkapitány által, a horvát és vend határszélen a két helyettes kapitány alatt és mindezen helyeken ezekhez robotbehajtót fogadni és tartani.

Felső-Magyarországon Kugler Sebestyént dicsérik erre valónak, mint olyan embert, ki bírja a német, latin, magyar és tót nyelveket; a többi helyeken a magyar kamara tanácsával a főkapitányok, győri s kanizsai kapitányok, a horvátországi és vend helyettes kapitányok által választatnak és fogadtatnak meg.

Ez az, a mi az építkezéseket *általában* illeti, következnek a végházak különösen.

Felső-Magyarország.

Szakmár ez idő szerint a legjobb és legtökéletesebb hely csaknem egész Felső-Magyarországon; töltött sánczokkal helyes arányban épülve, itt egyedül csak a sánczok alját kell köröskörül kőfallal ellátni, hogy az összeomlástól annál biztosabbak és annál állandóbbak legyenek.

Továbbá a bástyaüregek a harántvédek alatt kissé szűkek; ezeket is, a mennyire lehet, tágítani és falazni kell.

Ö Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak úgy vélik, hogy erre évente 4000 frtot kell fordítani, mely 6 év alatt kitesz 24,000 forintot.

Azonkívül még befejezendő volna itt a hadi szertár is, melyre nézve a szepességi kamara tegyen rendelkezést a szakmári provisornál, hogy ez az uradalmi jobbjágyokkal bevégeztesse és különben is segédkezzen hozzá.

Ecsed a Báthory Miklós birtokában van: ő töle magától, valamint a természettől is erősen és szilárdan van építve; miért is nincs rá szükség, hogy itt Flsgd valamit építsen.

Tokaj iránt úgy vélekedünk, hogy az elkezdett bástyát, a mint az most megvan, javítani és főképen a Bodrog felőli védfalat a mellékelt minta szerint befelé kell húzni, hogy az erősség alap jához annál könnyebben hozzá lehessen a vízben férni.

És mivel e helyen a víztől és vízmosástól lehet tartani, az a vélemény, hogy néhány kövel telt ládát kell itt elsülyeszteni, melyekre ismét nagy, nehéz köveket kell helyezni, mint a melyeket itt nagy számmal lehet találni; ez súlyával oly erősen leülepszik a víz fenekére, legyen ez bárminő tulajdonságú is, hogy a víz ezen súlyt előreláthatólag nem lesz képes elmosni, hanem a fa és a kövek egymással összekeveredve, olyan szilárdak lesznek, mint a kőszikla, a víz erejét megtörik és a bástyaépületet biztosítják.

Másodszor följebb is lehet még egy gátat építeni, mely a nagy és hatalmas folyót e szögeletről elterelné és így e helyet a vízmosástól annál inkább megóvná.

És a mennyiben ezen gát ostrom esetén az ellenség számára az erődítményhez átjáróul szolgálhatna, úgy véljük, hogy ily veszély esetén a gátat át lehetne vágni és a veszély elvonultával ismét helyreállítani.

Ezen bástyára 10,000 frt lett szánva, mely az oda tartozó robottal együtt minden elősorolt munkálatra elegendő volna.

Kálló szűk, és bizony szükséges volna kibővítése; de mivel nem jó sok ujat egyszerre elkezdni, úgy vélik Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak, hogy elég volna, ezt jelenlegi állapotában és a huszárvárat megtartani, míg Flsgd a fő és a legszükségesebb építkezésekkel elkészül; ezen kijavítás pedig 2000 forintból megtörténhetik.

Kassa kijavítása is ugyancsak szükséges volna; mert ez a fővárosa ezen vidéknek, ez idő szerint azonban még szintén maradhat; majd ha az elősorolt épületek elkészülnek, a megyék segítségével, úgy mint azelőtt, a védfalak javítása folytatandó lesz.

Szendrő az elkészített és mellékelt minta szerint építendő tovább, a mint elkezdett; belső harántvédekkel, hogy a hegyek felől az ellenség ágyúi elől biztosítva legyen. A régi vár teljesen lebontandó és az élelmi és hadi szertár, mint azelőtt el határozott, fölépítendő.

Úgyszintén az utat is, mely most keresztül megy rajta, a vár körül kell vezetni, hogy a parasztokat és idegeneket ne kelljen a várba beereszteni.

Vigyázni kell a régi vár felőli kapura is, hogy az bástyával legyen ellátva, hogy ne legyen az ellenség felé egész védtelenül.

Ezen épületre szükséges volna még 6000 tallér; és ha a pénz hiány nélkül kéznél van, kiépíthető volna a robottal együtt egy nyáron át.

A mi az építkezéseket illeti, e tekintetben a kraszna horkai, szádvári, putnoki, balogi és csetneki mellékházakat ide lehetne a szendrői kapitányhoz utasítani, a főkapitány és az építkezési biztos tudtával.

Szádváron és Kraszna-Horkán majdnem minden rozszant és össze akar omlani; Szádvár egész össze van löve; még nincs kijavítva; ennek oka az udvarbíró és a kamara. Ez iránt utasítandó az építkezési biztos, hogy ezek, valamint a szádvári kút és minden egyéb, mi ott hiányos, kijavíttassanak; ezen két helyre utalványozna Flsgd még 1000 frtot.

Putnokon egy bástya van építve; ha ide, valamint Balogra 3—400 frt utalványoztatnék, mindkét őrház ki volna javítható.

Csetneket Szepes megyének kell felépítenie; ehhez e végett parancsot és utasítást kell intézni.

Ónod nem kevésbé fontos. A tiszáninneni terület biztosítására igen jól szolgálhatna; fekvésénél fogva csekély költséggel is fel lehetne építeni. Mivel azonban nem lehet egyszerre annyi épületet elkezdni, ígyvekezzék egyelőre Flsgd mint főntebb említett, e házat mentől előbb birtokába keríteni, mert nem tanácsos ilyen házakat a magyarok kezén hagyni.

Eger fölött sokat vitatkoztunk és beszélgettünk. A kegyes emlékü császár elhatározta azt Boldigara Octávián építőmester szerint felépíttetni, t. a belső és külső vár felépíttetvén, a kettő között árok legyen; ebből már készen van némi falazás: a két bástyán a nagy kapu mellett és a külső vár felé fekvő falakon, valamint a külső várban a hegy felé jobb kézt fekvő bástyában, azután a kapu mellett is.

Mivel azonban az elmúlt évben és ezen évben nem adatott reá építkezési költség, abban maradt az építkezés. E szerint csakis ezen fog múlni, hogy az épület a mellékelt minta szerint elkészüljön. (Itt következik a még elvégzendő építkezéseknek körülményes leírása; mi azonban a minta hiányában érthetetlen.)

E vár építésére Boldigara építőmester ajánlkozott, ha évente 16,000 tallért kap reá s kötelezi magát azt az oda tartozó robot se-

gítségével három év alatt felépíteni. Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak úgy vélik, hogy ha erre Flsgd legalább 60,000 frtot adna, tehát három évre évenként 20,000 frtot, annál jobb lenne; ha nem, akkor az építkezéssel is lassabban kell haladni.

A káptalant és a várost figyelmeztetni kell itt és a kapitány által arra szoríttatni, hogy a kerítést és az árkot a többi épületek közül kijavíttassák és biztosítsák, nehogy váratlanul meglepessenek, mint az Kanizsán történt.

Eger közelében még két ház fekszik: *Sírok* és *Szarvaskeő*. Sírok a Homonnai István birtokában van; utóbbinak meg kell hagyni, hogy jól vigyázzon e házra; az egri kapitány is ügyeljen, hogy épülettel és őrséggel jól el legyen látva.

Szarvaskeő Flsgdé; most Kapi Sándor bírja. Ennek is szintén azt kell meghagyni és hogy az egri kapitány erre is ügyeljen.

Hátra van még *Munkács*; erről előbb egy terv készült el, a mely szerint építkezni kell. Mágocsinak, mint jelenlegi tulajdonosnak, szintén meg kell parancsolni, hogy e szerint folytassa az építést és ehhez tartsa magát, a mint arra kötelezte is magát és neki ezért az építési költségeket Flsgd meg is fizetendi és a másik összeghez számítja; erre is vigyázzon a főkapitány.

Az építőmesterek ez épületekhez Felső-Magyarországon ezek legyenek:

Boldigárát Egerből nem lehet elvenni; az épületet ő kezdte meg; neki is kellene azt befejeznie. A főkapitánynak, az építkezési biztosnak, valamint az egri kapitánynak kötelessége lesz arra ügyelni, hogy Boldigara valami újat vagy mást, mint előbb említve volt, tanácsuk és tudtuk nélkül ne csináljon.

Tokajt elvegezheti Stella Kristóf, ki jelenleg Egerben van s Huetten Antal. Stella a kállói építkezésnek is utánna lehet; itt különben rendelkezhetik az építési írnokkal is.

Szendrő és a mi ehhez tartozik, bizható Planken Jánosra, ki különben főhadiszertárnokhelyettes s ennek távollétében Carogó Domingóra, ki úgyis itt Szendrőn szolgál.

A bányavárosi kerület.

Murány a legszélső és legközelebb van Felső-Magyarországhoz; messze bent a hegyek között fekszik, a hol az utak Felső-Magyarországba visznek; van szorgalmas kapitánya, ki maga néz minden után; ez idő szerint itt nincs szükség semmi új intézkedésre vagy építkezésre.

Libetbánya és Breznobánya két nyílt város közel az erdőhöz; itt se a kapitánynak, se a trabantoknak nincs kastélyuk vagy erődjük, a melyben ellentállhatnának, hanem csupán pontos és szorgalmas őrségre és az erdőre vannak utalva. Czélszerűnek látszik Breznobányán a tanácsház, Libetbányán a templom körülkerítése és védelemre való berendezése; meghagyandó a főkapitánynak és az építési biztosnak, hogy az említett két helyen, vagy egyáltalán ott, hol azt alkalmasnak találják, két kastélyt építtessenek; ezeknél leginkább a lakosoknak kell segédkezniök; ha aztán építési eszközök, vasszerszámok és kézművesek fizetésére lesz szükség, meg lehet azt adni a bányavárosok építkezési költségéből vagy pedig a robotpénzből.

Bozók egyike a legerősebb házaknak e kerületben; kőfallal van körülvéve, jó helyen fekszik, nincs dominálva semerről se; meg van azonban azon hibája, hogy nincs vize; jelenleg is csak néhány kútban; de mióta Kékkő és Divény elveszett, nincs e vidéken alkalmasabb hely, hol igazi főerősséget lehetne építeni, mely a bányavárosokat biztosítaná és az ellenséget képes volna föltartóztatni.

Addig is az itteni tulajdonosnak Fanczinak kívánsága és a főkapitány tanácsa szerint egy ácsot és egy kőművest kell ide küldeni, kik a legfőbb hibákat kijavítsák a falakon és az épületen; ez nem kerülne sokba.

Korponát nem lehet másként építeni; ha Bozók a föntírt módon meg lesz erősítve, ez maradhat a régi állapotban; mégis szükséges volna azonban haladéktalanul robotot rendelni ide, hogy kissé kijavítsák.

Csábrágot semmi áron se lehet megerősíteni; habár ágyún kívül más egyébbel nem is lehet neki ártani; ágyúval azonban

annyira körül lehet fogni, — lévén a körülfekvő hegyek által mindenünnen dominálva, — hogy a várban sehol sincs biztos hely. — E miatt is ez nem tekintendő egyébnek, mint őrháznak és fölösleges fáradság volt, hogy Kruschitz itt nemely helyen oly vastag falakat rakatott; szintén javítandó az építési biztos belátása szerint.

Az előtte lévő magaslatra őrtornyot kell emelni; melyről kissé messzebbre lehet ellátni, és az ellenség betörését észrevenni, és így a figyelmeztető lövést annál biztosabban megadni. — Ennek az építkezési biztos tudtával kellene megtörténni. Kruschitz addig előlegelezhetné a szükséges költséget.

Szittnyán nincs mit építeni; az őrségnek kell szorgalmasnak lennie, akkor soká maradhatnak biztonságban.

Bakabánya német ajkú lakosokkal bíró bányaváros; azért is el lett határozva, hogy árokkal és fallal kell körülkeríteni. — Ha aztán kő és mész lesz itt kéznél, folytatni kell az építkezést. — A költségeket a bányavárosi kerület néhány megyéjének robotpénzéből lehet e célra venni, melyet jövőre szorgalmasabban kell behajtani és e célra fordítani. — Kik nem adnak pénzt, végezzék robotjukat természetben. — A városbelieknek szintén segíteniök kell. — Ilyformán bele kerülne ez évente 1000 frtba; ezt Felsőged az építési költségből utalványozhatná.

Zólyom szintén marad régi alakjában, és úgy a mint azt a lakosok kerítéssel ellátni szándékoznak; csak a kívül fekvő nagy bástyát kellene kőfallal a városhoz csatolni és ily formán biztosítani az utat, mely egyik helyről a másikra vezet. — Ez megtörténhet 50 frttal.

Vannak még más apró városok és kötemplomok, kerítéssel körülvéve; ezekről csak annyi jegyzendő meg, hogy kijavításukat a legközelebbi jobbágyok elvégezhetik.

Léván csak egyetlen egy bástyát kell építeni a kreishauptmann jelentése szerint; ezt meg kell szemlélni, mit a mostani biztos tehetne meg, s az oda rendelt építkezési biztosnak vagy építőmesternek további utasítást adhatna az iránt, hogy a már megkezdett vagy pedig egész újonnan fölépítendő bástya legyen-e az.

Suránt Forgách főkapitány lakja; *Komjáthi* is szintúgy a Forgáché; ide nincs szükség sok költségre; és mivel Újvár mindjárt közelében fekszik, nem szükséges főerősséggé átalakítani; For-

gách méltányosan és igen olcsón gondoskodhatna a szükséges javításról és föntartásáról.

Újvár jó ideje a legkényelmesebb helynek tartatik, a hová tekintélyes erősséget kell építeni, mely az ellenséget Dunán innen föltartóztathatná. — Ez annyiban van, hogy azon helyen és azon alakban, a mint ki lett nézve, ki kell jelölni, megkezdeni és fölépíteni.

Lévától nem messze van egy *Bars* nevű hely; nincs meghódolva, emelkedett ponton fekszik, és a Garam majdnem köröskörül folyja. — Ezen rövid árokkal lehetne segíteni, hogy e magaslat egészen víz által lenne körülvéve. — E hely minden időben alkalmasnak tetszett egy erősség számára.

Újvár és *Bars* között fekszik aztán még egy meghódolt helység: *Verebély*; itt van egy híd a *Zsitván*; ezen kell a törököknek átkelniök, ha *Esztergom* és *Komárom* felől *Nyitra* vagy a határ felé akarnak portyázni. — Már régen lett tanácsolva, hogy ide őrházat kell építeni, és a templomot körülkeríteni, mi által az ellenség itteni beütései ugyancsak meg volnának nehezítve. — Mindezeket meg fogja vizsgálni a küldöttség, melyről előbb említést tettünk: hogy t. i. Cseh-, Morvaország és Szilézia kiküldik megbízottjaikat, kik *Felsőged* kiküldöttjeivel egyetemben ezen bányavárosi végeket szemügyre vegyék; *Felsőged* aztán ezek tanácsa szerint határoz ezen új erősségek építése iránt, mint: *Bozók*, *Újvár* és *Bars*; más erősségek nem lévén, melyek az ellenséget megakadályozhatnák, hogy egyenesen Morva-, Csehországba vagy Sziléziába ronthasson. — Ezért is Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azt akarnák tanácsolni, hogy *Felsőged* a kivetett építkezési költségekből 60,000 frtot rendelne e célra; és mivel az előbbeni esztergomi püspök kötelezte magát, azon költségeken kívül, melyeket jövedelméből a végekre és *Újvárra* évente adományoz, még 6000 tallérral *Újvár* fölépítéséhez is járulni, ha ezen építkezés foganatosítódnék; mivel jelenleg e püspökség *Felsőged* kezei között van, a fentírt összeget *Felsőged* méltányosan kiutalványozhatná e püspökség jövedelméből, vagy pedig ha időközben e püspökséget valakinek átadná, tenné azt azon kikötéssel, hogy az új püspök a fentírt 6000 tallért elődjének ígérete szerint évente mindaddig fizetné, míg *Újvár* építése be volna fejezve.

És mivel Ausztriának egy tiszteletreméltó vidéke 25,000 frtot adományozott bőségesen Újvárra, Cseh-, Morvaország és Szilezia rendjei annál könnyebben lesznek rávehetők, hogy hasonlóképen tekintélyes segélylyel járuljanak hozzá, miután ezen erősségek csak az ő javukra és biztosságukra szolgálnak.

E szerint tehát az említett bizottság elkészítvén ezen erődök tervét s azok Felséged által elfogadtatván, egyik a másik után, — a mint az a legalkalmasabb, — megkezdhetők.

Valamint Felső-Magyarországon, úgy itt e bányavárosi kerületben is szüksége lesz Felségednek külön építkezési biztosra, néhány építőmesterrel és szolgálával együtt; ennek hivatása legyen az újvári kapitány közreműködésével ezen és a többi itt föllállítandó erősségek fölépítése hasonló rendszer mellett.

Azonban bárki legyen is ez, személyes kinevezését el kell halasztani mindaddig, míg a csehországiak és az ehhez csatolt tartománybeliek nyilatkoznak, hogy aztán ne csak az építőbiztos, hanem egy kapitánynak ellátására is ezen eszközökből vétessek a szükségességek költsége.

A cseh korona és az ehhez csatolt országok rendjeinek ezen hajlandósága embereik kiküldését, illetőleg a bányavárosi végek megtekintésére, és az említett főerősségek építéséhez való tekintélyes segélylyeli hozzájárulásra legjobban lehetne megtanácskozható a legközelebbi ottani országgyűlésen; de mivel ezen országgyűlés még nem egyhamar fog megtartatni, és ezen építkezéseket tovább halasztani nem lehet: jól tenné Felséged, ha úgy, mint most a végek megtanácskozásához, azon czélra is néhány tekintélyes és megbízható egyént rendelne ki a cseh korona, és az ehhez csatolt tartományokból, a mint a morvaországiak négyet készségesen meg is neveztek már e czélból maguk közül, és az ügyet ezen a Felséged kiküldött tanácsosaival és ausztriai alattvalóinak küldöttségével megszorított bizottságra bízna. — Ezeknek véleményét aztán annál biztosabban és meggyőzőbben előadhatja a cseh rendeknek és az építkezések segélyezésére annál könnyebben reá veheti őket, mivel előbb úgy se lehet mit se kapni. — Ezen fölül még Csehország említett megbízottjai emlékeztetésekkel és hűséges figyelmeztetésekkel sok hasznosat elérhetnek, mivel saját tapasztalatból beszélhetnek.

Forgách, a bányavárosi kerülethez tartozó megyékben a robotpénzt 14,000 frtra becsüli. — E végett szintén szükséges volna külön behajtót oda rendelni, kinek ugyanaz volna hivatása mint Felső-Magyarországon, és ez jobban gazdálkodnék a jövedelemmel jövőre, mint az eddig történt; ennyi a bányavárosi végekről.

Komárom. Habár a régi tanácskozmány szerint e várost is meg kellene erősíteni, ez úttal mégis elegendőnek látszik ennek kijavítása; Újvár kiépítése sokkal fontosabb és valószínű is, hogy azon esetre, ha ez ki lesz építve és Győr is megmarad, akkor az ellenség Komárommal nem fog sokat törődni. — A mellvédeket ki kell javítgatni, az árkokat kiüríteni; főkép szükséges egy árok építése a csúcsok felé contreescarpe-pal, melyek a boltozatokat és lőréseket elfödják és biztosítsák, melyek máskülönben a víz felől könnyen célba vehetők és lövöldözhetők. Ezen dolgokat az itteni építkezési felügyelő Siesz Urbán igazítsa el; Felséged pedig az ide szükségelt költségeket, melyek a 6—8000 frtot úgy se haladják meg, a kivetett építkezési pénzekből utalványozza ki.

Az itteni volt kapitány Khülman Andor 5 év előtt megfelelő megokolással azt tanácsolta, hogy az erősség mindkét oldalán a túl partokon egy-egy kastély építendő és mindenikben 100 lovas helyezendő el, melyeket Győrből vagy Újvárról vagy pedig a bányavárosokból lehetne odahelyezni. — Ezeknek az volna rendeltetésök, hogy a Tata vagy Újvár felől előnyomuló ellenséget föltartóztassák; főképen azonban, hogy jobban megvédhessék a Csallóközt az ellenség alattomos támadásaitól, mivel az ellenség néhányszor hajócskákat hozott oda szekereken, beütött a Csallóközbe és elhúrozta az embereket. — E művet helyesnek és jónak találják Ő Fensége és a meghívott tanácsosok; mivel azonban ez idő szerint még sok más szükséges épületet kell kiigazítani, jobbnak látszik e kastélyok építését jobb és alkalmasabb időkre elhalasztani.

Tatának meg van megszerkesztett terve, és be is van fejezve; most építik épen a tó felé való bástyát. — Ez építkezést tehát folytatni kell, míg befejeződik; még ide kell adni 4000 frt építési költséget.

Győr is be van fejezve; csak még az árkot kell mélyíteni és a helyes arányba hozni, a mint azt a 74-dik évben a külön bizottság elhatározta és Siesz az ehhez való parancsokat megkapta; úgy

szintén meg kell csinálni a contreerscarpot is, a bástyákat és a védgátakat pedig fölhányi és befejezni.

Siesz tanácsa szerint a szent hegy és a szellembástya mögötti két védmű alapját boltozattal kellene ellátni és kifalazni, és csak azután a tetejét földdel betakarni és pedig azért, hogy a városban úgy se lévén elegendő föld azok teljes kitöltésére, kívülről kellene azt hozni; hogy tehát e munka megtakaríttassék, továbbá hogy az élelmi szereknek és a tűzérési eszközöknek annál több helyök legyen. — Mivel azonban attól lehet tartani, hogy a boltozat el nem bír oly nehéz földréteget és a hegyet a város elől úgy is el kell hordani, jobbnak látszik az említett műveket teljesen földdel kitölteni.

A magaslatot, melyen az élelemház áll, nem kell elhordani; de mivel itt nem sok fölösleges föld van, meg kell azt takarítani, kívül a várbástyák, belül az említett művek feltöltésére. — A szertár építését sem kell tovább halogatni; hanem úgy, a mint az a császárbástya mellett ki lett jelölve, a minta szerint fölépíteni.

A mellvédeket itt nem kőből, hanem jó földből és szivós agyagból kell egész a cordonig, esetleg azalatt néhány lábnyira felönteni és erősen leverní.

Minden egyéb marad az azelőtti rendben.

A mi a Rábca körülvezetését illeti, t. i. hogy az a malomnál eltorlaszoltatván, a számára készített árokban Győr városán körülvezetetvén, ezt egyik oldalról körülfolylja; — erre nézve az a vélemény, hogy az ilyen árok az ellenségnek megkívántató védelmül szolgálna, ha a töltést vagy gátat keresztül vágná, és a vizet régi medrébe terelné, mit mindjárt megjelenésének első napján megtehetne.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azonban azon véleményen vannak, hogy az esetre, ha a víz föltartóztatnék, a nélkül, hogy árok lenne számára készítve, előmlik a körülfekvő térségen, s ott kitöltve a meglevő gödröket s mélyedéseket maga is megtalálja útját a Dunába.

Ez által egész Győr környéke egy víz lesz; — az ellenség pedig meg lesz akadályozva abban, hogy oly könnyen táborozhasson, vagy magát oly közelben árkolhassa el, sőt hogy béke idején

is oly közel hatolhasson a városhoz, mint ezelőtt; ezt a jövőbeli kapitánynak és Siesznek meg kellene rendelni.

Pápa is főerősség legyen. — Mindent azonban nem lehet egyszerre fölépíteni; még kevésbbé olyan erősséget, mely számára az előbb megtanácskozott és mellékelt minta ismét csak a legalkalmasabb volna. — Ha ezt föl akarná Felséged építtetni, mindjárt el kellene erős őrséggel is látni, és nem tudná a költségeket fedezni.

Azért is Ő Fensége a meghívott tanácsosok és urak elegendőnek vélik ez úttal, ha Felséged a kerítést kijavíttatja és kiújíttatja, és a mint az a mintában ki van jelölve, a váron igazíttat valamit, az árkokat kitisztíttatja, a kerítés mögé földet hanyat, s így mellvédet csináltat. — A hol a harántvédek egymástól messze vannak, ott újakat kell közéjük húztatni, és a győri kapitánynak és építési felügyelőnek megrendelni, hogy külön építőszemélyt küldjenek ide, a ki ezt rendesen elvégzi, hogy a robottal el lehessen vegezni; ha azonban pénzbeli költség is volna hozzá szükséges mintegy 1—2000 frt: ezt a rendes építkezési költségekből lehet fedezni, mint az alább le van írva.

A palocsai, veszprémi, mártonhegyi, tihanyi házakat szintén ki kell javíttatni, a kapitányok közreműködése mellett, a hozzájuk tartozó falvak segítségével. Az ide szükségelt pénzt a győri építkezési fizetőmester adja az itteni kapitány tudtával, és mindezek fölött őrködni kell a győri kapitány mellett az építő felügyelőnek.

A költségek ezen helyeken úgy fedezendők, hogy azon 52,000 frt, melyet egy ausztriai vidék adományoz, maradjon Győrnek. — A többi véghelyek számára mint Pápa, Palocsa, Veszprém, Szt.-Mártonhegy, Tihany, — mivel e helyeken semmi újat se kell építeni, csak javítani, — 15,000 frtot kell kiutalványozni a kivetett építkezési pénzekből, és a kapitány és építőbiztos belátása szerint az egyes helyek szükségleteinek megfelelőleg fölhasználni.

Kanizsát hagyni kell a nem rég megbeszélt állapotban és a mellékelt minta szerint, és erre az építési költségekből azon kívül, a mit egy tiszteletreméltó ausztriai és steyer vidék reá engedélyezett, még 50,000 frt van szánva és kivetve.

És mivel Boldigara építőmester, mint föllebb említve van, az egri építkezéseket fogja vezetni, ide más építőmestert kell rendelni. — Mivel pedig Bernardo Magno építőmesternek ez idő sze-

rint Győrben más semmi dolga, másfele pedig nem indítható, meg kellene neki legalább azt parancsolni, hogy legalább az építkezés elején töltsön itt 6—8 hetet; Arkanatot, mint fiatal, jövődöbeli építőmestert oktassa be, hogy miként kell e munkát folytatni, a miben az ottani kapitány Khülman szintén segíteni fogja; aztán ismét felútazhat, de minden második hónapban nézzen utána, és a hol hibát talál, azt jobban rendelje el és igazítsa ki.

Kis Komáromot a mint az előbb meg lett beszélve, a mellette fekvő szigetre kell áthelyezni és fölépíteni, és mivel e ház Kanizsával legjobban közlekedhetik, a 6000 frtnyi költséget a kanizsai építési pénzekből kell venni.

Légrádot gróf Zrininek kell fölépítenie, és ha szüksége volna költségre, a mi ott nem tehet ki sokat, azt meg kell neki adni; különben az oda tartozó jobbágyság robotjával azt el lehet végezni; hogy azonban ezenfelül itt új erősség is építendő-e, az azon meg egyezéstől függ, mit Felséged Károly főherczeggel köt.

A vend és horvát végek iránt nem hozatott határozat, ezek a Felséged és a Károly főherczeg között létrejött megállapodásoktól függvén.

(Ezek után következik Bécs megerősítésének megbeszélése, melyet mint nem speciális magyar érdekű ügyet itt nem reprodukálunk.)

Közli: GEÖCZE ISTVÁN.

TÁRCSA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia, hadtudományi bizottsága f. évi deczember hó 22 én ülést tartott, melyben bemutatásra kerültek a bizottság jelentése az 1894-ik évben kifejtett működésről, a jelentés a dotatió fölhasználásáról, a bizottság jövő évi munkaterve és költségvetése, melyek az Akadémiának előterjesztetnek.

Az előadó bejelentette egyszersmind, hogy Balás Györgynek az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írt munkája kinyomattatott s még a karácsonyi ünnepek előtt szét fog küldetni.

Végül dr. Szendrei János megismertette a bizottsággal konstantinápolyi útjának eredményét, mely utazás a milleniumi kiállítás érdekében történt ugyan, de a melynek eredménye a hadtudományi bizottság érdekkörébe is vág.

A MAGYAR HADI KRÓNICA KIADÁSA.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága f. évi október hó 23-án tartott ülésében elhatározta, miszerint Magyarország ezredéves fönnállásának ünnepe alkalmából megírattja a magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek hadi krónikáját és azt a folyóirattal kapcsolatosan adja ki. A kiadandó munka czíme :

Magyar Hadi Krónika.

A magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek katonai története.

A Magyar Hadi Krónika két kötetben, mintegy 40—50 nyomtatott ívnyi terjedelemmel fog megjelenni, a legfontosabb, döntő jellegű csaták (ostromok) rajzaival.

Szabatos, rövid, de katonai szempontból mégis eléggé kimerítő előadásánál fogva e mű egyszersmind a magyar nemzet hadtörténelmének kitűnő, minden történetkedvelőre, de kiváltképen minden magyar katonára fölötte hasznos kézikönyvét képezendi, mert nemcsak hogy minden fontosabb magyar hadi esemény felől szakszerű fölvilágosítást nyújt, de a hozzá csatolt «Hadtörténelmi Helynévtár» segítségével azt is lehetővé teszi, hogy a tiszt utazások, áthelyezések alkalmával, az útba eső vidéken, vagy az új állomáshely környékén lefolyt hadi eseményeket azonnal és könnyen megismerje, végre pedig módot nyújt arra is, hogy gyakorlatok, harczászati szóbeli és írásbeli feladatok, harczászati gyakorló utazások és lovaglások stb. az alkalmazó módszer szerint hadtörténelmi eseményekre alapitassanak.

A kiadás olykép történik, hogy a Magyar Hadi Krónika I-ső kötete 1895-ben, II-dik kötete pedig 1896-ban a Hadtörténelmi Közlemények 5-dik füzete helyett fog a folyóirat összes azon évi előfizetőinek

ingyen és bérmentve megküldetni.

A megjelenés után a munka bolti ára 4 frt 50 kr. lesz.

A bizottság reméli, miszerint a Hadtörténelmi Közlemények eddigi pártolói közül a jövő két évben egy sem marad el s egyszersmind arra kéri őket miszerint a folyóiratnak új pártolókat, illetőleg előfizetőket megnyerni szíveskedjenek, hogy a bizottság költséges vállalata annál inkább biztosítva legyen.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A turai kincs. Rajtaülés 1585 augusztus 24-én.

A Galga patak mentén fekvő I ura község, az aszódi és hatvani vasúti állomások közt, nemcsak az 1849 július 20-án Perczelnek az orosz második hadtest ellen vívott ütközete által, melyben a Desewffy-hadosztály az orosz lovasságot visszaverte, nyert igényt hogy a hadtörténelmi helynévtárba bevéttessék; verekedtek ott már sokkal előbb is, még pedig 1585-ben; de ekkor nem magyarok és oroszok, hanem magyarok és törökök állottak egymással szemben.

Midőn 1838-ban Turán jártam, még általános volt a lakosság közt a hiedelem, hogy «a Galga folyó sok drága kincset rejt»; alapult pedig

a hiedelem egy hagyományon, mely szerint a törökök, midőn egy alkalommal a magyarok által hirtelen meglepettek, kincseiket a Galga folyóba rejtették.

Bárha soha sem hittem, hogy a Galga folyó, mely csekély víztartalmánál fogva már sokszor kiszáradhatott, a turaiak képzeletében létező kincseket valóban magában rejtene, a dolog iránt mégis érdeklődtem s annál is inkább meg voltam lepetve, midőn a turai hagyománynak *valóságos történeti alapjára* bukkantam.

Egykorú levelek ezek, melyek kirchbergi és weissenhorni *Fugger Fülöp* Edéhez intéztettek és az esemény felől kimerítő, részletes adatokat szolgáltatnak.¹⁾

A végeken való portyázások nem csak arra szolgáltak, hogy magyarok és törökök magukat a vitézi mesterségben gyakorolják, hanem igen gyakran arra is, hogy adandó alkalommal jó, gazdag zsákmány ejtessék; ha erre kedvező alkalom kínálkozott, összeverődött a környék és a közelebbi magyar vagy török végházak vitéz népe és sem fáradságot, sem vért nem kímélve, igyekezett az alkalmat derekasan fölhasználni.

A szolnoki bég sok borsot tört már a felvidéki magyar vitézek és német várórségek orra alá; midőn tehát híre ment, hogy Turán a szolnoki bég oltalma alatt 1585 augusztus 24-én nagy vásár fog tartatni, a kassai, kállói, egri, tokaji és szatmári magyar vitézek és német csapatok összebeszéltek, hogy a vásáron rajtaütnek.

Katonai szempontból ez ugyan nem valami dicsőséges elhatározás, de a XVI. században ezen semmi szégyenleni valót nem találtak; elvégre is csak visszatörölés volt a törökök számos hasonló tettéért s azután bizony vérrel járt az, mint akármely más küzdelem.

Hogy ki volt a vállalat szellemi intézője, nem bizonyos; de valószínűleg *Báthory István*, ki a vállalatban 500 huszárral 200 trabanttal vett részt; hozzá csatlakoztak Kassáról 200 huszár és 100 sárga és vörös kabátos német gyalogos.²⁾ Ezek Kassáról augusztus 21-én és 22-én indultak. Kállóról az ezredes³⁾ és *Mágochy Péter*, 350 magyar és német harczos-

¹⁾ Cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteménye, codex 8958, 332, 373 és 374. lap.

²⁾ Kassai kapitány volt *Kugler Sebestyén* (Hadi levéltár, Feldakten 1585), de hogy részt vett-e a vállalatban, nem ismeretes.

³⁾ Nincs megnevezve; de valószínűleg *Csapi Kristóf*, mert ő volt a kállai hajdúk ezredese; kapitányok voltak *Bornemisza Imre* és *Meskó Zsigmond*.

sal, vettek részt; Egerről 300 huszár és 200 trabant,¹⁾ Tokajból *Roussel Kolos császári ezredes* 100 huszárral, 50 lövészzsel és 50 német zsoldossal, Szatmárról 100 huszár, 50 lövész és 300 szabad hajdú.²⁾

A vállalatban résztvevő csapatok összes száma tehát 2500 fő volt. Ezek augusztus hó 23-án még a Tisza mögött egyesültek és menetöket a már megnevezettek és még néhány útközben csatlakozott nemes³⁾ vezérlete alatt olykép határozták el, hogy az egész erő, három csapatra osztva augusztus 24-én délután két órakor egyszerre és meglepőleg támadjon Turára, hova a szolnoki bég 300 gyalog és lovas harczost hozott a vásárosok oltalmára, a miért a bégnek 200 tallért kellett fizetniök.

A három csoport azonban még sem érkezett egy időben Tura alá. Elsők voltak az egri vitézek és a kassai huszárok, a kik a Tura előtt állást foglaló béget nyomban meg is támadták. A bég derekasan védekezett, de midőn a kállóiakból és szatmáriakból álló második csapat közeledését is észrevette, a harczot földadván, meghátrált. Körülbelől egy mérföldnyire üldözték az egriek és kassaiak a béget, útközben számos foglyot ejtven.

Midőn a kállóiak és szatmáriak látták, hogy az ellenség már megverve és elúzva van, nem követték az első csapatot, hanem körülfogták Turát. Nemsokára megérkezett a Báthory által vezetett harmadik csapat is, melyben a kassai huszárok másik fele, továbbá a kállai és tokaji gyalogok voltak beosztva, mire a második és harmadik csapat egyszerre és minden oldalról berontott a helységbe, s míg a gyalogosok a vásárosokat fosztogatták ki, addig a lovasok csoportokban az utcákat állották el, hogy senki el ne menekülhessen.

Három óráig tartott a vásár kifosztása s még eléggé dícséretes dolog, hogy a keresztény katonák a török kereskedőket és vásárlókat le nem mészárolták s megelégedtek árúik elvételével; a keresztény kereskedőket pedig még csak ki sem fosztották.

Az árúkat 150 kocsira rakták s azonnal elindították Jászberény és tovább a Tisza felé, míg végre — az első csapat visszatérével s miután a vásárosoktól a templomba menekültek váltságaképp még 4000 tallért hajtottak be, maguk is megindultak a kocsik után, melyekhez — hogy a

¹⁾ Ezredes volt akkor *Ungnád* Kristóf; hogy részt vett-e, nem ismeretes.

²⁾ Ezredes volt *Hallegy* Ferdinánd gróf, kapitány *Pongrácz* Frigyes; hogy részt vettek-e, nem ismeretes.

³⁾ A már említett codexben Cserépvári, Prépostvári és Waldig neve fordul elő.

kifaradt fogatok válthatók legyenek — még 100 lovat vittek magukkal.

A szolnoki bég szintén összegyűlekeztette azután vitézeit, de a nagy túlerővel levő magyar-német hadat csak tisztességes távolságról kísérte egy ideig, azután pedig elmaradt.

A harczban 80 török és csak 7 keresztény esett el; a 80 török közül állítólag 32 a vízbe fúlt; levágott török főt 34-et vittek a keresztények magukkal. Az ejtett foglyok száma 137 volt, ezek közt 20 török kereskedő.

A vállalkozó had egy hatalmas erőltetett menettel egész *Nádudvarig* a Tiszán túl menetelt, miközben, *«a lovak szájából a zabla ki nem jött»*; természetes, hogy az ígás lovak közül e fúradalmas menet alatt sok kiűlt és a 100 tartalék lónak az elvonulók jó hasznát vették.

Mihelyt a keresztény lovasok megjelenéséről a hír a vásárban elterjedt, a vásár azonnal fölbomlott s kiki vagy maga igyekezett menekülni, vagy legalább kincseit, pénzét, becsesebb árúit igyekezett biztonságba helyezni; miután a keresztény lovasok már az egész falut körül czirkálták, menekülni nem igen lehetett. s így csak az értékek megmentése jöhetett szóba. Az előkelő és gazdag török kereskedők egy része pénzével és értékeivel a keresztényekkel együtt — mint már említettük — a templomba menekült, *azok pedig, a kik már ide nem menekülhettek, pénzüket, arany, ezüst és drága kövekből álló értékeiket a Galga folyóba vetették, honnét azt a támadók elvonulása után ismét kiszedhették.*

Ez a históriai tény az alapja ama hagyománynak, melyről kezdetben említést tettünk. De ha a törökök kincseiket a Galgába vetették is, bizony nem valószínű, hogy onnét ma, 300 év után, csak egy hitvány török oszporát is kihalászszon még valaki; kiszedték azt a törökök magok, legkésőbb a következő napon s nem hagyták ott a késő utódok számára.

Négy nappal a vásár után, augusztus 28-án, már a legtávolabbiak, a kassaiak is otthon voltak.

A pénz még útközben elosztatott, a foglyok részint a végházakba osztattak szét, részben pedig *szepetember 4-én Tokajban* nyilvános vásáron eladattak.

Ennél érdekesebb az árúkkal követett eljárás. Az árúk ugyanis, miután a vállalatban 2500 harczos vett részt, 25 egyenlő részre osztattak szét,¹⁾ úgy hogy minden 100 főnyi csoport egy-egy ily árú-részletet kapott.²⁾

¹⁾ Kivéve a 25-nél kevesebb számban levő s így el nem osztható selyemtakarókat és szőnyeget, melyek eladattak és a pénz osztatott föl.

²⁾ Az elosztás szintén *szepetember 4-én Tokajban* történt.

Volt pedig egy ily árúrészletben a följegyzés szerint:

- 20 db. fehér durva aba-posztó
- 1 « török szőnyeg
- 3 « rossz takaró
- 44 « «hajtott gyolcs»-nak nevezett török vászon
- 40 « «hosszú gyolcs»-nak « « «
- 20 « közönséges vászon «carmán gyolcs» (Karamániai ?)
- 31 « durva vászon «török gyolcs»
- 33 « kék török vászon, melyet «bagaria» néven neveztek
- 13 « török vászon kötelékekre
- 2 « kék vászon kötény: «peber» (?)
- 203 « beszegetlen nagy és kis zsebkendő, melyeket «faczelettek»-nek neveztek
- 10 « másnemű, két oldalt beszegett faczelett
- 10 lat török selyem
- 1¹/₂ lat selyem fonál és czérna
- 150 köteg különféle színű török czérna
- 3 db. vörös török «samblot» (?)
- 15 « «maseged» (?)
- 273 « különféle színű selyem zsinór
- 4 « rossz bőr öv
- 4 tuczat selyem gomb
- 3 « vörös kötött öv
- 8 « török selyem női öv
- 1 db. rácz tafota
- 1 « török szövet, melyet «patyolat»-nak neveznek
- 2 pár gyermekharisnya, melyet «kapczá»-nak és «sárpetlen»-nek is neveznek
- 60 db. szőrtarisznya
- 3 pár kés
- 1 db zacskó
- 2 « török paraszt öv
- 1 « karmazsin színű bőr
- 29 « török sárgabőr, melynek neve «szattyán»
- 34 pár csizma
- 22 « papucs
- 123 « közönséges rossz bőr harisnya azaz «kapcza»
- 4 « karmazsin színű janicsár harisnya azaz «kapcza»
- 48 font kék fonál
- 1 köteg török vászon, melyet «carmán gyolcs»-nak neveznek

- 9 db. hosszú nespel (?)
 1 « török kantár
 3 « közönséges török bőr öv
 1 köteg korasszi (?) vászon
 2 db. zabfa (?)
 1 pár női lábbeli, melynek neve «cipő»
 1 mázsánál jóval több fekete bors és egyéb fűszer.

Képzelnék mindezen itt felsorolt árukat 25-szörös mennyiségben, vegyük hozzá a közel 8000 tallér pénzt s végre a foglyokért befolyt összeget, s akkor bátran elhihetjük, hogy a vállalkozók a kirándulás eredményével, mely ha dicsőséget nem is, de hasznót bőven hozott, meg voltak elégedve.

Gömörj.

Mágochý Gáspár levele Ujhelyi Györgyhez egy török rab felől. Egregie Domine Amice observandissime, salutem et nostri commendationem.

Az kgd levelét énnekem megadák, kiből értem mit ír kgd az Zólyomy Tamás uram rabja felől *Berhany aga* felől és hogy kgd megszörözte. Az mint én ennek előtte is Trombytás Jánossal kgdnek izentem és írtam vala, hogy mennyit adok érte, meghidgye kgd, hogy igaz az én beszédem; a mit én megmondtam és ígértem érte, azt megadom most is, az ezer forintot és hat hordó bort. Amaz két rabért pedig addig nem akarok fizetnem, hanem kgdnek én adós levelet adok arról, hogy Berhany agát én addig ki sem bocsátom, hanem legelőször is az kevés török sarczát, váltságát kihozatom vele és azután hozza meg nekem az ő maga váltságát. Akarnám pedig ha kgd maga feljönne hozzám, hozná kgd alá az rabot ide Wysolyban. Én az pénzt mindgyárást megadnám kgdnek és az pénzzel az Tiszán is által késértetném kgdét. Az borokért is mindgyárást jőjjenek érte, én mindgyárást innét emberemet bocsátom alá Tályára, az ki az borokat feladgya. Választva az minéműt ő magok választanak hat hordó bort. Ha pedig kgd fel nem jő, avagy ha más valaki jő is, tehát avagy 14 napra jőjön fel, addig leszek, itt talál engem kgd, de azután Munkácsban megyek. Isten tartsa meg kgdét jó egészségben. Datum ex Curia nostra Wysoly die 13. junii anno 1575.

Gáspár Mágochý comes Comitatum
 Thorna et Beregh, ac S. Cæs. Majestatis
 Conciliarius mpr.

Kívül: Egregio domino Georgio Wyhely familiari magnifici domini Nicolai Warkoth etc. amico nobis observandissimo. Zékelyhid.

(Eredetije a tiszaujhelyi Ujhelyi család levéltárában.)

Közi K. A.

A bánya-vidéki végrárok őrségének folyamodása Thurzó Gyögyhöz 1609-ben. Tekintetes, Nsgos ur, nekünk mindenkoron kegyelmes és böcsületes urunk, az mi éltünkig való hívséges szolgálatunkat ajánljuk Nsgdnak, mint minékünk mindenkoron kegyelmes urunknak.

Az Ur Istentől kívánunk Nsgdnak sok jó szerencsés és egészséges hosszú életet nagy boldogul megadatni.

Kegyelmes urunk, mivel hogy bizonyosan értettük az Nsgd mostan Bécsben való létét, kelletik Nsgdat nagy nyomoruságos inségbeli fogyatkozott állapotunk felől bizonyos követünk és levelünk által megtalálnunk, mely inséges, nyomorúságbeli állapotunkat bizonyosan tudjuk Nsgdnál nyilván lenni. Mely mi nyomorult állapotunkon az természet szerént való ellenség is csodálkozik és csufol is bennünköt, hogy ez földi emberek közül senki gondviselőnk nincsen sem fejedelmünk sem az urak közzül, hanem nagy fizetetlenül *éhel és mezételenül* hadnak bennünköt koldulásra jutnunk, eddig való jámbor, hívséges szolgálatunknak jutalmául.

Hanem kegyelmes urunk, mivel hogy mindenektől elhagyattunk és senkinek semmi gondja nincsen reánk nyomoruságinkban, könyörögünk Nsgdnak az egy Istenért, ez világban való életének meghosszabbulásáért, nézze Nsgd azt, hogy Nsgd is magyar nemzet, mi is magyarok vagyunk, ez mellett tekintse Nsgd az mi nagy nyomoruságos, fizetetlen voltunk gondviseletlenségét és ha senkinek sem fáj az mi siránkozásunk és nagy méltán való panaszunk. fájjon Nagyságodnak. Ilyen okkal, hogy instálljon Nsgd ő fölsége és az tanácsurak előtt, hogy legyen meg az mi eddig való fizetésünk, és ha ő felségének az után az mi jámbor szolgálatunk nem kedves, kiki gondot visel magára, csak legyen meg eddig való megérdemlett jámbor és hű szolgálatunknak fizetése.

Mi mind kicsintől fogva nagyig az szegény megnyomorult végbeliek, tudjuk azt, hogy eleitől fogva nem igyekezett Nsgd azon, hogy Nsgd csak ládában gyűjtson, hanem igyekezett Nsgd csak az jó hirt, nevet keresni. Mely Nsgd jó híre neve köztünk úgy él, hogy mi azt Nsgdnak meg nem irhatjuk az mennyi sok jó emlékezet Nsgd felől köztünk szüntelen vagyon, És hiszszük is azt kétség nélkül, hogy Nsgd mint hazája szerető igaz ur szíve szerént törekedik érettünk . . .

Sok szóval Nsgdat nem bántjuk, hanem im bizonyos követinket bocsátottuk ő felségéhez és Nsgdhoz is, kiknek credentialistadtunk, hogy nyomorult állapotunkat mind ő fölsége és Nsgtok meghihesse és hidgye szavok. Sőt protestálunk ő fölségének és Nsgtoknak is, hogy ha mi oly szerencsétlenség esik valamely végházakon az mi nyomorult állapotunknak miatta (mivelhogy minékünk az éhel halás miatt az helyekből ki kell szállanunk) mi semminek oka ne legyünk, hanem az a ki az végházaknak fizetlenségének és pusztulásának oka, az legyen számadója.

Ugy is bocsátottuk követinket, hogy ha ő felsége nem akar fizetni, ő felség adgya meg nekünk az protestatio levelet, hogy ha mi esik, nem akarunk semminek okai lenni. Ha úgy lévén az dolog, könyörgünk Nsgdnak, hogy Nsgd legyen ki szövője az protestatio levélnek, mi is gondot viselünk magunkra.

Volnának kegyelmes urunk sok számtalan panaszink mind ő felsége és Nsgtok előtt, de mi haszna ha senki nem téssen rólla. Soha szolgáló embernek nem volt rosszabbul dolga mint most, csak az parasztság előtt is semmi böcsületünk nincsen. Az szomszédságbeli törökök pedig igen hiznak mellettünk, mert bizony ők minden pusztá helyeket megépítettek. *Az mi véghelyeink pediglen mind váraink és palánkink eldülő telben rannak*, mert nincs senkinek semmi gondja az építésre.

Somogyi Mátyást gyarmati főkapitányt küldtük föl egyiket, másikat *Fülep Copitant*, nógrádi kapitányt és mellettek egy-egy főhadnagyot minden végházból, kik telljes választ hozzanak ő felségétől, hogy ha kelletünk e vagy nem? ebből tetezik pedig, ha kelletik meg fizettet ő felsége, holott pedig nem, mi is gondot viselünk magunkra. Az miénk talán teljességgel el nem vész, mert mi tudgyuk ki fogadott minekünk sok erős hitivel és esküvésével való fogadásokat, hogy az mi jámbor szolgálatunk meg leszen.

Ha látjuk, hogy az mi követink most is csak pusztá haszontalan biztatással térnek meg, *hidgye Nsgd, hogy annak az embernek sem jószágát, sem marháját bizony nem kiméljük, mindenben valahol miért kaphatjuk praedát hanyunk és retünk.*

Nsgdról még is minden jó segítséget és jó választ várunk. Az Ur Isten éltesse sokáig Nsgdat jó egészségben. Költ Gyarmatból, az egész Bányavárosok közül való végházakbeliek congregatiójából, ultima february Anni 1609. Nagyságodnak szolgálói.

Az Bányavárosok körül való végházakbeli Capitanok, lovas és gyalog hadnagyk és közönségesen kicsintől fogva nagyig az egész végbeli lovas és gyalog szolgáló vitézlő rendek.

Kívül: Ez levél adassék az tekintetes és Nagyságos urnak Turzó György urunknak, az fölséges magyarországi királynak fő tanácsának és Magyar országnak kincstartójának etc. nekünk fejenként mindenkoron kegyelmes és fő böcsületes urunknak tulajdon kezében *Bécsben*.

(Act. Thurz. fasc. 41 m 3. zárlatán két gyűrűs pecséttel.)

Közli y— s.

Rákóczy Lajos jelentése Lippa helyzetéről és a törökök mozgolódásáról 1604-ben. Az 1604-ik évben végbe ment mozgalmak izgatottá tették Rudolf császárt és királyt, minek folytán mindenkire gyanakodott. Így gyanus volt előtte Rákóczy Lajos lippai magyar kapitány is, a kit valószínűleg valamely rosszakarója befeketített, minek folytán egy Belgiojoso gróf kassai főkapitány és felső-magyarországi helytartóhoz 1604 május 29-én intézett legfelsőbb kézírattal meghagyta, hogy *Rákóczyt valamely alkalmas ürügy alatt beidézni s azután elfogatni kell*, fogva tartván mindaddig, míg kiderül, hogy a törökkel való alkudozásban mennyi része van.¹⁾

Az elfogatás azonban nem történt meg, mert Rákóczyt még két hónap mulva, július végén is állásában találjuk, sőt Belgiojoso augusztus 3-án Mátyás főherceghez Lippa ügyében tett fölterjesztésében egyenesen Rákóczy Lajos jelentésére hivatkozik, midőn Lippa állapotáról és a törököknek Lippa elleni szándékáról tudósít és a várnak ellátását, felszerelését és őrségének megerősítését sürgeti, mert különben ha Lippa netán elvész, annak sem Rákóczy, sem a német kapitány Hebergh okai nem lesznek.²⁾

Rákóczy Lajosnak azon, 1604 július 28-án kelt jelentése, mely Belgiojoso fölterjesztésének alapul szolgált s melyre hivatkozott, a következő.³⁾

Illustme Domine! Ez elmúlt napokban is egynehány rendbeli levelek által találtam megh Nagodat, mellyekre ez ideig még semmi válaszem nincsen Nagodtul, az helynek, és az itt való vitézeknek pusztas és fogiatkozott állapotjáról Nagodnak beőségessen irtam, állást is könyörgök Nagodnak, mint Kegmes Uraimnak, legyen gondviselése reá; mennél hamarább lehet, külgyön segítséget, ha többet nem is, akkor csak

¹⁾ Cs. udv. hadi tan. 1604, Nr. 131.

²⁾ U. o. Nr. 48.

³⁾ A jelentés a cs. és kir. hadi levéltárban cs. udv. hadi tan. 1604, Nr. 183.

ezer lowas, és gyalog Hajdút; elég heában való Hajdu hadak vadnak ott az Tisza két felén, miud lowas, gyalogh. Ha minekünk nem ad Nagtok, adgyon azoknak egy hó pénzt, kivel be jöhessenek. Ha tovább nem, bátor chak egy holnapig legyen ilyen feővéghháza eő felségének ily gondviseletlenül, könnyen ne essék Pogán kézben. Az Tömösváry szomszéd, Czil Aly Haszán Passa az napokban maga személlye szerint ment alá Feyérvárra az Vezér Passához, népet kér tüle; arra felelt, ha népet ad mellette Lippát megh veszy, annyi ideig még oda volt. Ez mai napon érkezék bizonyos Emberem, mely Tömösvár alatt az Török táborban is eleget járt; bizonyal beszéli, hogy igen nagy hada vagyon az Töröknek; kiváltképen Jantschár feles vagyon az táborban; naponként igen gyűl. Mióta Teöreök Chászár Egret megh vötte, nagyob Teöreök hadat nem láttak ide ki ennél: oly Emberek mondották, kik minden hadait látták az Teöreöknek, mióta az hadakozat kezdetett. Felette beő, és olchó tábornak is mondják; mindenféle élésbül vizen, hajókon számtalan élést készítettek. Eökör, Tehen, Juh, és kochiba féle barmat felette sokathajtnak utánnok; mondja hallot volna olyan hirt is, hogy negyven Ezer Tatár Júne innen Havasalfölde felől az Duna mellett fell, mellyek Tömösvár, es Lippa mellől mennenek fell, az Jantschár túl megyen az Dunán, az lovassa Peterváradjánál költözik által az Dunán; innen megyenfel Pest fele. Erdéllre is egynehány levelet irtam az Comissarius Uraimnak, de eő Nagok semmit nem irnak. Telljességgel el feledtek és el hagyatottak vagyunk Nagdoktul. Én protestálok Nagodnak; ha mi szerencsétlenség és veszedelem következik az eő Fölsége Véghházára, én oka ne legyek. Sehol semmi Élés ninch benne, Puskapor azonképen; az Vitézleő nép is az nagy fizetletlenség és éhség miatt naponként igen oszol; az mi kevés nép benne vagyon, igen feküsznek az Hagymáz betegségében. Az Lovaink is igen halnak, betegednek; ki sem járhatunk rajtok. Megh is kérem Nagdat, külgyön, ha többet nem chak ezer lovas Hajdút, ió és hasznos chatájok lehet naponkint; az Hó pénzt sok képen megh talállyák; az ellenség is ha megh hallja azoknak ide jövetelit, minden igyekezetiben szándékában megh tartozik.

Ludovicus Rákóczy.

Datum ex Lippa 28 July 1604.

Ad Illme dum Gralem Belgiojoso intergo Di Lippa dalli 28 di Luglio.

G. G.

Adalékok a Wesselényi összeesküvés történetéhez.

Folyóiratunk barátjaitól két érdekes, bár nem is egészen katonai természetű okiratot kaptunk, melyek a Zrínyi-Frangepán-Nádasdy vagy más-kép a Wesselényi-féle összeesküvésre vonatkoznak.

Az első Heister Gottfried altábornagy 1671 áprili 29-én Pozsonyból írt és a hadi tanács elnökéhez, gróf Montecuccoli tábornaghoz intézett jelentése, melyben a Rothal elnöklete alatt működő pozsonyi törvényszék által halálra ítélt Bonis Ferencz kivégzéséről tesz jelentést.¹⁾

A második Frangepán Ferencznek a császárhoz intézett kegyelemkérvénye, mely a hagyomány szerint a többi vádlottak kegyelmi kérvényeivel együtt, nehogy a császár szívét meghassák és kegyelemre vezessenek, Lobkovitz miniszter és Hoher kancellár által visszatartatott és a császár elé nem adatott.²⁾

Az okiratok a következők:

I. Heister Gottfried altábornagy jelentése Bonis Ferencz kivégeztetéséről.

Kegyelmes Uram! Bonis kivégeztetése ma, ápril 29-én, délelőtt 12 órakor a pozsonyi vásártéren szerencsésen végbement. Az elítélt halála előtt félórával a kálvinista hitvallást letagadván a katolikus egyház kebelébe tért át, háromszor meggyónt és feloldatott s a jezsuita atyák által kísérve, a halál bekövetkeztéig állhatatos maradt.

Ugyancsak ma reggel a jezsuiták templomában nagy mozgalmat és izgatottságot keltő esemény történt. Midőn egy jezsuita atya a szent mise olvasásához kezdett, egy az oltár fölött levő ezüst kanna, mely az ott álló Mária kép előtt volt elhelyezve s melyet a boldogságos szűz tiszteletére a halálra ítélt gróf Nádasdy Ferencz neje ajánlott föl, a szent kehely mellé az oltárra leesett.

Sokan azt állítják, hogy e pillanatban történt bizonyosan Nádasdy Ferencz gróf kivégeztetése Bécsben.³⁾ Nagyméltóságodnak legalázatosabb köteles szolgálja Bárá Heister Gottfried.

II. Frangepán Ferencz supplicatioja Felsőges Király Kegyelmes Urához.

„Az iszonyu halál és kemény Sententiának rettenetes félelme miatt alig igazgathatom pennámat az írásra; nincsen elég erőm, hogy Felsőged királyi kglmességének egy-két szikrácskáját illendő alázatos elmével formált könyörgéssel felvehessem. Kire nézve igen alázatosan

¹⁾ A jelentés cs. udv. hadi tan. iratai fasc. 159, 1671 május Nr. 116.

²⁾ A kérvény másolatban a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 924. sz. a. új. rend.

³⁾ Ez csak balhit volt, miután Nádasdy ekkor még élt s csak másnap, ápril 30-án. végeztetett ki.

kérem Felségedet elalélt lélekkel formált suplicationomat természet szerint való kglis voltából megolvasni méltóztassék.

Térden állva borulok a Felséged királyi széke eleibe és könyhullatásimmal, zokogásimmal, a Jézus Krisztus 5 sebeiért, az Isten szent anyjának és minden Szenteknek érdemeért kérem Felségedet, ifjuságom egyetlenegy vétkének és éretlen voltomra lött esetemnek méltóztassék megengedni Kglis Uram! s Királyom! Tekintse Felséged kglis Szemeivel ez ifjú virág koromnak szép idejét, kit időnap előtt mint kellett elvesztenem. Annak felette gondolja meg Felséged, hogy én nyavalyás e megszámlálhatatlan esztendőktől fogva Felséged királyi házának s az egész kereszténységnek tiszta hűséggel, engedelmességgel szolgáló Familiából egyedül vagyok és ha az én eleim érdeme nem elégséges, hogy Felséged könyörületességét érdemelje, sem peniglen az én Istenemmel bizonyítható igaz hűségem és szolgálatom nem tekintetik: haladja meg sententiáztatásomat a Felséged széles világra kiterjedett és hasonlíthatatlan irgalmassága és engem a holtat, még egyszer elevenítsen meg; mert látja Isten, nem félek a haláltól a mennyiben Felséged parancsolatjával és változhatatlan igaz hűségemnek megbizonyításával arra kellett mennem; sőt minden órában kész vagyok legkisebbik akaratjára utolsó cseppét is véremnek ki ontani. De kglis Királyom, iszonyodom csak meggondolásától is annak a szomoru gyalázatos halálnak, melyet a hóhér keze alatt kell viselnem.

Oh én nyavalyás! Vajha nem születtem, vagy régen meg haltam volna. Kglmes uram s királyom! Nagy Károly császár a maga nagy jószágának megbizonyítására azt szokta mondani: «Ha lehetne a holtakat is elevenekké tenném.» Nem kisebb kegyelmessége volt és ismertetett eleitől fogva Felségedben. Azért most Felséges királyom! mutassa dicsőségét, királyi indulatját én bennem, majd elveszendő szegény hívében. Ugy ismerem magamban, elhigye Felséged is, mi vagyok! Hiszem és lelkemre fogadom, hogy egészen ennek utána Isten után Felséged kegyelmességében, illendő életben hűségesen viselem magamat.

Kegyelem, kegyesség, könyörületesség ez egyszer kegyelmes Uram. A Szentháromság egy Istenért kérem Felségedet, e pohár muljék el tőlem, mert lehetetlen kglmes uram, hogy ez egy néhány óra alatt erőmmel, lelkemmel nem bírván, lelkemnek idvességére elegendőképpen gondot viselhessek!

Fogadja ezért Felséged e siralmas suplicationomat és méltóztassék elváltoztatni kegyelmes tetszése szerint büntetésemet. Többet akarnék irni kegyelmes uram, de nyavalyás elfogyatkozásom miatt nem írhatok. Azért elvégezem és életemet Felséged kegyelmessége alá ajánlom, kíván-

ván mind élni s mind meghalni, mint Felséged alázatos szolgája ez halálnak árnnyékában híven. Frangepán Ferencz.

Másolatban a Teleki-levéltárban. 924 sz. új. r.

Gróf Nádasdy Ferencz altábornagy kinevezése Buda parancsnokává. Eredeti okirat 1754. ápril 3-áról.¹⁾ — Von der Röm: Kaÿs: auch uz Hungarn und Böheim königl: Maÿ: Erz Herzogin zu Österreich unsrer allergnädigsten Frauen wegen, dero Feld Marschalleuthenanten und bestelten Obristen *Franz grafen von Nadasdy* ingnaden anzufügen; Wasmassen erst: allerhöchst erwehnte Kaÿs: König: Maÿ: demselben auf sein in Unterthänigkeit beschehenes anlangen in Erwegung dessen in denen obgewalteten schwehren Kriegen aller orthen von Jugend auf getreu, tapfer und nuzlich zu Feld gelaist — auch bis nun mit Zufriedenheit fortsezenden Diensten, andnoch in Militari erworbenen Erfahrungheit, auch sonsten besizenden fürtreflichen eigenschaften, aus ganz besonderer Kaÿs: Königl: gnad das durch erfolgten Todt des Herrn Generalens der Cavallerie Grafens von Styrum in Erledigung gekommene Commando der Königl: Hungar: Haupt: Statt und Vöstung Ofen Verlyhen und aufgetragen «zu seine Subsistenz neben dem in dem Plaz anzuweisen kommenden Natural quartier, Jährlich fünf Tausend Gulden als einen Commendantens Sold, wie solchen vorermelte verstorbene Antecessor genossen, aus dem Fundo Militari abzuraichen beÿgeleget» und zugleich resolviret haben, dass Er das bisanhero unter dem in Hungarn Commandirenden Generalen Herrn Feldmarschallen Fürsten von Liechtenstein geführte Commando über die: in sothanem Königreich delogirte Husaren-Regimenter ablegen. Ingleichen, wan selber beÿ ausbrechenden Krieg in das Feld und auch sonst nach gutbefinden Ihrer Kaÿ: Königl: Maÿ: zu diensten beordnet, und gebrauchet würde, sich deme Pflichtmässig zuunterziehen Verbunden seÿn solle:

Welche allerhöchste Kaÿs: Königl: Resolution Ihme Herrn Feldmarschalleuthenanten zur nachricht, und dem Ende hier durch angefüget wirdet, auf das Selber darnach sich achten, zu Vorderist das Commando über die Husaren Regimenter in Hungarn ablegen, folgbahr nach berührtes Ofen sich fördersam begeben, das Commando dises Platzes antreten und nach Verordnung des in erstbesagtem Königreich Commandirenden Generalens, mithin derzeit des Herrn Fürstens von

¹⁾ A gróf Nádasdy család nádasd-ladányi levéltárából. Okiratok, IX. fasc. VII. 15. szám.

Liechtenstein, an welchen Selber in dienst-sachen mit parition und Subordination Kriegsgebräuchig hierdurch gewisen wirdet, führen, überhaupt die Erhaltung dieses Platzes für Ihre Kay's: Königl: Maÿ: auch bey Feindlich — ansonstenwidrig Zumuthung dessen Verthättigung Ingleichen die Conicibation der Besatzung Sich nach Pflicht mit äussersten Kräften angelegen seÿn lassen, und diserwegen die nähere Befohlung von vorgedacht. Commandir. General. einhollen; Ins besond. aber sich in die: das Civicum betreffende Geschäfte keiner dingen einmischen — und endlich den: Ihme ausgeworfenen obbernelten gehalt aus dem Ordinari-Militare: fundo ablangen möge; Und verbleiben an-neben mehr allerhöchst ged: Maÿ: demselben mit Kay's. Königl. gnaden wohl-gewogen.

Joseph graf von Harrach s. k.

Per Cæso: Regiam Mattem.

Ex Consilio Bellico

Wienn den 3. Aprilis 1754

Math v. Gertinger m. p.

Egy francia lovasezred megsemmisítése 1809-ben.

Az 1809. évi hadjáratban Bakonyi Imre ezredes, mint a 39. gyalog ezred parancsnoka vett részt, mely Lajos főherczeg parancsnoksága alatt az 5. hadtest Bianchi dandárába volt beosztva és az abensbergi ütközetnél a visszavonulást fedezte. Hiller altábornagy ápr. 24-én Neumarkt ellen támadólag lépven fel, Bakonyi ezredével jobb szárny oszlopában állott. A helység előtt lévő, ellenséges csapatral megszállt erdő Bakonyi vitéz magatartásával nemsokára el lőn foglalva, mi közben Bakonyi lovát alóla kilőtték. Gyalog küzdött tovább és a menekülő ellenséget üldözve, Neumarkt elővárosához közeledett. Itt egy hosszú, keskeny, sövények, palánkok s itt-ott házak által szegélyezett utcában sűrű ellenséges lovas oszlopot vett észre, mely onnan kibontakozni szándékozott. Bakonyi katonai éles látása rögtön fölismerte a veszedelmet, mely itt érhetné, ha az ellenséges lovas oszlop az erdőből előnyomuló csapatját a síkságon találná. Néhány szóval felhívta katonáit, hogy kövessék őt és mintegy 3—400 ember élén gyors futásban csakugyan elérte az utca torkolatát, mielőtt a lovasság még kibontakozhatott volna. 50—60 lépésnyi távolságra a legelőbb állók tüzet adtak az oszlop élére. Az első osztály a parancsnokkal együtt elesett. Az elesettek, valamint a sebesült lovak a hátrább állók előnyomulását megakadályozták. Ekkor az oda siető Duka és Klebeck gyalogság 20—30 lépésről gyilkos tüzelést indított meg; borzasztó harc fejlődött ki. A sövények, a két oldalt lévő házak, mind

megszállattak és rövid fél óra alatt az ellenséges ezred majdnem teljesen el volt pusztítva. A Duka ezred több mint 600, többnyire sebesült lovat ejtett zsákmányul, Bakonyi ezután a nyitott kapun át a vásártérre sietett, hova őt csakhamar a többi oszlop is követte. E fényes hadi ténny a fővezér mint példát és bizonyosságot alkalmazta arra, hogy egy vitéz, elszánt gyalogsággal minden lovassággal szembeszállani és azt meggyőzni lehet.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONHARMADIK KÖZLEMÉNY.

HUNYADI JÁNOS ÉS V. LÁSZLÓ KORA.

(Folytatás.)

Ujabban két oklevél, illetőleg címeres levél került napfényre, melyet Hunyadi János vitéz tettek jutalmául osztogatott híveinek. Ilyen a Pogány Miklós és Berekszői Péternek adott címeres levél. (Turul 1889. 78. l. és u. o. 1890. 41. l.)

Kiss Lajos, A rigómezei hadjárat. Pályanyertes mű. Közzétetik a Hadtörténelmi Közlemények 1895-ik évi évfolyamában.

Höke Lajos, A rigómezei ütközet és következményei. (Fővárosi Lapok. 1889. 173. sz.)

Vándorfehérvár ostroma 1456. Zinkeisen. II., 93. Hammer-Purgstall I. 441. -- Továbbá:

Kis Károly, Hunyadi utolsó hadjárata. (Akadem. értekezés. 1857).

Vámbéry Armin és Olchváry eml. értekezése. (V. ö. Hadtörtén. Közlem. 1894. 280. l. eml. irodalmat).

Horváth Mihály, Új adalék Belgrád ostromának történetéhez. (Történ. Tár. Régi foly. IX. 65. l.)

Hunyadi László gróf Belgrád múltjáról szóló előadása a régészeti társulat 1884 jan. ülésén.

Rómer Flóris, Nándorfehérvár ostromáról. (A győri történeti és régészeti füzetekben. 1865. évf.)

A legrégibb német nyomtatvány, mely a keresztes hadjáratról s a törökökről szól, ezt a czímet viseli: «Eyn Manung der cristenheit» (Bamberg 1455).

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története. (Budapest 1886.) Ezen a munkán alapszik:

Reményi A. felolvasása, «Zur Geschichte der Donauflotte von Stefan I. bis zur Schlacht von Mohács. (Bécs. Gerold. 1889).

Vitkovic, A magyar királyi naszádosok múltja, szervezete és emlékeik. 1000—1872-ig. (Szerbül írt munka, Belgrád.) V. ö. Századok 1889. a 349. l.

Thúry J., Török történetírók. (I. Budapest, Akadémia. 1893.) Közli a török relációt, mely a szenvedett kudarczot szépítgetni törekszik.

Nisbet R. Bain, The siege of Belgrad by Muhammed II. (English Historical Review. 1892. 235 l.)

A Kapisztrán Jánosról szóló irodalom. Leveleit rendtársa, Tagliacozzo, adta ki; ujabban *Tadra* is közölt néhányat (a cseh akadémia értekezéseiben, 1889.). *Voigt*, Johannes von Kapistran. (Sybels Histor. Zeitschrift. Régi foly. X. köt.) *Kervat*, Jean de Capistran, son siècle et son influence. (Paris 1887).

Említésre méltó, hogy Konstantinápolynak 1453. II. Mohammed szultán által történt elfoglalásakor *Orbán*, egy erdélyi származású ágyúöntő tűnt ki a törökök táborában. Orbán volt az első, a ki 600 fontos ágyugolyó lövésére alkalmas ágyút öntött. Az Orbán életrajzára vonatkozó bibliografiai adatokat l. az Archiv für siebenbürgische Landeskunde 1889. évfolyamában (59. l.).

HUNYADI MÁTYÁS.

Az I. Mátyás királyunkról szóló hadtörténeti irodalmat már 1890-ben közöltem (a Hadtörtén. Közlem. az évi II. füzetében). E helyen tehát csak az 1890. óta megjelent újabb irodalmat közlöm, nemkülönben néhány, amaz összeállításból kimaradt dolgozatot.

a) Ujabban megjelent *kütfő-gyűjtemények* és általános jellegű munkák.

Mátyás király levelezése a római pápákkal. (M. Corvini epistolæ). Monum. Vaticana. Series I. tomus V. 1891. Kiadja *Fraknói Vilmos*.

Pastor, Regesten aus ausländischen Archiven 1450—90. (Történ. Tár. 1890.) Ezek kül. a törökök ellen tervezett ligára vonatkoznak.

Tumulillis A., Notabilia temporum. Kiadta *C. Corvisieri*. (Nápoly.) V. ö. Századok 1891. 333. l.

- Abel Jenő*, Olasz munkák Hunyadi Mátyásról (Irodalomtörténeti Emlékek. II. köt. 1890).
- Bachmann A.*, Urkundliche Beiträge zur österr.-deutschen Geschichte im Zeitalter Friedrichs III. (Fontes rerum Austriacarum 46. köt.)
- Décsényi Gy.*, Kutatások olasz levéltárakban. (Századok 1892. 26., 467. és 537. l.)
- U. az*, 12 ismeretlen levél Mátyás királyról. (Századok 1893. 27. és 122. l.)
- U. az*, Mátyás király leveles könyve. (Codex epistolaris a Khuen-Hédervári levéltárban. Magyar Könyv-Szemle 16. évf. 169. l.)
- Károlyi Árpád*, Adalékok Magyarország viszonyáról III. Frigyeshez. (Történelmi Tár. 1892. évf.)
- Kronthal B. és Wendt H.*, Politische Korrespondenz Bresslaus mit König Matthias Corvinus. (I. köt. 1458—60.) Boroszló. Ss. rerum Silesiar. XIII. köt. 1893.
- Tankorich Antal*, I. Mátyás királynak a párisi fegyvertárban (303. sz. alatt) létező pajzsa, fából megaranyozva. (Kéz. a Magy. Nemz. Muz., folio 679. sz.) V. ö. *Korda Dezső* cikkét: Mátyás k. pajzsa Párisban. (Hadtört. közl. III. 1890. 235. l.)
- Mátyás király eddigi biográfiái. (Pesti Hirlap. 1890. ápril 6.)
- Létmányi Nándor*, Párhuzam Hunyadi János és fia Mátyás között, tekintettel hadvezéri képességük és hadi sikereikre. (1885).
- Széchen Antal* gf. ünnepi beszéde, Mátyás k. halálának 500. évfordulója alkalmával. (Századok 1890. 97. l.)
- Jakab Elek*, Mátyás király mint szónok és hadvezér. (Pesti Napló. 1889. 242. sz.)
- R. Horváth Jenő*, Mátyás király hadjáratai (Hadtörtén. Közlem. 1890. 159. l.)
- Csontos János*, Hadtudományi könyvek Hunyadi Mátyás könyvtárában. (U. o. a 199. l.)
- Huszár Imre*, Mátyás kir. fekete serege. (u. o. 229. l.)
- Hazay Samu*, Védő alkotmány, harczászat és haderő Mátyás korában. (U. o. 210. l.)
- Hadtörténeti apróságok* Mátyás történetéhez. (U. o. 244. l.)
- Ráth György*, Aragoniai János. (Századok 1890. 4—5. füz.)
- Mátyás király. *Marczali Henriktől* (Pesti Hirlap 1890. apr. 6.)
- Takáts S.*, Mátyás király és Komárom. (A vár egyik részét Mátyás király építette. (Pesti Napló 1890. decz. 31.)
- Puky A.*, A Kinizsi család Abauj- és Biharmegyében. (Turul IX. 1891.

88. l.) Kimutatja, hogy a kenyérmezei hős nem származott szegény molnár családból, hanem köznemes család sarja.

Tarczay János, Mátyás híres hadvezérének sírköve. (Turul, 1890 1. füz.)

Binder Jenő, Néhány »trumfa« Mátyás királyról. (A brassói reáliskola 1892/93. programjában.)

Schönherr Gyula, Egy fogadalom. (Kiss János véghelesi kapitányt illető közlemény 1468.) Magyar Könyvszemle XIV. 97. l.)

Wie sah Matthias Corvinus aus? (Pester Lloyd 1891 jan. 9.)

Bognár T., Mátyás király emléke olasz mondákban. (*Philologiai Közlemény* 1892. XVI. 739. l.)

Romanec M., A Sibirjani mondakör. (Szerbből fordítva. A paucsovai gymnasium 1889/90. értesítőjében. V. ö. Századok. XXV. évf. 242—243. l.)

Scheinigg J., König Matthias in der slovenischen Volkssage. (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben VI. köt.)

Krauss, König Matthias u. Péter Geréb. Ein bulgarisches Guslarenbild aus Bosnien. (Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn III. 1893.)

b) *Török háborúk*. *Thúry J.* török írók forrásgyűjteménye ide is vonatkozik.

Hodinka Antal, Litterae Petri de Thomasiis ducalis secretarii in Hungaria ad s. d. Ducem Venetiarum. (Magyar Könyvszemle XIV. 81. l.) Ez a velencei követjelentés részletesen szól az 1437—62. évek hadi eseményeiről.

Vassilich J. L'ultimo de Frangepani, conte di Veglia. (L. *Fest Aladár* czikkét a Századokban. 1893. 893. l.)

c) *Cseh háború.*

Bachmann A., Der Vertrag von Wilemow 1469., zwischen M. Corvinus u. G. Podiebrad. (Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen. 31. kötet.)

Viktorin cseh herceg elfogatása. (Hadtörtén. Közl. III. 1890. 249. l.)

V. ö. *Berger A.* Über die Gefangenennahme Viktorins 1499. (A besztercei gymnas. 1892/93. programjában.)

Bohte Heinz Domnig. (Domnig, Mátyás híve s Boroszló kapitánya volt. V. ö. Századok 1892. XXVI. 865. l.)

Trebitsch ostroma 1468. (Hadtörtén. Közl. 1890. 248. l.)

Egy szállítmány törbe ejtése. (Boroszló ostromlása idején. U. o. 251. l.)

Végül *Bachman* és a *Kronthal-Wendt-féle* oklevélgyűjtemény. (Lásd fentebb.)

d) *Háború Frigyes császárral.*

A *Károlyi Arpád* és *Bachmann* által közzétett oklevelek.

Tabulae pacis inter Fridericum Imperat. et Hungaros initae. A. d. 1458.
(Kézirat a Magy. nemz. muzeumban, folio. 799. sz.)

Geusau, Geschichte der Belagerung Wiens. 1484—1485. (Bécs 1805.)

Drorák R., III. Frigyes viszonya Magyarországhoz V. László és Hunyadi Mátyás korában egészen a soproni békekötésig. 1453—63.
(A brünni cseh gymnas. értesítőjében. 1890.)

Pastor fentebb említett oklevél-publicatiójának tetemes része a Frigyes és Mátyás közötti háborúra is vonatkozik és különösen a Curiának kibékítő törekvéseit illusztrálja. Úgyszintén *Decsényi Gy.* és *Károlyi Árpád.* eml. cikkei.

Óváry Lípót, Adalék az osztrák háború történetéhez 1477. (Hadtörtén. Közl. III. 1890 244. l.)

e) Magyar-osztrák-ország érintkezések.

Karge P., Ungarisch-russische Allianz 1482—90. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII. köt. Kivonatban l. a Századokban 1892- XXVI. 761. és 866. lapján.)

U. az, Kaiser Friedrichs III. u. Maximilians I. ungarische Politik u. ihre Beziehungen zu Moskau 1486—1606. (U. o. 1893. V. ö. Századok, 1893. XXVII. 807 l.)

Összeállította : *Manóld Lajos.*

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

19-ik szám.

A tüzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben.¹⁾

•Ez is egyike a hadi szervezet fő és jelentékeny részeinek ; a miért is a jelentkező hiányokat itt is szorgalmasan kell pótolni. Elővétettek és átnézettek e végett az egyes határszéli helyek inventáriumai ; a főhadi szertárnok (Oberst-Zeugmeister) jelentései, számadásai és jegyzékei. Meghallgattatott maga a mostani főhadi szertárnok is. A régibb számadások szerint szükséges az itteni (t. i. bécsi) hadisziertár felszerelésére, a város falai és bástyáira, továbbá az esetleges háborúra 1.228,000 frt. A volt főhadi szertárnok Rammigen kiszámította, hogy egyedül az itteni várba és némely főbb véghelyre szükséges 500,000 frt. A jelenlegi hadi szertárnok azonban, meggondolván, hogy mily nehezen tehet Felséged ily nagy kiadást, ez évre csak 14,200 frtra szabta ki azt ; Ő Fensége és a tanácsosok azonban ezen is levonásokat tettek ; és így megtettek mindent, mit lehetséges volt ; úgy mint az eddigi czikkelyeknél, úgy itt is azon rendet tartották be az egyes végek megbeszélésénél és kezdték tehát Felső-Magyarországgal.

•Ezen jegyzékekbe benn van foglalva a legtöbb. A többi aprólékos holmikat a főhadi szertárnok vagy ennek helyettesei Bécsben és Kassán kevesével könnyen pótolhatják ; e célra azonban a hadi szertárnokoknak bizonyos általányt kell kiutalni, a mint a szepességi kamara a hadi szerelésekre évente 2000 frtot fizet ; épen így kellene itt is (t. i. Bécsben) nagyobb összeget kiszabni és erre fordítani.

¹⁾ Melléklet az ezen füzetben •Hadi tanácskozások az 1577. évben• czimű közleményben foglalt jegyzőkönyvhöz.

Felső-Magyarország.

Szakmár.

Itt van készletben :

Singerin	---	---	---	---	4, golyó	2448
Quartierschlange	---	---	---	---	7, "	2854
Falkon	---	---	---	---	2, "	1376
Scharfetindl	---	---	---	---	1, "	543
Haubitz	---	---	---	---	10, "	144
Mozsár	---	---	---	---	2, "	egy kicsi és egy nagy
Orgona	---	---	---	---	14	} , golyó 50,636
Gátpuska	---	---	---	---	404	
Kézi cső	---	---	---	---	130	
Ágyú	}	lőpor 580 mázsa 14 font.				
Puska						
Gyűjtő						
és elromlott						
Ólom	---	---	---	---	35 mázsa	58 font;

és az a vélemény, hogy Szakmár vára ez idő szerint elegendőképp el van látva; azonban mégis szaporítandó volna.

Tökaj.

Itt van :

Singerin	---	---	---	---	1, golyó	637
Quartierschlange	---	---	---	---	2, "	692
Falkon	---	---	---	---	4, "	2943
Falkonet	---	---	---	---	12, "	5829
Scharfetind	---	---	---	---	5, "	1702
Haubitz	---	---	---	---	1, "	670 (kőgolyó)
Mocsár	---	---	---	---	1, "	
Orgona	---	---	---	---	2, "	
A nassaui ágyba illesztett	7	gátpuska	8711	} golyó-		
Ágyas	---	---	---			
Régi nürnbergi puska	---	---	---			
Ólomból öntött serét és golyó	---	---	---	---	48 mázsa	74 font.
Ágyú	}				lőpor 251 mázsa 58 font.	
Elromlott puska						
Gyűjtő						

Kálló.

Itt van :

Quartierschlange	---	---	---	1, golyó	189
Falkon	---	---	---	1, "	1295
Falkonet	---	---	---	8, "	1529
Scharfetindl	---	---	---	1, "	500
Haubitz	---	---	---	4, "	300 kartács
Gátpuska	---	---	---	116, "	10870
Puska	---	---	---	29	
Ágyúlőpor	---	---	---	63 mázsa	15 font
Puskapor	---	---	---	14, "	50 "
Gyűjtőpor	---	---	---	30 "	
Ólom	---	---	---	7 "	

El van látva elegendőkép, a többi aprólékos hiányokat a kassai hadi szer-
tárból lehet alkalom adtával pótolni.

Szendrő.

Quartierschlange	---	---	---	1, golyó	282 elveszett	6
Falkon	---	---	---	4, "	1582, "	455
Falkonet	---	---	---	6, "	2512, "	384
Scharfetindl	---	---	---	1,		
Gótpuska	---	---	---	169, "	4049	
Pisztoly	---	---	---	54,		
Puska	---	---	---	33,		
Ágyú	}	lőpor 104 mázsa 17 font				
Puska						
Gyűjtő						
Ólom	---	---	---	25 "	79 "	

Putnok.

Falkonet	---	---	---	2, golyó	463
Scharfetindl	---	---	---	2, "	524
Gátpuska	---	---	---	48, "	8375
Ágyú és szemelt puska-lőpor	14 mázsa 77 font				
Ólom	---	---	---	3 "	3½ "

Szádvár.

Quartierschlange	---	---	---	2, golyó	1000, elveszett	896
Falkon	---	---	---	2, "	1133, "	24

Falkonet	---	---	---	---	5, golyó 1561, elveszett 109
Gótpuska	---	---	---	---	117, " 819
Pisztoly	---	---	---	---	38, " 5913
Puska	---	---	---	---	14, " 965
Lőpor összesen	---	---	---	---	35 mázsa 99 font
Ólom	---	---	---	---	7 " 56 "

Krasznahorka.

Itt van 4 Falkonet és 1 Falkon ; meg néhány Gátpuska.

Onod.

Itt 7 év előtt volt :

Falkonet	---	---	---	---	---	2
Vaságyú	---	---	---	---	---	4
Mozsár	---	---	---	---	---	1
Gátpuska	---	---	---	---	---	117
Puska	---	---	---	---	---	12
Mindenféle lőpor	---	---	---	---	---	45 mázsa

Ezen ágyúkat és a többi holmit, mi itt van, pótolja ki Ungnad Kristóf báró, kinél e ház zálogban van.

Eger.

Quartauner	---	1, golyó	391, elveszett	391
Singerin	---	1, " 236,	" 24	
Quartierschlange		6, " 965	" 224	
Falkonet	---	6, " 1950	" 2204	
Falkon	---	14, " 6589	" 184	
Scharfetindl	---	1, " 1138	" 132	
Haubitz	---	3		
Vasmozsár	---	1, kő, vas és ólomgolyó	3981	
Pisztoly	---	280, golyó	7030	
Ágy nélküli puska	---	149		
Agyú-lőpor	---	100 tonna		
Romlott lőpor	---	521 mázsa	9 font.	
Szemelt puska-lőpor	---	7	83	"
Ólom	---	278	91	"

Sáros.

Falkon	---	4, golyó 239, elveszett 998
Falkonet	---	8, " 1310, " 90
Mozsár	---	1, kőgolyó 2

Haubitz	---	1, golyó	128, vasserét	159
Hatesövű orgona	2,	"	65	
Gótpuska	---	112,	"	25142
Pisztoly	---	101, ---	---	vasserét 1400
Ágyalt gátpuska	49			
Lőpor összesen	89 mázsa	80 font		
Ólom	---	58	"	31

E vár ugyancsak mélyen bent fekszik a békességes országgrészben :
marad tehát így.

Kassa.

Az itteni hadi szertárban van :

Quartauner	---	3, golyó	1850, eltévedt	791
Singerin	---	7,	"	1997, " 98
Quartierschlange	3,	"	50,	" 312
Falkon	---	8,	"	764, " 13
Orgona	---	2,	"	
Mindenféle gátpuska	---	439, golyó	96644	
Kézi lőfegyver	---	967,	"	7721
Ágyú	}	lőpor 757 mázsa 28 font		
Puska				
Gyújtó				
Elromlott				
Ólom	---	117	"	2

Az öntőde, lőpormalom itt meglehetősen el vannak látva; van készletben :

Ércz	---	139 mázsa
Termés réz és más	---	505 "
Czinn	---	19 "

Ebből még lemegy 38 mázsa czinn à 18 frt. Pénzben kitesz 684 frt.

A főhadi szertárnokoknak és hadiszertár-öröknek (Zeugwarth) meg kell parancsolni minden helyőrségben, hogy adják ki és tartásuk be a rendeletet, mely szerint a «hackenschützöknök» nem szabad se lőport, se ólmot kiadni, csakis az egyes helyek főkapitányainak vagy kapitányainak egyenes parancsára; ennek azonban szintén nem szabad többnek lennie, mint havonta, azon időre mikor a lövészek gyakorolják magukat, $\frac{1}{4}$ font por és $\frac{1}{2}$ font ólom; még pedig azon kikötéssel, hogy mikor a lövészek együttesen vonulnak ki a gyakorlatra — se kapnak semmit. Ha azonban az ellenség elibe küldetnek, akkor a szertárörök megfelelő meny-

nyiséget oszszanak ki nekik, a főkapitányok és kapitányok parancsára és adjanak róla ezeknek számlát; e szerint kell a régi lövészrendet is javítani; vagyis tehát a főhadi szertárnok meg a hadiszertár-őrök szorgalmasan vigyázzanak reá, hogy a puskapor szükségtelenül el ne lövöldöztesék és el ne kallódjék. Mivel pedig a végeken csak igen kevés lövész van, hanem a ki valamire való legény, több ügyességgel és kitartással bír, a csekély zsold miatt, mely a lövészek számára 4—4½ frtot tesz ki havonta, a lövészek közül kilép és a duplazzsoldosok közé iratja be magát; mivel azonban ez idő szerint minden hadi cselekedetben jó lövésznek mégis jobban hasznát lehet venni, mint duplazzsoldosnak, Ő Fensége és a tanácsosok jónak és hasznosnak látják, hogy a végeken azokat, kik egy ideig mint lövészek szolgáltak, ebben gyakorlottak, tapasztaltak s jártság, sőt másokat is betanítottak, nem kell a lövészek sorából kiengedni, hanem inkább, néhány duplazzsoldos helyét fölmondani; a mint ez más helyeken, különösen a spanyoloknál szokásban van, mi által a legjobb lövészek tartatnak meg a puszkák mellett.

Bányavárosi kerület.

Murány.

Quartaune	1
Falkon	1
Falkonet	5
Orgona	1
Mozsár	1
Gátpuska	150
Agyatlan gátpuska	19
Puska	59
Lőpor	65 mázsa
Ólom	36

Mivel ez biztos hely és az ellenségtől messze van, az egy Quartaunét és egy Singerint Kassára kell a hadi szertárba szállítani és mivel két puskaműves és egy szertárőr van itt, egy puskaművest más helyre kell áthelyezni.

Lábatbánya

Itt nincs ágyú.

Bozók.

Itt van:

Falkonet	5
Gátpuska	84
Puska	10
Mindenféle lőpor	26 mázsa.

Véghles.

Itt van:

Falkonet	6
Scharfetindl	5
Gátpuska	59
Mindenféle lőpor	25 mázsa

Mivel ez «tágas ház», azért szaporítandó.

Korpona.

Feldschlange	1
Falkonet	9
Scharfetindl	2
Gátpuska	90
Mindenféle lőpor	28 mázsa

Maradhat így, míg jobban ki lesz építve.

Csábrág.

Singerin	2
Falkon	1
Falkonet	14
Gátpuska	124
Lőpor	103 mázsa
Ólom	34

Szittnya.

Falkonet	4
Vaságyú	1
Gátpuska	36
Puska	32
Lőpor	13 mázsa
Ólom	8

Bakabánya.

Falkonet	3
Scharfetindl	1
Vaságyú	2
Gátpuska	38
Lőpor	8 mázsa

Jelenleg elegendő, ha jobban ki lesz építve, lehet többet is ide adni.

Zólyom.

Dupla falkonet	2
Egyszerű „	7
Gátpuska	47
Lőpor...	63 mázsa.

Léva.

Falkon, ez közül egy hibás	2
Falkonet	8
Scharfetindl	6
Gátpuska	95
Orgona	6
Puska	22
Mindenféle lőpor	100 mázsa.

Komját.

Falkonet	2
Gátpuska	41
Ágyú-lőpor	6 mázsa
Ólom	4 „

Érsek-Újvár.

Singerin	1
Falkon ezek közül 2 hibás	6
Falkonet „ 2 „	8
Scharfetindl „ 1 eltört	2
Gátpuska	100
Puska	97
Lőpor	64 mázsa
Ólom	36 „

Ez idő szerint, míg jobban ki lesz építve, maradhat. A hibás darabokat Újvárról Bécsbe, a többi bányavárosokból azonban Zólyomba kell vinni és ott átönteni és kijavítani.

Nyitra.

Ez nem megszállott végház; azonban az ottani püspököt meg kell bízni vele, hogy szintén ellássa lőszerrel és a legközelebbi alkalommal.

aztán a főhadi szertárnok vagy ennek emberei által megnézendő és följegyzendő, mi minden ilyes holmi van ott kéznél.

Trencsénben és Wiszternitzen is van még néhány ágyú és golyó, a mi Flged. tulajdonát képezi; ezért is az udvari kamara a magyar kamara segítségével kutatni fog utána és a főhadi szertárnok ezen holminknak utána lenni, hogy mindezek is javára és rendes inventariumába jussanak

Dunántúli kerület.

Komárom.

Itt van:

Quartauner	5
Singerin	1
Quartierschlange	4
Falkon	7
Falkonet	8
Scharfetindl	108
Haubitz	8
Mozsár	2
Gátpuska villán	14
Rottman-féle gátpuska	200
Puska	100
Puska-lőpor	89 mázsa
Ágyú	584
Ólom	88

Ez nem csak maga van eléggé ellátva, de alkalomadtával kisegíteti a Dunán túli másik két véghelyet is.

Tata.

Quartierschlange	1
Falkon	3
Falkonet	23
Scharfetindl	2
Haubitz	1
Vaságyú	2
Gátpuska	52
Puska	64
Ágyú-lőpor	50 mázsa
Puska- és gyűjtőpor	22
Ólom	2

Van még itt több apró ház, mint: Csobáncz, Szigligeth, Sümegh, melyekben körülbelül annyi ágyú van, mint az elősorolt öt utóbbiban; közöttük sok hibás és eltörött is; ezeket Győrbe kell vitetni és ott kicserélni.

Veszprém.

Falkonet	10
Scharfetindl	1
Haubitz	1
Gátpuska	139
Agyatlan gátpuska	11
Puska	263
Ólom	22 mázsa
Lőpor	61

Pápa.

Falkonet, kicsi és nagy	7
Scharfetindl	6
Vaságyú	1
Mindenféle gátpuska	185
Orgona	6
Mindenféle lőpor	45 mázsa

Győr.

Quartaune	4
Singerin	1
Quartierschlange	6
Falkon	8
Scharfetindl	10
Nagy haubitz	2
Kis	6
Vaságyú	3
Falkonet	5
Gátpuska egy szekeren	10
Gátpuska	50
Pisztoly	30
Nürnbergi puska	833
Mindenféle lőpor	566 mázsa
Ólom	16

Győrnek, mint Bécs első védbástyájának igen nagy fontosság tulajdonítandó. A többek között: Itt nagymennyiségű ágyút s lőszert egy-

általán kellene fölhalmazni azon esetre, hogyha a béke megszűnne vagy a Flsg alkalmasnak találná az időt az ellenség megtámadására, hogy már az itt készen legyen és ne kelljen azt még előbb Bécsből hozni, mi nem maradhatna többé titokban az ellenség előtt.

A Balaton és a Dráva közötti végek.

Sallovár, Kapornak, Retell, Molnári, Keresztúr, Légrad s több apróváraknak jegyzéke a felszerelésről hiányzik.

Kanizsa.

Quartierschlange	---	---	---	---	---	1
Falkon	---	---	---	---	---	4
Falkonet	---	---	---	---	---	9
Scharfetindl	---	---	---	---	---	3
Haubitz	---	---	---	---	---	5
Vaságyú	---	---	---	---	---	6
Gátpuska	---	---	---	---	---	189
Puska	---	---	---	---	---	52
Mindenféle lőpor	---	---	---	---	---	78 mázsa
Ólom	---	---	---	---	---	40

Mindez elegendő ez idő szerint mindaddig, míg a vár jobban ki lesz építve; de mivel e helyről lesznek a több apróbb házak felszerelve, nagyobb mennyiségű gátpuskát, lőport és ólmot kell oda adni.

Valamenynyi eddig tárgyalt házaknál (a felsőmagyarországiakat kivéve, hol a golyók föl vannak sorolva) elmulasztatott annak megemlézése, hogy mennyi salétrom, kén, szén, golyó, dárda, kanócz, sánczserszám van mindenikben; ennek mindnek meg van a maga inventariuma a főhadi szertárnoknál s e holmokban a főbb helyek segíthetik ki a kisebbeket.

Mivel mindenütt vannak puskaművesek s mivel e végek az ellenséggel folyton foglalkozva vannak, ügyeljenek a főhadiszertárnokok és a szertárőrök, hogy a puskaművesek ne ünnepeljenek, hanem folytonosan gyártsák a lőszert s a mi a helyekre és a szertárba szükséges; ehhez ők mindig el legyenek látva a szükségeseikkel.

Magyar-Óvár.

Falkon	---	---	---	---	3, golyó	749
Falkonet dupla és egyszerű	---	---	---	---	8, "	990
Scharfetindl	---	---	---	---	4, "	421
Haubitz	---	---	---	---	1, "	150

Mozsár	---	---	---	---	1
Vaskamara ágyú	---	---	---	---	1
Gátpuska bakkal	---	---	---	---	19, golyó 200
"	---	---	---	---	83, " 620
Kovácságyú	---	---	---	---	2, " 700
Orgona	---	---	---	---	3, " 150
Pisztoly	---	---	---	---	100, " ?
Réz puska	---	---	---	---	24, " 200
Mindenféle lőpor	---	---	---	---	20 tonna
Ólom	---	---	---	---	6 tábla.

Pozsony.

Singerin	---	---	---	---	1, golyó 150
Falkon	---	---	---	---	5, " 1000
Falkonet	---	---	---	---	1, " 60
Haubitz	---	---	---	---	1, kő " 100
Vasfalkonet	---	---	---	---	1,
Eltévedt ágyú	---	---	---	---	1, " 200
Scharfetindl	---	---	---	---	1, " 500
Vaskovácságyú	---	---	---	---	1 (használatatlan)
Régi réz Puska	---	---	---	---	28
Mindenféle lőpor	---	---	---	---	15 mázsa
Ólom	---	---	---	---	10 "
Agyatlan gátpuska	---	---	---	---	29 golyó 30000

A vend és horvát végek.

Ennyi van a magyar végeken, mint a hol az ellenség teljes erejével várandós a hol a török összes népeinek berontásától lehet tartani. A mi a vend és horvát végeket illeti, ott jelenleg legnevezetesebb helyek: Varasd, Kaproncza, Kőrös, Ivanics és Zágráb.

Varasd.

Itt van:

Singerin	---	---	---	---	2, ezek közül 1 összetörve
Falkon	---	---	---	---	5
Falkonet	---	---	---	---	5
Scharfetindl	---	---	---	---	2

Vaságyú	4
Gátpuska	422
Lőpor	114 mázsa
Dárda	760

Miután pedig ez a vend végek főhelye, szaporítani kell főszerelését.

A következő 4 végház és kastély szintén inenn fogja kapni a főszerelése kiegészítéséhez szükséges gátpuskát, lőport és ólmot; Remett-nicz Töplitz, Zubreg és Kapnik.

A másik főhely Kaproncza, mely ellátja a következő 5 végházat: Szt.-Györgyvár, Prodovic, Derna, Novigrad, Jellekovic.

Kaproncza.

Falkon	2, ezek közül 1 hibás
Falkonet	5
Scharfetindl	3
Vaságyú	20
Gátpuska	118
Puska	20
Dárda	28
Lőpor	50 mázsa
Ólom	12 "

Körös

a harmadik főhely, majdnem e határszél közepén; ez ellátandja a következő 11 helyet; Garbovac, Gradan, Szt.-Péter, Cirkvena, Szt.-György templom Körös előtt, Glagonitz, Apolovac, Topolovac, Szt.-Iván, Trim és a kastély a Kamonik hegységben. Itt van:

Falkonet	4
Scharfetindl	1
Vaságyú	17
Gátpuska	96
Lőpor	15 mázsa.

Persze ez is erősítettetik.

Ivanics

a negyedik főhely; ennek el kell látnia: Ivanics város, Ivanics klastrom, Lupoglav, Visiakovina, Goffnec és Körös.

Itt van mindössze:

Falkonet	2
Scharfetindl	2
Gátpuska	28
Puska	17
Vaságyú	5
Lőpor	10 mázsa

Zágráb

főhelye a vidéknek és a végeknek; oly helyen fekszik, honnan a vend határszéllal és Horvátországgal közlekedik. Innen ágyúval és lőszerrel következő 7 hely látandó el: Voysag, Száva melletti Novigrad, Hrastilnica, Rokonak, Lorencsur, Cseinova, Hún.

Itt van:

Falkon	2
Falkonet	4
Eltévedt ágyú	3
Vaságyú	11
Gátpuska	124
Puska	37
Lőpor	40 mázsa
Ólom	1 „ 11 fnt.
Hosszú dárda	200

És mivel *Sziszek* ugyancsak fontos helyen fekszik, ott, hol a Száva és Kulpa összefolynak; úgy, hogy ha e helyet az ellenség nagy erővel megtámadná, a többi horvát és vend végek veszedelemben volnának, a mely azonban mindeddig, daczára hogy az gyakrabban lett tanácsolva, a zágrábi káptalantól nem lett átvéve és Flsged se bír benne saját ágyúkkal; megrendelendő a káptalannak, hogy lássa azt el ágyúkkal, hogy legyen ott néhány dupla és egyszerű falkonet, néhány gátpuskával együtt: méltányos lenne a horvát végekre rendelt ágyúkból is néhányat odahelyezni.

A horvát végek főbb helyei: Harastavic, Visitsos, Zengg és Ogulin.

Harastawitz ugyan a horvát végeken, de a vend határszél közelében fekszik a Száva mellett; az erősség maga két várból áll. E helyről a következők lesznek ellátandók: Blinia, Uniadal, Voinna, Gora, Eittis,

Massin, Greda kastély, Muttmic, Középső-, Felső-Gradac, Zrin, Gvapdanski; ezekben van lőszer :

Vas kamaraágyú...	2
Vaságyú	2
Mozsár	4
Gátpuska	85 legtöbb része összetört
Puska	16
Lőpor	75 mázsa

Visittos a másik főhely ezen horvát végeken, majdnem a középén, de ugyancsak messze kint az ellenség felé, az Unna vizének egyik szigetén; innen ezen helyek lennének lőszerrel ellátandók: *Repittos*, *Sokoll*, *Drepnik*, *Torsac*, *Seun*, *Zettin* vár és városa, *Isatsütz*, *Toplicer Thumb*, *Grekovie*, *Ottrocsácz*, *Kremer*, *Lasites*, *Prugen* kastély, *Blaigaicki* kastély, *Felső és Alsó-Klaudus*, *Szt.-György*, *Possness*, *Pöcs*, *Stierlica*, *Vranogracs*, *Perna*, *Khum*, ezekben van :

Falkon	1
Falkonet	2
Scharfetindl	3
Gátpuska	152 legnagyobb részét összetörve
Mozsár	6
Lőpor	40 mázsa

A harmadik főhely e határon *Zengg*; legszálsóan az Adriai tenger partján; ebből a következő véghegyek láttatnak el: *Ledenic*, *Prundel*, *Werlag*, *Ottocsac*, *Prozor*, *Dabar*, *Isenic*, és *Waag*. Itt van ágyú és lőszer :

Falkone	3
Falkonet	4
Eltévedt ágyú	4
Vasmozsár	2
Gátpuska	99 mind eltörött
Lőpor	30 mázsa.

A negyedik főhely *Ogulin*; hátrább *Krajna* felé fekszik, innen következő helyeket kell ágyúval ellátni: *Madrus*, *Blaipki*, *Svetica*, *Szt.-György*, *Tombskaboc* és *Khuc*. Jelenleg van itt lőszer :

Falkonet	2
Mozsár	5
Gátpuska	31
Puska	10
Lőpor	10 mázsa

(Következik a szükséges lőszernek és ágyúknak fölszámítása a horvát és vend végekre, mely kitesz pénzben 113,860 frt. «Ez az, mire ez idő szerint okvetetlen égető szükség van; ha azonban e helyeket jobban kiigazítják, kiépítik, szükséges lesz oda még nagyobb mennyiségű lőszer és ágyú. És mivel Flegd a horvát és vend végek közigazgatását Károly főherczegre fogja bízni és neki erre a birodalmi segélyből járulékot szab ki, ezért is Ő Fnsge a járulékból és saját jövedelméből el fogja tudni látni jövőre e végek szükségleteit; ezen fölül azonban Felséged még 1000 mázsa rezet, 100 mázsa cinnt és 500 mázsa salétromot adjon át Ő Fenségének új ágyúk öntésére.»

Eredetije a hg Esterházy család levéltárában Kis-Martonban.»